

Public Finance

DECO404

LOVELY
PROFESSIONAL
UNIVERSITY

LOVELY
PROFESSIONAL
UNIVERSITY

ਲੋਕ ਵਿੱਤ
PUBLIC FINANCE

Copyright © 2015 Laxmi Publications (P) Ltd.
All rights reserved

Produced & Printed by
LAXMI PUBLICATIONS (P) LTD.
113, Golden House, Daryaganj,
New Delhi-110002
for
Lovely Professional University
Phagwara

1.	ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦਾ ਅਰਥ ਅਤੇ ਖੇਤਰ (Meaning and Scope of Public Finance)	1
2.	ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (Principles of Maximum Social Advantage)	25
3.	ਸਰਵਜਨਿਕ ਵਿੱਤ (ਖਰਚ) ਦੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਮੁੱਦੇ (Issues Related to Economic Activities of Public Finance) (EXP.)	37
4.	ਸਰਵਜਨਿਕ ਵਿੱਤ ਦੇ ਸਾਧਨ : ਬਜਟ ਦਾ ਅਰਥ ਅਤੇ ਭੂਮਿਕਾ (Instrument of Public Finance : Concepts and Role of Budget)	43
5.	ਲੋਕ ਆਗਮ : ਆਗਮ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ (Public Revenue: Revenue Receipts and Capital Receipts)	50
6.	ਕਰ ਪੱਧਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਆਮ ਮਾਪਦੰਡ (Taxation and Its Canons)	61
7.	ਕਾਰਜ-ਸਾਧਕ ਸਿਧਾਂਤ (Expediency Theory)	77
8.	ਸਮਾਜਿਕ-ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਿਧਾਂਤ (Socio-Political Theory)	80
9.	ਭੁਗਤਾਨ ਸਮਰਥਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ : ਵਸਤੂਪਰਕ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀਪਰਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ (Ability to Pay Theory : Objective and Subjective Indices)	83
10.	ਕਰਾਘਾਤ (ਕਰ ਦਾ ਦਬਾਅ), ਕਰ-ਵਿਵਰਤਨ ਅਤੇ ਕਰਾਪਾਤ (ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ) (Impact, Shifting and Incidence of Taxation)	99
11.	ਕਰ ਵਿਵਰਤਨ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ - ਕੇਂਦਰੀਕਰਨ ਅਤੇ ਵਿਕੇਂਦਰੀਕਰਨ ਸਿਧਾਂਤ (Theory of Tax Shifting : Concentration and Diffusion Theory)	105
12.	ਪ੍ਰਸਾਰਣ ਸਿਧਾਂਤ (Diffusion Theory)	120
13.	ਕਰਾਂ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ ਅਤੇ ਚੋਣ : ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਵੈਟ (Classification and Choice of Taxes : Direct and Indirect Vat)	123
14.	ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਵਾਧੇ ਉੱਤੇ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ (Effect of Taxation on Production and Growth)	145
15.	ਲੋਕ ਕਰਜ਼ : ਸਰਵਜਨਿਕ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਅਰਥ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ (Public Debt : Meaning of Public and Private Debt and its Limitations)	164
16.	ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ : ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ (Effect of Public Debt : Public Debt and Economic Growth)	174
17.	ਲੋਕ ਖਰਚ (Public Expenditure)	198
18.	ਲੋਕ ਖਰਚ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ (Effects of Public Expenditure)	214
19.	ਸਰਵਜਨਿਕ ਬਜਟ (Public Budget)	234
20.	ਸੰਘੀ ਵਿੱਤ ਵਿਵਸਥਾ (The Federal Finance)	251
21.	ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸੰਘੀ ਵਿੱਤ ਦਾ ਵਿਕਾਸ (Development of Federal Finance in India)	267
22.	ਭਾਰਤੀ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ (Indian Finance Commission)	280
23.	ਬਾਰੂਵੇਂ ਅਤੇ ਤੇਰੂਵੇਂ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ (Implementation of XIIth and XIIIth Finance Commission)	295
24.	ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ (Indian Public Debt)	313
25.	ਭਾਰਤੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ (Indian Tax System)	330
26.	ਸ਼੍ਰੀ ਐਲ. ਕੇ. ਝਾ ਸਮਿਤੀ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ (Recommendations of Shri L. K. Jha Committee)	349
27.	ਕਰ ਸੁਧਾਰਾਂ ਉੱਤੇ ਰਾਜਾ ਚਲੋਆ ਸਮਿਤੀ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ (Recommendations of Raja J. Chelliah Committee on Tax Reforms)	354
28.	ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਉੱਤੇ ਕੇਲਕਰ ਸਮਿਤੀ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ (Recommendations of Kelker Committee on Direct and Indirect Tax)	360
29.	ਰਾਜਾਂ ਦਾ ਵਿੱਤ (States Finance)	366
30.	ਸਥਾਨਕ ਵਿੱਤ (Local Finance)	393

ਪਾਠਕ੍ਰਮ
(SYLLABUS)
ਲੋਕ ਵਿੱਤ
(Public Finance)

ਉਦੇਸ਼

- ਇਸ ਵਿੱਸ਼ਾ (ਕੋਰਸ) ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦੀਆਂ ਮੂਲ ਪਾਰਣਾਵਾਂ ਨਾਲ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸਮਸਟੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਣਾ ਹੈ। ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਨੀਤੀਆਂ ਦੀ ਸਿਧਾਂਤਕ ਵਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣਾ। ਇਹ ਵਿਸ਼ਾ (ਕੋਰਸ) ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਉੱਤੇ ਸਮਸਟੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਅਨੁਪ੍ਰਯੋਗਾਂ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

Objectives

- The aims of this course are to introduce basic concepts of public finance, particularly in the context of macroeconomics policies, to the students. This course will provide students relevant theoretical methods to analyze government public finance policies. The course will emphasize on application of advanced macroeconomic to public finance.

Sr. No.	Topic
1	Meaning and scope of Public Finance; Principles of maximum social advantage; Issues related to economic activities of the public sector.
2	Instrument of public finance: concepts and role of budget; Public revenue: Revenue receipts and capital receipts.
3	Taxation and its cannons; Division of tax burden: Expediency theory.
4	Socio – political theory; Ability to pay theory; objective and subjective indices.
5	Incidence of taxes and the effects of a tax, Forward and backward shifting; Theories of tax shifting: the concentration theory; Diffusion theory.
6	Classification and choice of taxes: Direct and indirect, VAT; Effect of taxation on production and growth.
7	Public Debt: Meaning of public and private debt and its limitations; Public debt, economic growth and inflation.
8	Public expenditure: Meaning and nature of public expenditure, Wagner’s law of Increasing of state activities; Effects of public expenditure and economic stabilization; Public budget: Introduction, types.
9	Federal Finance: The rationale and principles; Indian Federal Finance: Historical background, financial federalism under constitution.
10	Finance Commission: Introduction, rationale.

ਇਕਾਈ-1 : ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦਾ ਅਰਥ ਅਤੇ ਖੇਤਰ (Meaning and Scope of Public Finance)

ਨੋਟ

ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ (Contents)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

- 1.1 ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦਾ ਅਰਥ (Meaning of Public Finance)
- 1.2 ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਅਤੇ ਖੇਤਰ (Importance and Scope of Public Finance)
- 1.3 ਆਧੁਨਿਕ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਕੰਮ (Functions of Modern States)
- 1.4 ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾ ਸਮੱਗਰੀ (Subject-matter of Public Finance)
- 1.5 ਲੋਕ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਵਿੱਤ (Public and Private Finance)
- 1.6 ਸਰਕਾਰੀ ਜਾਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਰਜ਼ (National Debt)
- 1.7 ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦਾ ਮਹੱਤਵ (Role of Public Finance in National Economy)
- 1.8 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)
- 1.9 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)
- 1.10 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)
- 1.11 ਸਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਇਸ ਇਕਾਈ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ-

- ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ।
- ਆਧੁਨਿਕ ਰਾਜ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ।
- ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾ ਸਮੱਗਰੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਬਾਰੇ।
- ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਵਿੱਤ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਬਾਰੇ।
- ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਵਿੱਚ।

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਨਵਾਂ ਵਿਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਪ੍ਰਾਚੀਨਕਾਲ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਆਇਆ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਇਸ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੋ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਚੀਨਕਾਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਰ ਖੇਤਰ ਸੀਮਿਤ ਸੀ ਲੇਕਿਨ ਅੱਜ ਇਸ ਦਾ ਖੇਤਰ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਕ ਤੰਤਰੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਆਮਦਨ ਖਰਚ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਲੇਕਿਨ ਉਸ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਛੋਟਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਜ ਦੇ ਕੰਮ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀਮਿਤ ਸਨ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਆਧੁਨਿਕ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਖਾਸ

ਨੋਟ ਕਰਕੇ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦੇ ਬਾਅਦ ਤਾਂ ਰਾਜ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਇੰਨੀ ਅਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਕਿ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਅਣਉਪਸਥਿਤੀ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਦਾ ਕੰਮ ਕੇਵਲ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਨਿਆਂ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਉਸਨੂੰ ਅਨੇਕਾਂ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਕੰਮ ਵੀ ਕਰਨੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਅਨੇਕਾਂ ਕੰਮ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਰੱਖਿਆ, ਜਨਤਾ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਨਿਆ ਰੇਲਵੇ ਭਾਰੀ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਉਪਕਰਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਸ਼ਕਤੀ ਜਿਹੀਆਂ ਹੋਰ ਸੇਵਾਵਾਂ ਆਦਿ ਸੰਪਨ ਕਰਨੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਆਰਥਿਕ ਨਿਯੋਜਕ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਲਹਿਰ ਨੇ ਜਿਹੜੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਰੂਪਰੇਖਾ ਦਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਦਲਾਅ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਖਰਚੇ ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਕਠਿਨ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਰਾਜ ਜਿਸ ਆਰੰਭ ਮਾਤਰ ਜੀਵਨ ਦੇ ਲਈ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਅੱਜ ਚੰਗੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਲਈ ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਹੈ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵੱਧਦੇ ਹੋਏ ਖੇਦਜਨਕ ਕੰਮਾਂ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਰਾਜ ਦੀ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਖਰਚ ਦੇ ਲਈ ਉਚਿਤ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਅੱਜ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਲੱਗਾ।

1.1 ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦਾ ਅਰਥ (Meaning of Public Finance)

ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦਾ ਸਬੰਧ ਲੋਕ ਸਭਾਵਾਂ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਸਭਾਵਾਂ (Public Authorities) ਦੀ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਖਰਚ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਲੋਕ' (Public) ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਧਾਰਣ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਰਕਾਰ (Government) ਜਾਂ ਰਾਜ (State) ਦੇ ਲਈ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਲੋਕ ਸਭਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦਾ ਸਬੰਧ ਕੇਂਦਰ, ਰਾਜ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਖਰਚ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦੇ ਅਧੀਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਖਰਚ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਕੁਝ ਮੁੱਖ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ।

ਪ੍ਰੋ. ਡਾਲਟਨ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, “ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦਾ ਸਬੰਧ ਲੋਕ ਸਭਾਵਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਖਰਚ ਤੋਂ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਆਪਸੀ ਆਯੋਜਨਾਂ ਦੇ ਮੇਲ ਤੋਂ ਹੈ।”¹

ਪ੍ਰੋ. ਫਿੰਡਲੇ ਸ਼ਿਰਾਜ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, “ਸਰਵਜਨਿਕ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਤੇ ਖਰਚ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਹੀ ਰਾਜਸਵ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ।”²

ਪ੍ਰੋ. ਸਟੇਬਲ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ, “ਰਾਜਕੀ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੀ ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਸਮੱਗਰੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।”³

ਪ੍ਰੋ. ਮਹਿਤਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, “ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਰਾਜ ਦੇ ਮੁਦਰਾ ਸਬੰਧੀ ਅਤੇ ਸਾਖ ਸਬੰਧੀ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਹੈ।”

ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ-ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਲੋਕ-ਵਿੱਤ ਦੀਆਂ ਉਪਰ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰੀਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ-ਵਿੱਤ ਦਾ ਮੂਲ ਅਰਥ ਕੇਂਦਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਸ਼ਾਸਨ ਸਭਾਵਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨੀ ਅਤੇ ਖਰਚ ਨਾਲ ਹੈ ਪਰ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਅਰਥ ਹੋਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਵਿਆਪਕ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਹੁਣ ਲੋਕ-ਵਿੱਤ ਅਤੇ ਵਿੱਤ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੇਵਲ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ-ਖਰਚ, ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਨਹੀਂ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਲੇਖਾ-ਪ੍ਰੀਖਣ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਕੰਟਰੋਲ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

1. It deals with the income and expenditure of Public authorities and with the adjustment of one to another.” —Dalton
2. The study of the principles underlying the spending and raising of funds public authorities.” —Findlay Shirras.
3. Public Finance deals with the expenditure and income of Public authorities of the state and their mutual relation as also with the financial administration and control.” —C. F. Bastable
4. Public Finance then constitutes a study of the monetary and credit resources of the state.” — J. K. Mehta

ਇਸ ਲਈ ਲੋਕ-ਵਿੱਤ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਅਸੀਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਇਕ ਵਿਗਿਆਨ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਸਰਵਜਨਿਕ ਆਮਦਨ-ਖਰਚ, ਕਰਜ਼ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ, ਲੇਖਾ-ਪ੍ਰੀਖਣ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਕੰਟਰੋਲ ਦੇ ਮੂਲ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਅਤੇ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਤੇ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ-ਵਿਵਸਥਾ ਉੱਤੇ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ੈਡਫੋਰਡ ਨੇ ਲੋਕ-ਵਿੱਤ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। “ਲੋਕ-ਵਿੱਤ ਦਾ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਖਾਸ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਮੂਹਿਕ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਰਥਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਰਾਜ ਜਾਂ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਉਠਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿੱਜੀ ਅਤੇ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖੇਤਰ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਿੱਧ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਣ ਵਾਲੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।”

ਨੋਟ

ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਜਾਂ ਰਾਜ ਵਿੱਤ (Public Finance) ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਖਰਚ ਦੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਅਤੇ ਯੋਜਨਾ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਲੋਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ (Public Bodies) ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰੀਤੀਆਂ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਧਨ ਖਰਚ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਜਿਹੜੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਕਰਜ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਰੀਕਿਆਂ ਅਤੇ ਰੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਲੋਕ-ਵਿੱਤ ਦੀਆਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਰੀਕੇ ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਜਕੋਸ਼ (Fiscal or Public Treasury) ਦੀਆਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ (Fiscal Operations) ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਨੀਤੀਆਂ (Fiscal Policies) ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦੇ ਅਭਿੰਨ ਅੰਗ ਬਣ ਗਏ ਹਨ। ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਉਤਪਾਦਨ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਪੱਧਰ (Standard of Living) ਧਨ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਦੀ ਵੰਡ ਅਤੇ ਮੁਦਰਾ ਬਾਜ਼ਾਰ (Money Market) ਆਦਿ ਉੱਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਸੰਪੂਰਨ ਆਰਥਿਕ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਲੋਕ-ਵਿੱਤ ਦੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟਸ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਨੀਤੀਆਂ ਲੋਕ-ਵਿੱਤ ਦੇ ਅਭਿੰਨ ਅੰਗ ਹਨ।

1.2 ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਅਤੇ ਖੇਤਰ (Importance and Scope of Public Finance)

ਲੋਕ-ਵਿੱਤ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਅਤੇ ਖੇਤਰ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਅਸੀਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਤਿੰਨ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਕਰਾਂਗੇ-

- (1) ਰਾਜ ਦੇ ਕੰਮ
- (2) ਆਰਥਿਕ ਜੀਵਨ ਉੱਤੇ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਤੇ
- (3) ਲੋਕ-ਵਿੱਤ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾ-ਸਮੱਗਰੀ।

(1) **ਰਾਜ ਦੇ ਕੰਮ (Functions of the State)**- ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਨਾਂ ਕਰਨ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਨੀਤੀ (laissez Faire) ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਸੰਨ 1776 ਵਿੱਚ ਐਡਮ ਸਮਿੱਥ ਨੂੰ ਵੈਲਥ ਆਫ ਨੇਸ਼ਨਸ (Wealth of Nations) ਨਾਮਕ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਲੇਖ ਲਿਖਿਆ, ਐਡਮ ਸਮਿੱਥ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ “ਇਕ ਪੂਰਨ ਪ੍ਰਭੂਤਾ ਸੰਪਨ ਰਾਸ਼ਟਰ” ਦੇ ਕਰਤਵਾਂ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਤਿੰਨ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ-

- (ਕ) ਹੋਰ ਰਾਸ਼ਟਰਾਂ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਨਿਆਂ ਰਾਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ।
- (ਖ) ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਨਿਆਂ ਅਤੇ ਵਿਵਸਥਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣਾ ਅਤੇ
- (ਗ) ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਸਰਵਜਨਿਕ ਕੰਮਾਂ ਅਤੇ ਸਰਵਜਨਿਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਚਾਲਨ ਕਰਨਾ, ਜਿਹੜੇ ਹਾਲਾਂਕਿ ਸੰਪੂਰਨ ਸਮਾਜ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਫਾਇਦੇਮੰਦ ਹੋਣ ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਅਤੇ ਚਲਾਉਣ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਾਭ ਨਾ ਹੋਣ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਸਰਵਜਨਿਕ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗ ਦੀਆਂ

ਨੋਟ

ਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਤਿੰਨੋਂ ਕੰਮ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਕੰਮ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰਨੀ ਵੀ ਅਸੰਭਵ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਮੂਲਭੂਤ ਕੰਮ ਨਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਮਕਸਦਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਜਿਹੜੇ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਐਡਮ ਸਮਿੱਥ ਦੇ ਤੀਜੇ ਵਰਗ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਵਰਨਣਯੋਗ ਹੈ ਕਿ 18ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਐਡਮ ਸਮਿੱਥ ਨੇ ਵੀ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ (ਜਾਂ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਮਕਸਦ) ਦੇ ਵਿਕਾਸ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਪਰ ਅਨੇਕਾਂ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਰੋਬਰਟ ਉਵਿਨ (Robert Owen) ਅਤੇ ਜੌਨ ਸਟੂਆਰਟ ਮਿੱਲ ਨੇ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸੰਸਥਾਪਕ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ (Classical School) ਦੇ ਅਨੁਯਾਈ ਸਨ, ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਪਾਰ ਦੀ ਨੀਤੀ ਦੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਵੱਲ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਦਿਵਾਇਆ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕੀਤੀ। ਫਰਾਂਸ ਵਿੱਚ ਸਿਸਮੰਡੀ (Sisomandi) ਨੇ ਵੀ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਪਾਰ ਦੀ ਨੀਤੀ (Laissez-Faire) ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਗਰੀਬਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਰਾਜਕੀ ਕੰਟਰੋਲ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜਵਾਦੀਆਂ (Socialists) ਨੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜੀਕਰਨ (Socialization) ਦਾ ਇਸ ਲਈ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਜ਼ਦੂਰ ਵਰਗ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਸੰਨ 1930 ਦੀ ਗੰਭੀਰ ਆਰਥਿਕ ਮੰਦੀ (Economic depression) ਅਤੇ ਕੀਨਸ ਵੱਲੋਂ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਆਮ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਪਾਦਨ ਤਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਨੀਤੀ ਲਈ ਮੌਤ ਦੀ ਘੰਟੀ ਹੀ ਬਣ ਗਈ। ਕੀਨਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਰਾਜ ਨੂੰ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਚ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣਾ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਰਥਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਬਰਾਬਰ ਵੱਧਦਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਹ ਕ੍ਰਮ ਅੱਜ ਵੀ ਚਾਲੂ ਹੈ।

ਪਰ ਰਾਜ ਦੀ ਧਾਰਨਾ (Concept) ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਰੂਪਰੇਖਾ ਵਿੱਚ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਬਦਲਾਅ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਗੱਲ ਹੁਣ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਵਿਆਪਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਾਰੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਕਲਿਆਣ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਰਾਜ ਦੀ ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਰਾਜ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਇਲਾਜ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ, ਸੁਰੱਖਿਆ, ਗਰੀਬਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਅਤੇ ਸੁਅੱਸਥ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜਨ-ਉਪਯੋਗੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਸਮਾਜ ਲਈ ਕਲਿਆਣ (Welfare) ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ, ਰਾਜ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਜਨਤਾ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਹ ਰੇਲਾਂ, ਸੜਕਾਂ, ਬਿਜਲੀ ਅਤੇ ਡਾਕ-ਤਾਰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਮੂਲਭੂਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਮਦਨ ਦੀ ਵੰਡ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਦਮ ਚੁੱਕਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਘਾਟ ਵਾਲੀ ਵਸਤੂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਵੰਡ 'ਤੇ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਦਰਾ-ਫੈਲਾਅ (Inflation) ਅਤੇ ਮੰਦੀ (Depression) ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਵਾਬੀ ਕਾਰਵਾਈ ਲਈ ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਦਮ ਚੁੱਕਦਾ ਹੈ। ਯੁੱਗ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸੰਪੂਰਨ ਸਾਧਨਾਂ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਕੰਟਰੋਲ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਾਸ ਪਾਸੇ ਇਸ ਲਈ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਯੁੱਗ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ।

ਉੱਨਤ ਅਤੇ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ (Advanced Countries) ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਲਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਜਾਂ ਵਚਨਬੱਧ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਵਿੱਚ ਇਕ ਸਥਿਰ ਅਤੇ ਵਿਆਪਕ ਪੱਧਰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਕਸਦ ਹੀ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ (Economy) ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇ ਪੂਰਨ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਰਹੇ, ਉਹ ਇਸੇ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਸਰਗਰਮ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਲਗਾਤਾਰ ਪ੍ਰਗਤੀ ਵੱਲ ਵੱਧਦੀ ਰਹੇ, ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਜਾਂ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ (Under Developed or Developing Countries) ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਕਾਰਜ ਲਈ ਵਚਨਬੱਧ (Committed) ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਦੇਸ਼ ਆਪਣੇ ਸੰਪੂਰਨ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਹੀ ਯੋਜਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਵਿਕਸਿਤ ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਜਾਂ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਸਭ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਦੇ ਕੰਮਾਂ 'ਚ ਠੋਸ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਦਾਇਤਵ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਵੇਂ-ਉਵੇਂ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸਥਾਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਵਰਤਮਾਨ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਇਸ ਤੱਥ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਸਾਡਾ ਦੇਸ਼ ਇਕ ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਵਿਕਾਸ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਨਵੀਆਂ-ਨਵੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਆਪਣੇ ਉਤੇ ਲੈ ਰਹੀ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ-ਤਿਵੇਂ ਆਰਥਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਵੱਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਵੱਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ

ਸੰਨ 1776 ਵਿੱਚ ਐਡਮ ਸਮਿੱਥ ਨੇ (Wealth of Nations) ਨਾਮਕ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ 'ਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਲੇਖ ਲਿਖਿਆ।

ਨੋਟ

ਸਵੈ-ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਖਾਲੀ ਥਾਵਾਂ ਭਰੋ (Fill in the blanks)

1. ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦਾ ਸਬੰਧ ਲੋਕ ਸਭਾਵਾਂ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਸਭਾਵਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਤੋਂ ਹੈ।
2. ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਧਾਰਣ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਜਾਂ ਰਾਜ ਲਈ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
3. ਲੋਕ-ਵਿੱਤ ਦੀਆਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
4. ਵਿੱਚ ਐਡਮ ਸਮਿੱਥ ਨੇ ਵੈਲਥ ਆਫ ਦੀ ਨੈਸ਼ਨਸ ਨਾਮਕ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਲੇਖ ਲਿਖਿਆ।
5. ਸੰਨ ਵਿੱਚ ਗੰਭੀਰ ਆਰਥਿਕ ਮੰਦੀ ਹੋਈ।

1.3 ਆਧੁਨਿਕ ਰਾਜ ਦੇ ਕੰਮ (Functions of Modern States)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਧੇ ਹੋਏ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਰਾਜ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਖਰਚ ਵਧਾਉਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਖਰਚ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਲੋਕ-ਵਿੱਤ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਧੰਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਰਾਜ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਲੋਕ-ਵਿੱਤ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਅਤੇ ਖੇਤਰ ਵੀ ਲਗਾਤਾਰ ਵੱਧਦਾ ਹੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਆਧੁਨਿਕ ਰਾਜ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਨ-ਕਲਿਆਣ (Welfare) ਦੇ ਲਈ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ-

- (a) ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਸੁਰੱਖਿਆ (Security) ਅਤੇ ਸੈਨਿਕ, ਪੁਲਿਸ ਤੇ ਹੋਰ ਸੁਰੱਖਿਆਤਮਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲਈ ਖਰਚ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਨਾ।
- (b) ਨਿਆਂ (Justice) ਜਾਂ ਵਿਵਾਦਾਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨਾ।
- (c) ਆਰਥਿਕ ਉਦਮੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਅਤੇ ਕੰਟਰੋਲ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਕਾ ਢਲਾਈ (Coinage) ਵੱਟੇ ਅਤੇ ਮਾਪ (Weight and Measures) ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦਾ ਵਟਾਂਦਰਾ (Regulation) ਅਤੇ ਕੁਝ ਉਦਮੀਆਂ (Enterprises) ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਮਲਕੀਅਤ ਅਤੇ ਸੰਚਾਲਨ।
- (d) ਸਿੱਖਿਆ, ਸਮਾਜਿਕ ਸਹਾਇਤਾ, ਸਮਾਜਿਕ ਬੀਮਾ, ਕੰਟਰੋਲ ਅਤੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹੀ ਹੋਰ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਿਕ ਕਲਿਆਣ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨਾ।
- (e) ਦਵਾਈਆਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਵਿਕਰੀ, ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਵਿਕਰੀ, ਜੂਆ ਤੇ ਹੋਰ ਸਮਾਜ ਵਿਰੋਧੀ ਕਾਰਵਾਈਆਂ 'ਤੇ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਕੇ ਨੈਤਿਕ ਪੱਧਰਾਂ ਦਾ ਅਨਿਯਮਿਤ ਕਰਨਾ।
- (f) ਪ੍ਰਕਿਰਿਤਕ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ।
- (g) ਵਾਹਨ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ 'ਤੇ ਕੰਟਰੋਲ ਰੱਖ ਕੇ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਹੋਰ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਰਾਜ ਦੀ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਨਾ ਕੇਵਲ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣਾ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਸ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵਾਧਾ ਕਰਨਾ।
- (h) ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ।
- (i) ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਅਤੇ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਕੰਟਰੋਲ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ।
- (j) ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਧਰਮ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਕੰਮ।

(2) ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ (Effect of Fiscal Operations) - ਆਰਥਿਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ (Economic Analysis) ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਨਿਵੇਸ਼ (Investment) ਅਤੇ ਉਪਯੋਗ 'ਤੇ ਨੋਸ ਪ੍ਰਭਾਵ

ਨੋਟ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੁੱਲ ਮੰਗ ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਨ ਅਤੇ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਸਥਿਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਸਥਿਰਤਾ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੀ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਨੀਤੀ (Fiscal Policy) ਦਾ ਮੁੱਖ ਅਧਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਲਿਆ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੁਝ ਖਰਚ ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਕੇਵਲ ਉਦੋਂ ਸਰਗਰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਦ ਸਰਕਾਰ ਕਿਸੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜਾਂ ਘੱਟ ਖਰਚ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉੱਨਤ ਦੇਸ਼ ਆਪਣੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਸਥਿਰਤਾ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚੰਗੀ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਨੀਤੀ ਦਾ ਹੀ ਆਸਰਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਨਿਯੋਜਨ ਦੇ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਹੀ ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਤਰੀਕਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਪਰ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦੀਆਂ ਵੀ ਕੁਝ ਸੀਮਾਵਾਂ ਹਨ, ਫਿਰ ਵੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਸਥਾਈਤਵ ਲਿਆਉਣ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸੀਮਾਵਾਂ ਅੰਦਰ ਉਸ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਦਾ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਅਤੇ ਇਕਮਾਤਰ ਸਾਧਨ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਕ ਉੱਨਤ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ (Advanced Economy) ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਕਿ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਆਮਦਨ (Per capita Income) ਦਾ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਦਰਜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਵਾਧੇ ਦੇ ਰਸਤੇ ਦਾ ਇਕ ਮੁੱਖ ਅੜਿੱਕਾ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਵਾਧੇ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਮੰਗ ਨਹੀਂ ਵੱਧਦੀ, ਇਸ ਲਈ ਨਿਵੇਸ਼ ਦੇ ਮੌਕੇ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮੰਗ ਹੋਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਮਦਨ ਵਧਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੀ ਉਪਭੋਗ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ (Marginal Propensity to Consume) ਘਟਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਚ ਆਮਦਨ ਵਾਲੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਦੇਸ਼ “ਉੱਚੀ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਅਤੇ ਘੱਟ ਲਾਭ” ਵਾਲੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਅਤੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹੀ ਹੋਰ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਨਾਲ ਆਮਦਨ ਤੋਂ ਵਟਾਂਦਰੇ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬਰਾਬਰੀ ਲਿਆ ਕੇ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਉਚਾ ਚੁੱਕ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਉੱਨਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਲਿਆਉਣ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਅਤੇ ਨਿਆ ਭਰਪੂਰ ਵਟਾਂਦਰੇ ਲਈ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ, ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮਕਸਦ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਤੇਜ਼ ਗਤੀ ਨਾਲ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਉਤਪਾਦਨ ਦਾ ਨਿਆ ਭਰਪੂਰ ਵਟਾਂਦਰਾ (Equitable Distribution) ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਨੀਤੀ (Fiscal Policy) ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਕਸਦਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਨ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਾਧਨ ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਨੀਤੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਉਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਇਹ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ (Public Income) ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਕੇ ਅਜਿਹਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ (Public Expenditure) ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਬਦਲ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਤਰੀਕਿਆਂ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਜਾਂ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹਨ ਕਰਾਧਾਨ ਜਾਂ ਕਰਾ ਰੋਧਕ (Taxation) ਜਨਤਾ ਦੇ ਉਧਾਰ ਅਤੇ ਕਰਜ਼ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਜਾਂ ਸਾਥ ਨਿਰਮਾਣ। ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਕੋਸ਼ੀ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਸੀ ਪੂਰਨ ਤਾਲਮੇਲ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਲੋਕ ਆਰਥਿਕ ਜੀਵਨ ਉਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕਲਿਆਣ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਉਤਮ ਅਤੇ ਵਿਆਪਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਵੇ।

ਇਹ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਨਾਲ ਸਮਝ ਲਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨ ਤਰੀਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਰਾਧਾਨ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕਰਾਂ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਅਕਲਮੰਦੀ ਦੇ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਰਾਧਾਨ ਰਾਜ ਕੋਸ਼ੀ ਨੀਤੀ ਤਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸਾਧਨ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਆਮ ਕਾਰਜ ਕ੍ਰਮ ਦੇ ਇਕ ਅੰਗ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਰਾਧਾਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਰਾਧਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ-

- (ਕ) ਇਸਤੇਮਾਲ ਉਤੇ ਰੋਕ ਲਗਾ ਕੇ ਜਾਂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਕਟੌਤੀ ਕਰਕੇ ਪੈਦਾਵਾਰ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਜ ਨੂੰ ਇਸਤੇਮਾਲ ਦੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਵੱਲ ਬਦਲਣਾ ।
- (ਖ) ਬਚਤ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਅਤੇ ਹੌਸਲਾ ਦੇਣਾ।
- (ਗ) ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਜਨਤਾ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਣਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਰਵਜਨਿਕ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕੇ।
- (ਘ) ਅਰਥਿਕ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਕਰਨਾ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਮਕਸਦ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ ਵਾਧਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵਟਾਂਦਰੇ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਮਕਸਦਾਂ ਨਾਲ ਮਲ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕਲਿਆਣ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੀ ਲੋਕ-ਵਿੱਤ ਦੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਦਾ ਭਾਰੀ ਮਹੱਤਵ ਹੈ।

1.4 ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾ-ਸਮੱਗਰੀ (Subject-matter of Public Finance)

ਨੋਟ

ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਵਿਗਿਆਨ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਸਬੰਧ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਖਰਚ ਤੋਂ ਹੈ ਪਰ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਖੇਤਰ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵ ਹੋਰ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆਂ ਵਿਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਹੈ ਸਰਵਜਨਿਕ ਆਮਦਨ, ਸਰਜਵਜਨਿਕ ਖਰਚ, ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ ਅਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਕੋਸ਼ੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਭਾਗਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਵੇਰਵਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ-

(1) **ਸਰਵਜਨਿਕ ਆਮਦਨ ਜਾਂ ਲੋਕ ਰਾਜ ਕਰ (Public Revenue)**-ਇਸ ਵਿਭਾਗ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦੇ ਤਰੀਕੇ, ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹੋਰ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ-

- ਸਰਵਜਨਿਕ ਆਮਦਨ ਦੇ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਸਾਧਨ ਹਨ ਜਾਂ ਸਰਵਜਨਿਕ ਆਮਦਨ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ।
- ਕਰ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸਰਵਜਨਿਕ ਆਮਦਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਾਧਨ ਹੈ, ਕਰ ਕਿੰਨੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਕਰ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ।
- ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਉਤੇ ਕਿਹੜੀਆਂ-ਕਿਹੜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਉਤੇ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਕਰਾਰੋਪਣ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ।
- ਜਨਤਾ ਦਾ ਕਰ ਦੇਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਕੀ ਸਬੰਧ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਨਾਂ-ਕਿਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਉਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਕਰ ਦੇਣ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਕ ਤੱਤ।
- ਸਰਵਜਨਿਕ ਆਮਦਨ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਵਟਾਂਦਰੇ ਉਤੇ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਸਰਵਜਨਿਕ ਆਮਦਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ।
- ਕਿਨ੍ਹਾਂ-ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਤੋਂ ਇਕ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਿਅਕਤੀ ਉਤੇ ਟਾਲਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ? ਜਾਂ ਕਰ ਦੀ ਨਿਰਣਾਇਕ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਤੱਤ।

(2) **ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ (Public Expenditure)** - ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦਾ ਇਹ ਵਿਭਾਗ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚਾਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਜੀਵਨ ਉਤੇ ਜਾਂ ਉਤਪਾਦਨ, ਵੰਡ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਰਗਾਂ ਉਤੇ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

- ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ।
- ਕਿਨ੍ਹਾਂ-ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਮੁੱਦਿਆਂ ਉਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਨ੍ਹਾਂ-ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਨਹੀਂ? ਜਾਂ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦਾ ਖੇਤਰ।
- ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਕਿਨ੍ਹਾਂ-ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਉਤੇ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ।
- ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਵੰਡ ਉਤੇ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ? ਜਾਂ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ।

(3) **ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ (Public Debt)** - ਇਸ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਹ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਜ਼ ਕਿਉਂ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮਾਜ ਉਤੇ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ-

- ਕਿਹੜੀਆਂ-ਕਿਹੜੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਲਈ ਕਰਜ਼ ਲੈਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਵੇਗਾ ਜਾਂ ਸਰਵਜਨਿਕ ਦਾ ਖੇਤਰ।
- ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ ਕਿੰਨੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ।

- ਨੋਟ
- (c) ਕਿਹੜੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰਜ਼ਾ ਲੈਣਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਠੀਕ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਕਿਹੜੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰ ਲਗਾਉਣਾ ਜਾਂ ਕਰਜ਼ਾ ਅਤੇ ਕਰ ਦਾ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ।
 - (d) ਕਿਹੜੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਕਰਜ਼ਾ ਲੈਣਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਠੀਕ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਕਿਹੜੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਜਾਂ ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਕਰਜ਼ਾ ਦੀ ਤੁਲਨਾ।
 - (e) ਘਾਟੇ ਦਾ ਵਿੱਤ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਘਾਟੇ ਦਾ ਵਿੱਤ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹਨ ਜਾਂ ਘਾਟੇ ਦੇ ਵਿੱਤ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਅਰਥ, ਹੱਦਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ।
 - (f) ਕਰਜ਼ਾ ਵਾਪਸੀ ਦੇ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਤਰੀਕੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਹਰ ਇਕ ਦੇ ਕੀ ਗੁਣ ਅਤੇ ਦੋਸ਼ ਹਨ ਜਾਂ ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ਾ ਦੇ ਸੋਧਣ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ।
 - (g) ਕਰਜ਼ਾ ਦੇ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

4. ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ (Financial Administration) - ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦੀ ਇਸ ਸਾਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਕੰਟਰੋਲ ਦੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਅਤੇ ਬਜਟ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੇਠਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ-

- (a) ਬਜਟ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰ, ਪਾਸ ਅਤੇ ਪਾਲਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ?
- (b) ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਰਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵੱਲੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
- (c) ਖਰਚ ਵਿਭਾਗਾਂ ਦਾ ਸੰਚਾਲਨ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ?
- (d) ਸਰਵਜਨਿਕ ਲੇਖਾਂ ਦੇ ਲਿਖਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਡਿਟ ਲਈ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਵਿਭਾਗ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੀ-ਕੀ ਅਧਿਕਾਰ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਹਨ?

ਬੇਸਟੇਬਲ ਨੇ ਰਾਜਕਰ ਦੇ ਇਸ ਵਿਭਾਗ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵ ਉੱਤੇ ਖਾਸ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿੱਤ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਹ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਬਜਟ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ।

ਵਿਸ਼ਾ-ਸਮੱਗਰੀ ਸਬੰਧੀ ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਚਾਰ

ਆਧੁਨਿਕ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾ ਸਮੱਗਰੀ ਦੇ ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਚਾਰ ਭਾਵਾਂ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ-

(1) ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ (Economic Stabilisation) - ਇਸ ਭਾਗ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਹ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਕੋਸ਼ੀ ਨੀਤੀ (Fiscal Policy) ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਸਤੇਮਾਲ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਵੇ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਨਿਆ ਉਚਿਤ ਵੰਡ, ਕੀਮਤ ਸਥਿਰਤਾ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਦੇ ਲਈ ਰਾਜ ਕੋਸ਼ੀ ਨੀਤੀ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਾਧਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਉਤਪਾਦਨ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਕੇ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

(2) ਆਰਥਿਕ ਵਾਧਾ (Economic Growth) - ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਮੂਲ-ਭੂਤ ਰੂਪ ਨਾਲ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਸਮੱਸਿਆ ਆਰਥਿਕ ਵਾਧੇ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ, ਬਚਤ, ਨਿਵੇਸ਼ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਰਾਜ ਕੋਸ਼ੀ ਉਪਕਰਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰੀ ਪ੍ਰੋ. ਰੈਗਨਰ ਨਰਕਸੇ (Pr. R. Nurkse) ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਠੀਕ ਲੱਗਦਾ ਹੈ "ਮੇਰਾ ਅਟੁੱਟ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਕਿ ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਪੂੰਜੀ ਨਿਰਮਾਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦੇ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਨੂੰ ਇਕ ਨਾਇਕ ਦਾ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ।" ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਕੰਟਰੋਲ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਕੋਸ਼ੀ ਨੀਤੀ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾ ਸਮੱਗਰੀ ਦਾ ਅੰਗ ਹੈ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦਾ ਖੇਤਰ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾ ਸਮੱਗਰੀ ਸਥਿਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਜ ਦੀ ਧਾਰਨਾ (Concept) ਰਾਜ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਅਤੇ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨਾਲ ਇਸ ਦਾ ਵੀ ਲਗਾਤਾਰ ਵਿਸਥਾਰ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਨੋਟ

ਉਦਾਹਰਣ - ਸਨ 1930 ਦੀ ਗੰਭੀਰ ਆਰਥਿਕ ਮੰਦੀ ਅਤੇ 'ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦਾ ਆਮ ਸਿਧਾਂਤ' ਨਾਮ ਦੇ ਕੀਨਸ ਦੇ ਲੇਖ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਲਿਆਉਣ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਕੋਸ਼ੀ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਦਾ ਕਿੰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹੱਤਵ ਹੈ। ਅੱਜ ਕੱਲ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ, ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਉਧਾਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਵਾਧਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਤੀ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਲੋਕ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਨਿੱਤ ਨਵੀਆਂ-ਨਵੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਤੱਤਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦਾ ਖੇਤਰ ਵੀ ਬਰਾਬਰ ਵਿਕਸਿਤ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਥਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸੱਚ ਜਾਂ ਝੂਠ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰੋ

(State Whether the following statements are True or False)

6. ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਨਿਵੇਸ਼ ਅਤੇ ਇਸਤੇਮਾਲ ਉੱਤੇ ਠੋਸ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।
7. ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਅਸਥਿਰਤਾ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੀ ਰਾਜ ਕੋਸ਼ੀ ਨੀਤੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਆਧਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
8. ਰਾਜ ਕੋਸ਼ੀ ਨੀਤੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।
9. ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਵਿਗਿਆਨ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਖਰਚ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ।
10. ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦਾ ਖੇਤਰ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾ ਸਮੱਗਰੀ ਸਥਿਰ ਨਹੀਂ ਹੈ।

1.5 ਲੋਕ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਵਿੱਤ (Public and Private Finance)

ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਵਿੱਤ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਜਿੱਥੇ ਕਈ ਬਰਾਬਰਤਾਵਾਂ ਪਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਉਥੇ ਕਈ ਵਿਭਿੰਨਤਾਵਾਂ ਵੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵੇਰਵੇ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ:-

1.5.1 ਬਰਾਬਰੀ (Similarities)

ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਵਿੱਤ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਪਾਈਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ:-

- (1) **ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ (Maximum Satisfaction)** - ਵਿਅਕਤੀ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਮੌਟੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਹੈ ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ (Satisfaction of human wants)! ਨਿੱਜੀ ਵਿੱਤ ਦਾ ਸਬੰਧ ਜਿੱਥੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਵਿੱਤ ਦਾ ਸਬੰਧ ਸਮਾਜਿਕ ਜਾਂ ਸਮੂਹਿਕ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
- (2) **ਸੰਤੁਲਿਤ ਬਜਟ (Balanced Budget)** - ਵਿਅਕਤੀ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਧਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਖਰਚ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਇਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਖਰਚ ਨੂੰ ਸੰਤੁਲਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਖਰਚ ਦੁਆਰਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।
- (3) **ਕਰਜ਼ (Borrowing)** - ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਵਿੱਤ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਚਾਲੂ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਚਾਲੂ ਖਰਚ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਰਜ਼ ਲੈਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹੀ ਨਹੀਂ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਜ ਨੂੰ ਵੀ ਘਾਟੇ ਦੇ ਸਮੇਂ ਲਏ ਗਏ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।
- (4) **ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਲਪ (Economic Choice)** - ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਵਿੱਤ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਕਿਉਂਕਿ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਸਾਧਨਾਂ ਨਾਲ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਮਕਸਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਦੋਨਾਂ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਖਰਚ ਦੇ ਸਮਾਯੋਜਨ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਲਪ (Economic Choice) ਦੇ ਚੋਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ 1.5.2 ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ (Dis-Similarities)

ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਵਿੱਤ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕਈ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮੌਲਿਕ ਅੰਤਰ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਉਦੇਸ਼, ਵਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਅਤੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਆਦਿ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਲਈ ਜਿੱਥੇ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਜਨ-ਕਲਿਆਣ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਨਿੱਜੀ ਵਿੱਤ ਦਾ ਸਿਰਫ ਇਕ ਟੀਚਾ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਹਿਲਾ (Former) ਜਿੱਥੇ ਘਾਟੇ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਨਵੇਂ ਕਰ ਲਗਾ ਕੇ ਜਾਂ ਹੋਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਦੂਜਾ (Later) ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦੇ ਸਾਧਨ ਵੱਡੇ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਨਿੱਜੀ ਵਿੱਤ ਦੇ ਸਾਧਨ ਸੀਮਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਕਰਾਂਗੇ।

1. ਖਰਚ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ (Determination of Expenditure) – ਲੋਕ ਸੱਤਾ (Public Authority) ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਉਸ ਖਰਚ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮੁੱਦਿਆਂ ਉੱਤੇ ਖਰਚ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬਾਅਦ ਉਹ ਉਸ ਖਰਚ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੇ ਲਈ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਵਿਅਕਤੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬਾਅਦ ਉਹ ਉਸ ਖਰਚ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸਤੇਮਾਲ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮਨੋਭਾਵ ਉੱਤੇ ਖਰਚ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਹੋਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ ਸੱਤਾ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਘਟਾ-ਵਧਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀ ਲਚਕ ਨਹੀਂ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ। ਪ੍ਰੋ. ਭਾਲਟਨ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ “ਵਿਅਕਤੀ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਆਪਣੇ ਖਰਚ ਦਾ ਸਮਾਯੋਜਨ (Adjustment) ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਲੋਕ ਸੱਤਾ ਆਪਣੇ ਖਰਚ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਸਮਾਯੋਜਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।” ਪਰ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਵੀ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਹੀ ਸੱਚ ਹੈ ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਲਈ, ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਖਰਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕੋਈ ਸਰਕਾਰ ਜਾਂ ਹੋਰ ਲੋਕ ਸੱਤਾ (Public Authority) ਵੀ ਆਪਣੇ ਖਰਚਿਆਂ ਨੂੰ ਅਨਿਸਚਿਤ ਹੱਦ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਵਧਾ ਸਕਦੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਦੇਖਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਹਾਨੀ ਪਹੁੰਚਾਏ ਬਿਨਾਂ ਇਹ ਕਿੰਨੀ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕਦੀ-ਕਦੀ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਪਣੇ ਖਰਚ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

2. ਲਾਜ਼ਮੀ ਲੱਛਣ (Compulsory Character) – ਫਿੱਡਲੇ ਸ਼ਿਰਾਜ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ “ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਲੱਛਣ ਹੈ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੱਤ।” ਕੁਝ ਖਰਚ ਅਜਿਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜ ਰੱਦ ਜਾਂ ਉਪੇਖਿਆ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਲਈ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਲੋਕ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਆਦਿ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਖਰਚ ਜ਼ਰੂਰੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਜ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕੱਪੜੇ, ਅਨਾਜ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਹੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕੀਮਤਾਂ ਉੱਤੇ ਹੀ ਖਰੀਦਣ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਦਰ ਨਾਲ ਕਰ ਅਦਾ ਕਰਨ। ਪਰ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਂ ਕਾਰੋਬਾਰ ਫਰਮ ਆਦਿ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਇਹ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਭੋਜਨ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕੱਪੜੇ ਅਤੇ ਮਕਾਨ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਕੁਝ ਖਾਸ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਖਰਚ ਕਰਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਖਾਸ ਕਿਸਮ ਜਾਂ ਨਮੂਨੇ ਦੇ ਹੀ ਕੱਪੜੇ ਖਰੀਦਣ ਅਤੇ ਪਹਿਨਣ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਆਪਣੀ ਰੁਚੀ ਅਤੇ ਪਸੰਦ (Choice) ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਉਪਲੱਬਧਤਾ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨਾਲ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

3. ਸਮ-ਸੀਮਾਂਤ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਗੁਣ ਨਿਯਮ (Principle of Equi-marginal Utility)–ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ “ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੇ ਖਰਚ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਉੱਤੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਖਰਚਿਆਂ ਦਾ ਸੀਮਾਂਤ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਗੁਣ ਜਾਂ ਸੀਮਾਂਤ ਇਸਤੇਮਾਲ (Marginal utility) ਸਭ ਬਰਾਬਰ ਰਹੇ ਅਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਖਰਚ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਕੁੱਲ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਗੁਣ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਵੇ।” ਹੋਣਾ ਤਾਂ ਇਹ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੇ ਵਟਾਂਦਰੇ ਉੱਤੇ ਦੀ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਨਿਯਮ ਲਾਗੂ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਇਹ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਰਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਦੀਆਂ ਖਰਚ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੁਤੰਤਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਇਨ੍ਹੀ ਸੁਤੰਤਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਆਮ ਤੌਰ ’ਤੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਖਰਚ ਕਰਨ ਜਾਂ ਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮਾਪ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਖਰਚ ਤੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ... ਪਰ ਸਰਕਾਰ ... ਇਸ ਮਾਪ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖਰਚ ਦਾ ਅਧਾਰ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਸਕਦੀ, ਖਾਸ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ, ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ, ਸਿੱਖਿਆ, ਗਰੀਬਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਆਦਿ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਉੱਤੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਖਰਚਿਆਂ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

ਕਦੀ-ਕਦੀ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਉੱਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਲਈ ਦਬਾਅ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕੁਝ ਖਾਸ ਵਸਤਾਂ ਉੱਤੇ ਹੀ ਖਰਚ ਕਰੇ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਦਬਾਅ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸੰਭਵ ਹੈ ਸਰਕਾਰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਅਜਿਹਾ ਤਦ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਲੋਕ ਹੋਏ ਸਵਾਰਥ ਵਾਲੇ ਵਰਗ ਜਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬਣ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਅਲੋਚਨਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਦਬਾਅ ਪਾਉਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਵਸਤਾਂ ਉੱਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਖਰਚੇ ਵੱਧ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਨੋਟ

4. **ਬਜਟ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ (Nature of Budget)** - ਵਿਅਕਤੀ ਸਧਾਰਣ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੇਸ਼ੀ ਦੇ ਬਜਟ (Surplus Budget) ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਆਮਦਨ ਤੋਂ ਘੱਟ ਖਰਚ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਘਾਟੇ ਦੇ ਬਜਟ (Deficit Budget) ਨੂੰ ਜਾਂ ਆਮਦਨ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਰਚ ਕਰਨ ਦੀ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਠੀਕ ਅਤੇ ਲੋੜੀਂਦਾ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਲੋਕ ਸੱਤਾ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਘਾਟੇ ਦਾ ਬਜਟ ਬਣਾਉਣਾ ਲਾਭਦਾਇਕ ਸਮਝ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਖਾਸ ਰੂਪ ਨਾਲ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਯੁੱਧ ਦੀ ਅਵਧਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਅਕਤੀ ਵੱਲੋਂ ਬੇਸ਼ੀ ਬਜਟ ਬਣਾਉਣਾ ਕਾਫੀ ਚੰਗਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਗੁਣ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਕੇਵਲ ਬਚਤ ਨਾਲ ਹੀ ਕੋਈ ਪੂੰਜੀ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਮੀਰ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਬੇਸ਼ੀ ਦੇ ਬਜਟ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਉਹ ਦਰਜੇ ਦਾ ਕਰਾਧਾਨ ਜਾਂ ਹੇਠਲੇ ਦਰਜੇ ਦਾ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਪਰ ਆਮ ਦਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਲਈ ਬੇਸ਼ੀ ਜਾਂ ਘਾਟੇ ਦੇ ਬਜਟ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਸੰਤੁਲਿਤ ਬਜਟ (Balanced budget) ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

5. **ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ (Nature of Resources)** - ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਸਾਧਨ ਘੱਟ-ਵੱਧ ਰੂਪ ਨਾਲ ਸੀਮਿਤ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਾਧਨ ਵਿਆਪਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਰਕਾਰ ਜਾਂ ਲੋਕ ਸੱਤਾ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪੈਣ ਉੱਤੇ ਆਮ ਜਨਤਾ ਨਾਲ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਉਧਾਰ ਲੈ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਲਈ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨਾ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸਰਕਾਰ ਘਾਟੇ ਦੀ ਵਿੱਤ ਵਿਵਸਥਾ (deficit financing) ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਵਧਾਉਣ ਦੇ ਲਈ ਨੋਟ ਛਾਪ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਲੋਕ ਸੱਤਾ (Public Authority) ਅਜਿਹਾ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਨਾਲ ਲਾਭਦਾਇਕ ਕਾਰੋਬਾਰ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਆਮਦਨ ਵਧਾਉਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਉਹ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਲੈ ਸਕੇ, ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਲਈ ਉਹ ਨਿੱਜੀ ਵਾਹਨ (Private Transport) ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਥੋਕ ਵਪਾਰ ਦਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀਕਰਨ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਆਮ ਜਨਤਾ ਤੋਂ ਧਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਸ਼ਕਤੀ ਇਸਤੇਮਾਲ ਦੇ ਤਰੀਕੇ (Coercive method) ਵੀ ਅਪਣਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਵਿਅਕਤੀ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।

6. **ਖਰਚ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ (Motive of Expenditure)** - ਕਾਰੋਬਾਰ ਸੌਦਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਉਦੇਸ਼ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਲੋਕ ਸੰਸਥਾ (Public bodies) ਦੇ ਸੌਦੇ ਦੇ ਲਾਭ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਜਨ ਕਲਿਆਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਲਈ ਕਈ ਸੇਵਾਵਾਂ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਜਨਤਾ ਦੀ ਸਿਹਤ, ਇਲਾਜ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਸਿੱਖਿਆ ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਅਤੇ ਜਲ ਪੂਰਤੀਆਂ ਆਦਿ ਨੂੰ ਕਾਰੋਬਾਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਫਾਇਦੇਮੰਦ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਪਰ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਾਰਨ ਲੋਕ ਸੰਸਥਾ ਵੱਲੋਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

7. **ਲੰਬਕਾਲੀਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ (Long Term Consideration)** - ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਦਾਰਤਾ ਨਾਲ ਧਨ ਲਗਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਜਲਦੀ ਖੱਟੀ (Returns) ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾ ਮਾਤਰ ਦੀ ਖੱਟੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਕਾਫੀ ਦੇਰ ਨਾਲ, ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਪੂੰਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਰਮਾਉਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੋਣਾਂ ਤੋਂ ਕਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਅਜਿਹੀ ਪਰਿਯੋਜਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਬਸ਼ਰਤ ਕਿ ਉਹ ਜਨ-ਕਲਿਆਣ (Public Welfare) ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਠੀਕ ਹੋਵੇ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬਹੁ ਉਦੇਸ਼ੀ ਜਲ ਬਿਜਲੀ ਪਰਿਯੋਜਨਾਵਾਂ (Multipurpose Hydroelectric Projects) ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਜਨ ਕਲਿਆਣ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਕਈ ਖਰਚੇ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਭਵਿੱਖ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਲਈ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਵਿੱਖ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿੰਨਾ ਕਿ ਵਰਤਮਾਨ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਭਵਿੱਖ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਦੇ ਲਈ ਖਰਚਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।

8. **ਸ਼ਕਤੀ ਇਸਤੇਮਾਲ ਦੇ ਤਰੀਕੇ (Coercive Method)** - ਸਰਕਾਰ ਜਾਂ ਦੂਜੀ ਲੋਕ ਸੱਤਾ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਵਸੂਲ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਸ਼ਕਤੀ ਇਸਤੇਮਾਲ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਅਪਣਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਮੰਨ ਲਓ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਕਰ ਅਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅਦਾਲਤ ਵੱਲੋਂ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਜਾਂ ਕਰ ਭਾਰ ਵਧਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਰੂਪ ਨਾਲ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਕਰਾਂ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਬਸ਼ਰਤ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਉੱਤੇ

ਨੋਟ ਬਾਕੀ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਵਿਅਕਤੀ ਅਤੇ ਵਪਾਰੀ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਕੰਪਨੀਆਂ ਅਤੇ ਵਪਾਰੀਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਆਮਦਨ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭਰੋਸੇਯੋਗ (Assured) ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

9. ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਲੇਖਾ ਪਰੀਕਸ਼ਾ (Publicity and Audit Test) - ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਵਿੱਤ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਅੰਤਰ ਉਲੇਖਯੋਗ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਵਿਅਕਤੀ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਸਭ ਵਿੱਤੀ ਸੋਦਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁਪਤ ਰੱਖਣਾ ਹੀ ਪਸੰਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੇ ਬਜਟ ਪ੍ਰਸਤਾਵਾਂ ਦਾ ਅਤੇ ਪੰਜਸਾਲਾ ਯੋਜਨਾ ਦੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਸਤੂਆਂ ਵਿੱਚ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਵਟਾਂਦਰੇ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਲੋਕ ਸੰਗਠਨ ਦੇ ਖਾਤਿਆਂ ਦਾ ਲੇਖਾ ਪ੍ਰੀਖਣ ਅਤੇ ਨਿਰੀਖਣ ਜ਼ਰੂਰੀ ਰੂਪ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਟਾਸਕ

ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਵਿੱਤ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰੋ:

1.5.3 ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ (Trends in Public Finance)

ਆਮ ਆਰਥਿਕ ਸਿਧਾਂਤ (General Economic theory) ਨੇ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਤੇ ਰਾਜਕੀ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਸੰਸਥਾਪਕ ਆਰਥਿਕ ਸਿਧਾਂਤ (Classical Economic Theory) ਉਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਸੀ ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿੱਚ ਕਈ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਬਦਲਾਅ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਆਧੁਨਿਕ ਆਰਥਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਪਾਦਨ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੀਨਸ ਦਾ ਪੂਰਨ ਰੋਜਗਾਰ ਦਾ ਆਮ ਸਿਧਾਂਤ (Keyne's General Theory of Full Employment) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਕਾਰਨ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਧਾਰਨਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਦਲਾਅ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਨੋਟਸ

ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦੇ ਆਧੁਨਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਪਾਦਕ ਕੀਨਸ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਵਰਤਮਾਨ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਅਤੇ ਰਾਜ ਕੋਸ਼ੀ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਉਤੇ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਯੋਗਦਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਆ ਗਈ ਹੈ।

ਪੁਰਾਣੇ ਜਾਂ ਸੰਸਥਾਪਕ ਸਿਧਾਂਤ (Classical Theory) ਪੁਰਾਣੇ ਆਰਥਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਸੀ ਕਿ ਪੂਰਤੀ (Supply) ਆਪਣੀ ਮੰਗ (demand) ਖੁੱਦ ਪੈਦਾ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਲਈ ਕਦੀ ਵੀ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਬੇਰੋਜਗਾਰੀ ਜਾਂ ਅਤਿ ਉਤਪਾਦਨ (Over production) ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਪੂਰਨ ਰੋਜਗਾਰ ਜਾਂ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਪੂਰਨ ਇਸਤੇਮਾਲ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਵਿਚਾਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਤਾਂ ਮਜ਼ਦੂਰੀਆਂ ਲਚਕਦਾਰ (Flexible) ਹਨ ਤਾਂ ਨਿੱਜੀ ਉਦਮ ਵੱਲੋਂ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਪੂਰਨ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤਰਕ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਬੇਰੋਜਗਾਰੀ (unemployment) ਮਿਹਨਤ ਦੀ ਅਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ (Immobility) ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰੀਆਂ ਦੀ ਤੰਗ ਦਸਤੀ ਜਾਂ ਅਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੁਰਾਣੇ ਜਾਂ ਸੰਸਥਾਪਕ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ (Classical economists) ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਖਰਚ ਦੂਜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਆਮਦਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਹੋਣ ਨਾਲ ਹੋਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਖਰਚ ਘੱਟ ਕਰਕੇ ਉਹ ਜਿਹੜਾ ਧਨ ਬਚਾਏਗਾ ਉਹ ਖੁੱਦ ਹੀ ਨਿਵੇਸ਼ (Invert) ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਜਾਂ ਪੂੰਜੀਗਤ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਇਸਤੇਮਾਲ ਉਤੇ ਖਰਚ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਖਰਚੇ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਦੂਜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਆਮਦਨੀ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਆਵੇਗੀ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਮੰਗ (effective demand) ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ।

ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਸਿਧਾਂਤ (Classical Theory) ਪੁਰਾਣੀ ਆਮ ਆਰਥਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਉਤੇ ਹੀ ਅਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ

ਨਿੱਜੀ ਉਦਮ (Private enterprises) ਪੂਰਨ ਰੋਜਗਾਰ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਦ੍ਰਿੜ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਰਾਜ ਆਰਥਿਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਦਰਜਾ ਉਚਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰ ਕਰਾਧਾਨ (Taxation) ਵੱਲੋਂ ਆਪਣਾ ਖਰਚ ਵਧਾਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਕੇਵਲ ਇਹ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਖਰਚ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਨਾਲ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਦੀ ਕੁੱਲ ਮੰਗ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰ ਉਧਾਰ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗਤਾ ਕਰਨਾ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਓ ਵਧੇਗਾ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਾਣੇ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਤੁਲਿਤ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕਰ ਕਿਉਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਬਚਤਾਂ ਉਤੇ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਨਿੱਜੀ ਬਚਤ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਨਿੱਜੀ ਨਿਵੇਸ਼ (Private Investment) ਦਾ ਦਰਜਾ ਵੀ ਗਿਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਕਰ (Taxes) ਪੂੰਜੀ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਉਤੇ ਉਲਟਾ ਅਸਰ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਛੋਟਾ ਬਜਟ ਹੀ ਸਰਵੋਤਮ ਬਜਟ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੇਲੋੜੀਂਦੇ ਕਰ ਉਹ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਨਿੱਜੀ ਬਚਤਾਂ ਉਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੋਝ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੌਤ ਕਰ, ਇਲਾਵਾ ਕਰ (Super Tax) ਅਤੇ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਕਰ ਅਤੇ ਅਪੇਖਿਆ ਕ੍ਰਿਤ ਸਮਰੱਥਾ ਉਤੇ ਪੈਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ (Indirect Taxes) ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਤੇਮਾਲ ਉਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਆਰਥਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੋਣ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਾਨੀ ਰਹਿਤ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਸਮਾਜਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਉਹ ਵੀ ਬੇਲੋੜੀਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਾਣੇ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦੇ ਪੱਖ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ। ਬਜਟ ਦਾ ਘਾਟਾ ਜੇਕਰ ਨੋਟ ਛਾਪ ਕੇ ਜਾਂ ਘੱਟ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਜ਼ਾ ਲੈ ਕੇ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਨਾਲ ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਉ (Inflation) ਹੀ ਵੱਧਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਘੱਟ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਵਿਆਜ ਦੀ ਦਰ ਇੰਨੀ ਨਹੀਂ ਵੱਧਦੀ ਕਿ ਉਸ ਨਾਲ ਨਿੱਜੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਆ ਸਕੇ ਅਤੇ ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਖਰਚ ਦੇ ਵਾਧੇ ਨੂੰ ਅਸਭ-ਵਿਅਸਤ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਬਜਟ ਦੇ ਘਾਟੇ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੀਰਘਕਾਲੀਨ ਸਰਕਾਰੀ ਬਾਂਡ ਜਾਰੀ ਕਰਕੇ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਬਾਂਡ ਕੇਵਲ ਨਿੱਜੀ ਵਿਵਸਾਈ ਦੇ ਬਾਂਡ ਜਾਂ ਸ਼ੇਅਰਾਂ ਦੇ ਅਦਲਾ-ਬਦਲੀ (Substitute) ਹੀ ਮੰਨੇ ਜਾਣਗੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਓ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਬਜਟ ਦਾ ਘਾਟਾ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਦਰ ਨੂੰ ਡਿਗਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਬਸ਼ਰਤ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਪੂੰਜੀਗਤ ਸਜਾਵਟ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਦੇ ਲਈ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਧਾਰ ਲਏ ਗਏ ਧਨ ਦੀ ਹੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾ ਕਰਨ। ਉਪਰ ਕੀਤੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਨਾਲ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਨਤੀਜੇ ਕੱਢੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ-

ਨੋਟ

- (1) ਸਰਕਾਰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਰਥਿਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਦਰਜੇ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।
- (2) ਬਜਟ ਸੰਤੁਲਿਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
- (3) ਛੋਟਾ ਬਜਟ ਹੀ ਸਰਵੋਤਮ ਬਜਟ ਹੈ।
- (4) ਸਮਾਜ ਦੇ ਲਈ ਉਹ ਕਰ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਬਚਤ ਉਤੇ ਪੈਣ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਮਦਨ-ਕਰ, ਮੌਤ ਕਰ ਆਦਿ। ਇਸਤੇਮਾਲ ਉਤੇ ਪੈਣ ਵਾਲੇ ਕਰ ਘੱਟ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।
- (5) ਜੇਕਰ ਬਜਟ ਦੇ ਘਾਟੇ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਸੰਭਵ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਠੀਕ ਇਹ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਬਾਂਡ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਜਾਣ।
- (6) ਕਰਜ਼ ਕੇਵਲ ਉਤਪਾਦਕੀ ਨਿਵੇਸ਼ (Productive Investment) ਦੇ ਲਈ ਹੀ ਕੀਤੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

2. ਆਧੁਨਿਕ ਸਿਧਾਂਤ (Modern Theory) - ਕੀਨਸ ਦਾ ਰੋਜਗਾਰ ਸਿਧਾਂਤ ਇਸ ਆਮ ਧਾਰਨਾ ਉਤੇ ਟਿਕਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਖਰਚ ਦੂਜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਆਮਦਨ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਆਮਦਨ ਖਰਚ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਦੂਜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਆਮਦਨ ਉਨੀ ਹੀ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਹਰੇਕ ਦੂਜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਵੀ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਆਮਦਨ ਖਰਚ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਖਰਚ ਦਾ ਘੇਰਾ ਸਥਿਰ ਹੀ ਰਹੇਗਾ। ਪਰ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਆਮਦਨ ਦਾ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਖਰਚ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਖਰਚੇ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਇਹ ਘਾਟ ਨਿਵੇਸ਼-ਖਰਚ ਵੱਲੋਂ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਇਹ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਘਟਿਆ ਹੋਇਆ ਖਰਚ ਦੂਜੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਇਹ ਕਮੀ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਆਮਦਨ ਘੱਟ ਮਿਲਣ ਤੇ ਲੋਕ ਵੀ ਘੱਟ ਖਰਚ ਕਰਨਗੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਹੋਰ ਦੂਜੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵੀ ਘੱਟ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਜਾਂ ਤਾਂ ਰੋਜਗਾਰ ਉਪਲੱਬਧ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਆ ਜਾਵੇਗੀ। ਫਿਰ ਵੀ ਕੀਨਸ ਨੇ ਇਕ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ-

- (ਕ) ਕਿ ਉਪਭੋਗ ਦਾ ਸਥਰਾਨ ਪੂੰਜੀ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣਾ ਹੈ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਬਚਤ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਾਲ ਬੇਰੋਜਗਾਰੀ ਵੱਧਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਘੱਟਦੀ ਹੈ।

- ਨੋਟ (ਖ) ਕਿ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਮਜ਼ਦੂਰੀਆਂ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਦਰਜੇ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਮਜ਼ਦੂਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਟੌਤੀ ਕਰਨ ਨਾਲ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਮੰਗ ਘਟੇਗੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਛਾਂਟਣ ਦੀ ਨੌਬਤ ਆ ਜਾਵੇਗੀ।
- (ਗ) ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੀ ਆਰਥਿਕ ਪੱਧਤੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਨਿੱਜੀ ਸੰਪਤੀ ਉੱਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਹੜੀ ਪੂਰਨ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਦਰਜੇ ਉੱਤੇ ਆਪਣੇ ਨੂੰ ਸਮਾਯੋਜਿਤ (Adjust) ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ।

ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਇਕ ਸਮੇਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਾਂਗੇ ਕਿ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਆਮ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਇਸ ਗੰਭੀਰ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨੇ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਕੀਨਸ ਨੇ ਖੁਦ ਚਲਾਈ ਪੂਰਨ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸੰਤੁਲਿਤ ਬਜਟ ਸਭ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਲੋੜੀਂਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਮਕਸਦਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੇ ਲਈ ਬਜਟ ਨੂੰ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸਾਧਨ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ (i) ਪੂਰਨ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ (ii) ਨਿਵੇਸ਼ ਦਾ ਉੱਚਾ ਦਰਜਾ (iii) ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਉ ਦਾ ਵਿਰੋਧ (iv) ਮੁਦਰਾ ਸਫੀਤੀ (inflation) ਅਤੇ ਮੁਦਰਾ ਅਵ ਸਫੀਤੀ (Deflation) ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਹੀ ਅਹਿਸਾਸ ਅਤੇ (v) ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਪੱਧਰ ਦਾ ਵਟਾਂਦਰਾ ਪਰ ਵਿਵਹਾਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਔਖਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਮਕਸਦਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਜਲਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ।

ਸਥੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਉ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵੱਧ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਇਲਾਜ ਹੈ ਬੇਸ਼ੀ ਦਾ ਬਜਟ (Surplus Budget) ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਮੁਦਰਾ ਅਵ ਸਫੀਤੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵੱਧ ਗਈ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਘਾਟੇ ਦਾ ਬਜਟ (Deficit Budget) ਬਣਾ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਮੁਦਰਾ ਸਫੀਤੀ ਦੇ ਅਭਾਵ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਲਿਆਉਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਸਰਕਾਰੀ ਅਤੇ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਨਵੀਂ ਬੱਚਤ ਦੀ ਕੁੱਲ ਮੂਲ ਸਾਰੀਆਂ (ਸਰਕਾਰੀ ਅਤੇ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ) ਨਵੇਂ ਨਿਵੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਮੁੱਲਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਣ। ਜੇਕਰ ਬੱਚਤ (Savings) ਨਿਵੇਸ਼ (Investment) ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੋਵੇਗੀ ਤਾਂ ਮੁਦਰਾ ਸਫੀਤੀ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਕੀਮਤਾਂ ਵਧਣਗੀਆਂ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਜੇਕਰ ਬੱਚਤਾਂ ਨਿਵੇਸ਼ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਣਗੀਆਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਮੁਦਰਾ ਅਵ ਸਫੀਤੀ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇਗੀ, ਕੀਮਤਾਂ ਡਿਗਣਗੀਆਂ ਅਤੇ ਬੇਰੋਜ਼ਗਾਰੀ ਵਧੇਗੀ।

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਨਵੀਂ ਬੱਚਤ ਲੈਣ ਲਈ ਨਵਾਂ ਨਿਵੇਸ਼ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਵੱਧਦਾ ਹੈ ਪਰ ਆਮਦਨ ਦੇ ਵਧਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਉਪਭੋਗ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਜਾਂ ਉਪਭੋਗ ਪ੍ਰਤੀ ਰੁਝਾਨ (Propensity to Consume) ਉੱਨਾ ਨਹੀਂ ਵੱਧਦਾ, ਜਿੰਨੀ ਆਮਦਨ ਵੱਧਦੀ ਹੈ। ਫਲ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਪਭੋਗ, ਆਮਦਨ ਵਧਣ ਦੀ ਗਤੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਵੱਧ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੱਚਤਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸਮਰੱਥ ਮੰਗ (Effective Demand) ਘੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਰੱਥ ਮੰਗ ਦੇ ਘਟਣ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਬੇਰੋਜ਼ਗਾਰੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਸਥਿਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਰਾਜ, ਸੜਕਾਂ, ਰੇਲਾਂ ਜਨ ਉਪਯੋਗੀ ਉੱਦਮਾਂ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੇ ਨਿਵੇਸ਼ 'ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਧਨ ਖਰਚ ਕਰਕੇ ਸਮਰੱਥ ਮੰਗ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਧਨ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਉਧਾਰ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਉਧਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਇਹ ਧਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਆਮਦਨ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਪਭੋਗ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ 'ਤੇ ਨਾ ਖਰਚ ਕਰਕੇ ਨਕਦ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖ ਲਿਆ ਹੋਵੇ। ਸਰਕਾਰ ਘਾਟੇ ਦੀ ਵਿੱਤ ਵਿਵਸਥਾ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਮੁਦਰਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਲਈ ਧਨ ਲੈ ਸਕਣ ਦੀ ਚੰਗੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਹ ਕੁੱਲ ਖਰਚ ਦੀ ਕਮੀ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਬੱਚਤਾਂ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਨਿਵੇਸ਼ ਲਈ ਉਪਲੱਬਧ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ ਸੀ। ਪੁਰਾਣੇ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੇ ਇਸ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਨੂੰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਸਦਾ ਹੀ ਆਰਥਿਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਰਾਜ ਆਰਥਿਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਦਰਜੇ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰਾਣੇ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਘਾਟੇ ਦੀ ਵਿੱਤ ਵਿਵਸਥਾ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਉਧਾਰ ਦਾ ਵੀ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਆਧੁਨਿਕ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਲਿਆਉਣ ਜਾਂ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਗਤੀ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹਨ।

1.5.4 ਕਰਾਧਾਨ ਅਤੇ ਸਮਨਿਆਪੂਰਨ ਵਟਾਂਦਰਾ (Taxation and Equitable Distribution)

ਪੁਰਾਣੇ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਕਰਾਧਾਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਅਮੀਰ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲ ਗਰੀਬਾਂ ਵੱਲ ਸਥਾਨਾਂਤਰ ਦੇ ਕੁਝ ਸਾਧਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਪਰ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦੀ ਆਧੁਨਿਕ ਧਾਰਨਾ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਕਰਾਧਾਨ ਨੂੰ ਆਮਦਨ ਦੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਨਿਆ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਾਧਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਿਵਾਏ ਪੁਰਾਣੇ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅਮੀਰਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਗਰੀਬਾਂ 'ਤੇ ਹੀ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਨੂੰ ਠੀਕ

ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਉਹ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦਾ ਹੀ ਸਮਰਥਨ ਕਰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਆਧੁਨਿਕ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਹੀ ਕਰ ਲਗਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿ ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਤਾ ਵਿੱਚ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਨਹੀਂ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਵਿਚਾਰੇ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਉਪਭੋਗ ਲਈ ਹੀ ਬੇਚੈਨ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਗਰੀਬਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਅਮੀਰਾਂ 'ਤੇ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਪੁਰਾਣੇ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਆਧੁਨਿਕ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਵੱਧਦੇ ਕ੍ਰਮ ਨਾਲ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਧਾਨ (Progressive and Direct Taxation) ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਦਾ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰਨ ਦੇ ਸਾਧਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਅਨੁਪਾਰਜਿਤ ਆਮਦਨ (Unearned Income) ਨੂੰ ਕਿਉਂਕਿ ਸਮਾਜਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਬੇਲੋੜੀਂਦਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਇਹ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਨੁਪਾਰਜਿਤ ਆਮਦਨ ਦਾ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ (ਮੌਤ ਦਾ ਕਰ ਅਤੇ ਲਾਟਰੀਆਂ ਆਦਿ 'ਤੇ ਕਰ) ਦੇ ਨਾਲ ਲੈ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਪਰ ਪੁਰਾਣੇ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਇਸ ਦਾ ਵੀ ਸਮਰਥਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਆਧੁਨਿਕ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ ਕਿ ਉਪਭੋਗ ਦੀ ਹਰ ਵਸਤੂ 'ਤੇ ਕਰ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਉਪਭੋਗ ਦੀਆਂ ਕੇਵਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਵਸਤੂਆਂ 'ਤੇ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਵੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਆਮ ਕਲਿਆਣ 'ਤੇ ਉਲਟਾ ਅਸਰ ਨਾ ਪਵੇ ਜਾਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ 'ਤੇ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਵੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਅਮੀਰ ਲੋਕ ਕਰਦੇ ਹਨ ਗਰੀਬ ਨਹੀਂ।

ਨੋਟ

1.6 ਸਰਕਾਰੀ ਜਾਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਰਜ਼ (National Debt)

ਪੁਰਾਣੇ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰ ਨੂੰ ਫਲਹੀਣ ਕਰਜ਼ (Dead Weight Debt) ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਰਜ਼ ਬੰਧਕ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ, ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਕੇ ਬੇਕਾਰ ਦੇ ਜਾਂ ਫਲਹੀਣ ਮੌਕੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪਰ ਆਧੁਨਿਕ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸਰਕਾਰੀ ਉਧਾਰ ਨੂੰ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦੀ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਾਰਵਾਈ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕਾਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਜ਼ੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਬਜਟ ਦੇ ਘਾਟੇ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਖਾਦ-ਅੰਨ ਦੀ ਕਮੀ ਅਤੇ ਕਾਲ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਲਈ। ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਜ਼ ਨੂੰ ਇਸ ਕਾਰਨ ਵੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਜਨ ਕਲਿਆਣ ਦੇ ਮਕਸਦ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਹਿੰਗਾ ਸੌਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਰਾਧਾਨ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਆਮ ਆਮਦਨ ਉਸ ਲਈ ਘੱਟ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕੀਨਸ ਦੇ ਬਰਾਬਰ, ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਵਧਿਆ ਹੋਇਆ ਅਜਿਹਾ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ, ਜਿਸ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਾਧਾਨ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਉਧਾਰ (borrowings) ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੋਵੇ, ਆਰਥਿਕ ਮੰਦੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤਰੀਕਾ ਹੈ। ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤਿਕ ਸਾਧਨਾਂ (Natural Resources) ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਵੀ ਸਰਕਾਰੀ ਉਧਾਰ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਉਪਯੋਗੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

1.6.1 ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਵਿੱਤ (Activating Finance)

ਪ੍ਰੋ. ਬਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਵਿੱਤ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਵਿੱਤ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਵਿੱਤ ਸਾਧਨਾਂ ਅਤੇ ਉਪਕਰਨਾਂ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਰਜ ਸੰਰਚਨਾ 'ਤੇ ਪ੍ਰੀਖਣ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਪਕਰਨਾਂ ਦੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਲਈ ਕੀ ਉਪਯੋਗਤਾ ਹੈ। ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਵਿੱਤ ਪ੍ਰਬੰਧ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿੱਤ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਧੀਆਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਫੁਰਤੀਲਾਪਣ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਵਿੱਤ ਪ੍ਰਬੰਧ ਇਸ ਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਖਰਚ ਅਪੂਰਣ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਮੰਗ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਅਸਮ ਰੂਪ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਵਿੱਤ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਤਰੀਕੇ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹਮੇਸ਼ਾ ਬਣਿਆ ਰਹੇ, ਜੇਕਰ ਅਜਿਹਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਪੱਧਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਕੀਨਸ ਅਤੇ ਲਰਨਰ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਕੇਵਲ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਠੀਕ ਹਨ, ਜਿੱਥੇ ਕਿ ਖਰਚ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹੱਤਵ ਹੈ।

ਅੱਧ ਵਿਕਸਿਤ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਬੱਚਤ ਅਤੇ ਅਸਮਰੂਪ ਉੱਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਨੀਤੀਆਂ ਕੰਟਰੋਲ ਅਤੇ ਸੰਚਾਲਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਵਿੱਚ ਲਗਾ ਕੇ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਵਾਧੇ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਇਸਤੇਮਾਲ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੋਵੇਂ ਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਸਮੇਂ

ਨੋਟ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋ. ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਅੰਤਿਮ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋ. ਲਰਨਰ (Lerner) ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦੇ ਬਦਲੇ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

3. ਰਾਜਸਵ ਵਿੱਚ ਨਵੀਆਂ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ (New Trends in Public Finance) –ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਰਾਜਸਵ ਦੇ ਸਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ 'ਚ ਭਾਰੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਇਸ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਕੁਝ ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਅੱਗੇ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ।

(1) ਰਿਚਰਡ ਮਸਗ੍ਰੇਵ (Richard Musgrave) ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ “ਰਾਜਸਵ ਸਰਵਜਨਿਕ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਹੈ ਜਾਂ ਹੋਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਨੀਤੀ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਹਿਲੂਆਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਸਰਵਜਨਿਕ ਬਜਟ ਦੀਆਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।”¹

(2) ਆਟੋ ਐਕਸਟੀਨ (Otto Eckstein) ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ “ਰਾਜਸਵ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਉੱਤੇ ਪੈਣ ਵਾਲੇ ਬਜਟ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਹੈ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਆਰਥਿਕ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ 'ਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ-ਵਿਕਾਸ, ਟਿਕਾਉਪਣਾ, ਨਿਆ ਅਤੇ ਨਿਪੁੰਨਤਾ। ਇਹ ਉਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵੀ ਅਧਿਐਨ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।”²

ਉਪਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਸਵ ਅਸਲੀ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ ਵਿਗਿਆਨ ਵੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਰਕਾਰੀ ਬਜਟ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਪਹਿਲੂਆਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਰਥਿਕ ਪਹਿਲੂਆਂ ਦਾ ਸਬੰਧ ਆਰਥਿਕ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਹੈ। ਇਹ ਆਰਥਿਕ ਬਜਟ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਇਹ ਆਰਥਿਕ ਉਦੇਸ਼ ਹਨ (1) ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ (2) ਆਰਥਿਕ ਟਿਕਾਉਪਣਾ (3) ਨਿਆ ਅਤੇ ਨਿਪੁੰਨਤਾ। ਪ੍ਰੋ. ਮਸਗ੍ਰੇਵ (Prof. Musgrave) ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਰਥਿਕ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਹੈ-ਆਰਥਿਕ ਸਥਾਈਕਰਨ (Economic Stabilisation) ਆਮਦਨ ਦਾ ਵਟਾਂਦਰਾ (Distribution of Income) ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਵੰਡ (Resources allocation) ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਸਵ ਵਿੱਚ ਹੇਠਲੀਆਂ ਦੋਵਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ :-

- ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।
- ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਬਜਟ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ 'ਤੇ ਕਿਹੜੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਏ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਸਵ ਹੁਣ ਕੇਵਲ ਅਸਲੀ ਵਿਗਿਆਨ (Positive Science) ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ ਵਿਗਿਆਨ ਵੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਜਸਵ ਨਵੀਆਂ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਸਵਰੂਪ ਰਾਜਸਵ ਦਾ ਖੇਤਰ ਹੋਰ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

4. ਵਿਕਸਿਤ ਅਤੇ ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਵਿੱਤ (Public Finance in Developed and Under-developed Countries)– ਵਰਤਮਾਨ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਤੇਜ਼ ਗਤੀ ਨਾਲ ਆਰਥਿਕ ਉਨਤੀ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਹਨ। ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ ਹੀ, ਇਹ ਸਮੱਸਿਆ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਰਾਸ਼ਟਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੀਆਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਵੱਧਦੀ ਹੋਈ ਸਰਕਾਰੀ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਨਾਲ, ਅੱਜ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਵਿਕਸਿਤ ਅਤੇ ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜਸਵ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਵੀ ਲਗਾਤਾਰ ਵੱਧ ਰਿਹਾ ਹੈ।

1.6.2 ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਲੋਕ ਵਿੱਤ (Developed Countries and Public Finance)

ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਗਤੀ ਤੇਜ਼ ਹੋਣ 'ਤੇ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ-ਪੱਧਰ ਉਚਾ ਹੋਣ 'ਤੇ ਵੀ ਉਥੇ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦਾ ਕਾਫੀ ਮਹੱਤਵ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਰਾਜਸਵ ਨੀਤੀਆਂ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਨੀਤੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਮੁੱਖ ਸਮੱਸਿਆ ਹੁੰਦੀ ਹੈ-ਦੇਸ਼ ਦੇ

1 “An investigation into the principles of public economy, move precisely into the those aspects of economic policy that arise in the operations of the public budget.”

—Theory of Public Finance 1959, Page 3

2 “Public Finance in the study of the affects of budgets of the economy particularly the effect on the achievement of the economic objectives-growth stability equality and efficiency”

It is also the study of “What ought to be.”

ਨੋਟ

ਆਰਥਿਕ ਜੀਵਨ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਸਥਿਰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣਾ। ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਅੰਦਰ ਲੋਕ ਵਿੱਤੀ ਗਤੀਆਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਆਰਥਰ ਸਮਿਥੀਜ਼ (Arther Smithies) ਨੇ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ- “ਵਿੱਤੀ ਨੀਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਕੁੱਲ ਮੰਗ 'ਤੇ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਲਈ ਵਿਕਲਪਿਕ ਪ੍ਰਯੋਗਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਵਟਾਂਦਰੇ ਦੇ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨਗਤ ਕੰਮ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।”

ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਉਚ ਕਥਨ ਆਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਇਹ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਨ-ਖਰੀਦ-ਸ਼ਕਤੀ (Purchasing Power) ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਕੇ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਬਣੀ ਰਹੇ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਕੁੱਲ ਮੰਗ ਦੇ ਕੰਟਰੋਲ ਨਾਲ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਕੁੱਲ ਮੰਗ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਉਪਭੋਗ ਅਤੇ ਉਚਿੱਤਤਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਨਾਲ ਕੁੱਲ ਮੰਗ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਜੇਕਰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੀ ਬਜਟ ਨੀਤੀ ਨਾਲ ਕੁੱਲ ਮੰਗ ਨੂੰ ਸਥਿਰ ਰੱਖੇ ਤਾਂ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਸਥਿਰਤਾ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਕਰਾਰੋਪਣ, ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਆਦਿ ਇਸਤੇਮਾਲ ਨਾਲ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਭ ਲੋਕ-ਵਿੱਤ ਜਾਂ ਰਾਜਸਵ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਲਿਆਉਣ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹੱਤਵ ਹੈ।

1.6.3 ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਲੋਕ ਵਿੱਤ (Under-developed Countries and Public Finance)

ਵਿਕਸਿਤ ਅਤੇ ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਮੂਲਭੂਤ ਅੰਤਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਮੁੱਖ ਸਮੱਸਿਆ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਮੁੱਖ ਸਮੱਸਿਆ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਾਲਟਰ ਹੇਲਰ (Walter Heller) ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਵਿਕਸਿਤ ਅਤੇ ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਰਾਜਸਵ ਨੀਤੀ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਿੱਤੀ ਨੀਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਧਨ ਦੀ ਅਸਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ, ਉਚਿੱਤਤਾ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣਾ ਹੈ।

ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਉਥੋਂ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਰੋਜ਼-ਰੋਜ਼ ਤੇਜ਼ ਗਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਜਾਂ ਰਾਜਸਵ ਦੀਆਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਏ. ਆਰ. ਪ੍ਰੈਸਟ (A. R. Prest) ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚਾਰਯੋਗ ਹਨ, “ਹੁਣ ਇਹ ਕੇਵਲ ਸਵੀਕਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ, ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਸ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਾਰਜ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।”

ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਬਾਰੇ ਆਰਥਿਕ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਅਤੇ ਨਿਯਮਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਰਾਜਸਵ ਦੀਆਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਗੱਲ ਬਿਨਾਂ ਵਿਵਾਦ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜਸਵ ਦੀ ਨੀਤੀਆਂ ਸਾਰਥਿਕ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।”

ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਾਰਨਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਵੱਧ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਹੈ-

1. **ਸਰਵਜਨਿਕ ਬਚਤ ਦੀ ਕਮੀ-** ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਬੱਚਤ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋ ਪਾਉਂਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਵਿੱਤ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਰਵਜਨਿਕ ਬਚਤ (Public Savings) ਦੀ ਸਹੀ ਨੀਤੀ ਨਾਲ ਵਧਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜਸਵ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਧਿਆ ਹੈ।
2. **ਆਰਥਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ-** ਵਰਤਮਾਨ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਸਥਿਰਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ ਰਾਜ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕੰਮ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਬਲਪੂਰਵਕ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ ਔਖਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਆਰਥਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ ਚੰਗਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਸਰਵ ਸਹੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
3. **ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ 'ਤੇ ਕੰਟਰੋਲ-** ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਇਕਦਮ ਸਮਾਪਤ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਗਤੀ ਦਾ ਅਵਰੋਪ ਹੋਣ ਦਾ ਡਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਲਈ ਸਹੀ ਨਿਰਦੇਸ਼ਨ ਅਤੇ ਕੰਟਰੋਲ ਦਾ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਕੰਮ ਰਾਜਸਵ ਦੀਆਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

**ਨੋਟ 1.7 ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦਾ ਮਹੱਤਵ
(Role of Public Finance in National Economy)**

ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਵੱਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਪੁਰਾਣੇ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜ ਨੂੰ ਪਰਜਾ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਐਡਮ ਸਮਿਥ ਨੇ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਆਦਿ ਅਜਿਹੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਾਜ ਦੀ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਦੱਸਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਖਰਚ ਉਤਪਾਦਕ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਖਰਚ ਅਨ-ਉਤਪਾਦਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 19ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਜਰਮਨ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਵੈਗਨਰ (Wagner) ਨੇ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਵੱਧਦੀ ਹੋਈਆਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਪਾਦਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਰਾਜ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ ਗਤੀ ਨਾਲ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਖਾਸ ਰੂਪ 'ਚ 1930 ਦੀ ਮਹਾਂਮੰਦੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹੱਤਵ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਨੂੰ ਇਕ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਸੰਸਥਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗਰੀਬੀ, ਆਰਥਿਕ ਅਸਮਾਨਤਾ, ਕਾਰੋਬਾਰ, ਉੱਚ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਆਦਿ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਰਾਜਕੀ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਲਾਜ਼ਮੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਕਾਰਲ ਮਾਰਕਸ, ਜਾਰਜ ਬਰਨਾਰਡ ਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਿਡਨੀ ਬੇਬ ਨੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਰਾਜਕੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਅਤੇ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਨ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਰਵਜਨਿਕ ਵਿੱਤ ਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਹਰੇਕ ਅੰਗ ਉਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਰਵਜਨਿਕ ਵਿੱਤ ਦਾ ਕੰਮ ਸਰਕਾਰ ਲਈ ਕੇਵਲ ਵਿੱਤ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਹੁਣ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਨਿਆ ਦਿਵਾਉਣ, ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣਾ, ਪੂਰਨ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਵੀ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸਾਧਨ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਵੀ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਸਰਕਾਰ ਆਰਥਿਕ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਕਰਨ ਲੱਗੀ ਹੈ।

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ 1930 ਦੀ ਮਹਾਂਮੰਦੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹੱਤਵ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਦਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਅਧੀਨ ਅਧਿਐਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ-

- (1) ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਵਟਾਂਦਰੇ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵ
- (2) ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਸੰਪਤੀ ਦੇ ਵਟਾਂਦਰੇ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵ
- (3) ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵ ਅਤੇ
- (4) ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਬਾਰੇ ਸਾਧਨ ਜੁਟਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵ

1. ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਵਟਾਂਦਰੇ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵ (Importance of Public Finance in Allocation of Resources)-
 ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਵਟਾਂਦਰੇ ਨਾਲ ਮਤਲਬ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਰਵਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਚੋਣ ਤੋਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜ ਦੀ ਭੂਮੀ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਪੂੰਜੀਗਤ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ- ਕਿਹੜੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਕਿੰਨੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀਆਂ ਕਿਹੜੀਆਂ-ਕਿਹੜੀਆਂ ਗੀਤੀਆਂ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਆਦਿ-ਹਰੇਕ ਦੇਸ਼ ਕੋਲ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਸਾਧਨ ਉਪਲੱਬਧ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਿਰਤਿਕ ਸਾਧਨ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੂਮੀ, ਜੰਗਲ, ਖਣਿਜ ਸੰਪਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਸਰੋਤ ਆਦਿ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਕਿਰਤਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵਰਨਣਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਪਲੱਬਧੀ ਮਾਤਰ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਪੱਧਰ ਉਚਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਬਾਰੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਵਿਦੇਹਨ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤਿਕ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸੰਸਾਧਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਖੇਤੀਬਾੜੀ, ਆਵਾਜਾਈ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਆਦਿ ਆਰਥਿਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸੰਚਾਲਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਅੰਗ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਆਰਥਿਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਉਪਲੱਬਧ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਅਕਲਮੰਦੀ ਭਰਪੂਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਹੀ ਵਿਦੇਹਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੇਠਲੇ ਵੇਰਵੇ ਤੋਂ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

(i) **ਆਰਥਿਕ ਸੰਰਚਨਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ (Development of Economic Structure)**- ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੀ ਬਜਟ ਨੀਤੀ ਨਾਲ ਆਰਥਿਕ ਸੰਰਚਨਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਬਾਰੇ ਧਨ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਅੰਦਰ ਹੇਲਵੇ, ਬਿਜਲੀ, ਸੜਕ ਆਵਾਜਾਈ, ਸਕੂਲ, ਹਸਪਤਾਲ, ਬਹੁ ਉਦੇਸ਼ੀ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਆਦਿ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਅਭਾਵ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਗਤੀ ਵਿਵਸਥਿਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਉਤੇ ਬਹੁਤ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਪੂੰਜੀ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਲਦੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਪ੍ਰਤੀਫਲ ਦੀ ਵੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ, ਇਸ ਲਈ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਉਦਮੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਉੱਚਿੱਤਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਰੁਚੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ। ਇਸ ਲਈ ਰਾਜ ਦਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਰਥਿਕ ਸੰਰਚਨਾ ਦੇ ਭਾਰ ਨੂੰ ਸਹਿਣ ਕਰੇ, ਪੂੰਜੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦੀ ਦਰ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਕਰੇ ਅਤੇ ਭਾਰ ਕਿਫਾਇਤੀ ਰੂਪ ਪੈਦਾ ਕਰੇ।

ਨੋਟ

(ii) **ਜਨਸੰਖਿਆ ਵਾਧੇ ਦੀ ਦਰ (Rate of Population Growth)**- ਤੇਜ਼ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਤਾਂ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਜਨਸੰਖਿਆ ਵਾਧੇ ਦੀ ਦਰ ਮੁਕਾਬਲੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦੀ ਦਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੀ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਾਰ ਨਿਯੰਜਨ ਉਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹੱਤਵ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਜਨਸੰਖਿਆ ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਦੀ ਹੈ।

(iii) **ਪੱਛੜੇ ਖੇਤਰਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ (Development of Backward Areas)**- ਜੇਕਰ ਪੱਛੜੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰ ਸਬੰਧੀ ਛੋਟਾਂ ਅਤੇ ਰਿਆਇਤਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ ਤਾਂ ਸੰਘਣੀ ਆਬਾਦੀ ਵਾਲੇ ਵਸੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਆਰਥਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਪੱਛੜੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵੱਲ ਮੋੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਜਿੱਥੇ ਪੱਛੜੇ ਖੇਤਰਾਂ ਦੀ ਉਨਤੀ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਲੇਗੀ, ਉਥੇ ਸੰਤੁਲਿਤ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਵੀ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕੇਗਾ।

(iv) **ਸਰਵਜਨਿਕ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਉਦਯੋਗ ਦਾ ਵਿਕਾਸ (Development of Public and Private Industries)**- ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਦ੍ਰਿੜ ਉਦਯੋਗਿਕ ਢਾਂਚਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਖੁਦ ਅਧਾਰਭੂਤ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਿਵਾਏ ਸਰਕਾਰ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਉੱਚਿੱਤਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਰਾਜਸਵ ਨੀਤੀ ਨਾਲ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ- (a) ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਉਦਯੋਗਾਂ ਉਤੇ ਕਰ ਭਾਰ ਘੱਟ ਕਰਨਾ (b) ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ (c) ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਉਦਯੋਗਾਂ ਨੂੰ ਸਸਤੀਆਂ ਕਰਜ਼ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਮਿਲਣਾ ਅਤੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਸ਼ਿਸਟ ਵਿੱਤੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਖੋਲਣਾ ਆਦਿ।

(v) **ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਸਬੰਧੀ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ (Social Security Activities)**- ਅਨੇਕਾਂ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਮਿਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਵਾਸਥ ਬੀਮਾ, ਬੇਕਾਰੀ ਬੀਮਾ ਯੋਜਨਾ, ਬੁਢਾਪਾ ਪੈਨਸ਼ਨ, ਮਾਤ੍ਰਿਤਵ ਲਾਭ ਆਦਿ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਉਤੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਪਰਲੇ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਉਪਲੱਬਧ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਪੂਰਨ ਇਸਤੇਮਾਲ 'ਤੇ ਸਹੀ ਵੰਡ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜਸਵ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ।

2. ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਸੰਪਤੀ ਦੇ ਵਟਾਂਦਰੇ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵ (Importance of Public Finance in Distribution of Income and Wealth) - ਅੱਜ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਸੰਪਤੀ ਦੇ ਵਟਾਂਦਰੇ 'ਚ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਕੁਝ ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਲੋਕ ਧਨ ਨਾਲ ਸੰਪਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਵਿਲਾਸਤਾਪੂਰਨ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਦੁਰਉਪਯੋਗ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਦ ਕਿ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਜਨ ਸਧਾਰਣ ਬੇਹੱਦ ਗਰੀਬੀ ਅਤੇ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਨਾਲ ਵਿਰਲਾਪ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸੁਤੰਤਰ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਅੰਦਰ ਜੇਕਰ ਆਰਥਿਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਸੰਪਤੀ ਦੇ ਵਟਾਂਦਰੇ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੋਰ ਵੀ ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਆਮਦਨ ਦੀ ਅਸਮਾਨਤਾ ਨੈਤਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਾਰੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣਾਂ ਤੋਂ ਬੇਲੋੜੀ ਹੈ। ਧਨ ਦੇ ਵਟਾਂਦਰੇ ਅਤੇ ਅਸਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਰਥਿਕ ਕਲਿਆਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕੇਗਾ। ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਅਸਮਾਨਤਾ ਕਾਰਨ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਦਾ ਢਾਂਚਾ ਅਮੀਰ ਵਰਗ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਤਪਾਦਨ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਿੱਸਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਨਾਲ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਵਿਲਾਸਤਾ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਤੋਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਮਦਨ ਦੀ ਅਸਮਾਨਤਾ ਅੰਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਜਨਸੰਖਿਆ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਵਰਗ ਲਈ ਅਸੁਰੱਖਿਆ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬੱਚਤ ਅਤੇ ਉੱਚਿੱਤਤਾ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਸਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਸੰਪਤੀ ਦੇ ਵਟਾਂਦਰੇ ਨੂੰ ਅਨਿਯਮਤਾ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨ ਸਬੰਧੀ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਕਿੱਥੇ ਤੱਕ ਉਪਯੋਗੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਧਨ ਦੇ ਵਟਾਂਦਰੇ ਲਈ ਕਰਾਰੋਪਣ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਰੋਧ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਦੇਖਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਕਰਾਰੋਪਣ ਦਾ ਇੱਕੋ-ਇਕ ਉਦੇਸ਼ ਰਾਜ ਲਈ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੈ ਪਰ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਗੱਲ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਨੀਤੀਆਂ ਧਨ ਦੇ ਵਟਾਂਦਰੇ ਦੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਅਤਿਅੰਤ ਯੋਗਦਾਨ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਨੋਟ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਨਾਲ ਜਿੱਥੇ ਗਰੀਬਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਵਟਾਂਦਰੇ ਦੀ ਅਨਿਯਮਤਾ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਕਰਾਰੋਪਣ ਨਾਲ ਅਮੀਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਪੱਧਰ ਨੀਵਾਂ ਕਰਕੇ ਵੀ ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਜ ਦੇ ਵਟਾਂਦਰੇ ਵਿੱਚ ਲੋੜੀਂਦੀ ਸਮਾਨਤਾ ਲਿਆਉਣ ਦੀਆਂ ਦੋ ਮੁੱਖ ਵਿਧੀਆਂ ਹਨ-

(i) **ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ (Public Expenditure)** - ਇਸ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਗਰੀਬ ਵਿਅਕਤੀ ਸਬੰਧੀ ਮੁੜ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਹਿੱਸਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਰਚ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਗਰੀਬਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਹਾਇਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਅਸਲੀ ਆਮਦਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਅਸਮਾਨਤਾ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਘੱਟ ਆਮਦਨ ਦੇ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਰਚ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ-(ਅ) ਸਮਾਜਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਨਾਂ ਫੀਸ ਸਿੱਖਿਆ, ਇਲਾਜ ਅਤੇ ਮਕਾਨ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਆਦਿ ਗਰੀਬਾਂ ਲਈ ਕਰੇ। (ਬ) ਬੇਰੋਜ਼ਗਾਰੀ, ਬਿਮਾਰੀ, ਬੁਢਾਪੇ ਦੀਆਂ ਕਠਿਨਾਈਆਂ ਤੋਂ ਗਰੀਬਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰੇ। (ਸ) ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਵਾਧੇ ਸਬੰਧੀ ਖਾਸ ਆਰਥਿਕ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। (ਦ) ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਸੰਤੁਲਿਤ ਵਿਕਾਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਨੀਤੀ ਜੀਵਨ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਣ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਦੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵੀ ਸਫਲ ਹੋਵੇਗੀ।

(ii) **ਕਰਾਰੋਪਣ (Taxation)**- ਕਰਾਰੋਪਣ ਵੀ ਧਨ ਦੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਰਮਨ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਵੈਗਨਰ ਨੇ ਕਰਾਰੋਪਣ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਨਾਲ ਧਨ ਦੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆਮਦਨ-ਕਰ (Income Tax) ਤਨਖਾਹ ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਫਰਕ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਮਦਨ ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰ (Inheritance Tax) ਖਾਸ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੰਪਤੀਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਅਮੀਰ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਵੱਲ ਧਨ ਦਾ ਹਸਤਾਂਤਰਣ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਮੀਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਕਰ ਵਸੂਲ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ 'ਤੇ ਖਰਚ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਸਲੀ ਲਾਭ ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹੋਵੇ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਅਤੇ ਕਰਾਰੋਪਣ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਚੱਲਦੇ ਹਨ, ਫਿਰ ਵੀ ਧਨ ਦੇ ਵਟਾਂਦਰੇ ਦੀ ਅਸਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਰਾਰੋਪਣ ਦਾ ਸਥਾਨ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਰਾਰੋਪਣ ਕੇਵਲ ਅਮੀਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਪੱਧਰ ਹੇਠਾਂ ਕਰਨ ਲਈ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੇ ਕਾਰਜਕ੍ਰਮ ਲਈ ਧਨ ਰਾਸ਼ੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰ ਆਮਦਨ ਦੀ ਅਸਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਪ੍ਰਤੀਗਾਮੀ ਕਰ ਆਮਦਨ ਅਸਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਸਵ ਵੱਲੋਂ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਸੰਪਤੀ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਵੰਡ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੱਚਤ ਅਤੇ ਉੱਚਿੱਤਤਾ ਉੱਤੇ ਅਨੁਕੂਲ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕਲਿਆਣ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

3. ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵ (Importance of Economic Stability)- ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਦਾ ਮਤਲਬ ਉਤਪਾਦਨ, ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਪਰਿਵਰਤਨਾਂ ਤੋਂ ਹੈ, ਉਤਪਾਦਨ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਵਾਧੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਉਪਰ ਜਾਣ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਕਮੀ, ਬੇਰੋਜ਼ਗਾਰੀ ਅਤੇ ਮੰਦੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਮੰਦੀ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਪੂਰਨ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਜਾਂ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਬਾਰੇ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਦਾ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਅਸੀਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸਦੇ ਦੁਆਰਾ ਉਤਪਾਦਨ ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਉੱਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹੋ ਸਕੇ।

ਇੱਥੇ ਪੂਰਨ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਮੂਲ ਸਥਿਰਤਾ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਰ ਵਿਲੀਅਮ ਵੇਵਰਿਜ਼ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ “ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਉਸ ਖਾਸ ਸਥਿਤੀ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬੇਕਾਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਦੀ ਤੁਲਨਾ 'ਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਾਲੀ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।” ਅਮਰੀਕੀ ਆਰਥਿਕ ਮੰਗ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, “ਪੂਰਨ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਜਿਹੜੇ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਤਨਖਾਹ ਦਰ ਉੱਤੇ ਕੰਮ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਬਿਨਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅੜਿੱਕੇ ਉਤਪਾਦਕ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕੇ।”

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੂਲ ਸਥਿਰਤਾ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਆਮ ਪੱਧਰ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ ਆਰਜ਼ੀ ਪਰਿਵਰਤਨਾਂ ਦਾ ਨਾ ਹੋਣਾ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪੂਰਨ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਜੇ. ਬੀ. ਸੇ. ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਹਿਣਾ “ਪੂਰਤੀ ਸੰਕਲਪ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਮਾਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ” ਉੱਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਬੇਰੋਜ਼ਗਾਰੀ ਜਾਂ ਅਤਿ ਉਤਪਾਦਨ ਹੋ ਗੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਕੁਝ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਮੁਦਰਾ ਨਾਲ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਆਧੁਨਿਕ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਠਤ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਨਿੱਜੀ ਉਪਕ੍ਰਮ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨਾਲ

ਹੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪੂਰਨ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨਹੀਂ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ। ਕੀਨਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਉਤਾਰ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਆਇਆ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਕਦੇ ਅਤਿਪੂਰਨ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਦੇ ਅਪੂਰਨ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ। ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਸਮੇਂ ਪੂਰਨ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਇਕ ਸੰਜੋਗ ਦੀ ਹੀ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਨੋਟ

ਪੂਰਨ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਸੱਚ ਜਾਂ ਉਤਪਾਦਨ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਕੀਮਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਇਕ ਅਧਾਰਭੂਤ ਸੱਚ ਪ੍ਰਭਾਵਪੂਰਨ ਮੰਗ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਕੁੱਲ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਮੁੱਲ ਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਕੁੱਲ ਕੀਮਤ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਪਤੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਮਾਲ ਦੀ ਵਿੱਕਰੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂ ਕੁੱਲ ਉਤਪਾਦਨ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਵੇਰਵੇ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਇਕ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।

4. ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਬਾਰੇ ਸਾਧਨ ਬੰਦੋਬਸਤ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵ (Importance in Collection of Resources for Economic Development)- ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਬਾਰੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਬੰਦੋਬਸਤ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦਾ ਕੀ ਮਹੱਤਵ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵੇਰਵੇ ਨਾਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ-

(i) **ਪੂੰਜੀ ਨਿਰਮਾਣ (Capital Formation)**- ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਪੂੰਜੀ ਨਿਰਮਾਣ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਮਹੱਤਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਘਿਰੇ ਹੋਏ ਗਰੀਬੀ ਦੇ ਸਹੀ ਚੱਕਰ ਨੂੰ ਉੱਚਿਤਤਾ ਦੇ ਬਿੰਦੂ ਤੋਂ ਟਾਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਅਨੁਕੂਲ ਪਰਿਵਰਤਨਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅੰਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਇਹ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਪਭੋਗ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗੈਰ ਵਿਕਾਸ ਕੰਮਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪੂੰਜੀ ਨਿਰਮਾਣ ਜਾਂ ਬੱਚਤ ਅਤੇ ਉੱਚਿਤਤਾ ਵੱਲ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਅਦਲਾ-ਬਦਲੀ ਹੋਵੇ। ਸਰਕਾਰ ਪੂੰਜੀ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਡਾ. ਆਰ. ਐਨ. ਤ੍ਰਿਪਾਠੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਉਂਕਿ ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਬੱਚਤ ਦੀ ਦਰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਧਦੀ ਹੋਈ ਬੱਚਤ ਦਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਕਿ ਉੱਚਿਤਤਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਵੇ, ਸਰਕਾਰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਢੰਗ ਆਪਣਾ ਸਕਦੀ ਹੈ-

(ਅ) ਪ੍ਰਤੱਖ ਭੌਤਿਕ ਕੰਟਰੋਲ

(ਬ) ਵਰਤਮਾਨ ਕਰਾਂ ਦੀ ਦਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨਾ

(ਸ) ਸਰਵਜਨਿਕ ਉਦਯੋਗਾਂ ਤੋਂ ਬੱਚਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ

(ਦ) ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼

(ਯ) ਘਾਟੇ ਦਾ ਬਜਟ

(ਅ) **ਪ੍ਰਤੱਖ ਭੌਤਿਕ ਕੰਟਰੋਲ (Direct Physical Control)**- ਇਹ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਉਪਭੋਗ ਅਤੇ ਅਨ-ਉਤਪਾਦਕ ਉੱਚਿਤਤਾਪਣ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਅਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਭੌਤਿਕ ਕੰਟਰੋਲ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਨੀਤੀ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

(ਬ) **ਵਰਤਮਾਨ ਕਰਾਂ ਦੀ ਦਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ (Increase in the Rate of Present Taxes)**- ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਲਗਾਉਣਾ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਕਰਾਂ ਦੀ ਦਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਜਿਹੜਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਆਪਣਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ-(ਕ) ਧਨੀ ਵਰਗ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਜਿਹੜੇ ਅਸਫਲ ਪਏ ਹੋਣ ਜਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਾਸ਼ੀ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਫਾਇਦੇਮੰਦ ਉਪਭੋਗ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ। ਆਮਦਨ ਕਰ, ਸੰਪਤੀ ਕਰ ਆਦਿ ਲਗਾ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰੀ ਵਸਤੂਆਂ 'ਤੇ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਬੇਲੋੜੀ ਹੋਵੇ, (ਖ) ਕਿਸਾਨ ਵਰਗ ਦੀ ਵੱਧਦੀ ਹੋਈ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਤੋਂ ਕਰ ਲਗਾ ਦੇਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਭੂਮੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਪਤੀਆਂ ਉੱਤੇ ਕਰਾਹੇਪਣ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

(ਸ) **ਸਰਵਜਨਿਕ ਉਦਯੋਗਾਂ ਤੋਂ ਬੱਚਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ (To Collect the Saving from Public Enterprises)** - ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲਾਗਤ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਦਯੋਗਾਂ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਬੱਚਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਜੇਕਰ ਸਰਵਜਨਿਕ ਉਦਯੋਗਾਂ ਨੂੰ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਅਤੇ ਭਲਾਈ ਨਾਲ ਚਲਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

(ਦ) **ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ (Public Debt)**- ਸਵੈ-ਇਛੁੱਕ ਬੱਚਤ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬੱਚਤ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਜ਼ ਪੱਤਰ ਕਰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸਾਧਨ ਹੈ, ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਧਨ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਜ਼ ਪੱਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲਗਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਆਮਦਨ

ਨੋਟ

ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ ਖੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਖਰੀਦਣ ਬਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੱਚਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ਾਂ ਦਾ ਖੇਤਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀਮਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਛੋਟੀਆਂ ਬੱਚਤਾਂ ਦਾ ਖਾਸ ਮਹੱਤਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਜਿਵੇਂ, ਵਿਸ਼ਵ ਬੈਂਕ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿਕਾਸ ਸੰਘ ਆਦਿ ਵੀ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਬਥੇਰਾ ਕਰਜ਼ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।

- (ਯ) **ਘਾਟੇ ਦਾ ਬਜਟ (Deficit Budget)**- ਘਾਟੇ ਦੀ ਵਿੱਤ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਕਰਾਂ ਅਤੇ ਜਨਤਾ ਤੋਂ ਲਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਰਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਦੇ ਹੋਰ ਸਾਧਨਾਂ ਨਾਲ ਜਿੰਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਰਚ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਘਾਟੇ ਦੀ ਵਿੱਤ ਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਉਪਭੋਗ ਚੌਕਸੀ ਨਾਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਧੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਉ ਜਿਹੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਤਹਿਸ-ਨਹਿਸ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- (i) **ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਸਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਕੇ (Change in Production Structure)**- ਸਰਵਜਨਿਕ ਖੇਤਰ ਲਈ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਨੀਤੀ ਬਹੁਤ ਸਰਗਰਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਰਵਜਨਿਕ ਖੇਤਰ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰ ਅਜਿਹੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਭਲਾਈ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਮਝਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਸਬੰਧੀ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਉਚਿੱਤਤਾ ਨੂੰ ਲੋੜੀਂਦੀ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵੱਲ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- (ii) **ਬੇਰੋਜ਼ਗਾਰੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨਾ (To Remove the Unemployment)**- ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਬੇਰੋਜ਼ਗਾਰੀ ਅਤੇ ਅਦਿਸ਼ ਬੇਰੋਜ਼ਗਾਰੀ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਬਹੁਤ ਭਿਆਨਕ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੂਰਨ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਇਕ ਅਲਪਕਾਲੀਨ ਸਮੱਸਿਆ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਵਪਾਰ-ਚੱਕਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਬੇਰੋਜ਼ਗਾਰੀ ਇਕ ਸਰਵਵਿਆਪੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਹੱਲ ਇਕ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਨੀਤੀ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਰਾਰੋਪਣ, ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਅਤੇ ਕਰਜ਼ ਸਬੰਧੀ ਨੀਤੀਆਂ ਨਾਲ ਉਚਿੱਤਤਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਕੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਟਾਸਕ

ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਬਾਰੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦਾ ਕੀ ਮਹੱਤਵ ਹੈ?

ਸਵੈ-ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਬਹੁ-ਵਿਕਲਪੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Multiple Choice Questions)

11. ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਕਿਸ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ।

(ਅ) ਜਨ-ਕਲਿਆਣ ਵਿੱਚ	(ਬ) ਸਵੈ-ਕਲਿਆਣ ਵਿੱਚ
(ਸ) ਲਾਭ ਵਿੱਚ	(ਦ) ਉਪਰਲੇ ਸਾਰੇ
12. ਨਿੱਜੀ-ਵਿੱਤ ਦਾ ਇਕਮਾਤਰ ਮਕਸਦ ਕੀ ਹੈ?

(ਅ) ਜਨ-ਕਲਿਆਣ ਕਰਨਾ	(ਬ) ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ
(ਸ) ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਨਾ	(ਦ) ਉਪਰਲੇ ਸਾਰੇ
13. ਆਧੁਨਿਕ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸਰਕਾਰੀ ਉਧਾਰ ਨੂੰ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦੀ ਕਿਹੜੀ ਕਾਰਵਾਈ ਮੰਨਦੇ ਹਨ?

(ਅ) ਪੂਰਨ	(ਬ) ਅਪੂਰਨ
(ਸ) ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ	(ਦ) ਸੰਪੂਰਨ
14. ਵੈਗਨਰ ਕਿੱਥੋਂ ਦਾ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੀ?

(ਅ) ਭਾਰਤ	(ਬ) ਰੂਸ
(ਸ) ਅਮਰੀਕਾ	(ਦ) ਜਰਮਨ

15. ਮਹਾਂਮੰਦੀ ਕਦੋਂ ਹੋਈ ਸੀ?

ਨੋਟ

(ਅ) 1930 ਵਿੱਚ

(ਬ) 1830 ਵਿੱਚ

(ਸ) 2001 ਵਿੱਚ

(ਦ) 1999 ਵਿੱਚ

1.8 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)

- ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦਾ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਖਾਸ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਮੂਹਿਕ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਰਥਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਰਾਜ ਜਾਂ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਉਠਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿੱਜੀ ਅਤੇ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖੇਤਰ ਅੰਤਰਗਤ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਵਹਾਰਕਾਂ ਦੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
- ਸੰਨ 1930 ਦੀ ਗੰਭੀਰ ਆਰਥਿਕ ਮੰਦੀ (Economic Depression) ਅਤੇ ਕੀਨਸ ਵੱਲੋਂ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਆਮ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਪਾਦਨ ਤਾਂ ਬੰਧਨ ਮੁਕਤ ਨੀਤੀ ਲਈ ਮੌਤ ਦੀ ਘੰਟੀ ਹੀ ਬਣ ਗਈ। ਕੀਨਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਰਾਜ ਨੂੰ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਕਿਰਿਆ ਨਾਲ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉੱਚ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣਾ ਸੰਭਵ ਹੈ।
- ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ, ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮਕਸਦ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਤੇਜ਼ ਗਤੀ ਨਾਲ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਨਿਆ ਪੂਰਨ ਵੰਡ ਹੋਵੇ। (Equitable Distribution), ਅਤੇ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਨੀਤੀ (Fiscal Policy) ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਕਸਦਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ।
- ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦਾ ਖੇਤਰ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾ ਸਮੱਗਰੀ ਸਥਿਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਜ ਦੀ ਧਾਰਨਾ (Concept), ਰਾਜ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਅਤੇ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇਸ ਦਾ ਵੀ ਲਗਾਤਾਰ ਵਿਸਥਾਰ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।
- ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਵਿੱਤ ਵਿਚਕਾਰ ਕਈ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮੌਲਿਕ ਅੰਤਰ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਉਦੇਸ਼ ਵਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਅਤੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਆਦਿ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ।
- ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਸੰਸਥਾਪਕ ਆਰਥਿਕ ਸਿਧਾਂਤ (Classical Economic Theory) ਉੱਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਸੀ ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ 'ਚ ਅਨੇਕਾਂ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਬਦਲਾਅ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਆਧੁਨਿਕ ਆਰਥਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਪਾਦਨ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਕੀਨਸ' ਦਾ ਪੂਰਨ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦਾ ਆਮ ਸਿਧਾਂਤ (Keyne's General Theory of Full Employment) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਕਾਰਨ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਧਾਰਨਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਦਲਾਅ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।
- ਕੀਨਸ ਦਾ "ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਸਿਧਾਂਤ" ਇਸ ਆਮ ਧਾਰਨਾ 'ਤੇ ਟਿਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਖਰਚ ਦੂਜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਆਮਦਨ ਹੈ।
- ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਉਸ ਖਾਸ ਸਥਿਤੀ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬੇਕਾਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਦੀ ਤੁਲਨਾ 'ਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਾਲੀ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

1.9 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)

- ਬਜਟ (Budget)- ਆਮਦਨ, ਖਰਚ ਦਾ ਲੇਖਾ-ਜੋਖਾ।
- ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ (Fiscal Operations)- ਰਾਜਕੋਸ਼ ਦੀਆਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ।
- ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਉ (Inflation)- ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਵਪਾਰਕ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮੁਦਰਾ ਦਾ ਪ੍ਰਚਲਨ।
- ਕਰਾਧਾਨ (Taxation)- ਕਰ ਲਗਾਉਣਾ।

1.10 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)

1. ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੈ?
2. ਆਧੁਨਿਕ ਰਾਜ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਵਰਨਣ ਕਰੋ।

- ਨੋਟ
3. ਕਰਾਧਾਨ ਤੋਂ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਸਮਝਦੇ ਹੋ।
 4. ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਵਿੱਤ ਵਿੱਚ ਪਾਈਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖੋ।
 5. ਹੇਠ ਲਿਖਿਆਂ 'ਤੇ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਟਿੱਪਣੀ ਲਿਖੋ-
 - (a) ਕਰਾਰੋਪਣ
 - (b) ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ

ਉੱਤਰ: ਸਵ ਮੁਲਾਂਕਣ (Answer : Self Assessment)

1. ਖਰਚ	2. ਲੋਕ	3. ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ	4. 1776
5. 1930	6. ਸੱਚ	7. ਝੂਠ	8. ਸੱਚ
9. ਝੂਠ	10. ਸੱਚ	11. (ਅ)	12. (ਬ)
13. (ਸ)	14. (ਦ)	15. (ਅ)	

1.11 ਸਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਬੁਕਸ

1. ਲੋਕ ਵਿੱਤ- ਨਿਊ ਗਾਇਲ ਬੁੱਕ ਕੰਪਨੀ।
2. ਲੋਕ ਵਿੱਤ- ਐਚ. ਐਲ. ਭਾਟੀਆ, ਵਿਕਾਸ ਪਬਲਿਸ਼ਿੰਗ ਹਾਊਸ ਪ੍ਰਾ. ਲਿ.।
3. ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ- ਮੰਜੂਸ਼ਾ ਸ਼ਰਮਾ, ਓ. ਪੀ. ਵੋਹਰਾ, ਰਵੀ ਬੁਕਸ।
4. ਮਨੀ ਬੈਂਕਿੰਗ ਐਂਡ ਪਬਲਿਕ ਫਾਇਨੈਂਸ-ਸੁੰਦਰਮ ਵੀ. ਅਲਫਾ ਪਬਲੀ 2009।
5. ਮਨੀ ਬੈਂਕਿੰਗ : ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਟਰੇਡ ਐਂਡ ਪਬਲਿਕ ਫਾਇਨੈਂਸ-ਨੀ. ਥਾਈ ਸੋਮ ਸ਼ੇਖਰ ਅਨਮੋਲ 2004।
6. ਪਬਲਿਕ ਫਾਇਨੈਂਸ : ਸੁਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਐਂਡ ਅਨਿਲ ਕੇ. ਹਾਪਤਾ ਡੋਮੀਨੈਂਟ 2012।
7. ਪਬਲਿਕ ਫਾਇਨੈਂਸ- ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਿ ਅਤੇ ਬੀ. ਡੀ. ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ 2011।

ਇਕਾਈ-2: ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (Principles of Maximum Social Advantages)

ਨੋਟ

ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ (Contents)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

- 2.1 ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (The Principle of Maximum Social Advantage)
- 2.2 ਅਧਿਕਤਮ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ (Maximum Social Advantage)
- 2.3 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)
- 2.4 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)
- 2.5 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)
- 2.6 ਸਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਇਸ ਇਕਾਈ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ-

- ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਸਬੰਧੀ।
- ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਸਬੰਧੀ।
- ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚਾਰ ਯੋਗ ਤੱਥ ਨਾਲ ਜਾਣੂ ਹੋਣ ਸਬੰਧੀ।
- ਖਰਚ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚਾਰ ਯੋਗ ਤੱਥ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਸਬੰਧੀ।

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

“ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ” ਨਾਮਕ ਵਾਕਅੰਸ਼ ਨਾਲ ਭਾਵ ਉਸ ਮੂਲਭੂਤ ਨਿਯਮ (Fundamental Rule) ਨਾਲ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਦੁਆਰਾ ਰਾਜ ਦਾ ਵਿੱਤੀ ਨੀਤੀ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮੂਲਭੂਤ ਨਿਯਮ ਨੂੰ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲਾਭ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਜਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸ਼ੁੱਧ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਜਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਕਲਿਆਣ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਪੀਗੂ ਜਾਂ ਪ੍ਰੋ. ਡਾਲਟਨ ਅਜਿਹੇ ਦੋ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦੇ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਪਾਦਨ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਦਾ ਪੂਰਨ ਸ੍ਰੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਐਡਮ ਸਮਿੱਥ ਜਿਹੇ ਪੁਰਾਣੇ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਕਰਾਧਾਨ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਐਡਮ ਸਮਿੱਥ ਦੀ ਹੀ ਨਕਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਅਨੁਯਾਈ ਜੇ ਬੀ. ਸੇ. ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਵਿੱਤ ਦੀਆਂ ਸਭ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਵੋਤਮ ਯੋਜਨਾ ਹੈ ਘੱਟ ਖਰਚ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਸਭ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਵੋਤਮ ਕਰ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਧਨ ਰਾਸ਼ੀ ਸਭ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੋਵੇ।” ਐਡਮ ਸਮਿੱਥ ਅਤੇ ਰਿਕਾਰਡੋ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਗੈਰ-ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਉਤਪਾਦਕ (Productive) ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਅਨਉਤਪਾਦਕ (Unproductive) ਇਸ ਕਾਰਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ “ਹਰੇਕ ਕਰ ਇਕ ਬੁਰਾਈ (evil) ਹੈ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਅਨਉਤਪਾਦਕ ਹੈ।” ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਪ੍ਰੋ. ਡਾਲਟਨ ਨੇ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਪੂਰਵਕ ਇਹ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਕਰ ਖੁਦ ਵਿੱਚ ਇਕ ਬੁਰਾਈ ਹੈ।” ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਲਈ ਨਸ਼ੀਲੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ,

ਨੋਟ ਸ਼ਰਾਬ ਜਾਂ ਹੋਰ ਨਸ਼ੀਲੇ ਪਦਾਰਥ ਉੱਤੇ ਜੇਕਰ ਕਰ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਅਜਿਹੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਸਿਹਤ ਲਈ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਪਭੋਗ ਘਟਦਾ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਦਾ ਠੋਸ ਕਲਿਆਣ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਡਾਲਟਨ ਨੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦਾ ਵੀ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਪੁਰਾਣੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਅਨਉਤਪਾਦਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।” ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਵਿਅਕਤੀ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਪੱਖਪਾਤ (biased) ਵਾਲੇ ਬਣੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਨਾਲ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮੰਨ ਕੇ ਚੱਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਚੰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। “ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਲਈ ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ ਉਦਯੋਗ, ਸਰਵਜਨਿਕ ਸਿਹਤ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਨਿਆਂ ਆਦਿ ਉੱਤੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਅਨਉਤਪਾਦਕ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਖਰਚ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕਲਿਆਣ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰੋ. ਡਾਲਟਨ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ, “ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਹੀ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਚੰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ ’ਤੇ ਗੈਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਯੁੱਧਾਂ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਨਾਲ ਇਕ ਬੁਰਾਈ ਹੀ ਹੈ।” ਹੁਣ ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਾਣੇ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਕਰ ਇਕ ਬੁਰਾਈ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਅਨਉਤਪਾਦਕ, ਆਧੁਨਿਕ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਨਾਮਜ਼ੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੀ ਉਤਪਾਦਕਤਾ (Productivity) ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਕਸਵੱਟੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਖਰਚ ਕਿੰਨਾ ਆਰਥਿਕ ਕਲਿਆਣ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਲਈ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਿਹਤ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਵਿਲਾਸਤਾ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਤਪਾਦਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦੀ ਕੋਈ ਕਾਰਵਾਈ ਜੇਕਰ ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਕਲਿਆਣ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਦ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਲੋੜੀਂਦਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ।

2.1 ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (The Principle of Maximum Social Advantage)

ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਸਮਾਜ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਕਲਿਆਣ (economic welfare) ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ (as a whole) ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਦਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰੀ ਰਾਜਸ (Public revenue) ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ (Public expenditure) ਰਾਜ ਦੀ ਦੋ ਮਹੱਤਵ ਪੂਰਨ ਵਿੱਤੀ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਵਿੱਤੀ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਦਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ਨ ਜਾਂ ਕੰਟਰੋਲ ਕਿਸੇ ਮੂਲਭੂਤ ਸਿਧਾਂਤ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਨਾਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਪ੍ਰੋ. ਪੀਗੂ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਡਾਲਟਨ ਅਜਿਹੇ ਦੋ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦੇ ਇਸ ਮੂਲਭੂਤ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਪਾਦਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਦੇ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸਨ।

ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜ ਦੀ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਤੇ ਧਨ ਦਾ ਖਰਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਜਨਤਾ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋ ਸਕੇ। ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰ ਕਰ ਲਗਾਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕੁਝ ਅਨਉਪਯੋਗਤਾ ਜਾਂ ਅਸੰਤੋਸ਼ (disutility) ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰ ਖਰਚ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਪਯੋਗਤਾ ਜਾਂ ਸੰਤੋਸ਼ (utility) ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਖਰਚ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਾਯੋਜਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸੰਤੋਸ਼ ਦੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੇਸੀ (Surplus) ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਅਸੰਤੋਸ਼ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਇੱਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਉਲੇਖ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਕਰਕੇ ਸਭ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਕਲਿਆਣ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਅਜਿਹੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਜੇਕਰ ਵੱਡੀ ਸੰਖਿਆ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਦਾ ਸ਼ੁੱਧ ਕਲਿਆਣ (Net Welfare) ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਡਾਲਟਨ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ “ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਧਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਅਤੇ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਉਸ ਧਨ ਦੀ ਵੰਡ ਵਿੱਚ ਕਈ ਬਦਲਾਅ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਇਹ ਪਰਿਵਰਤਨ ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਉੱਤੇ ਲਾਭਕਾਰੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਛੱਡਦੇ ਹਨ? ਜੇਕਰ ਅਜਿਹਾ ਹੈ ਤਦ ਤਾਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਨਿਆਂ ਠੀਕ ਹਨ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ। ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦੀ ਸਰਵੋਤਮ ਵਿਵਸਥਾ ਉਹ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਵੱਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲਾਭ ਉਪਲੱਬਧ ਕਰਵਾਏ।”

ਨੋਟਸ

ਪ੍ਰੋ. ਡਾਲਟਨ ਨੇ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ “ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲਾਭ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ” ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੀਗੂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ “ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੁੱਲ ਕਲਿਆਣ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ” (Principle of Maximum Aggregate Welfare) ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ।

ਨੋਟ

2.1.1 ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਖਰਚ ਦੀ ਸੀਮਾ (Extent of Public Revenue and Expenditure)

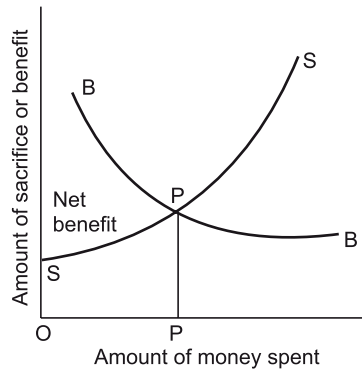
ਪ੍ਰੋ. ਡਾਲਟਨ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਵੱਲ ਵੀ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਕਿਸ ਸੀਮਾ ਤੱਕ ਵਧਾਇਆ ਜਾਵੇ? ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਉਪਯੋਗਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੰਡਿਆ ਜਾਵੇ? ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ? ਉਸ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੰਡਿਆ ਜਾਵੇ? ਪ੍ਰੋ. ਡਾਲਟਨ ਦੇ ਹੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, “ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਹਰੇਕ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਠੀਕ ਉਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਕੀਤੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਵੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਇਸ ਖਰਚ ਦੀ ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਹੋਰ ਵਾਧੇ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਲਾਭ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਕਰਾਧਾਨ ਜਾਂ ਹੋਰ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਸਾਧਨ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਖੋਜਾ ਜਿਹਾ ਵੀ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਹਾਨੀ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰ ਸੰਤੁਲਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਹ ਨਿਯਮ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਹੀ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ ਸੀਮਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।” ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਰ ਦੀ ਹਰੇਕ ਸਿਵਾਏ ਇਕਾਈ ਤੋਂ ਜਨਤਾ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਤਿਆਗ (Sacrifice) ਦਾ ਭਾਰ ਤਾਂ ਵੱਧਦਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਪਰ ਉਸ ਕਰ ਦੇ ਖਰਚ ਨਾਲ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਲਾਭ (benefit) ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਬਰਾਬਰ ਘੱਟਦੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖਰਚ ਕਰਨ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿੱਚ ਇਕ ਬਿੰਦੂ ਅਜਿਹਾ ਆ ਪਹੁੰਚੇਗਾ ਜਿੱਥੇ ਕਿ ਰਾਜ ਦੁਆਰਾ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਧਨ ਦੀ ਕਿਸੇ ਇਕਾਈ (unit) ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਲਾਭ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਰ ਦੀ ਕਿਸੇ ਇਕ ਇਕਾਈ ਦੇ ਕਾਰਨ ਜਨਤਾ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਤਿਆਗ ਦੇ ਠੀਕ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਉਹ ਸਥਿਤੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਖਰਚ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਵੱਧਦਾ ਹੋਇਆ ਕਦਮ ਰੋਕ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹੀ ਉਹ ਬਿੰਦੂ (point) ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਉਤੇ ਸੀਮਿਤ ਤਿਆਗ (Marginal sacrifice) ਸੀਮਿਤ ਲਾਭ (marginal benefit) ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿੱਤੀ ਕੰਮ ਦੀ ਇਹੀ ਇੱਛਕ ਜਾਂ ਅਨੁਕੂਲਤਮ ਸੀਮਾ (coptimum Limit) ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਉਸ ਸੀਮਾ ਤੱਕ ਖਰਚ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਤੱਕ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਸੀਮਿਤ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਗੁਣ, ਕਰਾਧਾਨ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸੀਮਿਤ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟੀ (marginal disutility) ਦੇ ਠੀਕ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇ।

 ਉਦਾਹਰਣ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਕਲਿਆਣ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਉਦਾਹਰਣ ਦੁਆਰਾ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਸਮਝਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ-

ਮੁਦਰਾ ਦੀ ਇਕਾਈ	ਕਰ ਦੀ ਹਰੇਕ ਇਕਾਈ ਨਾਲ ਤਿਆਗ	ਖਰਚ ਦੀ ਹਰੇਕ ਇਕਾਈ ਨਾਲ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ
1	5	16
2	7	12
3	9	9
4	12	7
5	16	5
6	20	3

ਉਪਰ ਦਿੱਤੀ ਤਾਲਿਕਾ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜ ਉਤੇ ਕਰ ਦੀ ਹਰੇਕ ਇਕਾਈ ਭਾਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸੀਮਿਤ ਤਿਆਗ ਵੱਧਦਾ ਜਾਦਾ ਹੈ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਸਿਵਾਏ ਇਕਾਈ ਤੋਂ ਸਮਾਜ ਦੇ ਲਈ ਇਸ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਅਪੇਖਿਆ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਮੁਦਰਾ ਦੀ ਤੀਜੀ ਇਕਾਈ ਉਤੇ ਸੀਮਾਂਤ ਸਮਾਜਿਕ ਤਿਆਗ ਅਤੇ ਸੀਮਾਂਤ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ ਬਰਾਬਰ ਹਨ ਜਾਂ 9 ਇਕਾਈ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਕਰ ਅਤੇ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦੀ ਸੀਮਾ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ

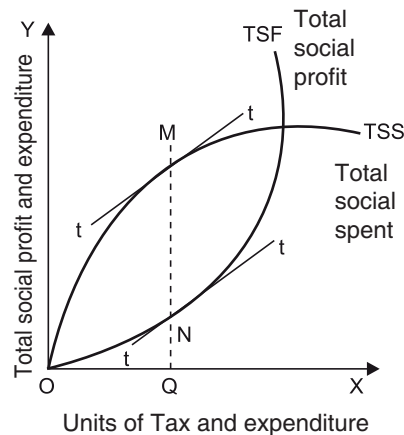
ਨੋਟ ਇਹ ਗੱਲ ਅੱਗੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਰੇਖਾ ਚਿੱਤਰ ਨਾਲ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ SS' ਰੇਖਾ ਤਿਆਗ ਜਾਂ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦੀ ਵੱਕਰ ਰੇਖਾ ਹੈ ਅਤੇ 'BB' ਰੇਖਾ ਲਾਭ ਜਾਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਗੁਣ ਦੀ ਵੱਕਰ ਰੇਖਾ (benefit or utility Curve) ਹੈ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਵੱਕਰ ਰੇਖਾਵਾਂ P ਬਿੰਦੂ ਉੱਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਕੱਟਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ OX ਰੇਖਾ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਧਨ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਖੜੀ ਰੇਖਾ OY ਕੀਤੇ ਗਏ ਤਿਆਗ (Sacrifice) ਜਾਂ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਧਨ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਲਾਭ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ 1

ਲਾਭ ਵੱਲ ਰੇਖਾ BB ਵੱਲੋਂ ਘੇਰੇ ਗਏ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚੋਂ ਜੇਕਰ ਤਿਆਗਦੀ ਵੱਲ ਰੇਖਾ (Sacrifice Curve) SS' ਦੁਆਰਾ ਘੇਰੇ ਗਏ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਘਟਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਸ਼ੁੱਧ ਲਾਭ (Net benefit) ਬਚਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ OP' ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਖਰਚ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ। OP' ਖਰਚ P ਬਿੰਦੂ ਉੱਤੇ ਅਨੁਕੂਲਤਮ ਜਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੋੜੀਂਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਬਿੰਦੂ ਉੱਤੇ ਧਨ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਇਕਾਈ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਗੁਣ ਧਨ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਇਕਾਈ ਦੁਆਰਾ ਖੋਏ ਗਏ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਗੁਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਤਿਆਗ ਦੀ ਵੱਲ ਰੇਖਾ SS' ਉਪਰ ਉਠਦੀ ਹੋਈ ਵੱਲ ਰੇਖਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੇ ਲਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਧਨ ਦੀ ਹਰੇਕ ਇਕਾਈ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਤਿਆਗ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵੱਧਦੀ ਹੈ। ਤਿਵੇਂ-ਤਿਵੇਂ ਉਸ ਦੀ ਹਰੇਕ ਇਕਾਈ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਲਾਭ ਘੱਟਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਿੰਦੂ P ਜਿੱਥੇ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਵੱਲ ਰੇਖਾਵਾਂ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਰਾਜ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਕਿਰਿਆ ਦੀ ਅਨੁਕੂਲਤਮ ਸੀਮਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਬਿੰਦੂ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਕਿ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀਮਾਂਤ ਤਿਆਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸੀਮਾਂਤ ਲਾਭ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਵਲ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੁੱਲ ਸਮਾਜਿਕ ਤਿਆਗ ਅਤੇ ਕੁੱਲ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ ਉਸ ਬਿੰਦੂ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿੱਥੇ ਕੁੱਲ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਮਾਜਿਕ ਤਿਆਗ ਦਾ ਅੰਤਰ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਵੇ।

ਚਿੱਤਰ 2

ਚਿੱਤਰ-2 ਤੋਂ TSB ਵਲ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੁੱਲ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਢਾਲ ਉਪਰ ਨੂੰ ਉਠਦੀ ਹੋਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵਲ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਸਰਵਜਨਿਕ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕੁੱਲ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ ਵੱਧਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਕ ਬਿੰਦੂ ਦੇ ਬਾਅਦ ਘਟਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ TSS ਵਲ ਕਰ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਕੁਝ ਸਮਾਜਿਕ ਤਿਆਗ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਦੇ ਨਾਲ ਕੁਲ ਤਿਆਗ ਵੱਧਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਕ ਬਿੰਦੂ ਦੇ ਬਾਅਦ ਕੁਲ ਤਿਆਗ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ ਗਤੀ ਨਾਲ ਵਧਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ TSS ਅਤੇ ਵੱਲ ਦਾ ਅੰਤਰ ਸ਼ੁੱਧ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਹੜਾ ਇੱਥੇ MN ਨਾਲ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ OQ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਖਰਚ ਲਗਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕੇ।

ਨੋਟ

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ

ਅਧਿਕਤਮ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੁੱਲ ਸਮਾਜਿਕ ਤਿਆਗ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ ਵਲ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

2.1.2 ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਵੰਡ (Distribution of Resources)

ਵੱਖ-ਵੱਖ ਇਸਤੇਮਾਲ (Uses) ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਵੰਡ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦਾ ਸੀਮਾਂਤ ਪ੍ਰਤੀਫਲ (marginal return of satisfaction) ਸਭ ਇਸਤੇਮਾਲ ਵਿੱਚ ਇਕ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇ।

ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਲਈ ਲੜਾਈ ਦੇ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਗਰੀਬਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਮਦਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਖਰਚ ਦਾ ਵੰਡ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰੇਕ ਥਾਂ ਉਤੇ ਲਗਾਏ ਗਏ ਅਖੀਰਲੇ ਸ਼ਿਲਿਗ ਨਾਲ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦਾ ਬਰਾਬਰ ਪ੍ਰਤੀਫਲ ਹੋਵੇ। ਇੱਥੋਂ ਤੋਂ ਬਰਾਬਰ ਸੀਮਾਂਤ ਤ੍ਰਿਪਤੀਗੁਣ (Equi-marginal utility) ਜਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ (maximum Satisfaction) ਦਾ ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਮੰਨ ਲਓ ਕਿ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਉਤੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਖਰਚ ਸੀਮਾਂਤ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਗੁਣ ਪ੍ਰਤੀ ਰੱਖਿਆ (defence) ਉਤੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਖਰਚ ਦੇ ਸੀਮਾਂਤ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਗੁਣ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਨਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਰੱਖਿਆ ਉਤੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਖਰਚ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ ਉਤੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਖਰਚ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀ ਰੱਖਿਆ ਨਾਲ ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ ਵੱਲ ਨੂੰ ਸਥਾਨਾਂਤ੍ਰਿਤ ਕਰਨਾ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਸਥਾਨਾਂਤ੍ਰਿਤ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸੀਮਾਂਤ ਤ੍ਰਿਪਤੀਗੁਣ ਬਰਾਬਰ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ।

2.1.3 ਖਰਚ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚਾਰਯੋਗ ਤੱਥ

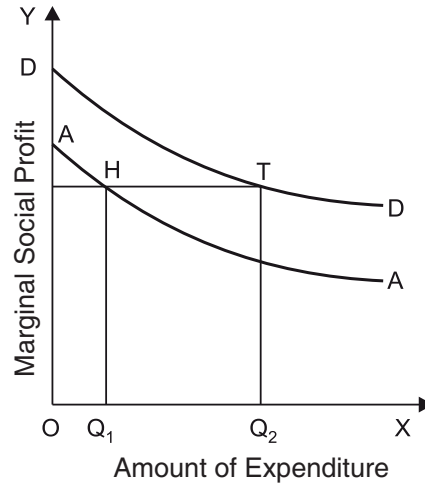
1. ਹਰੇਕ ਖਰਚ ਨਾਲ ਸੀਮਾਂਤ ਇਸਤੇਮਾਲ ਬਰਾਬਰ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਸਿੱਖਿਆ ਉਤੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਖਰਚ ਨਾਲ ਸੀਮਾਂਤ ਇਸਤੇਮਾਲ ਇਲਾਜ ਉਤੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਖਰਚ ਨਾਲ ਸੀਮਾਂਤ ਇਸਤੇਮਾਲ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਿੱਖਿਆ ਉਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਰਚ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਸੁਰੱਖਿਆ, ਸਿੱਖਿਆ, ਸਿਹਤ, ਵਾਹਨ ਆਦਿ ਉਤੇ ਖਰਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਸਭ ਨਾਲ ਬਰਾਬਰ ਸੀਮਾਂਤ ਉਪਯੋਗਿਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ।
2. ਖਰਚ ਅਜਿਹਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਤਪਾਦਨ ਵਧੇ। ਸੜਕਾਂ, ਰੇਲਾਂ, ਖੂਹਾਂ, ਮਨੋਰੰਜਨ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ, ਸਕੂਲਾਂ ਅਤੇ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਆਦਿ ਉਤੇ ਖਰਚ ਠੀਕ ਹੈ। ਪ੍ਰਤੀ ਰੱਖਿਆ ਉਤੇ ਖਰਚ ਅਨਉਤਪਾਦਕ ਹੈ, ਪਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਆਤ ਰੱਖਣਾ ਹੈ, ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਝਗੜਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣਾ ਹੈ।

ਰੇਖਾ ਚਿੱਤਰ ਨਾਲ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ

ਚਿੱਤਰ-3 ਵਿੱਚ AA ਵਲ ਨਾਲ ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ ਉਤੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀਮਾਂਤ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ DD ਵਲ ਸੁਰੱਖਿਆ ਉਤੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀਮਾਂਤ ਖਰਚ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ ਦੱਸਦਾ ਹੈ।

ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ ਉਸ ਬਿੰਦੂ ਉਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿੱਥੇ ਦੋਵਾਂ ਸੰਗ੍ਰਹਾਂ ਦੇ ਮਧ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀਮਾਂਤ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਣ। ਚਿੱਤਰ ਵਿੱਚ ਦੋਵਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀਮਾਂਤ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ ਦੀ ਸਥਿਤੀ। $(HQ_1 = kQ_2)$ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ ਉਤੇ OQ_1 ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਉਤੇ OQ_2 ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਖਰਚ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਦੋਵਾਂ ਤੋਂ ਸੀਮਾਂਤ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ ਬਰਾਬਰ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਇਹੀ ਅਧਿਕਤਮ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ ਹੋਵੇਗਾ।

ਨੋਟ

ਚਿੱਤਰ-3

2.1.4 ਕਰ ਲਗਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚਾਰਯੋਗ ਝੱਥ

1. ਕਰ ਲਗਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਉੱਤੇ ਲੱਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰ ਦੇਣ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਹੋਵੇ। ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਉੱਤੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇ।
2. ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਦੀ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ਕਤੀ ਘੱਟ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਨਾ ਪਵੇ।
3. ਅਮੀਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਕੋਲ ਧਨ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਧਨ ਦੀ ਸੀਮਾਂਤ ਇਸਤੇਮਾਲ ਘੱਟਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੋ ਅਤੇ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸਮੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਿਆਗ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਧਨੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਉੱਤੇ ਗਰੀਬਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦਰ ਨਾਲ ਕਰ ਲੱਗੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਤਿਆਗ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ X, Y, Z ਤਿੰਨ ਵਿਅਕਤੀ ਹਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਤੋਂ ਇਕ ਬਰਾਬਰ ਕਰ ਵਸੂਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਅੱਗੇ ਸਾਰਣੀ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ-

ਰੁਪਿਆਂ ਦੀ ਇਕਾਈਆਂ	x	ਤਿਆਗ Y	Z
1 ਰੁਪਿਆ ਕਰ ਦੇਣ ਉੱਤੇ	10	15	20
2 ਰੁਪਿਆ ਕਰ ਦੇਣ ਉੱਤੇ	15	20	25
3 ਰੁਪਿਆ ਕਰ ਦੇਣ ਉੱਤੇ	20	25	32
4 ਰੁਪਿਆ ਕਰ ਦੇਣ ਉੱਤੇ	26	32	40

ਤਿਆਗ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਕਰਨ ਦੇ X ਤੋਂ 3 ਰੁਪਏ, Y ਤੋਂ 3 ਰੁਪਏ ਅਤੇ Z ਤੋਂ 1 ਰੁਪਏ ਕਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਸੂਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਚਿੱਤਰ ਨੰ. 4 ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

2.1.5 ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਭਾਰ ਦਾ ਵੰਡ (Distribution of Burden of Taxation)

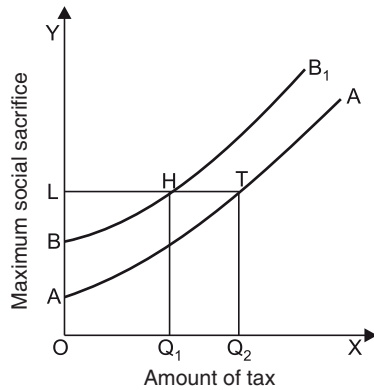
ਪ੍ਰੋ. ਪੀਗੂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰੋਤਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਭਾਰ ਦਾ ਵੰਡ ਸਭ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕੁੱਲ ਤਿਆਗ (Least aggregate sacrifice) ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਭਾਰ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰੋਤਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੰਡਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਸਰੋਤ (Source) ਦਾ ਸੀਮਾਂਤ ਤਿਆਗ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇ। ਪ੍ਰੋ. ਪੀਗੂ ਦੇ ਹੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ “ਜੇਕਰ ਸਭ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕੁੱਲ ਤਿਆਗ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਲਿਆਉਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ

ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੰਡਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਦਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਧਨ ਦਾ ਸੀਮਾਂਤ ਤ੍ਰਿਪਤੀਗੁਣ ਸਭ ਕਰਦਾਤਾਵਾਂ ਦੇ ਲਈ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇ।” ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਲਈ ਜੇਕਰ A ਵੱਲੋਂ ਅਦਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਰੁਪਏ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਇਕਾਈ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀਗੁਣ ਜਾਂ ਉਪਯੋਗਿਤਾ (utility) B ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਰੁਪਏ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਇਕਾਈ ਦਾ ਤ੍ਰਿਪਤੀਗੁਣ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚ B ਉਤੇ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਘੱਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ A ਦੇ ਕਰ ਭਾਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਜਾਰੀ ਰਹਿਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਦ ਤੱਕ ਕਿ A ਅਤੇ B ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਹੀ ਅਖੀਰਲੇ ਰੁਪਏ ਦਾ ਸੀਮਾਂਤ ਤਿਆਗ ਬਰਾਬਰ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ।

ਨੋਟ

ਰੇਖਾ ਚਿੱਤਰ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ

ਚਿੱਤਰ-4 ਵਿੱਚ AA₁, BB₁, ਵਲ A ਅਤੇ B ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਕਰ ਅਦਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸੀਮਾਂਤ ਸਮਾਜਿਕ ਤਿਆਗ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਵਲ ਉਪਰ ਦੇ ਵੱਲ ਉਠਦੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਕਰ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ, ਸੀਮਾਂਤ ਸਮਾਜਿਕ ਤਿਆਗ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵੱਧਦੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਕੁੱਲ ਤਿਆਗ ਉਸੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿੱਥੇ A ਅਤੇ B ਦਾ ਸੀਮਾਂਤ ਸਮਾਜਿਕ ਤਿਆਗ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ A ਵਿਅਕਤੀ ਉਤੇ OQ₂ ਅਤੇ B ਵਿਅਕਤੀ ਉਤੇ QO₁ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਕਰ ਲਗਾਏ ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਥੇ A ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸਮਾਜਿਕ ਤਿਆਗ B ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸੀਮਾਂਤ ਸਮਾਜਿਕ ਤਿਆਗ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ ਜਾਂ TQ₂=HQ₁।

ਚਿੱਤਰ-4

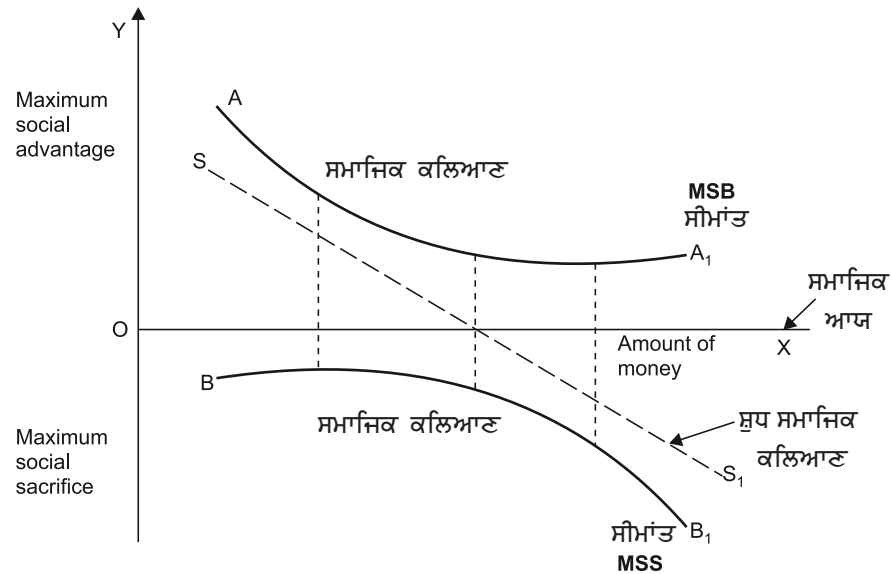
ਟਾਸਕ ਕਰਾਪਾਨ ਦੇ ਭਾਰ ਦੇ ਵਟਾਂਦਰੇ ਨੂੰ ਰੇਖਾ ਚਿੱਤਰ ਨਾਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰੋ।

ਮਸ਼ਰੂਵੇ ਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ

ਪ੍ਰੋ. ਮਸ਼ਰੂਵੇ ਨੇ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਚਿੱਤਰ-5 ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਸਮਝਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ-5 ਵਿੱਚ OX ਉਤੇ ਸਰਵਜਨਿਕ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। OX ਦੇ ਉਪਰਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸਮਾਜਿਕ ਕਲਿਆਣ ਅਤੇ ਹੇਠਲਾ ਹਿੱਸਾ ਸਮਾਜਿਕ ਤਿਆਗ ਨੂੰ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ। AA₁ ਸੀਮਾਂਤ ਸਮਾਜਿਕ ਕਲਿਆਣ BB₁ ਸੀਮਾਂਤ ਸਮਾਜਿਕ ਤਿਆਗ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। AA₁ ਦਾ ਹੇਠਾਂ ਝੁਕਣਾ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਖਰਚ ਦੀਆਂ ਰਾਸ਼ੀਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਕਲਿਆਣ ਡਿੱਗ ਰਿਹਾ ਹੈ। BB₁ ਵੱਲ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਵਧੇਗਾ, ਕਰਦਾਤਾ ਦੇ ਤਿਆਗ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵੀ ਵੱਧਦੀ ਜਾਵੇਗੀ। SS₁ ਵੱਲ ਸਮਾਜਿਕ ਕਲਿਆਣ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ AA₁ ਵਿੱਚੋਂ BB₁ ਘਟਾ ਕੇ ਪਤਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ ਵਿੱਚੋਂ ਸਮਾਜਿਕ ਤਿਆਗ ਘਟਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। M ਉਹ ਬਿੰਦੂ ਹੈ, ਜਿਸ ਉਤੇ ਅਸਲੀ ਸਮਾਜਿਕ ਕਲਿਆਣ ਅਧਿਕਤਮ ਹੈ ਅਤੇ OM ਧਨ ਦੀ ਉਹ ਮਾਤਰਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਕਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਖਰਚ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਨੋਟ

ਚਿੱਤਰ-5

ਸਵੈ-ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਖਾਲੀ ਥਾਵਾਂ ਭਰੋ (Fill in the blanks)

1. ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।
2. ਐਡਮ ਸਮਿੱਥ ਸੀ।
3. ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰ ਧਨ ਖਰਚ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
4. ਹਰੇਕ ਖਰਚ ਨਾਲ ਉਪਯੋਗਤਾ ਬਰਾਬਰ ਰਹਿਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।
5. ਖਰਚ ਅਜਿਹਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਵਧੇ।

2.2 ਅਧਿਕਤਮ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ (Maximum Social Advantage)

ਨਤੀਜੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਤਿੰਨ ਮੂਲਭੂਤ ਸਿਧਾਂਤ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਵਿੱਤੀ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਧਿਕਤਮ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ-

1. ਖਰਚ ਦੀ ਸੀਮਾ - ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਉਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਹੀ ਖਰਚ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਰਾਜ ਵੱਲੋਂ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਧਨ ਦੀ ਆਖਰੀ ਇਕਾਈ ਤੋਂ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਲਾਭ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਦੀ ਉਸੇ ਇਕਾਈ ਦੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਜਨਤਾ ਉਤੇ ਪੈਣ ਵਾਲੇ ਤਿਆਗ ਦੇ ਠੀਕ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇ।
2. ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਸਾਧਨ ਦੀ ਵੰਡ - ਖਰਚ ਕੀ ਵੱਖ ਸੰਗ੍ਰਹਿਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਰਾਜ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਵਟਾਂਦਰਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਸਾਧਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦਾ ਸੀਮਾਂਤ ਪ੍ਰਤੀਫਲ ਇਕ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇ।
3. ਕਰ ਵੰਡ - ਕਰ ਦਾ ਵਟਾਂਦਰਾ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਧਨ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਸੀਮਾਂਤ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਗੁਣ ਕਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਉਹ ਸਭ ਕਰਦਾਤਾਵਾਂ ਦਾ ਇਕ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇ।

ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ ਦੀ ਕਸੌਟੀ (Test of Social Advantage)

ਪ੍ਰੋ. ਡਾਲਟਨ ਨੇ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ ਦੇ ਪ੍ਰੀਖਣ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਕਸੌਟੀਆਂ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਨਾਲ ਕੁਝ ਮਕਸਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਮੁਦਾਇ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਸੁਝਾਈ ਜਾਂਚ ਕਸੌਟੀਆਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ-

ਨੋਟ

1. **ਸਮਾਜ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ (Preservation of Community)** - ਹਰੇਕ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਇਹ ਕਰਤਵ ਹੈ ਕਿ ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਅਵਿਵਸਥਾ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਹਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਸਮਾਜ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰੇ। ਅੰਦਰੂਨੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਤੋਂ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਵਿੱਚ ਆਤਮ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਰਥਿਕ ਜੀਵਨ ਉੱਨਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸੈਨਾ, ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਅਦਾਲਤਾਂ ਆਦਿ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਦਾ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਹਰੇਕ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਰਾਜ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਰਤਵ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਅਨਾਰਥਿਕ, ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰੇ। ਉਹ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਲਈ ਸ਼ਾਂਤੀ ਤੇ ਸਹਿ ਹੋਂਦ (Peace and co-existence) ਦੀ ਨੀਤੀ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰੇ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸੈਨਾ, ਪੁਲਿਸ, ਅਦਾਲਤਾਂ ਆਦਿ 'ਤੇ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਅਨੁ-ਉਤਪਾਦਕ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਜੀਵਨ 'ਤੇ ਉਲਟਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਵੇਗਾ।

2. **ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ (Improvement in Production)**- ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਦਾ ਦੂਜਾ ਮਕਸਦ ਇਹ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਦਾ ਪੱਧਰ ਉੱਚਾ ਉੱਠੇ ਤਾਂ ਕਿ ਸਮਾਜ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਕਲਿਆਣ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋ ਸਕੇ। ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਜਾਂ ਸੁਧਾਰ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, “(ਕ) ਉਤਪਾਦਨ ਸਕਤੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਤਾਂ ਕਿ ਪ੍ਰਤੀ ਮਜ਼ਦੂਰ ਦੁਆਰਾ ਘੱਟ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਕੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। (ਖ) ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਸੰਗਠਨ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ, ਤਾਂ ਕਿ ਬੇਰੋਜ਼ਗਾਰੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਾਰਨਾਂ ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਆਰਥਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ ਅਤੇ (ਗ) ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਰਚਨਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਤਾਂ ਕਿ ਅਜਿਹੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਹੋਵੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਸਰਵੋਤਮ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਣ।” ਇਸ ਲਈ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ (ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਕਰਾਧਾਨ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਜ਼ ਆਦਿ) ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਇਹ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਮਕਸਦਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਕਲਿਆਣ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇ।

3. **ਵਟਾਂਦਰੇ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ (Improvement in Distribution)** - ਰਾਜ ਦੀ ਨੀਤੀ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਤੀਜੀ ਵਿਚਾਰ ਯੋਗ ਗੱਲ ਇਹ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਉਤਪਾਦਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਸਮਾਜ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਉਸ ਦਾ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਟਾਂਦਰਾ ਵੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਉਸ ਦਾ ਵਟਾਂਦਰਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਪਾਈਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਘੱਟ-ਵੱਧ ਖਤਮ ਹੋਣ। ਆਮਦਨ ਦਾ ਬਟਵਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਅਤੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ (Efforts) ਦੇ ਅਨੁਰੂਪ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਨੁਪਾਰਜਿਤ ਆਮਦਨ (Unearned Income) ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿਣ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਅਤੇ ਮਿਹਨਤ ਨੂੰ ਸਹੀ ਨਿਆਂ ਸਨਮਾਨ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨਾਮ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਡਾਲਟਨ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ “ਵਟਾਂਦਰੇ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ- (ਕ) ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਪਾਈਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਿਹੜੀਆਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਾਰੇ ਸਮਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਘੱਟ ਕਰਨਾ, (ਖ) ਕੁਝ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ, ਖਾਸ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਦੇ ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਭਾਰੀ ਘਾਟੇ-ਵਾਧੇ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਹੈ।” ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਆਰਥਿਕ ਕਲਿਆਣ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਲਈ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਧਨ ਦਾ ਸਹੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

4. **ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਅਤੇ ਪੂਰਨ ਰੋਜ਼ਗਾਰ (Economic Stability and Full Employment)** - ਆਰਥਿਕ ਅਸਥਿਰਤਾ (ਜਾਂ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਤੇਜ਼ੀ ਅਤੇ ਮੰਦੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਹੋਣਾ) ਸੁਤੰਤਰ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਲੱਛਣ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਅਨੇਕਾਂ ਬੁਰਾਈਆਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਬੇਰੋਜ਼ਗਾਰੀ ਅਤੇ ਅਤਿ ਉਤਪਾਦਨ (Over Production) ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕਲਿਆਣ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਹੀ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਥਿਰਤਾ ਬਣੀ ਰਹੇ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਉਤਾਰ-ਚੜ੍ਹਾਅ (Fluctuations) ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ। ਇਸ ਲਈ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਦਾ ਮਕਸਦ ਇਹ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਉੱਚੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਨਾਲ ਸਰਵਜਨਿਕ ਨਿਰਮਾਣ ਆਦਿ ਦੇ ਕੰਮਾਂ 'ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਕੇ ਮੰਦੀ (Depression) ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਤੇ ਸਮਰੱਥ ਮੰਗ (Effective Demand) ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਉ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਉਧਾਰ ਅਤੇ ਭਾਰੀ ਕਰਾਧਾਨ ਨਾਲ ਮੂਲ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਲਿਆਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ।

5. **ਭਵਿੱਖ ਲਈ ਵਿਵਸਥਾ (Provision for Future)** - ਵਿਅਕਤੀ ਸਧਾਰਣ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਰਤਮਾਨ ਨੂੰ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹੱਤਵ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿੱਤੀ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵਰਤਮਾਨ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਰਾਜ 'ਤੇ ਦੋਹਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਅਤੇ

ਨੋਟ ਭਾਵੀ ਦੋਵੇਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ (Generations) ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਰਾਜ ਲਈ ਇਹ ਠੀਕ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਵਰਤਮਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਛੋਟੇ ਲਾਭ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਭਾਵੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਲਾਭਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਦੇਵੇ। ਡਾਲਟਨ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਭਵਿੱਖ ਦਾ ਵੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਰੱਖਿਅਕ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਤਮਾਨ ਦਾ। ਵਿਅਕਤੀ ਤਾਂ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਸਮਾਜ, ਵਿਅਕਤੀ ਜਿਸ ਦਾ ਅੰਗ ਹੈ, ਜਿਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਰਾਜ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਦੇ ਛੋਟੇ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।”

ਨੋਟਸ

ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਉ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਉਧਾਰ ਅਤੇ ਕਰਾਧਾਨ ਨਾਲ ਮੂਲ ਪੱਧਰ ਹੇਠਾਂ ਲਿਆਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਸੀਮਾਵਾਂ (Limitations)

ਅਧਿਕਤਮ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦਾ ਇਕ ਮੂਲਭੂਤ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਵਿੱਤੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਇਕ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿਧਾਂਤ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਜਦੋਂ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਈ ਕਠਿਨਾਈਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਨ-

(i) **ਤ੍ਰਿਪਤੀਹੀਣਤਾ ਅਤੇ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਅਸੰਤੁਲਨ (Disadjustment between Disutility and Utility)** - ਰਾਜ ਲਈ ਇਹ ਬੜਾ ਔਖਾ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਉਹ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀਹੀਣਤਾ ਜਾਂ ਅਨ-ਉਪਯੋਗਤਾ (Disutility) ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਤੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਗੁਣ ਜਾਂ ਉਪਯੋਗਤਾ (Utility) ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸੰਤੁਲਨ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਸਕੇ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਵਿਅਕਤੀ ਤੱਕ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਉਸ ਬਿੰਦੂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਵਿੱਚ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਠਿਨਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਤਿਆਗ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀਹੀਣਤਾ ਉਸ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਗੁਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਰਾਜ ਲਈ ਤਾਂ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵੀ ਕਠਿਨਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਕਰ ਲਗਾਉਣਾ ਅਤੇ ਖਰਚ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਕਿਸੇ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਵੱਲੋਂ ਸੰਪਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ ਲੱਖਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਸੰਪਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(ii) **ਭਵਿੱਖ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ (Future Expectation)** - ਰਾਜ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਬਾਰੇ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੀਆਂ-ਕਿਹੜੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਾਜ਼ਿਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਲਪਨਾਵਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਇਹ ਮੰਨ ਲੈਣਾ ਵੱਡੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਖਰਚ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜਾ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਹੀਨ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਗੁਣ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਕਰਾਧਾਨ ਦੀ ਸੀਮਾਂਤ ਤ੍ਰਿਪਤੀਹੀਣਤਾ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੇ ਸੀਮਾਂਤ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਗੁਣ ਨਾਲ ਸੰਤੁਲਿਤ ਕਰਨਾ ਰਾਜ ਲਈ ਜੇਕਰ ਅਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਔਖਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ। ਸ਼ੁੱਧ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੀਆਂ ਵਿੱਤੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਤੀਜਿਆਂ ਦਾ ਸਹੀ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਉਸ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੀ ਯੋਗਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਅਜੇ ਵੀ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਅਤੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਬੜੇ ਹੀ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ (Sensitive) ਅਤੇ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਹੋਣ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹਰੇਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਨਿਰਮਾਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਗਾਂ ਅਤੇ ਉਚ ਯੋਗਤਾ ਵਾਲੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਕੇ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਰਕਾਰੀ ਧਨ ਨਾਲ ਅਧਿਕਤਮ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਮਰੱਥ ਹੋ ਸਕਣ।

ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਬਹੁ-ਵਿਕਲਪੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Multiple Choice Questions)

- ਅਜਿਹੇ ਕਿੰਨੇ ਮੂਲਭੂਤ ਸਿਧਾਂਤ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਵਿੱਤੀ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।

(ਅ) ਤਿੰਨ	(ਬ) ਚਾਰ
(ਸ) ਪੰਜ	(ਦ) ਛੇ

7. ਆਰਥਿਕ ਅਸਥਿਰਤਾ ਕਿਸ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਲੱਛਣ ਹੈ? ਨੋਟ
- (ਅ) ਪ੍ਰਤੱਤਰ (ਬ) ਸੁਤੰਤਰ
- (ਸ) ਪ੍ਰਤੱਤਰ ਅਤੇ ਸੁਤੰਤਰ (ਦ) ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ
8. ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ਹੈ।
- (ਅ) ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਫਰਕ ਕਰਨਾ (ਬ) ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਬਰਾਬਰ ਹੋਣਾ
- (ਸ) ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ (ਦ) ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ

2.3 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)

- “ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ” ਨਾਮ ਦਾ ਵਾਕ ਅੰਸ਼ ਨਾਲ ਭਾਵ ਉਸ ਮੂਲਭੂਤ ਨਿਯਮ (Fundamental Rule) ਤੋਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਰਾਜ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਨੀਤੀ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
- ਐਡਮ ਸਮਿਥ ਵਰਗੇ ਪੁਰਾਣੇ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਕਰਾਧਾਨ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।
- ਵਿੱਤ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਵੋਤਮ ਯੋਜਨਾ ਹੈ ਘੱਟ ਖਰਚ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਰਵੋਤਮ ਕਰ ਉਹ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਧਨ ਰਾਸ਼ੀ ਸਭ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੈ।
- ਅਧਿਕਤਮ ਲਾਭ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜ ਦੀ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਤੇ ਧਨ ਦਾ ਖਰਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਜਨਤਾ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਵਿੱਚ ਅਧਿਕਤਮ ਵਾਧਾ ਹੋ ਸਕੇ।
- ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਹਰੇਕ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਠੀਕ ਉਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਕੀਤੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਵੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਇਸ ਖਰਚ ਦੀ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਹੋਰ ਵਾਧੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਲਾਭ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਕਰਾਧਾਨ ਜਾਂ ਹੋਰ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਸਾਧਨ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਵਾਧੇ ਨਾਲ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਹਾਨੀ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰ ਸੰਤੁਲਨ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਹ ਨਿਯਮ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਹੀ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ ਸੀਮਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ।
- ਵੱਖ-ਵੱਖ ਉਪਯੋਗਤਾ (Uses) ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਵਟਾਂਦਰਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦਾ ਸੀਮਾਂਤ ਪ੍ਰਤੀਫਲ (Marginal Return of Satisfaction) ਸਾਰੀ ਉਪਯੋਗਤਾ ਵਿੱਚ ਇਕ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇ।
- ਜੇਕਰ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕੁੱਲ ਤਿਆਗ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਲਿਆਉਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੰਡਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਦਾ ਕੀਤੇ ਧਨ ਦਾ ਸੀਮਾਂਤ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਗੁਣ ਸਾਰੇ ਕਰਦਾਤਾਵਾਂ ਲਈ ਇਕ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇ।
- ਵਟਾਂਦਰੇ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ - (ਕ) ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਪਾਈਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਿਹੜੀਆਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਾਰੇ ਸਮਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਘੱਟ ਕਰਨਾ, (ਖ) ਕੁਝ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ, ਖਾਸ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਦੇ ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਆਮਦਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਭਾਰੀ ਘਾਟੇ-ਵਾਧੇ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ।

2.4 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)

- ਰਾਜਸਵ (Revenue)- ਰਾਜ ਦੀ ਆਮਦਨ।
- ਪ੍ਰਤੀ ਰੱਖਿਆ (Defence)- ਹਿਫਾਜ਼ਤ।

2.5 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)

1. ਅਧਿਕਤਮ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।
2. ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਬਟਵਾਰਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
3. ਕਰ ਲਗਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?

ਨੋਟ 4. ਹੇਠ ਲਿਖਿਆਂ 'ਤੇ ਟਿੱਪਣੀ ਲਿਖੋ-

(a) ਖਰਚ ਦੀ ਸੀਮਾ

(b) ਕਰ ਦੀ ਵੰਡ

ਉੱਤਰ : ਸਵੈ-ਮੁਲਾਂਕਣ (Answer : Self Assessment)

1. ਅਧਿਕਤਮ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ

2. ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀ

3. ਉਪਯੋਗਿਤਾ

4. ਸੀਮਾਂਤ

5. ਉਤਪਾਦਨ

6 (ਅ)

7. (ਬ)

8. (ਸ)

2.6 ਸਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਬੁਕਸ

1. ਲੋਕ ਵਿੱਤ- ਨਿਊ ਰਾਇਲ ਬੁੱਕ ਕੰਪਨੀ।

2. ਲੋਕ ਵਿੱਤ- ਐਚ. ਐਲ. ਭਾਟੀਆ, ਵਿਕਾਸ ਪਬਲਿਸ਼ਿੰਗ ਹਾਊਸ ਪ੍ਰਾ. ਲਿ.।

3. ਮਨੀ ਬੈਂਕਿੰਗ ਐਂਡ ਪਬਲਿਕ ਫਾਇਨੈਂਸ-ਸੁੰਦਰਮ ਵੀ. ਅਲਫਾ ਪਬਲੀ. 2009।

ਇਕਾਈ-3: ਸਰਵਜਨਿਕ ਵਿੱਤ (ਖਰਚ) ਦੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਮੁੱਦੇ (Issues Related to Economic Activities of Public Finance) (EXP)

ਨੋਟ

ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ (Contents)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

- 3.1 ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵ (Economic Effects of Public Expenditure)
- 3.2 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)
- 3.3 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)
- 3.4 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)
- 3.5 ਸਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਇਸ ਇਕਾਈ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ-

- ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਸਬੰਧੀ।
- ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਮਝਣ ਸਬੰਧੀ।
- ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦੀ ਵੰਡ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਸਬੰਧੀ।

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

ਜਨਤਾ ਦੀ ਕਾਰਜ ਸਮਰੱਥਾ ਕਦੋਂ ਵੱਧਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ। ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਨਾਲ ਆਰਥਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨਿਯੋਜਨ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਨਾ ਕਈ ਵਾਰ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਨੂੰ ਵਧਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰ ਨੀਤੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਧਨ ਦੀ ਅਸਮਾਨਤਾ ਦੀ ਖਾਈ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਅਸਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

3.1 ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵ (Economic Effects of Public Expenditure)

ਹਰੇਕ ਆਧੁਨਿਕ ਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿੱਚ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਵੱਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਰਚ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਡਾਲਟਨ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮੋਟੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਹਿੱਸਿਆਂ 'ਚ ਵੰਡ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ-

- (i) ਉਤਪਾਦਨ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ (ii) ਵੰਡ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਤੇ (iii) ਹੋਰ ਪ੍ਰਭਾਵ

3.1.1 ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ (Effect of Public Expenditure on Production)

ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਨੁਤਪਾਦਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਵਧਾ ਸਕਦੇ ਪਰ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਕਹਿਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਇਹ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਸਰਵਜਨਿਕ

ਨੋਟ ਖਰਚ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਸ 'ਚ ਧਨ ਦੀ ਹਸਤਾਂਤਰਣ (Transference) ਮਾਤਰ ਹੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ 'ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਵਿਆਜ ਦੇਣਾ ਜਾਂ ਬੁੱਢੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪੈਨਸ਼ਨ ਦੇਣਾ। ਇੱਥੇ ਸਰਕਾਰ ਕੇਵਲ ਇਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਧਨ ਦੂਜੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਦੂਜੇ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਰਵਜਨਿਕ ਸੁਆਸਥ ਉਤੇ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕਾਰਜ ਸਮਰੱਥਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੇਲਾਂ, ਸੜਕਾਂ, ਨਹਿਰਾਂ ਆਦਿ ਦੇ ਬਣਾਉਣ ਉਤੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ਕਤੀ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਅਤੇ ਜੰਗਲਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਖਰਚ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਕ ਹੈ ਪਰ ਕੁਝ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਅਜਿਹੇ ਵੀ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ 'ਚ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਯੁੱਧ 'ਤੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਖਰਚ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਲੋਕਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਖਰਚ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਨੁਤਪਾਦਕ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਰਚ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਸਮੱਗਰੀ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੋਹਾ, ਕੋਲਾ, ਤੇਲ ਆਦਿ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਤੋਂ ਹਟਾ ਕੇ ਯੁੱਧ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਲਗਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਪਰਲੇ ਰੂਪ ਤੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸੱਚ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਪਰ ਜੇਕਰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਯੁੱਧ ਉਤੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਖਰਚ ਬਾਹਰੀ ਹਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਰੱਖਿਆ ਕਰਕੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਆਰਥਿਕ ਹਾਨੀ ਅਤੇ ਦਾਸਤਾ ਤੋਂ ਬਚਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਤਪਾਦਨ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਨਾਲ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟਸ

ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮੰਨਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਸੈਨਾਵਾਂ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਰਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਦੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ਰੂਰਤ ਅਤੇ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਹੈ।

ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ 'ਤੇ ਪੈਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਹਨ-

- (1) **ਜਨਤਾ ਦੀ ਕਾਰਜ ਸਮਰੱਥਾ ਅਤੇ ਬਚਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ** - ਜਨਤਾ ਦੀ ਕਾਰਜ ਸਮਰੱਥਾ ਉਦੋਂ ਹੀ ਵੱਧਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ। ਸਰਕਾਰ ਸਿੱਖਿਆ ਉਤੇ ਖਰਚ, ਇਲਾਜ 'ਤੇ ਖਰਚ, ਆਵਾਜਾਈ 'ਤੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਖਰਚ ਆਦਿ ਅਜਿਹੇ ਖਰਚ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸਾਰੇ ਖਰਚ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕਾਰਜ ਸਮਰੱਥਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਕਾਰਜ ਸਮਰੱਥਾ ਵਧਣ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ਕਤੀ ਵੱਧਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਆਮਦਨ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਵੇਗੀ ਤਾਂ ਬੱਚਤ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵੱਧ ਜਾਵੇਗੀ। ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਆਰਥਿਕ ਆਮਦਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਅਤੇ ਅਧਿਕ ਆਮਦਨ ਉਦੋਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਾਰਜ ਸਮਰੱਥਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਕਾਰਜ ਸਮਰੱਥਾ ਦਾ ਵਧਣ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਸਾਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਉਤੇ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਖਰਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਜਨਤਾ ਦੀ ਕਾਰਜ ਸਮਰੱਥਾ ਅਤੇ ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।
- (2) **ਜਨਤਾ ਦੀ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਅਤੇ ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ** - ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਕ ਤਾਂ ਵਰਤਮਾਨ ਸਬੰਧੀ ਅਤੇ ਦੂਸਰਾ ਭਵਿੱਖ ਸਬੰਧੀ। ਵਰਤਮਾਨ ਖਰਚ ਨਾਲ ਤਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਅਤੇ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਪੱਧਰ ਉਚਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮਾੜੀ ਆਦਤ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਦੇਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪ੍ਰਗਤੀ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦੁਆਰਾ ਕਾਰਜ ਰੂਪ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਨਾਲ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਲਾਭ ਦੇਣ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕਰ ਲਵੇ ਤਾਂ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਰੁਚੀ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਵੇ ਪਰ ਜੇਕਰ ਇਹ ਖਰਚ ਕੁਝ ਸ਼ਰਤਾਂ ਅਧੀਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਅਤੇ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਰੁਚੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਮਾਰੀ ਅਤੇ ਬੇਕਾਰੀ, ਲਾਭ ਜਿਸ ਨਾਲ ਰਾਜ ਆਪਣਾ ਅੰਸ਼ਦਾਨ (Contribution) ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਆਪਣਾ ਅੰਸ਼ਦਾਨ ਦੇਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰ ਕੰਮ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਲਾਭ ਦੀ ਦਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇਗਾ।
- (3) **ਦੇਸ਼ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ**- ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦੁਆਰਾ ਆਰਥਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਖਾਸ ਨਿਯੋਜਨਾਂ (Employments) ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਨਾ ਕਈ ਵਾਰ ਪੈਦਾਵਾਰ ਨੂੰ ਵਧਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਸਰਕਾਰ ਖਾਸ

ਉਦਯੋਗਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿੱਜੀ ਸਾਹਸੀਆਂ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਸਹਾਇਤਾ ਅਤੇ ਅਨੁਦਾਨ ਦੇ ਕੇ ਜਾਂ ਖੁਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਦਯੋਗਾਂ ਨੂੰ ਘਾਟੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਚਲਾ ਕੇ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਬਦੀਲੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਪਰ ਗਿਰਾਵਟ ਅਤੇ ਅਨਾਦਰ ਉਦਯੋਗ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰੇਗਾ ਜਾਂ ਵਰਤਮਾਨ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਭਵਿੱਖ ਲਈ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਕੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਵਧਾਏਗਾ। ਦੂਜੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਜਾਂ ਭਵਿੱਖ ਲਈ ਆਰਥਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨਾਲ ਭੌਤਿਕ ਪੂੰਜੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮਨੁੱਖੀ ਪੂੰਜੀ ਦਾ ਵੀ ਬਰਾਬਰ ਵਾਧਾ ਕਰਨਾ ਬੜਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨਾਲ ਸਿੱਖਿਆ, ਇਲਾਜ, ਜ਼ਰੂਰੀ ਭੋਜਨ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਮੁੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਕਰਨ ਲਈ ਆਰਥਿਕ ਸਹਾਇਤਾ ਰੇਲਾਂ, ਸੜਕਾਂ, ਨਹਿਰਾਂ ਅਤੇ ਸਿੰਚਾਈ ਦੇ ਹੋਰ ਸਾਧਨਾਂ, ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਜਾਂਚ-ਪੜਤਾਲ, ਸਮਾਜਿਕ ਬੀਮਾ ਆਦਿ ਉਤੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਬਹੁਤ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਰਕਾਰ ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨ ਲਈ ਪਰਿਸ਼ੇਠ ਕੋਸ਼ ਨੂੰ ਚਲਾ ਕੇ ਬੱਚਤ ਨੂੰ ਵਧਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਬੱਚਤ ਉਤਪਾਦਨ ਨੂੰ ਵਧਾਏਗੀ।

ਨੋਟ

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਸਰਕਾਰ ਆਰਥਿਕ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਕੇ ਪੱਛੜੇ ਹੋਏ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਉਦਯੋਗਾਂ ਨੂੰ ਚਲਾ ਕੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਅਚੱਲ ਅਤੇ ਬੇਕਾਰ ਪਏ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਲਗਾ ਕੇ ਕੁੱਲ ਪੈਦਾਵਾਰ ਨੂੰ ਵਧਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

(4) ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ - ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੀ ਉਨਤੀ ਲਈ ਨਵੀਆਂ-ਨਵੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਖਰਚ ਵੀ ਉਤਪਾਦਕ ਖਰਚ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਖਾਲੀ ਥਾਵਾਂ ਭਰੋ (Fill in the blanks)

1. ਹਰੇਕ ਆਧੁਨਿਕ ਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿੱਚ ਖਰਚ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਵੱਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।
2. ਜਨਤਾ ਦੀ ਤਾਂ ਹੀ ਵੱਧਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ।
3. ਸਰਕਾਰ ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਰੂਪ ਨਾਲ ਵੀ ਵਾਧਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।
4. ਕਰਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਖਰਚਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।
5. ਸਰਕਾਰੀ ਵਿਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੇ ਨੂੰ ਸਥਾਈ ਬਣਾ ਕੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਉਤਾਰ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

3.1.2 ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦੀ ਵੰਡ ਉਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ (Effect of Public Expenditure on Distribution)

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰ ਨੀਤੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਧਨ ਦੀ ਅਸਮਾਨਤਾ ਦੀ ਖਾਈ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਘੱਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰ ਅਧਿਕਤਮ ਸਰਵਜਨਿਕ ਲਾਭ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਖਰਚ ਕਰੇ ਤਾਂ ਸਮਾਜ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਅਸਮਾਨਤਾ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਦੂਰ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਅਸਮਾਨਤਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦੂਰ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ-

(1) ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਲਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਰਚ ਕਰਨਾ- ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਮੀਰ ਵਰਗ ਤੋਂ ਕਰਾਂ ਨਾਲ ਜਿਹੜਾ ਧਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਦੀ ਭਲਾਈ 'ਤੇ ਖਰਚ ਕਰੇ ਤਾਂ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਅਸਮਾਨਤਾ ਘੱਟ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਅਧਿਕਤਮ ਭਲਾ ਹੋ ਸਕੇਗਾ। ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰ ਧਨ ਦੀ ਅਸਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਸਿੱਖਿਆ, ਇਲਾਜ, ਸਵੱਛਤਾ, ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਜਲ ਆਦਿ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ 'ਤੇ ਖਰਚ ਕਰੇ। ਇਸ ਨਾਲ ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਦੀ ਕਾਰਜ ਸਮਰੱਥਾ ਵਧੇਗੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਦਾ ਪੱਧਰ ਉਚਾ ਉਠੇਗਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਲਾਭ ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਨੂੰ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਖਰਚ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਧਨ ਨੂੰ ਬਚਾ ਕੇ ਹੋਰ ਵਸਤੂਆਂ ਨੂੰ ਖਰੀਦ ਕੇ ਉਪਭੋਗ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਗਰੀਬ ਵਿਅਕਤੀ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਸਤੂਆਂ

ਨੋਟ ਦਾ ਉਪਭੋਗ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਦਾ ਪੱਧਰ ਉੱਚਾ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਅਮੀਰ ਵਰਗ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਧਨ ਖਰਚ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਹੋਰ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਉਪਭੋਗ ਲਈ ਘੱਟ ਧਨ ਬਚਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਦੇ ਪੱਧਰ ਵਿਚਕਾਰ ਅਸਮਾਨਤਾ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

(2) ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਨਾਲ ਵਾਧਾ ਕਰਨਾ - ਸਰਕਾਰ ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਨਾਲ ਵੀ ਵਾਧਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵਾਧਾ ਉਸ ਨੂੰ ਬੇਕਾਰੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਕੇ ਅਤੇ ਬੁਢਾਪੇ ਸਮੇਂ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਕੇ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਦੀ ਖਰੀਦ ਸ਼ਕਤੀ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਉਪਭੋਗ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ ਵਧਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

(3) ਕਰਜ਼ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਖਰਚ ਨਾਲ ਸਹਾਇਤਾ - ਕਰਜ਼ਾ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਖਰਚਿਆਂ ਨਾਲ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਦਾ ਪੱਧਰ ਉੱਚਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਤੇ ਅਮੀਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਅਸਮਾਨਤਾ ਘੱਟ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਜਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਖਰਚ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਸਮਾਨਤਾ ਲਿਆਉਣਾ ਹੈ।

(4) ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਅਨੁਦਾਨ ਨਾਲ ਸਹਾਇਤਾ - ਸਰਕਾਰ ਗਰੀਬ ਨੂੰ ਅਨੁਦਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਕੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਸਮਾਨਤਾ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਅਨੁਦਾਨ ਵੀ ਕਰਾਂ ਦੀ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ, ਅਨੁਪਾਤਿਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਗਾਮੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਗਰੀਬ ਦੀ ਆਮਦਨ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਵੇਂ-ਉਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਅਨੁਦਾਨ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵੀ ਜੇਕਰ ਕ੍ਰਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੱਧਦੀ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਅਨੁਦਾਨ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਜੇਕਰ ਆਮਦਨ ਦੇ ਘਟਣ 'ਤੇ ਕ੍ਰਮ ਨਾਲ ਅਨੁਦਾਨ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵੀ ਘੱਟਦੀ ਚਲੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਗਾਮੀ ਅਨੁਦਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਅਨੁਦਾਨ ਆਮਦਨ ਦੇ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਰ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਅਨੁਪਾਤਿਕ ਅਨੁਦਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਅਨੁਦਾਨ ਹੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਅਸਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਅਨੁਦਾਨ ਦੇਣਾ ਹੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਪਿਰੂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ “ਕੋਈ ਵੀ ਕਾਰਜ ਜਿਸ ਨਾਲ ਗਰੀਬ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਅਸਲੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇ, ਬਸ਼ਰਤੇ ਇਸ ਵੱਲੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਕਾਰ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਆ ਸਕੇ, ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਕਲਿਆਣ 'ਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨਾ ਹੈ।”

ਟਾਸਕ

ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ 'ਚ ਵਾਧਾ ਕਰਕੇ ਆਰਥਿਕ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ-ਕਿਵੇਂ?

3.1.3 ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਭਾਵ (Other Effects of Public Expenditure)

ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਮਜ਼ਦੂਰ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਸਥਾਈ ਰੱਖ ਕੇ ਬੇਕਾਰੀ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਉਣ ਲਈ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਨਾਲ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ-

(1) ਸਰਕਾਰ ਆਪਣਾ ਖਰਚ ਨਵੇਂ ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਵਿੱਚ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੀਤੀ ਨਾਲ ਰੋਜ਼ਗਾਰ (Employment) ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਕਾਰਨ ਬੇਰੋਜ਼ਗਾਰੀ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੱਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਅੱਜ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਰਵਜਨਿਕ ਆਮਦਨ (Public Revenue) ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਹਿੱਸਾ ਪੰਜ ਸਾਲਾ ਯੋਜਨਾ ਉੱਤੇ ਖਰਚ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਲੱਖਾਂ ਬੇਕਾਰ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਮਿਲ ਚੁੱਕਾ ਹੈ।

(2) ਸਰਕਾਰੀ ਵਿਭਾਗਾਂ (Government Departments) ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਨੂੰ ਸਥਾਈ ਬਣਾ ਕੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਉਤਾਰ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

(3) ਪੁਰਾਣੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਖਰਚ ਹੋਣ ਨਾਲ ਵੀ ਬੇਕਾਰੀ ਘੱਟ ਜਾਵੇਗੀ। ਅਕਸਰ ਜਦੋਂ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਉਤਾਰ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਅਨੇਕਾਂ ਮਜ਼ਦੂਰ ਬੇਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀਗਤ

ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। (4) ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗ ਵਿੱਚ ਮੰਦੀ ਆਉਣ 'ਤੇ ਬੇਰੋਜ਼ਗਾਰੀ ਦਾ ਡਰ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਅਜਿਹੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣਾ ਖਰਚ ਪੂੰਜੀਪਤੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਜਾਂ ਨਵੇਂ ਉਦਯੋਗਾਂ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਵਿੱਚ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਨੀਤੀ ਤੋਂ ਬੇਕਾਰੀ ਦਾ ਡਰ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

ਨੋਟ

ਸਿੱਟਾ-ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ 'ਤੇ ਹੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਵੰਡ 'ਤੇ ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨਿਰਭਰ ਹੈ। ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਜਿੰਨਾ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਚਾਰੂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੇਗਾ, ਉੰਨਾ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਲਾਭ ਹੋਵੇਗਾ।

ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਥਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੱਚ ਅਤੇ ਝੂਠ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰੋ

(State whether the following statements are True or False)

6. ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਮਾਜਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਖਰਚ ਕਰੇ ਤਾਂ ਸਮਾਜ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਅਸਮਾਨਤਾ ਬੜੀ ਜਲਦੀ ਦੂਰ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।
7. ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਮੀਰ ਵਰਗ ਤੋਂ ਕਰਾਂ ਨਾਲ ਜਿਹੜਾ ਧਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਅਮੀਰ ਵਰਗ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ 'ਤੇ ਖਰਚ ਕਰੇ।
8. ਸਰਕਾਰ ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ 'ਚ ਵੀ ਵਾਧਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।
9. ਸਰਕਾਰ ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਅਨੁਦਾਨ ਕਰਕੇ ਵੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਅਸਮਾਨਤਾ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ।
10. ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਸਥਾਈ ਰੱਖ ਕੇ ਬੇਕਾਰੀ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

3.2 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)

- ਹਰੇਕ ਆਧੁਨਿਕ ਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿੱਚ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਵੱਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਰਚ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ।
- ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਨ-ਉਤਪਾਦਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਵਧਾ ਸਕਦੇ ਪਰ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ।
- ਜਨਤਾ ਦੀ ਕਾਰਜ ਸਮਰੱਥਾ ਤਾਂ ਹੀ ਵੱਧਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ। ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਸਿੱਖਿਆ 'ਤੇ ਖਰਚ, ਇਲਾਜ 'ਤੇ ਖਰਚ, ਆਵਾਜਾਈ 'ਤੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਖਰਚ ਆਦਿ ਅਜਿਹੇ ਖਰਚ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।
- ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ- ਇਕ ਤਾਂ ਵਰਤਮਾਨ ਸਬੰਧੀ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਭਵਿੱਖ ਸਬੰਧੀ। ਵਰਤਮਾਨ ਖਰਚ ਨਾਲ ਤਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਅਤੇ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
- ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰ ਨੀਤੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਧਨ ਦੀ ਅਸਮਾਨਤਾ ਦੀ ਖਾਈ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਅਸਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- ਸਰਕਾਰ ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ 'ਚ ਵੀ ਵਾਧਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵਾਧਾ ਉਸ ਨੂੰ ਬੇਕਾਰੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਕੇ ਅਤੇ ਬੁਢਾਪੇ ਸਮੇਂ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਦੀ ਖਰੀਦ ਸ਼ਕਤੀ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਉਪਭੋਗ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ ਵਧਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- ਸਰਕਾਰੀ ਵਿਭਾਗਾਂ (Government Departments) ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਨੂੰ ਸਥਾਈ ਬਣਾ ਕੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਉਤਾਰ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- ਪੁਰਾਣੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਖਰਚ ਹੋਣ ਨਾਲ ਵੀ ਬੇਕਾਰੀ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ।

ਨੋਟ

3.3 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)

- ਹਸਤਾਂਤਰਣ (Transference)—ਇਕ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਦੂਜੇ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਆਉਣਾ।
- ਅੰਸ਼ਦਾਨ (Contribution)—ਥੋੜ੍ਹਾ ਯੋਗਦਾਨ।

3.4 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)

1. ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ 'ਤੇ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ?
2. ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦਾ ਵਟਾਂਦਰੇ 'ਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।
3. ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰੋ।

ਉੱਤਰ : ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Answers : Self Assessment)

1. ਸਰਵਜਨਿਕ	2. ਕਾਰਜ ਸਮਰੱਥਾ	3. ਪ੍ਰਤੱਖ	4. ਸਰਕਾਰ
5. ਰੋਜ਼ਗਾਰ	6. ਸੱਚ	7. ਝੂਠ	8. ਸੱਚ
9. ਝੂਠ	10. ਸੱਚ		

3.5 ਸਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਬੁਕਸ

1. ਲੋਕ ਵਿੱਤ-ਐਚ. ਐਲ. ਭਾਟੀਆ, ਵਿਕਾਸ ਪਬਲਿਸ਼ਿੰਗ ਹਾਊਸ, ਪ੍ਰਾ. ਲਿ.।
2. ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ-ਮੰਜੁਸ਼ਾ ਸ਼ਰਮਾ, ਓ. ਪੀ. ਬੋਹਰਾ, ਰਵੀ ਬੁਕਸ।
3. ਮਨੀ ਬੈਂਕਿੰਗ : ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਟਰੇਡ ਪਬਲਿਕ ਫਾਇਨੈਂਸ-ਨੀ. ਥਾਈ, ਸੋਮ ਸ਼ੇਖਰ, ਅਨਮੋਲ, 2004।
4. ਪਬਲਿਕ ਫਾਇਨੈਂਸ-ਸੁਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਐਂਡ ਅਨਿਲ ਕੇ. ਗੁਪਤਾ ਡੋਮੀਨੋਟ, 2012।

ਇਕਾਈ-4: ਸਰਵਜਨਿਕ ਵਿੱਤ ਦੇ ਸਾਧਨ : ਬਜਟ ਦਾ ਅਰਥ ਅਤੇ ਭੂਮਿਕਾ (Instrument of Public Finance : Concepts and Role of Budget)

ਨੋਟ

ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ (Contents)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

- 4.1 ਬਜਟ ਦਾ ਅਰਥ (Meaning of Budget)
- 4.2 ਬਜਟ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਕੁਝ ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ (Some Concepts Associated with Budgets)
- 4.3 ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬਜਟ ਸਬੰਧੀ ਕੁਝ ਤੱਥ (Some Facts Concerning Public Budgets in India)
- 4.4 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)
- 4.5 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)
- 4.6 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)
- 4.7 ਸਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਇਸ ਇਕਾਈ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ-

- ਬਜਟ ਦੇ ਅਰਥ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਸਬੰਧੀ।
- ਬਜਟ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗੱਲਾਂ ਜਾਨਣ ਸਬੰਧੀ।
- ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬਜਟ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਕੁਝ ਤੱਥਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਸਬੰਧੀ।

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

ਸਰਵਜਨਿਕ ਬਜਟ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕਾਰਜ ਖੇਤਰ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਵਿੱਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਰਚ ਕਰਨ ਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਕਿਸੇ ਬਜਟ ਦਾ ਅਰਥ ਵੀ ਕਿਸੇ ਕਾਰਜ ਖੇਤਰ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪ੍ਰਥਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਵਜਨਿਕ ਬਜਟ ਇਕ ਸਾਲ ਲਈ ਹੋਵੇ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ “ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਸਾਲ” ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਅਤੇ ਸਮਾਪਨ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਾਰੀਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਬਜਟ ਦੀ ਸਮਾਂ ਸੀਮਾ ਜੋ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਦੋ ਸਾਲ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਲ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਬਜਟ ਨੂੰ ਪਾਸ ਕਰਨ ਅਤੇ ਅਗਲਾ ਬਜਟ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਬਜਟ ਸਬੰਧੀ ਅਰਥ ਪੂਰਨ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਲਈ ਇਹ ਜਾਨਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਖਰਚ ਲਈ ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਕੀ ਹੱਲ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਹੜੇ ਰਿਵਾਜ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀਆਂ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਇਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਵਾਮੀਤਵ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਖਾਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮੂਹਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀ “ਸਮੇਕਿਤ ਨਿਧੀ” ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ

4.1 ਬਜਟ ਦਾ ਅਰਥ (Meaning of Budget)

ਇਕ ਆਧੁਨਿਕ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਬਜਟ ਇਕ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ ਸੰਸੋਧਨਾਂ ਸਣੇ, ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਖਰਚ ਦਾ ਮਦਵਾਰ ਵੇਰਵਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਵਾਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਲਈ ਸਰਵਜਨਿਕ ਬਜਟ ਦਾ ਬਰਾਬਰ ਠੀਕ ਅਰਥ ਜਾਣਨ ਲਈ ਇਸ ਦੇ ਮੁੱਖ ਕਾਰਜ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ-

1. ਸਰਵਜਨਿਕ ਬਜਟ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਜ ਖੇਤਰ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਵਿੱਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਬੰਦੋਬਸਤ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਰਚ ਕਰਨ ਦਾ ਹੈ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਬਜਟ ਦਾ ਅਰਥ ਵੀ ਇਸੇ ਕਾਰਜ ਖੇਤਰ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਬੰਦੋਬਸਤ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਰਚ ਕਰਨ ਦੇ ਕੰਮ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਸਰਵਜਨਿਕ ਬਜਟ ਦਾ ਇਕ ਅਰਥ ਇਹ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਵਿੱਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਬੰਦੋਬਸਤ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਰਚ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਵੇਰਵਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਸਮਾਂ-ਸੀਮਾ (ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਇਕ ਸਾਲ) ਲਈ ਅਨੁਮਾਨਿਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ ਖਰਚੇ ਉਪਯੁਕਤ ਮੱਦਾਂ ਜਾਂ ਹੋਰ ਸਬੰਧਿਤ ਵਿਧਾਇਕ ਸੋਤਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰ ਬਜਟ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਖਰਚ ਹੀ ਹਰ ਮੱਦ ਸਬੰਧੀ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ ਫੈਸਲਾ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ।

2. ਇਕ ਆਧੁਨਿਕ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਇਹ ਅਪੇਖਿਆ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਖਰਚ ਮਦਾਂ ਸਬੰਧੀ ਅਵਿਵਸਥਿਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਫੈਸਲਾ ਲਵੇ। ਸਰਕਾਰ ਕੋਲ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਾਧਨ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਅਮਾਨਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਨੈਤਿਕ ਫਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਫਜ਼ੂਲ ਖਰਚ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇਵੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬਜਟ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਦਾਂ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਗਹਿਰਾ ਸਬੰਧ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੂਪ-ਆਕਾਰ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਮਕਸਦ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਦੇ ਅਨੁਰੂਪ ਹੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਬਜਟ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਕੇਵਲ ਵਿਚਾਰਾਧੀਨ ਸਾਲ (ਜਾਂ ਸਮਾਂ-ਸੀਮਾ) ਦੀਆਂ ਅਨੁਮਾਨਿਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ ਖਰਚ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਪਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅੰਕੜਿਆਂ ਦੇ ਮਦਵਾਰ (ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਰਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵਰਗੀਕ੍ਰਿਤ) ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਅਦਾਇਗੀਆਂ ਦੇ ਚਾਰ ਸੈਟ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਵੀ ਰੱਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ-

- (i) ਬੀਤੇ ਸਾਲ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਵਾਸਤਵਿਕ ਅੰਕੜੇ (Actuals of Previous Year)
- (ii) ਚਾਲੂ ਸਾਲ ਲਈ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅੰਕੜੇ ਜਾਂ ਬਜਟ ਅੰਦਾਜ਼ਾ (Budget Estimates of outgoing year)
- (iii) ਚਾਲੂ ਸਾਲ ਦੇ ਸੰਭਾਵਿਤ ਵਾਸਤਵਿਕ ਜਾਂ ਸੋਧੇ ਅੰਦਾਜ਼ੇ (Revised Estimates of outgoing year) ਅਤੇ
- (iv) ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਾਲ (ਵਿਚਾਰਾਧੀਨ ਬਜਟ ਸਮਾਂ-ਸੀਮਾ) ਦੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ ਜਾਂ ਬਜਟ ਅੰਦਾਜ਼ੇ (Budget Estimates of incoming year)

ਨੋਟਸ

ਇਸ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਮਦਵਾਰ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ ਖਰਚ ਰਾਸ਼ੀਆਂ ਤੋਂ ਸਿਵਾਏ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੇ ਦੋ ਸੈਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਸੈਟ ਵਿੱਚ ਉਹ ਰਾਸ਼ੀਆਂ ਦਰਸਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਵਰਤਮਾਨ ਕਰ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਅਨੁਮਾਨਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਸੈਟ ਵਿੱਚ ਬਜਟ 'ਚ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ ਕਰ ਢਾਂਚੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਿੱਤੀ ਸਰੋਤਾਂ ਅਤੇ ਨੀਤੀ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ ਸੋਧਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਪੇਖਿਅਤ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਦਰਸਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

3. ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਜਟ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਦੇਸ਼, ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਮਕਸਦਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੇ ਮੁੱਲਾਕਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

4. ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਚਾਲੂ ਸਾਲ ਦੇ ਬਜਟ ਨੂੰ 'ਬਜਟ ਅਨੁਮਾਨਾਂ' (B.E.) ਅਤੇ ਸੋਧ ਅਨੁਮਾਨਾਂ (R.E.) ਵਿੱਚ ਫਰਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਫਰਕਾਂ ਦੀ ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਹੋ ਸਕੇ ਵਿਆਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

5. ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਜਟ ਦਾ ਕੁਝ ਖਰਚ ਮਦਾਂ ਦੇ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਜਬੂਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਬੰਦੋਬਸਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਬਾਕੀ ਸਾਧਨ ਹੋਰ ਖਰਚ ਮਦਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰਯੁਕਤ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਮਾਮਲਿਆਂ

ਵਿੱਚ ਇਹ ਵੀ ਸੰਭਵ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਨਿਰਦਿਸ਼ਟ ਸਾਧਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ, ਕੁਝ ਨਿਰਦਿਸ਼ਟ ਖਰਚ ਮਦਾਂ ਲਈ ਰਾਖਵਾਂਕਰਨ (Earmarked) ਹੋਣ।

ਨੋਟ

6. ਇਹ ਵੀ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਬਜਟ, ਦੋ ਜਾਂ ਦੋ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਧਾਇਕ ਸੱਤਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਅਜਿਹਾ ਕਈ ਕਾਰਨਾਂ ਤੋਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ-

- (i) ਜਦੋਂ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਬਹੁ-ਪੱਧਰੀ ਸਰਕਾਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਆਸ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਿਵਾਏ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਬਜਟ ਵੱਖਤਾ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਾਣਗੇ।
- (ii) ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵੀ ਬਜਟ ਨੂੰ ਖੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਬਜਟ ਤੋਂ 'ਰੇਲਵੇ ਬਜਟ' ਦਾ ਖੰਡ 'ਆਮ ਬਜਟ' ('ਜਾਂ ਮੁੱਖ ਬਜਟ') (General or Main Budget) ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਅਲੱਗ ਤੇ ਸੰਸਦ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- (iii) ਕਦੇ-ਕਦੇ ਚੋਣਾਂ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਨਾਲ ਵੀ ਸਰਵਜਨਿਕ ਬਜਟ ਆਮ ਸਮਾਂ-ਸੀਮਾ (ਜਾਂ ਇਕ ਸਾਲ) ਤੋਂ ਘੱਟ ਸਮਾਂ-ਸੀਮਾ ਲਈ ਵਿਧਾਇਕ ਸੱਤਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਲ ਦੇ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸੇ ਲਈ ਬਜਟ ਦਾ ਦੂਜਾ ਖੰਡ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਪਾਸ ਕਰਨ ਦੀ ਵਾਗੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ

ਸਾਲ ਵਿੱਚ (ਜਾਂ ਬਜਟ ਦੀ ਸਮਾਂ-ਸੀਮਾ ਅੰਦਰ) ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਿਹੜੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦੇ ਸਿਵਾਏ ਸਾਧਨਾਂ ਅਤੇ ਸਿਵਾਏ ਖਰਚ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪੈ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਇਕ ਪੂਰਕ ਬਜਟ (Supplimentary Budget) ਤਿਆਰ ਕਰਦੀ ਅਤੇ ਪਾਸ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਪੂਰਕ ਬਜਟ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਦਾ ਸਰੋਤ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਅਤੇ ਨੀਤੀ ਸੋਧ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਬਾਹਰੀ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਪੂਰਕ ਬਜਟ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪੈ ਸਕਦੀ ਹੈ।

7. ਬਜਟ ਦਾ ਮਦਾਂ ਅਤੇ ਮਦ-ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਬਟਵਾਰਾ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਢਾਂਚੇ ਅਤੇ ਲੇਖਾਂਕਣ ਪੱਧਰੀ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਜ਼ਰੂਰੀ ਵਰਗੀਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਬਜਟ ਨੂੰ ਅਰਥ ਪੂਰਨ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦਾ ਸਹੀ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਕਈ ਹੋਰ ਵਰਗੀਕਰਨ ਵਿਧੀਆਂ ਵੀ ਅਪਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਇਸ ਅਨੁਭਾਗ ਵਿੱਚ ਬਾਅਦ 'ਚ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਜਟ ਦੇ ਰਾਜਸਵ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀਪਤੀਆਂ (Revenue and Capital Accounts) ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੰਪਰਾਗਤ ਵਰਗੀਕਰਨ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ 'ਬਜਟ ਦੀ ਕਿਸਮ' ਨਾਮਕ ਖੰਡ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।

ਸਵੈ-ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਖਾਲੀ ਥਾਵਾਂ ਭਰੋ (Fill in the blanks)

1. ਇਕ ਆਧੁਨਿਕ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਬਜਟ ਇਕ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
2. ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵੀ ਨੂੰ ਖੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
3. ਬਜਟ ਦਾ ਮਦਾਂ ਅਤੇ ਮਦ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਬਟਵਾਰਾ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਢਾਂਚੇ ਅਤੇ ਪੱਧਰਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।
4. ਸਰਵਜਨਿਕ ਬਜਟ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਜ ਖੇਤਰ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਸਾਧਨ ਦੇ ਬੰਦੋਬਸਤ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਰਚ ਕਰਨ ਦਾ ਹੈ।
5. ਸਰਕਾਰ ਕੋਲ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਾਧਨ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

4.2 ਬਜਟ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਕੁਝ ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ (Some Concepts Associated with Budgets)

ਸਮਾਂ-ਸੀਮਾ (Duration) - ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪ੍ਰਥਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਵਜਨਿਕ ਬਜਟ ਇਕ ਸਾਲ ਲਈ ਹੋਵੇ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ "ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਸਾਲ" (Fiscal Year) ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਅਤੇ ਸਮਾਪਤੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰੀਕਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ,

ਨੋਟ ਕੇਵਲ ਕੁਝ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਹੀ “ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਸਾਲ” ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੈਲੰਡਰ ਸਾਲ ਦੇ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬਜਟ ਦੀ ਆਮ ਸਮਾਂ-ਸੀਮਾ ਇਕ ਸਾਲ ਹੈ 1 ਜਿਹੜੀ ਇਕ ਅਪ੍ਰੈਲ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਅਗਲੇ ਸਾਲ 31 ਮਾਰਚ ਤੱਕ ਗਿਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਸਾਲ ਦੀਆਂ ਤਰੀਕਾਂ ਦੀਆਂ ਸੋਧਾਂ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਕਈ ਵਾਰ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ ਪਰ ਕਿਸੇ ਸੁਝਾਅ ਨੇ ਸਰਵ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸੁਝਾਅ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਇਕ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਦੇਸ਼ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਖਰੀਫ਼ ਦੀ ਫਸਲ ਦੀ ਅਧਿਕ ਮਹੱਤਵਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਡਾ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਸਾਲ ਅਕਤੂਬਰ/ਨਵੰਬਰ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਕਈ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਬਜਟ ਦੀ ਸਮਾਂ-ਸੀਮਾ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਦੋ ਸਾਲ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਲ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਬਜਟ ਨੂੰ ਪਾਸ ਕਰਨ ਅਤੇ ਅਗਲਾ ਬਜਟ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਲਾਨਾ ਬਜਟ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਥਾ ਕਾਰਨ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਕਾਫੀ ਫਜ਼ੂਲ ਖਰਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਰਹੱਸਪੂਰਣਤਾ (Secrecy)- ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬਜਟ ਦੇ ਅੰਕੜੇ ਅਤੇ ਬਜਟ ਪ੍ਰਸਤਾਵ (Budgetary Proposals) ਬਜਟ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਹੋਣ ਦੇ ਆਖਰੀ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਗੁਪਤ ਰੱਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਰਹੱਸ ਕਾਰਨ (ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਜਾਂ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ) ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਦੇ ਹੋਰ ਮੈਂਬਰਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਪੂਰਾ ਬਜਟ ਗੁਪਤ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਕਈ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਰਹੱਸ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਨਾਲ ਕੋਈ ਖਾਸ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਉਲਟਾ ਕੇਵਲ ਨੁਕਸਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਪਾਰੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਲੋਕ ਬਜਟ ਦੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵਾਂ ਦੇ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਲਗਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਬਹੁਤੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਧਾਉਣ ਅਤੇ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਫਾਇਦੇਮੰਦ ਹੋਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਤਾਵਾਂ ਦੇ ਲਈ ਵੀ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਵਾਲੇ ਫੈਸਲੇ ਲੈਣ ਵਿੱਚ ਕਠਿਨਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਬਜਟ ਦੇ ਅੰਕੜੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਰਹੱਸਮਈ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੇ। ਗੈਰ-ਸਰਕਾਰੀ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਦੁਆਰਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਦੇਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਵੀ ਇਹ ਜਾਣ ਸਕੇ ਕਿ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ 'ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਬਜਟੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਾਂ ਦੇ ਸੰਭਾਵਿਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕੀ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਹਤਰ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇਕ ਹੋਰ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਬਜਟ ਦੇ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਦਾਂ ਸਬੰਧੀ ਰਹੱਸਪੂਰਣਤਾ ਹਿੱਤਕਾਰੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਮੱਦਾਂ ਦੀ ਰਹੱਸਪੂਰਣਤਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਮੱਦਾਂ ਅਤੇ (ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸਬੰਧਿਤ) ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਨੂੰ ਬਜਟ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

“ਚੰਗਾ” ਬਜਟ (A Good Budget) - ਕਿਸੇ ਬਜਟ ਨੂੰ ਤਾਂ ਹੀ ਚੰਗਾ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਮਕਸਦਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇ, ਸਹਾਇਕ ਹੋਵੇ ਪਰ ਇੱਥੇ ਮੁੱਖ ਸਮੱਸਿਆ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਕਸਦਾਂ ਸਬੰਧੀ ਮਤਭੇਦ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਵਿਧਾਇਕ ਸੱਤਾ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜਾ ਮਕਸਦ ਠੀਕ ਹੋਵੇ, ਇਕ ‘ਚੰਗਾ’ ਬਜਟ ਉਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ਬਜਟ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿੱਚ ਕਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਸਹਾਇਕ ਹੋਵੇਗਾ? ਇਸ ਲਈ ਬਜਟ ਦੇ ਅੰਕੜੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਚੰਗਾ ਬਜਟ ਉਹ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਜਿਸ ਦਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਸੁਚਾਰੂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ।

ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਚਾਲੂ ਖਰਚੇ ਲਈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮੀਆਂ ਦੀਆਂ ਤਨਖਾਹਾਂ, ਵਿਆਜ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ, ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰੱਖਿਆ 'ਤੇ ਖਰਚ ਆਦਿ। ਉਧਾਰ ਲੈਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

4.3 ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬਜਟ ਸਬੰਧੀ ਕੁਝ ਤੱਥ (Some Facts Concerning Public Budgets in India)

ਬਜਟ ਸਬੰਧੀ ਅਰਥਪੂਰਨ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਦੇ ਲਈ ਇਹ ਜਾਨਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਖਰਚ ਦੇ ਲਈ ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਕੀ ਪ੍ਰਾਵਧਾਨ ਹਨ ਅਤੇ ਕੀ ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ ਹਨ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਨੋਟ ਕਰ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਵਾਮੀਪਣ ਵਿੱਚ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਜਾਂ ਇਸ ਦੇ ਕੋਲ ਅਮਾਨਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ (ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਮਾਨਤਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਉਧਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ) ਇਸੇ ਅਧਾਰ ਉੱਤੇ ਅਮਾਨਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਸੂਲ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਵਾਮੀਆਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕਰਨ ਦਾ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਖਰਚ ਮਦਾਂ ਦੇ ਲਈ ਸੰਸਦ (ਜਾਂ ਰਾਜ ਦੀ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ) ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ।

1. **ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦੀ ਨਿਧੀ (Consolidated Fund)**—ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀ ਉਹ ਸਭ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਇਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਵਾਮੀਪਣ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖਾਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮੂਹਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦੀ ਨਿਧੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ

(i) ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ 80ਵੀਂ ਸੋਧ ਤੋਂ ਪੂਰਨ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਵਸੂਲੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਦੀਆਂ ਅੰਸ਼ਕ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਵਿਵਸਥਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੀ ਕਿ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਸਭ ਕਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦੀ ਨਿਧੀ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦੀ ਨਿਧੀ ਵਿੱਚੋਂ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ (ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਤੋਂ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ) ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਸਤਾਂਤਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਬਿਨਾ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਵਾਲੇ ਸੰਘ ਰਾਜ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਬਜਟ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਸੰਘ ਰਾਜ ਖੇਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦੀ ਨਿਧੀ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਹੁਣ ਸਥਿਤੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ (ਕ) ਅਨੁਛੇਦ 268 ਅਤੇ 269 ਦੇ ਅਧੀਨ ਲਗਾਏ ਗਏ ਕਰਾਂ (ਖ) ਕਰਾਂ ਉਤੇ ਸਰਚਾਰਜ ਅਤੇ (ਗ) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਯੋਜਨਾ ਦੇ ਲਈ ਲਗਾਏ ਗਏ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਭ ਕਰਾਂ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਪੂਰਵ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹਿੱਸਾ ਰਾਜ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਨਿਧੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

(ii) ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਜਸਵ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਉਹ ਸਭ ਵੀ ਭਾਰਤ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਨਿਧੀ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੇ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਵਿੱਚੋਂ “ਕਰੈਂਸੀ” ਸਿੱਕਾ ਢਲਾਈ ਅਤੇ ਟਕਸਾਲ (Currency, Coinage and Mint) ਵਿਆਜ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ “ਲਾਭਅੰਸ਼ ਅਤੇ ਲਾਭ” ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਅਨੁਦਾਨ ਸਹਾਇਤਾ ਅਤੇ ਅੰਸ਼ਦਾਨ (External Grants-in-aid and Contributions) ਸੰਘ ਰਾਜ ਖੇਤਰਾਂ ਦਾ ਕਰ ਵੱਖ ਰਾਜਸਵ ਅਤੇ “ਹੋਰ ਕਰ ਵੱਖ ਰਾਜਸਵ” ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ।

(iii) ਪੂੰਜੀ ਖਾਤੇ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਈ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦੀ ਨਿਧੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਲਏ ਗਏ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਉਧਾਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਉਧਾਰ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਉਧਾਰਾਂ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਦੀਆਂ ਵਸੂਲੀਆਂ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਸਵਿਧਾਨਕ ਸਥਿਤੀ ਇਹ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਰਜ਼ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰਨ ਦੀ ਨਿਧੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਉਪਲੱਬਧ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਰਾਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਜਮਾਨਤ ਉਤੇ ਉਧਾਰ ਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਵੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਦੀ ਨਿਧੀ ਨਾਲ ਹੀ ਕਰੇਗੀ। ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਉਹ ਸਭ ਦੇਣਦਾਰੀਆਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਨਿਧੀ ਨਾਲ ਦੇਅ ਹਨ, ਸਮੂਹਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ “ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼” ਜਾਂ “ਲੋਕ ਕਰਜ਼” ਅਖਵਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਿਧੀ ਦੇ ਸਮਰੂਪ ਹਰ ਰਾਜ ਦੀ ਵੀ ਇਕ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦੀ ਨਿਧੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

2. ਲੋਕ ਖਾਤਾ (Public Account) ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਰ ਸਭ ਰਾਸ਼ੀਆਂ ਖਾਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮੂਹਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਲੋਕ ਖਾਤਾ (Public Account of India) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਰਾਸ਼ੀਆਂ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕੋਲ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਅਮਾਨਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਿਸ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸੰਸਦ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਲੈਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਹੋਰ ਦੇਣਦਾਰੀਆਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਉਦਾਹਰਣ ਹਨ—(ਕ) ਘੱਟ ਬਚਤਾਂ, ਜਮ੍ਹਾਂ ਰਾਸ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਲੋਕ ਭਵਿੱਖ ਨਿਧੀਆਂ (Small Savings, Deposits and PPF) (ਖ) ਰਾਜ ਭਵਿੱਖ ਨਿਧੀਆਂ (State Provident Funds) (ਗ) ਹੋਰ ਖਾਤੇ (Other Accounts) ਅਤੇ (ਘ) ਸੰਕਟਕਾਲ ਦੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਸੁਰੱਖਿਆ ਨਿਧੀਆਂ ਅਤੇ ਜਮ੍ਹਾਂ ਰਾਸ਼ੀਆਂ (Reserve Funds and Deposits) ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਧਾਰਾਂ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਸੰਸਦ ਤੋਂ ਪਾਰਤ ਕਰਾਏ ਬਿਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਿਧੀ ਦੇ ਸਮਰੂਪ ਹਰ ਰਾਜ ਦਾ ਵੀ ਇਕ ਲੋਕ ਖਾਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਟਾਸਕ

ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਨਿਧੀ ਤੋਂ ਕੀ ਸਮਝਦੇ ਹੋ?

3. ਭਾਰਤ ਦੀ ਅਚਨਚੇਤ ਨਿਧੀ (Contingency Fund of India)—ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਕ ਦਮ ਖਰਚ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਆ ਜਾਵੇ ਪਰ ਸੰਸਦ ਤੋਂ ਉਸ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਲੈਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਅਤੇ ਮੌਕਾ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਦੇ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕੋਲ ਤਰਜੀਹ ਜਾਂ ਪੇਸ਼ਗੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਰਾਸ਼ੀ ਦਾ ਰਹਿਣਾ ਠੀਕ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਸੰਸਦ ਦੁਆਰਾ ਇਕ ਅਲੱਗ ਨਿਧੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਰਾਸ਼ੀ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ “ਭਾਰਤ ਦੀ ਅਚਨਚੇਤ ਨਿਧੀ” (Contingency Fund of India) ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਇਸ ਨਿਧੀ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਖਰਚ ਨੂੰ ਸੰਸਦ ਦੁਆਰਾ ਪਾਰਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਕੁੱਲ ਰਾਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਯੋਗ ਉਚਿਤ ਸੋਧ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰ ਰਾਜ ਦੀ ਆਪਣੀ “ਅਚਨਚੇਤ ਨਿਧੀ” ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਨੋਟ ਭਾਰਤ ਦੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਦੀ ਨਿਧੀ ਵਿੱਚੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਅਦਾਇਗੀਆਂ ਦੇ ਦੋ ਵਰਗ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਵਰਗ ਵਿੱਚ ਉਹ ਮਦਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਇਸ ਨਿਧੀ 'ਤੇ ਭਾਰਿਤ (Charged) ਭੁਗਤਾਨ ਹਨ ਜਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਦਾਇਗੀਆਂ (ਖਰਚ ਮਦਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਅਨੁਮਾਨਿਤ ਖਰਚ ਰਾਸ਼ੀਆਂ) ਨੂੰ ਸੰਸਦ ਤੋਂ ਪਾਰਤ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਪਾਰਤ ਹੋਏ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਉਹ ਬਜਟ ਦੇ ਖਰਚ ਪੱਖ ਦਾ ਇਕ ਅੰਗ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਾਰਿਤ ਭੁਗਤਾਨ ਮਦਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਉਦਾਹਰਣ ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਸਮਰੂਪ ਹਰ ਰਾਜ ਦੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਨਿਧੀ 'ਤੇ ਵੀ ਕੁਝ “ਭਾਰਿਤ” ਭੁਗਤਾਨ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਨਿਧੀ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਸੰਸਦ (ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾਵਾਂ) ਦੀ ਪੂਰਵ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ।

ਜਿੱਥੇ ਤੱਕ ਲੋਕ ਖਾਤੇ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਉਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਹੀ ਅਜਿਹੀ ਪੂਰਵ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਦੀ ਸਮਾਂਸਾਰਣੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨਾਲ ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਖਾਤੇ ਤੋਂ ਅਦਾਇਗੀਆਂ ਦੇ ਲਈ ਸੰਸਦ (ਜਾਂ ਰਾਜ ਦੀ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ) ਦੀ ਪੂਰਵ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਬਹੁ ਵਿਕਲਪੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Multiple Choice Questions)

6. ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਅਤੇ ਸਮਾਪਤੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਾਰੀਕਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ?

(ਅ) ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਨਾਲ	(ਬ) ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ
(ਸ) ਸਰਵਜਨਿਕ	(ਦ) ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ
7. ਕੁਝ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਕੋਸ਼ੀ ਸਾਲ ਉਸ ਦੇ ਕਿਸ ਸਾਲ ਦੇ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਹੈ?

(ਅ) ਵਿੱਤੀ	(ਬ) ਕੈਲੰਡਰ
(ਸ) ਹਿੰਦੀ	(ਦ) ਸਰਵਜਨਿਕ
8. ਪੂੰਜੀ ਖਾਤੇ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਈ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਕਿਸ ਨਿਧੀ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ?

(ਅ) ਅਚਨਚੇਤ	(ਬ) ਲੋਕ
(ਸ) ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀ	(ਦ) ਉਪਰਲੇ ਸਭ

4.4 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)

- ਇਕ ਆਧੁਨਿਕ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਬਜਟ ਇਕ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ ਸੋਧ ਸਣੇ, ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਾਰੀ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਖਰਚ ਦਾ ਮਦਵਾਰ ਵੇਰਵਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਵਾਹਾਂ ਦੇ ਅਨੁਮਾਨ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਨਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦਾ ਉਲੇਖ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।
- ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪ੍ਰਥਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਵਜਨਿਕ ਬਜਟ ਇਕ ਸਾਲ ਦੇ ਲਈ ਹੋਵੇ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਸਾਲ (Fiscal Year) ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਅਤੇ ਸਮਾਪਨ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਾਰੀਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਕੇਵਲ ਕੁਝ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਹੀ “ਰਾਜ ਕੋਸ਼ੀ ਸਾਲ” ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੈਲੰਡਰ ਸਾਲ ਦੇ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੇ ਹਨ।
- ਕਈ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਰਹੱਸ ਪੂਰਣਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਨਾਲ ਕੋਈ ਖਾਸ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਉਲਟਾ ਕੇਵਲ ਹਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਪਾਰੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਲੋਕ ਬਜਟ ਦੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵਾਂ ਦੇ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਲਗਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਬਹੁਤੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਧਾਉਣ ਅਤੇ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਫਾਇਦੇਮੰਦ ਹੋਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
- ਕਿਸੇ ਬਜਟ ਨੂੰ ਤਾਂ ਹੀ ਚੰਗਾ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਚੋਣਵੇਂ ਮਕਸਦਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਤੱਕ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇ ਸਹਾਇਕ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਇੱਥੇ ਮੁੱਖ ਸਮੱਸਿਆ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਕਸਦਾਂ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿੱਚ ਮਤਭੇਦ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।
- ਬਜਟ ਸਬੰਧੀ ਅਰਥਪੂਰਨ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਦੇ ਲਈ ਇਹ ਜਾਨਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਖਰਚ ਦੇ ਲਈ ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਕੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹਨ ਅਤੇ ਕਿਹੜੀਆਂ ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ ਹਨ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਨੋਟ ਕਰ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸਵਾਮੀਤਵ ਵਿੱਚ ਨੋਟ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਇਸ ਦੇ ਕੋਲ ਅਮਾਨਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। (ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਮਾਨਤਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਉਧਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ)।

- ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਭ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਇਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਵਾਮੀਤਵ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦੀ ਨਿੱਧੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਰ ਸਭ ਰਾਸ਼ੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਖਾਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖੀ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮੂਹਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ “ਭਾਰਤ ਦਾ ਲੋਕ ਖਾਤਾ” (Public Account of India) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਕ ਦਮ ਖਰਚ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪੈ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਸੰਸਦ ਤੋਂ ਉਸ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਲੈਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਅਤੇ ਮੌਕਾ ਨਾ ਹੋਵੇ।

4.5 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)

- ਪੂਰਕ (Supplimentary)—ਤ੍ਰਿਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ।
- ਭਾਰਿਤ (Charged)—ਕਰਜ਼ਯੁਕਤ।

4.6 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)

1. ਬਜਟ ਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ਹੈ?
2. ਚੰਗਾ ਬਜਟ ਕੀ ਹੈ?
3. ਬਜਟ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਕੁਝ ਤੱਥਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰੋ।
4. ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਉੱਤੇ ਸੰਖੇਪ ਟਿੱਪਣੀ ਲਿਖੋ।
 - (i) ਸਮਾਂ ਸੀਮਾ
 - (ii) ਰਹੱਸ ਪੂਰਣਤਾ

ਉਤਰ : ਸਵੈ-ਮੁਲਾਂਕਣ (Answers : Self Assessment)

1. ਦਸਤਾਵੇਜ਼	2. ਬਜਟ	3. ਲੇਖਾਕਨ	4. ਵਿੱਤੀ
5. ਅਮਾਨਤ	6. (ਅ)	7. (ਬ)	8. (ਸ)

4.7 ਸੰਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਬੁਕਸ

1. ਲੋਕ ਵਿੱਤ-ਨਿਊ ਰਾਇਲ ਬੁੱਕ ਕੰਪਨੀ।
2. ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ-ਮੰਜੂਸ਼ਾ ਸ਼ਰਮਾ, ਓ. ਪੀ. ਬੋਹਰਾ ਰਵੀ ਬੁਕਸ।
3. ਮਨੀ ਬੈਂਕਿੰਗ : ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਟਰੇਡ ਐਂਡ ਪਬਲਿਕ ਫਾਈਨੈਂਸ-ਨੀ. ਥਾਈ ਸੋਮ ਸ਼ੇਖਰ, ਅਨਮੋਲ 2004।
4. ਪਬਲਿਕ ਫਾਈਨੈਂਸ-ਸੁਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਐਂਡ ਅਨਿਲ ਕੇ. ਗੁਪਤਾ, ਡੀਮੀਨੈਂਟ 2012।
5. ਪਬਲਿਕ ਫਾਈਨੈਂਸ-ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ ਪ੍ਰਸਾਦ, ਏ. ਬੀ. ਡੀ. ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ 2011।

ਨੋਟ

ਇਕਾਈ-5: ਲੋਕ ਆਗਮ : ਆਗਮ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ (Public Revenue: Revenue Receipts and Capital Receipts)

ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ (Contents)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

5.1 ਅਰਥ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵ (Meaning and Significance)

5.2 ਲੋਕ ਆਗਮ ਦੇ ਸਰੋਤ (Sources of Public Revenue)

5.3 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)

5.4 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)

5.5 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)

5.6 ਸਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਇਸ ਇਕਾਈ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ-

- ਲੋਕ ਆਗਮ ਦੇ ਅਰਥ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਸਬੰਧੀ।
- ਲੋਕ ਆਗਮ ਦੇ ਸਰੋਤ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਸਬੰਧੀ।
- ਕਰ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਸਬੰਧੀ।
- ਉਪਹਾਰ ਅਤੇ ਅਨੁਦਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਸਬੰਧੀ।

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

ਅੱਜ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਨਿਯੋਜਨ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾਵਾਰ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਮਹੱਤਵ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਉਹੀ ਮਹੱਤਵ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਵੀ ਵੱਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਲੋਕ ਆਗਮ ਦੇ ਸਰੋਤ ਵਿੱਚ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਭੁਗਤਾਨ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਕਰਦਾਤਾ ਦੁਆਰਾ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੀ ਆਸ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਪ੍ਰਤੱਖ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ।

5.1 ਅਰਥ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵ (Meaning and Significance)

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵਾਹੇ ਆਮਦਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾ ਪੂਰਵਕ ਸੰਪਨ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਆਮਦਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਸਰਵਜਨਿਕ ਆਮਦਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਉਹੀ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ (Production) ਦੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਪਭੋਗ (Consumption) ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੇ ਲਈ ਉਤਪਾਦਨ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੇ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਜਿਹੜੀ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਰਾਜਸਵ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਡਾਲਟਨ ਨੇ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਵਿਆਪਕ ਅਤੇ ਤੰਗ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਵਿਆਪਕ ਅਰਥ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ (Public receipts) ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਤੰਗ ਅਰਥ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਰਾਜਸਵ (Public Revenue) ਦੀ ਸੰਗਿਆ ਦਿੱਤੀ। ਸਰਕਾਰੀ ਰਾਜਸਵ ਵਿੱਚ ਕਰਾਂ (Taxes) ਸਰਕਾਰੀ ਉਦਮਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਫੀਸ ਅਤੇ ਜੁਰਮਾਨੇ ਜਿਹੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਉਪਹਾਰਾਂ ਅਤੇ ਅਨੁਦਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਆਮਦਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ (Public Receipts) ਸਰਕਾਰੀ ਰਾਜਸਵ (Public Revenue) + ਦੂਜੇ ਸਭ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਬੈਂਕਾਂ ਜਾਂ ਕੇਂਦਰੀ ਬੈਂਕ ਤੋਂ ਲਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਉਧਾਰ ਅਤੇ ਨਵੀਂ ਪੱਤਰ ਮੁਦਰਾ ਜਾਰੀ ਕਰਨਾ।

ਨੋਟ

ਅੱਜ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਨਿਯੋਜਨ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਉਤਪੱਤੀ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਮਹੱਤਵ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿੱਚ ਹੈ ਉਹੀ ਮਹੱਤਵ ਲੋਕ ਆਗਮ ਦਾ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਵੀ ਵੱਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਵੱਧਦੇ ਹੋਏ ਖਰਚ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵਾਰੇ ਸਰਵਜਨਿਕ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਸਬੰਧੀ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਕੇਵਲ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਕ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਰਾਜ ਕੋਸ਼ੀ ਯੰਤਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਉਚਿਤਤਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਆਰਥਿਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਅਤੇ ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ ਨੀਤੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਰਵਜਨਿਕ ਆਮਦਨ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਨੀਤੀ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਕਰਕੇ ਲੋੜੀਂਦੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਨ ਵਾਰੇ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸਾਧਨ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਵਰਤਮਾਨ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਸਰਵਜਨਿਕ ਆਮਦਨ ਹਰੇਕ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਲਈ ਚਾਹੇ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਅਵਿਕਸਿਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਿੱਧ ਹੋਈ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਲੋਕ ਪ੍ਰਿਯਤਾ ਅਤੇ ਸਫਲਤਾ ਸੰਪੂਰਨ ਸਰਵਜਨਿਕ ਆਮਦਨ ਉਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿੱਜੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਲਈ ਸਰਵਜਨਿਕ ਆਮਦਨ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਮਹੱਤਵ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਨੋਟਸ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ= ਸਰਕਾਰੀ ਰਾਜਸਵ+ ਹੋਰ ਸਭ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ।

ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਖਾਲੀ ਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਭਰੋ (Fill in the blanks)

1. ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਆਮਦਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।
2. ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਉਹੀ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਵਿੱਚ.....ਦੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
3.ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੇ ਲਈ ਉਤਪਾਦਨ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
4. ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ = ਸਰਕਾਰੀ ਰਾਜਸਵ +
5. ਅੱਜ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਨਿਯੋਜਨ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਉਤਪੱਤੀ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਮਹੱਤਵ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਉਹੀ ਮਹੱਤਵਦਾ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਵਿੱਚ ਹੈ।

5.2 ਲੋਕ ਆਗਮ ਦੇ ਸਰੋਤ (Sources of Public Revenue)

ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰੋਤਾਂ ਜਾਂ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਾਂਗੇ। ਇਹ ਸਰੋਤ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਹਨ-

- (1) ਕਰ (Taxes)
2. ਕਾਰੋਬਾਰ ਆਮਦਨ (Commercial Revenue)

- ਨੋਟ
3. ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਆਮਦਨ (Administrative Revenue)
 4. ਉਪਹਾਰ ਅਤੇ ਅਨੁਦਾਨ (Gifts and Grants)

ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਸਰੋਤਾਂ ਦਾ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਅਧਿਐਨ ਕਰਾਂਗੇ।

5.2.1 ਕਰ (Taxes)

ਕਰ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਭੁਗਤਾਨ (Compulsory Payments) ਹਨ ਜਿਹੜੀ ਕਰਦਾਤਾ ਦੁਆਰਾ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੀ ਆਸ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਪ੍ਰਤੱਖ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਬੇਸਟੈਬਿਲ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ “ਕਰ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਦੇ ਕੋਲ ਅਸਲੀ ਧਨ ਦਾ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਸ਼ਦਾਨ (Compulsory Contribution) ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਸੈਲਿਗਮੈਨ (Seligmen) ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ “ਕਰ ਵਿਅਕਤੀ ਵੱਲੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਉਸ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਸ਼ਦਾਨ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜਾ ਸਭ ਦੇ ਆਮ ਹਿੱਤਾਂ ਦੇ ਲਈ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਖਰਚਿਆਂ ਦੇ ਭੁਗਤਾਨ ਵਿੱਚ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ।” ਟਾਜਿੰਗ (Taussing) ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ “ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਲਈਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਹੋਰ ਧਨ ਰਾਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਰ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਖਾਸ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਰਦਾਤਾ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸੱਤਾ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਨਾਲ ਲੈਣ ਅਤੇ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ (quid pro quo) ਨਹੀਂ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।”

ਕਰ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਲੱਛਣ (Characteristics of a Tax)

ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਵਰਣਿਤ ਪ੍ਰੀਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਕਰ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਪਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ-

(1) ਜ਼ਰੂਰੀ ਭੁਗਤਾਨ (Compulsory Contribution) - ਕਰ ਨਾਗਰਿਕ ਦੁਆਰਾ ਨਿਵਾਸ ਅਤੇ ਸੰਪੱਤੀ ਆਦਿ ਦੇ ਕਾਰਨ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੀਮਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਪਰਜਾ ਦੁਆਰਾ ਰਾਜ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਅੰਸ਼ਦਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਅੰਸ਼ਦਾਨ ਆਮ ਉਪਯੋਗ (Common use) ਦੇ ਲਈ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਸ਼ਦਾਨ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਕਰ ਦੀ ਆਦਿਗੀ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਲਈ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਜ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕੁਝ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਵੋਟ ਦੇਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਕਰ ਦੇਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕਰ ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਅਦਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਉਤੇ ਕਿ ਰਾਜ ਵੱਲੋਂ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਉਹੀ ਬਾਲਗ ਹੋਵੇ (Adult) ਜਾਂ ਨਾ ਬਾਲਗ (Minor) ਅਤੇ ਨਾਗਰਿਕ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ। ਇਹੀ ਨਹੀਂ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਕਰ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕਰ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਲਈ ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਪਦਾਰਥ ਉਤੇ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਪਦਾਰਥ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਨਾਂ ਕਰਕੇ ਉਹ ਕਰ ਤੋਂ ਬਚ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੰਨ ਲਓ ਕਿ ਸ਼ਰਾਬ ਉਤੇ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਇਸ ਕਰ ਨੂੰ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਤਾਂ ਹੀ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰੇ। ਪਰ ਜੇਕਰ ਉਹ ਸ਼ਰਾਬ ਨਹੀਂ ਪੀਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬ ਉਤੇ ਲੱਗੇ ਕਰ ਨੂੰ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਵੀ ਮਜ਼ਬੂਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਕਰ ਇਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਭੁਗਤਾਨ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਇਹ ਹੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਕਰਦੀ ਹੈ।

(2) ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ (Personal Obligation) - ਕਰ ਕਰਦਾਤਾ ਉਤੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ (Personal Obligation) ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਉਤੇ ਕਰ ਲੱਗਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਕਰਤੱਵ ਜਾਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਅਦਾ ਕਰੇ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਉਸ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦੀ ਨਾ ਸੋਚੇ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਲਈ ਮੰਨ ਲਓ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਉਤੇ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨੀ ਦੇ ਕਈ ਸਰੋਤ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਸੰਭਵ ਹੈ, ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਸਭ ਸਰੋਤਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਰਦਾਤਾ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕਰੇ ਅਤੇ ਕਰ ਅਦਾ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਆਪਣੀ ਕੁੱਲ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਹੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗਤ ਰੱਖੇ।

(3) ਕਰ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹਿੱਤ ਦੇ ਲਈ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (The Tax is Imposed for the General and Common Benefit) - ਕਰ ਦਾਤਾਵਾਂ ਤੋਂ ਕਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਜਿਹੜਾ ਅੰਸ਼ਦਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੇਵਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਾਭ ਦੇ ਲਈ ਖਰਚ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਸਰਵ ਆਮ ਦੇ ਹਿੱਤ ਵਿੱਚ ਖਰਚ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਮਰੱਥ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ,

ਜਿਸ 'ਤੇ ਕਿ ਭਾਰੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਖਰਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਹਸਪਤਾਲ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਰਾਜਸਵ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਲਾਭ ਲਈ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਆਮ ਬੋਝ ਨੂੰ ਉਠਾਉਣ ਲਈ ਅਜਿਹੇ ਸਾਰੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ 'ਤੇ ਕਰ ਲਗਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਦਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਨੋਟ

(4) ਕਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ (No Relation Between Taxation and State Services)- ਕਰ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ, ਰਾਜ ਵੱਲੋਂ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਭੁਗਤਾਨ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਅਤੇ ਨਾ ਕਰ ਇਸ ਲਈ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰਦਾਤਾ ਨੂੰ ਰਾਜ ਵੱਲੋਂ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲਾਭ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਰਾਜ ਤੋਂ ਕੋਈ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਾਂ ਰਾਜ ਨੇ ਉਸ ਲਈ ਕੋਈ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਪਰ ਕਰ ਦੀ ਇਸ ਖਾਸੀਅਤ ਦੀ ਵੀ ਕੁਝ ਹੱਦਾਂ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭੂਮੀ ਕਰ (Land Tax) ਕੇਵਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਭੂਮੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਜਿਹੜੇ ਭੂਮੀ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੋਰੰਜਨ ਕਰ (Entertainment Tax) ਕੇਵਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਮਨੋਰੰਜਨ ਦਾ ਲਾਭ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ 'ਤੇ ਚਾਨਣਾ ਪਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰੋ. ਡੀ. ਮਾਰਕੋ (De Marco) ਨੇ ਕਰ ਦੀ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਧੁਨਿਕ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਕਰਾਧਾਨ ਦਾ ਕਾਨੂੰਨ ਆਪਸੀ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਦੇ ਸਬੰਧ (Exchange Relationship) ਦੀ ਮਾਨਤਾ 'ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਹੈ ਜਾਂ ਰਾਜ ਦੁਆਰਾ ਸੇਵਾ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਰ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।¹ ਇਸ ਲਈ ਡੀ. ਮਾਰਕੋ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ “ਕਰ ਹਰੇਕ ਨਾਗਰਿਕ ਦੁਆਰਾ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਉਹ ਕੀਮਤ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਮ ਸਰਵਜਨਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਲਾਗਤ ਦੇ ਆਪਣੇ ਉਸ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਉਪਯੋਗ ਕਰਦਾ ਹੈ।²

ਪਰ ਇੱਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸਾਨਾਂ ਤੋਂ ਭੂਮੀ ਕਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜਾ ਅੰਸ਼ਦਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਦੁਆਰਾ ਉਸ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੇਵਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਾਭ ਲਈ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਪਰ ਫਿਰ ਸੰਪੂਰਨ ਸਮਾਜ ਦੇ ਲਾਭ ਲਈ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੋਰੰਜਨ ਦਾ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਬਦਲੇ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਜਿਹੜਾ ਅੰਸ਼ਦਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਉਹ ਕੇਵਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਾਭ ਲਈ ਇਸਤੇਮਾਲ ਵਿੱਚ ਨਾ ਲਗਾ ਕੇ ਸੰਪੂਰਨ ਸਮੁਦਾਇ ਦੇ ਲਾਭ ਦੇ ਇਸਤੇਮਾਲ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਦੁਆਰਾ ਕਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਧਨ ਰਾਸ਼ੀ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸੇਵਾ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਲਾਭ ਵਿਚਕਾਰ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕਰ ਇਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਸ਼ਦਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਅੰਸ਼ਦਾਨ ਸਾਰੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਲਾਭ ਲਈ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਅਦਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਆਪਸੀ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਰਦਾਤਾ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕਰੇ ਅਤੇ ਕਰ ਅਦਾ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਆਪਣੀ ਕੁੱਲ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗਤ ਰੱਖੇ।

ਕਰ ਦੇ ਤੱਤ (Elements of Tax)

ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੱਤ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਹਨ-

- (1) ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਸ਼ਦਾਨ (Compulsory Contribution)- ਕਰ ਇਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਸ਼ਦਾਨ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦੀਆਂ ਕਾਨੂੰਨ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹੋਣ।
- (2) ਕੇਵਲ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਕਰ ਲਗਾਉਣਾ (Taxes are Imposed by a Government)- ਕੇਵਲ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਹੀ

1 “The law of taxation in modern state is based on the assumption of an exchange relationship. That is the exchange of a payment of the state for the provision of public services by the state”
 2 “The tax is the price which citizen pays to the state to cover his share of the cost the general public services which he will consume.”
 - 4 & 5 antonio de viti be macro first principle of public finance, pages 112-113

- ਨੋਟ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਮੰਦਿਰ ਜਾਂ ਹੋਰ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਿਸੇ ਖੇਤਰ ਦੇ ਹਰੇਕ ਪਰਿਵਾਰ ਲਈ ਹਰ ਸਾਲ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰਕਮ ਦੇਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਰ ਦੇਣ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਕਰ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।
- (3) **ਤਿਆਗ ਜਾਂ ਸਮਾਂਵੇਸ਼ (Involvement of Sacrifice)**- ਕਰ ਦੇ ਭੁਗਤਾਨ ਵਿੱਚ ਤਿਆਗ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਿੱਜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਰਦਾਤਾ ਸਮਾਜ ਦੇ ਆਮ ਹਿੱਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਰ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।
- (4) **ਸਮਾਜ ਕਲਿਆਣ (Social Welfare)**- ਕਰ ਸੰਪੂਰਨ ਸਮੁਦਾਇ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਕਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਆਮਦਨ, ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਰਗ ਲਈ ਨਹੀਂ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਸੰਪੂਰਨ ਸਮਾਜ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਖਰਚ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਸ ਖਰਚ ਤੋਂ ਆਮਦਨੀ ਦੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਦੂਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।
- (5) **ਭੁਗਤਾਨ ਲਈ ਲਾਭ ਸ਼ਰਤ ਨਹੀਂ (The Benefit is not the Condition for the Payment)**- ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣਾ ਕਰ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਦੀ ਕੋਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸ਼ਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਰ ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਅਦਾ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਰਦਾਤਾ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਨਾਲ ਕਈ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਲਈ ਅਦਾ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਨਾਲ ਹੀ ਕਰਦਾਤਾ ਨੂੰ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਲਾਭ ਮਿਲਦਾ ਵੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅਦਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਰ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੋਣ।
- (6) **ਸੇਵਾ ਲਾਗਤ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ (No Relation with the Cost of Service)**- ਸਰਕਾਰੀ ਸੇਵਾ ਨਾਲ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਜਿਹੜਾ ਲਾਭ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਰ ਉਸੇ ਲਾਭ ਦੀ ਲਾਗਤ (Cost) ਨੂੰ ਵਸੂਲ ਕਰਨ ਲਈ ਨਹੀਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਜਾਂ ਕਰ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੇਵਾ ਦੀ ਲਾਗਤ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਗਰੀਬ ਵਿਅਕਤੀ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਨਾਲ ਫਾਇਦੇਮੰਦ ਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਵੇ ਪਰ ਕਰਾਧਾਨ ਦਾ ਉਲਟਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਉਸ ਉੱਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਘੱਟ ਪਵੇ।
- (7) **ਆਮਦਨ ਤੋਂ ਭੁਗਤਾਨ (The Payment from Income)**- ਕਰ ਆਮਦਨ 'ਤੇ ਵੀ ਲਗਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀ 'ਤੇ ਵੀ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਆਮਦਨ ਤੋਂ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- (8) **ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਕਰ ਅਦਾਇਗੀ (Individual Payment)**- ਕਰ ਵਿਅਕਤੀ ਸੰਪਤੀ ਜਾਂ ਵਸਤੂ ਕਿਸੇ ਉੱਤੇ ਵੀ ਲਗਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
- (9) **ਕਾਨੂੰਨੀ ਵਸੂਲੀ (Legal Collection)**- ਕਰ ਇਕ ਕਾਨੂੰਨੀ ਵਸੂਲੀ (Legal Collection) ਹੈ।

5.2.2 ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਆਮਦਨ (Commercial Revenues)

ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਆਮਦਨੀ ਉਹ ਆਮਦਨੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੁਆਰਾ ਉਤਪਾਦਿਤ ਵਸਤੂਆਂ ਜਾਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਆਮਦਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਸਰਕਾਰੀ ਉਦਮਾਂ (Public Enterprises) ਦੀ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੇਚ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਆਮਦਨੀ ਨੂੰ ਕੀਮਤਾਂ (Prices) ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਇਸ ਲਈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਡਾਕ ਖਰਚ ਦੀਆਂ ਅਦਾਇਗੀਆਂ, ਚੁੰਗੀ, ਸਰਕਾਰ ਸ਼ਾਖਾ ਨਿਗਮਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਧਾਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਧਨ ਦਾ ਵਿਆਜ, ਸਰਕਾਰੀ ਭੰਡਾਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਾਬ ਲਈ ਅਦਾ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ, ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਵੰਡ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਬਿਜਲੀ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ, ਰੇਲ ਸੇਵਾ ਆਦਿ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਦੇ-ਕਦੇ ਸਰਕਾਰ ਇਸਪਾਤ ਅਤੇ ਖਣਿਜ ਤੇਲ ਜਿਹੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਨਾਲ ਵੀ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਉਦਮਾਂ ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਬੱਚਤਾਂ ਜਾਂ ਬੇਸ਼ੀਆਂ (Surpluses) ਨੂੰ ਆਮਦਨ ਦਾ ਕੋਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਰੋਤ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ।

ਕਰ ਅਤੇ ਕੀਮਤ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ (Difference Between Tax and Price)

ਕਰ ਅਤੇ ਕੀਮਤ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਅੰਤਰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਹਨ-

1. **ਅਦਾਇਗੀ ਦਾ ਅੰਤਰ-ਕਰ** ਤਾਂ ਇਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਸ਼ਦਾਨ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਅਜਿਹੇ ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੁਆਰਾ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਕਿ ਉਹ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕੀਮਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਉਤਪਾਦਿਤ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖਰੀਦਦੇ ਹਨ।

2. **ਲਾਭ ਦਾ ਫਰਕ-ਕਰ** ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਕੋਈ ਗਾਰੰਟੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਕਿ ਉਸ ਭੁਗਤਾਨ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਲਾਭ (Benefit) ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਮਾਤਰਾ (Amount) ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ (Nature) ਕੀ ਹੋਵੇਗੀ ਪਰ ਕੀਮਤਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਬਦਲੇ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਦਾਇਗੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਦਾਇਗੀਆਂ (Payments) ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਖਰੀਦੀਆਂ ਗਈਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਮਾਤਰਾ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪ੍ਰੋ. ਪੀ. ਈ. ਟੇਲਰ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ “ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਇਸ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਹਨ। ਅਦਾਇਗੀ ਜਾਂ ਭੁਗਤਾਨ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਸਤੂ ਜਾਂ ਸੇਵਾ ਦੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਪ੍ਰਾਪਤੀ (Direct Receipt) ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਭੁਗਤਾਨ ਦੀ ਧਨ ਰਾਸ਼ੀ ਦਾ ਮੋਟੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਸਤੂ ਜਾਂ ਸੇਵਾ ਦੀ ਲਾਗਤ (ਜਾਂ ਲਾਭ) ਦੇ ਨਾਲ ਸਮਾਂਯੋਜਨ (Adjustment)”।

ਨੋਟ

ਇੱਥੇ ਵਰਨਣਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਉਤਪਾਦਿਤ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਔਸਤ ਜਾਂ ਸੀਮਾਂਤ ਉਤਪਾਦਨ ਲਾਗਤ ਵਿੱਚ ਸਦਾ ਹੀ ਕੋਈ ਸੰਤੁਲਨ ਜਾਂ ਸਮਾਨਤਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੋਵੇ, ਅਜਿਹੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਉਦਮਾਂ ਦੁਆਰਾ ਅਪਣਾਈ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਆਮ ਸਮਾਜਿਕ ਨੀਤੀ (General Social Policy) ਅਤੇ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਨੀਤੀ (Business Policy) ਦੇ ਨਾਲ ਟਕਰਾਉ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਡਾਕ ਖਰਚ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ ਅਤੇ ਸੁਰੰਗ ਮਾਰਗ ਦੇ ਭਾੜਿਆਂ ਸਬੰਧੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਦਰਾਂ ਅਤੇ ਭਾੜੇ ਕਦੇ ਵੀ ਸੇਵਾ ਦੀ ਲਾਗਤ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਵਿੱਚ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹ ਲੋੜੀਂਦਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜਿਕ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਸੇਵਾ ਕਾਫੀ ਵਿਆਪਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਪਲੱਬਧ ਕਰਵਾਈ ਜਾਵੇ। ਅਪੇਖਿਅਕਿਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕਿ ਵਸਤੂ ਦੀ ਲਾਗਤ ਅਤੇ ਕੀਮਤ ਜੇਕਰ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਉਪਲੱਬਧ ਕਰਵਾਈ ਜਾਣੀ ਸੰਭਵ ਹੁੰਦੀ। ਹੋਰ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਵੀ ਉਦਾਹਰਣ ਹਨ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਰਕਾਰ ਏਕਾਅਧਿਕਾਰਾਂ (Government Monopolies) ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਤਾਂ ਕਿ ਏਕਾਅਧਿਕਾਰੀ ਲਾਭ ਕਮਾਏ ਜਾ ਸਕਣ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਰੇਲ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਵੰਡ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਇਸ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਹਨ। ਫ੍ਰਾਂਸਿਸੀ ਤੰਬਾਕੂ ਏਕਾ ਅਧਿਕਾਰ (French Tobacco Monopoly) ਵੀ ਇਸੇ ਦਾ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਸੰਚਾਲਿਤ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਠੇਕੇ ਵੀ ਇਸੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਏਕਾਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਇੱਕੋ-ਇਕ ਉਦੇਸ਼ ਲਾਭ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਟੇਲਰ (Taylor) ਨੇ ਕਿਹਾ ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕੰਟਰੋਲ (Control) ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਏਕਾਅਧਿਕਾਰੀ ਕਾਰਵਾਈ ਵੀ ਉੱਨੀ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੋਵੇ, ਜਿੰਨੀਆਂ ਕਿ ਲਾਭ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ।”

ਸਰਕਾਰ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਕਰੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਨਾਲ ਇਤਰਾਜ਼ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਸਾਹਸੀ ਅਜਿਹੇ ਉਦਮਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨ ਦੇ ਇਛੁੱਕ ਹੀ ਨਾ ਹੋਣ ਜਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਲਈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਲਾਭ ਹੋਣ ਦੀ ਆਸ ਹੈ ਜਾਂ ਇਸ ਲਈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤੀਫਲ ਜਾਂ ਲਾਭਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਬਹੁਤ ਲੰਮੇ ਬਾਅਦ ਹੋਣ ਦੀ ਆਸ ਹੈ, ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਡਾਕ ਸੇਵਾ, ਨਹਿਰਾਂ ਅਤੇ ਬਿਜਲੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਆਦਿ। ਦੂਜੀਆਂ ਕੁਝ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਲਈਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਏਕਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਸੰਗਠਨਾਂ ਨਾਲ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਨਗਰ ਵਾਹਨ ਸੇਵਾ (City Transport Service) ਅਤੇ ਜਲ-ਮੁਹੱਈਆ ਸੇਵਾ (Water Supply Service) ਤੀਜੀ, ਕੁਝ ਹੋਰ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਮੂਕ ਸੇਵਾ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਚੰਗੀ ਅਤੇ ਸਸਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਬਿਜਲੀ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਵੰਡ। ਚੌਥੇ, ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਵੀ ਮਾਮਲੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਕਹੇ ਗਏ ਉਦਮਾਂ (Enterprises) ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਆਰਥਿਕ ਵਿਵਸਥਾ (Economy) ਦੇ ਲਈ ਮੂਲਭੂਤ ਮਹੱਤਵ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਅਜਿਹੇ ਉਦਮਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਸੰਪੂਰਨ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹਿੱਤ ਵਿੱਚ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲੋਹਾ ਅਤੇ ਇਸਪਾਤ, ਭਾਰੀ ਬਿਜਲੀ ਪਦਾਰਥ, ਤੇਲ ਅਤੇ ਖਣਿਜ ਆਦਿ ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਉਦਮਾਂ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਹਨ, ਇੱਥੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰਨਾ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਆਮਦਨੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਉਤਪਾਦਨਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

5.2.3 ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਆਮਦਨ (Administrative Revenues)

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ (Receipts) ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਆਮਦਨੀ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਹਨ- ਸ਼ੁਲਕ ਜਾਂ ਫੀਸ ਲਾਇਸੈਂਸ, ਜੁਰਮਾਨੇ, ਸੰਪਤੀ ਜ਼ਬਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਏਕਾ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਦੇ ਅਭਾਵ ਵਿੱਚ ਸੰਪਤੀ ਉੱਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਕਰਨ ਆਦਿ ਨਾਲ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਨਿਰਧਾਰਣ (Special Assessments) ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਤਾਂ ਇਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੇ-ਬਹੁਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਛੂਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ

ਨੋਟ ਕਰੋ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਦੂਜਾ ਇਹ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਲਾਭ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਾਂ ਉਸ 'ਤੇ ਜੁਰਮਾਨਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਭੁਗਤਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਧਨ ਰਾਸ਼ੀ ਜਾਂ ਤਾਂ ਲਾਭ ਦੇ ਮੂਲ ਤੋਂ ਉਸ ਲਾਭ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਲਾਗਤ ਨਾਲ ਗਹਿਰਾ ਸਬੰਧ ਹੋਵੇ। ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਆਮਦਨੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਅਨੋਖੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਕਾਰਜਾਂ ਦੇ ਗੌਣ ਉਤਪਾਦਨ (By Product) ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ “ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਆਮਦਨੀ” ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਆਮਦਨੀਆਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵਰਨਣ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਾਂਗ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ-

	<p>ਟਾਸਕ ਕਰ ਅਤੇ ਕੀਮਤ ਵਿੱਚ ਫਰਕ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰੋ।</p>
---	---

(ਕ) ਸ਼ੁਲਕ ਜਾਂ ਫੀਸ (Fees)-

ਪ੍ਰੋ. ਸੈਲਿਗਮੈਨ ਨੇ ਫੀਸ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤੀ ਹੈ “ਸ਼ੁਲਕ ਜਾਂ ਫੀਸ ਉਸ ਧਨ ਰਾਸ਼ੀ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਅਜਿਹੀ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸੇਵਾ (Recurring Service) ਦੀ ਲਾਗਤ ਅਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਨਤਾ ਦੇ ਹਿੱਤ ਲਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਜਿਹੜੀ ਫੀਸ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਾਪਿਆ ਜਾ ਸਕੇ।” ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੀਸ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਅਦਾਇਗੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਲਾਗਤ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਸੰਪੂਰਨ ਜਨਤਾ ਦੇ ਹਿੱਤ ਵਿੱਚ ਸੰਪੰਨ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਜਿਹੜੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲਾਭ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਫੀਸ ਕੇਵਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਰਾਜਕੀ ਵਿਦਿਆਲਿਆ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਲਈ ਫੀਸ ਦੇਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਫੀਸ ਅਤੇ ਕੀਮਤ ਵਿੱਚ ਫਰਕ (Differences Between Fees and Price)

ਫੀਸ ਅਤੇ ਕੀਮਤ ਵਿੱਚ ਕਈ ਮੁੱਖ ਅੰਤਰ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ-

- (1) **ਕੀਮਤ ਸਵੈ-ਇਛੁੱਕ, ਫੀਸ ਜ਼ਰੂਰੀ-** ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਸਵੈ-ਇਛੁੱਕ ਅਦਾਇਗੀਆਂ (Voluntary Payments) ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਫੀਸ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਸ਼ਦਾਨ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਹੀ ਭੁਗਤਾਨ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਬਦਲੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- (2) **ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਦਾ ਤੱਤ (Quid Pro quo)-** ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਦਾ ਤੱਤ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਕਰ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਫੀਸ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤੱਤ ਦਾ ਅਭਾਵ ਹੈ।

(ਬ) ਲਾਇਸੈਂਸ ਸ਼ੁਲਕ (Licence Fees)- ਲਾਇਸੈਂਸ ਸ਼ੁਲਕ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਫੀਸ ਜਾਂ ਸ਼ੁਲਕ ਤੋਂ ਹੀ ਮਿਲਦੀ-ਜੁਲਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਨਾਲ ਅਤੇ ਫੀਸ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਵੀ ਹੈ। “ਲਾਇਸੈਂਸ ਸ਼ੁਲਕ ਉਸ ਸਮੇਂ ਅਦਾ ਕਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰੀ ਸੱਤਾ ਤੋਂ ਇਹ ਅਨੁਰੋਧ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅਧਿਕ ਸਪੱਸ਼ਟ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਚਤ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਵਜਾਯ ਇਕ ਅਨੁਮਤਿ (Permission) ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਾਯ ਧਕਾਰ (Privilage) ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰੇ।

ਅਜਿਹੇ ਸ਼ੁਲਕ-ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਇਹ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦਾ ਕੰਟਰੋਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਲਈ ਕਨੂੰਨ 'ਤੇ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਅਤੇ ਰਿਵਾਲਵਰਾਂ ਦੇ ਲਾਇਸੈਂਸ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਵਿਕਰੀ 'ਤੇ ਕੰਟਰੋਲ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਲਾਇਸੈਂਸ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਨ-ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਹਿੱਤ ਵਿੱਚ ਮੋਟਰ ਚਾਲਕਾਂ ਤੋਂ ਮੋਟਰ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਲਾਇਸੈਂਸ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਲਾਇਸੈਂਸ ਕੇਵਲ ਉਦੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ , ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਵਿਅਕਤੀ ਕਿਸੇ ਵਾਹਨ (Vehicle) ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਠੀਕ (Fit) ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਲਾਇਸੈਂਸ ਸ਼ੁਲਕ ਵਿੱਚ ਕੰਟਰੋਲ ਜਾਂ ਕੰਟਰੋਲ ਦਾ ਜੋ ਤੱਤ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਟੈਕਸ ਅਤੇ ਕਰ ਦੋਵਾਂ ਹੀ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਕਰਦਾ ਹੈ।

(ਗ) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਨਿਰਧਾਰਣ (Special Assessment)

ਨੋਟ

ਪ੍ਰੋ. ਮੈਲਿਗਮੈਨ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ “ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਨਿਰਧਾਰਣ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਗਾਹੀ (Special Assessment) ਉਸ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਸ਼ਦਾਨ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲਾਭਾਂ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਵਸੂਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਲੋਕ ਹਿੱਤ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿੱਚ ਅਧਿਕਾਰ 'ਚ ਲਈ ਗਈ ਸੰਪਤੀ 'ਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਲਾਗਤ ਅਦਾ ਕਰਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।” ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰ ਸੜਕ-ਨਿਰਮਾਣ, ਨਾਲੀਆਂ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਅਤੇ ਸੜਕਾਂ ਤੇ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਜਿਹੇ ਸਰਵਜਨਿਕ ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਕੁਝ ਕਾਰਜ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਜਿਹੇ ਸੁਧਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਾਰੀ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਤਾਂ ਆਮ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ ਹੀ ਹੈ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲਾਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੁਕਾਨ-ਮਕਾਨ ਆਦਿ ਸੰਪਤੀ ਉਸ ਸੜਕ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੁਧਾਰਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਪਤੀਆਂ ਦੇ ਮੁੱਲਾਂ ਜਾਂ ਕਿਰਾਇਆਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਖਰਚ ਦਾ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਵਸੂਲ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਖੇਤਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਅਜਿਹਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ-ਨਿਰਧਾਰਣ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੰਪਤੀ ਦੇ ਮੁੱਲ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਵਾਧੇ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਇਹ ਵੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ (Characteristics)- ਮੈਲਿਗਮੈਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ-ਨਿਰਧਾਰਣ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਪਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ-

- (1) ਇਸ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਦੇਸ਼ (Special Purpose) ਦਾ ਤੱਤ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- (2) ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਸੇਵਾ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲਾਭ ਨੂੰ ਮਾਪਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- (3) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ-ਨਿਰਧਾਰਣ (Special Assessment) ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ (Progressive) ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਲਾਭ (Benefits) ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਅਨੁਪਾਤੀ (Proportional) ਹੁੰਦੇ ਹਨ।
- (4) ਇਹ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਸਥਾਨਕ ਸੁਧਾਰਾਂ ਲਈ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਨਿਰਧਾਰਣ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ-ਨਿਰਧਾਰਣ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ

(Comparison of Special Assessment with a Tax)

ਸਮਾਨਤਾਵਾਂ (Similarities)- ਇਸ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਪਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ-

- (1) **ਉਦੇਸ਼ (Object)**- ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਰਵਜਨਿਕ ਉਦੇਸ਼ ਦਾ ਤੱਤ (Element of Public Purpose) ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਢਾਂਚੇ ਕਰ (Tax) ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ-ਨਿਰਧਾਰਣ (Special Assessment) ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਹਿੱਤ ਲਈ ਖਰਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
- (2) **ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਸ਼ਦਾਨ (Compulsory Contribution)**- ਕਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ-ਨਿਰਧਾਰਣ ਵੀ ਇਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਸ਼ਦਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਹੀ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰਤਪਣ ਦਾ ਤੱਤ ਵੀ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ (Dis-Similarities)- ਕਰ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ-ਨਿਰਧਾਰਣ ਵਿਚਕਾਰ ਤਿੰਨ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ (Dis-Similarities) ਵੀ ਪਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਹੇਠਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ-

- (1) **ਉਪਯੋਗ ਦੀ ਵਿਭਿੰਨਤਾ (Dis-Similarities of Assessment)**- ਕਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਆਮਦਨ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਆਮ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵਿੱਚ ਲਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਨਿਰਧਾਰਣ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਗਾਹੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਆਮਦਨ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਸਥਾਨਕ ਸਮਾਜ (Special Local Improvement) ਵਿੱਚ ਲਗਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।
- (2) **ਨਿਰਧਾਰਣ ਦਾ ਅਧਾਰ (Basis of Assessment)**- ਕਰ ਨੂੰ ਲਗਾਉਣ ਦੇ ਅਧਾਰ ਅਨੇਕਾਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਆਮਦਨ, ਖਰਚ ਸੰਪਤੀ ਦਾ ਮੁੱਲ ਆਦਿ ਪਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਨਿਰਧਾਰਣ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਗਾਹੀ ਨੂੰ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਅਧਾਰ ਕੇਵਲ ਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ ਲਾਭ (Benefit)। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਨਿਰਧਾਰਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਲਾਭਾਂ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- (3) **ਉਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਭਿੰਨਤਾਵਾਂ (Dis-similarities of Object)**- ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ-ਨਿਰਧਾਰਣ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਪੂੰਜੀ ਵਿਕਾਸ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਲਈ ਧਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਕਰ (Taxes) ਪੂੰਜੀਗਤ ਵਿਕਾਸ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਲਈ ਵੀ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਚਾਲੂ ਖਰਚ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਵੀ।

ਨੋਟ (4) ਅਦਾਇਗੀਆਂ ਦੀਆਂ ਭਿੰਨਤਾਵਾਂ (Dis-similarities of Payment)- ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ-ਨਿਰਧਾਰਣ ਕੀਮਤਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਇਸ ਨਜ਼ਰ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਸਵੈ-ਇਛੁਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ-ਨਿਰਧਾਰਣ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

(ਘ) ਅਰਥਦੰਡ ਅਤੇ ਜੁਰਮਾਨੇ (Fines and Penalties)

ਅਰਥ ਦੰਡ ਅਤੇ ਜੁਰਮਾਨੇ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਰੋਤ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਅਰਥ ਦੰਡ (Fine) ਦਾ ਸਬੰਧ ਦੰਡ (Punishment) ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੁਰਮਾਨਾ (Penalty) ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਉਲੰਘਣ 'ਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਹੀ ਉਦੇਸ਼ ਕਿਸੇ ਸਹੀ ਕੰਮ ਲਈ ਦੰਡ ਦੇਣਾ ਅਤੇ ਅਪਰਾਧਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

(ਡ) ਜ਼ਮਾਨਤ ਜਾਂ ਸੰਪਤੀ ਆਦਿ ਜ਼ਬਤ ਕਰਨਾ (Forfeitures)

ਜ਼ਮਾਨਤਾਂ (Bails) ਜਾਂ ਬਾਂਡ (Bonds) ਜਾਂ ਸੰਪਤੀ ਨੂੰ ਜ਼ਬਤ ਕਰਨਾ, ਨਾਲ ਮਤਲਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਮਾਨਿਆਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਅਦਾਲਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਇਸ ਲਈ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹੇ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਠੇਕਿਆਂ ਜਾਂ ਕਰਾਰਾਂ (Contracts) ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਇਸ ਸਰੋਤ ਦਾ ਵੀ ਮਹੱਤਵ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘੱਟ ਹੈ।

(ਚ) ਮਿ੍ਤਕ ਦੀ ਸੰਪਤੀ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ (Escheat)

ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਇਹ ਸਰੋਤ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਸੰਪਤੀ 'ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਦਾਅਵੇ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਬਿਨਾਂ ਕਾਨੂੰਨ ਉਤਰਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨਿਯਮਿਤ ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਸੰਪਤੀ ਨੂੰ ਦੇਣ ਸਬੰਧੀ ਬਿਨਾਂ ਵਸੀਅਤ ਕੀਤੇ ਮਰ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਬੈਂਕ ਵਿੱਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਰਾਸ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਪਤੀਆਂ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿੱਚ ਚਲੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੰਪਤੀ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ੇ ਦੇ ਇਸ ਅਧਿਕਾਰ (Escheat) ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਰਕਾਰ ਭੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸਿੱਖਿਆ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਜਾਂ ਹੋਰ ਪੱਕੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ (Trusts) ਲਵਾਰਿਸ ਸੰਪਤੀ (Unclaimed Property) ਉਤੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਇਹ ਵੀ ਕੋਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਰੋਤ ਨਹੀਂ ਹੈ।

5.2.4 ਤੋਹਫਾ ਅਤੇ ਅਨੁਦਾਨ (Gifts and Grants)

ਤੋਹਫਾ ਜਾਂ ਉਪਹਾਰ (Gifts)- ਉਹ ਸਵੈ-ਇਛੁਕ ਅੰਸ਼ਦਾਨ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਂ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਦਾਤਾਵਾਂ (Donors) ਦੁਆਰਾ ਅਜਿਹੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਯੁੱਗ ਕਾਲ ਜਾਂ ਸੰਕਟਕਾਲ ਸਮੇਂ ਸਹਾਇਤਾ ਰਾਸ਼ੀ (Relief Fund) ਜਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਰੱਖਿਆ ਰਾਸ਼ੀ (Defence Fund) ਅਜਿਹੇ ਅੰਸ਼ਦਾਨ ਦੇਸ਼ ਭਰਾਤ, ਦਾਨਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਜਨ ਸੇਵੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਯੁੱਧ, ਸੋਕਾ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਹੋਰ ਸੰਕਟਕਾਲੀਨ ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਆਧੁਨਿਕ ਰਾਜਸਵ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ, ਕੇਵਲ ਯੁੱਧ ਕਾਲ ਜਾਂ ਸੰਕਟਕਾਲ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਹਫਿਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਰਾਜਕੀ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਆਵਸ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਰਾਜਾ, ਨਵਾਬ ਅਤੇ ਜਗੀਰਦਾਰ ਆਦਿ ਸ਼ਾਸਕ ਆਪਣੀ ਪਰਜਾ ਕੋਲੋਂ “ਨਜ਼ਰਾਨੇ” ਲਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਤੋਹਫੇ (Gifts) ਦੀ ਕੁੱਲ ਮਾਤਰਾ (ਅਨੁਦਾਨਾਂ ਦੀ ਨਹੀਂ) ਇੰਨੀ ਥੋੜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਸਵ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦਾ ਸਥਾਨ ਨਾਮਾਤਰ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਉਪਹਾਰਾਂ ਅਤੇ ਅਨੁਦਾਨਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਵੈ-ਇਛੁਕ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਲਾਭ ਦੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਅਨੁਦਾਨਾਂ (Grants) ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਦਾਤਾ ਸਰਕਾਰ (Donor Government) ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਸੰਪਨ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਸੰਘੀ ਸ਼ਾਸਨ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ, ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ, ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਸਥਾਨਕ ਸਰਕਾਰਾਂ (Local Governments) ਨੂੰ ਸਧਾਰਣ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਲਈ ਸਹਾਇਕ ਅਨੁਦਾਨ (Grants-in-aid) ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਯੋਗ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਕਰ ਸਕਣ ਜਾਂ ਇਕਰੂਪਤਾ (Uniformity) ਜਾਂ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਲੈ ਸਕੇ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਰਾਜ ਮਾਰਗਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਰੱਖ-ਰਖਾਓ (Maintenance) ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਅਨੁਦਾਨ ਸ਼ਰਤ ਰਹਿਤ (Unconditional) ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਕੇਵਲ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਸੰਪਨ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਦਿੱਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਕਦੇ-ਕਦੇ ਇਕ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਅਨੁਦਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਹਾਇਤਾ (Foreign Aid) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਈ ਮਦਾਂ (Plan Heads) ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਆਪਸੀ ਬਹੁ-ਸਬੰਧ ਬਣਿਆ ਰਹੇ। ਫਿਰ

ਵੀ ਸਹੀ ਇਹ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਇਸ ਵਰਗੀਕਰਨ ਨੂੰ ਛੇੜਿਆ ਨਾ ਜਾਵੇ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸੰਸਦ ਪ੍ਰਤੀ ਜਵਾਬਦੇਹੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਪ੍ਰਤੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦੇ ਜਿਹੜੇ ਠੋਸ ਲਾਭ ਇਸ ਨਾਲ ਹੁਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਣਗੇ ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਹ ਆਵਸ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਜਟ ਨੂੰ ਖਰਚਿਆਂ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਦੀਆਂ ਮਦਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵੰਡ ਕਰਨ ਦੀ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਅਲੱਗ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿ ਲਾਭਕਾਰੀ ਬਜਟ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਪੂਰਾ ਹੋ ਸਕੇ।

ਨੋਟ

ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਹੇਠ ਲਿਖਿਆਂ ਕਥਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੱਚ ਜਾਂ ਝੂਠ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰੋ

(State whether the following Statements are True or False)

6. ਕਰ ਵਿਅਕਤੀ ਵੱਲੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਸ਼ਦਾਨ ਹਨ।
7. ਕਰ ਕਰਦਾਤਾ ਉਤੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦਾ।
8. ਭੂਮੀ ਕਰ ਕੇਵਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਭੂਮੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
9. ਕਰ ਦੇ ਭੁਗਤਾਨ ਵਿੱਚ ਤਿਆਗ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਿੱਜੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।
10. ਸਰਕਾਰੀ ਸੇਵਾ ਨਾਲ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

5.3 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)

- ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਲੋਕਪ੍ਰਿਯਤਾ ਅਤੇ ਸਫਲਤਾ ਸੰਪੂਰਨ ਸਰਵਜਨਿਕ ਆਮਦਨ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿੱਜੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੋਵਾਂ ਲਈ ਸਰਵਜਨਿਕ ਆਮਦਨ ਦੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਮਹੱਤਵ ਵਧੇਰੇ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।
- ਕਰ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਭੁਗਤਾਨ (Compulsory Payments) ਹਨ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਰਦਾਤਾ ਵੱਲੋਂ ਸਰਕਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੀ ਆਸ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਦਲੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਤੱਖ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਬੇਸਟੇਬਿਲ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ “ਕਰ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਕੋਲ ਮੌਜੂਦ ਧਨ ਦਾ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਸ਼ਦਾਨ (Compulsory Contribution) ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- ਕਰ ਨਾਗਰਿਕ ਦੁਆਰਾ ਜਾਂ ਨਿਵਾਸ ਜਾਂ ਸੰਪਤੀ ਆਦਿ ਦੇ ਕਾਰਨ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੀਮਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਪਰਜਾ ਦੁਆਰਾ ਰਾਜ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਅੰਸ਼ਦਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਅੰਸ਼ਦਾਨ ਆਮ ਇਸਤੇਮਾਲ (Common use) ਦੇ ਲਈ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਇਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਸ਼ਦਾਨ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਕਰ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।
- ਕਰ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ, ਰਾਜ ਦੁਆਰਾ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੇਵਾ ਦੇ ਭੁਗਤਾਨ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਅਤੇ ਨਾ ਕਰ ਇਸ ਲਈ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰਦਾਤਾ ਨੂੰ ਰਾਜ ਦੁਆਰਾ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਲਾਭ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
- ਕਰ ਹਰੇਕ ਨਾਗਰਿਕ ਦੁਆਰਾ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਉਹ ਕੀਮਤ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਮ ਸਰਵਜਨਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਲਾਗਤ ਦੇ ਆਪਣੇ ਉਸ ਹਿੱਸੇ ਬਦਲੇ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ।
- ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਆਮਦਨੀਆਂ ਉਹ ਆਮਦਨੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੁਆਰਾ ਉਤਪਾਦਨ ਵਸਤੂਆਂ ਜਾਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।
- ਕਰ ਤਾਂ ਇਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਸ਼ਦਾਨ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਅਜਿਹੇ ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੁਆਰਾ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਕਿ ਉਹ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕੀਮਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਉਤਪਾਦਨ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖਰੀਦਦੇ ਹਨ।
- ਕਰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਕੋਈ ਗਾਰੰਟੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਕਿ ਉਸ ਭੁਗਤਾਨ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਲਾਭ (Benefit) ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਮਾਤਰਾ (Amount) ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ (Nature) ਕੀ ਹੋਵੇਗੀ ਪਰ ਕੀਮਤਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਬਦਲੇ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਦਾਇਗੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਦਾਇਗੀਆਂ

ਨੋਟ

(Payments) ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਖਰੀਦੀ ਗਈ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਮਾਤਰਾ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ।

- ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ (Receipts) ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਆਮਦਨ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਹਨ ਸ਼ੁਲਕ ਜਾਂ ਫੀਸ, ਲਾਇਸੈਂਸ ਜ਼ਰਮਾਨੇ, ਸੰਪਤੀ ਜ਼ਬਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਦੇ ਅਭਾਵ ਵਿੱਚ ਸੰਪਤੀ ਉੱਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਕਰਨੇ ਆਦਿ ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ-ਨਿਰਧਾਰਣ (Special Assessments)।
- ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ-ਨਿਰਧਾਰਣ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਗਰਾਹੀ (Special Assessment) ਉਸ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਸ਼ਦਾਨ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲਾਭਾਂ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਵਸੂਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਲੋਕ ਹਿੱਤ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿੱਚ ਲਗਾਈ ਗਈ ਸੰਪਤੀ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਲਾਗਤ ਅਦਾ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
- ਉਪਹਾਰਾਂ ਅਤੇ ਅਨੁਦਾਨਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਸਵੈ-ਇਛੁਕ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਲਾਭ ਦੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।

5.4 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)

- ਭੂਮੀ ਕਰ (Land Tax)—ਭੂਮੀ ਲਈ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਕਰ।
- ਲਾਗਤ (Cost)—ਖਰਚ।
- ਕਾਨੂੰਨੀ (Legal)—ਕਾਨੂੰਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧ।
- ਬੇਸ (Surplus)—ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ।

5.5 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)

1. ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ?
2. ਲੋਕ ਆਗਮਨ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰੋਤਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਵਰਨਣ ਕਰੋ।
3. ਕਰ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰੋ।
4. ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਆਮਦਨ ਤੋਂ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਸਮਝਦੇ ਹੋ?
5. ਫੀਸ ਅਤੇ ਕੀਮਤ ਵਿੱਚ ਕੀ ਅੰਤਰ ਹੈ?

ਉੱਤਰ: ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Answer : Self Assessment)

(1) ਸਰਵਜਨਿਕ	(2) ਉਤਪਾਦਨ	(3) ਉਪਭੋਗ
(4) ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ	(5) ਲੋਕ ਆਗਮਨ	(6) ਸੱਚ
(7) ਝੂਠ	(8) ਸੱਚ	(9) ਝੂਠ
(10) ਸੱਚ		

5.6 ਸੰਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

- ਬੁਕਸ**
1. ਲੋਕ ਵਿੱਤ- ਨਿਉ ਰਾਇਅਲ ਬੁੱਕ ਕੰਪਨੀ।
 2. ਭਾਰਤੀਆਂ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ- ਮੰਜੂਸ਼ਾ ਸ਼ਰਮਾ, ਓ.ਪੀ. ਬੋਹਰਾ ਰਵੀ ਬੁਕਸ।
 3. ਮਨੀ ਬੈਂਕਿੰਗ : ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਟਰੇਡ ਐਂਡ ਪਬਲਿਕ ਫਾਈਨੈਂਸ -ਨੀ ਥਾਈ, ਸੋਮ ਸ਼ੇਖਰ, ਅਨਮੋਲ, 2004।

ਇਕਾਈ-6 : ਕਰ ਪੱਧਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਆਮ ਮਾਪਦੰਡ (Taxation and its Canons)

ਨੋਟ

ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ (Contents)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

- 6.1 ਕਰਾਧਾਨ ਦਾ ਵਿਕਾਸ (The Development of Taxation)
- 6.2 ਐਡਮ ਸਮਿਥ ਦੇ ਕਰਾਧਾਨ ਸਿਧਾਂਤ (Adam Smith's Canons of Taxation)
- 6.3 ਐਡਮ ਸਮਿਥ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ (Criticism of Adam Smith's Canons)
- 6.4 ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਹੋਰ ਸਿਧਾਂਤ (Other Principles of Taxation)
- 6.5 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)
- 6.6 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)
- 6.7 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)
- 6.8 ਸੰਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਇਸ ਇਕਾਈ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ-

- ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਸਬੰਧੀ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਸਬੰਧੀ।
- ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਸਬੰਧੀ।

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਵੀ ਲਗਾਤਾਰ ਵਾਧਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਹਰੇਕ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਮੱਸਿਆ ਇਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਖਰਚਿਆਂ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਲਈ ਕਾਫੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇ। ਸਰਕਾਰ ਅਸਥਾਈ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਉਧਾਰ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਆਮਦਨੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਬਾਅਦ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਵਾਪਸ ਹੀ ਕਰਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨੀ ਸਰਕਾਰੀ ਉਦਮਾਂ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਅਤੇ ਨਿਆਇਕ ਕਾਰਜਾਂ ਤੇ ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਹੋਰ ਸਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਕਰਾਧਾਨ (Taxation) ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

6.1 ਕਰਾਧਾਨ ਦਾ ਵਿਕਾਸ (The Development of Taxation)

ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੁਦਾਇਆਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਸਵੈ-ਇਛੁਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ਲੇਕਿਨ ਰਾਜ ਦੇ ਉਦੇ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਹੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸੰਚਾਲਨ ਲਈ ਕਰਜ਼ਾਂ ਉਪਹਾਰ ਅਤੇ ਖਾਨਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਉਦਮਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਲੱਗੀ। ਪੁਰਾਣੀ ਰਾਜ ਸੰਪਤੀ ਕਰ ਵਸਤੂ ਕਰ ਅਤੇ ਉਤਰਾ-ਅਧਿਕਾਰ ਕਰਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਦੀ-ਕਦੀ ਹੀ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਥੋੜੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਕੇਵਲ ਸੰਕਟਕਾਲੀਨ ਆਮਦਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੁਰਾਣੇ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਛੋਟੇ ਖਰਚ ਦੇ ਲਈ ਕਰਾਧਾਨ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਪੱਧਤੀ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।

ਨੋਟ ਜੇਕਰ ਆਧੁਨਿਕ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਕਰ ਪੱਧਤੀਆਂ ਦੇ ਸਰੋਤਾਂ ਦਾ ਲਗਾਉਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਪਲੇਨ ਨੇ (Plehn) ਕਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਪੁਰਾਣੇ ਰਾਜ ਕੋਸ਼ੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸਾਮਤਵਾਦੀ ਵਿਵਸਥਾ (Feudal System) ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਭਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਰੋਮ ਦੇ ਪਤਨ ਦੇ ਬਾਅਦ ਕਾਫੀ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਸ਼ਾਸਕ (Rulers) ਆਪਣੇ ਖਰਚਿਆਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਆਪਣੀ ਖੁਦ ਦੀ ਭੂਮੀ ਦੀ ਆਮਦਨ ਤੋਂ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਜਾ ਦੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਸ਼ਦਾਨਾਂ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਮਾਤਵਾਦੀ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਫੀਸ, ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਫੀਸ, ਸੜਕਾਂ, ਪੂਛਾਂ ਅਤੇ ਘਾਟਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਫੀਸ ਭੂਮੀ ਦੇ ਕਿਰਾਏ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਅਦਾਇਗੀਆਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਮੁਦਰਾ ਅਦਾਇਗੀਆਂ (Money Payments) ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਜਦੋਂ ਮੁਦਰਾ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ (Money Economy) ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਦਾਇਗੀਆਂ ਨੇ ਕਰਾਂ (Taxes) ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਣ ਕਰਨ ਲਿਆ।

ਦਸਤਕਾਰੀ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਨਵੀਆਂ-ਨਵੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਬਣਨ ਲੱਗੀਆਂ ਅਤੇ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਉਦਯੋਗ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਣ ਲੱਗੇ ਤਿਵੇਂ-ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਪਦਾਰਥਾਂ ਉੱਤੇ ਭੂਮੀ-ਕਰ, ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ, ਸੀਮਾਂ ਫੀਸ, ਬਜ਼ਾਰ-ਕਰ, ਮਾਰਗ-ਕਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਰ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਲੱਗੇ। ਇਹ ਗੱਲ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਾਣੇ ਦੇਸ਼ ਰਾਜੀਆਂ ਦਾ ਕਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਇਕ ਦੱਮ ਨਹੀਂ ਲੇਕਿਨ ਫਿਰ ਵੀ ਲਗਾਤਾਰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਹੋਇਆ।

ਸਨ 1500 ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਆਧੁਨਿਕ ਰਾਜ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਕਰਾਧਾਨ (Taxation) ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ। ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚੇ ਦੇ ਵਾਧੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਸਰੋਤ ਲੱਭਣੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਉਹ ਲੱਭੀ ਗਈਆਂ ਨਵੀਆਂ ਸੰਪਤੀਆਂ ਉੱਤੇ, ਨਵੀਆਂ-ਨਵੀਆਂ ਕਰੋਬਾਰ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਉਪਭੋਗ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ-ਨਵੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾ ਕੇ 19ਵੀਂ ਅਤੇ 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨੀ ਕਰ ਅਤੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰ ਕਰ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਵਧਿਆ। ਪਹਿਲਾ ਸੰਸਾਰ ਯੁੱਧ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਮੰਨੋ-ਭਾਰੀ ਖਰਚਿਆਂ ਦੀ ਹੜ੍ਹ ਹੀ ਲੈ ਆਇਆ ਜਿਸ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੇ ਲਈ ਭਾਰੀ ਦੁਖਦਾਈ ਕਰਾਧਾਨ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਫਸੇ ਰਾਸ਼ਟਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਸੀਮਾਂ ਦੀ ਸ਼ਿਖਰ ਤੱਕ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਆਮ ਵਿੱਕਰੀ ਕਰ ਅਤੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਨਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਪੁੰਜੀ ਕਰ (Capital Levies) ਲਾਗੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਯੁੱਧ ਦੇ ਬਾਅਦ ਦਾ ਸਮਾਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਧਾਨ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਹੋਰ ਵੀ ਉਲੇਖਯੋਗ ਰਿਹਾ। ਸਨ 1929 ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਖਿੱਚਣ ਵਾਲੀ ਮੰਦੀ (Depression) ਨੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਕਰਾਂ ਦੀ ਉਪਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸਹਾਇਤਾ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚੇ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਵਾਧੇ ਨੇ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਕਰਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਲੇਕਿਨ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਮਾੜੇ ਸਮੇਂ ਕਰਾਧਾਨ ਸੰਪੂਰਨ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਲਈ ਕੋਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲਾਭਕਾਰੀ ਸਿੱਧ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਅੱਜ ਕੱਲ ਤਾਂ ਬਦਲਦੀ ਹੋਈ ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਦਬਾਰਾ ਨਿਰਮਾਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਕੋਸ਼ੀ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਹੀ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਚੰਗੀ ਕਰ ਪੱਧਤੀ ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਕ ਤੱਤ ਕੀ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿ ਉਹ ਪੱਧਤੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰ ਸਕੇ।

ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉੱਤੇ ਜਦੋਂ ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਵਿਆਪਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੋਣ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ਚੰਗੀ ਕਰ ਪੱਧਤੀ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੀਆਂ-ਕਿਹੜੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਚੰਗੇ ਕਰਾਂ ਦਾ ਸਮਾਵੇਸ਼ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਕਰਾਂ ਤੋਂ ਕਰ ਪੱਧਤੀ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਐਡਮ ਸਮਿੱਥ ਸੰਭਵ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਜਾਂ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਪਾਦਨ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਦੇ ਬਾਅਦ ਹੋਰ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਫਿਡਲੇ ਸ਼ਿਰਾਜ ਬੇਸਟੇਬਿਲ ਮੁੱਖ ਹਨ, ਨੇਕਰਾਰੋਪਣ ਦੇ ਹੋਰ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਪਾਦਨ ਕੀਤਾ।

ਨੋਟਸ ਸਨ 1500 ਦੇ ਬਾਅਦ ਆਧੁਨਿਕ ਰਾਜ ਦਾ ਉਦੈ ਹੋਇਆ।

6.2 ਐਡਮ ਸਮਿੱਥ ਦੇ ਕਰਾਧਾਨ ਸਿਧਾਂਤ (Adam Smith's Canons of Taxation)

ਐਡਮ ਸਮਿੱਥ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਜਾਂ ਨਿਯਮ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਹਨ-

6.2.1 ਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (The Canon of Equality)

ਨੋਟ

ਸਮਾਨਤਾ ਜਾਂ ਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (Canon of Equality or Equity) ਐਡਮ ਸਮਿੱਥ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਤੀਪਾਦਤ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ “ਹਰੇਕ ਰਾਜ ਦੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਜਿੱਥੇ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇ ਆਪਣੀ-ਆਪਣੀ ਯੋਗਤਾ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਲਈ ਅੰਸ਼ਦਾਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਉਸ ਆਮਦਨ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਜਿਸ ਦਾ ਆਨੰਦ ਉਹ ਰਾਜ ਦੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ...। ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕਰਾਧਾਨ ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਅਪੇਖਿਆ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕਰਾਧਾਨ ਦੀ ਅਸਮਾਨਤਾ ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖਰਚ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੇ ਲਈ ਹਰੇਕ ਨਾਗਰਿਕ ਤੋਂ ਉਸ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰ ਵਸੂਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।”

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ

ਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਸਮਤਾ ਨਿਆਂ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਆਲੋਚਨਾ (Criticism)- ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਿਅਕਤੀ ਰਾਜ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਜੋ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਉੱਤੇ ਅਨੁਪਾਤੀ ਦਰਾਂ ਨਾਲ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਕ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਸਮਿੱਥ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਮੀਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਧਨ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਫਿਰ ਵੀ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਕਰ ਅਦਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਵਧਣਸ਼ੀਲ ਕਰਾਧਾਨ (Progressive taxation)। ਲੇਕਿਨ ਆਧੁਨਿਕ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰੀ ਐਡਮ ਸਮਿੱਥ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਅਨੁਪਾਤ ਕਰ (Proportional Taxes) ਸਮਤਾ ਨਿਆਂ ਪੂਰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਧਣਸ਼ੀਲ ਕਰਾਧਾਨ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕੀਤੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਧੁਨਿਕ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਐਡਮ ਸਮਿੱਥ ਦੇ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਜਾਂ ਕਰਾਧਾਨ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ ਦੇ ਵਾਰੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਤਭੇਦ ਹਨ, ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਲੱਛਣਾਂ ਦੇ ਵਾਰੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ।

6.2.2 ਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (Canon of Certainty)

ਐਡਮ ਸਮਿੱਥ ਦਾ ਦੂਜਾ ਸਿਧਾਂਤ ਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ “ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਜਿਹੜਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਭੁਗਤਾਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਭੁਗਤਾਨ ਦੀ ਵਿਧੀ ਅਤੇ ਭੁਗਤਾਨ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਆਦਿ ਕਰਦਾਤਾ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਹੋਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਕਰ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਜਿਹੜੀ ਰਕਮ ਅਦਾ ਕਰਨੀ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ (Certainty) ਇੰਨੇ ਮਹੱਤਵ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉੱਤੇ ਮੇਰਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਕਾਫੀ ਮਾਤਰਾ ਦੀ ਅਸਮਾਨਤਾ ਵੀ ਇੰਨੀ ਭਿਆਨਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿੰਨੀ ਕਿ ਬਹੁਤ ਥੋੜੀ ਮਾਤਰਾ ਦੀ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ।”

ਹੈਡਲੇ ਨੇ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਲਾਭ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਕਰ ਅਤੇ ਕਿਸ ਸਮੇਂ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਜਟ ਸੰਤੁਲਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਆਲੋਚਨਾ (Criticism)- ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਜਿਹਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਕੋਈ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਸਿਧਾਂਤਕ ਰੂਪ ਨਾਲ ਹੀ ਸੱਚ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਤੱਕ ਵਿਵਹਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ, ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਉਪਯੋਗਤਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਲਈ ਆਮਦਨ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ, ਭੁਗਤਾਨ ਦੀ ਦਰ ਅਤੇ ਭੁਗਤਾਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਦਿ ਸਭ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਕਰ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਵਾਦ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਅਦਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਕਈ ਮਾਮਲੇ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਕਰਦਾਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਰ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਈ ਵਿਵਹਾਰਕ ਕਠਨਾਈਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਠਨਾਈਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਆਮਦਨ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੋ ਜਾਵੇ।

ਨੋਟ 6.2.3 ਸੁਵਿਧਾ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (Canon of Convenience)

ਐਡਮ ਦਾ ਤੀਜਾ ਸਿਧਾਂਤ ਸੁਵਿਧਾ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ। ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ “ਹਰੇਕ ਕਰ ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਅਜਿਹੀ ਰੀਤੀ ਨਾਲ ਵਸੂਲ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਅਦਾ ਕਰਨਾ ਕਰਦਾਤਾ ਦੇ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਹੋਵੇ।” ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਕਰ ਅਜਿਹੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਲਗਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਰਦਾਤਾ ਉਸ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸੁਵਿਧਾ ਦੇ ਨਾਲ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰ ਸਕੇ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਲਈ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਜਾਂ ਮਾਲਗੁਜ਼ਾਰੀ (Land revenue) ਨੂੰ ਵਸੂਲ ਕਰਨ ਦਾ ਸਰਵੋਤਮ ਸਮਾਂ ਉਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਫਸਲ ਕੱਟੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਕਾਨਾਂ ਦੇ ਕਿਰਾਏ ‘ਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਕਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਸੂਲ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਰਦਾਤਾ ਨੂੰ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੁਵਿਧਾ ਹੋਵੇ। ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਇੰਨੇ ਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਵਿਅਕਤੀ ਕਰ ਦੇ ਭੁਗਤਾਨ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਵਿੱਚ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੁਵਿਧਾਵਜਨਕ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਉਪਯੋਗੀ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਵਿਲਾਸਤਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਲਗਾਏ ਗਏ ਕਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਆਲੋਚਨਾ (Criticism)- ਸਮਿੱਥ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਦਾ ਵੀ ਕਾਰਨਾ ਸਮੇਤ ਉਲੇਖ ਕੀਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਸੁਵਿਧਾ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਹੈ ਵਿਲਾਸਤਾ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਕਰ। “ਉਪਭੋਗੀ ਵਸਤੂਆਂ (Consumable Goods) ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਵਿਲਾਸਤਾ ਦੀ ਅਤੇ ਐਸ਼ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਲਗਾਏ ਗਏ ਕਰ ਬਹੁਤ ਸੁਵਿਧਾ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਿਸ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਬਹੁਤ ਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।” ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਉਪਭੋਗਤਾ ਦੇ ਲਈ ਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਵਸਤੂਆਂ ਖਰੀਦਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਤਿਵੇਂ-ਤਿਵੇਂ ਉਹ ਬੋੜਾ-ਬੋੜਾ ਕਰ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਜਦੋਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਦੋਂ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਸਮੇਂ ਉੱਤੇ ਖਰੀਦਣ ਜਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਨਾ ਖਰੀਦਣਾ ਉਸ ਦੀ ਇੱਛਾ ‘ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

6.2.4 ਕਿਫਾਇਤ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (Canon of Economy)

ਸਮਿੱਥ ਦਾ ਚੌਥਾ ਅਤੇ ਅਖੀਰਲਾ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਜਾਂ ਕਿਫਾਇਤ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ। ਇਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ “ਹਰੇਕ ਕਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਗਾਇਆ ਅਤੇ ਵਸੂਲ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੇ ਦੁਆਰਾ ਰਾਜ ਦੇ ਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਜਿੰਨਾ ਧਨ ਆਵੇ, ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜੇਬ ਤੋਂ ਉਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਫਾਲਤੂ ਧਨ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਨਿੱਕਲੇ।” ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਕਰ ਵਸੂਲੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਲਾਗਤ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਰੱਖੀ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜੇਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਧਨ ਅਤੇ ਰਾਜ ਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਧਨ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਅੰਤਰ ਹੋਵੇ। ਐਡਮ ਸਮਿੱਥ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਨਤਾ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਰ ਦਾ ਸਹਿਕਾਰੀ ਕੋਸ਼ ਤੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਰਕਮ ਵਿੱਚ ਦੁਆਰਾ ਅਸੰਜਮ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਚਾਰ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ-

- (i) ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਅਤੇ ਕਰ ਵਸੂਲ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਭਾਰੀ ਸੰਖਿਆ ਵਿੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪੈ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਹੀ ਇੰਨੀ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਕਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਧਨ ਰਾਸ਼ੀ ਦਾ ਕਾਫੀ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਖਰਚ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਰਾਜ ਕਾਰਜ ਦੇ ਲਈ ਕਰਦਾਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਰ ਦੇਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਕਰ ਵਸੂਲ ਕਰਨ ਦੀ ਲਾਗਤ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਲਾਗਤ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।
- (ii) ਦੂਜਾ, ਕਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਉਦਯੋਗ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਵਿੱਚ ਰੁਕਵਟ ਬਣ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਾਰੋਬਾਰ ਦੀ ਕੁਝ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਚਾਲੂ ਕਰਨ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਨਿਰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਬਹੁ ਸੰਖਿਅਕ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਲਈ ਜੀਵਿਕਾ ਅਤੇ ਨਿਰਵਾਹ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ।
- (iii) ਤੀਜਾ, ਕੁਝ ਮੰਦਭਾਗੇ ਵਿਅਕਤੀ ਕਰਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦੀ ਅਸਫਲ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਫੜੇ ਜਾਣ ‘ਤੇ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ‘ਤੇ ਜ਼ਰਮਾਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਪਤੀ ਆਦਿ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਪਾਰ ਵੀ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜਿਹਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸਮੁਦਾਇ ਨੂੰ ਉਸ ਕਾਰੋਬਾਰ ਤੋਂ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਲਾਭ ਵੀ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਇਕ ਅਵਿਵੇਕੀ ਕਰ ਅਧਿਕਾਰੀ ਕਰਾਂ ਦੀ ਚੋਰੀ ਅਤੇ ਤਸਕਰੀ ਦੇ ਲਈ ਖੁਦ ਹੀ ਇਕ ਵੱਡਾ ਅਕਰਸ਼ਣ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕਰ ਇੰਨੇ ਭਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਨਾਲ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਛਿਪਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਲੋਭਨ ਮਿਲੇ ਅਤੇ ਕਰਦਾਤਾ ‘ਤੇ ਗੈਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਤਿਰਿਕਤ ਬੋਝ ਪਵੇ।
- (iv) ਚੌਥਾ, ਕਰ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਦੌਰਿਆਂ ਨਾਲ ਅਤੇ ਖਾਤਿਆਂ ਆਦਿ ਦੀ ਗੈਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂਚ-ਪੜਤਾਲ ਨਾਲ ਵੀ ਕਰਦਾਤਾਵਾਂ ‘ਤੇ ਗੈਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀ, ਘਬਰਾਹਟ ਅਤੇ ਦਬਾਅ ਪੈ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕਰ ਪੱਧਤੀ ਬਹੁਤ ਆਸਾਨ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਕਰ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀ ਅਤੇ ਉਤੇਜਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਨਾ ਬਣ ਸਕੇ।

ਟਾਸਕ ਸੁਵਿਧਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰੋ।

ਨੋਟ

ਸਵੈ-ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਖਾਲੀ ਥਾਵਾਂ ਭਰੋ (Fill in the blanks)

1. ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੁਦਾਇਆਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਲਈ ਆਪਣੀਦਿੰਦੇ ਸਨ।
2. ਸਨ..... ਦੇ ਬਾਅਦ ਆਧੁਨਿਕ ਰਾਜ ਦਾ ਉਦੈ ਹੋਇਆ।
3.ਸੰਭਵ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਪਾਦਨ ਕੀਤਾ।
4.ਨੇ ਨਿਸਚਿੰਤਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ।
5. ਕਰ ਵਸੂਲ ਕਰਨ ਦੀ.....ਲਾਗਤ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

6.3 ਐਡਮ ਸਮਿੱਥ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ (Criticism of Adam Smith's Canons)

ਐਡਮ ਸਮਿੱਥ ਦੇ ਕਰਾਰੋਪਣ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਬਾਅਦ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਹੋਰ ਸਭ ਸਿਧਾਂਤ ਕਰ ਨੀਤੀ ਦਾ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਅਧਾਰ ਨਿਰਮਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਧਾਂਤ ਨਾ ਕਹਿ ਕੇ ਕਰ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਸਬੰਧੀ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਸਮਾਨਤਾ ਜਾਂ ਨਿਆਸ਼ੀਲਤਾ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਵੀ ਕਰ ਦਾਐ ਸਮਰਥਾ ਦੀ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਮਾਪ ਨਹੀਂ ਦੱਸਦਾ ।

ਐਡਮ ਸਮਿੱਥ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਦੋਸ਼ ਹੋਣ ਉੱਤੇ ਵੀ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਕਰਾਰੋਪਣ ਦੇ ਲਈ ਕਾਫੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ ਸ਼ਿਰਾਜ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਐਡਮ ਸਮਿੱਥ ਦੇ ਬਾਅਦ “ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਦਵਾਨ ਕਰਾਂ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਇਨੇ ਅਸਾਨ ਅਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕਿਆ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਐਡਮ ਸਮਿੱਥ ਨੇ।”

ਪ੍ਰੋ ਬੀ. ਆਰ. ਮਿਸ਼ਰਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ--“ਯੋਗਤਾ ਦਾ ਨਿਯਮ ਕਰਾਰੋਪਣ ਦਾ ਇਕ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ, ਹੋਰ ਤਿੰਨ ਕਰਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕੀਅ ਨਿਯਮ ਹਨ।”

6.4 ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਹੋਰ ਸਿਧਾਂਤ (Other Principles of Taxation)

ਬੇਸਟੇਬਿਲ ਜਿਹੇ ਕਈ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਐਡਮ ਸਮਿੱਥ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰਤੀਪਾਦਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਹਨ-

6.4.1 ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (Canon of Productivity)

ਬੇਸਟੇਬਿਲ (Bastable) ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ। ਇਸ ਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਥਾਨ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਜਾਂ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ। ਹੋਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, “ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਰਾਧਾਨ ਨੂੰ ਉਤਪਾਦਕ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।” ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਬੇਸਟੇਬਿਲ ਨੇ ਕਰ ਦੀ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਨੂੰ ਸਰਵ ਉੱਚ ਮਹੱਤਵ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ। ਕਰ ਦੀ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਰ ਅਜਿਹਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸੰਚਾਲਨ ਦੇ ਲਈ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਧਨ ਦੇ ਸਕੇ। ਬੇਸਟੇਬਿਲ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ “ਰਾਜਸਵ ਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਰਾਜ ਦੇ ਖਰਚਿਆਂ ਦੇ ਲਈ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਵਿੱਤ ਮੰਤਰੀ ਸੁਭਾਵਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੀ ਕਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਰਕਮ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਉਂਦਾ ਹੈ।” ਦੂਜਾ ਕਰ ਅਜਿਹਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਘੱਟ ਅਤੇ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਵਾਲਾ, ਦੋਵਾਂ ਹੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕੋਣਾਂ ਨਾਲ ਨਾਂ ਤਾਂ ਉਤਪਾਦਨ ਨਿਰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰੇ ਅਤੇ ਨਾ ਉਸ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪਾਵੇ।

ਨੋਟ 6.4.2 ਲੋਚ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (Canon of Elasticity)

ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਲੋਚ ਦਾ ਹੋਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਬੇਸਟੇਬਿਲ ਨੇ ਲੋਚ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਦੱਸਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਰ ਅਜਿਹੇ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਵੱਧ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਜਾਂ ਹੜ੍ਹ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਦੇ ਲਈ ਅਤੇ ਯੁੱਧ, ਵਿਕਾਸ ਕਾਰਜਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸੰਭਵਿਤ ਕਾਰਨਾਂ ਦੇ ਲਈ ਅਧਿਕ ਧਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਾਧਾ ਕੇਵਲ ਤਾਂ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਕਰ ਪੱਧਤੀ ਲੋਚਦਾਰ (elastic) ਹੋਵੇ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਲਈ ਸੰਪੱਤੀ ਅਤੇ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਰ ਲੋਚਦਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਜਿੰਨਾ ਕਿ ਆਮਦਨ ਕਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

6.4.3 ਅਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (Canon of Diversity)

ਇਕ ਕਰ ਪੱਧਤੀ (Single tax System) ਅਤੇ ਬਹੁ ਕਰ ਪੱਧਤੀ (Multiple Tax System) ਵਿੱਚ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਲਾਭਾਂ ਦੇ ਵਾਰੇ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਤੀ ਹੀ ਕਾਫੀ ਵਿਵਾਦ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਕ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਉੱਤੇ ਕਈ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਲਈ ਫਿਜ਼ਿਓਕਰੈਟਸ (Physiocrats) ਨੇ ਭੂਮੀ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਲਗਾਨ ਉੱਤੇ ਹੀ ਇਕ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੇਵਲ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਹੀ ਇਕ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕਈ ਵਿਚਾਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਕਰ ਵਿੱਚ ਕਈ ਕਮੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ-(i) ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੰਚ ਕਾਫੀ ਆਮਦਨ ਨਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰੇ, (ii) ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਭਾਰ ਦੀ ਵੰਡ ਸੰਤੋਸ਼ਜਨਕ ਨਾ ਹੋਵੇ, (iii) ਇਸ ਨੂੰ ਵਸੂਲ ਕਰਨਾ ਔਖਾ ਅਤੇ ਖਰਚੀਲਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, (iv) ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਰ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦਾ ਪ੍ਰਲੋਭਨ ਵੀ ਕਾਫੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਬਹੁ ਵਿਧ ਕਰਾਧਾਨ (Multiple Taxation) ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਦੋਸ਼ਾਂ ਦੇ ਪਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਤੱਕ ਵਿਚਾਰਕਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ, ਤੱਕੜੀ ਦਾ ਪੱਲੜਾ ਇਕ ਕਰ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਕੁਝ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਕਰਾਧਾਨ ਦੀ ਅਨੇਕਤਾ ਜਾਂ ਅਸਮਾਨਤਾ ਉੱਤੇ ਭਾਰੀ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ।

ਕਰਾਂ ਦੀ ਅਨੇਕਤਾ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਈ ਕਰ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੇ ਹਰੇਕ ਵਰਗ ਰਾਜ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਕਰ ਸਕੇ। ਇਕ ਕਰ ਪੱਧਤੀ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਹੁ-ਕਰ ਪੱਧਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਸਮਾਨਤਾ (Multiplicity) ਦਾ ਹੋਣਾ ਵੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਸਮਾਨਤਾ ਧਨ ਦੀ ਕਿਫਾਇਤ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕਰਾਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰੇਕ ਕਰ ਥੋੜੀ-ਥੋੜੀ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰੇਗਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਲਾਗਤ ਵੱਧ ਜਾਵੇਗੀ। ਡਾਲਟਨ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਸੀ ਕਿ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਮਦਨ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਠੋਸ ਕਰਾਂ ਉੱਤੇ ਹੀ ਨਿਰਭਰ ਰਿਹਾ ਜਾਵੇ। “ਇਹ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਲਈ ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਕਰਾਂ 'ਤੇ ਹੀ ਨਿਰਭਰ ਰਿਹਾ ਜਾਵੇ।” ਡਾਲਟਨ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਕਰ ਲਗਾਏ ਗਏ ਤਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਕਾਰਜ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਦੇ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਕਰ ਸੀਮਿਤ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਪਰ ਪ੍ਰੋ. ਆਰਥਰ ਯਾਂਗ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ “ਜੇਕਰ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਇਕ ਚੰਗੀ ਕਰ ਪੱਧਤੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਹਾਂਗਾ ਕਿ ਚੰਗੀ ਕਰ ਪੱਧਤੀ ਉਹ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਅਸੀਮਤ ਸੰਖਿਆ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਹਲਕਾ ਦਬਾਅ ਪਾਵੇ ਅਤੇ ਭਾਰੀ ਦਬਾਅ ਕਿਸੇ ਉੱਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ।” ਪਰ ਇਹ ਧਿਆਨ ਰਹੇ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਕਰਾਂ ਦੇ ਡਿਗਾਉਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਭਾਵ (Regressive effects) ਨਾ ਹੋਣ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਠੀਕ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਭਾਰ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਉੱਤੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਨਾਲ ਫੈਲਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਾਨੀ ਨਾ ਪਹੁੰਚੇ। ਇਸ ਲਈ ਨਤੀਜੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਚੰਗੀ ਕਰ ਪੱਧਤੀ ਬਹੁਤ ਵਿਧੀ ਕਰਾਧਾਨ (Multiple Taxation) ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ 'ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਕ ਅਤੇ ਧਨ ਦੀ ਕਿਫਾਇਤ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਨੀ ਨਾ ਪਹੁੰਚੇ।

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ

ਚੰਗੀ ਕਰ ਪੱਧਤੀ ਉਹ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਅਣਜਾਣ ਸੰਖਿਆ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਹਲਕਾ ਦਬਾਅ ਅਤੇ ਭਾਰੀ ਦਬਾਅ ਕਿਸੇ ਉੱਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ।

6.4.4 ਅਸਾਨੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (Canon of Simplicity)

ਨੋਟ

ਕਰ ਅਜਿਹਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰਦਾਤਾ ਉਸ ਨੂੰ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਸਮਝ ਸਕੇ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਉਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼, ਭੁਗਤਾਨ ਦਾ ਸਮਾਂ, ਕਰ ਨਿਰਧਾਰਨ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਅਤੇ ਅਧਾਰ ਆਦਿ ਸਭ ਅਜਿਹੇ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹਰੇਕ ਕਰਦਾਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਸਮਝ ਸਕੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰ ਸਕੇ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਕਰਦਾਤਾ ਦੀਆਂ ਕਈ ਕਠਨਾਈਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਆਧੁਨਿਕ ਕਰ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਕਾਫੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨਾ ਔਖਾ ਹੈ ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਕਾਰਜ ਨਿਪੁੰਨਤਾ (Administrative Efficiency) ਚੰਗੀ ਕਰ ਪੱਧਰੀ ਦਾ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਨਿਰਧਾਰਣ ਤੱਤ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਤਾਂ ਹੀ ਲਿਆਂਦੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਰ ਪੱਧਰੀ ਕਾਫੀ ਆਸਾਨ ਹੋਵੇ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਰ ਪੱਧਰੀ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਠਨਾਈ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਤਾਂ ਕਰਦਾਤਾ ਨੂੰ ਹਿਸਾਬ-ਕਿਤਾਬ ਸਬੰਧੀ ਜਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਠਨਾਈ ਦਾ ਵੀ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਫਲਸਰੂਪ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਲਈ ਕਰ ਆਮਦਨ ਦੀ ਵਸੂਲੀ ਵੀ ਆਸਾਨ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਸ ਲਈ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਨਾਲ ਹੀ ਕਰ ਪੱਧਰੀ ਦੀ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਵਧਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

6.4.5 ਲੋੜ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (Canon of Expediency)

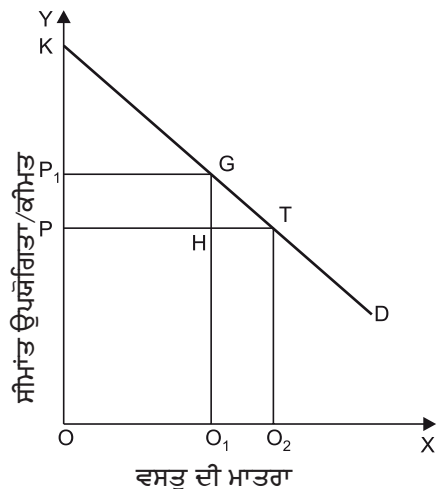
ਇਸ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਉਹ ਹੀ ਕਰ ਲਗਾਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਠੀਕ ਅਤੇ ਲੋੜੀਂਦੇ ਹੋਣ। ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਜਦੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਕਰ ਲਗਾਵੇ ਜਾਂ ਪੁਰਾਣੇ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਇਹ ਦੇਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰਦਾਤਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਉਸ ਦੀ ਕੀ ਪ੍ਰਤੀਕ੍ਰਿਆ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਦੀ-ਕਦੀ ਅਜਿਹਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਕਰ ਲੋੜੀਂਦਾ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਇਕ ਚੰਗੇ ਕਰ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਵੀ ਪਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਉਸ ਕਰ ਨੂੰ ਲਗਾਉਣ ਸਮੇਂ ਅਨੁਕੂਲ ਨਾ ਮੰਨੇ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਲਈ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇਕ ਅੱਗੇ ਵੱਧਦੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਲੋੜੀਂਦਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਅੱਜ ਤੱਕ ਉਸ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਕਿ ਜਨਤਾ ਦੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦਾ ਆਦਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

6.4.6 ਇਕਸਾਰਤਾ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (Canon of Coordination)

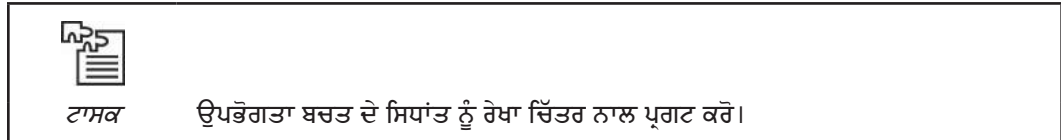
ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰ ਰਾਜ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕਸਾਰਤਾ ਬਣੀ ਰਹੇ। ਕਰਦਾਤਾ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਹੀ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਅਜਿਹਾ ਹੋਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ।

6.4.7 ਉਪਭੋਗਤਾ ਬਚਤ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (Canon of Consumer Surplus)

ਮਾਰਸ਼ਲ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਰ ਲਗਾਉਣੇ ਸਮੇਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਦੋ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ- (i) ਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਚਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦੇ ਬਾਅਦ ਵੀ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਦਾ ਆਕਰਸ਼ਣ ਬਣਿਆ ਰਹੇ। (ii) ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਤਿਆਗ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹੀ ਅਧਿਕਤਮ ਕਲਿਆਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਸੰਲਘਨ ਚਿੱਤਰ ਨਾਲ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ ਮੰਨ ਲਓ D ਸੀਮਾਂਤ ਉਪਯੋਗਤਾ ਟੇਢੀ-ਮੇਢੀ ਹੈ। ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਰਦਾਤਾ ਵਸਤੂ ਦੀ OP ਕੀਮਤ ਉੱਤੇ OQ ਮਾਤਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੰਨ ਲਓ ਪ੍ਰਤੀ ਇਕਾਈ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕੀਮਤ ਠੀਕ ਕਰ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਜਾਂ OQ₁ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਏ ਅਤੇ ਮਾਤਰਾ ਘੱਟ ਕੇ OQ₁ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਕਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਆਮਦਨ GHPP₁ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਕਰ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਅਤੇ ਵਸਤੂ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਦਾ ਗੁਣਨਫਲ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਉਪਯੋਗਤਾ ਦੀ ਆਮਦਨ GPPT₁ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਾਨੀ GHT ਹੈ। ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਲਗਾਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਉਪਯੋਗਤਾ ਬਚਤ ਦੀ ਹਾਨੀ ਹੋਵੇ।

ਐਡਮ ਸਮਿਥ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਉੱਤੇ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਰਜੋਸ਼ੀਆ ਸਟੈਂਪ (Sir Josiah Stamp) ਨੇ ਕਰਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਤਿੰਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੋਣਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ-

- (i) ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾ ਉੱਤੇ ਕਰਦਾਤਾ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
- (ii) ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
- (iii) ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਉਤਪਾਦਕ ਇਕਾਈ ਜਾਂ ਆਰਥਿਕ ਸਮਾਜ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਸਮੁਦਾਇ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨਾਲ ਵਿਹਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋ. ਕੈਨਨ ਨੇ ਠੀਕ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕੋਈ ਮੌਲਿਕ ਸਿਧਾਂਤ (Fundamental Principle) ਨਹੀਂ ਹੈ ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਦਾ ਦੂਜਾ ਤਰੀਕਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਨਤਾ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਅਤੇ ਕਿਫਾਇਤੀ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਅਧਾਰਭੂਤ ਸਿਧਾਂਤ ਹਨ।

ਕਈ ਆਧੁਨਿਕ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਗਾਰਨੀਅਰ (Garnier) ਰੋਸਚਰ (Roscher) ਅਤੇ ਰਿਕਾ ਸੈਲਰਨੋ (Ricca Salerno) ਆਦਿ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਲੇਖ ਯੋਗ ਹਨ, ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਚੰਗੀ ਕਰ ਪੱਧਤੀ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਨਿਯਮ ਬਣਾਏ ਜਾਣ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋ. ਸ਼ਿਰਾਜ ਦਾ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ “ਕੋਈ ਵੀ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਵਿਅਕਤੀ ਹੁਣ ਤੱਕ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਇੰਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਅਤੇ ਅਸਾਨ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਉਨਾ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਜਿੰਨਾ ਕਿ ਐਡਮ ਸਮਿਥ। ਉਸ ਦੇ ਤੇਜ਼ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਦਿਮਾਗ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਪੂਰਵ ਦੀ ਸਭ ਜਾਂਚ ਅਤੇ ਪੜਤਾਲ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਂ ਤਾਂ ਕੋਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੁਧਾਰ ਹੀ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਜਿਹੜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਕੋਈ ਉਚਾ ਸਥਾਨ ਦੁਆਇਆ।”

ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਬਾਅਦ ਦੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜਾ ਯੋਗਦਾਨ ਕੀਤਾ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਮਹੱਤਵ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਬੇਸਟੇਬਿਲ ਅਤੇ ਹੋਰ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਪਾਦਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਕ ਚੰਗੀ ਕਰ ਪੱਧਤੀ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਨਿਰਧਾਰਕ ਤੱਤਾਂ ਵਿੱਚ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਗੱਲ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਕਦੀ ਇਹ ਪਾਇਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਸੀ ਟਕਰਾਅ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸਰਵਅਧਿਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਹੀ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਵੇ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਲਈ ਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਸੁਵਿਧਾ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਧਿਕ ਮਾਤਰਾ ਦੀ ਕਿਫਾਇਤ ਨੂੰ ਘੱਟ ਮਾਤਰਾ ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹੱਤਵ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਾਤਰਾ ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਘੱਟ ਮਾਤਰਾ ਦੀ ਕਿਫਾਇਤ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਸਫਲ ਬਣਾਉਣਾ ਕਰ ਪੱਧਤੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਘੱਟ ਮਾਤਰਾ ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਸੁਵਿਧਾ ਨੂੰ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਦੇ ਲਈ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨਾ ਕੋਈ ਅਸੰਗਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ।

6.4.8 ਇਕ ਚੰਗੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ (Characteristics of a Good Tax System)

ਇਕ ਅਦਰਸ਼ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਉਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਅਨੁਸਾਰ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰ ਦਾ ਸਮਾਵੇਸ਼ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਐਡਮ ਸਮਿਥ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਆਧੁਨਿਕ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਕਰਾਰੋਪਣ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜਾ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਕੀਤਾ

ਗਿਆ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਤੱਥਾਂ ਨਾਲ ਇਕ ਚੰਗੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਗੁਣ ਅਤੇ ਕੁਝ ਦੋਸ਼ ਸੰਭਵ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਲੂਟਸ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ, “ਨਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਕਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਰਾਬ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।” ਵਿਵਹਾਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੋਸ਼ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਐਡਮੰਡ ਬਰਕ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਠੀਕ ਹੈ “ਕਰ ਲਗਾਉਣਾ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਰੱਖਣਾ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਔਖਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀਮਾਣ ਬਣੇ ਰਹਿਣਾ।” ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਠੀਕ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੋਣ ਉੱਤੇ ਅਨੁਚਿੱਤ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

ਨੋਟ

ਇਕ ਚੰਗੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀਆਂ ਕੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਹੋਣ ਇਹ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਮਾਂ ਦੇ ਵਾਰੇ ਵਿੱਚ ਜਨਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਰਾਜ ਕੋਸ਼ੀ ਨੀਤੀ, ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਦਸ਼ਾ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਉਦੇਸ਼ ਆਦਿ ਤੱਤਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਨਹੀਂ ਇਕ ਚੰਗੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਵਿਕਸਿਤ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵੱਖ ਹੋਵੇਗੀ।

ਸ਼ੀਮਤੀ ਹਿਕਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਚੰਗੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਗੁਣ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ-

- (i) ਜਨਤਾ ਉੱਤੇ ਜਿਹੜਾ ਕਰਾਏਪਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਯੋਗਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ।
- (ii) ਕਰ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਰਵਜਨਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਿੱਤੀ ਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਲਈ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
- (iii) ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਸਰਵ ਵਿਆਪਕਤਾ ਉੱਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਚੰਗੀ ਕਰ ਪੱਧਤੀ ਉਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਰ ਨੂੰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਵਧਾਇਆ ਜਾਵੇ ਪਰ ਯੁੱਧ ਜਿਹੇ ਸੰਕਟਕਾਲ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ ਉੱਤੇ ਭਾਰੀ ਕਰ ਨੂੰ ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਧਾਰਣ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਭਾਰੀ ਕਰਾਧਾਨ (Heavy Taxation) ਨੂੰ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਜੀਵਨ ਉੱਤੇ ਉਲਟਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਲੋੜੀਂਦਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਸਾਡਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਾਂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕਰ ਪੱਧਤੀ ਅਜਿਹੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਡਿੱਗਣ ਜਾਂ ਪ੍ਰਗਤੀ ਵਿਰੋਧੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾ ਪਵੇ।

ਨੋਟਸ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਉਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਅਨੁਸਾਰ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਾਂ ਦਾ ਸਮਾਵੇਸ਼ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ।

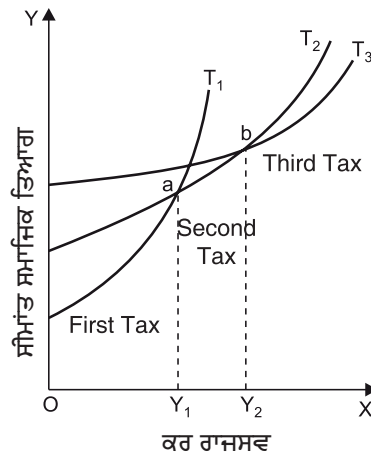
ਇਕ ਚੰਗੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀਆਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ-

1. ਕਰ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰ ਪੱਧਤੀ ਦੇ ਅੰਗ ਹਨ (Taxes are Parts of the Tax-system)

ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਹੈ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਰਾਜ ਦੇ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸੰਗਠਨ ਜਾਂ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਪੱਧਤੀ ਦੇ ਅੰਗ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਦੇਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਆਪਸੀ ਅਸਬੰਧਤ ਕਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ, ਹਰੇਕ ਕਰ ਉੱਤੇ ਇਸ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦਾ ਯੋਗ ਸਥਾਨ ਕੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਹੋਰ ਕਰਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਲਾਭਾਂ ਅਤੇ ਹਾਨੀਆਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਕਰਕੇ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਲੱਗ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਕਰ ਚੰਗਾ ਜਾਂ ਮਾੜਾ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕਰ ਪੱਧਤੀ ਦੇ ਇਕ ਅੰਗ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਠੀਕ ਇਸ ਤੋਂ ਉਲਟ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਰ ਪੱਧਤੀ ਦੇ ਇਕ ਅੰਗ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਹੋਰ ਕਰਾਂ ਦੇ ਮਾੜੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰ ਦੇਵੇ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕਰਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਬੇਲੋੜੀਂਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵਿਧਾਇਕਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਹ ਇਕ ਮੁੱਖ ਸਮੱਸਿਆ ਮੌਜੂਦ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸੰਤੁਲਤ, ਸੰਗਠਿਤ ਅਤੇ ਸਮਰੂਪ ਕਰ ਪੱਧਤੀ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਹੱਲ ਕੇਵਲ ਤਾਂ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਰ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਸੰਪੂਰਨ ਢਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਰਾਂ ਦਾ ਤਾਣਾ-ਬਾਣਾ ਅਜਿਹਾ ਬੁਣਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਉਸ ਨਾਲ ਕਰ ਪੱਧਤੀ ਵਿੱਚ ਬਹੁਰੂਪਤਾ (Symmetry) ਆਵੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੋਵੇ।

ਕਿਸੇ ਇਕ ਪੱਖੀ ਕਰਾਏਪਣ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਰਾਂ ਤੋਂ ਇਕ ਪੂਰੇ ਮਿਲੇ-ਜੁਲੇ ਰੂਪ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰਾਜਸਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਰ ਪੱਧਤੀ ਦੇ ਅਧਾਰ

ਨੋਟ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਆਪਕ ਰੂਪ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਜੋੜੇ ਹੋਏ ਰੇਖਾ ਚਿੱਤਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੋੜੇ ਹੋਏ ਚਿੱਤਰ ਵਿੱਚ X ਐਕਸ ਤੇ ਕਰ ਰਾਜਸਵ ਅਤੇ Y ਐਕਸ ਉੱਤੇ ਸੀਮਾਂਤ ਸਮਾਜਿਕ ਤਿਆਗ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਇਹ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲਾ ਕਰ ਕਿਸ ਸੀਮਾਂਤ ਸਮਾਜਿਕ ਤਿਆਗ, ਦੂਜੇ ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਕਰ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰਾਜਸਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਕਰ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਵੇਗੀ। ਰਾਜਸਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਵਾਉਣ ਦੇ ਲਈ ਕਰ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰੇਗੀ ਪਰ a ਬਿੰਦੂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਹਿਲਾਂ ਕਰ ਦਾ ਸੀਮਾਂਤ ਸਮਾਜਿਕ ਤਿਆਗ ਦੂਜੇ ਕਰ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ, ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰਾਜਸਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਦੂਜੇ ਕਰ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਵੇਗੀ। ਜ਼ਿਆਦਾ ਰਾਜਸਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਦੂਜੇ ਕਰ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਪਰ b ਬਿੰਦੂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੂਜੇ ਕਰ ਦਾ ਸੀਮਾਂਤ ਸਮਾਜਿਕ ਤਿਆਗ ਤੀਜੇ ਕਰ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰਾਜਸਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਤੀਜਾ ਕਰ ਲਗਾਏਗੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰਾਜਸਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਕਰ ਦਾ ਵਿਆਪਕ ਖੇਤਰ ਲੱਭਣਾ ਪਵੇਗਾ।

ਵਧਣਸ਼ੀਲ ਆਮਦਨੀ ਕਰ ਅਤੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਕਰਾਂ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਉਚ ਆਮਦਨੀ ਵਾਲੇ ਵਰਗਾਂ ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਵਰਤੋਂ ਵਾਲੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਉੱਤੇ ਭਾਰੀ ਬੋਝ ਪਾਉਣ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਵੀ ਕਰ ਲਗਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਘੱਟ ਆਮਦਨ ਵਾਲੇ ਵਰਗ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਸਕੇ। ਕਰ ਕੋਈ ਵੀ ਲਗਾਇਆ ਜਾਵੇ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਚੋਣ ਤਕ ਚੰਗੀ ਸੰਗਠਿਤ ਸਮਾਜਿਕ ਨੀਤੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਬਣੀ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਕੁੱਲ ਕਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸੰਪਤੀ ਕਰ, ਵਸਤੂ ਕਰ, ਆਮਦਨ ਕਰ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਕਰਾਂ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਦਾ ਪਤਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾਵੇ? ਇਸ ਲਈ ਕਰ ਪੱਧਰੀ ਅਜਿਹੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸਹੀ ਹੱਲ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰ ਸਕੇ।

2. ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ (Maximum Social Benefit)

ਕਰਾਧਾਨ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਆਗਮਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਹੀ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ ਮੰਨ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਫਿਰ ਵੀ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਸਮਾਜਿਕ ਮਕਸਦਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦਾ ਵੀ ਸਾਧਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਧਨ ਦੀ ਦੁਬਾਰਾ ਵੰਡ ਕਰਵਾਉਣੀ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਦੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨਾ। ਸਰਕਾਰੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਕਰਾਧਾਨ ਦਾ ਵੀ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਇਸਤੇਮਾਲ ਉਪਭੋਗ ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਅਤੇ ਨਿਯਮਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ, ਭਾਰੀ ਉਤਪਾਦਨ ਫੀਸ ਲਗਾ ਕੇ ਸ਼ਰਾਬ ਅਤੇ ਨਸ਼ੀਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਉਪਭੋਗ ਨੂੰ ਸਿਮਿਤ ਕਰਨਾ। ਅਜਿਹੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕਲਿਆਣ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੰਗੀ ਕਰ ਪੱਧਰੀ ਉਹ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਪੱਕਾ ਭਰੋਸਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਹੀ ਸਾਧਨ ਨਾ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਵੇ।

3. ਕਰਾਂ ਦੇ ਭਾਰ ਦਾ ਨਿਆ ਪੂਰਨ ਵਟਾਂਦਰਾ (Just Distribution of Tax Burden)

ਚੰਗੀ ਕਰ ਪੱਧਰੀ ਉਹ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਕਰਾਂ ਦੇ ਭਾਰ ਨੂੰ ਨਿਆ ਪੂਰਨ ਵਟਾਂਦਰੇ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਭਰੋਸਾ ਕਰੇ। ਕਰਾਂ ਦੇ ਭਾਰ ਦੇ ਨਿਆ ਪੂਰਨ ਵਟਾਂਦਰੇ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਸਿਧਾਂਤ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਹਨ-

1. **ਲਾਗਤ ਸਿਧਾਂਤ (Cost Theory)**- ਕਰਾਧਾਨ ਦਾ ਮਾਪ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਹਰੇਕ ਕਰਦਾਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸੇਵਾ ਦੀ ਲਾਗਤ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਨੋਟ
2. **ਲਾਭ ਸਿਧਾਂਤ (Benefit Theory)**- ਕਰਾਧਾਨ ਦਾ ਮਾਪ ਹਰੇਕ ਕਰਦਾਤਾ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਸੇਵਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਲਾਭ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ
3. **ਸਮਰੱਥਾ ਸਿਧਾਂਤ (Ability to Pay Theory)**- ਕਰਾਂ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਕਰ ਦੇਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਲਾਗਤ ਸਿਧਾਂਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ, ਫਿਰ ਵੀ ਹੋਰ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। (ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਪਿੱਛੇ ਕਰਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਅਤੇ ਫੀਸ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰੀਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ) ਕਰਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਲਾਗਤ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਕਰ ਇਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਸ਼ਦਾਨ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸਾਰੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਤੋਂ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੇ ਕਿੰਨਾ-ਕਿੰਨਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਗਤ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਰਦਾਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਲਾਗਤ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਇਸ ਲਈ ਬੁਢਾਪਾ ਪੈਨਸ਼ਨ ਜਿਹੇ ਕੁਝ ਇਕ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਲਾਭ ਦਾ ਵੀ ਪਤਾ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਲਾਭ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਤਾਂ ਪੈਨਸ਼ਨ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਪੈਨਸ਼ਨ ਹੀ ਕਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਵਾਪਸੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਜੇਕਰ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਕੁਝ ਅਪਵਾਦ (Exceptions) ਰੱਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸ ਨਿਯਮ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਕਿਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਰੱਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਬਾਕੀ ਬੱਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਜਾਂ ਸਮਰੱਥਾ ਸਿਧਾਂਤ ਜਿਸ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹ ਕਠਿਨਾਈ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਕਰਦਾਤਾ ਦੀ ਕਰ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾਵੇ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸ਼੍ਰੇਣ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਕਰ ਪੱਧਰੀ ਉਹ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕੁੱਲ ਤਿਆਗ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਭਰੋਸਾ ਕਰੇ ਅਤੇ ਜਿਹੜੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਅਮੀਰ ਵਰਗ ਉੱਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੋਝ ਪਾਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਇਕ ਚੰਗੀ ਕਰ ਪੱਧਰੀ ਵਧਣਸ਼ੀਲ (Progression) ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਉੱਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

4. ਕਰਾਂ ਦਾ ਸਰਵ ਵਿਆਪਕ ਰੂਪ ਨਾਲ ਲਾਗੂ ਹੋਣਾ (Universal Application of Taxes)

ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਮਰੱਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਕਰ ਅਦਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕਰ ਦੇਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਇਕ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਕਰਾਂ ਦਾ ਬੋਝ ਵੀ ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਪੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਪਰ ਭਾਰਤੀ ਕਰ ਪੱਧਰੀ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਇਹ ਗੁਣ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਕਰ ਵਿਆਪਕ ਅਤੇ ਇਕ ਬਰਾਬਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਉਸ ਸੀਮਾਂ ਤੱਕ ਕਰ ਨਹੀਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ, ਜਿੰਨਾ ਕਿ ਗੈਰ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਖੇਤਰਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਅਸੰਤੋਸ਼ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਗੈਰ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਹਨ, ਉਸ ਨਾਲ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਅਸੰਤੁਲਨ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਦਾ ਵੀ ਡਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਚੰਗੀ ਕਰ ਪੱਧਰੀ ਤਾਂ ਉਹ ਹੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਭੇਦਭਾਵ ਦੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਉੱਤੇ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿਆਪਕ ਅਤੇ ਇਕ ਬਰਾਬਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕਰੇ।

5. ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਵਾਧੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਵੀ ਵਧਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ (Revenues Should Increase with the Increase in National Income)

ਕਰ ਪੱਧਰੀ ਦਾ ਢਾਂਚਾ ਅਜਿਹਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇ, ਉਵੇਂ-ਉਵੇਂ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਨੁਪਾਤ ਖੁਦ-ਬ-ਖੁਦ ਸਰਕਾਰੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਰਹੇ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲੈਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਕਰ ਨਾ ਲਗਾਉਣਾ ਪਵੇ। ਇਸ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਤਾਂ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਉੱਤੇ ਜਾਂ ਭੂਮੀ ਦੇ ਪੂੰਜੀਗਤ ਮੁੱਲ 'ਤੇ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਰ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪ੍ਰਤੀ ਏਕੜ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ (Land Revenue) ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਜਿਹੜੀ ਕਿ 10 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਘੱਟ ਫਾਇਦੇਮੰਦ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰੇਕ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਸਥਿਰ ਕਰ (Fixed Tax) ਘੱਟ ਫਾਇਦੇਮੰਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਉਸ ਕਰ ਦੇ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਰਚਿਆਂ ਆਦਿ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਆਮਦਨ (Net Income) ਜਾਂ ਕੁੱਲ ਵਿਕਰੀਆਂ ਉੱਤੇ

ਨੋਟ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੰਗੀ ਕਰ ਪੱਧਤੀ ਉਹ ਹੈ, ਜਿਸ ਅਧੀਨ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਆਮਦਨ ਪੈਦਾਵਾਰ ਅਤੇ ਉਪਭੋਗ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਰਾਜ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਖੁਦ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਰਹੇ।

6. ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕਸਾਰਤਾ (Co-ordination Between Direct and Indirect Taxes)

ਚੰਗੀ ਕਰ ਪੱਧਤੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਇਕ ਹੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਕੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ, ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਉਸ ਅਧੀਨ ਸਾਰੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰ ਸੰਤੁਲਿਤ ਅਤੇ ਇਕਸਾਰ (Co-ordinated) ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਲਗਾਏ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਪੱਧਤੀ ਵਿੱਚ ਅਨੁਕੂਲ ਸਥਾਨ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਲੋੜੀਂਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕੇ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਤੇ ਉਪਭੋਗ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਉਲਟਾ ਅਸਰ ਵੀ ਨਾ ਪਵੇ। ਕਈ ਅਜਿਹੇ ਲਾਭ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ (Direct Taxes) ਵਿੱਚ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ (Indirect Taxes) ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਪਰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸੰਪੂਰਨ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ (Entire Economy) ਉੱਤੇ ਕਰ ਭਾਰ ਪਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਕ ਆਧੁਨਿਕ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵੱਧਦੇ ਹੋਏ ਖਰਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਕਾਫੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਨਹੀਂ ਦੇ ਪਾਉਂਦੇ। ਫਿਰ ਇਕ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਦਾਤਾ ਲਈ ਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਉੱਤੇ ਜਾਂ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਵਟਾਂਦਰੇ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਉਲਟਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਏ ਬਿਨਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਦੋਵਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰ ਲਗਾਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੰਗੀ ਕਰ ਪੱਧਤੀ ਨੂੰ ਵਧਣਸ਼ੀਲ (Progressive) ਜਾਂ ਕੇਵਲ ਅਨੁਪਾਤੀ (Proportional) ਕਰਾਂ ਉੱਤੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਨਿਰਭਰ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਹੀ ਕਰਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਗੁਣ ਅਤੇ ਦੋਸ਼ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੰਗੀ ਕਰ ਪੱਧਤੀ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਸਮੁਦਾਇ ਦੇ ਹਿੱਤ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਹੀ ਕਰਾਂ ਦਾ ਲਾਭ ਉਠਾਇਆ ਜਾਵੇ।

ਇਸ ਲਈ ਨਤੀਜੇ ਦੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਚੰਗੀ ਕਰ ਪੱਧਤੀ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਇਕ ਖਾਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਕਰਾਂ ਉੱਤੇ ਹੀ ਗੈਰ-ਜ਼ਰੂਰੀ ਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ, ਫਿਰ ਵੀ ਇਕ ਸੰਤੁਲਿਤ ਰੀਤੀ ਨਾਲ ਅਤੇ ਤਾਲਮੇਲ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਹੀ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕੇ ਅਤੇ ਉਪਭੋਗ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਦੋਸ਼ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਉੱਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਉਲਟਾ ਅਸਰ ਨਾ ਪਵੇ।

7. ਕਰ ਢਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਅਨੁਕੂਲਤਾ

ਕਰ ਢਾਂਚਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਆਰਥਿਕ ਉਚ ਵਾਅਦੇ ਉੱਤੇ ਨਿਯੰਤ੍ਰਨ ਪੂਰਨ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ, ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਗਤੀਗਤ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣਾ, ਸੰਕਟਕਾਲ ਵਿੱਚ ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਉ ਤੇ ਨਿਯੰਤ੍ਰਨ ਆਦਿ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮਕਸਦਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੇ ਕਰ ਢਾਂਚੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।

8. ਕਰਦਾਤਾਵਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਉੱਤੇ ਧਿਆਨ

ਇਕ ਚੰਗੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਦਾਤਾਵਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਤੱਥ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ-

- (i) ਕਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਕਰ ਕਾਨੂੰਨ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਅਤੇ ਅਸਾਨ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਇਕ ਆਮ ਵਿਅਕਤੀ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਸਮਝ ਸਕੇ।
- (ii) ਕਰਾਂ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਅਤੇ ਵਸੂਲੀ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਨੀਤੀ ਅਤੇ ਕਰ ਵਸੂਲ ਕਰਨ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਸਮਾਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਕਰ ਦਾਤਾਵਾਂ ਲਈ ਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਹੋਵੇ।
- (iii) ਕਰ ਦਾਤਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਅਤੇ ਕਠਿਨਾਈਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਠੀਕ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਕੇ ਹੱਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਨਿਪੁੰਨ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਹਾਇਕ ਸਿੱਧ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਮਜ਼ੋਰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਅਲੋਕਪ੍ਰਿਯ ਰਾਜਸਵ ਨੀਤੀਆਂ ਨਾਲ ਕਰ ਦੇਅ ਸਮਰੱਥਾ ਵਿੱਚ ਘਾਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

9. ਉਤਪਾਦਨ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ (Effects on Production)

ਇਕ ਚੰਗੀ ਕਰ ਪੱਧਤੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਤੇਜ਼ ਗਤੀ ਨਾਲ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਪੱਕਾ ਭਰੋਸਾ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਗਤੀਰਥਕ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ। ਚੰਗੀ ਕਰ ਪੱਧਤੀ ਦਾ ਢਾਂਚਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿ ਉਹ ਸਿਵਾਏ ਜਾਂ ਫਾਲਤੂ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰ ਦੇਵੇ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕੰਮ ਕਰਨ, ਬੱਚਤ

ਕਰਨ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਉੱਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਤੱਖ ਜਾਂ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਉਲਟਾ ਅਸਰ ਨਾ ਪਵੇ। ਕਰ ਪੱਧਰੀ ਅਜਿਹੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਤਪਾਦਨ ਵਾਧੇ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦੇਵੇ ਜਾਂ ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੰਮ ਕਰਨ, ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ (Invest) ਕਰਨ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰੇ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਡਾਲਟਨ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਪੇ-ਤੁਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਅਕਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ “ਆਰਥਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨਾਲ ਕਰਾਧਾਨ ਦੀ ਸਰਵੋਤਮ ਪੱਧਰੀ ਉਹ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗੇ ਜਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਘੱਟ ਮਾੜੇ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ।”

ਨੋਟ

10. ਵਟਾਂਦਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ (Effects of Distribution)

ਕਰਾਧਾਨ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਉਦੇਸ਼ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਮਾਤਰ ਕਰਨਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਜ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਹੀ ਕਾਰਜ ਪੂਰੇ ਕਰਨੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਕਰਾਧਾਨ ਨੂੰ ਰਾਜ ਲਈ ਧਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਸਾਧਨ ਮਾਤਰ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। “ਕੇਵਲ ਆਮਦਨ ਲਈ ਕਰਾਧਾਨ” ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਹੁਣ ਅਜਿਹਾ ਮੱਧਕਾਲੀਨ ਨਾਅਰਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਵਰਤਮਾਨ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਵੀ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਕਰਾਧਾਨ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੁਝ ਸਮਾਜਿਕ ਮਕਸਦਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਇਕ ਅਸਤਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਆਮਦਨ ਦੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਉਤਪਾਦਕ ਉਪਯੋਗਾਂ ਵੱਲ ਮੋੜਨਾ ਅਤੇ ਸਮੁਦਾਇ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕਲਿਆਣ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨਾ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੈਰ-ਸਰਕਾਰੀ ਉਪਭੋਗ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ (Investment) ਦਾ ਸਰੂਪ ਹੀ ਬਦਲ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਪੱਧਰ ਉਚਾ ਚੁੱਕਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਸਿੱਧ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਨਤੀਜੇ ਦੇ ਤੌਰ ’ਤੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਚੰਗੀ ਕਰ ਪੱਧਰੀ ਉਹ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਵਾਧੇ ਅਤੇ ਆਮਦਨੀਆਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਅਤੇ ਨਿਆ ਪੂਰਨ ਵਟਾਂਦਰੇ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਭਰੋਸਾ ਕਰੇ।

(11) ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਅਤੇ ਕਲਿਆਣ (Size of Revenue and Welfare)

ਪੁਰਾਣੇ ਜਾਂ ਸੰਸਥਾਪਕ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ (Classical Economists) ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਨਿਰਧਾਰਕ ਤੱਤ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਕੋਲ ਮੌਜੂਦ ਧਨ (Wealth) ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕੇਵਲ ਉਸ ਧਨ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾ ਕੇ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਵਣਿਜਕ ਆਮਦਨ ਜਿਹੇ ਹੋਰ ਸਰੋਤਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹੇ।

ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਵੀ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਗੈਰ-ਸਰਕਾਰੀ ਖੇਤਰ ਵੱਲ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਬਦਲਾਅ ਤੋਂ ਲਾਭ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਉੱਤੇ ਹਾਨੀਆਂ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਜਿਹੜੀ ਸਭ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕਰ ਲਗਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਸਭ ਤੋਂ ਘੱਟ ਖਰਚ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਲਈ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਨਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸਮਾਨਤਾ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਧਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਰਾਧਾਨ ਆਮਦਨ ਦੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ, ਸਮਾਜਿਕ ਨਿਆ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਾਧਨ ਹੈ।

ਇੱਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣ ਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ, ਕੇਵਲ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਉਪਲੱਬਧਤਾ (Availability of Resources) ਤੋਂ ਹੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਆਰਥਿਕ ਕਲਿਆਣ ਇਸ ਗੱਲ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਉਪਲੱਬਧ ਸਾਧਨ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਬਹੁਤ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਉੱਤੇ ਆਰਥਿਕ ਕਲਿਆਣ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਅਜਿਹਾ ਤਾਂ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਬਹੁਤ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕਰਾਧਾਨ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਵਟਾਂਦਰੇ ਉੱਤੇ ਉਲਟਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਕਰਾਧਾਨ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਨਿਆ ਪੂਰਨ ਵਟਾਂਦਰੇ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਥੇ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਘੱਟ ਹੋਣ ਉੱਤੇ ਵੀ ਆਰਥਿਕ ਕਲਿਆਣ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਦੀ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਕੇਵਲ ਤਾਂ ਹੀ ਵਰਨਣਯੋਗ ਅਨੁਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਬੁੱਧੀਮਤਾ ਭਰਪੂਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮਦਾਂ ਉੱਤੇ ਖਰਚ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਵੀ ਉੱਨਾ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ, ਜਿੰਨੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਤੀਜੇ ਦੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਚੰਗੀ ਕਰ ਪੱਧਰੀ ਉਹ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਨਾ ਕੇਵਲ ਰਾਜ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਧਨ ਦੇ ਵਟਾਂਦਰੇ ਵਿੱਚ ਪਾਈਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਕਲਿਆਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਾਧਾ ਕਰੇ।

6.4.9 ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ (Tax Structure in a Developing Economy)

ਹਰੇਕ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਸਰੂਪ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਅਧਾਰਭੂਤ

ਨੋਟ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਅਤੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰ ਸਕੇ। ਇਕ ਭਾਰਤ ਅਜਿਹੀ ਵਿਕਸਿਤ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਅਧਾਰਭੂਤ ਸਮੱਸਿਆ “ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ” ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਥੇ ਪੂਰਨ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਣੀ ਰਹੇ। ਇਸ ਲਈ ਵਿਕਸਿਤ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਸਰੂਪ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਥੇ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਅਤੇ ਪੂਰਨ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਸਹਿਯੋਗ ਮਿਲ ਸਕੇ ਪਰ ਵਿਕਸਿਤ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਲਈ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਮੁੱਖ ਸਮੱਸਿਆ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਗਤੀ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਰੂਪ ਅਜਿਹਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੂੰਜੀ ਨਿਰਮਾਣ ਦੀ ਦਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਕੇ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਦਰ ਨੂੰ ਵਧਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ, ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਉਣ ਉੱਤੇ ਕੰਟਰੋਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ ਅਤੇ ਧਨ ਆਮਦਨ ਦੇ ਵਟਾਂਦਰੇ ਵਿੱਚ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਤੋਂ ਭਿੰਨਤਾ ਲਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਪ੍ਰੋ. ਕਿੰਡਲੇ ਬਰਜ਼ਰ (Kindley Berger) ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰ ਨੀਤੀ ਦੇ ਦੋ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ—

- (i) ਗੈਰ-ਸਰਕਾਰੀ ਉਪਭੋਗ ਵਾਧਾ ਅਤੇ ਸੱਟੇ ਆਦਿ ਉੱਤੇ ਕੰਟਰੋਲ ਅਤੇ
- (ii) ਪੂੰਜੀ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨਾ

ਪ੍ਰੋ. ਮਾਇਰ ਅਤੇ ਬਾਲਡਵਿਨ (Meier and Baldwin) ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਨੀਤੀ ਤਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਸ ਤੋਂ—

- (i) ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕਰਾਧਾਨ ਸਮਰੱਥਾ ਵਧਾਈ ਜਾ ਸਕੇ।
- (ii) ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਨਿਪੁੰਨ ਅਤੇ ਇਮਾਨਦਾਰ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ, ਅਤੇ
- (iii) ਨਿਆ ਅਤੇ ਸਮਾਨਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ।

ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਦ੍ਰਿੜ ਕਰ ਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਉੱਤੇ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ—

(1) **ਪੂੰਜੀ ਨਿਰਮਾਣ ਦੀ ਦਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨਾ (Increase in the Rate of Capital Formation)**—ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਪੂੰਜੀ ਨਿਰਮਾਣ ਦੀ ਦਰ ਬਹੁਤ ਨੀਵੀਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰਾਰੋਪਣ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਕਰਨਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕਰ ਨੀਤੀ ਨਾਲ ਵਰਤਮਾਨ ਉਪਭੋਗ ਵਿੱਚ ਕਟੌਤੀ ਕਰਕੇ ਬੱਚਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਰਾਰੋਪਣ ਨਾਲ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਉਤਪਾਦਕ ਅਤੇ ਅਨੁਤਪਾਦਕ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁੜ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰਕੇ ਪੂੰਜੀ ਨਿਰਮਾਣ ਦੀ ਦਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

(2) **ਆਰਥਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਗਤੀ ਦੇਣਾ (To Accelerate to Economic Development)**—ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਸਮੱਸਿਆ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਗਤੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਕਰ ਨੀਤੀ ਅਜਿਹੀ ਨਿਰਧਾਰਣ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਲਈ ਕਰਾਰੋਪਣ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਇੱਛਾ ਬੱਚਤ ਅਤੇ ਉਚਿੱਤਤਾ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਤੇ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਉਤਪਾਦਨ ਵਾਧੇ ਲਈ ਕਰਾਰੋਪਣ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਵੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁੜ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

(3) **ਆਰਥਿਕ ਲਾਮਬੰਦੀ ਨੂੰ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰਨਾ (To Mobilize the Economic Surplus)**—ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਆਰਥਿਕ ਲਾਮਬੰਦੀ ਉਪਭੋਗ ਜਿਹੇ ਅਨੁਪਾਤਕ ਕਾਰਜਾਂ ਉੱਤੇ ਖਰਚ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੂੰਜੀ ਨਿਰਮਾਣ ਨੂੰ ਹਾਨੀ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਆਰਥਿਕ ਲਾਮਬੰਦੀ ਉਪਭੋਗ ਉੱਤੇ ਖਰਚ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰ ਵਿਵਸਥਾ ਅਜਿਹੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਉਪਭੋਗ ਤੋਂ ਹਟਾ ਕੇ ਪੂੰਜੀ ਨਿਰਮਾਣ ਵੱਲ ਹੋਰ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰ ਸਕੇ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀ ਨਿਰਮਾਣ ਦੇ ਅਧਾਰ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਵਾਧਾ ਕਰ ਸਕੇ।

(4) **ਆਰਥਿਕ ਵਿਸ਼ਮਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨਾ (To Minimize the Economic Disequalities)**—ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਵਿਸ਼ਮਤਾਵਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਰ ਨੀਤੀ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰੇ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਵਿਸ਼ਮਤਾਵਾਂ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਣ। ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਾਰੋਪਣ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਧਨ ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰ ਨੀਤੀ ਅਪਣਾਈ

ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਅਮੀਰ ਵਰਗ ਉੱਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦਰ ਨਾਲ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਹੇਠਲੇ ਵਰਗ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੋਟ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਅਮੀਰ ਵਰਗ ਤੋਂ ਕਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਧਨ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਖਰਚ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ

(5) ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਉ ਉੱਤੇ ਕੰਟਰੋਲ (Control on Inflation)—ਕਰਾਰੋਪਣ ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਉ ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਨ ਦਾ ਅਚੂਕ ਅਸਤਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਖਰਚ ਅਤੇ ਅਰਥਹੀਣ ਸਬੰਧਿਤ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਕਾਰਨ ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਉ ਦੀ ਗੰਭੀਰ ਸਥਿਤੀ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਇਕ ਪਾਸੇ ਉਚਿੱਤਤਾ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਉਸ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਪਾਉਂਦਾ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਮੰਗ ਅਤੇ ਮੁੱਲ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਉ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਨ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰਾਰੋਪਣ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਜਿਹੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਿਵਾਏ ਖਰੀਦ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰ ਸਕੇ ਅਤੇ ਇਛੁੱਕ ਬੱਚਤ ਨੂੰ ਉਤਕ੍ਰਿਸ਼ਟਤਾ ਦੇ ਸਕੇ।

(6) ਯੋਗਤਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਸ਼ਾਨ (Contribution According to Ability)—ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਜਿਹੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਐਸ਼ਦਾਨ ਜ਼ਰੂਰ ਦੇਣ ਅਤੇ ਕਰਾਰੋਪਣ ਕਰ ਸਮਰੱਥਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਸੂਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਦੋ ਲਾਭ ਹੋਣਗੇ, ਪਹਿਲਾ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਰਾਜਸਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕੇਗਾ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਕਰ ਭਾਗ ਦਾ ਵਟਾਂਦਰਾ ਨਿਆ ਪੂਰਨ ਹੋ ਸਕੇਗਾ। ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਜਿਹੀ ਅਪਣਾਈ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਅਧੀਨ ਸਾਰੇ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੀ ਸਮਰੱਥਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰ ਅਦਾ ਕਰ ਸਕਣ।

ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਬਹੁ-ਵਿਕਲਪੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Multiple Choice Questions)

- (6) ਕਰਾਰੋਪਣ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਪਾਦਨ ਕਿਸ ਨੇ ਕੀਤਾ?
(ਅ) ਐਡਮ ਸਮਿੱਥ	(ਬ) ਹੇਡਲੇ
(ਸ) ਅਰਸਤੂ	(ਦ) ਬ੍ਰਿਸਟੋਬਿਲ
- (7) ਸਰਵ ਪ੍ਰਥਮ ਕਰਾਧਾਨ ਨੂੰ ਕੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?
(ਅ) ਅਣ-ਉਤਪਾਦਕ	(ਬ) ਉਤਪਾਦਕ
(ਸ) ਉਪਭੋਗ	(ਦ) ਸਭ
- (8) ਜਿਹੜਾ ਜ਼ਰੂਰਤ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਾਂ ਦਾ ਸਮਾਂਵੇਸ਼ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ?
(ਅ) ਦੋਸ਼ ਪੂਰਨ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ	(ਬ) ਸਮਤਾ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ
(ਸ) ਆਦਰਸ਼ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ	(ਦ) ਵਿਕ੍ਰਿਤੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ

6.5 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)

- ਸੰਨ 1500 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਆਧੁਨਿਕ ਰਾਜ ਦਾ ਉਦੇ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਕਰਾਧਾਨ (Taxation) ਨੇ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ। ਸਰਕਾਰ ਖਰਚ ਦੇ ਵਾਧੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਸਰੋਤ ਲੱਭਣੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਉਹ ਲੱਭੀਆਂ ਗਈਆਂ ਨਵੀਆਂ-ਨਵੀਆਂ ਸੰਪਤੀਆਂ ਉੱਤੇ, ਨਵੀਆਂ-ਨਵੀਆਂ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਉਪਭੋਗ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ-ਨਵੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾ ਕੇ 19ਵੀਂ ਅਤੇ 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਕਰ ਅਤੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰ ਕਰ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਵਧਿਆ।
- ਸੰਨ 1929 ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਬਿੱਚਣ ਵਾਲੀ ਮੰਦੀ (Depression) ਨੇ ਕੁੱਲ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਕਰਾਂ ਦੀ ਉਪਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸਹਾਇਤਾ ਉੱਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਵਾਧੇ ਦੇ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਕਰਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।
- ਹਰੇਕ ਰਾਜ ਦੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕੇ, ਆਪਣੀ-ਆਪਣੀ ਯੋਗਤਾ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਐਸ਼ਦਾਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਉਸ ਆਮਦਨ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਜਿਸ ਦਾ ਆਨੰਦ ਉਹ ਰਾਜ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ-ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕਰਾਧਾਨ ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ

ਨੋਟ

ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕਰਾਧਾਨ ਦੀ ਅਸਮਾਨਤਾ ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖਰਚ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਹਰੇਕ ਨਾਗਰਿਕ ਤੋਂ ਉਸ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰ ਵਸੂਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

- ਹਰੇਕ ਕਰ ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਅਜਿਹੀ ਰੀਤੀ ਨਾਲ ਵਸੂਲ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਅਦਾ ਕਰਨਾ ਕਰਦਾਤਾ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਹੋਵੇ।
- ਹਰੇਕ ਕਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਗਾਇਆ ਅਤੇ ਵਸੂਲ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਰਾਜ ਦੇ ਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਜਿੰਨਾ ਧਨ ਆਵੇ, ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜੇਬ ਤੋਂ ਉਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਫਾਲਤੂ ਧਨ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਨਿਕਲੇ।
- ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਰਾਧਾਨ ਨੂੰ ਉਤਪਾਦਕ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
- ਰਾਜਸਵ ਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਰਾਜ ਦੇ ਖਰਚ ਲਈ ਆਮਦਨੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਵਿੱਤ ਮੰਤਰੀ ਸੁਭਾਵਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਹੀ ਕਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਰਕਮ ਤੋਂ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਉਂਦਾ ਹੈ।
- ਜੇਕਰ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਚੰਗੀ ਕਰ ਪੱਦਤੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਹਾਂਗਾ ਕਿ ਚੰਗੀ ਕਰ-ਪੱਦਤੀ ਉਹ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਅਸੀਮਿਤ ਸੰਖਿਆ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਹਲਕਾ ਦਬਾਅ ਪਾਵੇ ਅਤੇ ਭਾਰੀ ਦਬਾਅ ਕਿਸੇ ਉੱਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ।
- ਨਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਕਰ ਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚੰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖਰਾਬ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

6.6 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)

- ਕਰਾਰੋਪਣ (Taxation)—ਕਰ ਲਗਾਉਣਾ।
- ਆਮਦਨ-ਕਰ (Income Tax)—ਆਮਦਨੀ ਉੱਤੇ ਲੱਗਣ ਵਾਲਾ ਕਰ।

6.7 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)

1. ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਉੱਤੇ ਚਾਨਣਾ ਪਾਓ।
2. ਨਿਸ਼ਚਿੰਤਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਵਿਆਖਿਆ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰੋ।
3. ਲੋਚਦਾਰ ਸਿਧਾਂਤ ਕੀ ਹੈ?
4. ਕਰ ਦੇ ਕਿੰਨੇ ਪਹਿਲੂ ਹਨ? ਲਿਖੋ।
5. “ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਵਾਧੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਵੀ ਵਧਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।” ਇਸ ਕਥਨ ਨਾਲ ਤੁਸੀਂ ਕਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਸਹਿਮਤ ਹੋ? ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰੋ।

ਉੱਤਰ: ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Answer : Self Assessment)

(1) ਇਛੁੱਕ	(2) 1500	(3) ਐਡਮ ਸਮਿੱਥ	(4) ਹੇਡਲੇ
(5) ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ	(6) (ਅ)	(7) (ਬ)	(8) (ਸ)

6.8 ਸਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਬੁਕਸ

1. ਲੋਕ ਵਿੱਤ-ਨਿਊ ਰਾਇਲ ਬੁੱਕ ਕੰਪਨੀ।
2. ਲੋਕ ਵਿੱਤ-ਐਚ. ਐਲ. ਭਾਟੀਆ, ਵਿਕਾਸ ਪਬਲਿਕੇਸ਼ਨ ਹਾਊਸ ਪ੍ਰਾ. ਲਿ.।

ਇਕਾਈ-7 : ਕਾਰਜ-ਸਾਧਕ ਸਿਧਾਂਤ (Expediency Theory)

ਨੋਟ

ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ (Contents)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

7.1 ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ (Evaluation of Theory)

7.2 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)

7.3 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)

7.4 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)

7.5 ਸਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਇਸ ਇਕਾਈ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ-

- ਕਾਰਜ-ਸਾਧਕ-ਸਿਧਾਂਤ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਮੁਲਾਂਕਣ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਸਬੰਧੀ।

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕੇਵਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਉਚਿੱਤਤਾ ਬਣਦੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਸੂਲ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਰਾਜਸਵ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵੀ ਹੋ ਸਕੇ। ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਕਰ ਨੂੰ ਲਗਾਉਣਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵਸੂਲ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ, ਇਕ ਅਰਥਹੀਣ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਤੋਂ ਸਿਵਾਏ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਨਿੱਜੀ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ਕਰ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੇ ਸੰਭਾਵਿਤ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅੰਦਾਜ਼ਨ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦੇ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹੋਣ ਉੱਤੇ ਵੀ ਜੇਕਰ ਕਰ-ਰਾਜਸਵ ਦੀ ਸਹੀ ਰਾਸ਼ੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨਾ ਨਾਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।

7.1 ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ (Evaluation of Theory)

(1) ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਜ਼ਰੂਰ ਇਕ ਕੋਝੇ ਸੱਚ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਸੱਚ ਕੇਵਲ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਹੈ। ਵਿਵਹਾਰਕਤਾ ਦੇ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਹਰ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਹਰ ਵਿਧਾਨ ਮੰਡਲ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰਾਜਸਵ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਸਿਵਾਏ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਉਦੇਸ਼ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨ ਕੇਵਲ ਕਾਰਜ-ਸਾਧਕਤਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਕਿਸੇ ਕਰ ਨੂੰ ਅਪਣਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਸਿਵਾਏ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਰਗਾਂ ਦੀ ਇਹ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਰਦਾਤਾ ਦਾ ਭਾਰ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵਰਗਾਂ ਉੱਤੇ ਹੀ ਥੋਪਿਆ ਜਾਵੇ। ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਸਵਾਰਥਾਂ (Sectarian or Vested Interests) ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਉੱਤੇ ਸਾਰੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਦਬਾਅ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਕਈ ਵਾਰ ਸਰਕਾਰ ਦਬਾਅ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਵੀ ਕਰ ਸਬੰਧੀ ਫੈਸਲੇ ਲੈ ਲੈਂਦੀ ਹੈ।

(2) ਇਹ ਤੱਥ ਵੀ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸਰਕਾਰ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਕਰ ਲਗਾਉਣਾ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਠਹਿਰਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਗਲਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਰ ਵਸੂਲਣ ਦੀ ਲਾਗਤ ਆਦਿ ਅਨੇਕਾਂ ਪਹਿਲੂਆਂ ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਕਿਸੇ ਕਰ ਦੇ ਅਪਣਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਗਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰਦਾਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਨੋਟ (3) ਕਿਸੇ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਪੂਰਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕੇਵਲ ਕਾਰਜ-ਸਾਧਕਤਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸੰਭਾਵਿਤ ਲਾਭਾਂ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤੱਥ ਸਰਵਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਉੱਤੇ ਗਹਿਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਇਹ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇ ਚੰਗੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਅਤੇ ਮਾੜੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਘਾਟਾ ਹੋਵੇ। ਜੇਕਰ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਭਾਵਿਤ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਸਮਾਜ ਲਈ ਬਹੁਤ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਵੀ ਸਿੱਧ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਨੋਟਸ

ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਕਰ ਦੇ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਉਚਿੱਤਤਾ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਵਸੂਲਿਆ ਨਾ ਜਾ ਸਕੇ ਪਰ ਅਜਿਹੇ ਸਾਰੇ “ਯੋਗ” ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਬਰਾਬਰ ਨਾ ਮੰਨ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਰਵੋਤਮ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਚੁਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹਾਨੀ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਿੱਤ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਵੇ।

ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਖਾਲੀ ਥਾਵਾਂ ਭਰੋ (Fill in the blanks)

- (1) ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਕਰ ਨੂੰ ਲਗਾਉਣਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵਸੂਲ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਇਕ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਤੋਂ ਸਿਵਾਏ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।
- (2) ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਜ਼ਰੂਰ ਕੌੜੇ ਸੱਚ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਸੱਚ ਕੇਵਲ ਹੈ।
- (3) ਕਿਸੇ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਪੂਰਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕੇਵਲ ਕਾਰਜ-ਸਾਧਕਤਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਉਸ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸੰਭਾਵਿਤ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- (4) ਸਾਰੇ ਯੋਗ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਬਰਾਬਰ ਨਾ ਮੰਨ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਰਾਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
- (5) ਕਿਸੇ ਸਰਕਾਰ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਲਗਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।

7.2 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)

- ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਕਰ ਨੂੰ ਲਗਾਉਣਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵਸੂਲ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ, ਇਕ ਅਰਥਹੀਣ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਤੋਂ ਸਿਵਾਏ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਨਿੱਜੀ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ਕਰ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੇ ਸੰਭਾਵਿਤ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ।
- ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਅਵੱਸ਼ ਇਕ ਕੌੜੇ ਸੱਚ ਉੱਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਸੱਚ ਕੇਵਲ ਬੇਅਰਥ ਹੈ। ਵਿਵਹਾਰਿਕਤਾ ਦੇ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਹਰ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਹਰ ਵਿਧਾਨ ਮੰਡਲ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰਾਜਸਵ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਸਿਵਾਏ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਉਦੇਸ਼ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨ ਕੇਵਲ ਕਾਰਜ-ਸਾਧਕਤਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਕਿਸੇ ਕਰ ਨੂੰ ਅਪਣਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- ਇਹ ਸੱਚ ਵੀ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸਰਕਾਰ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਕਰ ਲਗਾਉਣਾ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਠਹਿਰਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ।
- ਕਿਸੇ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਪੂਰਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕੇਵਲ ਕਾਰਜ-ਸਾਧਕਤਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਉਸ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸੰਭਾਵਿਤ ਲਾਭਾਂ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤੱਥ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਸਰਵਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਕਰ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਉੱਤੇ ਗਹਿਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ।

7.3 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)

ਨੋਟ

- ਕਾਰਜ ਸਾਧਕ (Expediency) ਕਾਰਜ ਸਾਧਨ ਵਾਲਾ।
- ਮੁਲਾਂਕਣ (Evaluation) ਮੁੱਲ ਮਾਪਣਾ।

7.4 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)

1. ਕਾਰਜ ਸਾਧਕ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਕੀ ਮਹੱਤਵ ਹੈ?
2. ਕਾਰਜ ਸਾਧਕ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰੋ।

ਉੱਤਰ: ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Answer : Self Assessment)

1. ਅਰਥਹੀਣ
2. ਬੇਅਰਥ
3. ਲਾਭਾਂ
4. ਸਰਵੋਤਮ
5. ਕਰ

7.5 ਸੰਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਬੁਕਸ

1. ਲੋਕ ਵਿੱਤ-ਨਿਊ ਰਾਇਲ ਬੁੱਕ ਕੰਪਨੀ।
2. ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ-ਮੰਜੂਸ਼ਾ ਸ਼ਰਮਾ, ਓ. ਪੀ. ਬੋਹਰਾ, ਰਵੀ ਬੁੱਕਸ।
3. ਮਨੀ ਬੈਂਕਿੰਗ : ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਟਰੇਡ ਐਂਡ ਪਬਲਿਕ ਫਾਇਨੈਂਸ-ਨੀ. ਥਾਈ ਸੋਮ ਸ਼ੇਖਰ, ਅਨਮੋਲ 2004।
4. ਪਬਲਿਕ ਫਾਇਨੈਂਸ-ਨੰਦਾ ਕਿਸ਼ੋਰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ, ਏ. ਬੀ. ਡੀ. ਪਬਲਿਕੇਸ਼ਨ 2011।

ਨੋਟ

ਇਕਾਈ-8 : ਸਮਾਜਿਕ-ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਿਧਾਂਤ (Socio-Political Theory)

ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ (Contents)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

- 8.1 ਸਮਾਜਿਕ-ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਿਧਾਂਤ (Socio-Political Theory)
- 8.2 ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ (Evaluation of Theory)
- 8.3 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)
- 8.4 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)
- 8.5 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)
- 8.6 ਸਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਇਸ ਇਕਾਈ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ-

- ਸਮਾਜਿਕ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਸਬੰਧੀ।
- ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਮੁਲਾਂਕਣ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਸਬੰਧੀ।

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

ਵੈਗਨਰ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਨਿੱਜੀ ਸੰਪਤੀ ਦੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰਤਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਕੇਵਲ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਸਟਮ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਕਿਸੇ ਆਗਿਆ ਦੀ ਦੇਣ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਇਹ ਅਧਿਕਾਰ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਪਤੀ ਦੇ ਸਵਾਮੀਤਵ ਅਤੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰਤਾ ਨੂੰ ਸਹੀ ਨਿਯਮਿਤ ਕਰੇ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਖਿਆ ਹੋ ਸਕੇ।

8.1 ਸਮਾਜਿਕ-ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਿਧਾਂਤ (Socio-Political Theory)

ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਜਰਮਨੀ ਦੇ ਅਡੋਲਫ ਵੈਗਨਰ (Adolph Wagner) ਨੇ ਪ੍ਰਤੀਪਾਦਿਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਮੂਲ ਧਾਰਨਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਰਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਉਸ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉੱਤੇ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜਰਮਨ-ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਵੈਗਨਰ ਦਾ ਵੀ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਹੱਲ ਵਿਅਕਤੀਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਪਰ ਕੁਝ ਸਮੂਹਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਕੇਵਲ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਸਮੂਹ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਦੀ ਇਕ ਆਪਣੀ ਉਚਿੱਤਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਇਹ ਬੁਨਿਆਦੀ ਫਰਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਬਾਰੇ ਪੂਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਾਲੇ ਕਦਮ ਚੁੱਕੇ। ਇਸ ਲਈ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਮਾਜ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਪਰ ਕੁਝ ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇ, ਪੂਰੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਵੈਗਨਰ ਵੱਲੋਂ ਕਰ-ਨੀਤੀ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਆਧੁਨਿਕ ਹਿੱਤ-ਵਰਧਨ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਅਪਣਾਉਣ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਵੈਗਨਰ ਦਾ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਨਾਲ ਆਮਦਨ ਦੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਛੋਟੀਆਂ ਆਮਦਨੀਆਂ ਕਰ ਮੁਕਤ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ।

ਵੈਗਨਰ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਨਿੱਜੀ ਸੰਪੱਤੀ ਅਤੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰਤਾ ਦਾ ਅਸਤਿਤਵ ਕੇਵਲ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਸਟਮ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਕਾਰਨ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਕੇਵਲ ਦੈਵੀ ਆਗਿਆ ਦੀ ਦੇਣ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਇਹ ਅਧਿਕਾਰ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਪੱਤੀ ਦੇ ਅਸਤਿਤਵ ਅਤੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰਤਾ ਨੂੰ ਯੋਗ ਸਹੀ ਨਿਯਮਿਤ ਕਰੇ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਹੋ ਸਕੇ। ਵੈਗਨਰ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤਾਂ ਕਾਫੀ ਵਿਰੋਧ ਹੋਇਆ ਪਰ ਇਹੀ ਵਿਚਾਰ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਦੀਆਂ ਆਧੁਨਿਕ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਮੂਲ ਅਧਾਰ ਬਣ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਇੰਨੀਆਂ ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਪਣਾ ਤੱਕ ਔਖਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਆਧੁਨਿਕ ਸਰਕਾਰ ਇਕ ਗਹਿਰੇ ਦਰਸ਼ਕ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਪੀੜ੍ਹਤ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਹੱਲ ਲਈ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨਾ ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਮੂਲ ਕਰਤਵ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ

ਟਾਸਕ

ਅਡੋਲਫ ਵੈਗਨਰ ਕਿੱਥੋਂ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ?

8.2 ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ (Evaluation of Theory)

ਕਾਰਜ-ਕਾਰੀ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ-ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਕਰ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਵਧੇਰੇ ਸਵੀਕਾਰੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿੱਚ ਕਈ ਗਲਤੀਆਂ ਵੀ ਹਨ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਨੈਤਿਕਤਾ ਜਾਂ ਕਰ-ਭਾਰ ਦੀ ਵੰਡ ਵਿੱਚ ਨਿਆ ਉਚਿਤ ਸਮਾਨਤਾ ਉਤੇ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਿਸਥਾਰ ਦੇ ਅਭਾਵ ਵਿੱਚ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਹੱਲ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਬਣਨ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਉਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਰੱਥ ਅਤੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਣ ਲੱਗੀ ਹੈ। ਰਾਇਲ ਕਮਿਸ਼ਨ ਔਨ ਟੈਕਸੇਸ਼ਨ (ਕਨਾਡਾ) (Royal Commission on Taxation, Canada) ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਰ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਸਰਵੋਤਮ ਉਦੇਸ਼ ਉਸ ਦੇ ਭਾਰ ਦੀ ਨਿਆ ਉਚਿਤ ਵੰਡ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਨੂੰਨੀ ਦੇ ਅਭਾਵ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਹਾਨੀ ਵੀ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਨਸ਼ਟ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕਰਦਾਤਾਵਾਂ ਦੇ ਮੰਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਬੈਠ ਜਾਵੇ ਕਿ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਕਾਨੂੰਨੀ ਦਾ ਅਭਾਵ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਕਰਾਂ ਦੀ ਚੋਰੀ ਦੀ ਵੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ

ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਕਈ ਕਠਿਨਾਈਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਉਗਰ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਦੂਜੀ ਕਠਿਨਾਈ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਦਾ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਹੋਰ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾਵ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ, ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ, ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ। ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਭਾਵਿਤ ਟਕਰਾਵ ਦਾ ਹੱਲ “ਕਰ” ਦੇ ਸਮਰੱਥਤਾ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿੱਚ ਸੰਭਵ ਹੈ।

ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਥਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੱਚ ਜਾਂ ਝੂਠ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰੋ

(State whether the following statements are True or False)

1. ਸਮਾਜਿਕ-ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਪਾਦਨ ਜਰਮਨੀ ਦੇ ਅਡੋਲਫ ਵੈਗਨਰ ਨੇ ਕੀਤਾ ਸੀ।
2. ਜਰਮਨ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਵੈਗਨਰ ਦਾ ਵੀ ਇਹੀ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਹੱਲ ਵਿਅਕਤੀਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨਾਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
3. ਕਾਰਜ ਕਾਰੀ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ-ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਕਰ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਵਧੇਰੇ ਸਵੀਕਾਰੀ ਹੈ।

ਨੋਟ 8.3 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)

- ਸਮਾਜਿਕ-ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਜਰਮਨੀ ਦੇ ਅਡੋਲਫ ਵੈਗਨਰ (Adolph Wagner) ਨੇ ਪ੍ਰਤੀਪਾਦਿਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਮੂਲ ਧਾਰਨਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਰਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਉਸ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉੱਤੇ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।
- ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਮਾਜ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਪਰ ਕੁਝ ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕੇ ਪੂਰੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।
- ਕੋਈ ਵੀ ਆਧੁਨਿਕ ਸਰਕਾਰ ਇਕ ਬਾਹਰੀ ਦਰਸ਼ਕ ਵਾਂਗ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਪੀੜਤ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਹੱਲ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨਾ ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਮੂਲ ਕਰਤਵ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- ਕਾਰਜ-ਕਾਰੀ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ-ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਕਰ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਅਧਿਕ ਸਵੀਕਾਰੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿੱਚ ਕਈ ਗਲਤੀਆਂ ਵੀ ਹਨ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਨੈਤਿਕਤਾ ਜਾਂ ਕਰ ਭਾਰ ਦੀ ਵੰਡ ਵਿੱਚ ਨਿਆ ਉਚਿਤ ਸਮਾਨਤਾ ਉੱਤੇ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

8.4 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)

- ਕਮਿਸ਼ਨ (Commission)—ਆਯੋਗ।
- ਕਰਾਰੋਪਣ (Taxation)—ਕਰ ਲਗਾਉਣਾ।

8.5 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)

1. ਸਮਾਜਿਕ-ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।
2. ਸਮਾਜਿਕ-ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰੋ।

ਉੱਤਰ : ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Answer : Self Assessment)

- (1) ਸੱਚ (2) ਝੂਠ (3) ਸੱਚ

8.6 ਸਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਪੁਸਤਕ

1. ਲੋਕ-ਵਿੱਤ-ਨਿਊ ਗਾਇਲ ਬੁੱਕ ਕੰਪਨੀ।
2. ਲੋਕ-ਵਿੱਤ-ਐਚ. ਐਲ. ਭਾਟੀਆ, ਵਿਕਾਸ ਪਬਲਿਕੇਸ਼ਨ ਹਾਊਸ ਪ੍ਰਾ. ਲਿ.।
3. ਮਨੀ ਬੈਂਕਿੰਗ ਐਂਡ ਪਬਲਿਕ ਫਾਇਨੈਂਸ-ਸੁੰਦਰਮ ਵੀ. ਅਲਫਾ ਪਬਲੀ 2009।
4. ਪਬਲਿਕ ਫਾਇਨੈਂਸ-ਸੁਪੀਤ ਸਿੰਘ ਐਂਡ ਅਨਿਲ ਕੇ ਗੁਪਤਾ, ਡੋਮੀਨੇਟ 2012।

ਇਕਾਈ-9 : ਭੁਗਤਾਨ ਸਮਰਥਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ : ਵਸਤੂਪਰਕ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀਪਰਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ (Ability to Pay Theory : Objective and Subjective Indices)

ਨੋਟ

ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ (Contents)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

- 9.1 ਭੁਗਤਾਨ ਸਮਰਥਤਾ ਦੇ ਸੂਚਕ (Index of Ability to Pay)
- 9.2 ਵਿਅਕਤੀਪਰਕ ਜਾਂ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ (Subjective Approach)
- 9.3 ਵਸਤੂਪਰਕ ਜਾਂ ਬਾਹਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ (Objective Approach)
- 9.4 ਉਤਪਾਦਨ-ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿੱਚ ਸਮਰਥਤਾ ਦਾ ਮਾਪ (Index of Ability in Faculty Theory)
- 9.5 ਕਰ ਸਮਰਥਤਾ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ (Ability to Pay Theory and Under-developed Countries)
- 9.6 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)
- 9.7 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)
- 9.8 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)
- 9.9 ਸਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਇਸ ਇਕਾਈ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ-

- ਭੁਗਤਾਨ ਸਮਰਥਤਾ ਦੇ ਸੂਚਕ ਸਬੰਧੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਸਬੰਧੀ।
- ਵਿਅਕਤੀਪਰਕ ਜਾਂ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਸਬੰਧੀ।
- ਵਸਤੂਪਰਕ ਜਾਂ ਬਾਹਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਸਬੰਧੀ।
- ਉਤਪਾਦਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿੱਚ ਸਮਰਥਤਾ ਦੇ ਮਾਪ ਸਬੰਧੀ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਸਬੰਧੀ।
- ਕਰ ਸਮਰਥਤਾ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਸਬੰਧੀ।

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

ਭੁਗਤਾਨ ਸਮਰਥਤਾ ਦੇ ਸੂਚਕ ਵਿੱਚ ਸੰਪਤੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਰੋਤ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਆਮਦਨ ਜ਼ਿਰੋ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਵੱਡੀ ਧਨ ਰਾਸ਼ੀ ਤੱਕ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਵਿਅਕਤੀਪਰਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਅਧੀਨ ਕਰਦਾਨ ਸਮਰਥਤਾ ਨੂੰ ਮਾਪਣ ਲਈ ਤਿਆਗ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਸਤੂਪਰਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਵਿੱਚ ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ਕਤੀ ਸਿਧਾਂਤ ਜੋੜਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ ਅਨੇਕਾਂ ਵਿਚਾਰਕਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਰਦਾਨ ਯੋਗਤਾ ਸਿਧਾਂਤ ਸਰਵਵਿਆਪਕ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਘੱਟ ਅੱਧਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

9.1 ਭੁਗਤਾਨ ਸਮਰਥਤਾ ਦੇ ਸੂਚਕ (Index of Ability to Pay)

(ਕ) ਸੰਪਤੀ (Property)- ਕਰ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਜਾਂ ਸਮਰਥਤਾ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ, ਆਪਣੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਆਮਦਨ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਅਧਿਕ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਆਮਦਨ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸੰਚਿਤ ਧਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸੰਪਤੀ ਨੂੰ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਕਰ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰਥਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅਸਲੀਅਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੰਪਤੀ ਭੁਗਤਾਨ ਸਮਰਥਤਾ ਦੀ ਮੁੱਖ ਕਸੌਟੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਹਾਂ, ਇਸ ਨੂੰ ਸਮਰਥਤਾ ਦਾ ਅਨੁਪੂਰਕ ਸੂਚਕ (Supplementary Index) ਜ਼ਰੂਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਕਾਰਨ ਹਨ-

- (1) ਸੰਪਤੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਰੋਤ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਪਤੀਆਂ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹੋਣ, ਅਜਿਹੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ।
- (2) ਸੰਪਤੀ ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਆਮਦਨ ਲਗਾਤਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।
- (3) ਸੰਪਤੀ ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਆਮਦਨ ਜ਼ੀਰੋ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਵੱਡੀ ਧਨ ਰਾਸ਼ੀ ਤੱਕ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਹੋਣਾ ਸੰਪਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ, ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਇਸਤੇਮਾਲ ਆਦਿ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਮਕਾਨ ਕੋਈ ਪ੍ਰਦਾਨ ਨਾ ਕਰੇ ਪਰ ਜੇਕਰ ਉਹੀ ਮਕਾਨ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਆਮਦਨ ਦਾ ਇਕ ਚੰਗਾ ਸਰੋਤ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- (4) ਸੰਪਤੀ ਉੱਤੇ ਜਿਹੜਾ ਕਰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਪੂੰਜੀਗਤ ਮੁੱਲ (Capital Value) ਉੱਤੇ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਸਾਲ ਸੰਪਤੀ ਤੋਂ ਕੋਈ ਆਮਦਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਉਸ ਸੰਪਤੀ ਉੱਤੇ ਲਗਾਏ ਗਏ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਨਿਆ ਉਚਿਤ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਪਤੀ ਨੂੰ ਕਰ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰਥਤਾ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਜਾਂ ਮੁੱਖ ਕਸੌਟੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਹਾਂ, ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਰਨਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਤੀ ਨੂੰ ਭੁਗਤਾਨ-ਸਮਰਥਤਾ ਦੀ ਅਨੁਪੂਰਕ ਕਸੌਟੀ (Supplementary Test) ਜ਼ਰੂਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ-

- (1) ਹੋਰ ਸਮਰੱਥਾ (Additional Capacity)- ਸੰਪਤੀ ਦਾ ਸਵਾਮੀਤਵ ਹੱਕ ਇਸ ਦੇ ਧਾਰਕ (Holder) ਨੂੰ ਕਰ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਹੋਰ ਸਮਰੱਥਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਯੁੱਧ ਜਾਂ ਖਰਚਿਆਂ ਆਦਿ ਮਗਰੋਂ ਮੁੱਖ ਆਮਦਨ (Net Income) ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- (2) ਭੁਗਤਾਨ ਸਮਰਥਤਾ (Ability to Pay)- ਸੰਪਤੀ ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨਾਲ ਕਮਾਈ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਰ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰਥਤਾ ਅਧਿਕ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੰਪਤੀ ਉਸ ਦੇ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ (Recipient) ਨੂੰ ਕਰ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਬਹੁਤ ਅਧਿਕ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੰਪਤੀ ਤੋਂ ਉਸ ਦੇ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਜਿਹੜੀ ਆਮਦਨ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਕਮਾਈ (Unearned) ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੀ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

(ਖ) ਆਮਦਨ (Income)- ਕਰ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਦਾ ਦੂਜਾ ਸੂਚਕ ਆਮਦਨ ਤੋਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਆਮਦਨ (Gross Income) ਵਿੱਚ ਲਾਗਤ ਦਾ ਤੱਤ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਯੁੱਧ ਜਾਂ ਖਰਚਿਆਂ ਆਦਿ ਮਗਰੋਂ (Net Income) ਲਾਗਤ ਘਟਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕੁੱਲ ਆਮਦਨ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਖਰਚਿਆਂ ਆਦਿ ਮਗਰੋਂ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਕਰ ਸਮਰੱਥਾ ਦੇ ਮਾਪ ਦਾ ਇਕ ਚੰਗਾ ਸੂਚਕ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਐਡਮ ਸਮਿੱਥ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਵਿਚਾਰਕ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਆਮਦਨ ਹੀ ਕਰ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਦਾ ਸਹੀ ਮਾਪ ਹੈ। ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਆਮ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

(ਗ) ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਆਕਾਰ (Size of the Family)- ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਕਰ ਦੇਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਅਕਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਇਕ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਛੋਟੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਵਾਲੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਕਰ ਦੇਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਜੇਕਰ ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਚਾਰ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਯੁਕਤ ਵਿਆਹੇ ਜੋੜੇ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਇਕ ਕੁਆਰੇ ਅਣਵਿਆਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿੱਚ ਕਰ ਦੇਣ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

(ਘ) ਉਪਭੋਗ (Consumption)- ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਪਭੋਗ ਖਰਚ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਕਰ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਦਾ ਮਾਪ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕਦੀ-ਕਦੀ ਇਹ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਪੱਤੀ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਬਣਾਏ ਗਏ ਬਰਾਬਰ ਨਿਆਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਕਰਦਾਤਾ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੁਪਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰੋ. ਫਿਸ਼ਰ ਨੇ ਅਤੇ ਹੁਣੇ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋ. ਕੈਲਡੋਰ ਨੇ ਖਰਚ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਅਸਲੀਅਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਰ ਦੇਣ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਦੇ ਉਪਭੋਗ ਮਾਪਦੰਡ ਨੂੰ ਕਦੀ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।

ਨੋਟ

ਕਰ ਦੇਣ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਪਿਆ ਜਾਵੇ? (How to measure Ability?)

ਭੁਗਤਾਨ ਸਮਰਥਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਅਧੀਨ ਇਕ ਮੌਲਿਕ ਸਮੱਸਿਆ ਇਹ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਕਰ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਪਿਆ ਜਾਵੇ? ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੇ ਲਈ ਦੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ-

- (i) ਵਿਅਕਤੀਪਰਕ ਜਾਂ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ (Subjective Approach)।
- (ii) ਵਸਤੂਪਰਕ ਜਾਂ ਬਾਹਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ (Objective Approach)।

ਵਿਅਕਤੀਪਰਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦੇ ਅਧੀਨ ਕਰਦਾਨ ਸਮਰਥਾ ਨੂੰ ਮਾਪਣ ਦੇ ਲਈ ਤਿਆਗ ਸਿਧਾਂਤ (Sacrifice theory) ਦਾ ਉਪਯੋਗ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਸਤੂਪਰਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਵਿੱਚ ਇਸ ਕੰਮ ਦੇ ਲਈ ਉਤਪਾਦਕ ਸ਼ਕਤੀ ਸਿਧਾਂਤ (Faculty theory) ਜੋੜਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

9.2 ਵਿਅਕਤੀਪਰਕ ਜਾਂ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ (Subjective Approach)

ਵਿਅਕਤੀਪਰਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਕਰਦਾਤਾਵਾਂ ਦੀ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਿਕ ਜਾਂ ਮਾਨਸਿਕ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆਵਾਂ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹਨ। ਵਿਅਕਤੀਪਰਕ ਜਾਂ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਵਿੱਚ ਕਰਦਾਤਾ ਨੂੰ ਕਰਾਂ ਦੇ ਅਦਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਾਨਸਿਕ ਅਸੰਤੋਸ਼ ਕਸ਼ਟ ਅਤੇ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦਾਤਾ ਜਦੋਂ ਕਰ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕਰ ਭਾਰ ਨੂੰ ਨਿਆਪੂਰਨ ਰੀਤੀ ਨਾਲ ਵੰਡਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਹਰੇਕ ਕਰਦਾਤਾ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਤਿਆਗ ਹੀ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਵਿਅਕਤੀਪਰਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨਾਲ ਕਰਾਰੋਪਣ ਦੇ ਤਿੰਨ ਆਧਾਰ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

1. ਬਰਾਬਰ ਨਿਰਪੱਖ ਤਿਆਗ (Equal Absolute Sacrifice)
2. ਬਰਾਬਰ ਅਨੁਪਾਤਕ ਤਿਆਗ (Equal Proportional Sacrifice)
3. ਬਰਾਬਰ ਸੀਮਾਂਤ ਤਿਆਗ ਜਾਂ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕੁੱਲ ਤਿਆਗ (Equal Marginal Sacrifice or Minimum Aggregate Sacrifice)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਹੇਠਲੀਆਂ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਲੈ ਕੇ ਚੱਲਦੇ ਹਾਂ-

- (i) ਆਮਦਨ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਉਪਯੋਗਿਤਾ ਦੀ ਸੰਖਿਆਤਮਕ ਆਮ (Cardinal Measurement) ਸੰਭਵ ਹੈ।
- (ii) ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀਮਾਂਤ ਉਪਯੋਗਿਤਾ ਵਿੱਚ ਘਾਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
- (iii) ਆਮਦਨ ਪੱਧਰ ਦੀ ਸੀਮਾਂਤ ਉਪਯੋਗਿਤਾ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਭ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੀ ਇਕਾਈ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਸੀਮਾਂਤ ਉਪਯੋਗਿਤਾ ਬਰਾਬਰ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਉਪਯੋਗਿਤਾ ਦੀ ਜਿਵੇਂ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਤੁਲਣਾ (Inter Personal Comparison) ਸੰਭਵ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

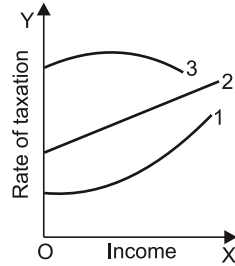
9.2.1 ਬਰਾਬਰ ਕੁੱਲ ਤਿਆਗ (Equal Absolute Sacrifice)

ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਾਰੋਪਣ ਤਾਂ ਹੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਤਿਆਗ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਡਾ. ਡਾਲਟਨ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ “ਕਰਾਰੋਪਣ ਹਰੇਕ ਪਦਾਰਥ ਦੇ ਬੋਝ ਦੀ ਵੰਡ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਕਰਦਾਤਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਸਲੀ ਭਾਰ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇ।”¹

ਪਰ ਤਿਆਗ ਦਾ ਸਬੰਧ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਦਸ਼ਾਵਾਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਾਪਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਤਿਆਗ ਦੀ ਤੁਲਣਾ ਕਰਨਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦੇ ਲਈ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਮੰਨ ਲਿਆ

1. Dalton, op. cit., page 91.

ਨੋਟ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰ ਤਿਆਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਤਿੰਨ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ-
 (i) **ਆਮਦਨ ਦਾ ਤੇਜ਼ ਗਤੀ ਨਾਲ ਵਧਣਾ**- ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਮਿਲਾਉਣ ਵਾਲੀ ਉਪਯੋਗਿਤਾ ਘੱਟਦੀ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਕਰ ਦੀ ਦਰ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਹੋਵੇਗੀ। ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦੇ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਰ ਦੇਣਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਚਿੱਤਰ ਨਾਲ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ-1

ਚਿੱਤਰ-1 ਵਿੱਚ x ਐਕਸ ਉੱਤੇ ਆਮਦਨ ਅਤੇ y ਐਕਸ ਉੱਤੇ ਕਰ ਦੀ ਦਰ ਮਾਪੀ ਗਈ ਹੈ। ਚਿੱਤਰ ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਕਰਾਂ ਦੀ ਦਰਾਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਵੇਂ-ਉਵੇਂ ਸੀਮਾਂਤ ਉਪਯੋਗਿਤਾ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਭ ਕਰਦਾਤਾਵਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਉੱਚੀ ਦਰ ਉੱਤੇ ਕਰ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇਗਾ।

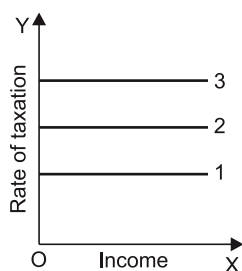
ਨੋਟਸ

ਕਰਾਧਾਨ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਤਿਆਗ ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ।

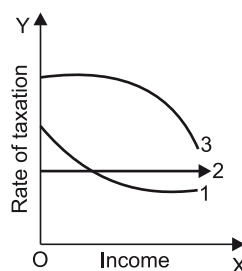
ਇਸ ਲਈ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਪਦਾਰਥ ਭਾਰ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਰੀਤੀ ਨਾਲ ਵੰਡਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿ ਹਰੇਕ ਕਰਦਾਤਾ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ ਪਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਾਧਾਨ ਵਿੱਚ ਨਿਆਪੂਰਨ ਸਮਾਨਤਾ ਲਿਆਉਣ ਦੇ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਬਰਾਬਰ ਵਿਵਹਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਕਸੀਤਿਜ ਸੰਤੁਲਨਤਾ (Horizontal Equity) ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ, ਅਸਮਾਨ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਭ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਤੋਂ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਵਹਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਸਿੱਧੀ ਖੜ੍ਹੀ ਸੰਤੁਲਨਤਾ (Vertical Equity) ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਲਈ ਮਿਲ ਨੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਅਸਲੀ ਭਾਰ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨਤਾ ਲਿਆਉਣ ਦੇ ਲਈ ਇਕ ਤੋਂ ਅਤੇ ਇਕੋ ਜਿਹੀਆਂ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਵਿਵਹਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

(ii) **ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਵਾਧਾ**- ਜੇਕਰ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀਮਾਂਤ ਉਪਯੋਗਿਤਾ ਵੀ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਘੱਟ ਹੋਵੇਗੀ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਤਿਆਗ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨਤਾ ਲਿਆਉਣ ਦੇ ਲਈ ਸਮਾਨੁਪਾਤਕ ਕਰਾਰੋਪਣ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਉੱਚੀ ਅਤੇ ਨੀਵੀਂ ਆਮਦਨ ਵਾਲੇ ਸਭ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਉੱਤੇ ਸਮਾਨ ਕਰ ਲਗਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਇਹ ਚਿੱਤਰ-2 ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਚਿੱਤਰ ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਕਰ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨੋਂ ਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਇਕ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

(iii) **ਆਮਦਨ ਦਾ ਡਿੱਗਣਾ**- ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਦੇ ਡਿੱਗਣ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਆਮਦਨ ਦੀ ਸੀਮਾਂਤ ਇਕਾਈਆਂ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵਿੱਚ ਸੀਮਾਂਤ ਉਪਯੋਗਿਤਾ ਵੱਧਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਪ੍ਰਤੀਗਾਮੀ (Regressive) ਕਰਾਰੋਪਣ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਣਾ ਠੀਕ ਹੋਵੇਗਾ ਜਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਮਦਨ ਵਾਲੇ ਘੱਟ ਦਰ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਘੱਟ ਆਮਦਨ ਵਾਲੇ ਉੱਚੀ ਦਰ ਵਿੱਚ ਕਰਾਂ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨਗੇ। ਰੇਖਾ ਚਿੱਤਰ-3 ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤਿੰਨੋਂ ਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਇਕ ਦਰ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ-2

ਚਿੱਤਰ-3

ਨੋਟ

ਪਰ ਆਮਦਨ ਦੇ ਵੱਧਣ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪਦਾਰਥ ਦੀ ਸੀਮਾਂਤ ਉਪਯੋਗਿਤਾ ਦੇ ਘਟਣ ਦਾ ਸਹੀ-ਸਹੀ ਮਾਪ ਕਰਨਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਔਖਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਫਲਸਰੂਪ ਵਧਣਸ਼ੀਲ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ (Rates of Progression) ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਢੰਗ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿ ਨਿਆਂ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਪਰ ਆਮਦਨ ਦੇ ਉਚੇ ਪੱਧਰਾਂ ਉੱਤੇ ਜੇਕਰ ਕਰ ਦੇ ਵਧਣਸ਼ੀਲ (Progression) ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਉਸ ਮਾਤਰਾ ਤੋਂ ਕਾਫੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਵੇ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਪਦਾਰਥ ਦੀ ਸੀਮਾਂਤ ਉਪਯੋਗਿਤਾ ਦੇ ਵੱਲ ਰੇਖਾ (Curve) ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਆਉਚਿਤ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਲ ਰੇਖਾ ਆਮਦਨ ਦੇ ਵਾਧੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪਦਾਰਥ ਦੀ ਸੀਮਾਂਤ ਉਪਯੋਗਿਤਾ ਦੀ ਦਰ ਦੀ ਗਿਰਾਵਟ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਇਸ ਮਾਨਤਾ ਉੱਤੇ ਖਿੱਚੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਹੋਰ ਸਮਾਜਿਕ ਸਾਥੀ ਅਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

9.2.2 ਸਮਾਨ ਅਨੁਪਾਤੀ ਤਿਆਗ (Equal Proportional Sacrifice)

ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਦਾਤਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਬਰਾਬਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਫਿਰ ਵੀ ਕੁਝ ਕੁਝ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਉਪਯੋਗਿਤਾ ਦੀ ਹਾਨੀ ਕਰਦਾਤਾ ਦੀ ਕੁੱਲ ਆਮਦਨ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਮਦਨ ਵਾਲੇ ਕਰਦਾਤਾ ਨੀਵੀਂ ਆਮਦਨ ਵਾਲੇ ਕਰਦਾਤਾਵਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਰ ਅਦਾ ਕਰਨਗੇ। ਪਰ ਆਮਦਨ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਤਿਆਗ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ ਸਭ ਦੇ ਲਈ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

$$\frac{A \text{ ਵਿਅਕਤ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਤਿਆਗ}}{A \text{ ਦੀ ਆਮਦਨ}} = \frac{B \text{ ਵਿਅਕਤ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਤਿਆਗ}}{B \text{ ਦੀ ਆਮਦਨ}}$$

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰੇਕ ਕਰਦਾਤਾ ਉੱਤੇ ਪੈਣ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਸਲ ਭਾਰ (Direct Real Burden) ਉਸ ਆਰਥਿਕ ਕਲਿਆਣ (Economic Welfare) ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਧਣਸ਼ੀਲ ਕਰ ਢਾਂਚੇ ਦਾ ਨਿਰਮਾਦ ਕਰਨਾ ਵੀ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪਦਾਰਥ ਦੀ ਸੀਮਾਂਤ ਉਪਯੋਗਿਤਾ ਆਮਦਨ ਦੇ ਵਾਧੇ ਦੇ ਲਈ ਹੀ (ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ) ਘੱਟਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਬਰਾਬਰ ਪੂਰਨ ਤਿਆਗ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਕਰਾਧਾਨ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਧਣਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

9.2.3 ਬਰਾਬਰ ਸੀਮਾਂਤ ਦਾ ਤਿਆਗ (Equal Marginal Sacrifice)

ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਰਦਾਤਾਵਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਤਿਆਗ ਨਹੀਂ ਫਿਰ ਵੀ ਕੁਝ-ਕੁਝ ਸੀਮਾਂਤ ਤਿਆਗ (ਜਾਂ ਕਰਦਾਤਾ ਦੇ ਧਨ ਦੀ ਅੰਤਿਮ ਇਕਾਈ ਦੁਆਰਾ ਕਰਾਇਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਤਿਆਗ) ਬਰਾਬਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਸਮੁਦਾਇ ਦਾ ਪੂਰਾ ਤਿਆਗ ਪੂਰੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੋਵੇ। ਪ੍ਰੋ. ਪੀਗੂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, “ਕਰਾਧਾਨ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਵੰਡ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਸਾਰੇ ਤਿਆਗ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ (Principle of least aggregate Sacrifice) ਦੇ ਅਨੁਰੂਪ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕੁਝ ਤਿਆਗ (Total Sacrifice) ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਸੀਮਾਂਤ ਤਿਆਗ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਕਰਾਏ।” ਰਾਜ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਆਰਥਿਕ ਕਲਿਆਣ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਰਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਰਾਧਾਨ ਕਰਦਾਤਾਵਾਂ ਦੇ ਲਈ ਅਣਉਪਯੋਗਿਤਾ ਜਾਂ ਸੰਤੋਸ਼ਾਹੀਨਤਾ (Disutility) ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕਰਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਸਾਰੇ ਤਿਆਗ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਹਰੇਕ ਕਰਦਾਤਾ ਤੋਂ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਸੀਮਾਂਤ ਤਿਆਗ ਬਰਾਬਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

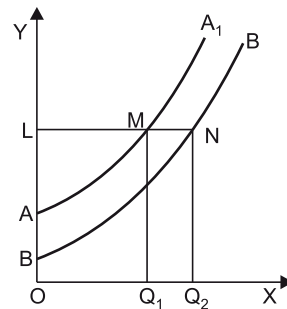
ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰਦਾਤਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਤਿਆਗ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਤਾਂ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਕਰਦਾਤਾਵਾਂ ਦਾ

ਨੋਟ ਸੀਮਾਂਤ ਤਿਆਗ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਰਣੀ ਅਤੇ ਰੇਖਾ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮਝਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
 ਮੰਨ ਲਓ ਤਿੰਨ ਕਰਦਾਤਾ A, B ਅਤੇ C ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸਰਕਾਰ 8 ਰੁਪਏ ਕਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਸੂਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੰਨ ਲਓ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਨੂੰ ਰੁਪਿਆ ਦੇਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹੋਠਲਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਰੁਪਿਆਂ ਦੀਆਂ ਇਕਾਈਆਂ	A ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀਮਾਂਤ	B ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀਮਾਂਤ	C ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀਮਾਂਤ
1	15	20	42
2	25	30	51
3	38	42	60
4	42	50	64
5	50	58	69

ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸਮ-ਸੀਮਾਂਤ ਤਿਆਗ 4 ਇਕਾਈ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਜੇਕਰ 8 ਰੁਪਏ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਸੂਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ A ਤੋਂ 4 ਰੁਪਏ B ਤੋਂ 3 ਰੁਪਏ ਅਤੇ C ਤੋਂ 1 ਰੁਪਿਆ ਵਸੂਲ ਕਰੇਗੀ।

ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਰੇਖਾ ਚਿੱਤਰ-4 ਦੁਆਰਾ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ x ਧੁਰਾ ਅਤੇ y ਧੁਰਾ ਅਤੇ ਕ੍ਰਮ ਨਾਲ ਕਰ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਅਤੇ ਕਰ ਚੁਕਾਉਣ ਨਾਲ ਮਾਪਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। AA_1 ਅਤੇ BB_1 ਕ੍ਰਮ ਨਾਲ A ਅਤੇ B ਕਰਦਾਤਾ ਦੇ ਤਿਆਗ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਇਹ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਕਰ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵੱਧਦੀ ਜਾਵੇਗੀ ਤਿਵੇਂ-ਤਿਵੇਂ ਤਿਆਗ ਵੱਧਦਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਕੁਲ ਤਿਆਗ ਤਾਂ ਹੀ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੋਵੇਗਾ ਜਦੋਂ A ਅਤੇ B ਦਾ ਸੀਮਾਂਤ ਤਿਆਗ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਤਾਂ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰ A ਤੋਂ OQ_1 ਅਤੇ B ਤੋਂ OQ_2 ਕਰ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਇਕੱਠੀ ਕਰੇ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੀ A ਦਾ ਸੀਮਾਂਤ ਤਿਆਗ Q_1M ਅਤੇ B ਦਾ ਸੀਮਾਂਤ ਤਿਆਗ Q_2N ਬਰਾਬਰ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ-4

ਬਰਾਬਰਤਾ ਲਿਆਉਣ ਦੇ ਲਈ ਇਹ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਮੀਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਉਤੇ ਕਰ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਛੋਟੀ ਆਮਦਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਉਦਾਰਤਾ (bounties) ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਬਰਾਬਰੀ ਦੀ ਸਿਖਰ ਪੱਧਰ (Dead Level) ਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਜੇਕਰ ਰਾਜ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਰਾਜਸਵ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਵਉਚ ਆਮਦਨ ਵਾਲੇ ਵਰਗਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਘੱਟ ਆਮਦਨ ਵਾਲੇ ਵਰਗਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਨਾ ਛੂਹੇ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਚੀ ਆਮਦਨ ਵਾਲੇ ਵਰਗ ਘੱਟ ਆਮਦਨ ਵਾਲੇ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਨਾ ਆਉਣ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਉਤੇ ਲਗਾਏ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਦੀ ਆਮਦਨ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਉਹ ਇਸ ਲਈ ਕਿਉਂਕਿ ਕਰ ਲੱਗਣ ਉਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੀ ਆਮਦਨ ਘੱਟ ਕੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਅਮੀਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਹੁਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਉਤੇ ਹੀ ਕਰ ਲਗਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਇਸ ਲਈ ਕਿਉਂਕਿ ਜਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਕਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅੰਤਿਮ ਰੁਪਏ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਜਿਹੜਾ ਤਿਆਗ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਉਹ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਉਤੇ ਹੀ ਕਰ ਲਗਾਉਂਦੇ-ਲਗਾਉਂਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦੇ

ਤੀਜੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਅਮੀਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਹੇਠਾਂ ਲੈ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਜਾਰੀ ਰਹਿਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਰਾਜਸਵ (Revenue) ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ।

ਨੋਟ

ਟਾਸਕ ਬਰਾਬਰ ਅਨੁਪਾਤੀ ਤਿਆਗ ਅਤੇ ਬਰਾਬਰ ਸੀਮਾਂਤ ਤਿਆਗ ਨਾਲ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਸਮਝਦੇ ਹੋ?

ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਸਾਰਾ ਤਿਆਗ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਜਾਂ ਸਮ-ਸੀਮਾਂਤ ਤਿਆਗ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਧਣਸ਼ੀਲ ਕਰ ਢਾਂਚੇ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਪ੍ਰੋ. ਪੀਗੂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮ-ਸੀਮਾਂਤ ਤਿਆਗ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ “ਕਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਆਮਦਨ ਦੇ ਉਪਰ ਦੀ ਸਭ ਆਮਦਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਿਖਰਾਂ ਕਲਮ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ ਅਤੇ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਬਾਅਦ ਸਭ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਕੋਲ ਬਰਾਬਰ ਆਮਦਨੀਆਂ ਛੱਡੀਆਂ ਜਾਣ।” ਇੱਥੇ ਇਹ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਪੱਧਰ ਦੀ ਆਮਦਨੀ ਵਾਲੇ ਵਰਗ ਨੂੰ ਕਰਾਧਾਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ। ਉਹ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਪੱਧਰ ਦੀ ਆਮਦਨ ਇੰਨੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਸ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਖਰਚ ਪੂਰਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਵਿਅਕਤੀ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਉਸ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਆਕਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗਤ ਰੱਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

9.2.4 ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਮੁਸਗ੍ਰੇਵ ਉਪਯੋਗਿਤਾ ਮਾਡਲ (Musgrave's Utility Model)

ਬਰਾਬਰ ਪੂਰਨ ਤਿਆਗ, ਬਰਾਬਰ ਅਨੁਪਾਤੀ ਤਿਆਗ ਅਤੇ ਬਰਾਬਰ ਸੀਮਾਂਤ ਤਿਆਗ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਹਿਸਾਬੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।¹ ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਜਿਹੜਾ ਤਿਆਗ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਮਾਪ ਆਮਦਨ ਦੀ ਉਸ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਕਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਛੱਡਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਜੇਕਰ Y ਆਮਦਨ T= ਅਦਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਰ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਅਤੇ U= ਕੁੱਲ ਉਪਯੋਗਿਤਾ ਹੈ। ਤਾਂ $U(Y) =$ ਕਰ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਪਲੱਬਧ ਕੁੱਲ ਉਪਯੋਗਿਤਾ ਅਤੇ $U(Y-T)$ ਕਰ ਅਦਾਇਗੀ ਦੇ ਬਾਅਦ ਕਾਨੂੰਨੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸੁਤੰਤਰ ਆਮਦਨ (disposable income) ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੁੱਲ ਯੋਗਤਾ ਮੰਨ ਲਈਏ ਤਾਂ (ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਲਿਖੇ ਗਏ ਛੋਟੇ ਅੱਖਰ (Subscripts) A ਅਤੇ B ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਸੂਚਕ ਹਨ।) ਵਿਅਕਤੀਪਰਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤਿਆਗ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ (Subjective Sacrifice Approach) ਦੇ ਤਿੰਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣਾਂ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਿਸਾਬੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

(i) ਬਰਾਬਰ ਪੂਰਨ ਤਿਆਗ (Equal Absolute Sacrifice):

$$[U(Y) - U(Y - T)]_A = [U(Y) - U(Y - T)]_B \text{ ਅਤੇ}$$

(ii) ਬਰਾਬਰ ਅਨੁਪਾਤੀ ਤਿਆਗ (Equal Proportional Sacrifice)

$$\left[\frac{U(Y) - U(Y - T)}{U(Y)} \right]_A = \left[\frac{U(Y) - U(Y - T)}{U(Y)} \right]_B$$

(ਗ) ਬਰਾਬਰ ਸੀਮਿਤ ਤਿਆਗ (Equal Marginal Sacrifice)

$$\left[\frac{dU(Y - T)}{d(Y - T)} \right]_A = \left[\frac{dU(Y - T)}{d(Y - T)} \right]_B$$

9.2.5 ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਰੇਖਾਕਰਨ ਰੂਪ (Diagrammatic Representation)

ਪ੍ਰੋ. ਮੁਸਗ੍ਰੇਵ (Musgrave) ਨੇ ਬਰਾਬਰ ਤਿਆਗ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਤਿੰਨ ਪਹਿਲੂਆਂ ਬਰਾਬਰ ਕੁੱਲ ਤਿਆਗ ਬਰਾਬਰ ਅਨੁਪਾਤਕ ਤਿਆਗ ਅਤੇ ਬਰਾਬਰ ਸੀਮਾਂਤ ਤਿਆਗ ਨੂੰ ਰੇਖਾ ਚਿੱਤਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ (ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਉਪਰ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ) ਵਿੱਚ ਖਿਤਿਜ ਧੁਰੇ (Horizontal axis) ਉੱਤੇ ਆਮਦਨ (income) ਨੂੰ ਮਾਪਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਲੰਬ ਧੁਰੇ (Vertical axis) ਉੱਤੇ D ਬਿੰਦੂ ਦੇ ਉਪਰ ਅਤੇ ਹੇਠਾਂ ਕੁੱਲ ਉਪਯੋਗਿਤਾ (Total utility) ਨੂੰ ਮਾਪਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

1. Musgrave-The Theory of Public Finance page 96

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ

MG=RG+SH, ਜਿੱਥੇ RG=EW ਅਤੇ SH=KU

ਨੋਟ

ਵਿਅਕਤੀਪਰਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦੇ ਤਿਆਗ ਸਬੰਧੀ ਤਿੰਨਾਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਕਰ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਅਤੇ ਸਾਪੇਖਤਾ ਕਰ ਦੇਅਤਾ (relative tax liability) ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਵੇਰਵਾ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਸਾਰਨੀ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ-

**ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਕਰਾਧਾਨ ਦਾ ਭਾਰ
(Burden on Taxation Under Different Concepts)**

ਤਿਆਗ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਜਾਂ ਪਹਿਲੂ	ਕਰ ਢਾਂਚੇ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ	ਕਰਾਧਾਨ ਦਾ ਭਾਰ	
		ਉੱਚ ਆਮਦਨ ਵਾਲੇ ਵਰਗ	ਘੱਟ ਆਮਦਨ ਵਾਲੇ ਵਰਗ
(ਕ) ਸਮਾਨ ਕੁੱਲ ਤਿਆਗ	ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਵਧਣਸ਼ੀਲ (Least Progressive)	ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ	ਉੱਚੇ ਤੋਂ ਉੱਚਾ
(ਖ) ਸਮਾਨ ਅਨੁਪਾਤੀ	ਪਹਿਲੀ ਧਾਰਨੀ ਦੇ ਵਿੱਚ ਤਿਆਗ ਅਧਿਕ ਵਧਣਸ਼ੀਲ	ਉੱਚੇ ਤੋਂ ਉੱਚਾ	ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ
(ਗ) ਸਮਾਨ ਸੀਮਾਂਤ	ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੇਜ਼ ਤਿਆਗ ਵਧਣਸ਼ੀਲ ਕਰਾਧਾਨ (ਹੇਠਲਿਆਂ ਆਮਦਨ ਵਾਲੇ ਵਰਗਾਂ ਲਈ ਕਾਫੀ ਉੱਚ ਪੱਧਰ ਦੀ ਕਰ ਛੋਟ ਸਣੇ)	ਉੱਚੇ ਤੋਂ ਉੱਚਾ	ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਹੜੀ ਧਾਰਨਾ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਹੈ? (Which Concept is Superior)?

ਸਵਾਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਤਿਆਗ ਸਿਧਾਂਤ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਜਾਂ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਹੜੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਹੈ? ਐਡਮ ਸਮਿਥ ਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ “ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੀ-ਆਪਣੀ ਸੰਬੰਧਤ ਸਮਰਥਤਾ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਅੰਸਦਾਨ (Contribution) ਦੇਵੇ।” ਇਸ ਕਥਨ ਵਿੱਚ ਅਨੁਪਾਤ (Proportion) ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਕੁਝ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ “ਸਮਾਨ ਅਨੁਪਾਤੀ ਤਿਆਗ” ਤੋਂ ਵੀ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇ. ਐਸ. ਮਿਲ ਨੇ ਸਮਾਨ ਤਿਆਗ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਤਾਂ ਕੀਤਾ ਪਰ “ਸਮਾਨਤਾ” ਦੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਨਾਲ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਉਦੋਂ ਵੀ ਵਿਚਾਰਕਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਹਿਮਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਕਿ ਤਿਆਗ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਪਹਿਲੂਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸ ਨੂੰ ਸਰਵੋਤਮ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਇਸ ਸੱਸਿਆ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਸਹਿਮਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਕਿ ਤਿਆਗ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਸਰਵੋਤਮ ਛੱਟੀ ਗਈ ਧਾਰਨਾ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਕਰ ਦਰ ਦੀ ਅਨੁਸੂਚੀ (Tax Rate Schedules) ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਪੁਰਾਣੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਸਮਾਨ ਅਨੁਪਾਤੀ ਤਿਆਗ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕੁਝ ਨੇ ਸਮਾਨ ਕੁੱਲ ਤਿਆਗ ਦਾ ਪਰ ਪੀਗੂ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਸਹਿਮਤ ਜ਼ਰੂਰ ਹਨ, ਜਿਸ ਨੇ ਕਿ ਸਮਾਨ ਸੀਮਾਂਤ ਤਿਆਗ ਨੂੰ “ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸਿਧਾਂਤ” ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਇਸ ਲਈ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕੁੱਲ ਤਿਆਗ (Least Aggregate Sacrifice) (ਜਾਂ ਸਮਾਨ ਸੀਮਾਂਤ ਤਿਆਗ) ਸੰਪੂਰਨ ਸਮੁਦਾਇ ਦੇ ਸਮਾਨ ਕਲਿਆਣ ਨੂੰ ਅਧਿਕਤਮ ਕਰਨ ਦੀ ਇਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸ਼ਰਤ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਆਧੁਨਿਕ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਇਹੀ ਮੁੱਖ ਮਕਸਦ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਐਜ਼ਵਰਥ (Edgeworth) ਨੇ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੀਗੂ ਨੇ ਇਹੀ ਨਤੀਜਾ ਕੱਢਿਆ ਇਕ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕੁੱਲ ਤਿਆਗ ਹੀ ਕਰ-ਵਰਤਣ ਦਾ ਸਰਵਸ਼੍ਰੇਣੀ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਨਿਆਪੂਰਨ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਕੁਝ ਇਸ ਲਈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦਾ ਜਨਮ ਅਧਿਕਤਮ ਭਲਾਈ ਦੇ ਮੂਲਭੂਤ ਉਪਯੋਗਤਾਵਾਂ ਦੀ ਸਿਧਾਂਤ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਐਜ਼ਵਰਥ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਮਾਨ ਪੂਰਨ ਤਿਆਗ ਜਾਂ ਸਮਾਨ ਅਨੁਪਾਤੀ ਤਿਆਗ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਤਿਆਗ ਸਿਧਾਂਤ (Least Sacrifice Principle) ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਾਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰਤ ਕੇਵਲ ਇਹ ਜਾਨਣ ਦੀ ਹੈ ਕਿ ਆਮ ਸੀਮਾਂਤ ਉਪਯੋਗਤਾ ਦੀ ਵਲ ਰੇਖਾ ਹੇਠਾਂ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਸ ਰੇਖਾ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਝੁਕਣ ਦੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਦਰ ਕੀ ਹੈ? ਪਰ ਅਸਮਾਨ ਉਪਯੋਗਤਾ ਅਨੁਸੂਚੀਆਂ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਨਾਲ ਬੱਠ ਕੇ ਇਹ ਨਤੀਜਾ ਫਿਰ ਦੋਸ਼ ਪੂਰਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਬਿਰ ਤੀਬਰ ਵਧਣਸ਼ੀਲ ਕਰਾਧਾਨ ਬੱਚਤਾਂ ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸੰਪੂਰਨ ਉਤਪਾਦਨ ਉੱਤੇ ਉਲਟਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਐਜ਼ਵਰਥ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੀਗੂ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਮਾਨਤਾ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਅਪਣਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਤੀਬਰ ਉਪਾਉ ਕੁੱਲ ਉਤਪਾਦਨ ਉੱਤੇ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਕਿ

ਨੋਟ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਨ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕੁੱਲ ਤਿਆਗ ਦੇ ਨਿਯਮ ਦੀ ਪੂਰਨ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

1. ਵਿਅਕਤੀਪਰਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ (Limitations of Subjective Approach)

ਉਪਰ ਜਿਸ ਵਿਅਕਤੀਪਰਕ ਤਿਆਗ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਵੀ ਹਨ, ਇਹ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ-

(1) ਵਿਵਹਾਰ ਵਿੱਚ ਸੀਮਾਂਤ ਤਿਆਗ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਕਰਨਾ ਔਖਾ-ਵਿਵਹਾਰ ਵਿੱਚ, ਸਾਰੇ ਕਰ ਦਾਤਾਵਾਂ ਦੇ ਸੀਮਾਂਤ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਸਿੱਧ ਹੋਵੇਗਾ। ਦੋ ਵਿਅਕਤੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੇਅਤਾਵਾਂ (Income and Liabilities) ਇਕ ਸਮਾਨ ਹੋਣ, ਜੇਕਰ ਸਮਾਨ ਕਰ ਵੀ ਅਦਾ ਕਰਨ ਤਾਂ ਵੀ ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਮਾਨ ਤਿਆਗ ਨਾ ਕਰ ਪਾਉਣ। ਅਜਿਹਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੁਚੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਵਿੱਚ ਫਰਕ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

(2) ਤਿਆਗ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਵਿਚਾਰ-ਤਿਆਗ (Sacrifice) ਇਕ ਵਿਅਕਤੀਪਰਕ ਜਾਂ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਤੱਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਸੱਤਾ ਦੁਆਰਾ ਠੀਕ-ਠੀਕ ਮਾਪ ਸਕਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਉਹੀ ਵਿਅਕਤੀ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਤਿਆਗ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ, ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਉਤੇ ਪਹੁੰਚਣਾ ਔਖਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿ ਸਾਰੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦਾ ਕੁੱਲ ਤਿਆਗ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਸਮੁਦਾਇ ਵਿੱਚ ਕਰ-ਭਾਰ ਦੀ ਨਿਆਪੂਰਨ ਵੰਡ ਦੇ ਮਕਸਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਣਾ ਔਖਾ ਹੈ।

(3) ਆਮਦਨ ਦਾ ਗਲਤ ਆਧਾਰ- ਉਹ ਆਮਦਨ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਧਨ ਅਤੇ ਸੰਪਤੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੋਵੇ, ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਕੜੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਆਮਦਨ ਨਾਲ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਅਧਿਕ ਉਪਯੋਗਤਾ ਜਾਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਗੁਣ (Utility) ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਧਨ ਅਤੇ ਸੰਪਤੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਉਹ ਆਮਦਨ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਸਖਤ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਆਮਦਨ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਅਧਿਕ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਗੁਣ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੰਪਤੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੋਵੇ ਪਰ ਕਰ ਦੇਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨੂੰ ਮਾਪਣ ਬਾਰੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗਤ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣਾ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਕਿੰਨਾ ਤਿਆਗ ਕੀਤਾ ਹੈ।

(4) ਸੀਮਾਂਤ ਉਪਯੋਗਤਾ ਦਾ ਮਾਪ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ- ਇਹ ਵੀ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਆਮਦਨ ਵਧਣ ਨਾਲ ਸੀਮਾਂਤ ਉਪਯੋਗਤਾ ਜਾਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਗੁਣ ਦੇ ਘਟਣ ਦੀ ਦਰ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਮਾਪ ਲਿਆ ਜਾਵੇ, ਇਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਕਰਾਧਾਨ ਦੀ ਦਰ ਵਿੱਚ ਵਧਣਸ਼ੀਲ ਦਾ ਢੰਗ ਨਿਰਧਾਰਣ ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਢੰਗ ਉਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਭ ਦੇ ਸੀਮਾਂਤ ਤਿਆਗ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗਾ।

(5) ਮੁਦਰਾ ਦੀ ਡਿੱਗਦੀ ਸੀਮਾਂਤ ਉਪਯੋਗਤਾ ਦੀ ਗਲਤ ਮਾਨਤਾ- ਇਹ ਸਰਵ ਗਿਆਤ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਆਮਦਨ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਮੱਧਮ ਪੱਧਰ ਵੱਲ ਵੱਧਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮੁਦਰਾ (ਆਮਦਨ) ਦੀ ਸੀਮਾਂਤ ਉਪਯੋਗਤਾ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਜਦੋਂ ਆਮਦਨ ਮੱਧਮ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਉਸ ਪੱਧਰ ਵੱਲ ਵੱਧਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸੀਮਾਂਤ ਉਪਯੋਗਤਾ ਘਟਦੀ ਹੈ।

ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸਿੱਟੇ ਦੇ ਤੌਰ ਉਤੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨੂੰ ਮਾਪਣ ਦੇ ਲਈ ਵਿਅਕਤੀਪਰਕ ਤਿਆਗ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨਾ ਕੇਵਲ ਇਕ ਉਪਯੋਗੀ ਧਾਰਨਾ (Concept) ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ ਵੀ ਹੈ। ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦਾ ਖੇਤਰ ਬਹੁਤ ਸੀਮਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਮਕਸਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਣਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਔਖਾ ਹੈ।

ਟਾਸਕ ਵਿਅਕਤੀਪਰਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖੋ।

ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਖਾਲੀ ਥਾਵਾਂ ਭਰੋ (Fill in the blanks)

1. ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਆਮਦਨ ਲਗਾਤਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।
2. ਆਮਦਨ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਦਾ ਸੰਖਿਆਤਮਕ ਮਾਪ ਸੰਭਵ ਹੈ।

3. ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸੀਮਾਂਤ ਉਪਯੋਗਿਤਾ ਵਿੱਚ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨੋਟ
4. ਸਮ-ਸੀਮਾਂਤ ਤਿਆਗ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਤਿਅਧਿਕ ਕਰ ਢਾਂਚੇ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਦਾ ਹੈ।
5. ਸਮਾਨ ਪੂਰਨ ਤਿਆਗ, ਸਮਾਨ ਅਨੁਪਾਤੀ ਤਿਆਗ ਅਤੇ ਸਮਾਨ ਸੀਮਾਂਤ ਤਿਆਗ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

9.3 ਵਸਤੂਪਰਕ ਜਾਂ ਬਾਹਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ (Objective Approach)

ਲਾਭ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀਪਰਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਨੇਕ ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਕਠਿਨਾਈਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਕੁਝ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਅਮਰੀਕੀ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਕਰ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨੂੰ ਮਾਪਣ ਲਈ ਵਸਤੂਪਰਕ ਜਾਂ ਬਾਹਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਪਾਦਨ ਕੀਤਾ। ਪ੍ਰੋ. ਮੈਲਿਗਮੈਨ ਨੇ ਵਸਤੂਪਰਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਵਿੱਚ ਸਮਰੱਥਾ (Ability) ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਉਤਪਾਦਕ ਸ਼ਕਤੀ (Faculty) ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਨੂੰ “ਕਰ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਉਤਪਾਦਕ-ਸ਼ਕਤੀ” ਸਿਧਾਂਤ (Faculty Theory) ਦਾ ਵੀ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਤਿਆਗ ਸਿਧਾਂਤ ਜਾਂ ਵਿਅਕਤੀਪਰਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦੇ ਉਲਟ ਉਤਪਾਦਕ-ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਕਰਦਾਤਾ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕਸ਼ਟਾਂ ਦੀ ਅਪੇਖਿਆ ਉਸ ਦੀ ਕਰ ਦੇਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ (Taxable Capacity) ਮੁਦਰਾ ਮੁੱਲ (Money Value) ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਗ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਸਮਾਨ ਉਤਪਾਦਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਕਰਦਾਤਾ ਦੀ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਿਕ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਉਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਕਰ ਦੇਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਉਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਆਮਦਨ ਸੰਚਿਲਤ ਧਨ ਅਤੇ ਸੰਪਤੀ ਆਦਿ ਦੁਆਰਾ ਮਾਪੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਤਪਾਦਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੇਕਾਂ ਬਾਹਰੀ ਤੱਤਾਂ ਉਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਰਦਾਤਾ ਦੀ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਸੰਪਤੀ ਆਦਿ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਕਰ ਦੇਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਲਈ ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਕੇਵਲ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਹੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗਤ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਉਤੇ ਵੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। (ਜਾਂ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਮਿਹਨਤ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜਾਂ ਸੰਪਤੀ ਦੇ ਦੁਆਰਾ), ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਸੰਪਤੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਉਹ ਸੰਪਤੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜਾਂ ਕਿ ਉਹ ਸੰਪਤੀ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਸੀ ਜਾਂ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਵੰਚਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ਕਤੀ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਉਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਢਾਂਚੇ ਉਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਾਭਾਂ ਉਤੇ ਕਰ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਦਾ ਮਾਪ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਆਰਥਿਕ ਢਾਂਚੇ (Economic Structure) ਨੂੰ ਅਤੇ ਉਸ ਆਰਥਿਕ ਢਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਵਿਅਕਤੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲਾਭਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗਤ ਰੱਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਗ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦੇ ਉਲਟ ਉਤਪਾਦਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਸਮਾਜਿਕ ਤੱਤ ਨੂੰ ਅਧਿਕ ਮਹੱਤਵ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

9.4 ਉਤਪਾਦਕ-ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿੱਚ ਸਮਰੱਥਾ ਦਾ ਮਾਪ (Index of Ability in Faculty Theory)

ਉਤਪਾਦਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਕਰ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨੂੰ ਮਾਪਣ ਦੇ ਤਿੰਨ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮਾਪਦੰਡ ਹਨ-

- (1) ਕਰਦਾਤਾ ਦੀ ਆਮਦਨ,
- (2) ਕਰਦਾਤਾ ਦੀ ਸੰਪਤੀ, ਅਤੇ
- (3) ਕਰਦਾਤਾ ਦਾ ਉਪਭੋਗ ਪੱਧਰ ਜਾਂ ਖਰਚ

(ਕ) ਆਮਦਨ (Income)- ਆਮਦਨ ਉਸ ਧਨ ਰਾਸ਼ੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਕਿਸੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੁਆਰਾ ਕਿਸੇ ਕਿਰਿਆ (Activity) ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਸਮਰੱਥ ਟਿਕਾਊ ਉਪਭੋਗਤਾ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਮੁੱਲ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ ਪਰ ਮਾਪਦੰਡ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਖਰਚਿਆਂ ਆਦਿ ਮਗਰੋਂ ਆਮਦਨ (Net Income) ਉਤੇ ਹੀ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉੱਚੀ ਆਮਦਨ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਉਤੇ ਅਧਿਕ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਪਰ ਘੱਟ ਆਮਦਨ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਉਤੇ ਜਾਂ ਤਾਂ ਕਰ ਘੱਟ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਲਗਾਇਆ ਜਾਵੇ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਛੋਟ

ਨੋਟ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਪਰ ਮੁਦਰਾ ਸਬੰਧੀ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਕਰ ਸਮਰੱਥਾ ਦਾ ਉਚਿੱਤ ਅਧਾਰ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ-

- (1) ਇਹ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਦੋ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦੂਸਰੇ ਤੋਂ ਅਧਿਕ ਹੋਵੇ।
- (2) ਕੁਝ ਵਿਅਕਤੀ ਸਖਤ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕੁਝ ਦੀ ਸੰਪਤੀ ਤੋਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਸਮਾਨ ਆਮਦਨ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਬਰਾਬਰ ਦਰ ਉਤੇ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

(ਖ) ਸੰਪਤੀ (Property)- ਸੰਪਤੀ ਜਾਂ ਸੰਚਿਤ ਧਨ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ ਵੀ ਕਰ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਦਾ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮਾਪਦੰਡ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਦੀ ਪੱਧਰ ਕੇਵਲ ਆਮਦਨ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਸੰਚਿਤ ਧਨ ਅਤੇ ਸੰਪਤੀ ਤੋਂ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸੰਪਤੀ ਨੂੰ ਯੋਗਤਾ ਦਾ ਮਾਪਕ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਠਿਨਾਈਆਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ-

- (1) ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਮਦਨ ਤਾਂ ਅਤਿਅਧਿਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਕਰ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਉਪਯੋਗ ਦੇ ਅੰਤਰ ਸਬੰਧੀ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਨਾਲ ਉਹ ਸੰਪਤੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਜੇਕਰ ਸੰਪਤੀ ਨੂੰ ਕਰ ਦਾ ਅਧਾਰ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕ ਕਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਣਗੇ।
- (2) ਸੰਪਤੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਭ੍ਰਮਜਨਕ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਪਤੀ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਸਾਲ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਹੀਂ ਵੀ। ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਬਰਾਬਰ ਆਕਾਰ ਵਾਲੀ ਸੰਪਤੀ ਨਾਲ ਆਮਦਨ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ।
- (3) ਜੇਕਰ ਸੰਪਤੀ ਉਤੇ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਲੋਕ ਸੰਪਤੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਝਿਜਕਣਗੇ ਅਤੇ ਉਹ ਹੱਦੋਂ ਵੱਧ ਖਰਚੀਲੇ ਹੋ ਜਾਣਗੇ।
- (4) ਸੰਪਤੀ ਦਾ ਅਸਲੀ ਮੁੱਲ ਮਾਪਣਾ ਵੀ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ।
- (5) ਇਕ ਆਮ ਸੰਪਤੀ ਕਰ, ਕਿਉਂਕਿ ਵੱਡੀ ਸੰਪਤੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਛੋਟੀ ਸੰਪਤੀ ਉਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੋਝ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਗਾਮੀ (Regressive) ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

(ਗ) ਉਪਭੋਗ ਖਰਚ (Consumption Expenditure)- ਪ੍ਰੋ. ਕੈਲਡੋਰ ਜਿਹੇ ਕੁਝ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਕਰ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਦਾ ਸੱਚਾ ਮਾਪਦੰਡ ਨਾ ਤਾਂ ਆਮਦਨ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸੰਪਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਆਰਥਿਕ ਕਲਿਆਣ ਉਸ ਆਮਦਨ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਖਰਚ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਆਮਦਨ ਉਤੇ ਨਹੀਂ, ਫਿਰ ਵੀ ਕੁਝ ਖਰਚ ਉਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੰਚਿਤ ਧਨ ਤੇ ਸੰਪਤੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਉਪਭੋਗ ਲਈ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਉਪਭੋਗ ਕਰ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨੂੰ ਮਾਪਣ ਦਾ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮਾਪਦੰਡ ਹੈ। ਉਪਭੋਗ ਪੱਧਰ ਦੀ ਕਰਦਾਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਮਾਪਣ ਦਾ ਇਹ ਆਧਾਰ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ

- (1) ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਅਧਿਕ ਖਰਚ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਉਦਾਹਰਣ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਕਰ ਸਮਰੱਥਾ ਅਧਿਕ ਹੈ, ਉਦਾਹਰਣ ਸਰੂਪ ਇਕ ਵੱਡੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਉਪਭੋਗ ਖਰਚ ਇਕ ਛੋਟੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਵੱਡੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਕਰਦਾਨ ਯੋਗਤਾ ਅਧਿਕ ਹੈ।
- (2) ਜੇਕਰ ਕਰਦਾਨ ਯੋਗਤਾ ਦਾ ਅਧਾਰ ਉਪਭੋਗ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਉਪਭੋਗ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਆਵੇਗੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕਾਰਜ ਸਮਰੱਥਾ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਉਤੇ ਬੁਰਾ ਅਸਰ ਪਵੇਗਾ।
- (3) ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਆਮਦਨ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ (ਉਪਭੋਗ) ਦੇ ਲਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਆਮਦਨ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੇਵਲ ਉਪਭੋਗ ਲਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਬੱਚਤ ਆਮਦਨ ਦਾ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅੰਗ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਉਚਿੱਤਤਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਕਰ ਸਮਰੱਥਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਉਪਭੋਗ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਬੱਚਤ ਅਤੇ ਉਚਿੱਤਤਾ ਦਾ ਉਲੰਘਣ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ, ਜਿਹੜੀ ਕੋਈ ਬੁੱਧੀਮਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਕਿਉਂਕਿ ਵਸਤੂਪਰਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦੀਆਂ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਗੰਭੀਰ ਮਸ਼ਰੂਦਾਵਾਂ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਕਰ ਦੇਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨੂੰ ਮਾਪਣ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਦਾ ਸਵਾਲ ਅਜੇ ਵੀ ਬਿਨਾਂ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤੇ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੰਪਤੀ (Property) ਕਰਾਧਾਨ ਦਾ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅਧਾਰ ਸੀ ਪਰ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਹੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਕਰ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨੂੰ ਮਾਪਣ ਦਾ ਨਿਆਪੂਰਨ ਮਾਪਦੰਡ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਅਧਾਰ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਇਕ ਲਾਭ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਅੰਤਰਗਤ ਕਰਾਧਾਨ ਨੂੰ ਵਧਣਸ਼ੀਲ ਬਣਾਉਣਾ ਅਸਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਵਿਵਹਾਰ

ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਕਰ ਦੇਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਆਮਦਨ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਸੰਪੱਤੀ ਅਤੇ ਉਪਭੋਗ ਖਰਚ ਨੂੰ ਵੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗਤ ਰੱਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ

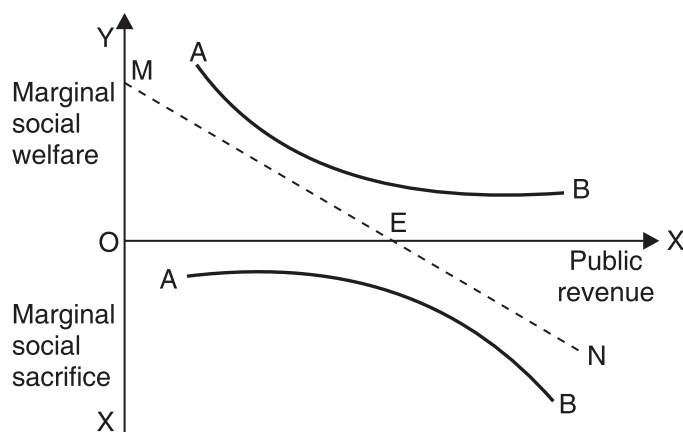
ਇੱਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਵਰਨਣਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਆਮਦਨ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੇਵਲ ਉਸ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਸਰੋਤ ਦਾ ਵੀ ਭਾਰੀ ਮਹੱਤਵ ਹੈ ਜਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਵੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗਤ ਰੱਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਮਦਨ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕਮਾਈ ਗਈ ਹੈ ਜਾਂ ਸੰਪਤੀ ਦੇ ਸਵਾਮੀਤਵ ਹੱਕ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਜਦੋਂ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਕਰ ਦੇਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਉੱਤੇ ਵੀ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਆਕਾਰ ਆਮਦਨ ਦੀ ਨਿਯਮਿਤਤਾ ਅਤੇ ਉਹ ਸਮਾਂ ਜਿਸ ਲਈ ਆਮਦਨ ਦੀ ਗਣਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਭਾਰ ਦੀ ਨਿਆਪੂਰਨ ਵੰਡ ਕਰਨ ਦੇ ਟੀਚੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵਸਤੂਪਰਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦੇ ਸੰਪੂਰਕ (Supplementary) ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਦਿੱਤੇ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿੱਟੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਭਾਰ ਦੀ ਨਿਆਪੂਰਨ ਵੰਡ ਕਰਨ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਸਮਰੱਥਾ ਸਿਧਾਂਤ (Ability Theory) ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਅਧਿਕ ਸਹੀ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ।

ਆਧੁਨਿਕ ਮਤ ਅਧਿਕਤਮ ਸਮਾਜ ਕਲਿਆਣ

(Present Views— Maximum Welfare Principle)

ਆਧੁਨਿਕ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਕਰਾਰੋਪਣ ਦੀ ਉਚਿਤ ਵੰਡ ਲਈ ਨਿਆ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਕਲਿਆਣ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਪੀਗੂ ਨੇ ਸੀਮਾਂਤ ਤਿਆਗ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਪਾਦਨ ਕਲਿਆਣ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਹੀ ਕੀਤਾ। ਐਜ਼ਵਰਥ ਕਲਿਆਣ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਕਲਿਆਣ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਦੋਂ ਸੀਮਾਂਤ ਉਪਯੋਗਤਾ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਲਟ ਪੀਗੂ ਨੇ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਸਮੂਹਿਕ ਤਿਆਗ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਅਧਿਕਤਮ ਕਲਿਆਣ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕਰਾਰੋਪਣ ਦੀ ਸਮਤਾ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਕਲਿਆਣ ਸਿਧਾਂਤ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਦੋਸ਼ ਪੂਰਨ ਹਨ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾਵਾਂ ਹੀ ਸੰਕੁਚਿਤ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਕੇਵਲ ਬਜਟ ਦੇ ਕਰਾਰੋਪਣ ਦਾ ਹੀ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕਰਾਂ ਵਿਚ ਨਿਆਸ਼ੀਲਤਾ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਕੇਵਲ ਕਰ ਭਾਰ ਨੂੰ ਹੀ ਨਾ ਲਉ, ਫਿਰ ਵੀ ਕੁਝ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਾਭਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰੋ, ਜਿਹੜੇ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਡਾਲਟਨ, ਪੀਗੂ ਅਤੇ ਮਿਸਗ੍ਰੇਵ ਨੇ ਕਰ ਦੇ ਭਾਰ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਵੰਡ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਨਿਆ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਲਿਆਣ ਨੂੰ ਕਰ ਅਤੇ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿੱਥੇ ਕਰ ਕਲਿਆਣ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਕਲਿਆਣ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੀਗੂ ਅਤੇ ਡਾਲਟਨ ਨੇ ਬਜਟ ਨੀਤੀ ਸਬੰਧੀ ਦੋ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਪਾਦਨ ਕੀਤਾ ਹੈ-

- (1) ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮੱਦਾਂ 'ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਖਰਚ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਹਰੇਕ ਮਦ ਉੱਤੇ ਕੀਤੀ ਗਈ ਰਾਸ਼ੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀਮਾਂਤ ਉਪਯੋਗਤਾ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇ।
- (2) ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਨੂੰ ਉਸ ਸੀਮਾ ਤੱਕ ਵਧਾਉਂਦੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਇਸ ਖਰਚ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਉਪਯੋਗਤਾ ਰਾਜ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਏ ਗਏ ਕਰਾਂ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਅਸੰਤੋਸ਼ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ।

ਚਿੱਤਰ 6

ਨੋਟ ਬਜਟ ਨੀਤੀ ਦੁਆਰਾ ਸਮਾਜ ਕਲਿਆਣ ਨੂੰ ਅਧਿਕਤਮ ਕਰਨਾ ਸਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਰ੍ਹੇ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ, ਕਰਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਤਿਆਗ ਸਿਧਾਂਤ, ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਣ ਦੇ ਅਧਿਕਤਮ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਬਜਟ ਦੇ ਆਮ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿੱਚ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।¹ ਮੁਸਰ੍ਹੇ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਚਿੱਤਰ 6 ਨਾਲ ਸਮਝਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਰੇਖਾ ਚਿੱਤਰ ਵਿੱਚ OX-ਧੁਰੇ ਉਤੇ ਸਰਵਜਨਿਕ ਆਮਦਨ ਦਰਸਾਈ ਗਈ ਹੈ। AB ਵੱਲ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸੰਤੋਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ A'B' ਵੱਲ ਕਰਾਰੋਪਣ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਸੀਮਾਂਤ ਸਮਾਜਿਕ ਤਿਆਗ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। AB ਵੱਲ ਹੇਠਾਂ ਘਟ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਇਹ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਵੇਂ-ਉਵੇਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ

ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਸੰਤੋਸ਼ ਅਤੇ ਲਾਭ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਘਟਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਉਲਟ A'B' ਵੱਲ ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰਾਰੋਪਣ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਕਰਦਾਤਾ ਦੀ ਤਿਆਗ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵੱਧਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। MN ਉਹ ਸ਼ੁੱਧ ਸਮਾਜਿਕ ਕਲਿਆਣ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ AA ਵਿੱਚ ਤੋਂ A'B' ਘਟਾ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। E ਬਿੰਦੂ ਸੰਤੁਲਨ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਸੀਮਾਂਤ ਸਮਾਜਿਕ ਤਿਆਗ-ਸੀਮਾਂਤ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਬਿੰਦੂ ਉਤੇ ਵਧੇਰੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕਲਿਆਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ।

9.5 ਕਰ ਸਮਰੱਥਤਾ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ (Ability to Pay Theory and Under-developed Countries)

ਅਨੇਕਾਂ ਵਿਚਾਰਕਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਰਦਾਨ ਯੋਗਤਾ ਸਿਧਾਂਤ ਸਰਵ-ਵਿਆਪਕ (Universal) ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਕਰ ਸਮਰੱਥਾ ਸਿਧਾਂਤ ਕਰਾਰੋਪਣ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਅਨੁਰੂਪ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਰਨ ਹਨ-

- (1) **ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ (Economic Development)** - ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰਾਰੋਪਣ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਬੱਚਤ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਅਤੇ ਸੰਰਚਨਾ ਕਰਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰਦਾਨ ਯੋਗਤਾਨ ਸਿਧਾਂਤ ਤਾਂ ਹੀ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਸੰਪਤੀ ਦੀ ਵੰਡ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਮਦਨ ਦੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਕਰਨਾ ਗੌਣ ਵਿਸ਼ਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵਿੱਚ ਕਰਦਾਨ ਯੋਗਤਾ ਸਿਧਾਂਤ ਆਰਥਿਕ ਸਹਾਇਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਨਰਕਸੇ ਦੀ ਟਿੱਪਣੀ ਠੀਕ ਹੈ, “ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨਾਲ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਮਕਸਦ ਅੰਤਰ-ਵਿਅਕਤੀਗਤ (Inter Personal) ਆਮਦਨ ਵੰਡ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ, ਫਿਰ ਵੀ ਕੁਝ ਪੂੰਜੀ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿੱਚ ਜੁੜੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨਾ ਹੈ।”
- (2) **ਸੀਮਿਤ ਮਾਤਰਾ-ਕਰਦਾਨ ਯੋਗਤਾ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਅਧਾਰ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਸੰਪੱਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ**, ਜਦੋਂ ਕਿ ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੀਮਿਤ ਮਾਤਰਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਜਿਹੜੇ ਵਿੱਤ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਉਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਸੰਪੱਤੀ ਦੀ ਸੀਮਿਤ ਮਾਤਰਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਸੀਮਿਤ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- (3) **ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ-ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਵਿੱਤ ਪ੍ਰਬੰਧ (Activating Finance)** ਅਤੇ ਕਿਰਿਆਤਮਕ ਵਿੱਤ ਪ੍ਰਬੰਧ (Functional Finance) ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨਾਲ ਕਰਾਰੋਪਣ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਸਾਧਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਇਕ ਮੁੱਖ ਅਸਤਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਕਰਦਾਨ-ਯੋਗਤਾ ਸਿਧਾਂਤ ਮੂਲਭੂਤ ਸਿਧਾਂਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੈ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਅਸਮਾਨਤਾ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਕਰਦਾਨ ਯੋਗਤਾ ਸਿਧਾਂਤ ਚਾਹੇ ਕਰਾਰੋਪਣ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਨਿਆਸ਼ੀਲ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।

1. “Minimum sacrifice approach to be the allocation of taxes is matched by a maximum benefit approach to the determination of public expenditure and the two are combined in a general theory of budget planning”.
—Musgrave

ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਨੋਟ

ਬਹੁ-ਵਿਕਲਪੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Multiple Choice Questions)

6. ਕੁਝ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਅਮਰੀਕੀ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਕਰ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨੂੰ ਮਾਪਣ ਲਈ ਕਿਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਪਾਦਨ ਕੀਤਾ?

(ਅ) ਵਸਤੂਪਰਕ	(ਬ) ਵਿਅਕਤੀਪਰਕ
(ਸ) ਵਿਵਹਾਰਪਰਕ	(ਦ) ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ
7. ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ਕਤੀ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਕਿਸ ਢਾਂਚੇ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ?

(ਅ) ਅਨਾਰਥਿਕ	(ਬ) ਆਰਥਿਕ
(ਸ) ਸਮਾਜਿਕ	(ਦ) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਿਕ
8. ਮਾਪਦੰਡ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਕਿਹੜੀ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?

(ਅ) ਸਬਲ	(ਬ) ਨਿਰਬਲ
(ਸ) ਦੁਰਬਲ	(ਦ) ਪੂਰਾ
9. ਸੰਪੱਤੀ ਦੇ ਕਿਸ ਮੂਲ ਨੂੰ ਮਾਪਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ?

(ਅ) ਵਾਸਤਵਿਕ	(ਬ) ਅਵਾਸਤਵਿਕ
(ਸ) ਸਰਵਜਨਿਕ	(ਦ) ਬਾਜ਼ਾਰ
10. ਅਨੇਕਾਂ ਵਿਚਾਰਕਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਦਾਨ ਯੋਗਤਾ ਸਿਧਾਂਤ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ?

(ਅ) ਸਰਵਜਨਿਕ	(ਬ) ਸਰਵ ਵਿਆਪਕ
(ਸ) ਵਿਅਕਤੀਗਤ	(ਦ) ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਸਾਰੇ

9.6 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)

- ਇਸ ਲਈ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਪਦਾਰਥ-ਭਾਰ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਰੀਤੀ ਨਾਲ ਵੰਡਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਹਰੇਕ ਕਰਦਾਤਾ ਨੂੰ ਸਮਾਨ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ ਪਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਾਧਾਨ ਵਿੱਚ ਨਿਆਪੂਰਨ ਸਮਾਨਤਾ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਸਮਾਨ ਵਿਵਹਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਖਿਤਿਜ ਸੰਤੁਲਨਤਾ (Horizontal Equity) ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ ਅਤੇ ਅਸਮਾਨ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਤੋਂ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਵਹਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਖੜ੍ਹੀ ਸੰਤੁਲਨਤਾ (Vertical Equity) ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ।
- ਕਰਾਧਾਨ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਵੰਡ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਸਾਰੇ ਤਿਆਗ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ (Principle of Least Aggregate Sacrifice) ਦੇ ਅਨੁਰੂਪ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕੁਝ ਤਿਆਗ (Total Sacrifice) ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਸੀਮਾਂਤ ਤਿਆਗ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਕਰਵਾਏ।
- “ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੀ-ਆਪਣੀ ਸਬੰਧਿਤ ਸਮਰੱਥਾ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਅੰਸਦਾਨ (Contribution) ਦੇਵੇ।” ਇਸ ਕਥਨ ਵਿੱਚ ਅਨੁਪਾਤ (Proportion) ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਕੁਝ ਸਥਿਤੀਆਂ ਅਧੀਨ “ਸਮਾਨ ਪੂਰਨ ਤਿਆਗ” ਤੋਂ ਵੀ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਥਿਤੀਆਂ ਅਧੀਨ “ਸਮਾਨ ਅਨੁਪਾਤੀ ਤਿਆਗ” ਤੋਂ ਵੀ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- ਤਿਆਗ ਸਿਧਾਂਤ ਜਾਂ ਵਿਅਕਤੀਪਰਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦੇ ਉਲਟ ਉਤਪਾਦਨ-ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਕਰਦਾਤਾ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕਸ਼ਟਾਂ ਦੇ ਅਪੇਖਿਆ ਉਸ ਦੀ ਕਰ ਦੇਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ (Taxable Capacity) ਦੇ ਮੁਦਰਾ ਮੁੱਲ (Money Value) ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗਤ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ 9.7 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)

- ਸਮਤਾ (Equity)- ਤਲਤਾ।
- ਐਂਸਦਾਨ (Contribution)- ਥੋੜ੍ਹਾ ਯੋਗਦਾਨ।
- ਸੰਤੁਲਨ (Equilibrium)- ਸਮਾਨਤਾ।
- ਅਧਿਕ ਦਾਨ (Bounties)- ਸਧਾਰਣ ਤੌਰ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਦਾਨ।

9.8 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)

1. ਸੰਪਤੀ ਦੇ ਭੁਗਤਾਨ-ਸਮਰੱਥਾ ਦੇ ਅਨੁਪਰਕ ਕਸੌਟੀ ਕਿਉਂ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ?
2. ਕਰ ਦੇਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਪਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ?
3. ਵਿਅਕਤੀਪਰਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਅਤੇ ਵਸਤੂਪਰਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਵਿੱਚ ਕੀ ਅੰਤਰ ਹੈ?
4. ਸਮਾਨ ਕੁੱਲ ਤਿਆਗ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰੋ।
5. ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਮਿਸ਼ਰੇ ਉਪਯੋਗਤਾ ਮਾਡਲ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।

ਉਤਰ : ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Answer : Self Assessment)

(1) ਸੰਪੱਤੀ	(2) ਉਪਯੋਗਤਾ	(3) ਘੱਟ ਹੋਣਾ	(4) ਵਧਣਸ਼ੀਲ
(5) ਹਿਸਾਬੀ	(6) (ਅ)	(7) (ਬ)	(8) (ਸ)
(9) (ਅ)	(10) (ਬ)		

9.9 ਸਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਬੁਕਸ

1. ਲੋਕ ਵਿੱਤ-ਐਚ. ਐਲ. ਭਾਟੀਆ, ਵਿਕਾਸ ਪਬਲਿਸ਼ਿੰਗ ਹਾਊਸ ਪ੍ਰਾ. ਲਿ.।
2. ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ-ਮੰਜੂਸ਼ਾ ਸ਼ਰਮਾ, ਓ. ਪੀ. ਬੋਹਰਾ, ਰਵੀ ਬੁਕਸ।
3. ਮਨੀ ਬੈਂਕਿੰਗ ਐਂਡ ਪਬਲਿਕ ਫਾਇਨੈਂਸ-ਸੁੰਦਰਮ ਵੀ. ਅਲਫਾ ਪਬਲੀ 2009।
4. ਮਨੀ ਬੈਂਕਿੰਗ : ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਟਰੇਡ ਐਂਡ ਪਬਲਿਕ ਫਾਇਨੈਂਸ-ਨੀ. ਥਾਈ ਸੋਮ ਸ਼ੇਖਰ, ਅਨਮੋਲ 2004।
5. ਪਬਲਿਕ ਫਾਇਨੈਂਸ-ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ, ਏ. ਬੀ. ਡੀ. ਪਬਲਿਕੇਸ਼ਨ, 2011।

ਇਕਾਈ-10 : ਕਰਾਘਾਤ (ਕਰ ਦਾ ਦਬਾਅ), ਕਰ-ਵਿਵਰਤਨ ਅਤੇ ਕਰਾਪਾਤ (ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ) (Impact, Shifting and Incidence of Taxation)

ਨੋਟ

ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ (Contents)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

10.1 ਕਰਾਘਾਤ ਜਾਂ ਕਰ ਦਾ ਦਬਾਅ (Impact of Tax)

10.2 ਕਰ ਦਾ ਵਿਵਰਤਨ (Shifting of Tax)

10.3 ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਜਾਂ ਕਰਾਪਾਤ (Incidence of a Tax)

10.4 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)

10.5 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)

10.6 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)

10.7 ਸਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਇਸ ਇਕਾਈ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ-

- ਕਰਜਰਬ ਜਾਂ ਕਰ ਦੇ ਦਬਾਅ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਸਬੰਧੀ।
- ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਜਾਂ ਕਰਾਪਾਤ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਸਬੰਧੀ।
- ਕਰ ਦੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਸਬੰਧੀ।

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

ਆਮ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰ-ਪਰਿਵਰਤਨ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਰਦਾਤਾ ਵੱਲੋਂ ਕਰ ਦੇ ਭਾਰ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਉੱਤੇ ਟਾਲਣਾ। ਪਰ ਪਰਿਵਰਤਨ ਉਹ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਰਦਾਤਾ ਆਪਣੇ ਕਰ-ਭਾਰ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਉੱਤੇ ਪਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦਾ ਕਰ ਭਾਰ ਨਾਲ ਗਹਿਰਾ ਸਬੰਧ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਰ-ਭਾਰ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਹੀ ਕਰ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਰ ਦੇ ਭਾਰ ਨੂੰ ਕਰਾਪਾਤ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਨਤੀਜਾ ਹੈ, ਇਹ ਪ੍ਰਤੱਖ ਮੁਦਰਾ-ਸਬੰਧੀ ਭਾਰ ਹੈ।

10.1 ਕਰਾਘਾਤ ਜਾਂ ਕਰ ਦਾ ਦਬਾਅ (Impact of Tax)

ਕਰਜਰਬ ਜਾਂ ਕਰ ਦਾ ਦਬਾਅ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਉੱਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕਰ ਲਗਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਹੜਾ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਰ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਰਦਾਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਕੋਲ ਇਸੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਨਾਂਅ ਪੰਜੀਕ੍ਰਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਜੇਕਰ ਖੰਡ ਉੱਤੇ 10 ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਤੀ ਕੁਇੰਟਲ ਦਾ ਕਰ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਖੰਡ ਦੇ ਉਤਪਾਦਕ ਤੋਂ ਇਹ ਕਰ ਵਸੂਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਕਰਜਰਬ ਇਸ ਉਤਪਾਦਕ ਉੱਤੇ ਹੋਵੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਰ ਭੁਗਤਾਨ ਵਿਕਰੇਤਾ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹੀ ਉਤਪਾਦਕ, “ਕਰ ਦੇ ਭੁਗਤਾਨ ਦਾ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਮੁਦਰਾ-ਸਬੰਧੀ ਭਾਰ ਚੁੱਕਦਾ ਹੈ।” ਸੈਲਿਗਮੈਨ (Seligman) ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, “ਕਰ ਦੇਣ ਦਾ ਤੱਤਕਾਲੀਕ ਪ੍ਰਭਾਵ

ਨੋਟ ਜਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਉਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਕਰਜਰਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕਰਦਾਤਾ ਕਿਸੇ ਕਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੇ ਭਾਰ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਉਤੇ ਤਬਦੀਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਪਾਉਂਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਉਤੇ ਕਰਜਰਬ ਦੇ ਨਾਲ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਵੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਮਦਨ-ਕਰ, ਸੰਪਤੀ ਕਰ ਆਦਿ ਦਾ ਕਰਜਰਬ ਅਤੇ ਕਰਾਪਾਤ ਉਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਉਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ।

10.2 ਕਰ ਦਾ ਵਿਵਰਤਨ (Shifting of Tax)

ਆਮ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰ ਵਿਵਰਤਨ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਰਦਾਤਾ ਵੱਲੋਂ ਕਰ ਦੇ ਭਾਰ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਉਤੇ ਟਾਲਣਾ। ਕਰ ਵਿਵਰਤਨ ਉਹ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਰਦਾਤਾ ਆਪਣੇ ਕਰਭਾਰ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਉਤੇ ਪਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਰ ਵਿਵਰਤਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਰ ਦਾ ਦਬਾਅ ਤੇ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਉਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਪਹਿਲਾਂ ਵਪਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਕਰ ਦਾ ਦਬਾਅ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਵਪਾਰੀ ਜਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ ਅੰਤਿਮ ਜਾਂ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਸਤੂ ਦੇ ਮੁੱਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰਕੇ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਉਤੇ ਟਾਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਅੰਤਿਮ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਉਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਜਰਬ ਤੋਂ ਕਰਾਪਾਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੀ ਕਰ ਵਿਵਰਤਨ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਮਿਸਗੋਵ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, “ਪ੍ਰੰਪਰਿਕ ਅਰਥ ਵਿੱਚ ਕਰ ਵਿਵਰਤਨ ਨਾਲ ਮਤਲਬ ਉਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨਾਲ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਕਰ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਮੁਦਰਾ ਸਬੰਧੀ ਭਾਰ ਮੁੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਕੇ ਦਬਾਅ ਦੇ ਬਿੰਦੂ ਤੋਂ ਅੰਤਿਮ ਬਿੰਦੂ ਵੱਲ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।” ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਵਰਤਨ ਦਾ ਕਰ ਭਾਰ ਨਾਲ ਗਹਿਰਾ ਸਬੰਧ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਰ ਭਾਰ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਹੀ ਕਰ ਵਿਵਰਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਰ ਵਿਵਰਤਨ ਜਿਸ ਬਿੰਦੂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਉਹ ਬਿੰਦੂ ਕਰਾਪਾਤ ਜਾਂ ਕਰ ਭਾਰ ਦਾ ਬਿੰਦੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਰ ਵਿਵਰਤਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਪਾਉਂਦਾ ਤਾਂ ਕਰਜਰਬ ਅਤੇ ਕਰਾਪਾਤ ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਹੀ ਵਿਅਕਤੀ ਉਤੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।

ਕਰ ਵਿਵਰਤਨ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ

ਕਰ ਵਿਵਰਤਨ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ-

- (1) ਅੱਗੇ ਵੱਲ ਕਰ ਵਿਵਰਤਨ (Forward Shifting)
- (2) ਪਿੱਛੇ ਵੱਲ ਕਰ ਵਿਵਰਤਨ (Backward Shifting)

ਜਦੋਂ ਕਰ ਕਿਸੇ ਉਤਪਾਦਕ ਉਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਵੇ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ ਖਰੀਦਦਾਰ ਉਤੇ ਪਾ ਦੇਵੇ, ਉਦੋਂ ਇਹ “ਅੱਗੇ ਵੱਲ ਵਿਵਰਤਨ” ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਉਤਪਾਦਕ ਉਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਕ ਉਸ ਕਰ ਨੂੰ ਕੱਚੇ ਮਾਲ ਅਪੂਰਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਜਾਂ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਉਤੇ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦੇਵੇ, ਉਦੋਂ ਇਹ “ਪਿੱਛੇ ਵੱਲ ਵਿਵਰਤਨ” ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਕਰ ਵਿਵਰਤਨ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਉਦਾਹਰਣ ਨਾਲ ਸਮਝਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰ ਚੀਨੀ ਉਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ ਲਗਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਚੀਨੀ ਦਾ ਉਤਪਾਦਕ ਕਰ ਦੇ ਭਾਰ ਨੂੰ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਵੱਲ ਟਾਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵੱਲ ਕਰ ਵਿਵਰਤਨ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇਗਾ ਪਰ ਜੇਕਰ ਚੀਨੀ ਦਾ ਉਤਪਾਦਕ ਕਰ ਭਾਰ ਨੂੰ ਗੰਨੇ ਦੇ ਉਤਪਾਦਕਾਂ ਉਤੇ ਟਾਲਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਪਿੱਛੇ ਦੀ ਵੱਲ ਕਰ-ਵਿਵਰਤਨ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ।

ਨੋਟਸ

ਕਰਦਾਤਾ ਆਪਣੇ ਕਰ ਭਾਰ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਉਤੇ ਪਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਵਿਵਰਤਨ ਦਾ ਨਾਂਅ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਖਾਲੀ ਥਾਵਾਂ ਭਰੋ (Fill in the blanks)

1. ਕਰ ਦਾ ਦਬਾਅ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਉਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਉਤੇ ਸਰਕਾਰ ਲਗਾਉਂਦੀ ਹੈ।
2. ਉਤਪਾਦਕ ਕਰ ਦੇ ਭੁਗਤਾਨ ਦਾ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਭਾਰ ਚੁੱਕਦਾ ਹੈ।

3. ਉਹ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਰਦਾਤਾ ਆਪਣੇ ਕਰ ਭਾਰ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ 'ਤੇ ਪਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨੋਟ
4. ਵਿਵਰਤਨ ਨਾਲ ਦਾ ਗਹਿਰਾ ਸਬੰਧ ਹੈ।
5. ਕਰ ਵਿਵਰਤਨ ਜਿਸ ਬਿੰਦੂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਉਹ ਬਿੰਦੂ ਦਾ ਬਿੰਦੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

10.3 ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਜਾਂ ਕਰਾਪਾਤ (Incidence of a Tax)

ਕਰ ਦੇ ਭਾਰ ਨੂੰ ਕਰਾਪਾਤ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਫਿਡਲੇ ਸ਼ਿਰਾਜ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ “ਕਰਾਪਾਤ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਨਤੀਜਾ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਤੱਖ ਮੁਦਰਾ ਸਬੰਧੀ ਭਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਾਪਾਤ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵੀ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕੌਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਮੁਦਰਾ ਸਬੰਧੀ ਭਾਰ ਕਿਸ 'ਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।” ਇਹ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ 'ਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਅੰਤਿਮ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਜਿਹੜੇ ਅੰਤਿਮ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਰ ਦੇ ਮੁਦਰਾ-ਸਬੰਧੀ ਭਾਰ ਨੂੰ ਸਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੰਡ ਦੇ ਉਤਪਾਦਕ 'ਤੇ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਉਤਪਾਦਕ ਇਸ ਕਰ ਨੂੰ ਖੰਡ ਦਾ ਮੁੱਲ ਵਧਾ ਕੇ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ 'ਤੇ ਟਾਲਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ 'ਤੇ ਪਵੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਅੰਤਿਮ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਖੰਡ ਦੇ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ 'ਤੇ ਕਰ ਦਾ ਮੁਦਰਾ ਸਬੰਧੀ ਭਾਰ ਪਵੇਗਾ, ਜੇਕਰ ਉਤਪਾਦਕ ਖੰਡ 'ਤੇ ਲਗਾਏ ਗਏ ਕਰ ਨੂੰ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ 'ਤੇ ਟਾਲਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਕਰਜਰਬ ਦੇ ਨਾਲ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਵੀ ਉਤਪਾਦਕ 'ਤੇ ਪਵੇਗਾ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖੰਡ ਦਾ ਉਪਭੋਗਤਾ ਕਰ ਦੇ ਭਾਰ ਨੂੰ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਟਾਲ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਖੁਦ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਸਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰੋ. ਸੈਲਿੰਗਮੈਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ “ਅੰਤਿਮ ਕਰਦਾਤਾ 'ਤੇ ਕਰ ਦੇ ਬੋਝ ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਣ ਨੂੰ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।”

ਪ੍ਰੋ. ਫਿਲਿਪ ਈ. ਟੇਲਰ (Philip E. Taylor) ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, “ਕਰ ਭਾਰ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ 'ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਟਾਲ ਸਕਦਾ।”

ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰਾਪਾਤ ਜਾਂ ਕਰ ਭਾਰ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਤਿੰਨ ਤੱਤ ਮੌਜੂਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ-

- (i) ਕਰਾਪਾਤ ਕਰ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਭਾਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ 'ਤੇ ਟਾਲਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ।
- (ii) ਇਹ ਕਰ ਦਾ ਮੁਦਰਾ ਸਬੰਧੀ ਭਾਰ ਹੈ।
- (iii) ਇਹ ਕਰ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਮੁਦਰਾ ਸਬੰਧੀ ਭਾਰ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਸਰਕਾਰੀ ਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕੁੱਲ ਰਾਸ਼ੀ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

10.3.1 ਕਰਜਰਬ ਅਤੇ ਕਰਾਪਾਤ ਵਿੱਚ ਫਰਕ

(Distinction Between Impact & Incidence of Taxation)

ਕਰਜਰਬ ਅਤੇ ਕਰਾਪਾਤ ਵਿੱਚ ਫਰਕ ਕਰਾਰੋਪਣ ਦਾ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਭਾਰ ਅਤੇ ਅੰਤਿਮ ਭਾਰ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਰਜਰਬ ਅਤੇ ਕਰਾਪਾਤ ਵਿੱਚ ਫਰਕ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮੁੱਖ ਬਿੰਦੂ ਹਨ-

- (1) ਕਰਜਰਬ ਦਰ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਭਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਰਾਪਾਤ ਕਰ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਭਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ।
- (2) ਕਰਜਰਬ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਉੱਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਰਾਸ਼ੀ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਰਾਪਾਤ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਉੱਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਅੰਤਿਮ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਸ ਕਰ ਭਾਰ ਨੂੰ ਸਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ।
- (3) ਕਰਜਰਬ ਦਾ ਭਾਵ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਰ ਰਾਸ਼ੀ ਦੇ ਮੁਦਰਾ ਸਬੰਧੀ ਭੁਗਤਾਨ ਤੋਂ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਕਰਾਪਾਤ ਨਾਲ ਭਾਵ ਕਰ ਦੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਮੁਦਰਾ ਸਬੰਧੀ ਭਾਰ ਨਾਲ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- (4) ਕਰਾਪਾਤ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਉੱਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਉੱਤੇ ਟਾਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਰਜਰਬ ਵਿੱਚ ਕਰ ਭਾਰ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਉੱਤੇ ਟਾਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰਾਪਾਤ ਜਾਂ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਦਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕਰਜਰਬ ਦਾ ਨਹੀਂ।
- (5) ਕਰਜਰਬ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਕਰ ਬਚਾਅ (Tax Evasion) ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਗੈਰ-ਸੰਵਿਧਾਨਿਕ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਰਾਪਾਤ ਜਾਂ ਕਰ ਭਾਰ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਸੰਵਿਧਾਨਿਕ ਹੈ।

ਨੋਟ 10.3.2 ਕਰ ਦਾ ਮੁਦਰਾ ਸਬੰਧੀ ਭਾਰ ਅਤੇ ਅਸਲ ਭਾਰ (Money Burden and Real Burden of Tax)

ਪ੍ਰੋ. ਡਾਲਟਨ ਨੇ ਕਰ (Tax) ਦੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਭਾਰ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਭਾਰ ਅਤੇ ਕਰ ਦੇ ਮੁਦਰਾ ਸਬੰਧੀ ਅਤੇ ਅਸਲ ਭਾਰ ਵਿੱਚ ਭੇਦ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਜੇਕਰ ਇਕ ਉਤਪਾਦਕ ਵਸਤੂ ਦੇ ਮੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਕਰ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਧਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਰ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਮੁਦਰਾ ਸਬੰਧੀ ਭਾਰ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਉਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਵਸਤੂ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਮੁੱਲ ਚੁਕਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਕਦੇ-ਕਦੇ ਅਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਤਪਾਦਕ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕੁਝ ਕਰਾਂ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਰ ਦੇਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਤਪਾਦਕ ਨੂੰ ਉੱਨੀ ਰਾਸ਼ੀ ਉਤੇ ਵਿਆਜ ਦੀ ਹਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਕਰ ਦਾ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਮੁਦਰਾ-ਸਬੰਧੀ ਭਾਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਹੋਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਕਰਦਾਤਾ ਨੂੰ ਕਰ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਰਾਸ਼ੀ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਹੀ ਕਰ ਦਾ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਮੁਦਰਾ-ਸਬੰਧੀ ਭਾਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਰ ਭਾਰ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਉਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਔਗੇ ਟਾਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ।

ਕਰ ਬਚਾਅ (Tax Evasion)- ਜਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਆਮਦਨ ਕਰ-ਯੋਗ (Taxable) ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਝੂਠਾ ਹਿਸਾਬ ਦਿਖਾ ਕੇ ਜਾਂ ਗਲਤ ਵਿਕਰੀ ਦਿਖਾ ਕੇ ਘੱਟ ਕਰਾਂ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਕਰ ਟਾਲ-ਮਟੋਲ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਰਦਾਤਾ ਕਰਾਂ ਦੀ ਚੋਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਕਰ ਤੋਂ ਬਚਾਅ (Tax Avoidance)- ਇਹ ਕਰ ਬਚਾਅ ਤੋਂ ਵੱਖ ਸਥਿਤੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਰਦਾਤਾ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਰ ਬਚਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਰ ਬਚਾਅ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜੇਕਰ ਤਨਖਾਹ ਭੋਗੀ ਕਰਮਚਾਰੀ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਤੋਂ ਜੀਵਨ ਬੀਮਾ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਸੰਚਿਤ ਕਰਨਾ, ਆਮ ਭਵਿੱਖ ਨਿਧੀ ਆਦਿ ਵਿੱਚ 80,000 ਰੁਪਏ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਬੱਚਤ ਉਤੇ ਆਮਦਨ-ਕਰ ਵਿੱਚੋਂ 20 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੀ ਛੋਟ (ਅਧਿਕਤਮ 16000 ਰੁਪਏ) ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਕਰ ਪਰਿਵਰਤਨ ਅਤੇ ਕਰ ਟਾਲ-ਮਟੋਲ ਵਿੱਚ ਫਰਕ- ਕਰ ਪਰਿਵਰਤਨ ਅਤੇ ਕਰ ਟਾਲ-ਮਟੋਲ ਵਿੱਚ ਫਰਕ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਰਦਾਤਾ ਕਰ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਤਾਂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕਰ ਦੇ ਭਾਰ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਉਤੇ ਟਾਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਕਰ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਵਿਕਰੇਤਾ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਉਤੇ ਟਾਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਕਰ ਟਾਲ-ਮਟੋਲ ਵਿੱਚ ਕਰਦਾਤਾ ਝੂਠਾ ਹਿਸਾਬ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਕਰ ਚੁਕਾਉਣ ਤੋਂ ਬਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਕਰ-ਪਰਿਵਰਤਨ ਅਤੇ ਕਰ ਟਾਲ-ਮਟੋਲ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਭੇਦ ਹਨ :

- (i) ਕਰ ਪਰਿਵਰਤਨ ਇਕ ਸੁਭਾਵਿਕ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਰ ਟਾਲ-ਮਟੋਲ ਗੈਰ-ਸੰਵਿਧਾਨਿਕ ਜਿਹੜਾ ਸਜ਼ਾ ਯੋਗ ਅਪਰਾਧ ਹੈ।
- (ii) ਕਰ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਰਾਜਸਵ ਦੀ ਹਾਨੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਰ ਟਾਲ-ਮਟੋਲ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਆਰਥਿਕ ਹਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- (iii) ਕਰ ਪਰਿਵਰਤਨ ਵਿੱਚ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸਹਿਣਾ ਹੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਰ ਟਾਲ-ਮਟੋਲ ਵਿੱਚ ਕਰਾਂ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਭਾਰ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।
- (iv) ਕਰ-ਪਰਿਵਰਤਨ ਨਾਲ ਨੈਤਿਕ ਖਾਤਮੇ ਦਾ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਰ ਟਾਲ-ਮਟੋਲ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਬੇਈਮਾਨੀ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ, ਰਿਸ਼ਵਤਖੋਰੀ ਆਦਿ ਅਣਚਾਹੇ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਟਾਸਕ ਕਰ ਟਾਲ-ਮਟੋਲ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ?

ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਨੋਟ

ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਥਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੱਚ ਜਾਂ ਝੂਠ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰੋ

(State Whether the following Statements are True or False)

6. ਕਰ ਦੇ ਭਾਰ ਨੂੰ ਕਰਾਪਾਤ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।
7. ਕਰ-ਜਰਬ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਭਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਰਾਪਾਤ ਕਰ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਭਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ।
8. ਕਰ-ਜਰਬ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਕਰ ਬਚਾਅ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ।
9. ਜੇਕਰ ਇਕ ਉਤਪਾਦਕ ਵਸਤੂ ਦੇ ਮੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਕਰ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਵਧਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਰ ਦਾ ਮੁਦਰਾ ਸਬੰਧੀ ਭਾਰ ਉਤਪਾਦਕ ਉਤੇ ਹੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।
10. ਜਦੋਂ ਕਰਦਾਤਾ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਰ ਬਚਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਰ-ਬਚਾਅ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

10.4 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)

- ਕਰ-ਜਰਬ ਜਾਂ ਕਰ ਦਾ ਦਬਾਅ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਉਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਉਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕਰ ਲਗਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਹੜੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਰ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਰਦਾਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਕੋਲ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਨਾਂਅ ਪੰਜੀਕ੍ਰਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
- ਕਰ ਦੇਣ ਦਾ ਤੱਤਕਾਲੀਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਜਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਉਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਕਰ-ਜਰਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕਰਦਾਤਾ ਕਿਸੇ ਕਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੇ ਭਾਰ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਉਤੇ ਤਬਦੀਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਉਤੇ ਕਰ-ਜਰਬ ਦੇ ਨਾਲ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਵੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।
- ਆਮ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰ-ਪਰਿਵਰਤਨ ਦਾ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ, ਕਰਦਾਤਾ ਦੁਆਰਾ ਕਰ ਦੇ ਭਾਰ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਉਤੇ ਟਾਲਣਾ! ਕਰ ਪਰਿਵਰਤਨ ਉਹ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਰਦਾਤਾ ਆਪਣੇ ਕਰ-ਭਾਰ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਉਤੇ ਪਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।
- ਕਰਾਪਾਤ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਨਤੀਜਾ ਹੈ, ਇਹ ਪ੍ਰਤੱਖ ਮੁਦਰਾ-ਸਬੰਧੀ ਭਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਾਪਾਤ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕੌਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਮੁਦਰਾ ਸਬੰਧੀ ਭਾਰ ਕਿਸ ਉਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।
- ਕਰ-ਜਰਬ ਅਤੇ ਕਰਾਪਾਤ ਵਿੱਚ ਫਰਕ ਕਰਾਰੋਪਣ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਭਾਰ ਅਤੇ ਅੰਤਿਮ ਭਾਰ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- ਜੇਕਰ ਇਕ ਉਤਪਾਦਕ ਵਸਤੂ ਦੇ ਮੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਕਰ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਵਧਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਰ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਮੁਦਰਾ-ਸਬੰਧੀ ਭਾਰ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਉਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਵਸਤੂ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਮੁੱਲ ਅਦਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

10.5 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)

- ਵਵਿਰਤਨ (Shifting) – ਦੂੱਜੇ ਉੱਤੇ ਟਾਲਨਾ ।
- ਕਰਾਪਾਤ (Incidence of Tax) – ਕਰ ਲਗਾਉਣਾ ।

10.6 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)

1. ਕਰ ਵਵਿਰਤਨ ਵਲੋਂ ਕੀ ਮਨਸਾ ਹੈ ?
2. ਚਪੇੜ ਨੂੰ ਪਰਭਿਾਸ਼ਿਤ ਕਰੋ ।
3. ਕਰਾਪਾਤ ਦੀ ਵਆਖਿਆ ਕਰੋ ।
4. ਚਪੇੜ ਅਤੇ ਕਰਾਪਾਤ ਵਿੱਚ ਕੀ ਅੰਤਰ ਹੈ ?
5. ਕਰ ਦਾ ਮੈਦਰਕਿ ਭਾਰ ਅਤੇ ਅਸਲੀ ਭਾਰ ਵਲੋਂ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਸਮਝਦੇ ਹੋ ?

ਨੋਟ ਉਤਰ : ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Answer : Self Assessment)

(1) ਕਰ	(2) ਮੁਦਰਾ-ਸਬੰਧੀ	(3) ਕਰ-ਪਰਿਵਰਤਨ	(4) ਕਰ-ਭਾਰ
(5) ਕਰਾਪਾਤ	(6) ਸੱਚ	(7) ਝੂਠ	(8) ਸੱਚ
(9) ਝੂਠ	(10) ਸੱਚ		

10.7 ਸਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਬੁਕਸ

1. ਲੋਕ ਵਿੱਤ - ਨਿਊ ਗਾਇਲ ਬੁੱਕ ਕੰਪਨੀ।
2. ਲੋਕ ਵਿੱਤ - ਐਚ. ਐਲ. ਭਾਟੀਆ, ਵਿਕਾਸ ਪਬਲਿਸ਼ਿੰਗ ਹਾਊਸ ਪ੍ਰਾ. ਲਿ.।
3. ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ - ਮੰਜੂਸ਼ਾ ਸ਼ਰਮਾ, ਓ. ਪੀ. ਬੋਹਰਾ ਰਵੀ ਬੁਕਸ।
4. ਮਨੀ ਬੈਂਕਿੰਗ ਐਂਡ ਪਬਲਿਕ ਫਾਇਨੈਂਸ-ਸੁੰਦਰਮ ਵੀ., ਅਲਫਾ ਪਬਲੀ. 2009।

ਇਕਾਈ-11 : ਕਰ ਵਿਵਰਤਨ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ-ਕੇਂਦਰੀਕਰਨ ਅਤੇ ਵਿਕੇਂਦਰੀਕਰਨ ਸਿਧਾਂਤ (Theories of Tax Shifting: Concentration and Diffusion Theory)

ਨੋਟ

ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ (Contents)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

- 11.1 ਕਰ ਵਿਵਰਤਨ ਜਾਂ ਕਰਾਪਾਤ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ
(Theories of Shifting of Taxes or Incidence of Taxes)
- 11.2 ਕਰ-ਭਾਰ ਜਾਂ ਕਰ ਵਿਵਰਤਨ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤੱਤ
(Factors Determining Incidence or Shifting of Tax)
- 11.3 ਕਰ-ਭਾਰ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਮਹੱਤਵ
(Importance of Incidence Problem Study)
- 11.4 ਕੁਝ ਮੁੱਖ ਕਰਾਂ ਦੇ ਭਾਰ ਦਾ ਅਧਿਐਨ
(Study of the Incidence of Some Important Taxes)
- 11.5 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)
- 11.6 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)
- 11.7 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)
- 11.8 ਸਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਇਸ ਇਕਾਈ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ-

- ਕਰ ਵਿਵਰਤਨ ਜਾਂ ਕਰਾਪਾਤ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਸਬੰਧੀ।
- ਕਰ-ਭਾਰ ਜਾਂ ਕਰ-ਵਿਵਰਤਨ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤੱਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਸਬੰਧੀ।
- ਕਰ-ਭਾਰ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਸਬੰਧੀ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਸਬੰਧੀ।

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

ਕੇਂਦਰੀਕਰਨ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਪਾਦਨ ਫ੍ਰਾਂਸ ਦੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀਵਾਦੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਵਿਕੇਂਦਰੀਕਰਨ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਪਾਦਨ ਫ੍ਰਾਂਸਿਸੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਕੇਨਾਰਡ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਵਿਦਵਾਨ ਮੈਨਸਫੀਲਡ ਨੇ ਕੀਤਾ।

ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਪੁਰਾਣੇ ਕਰ ਦੀ ਦਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਰਦਾਤਾ ਕਰ ਦੇ ਭਾਰ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਉੱਤੇ ਟਾਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ ਕਰਾਰੋਪਣ ਵਿੱਚ ਨਿਆਂ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਬਰਾਬਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

11.1 ਕਰ-ਵਿਵਰਤਨ ਜਾਂ ਕਰਾਪਾਤ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ (Theories of Shifting of Taxes or Incidence of Taxes)

ਕਰ ਦੇ ਭਾਰ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਸਿਧਾਂਤ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਨ-

(1) **ਕੇਂਦਰੀਕਰਨ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (Concentration Theory)**- ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਪਾਦਨ ਫ੍ਰਾਂਸ ਦੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀਵਾਦੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਭੂਮੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਾਸਤਵਿਕ ਉਤਪਾਦਨ (Net Product) ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਭੂਮੀ ਉਤੇ ਹੀ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਕਰ ਚਾਹੇ ਜਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਂ ਵਸਤੂ ਉਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਵੇ, ਉਸ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਭਾਰ ਭੂਮੀ ਉਤੇ ਹੀ ਪਵੇਗਾ ਜਾਂ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਭੂਮੀ ਉਤੇ ਹੀ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਅਨੇਕਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰ ਨਾ ਲਗਾ ਕੇ ਕੇਵਲ ਭੂਮੀ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧ ਆਮਦਨ ਉਤੇ ਹੀ ਕਰ ਲਗਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕਰ-ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਅਸਾਨ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦੀ ਲਾਗਤ ਵੀ ਘੱਟ ਹੋਵੇਗੀ।

ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਕੇਵਲ ਭੂਮੀ ਹੀ ਉਤਪਾਦਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਕਾਰੋਬਾਰ ਵੀ ਉਤਪਾਦਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹੋਰ ਵਰਗਾਂ ਉਤੇ ਵੀ ਕਰ ਲਗਾਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਵੀ ਨਿਆਪੂਰਨ ਹੋਵੇਗੀ, ਕੇਂਦਰੀਕਰਨ ਸਿਧਾਂਤ ਹਾਲਾਂਕਿ ਦੋਸ਼ ਪੂਰਨ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਨਾਲ ਇਹ ਗੱਲ ਜਾਣੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਰਾਂ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਸੰਜਮ ਨਾਲ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਰ ਭਾਰ ਦੇ ਆਧੁਨਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਅਧਾਰ ਹੈ।

(2) **ਵਿਕੇਂਦਰੀਕਰਨ ਜਾਂ ਪ੍ਰਸਾਰਣ ਸਿਧਾਂਤ (Diffusion Theory)**- ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਪਾਦਨ ਫ੍ਰਾਂਸਿਸੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਕੈਨਾਰਡ (Canard) ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਵਿਦਵਾਨ ਮੈਨਸਫੀਲਡ (Mansfield) ਨੇ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਕੇਂਦਰੀਕਰਨ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਉਲਟ ਹੈ ਅਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਕਰ ਜਿਸ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲਗਾਏ ਜਾਣ, ਉਹ ਪੂਰੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹੋਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰ-ਪਰਿਵਰਤਨ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਸਾਰੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਫੈਲ ਜਾਂਦਾ। ਕੈਨਾਰਡ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰੀਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਨਾੜੀ ਤੋਂ ਖੂਨ ਕੱਢਣ ਉਤੇ ਖੂਨ ਦੀ ਘਾਟ ਕੇਵਲ ਉਸ ਨਾੜੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਪਰ ਇਹ ਪੂਰੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇਕਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੋਂ ਸਰਕਾਰ ਕਰ ਵਸੂਲ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਕਰ-ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਨਾਲ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਵਰਗਾਂ ਉਤੇ ਵੰਡ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋ. ਫਿੰਡਲੇ ਸ਼ਿਰਾਜ ਮੈਨਸਫੀਲਡ ਨੂੰ ਨਿਖੇਧੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ “ਕਿਸੇ ਵੀ ਜਗ੍ਹਾ ਉਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਵੀ ਕਰ ਕਿਸੇ ਝੀਲ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗਣ ਵਾਲੇ ਪੱਥਰ ਵਾਂਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੱਕਰ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਚੱਕਰ, ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਗਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਬਿੰਦੂ ਤੋਂ ਸੰਪੂਰਨ ਘੇਰਾ ਅੰਦੋਲਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।”

ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਵੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਇਹ ਮਾਨਤਾ ਗਲਤ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਕਰ ਨੂੰ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਦੂਜਾ, ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਕਰ ਫੈਲਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਤਾਂ ਦੱਸਦਾ ਹੈ, ਕਰ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਤੀਜਾ, ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਪੂਰਨ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗਤਾ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਚੱਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਅਵਾਸਤਵਿਕ ਅਤੇ ਕਾਲਪਨਿਕ ਹੈ।

(3) **ਕਰ-ਭਾਰ ਦਾ ਆਧੁਨਿਕ ਸਿਧਾਂਤ (Modern Theory of Incidence)**- ਕਰ-ਭਾਰ ਦਾ ਆਧੁਨਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਮੁੱਲ ਅਤੇ ਕੀਮਤ ਦੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਉਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਮੰਨ ਕੇ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕੇਵਲ ਵਾਧੂ (Surplus) ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਰ ਵਸਤੂ ਦੀ ਉਤਪਾਦਨ ਲਾਗਤ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਡਾਲਟਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਟੇਲਰ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਦਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਸੰਭਵ ਜਿਹੜਾ ਕੀਮਤਾਂ, ਸੌਦਿਆਂ (Price Transactions) ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਵੰਡ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਕੀਮਤ ਸੌਦਿਆਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਰਾਂ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਵਾਧੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕਰਦਾਤਾ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵਾਧਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਕਰ ਦਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਪਰਿਵਰਤਨ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਭਰਭੂਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਲੱਗੇ। ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਮੁੱਲ ਇੰਨਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਰ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ, ਜੇਕਰ ਕਰ ਲਗਾਉਣ

ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਸਤੂ ਦੇ ਮੁੱਲ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਾਧਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਵਿਕਰੇਤਾ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਮੁੱਲ ਉੱਤੇ ਹੀ ਭਤਭੂਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਜੇਕਰ ਵਰਤਮਾਨ ਮੁੱਲ ਨਾਲ ਕਰ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਤਾਂ ਵਸਤੂ ਦੇ ਮੁੱਲ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਨੋਟ

ਨੋਟਸ

ਕਰਦਾਤਾ ਕਰ ਦਾ ਕਿੰਨਾ ਭਾਗ ਦੂਜਿਆਂ ਉੱਤੇ ਵੰਡ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਕਰ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ, ਵਸਤੂ ਦੀ ਮੰਗ ਅਤੇ ਪੂਰਤੀ ਦੀ ਲਾਲਸਾ, ਵਸਤੂ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਲਾਗਤ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

11.2 ਕਰ-ਭਾਰ ਜਾਂ ਕਰ ਵਿਵਰਤਨ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤੱਤ (Factors Determining Incidence or Shifting of Tax)

ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਪੁਰਾਣੇ ਕਰ ਦੀ ਦਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਰਦਾਤਾ ਉਸ ਕਰ ਦੇ ਭਾਰ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਉੱਤੇ ਟਾਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਰ ਦੇ ਭਾਰ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਟਾਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਅੱਗੇ ਲਿਖੇ ਤੱਤਾਂ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ-

(1) **ਕਰ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ (Nature of Tax)**- ਇਹ ਕਰ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰ ਦਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਸ ਹੱਦ ਤੱਕ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਲਗਾਏ ਗਏ ਕਰ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਮਦਨ ਕਰ ਜਾਂ ਸੰਪੱਤੀ ਕਰ ਨੂੰ ਤਬਦੀਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਪਰ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦੇ ਭਾਰ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਉੱਤੇ ਟਾਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਤੋਂ ਵਸੂਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜੇਕਰ ਘੱਟ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਕਰਾਂ ਦੇ ਭਾਰ ਨੂੰ ਮੁੱਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰਨ ਨਾਲ ਵਿਕਰੀ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵਿਕਰੇਤਾ ਕਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਭਾਰ ਨੂੰ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਨਹੀਂ ਟਾਲਦਾ।

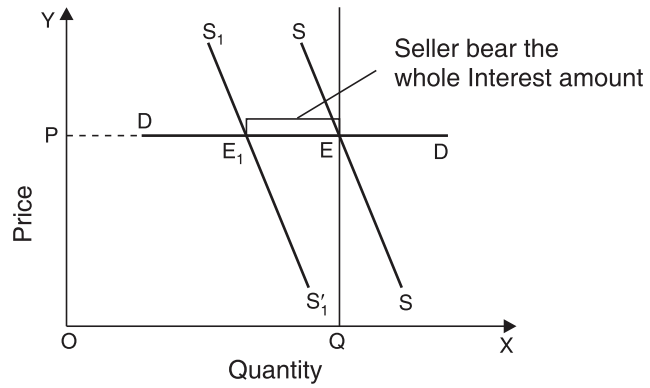
(2) **ਕਰ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ (Amount of Tax)**- ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਉੱਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘੱਟ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵਪਾਰੀ ਉਸ ਦਾ ਭਾਰ ਖੁਦ ਸਹਿ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਟਾਲਦਾ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਰਾਸ਼ੀ ਲਈ ਉਹ ਆਪਣੇ ਗ੍ਰਾਹਕ ਨੂੰ ਨਾਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਪਰ ਜੇਕਰ ਕਰ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਵਧੇਰੇ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਟਾਲਣ ਦੀ ਹਰ ਸੰਭਵ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

(3) **ਵਸਤੂ ਦੀ ਮੰਗ ਦੀ ਲਾਲਸਾ (Elasticity of Demand)**- ਕਰ ਦਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਵਸਤੂ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਉੱਤੇ ਵੀ ਨਿਰਭਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਸਤੂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਉਸ ਦੀ ਮੰਗ ਲੋਚਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਤਬਦੀਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਵਪਾਰੀ ਖੁਦ ਭਾਰ ਨੂੰ ਸਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਵਪਾਰੀ ਵਸਤੂ ਦਾ ਮੁੱਲ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਪਭੋਗਤਾ ਵਸਤੂ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰ ਦੇਣਗੇ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਵਿਕਰੇਤਾ ਦੀ ਵਿਕਰੀ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹਾਨੀ ਹੋਵੇਗੀ।

ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਜੇਕਰ ਵਸਤੂ ਦੀ ਮੰਗ ਨਹੀਂ ਲੋਚਦਾਰ ਹੈ ਤਾਂ ਵਿਕਰੇਤਾ ਕਰ ਦੇ ਭਾਰ ਨੂੰ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਟਾਲ ਦੇਵੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਵਸਤੂ ਦਾ ਮੁੱਲ ਵੱਧ ਜਾਣ ਉੱਤੇ ਵੀ ਉਪਭੋਗਤਾ ਵਸਤੂ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਲਗਾਏ ਗਏ ਕਰ ਦੇ ਭਾਰ ਨੂੰ ਟਾਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਵਿਲਾਸਤਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਦੇ ਭਾਰ ਨੂੰ ਵਪਾਰੀ ਨੇ ਹੀ ਸਹਿਣ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮੰਗ ਲੋਚ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨੂੰ ਚਿੱਤਰ 1 (A), 1 (B) 1. (c), 1 (D) ਅਤੇ 1 (E) ਨਾਲ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

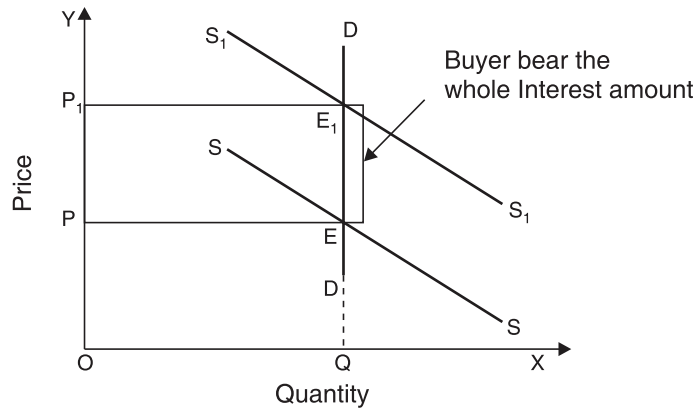
(i) ਜਦੋਂ ਮੰਗ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੋਚਦਾਰ ਹੋਵੇ ($e_d = \infty$)

ਨੋਟ

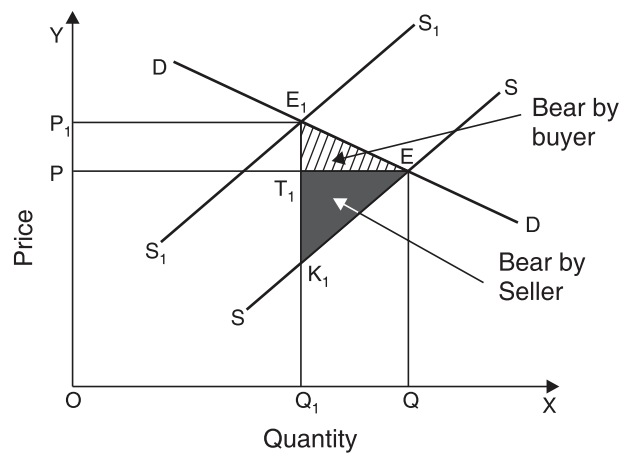
ਚਿੱਤਰ 1(A)

(ii) ਜਦੋਂ ਮੰਗ ਦੀ ਲੋਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਲੋਚਦਾਰ ਹੋਵੇ ($e_d = 0$)

ਚਿੱਤਰ 1(B)

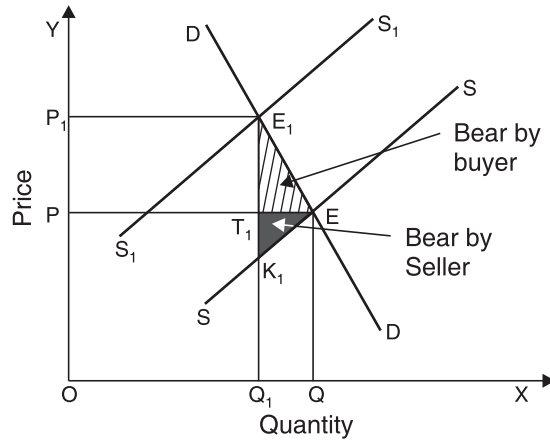
(iii) ਜਦੋਂ ਮੰਗ ਦੀ ਲੋਚ ਇਕਾਈ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋਵੇ ($e_d > 1$)

ਚਿੱਤਰ 1(C)

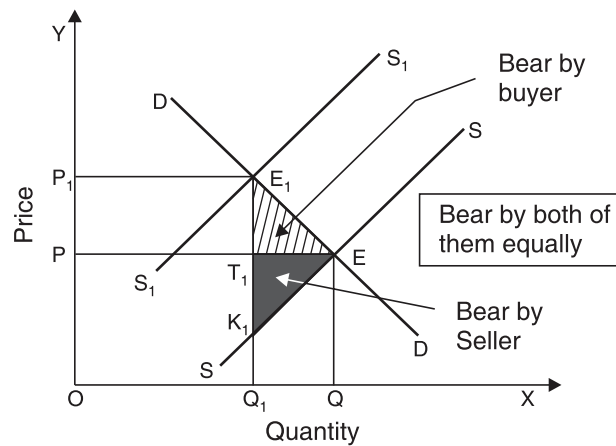
(iv) ਜਦੋਂ ਮੰਗ ਦੀ ਲੋਚ ਇਕਾਈ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੋਵੇ ($e_d < 1$)

ਨੋਟ

ਚਿੱਤਰ 1(D)

(v) ਜਦੋਂ ਮੰਗ ਦੀ ਲੋਚ ਇਕਾਈ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇ ($e_d = 1$)

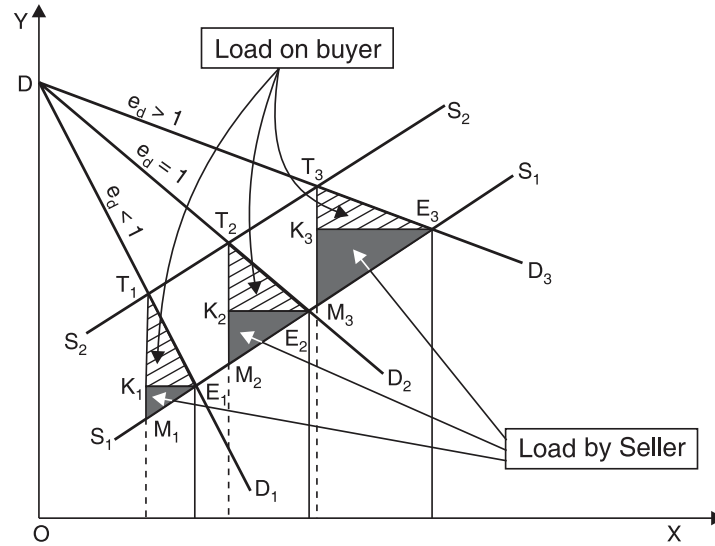

ਚਿੱਤਰ 1(E)

ਮੰਗ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਲੋਚ ਦੀਆਂ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰ ਭਾਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ

ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਚਿੱਤਰ 2 ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਮੰਗ ਦੀ ਲੋਚ ਵੱਧਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਵੇਂ-ਉਵੇਂ ਵਿਕਰੇਤਾ ਉਤੇ ਕਰ-ਭਾਰ ਵਧੇਰੇ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਮੰਗ ਦੀ ਲੋਚ ਜਿੰਨੀ ਘੱਟ ਹੋਵੇਗੀ, ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਖਰੀਦਦਾਰ ਉਤੇ ਉੰਨਾ ਹੀ ਵਧੇਰੇ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਮੰਗ ਦੀ ਲੋਚ ਜਿੰਨੀ ਵਧੇਰੇ ਹੋਵੇਗੀ, ਕਰ ਭਾਰ ਵਿਕਰੇਤਾ ਉਤੇ ਵੱਧਦਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਨੋਟ

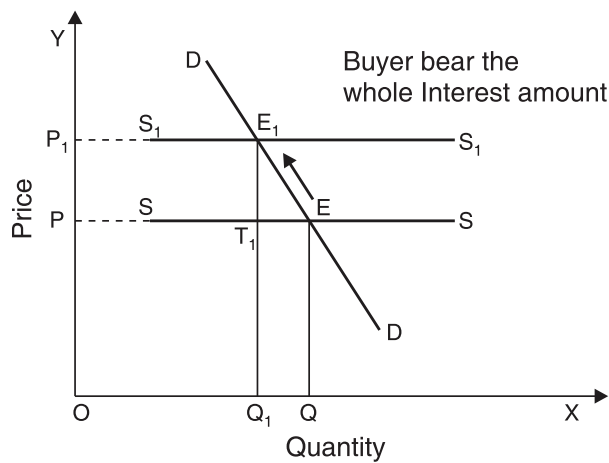
ਚਿੱਤਰ 2

4. ਵਸਤੂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੀ ਲੋਚ (Elasticity of Supply)- ਵਸਤੂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੀ ਲੋਚ ਵੀ ਕਰ ਭਾਰ ਦੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਵਸਤੂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਬੇਲੋਚਦਾਰ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਉੱਤੇ ਲਗਾਏ ਗਏ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਵਪਾਰੀ ਉੱਤੇ ਵੀ ਪਵੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਵਿਕਰੇਤਾ ਵਸਤੂ ਦਾ ਮੁੱਲ ਵਧਾ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।

ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ, ਜੇਕਰ ਵਸਤੂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲੋਚਦਾਰ ਹੈ ਤਾਂ ਕਰ ਦੇ ਭਾਰ ਨੂੰ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਟਾਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਰ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਵਸਤੂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਜੇਕਰ ਮੰਗ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਵਪਾਰੀ ਵਸਤੂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੁੱਲ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਹੜੀ ਵਸਤੂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਉਸ ਵਸਤੂ ਦੀ ਮੰਗ ਲੋਚਦਾਰ ਅਤੇ ਪੂਰਤੀ ਬੇਲੋਚਦਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਰ ਦਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਜੇਕਰ ਵਸਤੂ ਦੀ ਮੰਗ ਬੇਲੋਚਦਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਰ ਦੇ ਭਾਰ ਦਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੂਰਤੀ ਲੋਚ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਕਰ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨੂੰ ਚਿੱਤਰ 3 (A), 3 (B), 3 (C), 3 (D) ਅਤੇ 3 (E) ਨਾਲ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

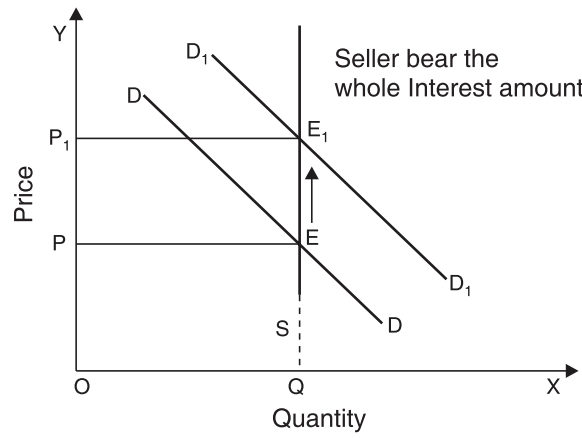
(i) ਜਦੋਂ ਪੂਰਤੀ ਦੀ ਲੋਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੋਚਦਾਰ ਹੋਵੇ ($e_s = \infty$)

ਚਿੱਤਰ 3(A)

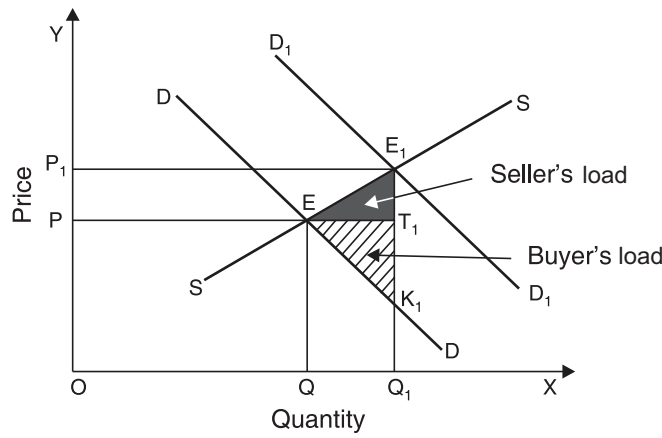
(ii) ਜਦੋਂ ਪੂਰਤੀ ਦੀ ਲੋਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਲੋਚਦਾਰ ਹੋਵੇ ($e_s = 0$)

ਨੋਟ

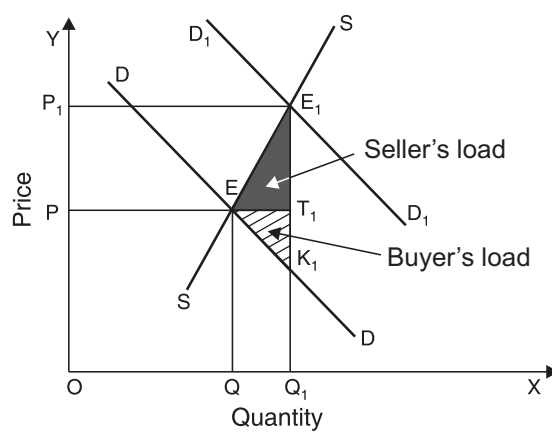
ਚਿੱਤਰ 3(B)

(iii) ਜਦੋਂ ਪੂਰਤੀ ਦੀ ਲੋਚ ਇਕਾਈ ਤੋਂ ਜਿਆਦਾ ਹੋਵੇ ($e_s > 1$)

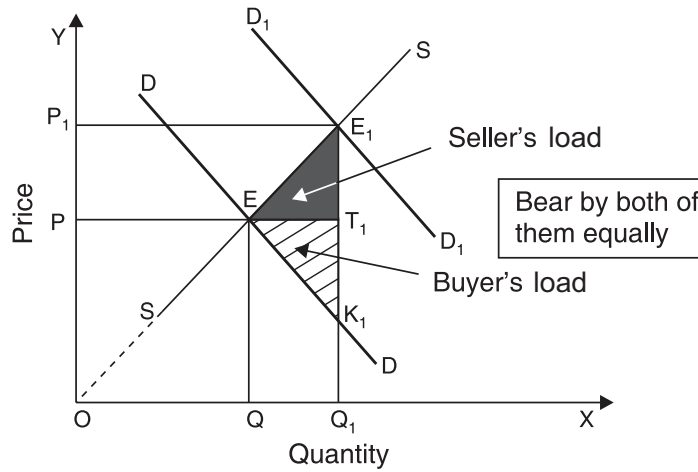
ਚਿੱਤਰ 3(C)

(iv) ਜਦੋਂ ਪੂਰਤੀ ਦੀ ਲੋਚ ਇਕਾਈ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੋਵੇ ($e_s < 1$)

ਚਿੱਤਰ 3(D)

ਨੋਟ (v) ਜਦੋਂ ਪੂਰਤੀ ਦੀ ਲੋਚ ਇਕਾਈ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇ ($e_s = 1$)

ਚਿੱਤਰ 3(E)

ਪ੍ਰੋ. ਡਾਲਟਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ “ਹਰੇਕ ਉਪਭੋਗਤਾ ਆਪਣੀ ਮੰਗ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਕਰ ਦੇ ਭਾਰ ਨੂੰ ਵਿਕਰੇਤਾ ਉੱਤੇ ਪਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਹਰੇਕ ਉਤਪਾਦਕ ਜਾਂ ਵਿਕਰੇਤਾ ਵਸਤੂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਦੁਆਰਾ ਕਰ ਦੇ ਭਾਰ ਨੂੰ ਉਪਭੋਗਤਾ ਉੱਤੇ ਪਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਰ ਦੇ ਭਾਰ ਦੀ ਅਸਲੀ ਵੰਡ ਆਮ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੌਦਾ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।”

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਉਸ ਵਸਤੂ ਦੀ ਮੰਗ ਅਤੇ ਪੂਰਤੀ ਦੀ ਸਾਪੇਖਿਕ ਲੋਚ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

5. ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗਤਾ (Competition in the Market)—ਕਰ ਦੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਉੱਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗਤਾ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਕੀ ਹੈ। ਪੂਰਨ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗਤਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਕਰ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਨੂੰ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਕਰ ਦਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਵਸਤੂ ਦੀ ਲੋਚ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਪੂਰਨ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗਤਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਰ ਪਰਿਵਰਤਨ ਇਸ ਗੱਲ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੰਗ ਦੀ ਲੋਚ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗਤਾ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਕੀ ਹੈ। ਧਿਆਨ ਰਹੇ ਪੂਰਨ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੀਆਂ ਕਾਲਪਨਿਕ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਅਪੂਰਨ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗਤਾ ਹੀ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

6. ਕਰਾਚੋਪਣ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ (Object of Taxation)—ਕੁਝ ਕਰ ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਪਰ ਕੁਝ ਕਰਾਂ ਦਾ ਇਹ ਉਦੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਉਹ ਕਰ ਲਗਾਏ ਗਏ ਹਨ, ਉਹ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਮਦਨ ਕਰ।

7. ਵੱਟੇ ਲਈ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਉਪਲੱਬਧੀ (Availability of Substitutes)—ਜਿਸ ਵਸਤੂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੇ ਵੱਟੇ ਵਾਲੀ ਵਸਤੂ ਉਪਲੱਬਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਰ ਭਾਰ ਨੂੰ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਤਬਦੀਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਤਪਾਦਕ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਵਸਤੂ ਦੇ ਮੁੱਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਮੁੱਲ ਵੱਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਉਪਭੋਗਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਟੇ ਵਾਲੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਨ ਲੱਗਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੀ ਸਸਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀਆਂ ਕੋਈ ਵੱਟੇ ਵਾਲੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵਿਕਰੇਤਾ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਕਰਾਂ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਨੂੰ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਪਭੋਗਤਾ ਅਜਿਹੀ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

8. ਕਰ ਦਾ ਅਧਾਰ (Basis of Taxation)—ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਕਰਾਂ ਜਾਂ ਸੰਖਿਆ ਵਜਨ ਜਾਂ ਅਕਾਰ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉੱਤੇ ਲਗਾਏ ਗਏ ਕਰਾਂ ਦਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਵਸਤੂ ਦੇ ਮੁੱਲ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉੱਤੇ (Advalorem) ਲਗਾਏ ਗਏ ਕਰਾਂ ਦਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰਨਾ ਔਖਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਵਸਤੂ ਦਾ ਮੁੱਲ ਵੱਧਦਾ ਹੈ, ਕਰਾਂ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਵੀ ਵੱਧਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

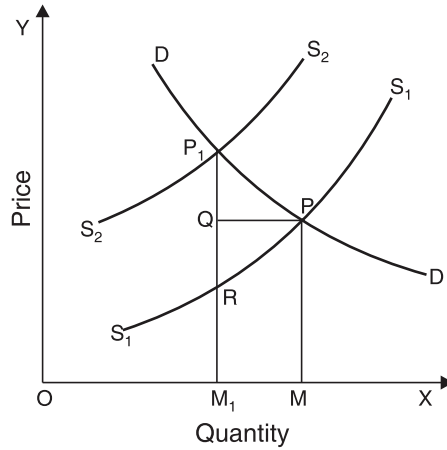
ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ

ਪੂਰਨ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗਤਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਕਰ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਨੂੰ ਤਬਦੀਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ

9. ਉਤਪੱਤੀ ਦੇ ਨਿਯਮ (Laws of Return)- ਕਰ ਦੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਉਤੇ ਉਤਪੱਤੀ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਅੱਗੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ-

(i) ਲਗਾਤਾਰ ਉਤਪੱਤੀ ਘਾਟ ਨਿਯਮ - ਜੇਕਰ ਵਸਤੂ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਉਚਿਤ ਘਾਟ ਨਿਯਮ ਅਧੀਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਉਤਪਾਦਨ ਵੱਧਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਤੀ ਇਕਾਈ ਲਾਗਤ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਕਰ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਮੁੱਲ ਵਿੱਚ ਜੋੜੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਵਸਤੂ ਦਾ ਮੁੱਲ ਅਧਿਕ ਵੱਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਵਸਤੂ ਦੀ ਮੰਗ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕਰ ਦੀ ਪੂਰਨ ਰਾਸ਼ੀ ਦਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।

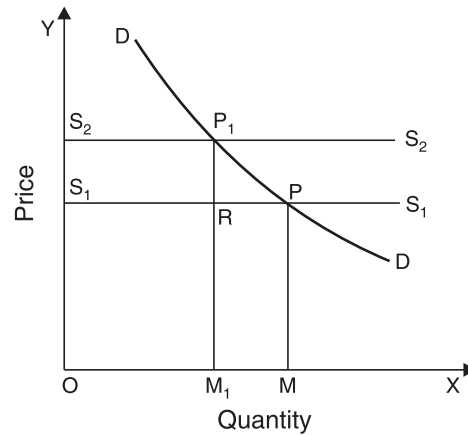
ਚਿੱਤਰ 4(a)

ਚਿੱਤਰ 4 (a) ਵਿੱਚ S_1 S_2 ਕਰ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵੱਲ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ S_2 S_2 ਕਰ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵੱਲ ਹੈ। ਕਰ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਸਤੂ ਦੀ ਕੀਮਤ PM ਹੈ ਅਤੇ ਕਰ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਸਤੂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਵੱਧ ਕੇ P_1 M_1 ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਕੀਮਤ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਵਾਧਾ P_1Q ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਖਰੀਦਦਾਰਾਂ 'ਤੇ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ P_1Q ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਰਾਸ਼ੀ P_1R ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਕਰੇਤਾਵਾਂ ਉਤੇ ਪੈਣ ਵਾਲੇ ਕਰ ਦਾ ਭਰ QR ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ।

(ii) ਲਗਾਤਾਰ ਉਤਪੱਤੀ ਸਮਤਾ ਨਿਯਮ- ਜੇਕਰ ਵਸਤੂ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ, ਉਤਪੱਤੀ ਸਮਤਾ ਨਿਯਮ ਅਧੀਨ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਤਪੱਤੀ ਘਟਾਉਣ ਜਾਂ ਵਧਾਉਣ ਦਾ ਲਾਗਤ ਉਤੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਜੇਕਰ ਕਰ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਨੂੰ ਵਸਤੂ ਦੇ ਮੁੱਲ ਵਿੱਚ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਮੰਗ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਅਤੇ ਕਰ ਦੀ ਸਾਰੀ ਰਾਸ਼ੀ ਨੂੰ ਮੁੱਲ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾ ਕੇ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਉਤੇ ਤਬਦੀਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

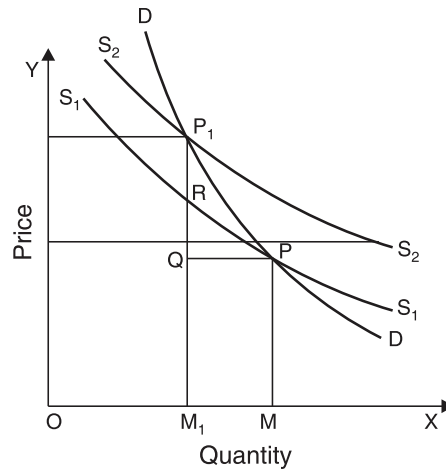
ਚਿੱਤਰ 4 (b) ਵਿੱਚ S_1 S_1 ਕਰ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵੱਲ ਹੈ ਅਤੇ S_2 S_2 ਕਰ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵਲ ਹੈ। ਕਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੀਮਤ PM ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੀਮਤ P_1 M_1 ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕਰ ਦੀ ਮਾਤਰਾ P_1R ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਚਿੱਤਰ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਖਰੀਦਦਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਹਿਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਕਰੇਤਾ ਕਰ ਭਾਰ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਸ਼ ਸਹਿਣ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।

ਨੋਟ

ਚਿੱਤਰ 4(b)

(iii) ਨਿਰੰਤਰ ਉਤਪੱਤੀ ਵਾਧਾ ਨਿਯਮ (**Decreasing Cost**)- ਜੇਕਰ ਵਸਤੂ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ, ਉਤਪਤੀ ਵਾਧਾ ਨਿਯਮ ਅਧੀਨ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਉਤਪਾਦਨ ਵੱਧਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਤੀ ਇਕਾਈ ਲਾਗਤ ਘੱਟਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵਸਤੂ ਦੇ ਮੁੱਲ ਵਿੱਚ ਕਰ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਭਾਰ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਪਵੇਗਾ।

ਚਿੱਤਰ 4(c)

ਚਿੱਤਰ 4 (c) ਵਿੱਚ S_1, S_1 ਕਰ ਲੱਗਣ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵਲ ਹੈ ਅਤੇ S_1, S_2 ਕਰ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵਲ ਹੈ। ਕਰ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੀਮਤ PM ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਕਰ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ P_1R ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਕੀਮਤ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਵਾਧੇ P_1Q ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਿੱਤਰ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਉਤਪੱਤੀ ਵਾਧੇ ਨਿਯਮ ਵਿੱਚ ਲਗਾਏ ਗਏ ਕਰ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਮੁੱਲ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਖਰੀਦਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਰ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਤੋਂ ਅਧਿਕ ਭਾਰ ਸਹਿਣ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

(i) ਸਮਾਂ ਤੱਤ (**Time Element**)- ਜੇਕਰ ਵਿਕਰੇਤਾ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਕਰ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਆਰਜ਼ੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਭਾਰ ਨੂੰ ਖੁਦ ਸਹਿਣ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗਾਹਕਾਂ ਉੱਤੇ ਨਹੀਂ ਟਾਲਦਾ ਪਰ ਜਿਹੜੇ ਕਰ ਸਥਾਈ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਵਿਕਰੇਤਾ ਵੱਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਬਦੀਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

(ii) ਪੂੰਜੀ ਦੀ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ (**Mobility of Capital**)- ਜੇਕਰ ਪੂੰਜੀ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਤਪਾਦਕ ਕਰ ਦੇ ਭਾਰ ਨੂੰ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਤਬਦੀਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਪੂੰਜੀ ਦੀ ਉਚਿਤਤਾ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜੇਕਰ ਉਸ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਕਾਰੋਬਾਰ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੂੰਜੀ ਲਗਾਈ ਹੋਈ ਹੈ ਤਾਂ ਕਰ ਦੇ ਭਾਰ ਨੂੰ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਟਾਸਕ ਉਤਪਤੀ ਦੇ ਨਿਯਮ ਨੂੰ ਲਿਖੋ।

ਨੋਟ

ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਖਾਲੀ ਥਾਵਾਂ ਭਰੋ (Fill in the blanks)

1. ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।
2. ਕਰ ਭਾਰ ਦਾ ਆਧੁਨਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਮੁੱਲ ਅਤੇ ਦੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ 'ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਹੈ।
3. ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਮੁੱਲ ਇੰਨਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ।
4. ਕਰ ਦਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਵਸਤੂ ਦੀ ਉਤੇ ਵੀ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।
5. ਵਸਤੂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੀ ਲੋਚ ਵੀ ਕਰ ਭਾਰ ਦੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।

**11.3 ਕਰ-ਭਾਰ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਮਹੱਤਵ
(Importance of Incidence Problem Study)**

ਕਰਾਰੋਪਣ ਵਿੱਚ ਨਿਆ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਸਮਾਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਵਿੱਤ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਕਰਾਂ ਦਾ ਮੁਦਰਾ ਸਬੰਧੀ ਭਾਰ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਵਰਗ ਉਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਕਰਾਂ ਦੇ ਭਾਰ ਦੀ ਨਿਆਪੂਰਨ ਵੰਡ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਕਰਾਰੋਪਣ ਕਰ ਦੇਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਦੇ ਅਨੁਰੂਪ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਜਾਨਣ ਲਈ ਕਰਾਂ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਭਾਰ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰ ਜੇਕਰ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਖੰਡ ਦੇ ਉਤਪਾਦਕਾਂ ਉਤੇ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਹੈ ਪਰ ਜੇਕਰ ਇਹ ਉਤਪਾਦਕ ਆਪਣੇ ਕਰ ਦੇ ਭਾਰ ਨੂੰ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਉਤੇ ਟਾਲਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਹੀ ਅਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰੋ. ਸੈਲਿਗਮੈਨ ਅਨੁਸਾਰ “ਕਰਾਂ ਦੇ ਫੁਟਕਲ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਲਈ ਵੀ ਕਰ ਭਾਰ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।” ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ “ਕਰ ਭਾਰ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰ ਲੈਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਕਰ ਦੇ ਵਿਆਪਕ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।”¹

ਕਰ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਭਾਰ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਕੁਝ ਹੱਦਾਂ ਹਨ। ਅਜੇ ਅੰਕੜਿਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਇਕਾਈ ਵਿਕਸਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਰ ਦੇ ਭਾਰ ਦਾ ਸਹੀ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰ ਭਾਰ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਉਪਯੋਗਤਾ ਹੈ। ਕਦੇ-ਕਦੇ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਾਰਨ ਕਰਾਂ ਦੇ ਭਾਰ ਦਾ ਪਤਾ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਫਿਰ ਕਦੇ ਕਰ ਭਾਰ ਅਤੇ ਕਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਿੱਚ ਭੇਦ ਕਰ ਸਕਣਾ ਵੀ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪ੍ਰੋ. ਕੈਨਨ (Cannan) ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ “ਕੇਵਲ ਇਹ ਜਾਨਣਾ ਹੀ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਅਕਤੀ ਉਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਜਿਆਦਾ ਭਾਰ ਸਹਿਣ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।”

ਨੋਟਸ ਕਰ ਭਾਰ ਉਤੇ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤੇ ਬਿਨਾਂ ਜਿਹੜੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਵੇਗੀ, ਉਹ ਨਿਆਂ ਅਤੇ ਸਮਾਨਤਾ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋਵੇਗੀ।

1. “It is only when have ascertained the incidence that we can proceed to discuss the wider effects of a tax.”
—Seligman

ਨੋਟ

11.4 ਕੁੱਝ ਮੁੱਖ ਕਰਾਂ ਦੇ ਭਾਰ ਦਾ ਅਧਿਐਨ (Study of the Incidence of Some Important Taxes)

1. **ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਕਰਾਂ ਦਾ ਭਾਰ (Incidence of Tax on Income)**- ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਕਰ, ਇਲਾਵਾ ਲਾਭ ਕਰ, ਨਿਗਮ ਕਰ, ਪੂੰਜੀ ਲਾਭ ਕਰ (Capital Gains Tax) ਆਦਿ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਕਰ ਸ਼ੁੱਧ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਉੱਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਇਹ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜੇਕਰ ਤਨਖਾਹ ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਧਾਰਣ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਤਬਦੀਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਕਰ ਦਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਸੇਵਾ ਨਿਯੋਜਕਾਂ (Employers) ਉੱਤੇ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਪਰ ਸੇਵਾ ਯੋਜਕ ਕੇਵਲ ਇਸ ਲਈ ਜਿਆਦਾ ਤਨਖਾਹ ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਦੇਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ ਕਿ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਆਮਦਨ ਕਰ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੀ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਾਧਾ ਤਾਂ ਹੁੰਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਸ਼ੁੱਧ ਲਾਭ ਉੱਤੇ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਰ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੈ, ਕੁਝ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਮੁੱਲ ਵਧਾ ਕੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਬਾਜ਼ਾਰ 'ਚ ਅਪੂਰਨ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗਤਾ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਪੂਰਨ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗਤਾ ਵਿੱਚ ਕਾਰੋਬਾਰ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਮੁੱਲ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ੁੱਧ ਲਾਭ ਉੱਤੇ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਵਪਾਰੀਆਂ ਉੱਤੇ ਹੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਭਾਰੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਕਰ ਭਾਰ ਵੀ ਕਰਦਾਤਾ ਉੱਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਤਪਾਦਨ ਉੱਤੇ ਭਾਰੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਉਚਿਤਤਾ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

2. **ਸੰਪਤੀ ਉੱਤੇ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ (Incidence of Tax on Property)**- ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੀ ਸੁਵਿਧਾ ਲਈ ਸੰਪਤੀ ਉੱਤੇ ਕਰ ਦੇ ਭਾਰ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਅਸੀਂ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਰਾਂਗੇ-ਪਹਿਲਾ, ਉਸ ਸੰਪਤੀ ਉੱਤੇ ਕਰ ਜਿਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਉਤਪਾਦਨ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਸਰਾ, ਉਸ ਸੰਪਤੀ ਉੱਤੇ ਕਰ ਜਿਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਅਜਿਹੀ ਸੰਪਤੀ ਦੇ ਮਾਲਕਾਨਾ ਹੱਕ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਉਤਪਾਦਨ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਕਰ ਨੂੰ ਤਬਦੀਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਰਖਾਨੇ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਤਪਾਦਕ ਇਸ ਨੂੰ ਲਾਗਤ ਮੰਨ ਕੇ ਵਸਤੂ ਦੇ ਮੁੱਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਟਾਲਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਅਜਿਹੀ ਸੰਪਤੀ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾਤਾ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੁਦ ਰਹਿਣ ਦਾ ਮਕਾਨ, ਕਾਰ, ਗਹਿਣੇ ਆਦਿ ਤਾਂ ਇਸ ਕਰ ਦਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਵਿੱਚ ਕੀਮਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ।

3. **ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ (Incidence of Sales Tax)**- ਜਿਹੜਾ ਕਰ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਵਿਕਰੇਤਾ ਉਸ ਨੂੰ ਵਸਤੂ ਦੇ ਮੁੱਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਰ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਨੂੰ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਟਾਲਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਕਰਜ਼ਰਬ ਤਾਂ ਵਿਕਰੇਤਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਕਥਨ ਦਾ ਸਧਾਰਣ ਸਿੱਟਾ ਨਹੀਂ ਕੱਢਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਕਰੇਤਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਨੂੰ ਤਬਦੀਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਵਿਕਰੇਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਕਰ ਨੂੰ ਤਬਦੀਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਮੰਗ ਬੇਲੋਚਦਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਵੱਟੇ ਵਾਲੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਉਪਲੱਬਧ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਲਗਾਏ ਗਏ ਕਰਾਂ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਨੂੰ ਤਬਦੀਲ ਕਰਨਾ ਵਿਕਰੇਤਾ ਲਈ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵੀ ਪੈਂਦਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਵਿਕਰੇਤਾ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਉੱਤੇ (ਅੱਗੇ ਦੀ ਵੱਲ ਪਰਿਵਰਤਨ) ਨਾ ਟਾਲ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿੱਛੇ ਦੀ ਵੱਲ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰੇ ਜਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਮੁੱਲ ਨਾ ਵਧਾ ਕੇ ਥੋਕ ਵਪਾਰੀ ਜਾਂ ਉਤਪਾਦਕ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕੀਮਤ ਉੱਤੇ ਵੇਚਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰੇ। ਕਦੇ-ਕਦੇ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਅੰਸ਼ਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਖਰੀਦਦਾਰ ਅਤੇ ਅੰਸ਼ਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਕਰੇਤਾ ਉੱਤੇ ਵੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿਕਰੇਤਾਵਾਂ ਦੀ ਸੌਦਾ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ (Bargaining Power) ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

4. **ਉਤਪਾਦਨ ਉੱਤੇ ਕਰਾਂ ਦਾ ਭਾਰ (Incidence of Taxes on Production)**- ਇਹ ਕਰ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਤਪਾਦਨ ਉੱਤੇ ਕਰ ਦੇ ਭਾਰ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੀ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਕਰ ਉਤਪਾਦਕ ਉੱਤੇ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤਪਾਦਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਸਤੂ ਦੇ ਮੁੱਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਟਾਲ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰੋ. ਟੇਲਰ (Phillip E. Taylor) ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, “ਉਤਪਾਦਨ ਉਤੇ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਕਰ ਉਤਪਾਦਕ ਜਾਂ ਵਿਕਰੇਤਾ ਦੁਆਰਾ ਉਤਪਾਦਨ ਲਾਗਤ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਉਤਪਾਦਨ ਲਾਗਤਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਕਰਜਰਬ (Impact of Tax) ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਤਬਦੀਲ ਕਰਨ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।”

ਨੋਟ

ਪ੍ਰੋ. ਟੇਲਰ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਤਪਾਦਨ ਉਤੇ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ-

- (i) ਉਹ ਕਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।
- (ii) ਦੂਸਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰ ਉਹ ਕਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਘੱਟਦੇ ਅਤੇ ਵੱਧਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਅਧੀਨ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ (Excise Duty) ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਰ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਲਾਗਤ (Variable Cost) ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਸਤੂਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਇਕਾਈ ਲਾਗਤ ਵਿੱਚ ਜੋੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਵਸਤੂ ਦੀ ਮੰਗ ਦੀ ਲੋਚ ਅਤੇ ਪੂਰਤੀ ਦੀ ਲੋਚ ਉਤੇ ਨਿਰਭਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।
- (iii) ਤੀਸਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ ਉਹ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਲਾਗਤ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੇ ਨਾਲ ਘੱਟਦੇ-ਵੱਧਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆਰਜ਼ੀ ਲਾਗਤ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ।

ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਕਰਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋ. ਟੇਲਰ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ “ਕੋਈ ਵੀ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ ਤਬਦੀਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਬਚਾਅ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਉਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਬਚਾਅ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਮੰਗ ਅਤੇ ਪੂਰਤੀ ਦੀ ਲੋਚ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।”

5. ਦਰਾਮਦ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰਾਂ ਦਾ ਭਾਰ (Incidence of Export & Import Duties)- ਦਰਾਮਦ ਅਤੇ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਆਮ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦਰਾਮਦ ਕਰਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਉਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਦਰਾਮਦ ਕਰਤਾ ਦਰਾਮਦੀ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਮੁੱਲ ਵਧਾ ਕੇ ਕਰ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਤੋਂ ਵਸੂਲ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਦਰਾਮਦ ਕਰ ਲਗਾਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਦੀ ਦਰ ਉਚੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਦਰਾਮਦ ਕਰਤਾ, ਕਰ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਅੰਸ਼ਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਖੁਦ ਕਰ ਦੇ ਭਾਰ ਨੂੰ ਸਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰ ਕੇਵਲ ਆਮਦਨੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਦਰਾਮਦ ਕਰ ਲਗਾਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਰ ਦੀ ਦਰ ਬਹੁਤ ਉਚੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਕਰਾਂ ਦੇ ਭਾਰ ਨੂੰ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਉਤੇ ਟਾਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਿਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇਗਾ, ਇਹ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਉਪਲੱਬਧ ਵੱਟੇ ਵਾਲੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਦੀ ਲੋਚ ਉਤੇ ਨਿਰਭਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਨਿਰਯਾਤ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਆਮ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਪਾਰੀ ਉਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰਾਂ ਦੇ ਭਾਰ ਨੂੰ ਨਿਰਯਾਤਕਰਤਾ, ਦਰਾਮਦ ਕਰਤਾ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਵੰਡ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਨਿਰਯਾਤ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਵਸਤੂ ਦੀ ਮੰਗ ਲੋਚਦਾਰ ਹੈ ਤਾਂ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਨਿਰਯਾਤਕ ਉਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਜੇਕਰ ਨਿਰਯਾਤ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਵਸਤੂ ਦੀ ਮੰਗ ਬੇਲੋਚਦਾਰ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਤੇਜ਼ ਹੈ ਤਾਂ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਦਰਾਮਦ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਉਤੇ ਪਵੇਗਾ। ਜੇਕਰ ਨਿਰਯਾਤਕਰਤਾ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਵਸਤੂ ਉਤੇ ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਹੈ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕਾਂ ਦੇਸ਼ ਉਸ ਦੇ ਗ੍ਰਾਹਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰ ਦੇ ਭਾਰ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦਰਾਮਦ ਕਰਤਾ ਦੇਸ਼ ਉਤੇ ਟਾਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

6. ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ (Incidence of Professional Tax)- ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ ਉਤੇ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਅਧਾਰ ਉਤੇ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਕਾਰੋਬਾਰ ਨਾਲ ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਆਮਦਨ ਵੱਧਦੀ ਹੈ, ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਕਰ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵੀ ਵਧਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਭਾਰ ਕਰਦਾਤਾ ਉਤੇ ਹੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕੁਝ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਕਰ ਨੂੰ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇਕਰ ਇਕ ਡਾਕਟਰ ਦੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਉਤੇ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਇਸ ਕਰ ਨੂੰ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਲਈ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਫੀਸ ਉਤੇ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਕ ਪ੍ਰਾਧਿਕਾਤਮਕ ਉਤੇ ਲਗਾਏ ਗਏ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਕਰ ਨੂੰ ਤਬਦੀਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਕਰ ਦਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਾਰੋਬਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਉਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਥਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੱਚ ਜਾਂ ਝੂਠ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰੋ

(State whether the following statements are True or False)

6. ਆਮਦਨ ਉਤੇ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਕਰ, ਇਲਾਵਾ ਲਾਭ ਕਰ, ਨਿਗਮ ਕਰ, ਪੂੰਜੀ ਲਾਭ ਕਰ ਆਦਿ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

- ਨੋਟ
7. ਜੇਕਰ ਆਮਦਨ ਉਤੇ ਭਾਰੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਕਰ ਭਾਰ ਕਰਦਾਤਾ ਉਤੇ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ।
 8. ਜਦੋਂ ਉਤਪਾਦਨ ਉਤੇ ਭਾਰੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਉੱਚਤਾ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਉਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।
 9. ਦਰਾਮਦ ਅਤੇ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।
 10. ਆਮ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦਰਾਮਦ ਕਰਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਉਤਪਾਦਕ ਕਰਤਾਵਾਂ ਉਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

11.5 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)

- ਕਰ ਵਿਵਰਤਨ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਹ ਸੰਪੂਰਨ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਫੈਲ ਜਾਂਦਾ। ਕੈਨਾਰਡ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰੀਰ ਦੀ ਕਿਸੇ ਇਕ ਨਾੜੀ ਵਿੱਚੋਂ ਖੂਨ ਨਿਕਲਣ ਉਤੇ ਖੂਨ ਦੀ ਕਮੀ ਕੇਵਲ ਉਸ ਨਾੜੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਪਰ ਇਹ ਕਮੀ ਪੂਰੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇਕਰ ਵਰਗ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਕਰ ਵਸੂਲ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਕਰ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਨਾਲ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਵਰਗਾਂ ਉਤੇ ਵੰਡ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਆਧੁਨਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਮੁੱਲ ਅਤੇ ਕੀਮਤ ਦੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਉਤੇ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਮੰਨ ਕੇ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕੇਵਲ ਵਧੀਕੀ (Surplus) ਵਿੱਚ ਤੋਂ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਰ ਵਸਤੂ ਦੀ ਉਤਪਾਦਨ ਲਾਗਤ ਦਾ ਭਾਗ ਹੈ।
- ਕਰਦਾਤਾ ਕਰ ਦਾ ਕਿੰਨਾ ਹਿੱਸਾ ਦੂਜਿਆਂ ਉਤੇ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਕਰ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ, ਵਸਤੂ ਦੀ ਮੰਗ ਅਤੇ ਪੂਰਤੀ ਦੀ ਲੋਚ, ਵਸਤੂ ਦੀ ਉਤਪਾਦਨ ਲਾਗਤ ਆਦਿ ਉਤੇ ਨਿਰਭਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।
- ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਉਤੇ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਪੁਰਾਣੇ ਕਰ ਦੀ ਦਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਰਦਾਤਾ ਉਸ ਕਰ ਦੇ ਭਾਰ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਉਤੇ ਟਾਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।
- ਕਰ ਦਾ ਵਿਵਰਤਨ ਵਸਤੂ ਦੀ ਲੋਚ ਉਤੇ ਵੀ ਨਿਰਭਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਵਸਤੂ ਉਤੇ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਉਸ ਦੀ ਮੰਗ ਲੋਚਦਾਰ ਹੈ ਤਾਂ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਵਿਵਰਤਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਵਪਾਰੀ ਖੁਦ ਭਾਰ ਸਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ।
- ਹਰੇਕ ਉਪਭੋਗਤਾ ਆਪਣੀ ਮੰਗ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਨਾਲ ਕਰ ਦੇ ਭਾਰ ਨੂੰ ਵਿਕਰੇਤਾ ਉਤੇ ਹੀ ਪਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਹਰੇਕ ਉਤਪਾਦਕ ਜਾਂ ਵਿਕਰੇਤਾ ਵਸਤੂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਨਾਲ ਕਰ ਦੇ ਭਾਰ ਨੂੰ ਉਪਭੋਗਤਾ ਉਤੇ ਪਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਰ ਦੇ ਭਾਰ ਦੀ ਅਸਲੀ ਵੰਡ ਅੰਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸੌਦਾ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
- ਕਰਾਂ ਦੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਲਈ ਵੀ ਕਰ ਦੇ ਭਾਰ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।
- ਕੇਵਲ ਇਹ ਜਾਨਣਾ ਕਿ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਅਕਤੀ ਉਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਜਿਆਦਾ ਭਾਰ ਸਹਿਣ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।
- ਕੋਈ ਵੀ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ ਤਬਦੀਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਬਚਾਅ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਉਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਬਚਾਅ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਮੰਗ ਅਤੇ ਪੂਰਤੀ ਦੀ ਲੋਚ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

11.6 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)

- ਵਿਵਰਤਨ (Shifting)—ਭਿੰਗਤਾ ਸਥਾਨਾਂਤਰਣ।
- ਲੋਚ (Elasticity)—ਕੋਮਲਤਾ।

11.7 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)

1. ਨਿਰੰਤਰ ਉਤਪੱਤੀ ਸਮਤਾ ਨਿਯਮ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।
2. ਨਿਰੰਤਰ ਉਤਪੱਤੀ ਘਾਟ ਨਿਯਮ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਨਾਲ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।

3. ਉਤਪੱਤੀ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।
4. ਵਸਤੂ ਦੀ ਮੰਗ ਦੀ ਲੋਚ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ।
5. ਕਰਾਪਾਤ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।

ਨੋਟ

ਉਤਰ: ਸਵੈ-ਮੁਲਾਂਕਣ (Answer: Self Assessment)

1. ਵਿਵਰਤਨ	2. ਕੀਮਤ	3. ਭੁਗਤਾਨ	4. ਲੋਚ
5. ਵਿਵਰਤਨ	6. ਸੱਚ	7. ਝੂਠ	8. ਸੱਚ
9. ਸੱਚ	10. ਝੂਠ		

11.8 ਸੰਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਬੁਕਸ

1. ਲੋਕ ਵਿੱਤ- ਨਿਊ ਰਾਇਲ ਬੁੱਕ ਕੰਪਨੀ।
2. ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ- ਮੰਜੂ ਸ਼ਾ ਸ਼ਰਮਾ ਓ. ਪੀ. ਬੋਹਰਾ, ਰਵੀ ਬੁਕਸ।
3. ਮਨੀ ਬੈਂਕਿੰਗ : ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਟਰੇਡ ਐਂਡ ਪਬਲਿਕ ਫਾਇਨੈਂਸ-ਨੀ. ਥਾਈ ਸੋਮ ਸ਼ੇਖਰ, ਅਨਮੋਲ 2004।
4. ਪਬਲਿਕ ਫਾਇਨੈਂਸ-ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ, ਏ. ਬੀ. ਡੀ. ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ 2011।

ਨੋਟ

ਇਕਾਈ 12: ਪ੍ਰਸਾਰਣ ਸਿਧਾਂਤ (Diffusion Theory)

ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ (Contents)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

12.1 ਪ੍ਰਸਾਰਣ ਸਿਧਾਂਤ (Diffusion Theory)

12.2 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)

12.3 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)

12.4 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)

12.5 ਸਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਇਸ ਇਕਾਈ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ-

- ਪ੍ਰਸਾਰਣ ਸਿਧਾਂਤ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਸਬੰਧੀ।
- ਪ੍ਰਸਾਰਣ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀਆਂ ਕਮੀਆਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਣ ਸਬੰਧੀ।

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

ਪ੍ਰਸਾਰਣ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਇਕ ਨਿੱਜੀ ਮਾਨਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਵਸਥਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਕਾਫੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਪੂਰਨ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਕਾਰਨ ਉਤਪਾਦਨ ਸਾਧਨ ਅਸਾਨੀ ਅਤੇ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਇਕ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਤੋਂ ਦੂਸਰੇ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਵਿੱਚ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

12.1 ਪ੍ਰਸਾਰਣ ਸਿਧਾਂਤ (Diffusion Theory)

ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਾਂ ਦੀ ਅੰਤਿਮ ਘਾਟ ਪੂਰੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ, ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਆਮਦਨੀਆਂ ਉਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੇਰੂ-ਖੇਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਬਟਵਾਰੇ ਦਾ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਰੂਪ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਆਮਦਨ ਵਾਧੂ (ਜਾਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਉਤਪਾਦ) ਦੀ ਹੋਂਦ ਕੇਵਲ ਖੇਤੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ, ਅਨੇਕਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਮਾਈ ਗਈ ਆਮਦਨ ਮਦਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਕਰ ਘਾਟ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀਕਰਨ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਵਿੱਚ ਆਪਸੀ ਨਿਰਭਰਤਾ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਘਾਟੇ-ਵਾਧੇ ਨਾਲ ਕਰ ਘਾਟ ਦਾ ਵਿਸਥਾਪਨ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਸਥਾਪਨ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨਾਲ ਕਰ ਘਾਟ ਪੂਰੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਉਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੈਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਅੰਤਿਮ ਰੂਪਰੇਖਾ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ।

ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਇਕ ਨਿੱਜੀ ਮਾਨਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਵਸਥਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਕਾਫੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਪੂਰਨ ਮੁਕਾਬਲੇਬਾਜ਼ੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਉਤਪਾਦਨ ਸਾਧਨ ਅਸਾਨੀ ਅਤੇ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਇਕ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਤੋਂ ਦੂਸਰੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਵਿੱਚ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਨੋਟਸ

ਜੇਕਰ ਇਹ ਸ਼ਰਤਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਕਿ ਕਰਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕਰਜ਼ਰਬ ਕਿੱਥੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਤਾਂ ਹਰ ਦਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਉੱਤੇ ਫੈਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਨੋਟ

ਕਮੀਆਂ (Limitation)

ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਉੱਤੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਕਈ ਕਮੀਆਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਗੋਚਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ-

- ਜੇਕਰ ਮੰਨ ਵੀ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਕਰਾਂ ਦੀ ਅੰਤਿਮ ਘਾਟ ਪੂਰੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਖੇਰੂ-ਖੇਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਵਿ ਅਰਥ ਇਹ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦਾ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਰ ਲਗਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਇਸ ਗੱਲ ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਉਹ ਕਰ ਕਿੱਥੇ ਲਗਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਰਾਰੋਪਣ ਦੇ ਵਿਆਪਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅੰਤਿਮ ਘਾਟ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਵੀ ਕਈ ਰੂਪ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦੀ ਰੂਪਰੇਖਾ ਕਾਫੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਇਸ ਗੱਲ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਕਦੋਂ, ਕਿੱਥੋਂ ਤੱਕ, ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਬੰਧਿਤ ਗੁਣ ਕੀ ਹਨ ਆਦਿ।
- ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਯਥਾਰਥ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪੂਰਨ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗਤਾ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਤੱਤ ਇਸ ਦੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਘਟਕ ਬਣ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਹਰ ਕਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੀ ਕਮੀ ਖੇਰੂ-ਖੇਰੂ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਅਨੇਕਾਂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਦੇ ਜਰਬ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਹੀ ਟਿਕੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
- ਪ੍ਰੋ. ਡਾਲਟਨ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਟੇ ਸਾਨੂੰ ਕਰਾਂ ਦੀ ਅੰਤਿਮ ਘਾਟ ਦੇ ਬਟਵਾਰੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਇਕ ਠੀਕ ਕਰ ਨੀਤੀ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਨਿਰਉਤਸਾਹਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਕਰ ਨੀਤੀ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਕੰਮ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਸਾਰੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇ ਸੁਚੱਜੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਖਾਲੀ ਥਾਵਾਂ ਭਰੋ (Fill in the blanks)

- ਕਰ ਘਾਟ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀਕਰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ।
- ਕਰ ਘਾਟ ਪੂਰੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਉੱਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੈਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਅੰਤਿਮ ਰੂਪਰੇਖਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ।
- ਕਰਾਰੋਪਣ ਦੇ ਵਿਆਪਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਵੀ ਕਈ ਰੂਪ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

12.2 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)

- ਪ੍ਰਸਾਰਣ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਾਂ ਦੀ ਅੰਤਿਮ ਘਾਟ ਪੂਰੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ, ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਆਮਦਨੀਆਂ ਉੱਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੇਰੂ-ਖੇਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਬਟਵਾਰੇ ਦਾ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਰੂਪ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।
- ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਇਕ ਨਿੱਜੀ ਮਾਨਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਵਸਥਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਕਾਫੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਪੂਰਨ ਮੁਕਾਬਲੇਬਾਜ਼ੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਕਾਰਨ ਉਤਪਾਦਨ ਸਾਧਨ ਅਸਾਨੀ ਅਤੇ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਇਕ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਤੋਂ ਦੂਸਰੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਵਿੱਚ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।
- ਜੇਕਰ ਇਹ ਮੰਨ ਵੀ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਕਰਾਂ ਦੀ ਅੰਤਿਮ ਘਾਟ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਖੇਰੂ-ਖੇਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਵੀ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦਾ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਰ ਲਗਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਇਸ ਗੱਲ ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਉਹ ਕਰ ਕਿੱਥੇ ਲਗਾ ਰਹੀ ਹੈ।

- ਨੋਟ
- ਕਰ ਨੀਤੀ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਕਾਰਜ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਸਾਰੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇ ਸੁਚੱਜੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

12.3 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)

- ਪ੍ਰਸਾਰਣ (Diffusion)- ਫੈਲਾਉਣਾ।
- ਕਮੀ (Limitation)- ਕਮੀ।

12.4 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)

- ਪ੍ਰਸਾਰਣ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰੋ।
- ਪ੍ਰਸਾਰਣ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿੱਚ ਕੀ ਕਮੀਆਂ ਹਨ?

ਉੱਤਰ : ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Answer: Self Assessment)

- ਜ਼ਰੂਰੀ
- ਨਿਰਧਾਰਿਤ
- ਕਮੀ

12.5 ਸਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਬੁਕਸ

- ਲੋਕ ਵਿੱਤ-ਨਿਊ ਰਾਇਲ ਬੁੱਕ ਕੰਪਨੀ।
- ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ-ਮੰਜੂਸ਼ਾ ਸ਼ਰਮਾ, ਓ. ਪੀ. ਬੋਹਰਾ, ਰਵੀ ਬੁਕਸ।
- ਮਨੀ ਬੈਂਕਿੰਗ : ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਟਰੇਡ ਐਂਡ ਪਬਲਿਕ ਫਾਇਨੈਂਸ - ਨੀ. ਥਾਈ ਸੋਮ ਸ਼ੇਖਰ, ਅਨਮੋਲ 2004।
- ਪਬਲਿਕ ਫਾਇਨੈਂਸ- ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ, ਏ. ਬੀ. ਡੀ. ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ 2011।

ਇਕਾਈ-13: ਕਰਾਂ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ ਅਤੇ ਚੋਣ :
ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਵੈਟ
(Classification and Choice of Taxes :
Direct and Indirect Vat)

ਨੋਟ

ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ (Contents)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

- 13.1 ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ (Direct and Indirect Taxes)
- 13.2 ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ : ਇਕ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ
(Direct and Indirect Tax : A Comparative Explanation)
- 13.3 ਅਨੁਪਾਤਕ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਗਾਮੀ ਕਰ
(Proportional, Progressive and Regressive Taxes)
- 13.4 ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਕਰ ਅਤੇ ਯਥਾ ਮੁੱਲ ਕਰ (Specific Tax and Ad Valorem Tax)
- 13.5 ਇਕ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਤੇ ਬਹੁ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ
(Single Tax System and Multiple Tax System)
- 13.6 ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਕਰ ਅਤੇ ਸੋਧਿਤ ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਕਰ
[Value Added Tax (VAT) and Modified Value Added Tax (MODVAT) In India]
- 13.7 ਮੁੱਲ ਵਾਧੇ ਕਰ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੂਪ (Various forms of Value Added Tax)
- 13.8 ਸੋਧ ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਕਰ (Modified Value Added Tax- MODVAT)
- 13.9 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)
- 13.10 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)
- 13.11 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)
- 13.12 ਸੰਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਇਸ ਇਕਾਈ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ-

- ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਸਬੰਧੀ।
- ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਦੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਸਬੰਧੀ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਸਬੰਧੀ।
- ਅਨੁਪਾਤਕ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਗਾਮੀ ਕਰ ਨਾਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਹੋਣ ਸਬੰਧੀ।
- ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਕਰ ਅਤੇ ਯਥਾ ਮੁੱਲ ਕਰ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਸਬੰਧੀ।
- ਇਕ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਤੇ ਬਹੁ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਸਬੰਧੀ।

ਨੋਟ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੂਪ, ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਅਤੇ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉੱਤੇ ਆਮ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ-

- (i) ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ,
- (ii) ਅਨੁਪਾਤਕ, ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ, ਪ੍ਰਤੀਗਾਮੀ ਅਤੇ ਅੱਧਗਾਮੀ ਕਰ
- (iii) ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਕਰ ਅਤੇ ਯਥਾ ਮੁੱਲ ਕਰ,
- (iv) ਇਕ ਕਰ ਅਤੇ ਬਹੁ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰਪੂਰਵਕ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ-

13.1 ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ (Direct and Indirect Taxes)

ਅਨੇਕਾਂ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਕਰਜਰਬ (Impact of Taxation) ਅਤੇ ਕਰਾਪਾਤ (Incidence of Taxation) ਦੇ ਅਧਾਰ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕਰਜਰਬ ਅਤੇ ਕਰਾਪਾਤ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਕਰ ਦਾ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਭਾਰ ਜਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਉੱਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਕਰਜਰਬ ਜਾਂ ਕਰ ਦਾ ਦਬਾਅ (Impact of a Tax) ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਜਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਕਰ ਦਾ ਦਬਾਅ ਦੂਜਿਆਂ ਉੱਤੇ ਟਾਲਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਕਰ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਭੁਗਤਾਨ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਰਾਪਾਤ (Incidence of Tax) ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਆਮ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਉਹ ਕਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਇਕ ਹੀ ਵਾਰ ਵਿੱਚ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਦਾ ਉਹ ਹੀ ਵਿਅਕਤੀ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਉਹ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਾਰ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਉੱਤੇ ਟਾਲਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਉਹ ਕਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਤਪਾਦਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਟਾਲ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰ ਦਾ ਦਬਾਅ ਅਤੇ ਕਰ ਭਾਰ (ਕਰਜਰਬ ਅਤੇ ਕਰਾਪਾਤ) ਇਕ ਹੀ ਵਿਅਕਤੀ ਉੱਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਮਦਨ ਕਰ ਜਦੋਂ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰਜਰਬ ਅਤੇ ਕਰਾਪਾਤ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਉੱਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਕਰੀ ਕਰ।

ਡਾਲਟਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, “ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਉਹ ਕਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਉਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੁਆਰਾ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਕਿ ਉਹ ਕਾਨੂੰਨੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ (ਜਾਂ ਅਪ੍ਰਤੱਖ) ਕਰ ਉਹ ਕਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਦੁਆਰਾ ਅਦਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਪਰ ਉਹ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਆਪਸੀ ਹੋਏ ਸਮਝੌਤੇ ਹੇਠ ਅੰਸ਼ਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੁਆਰਾ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।”

ਨੋਟਸ ਡਾਲਟਨ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਦਾ ਪਰਿਵਰਤਨ (Shifting) ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਦਾ ਵਿਵਰਤਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰੋ. ਜੇ. ਐਸ. ਮਿੱਲ (J. S. Mill) ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, “ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਉਹ ਕਰ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਉਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਤੋਂ ਮੰਗਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਆਸ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਉਹ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਤੋਂ ਇਸ ਆਸ ਨਾਲ ਮੰਗਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੂਜਿਆਂ ਉੱਤੇ ਬੋਝ ਆਪਣੀ ਹਾਨੀ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰ ਲਵੇਗਾ।”

ਉਪਰ ਦਿੱਤੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਮਨਸਾ ਜਾਂ ਇੱਛਾ ਇਸ ਉੱਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਜਿਹੜੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਵਿਵਹਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਬੇਸਟੇਬਲ (Bastable) ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, “ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਉਹ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਸਥਾਈ ਅਤੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਮੌਕਿਆਂ ਉੱਤੇ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਘਟਨਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।” ਪਰ ਬੇਸਟੇਬਲ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਭੇਦ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਆਰਮੀਟੇਜ਼ ਸਮਿੱਥ (Armitage Smith) ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, “ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਨਾਲ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਰ ਹਸਤਾਂਤਰਿਤ ਅਤੇ ਬਦਲਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਪਰ ਉਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਉਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਭਾਰ ਸਹਿਣ ਦੀ ਆਸ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਆਮਦਨ ਕਰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ।” ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਉਤੇ ਅਜਿਹੇ ਕਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਉਤੇ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ

ਉਪਰ ਦਿੱਤੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਅੰਤਿਮ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਉਤੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਇਸ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿੱਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਦੇ ਭਾਰ ਨੂੰ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਫਿੰਡਲੇ ਸਿਰਾਜ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, “ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਉਹ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਸੰਪਤੀ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਉਤੇ ਜਲਦੀ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਰਦਾਤਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਿੱਧੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਭੁਗਤਾਨ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਮਦਨ ਕਰ, ਸੰਪਤੀ ਕਰ, ਮੌਤ ਦਾ ਕਰ ਆਦਿ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕਰ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਸਮੂਹ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਵੱਲੋਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਉਪਭੋਗ ਅਤੇ ਆਨੰਦ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਵਪਾਰ ਕਰ, ਮਨੋਰੰਜਨ ਕਰ ਆਦਿ।

ਪ੍ਰੋ. ਡੀ. ਮਾਰਕੋ ਨੇ ਆਮਦਨ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉਤੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਵਿੱਚ ਭੇਦ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਮਾਰਕੋ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਕਰਾਰੋਪਣ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਰ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਉਤੇ ਲਗਾਏ ਗਏ ਕਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਹ ਪ੍ਰਤੱਖ ਗਿਣਤੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਆਮਦਨ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ, ਜਿਹੜੀ ਆਮਦਨ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਤੌਰ ਉਤੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਉਪਭੋਗਤਾ ਵੱਲੋਂ ਖਰਚ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਅਜਿਹੀ ਆਮਦਨ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਉਤੇ ਲਗਾਏ ਗਏ ਕਰ ਨੂੰ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਡੀ. ਮਾਰਕੋ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦਾ ਉਪਰ ਦਿੱਤਾ ਭੇਦ ਆਰਥਿਕ ਲੱਛਣਾਂ ਉਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਹੈ ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹੀ ਫਰਕ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਘਟਕਾਂ ਉਤੇ ਹੈ। ਫਿਰ, ਸਿਰਫ ਆਮਦਨ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੀ ਟਾਲ-ਮਟੋਲ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉਤੇ, ਕਰਾਂ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ ਉਪਰ ਦਿੱਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

13.1.1 ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦੇ ਗੁਣ (Merits of Direct Taxes)

ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਗੁਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ-

1. **ਸਸਤਾ ਅਤੇ ਨਿਆਂਸ਼ੀਲਤਾ (Equity & Justice)**- ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਆ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀ ਵਿਵਸਥਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਨਾਗਰਿਕ ਆਪਣੀ ਯੋਗਤਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਾਂ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰ ਸਕੇ। ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦਾ ਢਾਂਚਾ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦਾ (Progressive) ਹੈ ਜਾਂ ਅਮੀਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਸ ਵਰਗ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਕਰਾਧਾਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਦੇ ਅਨੁਰੂਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਆ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਅਨੁਪਾਲਣ ਕਰਦਾ ਹੈ।

2. **ਲੋਚ ਪੂਰਨ (Elastic)**- ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਸੰਪਤੀ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਉਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੰਪਤੀ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਰਾਂ ਨਾਲ ਆਮਦਨ ਵੀ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਰ ਇਸ ਅਰਥ ਵਿੱਚ ਲੋਚ ਪੂਰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਦੀ ਦਰ ਵਿੱਚ ਬੋਝਾ ਜਿਹਾ ਵਾਧਾ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਵਧਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਕਟਕਾਲ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਨਾਲ ਆਮਦਨ ਵਧਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

3. **ਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ (Certainty)**- ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਕਰਾਰੋਪਣ ਦੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਵੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਕਰਦਾਤਾ ਵੀ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਰਾਸ਼ੀ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਦੇ ਗੁਣ ਕਾਰਨ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਬਜਟ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

4. **ਧਨ ਦੀ ਕਿਫਾਇਤ (Economy)**- ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਖਰਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਖਰਚ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਖਰਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਧਨ ਦਾ ਸਹੀ ਇਸਤੇਮਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਰ ਆਮਦਨ ਦੇ ਸਰੋਤ ਉਤੇ ਹੀ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਰਾਸ਼ੀ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਨੋਟ 5. ਉਤਪਾਦਕਤਾ (Productivity)- ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਉਥੋਂ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਰਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਤੋਂ ਜਿਆਦਾ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

6. ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਵਿੱਚ ਚੇਤਨ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ (Civic Consciousness) - ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਗੁਣ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਵਿੱਚ ਚੇਤਨ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਰਦਾਤਾ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਰ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਰੁਚੀ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਇਸ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਰਚ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਗਰਿਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਵਧਾਨ ਰਿਹਾ ਹੈ।

13.1.2 ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦੇ ਦੋਸ਼ (Demerits of Direct Taxes)

ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦੇ ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਦੋਸ਼ ਵੀ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ-

1. ਕਰ ਬਹਾਨੇਬਾਜ਼ੀ (Tax Evasion)- ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਦੋਸ਼ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰਾਂ ਦੀ ਬਹਾਨੇਬਾਜ਼ੀ ਜਾਂ ਚੋਰੀ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਲੋਕ ਝੂਠਾ ਹਿਸਾਬ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਕੇ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਤੋਂ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਚਾਅ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਰਾਂ ਦੀ ਚੋਰੀ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਘੱਟ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਕਰਾਂ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਵੀ ਕਰ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਕੋਲ ਕੁਝ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

2. ਅਸੁਵਿਧਾਜਨਕ (Inconvenient)- ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨਾਲ ਅਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਰਦਾਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਸਰਕਾਰੀ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਲੰਮਾ-ਚੌੜਾ ਹਿਸਾਬ-ਕਿਤਾਬ ਰੱਖਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਗਲਤੀ ਹੋਣ ਉੱਤੇ ਕਰਦਾਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਕਠਿਨਾਈਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਰਦਾਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਹੀ ਵਾਰ ਵਿੱਚ ਭਾਰੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਕਰ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਕਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

3. ਬੱਚਤ ਅਤੇ ਉੱਚਿਤਤਾ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ (Adverse Effect on Saving Investment)- ਜੇਕਰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦੀ ਦਰ ਬਹੁਤ ਉੱਚੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਬੱਚਤ ਅਤੇ ਉੱਚਿਤਤਾ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਉਸੇ ਵਰਗ ਉੱਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਬੱਚਤ ਅਤੇ ਉੱਚਿਤਤਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।

4. ਸੀਮਿਤ ਖੇਤਰ (Limited Scope)- ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਪਤੀ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਹੀ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਸੀਮਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਘੱਟ ਆਮਦਨ ਵਾਲਾ ਵਰਗ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਜੇਕਰ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦਾ ਹੀ ਆਸਰਾ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਦਾ ਖੇਤਰ ਸੀਮਿਤ ਹੈ।

5. ਕਰਾਂ ਦੀ ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਦਰ (Arbitrary Rates)- ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਦੀਆਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਦਰਾਂ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਿੱਛੇ ਕੋਈ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਅਧਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਸੰਪਤੀ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਆਮਦਨ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਸਾਰੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਕਰ ਤੋਂ ਛੋਟ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਆਮਦਨ ਕਮਾਉਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਦਰ ਨਾਲ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਅਮੀਰ ਵਰਗ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

6. ਮਾਨਸਿਕ ਅਸ਼ਾਂਤੀ (Mental Worry)- ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਦੁਆਰਾ ਸਿੱਧੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਗਿਆਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਵਿੱਚ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸਮੇਂ ਕਰ ਦੇ ਭਾਰ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਕਸ਼ਟ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

13.1.3 ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਜਾਂ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦੇ ਗੁਣ (Merits of Indirect Taxes)

ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਦੇ ਭਾਰ ਨੂੰ ਅੰਤਿਮ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਗੁਣ ਹਨ-

1. ਵਿਆਪਕ ਅਧਾਰ (Wide Coverage)- ਅੱਜ ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਮਰੱਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜ ਨੂੰ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨਾਲ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦਾ ਇਹ ਗੁਣ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਧਾਰ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਉੱਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਉਪਯੋਗ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਸਾਰੇ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਕਰ ਦੇਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

2. **ਕਰ ਬਹਾਨੇਬਾਜ਼ੀ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ (Tax Evasion Impossible)**- ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦੀ ਚੋਰੀ ਕਰ ਸਕਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਰ ਪਹਿਲਾਂ ਉਤਪਾਦਕਾਂ ਅਤੇ ਵਪਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਵਸੂਲ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਫਿਰ ਕਰ ਦੀ ਇਸ ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਮੁੱਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਤੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਵਸੂਲ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਵਪਾਰੀ ਝੂਠਾ ਹਿਸਾਬ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਦੀ ਚੋਰੀ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।
3. **ਸੁਵਿਧਾਜਨਕ (Convenient)**- ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਦਾ ਇਹ ਗੁਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰਦਾਤਾਵਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਇਹ ਬਹੁਤ ਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਕਰ ਇਕ ਹੀ ਵਾਰ ਵਿੱਚ ਨਾ ਲਏ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਥੋੜ੍ਹੀ-ਥੋੜ੍ਹੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਉਪਭੋਗ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ। ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਮੁੱਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਕਰਦਾਤਾਵਾਂ ਜਾਂ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।
4. **ਸਮਾਜਿਕ ਕਲਿਆਣ ਅਨੁਰੂਪ (Leading to Social Welfare)**- ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਨਾਲ ਸਮਾਜਿਕ ਕਲਿਆਣ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਜਿਹੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਉਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਸਤੇਮਾਲ ਨਾਲ ਸਮਾਜਿਕ ਕਲਿਆਣ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਕਰਾਂ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਸਤੇਮਾਲ ਨੂੰ ਨਿਰ-ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਰਾਬ, ਸਿਗਰੇਟ, ਭੰਗ, ਅਫੀਮ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਅਤੇ ਨਸ਼ੀਲੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਉਤੇ ਉਚਾ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
5. **ਲੋਚਦਾਰ (Elastic)**- ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਗੁਣ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਲੋਚਦਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਕਰਾਂ ਦੀ ਦਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਵਧਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਮੰਗ ਬੇਲੋਚਦਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਕਰ ਦੀ ਦਰ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਵਧਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਵੀ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਅਜਿਹੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਮੁੱਲ ਵਧਣ ਨਾਲ ਗਰੀਬ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਉਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭਾਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।
6. **ਲੋਕਪ੍ਰਿਯ (Popular)**- ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਸ਼ਟ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।

ਨੋਟ

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਅਤੇ ਨਸ਼ੀਲੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਉਤੇ ਉਚਾ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

13.1.4 ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦੇ ਦੋਸ਼ (Demerits of Indirect Taxes)

ਹਾਲਾਂਕਿ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦੇ ਗੁਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਦੋਸ਼ ਵੀ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ-

1. **ਨਿਆ ਦੀ ਕਮੀ (Lack of Justice)**- ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਦੋਸ਼ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਨਿਆਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਦੋਵਾਂ ਉਤੇ ਸਮਾਨ ਦਰ ਉਤੇ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਗਰੀਬ ਵਿਅਕਤੀ ਉਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਭਾਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
2. **ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ (Uncertain)**- ਸਰਕਾਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਤੋਂ ਇਹ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਸਕਦੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਦੀ ਲੋਚ ਉਤੇ ਨਿਰਭਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਦੇਣੇ ਪੈਣਗੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਦੀ ਦਰ ਵੱਧਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਵਿਕਰੇਤਾ ਵੀ ਵਸਤੂਆਂ ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਦਰ ਨਾਲ ਵਸੂਲ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।
3. **ਘਟਣਸ਼ੀਲ (Regressive)**- ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਦੋਵੇਂ ਵਰਗਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸਮਾਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਦਾ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਅਮੀਰ ਵਰਗ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਉਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੋਝ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨਾ ਘਟਣਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।
4. **ਧਨ ਕਿਫਾਇਤੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ (Lack of Economy)**- ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਵਸੂਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਇਕ ਵੱਡੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਉਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਖਰਚ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਦੀ ਵਸੂਲੀ ਵਿੱਚ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਜਿੰਨੀ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਉੰਨੀ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।
5. **ਉਪਭੋਗ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਉਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ (Adverse Effect on Consumption & Production)**- ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਮੁੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਪਭੋਗ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਮੰਗ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਤਪਾਦਨ ਵੀ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

- ਨੋਟ
6. ਨਾਗਰਿਕ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਅਵਚੋਦ (Lack of Civic Consciousness)- ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਉਪਭੋਗਤਾ ਇਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਪਾਉਂਦੇ ਕਿ ਕਰਾਂ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਕਿੰਨੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕਰਦਾਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਨਾਗਰਿਕ ਚੇਤਨਾ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਪਾਉਂਦੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਭੁਗਤਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਰਾਂ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਕਿਵੇਂ ਖਰਚ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।
 7. ਕਰ ਬਹਾਨੇਬਾਜ਼ੀ (Tax Evasion)- ਹਾਲਾਂਕਿ ਅਸੀਂ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਰ ਬਹਾਨੇਬਾਜ਼ੀ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਪਰ ਇਹ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਸਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉਪਭੋਗਤਾ ਕਰਾਂ ਤੋਂ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਪਰ ਵਿਕਰੇਤਾ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਝੂਠੇ ਹਿਸਾਬ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਵਿਕਰੀ ਰਾਸ਼ੀ ਘੱਟ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦੀ ਚੋਰੀ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
 8. ਬੱਚਤਾਂ ਨਿਰ-ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ (Savings Discouraged)- ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਉਪਭੋਗ ਲਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਰਚ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਵੱਧਦਾ ਉਪਭੋਗ ਖਰਚ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀਆਂ ਬੱਚਤਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਖਾਲੀ ਥਾਵਾਂ ਭਰੋ (Fill in the blanks)

1. ਕਰਜਰਬ ਅਤੇ ਕਰਾਪਾਤ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਕਰ ਦਾ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਭਾਰ ਜਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਉਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।
2. ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
3. ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਉਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।
4. ਕਰ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਉਤੇ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
5. ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਦੋਸ਼ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ।

13.2 ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ : ਇਕ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ (Direct and Indirect Tax : A Comparison Explanation)

ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦਾ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰੋ. ਡੀ. ਮਾਰਕੋ ਨੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਕਿ, “ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਦੇ ਪੂਰਕ ਹਨ। ਪ੍ਰੋ. ਡੀ. ਮਾਰਕੋ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਅਮੀਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨ ਆਮਦਨ ਦਾ ਸਹੀ ਮਾਪ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਉਤੇ ਜਿਆਦਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਤਨਖਾਹ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕਰਮਚਾਰੀ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ, ਕੁਝ ਅੱਗੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਮਦਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਜਿਹੜੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੀ ਸਹੀ ਗਿਣਤੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ, ਜਿਵੇਂ ਡਾਕਟਰ, ਵਕੀਲ ਆਦਿ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਲੋਕ ਆਮਦਨ ਕਰ ਤੋਂ ਬਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਅਸਮਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਅਸਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਕਰਾਂ ਤੋਂ ਬਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਕਾਫੀ ਆਮਦਨ ਬਚੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਖਰੀਦਦਾਰੀ ਕਰਨ ਉਤੇ ਖਰਚ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਆਮਦਨ ਉਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਲਗਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਦੇ ਭਾਰ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦੇ ਪੂਰਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਅਜਿਹੀ ਆਮਦਨ ਉਤੇ ਲਗਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਆਮਦਨ ਅਧੀਨ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ।

ਇਕ ਹੋਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਵੀ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ, ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦੇ ਪੂਰਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਉਤੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਰਨ ਗਿਣਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਪਾਉਂਦੀ ਅਤੇ ਲੋਕ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਤੋਂ ਬਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵਧਣ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਉਪਭੋਗ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਰਾਸ਼ੀ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰੋ. ਡੀ. ਮਾਰਕੋ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਕਈ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦੇ ਪੂਰਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ- ਪਹਿਲਾ, ਅਜਿਹੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਉਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਨਹੀਂ ਲਗਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਪਭੋਗ ਖੁਦ ਉਤਪਾਦਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਖੇਤੀਬਾਜ਼ੀ।

ਅਜਿਹੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦੂਸਰਾ, ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਸਾਰੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਨਹੀਂ ਲਗਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਲਗਾਉਣਾ ਵੀ ਕਾਫੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਵੀ ਲਗਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਤੀਸਰਾ, ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦੇ ਸਮਾਨ, ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦਾ ਵੀ ਬਚਾਅ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਕੇਵਲ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੀ ਸਹੀ ਗਿਣਤੀ ਕਰਾਂ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਅਤੇ ਪੂਰਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਲਗਾਏ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

ਨੋਟ

ਟਾਸਕ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰੋ।

13.3 ਅਨੁਪਾਤਕ, ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਗਾਮੀ ਕਰ (Proportional, Progressive and Regressive Taxes)

ਕਰਾਰੋਪਣ ਵਿੱਚ ਨਿਆ ਅਤੇ ਕਰ ਭਾਰ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਚਾਰ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ-

13.3.1 ਅਨੁਪਾਤਕ ਕਰਾਰੋਪਣ (Proportional Taxation)

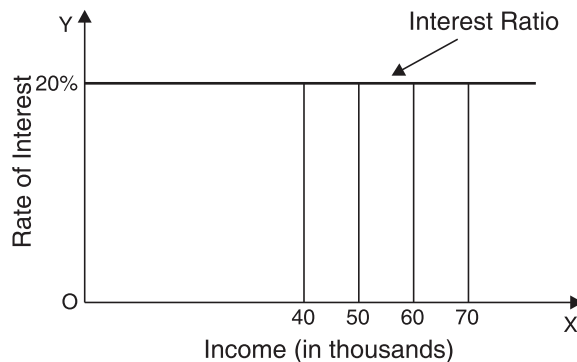
ਡਾਲਟਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, “ਅਨੁਪਾਤਕ ਕਰਾਰੋਪਣ ਅਧੀਨ ਸਾਰੇ ਕਰਦਾਤਾ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਸਮਾਨ ਅਨੁਪਾਤ ਕਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।”

ਫਿਲਿਪ ਈ. ਟੇਲਰ (Philip E. Taylor) ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ “ਅਨੁਪਾਤਕ ਕਰ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ ਦੀ ਤਾਲਿਕਾ ਉਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਰ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉੱਤੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੋਣ ਨਾਲ ਵੀ ਕਰ ਦੀ ਦਰ ਸਮਾਨ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।”

ਅਨੁਪਾਤਕ ਕਰ ਦੀ ਤਾਲਿਕਾ

ਆਮਦਨ ਦਾ ਪੱਧਰ (ਰੁ:)	ਕਰ ਦੀ ਦਰ (ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ)	ਕਰ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ (ਰੁ:)
40,000	20	8,000
50,000	20	10,000
60,000	20	12,000
70,000	20	14,000

ਤਾਲਿਕਾ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਐਂਕਿਤ ਚਿੱਤਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ-

ਚਿੱਤਰ 1

ਨੋਟ ਅਨੁਪਾਤ ਕਰਾਰੋਪਣ ਦੇ ਗੁਣ-ਅਨੁਪਾਤਕ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਦੋ ਗੁਣ ਹਨ-

(1) ਅਸਾਨੀ- ਇਸ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਗੁਣ ਇਸ ਦੀ ਅਸਾਨੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਜੇ. ਬੀ. ਸੇ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ “ਅਨੁਪਾਤਕ ਕਰਾਰੋਪਣ ਇੰਨੀ ਅਸਾਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦੇਣਾ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।”

(2) ਇਹ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ- ਇਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਦੋਵਾਂ ਵਰਗਾਂ ਨਾਲ ਸਮਾਨ ਦਰ ਨਾਲ ਕਰ ਵਸੂਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਆਮਦਨ ਵਾਲੇ ਸਮੂਹਾਂ ਤੋਂ ਕਰ ਦੀ ਦਰ ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ।

ਅਨੁਪਾਤਕ ਕਰਾਰੋਪਣ ਦੇ ਦੋਸ਼- ਇਸ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਗੁਣ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਉਤੇ ਦੋਸ਼ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ-

(1) ਨਿਆਸ਼ੀਲਤਾ ਦਾ ਅਭਾਵ- ਇਹ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨਿਆਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਉਪਯੋਗਤਾ ਘਾਟ ਨਿਯਮ ਨੂੰ ਮੁਦਰਾ ਉਤੇ ਲਾਗੂ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਮਦਨ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਮੁਦਰਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਕਾਈ ਤੋਂ ਗਰੀਬ ਦੀ ਅਪੇਖਿਆ ਕਰ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਨੁਪਾਤਕ ਕਰਾਂ ਨਾਲ ਕਰਾਂ ਦੇ ਭਾਰ ਦੀ ਵੰਡ ਅਸਮਾਨ ਰੂਪ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

(2) ਅਮੀਰ ਵਰਗ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਕਰ ਨਹੀਂ ਲਏ ਜਾਂਦੇ- ਕਿਉਂਕਿ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਦੋਵਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸਮਾਨ ਦਰ ਨਾਲ ਕਰ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਅਮੀਰ ਵਰਗ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹੀ ਆਮਦਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਪਾਉਂਦੀ, ਜਿੰਨੀ ਕਿ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅਨੁਪਾਤਕ ਕਰਾਂ ਤੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਮਦਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ।

(3) ਲੋਚ ਦਾ ਅਭਾਵ- ਅਨੁਪਾਤਕ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋਚ ਦਾ ਵੀ ਅਭਾਵ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਮਦਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਰਾਂ ਦੀ ਦਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਗਰੀਬ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਰ ਨਹੀਂ ਲਏ ਜਾ ਸਕਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਕਰਾਂ ਦੀ ਦਰ ਵਧਾਉਣੀ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਜੇਕਰ ਅਨੁਪਾਤਕ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਕਰਾਂ ਦੇ ਭਾਰ ਦੀ ਵੰਡ ਅੰਨਿਆ ਪੂਰਨ ਹੋਵੇਗੀ, ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਕਰਾਂ ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਲੋਚ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਵੇਗਾ।

13.3.2 ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਜਾਂ ਵਧਣਸ਼ੀਲ ਕਰਾਰੋਪਣ (Progressive Taxation)

ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਦੇ ਵਾਧੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਰ ਦਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ “ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਮਦਨ, ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਰ ਦੀ ਦਰ।” ਡਾਲਟਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, “ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰਾਰੋਪਣ ਵਿੱਚ ਕਰਦਾਤਾ ਦੀ ਆਮਦਨ ਜਿੰਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉੰਨੇ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਉਹ ਕਰ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।”

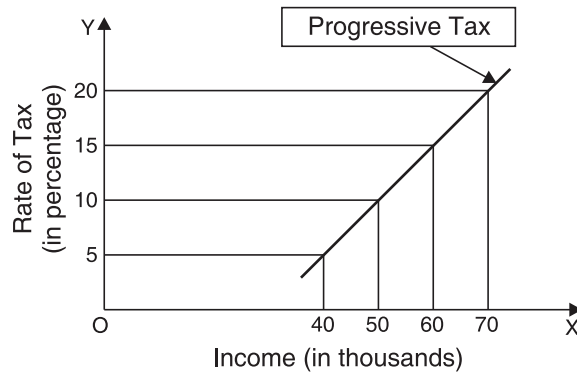
ਪ੍ਰੋ. ਟੇਲਰ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, “ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ ਦੀ ਤਾਲਿਕਾ ਉਹ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਰ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉਤੇ ਵਾਧੇ ਦੇ ਨਾਲ ਕਰ ਦੀ ਦਰ ਵੀ ਵੱਧਦੀ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।”

ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰ ਦੀ ਤਾਲਿਕਾ

ਆਮਦਨ ਪੱਧਰ	ਕਰ ਦੀ ਦਰ %	ਕਰ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ (ਰੁ:)
40,000	5	2000
50,000	10	5000
60,000	15	9000
70,000	20	14000

(ਉਪਰ ਦਿੱਤੀ ਤਾਲਿਕਾ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਅੰਕਿਤ ਚਿੱਤਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।)

ਨੋਟ

ਚਿੱਤਰ 2

ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰਾਰੋਪਣ ਦੇ ਗੁਣ ਜਾਂ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ- ਇਸ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ-

- (1) **ਨਿਆਪੂਰਨ-** ਇਹ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨਿਆਂ ਪੂਰਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਚੀ ਆਮਦਨ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਉਚੀ ਦਰ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉਤੇ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਉਪਯੋਗਤਾ ਘਾਟ ਨਿਯਮ ਦੇ ਅਨੁਰੂਪ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਕੋਲ ਜਿੰਨੀ ਵਧੇਰੇ ਆਮਦਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਇਲਾਵਾ ਮੁਦਰਾ ਦੀ ਇਕਾਈ ਵਿੱਚ ਉੱਨੀ ਹੀ ਘੱਟ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਧਨੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਤੋਂ ਜਿਆਦਾ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਕਰ ਦੇਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਦੇ ਅਨੁਰੂਪ ਹੈ।
- (2) **ਕੁੱਲ ਤਿਆਗ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਅਨੁਰੂਪ-** ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ, ਗਰੀਬ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਅਮੀਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਉਪਯੋਗਤਾ ਘਾਟ ਨਿਯਮ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਅਮੀਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਉਤੇ ਉਚੀ ਦਰ ਨਾਲ ਕਰ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾਂ ਕਰਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਬਹੁਤ ਨੀਵੀਂ ਦਰ ਉਤੇ ਕਰ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਪੂਰੇ ਸਮੁਦਾਇ ਉਤੇ ਕਰਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋ. ਪੀਗੂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਦੋ ਸਮਾਨ ਰੂਪ ਤੋਂ ਅਮੀਰ ਵਿਅਕਤੀ ਕਰ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਸਮਾਨ ਅਮੀਰ ਬਣੇ ਰਹਿਣਗੇ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਕੁਝ ਅਮੀਰ ਬਣ ਜਾਣਗੇ ਪਰ ਸਮਾਨਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਬਣੀ ਰਹੇਗੀ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦੀ ਜਿਆਦਾ ਘਾਟ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ।
- (3) **ਵੰਡ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨਤਾ-** ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰਾਂ ਨਾਲ ਧਨ ਦੀ ਵੰਡ ਵਿੱਚ ਜਿਆਦਾ ਸਮਾਨਤਾ ਲਿਆਂਦੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਨਾਲ ਧਨੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਖਰੀਦ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਲੋਕ ਖਰਚ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਨਾਲ ਗਰੀਬ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਉਤੇ ਖਰਚ ਕਰਕੇ ਵੰਡ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨਤਾ ਲਿਆਂਦੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਧਾਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਮੀਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮੁਦਰਾ ਦੀ ਇਕਾਈ ਦੀ ਸੀਮਾਂਤ ਉਪਯੋਗਤਾ ਘੱਟ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਉਸੇ ਮੁਦਰਾ ਦੀ ਇਕਾਈ ਤੋਂ ਅਧਿਕ ਉਪਯੋਗਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜ ਦੀ ਕੁੱਲ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਅਧਿਕ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਗਿਆ।
- (4) **ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਵਧੇ ਸੰਭਵ-** ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦਾ ਕਾਰਜ ਖੇਤਰ ਵੱਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਵੀ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰਾਂ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਨਾਲ ਅਮੀਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਉਤੇ ਉਚੀ ਦਰ ਨਾਲ ਕਰ ਲਗਾ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਅਨੁਪਾਤਕ ਕਰਾਂ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਜਿਆਦਾ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਸ ਲਈ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ।
- (5) **ਲੋਚਪੂਰਨ-** ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਲਾਭ ਵੀ ਹੈ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪੈਣ ਉਤੇ ਵਧਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਅਨੁਪਾਤਕ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਰਾਂ ਦੀ ਦਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਉਤੇ ਗਰੀਬਾਂ ਉਤੇ ਅਧਿਕ ਭਾਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਧਨੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਉਤੇ ਕਰ ਦੀ ਦਰ ਵਧਾ ਕੇ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- (6) **ਘਟ ਖਰਚ-** ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰ ਕਿਫਾਇਤੀ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦੀ ਲਾਗਤ ਜਿਆਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਕਰਾਂ ਦੀ ਵਸੂਲ ਕਰਨ ਦੀ ਲਾਗਤ ਉਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਚਾਹੇ ਕਰ ਦੀ ਦਰ ਘੱਟ ਹੋਵੇ ਚਾਹੇ ਜਿਆਦਾ। ਇਸ

ਨੋਟ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਉੱਤੇ ਘੱਟ ਖਰਚ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰਾਂ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਨਾਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰਾਜਸਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।

(7) **ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ**- ਜੇਕਰ ਆਰਥਿਕ ਮੰਦੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਖਰਚ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਆਰਥਿਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਵਧਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕਰ ਨੀਤੀ ਦਾ ਇਹ ਉਦੇਸ਼ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਧੇਰੇ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲ ਖਰੀਦ ਸ਼ਕਤੀ ਰਹੇ ਪਰ ਖਰੀਦ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਧਨੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਕੋਲ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਖਰਚ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁਣਗੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਪਯੋਗ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਸੀਮਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਜੇਕਰ ਇਹ ਰਾਸ਼ੀ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰਾਂ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਨਾਲ ਅਮੀਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਲੈ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦੁਆਰਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੰਖਿਆ ਵਿੱਚ ਗਰੀਬ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਹਸਤਾਂਤਰਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕੁੱਲ ਭੋਗ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖਰੀਦ ਸ਼ਕਤੀ ਵਧਣ ਨਾਲ ਮੰਗ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਇਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਆਵੇਗੀ।

ਪ੍ਰਗਤੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਜਾਂ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ (Demerits of Progressive Taxation)- ਹਾਲਾਂਕਿ ਵਰਤਮਾਨ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਸਰਵ-ਵਿਆਪਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਪਣਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਮੈਕੂਲਾਚ (McCulloch) ਦਾ ਨਾਂ ਵਰਨਣਯੋਗ ਹੈ, ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਮੈਕੂਲਾਚ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਅਨੁਪਾਤਕ ਕਰਾਰੋਪਣ ਦਾ ਪ੍ਰੀ-ਤਿਆਗ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰਾਰੋਪਣ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਨਾਲ ਸਾਡੀ ਸਥਿਤੀ ਠੀਕ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਵਾਂਗ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਸਮੁੱਚੀ ਤੱਟ ਉੱਤੇ ਬਿਨਾਂ ਦਿਸ਼ਾ ਸੂਚਕ ਯੰਤਰ ਦੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਵੇ।

ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਿਚਾਰ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ-

1. **ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ**- ਜੇਕਰ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰਾਂ ਦੀ ਦਰ ਬਹੁਤ ਉੱਚੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਬੱਚਤ, ਉੱਚਿੱਤਤਾ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਲੋਕ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕਮਾਈ ਗਈ ਆਮਦਨ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਕਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਨ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਪਰ ਇਹ ਆਪਣੀ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰਾਂ ਦਾ ਸਭ ਵਰਗਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਇਸ ਗਲਤ ਮਾਨਤਾ ਉੱਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਖਰਚ ਉਤਪਾਦਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

2. **ਕਰਾਂ ਦਾ ਅਧਾਰ ਗਲਤ**- ਕੁਝ ਵਿਚਾਰਕਾਂ ਦਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਅਧਾਰ ਗਲਤ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉੱਤੇ ਇਹ ਮਾਨਤਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਕ ਗਰੀਬ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਇਕ ਅਮੀਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਮੁਦਰਾ ਦੀ ਸੀਮਾਂਤ ਉਪਯੋਗਤਾ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਕੁਝ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਇਸ ਨੂੰ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਇਕ ਮਾਨਸਿਕ ਤੱਤ ਹੋਣ ਨਾਲ ਉਪਯੋਗਤਾ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਪ੍ਰੋ. ਰਾਬਿਨਸ ਦਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੁਦਰਾ ਉਪਯੋਗਤਾ ਘਾਟ ਨਿਯਮ ਦਾ ਅਪਵਾਦ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਾਨ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਲੱਗਭਗ ਸਮਾਨ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ।

3. **ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਖੁਦ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ**- ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰਾਂ ਨਾਲ ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਅਤੇ ਧਨ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀਕਰਨ ਉੱਤੇ ਰੋਕ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੰਪੱਤੀ ਸਮਾਨ ਹੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਲਗਾਤਾਰ ਚੱਲਦੀ ਰਹੇ ਤਾਂ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਦਾ ਅਧਾਰ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਪਰ ਇਹ ਆਲੋਚਨਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਹ ਮੰਨ ਕੇ ਚੱਲੀਏ ਕਿ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰਾਂ ਦਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਤਪਾਦਨ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅਸੀਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

4. **ਕਰਾਂ ਦੀ ਮਨਮਰਜੀ ਦਰ**- ਇਹ ਆਲੋਚਨਾ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਰਾਂ ਦੀਆਂ ਆਮਦਨੀਆਂ ਉੱਤੇ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਕਰ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਦਰ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਬਹੁਤ ਮਨਮਰਜੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅੰਨਿਆ ਪੂਰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਮੈਕੂਲਾਚ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ “ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਨਿਆ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਹੱਦ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਆਪ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ।” ਪ੍ਰੋ. ਲਟਜ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, “ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰਾਰੋਪਣ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਤਰਨਾਕ ਰਾਜਸਵ ਅਸਤਰ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੇ ਦੁਰਉਪਯੋਗ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਕੁਦਰਤੀ ਜਾਂ ਸਵੈਚਾਲਿਤ ਕੰਟਰੋਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।”

ਇਹ ਤਾਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਦੀ ਦਰ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਮਨਮਰਜੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਕਰਾਧਾਨ ਦੀ ਖੰਡ ਪੱਧਤੀ (State System of Taxation) ਦੇ ਕਾਰਨ ਮਨਮਰਜੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

5. **ਬੱਚਤ ਅਤੇ ਮਿਹਨਤ ਨਿਰਉਤਸ਼ਾਹਿਤ**- ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰਾਂ ਦੇ ਆਲੋਚਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਜ਼ੂਲ ਖਰਚ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਤੇ ਆਲਸੀਆਂ ਨੂੰ ਸਹਾਰਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਜੇ. ਐਸ. ਮਿੱਲ (J. S. Mill) ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੱਦ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰਾਧਾਨ, ਕਰਾਰੋਪਣ

ਦਾ ਨਿਆਂਪੂਰਨ ਤਰੀਕਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਕ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਡਕੈਤੀ ਹੈ।” ਪਰ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਕੇਵਲ ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਕਿਫਾਇਤ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਪੱਤੀ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਪਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਦਾ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੱਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ

ਸਿੱਟਾ- ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਅਪਣਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੁਝ ਦੋਸ਼ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਰਾਂ ਦੀ ਮਨਮਰਜੀ ਦਰ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਦੁਆਰਾ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

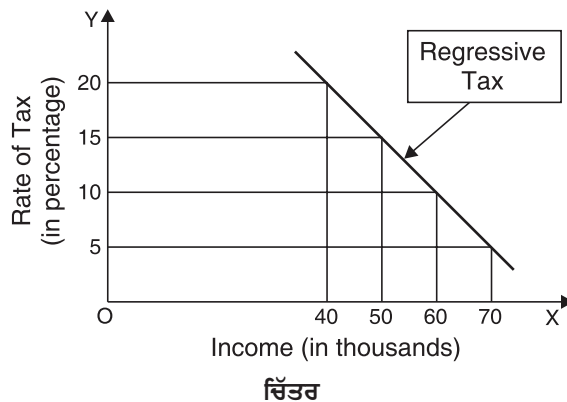
13.3.3 ਪ੍ਰਤੀਗਾਮੀ ਜਾਂ ਘਟਾਏਸ਼ੀਲ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ (Regressive Taxation)

ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਤੀਗਾਮੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਰਦਾਤਾ ਦੀ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਸੰਪੱਤੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਕਰਾਂ ਦੀ ਦਰ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਨੀਵੀਂ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ 10 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਕਰ ਉਚਿਤ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ 5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਕਰ ਪ੍ਰਤੀਗਾਮੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ। ਡਾਲਟਨ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, “ਪ੍ਰਤੀਗਾਮੀ ਕਰਾਰੋਪਣ ਵਿੱਚ ਕਰਦਾਤਾ ਦੀ ਆਮਦਨ ਜਿੰਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਰ ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਅਨੁਪਾਤ ਉੰਨਾ ਹੀ ਘੱਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।” ਇਸ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਕਰਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਅਮੀਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਗਰੀਬ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਉੱਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਆ ਅਤੇ ਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉੱਤੇ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਬੇਲੋਚਦਾਰ ਅਤੇ ਅਨੁਪਾਦਕ ਵੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਰਨਣਯੋਗ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਆਧੁਨਿਕ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਨਾ ਤਾਂ ਇਸ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਉਚਿੱਤਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਮਹੱਤਵ।

ਪ੍ਰਤੀਗਾਮੀ ਕਰ ਦੀ ਤਾਲਿਕਾ

ਆਮਦਨ ਪੱਧਰ (ਰੁ:)	ਕਰ ਦੀ ਦਰ (ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ)	ਕਰ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ (ਰੁ:)
40,000	20	8000
50,000	15	7500
60,000	10	6000
70,000	5	3500

ਉਪਰ ਦਿੱਤੀ ਤਾਲਿਕਾ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਅੰਕਿਤ ਚਿੱਤਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ-

13.3.4 ਅੱਧਗਾਮੀ ਕਰ (Degressive Taxation)

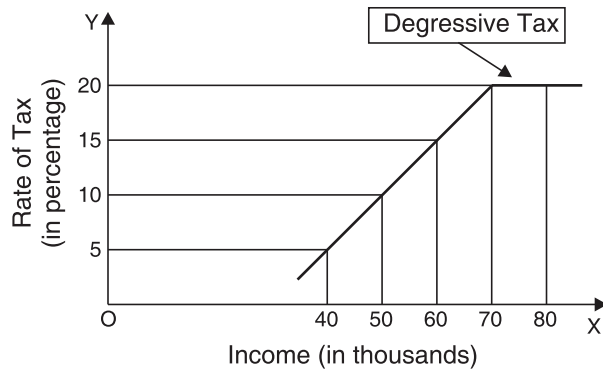
ਅੱਧਗਾਮੀ ਕਰ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੱਦ ਤੱਕ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਸ ਸੀਮਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਕਰ ਅਨੁਪਾਤਕ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਨੋਟ

ਅੱਧਗਾਮੀ ਕਰ ਦਾ ਤਰੀਕਾ

ਆਮਦਨ ਪੱਧਰ (ਰੁ:)	ਕਰ ਦੀ ਦਰ (ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ)	ਕਰ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ (ਰੁ:)
40,000	5	2000
50,000	10	5000
60,000	15	9000
70,000	20	14000
80,000	20	16000

ਉਪਰ ਦਿੱਤੀ ਤਾਲਿਕਾ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਅੰਕਿਤ ਚਿੱਤਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ-

ਚਿੱਤਰ 4

13.4 ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਅਤੇ ਯਥਾ ਮੁੱਲ ਕਰ (Specific Tax and Ad Valorem Tax)

ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਜਾਂ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ

(i) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ (Specific Tax), (ii) ਯਥਾ ਮੁੱਲ ਕਰ (Ad Valorem Tax)।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਉਹ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਵਸਤੂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ, ਅਕਾਰ ਜਾਂ ਭਾਰ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉੱਤੇ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦੇ ਭਾਰ ਉੱਤੇ 50 ਰੁਪਏ ਮੀਟ੍ਰਿਕ ਟਨ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਵੇ।

ਯਥਾ ਮੁੱਲ ਕਰ ਉਹ ਕਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਮੁੱਲ ਅਨੁਸਾਰ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦੇ ਮੁੱਲ ਉੱਤੇ 10 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਯਥਾ ਮੁੱਲ ਕਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਇਸੇ ਪੱਧਰੀ ਨਾਲ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਦੋਵੇਂ ਕਰ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗੀ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਦੇ ਪੂਰਕ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਰਨੀ ਔਖੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਯਥਾ ਮੁੱਲ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਭਾਰ ਗਿਆਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਗਿਣਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਾਂ ਦੇ ਗੁਣ

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਾਂ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਗੁਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ-

(i) ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ ਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

- (ii) ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਦਾ ਬਚਾਅ ਵੀ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਵਸਤੂਆਂ ਜਾਂ ਸੰਖਿਆ ਜਾਂ ਭਾਰ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਨੋਟ

ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਕਰਾਂ ਦੇ ਦੋਸ਼

ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਦੋਸ਼ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਨਿਆਂਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਉੱਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਅਮੀਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਉਪਭੋਗ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਯਥਾ ਮੁੱਲ ਕਰਾਂ ਦੇ ਗੁਣ

ਯਥਾ ਮੁੱਲ ਕਰ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਕਰਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਪੂਰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰਾਂ ਨਾਲ ਵਸੂਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਅਮੀਰ ਲੋਕ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੀਮਤੀ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜੇਕਰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਦੀ ਦਰ ਉੱਚੀ ਰੱਖੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਯਥਾ ਮੁੱਲ ਕਰਾਂ ਦੇ ਦੋਸ਼

- (i) ਯਥਾ ਮੁੱਲ ਕਰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਅਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਮੁੱਲ ਦਾ ਸਹੀ-ਸਹੀ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।
- (ii) ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਦਾ ਬਚਾਅ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਰਦਾਤਾ ਝੂਠੇ ਬਿੱਲ ਬਣਾ ਕੇ ਕਰ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ

ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ— (a) ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਕਰ (b) ਯਥਾ ਮੁੱਲ ਕਰ।

13.5 ਇਕ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਤੇ ਵਹੁ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ (Single Tax System and Multiple Tax System)

ਇਕ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਧੀਨ ਰਾਜ ਦੁਆਰਾ ਕੇਵਲ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਜਾਂ ਤਾਂ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਉਤਪਾਦਨ ਉੱਤੇ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਉੱਤੇ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

13.5.1 ਇਕ ਕਰ- ਕੇਵਲ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਉੱਤੇ (Single Tax-Only on Agriculture)

ਪ੍ਰਕਿਰਤੀਵਾਦੀ (Physiocrats)- ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਕੇਵਲ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਉਤਪਾਦਕ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਕੇਵਲ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਹੀ ਉਤਪਾਦਨ ਕਾਰੋਬਾਰ ਹੈ। ਪ੍ਰਕਿਰਤੀਵਾਦੀ ਮੰਨਦੇ ਸਨ ਕਿ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਅਣ-ਉਤਪਾਦਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਇਸ ਗੱਲ ਉੱਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ੁੱਧ ਉਤਪਾਦਨ (Net Product) ਕੇਵਲ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਈਸ਼ਾਕ ਸ਼ੇਰਮੈਨ (Issac Sherman) ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਭੂਮੀ ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਕਰ ਵੰਡ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਕਰ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਭਾਰ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਉੱਤੇ ਪਵੇਗਾ।

ਇਸ ਕਰ ਦੇ ਦੋਸ਼- ਜੇਕਰ ਕੇਵਲ ਭੂਮੀ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਦੋ ਦੋਸ਼ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ-

- (i) **ਘੱਟ ਆਮਦਨ**- ਜੇਕਰ ਕੇਵਲ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਧਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਦੋਂ ਇਕ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਚੱਲ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਧਨ ਰਾਸ਼ੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਨੋਟ (ii) ਨਿਆਸ਼ੀਲਤਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ- ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਉੱਤੇ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਕੇਵਲ ਕਿਸਾਨਾਂ ਉੱਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਪੂੰਜੀਪਤੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਤੋਂ ਬਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਗਲਤ ਹੈ ਕਿ ਭੂਮੀ ਉੱਤੇ ਲਗਾਏ ਗਏ ਕਰ ਨੂੰ ਪਰਿਵਰਤਨ ਯੋਗ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਅਮੀਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਗਰੀਬ ਵਿਅਕਤੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਉਪਭੋਗ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਉੱਤੇ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਕਰ ਅੰਨਿਆਪੂਰਨ ਹੈ ਅਤੇ ਕਰ ਦੇਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਦੇ ਅਨੁਰੂਪ ਨਹੀਂ ਹੈ।

13.5.2 ਇਕ ਕਰ- ਕੇਵਲ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ (Single Tax-Only on Income)

ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਕਾਂ ਨੇ ਇਕ ਕਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਕਰਾਂ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਆਮਦਨ ਨਾਲ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਕ ਹੀ ਕਰ ਲਗਾਉਣਾ ਕਾਫੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਬਣਾ ਕੇ ਕਰ ਦੇਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਦੇ ਅਨੁਰੂਪ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਡਾਲਟਨ ਹਾਲਾਂਕਿ ਕੇਵਲ ਭੂਮੀ ਕਰ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਕਰ ਨੂੰ ਸਹੀ ਮੰਨਦੇ ਸਨ, ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ।

ਇਸ ਕਰ ਦੇ ਦੋਸ਼- ਕੇਵਲ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਦੋਸ਼ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ-

- (i) ਕੇਵਲ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਨਾਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ।
- (ii) ਆਮਦਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਹੋਰ ਸਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੰਪੱਤੀ ਉੱਤੇ ਕਰ ਨਹੀਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇਗਾ।
- (iii) ਇਸ ਕਰ ਦੀ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਚੋਗੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।
- (iv) ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਦੀ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਵੀ ਕਰ ਲੱਗੇਗਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹਿਸਾਬ-ਕਿਤਾਬ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਅਸੁਵਿਧਾ ਹੋਵੇਗੀ।
- (v) ਸਾਰੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਤੋਂ ਆਮਦਨ ਕਰ ਵਸੂਲ ਕਰਨ ਦਾ ਖਰਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਇਕ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਸਾਰੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਨੇ ਬਹੁ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਹੈ।

ਟਾਸਕ ਇਕ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ।

ਬਹੁ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ (Multiple Tax System)

ਇਸ ਨੂੰ ਅਨੇਕ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਹੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ, ਇਸ ਅਧੀਨ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰ ਲਗਾ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਧਨ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਆਰਥਰ ਯੰਗ (Arthur Young) ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, “ਜੇਕਰ ਮੈਂ ਕਰਾਰੋਪਣ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਪੱਧਰ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਕਰਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਅਜਿਹੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਿੰਦੂ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਰ ਭਾਰ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਅਣਗਿਣਤ ਬਿੰਦੂਆਂ ਉੱਤੇ ਥੋੜ੍ਹਾ-ਥੋੜ੍ਹਾ ਭਾਰ ਹੋਵੇ।” ਪਰ ਇੱਥੇ ਇਹ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਬਿੰਦੂ ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਣਗਿਣਤ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨਾਲ ਕਰ ਉਲਝਣ ਪੂਰਨ ਹੋ ਜਾਣਗੇ ਅਤੇ ਵਸੂਲੀ ਵੀ ਸਮੱਸਿਆ ਬਣ ਜਾਵੇਗੀ।

ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਸਾਰੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵੀ ਲੋਕਪ੍ਰਿਯ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਦਾ ਗੁਣ ਲਿਆ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਆਪੂਰਨ ਵੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਸਰਕਾਰਾਂ ਆਮਦਨ ਕਰ, ਵਿਕਰੀ ਕਰ, ਸੰਪਤੀ ਕਰ, ਉਪਹਾਰ ਕਰ, ਮੌਤ ਕਰ, ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ, ਦਰਾਮਦ ਕਰ ਆਦਿ ਅਨੇਕਾਂ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਬਹੁ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਗੁਣ

ਬਹੁ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਗੁਣ ਹਨ-

- (i) ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰਤ ਅਨੁਸਾਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਮਦਨ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

- (ii) ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਬਣਾ ਕੇ ਨਿਆਂਪੂਰਨ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
 (iii) ਅਨੇਕਾਂ ਕਰਾਂ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਨਾਲ ਰਾਜ ਦੇ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਵਾਰ ਨਾਲ ਸਹਿਯੋਗ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
 (iv) ਸਹੀ ਤਰੀਕਾ ਅਪਣਾ ਕੇ ਕਰ ਬਹਾਨੇਬਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ

ਬਹੁ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਦੋਸ਼

ਬਹੁ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਅਨੇਕਾਂ ਦੋਸ਼ਾਂ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਨ-

- (i) ਬਹੁ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਉਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਰ ਭਾਰ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੱਚਤ ਅਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਇੱਛਾ ਉਤੇ ਉਲਟਾ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।
 (ii) ਬਹੁ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਅਮੀਰਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਗਰੀਬਾਂ ਉਤੇ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟਸ

ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਹੈ।

ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਬਹੁ-ਵਿਕਲਪੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Multiple Choice Questions)

6. ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ?
 (ਅ) ਪੂਰਕ (ਬ) ਸਮਾਨ
 (ਸ) ਅਨੁਪਰਕ (ਕ) ਅਸਮਾਨ
7. ਅਨੁਪਾਤਕ ਕਰਾਰੋਪਣ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਗੁਣ ਕੀ ਹੈ?
 (ਅ) ਕਠੋਰਤਾ (ਬ) ਅਸਾਨੀ
 (ਸ) ਨਿਮਰਤਾ (ਕ) ਸੱਜਣਤਾ
8. ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਦੇ ਵਾਧੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਰ ਦਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ?
 (ਅ) ਘਾਟ (ਬ) ਸਮਾਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ
 (ਸ) ਵਾਧਾ (ਕ) ਅਸਮਾਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ
9. ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ?
 (ਅ) ਅਸਾਨ (ਬ) ਮੁਸ਼ਕਿਲ
 (ਸ) ਲਾਭਦਾਇਕ (ਕ) ਸੁਵਿਧਾਜਨਕ
10. ਬਹੁ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਤੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰਤ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ?
 (ਅ) ਆਮਦਨ (ਬ) ਖਰਚ
 (ਸ) ਨੁਕਸਾਨ (ਕ) ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ

13.6 ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਕਰ ਅਤੇ ਸੰਸ਼ੋਧਿਤ ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਕਰ (Value Added Tax (VAT) and Modified Value Added Tax (MODVAT) in India)

ਪਰਿਚੈ- ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਕਰ (Vat) ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਦੇ ਵਿਕਲਪ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 1954 ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਫਰਾਂਸ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਨਿਰਯਾਤ ਵਸਤੂਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਸਤੂਆਂ ਉਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦਰ

ਨੋਟ ਨਾਲ ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ। ਫ੍ਰਾਂਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਯੂਰਪ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਕਰ ਲਾਗੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਯੂਰਪ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਦੇ ਸੌਦੇ ਉੱਤੇ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ਫਲਸਰੂਪ ਵਸਤੂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਵਾਧਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਹਰੇਕ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸੰਪੂਰਨ ਮੁੱਲ ਉੱਤੇ ਕਰ ਨਾ ਲੈ ਕੇ ਕੇਵਲ ਵਧੇ ਹੋਏ ਮੁੱਲ ਉੱਤੇ ਹੀ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਨਾਲ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਮੁੱਲ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਲਾਭ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਨੂੰ ਹੀ ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਕਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। 1973 ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

13.6.1 ਵੈਟ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ (Definition on Vat)

ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ (Vat), ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰ (Tax) ਕੇਵਲ ਉਤਪਾਦਨ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਮੁੱਲ ਵਾਧੇ ਉੱਤੇ ਹੀ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮੁੱਲ ਵਾਧੇ ਨੂੰ ਉਤਪਾਦਕ ਸਸਤੇ ਵਿਕਰੇਤਾ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸ਼੍ਰੀ ਐਲ. ਕੇ. ਝਾ ਸੰਮਤੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ “ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਕਰ ਵਿਆਪਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਇਕ ਕਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਿਰਯਾਤ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਕੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਕਰ ਹਰੇਕ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਦੇ ਮੁੱਲ ਵਾਧੇ ਉੱਪਰ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਕਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।” ਮੁੱਲ ਵਾਧੇ ਨਾਲ ਭਾਵ ਉਸ ਰਾਸ਼ੀ ਤੋਂ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਕੁੱਲ ਮੁੱਲ ਤੋਂ ਖਰੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ ਭੌਤਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਮੁੱਲ ਘਟਾ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਵਪਾਰੀ ਦੁਆਰਾ ਕਰ ਵਸਤੂ ਦੇ ਕੁੱਲ ਮੁੱਲ ਉੱਤੇ ਨਹੀਂ ਪਰ ਉਸ ਰਾਸ਼ੀ ਉੱਤੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਮੁੱਲ (Net Value) ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੂਤਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟਸ

ਵਾਧਾ ਮੁੱਲ= ਵਸਤੂ ਦਾ ਕੁੱਲ ਮੁੱਲ - ਖਰੀਦ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕੱਚੀ ਸਮੱਗਰੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਮੱਗਰੀ ਦਾ ਮੁੱਲ

ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਵਾਧਾ ਮੁੱਲ ਵਿੱਚ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਹੀ ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਕਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਇਕ ਅਸਾਨ ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਕੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਾਂਗੇ- ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੀ ਡਬਲ ਰੋਟੀ ਵਿਕਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਕਣਕ ਤੇ ਮੈਦੇ ਤੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ- ਇਸ ਦੇ ਬਣਨ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਹਨ- ਕਣਕ, ਕਣਕ ਤੋਂ ਮੈਦਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਗੰਨੂ ਕੇ ਅਤੇ ਸੇਕ ਕੇ ਡਬਲ ਰੋਟੀ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ, ਜੇਕਰ ਪਹਿਲਾਂ ਕਣਕ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲੱਗੇ, ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਦੇ ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਡਬਲ ਰੋਟੀ ਉੱਤੇ ਤਾਂ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਕਰ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲੱਗੇਗਾ ਅਤੇ ਡਬਲ ਰੋਟੀ ਦੇ ਭਾਅ ਬਹੁਤ ਵੱਧ ਜਾਣਗੇ। ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਉੱਤੇ ਫਰਕ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੈਦੇ ਉੱਤੇ ਕਰ ਇਸ ਦੀ ਕੁੱਲ ਕੀਮਤ ਉੱਤੇ ਨਾ ਲਗਾ ਕੇ ਕੇਵਲ ਉਸ ਹਿੱਸੇ ਉੱਤੇ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੈਦੇ ਦੀ ਕੀਮਤ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੰਨ ਲਓ ਕਣਕ 3.00 ਰੁਪਏ ਕਿਲੋ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਦਾ 3.50 ਰੁਪਏ ਕਿਲੋ ਤਾਂ ਮੈਦੇ ਤੋਂ 3.50 ਰੁਪਏ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਪਰ ਵੈਟ (Vat) ਦੇ ਲਾਗੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੇਵਲ 50 ਪੈਸੇ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲੱਗਾ।

ਇਕ ਟਰੱਕ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਕੇ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਟਰੱਕ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸਪਾਤ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਇਸਪਾਤ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸੇ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਫਿਰ ਟਰੱਕ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਪਰਲੀਆਂ ਤਿੰਨਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਕਾਰਖਾਨੇ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਹਰ ਇਕ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਰ ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਰਾਂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਟਰੱਕ ਦੀ ਕੀਮਤ ਬਹੁਤ ਵੱਧ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਸ ਲਈ ਮੁੱਲ ਵਾਧੇ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਜੇ. ਸੀ. ਵਿਨਫਰੇ (J. C. Winfrey) ਨੇ ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਕਰ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, “ਮੁੱਲ ਵਾਧੇ ਕਰ ਵਸਤੂ ਦੇ ਫੁਟਕਲ ਵਿਕਰੀ ਮੁੱਲ ਉੱਤੇ ਨਾ ਲਗਾ ਕੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵਧੇ ਹੋਏ ਮੁੱਲ ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।”

13.6.2 ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਕਰ ਅਤੇ ਵਿਕਰੀ ਕਰ (Vat and Sales Tax)

ਕਿਉਂਕਿ ਵੈਟ ਨੂੰ, ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਦੇ ਵਿਕਲਪ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਪਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਅੰਤਰ ਸਮਝ ਲਈਏ। ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਵਸਤੂ ਦੇ ਕੁੱਲ ਮੁੱਲ ਉੱਤੇ ਕੇਵਲ ਇਕ ਹੀ ਵਾਰ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ

ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਕਰ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਹਰੇਕ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਵਧੇ ਹੋਏ ਮੁੱਲ ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਵਸਤੂ ਦਾ ਕੁੱਲ ਮੁੱਲ ਉਤਪਾਦਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਧਾਏ ਗਏ ਮੁੱਲ ਦਾ ਹੀ ਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਤਰ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਕਰ, ਕੇਵਲ ਵਧੇ ਹੋਏ ਮੁੱਲ ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਕੇਵਲ ਇਕ ਹੀ ਵਾਰ ਕੁੱਲ ਵਿਕਰੀ ਮੁੱਲ ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ

ਹੁਣ ਸਵਾਲ ਹੈ ਵੈਟ ਨੂੰ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਦੇ ਵਿਕਲਪ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਿਉਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ? ਇਸ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਰਨ ਹੋ-

- (i) ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕਾਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਹਨ।
- (ii) ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਖਰੀਦ-ਵਿਕਰੀ ਵਿੱਚ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੜਚਣਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।
- (iii) ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਕੇਵਲ ਇਕ ਬਿੰਦੂ ਹੀ ਬਿੰਦੂ ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਰ ਚੋਰੀ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

13.6.3 ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਕਰ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ (Vat and Excise Duty)

ਉਤਪਾਦਨ ਫੀਸ, ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਕਿਸੇ ਫਰਮ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਜਾਂ ਇਕਾਈ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਫਰਮਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਫਿਰ ਫਰਮ, ਦੂਜੀ ਫਰਮ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਮਿਤ ਕੱਚੇ ਮਾਲ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਹਰੇਕ ਫਰਮ ਨੂੰ ਉਤਪਾਦਨ ਫੀਸ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਨਿਰਮਿਤ ਵਸਤੂ (Final Goods) ਦੇ ਉੱਤੇ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਬਹੁਤ ਵੱਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ, ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਕਰ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰੇਕ ਫਰਮ ਉੱਤੇ ਕੇਵਲ ਮੁੱਲ ਉੱਪਰ ਹੀ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਦੇ ਮੁੱਖ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ ਦੇ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕਾਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਹਨ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ-

- (i) ਕੁਝ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਕਰ (Specific) ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਮੁੱਲ ਅਨੁਸਾਰ (Ad Valorem) ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।
- (ii) ਕਿਉਂਕਿ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਚਨਾ ਉੱਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਰਣ ਲਈ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- (iii) ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕੀ ਕਠਿਨਾਈ ਕਾਰਨ ਛੋਟੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਨੂੰ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਹਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਮੁੱਲ ਵਾਧੇ ਕਰ ਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ

ਮੰਨ ਲਓ ਇਕ ਫਰਮ 'ਕ' ਨੇ ਆਪਣਾ 10,000 ਰੁਪਏ ਦਾ ਨਿਰਮਿਤ ਮਾਲ ਥੋਕ ਵਪਾਰੀ 'ਖ' ਨੂੰ ਵੇਚਿਆ। 'ਖ' ਥੋਕ ਵਪਾਰੀ ਇਸ ਮਾਲ ਨੂੰ ਫੁਟਕਲ ਵਪਾਰੀਆਂ ਨੂੰ 10,500 ਰੁਪਏ ਵਿੱਚ ਵੇਚਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੁੱਲ ਵਾਧੇ ਕਰ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਵੇਗੀ-

(i) ਥੋਕ ਵਪਾਰੀ ਵੱਲੋਂ ਖਰੀਦ ਮਾਲ ਦਾ ਮੁੱਲ	10,000 ਰੁਪਏ
(ii) ਥੋਕ ਵਪਾਰੀ ਵੱਲੋਂ ਵਸੂਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਮੁੱਲ	10,500 ਰੁਪਏ
(iii) ਜੇਕਰ ਕਰ ਦੀ ਦਰ 10 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ ਤਾਂ ਥੋਕ ਵੇਚ ਮੁੱਲ 'ਤੇ ਖਰਚ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ 10,500 ਉੱਤੇ 10 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ	1,050 ਰੁਪਏ
(iv) ਪਹਿਲੀ ਫਰਮ 'ਕ' ਵੱਲੋਂ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰ	1,000 ਰੁਪਏ
(v) ਵਪਾਰੀ 'ਖ' ਵੱਲੋਂ ਭੁਗਤਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਕਰ (ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਕਰ)	50 ਰੁਪਏ

13.7 ਮੁੱਲ ਵਾਧੇ ਕਰ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੂਪ (Various Forms of Values Added Tax)

ਪ੍ਰੋ. ਕਾਰਲ ਸ਼ੂਪ (Carl Shoup) ਦੇ ਮੁੱਲ ਵਾਧੇ ਕਰ ਦੀਆਂ ਹੇਠਲੀਆਂ ਚਾਰ ਕਿਸਮਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ-

ਨੋਟ

- (i) **ਉਤਪਾਦਨ ਉਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਕਰ (Vat Based on Production)**- ਹਰੇਕ ਫਰਮ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਨ ਲਈ ਹੋਰ ਫਰਮਾਂ ਤੋਂ ਸਮੱਗਰੀ ਖਰੀਦ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਉਤਪਾਦਨ ਨੂੰ ਵੇਚ ਕੇ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ (Gross Receipts) ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਫਰਮ ਦੀਆਂ ਕੁੱਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਖਰੀਦ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸਮੱਗਰੀ ਦਾ ਮੁੱਲ ਘਟਾਈਏ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਫਰਮ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਜਾਣ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਮੁੱਲ ਵਾਧੇ ਉਤੇ ਲਗਾਏ ਗਏ ਕਰ ਨੂੰ ਉਤਪਾਦਨ ਉਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਕਰ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।
- (ii) **ਉਪਭੋਗ ਉਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਕਰ (Consumption Based Vat)**- ਜੇਕਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਉਤਪਾਦ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ ਉਚਿੱਤਤਾ ਨੂੰ ਘਟਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜਿਹੜਾ ਬਾਕੀ ਬੱਚਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਪਭੋਗ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਉਤੇ ਜਿਹੜਾ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਉਪਭੋਗ ਅਧਾਰਿਤ ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਕਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਜਿਆਦਾ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਕਰ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਵਿਕਰੀ ਕਰ (Sales Tax) ਦੇ ਵਿਕਲਪ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਉਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਅੰਤਿਮ ਉਪਭੋਗ ਸਬੰਧੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
- (iii) **ਆਮਦਨ ਅਧਾਰਿਤ ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਕਰ (Income Based Vat)**- ਇਹ ਕਰ ਨਿਗਮ ਕਰ (Corporation Tax) ਦੇ ਵਿਕਲਪ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਿਗਮ ਕਰ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਨਿਗਮਾਂ ਅਤੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਉਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਭੂਮੀ, ਮਿਹਨਤ, ਪੂੰਜੀ, ਸੰਗਠਨ ਅਤੇ ਸਾਹਸ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕ੍ਰਮ ਤੌਰ ਉਤੇ, ਲਗਾਨ ਮਜ਼ਦੂਰੀ, ਵਿਆਜ, ਤਨਖਾਹ ਅਤੇ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਿਹਨਤਾਨਾ ਦਾ ਯੋਗ ਕਰ, ਜੇਕਰ ਉਸ ਨੂੰ ਅਧਾਰ ਮੰਨ ਕੇ ਮੁੱਲ ਵਾਧੇ ਉਤੇ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅਧਾਰਿਤ ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਕਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।
- (iv) **ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਅਧਾਰਿਤ ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਕਰ (Wage Based Vat)**- ਇਕ ਫਰਮ ਦੁਆਰਾ ਉਤਪਾਦਤ ਇਕਾਈਆਂ ਦੇ ਮੁੱਲ ਤੋਂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਠੀਕ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਆਦਾਨਾਂ (Inputs) ਦੇ ਨਾਲ ਮਸ਼ੀਨ ਦੀ ਘਿਸਾਵਟ, ਵਿਆਜ ਆਦਿ ਨੂੰ ਘਟਾ ਕੇ ਜਿਹੜਾ ਬਾਕੀ ਬਚਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਵਾਧਾ ਮੁੱਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਭੁਗਤਾਨ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਅਧਾਰਿਤ ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਕਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

13.7.1 ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਕਰ ਦੇ ਗੁਣ (Merits of Vat)

- (1) ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਨਿਰਪੱਖ- ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਕਰ, ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਤੋਂ ਇਸ ਅਰਥ ਵਿੱਚ ਵੱਖ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਉਤਪਾਦਨ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਵੱਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਕਰ ਸਾਰੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਕਰ ਇਸ ਉਤੇ ਨਿਰਭਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਕਿ ਵਸਤੂ ਕਿੰਨੇ ਹੱਥਾਂ ਤੋਂ ਵਿਕਰੀ ਦੌਰਾਨ ਗੁਜ਼ਰਦੀ ਹੈ।
- (2) ਕਰ ਬਹਾਨੇਬਾਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਕਮੀ- ਮੁੱਲ ਵਾਧੇ ਕਰ ਵਿੱਚ ਕਰ ਦੀ ਚੋਰੀ ਦੀ ਡਰ ਘੱਟ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਹਰੇਕ ਫਰਮ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਮੁੱਲ ਵਾਧੇ ਉਤੇ ਹੀ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਘੱਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ ਕਿ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ ਦੀ ਚੋਰੀ ਲਈ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ।
- (3) ਨਿਰਯਾਤ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਤ- ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਕਰ ਨੂੰ ਉਤਪਾਦਨ ਲਾਗਤ ਨਾਲ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਵੱਖ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਰ ਭਾਰ ਨੂੰ ਵੱਖ ਕਰਕੇ ਨਿਰਯਾਤ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਹੋਰ ਕਰਾਂ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਕਰ ਨਿਰਯਾਤ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
- (4) ਮੁੱਲ ਕੰਟਰੋਲ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ- ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਮੁੱਲ ਵਿੱਚ ਕਰ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਸਾਰੇ ਉਤਪਾਦਨਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਕਰੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨ ਹੋਣ ਨਾਲ ਮੁੱਲ ਵਿੱਚ ਅਧਿਕ ਵਾਧਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।
- (5) ਵਿਵਹਾਰਿਕ- ਹੋਰ ਕਰਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਕਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਯੂਰਪ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਹੈ।
- (6) ਫਰਮ ਦੀ ਉਤਪਾਦਨ ਸਮਰੱਥਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ- ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਕਰ ਲਾਭ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉਤੇ ਨਾ ਲਗਾ ਕੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲਾਭ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਹਾਨੀ ਫਰਮ ਨੂੰ ਕਰ ਦੇਣਾ ਹੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਹਰੇਕ ਫਰਮ ਇਹ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਲਾਗਤ ਉਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰੇ।

ਮੁੱਲ ਵਾਧੇ ਦੇ ਦੋਸ਼ (Demerits of Vat)

ਨੋਟ

- (1) ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਠਿਨਾਈਆਂ- ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਕਰ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਸਮਰੱਥ ਅਤੇ ਕਾਰਜ ਨਿਪੁੰਨ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਤੰਤਰ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਵਾਧੇ ਮੁੱਲ ਦਾ ਸਹੀ ਲੇਖਾ-ਜੋਖਾ ਰੱਖ ਸਕੇ ਪਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿਪੁੰਨ ਕਰਮਚਾਰੀ ਨਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਇਸ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਠਿਨਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- (2) ਕਰਦਾਤਾਵਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ- ਇਹ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਰਦਾਤਾਵਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਸਹਿਯੋਗ ਮਿਲੇ। ਇਸ ਲਈ ਫਰਮਾਂ ਨੂੰ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਮੁੱਲ ਦੀ ਸਹੀ ਗਿਣਤੀ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਫਰਮਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਵੀ ਰੱਖਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਜਿੰਨ੍ਹਾ ਹੋਰ ਫਰਮਾਂ ਤੋਂ ਸਮੱਗਰੀ ਖਰੀਦ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿੰਨੇ ਕਰ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।
- (3) ਗਿਣਤੀ ਸਬੰਧੀ ਕਠਿਨਾਈਆਂ- ਇਸ ਕਰ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਅਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।
- (4) ਅਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਠਿਨਾਈ- ਪੱਛੜੀ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਮਾਰੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਇਸ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ ਔਖਾ ਹੈ।

13.8 ਸੋਧ ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਕਰ (Modified Value Added Tax-MODVAT)

MODVAT ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ Modified Value Added Tax ਜਾਂ ਸੋਧ ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਕਰਨ। MODVAT ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ VAT (ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਕਰ Value Added Tax) ਦਾ ਹੀ ਸੋਧਿਆ ਹੋਇਆ ਰੂਪ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਕਰ ਉਤਪਾਦਨ ਫੀਸ ਦੇ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਦੇ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਾਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਸੋਧੇ ਹੋਏ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਸੋਧ ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਕਰ (ਮੋਡ ਵੈਟ) ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਭੂਤ ਲਿੰਗਮ ਸੰਮਤੀ ਨੇ ਉਤਪਾਦਨ ਫੀਸ ਦੇ ਨਾਮ ਉੱਚ ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਕਰ (VAT) ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ। ਸੰਨ 1978 ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੀ ਐਲ. ਕੇ. ਝਾ ਸੰਮਤੀ ਨੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਸਬੰਧੀ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਕੁਝ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਕਰ (VAT) ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਮਿਤ ਵਸਤੂਆਂ (Manufactured Goods) ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਣਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ (MANVAT) (Manufacturing Value Added Tax) ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਸੋਧ ਕਰ MODVAT ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

MODVAT ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ (Inputs) ਅਤੇ ਮੱਧਵਰਤੀ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਕਰ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਨਿਰਮਿਤ ਅੰਤਿਮ ਵਸਤੂਆਂ (Final Goods) ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਰਾਰੋਪਣ ਦੀ ਦੋਹਰੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ (MODVAT) ਯੋਜਨਾ 1980-87 ਦੇ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਹੋਈ।

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮੋਡ ਵੈਟ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਕਿਵੇਂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ? ਤੱਤਕਾਲੀਨ ਵਿੱਤ ਮੰਤਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ਉਤਪਾਦਨ ਫੀਸ ਸਬੰਧੀ ਹੱਲ ਵਿੱਚ ਜਿਸ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਹੱਲ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਇਨਪੁੱਟ ਹੈ (Inputs) ਉੱਤੇ ਕਰਾਧਾਨ ਅਤੇ ਅੰਤਿਮ ਉਤਪਾਦ ਦੇ ਮੁੱਲ ਉੱਤੇ ਪੈਣ ਵਾਲਾ ਉਸ ਦਾ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਪ੍ਰਭਾਵ। ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਹੱਲ ਇਹ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵਾਲੇ ਖੇਤਰਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਪ੍ਰੋਫਾਰਮਾ ਕਰੈਡਿਟ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਉਤਪਾਦਨ ਫੀਸ ਜੋ ਸਾਰੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ, ਇਸ ਨੂੰ ਹੀ ਮੋਡ ਵੈਟ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

13.8.1 ਪ੍ਰੋਫਾਰਮਾ ਕਰੈਡਿਟ ਯੋਜਨਾ ਕੀ ਹੈ?

ਇਹ ਦੇਖਣ ਲਈ ਕੀ ਕਰ ਉਪਰ ਕਰ ਨਾ ਲੱਗੇ, ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪ੍ਰੋਫਾਰਮਾ ਕਰੈਡਿਟ ਯੋਜਨਾ (Proforma Credit Plan) ਬਣਾਈ ਹੈ। ਇਸ ਅਧੀਨ ਹਰੇਕ ਫਰਮ, ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਵਸਤੂ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕਰ

ਨੋਟ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਉਹ ਪ੍ਰੋਫਾਰਮਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਉਤੇ ਕਰ ਲਗਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਕਰ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਅਧੀਨ ਲਾਭ ਕੇਵਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਦਯੋਗਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਇਨਪੁਟ ਅਤੇ ਅੰਤਿਮ ਉਤਪਾਦਨ ਦੋਵੇਂ ਦੀ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਇਕ ਹੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ 1986-87 ਦੇ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਮੋਡ ਵੈਟ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੋਈ, ਉਦੋਂ ਇਹ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਇਨਪੁਟ ਅਤੇ ਅੰਤਿਮ ਉਤਪਾਦ 37 ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਸੂਚੀ ਅਨੁਭਾਗ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਰਹਿਣਗੇ ਅਤੇ ਅੰਤਿਮ ਉਤਪਾਦ ਉਤੇ ਕੁਝ ਉਤਪਾਦ ਫੀਸ ਲੱਗਦੀ ਰਹੇਗੀ, ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਉਪਰ ਦਿੱਤੀ ਇਨਪੁਟ ਉਤੇ ਲੱਗਣ ਵਾਲੀ ਫੀਸ ਉਪਰ ਕਰੈਡਿਟ ਉਪਲੱਬਧ ਹੁੰਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਅੰਤਿਮ ਉਤਪਾਦ ਦੀ ਲਾਗਤ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਆਵੇਗੀ।

ਮੋਡ ਵੈਟ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਯੋਜਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਯੂਰਪ ਦੇ ਸਾਂਝਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਚੀਜ਼ਾਂ ਉਤੇ MODVAT ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ, ਪਲਾਸਟਿਕ, ਰੰਗ-ਰੋਗਨ, ਕੁਝ ਪੁਰਜੇ ਆਦਿ। ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਮੋਡ ਵੈਟ ਨਾਲ ਕੁਝ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਘੱਟ ਹੋਣਗੀਆਂ ਪਰ ਇਹ ਰਾਹਤ ਮਾਮੂਲੀ ਜਿਹੀ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਉਤੇ ਹੀ ਮਿਲੇਗੀ ਪਰ ਮੋਡ ਵੈਟ ਯੋਜਨਾ ਦਾ ਅਸਲੀ ਉਦੇਸ਼ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਰ ਉਤੇ ਕਰ ਨਾ ਲੱਗੇ।

ਸੇਨਵੈਟ (CENVAT)

1. ਅਪ੍ਰੈਲ 2000 ਤੋਂ ਮੋਡਵੈਟ (MODVAT) ਨੂੰ ਸੇਨਵੈਟ (CENVAT) ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸਾਲ 2000-2001 ਦੇ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਪਿਛਲੇ ਬਜਟ ਦੀਆਂ ਐਲਾਨੀਆਂ ਤਿੰਨ ਉਤਪਾਦ ਫੀਸ ਦਰਾਂ (8, 16 ਅਤੇ 24 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ) ਨੂੰ 16% ਦੀ ਇਕ ਮੋਡਵੈਟ ਦਰ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ (Central Value Added Tax (CENVAT)) ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਥਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੱਚ ਜਾਂ ਝੂਠ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰੋ।

(State whether the following statements are True or False)

11. ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਕਰ (VAT)- ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਦੇ ਵਿਕਲਪ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
12. ਵਾਧਾ ਮੁੱਲ- ਵਸਤੂ ਦਾ ਕੁੱਲ ਮੁੱਲ + ਖਰੀਦ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕੱਚੀ ਸਮੱਗਰੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਮੱਗਰੀ ਦਾ ਮੁੱਲ।
13. ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕਾਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਹਨ।
14. ਭਾਰਤ ਦੇ ਮੁੱਖ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਕੇ ਸਥਾਨ ਉਤੇ ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ।
15. ਹਾਨੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਫਰਮ ਨੂੰ ਕਰ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ ਪੈਂਦਾ।

13.9 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)

- ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰ ਦਾ ਦਬਾਅ ਅਤੇ ਕਰ ਭਾਰ (ਕਰਜਰਬ ਅਤੇ ਕਰਾਪਾਤ) ਇਕ ਹੀ ਵਿਅਕਤੀ ਉਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਆਮਦਨ ਕਰ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰਜਰਬ ਅਤੇ ਕਰਾਪਾਤ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਉਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਵਿਕਰੀ ਕਰ।
- ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਤੋਂ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਰ ਬਦਲੇ ਅਤੇ ਹਸਤਾਂਤਰਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਪਰ ਉਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਉਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਭਾਰ ਸਹਿਣ ਦੀ ਆਸ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਆਮਦਨ ਕਰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਦਾ ਸ਼੍ਰੇਣ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ।
- ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਗੁਣ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਲੋਚਦਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਕਰਾਂ ਦੀ ਦਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਵਧਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਮੰਗ ਵੀ ਬੇਲੋਚਦਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਕਰ ਦੀ ਦਰ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਵਧਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਵੀ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਮੁੱਲ ਵਧਣ ਨਾਲ ਗਰੀਬ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਉਤੇ ਵਧੇਰੇ ਭਾਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।
- ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਇਕ-ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਪੂਰਕ ਹਨ।

- ਅਨੁਪਾਤਕ ਕਰਾਰੋਪਣ ਅਧੀਨ ਸਾਰੇ ਕਰਦਾਤਾ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਸਮਾਨ ਅਨੁਪਾਤ ਕਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਨੋਟ
- ਅਨੁਪਾਤਕ ਕਰ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ ਦੀ ਤਾਲਿਕਾ ਉਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਰ ਦੇ ਅਧਾਰ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੋਣ ਉੱਤੇ ਵੀ ਕਰ ਦੀ ਦਰ ਸਮਾਨ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।
- ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਉਹ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਵਸਤੂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ, ਅਕਾਰ ਜਾਂ ਭਾਰ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉੱਤੇ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦੇ ਭਾਰ ਉੱਤੇ 50 ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਤੀ ਮੀਟ੍ਰਿਕ ਟਨ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਵੇ।
- ਯਥਾ ਮੁੱਲ ਕਰ ਉਹ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਮੁੱਲ ਅਨੁਸਾਰ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦੇ ਮੁੱਲ ਉੱਤੇ 10 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਯਥਾ ਮੁੱਲ ਕਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਇਸੇ ਪੱਧਰੀ ਨਾਲ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- ਇਕ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਧੀਨ ਰਾਜ ਦੁਆਰਾ ਕੇਵਲ ਇਕ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਜਾਂ ਤਾਂ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਉਤਪਾਦ ਉੱਤੇ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਉੱਤੇ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੀ ਲੋਕਪ੍ਰਿਯ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਦਾ ਗੁਣ ਲਿਆ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਆਪੂਰਨ ਵੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਸਰਕਾਰਾਂ ਆਮਦਨ ਕਰ, ਵਿਕਰੀ ਕਰ, ਸੰਪੱਤੀ ਕਰ, ਉਪਹਾਰ ਕਰ, ਮੌਤ ਕਰ, ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ, ਦਰਾਮਦ ਕਰ ਆਦਿ ਅਨੇਕਾਂ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਰਹੀ ਹੈ।
- ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਕਰ (VAT) ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਦੇ ਵਿਕਲਪ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 1954 ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਫ੍ਰਾਂਸ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਨਿਰਯਾਤ ਵਸਤੂਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦਰ ਨਾਲ ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ।
- ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਕਰ ਵਿਆਪਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਇਕ ਕਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਿਰਯਾਤ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਕੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਰ ਹਰੇਕ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਦੇ ਮੁੱਲ ਵਾਧੇ ਉੱਤੇ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਕਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।
- MODVAT ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ (Modified Value Added Tax) ਜਾਂ ਸੋਧ ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਕਰ। MODVAT ਪੂਰਵ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ VAT (ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਕਰ Value Added Tax) ਦਾ ਹੀ ਸੋਧਿਆ ਰੂਪ ਹੈ।

13.10 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)

- ਅਨੁਪਾਤਕ (Proportional)-ਅਨੁਪਾਤ ਸਬੰਧੀ।
- ਵਿਸ਼ੇਸ਼ (Specific)-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਯੁਕਤ।

13.11 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)

1. ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ।
2. ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰੋ।
3. ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਦੇ ਗੁਣ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰੋ।
4. ਪ੍ਰਤੀਗਾਮੀ ਜਾਂ ਘਟਣਸ਼ੀਲ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਤੋਂ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਸਮਝਦੇ ਹੋ।
5. ਬਹੁ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਗੁਣ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰੋ।
6. ਸੇਨਵੈਟ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ?

ਉਤਰ: ਸਵੈ-ਮੁਲਾਂਕਣ (Answer : Self Assessment)

1. ਕਰਾਧਾਨ
2. ਨਿਆਂ
3. ਸੰਪੱਤੀ
4. ਅਪ੍ਰਤੱਖ

ਨੋਟ	5. ਨਿਆਂਪੂਰਨ	6. (ਅ)	7. (ਬ)	8. (ਸ)
	9. (ਦ)	10. (ਅ)	11. ਸੱਚ	12. ਝੂਠ
	13. ਸੱਚ	14. ਸੱਚ	15. ਝੂਠ	

13.12 ਸਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਬੁਕਸ

1. ਲੋਕ ਵਿੱਤ- ਐਚ. ਐਲ. ਭਾਟੀਆ, ਵਿਕਾਸ ਪਬਲਿਸ਼ਿੰਗ ਹਾਊਸ ਪ੍ਰ. ਲਿ.।
2. ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ-ਮੰਜੂਸ਼ਾ ਸ਼ਰਮਾ, ਓ. ਪੀ. ਬੋਹਰਾ ਰਵੀ ਬੁਕਸ।
3. ਮਨੀ ਬੈਂਕਿੰਗ : ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਟਰੇਡ ਐਂਡ ਪਬਲਿਕ ਫਾਇਨੈਂਸ-ਨੀ. ਥਾਈ ਸੋਮ ਸ਼ੇਖਰ ਅਨਮੋਲ, 2004।
4. ਪਬਲਿਕ ਫਾਇਨੈਂਸ-ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ, ਏ. ਬੀ. ਡੀ. ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ 2011।

ਇਕਾਈ 14 : ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਵਾਧੇ ਉਤੇ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ (Effects of Taxation on Production and Growth)

ਨੋਟ

ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ (Contents)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

- 14.1 ਉਤਪਾਦਨ ਉਤੇ ਕਰਾਧੇ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ (Effects of Taxation on Production)
- 14.2 ਵੰਡ ਉਤੇ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ (Effects of Taxation on Distribution)
- 14.3 ਕਰ ਦੀ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਦਾ ਮਾਪ (Measurement of Tax Progression)
- 14.4 ਵੰਡ ਬਨਾਮ ਉਤਪਾਦਨ (Distribution vs Production)
- 14.5 ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪ੍ਰਭਾਵ (Other Effects of Taxation)
- 14.6 ਕਰਾਧੇ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ (Taxation and Economic Stability)
- 14.7 ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਭਾਵ (Regulatory Effects of Taxation)
- 14.8 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)
- 14.9 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)
- 14.10 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)
- 14.11 ਸਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਇਸ ਇਕਾਈ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ-

- ਵੰਡ ਉਤੇ ਕਰਾਧਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਸਬੰਧੀ।
- ਕਰ ਦੀ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਦੇ ਮਾਪ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਸਬੰਧੀ।
- ਵੰਡ ਬਨਾਮ ਉਤਪਾਦਨ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਸਬੰਧੀ।
- ਕਰਾਧੇ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਸਬੰਧੀ।

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਕਰਾਧਾਨ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੇਵਲ ਰਾਜਸਵ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਸਰੋਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਮਕਸਦਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਾਧਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਪਭੋਗ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦਾ ਕੰਟਰੋਲ, ਤੇਜ਼ੀ ਅਤੇ ਮੰਦੀ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਉਤੇ ਕੰਟਰੋਲ, ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਗਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਦੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਆਦਿ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਰਥਿਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਉਤੇ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਚੰਗੇ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮਾੜੇ ਵੀ। ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਰਾਜਸਵ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੀ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ, ਫਿਰ ਵੀ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗਤ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਡਾਲਟਨ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ “ਆਰਥਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨਾਲ ਕਰਾਧਾਨ ਦੀ ਸਰਵਸ਼੍ਰੇਣੀ ਪੱਧਤੀ ਉਹ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗੇ ਜਾਂ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਮਾੜੇ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ।”

ਨੋਟ 14.1 ਉਤਪਾਦਨ ਉਤੇ ਕਰਾਰੋਪਣ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ (Effects of Taxation on Production)

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਕਰਾਰੋਪਣ ਦਾ ਇੱਕੋ-ਇਕ ਉਦੇਸ਼ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੈ ਪਰ ਆਧੁਨਿਕ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਕਰਾਰੋਪਣ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਇਸ ਦੇ ਅਪੇਖਿਆਕ੍ਰਿਤ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਕਰਾਰੋਪਣ ਨਾਲ ਸਿਰਫ ਆਮਦਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਦਾ ਮਕਸਦ ਉਤਪਾਦਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਧਨ ਦੀ ਵੰਡ ਨੂੰ ਸਮਾਨ ਵੀ ਕਰਨਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਹਿੱਕਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, “ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਉਤੇ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।” ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਬੜੀ ਗਹਿਰਾਈ ਨਾਲ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਕਰਾਰੋਪਣ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ, ਵੰਡ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਆਦਿ ਉਤੇ ਉਲਟਾ ਅਸਰ ਨਾ ਪਵੇ। ਪ੍ਰੋ. ਲਚਨਰ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰ ਸਬੰਧ ਨੀਤੀ ਅਪਣਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਕੇਵਲ ਆਰਥਿਕ ਲਾਭ ਜਾਂ ਭਰਪੂਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਸਥਿਰਤਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣਾ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਮੰਦੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਵੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰੋ. ਡਾਲਟਨ ਨੇ ਕਰਾਰੋਪਣ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦਾ ਹੇਠਲੇ ਤਿੰਨ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਅਧੀਨ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਕੀਤਾ ਹੈ।

- (1) ਉਤਪਾਦਨ ਉਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ (Effects on Production)
- (2) ਵੰਡ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ (Effects on Distribution)
- (3) ਹੋਰ ਪ੍ਰਭਾਵ (Other Effects)

ਉਤਪਾਦਨ ਉਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ (Effects on Production)

ਡਾਲਟਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਤਪਾਦਨ ਉਤੇ ਕਰਾਰੋਪਣ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪੈ ਸਕਦੇ ਹਨ-

- (ਕ) ਕੰਮ ਕਰਨੇ, ਬੱਚਤ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਉਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ।
- (ਖ) ਕੰਮ ਕਰਨੇ, ਬੱਚਤ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਉਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ।
- (ਗ) ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਗਠਨ ਜਾਂ ਪ੍ਰਤੀਰੂਪ (Pattern) ਉਤੇ ਪੈਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਭਾਵ (ਜਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਉਦਯੋਗਾਂ ਅਤੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਬਟਵਾਰੇ ਉਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ)।

ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਾਂਗੇ ਕਿ ਕਰਾਰੋਪਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟਸ ਕਰਾਰੋਪਣ ਦਾ ਇੱਕੋ-ਇਕ ਉਦੇਸ਼ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੈ।

14.1.1 ਕੰਮ ਕਰਨੇ, ਬੱਚਤ ਕਰਨੇ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਉਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ (Effects on Ability to Work, Save and Invest)

ਸਧਾਰਣ ਤੌਰ ਉਤੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਉਤੇ ਮਾੜਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ।

(i) **ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ**- ਕਰਾਰੋਪਣ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਹੱਥਾਂ ਤੋਂ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਖਰੀਦ ਸ਼ਕਤੀ (Purchasing Power) ਦਾ ਸਥਾਨਾਂਤਰਣ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਰਦਾਤਾ ਦੀ ਖਰੀਦ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਅਤੇ ਵਿਲਾਸਤਾ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਆਉਣਾ। ਕਰਾਰੋਪਣ ਦਾ ਇਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਰਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਗਰੀਬ ਲੋਕਾਂ ਉਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਤੇ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਉਪਭੋਗ ਘੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਪੱਧਰ ਨੀਵਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਰੀਬ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਸਮਰੱਥਾ ਉਤੇ ਕਰਾਰੋਪਣ ਦਾ ਉਲਟਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਅਪੇਖਿਆਕ੍ਰਿਤ ਅਮੀਰ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਸਮਰੱਥਾ ਉਤੇ ਕਰਾਰੋਪਣ ਦਾ ਇੰਨਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ, ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਮੀਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਉਤੇ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਕਰਾਰੋਪਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ

ਕੇਵਲ ਵਿਲਾਸਤਾਪੂਰਨ ਉਪਭੋਗ ਨੂੰ ਹੀ ਅਝਿੱਕਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਸਮਰੱਥਾ ਉਤੇ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸਮਾਜ ਦੇ ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਉਤੇ ਭਾਰੀ ਕਰ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਦਾ ਸਖਤ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਹੀ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਉਤੇ ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇ, ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕਰ ਲਗਾਏ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਤੇ ਸਮਰੱਥਾ ਉਤੇ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਉਲਟੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾ ਪੈਣ। ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਹਿੱਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਘੱਟ ਆਮਦਨੀਆਂ ਉਤੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਉਤੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਉਪਭੋਗ ਸਮਾਜ ਦੇ ਘੱਟ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਵਰਗ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਰ ਨਹੀਂ ਲਗਾਏ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ।

ਨੋਟ

ਪਰ ਸਾਰੇ ਕਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਉਤੇ ਉਲਟਾ ਅਸਰ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਅਜਿਹੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸ਼ਰਾਬ ਅਤੇ ਅਫੀਮ ਜਿਹੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਉਤੇ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਰ ਇਸ ਦੇ ਉਦਾਹਰਣ ਹਨ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਉਪਭੋਗ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਰਜ ਸਮਰੱਥਾ ਲਈ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅਜਿਹੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਉਪਭੋਗ ਉਤੇ ਰੋਕ ਲਗਾ ਕੇ ਕਰਾਧਾਨ ਅੰਤ ਉਤੇ ਉਤਪਾਦਨ 'ਤੇ ਅਨੁਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੇ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ।

(ii) **ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਉਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ-** ਬੱਚਤ ਆਮਦਨ ਉਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਕਰਾਧਾਨ ਨਾਲ ਆਮਦਨ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਬੱਚਤਾਂ ਫਿਰ ਆਪ ਹੀ ਘੱਟ ਹੋਣ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਰੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਘਟਦੀ ਹੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਇੰਨੀ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਬੱਚਤ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਕਰ ਅਜਿਹੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਰੀਬ ਲੋਕਾਂ ਉਤੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਇੰਨੀ ਘੱਟ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਬੱਚਤ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਹਾਲਾਂਕਿ ਅਮੀਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਉਤੇ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਭਾਰੀ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉਤੇ ਸਹੀ ਠਹਿਰਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇੱਥੇ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਯਾਦ ਰੱਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਨਿਵੇਸ਼ (Invest) ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਇਸ ਗੱਲ ਉਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿੰਨੇ ਸਾਧਨ ਜਾਂ ਬੱਚਤਾਂ (Savings) ਨਿਵੇਸ਼ ਲਈ ਉਪਲੱਬਧ ਹਨ। ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਕਰਾਧਾਨ ਤੋਂ ਬੱਚਤਾਂ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਬੱਚਤਾਂ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਪਰ ਇੱਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਵਰਨਣਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਵੀ ਪੱਖਪਾਤ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇੱਥੇ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦਾ ਤਾਂ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਨਾਲ ਜਿਹੜੇ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗਤ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਕੰਮ ਕਰਨ, ਬੱਚਤ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਕਰਾਧਾਨ ਨਾਲ ਜਿੰਨੀ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੁਆਰਾ ਇਹ ਯੋਗਤਾ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਜਾਵੇ। ਕਰਾਧਾਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਆਮ ਤੌਰ ਉਤੇ ਇਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਕਲਿਆਣ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗਤ ਰੱਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ

ਬੱਚਤ ਆਮਦਨ ਉਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੈ।

14.1.2 ਕੰਮ ਕਰਨੇ, ਬੱਚਤ ਕਰਨੇ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਦੀ ਇੱਛਾ ਉਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ

(Effects on the Desire to Work, Save and Invest)

ਕਰਾਧਾਨ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨੇ, ਬੱਚਤ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ (Incentive) ਉਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਤਾਂ ਖੁਦ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਤਪਾਦਨ ਉਤੇ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਗੱਲ ਉਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਕੰਮ ਕਰਨੇ, ਬੱਚਤ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਉਤੇ ਕਰਾਧਾਨ ਦਾ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰੇਰਣਾਵਾਂ ਉਤੇ ਕਰਾਧਾਨ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ-

- (1) ਕਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਅਤੇ
- (2) ਕਰਦਾਤਾਵਾਂ ਦੀ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਿਕ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਉਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ (1) ਕਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ (Nature of Taxes)

ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰਾਧਾਨ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਉਦੇਸ਼ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਖਤ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਹਾਂ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਕਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਕੰਮ ਕਰਨੇ ਅਤੇ ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਉਤੇ ਕੁਝ ਕਰਾਂ ਦਾ ਮਾੜਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਜਾਂ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਪਰ ਹੋਰ ਕਰ ਅਜਿਹੇ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਇਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਛੱਪੜ ਫਾੜ ਲਾਂਭਾਂ (Wind Falls) ਉਤੇ ਕਰ ਜਾਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਅਸਧਾਰਣ ਲਾਭਾਂ ਉਤੇ ਕਰ, ਉਤਰਾ ਅਧਿਕਾਰ ਕਰ ਅਤੇ ਭੂਮੀ ਦੇ ਮੁੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਵਾਧੇ ਉਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਨਿਰਧਾਰਣ ਆਦਿ ਕਰ ਗਏ ਪ੍ਰਥਮ ਵਰਗ ਦੇ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਆਮਦਨੀਆਂ ਕਿਉਂਕਿ ਅਚਾਨਕ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਮਦਨੀਆਂ ਉਤੇ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਮਾੜਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕੰਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਉਤੇ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਏਕਾਧਿਕਾਰੀ ਲਾਂਭਾਂ (Monopoly Profits) ਉਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਕਰ ਵੀ ਨਿਰਪੱਖ ਪ੍ਰਭਾਵ ਛੱਡਦਾ ਹੈ। ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਏਕਾਧਿਕਾਰੀ ਉਤਪਾਦਨ ਆਪਣੇ ਉਤਪਾਦਨ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਬਿੰਦੂ ਉਤੇ ਸਮਾਯੋਜਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਕਿ ਸੀਮਾਂਤ ਲਾਗਤ ਅਤੇ ਸੀਮਾਂਤ ਆਮਦਨ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹੀ ਉਹ ਬਿੰਦੂ (Point) ਹੈ, ਜਿਸ ਉਤੇ ਕਿ ਉਹ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਲਾਭ ਕਮਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਜੇਕਰ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਆਪਣਾ ਉਤਪਾਦਨ ਘੱਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਾਫੀ ਕਮੀ ਆ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਉਸ ਲਈ ਇਹ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਮਾਏ ਗਏ ਏਕਾਧਿਕਾਰੀ ਲਾਭ ਵਿੱਚੋਂ ਕਰ ਅਦਾ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਜੇਕਰ ਏਕਾਧਿਕਾਰੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਉਤਪਾਦਕ ਵਸਤੂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਉਤੇ ਕਰ ਵੀ ਘੱਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਅਧਿਕ ਉਤਪਾਦਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਮਿਲੇਗਾ ਅਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਮਿਲੇਗੀ ਕਿ ਉਹ ਵਸਤੂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਘਟਾ ਕੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਾਲ ਵੇਚੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲਾਭ ਕਮਾਏ। ਇਸ ਨਾਲ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧੇਗੀ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ ਅਤੇ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਜਿਹੇ ਤਰਕ ਸੰਗਤ ਵਸਤੂ ਕਰਾਂ ਦਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੰਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਉਤੇ ਕੋਈ ਮਾੜਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾ ਪਵੇ ਪਰ ਜੇਕਰ ਵਸਤੂ ਕਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਲੈ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸੰਭਵ ਹੈ ਬੱਚਤਾਂ (Savings) ਇਸ ਲਈ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਣ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਕਰ ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਰ ਲੱਗਣ ਕਾਰਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੰਗ (Demand) ਵੀ ਘੱਟ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਇਹ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਹੀ ਘੱਟ ਜਾਵੇ। ਦਰਾਮਦ ਕਰਾਂ (Import Duties) ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਇਸ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਦੇਸ਼ੀ ਉਤਪਾਦਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗਤਾ ਵਿਰੁੱਧ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਹ ਕਰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਧਨ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਦਰਾਮਦ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਂਕਿ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰਾਂ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਇਸ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਨਿਰਯਾਤ ਵਧਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਮ ਕਮਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਲਈ ਹਲਕੇ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰ (Low Export Duties) ਅਜਿਹੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਰਯਾਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਕਰ ਘੱਟ ਕਰਨੇ, ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਰ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਕਿਸਮ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਉਤਪਾਦਨ ਉਤੇ ਜਾਂ ਕੰਮ ਕਰਨ, ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਉਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਮਦਨ-ਕਰ (Income Tax) ਧਨ ਕਰ (Wealth Tax) ਉਤਰਾਧਿਕਾਰ (Inheritance Tax) ਅਤੇ ਖਰਚ ਕਰ (Expenditure Tax) ਦੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਵੀ ਵੱਖ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਆਮਦਨ ਕਰ ਅਤੇ ਧਨ ਕਰ ਤਾਂ ਆਮ ਤੌਰ ਉਤੇ ਸਖਤ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਵਿੱਚ ਅੜਿੱਕਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਵਧਣਸ਼ੀਲ ਆਮਦਨ ਕਰ (Highly Progressive Income Tax) ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਕਰਦਾਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਖਤ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਪ੍ਰਤੀ ਨਿਰਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਹੀ ਸਥਿਤੀ ਧਨ ਕਰ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹਾਂ ਇੰਨਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਕਿ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਧਨ ਕਰ ਕਰਦਾਤਾ ਦੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਉਤੇ ਘੱਟ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਧਨ ਕਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਇਨਾਮ ਜਾਂ ਮਿਹਨਤਾਨੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਪਰ ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਉਤੇ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਧਨ ਕਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਲਟਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਕਿਉਂਕਿ ਆਮਦਨ ਕਰ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਅਦ ਜਿਹੜੀ ਆਮਦਨ ਬਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਉਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਆਮਦਨ ਕਰ ਨਹੀਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰ ਕਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਜਾਂ ਪਹਿਲ (Preference) ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਰਦਾਤਾ ਆਮਦਨ ਕਰ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਵਰਤਮਾਨ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਤੋਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰ-ਕਰ ਉਸ

ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਧਨ ਤੋਂ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਤੋਂ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਵਿਅਕਤੀ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਆਮਦਨ ਨਹੀਂ ਕਮਾਈ ਹੋਈ। (Unearned) ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਆਮਦਨ ਕਰ ਅਤੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰ ਕਰ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਘੱਟ ਕਰਨੇ ਅਤੇ ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਸ ਇੱਛਾ ਉਤੇ ਜਾਂ ਉਤਪਾਦਨ ਉਤੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰ ਕਰ ਦੇ ਅਪੇਖਿਆ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਨੋਟ

ਕੰਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਉਤੇ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੇ ਅਪੇਖਿਆ ਖਰਚ ਕਰ (Expenditure Tax) ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਧੇਰੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋ (Favourable) ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਵਧਣਸ਼ੀਲ ਖਰਚ ਕਰ ਉਪਭੋਗ ਉਤੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਫਿਜ਼ੂਲ ਦੇ ਖਰਚਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਰਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬੱਚਤ ਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ (Investment) ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਖਰਚ ਕਰ ਦਾ ਉਪਯੋਗ ਉਪਭੋਗ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਕ ਵਿਕਸਿਤ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਅਧੀਨ ਖਰਚ ਕਰ ਨੂੰ ਮੁਦਰਾ ਅਵਸਥੀਤੀ ਸਬੰਧੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ (Deflationary Tendencies) ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਪਭੋਗ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸਮਰੱਥ ਮੰਗ (Effective Demand) ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ਅਤੇ ਲਾਭ ਦੀ ਦਰ ਘੱਟ ਜਾਵੇਗੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਬੱਚਤ ਨਿਵੇਸ਼ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਉਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬਸ਼ਰਤੇ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਨਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ।

ਕੰਮ ਕਰਨ, ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰੇਰਣਾਵਾਂ ਉਤੇ ਅਨੁਪਾਤੀ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਧਣਸ਼ੀਲ ਆਮਦਨ ਕਰ, ਧਨ ਕਰ ਅਤੇ ਸੰਪੱਤੀ ਕਰਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਕਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰੇਰਣਾਵਾਂ ਉਤੇ ਜਾਂ ਕੰਮ ਕਰਨ, ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਉਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੀ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਹੀ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।

(2) ਕਰਦਾਤਾਵਾਂ ਦੀ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਿਕ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ (Psychological Reaction of the Tax-payers)- ਕਰਦਾਤਾਵਾਂ ਦੀ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਿਕ ਜਾਂ ਮਾਨਸਿਕ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਨੂੰ “ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਘੋਸ਼ਿਤ ਪ੍ਰਭਾਵ” ਦਾ ਨਾਂਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਰਦਾਤਾ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਿਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਭਾਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਰ ਦੀ ਘੋਸ਼ਣਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਰਦਾਤਾ ਇਕਦਮ ਹੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਆਮਦਨ ਘਟ ਗਈ ਹੈ। ਕਰਦਾਤਾ ਦੀ ਇਹ ਮਨੋਦਸ਼ਾ ਸਖਤ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।

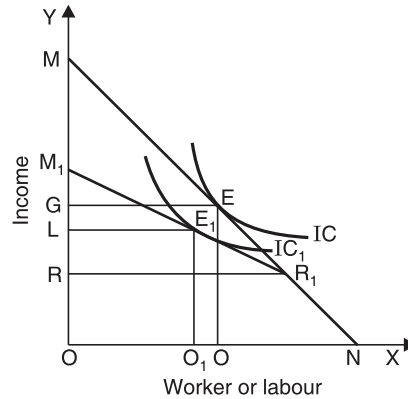
ਕਰ ਸਬੰਧੀ ਕਰਦਾਤਾਵਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਆਮਦਨ ਲਈ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਮੰਗ ਕਿੰਨੀ ਲੋਚਦਾਰ ਹੈ। ਡਾਲਟਨ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ “ਕਰਾਧਾਨ ਪ੍ਰਤੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਆਮਦਨ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਉਸ ਦੀ ਮੰਗ ਦੀ ਲੋਚ ਨਾਲ ਨਿਰਦੇਸ਼ਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।” ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਇਹ ਦੇਖਾਂਗੇ ਕਿ ਆਮਦਨ ਲਈ ਮੰਗ ਦੀ ਲੋਚ ਦਾ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ਅਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ, ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਕੀ ਯੋਗਦਾਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਆਮਦਨ ਲਈ ਮੰਗ ਦੀ ਲੋਚ (Income Elasticity of Demand)-(i) ਲੋਚਦਾਰ ਮੰਗ- ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਲੋਚਦਾਰ (Elastic) ਉਦੋਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਇੱਛੁਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਦੀ ਉੱਨੀ ਹੀ ਮਾਤਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਸਖਤ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਮੰਨ ਲਓ, ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਲ 12,000 ਰੁਪਏ ਦੀ ਆਮਦਨ ਕਮਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਉਤੇ 1,200 ਰੁਪਏ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਤੀ ਉਸ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਲੋਚਦਾਰ ਉਦੋਂ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਹ ਪਾਵਾਂਗੇ ਕਿ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਰਤਮਾਨ ਪੱਧਰ ਉਤੇ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਦੀ ਉਸ ਦੀ ਇੱਛਾ ਤੇਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਮਦਨ ਕਮਾਉਣ ਲਈ ਉਹ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀ ਹਾਨੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰ ਸਕੇ ਅਤੇ ਕਰ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਨੂੰ 12,000 ਰੁਪਏ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪੱਧਰ ਉਤੇ ਬਣਾਈ ਰੱਖੇ।

(ii) **ਬੇਲੋਚਦਾਰ ਮੰਗ-** ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਨੂੰ ਲੋਚਹੀਣ (Inelastic) ਉਦੋਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਆਪਣੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਉਸ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਤੇਜ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਕਰ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਨੂੰ 12,000 ਰੁਪਏ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪੱਧਰ ਉਤੇ ਹੀ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ।

ਕਿਨਾਰੇ ਵਾਲੀ ਰੇਖਾ ਨਾਲ ਆਮਦਨ ਦੀ ਲੋਚਦਾਰ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਦੀ ਬੇਲੋਚਦਾਰ ਮੰਗ ਦਾ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਉਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ—

ਨੋਟ

ਬਣੇ ਹੋਏ ਚਿੱਤਰ ਵਿੱਚ X-ਧੁਰੇ ਉੱਤੇ ਕੰਮ ਜਾਂ ਆਰਾਮ ਅਤੇ Y-ਧੁਰੇ ਉੱਤੇ ਆਮਦਨ (ਮਜ਼ਦੂਰੀ) ਮਾਪੀ ਗਈ ਹੈ।

ਹਰੇਕ ਮਜ਼ਦੂਰ ਨੂੰ 24 ਘੰਟੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਕੰਮ ਜਾਂ ਆਰਾਮ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਉਹ 24 ਘੰਟੇ ਕੰਮ ਕਰੇ ਤਾਂ ਅਧਿਕਤਮ OM ਆਮਦਨ ਜਾਂ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। MN ਰੇਖਾ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਜਾਂ ਆਮਦਨ ਰੇਖਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਰੇਖਾ ਦੀ ਢਾਲ ਜਿੰਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਵੇਗੀ, ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਦਰ ਉੰਨੀ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉੱਚੀ ਹੋਵੇਗੀ।

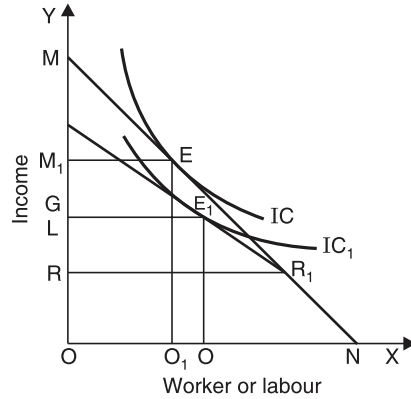
ਟਾਸਕ ਲੋਚਦਾਰ ਮੰਗ ਕੀ ਹੈ?

ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਕਰ ਨਹੀਂ ਲਗਾਉਂਦੀ ਤਾਂ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਰੇਖਾ MN ਹੋਵੇਗੀ। ਸੰਤੁਲਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਉਹ E ਬਿੰਦੂ ਉੱਤੇ ਹੋਵੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਬਿੰਦੂ ਉੱਤੇ ਇਸ ਦੀ ਕਿਨਾਰੇ ਵਾਲੀ ਰੇਖਾ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਰੇਖਾ ਇਕ-ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਛੂੰਹਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨਾਲ OG ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਉਹ OQ ਘੰਟੇ ਆਰਾਮ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ QN ਘੰਟੇ ਕੰਮ ਕਰੇਗਾ।

ਹੁਣ ਮੰਨ ਲਓ ਸਰਕਾਰ OR ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਕਰ ਮੁਕਤ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਆਮਦਨ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਨਾਲ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ, ਕਰ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੁਣ ਉਸ ਦੀ ਨਵੀਂ ਆਮਦਨ ਰੇਖਾ M₁ R₁ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਉਹ E₁ ਬਿੰਦੂ ਉੱਤੇ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇਗਾ। ਹੁਣ ਉਹ N₁ Q₁ (NQ+Q₁O) ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਕੰਮ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ LO ਆਮਦਨ ਜਾਂ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇਗਾ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਕਰ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਉਹ ਜ਼ਿਆਦਾ ਘੰਟੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਮਦਨ ਕਰ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ OQ ਘੰਟੇ ਆਰਾਮ ਕਰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਆਮਦਨ ਕਰ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਕੇਵਲ OQ₁ ਘੰਟੇ ਹੀ ਆਰਾਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇਹ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਕੰਮ ਦੇ ਘੰਟਿਆਂ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸਬੰਧ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵੱਧ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਹ ਇਸ ਮਾਨਤਾ ਉੱਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਹੈ ਕਿ ਆਮਦਨ ਦੀ ਮੰਗ ਲੋਚਦਾਰ-ਬੇਲੋਚਦਾਰ ਹੈ।

ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਜੇਕਰ ਆਮਦਨ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਲੋਚਦਾਰ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਮੰਨ ਲਈਏ ਤਾਂ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਚਿੱਤਰ ਨਾਲ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਗਲੇ ਅੰਕਿਤ ਚਿੱਤਰ ਵਿੱਚ ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਜ਼ਦੂਰ E ਬਿੰਦੂ ਉੱਤੇ ਸੰਤੁਲਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ OQ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ QN ਘੰਟੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਇਸ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ OQ ਘੰਟੇ ਆਰਾਮ ਉਪਲੱਬਧ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮੰਨ ਲਓ, ਸਰਕਾਰ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ E, ਸੰਤੁਲਨ ਬਿੰਦੂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਬਿੰਦੂ ਉੱਤੇ ਨਵੀਂ ਰੇਖਾ M₁ R₁ ਕਿਨਾਰੇ ਵਾਲੀ ਵਲ ਰੇਖਾ IC₁ ਨੂੰ ਛੂੰਹਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ OL ਆਮਦਨ ਲਈ ਕੇਵਲ Q₁N ਘੰਟੇ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਕਰ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ OQ₁ ਘੰਟੇ ਆਰਾਮ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ GN ਘੰਟੇ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਕਰ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੁਣ ਉਹ OQ₁ ਆਰਾਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੇਵਲ Q₁N ਘੰਟੇ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਜ਼ਦੂਰ ਕਰ ਚੁਕਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਅਪੇਖਿਆ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਰਾਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਪੱਧਰ ਡਿੱਗਣ ਦੀ ਕੋਈ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਆਮਦਨ ਦੀ ਮੰਗ ਦੀ ਲੋਚਦਾਰ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਉੱਤੇ ਮਾੜਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇਕਰ ਆਮਦਨ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਮੰਗ ਲੋਚਦਾਰ ਹੈ ਤਾਂ ਕਰ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਦੀ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ (Incentive) ਰੋਕ ਪਾਓ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਤਪਾਦਨ ਨੂੰ ਹਾਨੀ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਜੇਕਰ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਮੰਗ ਲੋਚਦਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਉਤੇ ਕਰਾਧਾਨ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪਵੇਗਾ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਮਿਲੇਗਾ।

(iii) ਆਮਦਨ ਦੀ ਮੰਗ ਦੀ ਲੋਚ ਇਕਾਈ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਣਾ- ਆਮਦਨ ਲਈ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਮੰਗ ਲੋਚਦਾਰ ਜਾਂ ਲੋਚਹੀਣ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਸਮਾਨ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਤੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਸਮਾਨ ਉਦੋਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਅਜਿਹਾ ਉਦੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਜਾਂ ਇਲਾਵਾ ਕੰਮ ਮਿਲਣ ਦੇ ਮੌਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਇਹ ਉਹ ਸਥਿਤੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਕੁਝ ਲੋਕ ਅਜਿਹੇ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਕਿੰਨਾ ਹੀ ਕਰ ਕਿਉਂ ਨਾ ਲੱਗੇ, ਉਹ ਤਾਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਦੇ ਆਦਤੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਲਈ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਮੰਗ ਸਮਾਨ ਜਾਂ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀ ਹੀ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰਾਧਾਨ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰੇਰਣਾਵਾਂ ਉਤੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾ ਪਵੇ।

ਪਰ ਆਮਦਨ ਲਈ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਮੰਗ ਦੀ ਲੋਚ (Elasticity) ਦਾ ਮਾਪ ਕਰ ਸਕਣਾ ਕੋਈ ਅਸਾਨ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੰਗ ਦੀ ਇਹ ਲੋਚ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਵਿਵਹਾਰ ਵਿੱਚ ਆਮ ਤੌਰ ਉਤੇ ਇਹ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਮਦਨ ਲਈ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਮੰਗ ਆਮ ਤੌਰ ਉਤੇ ਲੋਚਹੀਣ (Inelastic) ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਇੱਛਾ ਆਮ ਤੌਰ ਉਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਵੀ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇ, ਆਮਦਨ ਦੇ ਆਪਣੇ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਬਣਾਈ ਰੱਖੇ।

ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਮੰਗ ਲੋਚਹੀਣ ਹੋਣ ਲਈ ਹੇਠਲੇ ਤੱਤ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ-

- (1) ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਪੱਧਰ- ਕੁਝ ਲੋਕ ਹਰੇਕ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਲਈ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਦਾ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਪੱਧਰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਚਾਹਵਾਨ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਉਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।
- (2) ਭਵਿੱਖ- ਕੁਝ ਲੋਕ ਇਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੱਚਤ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਸ਼ਰਿਤ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਲਈ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਆਮਦਨ ਆਵਾਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਲੋਕ ਵੀ ਕਰ ਲੱਗਣ ਉਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।
- (3) ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ- ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਵੱਡੀ ਤੇਜ਼ ਇੱਛਾ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਧਨ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇ। ਇਹ ਲੋਕ ਵੀ ਕਰ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਉਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
- (4) ਕੰਮ ਨਾਲ ਲਗਾਓ- ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੰਮ ਅਤੇ ਉਦਮ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਲੋਕ ਵੀ ਇਸ ਲਈ ਸਖਤ ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੱਚਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਰ ਲੱਗਣ 'ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਬਣਾਈ ਰੱਖ ਸਕਣ।
- (5) ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ- ਆਮ ਤੌਰ ਉਤੇ ਲੋਕ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੱਚਤ ਕਰਨਾ ਇਸ ਲਈ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਮਾਈ ਹੋਈ ਆਮਦਨ ਤੋਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਧਨ ਨਾਲ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ

ਨੋਟ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਣ ਜਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਧਨ ਨਾਲ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸਾਪੇਖਿਕ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਣ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋ. ਪੀਗੂ ਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਅਕਤ ਕੀਤਾ, “ਅਮੀਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਤੋਂ ਜਿਹੜੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ (Satisfaction) ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਉਸ ਆਮਦਨ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨ ਮਾਤਰਾ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਪਰ ਕੁਝ ਉਸ ਦੀ ਸਾਪੇਖਿਕ ਮਾਤਰਾ (Relative Amount) ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਸਾਰੇ ਅਮੀਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਇਕ ਵਾਰ ਘੱਟ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦਾ ਉਹ ਹਿੱਸਾ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।”¹ ਲੋਕ ਅਮੀਰ ਹੋਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ, ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਤਾਂ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਮੀਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਕਰ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ A ਵਿਅਕਤੀ B ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਮੀਰ ਹੈ ਤਾਂ ਕਰ ਲੱਗਣ ਨਾਲ A ਦੇ ਸਖਤ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅੜਚਣ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ, ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ B ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਆਪਣੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਜਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਰਹੇਗਾ।

ਕੁਝ ਹੋਰ ਵੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅਧੀਨ ਕਰਾਧਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਕਰਦਾਤਾਵਾਂ ਦੀ ਮਨੋਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ-

(1) **ਤੇਜ਼ੀ ਅਤੇ ਮੰਦੀ ਵਿੱਚ ਕਰਾਧਾਨ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ (Effect of Taxation in Booms and Depression)**- ਤੇਜ਼ੀ ਜਾਂ ਵੱਧਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰੀ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਕ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲਾਭ ਕਮਾਉਣ ਸਬੰਧੀ ਆਮ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਆਸ਼ਾਵਾਦੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਭਾਰੀ ਕਰਾਧਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਖਤ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੱਚਤ ਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਰੋਕਦੇ। ਇਸ ਲਈ ਤੇਜ਼ੀ ਜਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਵਧਾਉਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ, ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰੇਰਣਾਵਾਂ ਉਤੇ ਕਰਾਧਾਨ ਪ੍ਰਤੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੇ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਤਪਾਦਨ ਉਤੇ ਵੀ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਮਾੜੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੇ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਮੰਦੀ ਜਾਂ ਡਿੱਗਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ, ਵਪਾਰੀ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਕ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਹਾਨੀਆਂ ਹੋਣ ਦੇ ਡਰ ਨਾਲ ਆਮ ਤੌਰ ਉਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ ਬਣੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਕਰਾਧਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੰਮ ਕਰਨ, ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੰਦੀ ਜਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਡਿੱਗਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਕਰਾਧਾਨ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰੇਰਣਾਵਾਂ ਉਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਰੂਪ ਉਤਪਾਦਨ ਨੂੰ ਹਾਨੀ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ।

(2) **ਯੁੱਧ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਕਰਾਧਾਨ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ (Effect of Taxation in Time of War)**- ਯੁੱਧ ਦਾ ਕਾਲ ਵੀ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਵਧਣ ਦਾ ਹੀ ਕਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਯੁੱਧ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਧਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਇਸ ਲਈ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਖਰਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਕ ਅਤੇ ਵਪਾਰੀ ਲਾਭ ਕਮਾਉਣ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਆਸ਼ਾਵਾਦੀ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੰਮ ਕਰਨ, ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਉਤੇ ਕਰਾਧਾਨ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੈ, ਆਪਣੀਆਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਕਾਰਨ ਉਹ ਯੁੱਧ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅੰਸ਼ਦਾਨ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੋਈ ਸੰਕੋਚ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।

(3) **ਕਰਾਧਾਨ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੀ ਕਿਸਮ (Effect of Taxation and the Type of Industries)**- ਅਜਿਹੇ ਉਦਯੋਗ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਧਾਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਹੜੇ ਕਾਫੀ ਲਾਭ ਕਮਾ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਭਾਰੀ ਬੋਝ ਨੂੰ ਉਠਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਮੁਕਾਬਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੇ ਜਿਹੜੇ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਲਈ ਹੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਉਦਯੋਗ (Infant Industries) ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਉਤੇ ਕਰਾਧਾਨ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਅਸਰ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਹੀ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਸਥਾਪਿਤ ਉਦਯੋਗਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਕਰਾਧਾਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤੇਜ਼ ਗਤੀ ਨਾਲ ਵਿਕਾਸ ਹੋ ਸਕੇ ਅਤੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗਤਾ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਮਰੱਥ ਹੋ ਸਕਣ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਕਾਫੀ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

(4) **ਨਿਗਮ ਸਦਿਸ਼ ਉਦਮਾਂ ਅਤੇ ਕਰਾਧਾਨ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ (Effect of Taxation on Corporate Enterprise)**- ਹੁਣ ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਕਰਦਾਤਾਵਾਂ, ਵਪਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਕਾਂ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰੇਰਣਾਵਾਂ ਉਤੇ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੰਮ ਕਰਨ, ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਉਤੇ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਕੁੱਲ ਬੱਚਤਾਂ ਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਨਿਗਮ ਦਿਸ਼ ਉਦਮਾਂ ਨਾਲ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਕਰਾਧਾਨ ਨਾਲ ਨਿਗਮ (Corporations) ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਜਿਵੇਂ ਵਿਅਕਤੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਵੀ ਨਿਵੇਸ਼ (Investment) ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਕਰਾਧਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ

1. Pigou, Economics of Welfare, page 90.

ਨਾਲ ਕਾਫੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਲਈ ਜੇਕਰ ਲਾਭਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਧਨ ਰਾਸ਼ੀਆਂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਦੁਬਾਰਾ ਉਦਯੋਗਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਵੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਰੀ ਕਰਾਧਾਨ ਨਾਲ ਨਿਵੇਸ਼ ਦੀ ਦਰ ਅੜਚਣ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਜੇਕਰ ਅੰਸ਼ਧਾਰੀਆਂ (Share holders) ਨੂੰ ਵੰਡੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਲਾਭ ਅੰਸ਼ (Dividends) ਉੱਤੇ ਭਾਰੀ ਕਰ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੁਬਾਰਾ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਲਾਭ ਅੰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਰ ਮੁਕਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਉਤਪਾਦਨ ਵਾਧੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਮਿਲੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਲਾਭ ਅੰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਦੁਬਾਰਾ ਨਿਵੇਸ਼ ਉੱਤੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਕਰ ਮੁਕਤੀ ਨਾਲ ਨਿਵੇਸ਼ ਦਰ ਵੱਧ ਜਾਵੇਗੀ।

ਨੋਟ

ਇਸ ਲਈ ਸਿੱਟੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕੰਮ ਕਰਨ, ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰੇਰਣਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਆਮ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਹ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰਾਧਾਨ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕੰਮ ਕਰਨ, ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਨਿਰਉਤਸਾਹਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇੱਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਵਰਨਣਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਅਤਿ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਧਣਸ਼ੀਲ ਕਰਾਧਾਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਤਿਅੰਤ ਉੱਚਾ ਧਨ ਕਰ ਜਾਂ ਸੰਪੱਤੀ ਕਰ ਜਾਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕ੍ਰਮਬੰਧ ਆਮਦਨ ਕਰ (Steeplly Graduated Income Tax) ਉੱਚ ਆਮਦਨ ਵਾਲੇ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਨਿਵੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਦੋਂ, ਜਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਮ ਸੰਪੱਤੀ ਜਾਂ ਧਨ ਨੂੰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਹੜਪ ਲੈਣ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

14.1.3 ਉਤਪਾਦਨ ਕੇ ਗਠਨ ਅਤੇ ਸਰੂਪ ਉੱਤੇ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ (Effects of Taxation on Composition and Production)

ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਇੱਛਾ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਤਪਾਦਨ ਦਾ ਗਠਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਰੂਪ ਇਸ ਗੱਲ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਉਦਯੋਗਾਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਉਦਯੋਗਾਂ ਅਤੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਅੰਤਰਣ ਜਾਂ ਦਿਸ਼ਾ ਪਰਿਵਰਤਨ (Diversions) ਕਰਨ ਲਈ ਕਰਾਧਾਨ ਨੂੰ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਨੀਤੀ (Fiscal Policy) ਦੇ ਇਕ ਅਸਤਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਾਧਾਨ ਨਾ ਕੇਵਲ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਅਧਾਰ ਅਤੇ ਵਾਧੇ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਰਚਨਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਰੂਪ ਉੱਤੇ ਵੀ ਕਾਫੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕਰਾਧਾਨ ਦੁਆਰਾ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਗਠਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਕੁਝ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦਾ ਉਤਪਾਦਕ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਕੀਮਤਾਂ ਵਧਣ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਮੰਗ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਲਾਭ ਵੀ ਘੱਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੇ ਸਾਧਨ (Resources) ਅਜਿਹੇ ਹੋਰ ਉਦਯੋਗਾਂ ਵੱਲ ਹਸਤਾਂਤਰਿਤ ਹੋਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਤਪਾਦਕ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਜਾਂ ਤਾਂ ਕਰ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਜਾਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਦਰਾਂ ਨਾਲ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਜਾਂ ਤਾਂ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਭਾਰ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਕਰ ਭਾਰ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਬਚਣ ਲਈ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਇਸ ਦਿਸ਼ਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨਾਲ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਰਚਨਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਕਰ ਲੱਗੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕਰ ਰਹਿਤ ਉਦਯੋਗਾਂ ਜਾਂ ਘੱਟ ਕਰ ਲੱਗੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਵੱਲ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਇਹ ਦਿਸ਼ਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਿਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਗੱਲ ਅਜਿਹੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਮਾਲ ਦੀ ਮੰਗ ਅਤੇ ਪੂਰਤੀ ਦੀ ਲੋਚਸ਼ੀਲਤਾ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਕਰ ਲੱਗੀ ਵਸਤੂ ਦੀ ਮੰਗ (Demand) ਬੇਲੋਚਦਾਰ (Inelastic) ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪੂਰਤੀ (Supply) ਲੋਚਦਾਰ ਹੈ ਤਾਂ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ (Incidence of Tax) ਅਪੇਖਿਆਕ੍ਰਿਤ ਖਰੀਦਦਾਰ (Buyer) ਉੱਤੇ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਵੇਗਾ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਦਿਸ਼ਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ, ਜੇਕਰ ਉਸ ਉਤਪਾਦਕ ਵਸਤੂ ਦੀ ਮੰਗ ਤਾਂ ਲੋਚਦਾਰ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲੋਚਹੀਣ ਹੈ ਤਾਂ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਉਤਪਾਦਨ ਉੱਤੇ ਹੀ ਪਵੇਗਾ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਜੇਕਰ ਉਤਪਾਦਕ ਇਹ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰ ਲੱਗੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣਾ ਲਾਭਦਾਇਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਾਂ ਇਸ ਦੇ ਅਪੇਖਿਆਕ੍ਰਿਤ ਘੱਟ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਧਨ ਉਸ ਉਦਯੋਗ ਤੋਂ ਕਰ ਰਹਿਤ ਉਦਯੋਗਾਂ ਵੱਲ ਸਥਾਨਾਂਤਰਿਤ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ।

(1) **ਲਾਭਕਾਰੀ ਦਿਸ਼ਾ ਪਰਿਵਰਤਨ (Beneficial Diversions)**- ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਅੰਤਰਣ ਜਾਂ ਦਿਸ਼ਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਲਾਭਕਾਰੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਪਭੋਗ ਦੇ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਾਦਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਕਰਾਧਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰ-ਉਤਸਾਹਿਤ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਦਯੋਗਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੀ ਪੂੰਜੀ ਅਤੇ ਮਿਹਨਤ ਲੱਗੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਹੋਰ ਉਦਯੋਗਾਂ ਵੱਲ ਸਥਾਨਾਂਤਰਿਤ ਹੋਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਮਾਦਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਕੀਮਤਾਂ ਵੱਧ ਜਾਣ ਨਾਲ ਅਜਿਹੇ ਪਦਾਰਥਾਂ

ਨੋਟ ਦਾ ਉਪਭੋਗ ਘੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਉਪਭੋਗ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੇ ਸਾਧਨ ਲੱਗੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਹੋਰ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਲਾਭਕਾਰੀ ਉਪਭੋਗ ਵੱਲ ਤਬਦੀਲ ਹੋਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਉਪਭੋਗ ਉਤੇ ਰੋਕ ਲਗਾਉਣ ਨਾਲ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਦੀ ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਰਜ ਸਮਰੱਥਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੁਧਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅਜਿਹੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਉਤੇ ਕਰ ਲਗਾਉਣਾ ਸਮਾਜਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਲੋੜੀਂਦਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਲਾਸਤਾ ਦੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਉਤੇ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਕਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰਤ ਵੱਲ ਮੋੜ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਦਿਸ਼ਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨੂੰ ਵੀ ਲਾਭਦਾਇਕ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ।

(2) **ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਦਿਸ਼ਾ ਪਰਿਵਰਤਨ (Harmful Diversion)**- ਜ਼ਰੂਰੀ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਅਤੇ ਆਮ ਉਪਭੋਗ ਦੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਉਤੇ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਲੋੜੀਂਦਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਉਤੇ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਕੀਮਤਾਂ ਵਧਣ ਨਾਲ ਅਜਿਹੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਉਪਭੋਗ ਘੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਰਜ ਸਮਰੱਥਾ ਉਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਅਜਿਹੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਵੀ ਘਟਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਲਾਭ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਸਾਧਨ ਹੁਣ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਜਾਂ ਆਮ ਉਪਭੋਗ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਹਨ, ਉਹ ਇੱਥੋਂ ਹਟ ਕੇ ਕੁਝ ਘੱਟ ਉਪਯੋਗੀ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵੱਲ ਸਥਾਨਾਂਤ੍ਰਿਤ ਹੋ ਜਾਣ। ਇਸ ਲਈ ਸਥਾਨਾਂ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਦਿਸ਼ਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਜਾਂ ਅੰਤਰਣ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਇਸ ਨੂੰ ਲੋੜੀਂਦਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(3) **ਵਰਤਮਾਨ ਉਪਯੋਗਾਂ ਤੋਂ ਭਾਵੀ ਉਪਯੋਗਾਂ ਵੱਲ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਅੰਤਰਣ ਜਾਂ ਦਿਸ਼ਾ ਪਰਿਵਰਤਨ (Diversion of Resources from Present to Future Use)**- ਕਦੇ-ਕਦੇ ਕਰ ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਪਭੋਗ ਨਿਰ-ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਬੱਚਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਮਿਲੇ। ਅਜਿਹਾ ਆਮ ਤੌਰ ਉਤੇ ਨਿਯੋਜਨ (Planning) ਅਤੇ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਵਿਧੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਪਭੋਗ ਘੱਟਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬੱਚਤ ਵੱਧਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਾਧਨ (Resources) ਵਰਤਮਾਨ ਉਪਯੋਗਾਂ ਤੋਂ ਹਟ ਕੇ ਭਾਵੀ ਉਪਯੋਗਾਂ ਵੱਲ ਸਥਾਨਾਂਤ੍ਰਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਬੱਚਤਾਂ ਵੱਧਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਨਿਵੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਦੀ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ਕਤੀ ਵੱਧਦੀ ਹੈ। ਬੱਚਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਜਿਹੜਾ ਕਰ ਮਾਫੀਆ (Tax Exemptions) ਜਾਂ ਰਿਆਸਤਾਂ (Concessions) ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ, ਜਦੋਂ ਕਰਾਧਾਨ ਬੱਚਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰ-ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਪਭੋਗ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਨਾਲ ਸਾਧਨ ਭਾਵੀ ਉਪਯੋਗ ਤੋਂ ਵਰਤਮਾਨ ਉਪਯੋਗ ਵੱਲ ਸਥਾਨਾਂਤ੍ਰਿਤ ਹੋਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਉਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਉਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਰਾਧਾਨ ਨਾਲ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਦਿਨ ਪ੍ਰਤੀ ਦਿਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਉਤੇ ਅਤੇ ਅਣ-ਉਤਪਾਦਕ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਖਰਚ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਹ ਬਚਾਅ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

(4) **ਇਕ ਰਾਜ ਤੋਂ ਦੂਸਰੇ ਰਾਜ ਵੱਲ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਅੰਤਰਣ (Diversion of Resources from One State to Another)**- ਸੰਘੀ ਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਕਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਜ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਇਕ ਹੀ ਕਰ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਅੰਤਰਣ ਉਸ ਰਾਜ ਨਾਲ, ਜਿੱਥੇ ਕਿ ਕਰਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਰਾਜ ਵੱਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਕਰਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਇੰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਕਠਿਨਾਈ ਨੂੰ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬਸ਼ਰਤੇ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਕਰ ਅਤੇ ਸਮਾਨ ਦਰਾਂ ਲਾਗੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ।

(5) **ਇਕ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵੱਲ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਅੰਤਰਣ (Diversion of Resources from One Country to Another)**- ਜੇਕਰ ਕਰਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਦਮੀ (Enterprisers) ਇਹ ਸੋਚ ਸਕਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਪੂੰਜੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਲਗਾਉਣਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲਾਭਕਾਰੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਿੱਥੇ ਕਿ ਕਰਾਂ ਦਾ ਬੋਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਇਸ ਅੰਤਰਣ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨ ਆਮਦਨੀ ਉਤੇ ਹੀ ਕਰ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, ਚਾਹੇ ਉਹ ਆਮਦਨ ਉਸ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਮਾਈ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪੂੰਜੀ ਦੇ ਬਦਲਾਅ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬਸ਼ਰਤੇ ਕਿ ਪੂੰਜੀ ਦਾ ਮਾਲਿਕ ਆਪਣੀ ਪੂੰਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਖੁਦ ਵਿਦੇਸ਼ ਨਾ ਚਲਾ ਜਾਵੇ।

(6) **ਸੁਰੱਖਿਆ ਵਾਸਤੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਅੰਤਰਣ (Protection and Diversion of Resources)**- ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰ ਕੁਝ ਉਦਯੋਗਾਂ ਨੂੰ ਕਰਾਂ ਤੋਂ ਛੋਟ ਅਤੇ ਅਨੁਦਾਨ (Grants) ਅਤੇ ਅਧਿਦਾਨ (Bounties) ਆਦਿ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਇਸ ਲਈ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਉਦਯੋਗ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗਤਾ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਸਕੇ ਜਾਂ ਆਪਣਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰ ਸਕੇ ਤਾਂ ਹੋਰ ਉਦਯੋਗਾਂ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਦਯੋਗਾਂ ਵੱਲ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਸਥਾਨਾਂਤ੍ਰਿਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ (In the Long

Run) ਉਦਯੋਗਿਕ ਵਿਕਾਸ ਇੰਨੀ ਤੇਜ਼ ਗਤੀ ਨਾਲ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿੰਨਾ ਕਿ ਹੋਰ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਬੇਕਾਰ ਪਏ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਮੋੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਉਦੋਂ ਤਾਂ ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਦਯੋਗਿਕ ਵਿਕਾਸ ਹੋਰ ਵੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹੋਵੇਗਾ।

ਨੋਟ

ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਖਾਲੀ ਥਾਵਾਂ ਭਰੋ (Fill in the blanks)

1. ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਉਤੇ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।
2. ਕਰਾਧਾਨ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਹੱਥਾਂ ਤੋਂ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਦਾ ਸਥਾਨਾਂਤਨ।
3. ਕਰਾਧਾਨ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਉਦੇਸ਼ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਖਤ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਰਨਾ ਹੈ।
4. ਆਮਦਨ ਲਈ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਮੰਗ ਲੋਚਦਾਰ ਜਾਂ ਲੋਚਹੀਣ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।
5. ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਜਾਂ ਦਿਸ਼ਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਲਾਭਕਾਰੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

14.2 ਵੰਡ ਉਤੇ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ (Effects on Taxation on Distribution)

ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਅਧਿਕਤਮ ਉਤਪਾਦਨ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਪਰ ਅਧਿਕਤਮ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਵੰਡ ਜੇਕਰ ਨਿਆ ਉਚਿਤ ਅਤੇ ਸਮਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਲਈ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਉਹ ਚੰਗੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਉਤਪਾਦਨ ਉਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਏ ਬਿਨਾਂ ਧਨ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਦੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰ ਸਕੇ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਜਿਹੇ ਐਡਮ ਸਮਿੱਥ, ਰਿਕਾਰਡੋ, ਮਿੱਲ ਆਦਿ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਾਰੋਪਣ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਰਾਜਸਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਜਰਮਨ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਵੈਗਨਰ (Wagner) ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਗਿਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕਰਾਧਾਨ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਆਮਦਨ ਦੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਅਸਤਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦੇ “ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ” ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨੂੰ ਹਾਲਾਂਕਿ ਅਨੇਕਾਂ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਪਰ ਸਿਧਾਂਤਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਬੜਾ ਠੋਸ ਹੈ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਸਰਕਾਰਾਂ ਇਸ ਦੀ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਕਲ ਕਰਦੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਡਾ. ਡਾਲਟਨ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਜਿੰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹੱਤਵ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਘੱਟ ਮਹੱਤਵ ਵੰਡ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਧਨ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਉਸ ਦੀ ਘੱਟ ਅਸਮਾਨ ਵੰਡ ਨੂੰ ਘੱਟ ਲੋੜੀਂਦਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਹੋਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਧਨ ਦੀ ਬਰਾਬਰ ਨਿਆਪੂਰਨ ਵੰਡ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲੋੜੀਂਦੀ ਹੈ।

ਨੋਟਸ

ਵੈਗਨਰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਅਜਿਹੇ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਰਾਧਾਨ ਨੂੰ ਆਮਦਨ ਦੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਅਸਤਰ ਮੰਨਿਆ।

ਪਰ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਧਨ ਦੀ ਵੰਡ ਉਤੇ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਦੋ ਤੱਤਾਂ ਉਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ-

- (1) ਕਰਾਧਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਜਾਂ ਕਰ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ।
- (2) ਕਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ

14.2.1 ਕਰਾਧਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਜਾਂ ਕਰ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ (Nature of Taxation of Tax Rates)

ਕਰਾਧਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨਾਲ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰਾਂ ਦੇ ਭਾਰ ਦੀ ਵੰਡ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਕਰਾਧਾਨ ਦਾ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਵਧਣਸ਼ੀਲ ਹੈ ਜਾਂ ਅਨੁਪਾਤੀ ਹੈ ਜਾਂ ਘਟਣਸ਼ੀਲ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਧੀਨ ਕਰਾਧਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਰੂਪ ਜਾਂ ਢਾਂਚਾ ਵਧਣਸ਼ੀਲ, ਅਨੁਪਾਤੀ ਜਾਂ ਘਟਣਸ਼ੀਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਰ ਨੂੰ ਅਨੁਪਾਤੀ ਉਦੋਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਾਰੇ ਕਰਦਾਤਾ ਆਮਦਨ ਜਾਂ ਸੰਪਤੀ ਦਾ ਇਕ ਸਮਾਨ ਅਨੁਪਾਤ ਹੀ ਕਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦਿੰਦੇ ਹੋਣ। ਕੋਈ ਵੀ ਕਰ ਵਧਣਸ਼ੀਲ ਉਦੋਂ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਰਦਾਤਾ ਦੀ ਆਮਦਨ ਜਾਂ ਸੰਪਤੀ ਜਿੰਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਂਨੇ ਹੀ ਵੱਡੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਕਰ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਕਰ ਘਟਣਸ਼ੀਲ ਤੈਅ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਰਦਾਤਾ ਦੀ ਆਮਦਨ (ਜਾਂ ਸੰਪਤੀ) ਜਿੰਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਂਨੇ ਹੀ ਘੱਟ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਕਰ ਦੇਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਜੇਕਰ **ਘਟਣਸ਼ੀਲ ਕਰਾਧਾਨ** (Regressive Taxation) ਦੀ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਧਨ ਦੇ ਵੰਡ ਦੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਕਰਾਂ ਦਾ ਬੋਝ ਅਮੀਰਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਗਰੀਬ ਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਕਰ (Toll Tax) ਹਮੇਸ਼ਾ ਘਟਣਸ਼ੀਲ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਰ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਦਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਪਦਾਰਥ (Money) ਦੀ ਉਪਯੋਗਤਾ ਅਮੀਰ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਗਰੀਬਾਂ ਲਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਕਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ, ਕਰਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਅਮੀਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਗਰੀਬਾਂ ਉੱਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਅਨੁਪਾਤੀ ਕਰਾਧਾਨ (Proportional Taxation) ਦੇ ਅਧੀਨ ਜੇਕਰ ਆਮਦਨ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਜੇਕਰ ਆਮਦਨ ਅਸਮਾਨ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਬਦਲਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਦੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਹੋਰ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਮੰਨ ਲਓ A ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਆਮਦਨ 500 ਰੁਪਏ ਹੈ ਅਤੇ B ਦੀ 1000 ਰੁਪਏ, ਹੁਣ ਜੇਕਰ ਦੋਵਾਂ ਉੱਤੇ 10 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਰ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ A ਅਤੇ B ਦੀ ਪੂਰੀ ਆਮਦਨ (Net Income) ਕ੍ਰਮ ਤੌਰ ਉੱਤੇ 450 ਰੁਪਏ ਅਤੇ 900 ਰੁਪਏ ਹੋਵੇਗੀ। ਹੁਣ ਜੇਕਰ A ਅਤੇ B ਦੀ ਆਮਦਨ ਬਦਲ ਕੇ ਕ੍ਰਮ ਤੌਰ ਉੱਤੇ 600 ਰੁਪਏ ਅਤੇ 1400 ਰੁਪਏ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਰ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 540 ਰੁਪਏ ਅਤੇ 1260 ਰੁਪਏ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗੀ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਬਾਅਦ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਦੀ ਵੰਡ ਦੀ ਅਸਮਾਨਤਾ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵੀ ਵਾਧਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਨੁਪਾਤੀ ਕਰਾਧਾਨ ਅਧੀਨ ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਆਮਦਨ ਵੱਧਦੀ ਹੈ, ਕਰਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਅਮੀਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਗਰੀਬਾਂ ਉੱਤੇ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਪਰ **ਵਧਣਸ਼ੀਲ ਕਰਾਧਾਨ** (Progressive Taxation) ਦੇ ਅਧੀਨ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਧਨ ਦੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਇਸ ਲਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਗਰੀਬਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਅਮੀਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਸੰਪਤੀ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵੱਡਾ ਅਨੁਪਾਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅਤਿਅਧਿਕ ਵਧਣਸ਼ੀਲ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਧਨ ਦੀ ਵੰਡ ਵਿੱਚ ਪਾਈਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਘੱਟ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵਸਤੂ ਸਥਿਤੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਰਾਂ ਦੀ ਵਧਣਸ਼ੀਲਤਾ ਜਾਂ ਕ੍ਰਮਬੱਧ ਦੀ ਦਰ ਜਿੰਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੇਜ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਦੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਵੀ ਉਂਨੀ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਵਧਣਸ਼ੀਲ ਕਰਾਧਾਨ ਨੂੰ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਧਨ ਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਿਆਪੂਰਨ ਵੰਡ ਕਰਨ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਲੋੜੀਂਦਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਲਸਰੂਪ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਆਮਦਨ ਦੇ ਨਿਆਪੂਰਨ ਵੰਡ ਕਰਨੀ (Equitable Distribution) ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰ ਵੱਡੀਆਂ ਆਮਦਨੀਆਂ ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਪੱਧਰ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਉਪਰ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਆਮਦਨੀਆਂ ਨੂੰ ਕਰਾਧਾਨ ਰਾਹੀਂ ਛੱਡ ਕੇ ਇਕ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਵੇ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਹੇਠਾਂ ਦੀਆਂ ਆਮਦਨੀਆਂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਡਾਲਟਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ “ਸਾਰੇ ਲੰਬੀ ਪੋਸਤ (Poppy) ਦੀਆਂ ਡੋਡੀਆਂ (Head) ਨੂੰ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।” ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨਾ ਇਸ ਲਈ ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਤਪਾਦਨ ਉੱਤੇ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਲਈ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ (Tax System) **ਅਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ** (Principle of Ability to Pay) ਉੱਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਆਮਦਨ ਜਿੰਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਕਰ ਦੇਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਵੀ ਉਂਨੀ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਲਟ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤੋਂ ਉਲਟਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਵਿਅਕਤੀ ਬਿਨਾਂ ਕਮਾਈ ਹੋਈ ਆਮਦਨ (Unearned Income) ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਰ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੀਆਂ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਦੂਸਰੇ ਵਰਗ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪਹਿਲੇ ਵਰਗ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਉੱਤੇ ਉਚੀਆਂ-ਉਚੀਆਂ ਦਰਾਂ ਨਾਲ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਮ-ਨਿਆਪੂਰਨ ਵੰਡ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਵਧਣਸ਼ੀਲ ਕਰ ਪੱਧਰੀ ਦਾ ਗਠਨ ਅਜਿਹੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਤਪਾਦਨ ਉੱਤੇ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾ ਪਵੇ। ਹੋਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਵਉਚ ਆਮਦਨ ਵਾਲੇ ਵਰਗਾਂ ਉੱਤੇ ਅਤਿਅਧਿਕ ਵਧਣਸ਼ੀਲ ਜਾਂ ਕ੍ਰਮਬੱਧ ਦਰਾਂ ਨਾਲ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਮੱਧ ਆਮਦਨ ਵਾਲੇ ਵਰਗਾਂ ਉੱਤੇ ਨਿਮਨ ਦਰਾਂ ਨਾਲ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਹੇਠਲੇ ਆਮਦਨ ਵਾਲੇ ਵਰਗ ਨੂੰ ਕਰਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਕਰ ਲਗਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਅਧਾਰ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ (Nature) ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗਤ ਰੱਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਪਰ ਇੱਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਧਨ ਦੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਸਾਰੇ ਸਹਾਇਕ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਹ ਵਧਣਸ਼ੀਲ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੇ ਹੋਣ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਅਨੁਪਾਤੀ ਦਰ ਨਾਲ ਜਾਂ ਹਰੇਕ ਕਰਦਾਤਾ ਉੱਤੇ ਸਮਾਨ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਲਗਾਇਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਕਰ (Toll Tax) ਘਟਣਸ਼ੀਲ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ (Regressive Nature) ਦਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਦੋਂ ਜਦੋਂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਧਨ ਦੀ ਵੰਡ ਅਸਮਾਨ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਧੁਨਿਕ ਸਮਾਜ ਲਈ ਅਜਿਹੇ ਕਰ ਨੂੰ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਜਿਹੇ ਕਰ ਅਧੀਨ ਹੋਣ, ਅਮੀਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਗਰੀਬਾਂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੋਝ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਕਰ ਤਾਂ ਆਮਦਨ ਦੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਹੋਰ ਵਧਾਏਗਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇਕਰ ਵਿਅਕਤੀ ਖਰਚ ਉੱਤੇ ਅਨੁਪਾਤੀ ਕਰ (Proportional Tax) ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਘਟਣਸ਼ੀਲ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦਾ ਹੀ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਆਮਦਨ ਵੱਧਦੀ ਹੈ, ਉਵੇਂ-ਉਵੇਂ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਖਰਚ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ ਘੱਟਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਮੀਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਗਰੀਬ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਉੱਤੇ ਅਜਿਹੇ ਕਰ ਦਾ ਆਰਥਿਕ ਬੋਝ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸਿੱਟੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਤੱਖ ਉੱਤੇ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਧਨ ਦਾ ਨਿਆਪੂਰਨ (Equitable) ਵੰਡ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਉਦੋਂ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਤਿਅਧਿਕ ਕ੍ਰਮਬੱਧ (Steeply Graduated) ਜਾਂ ਘਟਣਸ਼ੀਲ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ

ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਆਮਦਨ ਵੱਧਦੀ ਹੈ, ਉਵੇਂ-ਉਵੇਂ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਖਰਚ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ ਘੱਟਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

14.3 ਕਰ ਦੀ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਦਾ ਮਾਪ (Measurement of Tax Progression)

ਕਰ ਦਾ ਵਧਣਸ਼ੀਲਪਣ (Progressiveness) ਜਾਂ ਕ੍ਰਮਬੱਧ (Graduation) ਨੂੰ ਮਾਪਣ ਲਈ ਡਾਲਟਨ ਨੇ ਹਿਸਾਬ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ, ਉਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜੇਕਰ ਕਰ ਦੀ ਦਰ (Rate of Tax) ਨੂੰ t ਨਾਲ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਆਮਦਨ x ਉੱਤੇ ਲਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਰ ਵਧਣਸ਼ੀਲਤਾ (Progression) ਜਾਂ 'ਵਧਣਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀ ਮਾਤਰਾ' (Degree of Progressiveness) ਨੂੰ $\frac{dt}{dx}$ ਦੁਆਰਾ ਮਾਪਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹੋਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਕਰ ਦੀ ਵਧਣਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ ਆਮਦਨ ਦੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੋਣ ਉੱਤੇ ਕਰ ਦੀ ਦਰ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਪਰਿਵਰਤਨ (Relative Change) ਹੋਵੇਗਾ, ਉਸ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਨਾਲ ਜਾਂ $\frac{dt}{dx}$ ਨਾਲ ਮਾਪਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

$\frac{dt}{dx}$ = ਆਮਦਨ ਦੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਉੱਤੇ ਕਰ ਦੀ ਦਰ ਦਾ ਸਾਪੇਖਿਕ ਪਰਿਵਰਤਨ।

ਹੁਣ ਜੇਕਰ $\frac{dt}{dx}$ ਸਾਰਥਿਕ (Positive) ਹੈ ਤਾਂ ਕਰਾਧਾਨ ਨੂੰ ਵਧਣਸ਼ੀਲ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਜੇਕਰ $\frac{dt}{dx}$ ਸਿਫਰ ਹੈ ਤਾਂ ਕਰਾਧਾਨ ਅਨੁਪਾਤੀ ਹੋਵੇਗਾ।

ਜੇਕਰ $\frac{dt}{dx}$ ਨਿਰਰਥਕ (Negative) ਹੈ ਤਾਂ ਕਰਾਧਾਨ ਘਟਣਸ਼ੀਲ ਹੋਵੇਗਾ।

ਮਾਪ ਦੀ ਇਸ ਰੀਤੀ ਦੀ ਮਰਿਯਾਦਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਘਟਣਸ਼ੀਲਤਾ ਦਾ ਮਾਪ ਕਰਕੇ ਪੈਮਾਨੇ (Tax Scale) ਦੇ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਿੰਦੂ ਉੱਤੇ ਹੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਨਾਲ ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਕਰ ਪੱਧਰੀ ਜਾਂ ਕਰ ਦੇ ਪੈਮਾਨੇ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੀ ਵਧਣਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ।

ਡਾਲਟਨ ਨੇ ਇਸ ਸੂਤਰ (Formula) ਵੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਰ ਪੱਧਰੀ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਵਧਣਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀ ਮਾਤਰਾ (Degree of Progression) ਨੂੰ ਮਾਪਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੂਤਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ-

$$P = \delta - \delta' + k$$

ਨੋਟ	ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿ	
	P	= ਵਧਣਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀ ਮਾਤਰਾ
	δ	= ਕਰ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਤੋਂ ਆਮਦਨੀਆਂ ਦੀ ਅਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਦਾਇਰਾ।
	δ'	= ਕਰ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਮਦਨੀਆਂ ਦੀ ਅਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਦਾਇਰਾ।
	k	= ਸਾਰਥਿਕ ਉਗਰਤਾ (Positive Constant)

ਇੱਥੇ ਇਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗਤ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਸਮਾਨਤਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕੇਵਲ ਘਟਣਸ਼ੀਲ ਪਣ ਜਾਂ ਅਨੁਪਾਤੀ ਪਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਵਧਣਸ਼ੀਲ ਦੀ ਹਲਕੀ ਮਾਤਰਾ ਨਾਲ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਸਿੱਟੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਸੂਤਰ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉੱਤੇ ਅਸਮਾਨਤਾ ਕੇਵਲ ਘੱਟ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ P ਸਾਰਥਕ (Positive) ਹੋਵੇ ਅਤੇ k ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਵੇ। ਸੂਤਰ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਧੁਨਿਕ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਜਿਹੜੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਕੇ ਬਣੀ ਹੈ ਜਾਂ ਉਹ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵਧਣਸ਼ੀਲਤਾ, ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਘਟਣਸ਼ੀਲ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤੱਤ ਮੌਜੂਦ ਹਨ, ਵੰਡ ਸਬੰਧੀ ਲੋੜੀਂਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕੇਵਲ ਤਾਂ ਹੀ ਪਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਘਟਣਸ਼ੀਲਤਾ ਦੇ ਤੱਤ (Element of Regressiveness) ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦੀ ਹਾਨੀ ਪੂਰਤੀ ਵਧਣਸ਼ੀਲਤਾ ਦੇ ਤੱਤ (Elements of Progressiveness) ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ (As a Whole), ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ (Tax System) ਨੂੰ ਵਧਣਸ਼ੀਲ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।

14.4 ਵੰਡ ਬਨਾਮ ਉਤਪਾਦਨ (Distribution vs Production)

ਇਹ ਗੱਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤੀ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਕਿ ਅਤਿਅਧਿਕ ਕ੍ਰਮਬੱਧ ਅਤੇ ਭਾਰੀ ਕਰਾਧਾਨ ਉਤਪਾਦਨ ਨੂੰ ਨਿਰ-ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਘਟਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵੰਡ ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਮਤਲਬ ਗਰੀਬੀ ਦੀ ਸਮਾਨ ਵੰਡ ਨਾਲ ਹੀ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਧਨ ਦੀ ਸਮਾਨ ਵੰਡ ਨਾਲ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਕਰਾਧਾਨ ਅਜਿਹਾ ਭਾਰੀ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ ਵਧਣਸ਼ੀਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਉਤਪਾਦਨ ਨੂੰ ਨਿਰ-ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰੇ। ਹੁਣ ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਸਮੱਸਿਆ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਹਿਲੂ ਨੂੰ ਦੇਖੀਏ ਅਤੇ ਸਮੱਸਿਆ ਉੱਤੇ ਵੰਡ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਧਨ ਦੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਧਣਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਭਾਰੀ ਕਰ ਲਗਾਏ ਜਾਣ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਅਤੇ ਵੰਡ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਦੋ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮਕਸਦ ਹਨ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਵਿਵਹਾਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਟਕਰਾ ਵੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਇਸ ਲਈ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਟਕਰਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦੋਵਾਂ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਅਜਿਹਾ ਤਾਲਮੇਲ ਰੱਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ, ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਾ ਤਾਂ ਉਤਪਾਦਨ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਵੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਵੰਡ ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਕੁਝ ਉਸ ਬੁੱਧੀਮਤਾ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕਰ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਵਿਕਸਿਤ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ, ਜਿੱਥੇ ਕਿ ਉਤਪਾਦਨ ਆਪਣੇ ਸਿਖਰ ਪੱਧਰ (Optimum Level) ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਰਾਧਾਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਧਨ ਦੀ ਨਿਅੰਪੂਰਨ ਵੰਡ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਕ ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਮੱਸਿਆ ਇੰਨੀ ਅਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਫਿਰ ਵੀ ਬੜੀ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਅਜਿਹੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ ਗਤੀ ਨਾਲ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਮੱਸਿਆ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਧਨ ਦੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੂਰ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ, ਫਿਰ ਇਕ ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਧਨ ਦੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ (Disparities) ਬੜੀਆਂ ਤੇਜ਼ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਪੱਧਰ ਨੀਵਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਜੇਕਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕ੍ਰਮਬੱਧੀ ਅਤੇ ਭਾਰੀ ਕਰਾਧਾਨ ਦੁਆਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਬੱਚਤਾਂ ਨਿਰ-ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਉਤਪਾਦਨ ਨੂੰ ਹਾਨੀ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਬੱਚਤਾਂ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਏ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਾਂ ਨਾਲ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰਕੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਧਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਜਾਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਭਰੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੈ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਇਕ ਜ਼ਰਾ ਨਰਮ ਰੂਪ ਰੁਖ ਅਪਣਾਉਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ (Economy) ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ ਗਤੀ ਨਾਲ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਪੱਕੇ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਕਦਮ ਚੁੱਕਣੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਕੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ

ਵਾਧਾ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਣ ਫੁੱਕਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਯਤਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ ਜਾਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਉਤਪਾਦਨ ਵਾਧੇ ਦੇ ਲਾਭ ਸਮਾਜ ਦੇ ਅਮੀਰ ਵਰਗ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚੇ। ਇਸ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵੰਡ ਦਾ ਵੀ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ।

ਨੋਟ

ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਬਹੁ ਵਿਕਲਪੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Multiple Choice Questions)

6. ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਸਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ-

(ਅ) ਘਟਣਸ਼ੀਲ	(ਬ) ਵਧਣਸ਼ੀਲ
(ਸ) ਅਨੁਪਾਤੀ	(ੲ) ਸਮਾਨ
7. ਵਧਣਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਕਿਸ ਦੁਆਰਾ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ?

(ਅ) $\frac{dx}{dt}$	(ਬ) $\frac{dt}{dx}$
(ਸ) $\frac{dy}{dx}$	(ੲ) $\frac{dx}{dy}$
8. ਜੇਕਰ $\frac{dt}{dx}$ ਸਾਰਥਕ ਹੈ ਤਾਂ ਕਰਾਧਾਨ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੋਵੇਗਾ?

(ਅ) ਘਟਣਸ਼ੀਲ	(ਬ) ਅਨੁਪਾਤੀ
(ਸ) ਵਧਣਸ਼ੀਲ	(ੲ) ਸਮਾਨ ਅਨੁਪਾਤੀ
9. ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕ੍ਰਮਬੱਧੀ ਅਤੇ ਭਾਰੀ ਕਰਾਧਾਨ ਉਤਪਾਦਨ ਉੱਤੇ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ?

(ਅ) ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ	(ਬ) ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ
(ਸ) ਹਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ	(ੲ) ਨਿਰ-ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ
10. ਕਿਸ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਧਨ ਦੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ?

(ਅ) ਵਿਕਸਿਤ	(ਬ) ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ
(ਸ) ਅਮੀਰ	(ੲ) ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ

14.5 ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪ੍ਰਭਾਵ (Other Effects of Taxation)

ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਉੱਤੇ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ (Effects of Taxation on Employment)

ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦਾ ਇਕ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਮਕਸਦ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ (Economic Stability) ਜਾਂ ਆਰਥਿਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਪੱਧਰ ਵਿੱਚ ਸਥਿਰਤਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣਾ। ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਥਿਰਤਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਕੀ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਹੈ ਕਿ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਕਰਾਧਾਨ ਕੀ ਯੋਗਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋ. ਲਰਨਰ (Prof. Lerner) ਦਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਠੀਕ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਕਰਾਧਾਨ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਆਰਥਿਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਨਤੀਜੇ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਣਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਕੋਈ ਉਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰਾਜਸਵ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਆਦਿ।

ਕਰਾਧਾਨ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਖਰੀਦ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਰਚ ਘਟਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਪਭੋਗ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਉਤਪਾਦਨ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਸਮਰੱਥ ਮੰਗ (Effective Demand) ਵੀ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਸਮਰੱਥ ਮੰਗ ਘੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਆਰਥਿਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦਾ ਪੱਧਰ ਵੀ ਡਿੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ, ਉਪਭੋਗ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਇਹ ਗੱਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਹੀ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਨੋਟ ਜਦੋਂ ਉਪਭੋਗ ਘਟਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਬੱਚਤਾਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀਆਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਕਾਰੋਬਾਰ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਹੀ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਕਰਾਧਾਨ ਜਦੋਂ ਉਪਭੋਗ ਦੇ ਆਮ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਡਿਗਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚਤਾਂ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦਾ ਪੱਧਰ ਡਿੱਗਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਕਰਾਧਾਨ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਨੂੰ ਨਿਰ-ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦਾ ਪੱਧਰ ਡਿੱਗਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ।

ਟਾਸਕ

ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਉਤੇ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਵਰਨਣ ਕਰੋ।

14.6 ਕਰਾਰੋਪਣ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ (Taxation and Economic Stability)

ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਦਾ ਰਹਿਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਨ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਕਰਾਰੋਪਣ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋ. ਲਰਨਰ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ, “ਕਰਾਰੋਪਣ ਦਾ ਇੱਕੋ-ਇਕ ਉਦੇਸ਼ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਜਾਂ ਉਤਪਾਦਨ, ਵੰਡ ਅਤੇ ਉਪਭੋਗ ਸਬੰਧੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਆਕਾਰ ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਨਾ ਹੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।”

14.6.1 ਕਰਾਧਾਨ ਅਤੇ ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਓ (Taxation and Inflation)

ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਓ (Inflation) ਅਤੇ ਮੰਦੀ (Depression) ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਕਰਾਧਾਨ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਓ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰਾਧਾਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਤੋਂ ਖਰੀਦ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਨਵੇਂ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਕਰਾਂ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਉਪਭੋਗ ਉਤੇ ਰੋਕ ਲੱਗਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਮਰੱਥ ਮੰਗ ਦਾ ਪੱਧਰ ਡਿੱਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸਥਿਰਤਾ ਲਿਆਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਨਹੀਂ ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਓ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰੀ ਕਰ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਅਤੇ ਕਰਾਂ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਖਰੀਦ ਸ਼ਕਤੀ (Purchasing Power) ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਤੋਂ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲ ਸਥਾਨਾਂਤ੍ਰਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਸਹੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਉਪਯੋਗ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਆਰਥਿਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦਾ ਪੱਧਰ ਉੱਚਾ ਉਠਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਸਤੂਆਂ ਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵਿੱਚ ਲੋੜੀਂਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਵੱਧਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਰੁਕਣ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਓ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਕਰ ਸਬੰਧੀ ਛੋਟਾਂ ਅਤੇ ਕਰ ਰਿਆਇਤਾਂ ਦੇਣਾ ਵੀ ਇਸ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਬੱਚਤਾਂ ਉਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਦੀ ਦਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਕੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਧਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਬੱਚਤਾਂ ਨੂੰ ਕਰਾਧਾਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਤਾਂ ਨੂੰ ਕਰਮੁਕਤ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਪਭੋਗ ਬੀਮੇ ਦੀਆਂ ਕਿਸ਼ਤਾਂ ਅਦਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਨਹੀਂ, ਉਤਪਾਦਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਦੇਣ ਲਈ ਨਵੇਂ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂ ਤਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਮੁਕਤ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਹਲਕੇ ਦਰਾਂ ਨਾਲ ਕਰ ਲਗਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

14.6.2 ਕਰਾਧਾਨ ਅਤੇ ਮੰਦੀ (Taxation and Depression)

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਉਪਰ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਕਰਾਧਾਨ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਖਰੀਦ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਾਧਾਨ ਖਰੀਦ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਤੋਂ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲ ਸਥਾਨਾਂਤ੍ਰਿਤ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਪਭੋਗ ਨਿਰ-ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਸਮਰੱਥ ਮੰਗ (Effective Demand) ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਮਰੱਥ ਮੰਗ ਦੇ ਘਟਣ ਨਾਲ ਮੰਦੀ ਦੀ ਗਤੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅਵਸ਼ਾਕ ਕਾਲ (ਮੰਦੀ ਦੇ ਸਮੇਂ) ਵਿੱਚ ਜੇਕਰ ਕਰਾਂ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਅਤੇ ਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਆਰਥਿਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਪੱਧਰ ਉਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਕਰਾਂ ਨਾਲ ਇਕੱਠੀ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਸੜਕਾਂ ਜਿਹੀਆਂ ਜਨ ਉਪਯੋਗੀ ਸੇਵਾਵਾਂ (Public Utility Services) ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਉਤੇ ਖਰਚ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਸਮਰੱਥ ਮੰਗ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋ ਸਕੇ। ਇਹੀ ਨਹੀਂ ਜਿਹੜਾ ਕਰ ਸਮਾਜ ਦੇ ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਉਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੋਝ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ

ਕਿ ਆਮ ਤੌਰ ਉਤੇ ਗਰੀਬ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਉਤੇ ਲੱਗਣ ਵਾਲੇ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ ਅਤੇ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਜੇਕਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਆਰਥਿਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਪੱਧਰ ਉਤੇ ਲੋੜੀਂਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਨਾਲ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਉਪਭੋਗ ਖਰਚ ਵਧਣਗੇ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਤਪਾਦਕਾਂ ਅਤੇ ਵਿਕਰੇਤਾਵਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵੀ ਵੱਧ ਜਾਵੇਗੀ ਅਤੇ ਉਹ ਉਤਪਾਦਨ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋਣਗੇ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਆਮਦਨ, ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਉੱਚਿਤਤਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਨੋਟ

ਗਰੀਬ ਆਮਦਨ ਵਾਲੇ ਵਰਗਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਲੋਕ ਆਮ ਤੌਰ ਉਤੇ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਹਿੱਸਾ ਖਰਚ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਜੇਕਰ ਅਜਿਹੇ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਕੁੱਲ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਠੋਸ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਜਿਹੜੇ ਕਰ ਅਮੀਰ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਉਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਪਭੋਗ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਿਰ-ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਕਮੀ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਮੰਦੀ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਕਰਾਧਾਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਇਹ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗਰੀਬ ਲੋਕਾਂ ਖਰੀਦ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਇਹ ਉਦੇਸ਼ ਉਦੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਉਤੇ ਕਰਾਧਾਨ ਦਾ ਘੱਟ ਬੋਝ ਪਾਇਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਖਰੀਦ ਸ਼ਕਤੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਅਮੀਰ ਵਰਗ ਕੋਲੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲ ਸਥਾਨਾਂਤਰਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਘਾਟੇ ਦਾ ਬਜਟ (Deficit Budget) ਬਣਾ ਕੇ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਖਰੀਦ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਖਰੀਦ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਕੁੱਲ ਸਮਰੱਥ ਮੰਗ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਕਿਰਿਆ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦਾ ਪੱਧਰ ਵੀ ਉੱਚਾ ਉਠਦਾ ਹੈ।

ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਓ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਲਗਾਏ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਕਰਾਂ ਦੀ ਦਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਕੇ ਤੇ ਮੁਦਰਾ ਸੰਕੁਚਨ ਵਿੱਚ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਹਟਾ ਕੇ ਜਾਂ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਕੇ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਇਸ ਨੂੰ ਕਾਰਜਾਤਮਕ ਵਿੱਤ (Functional Finance) ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਪੁਕਾਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜਾ ਆਰਥਿਕ ਨੀਤੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਅੰਗ ਹੈ।

14.7 ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਭਾਵ (Regulatory Effects of Taxation)

ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਉਪਯੋਗ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਉਪਭੋਗ ਦੇ ਨਿਯਮ (Regulation) ਦੇ ਇਕ ਸਾਧਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕੁੱਲ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਕਰਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਉਤੇ ਭਾਰੀ ਕਰ ਲਗਾ ਕੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਅਤੇ ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਨਹੀਂ, ਕੁਝ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਇਸਤੇਮਾਲ ਉਤੇ ਕਰ ਲਗਾ ਕੇ ਉਪਭੋਗ ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੁਝ ਕਰਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਰਾਬ ਜਿਹੀਆਂ ਕੁਝ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਉਪਭੋਗ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਰਾਮਦ ਅਤੇ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਫਿਰ ਵੀ ਇੱਥੇ ਇਹ ਵਰਨਣਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਉਪਭੋਗ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਦਾ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕੱਲਾ ਕਰਾਧਾਨ ਹੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕਾਫੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਜਿਹੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਉਪਭੋਗ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕੰਟਰੋਲ ਦੇ ਦੂਜੇ ਅਨੇਕਾਂ ਤਰੀਕੇ ਵੀ ਹੋਰ ਅਪਣਾਉਣੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਥਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੱਚ ਜਾਂ ਝੂਠ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰੋ-

(State whether the following statements are True or False)

11. ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦਾ ਇਕ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਕਸਦ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣਾ ਹੈ।
12. ਕਰਾਧਾਨ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਖਰੀਦ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਵਧਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।
13. ਜਦੋਂ ਉਪਭੋਗ ਘਟਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਬੱਚਤਾਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
14. ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਦਾ ਰਹਿਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।
15. ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਓ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਖਰੀਦ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

14.8 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)

- ਕਰ ਸਬੰਧ ਨੀਤੀ ਅਪਣਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਕੇਵਲ ਆਰਥਿਕ ਲਾਭ ਜਾਂ ਸੰਜਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਥਿਰਤਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣਾ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਮੰਦੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਵੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

- ਨੋਟ
- ਕਰਾਧਾਨ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਹੱਥਾਂ ਤੋਂ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲ ਖਰੀਦ ਸ਼ਕਤੀ (Purchasing Power) ਦੀ ਸਥਾਨਾਂਤਨ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਰਦਾਤਾ ਦੀ ਖਰੀਦ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਰਾਮਦਾਇਕ ਅਤੇ ਵਿਲਾਸਤਾ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਆਉਣਾ।
 - ਨਿਵੇਸ਼ (Invest) ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਇਸ ਗੱਲ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿੰਨੇ ਸਾਧਨ ਜਾਂ ਬੱਚਤਾਂ (Savings) ਨਿਵੇਸ਼ ਲਈ ਉਪਲੱਬਧ ਹੈ।
 - ਕਰਾਧਾਨ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨ, ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰੇਰਣਾਵਾਂ (Incentive) ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਖੁਦ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
 - ਕੰਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਉੱਤੇ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੇ ਅਪੇਖਿਆ ਖਰਚ ਕਰ (Expenditure Tax) ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਨੁਕੂਲ (Favourable) ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਵਧਣਸ਼ੀਲ ਖਰਚ ਕਰ ਉਪਭੋਗ ਅਤੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਫਾਲਤੂ ਦੇ ਖਰਚਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਰ-ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬੱਚਤ ਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ (Investment) ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਖਰਚ ਕਰ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਉਪਭੋਗ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
 - ਆਮਦਨ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਲੋਚਦਾਰ (Elastic) ਉਦੋਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਵਰਤਮਾਨ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਚਾਹਵਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਦੀ ਉੱਨੀ ਹੀ ਮਾਤਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਸਖਤ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।
 - ਆਮਦਨ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਲੋਚਹੀਣ (Inelastic) ਉਦੋਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਆਪਣੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਉਸ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਤੇਜ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਕਰ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਨੂੰ 12,000 ਰੁਪਏ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਹੀ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ।
 - ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਇੱਛਾ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਤਪਾਦਨ ਦਾ ਗਠਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਰੂਪ ਇਸ ਗੱਲ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਬਟਵਾਰਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਉਦਯੋਗਾਂ ਅਤੇ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਅੰਤਰਣ ਜਾਂ ਦਿਸ਼ਾ ਪਰਿਵਰਤਨ (Diversion) ਕਰਨ ਲਈ ਕਰਾਧਾਨ ਨੂੰ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਨੀਤੀ (Fiscal Policy) ਦੇ ਇਕ ਅਸਤਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
 - ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਅੰਤਰਣ ਜਾਂ ਦਿਸ਼ਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਲਾਭਕਾਰੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਪਭੋਗ ਦੇ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਾਦਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਕਰਾਧਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਨੂੰ ਨਿਰ-ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।
 - ਜ਼ਰੂਰੀ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਅਤੇ ਆਮ ਉਪਭੋਗ ਦੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਉੱਤੇ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਲੋੜੀਂਦਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਅਜਿਹੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਕੀਮਤਾਂ ਵਧਣ ਨਾਲ ਅਜਿਹੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਉਪਭੋਗ ਘੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
 - ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਜਿਹੇ ਐਡਮ ਸਮਿੱਥ, ਰਿਕਾਰਡੋ ਤੇ ਮਿੱਲ ਆਦਿ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਾਰੋਪਣ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਰਾਜਸਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਜਰਮਨ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਵੈਗਨਰ (Wagner) ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਗਿਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕਰਾਧਾਨ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਆਮਦਨ ਦੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨ ਦੇ ਇਕ ਅਸਤਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
 - ਵਿਕਸਿਤ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਕਿ ਉਤਪਾਦਨ ਆਪਣੀ ਸਿਖਰ ਪੱਧਰ (Optimum Level) ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਰਾਧਾਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਧਨ ਦੀ ਨਿਆਪੂਰਨ ਵੰਡ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਵਰਤਮਾਨ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਕ ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਮੱਸਿਆ ਇੰਨੀ ਅਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਫਿਰ ਵੀ ਬੜੀ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

14.9 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)

- ਤਰਜੀਹ (Preference)- ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ।
- ਨਿਵੇਸ਼ (Invest)- ਕੰਪਨੀ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਲਾਭ ਲਈ ਰਕਮ ਲਗਾਉਣਾ।
- ਉਦਮੀ (Enterprisers)- ਮਿਹਨਤੀ।

14.10 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)

ਨੋਟ

1. ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਗਠਨ ਅਤੇ ਸਰੂਪ ਉਤੇ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰੋ।
2. ਕਰਦਾਤਾਵਾਂ ਦੀ ਮਨੋਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਾਰਕਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰੋ।
3. ਲੋਚਦਾਰ ਮੰਗ ਅਤੇ ਬੇਲੋਚਦਾਰ ਮੰਗ ਵਿੱਚ ਕੀ ਫਰਕ ਹੈ?
4. ਕਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ?
5. ਆਮਦਨ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਮੰਗ ਲੋਚਹੀਣ ਹੋਣ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਤੱਤ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਹਨ?

ਉਤਰ : ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Answer: Self Assessment)

1. ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ	2. ਖਰੀਦ ਸ਼ਕਤੀ	3. ਪ੍ਰੇਰਿਤ
4. ਸਮਾਨ	5. ਅੰਤਰਣ	6. (ਅ)
7. (ਬ)	8. (ਸ)	9. (ਦ)
10. (ਬ)	11. ਸੱਚ	12. ਝੂਠ
13. ਸੱਚ	14. ਝੂਠ	15. ਸੱਚ

14.11 ਸਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਬੁਕਸ

1. ਲੋਕ ਵਿੱਤ- ਨਿਊ ਰਾਇਲ ਬੁੱਕ ਕੰਪਨੀ।
2. ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ- ਮੰਜੂਸ਼ਾ ਸ਼ਰਮਾ, ਓ. ਪੀ. ਬੋਹਰਾ, ਰਵੀ ਬੁਕਸ।
3. ਮਨੀ ਬੈਂਕਿੰਗ : ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਟਰੇਡ ਐਂਡ ਪਬਲਿਕ ਫਾਇਨੈਂਸ-ਨੀ. ਥਾਈ, ਸੋਮ ਸ਼ੇਖਰ, ਅਨਮੋਲ 2004।
4. ਪਬਲਿਕ ਫਾਇਨੈਂਸ-ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ, ਏ. ਬੀ. ਡੀ. ਪਬਲਿਕੇਸ਼ਨ 2011।

ਨੋਟ

ਇਕਾਈ-15 : ਲੋਕ ਕਰਜ਼ : ਸਰਵਜਨਿਕ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਅਰਥ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ

(Public Debt : Meaning of Public and Private Debt and its Limitations)

ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ (Contents)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

- 15.1 ਨਿੱਜੀ (ਵਿਅਕਤੀਗਤ) ਅਤੇ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਤੁਲਨਾ
(Comparision between Private and Public Debt)
- 15.2 ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ (Objects of Public Debt)
- 15.3 ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ (Classification of Public Debt)
- 15.4 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)
- 15.5. ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)
- 15.6 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)
- 15.7 ਸਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਇਸ ਇਕਾਈ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ-

- ਨਿੱਜੀ ਅਤੇ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਵਿਆਖਿਆ ਸਬੰਧੀ।
- ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਸਬੰਧੀ।
- ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਵਰਗੀਕਰਨ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਸਬੰਧੀ।

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼, ਰਾਜ ਦੁਆਰਾ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਲੋਕ ਜਾਂ ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ ਉਸ ਕਰਜ਼ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਰਾਜ (State) ਆਪਣੀ ਪਰਜਾ ਤੋਂ ਜਾਂ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਤੋਂ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਜਦੋਂ ਉਧਾਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਬੈਂਕਾਂ, ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਸੰਗਠਨਾਂ, ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਗ੍ਰਹਿਣਾਂ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਤੋਂ ਉਧਾਰ ਲੈ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰੋਂ ਉਧਾਰ ਲੈ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਬਾਹਰੋਂ ਵੀ, ਜਾਂ ਦੋਵਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਹੀ। ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਆਮ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਬਾਂਡਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ (ਜਾਂ ਜੇਕਰ ਕਰਜ਼ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਪੱਤਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ) ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਂਡਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਇਹ ਵਾਅਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਮੂਲ ਧਨ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬਾਂਡਾਂ ਦੇ ਧਾਰਕਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਦਰ ਨਾਲ ਵੀ ਨਿਯਮਿਤ ਸਮਾਨ ਅੰਤਰ ਉੱਤੇ ਜਾਂ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੀ ਧਨ ਰਾਸ਼ੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਆਜ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਕਰੇਗੀ। ਕਰਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਸਰੋਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਡਾਲਟਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, “ਸਰਵਜਨਿਕ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦਾ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕ ਢੰਗ ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ ਵੀ ਹੈ।”

ਪ੍ਰੋ. ਜੇ. ਕੇ. ਮਹਿਤਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, “ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ ਅਪੇਖਿਆਕ੍ਰਿਤ ਆਧੁਨਿਕ ਘਟਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿੱਚ ਲੋਕਤੰਤ੍ਰਿਕ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿਵਹਾਰ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ।” ਐਡਮ ਸਮਿੱਥ ਦਾ ਕਥਨ ਸੀ ਕਿ “ਸਰਵਜਨਿਕ

ਕਰਜ਼ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਅਤੇ ਫਿਜ਼ੂਲ ਖਰਚੀ ਜਿਹੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਆਧੁਨਿਕ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਇਸ ਨੂੰ ਮਾੜਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ।”

ਨੋਟ

ਉਧਾਰ ਲੈਣ ਦੇ ਕਾਰਨ (Causes of Borrowing)

ਸਰਕਾਰ ਇਸ ਲਈ ਉਧਾਰ ਲੈ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਚਾਲੂ ਆਮਦਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਰਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪੂਰੀ ਨਾ ਪੈਂਦੀ ਹੋਵੇ। ਕੁੱਲ ਅਚਾਨਕ ਅਤੇ ਅਸੰਭਾਵਿਤ ਖਰਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਉਧਾਰ ਲੈਣਾ ਪੈ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਰ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਉਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਵਾਧਾ ਕਰ ਸਕਣਾ ਇਕਦਮ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸਰਕਾਰ ਪੂੰਜੀਗਤ ਖਰਚਿਆਂ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਲਈ ਉਧਾਰ ਲੈ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਚਾਲੂ ਆਮਦਨ (Current Revenue) ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਕਾਫੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

ਮੰਦੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਨਿੱਜੀ ਮੰਗ (Private Demand) ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਬੇਕਾਰ ਪਈਆਂ ਬੱਚਤਾਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਰੱਥ ਮੰਗ (Effective Demand) ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਰਚ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਓ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਸਮਰੱਥ ਮੰਗ ਚਾਲੂ ਮੁੱਲਾਂ ਉੱਤੇ ਉਪਲੱਬਧ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਨਾਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੀ ਆਵਸਕਤਾ ਨਾਲ ਅਧਿਕ ਕਰ ਲਗਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖਰਚ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਫਾਲਤੂ ਖਰੀਦ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਸੰਪੂਰਨ ਜਾਂ ਅੰਸ਼ਿਕ ਭਾਗ ਦਾ ਰੂਪ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰਕੇ ਸ਼ੁੱਧੀਕਰਣ ਹੋ ਸਕੇ। ਸਰਕਾਰ ਕਰਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਇਹ ਫਾਲਤੂ ਰਾਸ਼ੀ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਦੇ ਪੂਰਕ ਹਨ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।

(1) ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਕਰਾਂ ਦਾ ਘੱਟ ਹਿੱਸਾ- ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਰਤ ਦੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਕਰਾਂ ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਿੱਚ ਉਸ ਅਨੁਪਾਤ ਤੋਂ ਘੱਟ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਕਰਾਂ ਦਾ 20 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਹਿੱਸਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ 22.42 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ, ਸਵੀਡਨ ਵਿੱਚ 26.3 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ, ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਵਿੱਚ 27.9 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ, ਨੀਦਰਲੈਂਡ ਵਿੱਚ 29.2 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ 30.4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਆਮਦਨ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਹਿੱਸਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕਰ ਆਮਦਨ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਹਿੱਸਾ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਉਪਾਉ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਹਾਇਕ ਸਿੱਧ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ।

(2) ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦੀ ਅਧਿਕਤਾ- ਭਾਰਤੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦੀ ਅਧਿਕਤਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਨਿਆ ਸੰਗਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਯੋਜਨਾ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇੰਨੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਸੰਪੂਰਨ ਵਿੱਚ ਕਰ ਵਿਵਸਥਾ ਅਸੰਤੁਲਨ ਅਤੇ ਅੰਨਿਆਪੂਰਨ ਬਣ ਗਈ ਹੈ। ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਭਾਰ ਅਮੀਰ ਵਰਗ ਦੀ ਅਪੇਖਿਆ ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿਣ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਵੱਧਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋ. ਕੇ. ਟੀ. ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਠੀਕ ਹੀ ਕਿਹਾ ਹੈ, “ਹਾਲਾਂਕਿ ਅਮੀਰ ਵਰਗ ਵਿੱਚ ਕਰ ਸਮਰੱਥਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਭਾਰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਉੱਤੇ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਸ਼ੇਰ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਹਿਣ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਭੇਡ ਦੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ।”

(3) ਅਕੁਸ਼ਲ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ- ਭਾਰਤੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਕਾਰਜ ਨਿਪੁੰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕਰ ਬਚਾਅ ਆਮ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਡੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇਸ਼ਪੂਰਨ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਕੈਲਡੋਰ ਦੇ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ 200 ਤੋਂ 300 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਲ ਕਰ ਬਚਾਅ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਹਿੱਸਾ ਵਸੂਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦਾ 70 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹਿੱਸਾ ਹੀ ਵਸੂਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(4) ਸਰਵਜਨਿਕ ਆਮਦਨ ਦਾ ਫਿਜ਼ੂਲ ਖਰਚ- ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦਾ ਕਾਫੀ ਹਿੱਸਾ ਫਿਜ਼ੂਲ ਖਰਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੈਰ ਵਿਕਾਸ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਕਾਫੀ ਖਰਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਇਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸਰਕਾਰੀ ਵਿਭਾਗਾਂ ਉੱਤੇ ਕਾਫੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਖਰਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਥੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ, ਰਿਸ਼ਵਤਖੋਰੀ ਅਤੇ ਲਾਲਚੀਤਾ ਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਹੈ ਅਤੇ ਕੰਮ ਦੇਰੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਤਪਾਦਕਾਂ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

(5) ਵੱਧਦਾ ਹੋਇਆ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ- ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ 5 ਸਾਲਾ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਫਲ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਵਿੱਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਸਰਵਜਨਿਕ ਵਿੱਤ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬੀਤੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ

ਨੋਟ ਦੇ ਭਾਰ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ ਉੱਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਨਿਰਭਰਤਾ ਕਾਰਨ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਭਾਰ ਵਧਣ ਨਾਲ ਕੁਝ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਖਤਰੇ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਮੁਕਤੀ ਪਾ ਕੇ ਆਤਮ ਨਿਰਭਰਤਾ ਵੱਲ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਹੋਵੇ।

ਨੋਟਸ

ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਰਤ ਦੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਗੁਣਾਂ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ।

ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਸੁਝਾਅ (Suggestions to Improve Fiscal Policy)

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਫੁਰਤੀਲੀ ਗਤੀ ਦੇਣ ਲਈ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕੁਝ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ-

- (1) ਕਰਾਰੋਪਣ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਮਦਨ- ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਵੱਧਦੇ ਹੋਏ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਕਰਾਰੋਪਣ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੇ। ਇਸ ਲਈ ਕਰਾਰੋਪਣ ਦੇ ਨਵੇਂ ਖੇਤਰ ਲੱਭਣੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ। ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਵਸੂਲ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਉਦਯੋਗ/ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਸਬੰਧੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਰਤਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਜਿਹੜਾ ਗਰੀਬਾਂ ਉੱਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਘੱਟ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਤੇ ਗੈਰ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਖੇਤਰ ਦੇ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨਤਾ ਲਿਆਂਦੀ ਜਾ ਸਕੇ।
- (2) ਕਰ ਬਚਾਅ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ- ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਿਆ ਸੰਗਤ ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਬਣਾਈ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਕਰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕ ਨਿਪੁੰਨ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਚੋਰੀ ਹੋਵੇ। ਕਰ ਢਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦੇ ਨਾਲ ਕਰਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਵਧੇ।
- (3) ਗੈਰ ਵੇਤਨ ਵਰਗ ਉੱਤੇ ਕਰ ਭਾਰ- ਗੈਰ ਵੇਤਨ ਵਰਗ ਉੱਚੀ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਰਾਂ ਤੋਂ ਬਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਰਗ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਹਿੱਸਾ ਗੈਰ-ਜ਼ਰੂਰੀ ਉਪਭੋਗ ਉੱਤੇ ਖਰਚ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਕਿ ਲੋਕ ਕਰਾਂ ਤੋਂ ਨਾ ਬਚ ਸਕਣ।
- (4) ਸਰਵਜਨਿਕ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੀ ਕਾਰਜ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ- ਮੰਦਭਾਗ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਰਵਜਨਿਕ ਉਦਯੋਗਾਂ ਤੋਂ ਕਾਫੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਉਦਯੋਗ ਘਾਟੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਰਜ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਇਸ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਖਰਚ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।
- (5) ਸਮਾਜਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਅਤੇ ਕਲਿਆਣ ਉੱਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਰਚ- ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦਾ ਭਾਰ, ਜਿਹੜਾ ਗਰੀਬਾਂ ਉੱਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਉਸ ਨੂੰ ਟਾਲਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਤਾਂ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਅਤੇ ਕਲਿਆਣ ਉੱਤੇ ਕਰਨ ਤਾਂ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲਾਭ ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ, ਸਿਹਤ ਆਦਿ ਸੇਵਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਰਚ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।
- (6) ਬੱਚਤ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀ ਨਿਰਮਾਣ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ- ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਪੂੰਜੀ ਨਿਰਮਾਣ ਦੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਨੀਤੀ ਦੁਆਰਾ ਉਪਭੋਗ ਨੂੰ ਨਿਰ-ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਬੱਚਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।
- (7) ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਉੱਤੇ ਘੱਟ ਨਿਰਭਰਤਾ- ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰਤਾ ਘੱਟ ਹੋ ਸਕੇ। ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਫੁਰਤੀਲੀ ਗਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਮੰਦੀ ਸਮੇਂ ਲਏ ਗਏ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵਿਵੇਕਪੂਰਨ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਨੀਤੀ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਮੰਦੀ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ੀ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਬੀਤੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਅਸਧਾਰਣ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਸਥਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਪੂੰਜੀਗਤ ਖਰਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਯੁੱਧ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪ੍ਰਤੀ ਰੱਖਿਆ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਵਾਧੇ ਨਾਲ ਵੀ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਵਧਿਆ ਹੋਇਆ ਖਰਚ ਵੀ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਜ਼ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਵਿਆਪਕ ਵਾਧੇ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

15.1 ਨਿੱਜੀ (ਵਿਅਕਤੀਗਤ) ਅਤੇ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਤੁਲਨਾ (Comparison between Private and Public Debt)

ਨੋਟ

ਨਿੱਜੀ ਜਾਂ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਜ਼ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਜ਼ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕਾਂ ਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਪਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਵਿਅਕਤੀ ਅਤੇ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਗ੍ਰਹਿ ਉਧਾਰ ਲਏ ਗਏ ਧਨ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੁਝ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ, ਨਿੱਜੀ ਕਰਜ਼ ਧਨ ਨੂੰ ਇਕ ਇਸਤੇਮਾਲ ਤੋਂ ਹਟਾ ਕੇ ਦੂਸਰੇ ਇਸਤੇਮਾਲ ਵੱਲ ਸਥਾਨਾਂਤਰ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਨਾਲ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤਪਾਦਕੀ ਉਪਯੋਗਾਂ (Productive Uses) ਦਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਖੇਤਰ ਪਸੰਦ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਯੋਗਾਂ ਲਈ ਬਲੀਦਾਨ (Sacrifice) ਕਰਜ਼ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਪਸੰਦ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਜ਼ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮੂਲ ਤੌਰ ਤੇ ਧਨ ਦੇ ਇਕ ਇਸਤੇਮਾਲ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਇਸਤੇਮਾਲ ਵੱਲ ਸਥਾਨਾਂਤਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲੋਕ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਕਰਜ਼ ਵਿਚਕਾਰ ਪਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਮੁੱਖ ਫਰਕ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਹਨ-

- (1) ਸਰਕਾਰ ਕੋਲ ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੋਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਸਰੋਤ (Sources) ਉਪਲੱਬਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ।
- (2) ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਲਏ ਗਏ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਸਾਰੇ ਸਮਾਜ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਨਿੱਜੀ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਧਨ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੇਵਲ ਉਧਾਰ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਲਾਭ ਲਈ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- (3) ਸਰਕਾਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਧਾਰ ਦੇਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਵਿਅਕਤੀ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।
- (4) ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਜ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਚੰਗੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਨਿੱਜੀ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਉਤੇ ਵਿਆਜ਼ ਦੀ ਦਰ ਨੀਵੀਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਨਿਗਮ (Corporations) ਸਰਕਾਰ ਜਿਹੀਆਂ ਹੀ ਅਸਾਨ ਦਰਾਂ ਉਤੇ ਕਰਜ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਣ।
- (5) ਸਰਕਾਰ ਤਾਂ ਸਧਾਰਣ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਤਪਾਦਕੀ ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਹੀ ਉਧਾਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਵਿਅਕਤੀ ਉਪਭੋਗ ਲਈ ਵੀ ਉਧਾਰ ਲੈ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- (6) ਲੋਕ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਅਦਾਇਗੀ ਲੋਕ ਆਮਦਨ ਤੋਂ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿ ਲੋਕ ਉਦਮਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਕਮਾਈ ਵਿੱਚੋਂ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਨਾਲ ਭਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨਿੱਜੀ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਭਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ (Nature) ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- (7) ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਨੀਤੀ (Policy) ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਧਾਰ (Borrowing) ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਟਾਲਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਧਾਰ ਨਾਲ ਆਰਥਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸਥਿਰਤਾ ਲਿਆਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਮਿਲੇ। ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਓ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਖਰੀਦ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਘੱਟ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਲਿਆਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਮੰਦੀ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਉਧਾਰ ਨਾਲ ਕੁਝ ਕਿਸਮ ਦੇ ਖਰਚੇ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਮਰੱਥ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦਾ ਪੱਧਰ ਉਚਾ ਚੁੱਕਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਪਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਜੇਕਰ ਧਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਉਧਾਰ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ।

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ

ਨਿੱਜੀ ਕਰਜ਼ ਧਨ ਨੂੰ ਇਕ ਉਪਯੋਗ ਤੋਂ ਹਟਾ ਦੂਜੇ ਉਪਯੋਗ ਵੱਲ ਸਥਾਨਾਂਤਰ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਖਾਲੀ ਥਾਵਾਂ ਭਰੋ (Fill in the blanks)

1. ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ ਰਾਜ ਵੱਲੋਂ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕ ਹੈ।
2. ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਰਤ ਦੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਤੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।
3. ਭਾਰਤੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਕਰਾਂ ਦੀ ਅਧਿਕਤਾ ਹੈ।

- ਨੋਟ
4. ਕਰਜ਼ ਧਨ ਨੂੰ ਇਕ ਉਪਯੋਗ ਤੋਂ ਹਟਾ ਕੇ ਦੂਜੇ ਉਪਯੋਗ ਵੱਲ ਸਥਾਨਾਂਤਰ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।
 5. ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਨਾਲ ਭਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨਿੱਜੀ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਭਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

15.2 ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ (Objects of Public Debt)

(1) ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਰਾਜਸਵ (Revenue) ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਆਮ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਉਸ ਖੂਹ ਨੂੰ ਪੁੱਟਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ ਖਰਚ ਅਤੇ ਉਡੀਕ ਦੀ ਆਮਦਨ (Expected Revenue) ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਕਦੇ ਵਧੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਖਰਚ ਕਾਰਨ ਜਾਂ ਹੜ੍ਹ, ਸੋਕਾ, ਭੂਚਾਲ ਅਤੇ ਛੂਤ ਦੇ ਰੋਗ ਜਿਵੇਂ ਅੰਚਿਤਵਿਆ ਅਚਾਨਕ ਸੰਕਟਾਂ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਕਾਰਨ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਆਮਦਨ ਉਸ ਦੇ ਖਰਚੇ ਤੋਂ ਘੱਟ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਦੇਸ਼ੀ ਜਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਧਨ ਉਧਾਰ ਲੈ ਕੇ ਕੰਮ ਚਲਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਉਹ ਆਮਦਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਸਾਰੇ ਕਰਾਂ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਰਾਜਸਵ ਸਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

(2) ਮੰਦੀ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ (In Times of Depression)- ਮੰਦੀ ਉਸ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕੀਮਤਾਂ ਡਿੱਗ ਰਹੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਧਨ ਉਦਮਾਂ ਵਿੱਚ ਲਗਾਉਣ ਦੇ ਸਾਹਸ ਦਾ ਆਭਾਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਉਦੋਂ ਦੂਰ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਅਜਿਹਾ ਉਦੋਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਰਵਜਨਿਕ ਨਿਰਮਾਣ ਕਾਰਜਾਂ ਉੱਤੇ ਜਾਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਨ ਉਪਯੋਗੀ ਅਤੇ ਸਥਾਪਿਤ ਸੇਵਾਵਾਂ (Infra Structure Services) ਉੱਤੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਪਰ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਲੋਕ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਾਧਾਨ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸਮਰੱਥ ਮੰਗ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਕਮੀ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਧਾਰ ਲੈਣ ਦਾ ਹੀ ਰਸਤਾ ਬੱਚਦਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬੈਂਕਾਂ ਤੋਂ ਉਧਾਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਨਿਵੇਸ਼ ਲਈ ਵਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕੇ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਸਮਰੱਥ ਮੰਗ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡਿੱਗਦੀ ਹੋਈਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਮੰਦੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਉਭਰਨ ਵਿੱਚ ਸਮਝੀ ਲਿਆਉਣ ਵਿੱਚ ਸਮਰੱਥ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

(3) ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਓ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ (To Curb Inflation)- ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਓ ਵੱਧਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਕਰਜ਼ ਲੈ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਕਾਫੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਖਰੀਦ ਸ਼ਕਤੀ ਵਾਪਿਸ ਲੈ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਵਧਣ ਤੋਂ ਰੋਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਆਧੁਨਿਕ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਇਹ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਰਾਧਾਨ ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਓ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਆਰਥਿਕ ਉਪਾਉ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਉਧਾਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਧਨ ਨੂੰ ਜੇਕਰ ਉਤਪਾਦਕੀ ਇਸਤੇਮਾਲ ਵਿੱਚ ਨਾ ਲਗਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਉੱਤੇ ਉਸ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਅਲੱਗ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਫਾਲਤੂ ਕਰ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਰਾਜਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਬੇਕਾਰ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਪੈਂਦੇ ਸਥੀਤੀਜਨਕ ਦਬਾਅ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ।

(4) ਵਿਕਾਸ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਲਈ ਧਨ ਪ੍ਰਬੰਧ (To Finance Development Plans)- ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਇਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਧਨ ਦੀ ਘਾਟ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਅਜਿਹੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਉਂਕਿ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕਰ ਦੇਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਭਾਰੀ ਕਰਾਧਾਨ ਦਾ ਵੀ ਆਸਰਾ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦੀ ਪਰ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਗਰੀਬੀ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ ਵੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਕਾਸ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿੱਤ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕੋ-ਇਕ ਰਸਤਾ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਹੀ ਬੱਚਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰ ਵਿਕਾਸ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿੱਤ ਵਿਵਸਥਾ ਲਈ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਜਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਜਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਤੋਂ ਉਧਾਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ।

(5) ਸਰਕਾਰੀ ਉਦਮਾਂ ਲਈ ਧਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ (To Finance Public Enterprises)- ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੇ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਉਦਮਾਂ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਲਈ ਵੀ ਧਨ ਉਧਾਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਉਦਮ ਆਮ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਉਤਪਾਦਕੀ ਉਦਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਨਾਲ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

(6) ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਿਹਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ (Expansion of Education and Health Services)- ਸਰਕਾਰ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਿਹਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਦੂਜੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਵਿਸਥਾਰ ਲਈ ਵੀ ਉਧਾਰ ਲੈ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਆਮ ਸਮਾਜਿਕ ਕਲਿਆਣ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਵਾਧਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪ੍ਰਤੱਖ ਪ੍ਰਤੀਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਜਿਹੜਾ ਮੁਦਰਾ ਸਬੰਧੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਉਤਪਾਦਕ (Productive) ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

(7) ਯੁੱਧ ਲਈ ਧਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ (To Finance War)- ਸਰਕਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਰੱਖਿਆ ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਵੀ ਉਧਾਰ ਲੈ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਵੱਧਦੇ ਹੋਏ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਣਾਅ ਅਤੇ ਯੁੱਧ ਦੇ ਵਰਤਮਾਨ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਤੀ ਰੱਖਿਆ ਸੇਵਾਵਾਂ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਸਾਜੋ-ਸਮਾਨ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਬਾਰੇ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਧਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਕੇਵਲ ਕਰਾਧਾਨ (Taxation) ਨਾਲ ਹੀ ਆਧੁਨਿਕ ਯੁੱਧਾਂ ਲਈ ਧਨ ਪ੍ਰਬੰਧ ਔਖਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਰੀ ਕਰਾਧਾਨ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਉਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰੋਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਬਾਹਰੋਂ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਨੋਟ

(8) ਸਮਾਜਿਕ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਲਈ- ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਲਈ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਉਦਯੋਗ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਦਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀਕਰਨ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖੁਦ ਚਲਾ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਉਦਯੋਗਾਂ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਪੂੰਜੀ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਸਰਕਾਰ ਕੇਵਲ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਕਰਦੀ ਹੈ।

(9) ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਤੱਕ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਖਰਚ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਬਾਰੇ- ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਰਾਂ ਤੋਂ ਜਿਹੜੀ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਲ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਉਪਲੱਬਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਖਰਚ ਤਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਲ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਧਨ ਦੇ ਅਭਾਵ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਕਰਜ਼ ਲੈ ਕੇ ਖਰਚ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਲ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਉਤੇ ਉਸ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

(10) ਲੋਕਮੱਤ ਨੂੰ ਅਨੁਕੂਲ ਬਣਾਉਣ ਲਈ- ਜਦੋਂ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੀ ਕਰ ਦੇਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਰਜ਼ ਲੈਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਦੇ-ਕਦੇ ਜਨਤਾ ਦੀ ਕਰਦਾਨ ਸਮਰੱਥਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਣ ਉਤੇ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਕਿ ਲੋਕਮੱਤ ਅਨੁਕੂਲ ਬਣਿਆ ਰਹੇ। ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਭਾਰੀ ਕਰ ਲਗਾ ਕੇ ਕਰਦਾਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ।

ਟਾਸਕ

ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਓ ਉਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰੋ।

ਸਵੈ-ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਬਹੁ ਵਿਕਲਪੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Multiple Choice Questions)

6. ਅਚਾਨਕ ਸੰਕਟ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਸਰੋਤਾਂ ਨਾਲ ਧਨ ਉਧਾਰ ਲੈ ਕੇ ਕੰਮ ਚਲਾਉਂਦੀ ਹੈ?

(ਅ) ਕੇਵਲ ਦੇਸ਼ੀ	(ਬ) ਕੇਵਲ ਵਿਦੇਸ਼ੀ
(ਸ) ਦੇਸ਼ੀ ਜਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ	(ਦ) ਸਾਰੇ
7. ਮੰਦੀ ਕਿਸ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ?

(ਅ) ਜਦੋਂ ਕੀਮਤਾਂ ਡਿੱਗ ਰਹੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ	(ਬ) ਜਦੋਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵੱਧ ਰਹੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।
(ਸ) ਜਦੋਂ ਕੀਮਤਾਂ ਸਮਾਨ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ	(ਦ) ਉਪਰਲੇ ਸਾਰੇ
8. ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕਿਸ ਦੀ ਘਾਟ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ?

(ਅ) ਮਿਹਨਤ ਦੀ	(ਬ) ਸੰਗਠਨ ਦੀ
(ਸ) ਧਨ ਦੀ	(ਦ) ਸਾਹਸ ਦੀ

15.3 ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ (Classification of Public Debt)

ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਇਸਤੇਮਾਲ, ਉਦੇਸ਼ ਦਾ ਸਮਾਂ, ਭੁਗਤਾਨ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਆਦਿ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਅਨੇਕਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਗੀਕ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਸਮਾਂ ਅੱਗੇ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ-

(1) ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਕਰਜ਼ (Internal and External Debt)

ਅੰਦਰੂਨੀ ਕਰਜ਼ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਹੀ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਬਾਹਰੀ ਕਰਜ਼ ਵਿਦੇਸ਼ੀ

ਨੋਟ ਸਰਕਾਰਾਂ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਦੇਣਦਾਰੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਡਾਲਟਨ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, “ਕੋਈ ਕਰਜ਼ ਅੰਦਰੂਨੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਜਾਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਉਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਕਰਜ਼ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਸਰਵਜਨਿਕ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੁਆਰਾ ਕੰਟਰੋਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਰਜ਼ ਬਾਹਰੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਜਾਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਉਸ ਖੇਤਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।” ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ ਉਤੇ ਵਿਆਜ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਨਾਲ ਕਰਜ਼ਾਈ ਦੇਸ਼ (Debtor Country) ਦੇ ਖਰਚਿਆਂ ਆਦਿ ਮਗਰੋਂ ਆਮਦਨ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅੰਦਰੂਨੀ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਵਿਆਜ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਕਰਨ ਨਾਲ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਅੰਦਰੂਨੀ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਉਤੇ ਵਿਆਜ ਚਾਹੇ ਕਰਦਾਤਾਵਾਂ ਉਤੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਲੈ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਯੁੱਧ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਵਿਆਜ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਉਤੇ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ, ਉਹ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਗੋਲਮਾਲ ਤਰੀਕਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਰਦਾਤਾ ਦੀ ਇਕ ਜੇਬ ਤੋਂ ਧਨ ਲੈ ਕੇ ਉਸੇ ਨੂੰ ਦੂਜੀ ਜੇਬ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅਜਿਹੇ ਵਿਆਜ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਦਾ ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਉਤਪਾਦਨ ਸਮਰੱਥਾ ਉਤੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ, ਹਾਂ, ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਤਪਾਦਨ ਉਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕੁਝ ਉਸ ਦੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਣ, ਫਿਰ ਵੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਜੇਕਰ ਉਤਪਾਦਕੀ ਕਾਰਜਾਂ (Productive Purposes) ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਚਾਹੇ ਯੁੱਧ ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾੜਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਪਹਿਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਉਥੋਂ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਬਚਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਸਿੱਧ ਹੋਣਗੇ, ਜਿਸ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਿਆਗ ਜਾਂ ਬਲੀਦਾਨ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।

(2) ਉਤਪਾਦਕ ਅਤੇ ਅਣ-ਉਤਪਾਦਕ ਕਰਜ਼ (Productive and Unproductive Debt)

ਇਹ ਵਰਗੀਕਰਨ ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਉਪਭੋਗ ਉਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦਾ ਉਪਭੋਗ ਉਤਪਾਦਕ ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਣ-ਉਤਪਾਦਕ ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਵੀ। ਉਤਪਾਦਕ ਕਰ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਅਜਿਹੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰੇਲਵੇ, ਬਿਜਲੀ ਦੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸਿੰਚਾਈ ਦੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਸਾਲਾਨਾ ਵਿਆਜ ਨੂੰ ਅਦਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਅੰਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੂਲ ਧਨ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਤਪਾਦਕ ਜਾਂ ਪੁਨਰ ਉਤਪਾਦਕ (Productive or Reproductive) ਕਰਜ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਿੱਛੇ ਉਨੇ ਹੀ ਮੁੱਲ ਦੀ ਜਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮੁੱਲ ਦੀ ਉਹ ਸੰਪਤੀ ਜਿਹੜੀ ਕਰਜ਼ ਚੁਕਾਉਣ ਲਈ (Assets) ਰੱਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਤਪਾਦਕ ਕਰਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਕਰਦਾਤਾ ਉਤੇ ਕੋਈ ਭਾਰ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੇ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਅਣਉਤਪਾਦਕ ਕਰਜ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕੋਈ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਯੁੱਧ (War)। ਇਸ ਲਈ ਫਲਹੀਣ ਜਾਂ ਉਤਪਾਦਕ ਕਰਜ਼ (Debt Weight of Unproductive Debt) ਉਹ ਕਰਜ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਿੱਛੇ ਕੋਈ ਸੰਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਜਿਹੜੀ ਕਰਜ਼ ਚੁਕਾਉਣ ਲਈ ਹੋਵੇ। ਅਣਉਤਪਾਦਕ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਯੁੱਧ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਪਰ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਬਜਟ ਦੇ ਘਾਟੇ ਵੀ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

(3) ਸੋਧਿਆ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਸੋਧਿਆ ਕਰਜ਼ (Redeemable and Irredeemable Debt)

ਸੋਧਿਆ ਕਰਜ਼ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਸੋਧਿਆ ਕਰਜ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਸਰਕਾਰ ਇਹ ਵਾਅਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਮਿਤੀ ਉਤੇ ਅਦਾ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਆਦੀ ਕਰਜ਼ (Terminable Debt) ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਸਬੰਧੀ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਵਾਅਦਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੈਰ-ਸੋਧਿਆ ਅਤੇ ਬੇਮਿਆਦੀ (Irredeemable or Perpetual Debt) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਰਜ਼ ਪ੍ਰਤੀ ਦੇਅ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਦੀ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰ ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰ ਆਮਦਨ ਤੋਂ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਭੁਗਤਾਨ ਦਾ ਸਰਵੋਤਮ ਉਪਾਉ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਕਰਜ਼ ਲਈ ਨਵੇਂ ਕਰ ਲਗਾਉਣੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਸੋਧੇ ਜਾਂ ਮਿਆਦੀ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਵਿਆਜ ਅਤੇ ਮੂਲ ਧਨ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਹੀ ਅਦਾਇਗੀ ਕਿਸੇ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਮਿਤੀ ਵਿੱਚ ਕਰਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਸੋਧਿਆ ਜਾਂ ਬੇਮਿਆਦੀ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਵਿਆਜ ਦੀ ਹੀ ਅਦਾਇਗੀ ਨਿਯਮਿਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਰਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਸੋਧਿਆ ਜਾਂ ਮਿਆਦੀ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਅਲਪ ਕਾਲੀਨ, ਮੱਧਕਾਲੀਨ ਅਤੇ ਲੰਮੇ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੁਬਾਰਾ ਵਰਗੀਕ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਲਪ ਕਾਲੀਨ ਕਰਜ਼ (Short Term Debts) 3 ਤੋਂ 9 ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋਜ਼ (Mature) ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਜਿਵੇਂ ਰਾਜਕੋਸ਼ ਪੱਤਰ (Treasury Bills)। ਅਜਿਹੇ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਉਤੇ ਵਿਆਜ ਦੀ ਦਰ ਸਧਾਰਣ ਤੌਰ ਤੇ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਵਾਲੇ ਕਰਜ਼ੇ (Long Term Debts) ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ 10 ਸਾਲ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਅਜਾ ਪੈਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਵਿਆਜ ਦੀ ਦਰ ਉੱਚੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੱਧ ਕਾਲੀਨ ਕਰਜ਼ (Medium Term Debts) ਅਲਪਕਾਲੀਨ ਅਤੇ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਦਰਮਿਆਨ ਜਾਂ ਲੱਗਭਗ 5 ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਪੈਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਆਜ ਦੀ ਦਰ ਵੀ ਮੱਧਮ ਦਰਜੇ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਨਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਤੇ ਨਾ ਬਹੁਤ ਘੱਟ।

ਨੋਟ

(4) ਨਿਧੀਜਨ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਨਿਧੀਜਨ ਕਰਜ਼ (Funded and Unfunded Debt)

ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਧੀਜਨ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਨਿਧੀਜਨ ਜਾਂ ਅਸਥਾਈ ਕਰਜ਼ (Funded and Unfunded of Floating Debts) ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਰਗੀਕ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਿਧੀਜਨ ਕਰਜ਼ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਵਾਲੇ ਕਰਜ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਜਾਂ ਤਾਂ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਇਕ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਇਹ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਵਾਅਦਾ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਧੀਜਨ ਕਰਜ਼ ਉਹ ਕਰਜ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜਾਂ ਤਾਂ ਇਕ ਸਾਲ ਬਾਦ ਪ੍ਰਤਿਦੇਯ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਪ੍ਰਤਿਦੇਯ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਅਨਿਧੀਜਨ ਕਰਜ਼ ਉਹ ਕਰਜ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਇਕ ਸਾਲ ਦੇ ਅੰਦਰ-ਅੰਦਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਬਾਂਡ (Treasury Bonds) ਨਿਧੀਜਨ ਕਰਜ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ 3 ਜਾਂ 6 ਮਹੀਨੇ ਲਈ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਤਾਂ ਇਕ ਸਾਲ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ।

ਫਿਰ ਵੀ ਇੱਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਵਰਨਣਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਨਿਧੀਜਨ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਉਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਨੂੰ ਵਿਆਜ ਦੀ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਰਕਮ ਨਿਯਮਿਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਦਾ ਕਰਦੀ ਰਹੇ। ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੂਲ ਧਨ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਦੀ ਗੱਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਇੱਛਾ ਉਤੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਜਾਂ ਬਾਂਡ ਦੇ ਪਾਰਕ ਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਅਧਿਕਾਰ ਕੀ ਉਹ ਧਨ ਰਾਸ਼ੀ ਉਤੇ ਵਿਆਜ ਦਿੰਦਾ ਰਹੇ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਉਧਾਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

(5) ਇਛੁਕ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਰਜ਼ (Voluntary and Compulsory Loans)

ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਜ਼ ਆਮ ਤੌਰ ਉਤੇ ਇਛੁਕ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਤੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਛੁਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਬਾਂਡ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਕੰਟਰੋਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਚਲਨ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਯੁੱਧ ਜਿਹੇ ਸੰਕਟਕਾਲ ਦੇ ਮੌਕੇ ਉਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕਰਜ਼ ਦੇਣ ਲਈ ਦਬਾਅ ਪਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਓ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਤੋਂ ਖਰੀਦ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਘੱਟ ਹੋ ਸਕੇ ਅਤੇ ਵੱਧਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਲਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਰਜ਼ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ (Over-Subscribed) ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਾਖ (Credit) ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਾਫੀ ਚੰਗੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਦੂਜੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਜ਼ ਪੱਤਰਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸਰਕਾਰੀ ਜਾਮਨੀਆਂ ਜਾਂ ਕਰਜ਼ ਪੱਤਰਾਂ (Government Securities) ਅਤੇ ਵਿਆਜ ਦੀ ਦਰ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਜ਼ ਪੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਨਿਵੇਸ਼ (Investment) ਦੇ ਲਈ ਸਰਵੋਤਮ ਕਰਜ਼ ਪੱਤਰ ਜਾਂ ਜਾਮਨੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਰਕਾਰੀ ਜਾਮਨੀਆਂ ਉਤੇ ਵਿਆਜ ਦੀ ਦਰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਜਨਤਾ ਕੋਲੋਂ ਇਛੁਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਰਜ਼ ਮਿਲਣਾ ਕੁਝ ਔਖਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

(6) ਸੂਦ ਸਣੇ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਸੂਦ ਕਰਜ਼ (With Rate of Interest and Without Rate of Interest)

ਜੇਕਰ ਸੂਦ ਸਣੇ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਉਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਦਰ ਨਾਲ ਵਿਆਜ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਬਿਨਾਂ ਸੂਦ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਉਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵਿਆਜ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ ਪੈਂਦਾ।

(7) ਖਰੀਦਯੋਗ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਖਰੀਦਯੋਗ ਕਰਜ਼ (Purchasable and Non-Purchasable Debt)

ਖਰੀਦਯੋਗ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਜਾਮਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਤੰਤਰਤਾਪੂਰਵਕ ਖਰੀਦਿਆ ਅਤੇ ਵੇਚਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਗੈਰ-ਖਰੀਦਯੋਗ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਜਾਮਨੀਆਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਸੁਤੰਤਰਤਾਪੂਰਵਕ ਖਰੀਦਿਆ ਜਾਂ ਵੇਚਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਕੇਵਲ ਪੂਰਣ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਦਰਾਂ 'ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਹੀ ਵਾਪਿਸ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

(8) ਕੁੱਲ ਕਰਜ਼ ਅਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰਜ਼ (Total Debt and Net Debt)

ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮੇਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਜਿੰਨੇ ਕਰਜ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਯੋਗ ਨੂੰ ਕੁੱਲ ਕਰਜ਼ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਕੋਸ਼ ਇਕੱਠਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਕੋਸ਼ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਨੂੰ ਕੁੱਲ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਜੋ ਕੁਝ ਬਾਕੀ ਬਚਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰਜ਼ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ (9) ਅਲਪ ਕਾਲੀਨ ਅਤੇ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਕਰਜ਼ (Short Term and Long Term Debt)

ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਕਰਜ਼ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅਲਪ ਕਾਲੀਨ ਕਰਜ਼ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸਾਲ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਵਾਪਿਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਬਜਟ ਦੀ ਸਥਾਈ ਘਾਟ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਸਬੰਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰ ਬਹੁਤ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਕਰਜ਼ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦੀਰਘ ਕਾਲੀਨ ਕਰਜ਼ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਿਸ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ, ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਨੂੰ ਵਿਆਜ ਮਿਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਥਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੱਚ ਅਤੇ ਝੂਠ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰੋ

(State Whether the following statements are True or False)

9. ਅੰਦਰੂਨੀ ਕਰਜ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅੰਦਰ ਤੋਂ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
10. ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ ਉਤੇ ਵਿਆਜ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਨਾਲ ਕਰਜ਼ਾਈ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧ ਆਮਦਨ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
11. ਜਦੋਂ ਕਰਜ਼ ਪ੍ਰਤੀ ਦੇਅ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਦੀ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।
12. ਅਨਿਧੀਜਨ ਕਰਜ਼ ਉਹ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਇਕ ਸਾਲ ਦੇ ਅੰਦਰ-ਅੰਦਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
13. ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮੇਂ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਜਿੰਨੇ ਕਰਜ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਯੋਗ ਨੂੰ ਕੁੱਲ ਕਰਜ਼ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

15.4 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)

- ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਰਤ ਦੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਕਰ ਨਾਲ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਿੱਚ ਉਸ ਅਨੁਪਾਤ ਤੋਂ ਘੱਟ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਕਰ ਦਾ 20 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਹਿੱਸਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ 22.42 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ, ਸਵੀਡਨ ਵਿੱਚ 26.3 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ, ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਵਿੱਚ 27.9 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ, ਨੀਦਰਲੈਂਡ ਵਿੱਚ 29.2 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ, ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ 30.4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਰਿਹਾ ਹੈ।
- ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਵੱਧਦੇ ਹੋਏ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਕਰਾਰੋਪਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੇ। ਇਸ ਲਈ ਕਰਾਰੋਪਣ ਦੇ ਨਵੇਂ ਖੇਤਰ ਲੱਭਣੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ।
- ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ, ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਅਸਧਾਰਣ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਸਥਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀਗਤ ਖਰਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਯੁੱਧ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪ੍ਰਤੀ ਰੱਖਿਆ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਵਾਧੇ ਨਾਲ ਵੀ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਵਧਿਆ ਹੋਇਆ ਖਰਚ ਵੀ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਜ਼ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਵਿਆਪਕ ਵਾਧੇ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।
- ਨਿੱਜੀ ਕਰਜ਼ ਨੂੰ ਇਕ ਇਸਤੇਮਾਲ ਤੋਂ ਹਟਾ ਕੇ ਦੂਜੇ ਇਸਤੇਮਾਲ ਵੱਲ ਸਥਾਨਾਂਤਿਤ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਤੋਂ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤਪਾਦਕੀ ਉਪਯੋਗਾਂ (Productive Uses) ਦਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿ ਗੈਰ-ਸਰਕਾਰੀ ਖੇਤਰ ਪਸੰਦ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਯੋਗਾਂ ਲਈ ਬਲੀਦਾਨ (Sacrifice) ਕਰਨਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਪਸੰਦ ਕਰਦੀ ਹੈ।
- ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਆਮ ਤੌਰ ਉਤੇ ਉਸ ਖਾਈ ਨੂੰ ਪੁੱਟਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ ਖਰਚ ਅਤੇ ਹਾਰ ਦੇਖਦੀਆਂ ਆਮਦਨੀਆਂ (Expected Revenue) ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।
- ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਓ ਵੱਧਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਨਾਂਮ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਕਰਜ਼ ਲੈ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਕਾਫੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਖਰੀਦ ਸ਼ਕਤੀ ਵਾਪਿਸ ਲੈ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਵਧਣ ਤੋਂ ਰੋਕ ਸਕਦੀ ਹੈ।
- ਅੰਦਰੂਨੀ ਕਰਜ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਬਾਹਰੀ ਕਰਜ਼ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਰਕਾਰਾਂ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਦੇਣਦਾਰੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਡਾਲਟਨ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, “ਕੋਈ ਕਰਜ਼ ਅੰਦਰੂਨੀ ਹੈ ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਜਾਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਉਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ, ਜਿਹੜਾ ਕਰਜ਼ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਸਰਵਜਨਿਕ ਅਧਿਕਾਰੀ

ਦੁਆਰਾ ਕੰਟਰੋਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਾਰਜ ਬਾਹਰੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਜਾਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਉਸ ਖੇਤਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।”

- ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਉਤਪਾਦਕ ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਣ-ਉਤਪਾਦਕ ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਵੀ। ਉਤਪਾਦਕ ਕਰਜ਼ੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਅਜਿਹੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰੇਲਵੇ-ਬਿਜਲੀ ਦੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸਿੰਚਾਈ ਦੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਸਾਲਾਨਾ ਵਿਆਜ ਨੂੰ ਅਦਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਅੰਤ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਮੂਲ ਧਨ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- ਸੋਧਿਆ ਕਰਜ਼ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਸੋਧਿਆ ਕਰਜ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਸਰਕਾਰ ਇਹ ਵਾਅਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਮਿਤੀ ਉੱਤੇ ਅਦਾ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਆਦੀ ਕਰਜ਼ (Terminable Debt) ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਬਾਰੇ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਵਾਅਦਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੈਰ-ਸੋਧਿਆ ਜਾਂ ਬੇਮਿਆਦੀ (Irredeemable or Perpetual Debt) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

15.5 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)

- ਰਾਹ ਦੇਖਦੀਆਂ (Expected)-ਪੂਰਵ ਅਨੁਮਾਨਿਤ।
- ਕਰਜ਼ਦਾਰ (Debtor)-ਕਰਜ਼ ਲੈਣ ਵਾਲਾ।

15.6 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)

1. ਹੇਠ ਲਿਖਿਆਂ ਉੱਤੇ ਸੰਖੇਪ ਟਿੱਪਣੀ ਲਿਖੋ।
(ਅ) ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਕਰਾਂ ਦਾ ਘੱਟ ਹਿੱਸਾ।
(ਬ) ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦੀ ਅਧਿਕਤਾ।
2. ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਕੀ ਸੁਝਾਅ ਹਨ?
3. ਨਿੱਜੀ ਕਰਜ਼ ਅਤੇ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਵਿੱਚ ਕੀ ਫਰਕ ਹੈ?
4. ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਕੀ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ?
5. ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਣ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰੋ।

ਉਤਰ: ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Answer : Self Assessment)

(1) ਸਾਧਨ	(2) ਚਾਰ ਗੁਣਾਂ	(3) ਅਪ੍ਰਤੱਖ	(4) ਨਿੱਜੀ
(5) ਵੱਖ	(6) (ਸ)	(7) (ਅ)	(8) (ਸ)
(9) ਸੱਚ	(10) ਝੂਠ	(11) ਸੱਚ	(12) ਝੂਠ
(13) ਸੱਚ			

15.7 ਸੰਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਬੁਕਸ

1. ਲੋਕ ਵਿੱਤ- ਐਚ. ਐਲ. ਭਾਟੀਆ, ਵਿਕਾਸ ਪਬਲਿਸਿੰਗ ਹਾਊਸ ਪ੍ਰਾ. ਲਿ.।
2. ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ- ਮੰਜੂਸ਼ਾ ਸ਼ਰਮਾ, ਓ. ਪੀ. ਬੋਹਰਾ, ਰਵੀ ਬੁਕਸ।
3. ਮਨੀ ਬੈਂਕਿੰਗ : ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਟਰੇਡ ਐਂਡ ਪਬਲਿਕ ਫਾਇਨੈਂਸ-ਨੀ. ਥਾਈ ਸੋਮ ਸ਼ੇਖਰ, ਅਨਮੋਲ 2004।
4. ਪਬਲਿਕ ਫਾਇਨੈਂਸ-ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ ਪ੍ਰਸਾਦ, ਏ. ਬੀ. ਡੀ. ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ, 2011।

ਨੋਟ

ਇਕਾਈ-16 : ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ : ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ

(Effect of Public Debt : Public Debt and Economic Growth)

ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ (Contents)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

- 16.1 ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪ੍ਰਭਾਵ (Other Effects of Public Debt)
- 16.2 ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਭਾਰ (Burden of Public Debt)
- 16.3 ਕਰਜ਼ ਬਨਾਮ ਕਰ (Loans Vs Taxes)
- 16.4 ਕਰ ਅਤੇ ਕਰਜ਼ ਵਿੱਚ ਫਰਕ (Difference between Taxes and Loans)
- 16.5 ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ (Public Debt Management)
- 16.6 ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ (Principles of Public Debt Management)
- 16.7 ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਸੋਪਨ ਜਾਂ ਪ੍ਰਤੀਦਾਨ (Redemption of Public Debt)
- 16.8 ਕਰਜ਼ ਵਾਪਸੀ ਦੀਆਂ ਰੀਤੀਆਂ (Methods of Repayment)
- 16.9 ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਲਾਭ ਅਤੇ ਹਾਨੀਆਂ (Advantages and Dis-advantages of the Public Debt)
- 16.10 ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ (Public Debt and Economic Development)
- 16.11 ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਓ (Inflation)
- 16.12 ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਕੰਟਰੋਲ ਵਿੱਚ ਭੂਮਿਕਾ (Role in Regulating the Economy)
- 16.13 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)
- 16.14 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)
- 16.15 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)
- 16.16 ਸੰਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਇਸ ਇਕਾਈ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ-

- ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਸਬੰਧੀ।
- ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਭਾਰ ਸਬੰਧੀ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਸਬੰਧੀ।
- ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਸਬੰਧੀ।

- ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਲਾਭ ਅਤੇ ਹਾਨੀ ਸਬੰਧੀ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਸਬੰਧੀ।
- ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਸਬੰਧੀ।
- ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਓ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਲੈਣ ਸਬੰਧੀ।

ਨੋਟ

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਉਸ ਦੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ- “ਆਮਦਨ ਸਬੰਧੀ ਪ੍ਰਭਾਵ” (Revenue Effect) ਵੀ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ “ਖਰਚ ਸਬੰਧੀ ਪ੍ਰਭਾਵ” (Expenditure effects) ਵੀ।

(1) **ਆਮਦਨ ਸਬੰਧੀ ਪ੍ਰਭਾਵ (Revenue Effect)**- ਜਦੋਂ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਰੁਪਿਆ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਉਪਭੋਗ ਖਰਚ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉੱਝ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਾ ਕਰੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਰਾਧਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਲੋਕ ਸਰਕਾਰੀ ਜਾਮਨੀਆਂ (Securities) ਨੂੰ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਭੂਤਕਾਲੀਨ ਜਾਂ ਵਰਤਮਾਨ ਬੱਚਤਾਂ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਕੁਝ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ ਜਾਮਨੀਆਂ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਚਾਲੂ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਕਟੌਤੀ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਬੱਚਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਉਪਭੋਗ ਖਰਚ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਨੂੰ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

(2) **ਖਰਚ ਸਬੰਧੀ ਪ੍ਰਭਾਵ (Expenditure Effect)**- ਲੋਕ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਧਨ ਰਾਸ਼ੀ ਨੂੰ ਖਰਚ ਕਰਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ। ਇਹ ਲਾਭ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਾਭਾਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਕਰ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਖਰਚ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬਸ਼ਰਤੇ ਕਿ ਉਧਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਧਨ ਰਾਸ਼ੀ ਦਾ ਵੀ ਉੱਝ ਹੀ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਰ ਆਮਦਨ ਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅਸਲੀਅਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਇਕ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ, ਉਧਾਰ ਲਏ ਹੋਏ ਧਨ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਰ ਆਮਦਨ (Tax Revenue) ਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਭਿੰਨਤਾ (Difference) ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਕੋਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੇਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਰ ਆਮਦਨ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਧਨ ਰਾਸ਼ੀ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਸਕੂਲ ਦੇ ਭਵਨਾਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਰਾਧਾਨ ਅਤੇ ਕਰਜ਼ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ (Proceeds) ਨੂੰ ਖਰਚ ਕਰਨ ਨਾਲ ਜਿਹੜੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਕ ਸਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਕੁਝ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਫਰਕ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਧਾਰ ਲਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਧਨ ਰਾਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਪੂੰਜੀਗਤ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ (Capital Nature) ਦੇ ਖਰਚ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਣਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਲਈ ਉਪਕਰਨਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਪਰ ਕਰਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਚਾਲੂ ਜਾਂ ਰਾਜਸਵ ਖਰਚ (Current or Revenue Expenditure) ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਖਰਚ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ, ਦੂਜੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਖਰਚ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋਵੇਗਾ।

16.1 ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪ੍ਰਭਾਵ (Other Effects of Public Debt)

ਅਸੀਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰਾਂਗੇ ਕਿ ਉਪਭੋਗ, ਉਤਪਾਦਨ, ਵੰਡ ਅਤੇ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਖੇਤਰ ਉਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ-

- (1) ਉਪਭੋਗ ਉਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ,
- (2) ਉਤਪਾਦਨ ਉਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ,
- (3) ਵੰਡ ਉਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ,
- (4) ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਖੇਤਰ ਉਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ,
- (5) ਉਤਪਾਦਨ ਲਾਗਤ ਉਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ,
- (6) ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਉਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ,
- (7) ਵਿਨਯੋਗ ਉਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ।

ਨੋਟ (1) ਉਪਭੋਗ ਉਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ (Effect on Consumption)

ਜਦੋਂ ਲੋਕ ਸਰਕਾਰੀ ਜਾਮਨੀਆਂ (Government Securities) ਖਰੀਦਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖਰੀਦ ਪਿਛਲੀਆਂ ਬੱਚਤਾਂ (Past Savings) ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਕਰਨਗੇ। ਕਦੇ-ਕਦੇ ਲੋਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਾਮਨੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਉਸ ਵਰਤਮਾਨ ਆਮਦਨ ਨਾਲ ਵੀ ਖਰੀਦਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਪਭੋਗ ਦੂਜੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਉਹ ਦੂਜੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਉਪਭੋਗ ਉਤੇ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਧਨ ਰਾਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਬਾਂਡ ਖਰੀਦਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਕੁਝ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਉਪਭੋਗ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਂਡ ਖਰੀਦ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਸਾਲਾ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਲਈ ਚਾਲੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਲਪ ਬੱਚਤ ਯੋਜਨਾ ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੀ ਦੇਨ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਯੋਜਨਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪੱਤਰ (National Plan Certificates) ਵਿੱਚ ਲਗਾਏ ਗਏ ਧਨ ਕਾਰਨ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵਰਤਮਾਨ ਖਰਚ ਘੱਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਉਪਭੋਗ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਕਰਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜਦੋਂ ਲੋਕ ਸਰਕਾਰੀ ਜਾਮਨੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਪਿਛਲੀਆਂ ਬੱਚਤਾਂ ਦੇ ਧਨ ਨਾਲ ਖਰੀਦਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵਰਤਮਾਨ ਖਰਚ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਲੋਕ ਸਰਕਾਰੀ ਜਾਮਨੀਆਂ ਨੂੰ ਖਰੀਦ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਬੇਕਾਰ ਪਈਆਂ ਬੱਚਤਾਂ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਵਰਤਮਾਨ ਖਰਚ ਉਤੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਅਤੇ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਨਿੱਜੀ ਜਾਂ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਵੀ ਗੈਰ-ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜੇਕਰ ਇਹ ਧਨ ਰਾਸ਼ੀ ਬੈਂਕ ਦੀਆਂ ਜਮ੍ਹਾਂ ਰਕਮਾਂ ਤੋਂ ਕੱਢੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਬੈਂਕ ਕੋਲ ਉਪਲੱਬਧ ਧਨ ਰਾਸ਼ੀ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਕਾਰੋਬਾਰ ਨੂੰ ਉਧਾਰ ਦੇਣ ਲਈ ਬੈਂਕ ਕੋਲ ਘੱਟ ਧਨ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਨਿਵੇਸ਼ ਉਸ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

(2) ਉਤਪਾਦਨ ਉਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ (Effect on Production)

ਜੇਕਰ ਲੋਕ ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਸ਼ੇਅਰਾਂ ਅਤੇ ਕਰਜ਼ ਪੱਤਰਾਂ (Debentures) ਨੂੰ ਵੇਚ ਕੇ ਸਰਕਾਰੀ ਜਾਮਨੀਆਂ (Government Securities) ਖਰੀਦਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਉਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਨਿਵੇਸ਼ ਉਤੇ ਪੈਣ ਵਾਲਾ ਸ਼ੁੱਧ ਪ੍ਰਭਾਵ (Net Effect) ਇਸ ਗੱਲ ਉਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਧਨ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਸਰਕਾਰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰ ਉਸ ਧਨ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਸਰਕਾਰੀ ਉਦਯੋਗ ਵਿੱਚ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਤਪਾਦਨ ਲਈ ਉਪਲੱਬਧ ਕੁਝ ਨਿਵੇਸ਼ ਉਤੇ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਪਰ ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰ ਉਸ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਅਣਉਤਪਾਦਕ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਕੁਝ ਨਿਵੇਸ਼ ਨਿਸ਼ਚੈ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਵੇਗਾ।

ਜੇਕਰ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਬੇਕਾਰ ਪਏ ਧਨ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰੀ ਜਾਮਨੀਆਂ ਖਰੀਦਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਉਤੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪਵੇਗਾ ਪਰ ਜੇਕਰ ਉਹ ਜਾਮਨੀਆਂ ਦੀ ਖਰੀਦ ਬੈਂਕ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਰਕਮ ਕੱਢ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਉਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੋਵੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਮ੍ਹਾਂ ਰਾਸ਼ੀ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬੈਂਕ ਦੀ ਉਧਾਰ ਦੇਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਵੀ ਘੱਟ ਜਾਵੇਗੀ।

ਬੈਂਕ ਦੀ ਉਧਾਰ ਦੇਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਸਧਾਰਣ ਤੌਰ ਉਤੇ ਲੋਚਦਾਰ (Elastic) ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬੈਂਕਾਂ ਦੀ ਉਧਾਰ ਦੇਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਉਸ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਉਤੇ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਕੇਂਦਰੀ ਬੈਂਕਾਂ ਦੀ ਨੀਤੀ ਉਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕੇਂਦਰ ਬੈਂਕਾਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ (Creation Credit) ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬੈਂਕ ਕੰਮ ਚਲਾਉ (ad-hoc) ਜਾਂ ਨਵੀਆਂ ਨਿਰਮਿਤ ਜਾਮਨੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਉਤੇ ਆਪਣੀ ਖਿਆਲੀ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਉਧਾਰ, ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਖੇਤਰ ਦੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਨੂੰ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਬਲਕਿ ਕਿ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਧਨ ਮੌਜੂਦ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਬਸ਼ਰਤੇ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਉਧਾਰ ਲਏ ਹੋਏ ਧਨ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਉਤਪਾਦਕ ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਕਰੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਹ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਕਰਜ਼ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਨੇਕ ਦਰਾਂ ਨਾਲ ਖਰੀਦੇ ਹੋਏ ਮਾਲ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਵਿੱਚ ਕਰੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਤਨਖਾਹ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਕਰੇ। ਇਸ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਨਵੀਂ ਖਰੀਦ ਸ਼ਕਤੀ ਪਹੁੰਚੇਗੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਬੈਂਕ ਦੀਆਂ ਜਮ੍ਹਾਂ ਰਾਸ਼ੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਕਰਜ਼ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਜੇਕਰ ਬੈਂਕਾਂ ਤੋਂ ਉਧਾਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਖੇਤਰ ਦੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰੇ।

ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰ ਉਧਾਰ ਲਏ ਹੋਏ ਧਨ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਅਣ-ਉਤਪਾਦਕ ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਕੇਵਲ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਰਾਧਾਨ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਰਾਧਾਨ ਨਾਲ ਉਪਭੋਗ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਾਰੇ ਅਣ-ਉਤਪਾਦਕ ਕਰਜ਼ ਉਪਭੋਗ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੇ ਹੋਣ, ਅਜਿਹੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਕਰਜ਼ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਲਈ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ

ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਵੱਲ ਅੰਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਕਾਰਜ ਸਮਰੱਥਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਉਤਪਾਦਨ ਵੱਧਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਮਾਜ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵੀ ਵੱਧਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਰਾਧਾਨ ਦਾ ਉਪਭੋਗ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ, ਜੇਕਰ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫਲ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਪਭੋਗ ਉੱਤੇ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ, ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੱਧਦਾ ਹੈ, ਇਹੀ ਨਹੀਂ ਇਸ ਵਧੀ ਆਮਦਨ ਤੋਂ ਮੁਲਧਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵਿਆਜ ਤੱਕ ਵੀ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ

(3) ਵੰਡ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ (Effects on Distribution)

ਸਰਕਾਰੀ ਜਾਮਨੀਆਂ ਦੇ ਖਰੀਦਦਾਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਮੀਰ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਉੱਤੇ ਵਿਆਜ ਦੇਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਜਿਹੜੇ ਕਰ ਲਗਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਉੱਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਆਮਦਨ ਦੀ ਅਸਮਾਨਤਾ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵਾਧਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਵੰਡ ਉੱਤੇ ਲੋੜੀਂਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦੇ। ਬਾਂਡ ਧਾਰਕ (Bond Holders) ਅਤੇ ਕਰਦਾਤਾ ਇਕ ਹੀ ਹਨ ਤਾਂ ਆਮਦਨ ਦੀ ਕੋਈ ਮੁੜ ਵੰਡ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਉਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਦੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੋਈ ਵਾਧਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਪਰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਸਹੀ ਸਿੱਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਬਾਂਡ ਧਾਰਕ ਅਤੇ ਕਰਦਾਤਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਰਗਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਰਹਿਣਗੇ, ਆਮਦਨ ਦੀ ਥੋੜ੍ਹਾ-ਥੋੜ੍ਹਾ ਪੁਨਰ ਵੰਡ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਪਰ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਆਮਦਨ ਦੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਵੇਗਾ।

ਜੇਕਰ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਹੇਠਲੀ ਆਮਦਨ ਵਾਲੇ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਆਮਦਨ ਦੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਨ ਵੰਡ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਜੇਕਰ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਨਾਲ ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਓ (Inflation) ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਵਧਣ ਕਾਰਨ ਆਮਦਨ ਦੀ ਵੰਡ ਉੱਤੇ ਪੈਣ ਵਾਲੇ ਚੰਗੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਸਫਲ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇਕਰ ਕਰਜ਼ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਖਰਚ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਵੰਡ ਉੱਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹਿੱਤਕਾਰੀ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

(4) ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਖੇਤਰ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ (Effects on Private Sector)

ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਾਂਗੇ ਕਿ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ (Economy) ਦੇ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਜਾਂ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਖੇਤਰ ਉੱਤੇ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਹਰੇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਨਾਲ, ਕਿਉਂਕਿ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲ ਖਰੀਦ ਸ਼ਕਤੀ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰ (Circulation) ਵਿੱਚ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮੁਦਰਾ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਮੰਗ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਇਸ ਖਰਚ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਾਧਾਨ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਦੋਂ ਤਾਂ ਚਾਲੂ ਉਪਭੋਗ (Current Consumption) ਘੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਉਧਾਰ (Borrowing) ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਧਾਰ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਆਮ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਬੇਕਾਰ ਪਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਬੱਚਤਾਂ ਨੂੰ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਫਲ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚਾਲੂ ਉਪਭੋਗ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰ ਉਧਾਰ ਲਏ ਗਏ ਧਨ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਨੂੰ ਖਰੀਦਣ ਵਿੱਚ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਮੰਗ ਉਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਆਵਸ ਵਧੇਗੀ, ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਉਧਾਰ ਲਏ ਹੋਏ ਧਨ ਨੂੰ ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਖਰਚ ਕਰੇਗੀ। ਫਿਰ ਇਹ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਧਾਰ ਲਏ ਹੋਏ ਧਨ ਦਾ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਤਨਖਾਹ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹ ਅਧਿਕਾਰੀ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਕ ਵਸਤੂਆਂ ਖਰੀਦ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਧਾਰ ਲਏ ਹੋਏ ਧਨ ਦੇ ਖਰਚ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਿੱਜੀ ਜਾਂ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਖੇਤਰ ਦੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਕ ਮਾਲ ਦੀ ਮੰਗ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੂਰਤੀ ਉੱਤੇ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਖੇਤਰ ਉੱਤੇ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਨੁਕੂਲ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

(5) ਉਤਪਾਦਨ ਲਾਗਤ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ (Effect on Cost of Production)

ਇੱਥੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰਨਾ ਵੀ ਸਹੀ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਉਤਪਾਦਨ ਲਾਗਤ (cost of production) ਉੱਤੇ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ਾਂ ਦਾ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਤਪਾਦਨ ਲਾਗਤ ਕੱਚੇ ਮਾਲ (Raw Material) ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਾਧਨਾਂ ਜਾਂ ਉਪਦਾਨਾਂ (Factors of Production) ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਉਧਾਰ ਲਏ ਹੋਏ ਧਨ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਉਤਪਾਦਕਾਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੇ ਕੱਚਾ ਮਾਲ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵਹਨ ਅਤੇ ਅਭਿਆਸ ਦੀ ਸੁਵਿਧਾ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਵਾਉਣ ਵਿੱਚ ਕਰਨ। ਸਰਕਾਰ ਉਸ ਧਨ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਉਦਯੋਗਿਕ ਅਨੁਸੰਧਾਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਉਦਮਾਂ ਨੂੰ ਉਪਦਾਨ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਅਜਿਹੇ ਉਦਾਹਰਣ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅਧੀਨ ਹੀ ਉਧਾਰ ਲਏ ਧਨ ਨੂੰ ਖਰਚ ਕਰਨ ਨਾਲ ਉਤਪਾਦਨ ਲਾਗਤ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਧਾਰ ਲਏ ਹੋਏ ਧਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਇਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਨੁਕੂਲ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਨੋਟ ਪਰ ਇਕ ਵਿਚਾਰਯੋਗ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਧਾਰ ਲਏ ਧਨ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀ ਦੀ ਮੰਗ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਕਮੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਦੂਰੀਆਂ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਮਜ਼ਦੂਰੀਆਂ ਵਧਣ ਨਾਲ ਉਤਪਾਦਨ ਲਾਗਤ ਵੀ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਉਦਯੋਗਾਂ ਉਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜੇਕਰ ਕੀਮਤਾਂ ਵਧਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਤਪਾਦਤ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਮੰਗ ਉਤੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਉਦਯੋਗਾਂ ਉਤੇ ਵੀ ਕੋਈ ਮਾੜਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਜੇਕਰ ਉਧਾਰ ਲਏ ਧਨ ਨੂੰ ਖਰਚ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਮੰਗ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਅਨੁਪਾਤਕ ਵਾਧਾ, ਮਿਹਨਤ (Labour) ਦੀ ਕਮੀ ਕਾਰਨ ਉਤਪਾਦਨ ਲਾਗਤ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਅਨੁਪਾਤਕ ਵਾਧੇ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਦਯੋਗ ਉਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਪਰ ਮਿਹਨਤ ਦੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਕਮੀ ਬਣੀ ਰਹੇ, ਅਜਿਹੀ ਗੱਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਨੋਟਸ

ਇਹ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੇਕਾਰ ਮਜ਼ਦੂਰ ਕਾਫੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੇਕਾਰ ਪਏ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਤਪਾਦਨ ਲਾਗਤ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਉਦਯੋਗ ਉਤੇ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ।

(6) ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਉਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ (Effect on Employment)

ਮੰਦੀ ਕਾਲ ਵਿੱਚ, ਉਪਭੋਗ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵੀ ਡਿੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਮਨੀਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉਤੇ ਕੇਂਦਰੀਕਰਨ ਤੋਂ ਧਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਜਾਂ ਉਤੇ ਖਰਚ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵਧੇ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਵੀ ਖਤਮ ਹੋ ਸਕੇ।

(7) ਉਚਿੱਤਤਾ ਉਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ (Effects on Investment)

ਸਧਾਰਣ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਉਚਿੱਤਤਾ ਉਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰ ਬੈਂਕਾਂ ਤੋਂ ਕਰਜ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਜਨਤਾ ਉਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਖਰੀਦ ਸ਼ਕਤੀ ਆਵੇਗੀ ਅਤੇ ਉਚਿੱਤਤਾ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਪਰ ਜੇਕਰ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਲਈ ਧਨ ਨਿੱਜੀ ਬੱਚਤਾਂ ਜਾਂ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਚਿੱਤਤਾ ਘਟੇਗੀ। ਜੇਕਰ ਵਿਆਜ ਦਰ ਸਥਿਰ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਂਡਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਾਂ ਨਿੱਜੀ ਉਚਿੱਤਤਾ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

16.2 ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਭਾਰ (Burden of Public Debt)

ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਭਾਰ ਨਾਲ ਭਾਵ ਉਸ ਤਿਆਗ (Sacrifice) ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਕਰਾਧਾਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਕਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਰਾਧਾਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਲਾਨਾ ਵਿਆਜ ਦੀਆਂ ਅਦਾਇਗੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਲੋਕ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦਾ ਭਾਰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਵੀ। ਪ੍ਰਤੱਖ ਪਦਾਰਥ ਭਾਰ (Direct Money Burden) ਦਾ ਮਾਪ ਕਰਜ਼ ਵਾਪਸੀ ਦੇ ਧਨ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਨਾਲ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕਰਾਧਾਨ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਵਾਧੇ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਤੱਖ ਵਾਸਤਵਿਕ ਭਾਰ (Direct Real Burden) ਆਰਥਿਕ ਕਲਿਆਣ ਦੀ ਉਸ ਹਾਨੀ (ਜਾਂ ਕਰਦਾਤਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਉਸ ਤਿਆਗ) ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਵਧੇ ਹੋਏ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਪਦਾਰਥ ਭਾਰ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਭਾਰ (Indirect Burden) ਤੋਂ ਭਾਵ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਘੱਟ ਉਤੇ ਵਧੇ ਹੋਏ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਭਾਰ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵੀ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰਤ ਉਤਪਾਦਕ ਹੈ ਜਾਂ ਅਣ-ਉਤਪਾਦਕ, ਉਹ ਅੰਦਰੂਨੀ (Internal) ਹੈ ਜਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ (External) ਅਤੇ ਇਹ ਕਿ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਕੀਮਤ ਪੱਧਰ (Price Level) ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਕੀ ਹੈ।

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ

ਜੇਕਰ ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਪੱਧਰ ਡਿੱਗਦਾ ਤਾਂ ਪਦਾਰਥ ਦਾ ਮੁੱਲ (Value of Money) ਵੱਧਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਲਟ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਉਲਟਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਪੱਧਰ ਡਿੱਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵਿਆਜ ਦਾ ਅਸਲੀ ਭਾਰ (real burden) ਵੱਧਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤੋਂ ਉਲਟਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ

ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਭਾਰ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ (Estimation of the Burden on Public Debt)

ਲੋਕ ਕਰਜ਼ਾਂ ਦੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਭਾਰ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਉਣ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਰੀਤੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਉਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਹੀ ਰੀਤੀ ਨੂੰ ਨਾ ਅਪਣਾ ਕੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੀਤੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਾਮਲ ਰੂਪ ਨਾਲ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਫਾਇਦੇਮੰਦ ਰੀਤੀਆਂ (Methods) ਇਹ ਹਨ-

(1) ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਧਨ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਉਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ ਜਾਨਣਾ ਅਤੇ (2) ਕੁਝ ਆਮ ਖਰਚ ਉਤੇ ਕਰਜ਼ ਭਾਰ (Debt Services) ਦੇ ਖਰਚ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪਤਾ ਕਰਨਾ। ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਹੀ ਰੀਤੀਆਂ ਦੇ ਮਿਸ਼ਰਣ ਨੂੰ ਉਪਯੋਗੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਅੰਦਰੂਨੀ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਭਾਰ (Burden on Internal Debt)

ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਅੰਦਰੂਨੀ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਭਾਰ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੈ, ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜ ਉਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਪ੍ਰਤੱਖ ਪਦਾਰਥ ਭਾਰ (Direct Money Burden) ਨਾ ਪਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਆਜ ਅਤੇ ਕਰਜ਼ ਦੀਆਂ ਅਦਾਇਗੀਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਹੋਇਆ ਕਰਾਧਾਨ ਇਕ ਵਰਗ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਦੂਜੇ ਵਰਗ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵੱਲ ਖਰੀਦ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਕੇਵਲ ਸਥਾਨਾਂਤਰਣ ਮਾਤਰ ਹੀ ਤਾਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ (ਜਾਂ ਬਾਂਡ ਧਾਰਕ) ਅਤੇ ਕਰਦਾਤਾ ਇਕ ਹੀ ਹਨ ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜ ਉਤੇ ਕਦੇ ਵੀ ਕੋਈ ਸ਼ੁੱਧ ਭਾਰ ਨਾ ਪਵੇ ਪਰ ਜੇਕਰ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ (ਜਾਂ ਬਾਂਡ ਧਾਰਕ) ਅਤੇ ਕਰਦਾਤਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਆਮਦਨ ਵਾਲੇ ਵਰਗਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਦੀ ਵੰਡ ਵਿੱਚ ਆਵਸ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੋਣਗੇ ਪਰ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਭਾਰ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਵਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗਤ ਰੱਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਉਤਪਾਦਨ ਕਾਰਜਾਂ (Productive Purposes) ਦੇ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਦੋਂ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਨਿਵੇਸ਼ (Investment) ਦੇ ਲਾਭਾਂ ਵਿੱਚ ਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਯੁੱਧ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਸਥਿਤੀ ਲਈ ਲਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਰਜ਼ ਫਲਹੀਣ ਕਰਜ਼ (Dead Weight Debt) ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਾਧਾਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਕੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਉਪਰ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਉਦਾਹਰਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਭਾਰ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ, ਉਦਾਹਰਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰਦਾਤਾਵਾਂ ਉਤੇ ਕਰਾਧਾਨ ਦੁਆਰਾ ਜਿਹੜਾ ਭਾਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਾਭਾਂ ਨਾਲ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਕਰਦਾਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਾਂਡਾਂ ਦੇ ਵਿਆਜ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇੱਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਅਮੀਰ ਲੋਕ ਕਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਨੁਪਾਤਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ (Proportionately) ਨਾਲ ਉਸ ਤੋਂ ਘੱਟ ਅਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਲੋਕ ਜਾਮਨੀਆਂ ਮੌਜੂਦ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਸਮਾਜ ਉਤੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਸਲੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡਾਲਟਨ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਹੈ ਕਿ ਅੰਦਰੂਨੀ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਸਲੀ ਭਾਰ (Direct Real Burden) ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਜਾਮਨੀਆਂ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਉਤੇ ਅਮੀਰ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ “ਵਧਣਸ਼ੀਲ ਕਰਾਧਾਨ (Progressive Taxation) ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਇੰਨਾ ਤੇਜ਼ ਵਧਣਸ਼ੀਲ ਜਾਂ ਕ੍ਰਮਵਰਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਅਮੀਰ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਰਕਾਰੀ ਜਾਮਨੀਆਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀ ਸੰਤੁਲਿਤ (Counter Balance) ਕਰ ਸਕੇ।” ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜ ਦੇ ਭਾਰ ਵਿੱਚ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁੱਧ ਵਾਧਾ (Net increase) ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਸਹਿਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨੀ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ।

ਸਮਾਜ ਦੁਆਰਾ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਭਾਰ ਇਕ ਦੂਜੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਹੈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਲਈ ਸਾਹਸੀ, ਉਦਮੀ, ਦੇਸ਼ ਭਗਤ, ਸਰਗਰਮ (Active) ਅਤੇ ਜਵਾਨ ਲੋਕਾਂ ਉਤੇ ਕਰ ਲਗਾਉਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਵਧੇ ਹੋਏ ਕਰਾਧਾਨ ਦਾ ਲਾਭ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਮੀਰ, ਅਸਫਲ, ਬੁੱਢੇ ਅਤੇ ਆਰਾਮ ਪਸੰਦ ਕਿਸਮ ਦੇ ਲੋਕ ਜਿਹੜੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਆਪਣੇ ਕਰਜ਼ਾਂ ਦਾ ਵਿਆਜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਨੋਟ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਆਜ ਦੇ ਭੁਗਤਾਨ ਲਈ ਵਧਾਇਆ ਗਿਆ ਕਰਾਧਾਨ ਕੰਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਤੇ ਸਮਰੱਥਾ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਗੱਲ ਬੜੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਕਿ ਕਰਜ਼ ਵਾਪਸੀ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਅਜਿਹੀ ਰੀਤੀ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਵੰਡ ਉਤੇ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਅਸਰ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਇਸ ਲਈ ਸਿੱਟੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੰਦਰੂਨੀ ਕਰਜ਼ ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ (as a whole) ਸਮਾਜ ਉਤੇ ਭਾਰ ਜ਼ਰੂਰ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਅੰਦਰੂਨੀ ਕਰਜ਼ ਸਮਾਜ ਉਤੇ ਕੋਈ ਭਾਰ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੇ, ਸਿਧਾਂਤਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਗਲਤ ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਸਲੀ ਨਹੀਂ (Unrealistic) ਹੈ।

ਬਾਹਰੀ ਜਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ (Burden of External Debt)

ਬਾਹਰੀ ਜਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਭਾਰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅੰਦਰੂਨੀ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਦੋਵਾਂ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਰਾਧਾਨ ਨਾਲ ਕਰਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਡਾਲਟਨ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ “ਇਕ ਆਮਦਨ ਨਿਯਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਸੰਭਾਵਨਾ ਇਹ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅੰਦਰੂਨੀ ਕਰਜ਼ ਸਮਾਜ ਉਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਭਾਰ ਪਵੇਗਾ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਜਾਂ ਬਾਹਰੀ ਕਰਜ਼ ਤਾਂ ਅਜਿਹਾ ਕਰਦਾ ਹੀ ਹੈ।”

ਫਿਰ ਵੀ ਦੂਜੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨਾਲ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਭਾਰ ਅੰਦਰੂਨੀ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਭਾਰ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅੰਦਰੂਨੀ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਮੂਲ ਧਨ ਅਤੇ ਵਿਆਜ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰਜ਼ ਅਤੇ ਵਿਆਜ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਅਤੇ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਦੇ ਇਕ ਵਰਗ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਵਰਗ ਵੱਲ ਧਨ ਦੀ ਸਿਰਫ ਸਥਾਨਾਂਤਰਣ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਤਾਂ ਕਰਦਾਤਾ ਅਤੇ ਵਿਆਜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਤਾ ਇਕ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਅਤੇ ਵਿਆਜ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਦੂਰ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਵਿਆਜ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਨਾਲ ਕਰਜ਼ਾਈ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧ ਆਮਦਨ (Net Income) ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅੰਦਰੂਨੀ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਭੁਗਤਾਨ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ ਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭਾਰ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਫਿਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਪਦਾਰਥ ਭਾਰ (Direct Money Burden) ਧਨ ਦੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਦਾਇਗੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿ ਵਿਆਜ ਅਤੇ ਮੂਲ ਧਨ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਲਈ ਕਰਨੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਸਲੀ ਭਾਰ (Direct Real Burden) ਉਸ ਹਾਨੀ (Net Loss) ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਦਾਇਗੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕਰਜ਼ਾਈ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਕਰਿਆਣਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ (ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਉਪਭੋਗ ਦੇ ਤਿਆਗ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ) ਉਠਾਉਣੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਉਤੇ ਪੈਣ ਵਾਲਾ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਸਲੀ ਭਾਰ ਉਸ ਅਨੁਪਾਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵੱਖ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਰਗ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਲਈ ਆਪਣਾ ਅੰਸ਼ਦਾਨ ਦੇਣਗੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਧਨ ਦੀਆਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਅਦਾਇਗੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਕਰਾਧਾਨ ਦੁਆਰਾ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਜੇਕਰ ਕਰਾਧਾਨ ਦਾ ਸਾਪੇਖਿਕ ਭਾਰ ਅਮੀਰ ਲੋਕਾਂ ਉਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਉਤੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਸਲੀ ਭਾਰ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਉਸ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਘੱਟ ਹੋਵੇਗੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਰਾਧਾਨ ਦਾ ਸਾਪੇਖਿਕ ਭਾਰ (Relative Burden) ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਉਤੇ ਗਰੀਬਾਂ ਉਤੇ ਪਵੇਗਾ।

ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰਾਂ ਦੇ ਬਦਲੇ ਜਿਹੜੇ ਧਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਉਹ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਖਰੀਦਣ ਵਿੱਚ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਦੂਜੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਧਨ ਕਰਜ਼ਾਈ ਦੇਸ਼ (Debtor Country) ਦੇ ਹੀ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਕੋਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਕਰਜ਼ਾਈ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਨਾਗਰਿਕ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਉੱਨੀ ਮਾਤਰਾ ਤੋਂ ਵੰਚਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿੰਨੀ ਮਾਤਰਾ ਦਾ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਦੇਸ਼ (Creditor Country) ਦੇ ਨਿਵਾਸੀ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਬਦਲੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਧਨ ਨਾਲ ਖਰੀਦਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਜਿੰਨੀ ਮਾਤਰਾ ਨਾਲ ਕਰਜ਼ਾਈ ਦੇਸ਼ ਵਾਂਝਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਮਾਤਰਾ ਉਥੋਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਉਤੇ ਪੈਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਸਲੀ ਭਾਰ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਵਾਂਝੀ ਮਾਤਰਾ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਉਤੇ ਅਮੀਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਉਤੇ ਪੈਣ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਸਲੀ ਭਾਰ ਉਸ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਘੱਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਹ ਵਾਂਝੀ ਮਾਤਰਾ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਉਤੇ ਗਰੀਬ ਲੋਕਾਂ ਉਤੇ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਸਲੀ ਭਾਰ (Direct Real Burden) ਉਸ ਉਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਕਾਰਜ ਉਤੇ ਵੀ ਨਿਰਭਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਉਤੇ ਕਿ ਉਹ ਕਰਜ਼ ਖਰਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਸ਼ੁੱਧ ਖਰਚ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਫਲਹੀਣ ਕਰਜ਼ (Deal Weight Debt) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਖਰਚ ਅਣ-ਉਤਪਾਦਕ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਇਹ ਸਮਾਜ ਲਈ ਉਤਪਾਦਨ ਵਾਧੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਜੇਕਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ ਘੱਟ ਸਮੇਂ ਲਈ

ਨੋਟ

ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਭਾਵੀ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ (Posterity) ਉਸ ਦੇ ਭਾਰ ਤੋਂ ਬਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਵਰਤਮਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਭਾਰ ਭਾਵੀ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਉਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ ਉਤਪਾਦਕ ਕਾਰਜਾਂ ਉਤੇ ਖਰਚ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗ ਤੇ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਹੋਰ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਮਸ਼ੀਨਰੀ, ਕੱਚਾ ਮਾਲ, ਤਕਨੀਕੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪੂੰਜੀਗਤ ਮਾਲ ਖਰੀਦਣ ਜਿਵੇਂ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਰਜ਼ਾਈ ਦੇਸ਼ (Debtor Country) ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਵਾਸਤਵਿਕ ਭਾਰ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਮਰੱਥ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਭਾਵੀ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਭਾਰ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਤੇਜ਼ ਗਤੀ ਨਾਲ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਲਾਭ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਸਾਲਾਂ ਪੁਰਾਣੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਾਸਤਵਿਕ ਭਾਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੇ ਹੀ ਚੁਕਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ ਹੈਮਿਲਟਨ (Alexander Hamilton) ਨੇ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਵਾਸ਼ਿੰਗਟਨ ਦੀ ਮੰਤਰੀ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਵਿੱਚ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਸਕੱਤਰ ਸਨ, ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਲਈ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਪੂੰਜੀ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਉਤੇ ਭਾਰੀ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਪੂੰਜੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਜਿਹੜੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਉਠਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਤਰਕਹੀਣ ਅਤੇ ਬੇਵਕੂਫੀ ਪੂਰਨ ਈਰਖਾ ਦਾ ਫਲ ਹੈ। ਉਦਯੋਗ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਦੇਣ ਲਈ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਪੂੰਜੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਹਾਂ, ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਪੂੰਜੀ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਖਤਰੇ ਜ਼ਰੂਰ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਪੂੰਜੀ ਸ਼ੋਸ਼ਣ (Exploitation) ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗਤਾ ਦਾ ਗਲ ਘੁੱਟ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਹੈਮਿਲਟਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਖਤਰਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਭਾਰ ਕੀਮਤਾਂ ਉਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕੀਮਤਾਂ ਡਿੱਗਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਇਹ ਵੱਧਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਵਧਣ ਉਤੇ ਇਹ ਘਟਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜੇਕਰ ਕੀਮਤਾਂ ਡਿੱਗਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਅਮਰੀਕਾ ਨੂੰ 100 ਡਾਲਰ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਲਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਭਾਰ (Indirect Burden) ਕੇਵਲ ਉਦੋਂ ਪੈਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਮਾਜ ਦੀ ਉਤਪਾਦਨ ਸਮਰੱਥਾ ਨੂੰ ਹਾਨੀ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜਿਹਾ ਉਦੋਂ ਸੰਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ ਨੂੰ ਅਣ-ਉਤਪਾਦਕ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ ਸਮਾਜ ਲਈ ਫਲਹੀਣ (Dead Weight Debt) ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਿੱਟੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਤਪਾਦਕ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ ਭਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਨਿਰ-ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਹ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਗਤੀ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਹੋਣ।

16.3 ਕਰਜ਼ ਬਨਾਮ ਕਰ (Loans vs Taxes)

ਕਦੇ-ਕਦੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਖਰਚ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਉਹ ਕਰ ਲਗਾ ਕੇ ਕਰੇ ਜਾਂ ਕਰਜ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਭਾਰੀ ਕਰਾਧਾਨ ਨਾਲ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ ਉਧਾਰ ਤੋਂ ਡਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਤੇ ਵਿੱਤੀ ਢਾਂਚਾ ਹੀ ਤਹਿਸ-ਨਹਿਸ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਲਈ ਮੰਦਭਾਗ ਦਾ ਕਾਰਨ ਨਾ ਬਣ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਇਸ ਗੱਲ ਉਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਾਂਗੇ ਕਿ ਰਾਜਸਵ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਆਮ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ ਜਾਂ ਕਰ ਕਿਹੜਾ ਚੰਗਾ ਸਾਧਨ ਹੈ, ਇਸ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਣਾ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਤੱਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ-

- (1) **ਚਾਲੂ ਖਰਚ**- ਚਾਲੂ ਖਰਚ ਤੋਂ ਭਾਵ ਪੁਲਿਸ, ਨਾਗਰਿਕ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ, ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਇਲਾਜ ਖਰਚ ਤੋਂ ਹੈ। ਚਾਲੂ ਖਰਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਚਾਲੂ ਖਰਚ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਪਹਿ ਸੰਪਤੀ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਇਸ ਲਈ ਜੇਕਰ ਚਾਲੂ ਖਰਚ ਨੂੰ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ ਵੱਧਦਾ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਭੁਗਤਾਨ ਲਈ ਭਾਰੀ ਕਰ ਲਗਾਉਣੇ ਪੈਣਗੇ।
- (2) **ਸੰਕਟ ਕਾਲੀਨ ਖਰਚ**- ਸੰਕਟ ਕਾਲੀਨ ਸਥਿਤੀ ਜਿਵੇਂ, ਸੋਕਾ, ਹੜ੍ਹ, ਯੁੱਧ ਨਾਲ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੁੱਖ ਝੱਲਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਜੇਕਰ ਕਰਾਰੋਪਣ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਅੰਦਰੂਨੀ ਵਿਦਰੋਹ ਹੋਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਸ ਲਈ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਵਿੱਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਉਤੇ ਹੀ ਨਿਰਭਰ ਰਹਿਣਾ ਸਹੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- (3) **ਯੁੱਧ ਕਾਲੀਨ ਖਰਚ**- ਯੁੱਧ ਕਾਲੀਨ ਖਰਚ ਲੰਮੇ ਅਕਾਰ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਵਿੱਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਰ ਅਤੇ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੋਵਾਂ ਉਤੇ ਨਿਰਭਰ ਰਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਸੇ ਇਕ ਸਾਧਨ ਨਾਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਧਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

- ਨੋਟ
- (4) ਪੂੰਜੀਗਤ ਖਰਚ- ਪੂੰਜੀਗਤ ਖਰਚ ਨਾਲ ਸਥਾਈ ਪਰਿਸੰਪੱਤੀ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਰੇਲ, ਸੜਕਾਂ, ਸਿੰਚਾਈ ਦੇ ਸਾਧਨ ਆਦਿ। ਪੂੰਜੀਗਤ ਖਰਚ ਵੱਡੀ ਰਾਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਲਾਭ ਵੀ ਭਾਵੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਹੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਪੂੰਜੀਗਤ ਖਰਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਭਾਵੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਹੀ ਉਸ ਭਾਰ ਨੂੰ ਸਹੇ ਪਰ ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਚਾਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੂੰਜੀਗਤ ਖਰਚ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਵਿਕਾਸ ਖਰਚ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਕਰਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਪੂਰਾ ਹੋਵੇ।
 - (5) ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ- ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਅਨੇਕਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਰਾਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਧਨ ਖਰਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਧਨ ਰਾਸ਼ੀ ਕੇਵਲ ਕਰਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਰਜ਼ ਲੈਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
 - (6) ਲੋਕ ਉਪਯੋਗੀ ਸੇਵਾਵਾਂ- ਗੈਰ-ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਅਨੇਕਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਸੰਪਨ ਕਰਨੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਵਹਨ ਡਾਕ ਅਤੇ ਤਾਰ ਆਦਿ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੰਪਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਧਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕੇਵਲ ਕਰਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਲਈ ਕਰਜ਼ ਲੈਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।

16.4 ਕਰ ਅਤੇ ਕਰਜ਼ ਵਿੱਚ ਫਰਕ (Difference between Taxes and Loans)

- (1) ਕਰਾਧਾਨ ਜਾਂ ਚਾਲੂ ਆਮਦਨ (Current Income) ਉੱਤੇ ਭਾਰ ਹੈ ਪਰ ਉਧਾਰ ਖਰਚ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਕਟੌਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ।
- (2) ਕਰ ਸਾਲਾਨਾ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚੋਂ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਬੰਧ ਵਰਤਮਾਨ ਉਪਭੋਗਾਂ ਦੀ ਕਟੌਤੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕਰਜ਼ ਬੱਚਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਲਈ ਉਪਲੱਬਧ ਨਿਧੀਆਂ (Funds) ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।
- (3) ਕਰ ਇਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਸ਼ਦਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕਰਜ਼ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਛੁੱਕ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਰ ਦਾ ਦਬਾਅ ਜਲਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਦਬਾਅ (Pressure) ਭਵਿੱਖ ਉੱਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।
- (4) ਭਾਰੀ ਕਰਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਉਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੂਰਾ ਨਿਆਂਪੂਰਨ ਨਾ ਹੋਵੇ ਪਰ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦਾ ਬੋਝ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਕੇ ਪੂਰਾ ਨਿਆਂਪੂਰਨ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- (5) ਕਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਅੰਨ੍ਹੇਵਾਹ ਖਰਚ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਉੱਤੇ ਰੋਕ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਕਰਜ਼ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਵਧਣ ਦੀ ਆਸ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਆਸ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਫਿਜ਼ੂਲ ਖਰਚੀ ਬਣਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਇਕਦਮ ਅਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਰਾਧਾਨ ਅਤੇ ਕਰਜ਼ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੰਯੁਕਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਚੰਗੀ ਕਰ ਪੱਧਤੀ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਲੋਚਸ਼ੀਲਤਾ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਹੀ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਨਾਲ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਪਰ ਜਦੋਂ ਕਰਾਧਾਨ ਦਾ ਵਾਧਾ ਆਪਣੀ ਸੀਮਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚੇ, ਉਦੋਂ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਲਈ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਟਾਸਕ

ਕਰ ਅਤੇ ਕਰਜ਼ ਵਿੱਚ ਕੀ ਫਰਕ ਹੈ?

ਅਨਾਰਥਿਕ ਕਾਰਜਾਂ ਉੱਤੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਅਸਾਧਾਰਣ ਖਰਚ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਨਿਯਮ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਹਨ-

- (1) ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਵੀ ਸੰਭਵ ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਹੋਵੇ, ਚਾਲੂ ਖਰਚ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਸਾਲਾਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕਰਾਧਾਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

- (2) ਜੇਕਰ ਕਦੇ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਅਨਾਵਰਤੀ (Non-Recurring) ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਉਧਾਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਤਹਿਸ-ਨਹਿਸ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗੀ।
- (3) ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਹ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਅਸਧਾਰਣ ਖਰਚ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਚੱਲੇਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਕਰਾਂ ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੋਰ-ਫੇਰ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
- (4) ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਉਥੇ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਜਿੱਥੇ ਕਿ- (i) ਵੱਡੇ ਕਰਾਂ ਦੀ ਠੀਕ ਨਿਆਪੂਰਨ ਵੰਡ ਨਾ ਹੋਵੇ। (ii) ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਰਾਂ ਦੀ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਧਾਉਣੀ ਪੈ ਜਾਵੇ ਜਾਂ (iii) ਜਿੱਥੇ ਭਾਰੀ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਗਠਨ ਹੋਵੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਵੀ ਆਸਰਾ ਲਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

16.4.1 ਵਿਕਾਸ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਕਰਾਂ ਅਤੇ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦਾ ਯੋਗਤਾਨ (Role of Taxes and Loans in Financing Development Plans)

ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਵਿਕਾਸ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਲਈ ਧਨ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਮੱਸਿਆ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਿਕਾਸ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਲਈ ਵਿੱਤ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਾਧਾਨ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਨਾਲ। ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਆਮ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਭਾਰੀ ਗਰੀਬੀ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਆਮਦਨ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਧਨ ਦੀ ਵੰਡ ਅਸਮਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਪੱਧਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨੀਵਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕਰ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਵੀ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਕਾਸ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਲਈ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਰਾਧਾਨ ਦਾ ਖੇਤਰ ਵੀ ਸੀਮਿਤ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਰੀ ਕਰਾਧਾਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਪਭੋਗ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰੇਰਣਾਵਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰ-ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅਜਿਹੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਵੀ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਹ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਇੰਨੀਆਂ ਖਰਚੀਲੀਆਂ ਹੋਣ ਕਿ ਖਰਚ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਾਧਾਨ ਨਾਲ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਵਿਕਾਸ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਲਈ ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਸਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਕਰਜ਼ ਲਏ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਉਧਾਰ ਲੈਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਕਾਫੀ ਡਿੱਗੀ ਹੋਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਬਾਹਰੀ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਉਧਾਰ ਲੈਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਬੜਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਵਿਕਾਸ ਪਰਿ-ਯੋਜਨਾਵਾਂ (Development Projects) ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਇਸ ਅਧਾਰ ਉੱਤੇ ਵੀ ਸਹੀ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਉਤਪਾਦਕ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਾਭਾਂ ਦਾ ਉਪਭੋਗ ਭਾਵੀ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਵੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੋਝ ਜੇਕਰ ਭਾਵੀ ਜਾਨਸ਼ੀਨਾਂ ਉੱਤੇ ਪੈ ਵੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਮਾੜੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਕਰ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਹ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਉਤਪਾਦਨ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਵਾਲੇ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਲਪ ਕਾਲੀਨ ਕਰਜ਼ ਨਾ ਰਹਿ ਕੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਰਾਧਾਨ ਦਾ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਸਥਗਨ (Postponement) ਮਾਤਰ ਹੀ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਵਿਕਾਸ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਗੱਲ ਸਿਧਾਂਤਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਸਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਉੱਤੇ ਹੀ ਨਿਰਭਰ ਰਹਿਣ ਨੂੰ ਬੇਵਕੂਫੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਨਿਵੇਸ਼ਾਂ (Investments) ਵਿੱਚ ਵਿੱਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਲਈ ਬਜਟ ਦੀਆਂ ਬੇਸ਼ੀਆਂ (Budget Surpluses) ਦਾ ਵੀ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਸਾਲਾ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਲਈ ਇਸ ਸਰੋਤ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਨਹੀਂ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ ਵੀ ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਬਜਟ ਬੇਸ਼ੀ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਵੀ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਆਰਥਿਕ ਪੁਨਰ ਨਿਰਮਾਣ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਬਜਟ ਬੇਸ਼ੀਆਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਨੁਕਸਾਨ ਉਠਾਉਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਓ ਸਬੰਧੀ ਸਥਿਤੀਆਂ ਉੱਤੇ ਵੀ ਅਨੁਕੂਲ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਦੋਂ ਰੋਕ ਲਗਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਬਜਟ ਬੇਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਿਆ ਜਾਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰੀ ਨਿਵੇਸ਼ਾਂ ਕਾਰਨ ਅਜਿਹੀਆਂ ਬੇਸ਼ੀਆਂ ਆਮ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਨਿਰਮਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਵਿਕਾਸ ਕਾਰਜਕ੍ਰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਾਂ ਦੇ ਕਰਜ਼ਿਆਂ, ਦੋਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਰਜ਼ (Loans) ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਤ (Development Finance) ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਧਿਆਨ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਪਰ ਵਿਕਾਸ ਕਾਰਜ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਦੇ ਇਕ ਭਾਗ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਰੂਪ ਨਾਲ ਬਜਟ ਬੇਸ਼ੀਆਂ

ਨੋਟ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਚਾਲੂ ਉਪਭੋਗ ਉਤੇ ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਸਲੀ ਭਾਰ (Real Burden) ਨਹੀਂ ਪਵੇਗਾ, ਜਿੰਨਾ ਕਿ ਉੱਨੀ ਹੀ ਮਾਤਰਾ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਉਪਾਰ ਨਾਲ ਪਵੇਗਾ।

ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਖਾਲੀ ਥਾਵਾਂ ਭਰੋ (Fill in the blanks)

- ਜਦੋਂ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਰੁਪਿਆ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।
- ਸਰਕਾਰੀ ਜਾਮਨੀਆਂ ਦੇ ਖਰੀਦਦਾਰ ਅਧਿਕਾੰਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।
- ਬਾਹਰੀ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- ਕਰ ਇਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਸ਼ਦਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕਰਜ਼ ਆਮ ਤੌਰ ਉਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
- ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਆਮ ਤੌਰ ਉਤੇ ਭਾਰੀ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

16.5 ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ (Public Debt Management)

ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਮਕਸਦ ਤੋਂ ਇਹ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਕਰਜ਼ ਲੈਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਦੀਆਂ ਰੀਤੀਆਂ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਉਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰੀਤੀਆਂ (Methods) ਨਾਲ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਮਿਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਕਰਜ਼ ਲੈਣ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕਰਨ ਦਾ ਢੰਗ ਅਜਿਹਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨਾਲ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ (Economy) ਉਤੇ ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਓ ਜਾਂ ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਓ ਘੱਟ ਸਬੰਧੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਘੱਟ ਪਵੇ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਲਈ ਧਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਰੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨੂੰ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਉਪਾਰ ਲੈਣ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੁਆਰਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਕਸਦਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਅਪਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੇ ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਓ ਸਬੰਧੀ (Inflationary) ਜਾਂ ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਓ ਘਟਾਅ ਸਬੰਧੀ (Deflationary) ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰ ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਘਾਟੇ ਦੀ ਵਿੱਤ ਵਿਵਸਥਾ (Deficit Financing) ਜਾਂ ਪਿਛਲੀਆਂ ਬੱਚਤਾਂ ਨਾਲ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਓ ਜਨਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜੇਕਰ ਬੈਂਕਾਂ ਦਾ ਕਰਜ਼ ਵਾਪਸ ਕਰਨ ਲਈ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਓ ਘਟਾਅਜਨਿਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਤਰੀਕੇ ਅਪਣਾਏ ਜਾਣ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਨਾ ਤਾਂ ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਓ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਓ ਘਟਾਅ ਦੀ। ਇਸ ਲਈ ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਓ (Inflation) ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਵਿਆਜ ਦੀ ਦਰ ਵਧਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਦਰਾ ਘਟਾਅ ਫੈਲਾਓ (Deflation) ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤੋਂ ਉਲਟਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੀਆਂ ਬਜਟ ਬੇਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਮੁਦਰਾ ਘਟਾਅ ਫੈਲਾਓ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰਜ਼ ਵਾਪਸੀ ਦੇ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਓ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਰ ਲਗਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਉਪਾਉ ਆਰਥਿਕ ਅਸਥਿਰਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ।

16.5.1 ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵ (Definition and Significance)

ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਸਬੰਧ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਫੈਸਲਿਆਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਕੀ ਸਰੂਪ ਹੋਵੇ, ਨਵੇਂ ਬਾਂਡ ਕਿਹੜੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਉਤੇ ਵੇਚੇ ਜਾਣ, ਪ੍ਰੋੜ ਕਰਜ਼ਿਆਂ (Maturing Debts) ਦਾ ਸ਼ੋਧਨ ਜਾਂ ਵਾਪਸੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਵੇ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਕਿਸ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਜਾਣ। ਕਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਹੋਣ ਦਾ ਕੀ ਪ੍ਰਤੀਰੂਪ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦਾ ਸਵਾਮੀਪਣ ਆਦਿ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਸਬੰਧ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਸਬੰਧੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਣ ਨਾਲ ਹੈ। ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਨੂੰ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਅਤੇ ਵਿਆਜ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਜਾਂ ਤਾਂ ਕਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ ਜਾਂ ਨਵੇਂ ਨੋਟ ਜਾਰੀ ਕਰਕੇ। ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਨੀਤੀ ਉਤੇ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਨਵੀਆਂ ਜਾਮਨੀਆਂ ਜਾਂ ਕਰਜ਼ ਪੱਤਰ ਜਾਰੀ ਕਰਕੇ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਪਰ ਕੁਝ ਦੂਜੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਪ੍ਰੋੜ (Mature) ਹੋਣ, ਇਸ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਤਸੱਲੀਬਖਸ਼ ਰੂਪ ਨਾਲ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਨਾ, ਇਸ ਲਈ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਸੰਚਾਲਨ ਉਤੇ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ਾਂ ਦੇ ਆਕਾਰ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਪਰਿਵਰਤਨਾਂ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਪਰਿਵਰਤਨ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਮੁਦਰਾ ਸਬੰਧੀ ਅਤੇ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਨੀਤੀਆਂ (Monetary and Fiscal Policies) ਵਿੱਚ ਜਾਨ ਵੀ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਹਿਸ-ਨਹਿਸ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਨੋਟ

ਨੋਟਸ

ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਨੀਤੀ ਨਾਲ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਨੀਤੀ ਅਤੇ ਮੁਦਰਾ ਸਬੰਧੀ ਨੀਤੀ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਗੂੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਮਿਲ ਕੇ ਹੀ ਆਰਥਿਕ ਨੀਤੀ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਤਾਲਮੇਲ ਬਣਾਈ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

16.6 ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ (Principles of Public Debts Management)

ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸਿਧਾਂਤ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਹਨ-

(1) ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਵਿਆਜ ਲਾਗਤ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। (The Interest Cost of Servicing Public Debts Must be Minimised)

ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰਕਾਰ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ ਲੈ ਸਕੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਿਸ ਕਰ ਸਕੇ ਪਰ ਇਹ ਸਾਰੇ ਕਾਰਜ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਵਿਆਜ ਲਾਗਤ ਉਤੇ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਇਹੀ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮਕਸਦ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਆਜ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਜਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਰ ਲਗਾਉਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਚਾਲੂ ਕਰਾਂ ਦੀ ਦਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕਰਜ਼ਾਂ ਦੀ ਵਿਆਜ ਲਾਗਤ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਰ ਲਗਾਉਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਉਲਟਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਕਰ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਉਤੇ ਜਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਜਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਉਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੀ ਘੱਟ ਹੀ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।

ਲੋਕ ਕਰਜ਼ਾਂ ਦੀ ਵਿਆਜ ਲਾਗਤ ਉਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਰੱਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਬੈਂਕ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮੁਦਰਾ ਸਬੰਧੀ ਕਾਰਵਾਈਆਂ (Monetary Operations) ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਜਾਂ ਬੈਂਕ ਕਰ ਆਦਿ ਨੀਤੀ ਆਦਿ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਨਾਲ ਵਿਆਜ ਦੀ ਦਰ ਨੂੰ ਘੱਟ ਰੱਖੇ। ਜਦੋਂ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਵਿਆਜ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ ਨੀਵੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਬਾਂਡ ਨੀਵੀਂ ਦਰ ਉਤੇ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਮਰੱਥ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਘੱਟ ਵਿਆਜ ਲਾਗਤ ਉਤੇ ਕਰਜ਼ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਰ ਅਜਿਹੀ ਵਿਆਜ ਦਰ ਦੀ ਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਓ ਸਬੰਧੀ ਦਬਾਅ ਉਤਪਾਦਨ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜਿਹਾ ਉਦੋਂ ਤਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ (Economy) ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਪੂਰਨ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੀਆਂ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਘੱਟ ਵਿਆਜ ਵਾਲੀ ਕਰਜ਼ ਨੀਤੀ ਨੂੰ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਓ ਸਬੰਧੀ ਦਬਾਅ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਅਸਥਿਰਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਲੋੜੀਂਦਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ।

(2) ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਤਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ (Satisfaction of the Needs of Investors)

ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਜ਼ਾਂ ਦਾ ਸਬੰਧ ਅਜਿਹੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਪੱਤਰਾਂ ਦੀ ਕਿਸਮ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਆਦਿ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਤਾਵਾਂ (Investors) ਦੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ।

ਜੇਕਰ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਤਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਠਿਨਾਈਆਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੇ ਅਲਪ ਕਾਲੀਨ ਕਰਜ਼ ਨੂੰ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਵਾਲੇ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ

ਨੋਟ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਵਾਲੇ ਕਰਜ਼ ਪੱਤਰਾਂ ਜਾਮਨੀਆਂ (Long Term Securities) ਉਤੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਆਕਰਸ਼ਕ ਸ਼ਰਤਾਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਨੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਵਿਆਜ ਦੀਆਂ ਉਚੀਆਂ ਦਰਾਂ ਆਦਿ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰ ਇਹ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਜਾਮਨੀ ਜਾਂ ਕਰਜ਼ ਪੱਤਰ ਧਾਰਕਾਂ (Security Holders) ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਸੁਵਿਧਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਕੇ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕਰਜ਼ ਪੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਹਾਨੀ ਦੇ ਨਕਦੀ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਸਕਣ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਨਵੇਂ ਕਰਜ਼ ਪੱਤਰ ਖਰੀਦ ਸਕਣ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਆਮ ਨਕਦੀ ਰੂਪ ਨਿਊ ਸਥਿਕ ਰੂਪ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਪਰ ਜਦੋਂ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਨਾਲ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਤਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਾਮਨੀਆਂ ਜਾਂ ਕਰਜ਼ ਪੱਤਰਾਂ ਦੀ ਵਿਕਰੀ ਕਾਰਨ ਜਾਮਨੀਆਂ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਤਹਿਸ-ਨਹਿਸ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਬਾਂਡਾਂ ਦੇ ਧਾਰਕ ਆਪਣੇ ਕਰਜ਼ ਪੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਇਸ ਕਾਰਜ ਦੇ, ਲਈ ਕਦੇ ਉਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਵੇਚਣਾ ਅਤੇ ਨਕਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦੇਣ ਪਰ ਜੇਕਰ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਤਾਵਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤ (Interest) ਨੂੰ ਉਪਰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਲਈ ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਲਾਗਤ ਵੱਧ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਸ ਲਈ ਕੁਝ ਲੋਕ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਜਦੋਂ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜੇਕਰ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਮੁਦਰਾ ਜਾਰੀ ਕਰਕੇ ਚੁਕਾਇਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਓ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਰ ਲਗਾ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਮੁਦਰਾ ਘਟਾਅ ਫੈਲਾਓ ਜਨਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਦਾ ਹੋਣਗੇ। ਇਸ ਲਈ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਦੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਹੀ ਸੰਤੁਲਨ ਬਣਾਈ ਰੱਖ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਹੀ ਸਥਿਤੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

**(3) ਅਲਪ ਕਾਲੀਨ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਕਰਜ਼ ਵਿੱਚ ਨਿਰਧਾਰਨ
(Funding of Short Term Debt into Long Term Debt)**

ਇਕ ਵਿਚਾਰ ਇਹ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅਲਪ ਕਾਲੀਨ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦਾ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਿਧੀਕਰਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਹਾਇਕ ਹੋਣ। (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਤਿਅਧਿਕ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਵਾਲੇ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਕੰਨਸੋਲ ਜਾਂ ਬੇਮਿਆਦੀ ਬਾਂਡ ਜਿਹੜੇ ਕਦੇ ਪ੍ਰੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ) ਪਰ ਨਿਧੀਕਰਨ ਦੀਆਂ ਇਹ ਕਾਰਵਾਈਆਂ (Funding Operations) ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਜਿਸ ਨਾਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਨੂੰ ਕੋਈ ਹਾਨੀ ਨਾ ਪਹੁੰਚੇ ਪਰ ਇਸ ਨੀਤੀ ਦੇ ਜਿਹੜੇ ਲਾਭ ਗਿਣਾਏ ਗਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਅਲਪ ਕਾਲੀਨ ਕਰਜ਼ ਮੌਜੂਦ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਪੂਰੀ ਮੁਦਰਾ ਸਬੰਧੀ ਵਿਵਸਥਾ (Monetary Management) ਨੂੰ ਉਲਝਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਨੀਤੀ ਕਾਰਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਵਾਲੀਆਂ ਨਿਧੀਆਂ (Long Term Funds) ਦੀ ਮੰਗ ਵੱਧ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਵਾਲੇ ਵਿਆਜ ਦੀ ਦਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨਾਲ ਭਵਿੱਖ ਦਾ ਬਜਟ ਖਰਚ ਵੀ ਵੱਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅਲਪ ਕਾਲੀਨ ਨਿਧੀਆਂ ਦੀ ਮੰਗ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਅਲਪ ਕਾਲੀਨ ਵਿਆਜ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ ਵੀ ਡਿੱਗਣ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਵਾਲੀਆਂ ਵਿਆਜ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਇਸ ਗਲਤ ਵਾਧੇ ਦੇ ਕਾਰਨ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਨਿਵੇਸ਼ (Private Investment) ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਅਤੇ ਵਿਆਜ ਵੀ ਘੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਸੁਸਤੀ (Recession) ਅਤੇ ਬੇਰੋਜ਼ਗਾਰੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਨਿਧੀਕਰਨ ਦੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਅਜਿਹੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ ਕਿ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਵਾਲੇ ਵਿਆਜ ਦੀ ਦਰ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਗਲਤ ਵਾਧਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਅਤੇ ਦਰ ਉਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਵੇ ਪਰ ਜੇਕਰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਕਿ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਘੱਟ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਅਲਪ ਕਾਲੀਨ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦਾ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਵਾਲੇ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਨਿਧੀਕਰਨ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਜੇਕਰ ਅਲਪ ਕਾਲੀਨ ਵਿਆਜ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ ਨੀਵੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਲਪ ਕਾਲੀਨ ਪੂੰਜੀ ਅਜਿਹੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵੱਲ ਪ੍ਰਵਾਹਿਤ ਹੋ ਜਾਣ, ਜਿੱਥੇ ਕਿ ਅਲਪ ਕਾਲੀਨ ਵਿਆਜ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ ਉੱਚੀਆਂ ਹੋਣ ਪਰ ਇਹ ਦੇਸ਼ ਹਿੱਤ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਅਲਪ ਕਾਲੀਨ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦਾ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਵਾਲੇ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਨਿਧੀਕਰਨ ਅਜਿਹੀ ਰੀਤੀ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਤਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰ ਸਕਣ।

**(4) ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਨੀਤੀ ਦਾ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਅਤੇ ਮੁਦਰਾ ਸਬੰਧੀ ਨੀਤੀ ਨਾਲ ਤਾਲਮੇਲ ਬਣਿਆ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ
(Public Debt Policy Must be Co-ordinated with Fiscal and Monetary Policy)**

ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਨੀਤੀ ਦਾ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਅਤੇ ਮੁਦਰਾ ਸਬੰਧੀ ਨੀਤੀ ਨਾਲ ਇਕਸਾਰਤਾ ਜਾਂ ਤਾਲਮੇਲ (Co-ordination) ਬਣਿਆ ਰਹੇ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰ ਕੇਂਦਰੀ ਬੈਂਕ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਨੀਵੇਂ ਦਰ ਦੀ ਵਿਆਜ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰੇ ਤਾਂ

ਕਿ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਵਿਆਜ਼ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਦੀ ਲਾਗਤ ਘੱਟ ਹੋ ਸਕੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਓ ਦੀਆਂ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਆਰਥਿਕ ਅਸਥਿਰਤਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਨੀਤੀ ਅਤੇ ਮੁਦਰਾ ਸਬੰਧੀ ਨੀਤੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਤਾਲਮੇਲ ਰੱਖ ਕੇ ਅਜਿਹੀ ਆਰਥਿਕ ਅਸਥਿਰਤਾ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ

ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਅਤੇ ਮੁਦਰਾ ਸਬੰਧੀ ਨੀਤੀ ਨਾਲ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਨੀਤੀ ਦਾ ਸੰਚਾਲਨ ਅਜਿਹੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਤਿੰਨੋਂ ਹੀ ਨੀਤੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੇ ਲਈ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਦੇਣ। ਇਸ ਲਈ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ਾਂ ਦੀ ਵਾਪਸੀ, ਚਾਲੂ ਕਰਜ਼ਾਂ ਦੀ ਬਦਲੀ (Conversion) ਆਦਿ ਉਹ ਸ਼ਰਤਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਕਿ ਨਵੇਂ ਕਰਜ਼ ਪੱਤਰ ਵੇਚੇ ਜਾਣ, ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਗਤੀ ਅਤੇ ਸਥਿਰਤਾ ਲਈ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

(5) ਪ੍ਰੋੜ ਹੋਣ ਉਤੇ ਕਰਜ਼ਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਅਤੇ ਕਰਜ਼ ਧਾਰਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ (Maturity Distribution and Kinds of Debt Holders)

ਜੇਕਰ ਕੁੱਲ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਅਨੁਪਾਤ ਅਲਪ ਕਾਲੀਨ ਕਰਜ਼ਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁੱਲ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਬੈਂਕ ਦੁਆਰਾ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਕਰਜ਼ਾਂ ਦੀ ਵੰਡੀ ਮਾਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਨਕਦ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਓ ਸਬੰਧੀ ਦਬਾਅ ਪੈ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਓ ਵਿਰੋਧੀ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਜ਼ਾਂ ਦਾ ਅਤਿਅਧਿਕ ਨਕਦੀਪਣ (High Liquidity) ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਓ ਦੇ ਕੰਟਰੋਲ ਨੂੰ ਔਖਾ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਕਰਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਜੇਕਰ ਖਰੀਦ ਵੀ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਓ ਵਿਰੋਧੀ ਉਪਾਉ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਰੱਖੀ ਗਈ ਅਤਿਅਧਿਕ ਨਕਦੀ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਮੁਦਰਾ ਘਟਾਅ ਫੈਲਾਉ ਵਿਰੋਧੀ (Anti-Deflationary) ਉਪਾਉ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਕਰਜ਼ ਪੱਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵੱਧ ਕੇ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਲਈ ਕਰਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨਕਦੀ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਲੈਣ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਕਿ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਕਸਦਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਤ ਕਰਨਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਭਵ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ

ਵਿਆਜ਼ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ ਨੂੰ ਨੀਵਾਂ ਰੱਖਣ ਦੀ ਨੀਤੀ ਨਾਲ ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਓ ਸਬੰਧੀ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਅਲਪ ਕਾਲੀਨ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਵਾਲੇ ਕਰਜ਼ ਵਿੱਚ ਨਿਧੀਕਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਨੀਤੀ ਸੁਸਤੀ ਅਤੇ ਬੇਰੋਜ਼ਗਾਰੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।

16.7 ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਸ਼ੋਧਨ ਜਾਂ ਪ੍ਰਤੀਦਾਨ (Redemption of Public Debt)

ਕਰਜ਼ ਦੇ ਸ਼ੋਧਨ (Redemption) ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ- ਕਰਜ਼ ਦੀ ਵਾਪਸ ਅਦਾਇਗੀ। ਆਤਮ ਨਿਰਭਰ ਉਦਯੋਗਾਂ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਸਥਾਈ ਨਿਵੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਜਿੰਨੀ ਜਲਦੀ ਹੋ ਸਕੇ ਵਾਪਸ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਕਰਜ਼ਾਂ ਦੇ ਕੰਟਰੋਲ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿਯਮਿਤ ਨਿਸ਼ਤਾਰਾ ਕਰਨ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਯਕੀਨ ਹੋਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ (Provision) ਉਦੋਂ ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਹ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਸਰਕਾਰ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਕਰਜ਼ਾਂ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨ ਲਈ ਮੌਕਾ ਲੱਭਦੀ ਹੈ ਪਰ ਹੋਣਾ ਇਹ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰਜ਼ਾਂ ਦੀ ਨਿਯਮਿਤ ਅਦਾਇਗੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਭਰੋਸਾ ਹੋਣ ਲਈ ਹਰ ਸੰਭਵ ਸਾਵਧਾਨੀਆਂ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਣ।

16.7.1 ਕਰਜ਼ ਸ਼ੋਧਨ ਦੇ ਲਾਭ (Advantages of Debt Redemption)

- (1) ਇਹ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਦੀਵਾਲੀਆ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਂਦਾ ਹੈ।
- (2) ਇਹ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਫਿਜ਼ੂਲ ਖਰਚਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਰ ਉਤਸਾਹਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।
- (3) ਇਸ ਨਾਲ ਕਰਜ਼ਦਾਤਾਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸਰਕਾਰ ਵਿੱਚ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।
- (4) ਇਸ ਨਾਲ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਲਈ ਕਰਜ਼ ਜਾਰੀ ਕਰਨਾ ਅਸਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- (5) ਇਹ ਕਰਜ਼ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਲਾਗਤ ਘੱਟ ਕਰਦਾ ਹੈ।
- (6) ਜੇਕਰ ਕਰਜ਼ ਜਲਦੀ ਚੁਕਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਭਾਵੀ ਔਲਾਦ ਨੂੰ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਭਾਰ ਤੋਂ ਬਚਾਉਂਦਾ ਹੈ।
- (7) ਜਦੋਂ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ਾਂ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਧਨ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਵੱਲ ਸਥਾਨਾਂਤ੍ਰਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਨਿਵੇਸ਼ (Private Investment) ਦੇ ਲਈ ਵਾਤਾਵਰਣ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

- ਨੋਟ (8) ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਅਦਾਇਗੀ ਮੁਦਰਾ ਘਟਾਅ ਫੈਲਾਓ ਸਬੰਧੀ ਉਪਾਉ (Deflationary Measures) ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।

16.8 ਕਰਜ਼ ਵਾਪਸੀ ਦੀਆਂ ਰੀਤੀਆਂ (Methods of Repayment)

ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਕਰਜ਼ ਵਾਪਸੀ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਰੀਤੀਆਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਾਂਗੇ। ਇਹ ਰੀਤੀਆਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ-

(1) ਕਰਜ਼ ਨਕਾਰਣ (Debt Repudiation)

ਕਰਜ਼ ਨਕਾਰਣ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਕਰ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨਾ। ਸੰਨ 1917 ਵਿੱਚ ਸੋਵੀਅਤ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਅਜਿਹਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਦੰਗਾ-ਫਸਾਦ ਕਾਲੀਨ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਅਦਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਮਨ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਕੁਝ ਰਾਜਾਂ ਨੇ ਵੀ ਸੰਨ 1861-65 ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਤੋਂ ਲਏ ਗਏ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਬੈਂਕਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹਿੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਫਿਰ ਨੇੜੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਫਿਰ ਨਵੇਂ ਕਰਜ਼ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਠਿਨਾਈ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਇਸ ਕਦਮ ਨੂੰ ਬੜਾ ਅੰਨਿਆ ਪੂਰਨ ਅਤੇ ਭੇਦ ਸ਼ਲੂਕ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸੰਪਤੀ ਦੇ ਮਾਲਕਾਂ ਦੇ ਕੇਵਲ ਇਕ ਵਰਗ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਕੇਵਲ ਉਸ ਵਰਗ ਨੂੰ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਪੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਖਰੀਦਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਵਰਗਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਅਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੀ ਛੱਡ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਕ ਇਨਕਾਰੀ (ਨਕਾਰਣ) ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜੇਕਰ ਸੰਪਤੀ ਦੇ ਮਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਸਾਰੇ ਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਸਰਕਾਰ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਭੇਦਭਾਵ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਜੇਕਰ ਕਰਜ਼ ਵਾਪਸੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਮਝੌਤਿਆਂ ਜਾਂ ਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਸਮਾਜਿਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦਾ ਡਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਰਗਾਂ ਲਈ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਅਨੇਕਾਂ ਗੰਭੀਰ ਕਠਿਨਾਈਆਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਰਕਾਰਾਂ ਆਪਣੇ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਵਸੂਲ ਕਰਨ ਲਈ ਆਰਥਿਕ ਨਾਕਾਬੰਦੀ ਅਤੇ ਸੈਨਿਕ ਕਾਰਵਾਈ ਜਿਹੇ ਕਦਮਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਹ ਕੋਈ ਬੁੱਧੀਮਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਕਰਜ਼ ਨਕਾਰਣ ਦੀ ਨੀਤੀ ਦੀ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਅਨੈਤਿਕ (Immoral) ਅਤੇ ਬੇਈਮਾਨੀ ਪੂਰਨ ਕਦਮ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(2) ਕਰਜ਼ ਵਾਪਸੀ (Refunding)

ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੇ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਲਈ ਨਵੇਂ ਬਾਂਡ ਜਾਰੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਕਰਜ਼ ਵਾਪਸੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਰਜ਼ ਵਾਪਸੀ ਉਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਨਾਂਮ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੁੱਛ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਬਾਂਡਾਂ (Maturing Bonds) ਦੇ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਨਵੇਂ ਬਾਂਡ ਬਦਲ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਦੇ-ਕਦੇ ਸਮਾਂ ਖਤਮ ਹੋਣ ਦੀ ਮਿਤੀ ਜਾਂ ਪੁੱਛ ਮਿਤੀ (Maturity Date) ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਅਜਿਹਾ ਉਦੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਵਿਆਜ ਦੀ ਦਰ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰ ਬਾਕੀ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਪੁੱਛ ਮਿਤੀ ਨੂੰ ਬਦਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਕਰਜ਼ ਵਾਪਸੀ ਦਾ ਮਤਲਬ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਲਈ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਪੁੱਛ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਲਪ ਕਾਲੀਨ ਕਰਜ਼ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਚਾਲੂ ਖਰਚ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਖਰਚ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਜਨਤਾ ਵਿੱਚ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਵਿਕਰੀ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਧਨ ਨਾਲ ਅਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਲਪ ਕਾਲੀਨ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦਾ ਸਥਾਨ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕਰਜ਼ ਲੈ ਸਕਣ।

(3) ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਜਾਂ ਬਦਲੀ (Conversion of Debts)

ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਬਦਲੀ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਪੁਰਾਣੇ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦਾ ਨਵੇਂ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਇਸ ਰੀਤੀ ਅਧੀਨ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਵਿੱਚ ਅਦਾਇਗੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ, ਫਿਰ ਵੀ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਕੇਵਲ ਰੂਪ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਰਜ਼ ਬਦਲੀ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨਾਲ ਮਤਲਬ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਚੇ ਵਿਆਜ ਦਰ ਵਾਲੇ ਕਰਜ਼ ਨੂੰ ਘੱਟ ਦਰ ਵਾਲੇ ਕਰਜ਼ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰਨਾ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਕਰਜ਼ ਲਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਿਆਜ ਦੀ ਦਰ ਬਹੁਤ ਉੱਚੀ ਹੋਵੇ ਪਰ ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਕਿ ਵਿਆਜ ਦੀ ਦਰ ਡਿੱਗੀ ਹੋਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਪੁਰਾਣੇ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਵਿਆਜ ਵਾਲੇ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਰਾਜਾਂ 'ਤੇ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦਾ ਭਾਰ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੋ ਸਕੇ। ਫਿਰ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਉੱਤੇ ਅਪੇਖਿਆਕ੍ਰਿਤ ਨੀਵੀਂ ਵਿਆਜ ਦਰ ਦਾ ਅਰਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਆਮਦਨ ਦੀ ਘੱਟ ਅਸਮਾਨ ਵੰਡ।

ਪਰ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਬਦਲੀ ਦਾ ਕਾਰਜ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਉਦੋਂ ਹੀ ਸੰਪਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਾਖ (Credit) ਚੰਗੀ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਉਸ ਕੋਲ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਟਾਕ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਨਿਪੁੰਨ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਡਾਲਟਨ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਕਰਜ਼ ਬਦਲੀ ਨਾਲ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਬੋਝ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਆਜ ਦੀ ਦਰ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਕਮੀ ਨਾਲ ਬਾਂਡ ਧਾਰਕਾਂ ਦੀ ਕਰ ਦੇਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਵੀ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਘਾਟ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਘਾਟ ਹੋਣ ਨਾਲ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਘੱਟਦੀ ਹੈ।

ਨੋਟ

ਕਰਜ਼ ਵਾਪਸੀ (Refunding) ਅਤੇ ਕਰਜ਼ ਬਦਲੀ (Conversion) ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਕੋਈ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਮੰਦਭਾਗ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਰਜ਼ ਵਾਪਸੀ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਦਾ ਸਥਗਨ। (Postponement) ਪਰ ਕਰਜ਼ ਬਦਲੀ ਦਾ ਅਰਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜ ਮਿਤੀ ਦੇ ਸਥਗਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵਿਆਜ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ ਅਤੇ ਕਰਜ਼ ਸਬੰਧੀ ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਪੁਨਰ ਵਿਵਸਥਾ। ਕਰਜ਼ ਵਾਪਸੀ ਅਤੇ ਕਰਜ਼ ਬਦਲੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਇਕ ਹੀ ਕਾਰਵਾਈ ਅਧੀਨ ਸੰਯੁਕਤ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਕਰ ਵਾਪਸੀ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਰਜ਼ ਬਦਲੀ ਵੀ।

ਟਾਸਕ

ਕਰਜ਼ ਸੋਧਨ ਦੇ ਕੀ ਲਾਭ ਹਨ?

16.8.1 ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਅਸਲੀ ਅਦਾਇਗੀ (Actual Repayment)

ਉਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਅਸਲੀ ਅਦਾਇਗੀ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਅਸਲੀ ਅਦਾਇਗੀ ਲਈ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਉਪਾਉ ਅਪਣਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਇਹ ਸਵਾਲ ਹੀ ਉਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਵਾਪਸ ਅਦਾਇਗੀ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਸਧਾਰਣ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਧਾਰ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਧਨ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਦੋਂ, ਜਦੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਰਜ਼ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਕੋਲ ਧਨ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਜਿੰਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਜਿੰਨੀ ਘੱਟ ਹੋਵੇਗੀ, ਉਸ ਦੀ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਦੀ ਗਤੀ ਵੀ ਉੱਨੀ ਹੀ ਤੇਜ਼ ਹੋਵੇਗੀ।

(ਕ) ਸੋਧਨ ਨਿਧੀ (Sinking Fund)

ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਨਿਯਮਿਤ ਅਦਾਇਗੀ ਲਈ ਇਕ ਉਪਾਉ, ਜਿਹੜਾ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਪਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋਧ ਨਿਧੀ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਨਿਧੀ (Fund) ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹਿੱਸਾ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਲ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨਿਧੀ ਨਾਲ ਅਵਸ਼ਿਸਟ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਨਿਧੀ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਅਵਸ਼ਿਸਟ ਜਾਂ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਖਰੀਦ ਲਈ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਭੁਗਤਾਨ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਸੋਧ ਨਿਧੀਆਂ ਵਿੱਚ ਧਨ ਦਾ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਪੂਰਾ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਪਰ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿਧੀਆਂ ਨਾਲ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਧਨ ਉਪਲੱਬਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਲਦੀ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦਾ ਨਿਪਟਾਰਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਡਾਲਟਨ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਸੋਧ ਨਿਧੀ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਰਾਜਕੋਸ਼ ਦੀ ਚਾਲੂ ਆਮਦਨ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕਰਜ਼ਿਆਂ (Loans) ਆਦਿ ਨਾਲ ਨਹੀਂ। ਜਿਸ ਸੋਧ ਨਿਧੀ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਨਵੇਂ ਕਰਜ਼ ਲੈ ਕੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸੱਚੀ ਸੋਧ ਨਿਧੀ ਕਿਹਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਵਿਵਹਾਰ ਵਿੱਚ ਸੋਧ ਨਿਧੀਆਂ ਵਿੱਚ ਧਨ ਦਾ ਹਿੱਸਾਬ ਸਾਲ ਦੇ ਸਾਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ ਚਾਲੂ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਰਕਮ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਲ ਕੱਢ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਉਸੇ ਸਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੇ ਰਾਜਸਵ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਲਈ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਜੇਕਰ ਸੋਧ ਨਿਧੀਆਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਸਹੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਨਿਯਮਿਤ ਨਿਪਟਾਰੇ ਦਾ ਚੰਗਾ ਸਾਧਨ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਦੀ ਇਹ ਹੌਲੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ (Slow Process) ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਡਰ ਇਹ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੀਆਂ ਵਿੱਤੀ ਕਠਿਨਾਈਆਂ ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿਧੀਆਂ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਿਤੇ ਦੂਜੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦੇ ਲਈ ਨਾ ਕਰ ਲੈਣ।

ਨੋਟ (ਖ) **ਬੇਸ਼ੀ ਦੀ ਆਮਦਨ (Surplus Revenue)**- ਲੋਕ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਲ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਨਿਪਟਾਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਬੇਸ਼ੀ ਦੀ ਬਜਟ (Surplus Budget) ਦੀ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਅਪਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਬਜਾਏ ਇਸ ਦੇ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਨਿਧੀ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਪੂਰਨ ਹੋਣ ਉੱਤੇ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਪਰ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਾਧਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਬੇਸ਼ੀ ਦੇ ਬਜਟ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘੱਟ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮੰਦੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰ ਬੇਸ਼ੀ ਦਾ ਬਜਟ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਇਕ ਬੇਵਕੂਫੀ ਕਦਮ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਮੰਦੀ (Depression) ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਬੇਸ਼ੀ ਦੇ ਬਜਟ ਦੀ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਅਦਾਇਗੀ ਦਾ ਕਾਰਜ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

(ਗ) **ਮਿਆਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਕਿਸ਼ਤ (Terminal Annuities)**- ਸਰਕਾਰ ਅਜਿਹੀ ਮਿਆਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਕਿਸ਼ਤ ਜਾਰੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਲ ਇਕ ਕ੍ਰਮ ਸੰਖਿਆ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰੋੜ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕ੍ਰਮ ਸੰਖਿਆ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਤਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਲਾਟਰੀ ਦੁਆਰਾ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੱਧਤੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਲ ਕਰਜ਼ਾ ਤਾਂ ਘੱਟ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਵਿਆਜ ਦਾ ਭਾਰ ਵੀ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਲ ਉੱਨੀ ਹੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਸ਼ਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਕਰਨ ਦੀ ਇਕ ਰੀਤ ਹੈ। ਇਸ ਰੀਤ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦਾ ਭਾਰ ਸਾਲਾਨਾ ਘੱਟ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਪੂਰਨ ਹੋਣ ਉੱਤੇ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਿਪਟਾਏ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

(ਘ) **ਅਨਾਵਰਤੀ ਪੂੰਜੀ ਕਰ (Capital Levy)**- ਅਨਾਵਰਤੀ ਪੂੰਜੀ ਕਰ ਅਤੇ ਧਨ (property and wealth) ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭਾਰੀ ਕਰਾਂ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਮੁੱਲ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੀ ਪੂੰਜੀਗਤ ਸੰਪਤੀਆਂ ਉੱਤੇ ਕੇਵਲ ਇਕ ਵਾਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਕਰ ਹੈ। ਅਨਾਵਰਤੀ ਪੂੰਜੀ ਕਰ ਨੂੰ ਯੁੱਧ ਦੇ ਇਕਦਮ ਬਾਅਦ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਯੁੱਧ ਕਾਲੀਨ ਅਣ-ਉਤਪਾਦਕ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਹ ਖਰਚਿਆਂ ਆਦਿ ਮਗਰੋਂ ਸੰਪਤੀ 'ਤੇ ਵਧਣਸ਼ੀਲ ਜਾਂ ਕ੍ਰਮਬੱਧ ਦਰਾਂ ਨਾਲ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ- ਅਨਾਵਰਤੀ ਪੂੰਜੀ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਠਹਿਰਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ-

- (1) ਯੁੱਧ ਕਾਲੀਨ ਕਰਜ਼ ਜਿੱਥੇ ਅਣ-ਉਤਪਾਦਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਸਮਾਜ ਲਈ ਫਲਹੀਣ (Dead Weight) ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਚੰਗਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਜਾਂ ਅਨਾਵਰਤੀ ਪੂੰਜੀ ਕਰ ਲਗਾ ਕੇ ਉਸ ਕਰਜ਼ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਚੁਕਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, ਬਜਾਏ ਇਸ ਦੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਭੁਗਤਾਨ ਲਈ ਸਾਲ ਦੇ ਸਾਲ ਲਗਾਤਾਰ ਕਰ ਲਗਾਏ ਜਾਣ।
- (2) ਅਨਾਵਰਤੀ ਪੂੰਜੀ ਕਰ ਨੂੰ ਇਸ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਵੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਠਹਿਰਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਯੁੱਧ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਭਾਰੀ ਲਾਭ ਕਮਾਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਸ਼ਟ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਨਿਪਟਾਰਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਅੰਸ਼ਦਾਨ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
- (3) ਯੁੱਧ ਕਾਲ ਵਿੱਚ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਮੀਰਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਸ਼ਟ ਝੱਲਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਬਰਾਬਰੀ ਅਤੇ ਨਿਆਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਅਮੀਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਲਈ ਆਪਣਾ ਅੰਸ਼ਦਾਨ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
- (4) ਅਨਾਵਰਤੀ ਪੂੰਜੀ ਕਰ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਓ ਵਿਰੋਧੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਅਮੀਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਫਾਲਤੂ ਖਰੀਦ ਸ਼ਕਤੀ ਲੈ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।
- (5) ਜੇਕਰ ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੰਦੀ (Depression) ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਭਾਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਪੱਤਰਾਂ ਦੇ ਧਾਰਕਾਂ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਲਾਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਪੂਰਨ ਨਿਪਟਾਰੇ ਲਈ ਅਨਾਵਰਤੀ ਪੂੰਜੀ ਕਰ ਨੂੰ ਲਗਾਉਣਾ ਲੋੜੀਂਦਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- (6) ਯੁੱਧ ਕਾਲ ਵਿੱਚ, ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਧਨ ਦਾ ਜਿਹੜੀ ਅਸਮਾਨ ਵੰਡ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਨਾਵਰਤੀ ਪੂੰਜੀ ਕਰ ਉਸ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਧਨ ਦੀ ਵੰਡ ਨੂੰ ਨਿਆਪੂਰਨ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।
- (7) ਅਨਾਵਰਤੀ ਪੂੰਜੀ ਕਰ ਦੁਆਰਾ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕਦਮ ਵਾਪਸ ਕਰਨ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਮਾਨਸਿਕ ਆਰਾਮ ਜਿਹਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਹੋਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਰ ਨਹੀਂ ਲੱਗਣਗੇ।

- (8) ਜੇਕਰ ਯੁੱਧ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਲਏ ਗਏ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਨੂੰ ਅਨਾਵਰਤੀ ਪੂੰਜੀ ਕਰ ਲਗਾ ਕੇ ਇਕ ਦਮ ਨਹੀਂ ਚੁਕਾਇਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਸ ਲਈ ਸਾਲ ਦੇ ਸਾਲ ਕਰ ਲਗਾਉਣੇ ਪੈਣਗੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕੰਮ ਕਰਨ, ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਉੱਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪਵੇਗਾ।

ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਡਾਲਟਨ ਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਸੁਝਾਅ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਂਤੀ ਕਾਲੀਨ ਲੋਕ-ਕਰਜ਼ਾਂ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਲਈ ਵੀ ਅਨਾਵਰਤੀ ਪੂੰਜੀ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਰ ਸਮਾਜਿਕ ਨਿਆ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਤਾਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਹੀ, ਇਹ ਕਰਜ਼ਾਂ ਦੀ ਵੀ ਇਕਦਮ ਵਾਪਸੀ ਨੂੰ ਸੰਭਵ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਵੀ ਔਲਾਦ ਉੱਤੇ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਕੋਈ ਬੋਝ ਨਹੀਂ ਪੈਣ ਦਿੰਦਾ। ਆਪਣੀ ਮੁਦਰਾ ਅਵਸਥੀਤੀ ਜਨਕ (Deflationary) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵੀ ਇਹ ਉਪਾਉ ਬਹੁਤ ਉਪਯੋਗੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ- ਪਰ ਇਸ ਸਭ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਅਨਾਵਰਤੀ ਪੂੰਜੀ ਕਰ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ-

- (1) ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਯੁੱਧ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਸੰਚਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੰਪਤੀ ਦਾ ਅਸਲੀ ਅਤੇ ਵੈਧ ਮੁੱਲ ਕਿੰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਉਸ ਵਿੱਚ ਸੰਪਤੀ ਜਾਂ ਧਨ ਲੱਗਣਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਕਿ ਯੁੱਧ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
- (2) ਇਹ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਪੂੰਜੀ ਦੇ ਅੰਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਹ (Inflow) ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਉਦਯੋਗ ਅਤੇ ਵਣਿਜ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।
- (3) ਅਜਿਹਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਨਾਵਰਤੀ ਪੂੰਜੀ ਕਰ ਮਨੋ-ਕਿਫਾਇਤ ਸਾਰੀ ਜਾਂ ਉਦਯੋਗ ਜਾਂ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਅੰਤਰ ਸਬੰਧ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਦੰਡ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਕਰ ਕੇਵਲ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੱਚਤ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਧਨ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਯੁੱਧ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਅੰਨ੍ਹੇਵਾਹ ਖਰਚ ਕੀਤੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਕਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- (4) ਇਹ ਕਰ ਵਿੱਤ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਹਿਲਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਕਰ ਬਹਾਨੇਬਾਜ਼ੀ (Tax Evasion) ਨੂੰ ਹੱਲਾਸ਼ੇਰੀ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ।
- (5) ਇਸ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕੰਮ ਕਰਨ, ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਅਨਾਵਰਤੀ ਪੂੰਜੀ ਕਰ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਦਾ ਇਕ ਜਲਦੀ ਅਤੇ ਨਿਆਪੂਰਨ ਉਪਾਉ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਕਾਰਨ ਕੁਝ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਅਦਾਇਗੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਉਪਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਹਿੱਕਸ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ “ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਅਨਾਵਰਤੀ ਪੂੰਜੀ ਕਰ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਆਪ੍ਰੇਸ਼ਨ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਜਾਂ ਤਾਂ ਖਤਮ ਹੀ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਠੀਕ ਵੀ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਅਤੇ ਅਹਿਸਾਸ ਆਮ ਕਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਿਯਮਿਤ ਖੁਰਾਕਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਵੱਖ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।”

ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਅਦਾਇਗੀ (Repayment of External Debt)

ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ਾਂ ਦੀ ਸੋਧ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਤਾਂ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਲਈ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਕਮਾਈ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਤਾਂ ਹੀ ਕਮਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਦਰਾਮਦ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਨਿਰਯਾਤ ਬੇਸ਼ੀਆਂ (Export Surpluses) ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ। ਜੇਕਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਨਿਰਯਾਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਦੋਂ ਤਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ ਬਹੁਤ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਚੁਕਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਜੇਕਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ਾਂ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਅਣ-ਉਤਪਾਦਕ ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਨਿਰਯਾਤ ਬੇਸ਼ੀ ਕੇਵਲ ਉਦੋਂ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਘਰੇਲੂ ਜਾਂ ਦੇਸ਼ੀ ਉਪਭੋਗ ਵਿੱਚ ਕਟੌਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਕਾਫੀ ਬੋਝ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਥਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੱਚ ਜਾਂ ਝੂਠ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰੋ।

(State Whether the following Statement are True or False)

6. ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਵਿਆਜ ਲਾਗਤ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।
7. ਜੇਕਰ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਤਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਠਿਨਾਈਆਂ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

- ਨੋਟ
8. ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਨੀਤੀ ਦਾ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਅਤੇ ਮੁਦਰਾ ਸਬੰਧੀ ਨੀਤੀ ਨਾਲ ਇਕਸਾਰਤਾ ਜਾਂ ਤਾਲਮੇਲ ਬਣਿਆ ਰਹੇ।
 9. ਕਰਜ਼ ਨਕਾਰਣ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ।
 10. ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੇ ਚਾਲੂ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਲਈ ਨਵੇਂ ਬਾਂਡ ਜਾਰੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਰਜ਼ ਵਾਪਸੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

16.9 ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਲਾਭ ਅਤੇ ਹਾਨੀਆਂ (Advantages and Dis-advantages of the Public Debt)

ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਲਾਭ

ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ-

- (1) ਧਨ ਪੈਦਾਵਾਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ- ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਉਤਪਾਦਨ ਵੱਧਦਾ ਹੈ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਵੱਧਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਪੱਧਰ ਉੱਚਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
- (2) ਅਨੁਕੂਲ ਭੁਗਤਾਨ ਸੰਤੁਲਨ- ਕਰਜ਼ ਲੈਣ ਨਾਲ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਭੁਗਤਾਨ ਸੰਤੁਲਨ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹਨ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੱਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
- (3) ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ- ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਗੈਰ-ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ ਆਪਣਾ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਮਰੱਥ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
- (4) ਪ੍ਰਕਿਰਤਿਕ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਉੱਤੇ ਕੰਟਰੋਲ- ਪ੍ਰਕਿਰਤਿਕ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਨ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ।
- (5) ਸਫਲ ਯੁੱਧ ਸੰਚਾਲਨ- ਵਰਤਮਾਨ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਯੁੱਧ ਬਹੁਤ ਖਰਚੀਲੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਯੁੱਧ ਸੰਚਾਲਨ ਲਈ ਕਰਜ਼ ਲੈਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।
- (6) ਆਪਸੀ ਸਦਭਾਵਨਾ- ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਅਤੇ ਸਹੀ ਵੰਡ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਆਪਸੀ ਸਦਭਾਵਨਾ ਅਤੇ ਸਹਿਯੋਗ ਵੱਧਦਾ ਹੈ।
- (7) ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਉੱਚਿਤਤਾ- ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ ਉੱਚਿਤਤਾ ਦੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸਾਧਨ ਹਨ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਧਨ ਦੀ ਉੱਚਿਤਤਾ ਕਰਨਾ ਫਾਇਦੇਮੰਦ ਮੰਨਦਾ ਹੈ।
- (8) ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਾਰਜ- ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਾਰਜ ਅਤੇ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਸੜਕਾਂ ਬਣਾਉਣਾ, ਜਲ ਬਿਜਲੀ, ਨਹਿਰਾਂ, ਪੁੱਲ ਆਦਿ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।
- (9) ਗੈਰ-ਆਰਥਿਕ ਲਾਭ- ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਕਰਜ਼ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਕਰਜ਼ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿੱਤਰਤਾ ਪੂਰਨ ਸਬੰਧ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਹਾਨੀਆਂ

- (1) ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ- ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ ਲੈਂਦੇ ਸਮੇਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਰੱਖੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਦਯੋਗਾਂ ਲਈ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਉੱਤੇ ਅੰਸਿਕ ਕੰਟਰੋਲ ਰਹੇਗਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹਿੱਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਹੋਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਧਨ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵਿਆਜ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- (2) ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਦੀਵਾਲੀਆ ਹੋਣ ਦਾ ਡਰ- ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਕਰਜ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਡਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਕਿਤੇ ਇੰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਰਜ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਾ ਕਰ ਲਵੇ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨਾ ਹੀ ਅਸੰਭਵ ਹੋ ਜਾਵੇ।
- (3) ਫਿਜ਼ਲੂ ਖਰਚ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ- ਜਦੋਂ ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫਿਜ਼ਲੂ ਖਰਚਿਆਂ ਦਾ ਡਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

- (4) **ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦਬਾਅ-** ਕਰਜ਼ਦਾਤਾ ਦੇਸ਼ ਆਪਣੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੀ ਪੂੰਜੀ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਕਰਜ਼ਾਈ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਕਰਨ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਰਜ਼ਾਈ ਦੇਸ਼ ਆਪਣੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਗੁਆ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਨੋਟ
- (5) **ਸੰਕਟ-** ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਮਤਭੇਦ ਅਤੇ ਯੁੱਧ ਜਿਹੇ ਸੰਕਟ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਦਾ ਡਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।
- (6) **ਜਨਤਾ ਦਾ ਭਾਰ-** ਜਦੋਂ ਕਰਜ਼ ਅਣ-ਉਤਪਾਦਕ ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਜਨਤਾ ਉਤੇ ਕਰ ਭਾਰ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- (7) **ਆਰਥਿਕ ਪੱਛੜਿਆਪਣ-** ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਬਣਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਆਪਣੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਦੂਜਿਆਂ ਉਤੇ ਨਿਰਭਰ ਰਹਿਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।

16.10 ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ (Public Debt and Economic Development)

ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸਬੰਧ ਦੇ ਕਈ ਪਹਿਲੂ ਹਨ-

(1) ਵਿੱਤੀ ਢਾਂਚੇ ਦਾ ਵਿਕਾਸ (Development of Financial System)

ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮੁਦਰਾ ਅਤੇ ਸਾਖ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਵੀ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਦੋ ਕਾਰਨ ਹਨ ਪਹਿਲਾ, ਆਰਥਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਅਤੇ ਮੁਦਰਾ ਖਰੀਦ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ। ਦੂਸਰਾ, ਇਹ ਵੱਧਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਉਧਾਰ ਦਾਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਵਿੱਤੀ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਰਾਰ ਕਰੰਸੀ ਦੀਆਂ ਮਾਤਰਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਰੰਸੀ ਸਾਰੀ ਵਿੱਤੀ ਢਾਂਚੇ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਦਾ ਕੰਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਰੰਸੀ ਦੀ ਉਪਲੱਬਧੀ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਉਧਾਰ ਲੈਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਕੇਂਦਰੀ ਬੈਂਕ ਨਾਲ)

ਇੱਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਧਾਰ ਲੈਣ ਵਿੱਚ ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਵਰਤਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਵਿੱਤੀ ਢਾਂਚਾ ਫਾਇਦੇਮੰਦ ਹੋਣ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਉਤੇ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

(2) ਬੱਚਤ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀ ਨਿਰਮਾਣ (Saving and Capital Formation)

ਹਰ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਉਤਪਾਦਨ ਸਮਰੱਥਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੋਰ ਵੀ ਤੇਜ਼ ਗਤੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਪੂੰਜੀ ਦਾ ਅਭਾਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅਜਿਹੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਬੱਚਤ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿੱਚ ਆਮ 'ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਠਿਨਾਈਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਘੱਟ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਸ ਦੀ ਬੱਚਤ ਸਮਰੱਥਾ ਕਾਫੀ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਘਾਟ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਕੁਝ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਕਦਮਾਂ ਦੀ ਅਪੇਖਿਆ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਜੇਕਰ ਆਪਣੀ ਰਾਜਸਵ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੱਚਤ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਧਾਰ ਲੈ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁੱਦਿਆਂ ਉਤੇ ਖਰਚ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਜਾਂ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬੱਚਤ, ਨਿਵੇਸ਼ ਅਤੇ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਉਤਪਾਦਨ ਸਮਰੱਥਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦੀ ਹੋਵੇ।

ਕੁਝ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਉਧਾਰ ਲੈ ਕੇ ਪੂੰਜੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਨੀਤੀ ਦੇ ਪਰਿਣਾਮ ਸੰਦਿਗਧ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ ਉਤੇ ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰ ਬਾਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਉਧਾਰ ਲੈ ਕੇ ਪੂੰਜੀ ਨਿਰਮਾਣ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਲਗਾਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਨਿਵੇਸ਼ ਸੰਸਾਧਨ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਨਾਲ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਹਸਤਾਂਤਰਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਨਿਵੇਸ਼ ਦੀ ਦਰ ਘੱਟ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਪੂਰੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਉਤੇ ਪੈਣ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰ ਕੇਂਦਰੀ ਬੈਂਕ ਤੋਂ ਉਧਾਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਕੀਮਤਾਂ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਵਿੱਤੀ ਸਾਧਨ ਦੀ ਉਪਲੱਬਧ ਖਰੀਦ ਸ਼ਕਤੀ ਘੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਇਸ ਕਿਰਿਆ ਨਾਲ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਆਪਣੀ ਅਸਲੀ ਬੱਚਤ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਅਸਲੀ ਬੱਚਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਸੰਸਾਧਨਾ ਦੀ ਪੁਨਰ ਵੰਡ ਨਾਲ ਵੀ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਆਸ ਇਹ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਉਦਯੋਗਿਕ ਲਾਭ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਨਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣਾ ਨਿਵੇਸ਼ ਫੈਸਲਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਵੇਗੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਉਤਪਾਦਨ ਸਮਰੱਥਾ ਵਿੱਚ ਸਹੀ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ

ਨੋਟ ਸਰਕਾਰ ਰਚਨਾਤਮਕ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ (Infrastructural Facilities) ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰੇਗੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਦਯੋਗਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਲਾਭਕਾਰੀ ਨਾ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਨਾਲ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਉਤਪਾਦਨ ਸਮਰੱਥਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਤੋਂ ਇਹੀ ਅਪੇਖਿਆ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਉਦਯੋਗਿਕ ਲਾਭ ਦੀ ਸੰਭਾਵਿਤਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਵੇਗੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਕਈ ਅਧਾਰਭੂਤ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਦੇ ਵਾਂਝੀਆਂ ਰਹਿ ਜਾਣ ਦਾ ਡਰ ਰਹੇਗਾ।

ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਇਹ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰ ਸਰਵਜਨਿਕ ਉਧਾਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਰਾਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਉਪਭੋਗ ਖਰਚ ਜਾਂ ਦੂਜੇ ਅਣ-ਉਤਪਾਦਕ ਮਦਾਂ ਉੱਤੇ ਲਗਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਦੀ ਆਸ ਕਰਨਾ ਬੇਕਾਰ ਹੋਵੇਗਾ।

ਨੋਟਸ

ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਉਧਾਰ ਨਾਲ ਲੋਕ ਕਲਿਆਣ ਦੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਇਸ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਜਾਣਾ ਹੀ ਇਕ ਵਿਵਾਦ ਭਰਿਆ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਕਈ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਵਿੱਤ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਉਧਾਰ ਲੈ ਕੇ ਨਹੀਂ, ਫਿਰ ਵੀ ਕਰ ਅਤੇ ਕਰ ਵੱਖ ਰਾਜਸਵ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਨਾਲ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਗੈਰ-ਜ਼ਰੂਰੀ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਕਟੌਤੀ ਦੁਆਰਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

16.11 ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਓ (Inflation)

(1) ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਓ ਜਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਅਤੇ ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ ਵਿੱਚ ਇਕ ਗਹਿਰਾ ਸਬੰਧ ਹੈ ਪਰ ਇਕ ਕਰਜ਼ ਲੈਂਦੀ ਸਰਕਾਰ ਇਹ ਦਰਸਾਉਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਗਤੀ ਕਾਰਨ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਦਾ ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਦਾਅਵੇ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨਿਵੇਸ਼ ਖਰਚ ਲਈ ਉਧਾਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਕਥਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਮੰਗ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਵਾਧਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਕੇਵਲ ਖਰਚ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਦੇ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖੇਤਰ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਇਹ ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ ਨਾਲ ਸੰਯੋਜਿਤ ਸਾਧਨਾਂ ਨਿਵੇਸ਼ ਮੱਦਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾ ਲਗਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਉਪਭੋਗ ਲਈ ਖਰਚ ਕਰ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਾਰੀ ਮੰਗ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਮਜ਼ੋਰ ਵਾਧਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਇਸ ਕਾਰਨ ਕੀਮਤਾਂ ਉੱਤੇ ਵੀ ਕੋਈ ਦਬਾਅ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ।

(2) ਉੱਪਰ ਦਿੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਘਟਕ ਵਹਿਮ ਭਰਪੂਰ ਹਨ। ਯਥਾਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਘਾਟੇ ਦੇ ਬਜਟ ਕਾਰਨ ਪੂਰੀ ਮੰਗ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਬਟਵਾਰੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੂਰਤੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਰੱਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਘਟਕਾਂ ਨਾਲ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਇਸ ਕਥਨ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਹੈ-

(ਅ) ਸਰਕਾਰੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਉਪਭੋਗ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਲਈ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਪੂੰਜੀ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਅਵਸਰਚਨਾਤਮਕ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਦੇ ਉਪਲੱਬਧ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਵਾਧਾ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨਾ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਤੇ ਲਾਭਕਾਰੀ ਹੈ ਪਰ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨਾਲ ਇਹ ਨੀਤੀ ਵਿਵਾਦ ਭਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਖਰਚ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮੁਦਰਾ ਸਬੰਧੀ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਮੰਗ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਇਕਦਮ ਵਾਧਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਮੰਗ ਦੀ ਤੁਸ਼ਟੀ ਦੇ ਲਈ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵਧਣ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਸਮਾਂ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਮੰਗ ਅਤੇ ਪੂਰਤੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਆਉਣ ਕਾਰਨ ਕੀਮਤਾਂ ਉੱਤੇ ਦਬਾਅ ਵੱਧਦਾ ਹੈ।

(ਬ) ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰੀ ਉਧਾਰ ਕੇਂਦਰੀ ਬੈਂਕ ਤੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਰੰਸੀ ਦੀ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਰਾਸ਼ੀ ਉਧਾਰ ਵਿੱਚ ਕਮਜ਼ੋਰ ਵਾਧੇ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਸਥਿਤੀ ਘਾਟੇ ਦੇ ਬਜਟ ਨੂੰ “ਰੈਂਕੜਬਾਚੀ” ਵਿੱਚ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਮੀ ਦੁਆਰਾ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਵੀ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਰੰਸੀ ਦੀ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਰਾਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਨਾਲ ਬੈਂਕਾਂ ਦੀ ਸਾਖ ਨਿਰਮਾਣ ਸਮਰੱਥਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਸਰੂਪ ਮੰਗ ਅਤੇ ਕੀਮਤ ਵਾਧੇ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

(3) ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰ ਉਦਯੋਗ ਸੰਸਥਾਨ ਬੈਂਕਾਂ ਤੋਂ ਉਧਾਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਖ ਸਮਰੱਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ “ਬੈਂਕ ਮੁਦਰਾ” (ਜਾਂ ਬੈਂਕ ਸਾਖ) ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨੋਟ

(4) ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਅਤੇ ਦੂਜੀਆਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਉਤਪਾਦਨ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਹੀ ਇਸਤੇਮਾਲ ਵਿੱਚ ਸਮਾਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰੀ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਔਸਤ ਲਾਗਤ ਵੱਧਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਵਸਤੂਆਂ (ਸੇਵਾਵਾਂ) ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

16.12 ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਕੰਟਰੋਲ ਵਿੱਚ ਭੂਮਿਕਾ (Role in Regulating the Economy)

ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਕੰਟਰੋਲ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕ ਸਮਰੱਥ ਨੀਤੀ ਹਥਿਆਰ ਦਾ ਕੰਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਨਾਲ ਅਣਕ੍ਰਿਸਟ ਮਕਸਦਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਵਿੱਤੀ ਢਾਂਚੇ (ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਬਾਜ਼ਾਰ ਆਦਿ) ਨੂੰ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਪੂਰੀ ਸਾਖ ਪੂਰਤੀ ਦਾ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਘਟਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤਰਲਤਾ (Liquidity) ਦੀ ਪੂਰੀ ਉਪਲੱਬਧੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਕਾਫੀ ਵੱਡਾ ਅਨੁਪਾਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਅਰਥ ਅਨੁਸਾਰ “ਤਰਲਤਾ” ਠੀਕ ਯੋਗ ਖਰੀਦ ਸ਼ਕਤੀ (Readily Usable Purchasing Power) ਦਾ ਹੀ ਦੂਜਾ ਨਾਮ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਘਟਕਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੁਆਰਾ ਤਰਲਤਾ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਬਿਊਰਾ ਵਾਰ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਘੱਟ ਸਮੇਂ ਵਾਲੇ ਕਰਜ਼ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਵਾਲੇ ਕਰਜ਼ਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਰਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਉਪਰ ਦਿੱਤੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਇਹ ਤੈਅ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਰਜ਼ ਨੀਤੀ ਦਾ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਢਾਂਚਾ ਕੀ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕਾਲ ਸਮੇਂ ਢਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਕੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਆਦਿ।

ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਫੈਲਾਓ ਦੇ ਚਰਣ ਵਿੱਚ ਤਰਲਤਾ ਦੀ ਉਪਲੱਬਧਤਾ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਲਿਆਉਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਅਲਪ ਕਾਲੀਨ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਅਤੇ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਦੀ ਨੀਤੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਉਧਾਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਨਾਲ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕੀਮਤਾਂ ਉਤੇ ਦਬਾਅ ਘਟਣ ਦੀ ਆਸ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਜਦੋਂ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਮੰਦੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਕੁੱਲ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਵਾਲੇ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ ਵੀ ਵਧਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕਰਜ਼ ਨੀਤੀ ਦੇ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰੀ ਬੈਂਕ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੇ ਸੰਚਾਲਨ (Open Market Operations) ਦੀ ਵੀ ਇਕ ਮੁੱਖ ਭੂਮਿਕਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ ਨਾਲ ਵਿਆਜ਼ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ ਅਤੇ ਬੈਂਕ ਸਾਖ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀ ਜਾਨਕਾਰੀ ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਆਮ ਨਿਰੀਖਣ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉਤੇ ਕਰਜ਼ ਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਸਹੀ ਸੋਧ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਕਰਜ਼ ਨੀਤੀ ਅਤੇ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਨੀਤੀ ਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਬੈਂਕ ਦੀ ਮੁਦਰਾ ਸਬੰਧੀ ਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤਾਲਮੇਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਤਿੰਨਾਂ ਨੀਤੀਆਂ ਦੇ ਮਕਸਦਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸਬੰਧਿਤ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਵਿੱਚ ਟਕਰਾਅ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਬੜੀ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਜਿਹੇ ਟਕਰਾਅ ਦੀ ਇਕ ਸਥਿਤੀ ਉਹ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰੀ ਬੈਂਕ, ਮੁਦਰਾ ਅਤੇ ਸਾਖ ਦੀ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਮਾਤਰਾ ਘਟਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣਾ ਬਜਟ ਘਾਟਾ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕੇਂਦਰੀ ਬੈਂਕ ਤੋਂ ਉਧਾਰ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਵੀ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੀ ਵਿਆਜ਼ ਲਾਗਤ ਨੂੰ ਘੱਟ ਰੱਖਣ ਲਈ ਅਲਪ ਕਾਲੀਨ ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ਾਂ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ ਪਰ ਕੇਂਦਰੀ ਬੈਂਕ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਤਰਲਤਾ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਲਈ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਵਾਲੇ ਦੇਅਤਾਵਾਂ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ ਵਧਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਵਿਆਜ਼ ਦੀ ਦਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ।

ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਬਹੁ-ਵਿਕਲਪੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Multiple Choice Questions)

11. ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਨਾਲ ਮੁਦਰਾ ਅਤੇ ਸਾਖ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਵਿੱਚ ਕੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

(ਅ) ਵੱਧਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ	(ਬ) ਘਟਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
(ਸ) ਸਮਾਨ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ	(ਦ) ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ

- ਨੋਟ
12. ਹਰ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਉਤਪਾਦਨ ਸਮਰੱਥਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕਿਸ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ?
(ਅ) ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਖਰਚ ਦੀ	(ਬ) ਬੱਚਤ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਦੀ
(ਸ) ਨਿਵੇਸ਼ ਅਤੇ ਖਰਚ ਦੀ	(ਦ) ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ
13. ਕਿਸ ਵਿੱਚ ਗਹਿਰਾ ਸਬੰਧ ਹੈ।
(ਅ) ਬੱਚਤ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼	(ਬ) ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਲਾਭ
(ਸ) ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਓ ਅਤੇ ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼	(ਦ) ਉਪਰਲੇ ਸਾਰੇ

16.3 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)

- ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਉਸ ਦੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ—“ਆਮਦਨ ਸਬੰਧੀ ਪ੍ਰਭਾਵ” (Revenue Effect) ਵੀ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ “ਖਰਚ ਸਬੰਧੀ ਪ੍ਰਭਾਵ” (Expenditure Effects) ਵੀ।
- ਸਰਕਾਰੀ ਜਾਮਨੀਆਂ ਦੇ ਖਰੀਦਦਾਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਮੀਰ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਉਤੇ ਵਿਆਜ ਦੇਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਜਿਹੜੇ ਕਰ ਲਗਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਉਤੇ ਵੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।
- ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰ ਉਧਾਰ ਲਏ ਹੋਏ ਧਨ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਅਣ-ਉਤਪਾਦਕ ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਕੇਵਲ ਕਰਾਧਾਨ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਰਾਧਾਨ ਨਾਲ ਉਪਭੋਗ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਵਿਕਾਸ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਲਈ ਧਨ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਮੱਸਿਆ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਿਕਾਸ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਲਈ ਵਿੱਤ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਾਧਾਨ ਨਾਲ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਨਾਲ।
- ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਮਕਸਦ ਨਾਲ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਕਰਜ਼ ਲੈਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਪਸੀ ਦੀਆਂ ਰੀਤੀਆਂ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਉਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।
- ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਜਿਹੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਪੱਤਰਾਂ ਦੀ ਕਿਸਮ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਆਦਿ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਤਾਵਾਂ (Investors) ਦੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ।
- ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਉਤਪਾਦਨ ਵੱਧਦਾ ਹੈ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਵੱਧਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਪੱਧਰ ਉਚਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
- ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਨਾਲ ਮੁਦਰਾ ਅਤੇ ਸਾਖ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਵੀ ਵੱਧਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਦੋ ਕਾਰਨ ਹਨ- ਪਹਿਲਾ, ਆਰਥਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਅਤੇ ਮੁਦਰਾਕ੍ਰਿਤ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ, ਦੂਸਰਾ, ਇਹ ਵੱਧਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਉਧਾਰ ਦੇਅਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।
- ਹਰ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਉਤਪਾਦਨ ਸਮਰੱਥਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਬੱਚਤ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਓ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਅਤੇ ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ ਵਿੱਚ ਗਹਿਰਾ ਸਬੰਧ ਹੈ।
- ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਕੰਟਰੋਲ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕ ਸਮਰੱਥ ਨੀਤੀ ਹਥਿਆਰ ਦਾ ਕੰਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਨਾਲ ਅਣਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਮਕਸਦਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਵਿੱਤੀ ਢਾਂਚੇ (ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ) ਨੂੰ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

16.14 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)

- ਰਾਜਸਵ (Revenue)-ਆਮਦਨ।
- ਖਰਚ (Expenditure)-ਖਰਚ।

16.15 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)

ਨੋਟ

- (1) ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਕੰਟਰੋਲ ਵਿੱਚ ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਕੀ ਭੂਮਿਕਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ?
- (2) ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਉਤੇ ਚਾਨਣਾ ਪਾਓ।
- (3) ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਗੁਣ-ਦੋਸ਼ਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰੋ।
- (4) ਕਰਜ਼ ਵਾਪਸੀ ਦੀਆਂ ਰੀਤੀਆਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰੋ।
- (5) ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰੋ।

ਉਤਰ : ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Answer : Self Assessment)

(1) ਬਜਟ	(2) ਅਮੀਰ	(3) ਅੰਦਰੂਨੀ	(4) ਇਛੁੱਕ
(5) ਗਰੀਬੀ	(6) ਸੱਚ	(7) ਝੂਠ	(8) ਸੱਚ
(9) ਝੂਠ	(10) ਸੱਚ	(11) (ਅ)	(12) (ਬ)
(13) (ਸ)			

16.16 ਸਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਬੁਕਸ

1. ਲੋਕ ਵਿੱਤ- ਨਿਊ ਰਾਇਲ ਬੁੱਕ ਕੰਪਨੀ।
2. ਲੋਕ ਵਿੱਤ- ਐਚ. ਐਲ. ਭਾਟੀਆ, ਵਿਕਾਸ ਪਬਲੀਸ਼ਿੰਗ ਹਾਊਸ ਪ੍ਰਾ. ਲਿ.।
3. ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ-ਮੰਜੂ ਸ਼ਾਸਰਮਾ, ਓ. ਪੀ. ਬੋਹਰਾ ਰਵੀ ਬੁਕਸ।
4. ਮਨੀ ਬੈਂਕਿੰਗ ਐਂਡ ਪਬਲਿਕ ਫਾਇਨੈਂਸ-ਸੁੰਦਰਮ ਵੀ., ਅਲਫਾ ਪਬਲੀ 2009।
5. ਮਨੀ ਬੈਂਕਿੰਗ : ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਟਰੇਡ ਐਂਡ ਪਬਲਿਕ ਫਾਇਨੈਂਸ- ਨੀ. ਥਾਈ ਸੋਮ ਸ਼ੇਖਰ ਅਨਮੋਲ, 2004।
6. ਪਬਲਿਕ ਫਾਇਨੈਂਸ- ਸੁਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਐਂਡ ਅਨਿਲ ਕੇ ਗੁਪਤਾ, ਡੋਮੀਨੋਟ 2012।
7. ਪਬਲਿਕ ਫਾਇਨੈਂਸ- ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ, ਏ. ਬੀ. ਡੀ. ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ 2011।

ਨੋਟ

ਇਕਾਈ-17 : ਲੋਕ ਖਰਚ (Public Expenditure)

ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ (Contents)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

17.1 ਲੋਕ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦੇ ਕਾਰਨ (Reasons for the Growth of Public Expenditure)

17.2 ਲੋਕ ਖਰਚ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਜੀਵਨ (Public Expenditure and Economic Life)

17.3 ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ (Principles of Public Expenditure)

17.4 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)

17.5 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)

17.6 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)

17.7 ਸੰਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਇਸ ਇਕਾਈ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ-

- ਲੋਕ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦੇ ਕਾਰਨ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਸਬੰਧੀ।
- ਲੋਕ ਖਰਚ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਸਬੰਧੀ।
- ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਨ ਸਬੰਧੀ।

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

ਲੋਕ ਖਰਚ ਉਸ ਖਰਚ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜਾ ਲੋਕ ਸੱਤਾਵਾਂ ਜਾਂ ਕੇਂਦਰੀ ਰਾਜ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਜਾਂ ਤਾਂ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੂਹਿਕ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕਲਿਆਣ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਲਈ ਔਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੀ ਮਾਤਰਾ, ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਵੱਧ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਅਤੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਉੱਤੇ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਦੂਜੀਆਂ ਲੋਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ (Public Bodies) ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਲਗਾਤਾਰ ਵਿਸਥਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। 19ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਖੇਤਰ ਬਹੁਤ ਸੀਮਿਤ ਸੀ ਪਰ 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਰਵਜਨਿਕ ਸਿਹਤ ਜਿਹੇ ਸਮਾਜਿਕ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜਿਵੇਂ ਰੇਲਵੇ, ਸਿੱਜਾਈ, ਬਿਜਲੀ ਅਤੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹੀ ਦੂਜੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਭਾਰੀ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਅਤੇ ਮਾਤਰਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਤੇ ਇਸ ਕਾਰਨ ਕਿ ਇਹ ਅਨੇਕਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਕਾਫੀ ਵੱਧ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਵੰਡ ਦੇ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਆਮ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ (Classical Views)

ਨੋਟ

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਤੱਤਕਾਲੀਨ ਰਾਜ ਦਾ ਕਾਰਜ ਖੇਤਰ ਸੀਮਿਤ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ। ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਆਰਥਿਕ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਰਾਜ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਗੈਰ-ਜ਼ਰੂਰੀ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਕਰੇ। ਇਹੀ ਉਹ ਕਾਰਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸੋਧ ਕਰਤਾ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਰਾਜ ਦੇ ਕਾਰਜ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਸੀਮਿਤ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਜੇ. ਬੀ. ਸੇ (J. B. Say) ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ “ਵਿੱਤੀ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਰਵੋਤਮ ਉਹ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਖਰਚ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।”¹ ਐਡਮ ਸਮਿਥ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜ ਦੇ ਕਾਰਜ ਨਿਆ ਪ੍ਰਤੀ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਰਵਜਨਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਰਹਿਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਅਮਰੀਕਨ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ, “ਪੁਰਾਣੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਖਰਚ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਸਿਧਾਂਤ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਰਜਾਂ ਦੀ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸੀਮਾ”²

ਸਰ ਪਾਰਨੇਲ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ- “ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਖਰਚ ਨਾਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਰਚ ਦਾ ਹਰੇਕ ਹਿੱਸਾ ਫਿਜ਼ੂਲ ਹੈ ਅਤੇ ਜਨਤਾ ਉਤੇ ਅਨਿਆਂ ਪੂਰਨ ਅਤੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਪੂਰਨ ਭਾਰ ਹੈ।”³ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਰਾਜ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਸੀਮਿਤ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਅਣ-ਉਤਪਾਦਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲਾਭ ਨਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਮੰਨਦੇ ਸਨ।

ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ (Modern Views)

ਔਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਉੱਪਰ ਦਿੱਤੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਵਰਤਮਾਨ ਯੁੱਗ ਦੇ ਰਾਜ, ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਯੁੱਗ ਦੇ ਰਾਜ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਲਿਸ ਰਾਜ ਨਾ ਹੋ ਕੇ, ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਰਾਜ ਹਨ। ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਰਾਜ ਨੂੰ ਜਨਤਾ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਲਿਆਣ-ਕਾਰਜ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਕਲਿਆਣ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਅਨੇਕਾਂ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਭਾਰੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਖਰਚ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਵਰਤਮਾਨ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਵਾਧਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਔਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ-

- (ਅ) ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ,
- (ਆ) ਸਮਾਜ ਦੇ ਦਲਿਤ ਵਰਗਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ,
- (ਏ) ਸਮਾਜ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ,
- (ਈ) ਸਰਵਜਨਿਕ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਲਈ,
- (ਉ) ਵਪਾਰ ਚੱਕਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨ ਲਈ,
- (ਊ) ਪ੍ਰਕਿਰਤਿਕ ਆਫ਼ਤਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ,
- (ਏ) ਜਨ ਉਪਯੋਗੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲਈ,
- (ਐ) ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲਈ।

1 “The very best of all plans of finance is to spend little.” —J.B. Say

2. “The older English workers did not need a theory of expenditure because the theory of government which they held implied a fixed limit to government functions.”

—Quoted by Hugh Dalten Op.cit P-139

3. “Every particle of expenditure beyond what necessity absolutely requires for the preservation of social order and for protection against foreign attack it waste and an unjust and oppressive imposition of the public.”

—Quoted by Adams, Science of Finance p. 50.

ਨੋਟ

17.1 ਲੋਕ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦਾ ਕਾਰਨ (Reasons for the Growth of Public Expenditure)

(1) ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ (Increase in the Activities of the State)- ਸਰਕਾਰ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮੁਫਤ ਜਾਂ ਲਾਗਤ ਤੋਂ ਘੱਟ ਮੁੱਲ ਉੱਤੇ ਜਿਹੜੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਉਪਲੱਬਧ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖੇਤਰ ਹੁਣ ਕਾਫੀ ਵੱਧ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਿੱਖਿਆ, ਜਨਤਾ ਦੀ ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਜਨਤਾ ਲਈ ਮਨੋਰੰਜਨ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਇਸ ਦੇ ਉਦਾਹਰਣ ਹਨ। ਮਕਾਨ ਅਤੇ ਇਲਾਜ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਉਹ ਨਵੇਂ ਖੇਤਰ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰਾਂ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਸਰਕਾਰ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗਤ ਰੱਖ ਕੇ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਤਾ ਆਪਣੇ ਧਨ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਜਿੰਨਾ ਉਪਭੋਗ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਪਭੋਗ ਕਰਵਾ ਸਕੇ ਤਾਂ ਉਹ ਜਨਹਿੱਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ।

ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰੇਲਾਂ ਅਤੇ ਸੜਕਾਂ ਜਿਹੇ ਸਰਵਜਨਿਕ ਨਿਰਮਾਣ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਉੱਤੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਖਰਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਲਈ ਕਾਫੀ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕਠਿਨਾਈਆਂ ਘੱਟ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਣ ਅਤੇ ਬੇਕਾਰ ਪਈ ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਉਪਭੋਗ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਰਚ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਮੰਦੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਉਭਾਰਨ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਵੀ ਲੋੜੀਂਦਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਵੈਗਨਰ ਦਾ ਨਿਯਮ (Wagner's Law) ਸਰਵ ਅਲੌਕਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਹੀ ਹੈ। ਵੈਗਨਰ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ “ਰਾਜ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ ਵਾਧਾ (Extensive and Intensive Increase) ਦੀ ਇਕ ਸਥਾਈ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਰਾਜ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਕੰਟਰੋਲ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲੈਂਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵੱਡੇ ਪੈਮਾਨੇ ਉੱਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਪਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।” ਇਸ ਲਈ ਵੱਧਦੇ ਹੋਏ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਸੰਪਨ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

(2) ਉਦਯੋਗਿਕ ਵਿਕਾਸ (Industrial Development)- ਉਦਯੋਗਿਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ (Industrial Revolution) ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਕੇਵਲ ਉਦਯੋਗਿਕ ਢਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਫਿਰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਰੂਪ ਵੀ ਕਾਫੀ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਦਯੋਗਿਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਖੋਜਾਂ ਦੀ ਲਾਈਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਜਿੱਥੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੋਏ, ਉਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰਿਵਰਤਨਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕਾਰਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਦਿੱਤਾ। ਉਦਯੋਗਿਕ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਵਾਧੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਪੱਧਰ ਉੱਚਾ ਉਠਿਆ, ਜਨਸੰਖਿਆ ਦੇ ਇਕ ਵੱਡੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਸਹਾਰਾ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਨਵੀਆਂ-ਨਵੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਆਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਰਤਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਮਿਹਨਤ-ਸਬੰਧੀ (Labour Relations), ਉਦਯੋਗਿਕ ਧੰਦਿਆਂ ਦੇ ਵਟਾਂਦਰੇ, ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ, ਧਨ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਦੀ ਵੰਡ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਅਤੇ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ।

(3) ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ- ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾਂ ਨੇ ਆਮ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਰਾਜਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਇਹ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੇਖਣ ਕਿ ਉਦਮੀ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ ਅਸਲੀ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਜਾਂ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਈ ਕਾਫੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਤਮਾਨ ਸਰਕਾਰਾਂ ਆਪਣੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਜਿਵੇਂ ਉਦਯੋਗਿਕ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਲਈ ਬੁਢਾਪੇ ਵਿੱਚ ਪੈਨਸ਼ਨ, ਆਸ਼ਰਿਤ ਲਾਭ, ਮੁਫਤ ਸੁਰੱਖਿਆ, ਬਿਮਾਰੀ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ, ਦੁਰਘਟਨਾ ਲਾਭ, ਇਲਾਜ ਸੁਵਿਧਾ ਆਦਿ ਉੱਤੇ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਖਰਚ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਈ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੇ ਗ੍ਰਹਿ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਅਤੇ ਬੇਰੋਜ਼ਗਾਰੀ ਲਾਭ ਦੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਲਈ ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਇਲਾਜ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਖਰਚ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੰਨ 1948 ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਅਧੀਨਿਯਮ ਅਧੀਨ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

(4) ਉਦਯੋਗ ਧੰਦਿਆਂ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਦਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀਕਰਨ (Nationalisation of Industries and Trades)- ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀਕਰਨ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਸਰਕਾਰ ਜਨਤਾ ਲਈ ਛੋਟੇ ਤੋਂ ਛੋਟੇ, ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਦਯੋਗਿਕ ਅਧਾਰ ਉੱਤੇ ਵਸਤੂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਅਜਿਹੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਉਪਰ ਕਈ ਕਾਰਨਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਏਕਾਧਿਕਾਰਾਂ (Monopolies) ਜਾਂ ਅੱਧ-ਏਕਾਧਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਕੰਟਰੋਲ ਦੀ ਔਖੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦੇ ਹੱਲ ਲਈ, ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘਟੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਉੱਤੇ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਉਪਲੱਬਧ

ਨੋਟ

ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਜਾਂ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਆਰਥਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦੀ ਸੀਮਾਂ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ! ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਨ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਦੀ ਵੰਡ ਅਤੇ ਮਿਹਨਤ ਦੀਆਂ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀਕਰਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੇ ਭੁਗਤਾਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਅਤੇ ਸੰਚਾਲਨ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਖਰਚ ਕਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਰਕਾਰ ਨਿੱਜੀ ਕਾਰੋਬਾਰ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਲਈ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿੱਚ ਲੈ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰ ਸਕਣ ਅਤੇ ਰਾਜਕੋਸ਼ (Treasury) ਲਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲਾਭ ਕਮਾ ਸਕਣ।

(5) **ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿਕਾਸ (Development of Agriculture)**- ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਭਾਰਤ ਵਰਗੇ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿਕਾਸ ਉਸ ਦੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਧੁਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੋਵਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਦੋਵੇਂ ਖੇਤਰ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਤੌਰ ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ ਆਮਦਨ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਉਦਯੋਗਿਕ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਉਪਭੋਗ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਉਦਯੋਗੀਕਰਨ ਨੂੰ ਬੜਾਵਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਸੀ ਨਿਰਭਰਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਿਰਭਰਤਾ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ-
 ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਖੇਤਰ ਦਾ ਕੱਚਾ ਮਾਲ ਉਦਯੋਗਾਂ ਵਿੱਚ ਆਗਤਾਂ (Inputs) ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦਾ ਨਿਰਗਤ (Output) ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਗਤਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਸਤੇਮਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤ ਜਿਹੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਗਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ ਆਪਣੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਖਰਚ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਰਕਾਰ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਵਿਆਜ ਦਰ ਉੱਤੇ ਕਰਜ਼ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਨਿਰਯਾਤਾਂ ਨੂੰ ਅਨੁਦਾਨ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਮੁੱਲ ਉੱਤੇ ਖਰੀਦ, ਤਟਕਰ ਸੁਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਆਦਿ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਖਰਚ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਰਕਾਰ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਨੁਸੰਧਾਨ ਅਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਉੱਤੇ ਕਾਫੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਖਰਚ ਕਰਦੀ ਹੈ।

(6) **ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਵਧਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ (Rising Trend of Prices)**- ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹਰੇਕ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵੀ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਵੱਧਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਮੁੱਲ ਪੱਧਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਹੀ ਸਰਕਾਰਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਧਨ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਅਤੇ ਮਹਿੰਗਾਈ ਭੱਤੇ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨਾ। ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦਾ ਹੋਰ ਵਿਸਥਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਸ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜਾ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਜਿੰਨੀ ਵਾਸਤਵਿਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

(7) **ਪ੍ਰਤੀ ਰੱਖਿਆ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ (Problem of Defence)**- ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਦੋਰਾਏ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਰੱਖਿਆ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੇ ਵਾਧੇ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਬਣ ਗਈ ਹੈ। ਕੋਈ ਦੇਸ਼ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਤੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਸੈਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਸਰੇ ਕੇਵਲ ਆਤਮ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਹੀ ਅਜਿਹਾ ਕਦਮ ਉਠਾਉਣ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਯੁੱਧ ਸਬੰਧੀ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਸੈਨਾ ਦੇ ਰੱਖ-ਰਖਾਵ ਉੱਤੇ ਭਾਰੀ ਧਨ ਰਾਸ਼ੀ ਖਰਚ ਕਰਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਯੁੱਧ ਲੜਨ ਦੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ ਵਿੱਚ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਜਿਹੜੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਰਾਜ ਉੱਤੇ ਖਰਚ ਦਾ ਭਾਰ ਵੱਧਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਤੀ ਰੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਸੈਨਿਕਾਂ ਅਤੇ ਸੈਨਿਕ ਸਮੱਗਰੀ ਦਾ ਖਰਚ ਹੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਫਿਰ ਵੀ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੀ ਪੈਨਸ਼ਨ ਅਤੇ ਯੁੱਧ ਲਈ ਲਏ ਗਏ ਕਰਜ਼ ਉੱਤੇ ਵਿਆਜ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਯੁੱਧ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਇੰਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਗਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਦੇ ਸ਼ਸਤਰ ਕੱਲ੍ਹ ਪੁਰਾਣੇ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਵਿਵਸਥਾ ਬਹੁਤ ਖਰਚੀਲੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਕਾਫੀ ਦੇਸ਼ ਸੁਰੱਖਿਆ ਉੱਤੇ ਆਪਣੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਦੀ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਖਰਚ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਆਪਣੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਲੱਗਭਗ 15 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਲੱਗਭਗ 5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਖਰਚ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਖਰਚ 1950-51 ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ 164.13 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ 1986-87 ਦੇ ਬਜਟ ਵਿੱਚ 9728 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਮਾਪਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

(8) **ਨਗਰੀਕਰਨ ਜਾਂ ਸ਼ਹਿਰੀਕਰਨ (Urbanisation)**- ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਜਨਸੰਖਿਆ ਦਾ ਵੱਧਦਾ ਹੋਇਆ ਸ਼ਹਿਰੀਕਰਨ ਵੀ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੇ ਵਾਧੇ ਦਾ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਨਗਰਾਂ ਉੱਤੇ ਵੱਧਦੀ ਹੋਈ ਲਾਗਤ ਦਾ ਨਿਯਮ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਗਰ ਦਾ ਆਕਾਰ ਵਧਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪਾਣੀ ਦੀ ਪੂਰਤੀ, ਆਵਾਜਾਈ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਕੰਟਰੋਲ, ਪੁਲਿਸ, ਸੁਰੱਖਿਆ, ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਸਫ਼ਾਈ ਆਦਿ ਸੇਵਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਖਰਚ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਲਾਗਤ ਵੀ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹਸਪਤਾਲ, ਸੜਕਾਂ, ਗਲੂਆਂ, ਰੋਸ਼ਨੀ, ਖੇਡ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਅਤੇ ਸਮੁਦਾਇਕ ਹਾਲ ਆਦਿ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਰੱਖ-ਰਖਾਵ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਉਪਯੋਗੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਅਤੇ ਕੰਟਰੋਲ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵੀ ਸਰਕਾਰਾਂ ਉੱਤੇ ਖਰਚ ਦਾ ਭਾਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ (9) ਸਰਕਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ (Change in Attitude Towards Government)- ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵਾਧਾ ਇਸ ਕਾਰਨ ਵੀ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਆਮ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਕ ਸਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲੋਕ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਨਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਡਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਰੰਕੁਸ਼ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਇਛੁੱਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਪਰ ਅੱਜ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸਰਵ ਆਮ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਆਮ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਚੰਗੀ ਵਸਤੂ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਲਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੁਵਿਧਾ ਪੂਰਨ ਜੀਵਨ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਉਪਲੱਬਧ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਕਾਫੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਉਤੇ ਨਿਰਭਰ ਨਾ ਰਿਹਾ ਜਾਵੇ। ਸਰਕਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਵਿੱਚ ਇਸ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਕਾਰਨ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਾਰਨਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੇਠਾਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ-

(ਅ) **ਤਕਨੀਕੀ ਪਰਿਵਰਤਨ-** ਤਕਨੀਕੀ ਪਰਿਵਰਤਨਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵੀ ਆਪਸੀ ਨਿਰਭਰਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਕਾਰਨ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਲੋਕ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਟਰੋਲ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਹਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

(ਬ) **ਜਦ ਕਾਰੋਬਾਰ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਇਕਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ-** ਆਰਥਿਕ ਪੱਧਰੀ ਇਕ ਖੁਦ-ਚਲਿਤ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਰਜ ਕਰਦੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਉਹੀ ਆਰਥਿਕ ਪੱਧਰੀ ਜਦ ਏਕਾਧਿਕਾਰੀ ਕੰਟਰੋਲ ਅਧੀਨ ਦਲਦਲ ਵਿੱਚ ਫਸੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਜਿਹਾ ਕਰਦੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਇਸੇ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਇਹ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਲੱਗੀ ਕਿ ਉਹ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਮੰਦੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਰੋਧ ਕਰਨ ਅਤੇ ਅੱਧ-ਕਾਰੋਬਾਰ ਨੂੰ ਸੰਤੁਲਿਤ ਰੱਖੇ। ਕੁਝ ਲੋਕ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਜ਼ੋਰ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਆਪਣੇ ਉਪਰ ਲੈ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਹੋਣਾ ਤਾਂ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

(ਸ) **ਮਨੁੱਖੀ ਕਲਿਆਣ-** ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਾਰਨ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਵਿਆਪਕ ਗਰੀਬੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮਾੜਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਸਮੂਹਿਕ ਕਦਮ ਚੁੱਕਣ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਸਹਿਯੋਗ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਲਿਆਣ ਤੇ ਸਰਵਜਨਿਕ ਨਿਰਮਾਣ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਖਰਚ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

(ਦ) **ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ-** ਇਹ ਵੀ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਬਹੁਤ ਵੱਧ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਦੂਜੇ ਕਾਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਕ ਕਾਰਨ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਲਈ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਖਰਚ ਦੇ ਵਾਧੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਲਾਜ, ਮਕਾਨ, ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਗ੍ਰਹਿ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਆਦਿ।

(10) **ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ (Economic Development)-** ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵੱਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਦੇਸ਼ ਆਪਣੇ ਇੱਥੇ ਤੇਜ਼ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਕਾਰਜਕ੍ਰਮਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਜਕ੍ਰਮਾਂ ਅਧੀਨ ਪਰਿਵਹਨ, ਸੰਚਾਰ ਅਤੇ ਬਿਜਲੀ ਜਿਹੀਆਂ ਮੂਲਭੂਤ ਆਰਥਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਰਾਜ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਚ ਸਿਰੇ ਦੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਕਿ ਉਦਯੋਗਿਕ ਧੰਦੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋ ਸਕਣ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਰ ਆਧੁਨਿਕ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਇਹ ਇਕ ਨੀਤੀ ਬਣ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿੱਜੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਕਿਸਾਨਾਂ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਪਤੀਆਂ ਨੂੰ ਉਪਦਾਨ (Bounties) ਕਰਜ਼ (Loans) ਅਤੇ ਸਹਾਇਕ ਅਨੁਦਾਨ (Grant-in-Aid) ਦੇ ਕੇ ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹੀ ਨਹੀਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਕੇ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਤਕਨੀਕੀ ਮਾਰਗ-ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਕੱਚੇ ਮਾਲ ਆਦਿ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ।

(11) **ਆਰਥਿਕ ਨਿਯੋਜਨ-** ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਰੂਸ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਨਿਯੋਜਨ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਨਿਯੋਜਿਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਆਰਥਿਕ ਨਿਯੋਜਨ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਉਪਲੱਬਧ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ-ਪੱਧਰ ਉੱਚਾ ਉਠੇ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇ। ਆਰਥਿਕ ਨਿਯੋਜਨ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਵੱਡੀਆਂ-ਵੱਡੀਆਂ ਪਰਿਯੋਜਨਾਵਾਂ ਬਣਾਉਣੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਧਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਕਰਜ਼ ਲੈਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਜੇਕਰ ਖਰਚ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਘਾਟੇ ਦੀ ਵਿੱਤ ਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਤੱਕ ਛੇ ਪੰਜ ਸਾਲਾ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਕ੍ਰਮ ਤੌਰ ਉਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਰਚ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਤਵੀਂ ਯੋਜਨਾ ਵਿੱਚ ਪਿਛਲੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਰਚ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ

ਗਈ ਹੈ। ਸਤਵੀਂ ਯੋਜਨਾ (1985-90) ਦੇ ਲਈ ਰੱਖੀ ਗਈ ਰਾਸ਼ੀ 1984-85 ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਸਨ। ਛੇਵੀਂ ਯੋਜਨਾ ਵਿੱਚ ਵਾਸਤਵਿਕ ਕੁੱਲ ਖਰਚ 11,000 ਹਜ਼ਾਰ ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਤਵੀਂ ਯੋਜਨਾ ਵਿੱਚ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖੇਤਰ ਲਈ 1,80,000 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਅੱਠਵੀਂ ਯੋਜਨਾ 1992-1997 ਦੇ ਲਈ ਹੈ।

ਨੋਟ

(12) ਜਨਸੰਖਿਆ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ- ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦਾ ਇਕ ਦੂਜਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਾਰਨ ਜਨਸੰਖਿਆ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦੀ ਦਰ ਵੀ ਹੈ। ਵਧੀ ਹੋਈ ਜਨਸੰਖਿਆ ਦੀਆਂ ਸ਼ੁੱਧ-ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਖਰਚ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਬੀਤੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਜਨਸੰਖਿਆ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵ ਸਿਹਤ ਸੰਗਠਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬੀਤੇ 45 ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵ ਦੀ ਜਨਸੰਖਿਆ 155 ਕਰੋੜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ 415 ਕਰੋੜ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੀ ਜਨਸੰਖਿਆ 1981 ਦੀ ਜਨਗਣਨਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ 68.38 ਕਰੋੜ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੀ ਅਬਾਦੀ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ 2.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਸਾਲਾਨਾ ਵਾਧਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਨਸੰਖਿਆ ਵਾਧੇ ਤੋਂ ਨਾ ਕੇਵਲ ਰਾਜ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ੁੱਧ-ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਰਾਜ ਦੇ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਵੱਧਦੀ ਹੋਈ ਜਨਸੰਖਿਆ ਲਈ ਸਿੱਖਿਆ, ਸਿਹਤ, ਮਨੋਰੰਜਨ, ਮਕਾਨ ਆਦਿ ਉੱਤੇ ਕਾਫੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਖਰਚ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟਸ

2011 ਦੀ ਜਨਗਣਨਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਰਤ ਦੀ ਜਨਸੰਖਿਆ 1 ਅਰਬ 21 ਕਰੋੜ ਹੈ।

(13) ਦੂਜੇ ਕਾਰਨ- (i) ਮੁੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ- ਦੂਜੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਰੇਕ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੁੱਲ ਪੱਧਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦੇ ਕਾਰਨ ਫਲਸਰੂਪ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਅਪੇਖਿਆ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਰਚ ਕਰਨਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਖੁਦ ਕਈ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖਰੀਦਣੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਉਤਪਾਦਨ ਲਈ ਜਿਹੜੇ ਵੀ ਖਰਚ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਉਸ ਉਤਪਾਦਨ ਉੱਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਅਪੇਖਿਆ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਰਚ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

(ii) ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਪੱਧਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ- ਪਿਛਲੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਪੱਧਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ। ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਜੀਵਨ ਪੱਧਰ ਦੇ ਵਧਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਰਚ ਵੀ ਕਰਨਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ।

(iii) ਪ੍ਰਜਾਤੰਤਰ ਦਾ ਭਾਰ- ਵਿਸ਼ਵ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਜਾਤੰਤਰੀ ਸਰਕਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਚੋਣ ਅਤੇ ਮੱਧਅਵਧੀ ਚੋਣਾਂ ਕਰਵਾਉਣੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਪਨ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਖਰਚ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮੰਤਰੀ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀਆਂ ਉੱਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਖਰਚ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਕੂਟਨੀਤਿਕ ਸਬੰਧ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜਦੂਤਾਵਾਸ ਖੋਲ੍ਹਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਖਰਚ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

(iv) ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਹਿਯੋਗ- ਵਰਤਮਾਨ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਹਰੇਕ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਆਰਥਿਕ ਸਹਿਯੋਗ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਸਰਕਾਰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਕਰਜ਼, ਅਨੁਦਾਨ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਆਰਥਿਕ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿੱਤੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਕੌਸ਼, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੁਨਰ ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਬੈਂਕ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿਕਾਸ ਸੰਘ, ਏਸ਼ੀਅਨ ਬੈਂਕ ਆਦਿ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਉੱਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਮੈਂਬਰਸ਼ਿਪ ਟੈਕਸ ਦੇਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਹਿਯੋਗ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਖਰਚ ਕਰਨਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ।

17.11.1 ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਉੱਤੇ ਵੈਗਨਰ ਦੇ ਵਿਚਾਰ (Wagner's Views on Public Expenditure)

ਜਰਮਨ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਵੈਗਨਰ (Wagner) ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਵਾਧੇ ਦਾ ਇਹ ਅਨੁਪਾਤ ਖਰਚ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਹੋਣ 'ਤੇ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਉਤਪਾਦਨ ਵੱਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂਰੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਕੁੱਲ ਉਪਭੋਗ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਡਾਲਟਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵੈਗਨਰ ਦੇ ਨਿਯਮ ਤਿੰਨ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ-(i) ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਰਵਜਨਿਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜ ਨਿਪੁੰਨਤਾ, ਨਿੱਜੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ (ਅ) ਸਰਵਜਨਿਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਤਪਾਦਿਤ ਮਾਲ ਚੰਗੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, (ਬ) ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਅਤੇ (ਸ) ਸਰਵਜਨਿਕ ਖੇਤਰ

ਨੋਟ ਵਿੱਚ ਪੂੰਜੀ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਉਪਲੱਬਧ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। (ii) ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਨਾਲ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਸਾਰਾ ਸਮਾਜ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਸਕੂਲ, ਹਸਪਤਾਲ ਪਾਰਕ ਆਦਿ। (iii) ਕੁਝ ਅਜਿਹੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜ ਸੰਪਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਵੈਗਨਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਏਂਜਿਲ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਆਮਦਨ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਖਾਧੇ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਦੀ ਲੋਚ ਇਕਾਈ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਉਤੇ ਖਾਧੇ 'ਤੇ ਖਰਚਾ ਘਟਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਲੋਕ ਖਾਧੇ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਉਤੇ ਅਰਾਮਦਾਇਕ ਅਤੇ ਵਿਲਾਸਤਾ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਉਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਰਚ ਕਰਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਵੈਗਨਰ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰਕਾਰੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲਈ ਆਮਦਨ ਦੀ ਲੋਚ ਇਕਾਈ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

17.1.2 ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਫਰਕ (Difference between Private and Public Expenditure)

ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਖਰਚ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਆਮ ਤੌਰ ਉਤੇ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਆਮਦਨ-ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਇਕਸਾਰਤਾ ਰੱਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਦੋਵਾਂ ਉਤੇ ਹੀ ਆਰਥਿਕ ਨਿਯਮ ਆਮ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀ ਵਿੱਤੀ ਨੀਤੀ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਮੌਲਿਕ ਫਰਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਹਨ-

(1) ਆਮਦਨ ਖਰਚ ਦਾ ਸਮਾਯੋਜਨ (Adjustment between Income and Expenditure)- ਰਾਜ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਖਰਚ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਨਿੱਜੀ ਖਰਚ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਆਮਦਨ ਉਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਖਰਚ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਡਾਲਟਨ (Dalton) ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, “ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਖਰਚ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਰਾਜਕੀ ਸੰਸਥਾ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਖਰਚ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।”

(2) ਲੋਚ ਦਾ ਫਰਕ (Difference of Elasticity)- ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਲੋਚ ਨਹੀਂ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ, ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਨਾਲ ਵਾਧਾ ਤਾਂ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਨਿੱਜੀ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਲੋਚ (Elasticity) ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਕਮੀ ਅਤੇ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

(3) ਖੇਤਰ ਦਾ ਫਰਕ (Difference of Scope)- ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦਾ ਖੇਤਰ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਕਾਰਜ ਖੇਤਰ ਬਹੁਤ ਵਿਆਪਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਨਿੱਜੀ ਖਰਚ ਦਾ ਖੇਤਰ ਸੀਮਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਕਾਰਜ ਖੇਤਰ ਸੀਮਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

(4) ਖਰਚ ਦੀ ਇੱਛਾ (Willingness of Expenditure)- ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਇੱਛੁੱਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਖਰਚ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਨਿੱਜੀ ਖਰਚ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਉਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਿੱਜੀ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਖਰਚ ਲਾਜ਼ਮੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

(5) ਪ੍ਰਤੱਖ ਲਾਭ (Direct Benefit)- ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੱਖ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਜਿਵੇਂ ਸੌਕਾ, ਹੜ੍ਹ, ਯੁੱਧ ਆਦਿ ਉਤੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਖਰਚ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪ੍ਰਤੱਖ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਰੇਕ ਖਰਚ ਨਾਲ ਪ੍ਰਤੱਖ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

(6) ਉਦੇਸ਼ (Object)- ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਮਾਜਿਕ ਕਲਿਆਣ (Social Welfare) ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਨਿੱਜੀ ਖਰਚ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਵਿਅਕਤੀਕ ਕਲਿਆਣ (Individual Welfare) ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

(7) ਕੰਟਰੋਲ (Control)- ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਉਤੇ ਸੰਸਦ ਦਾ ਕੰਟਰੋਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਨਿੱਜੀ ਖਰਚ ਉਤੇ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਾ ਕੰਟਰੋਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

(8) ਧਨ ਦਾ ਕਿਫਾਇਤੀ ਇਸਤੇਮਾਲ (Economy)- ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਧਨ ਦੇ ਕਫਾਇਤੀ ਇਸਤੇਮਾਲ ਉਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਨਿੱਜੀ ਖਰਚ ਦੇ ਸੰਚਾਲਨ ਵਿੱਚ ਧਨ ਦੇ ਕਫਾਇਤੀ ਇਸਤੇਮਾਲ ਦਾ ਪੂਰਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(9) ਪ੍ਰਭਾਵ (Effects)- ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੂਰੇ ਸਮਾਜ ਜਾਂ ਰਾਸ਼ਟਰ ਉਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਨਿੱਜੀ ਖਰਚ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਤੇ ਹੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਨੋਟ

ਖਾਲੀ ਥਾਵਾਂ ਭਰੋ (Fill in the blanks)

1. ਉਦਯੋਗਿਕ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਪੱਧਰ ਉਚਾ ਉਠਿਆ।
2. ਭਾਰਤ ਵਰਗ ਵਿੱਚ ਸੰਨ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਅਧੀਨਯਮ ਅਧੀਨ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।
3. ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਹਰੇਕ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵੀ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।
4. ਸਰਵਜਨਿਕ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦਾ ਇਕ ਦੂਜਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਾਰਨ ਦਰ ਵੀ ਹੈ।
5. ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਮਾਜਿਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

17.2 ਲੋਕ ਖਰਚ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਜੀਵਨ (Public Expenditure and Economic Life)

ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਵੰਡ ਦੇ ਪੱਧਰ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆਉਣ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਲਈ ਕਾਰਜ ਅਤੇ ਉਪਾਦਾਨ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰਕੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਪੱਧਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੁਆਰਾ ਤਕਨੀਕੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ, ਵਾਹਨ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰ ਦੇ ਸਾਧਨ ਅਤੇ ਬਿਜਲੀ ਆਦਿ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਤਪਾਦਨ ਵਾਧੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਮਿਲੇ। ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੁਆਰਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜੀਵਨ ਉਪਯੋਗੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀਗਤ ਮਾਲ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਉਦਮਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਤੀਯੋਗਤਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੁਆਰਾ ਵੰਡ ਦੇ ਸੰਪੂਰਨ ਢਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਵਧਾ ਕੇ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਇਲਾਜ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਆਦਿ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਕੇ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀਕਰਨ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਖੋਹ ਕੇ ਅਜਿਹਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੰਦੀ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਖਰਚ ਨੂੰ ਵਧਾ ਕੇ ਅਤੇ ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਓ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਘਟਾ ਕੇ ਅਜਿਹਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਵਰਨਣਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਨੀਤੀ ਦਾ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅਸਤਰ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਵੰਡ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾ ਸਕੇ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖੀ ਜਾ ਸਕੇ ਪਰ ਇੱਥੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਮੰਨ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਆਰਥਿਕ ਨੀਤੀ ਦੇ ਕੇਵਲ ਇਸ ਪਹਿਲੂ ਤੋਂ ਹੀ ਲੋੜੀਂਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਉਪਾਉ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੁਦਰਾ ਸਬੰਧੀ ਉਪਾਉ, ਆਰਥਿਕ ਕੰਟਰੋਲ ਅਤੇ ਕਰਾਧਾਨ ਆਦਿ, ਜੇਕਰ ਆਰਥਿਕ ਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਮਕਸਦਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਪਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਬਣਾਉਣਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਇਸ ਨਾਲ ਆਰਥਿਕ ਨੀਤੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਾਰਗਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਬਣ ਜਾਵੇਗੀ।

17.3 ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ (Principles of Public Expenditure)

ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦੇ ਮੂਲਭੂਤ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾ ਸਿਧਾਂਤ ਤਾਂ ਉਸ ਸੀਮਾਂ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਕੁੱਲ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਵਧਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਸਿਧਾਂਤ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਵਟਾਂਦਰੇ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਸ਼ੁੱਧ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ ਨੂੰ ਅਧਿਕਤਮ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵੇਰਵਾ ਦੁਬਾਰਾ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ-

- (1) “ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਹਰੇਕ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਠੀਕ ਉਸ ਸੀਮਾਂ ਤੱਕ ਕੀਤੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਵੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਇਸ ਖਰਚ ਦੀ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਵੀ ਹੋਰ ਵਾਧੇ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਲਾਭ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਕਰਾਧਾਨ ਜਾਂ ਦੂਜੇ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਦੂਜੇ ਕਿਸੇ ਸਾਧਨ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਵਾਧੇ ਨਾਲ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਹਾਨੀ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨ ਸੰਤੁਲਨ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਹ ਨਿਯਮ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਹੀ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ ਸੀਮਾਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।”
- ਪ੍ਰੋ. ਪੀਗੂ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਲੱਗਭਗ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ, “ਸਾਰੀਆਂ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ

ਨੋਟ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਬਿੰਦੂ (Point) ਤੱਕ ਵਧਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਉਤੇ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਿਲਿਗ ਨਾਲ ਜਿਹੜੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਉਸ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਲਈ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਿਲਿਗ ਦਣ ਨਾਲ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਗਈ ਹੋਵੇ।” ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਬਿੰਦੂ ਤੱਕ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅੰਤਿਮ ਰੁਪਿਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਸੀਮਾਂਤ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ ਉਸ ਸੀਮਾਂਤ ਤਿਆਗ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਕਰਾਧਾਨ ਨਾਲ ਵਸੂਲ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਅੰਤਿਮ ਰੁਪਿਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕਰਦਾਤਾ ਨੂੰ ਕਰਨਾ ਪਵੇ।

(2) “ਸਾਰੀਆਂ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਬਿੰਦੂ ਤੱਕ ਵਧਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਉਤੇ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਿਲਿਗ ਨਾਲ ਜਿਹੜੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਉਸ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲਈ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਿਲਿਗ ਦੇ ਨਾਲ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਗਈ ਹੋਵੇ।” ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ “ਯੁੱਧ ਪੋਤਾਂ (Battle Ships) ਅਤੇ ਗਰੀਬਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ (Poor Relief) ਦੀਆਂ ਮੱਦਾਂ ਵਿੱਚ ਖਰਚ ਦਾ ਵਟਾਂਦਰਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰੇਕ ਮਦ ਉਤੇ ਲਗਾਏ ਗਏ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਿਲਿਗ ਨਾਲ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦਾ ਸਮਾਨ ਪ੍ਰਤੀਫਲ (Return) ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ।” ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮਦਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਵਟਾਂਦਰਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਨਾਲ ਹਰੇਕ ਮਦ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸੀਮਾਂਤ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਗੁਣ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸੀਮਾਂਤ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਗੁਣ ਨਿਯਮ ਜਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦੇ ਨਿਯਮ ਦੇ ਅਮਲ ਦਾ ਨਾਂਮ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮੱਦਾਂ ਵਿੱਚ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗਤ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੇ ਖਰਚ ਨਾਲ ਅਧਿਕਤਮ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਇਹ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਮਦ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀਮਾਂਤ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ ਨੂੰ ਮਾਪ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਜੇਕਰ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ।

ਪ੍ਰੋ. ਜੀ. ਪੀਗੂ (Prof. G. Pigou)- “ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਇਕ ਇਕਾਈ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਦਿਮਾਗ ਮੰਨ ਲਈਏ ਤਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਖਰਚ ਉਸ ਬਿੰਦੂ ਤੱਕ ਵਧਾਇਆ ਜਾਣਾ, ਜਿੱਥੇ ਖਰਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਿਲਿਗ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੰਤੋਸ਼ ਰਾਜਕੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਲਗਾਈ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਿਲਿਗ ਤੋਂ ਗੁਆ ਚੁੱਕੇ ਸੰਤੋਸ਼ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋ ਜਾਵੇ।”

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਜ ਲਈ ਇਹ ਵੀ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅੰਤਿਮ ਰੁਪਿਆਂ ਦੇ ਸੀਮਾਂਤ ਸਮਾਜਿਕ ਨੂੰ ਉਸ ਸੀਮਾਂਤ ਤਿਆਗ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਕਰ ਸਕੇ, ਜਿਹੜਾ ਕਰਾਧਾਨ ਨਾਲ ਵਸੂਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅੰਤਿਮ ਰੁਪਿਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕਰਦਾਤਾ ਨੂੰ ਕਰਨਾ ਪਵੇ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਵਿਚਾਰ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਇੱਥੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਾਧਾਨ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਭਾਗਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਹੋਰ ਵੀ ਔਖਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅੰਤਿਮ ਰੁਪਿਆਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸੀਮਾਂਤ ਲਾਭ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਕਰਾਧਾਨ ਨਾਲ ਵਸੂਲ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਅੰਤਿਮ ਰੁਪਿਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕਰਦਾਤਾ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸੀਮਾਂਤ ਤਿਆਗ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਫਿਰ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਕਈ ਗੈਰ-ਆਰਥਿਕ ਕਾਰਨਾਂ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦਬਾਅ, ਹੜਤਾਲਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨਾਂ ਆਦਿ ਨਾਲ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਲਈ ਸਿੱਟੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਪਰ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਉਹ ਕੇਵਲ ਆਦਰਸ਼ (Ideals) ਹਨ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੱਚ ਹੈ, ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਵਪਾਰ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੈ।

17.3.1 ਲੋਕ ਖਰਚ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ (Guidelines for Public Expenditure)

ਪ੍ਰੋ. ਐਲਫਰਡ ਜੀ. ਵੁਲਚਰ ਨੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਕੁਝ ਅਜਿਹੀਆਂ ਉਪਯੋਗੀ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲੋਕ ਸੱਤਾਵਾਂ ਨਾਲ ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ “ਅਜੇ ਤੱਕ ਖਰਚ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਉੱਨਾ ਉਚ ਪੱਧਰੀ ਵਿਕਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਜਿੰਨਾ ਕਿ ਕਰਾਧਾਨ ਦਾ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਮੂਲਭੂਤ ਸਿਧਾਂਤ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਜਨਤਾ ਲਈ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਇਸ ਖੇਤਰ ਲਈ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਹੀ ਪੱਧਰ ਦੀ ਖੋਜ ਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।” ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਜਾਂ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਕ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਅੱਗੇ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ-

(1) ਸਮਾਜਿਕ ਕਲਿਆਣ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ (Increase in Social Welfare)-ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਨਾਲ ਸਮਾਜਿਕ ਕਲਿਆਣ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੀ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਰਗ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਲਈ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਪਰ ਇੱਥੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸਮਾਜ ਦੀ

ਭਲਾਈ ਹੀ ਸਰਵਉੱਚ ਮਕਸਦ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਜਾਂ ਜਿਹੜਾ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਉੱਪਰ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਦੇਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵਰਗ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਸਾਰੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਨੂੰ ਹਾਨੀ ਨਾ ਪਹੁੰਚੇ।

ਨੋਟ

(2) **ਲਾਭ ਲਾਗਤ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ (Profit is more than Cost)**—ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਬਹੁਤ ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ ਫੈਸਲਾ ਲੈ ਕੇ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਸੇਵਾ ਉੱਤੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਖਰਚ ਨਾਲ ਜਿਹੜਾ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਉਸ ਖਰਚ ਦੀ ਲਾਗਤ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਧਨ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਸਮਾਜਿਕ ਕਲਿਆਣ ਉਸ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਉਦੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕੀ ਉੱਤੇ ਕਿਹਾ ਹੋਇਆ ਧਨ ਨਿੱਜੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਖਰਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(3) **ਸਮਾਜਿਕ ਕਲਿਆਣ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ (Preference to Social Welfare Activities)**— ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਮਾਜਿਕ ਕਲਿਆਣ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਮਾਜਿਕ ਕਲਿਆਣ (Social Welfare) ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਖਰਚ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

(4) **ਲਾਭ ਦੇ ਨਤੀਜੇ (Results of Profit)**—ਖਰਚਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਲਾਭਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਪਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗਤ ਰੱਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖਰਚਿਆਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਰਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਦੂਜੇ ਆਮਦਨ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਹੋਣ।

(5) **ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਖਰਚ (Administrative Expenditure)**—ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜਾ ਖਰਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਹੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਸਰਕਾਰ ਜਨ-ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਉਪਲੱਬਧ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਆਦਿ ਦੀ ਲਾਗਤ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਸੰਪਨ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਪਨ ਕਰਨ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਕਮੀ ਹੈ।

(6) **ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਉਪਲੱਬਧੀ (Availability of Resources)**—ਸਰਕਾਰੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਕੇਵਲ ਉਦੋਂ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲਈਆਂ ਜਾਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਲਾਗਤ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਕਾਫੀ ਸਾਧਨ ਉਪਲੱਬਧ ਹੋਣ। ਉਧਾਰ ਨਾਲ ਕੇਵਲ ਅਸਥਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ (Receipts) ਦੀ ਹੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਧਾਰ ਲਏ ਹੋਏ ਧਨ ਨੂੰ ਵੀ ਅੰਤ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਦੂਜੇ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਨਾਲ ਵਾਪਿਸ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਰੋਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰ ਮੁੱਖ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

(7) **ਆਮਦਨ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ (Expectations of Income)**—ਕੁਝ ਸੇਵਾਵਾਂ ਸਥਾਨਾਂਤਰਨੀਆ (Transferable) ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਸਰਵਜਨਿਕ ਨਿਰਮਾਣ ਕਾਰਜ (Public Work) ਅਜਿਹੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੰਪਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਧਨ ਖਰਚ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਇਹ ਵੀ ਦੇਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਭਾਵੀ ਆਮਦਨ ਦੀਆਂ ਕੀ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਹਨ ਅਤੇ ਕੀ ਉਹ ਆਮ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਅਧੀਨ ਸੰਪਨ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੰਪਨ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਸਮਾਂ ਲੱਭਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿ ਸਮਾਜ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਸਰਵੋਤਮ ਅਤੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਮੋੜਿਆ ਜਾ ਸਕੇ।

(8) **ਖਰਚ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ (Limitations of Expenditure)**—ਖਰਚ ਉੱਤੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਪਰ ਅੰਤਿਮ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਹਨ—ਜਨਸੰਖਿਆ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਸਮਾਜ ਦੀ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਧਨ ਖੇਤਰ, ਦੂਜੇ ਸਾਧਨ ਅਤੇ ਧਨ ਤੇ ਆਮਦਨ ਦੀ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਵੰਡ।

(9) **ਸੇਵਾ ਇਕਸਾਰਤਾ (Service Coordination)**—ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਇਕਾਈਆਂ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਇਕਸਾਰਤਾ (Coordination) ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਯਤਨਾਂ ਨਾਲ ਖਰਚ ਦਾ ਦੋਹਰਾਪਣ (Duplication) ਪੈਦਾ ਨਾ ਹੋਵੇ।

(10) **ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਸ਼ਕਤੀ (Administrative Ability)**—ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨਿਪੁੰਨ ਅਤੇ ਇਮਾਨਦਾਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਅਨੁਕੂਲ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਖਰਚਿਆਂ ਦਾ ਸਹੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹਿਸਾਬ ਰੱਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਆਦਿ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਵਿੱਤੀ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਦਾ ਅਸਾਨ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਹੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਜਨਤਾ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਗਤਾਂ (Costs) ਅਤੇ ਲਾਭਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਕਰ ਸਕਣ।

17.3.2 ਲੋਕ ਖਰਚ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਨਿਯਮ (Canons of Public Expenditure)

ਪ੍ਰੋ. ਸਿਰਾਜ ਨੇ ਵੀ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੇ ਚਾਰ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ—

ਨੋਟ

(1) **ਲਾਭ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (Canon of Benefit)**- ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਹੈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣਾਈ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਸ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਰਗ ਲਈ ਨਹੀਂ, ਫਿਰ ਵੀ ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ (as a whole) ਸਾਰੇ ਸਮਾਜ ਲਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕਲਿਆਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। “ਜੇਕਰ ਦੂਜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸਮਾਨ ਰਹਿਣ ਤਾਂ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਕਈ ਸਮਾਜਿਕ ਉਪਲੱਬਧੀਆਂ ਲਿਆਵੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ, ਬਾਹਰੀ ਹਮਲਿਆਂ ਅਤੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕੇ ਆਮਦਨ ਦੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕਮੀ।” ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਧਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਦਾਂ ਵਿੱਚ ਖਰਚ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿ ਜਨ-ਹਿੱਤ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਣ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੁਸ਼ਟੀ ਗੁਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜਿਹਾ ਕੇਵਲ ਤਾਂ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਧਨ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਰਚ ਕਰਨ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਉਪਯੋਗਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰਨ ਤਾਂ ਕਿ ਸਾਰੇ ਉਪਯੋਗਾਂ (Uses) ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਸੀਮਾਂਤ ਤੁਸ਼ਟੀ ਗੁਣ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਅਜਿਹਾ ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸੀਮਾਂਤ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਗੁਣ ਨਿਯਮ ਜਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੁਸ਼ਟੀ ਦਾ ਨਿਯਮ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ-ਸੱਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਥਾਨਾਂ ਦਾ ਵਟਾਂਦਰਾ ਉਪਰ ਦਿੱਤੀ ਰੀਤੀ ਨਾਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿ-

(ਕ) ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੁੱਲ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇ।

(ਖ) ਬਾਹਰੀ ਅਤੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਖਤਰਿਆਂ ਤੋਂ ਸਮਾਜ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫੀ ਸੈਨਾ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਬਣਾਈ ਰੱਖੀ ਜਾ ਸਕੇ।

(ਗ) ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਦੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ ਅਤੇ

(ਬ) ਕਿਸੇ ਇਕ ਵਰਗ ਦੇ ਨਹੀਂ, ਫਿਰ ਵੀ ਸਾਰੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹੀ ਕਲਿਆਣ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ।

ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ “ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਿੱਤ” ਹੀ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਇੱਕੋ-ਇਕ ਮਕਸਦ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦਾ ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਬਹੁਤ ਉਪਯੋਗੀ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ ਅਤੇ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਅਪਣਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਆਦਰਸ਼ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਖੰਡਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਤਾਂ ਰਹੀ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਗੱਲ, ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਵਿਵਹਾਰ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੈ, ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਮਕਸਦ ਜਾਂ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਣਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਲਈ ਇਹ ਅਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਹਰੇਕ ਮਦ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸੀਮਾਂਤ ਸਮਾਜਿਕ ਨੂੰ ਸਮਾਨ ਕਰ ਸਕੇ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਾਰੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕੁਝ ਲਾਭ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਇਹ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਵੰਡ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਹੋਵੇ।

(2) **ਕਿਫਾਅਤੀ ਖਰਚ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (Canon of Frugality)**-ਕਿਫਾਅਤੀ ਖਰਚ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨਾਲ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਖਰਚ ਕਰਨ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਕਫਾਇਤੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖੇ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਦੋ ਦੇ ਵਿਚਾਰਨਯੋਗ ਗੱਲਾਂ ਵਰਨਣਯੋਗ ਹਨ- ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਦ ਉੱਤੇ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਜ਼ਰੂਰੀ ਧਨ ਰਾਸ਼ੀ ਹੀ ਖਰਚ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਦੂਸਰਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇ, ਸਮਾਜ ਦੀ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਮਿਤਵਯਇਤਾ ਜਾਂ ਕਫਾਇਤੀ (Economy) ਦਾ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਪਹਿਲੂ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਸਬੰਧ ਵਰਤਮਾਨ ਨਾਲ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਦਾ ਸਬੰਧ ਭਵਿੱਖ ਨਾਲ। ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਇੱਕੋ-ਇਕ ਉਦੇਸ਼ ਫਿਜ਼ੂਲ ਖਰਚੀ (Extravagance) ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ (Corruption) ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਹੈ। ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ ਨੂੰ ਤਾਂ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਫਿਜ਼ੂਲ ਖਰਚੀ ਜਾਂ ਬਰਬਾਦੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਅਜਿਹਾ ਚੰਗਾ ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਨਿਯਮ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨਕਲ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ, ਸਿਰਾਜ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਪਹਿਲੂ ਉੱਤੇ ਵੀ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ “ਮਿਤਵਯਇਤਾ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਰਦਾਤਾ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨਾ- ਕੇਵਲ ਖਰਚ ਦੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਕੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਫਿਰ ਵੀ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਵੀ।” ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣਾ ਖਰਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰੇ ਕਿ ਉਸ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਦਦ ਮਿਲੇ। ਅਸਲੀਅਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹ ਵੀ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪਹਿਲੂ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੇ ਖਰਚ ਦੀ ਰੂਪਰੇਖਾ ਬਣਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਨਕਲ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

(3) **ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (Canon of Sanction)**- ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ ਕਿ ਬਿਨਾਂ ਯੋਗ ਅਧਿਕਾਰੀ ਜਾਂ ਸੱਤਾ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦੇ ਕੋਈ ਵੀ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਧਨ ਰਾਸ਼ੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ

ਖਰਚ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਸ ਖਰਚ ਲਈ ਯੋਗ ਅਧੀਕ੍ਰਿਤ ਵਿਅਕਤੀ ਤੋਂ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਨਾ ਮਿਲ ਜਾਵੇ। ਹਰੇਕ ਸਰਕਾਰੀ ਨਿਕਾਯ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਹੁੰਦੀ ਚਾਹੀਦੀ ਕਿ ਉਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਦ ਉੱਤੇ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸੀਮਾ ਤੱਕ ਖਰਚ ਕਰ ਸਕੇ ਪਰ ਉਸ ਸੀਮਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਰੇਕ ਖਰਚ ਤਾਂ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਚਿਤ ਅਧਿਕਾਰੀ ਤੋਂ ਉਸ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਅਵਿਵੇਕਪੂਰਨ ਅਤੇ ਅੰਨ੍ਹੇਵਾਹ ਖਰਚਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਦਾ ਸੋਚਣਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਨਧੀਕ੍ਰਿਤ ਖਰਚੇ (Unauthorised Expenditures) ਫਿਜ਼ੂਲ ਖਰਚ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਰਚ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਧੀਨ ਇਹ ਵੀ ਦੇਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਖਰਚ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਧਨ ਦਾ ਉਸੇ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਖਰਚ ਕਰਨ, ਜਿਸ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਮਿਲੀ ਹੈ। ਇਹ ਦੇਖਣ ਲਈ ਕਿ ਮਨਜ਼ੂਰਸ਼ੁਦਾ ਖਰਚ ਦੀ ਧਨ ਰਾਸ਼ੀ ਦਾ ਦੁਰਉਪਯੋਗ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਖਾਤਿਆਂ ਦਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲੇਖਾ ਪ੍ਰੀਖਣ (Audit) ਅਤੇ ਨਿਰੀਖਣ (Inspection) ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਸਿਰਾਜ ਦਾ ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਨੀਤੀ ਨਿਰਧਾਰਣ ਕਰਨ ਲਈ ਯੋਗ ਕਾਰਜ ਪੱਧਰੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਨਿੱਜੀ ਸਵਾਰਥ (Vested Interests) ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਅਤੇ ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਉੱਤੇ ਰੋਕ ਲਗਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ

ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦੇ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਕਾਫੀ ਵਿਸਥਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਖੁਦ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਖਰਚ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੰਸਦ (Parliament) ਜਾਂ ਵਿਧਾਨ ਮੰਡਲ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਲੈਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹਰੇਕ ਮੰਤਰਾਲਿਆਂ ਜਾਂ ਵਿਭਾਗਾਂ ਨੂੰ ਵਿੱਤ ਮੰਤਰਾਲੇ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਲੈਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਵਿਭਾਗ ਅਧੀਨ ਵੀ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸੰਚਾਲਕ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਲੈਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਰਚ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਲੈਣ ਦਾ ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਬਰਾਬਰ ਅੱਗੇ ਵੀ ਚੱਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਵਰਨਣਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਲੈਣ ਦੀ ਇਸ ਵਿਆਪਕ ਵਿਵਸਥਾ ਕਾਰਨ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਕੰਮ ਦੇਰ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ ਲਾਲ ਫੀਤਾਸ਼ਾਹੀ (Red tapism) ਜਨਮ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਸਹਿਣ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਖਰਚੇ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਅਤੇ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਬਣੀ ਰਹੇ ਤੇ ਫਿਜ਼ੂਲ ਖਰਚ ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਰਚ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕੇ।

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ

ਕੋਈ ਵੀ ਧਨ ਰਾਸ਼ੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਖਰਚ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਸ ਖਰਚ ਲਈ ਸਹੀ ਅਧੀਕ੍ਰਿਤ ਵਿਅਕਤੀ ਤੋਂ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਜਾਂ ਆਗਿਆ ਨਾ ਮਿਲ ਜਾਵੇ।

(4) ਬੱਚਤ ਜਾਂ ਬੇਸ਼ੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (Canon of Surplus)- ਬੇਸ਼ੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਘਾਟੇ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਸਿਰਾਜ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ “ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਖਰਚ ਕਰਨ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਮ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੀ ਆਚਰਣ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਨਿੱਜੀ ਵਿਅਕਤੀ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਖਰਚ ਨੂੰ ਆਮਦਨ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦੇ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸੰਤੁਲਿਤ ਬਜਟ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਆਦਤ ਪਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਸਾਲਾਨਾ ਖਰਚ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਨਵੇਂ ਉਧਾਰ ਲਏ ਹੀ ਸੰਤੁਲਿਤ ਕਰ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।” ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਬਹੁਤ ਠੋਸ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਹੀ ਖਰਚ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਦੇ ਕਰਜ਼ ਲੈਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ। ਅਸਲ ਤੌਰ ਤੇ ਜੇਕਰ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਧਾਰ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਆਮਦਨ ਇੰਨੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਵਿਆਜ ਅਦਾ ਕਰ ਸਕੇ ਅਤੇ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਲਈ ਇਕ ਸੋਧਣ ਨਿਧੀ (Sinking Fund) ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰ ਸਕੇ।

ਪਰ ਆਧੁਨਿਕ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਤੁਲਿਤ ਬਜਟ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ। ਅਸਲ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਜਟ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਗੱਲ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਉਣ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਬੇਸ਼ੀ ਦੇ ਬਜਟ (Surplus Budget) ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਖਰੀਦ ਸ਼ਕਤੀ (Purchasing Power) ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕੁਝ ਸਮਰਥ ਮੰਗ (Effective Demand) ਮਾਤਰਾ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਾਲੂ ਮੰਗ ਅਤੇ ਚਾਲੂ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਸੰਤੁਲਨ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਮੰਦੀ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਘਾਟੇ ਦਾ ਬਜਟ (Deficit Budget) ਨੂੰ ਲੋੜੀਂਦਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਖਰੀਦ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਕੇ ਕੁਝ ਸਮਰਥ ਮੰਗ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਾਲੂ ਮੰਗ ਅਤੇ ਚਾਲੂ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਸੰਤੁਲਨ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਤੁਲਿਤ ਬਜਟ (Balanced Budget) ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਲੋੜੀਂਦਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ

ਨੋਟ ਅਧੀਨ ਪੂਰਨ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਮੁੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਥਿਰਤਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਰਤਮਾਨ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਕ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਘਾਟੇ ਦੇ ਬਜਾਏ ਨੂੰ ਪੂੰਜੀ ਨਿਰਮਾਣ ਦੀ ਦਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਦੇ ਇਕ ਅਸਤਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੀ ਜੋੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬਸ਼ਰਤੇ ਕਿ ਘਾਟਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਸ ਕਾਰਵਾਈ ਨਾਲ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ (Economy) ਸਥਿਰਤਾ ਜਨ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਣਗੀਆਂ।

ਸਿੱਟੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੇਸ਼ੀ ਜਾਂ ਬਜਟ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਵਿੱਚ ਉਹ ਮਹੱਤਵ ਪ੍ਰਦਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ।

17.3.3 ਲੋਕ ਖਰਚ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਿਧਾਂਤ (Other Canons of Public Expenditure)

ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੇ ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਕੁਝ ਦੂਜੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ-

(1) **ਲੋਚ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (Canon of Elasticity)**- ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਦੀ ਖਰਚ ਨੀਤੀ ਅਜਿਹੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਬਦਲੀ ਹੋਈ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਖੁਦ ਨੂੰ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਸਕੇ ਜਾਂ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਘਾਟਾ-ਵਾਧਾ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕੇ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੀ ਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀ ਲੋਚ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਯੁੱਧ ਜਿਹੇ ਸੰਕਟ ਕਾਲੀਨ ਮੌਕਿਆਂ ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਵਿਆਪਕ ਵਿਕਾਸ ਕਾਰਜਕ੍ਰਮਾਂ ਦੇ ਲਈ ਵਿੱਤ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਅਜਿਹੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸੰਕਟ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਜੇਕਰ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਮਦ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਮਦ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਆਰਥਿਕ ਜੀਵਨ ਤਹਿਸ-ਨਹਿਸ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਯੁੱਧ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਖਰਚ ਨੂੰ ਮਕਾਨਾਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਤੋਂ ਹਟਾ ਕੇ ਯੁੱਧ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਠਿਨਾਈਆਂ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ।

(2) **ਇਕਸਾਰਤਾ ਵੰਡ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (Canon of Equitable Distribution)**- ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨਾਲ ਆਮਦਨ ਦੀ ਵੰਡ ਦੀਆਂ ਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਘੱਟ ਹੋਣ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਦੀ ਇਕਸਾਰਤਾ ਵੰਡ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਸਾਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦੇਵੇ। ਇਹ ਮਕਸਦ ਉਦੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਦੇ ਗਰੀਬ ਵਰਗਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਏ ਜਾਣ। ਇਹ ਲਾਭ ਇਲਾਜ, ਸਿੱਖਿਆ, ਗ੍ਰਹਿ ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਬੁਢਾਪਾ ਪੈਨਸ਼ਨ ਆਦਿ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਕਿ ਆਮਦਨ ਦੀ ਵੰਡ ਵਿੱਚ ਭਾਰੀ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਪਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਜਿਹੇ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਨੀਤੀਆਂ ਦੇ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਅਜਿਹੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਦੇ ਕੁਝ ਪੱਛੜੇ ਵਰਗਾਂ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਸਬੰਧੀ ਅਨੇਕਾਂ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਫੇ ਆਦਿ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਕੇਵਲ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਲਾਭ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਹੀ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ “ਛੋਟੇ ਕਿਸਾਨ ਵਿਕਾਸ ਸਾਧਨ” (Small Farmers Development Agency)।

(3) **ਉਤਪਾਦਕਾ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (Canon of Productivity)**- ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਦੀ ਖਰਚ ਨੀਤੀ ਅਜਿਹੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਿਤ ਕਰੇ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਸਬੰਧੀ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਤਾਂ ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਨੁਕੂਲ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਜਿਹੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ, “ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਉਪਜ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਸਮੁਦਾਇਕ ਉਪਭੋਗ ਦੀਆਂ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਵਿਸਥਾਰ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।” ਇਸ ਲਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰੋਜ਼ਗਾਰ, ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੈਦਾਵਾਰ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਮਦਨ ਹੀ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਟਾਸਕ

ਲੋਚ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰੋ।

17.3.4 ਭਾਰਤ ਦਾ ਲੋਕ ਖਰਚ : ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਕਸੌਟੀ ਉਤੇ

ਨੋਟ

ਹੁਣ ਜੇਕਰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਲੋਕ-ਖਰਚ ਨੂੰ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਕਸੌਟੀ ਉਤੇ ਕੱਸਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ ਖਰਚ ਕੁਝ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਸ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਕਾਫੀ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਰੀ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪੂੰਜੀ ਨਿਰਮਾਣ ਦਾ ਵਾਧਾ, ਸਮਾਜਿਕ ਕਲਿਆਣ ਦੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਆਦਿ ਕਾਰਜਾਂ ਉਤੇ ਕਾਫੀ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਭਾਰਤੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਆਈ ਹੈ। ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਅਪਣਾਈ ਗਈ ਖੇਤਰੀ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਨੀਤੀ “ਲਾਭ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ” ਦੇ ਅਨੁਰੂਪ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਪੱਛੜੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਪੇਂਡੂ ਜਨਸੰਖਿਆ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਿਆ ਹੈ ਪਰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਕਾਰਨ “ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ” ਅਤੇ “ਮਨਜ਼ੂਰੀ” ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਲਣ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਘਾਟੇ ਦਾ ਬਜਟ ਸਾਡੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਪਰਾਗਤ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਨਾ ਕੇਵਲ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਹੀ ਆਪਣਾ ਅਰਥ ਪ੍ਰਬੰਧ ਘਾਟੇ ਦੇ ਬਜਟ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਹਲਾਂਕਿ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦਾ ਵੀ ਇਕ ਰੋਜ਼ ਦਾ ਕੰਮ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਅੱਜ ਅਸਲੀਅਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕਰਦਾਨ ਸਮਰੱਥਾ ਲੱਗਭਗ ਖਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਲੋਕ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਲੋਕ ਖਰਚ “ਲੋਚ” ਦੀ ਗੈਰ ਮੌਜੂਦਗੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕਰ ਦੇਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਘੱਟ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਰਥ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਨਵੇਂ ਨੋਟਾਂ ਨੂੰ ਛਾਪਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਦੇਸ਼ ਮਹਿੰਗਾਈ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਦਹਾਕੇ ਤੋਂ ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਹੋਰ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਜ਼ਰੂਰ ਸਰਾਹਣਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਖਰਚ ਨੀਤੀ “ਉਤਪਾਦਕਤਾ” ਅਤੇ “ਨਿਆਪੂਰਨ” ਵੰਡ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਸਫਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਖਰਚ ਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਵੀ ਕਾਫੀ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਗੂੰਜਾਇਸ਼ ਹੈ।

ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਥਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੱਚ ਜਾਂ ਝੂਠ ਕਥਨ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰੋ

(State whether the following statements are True or False)

6. ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।
7. ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਵੰਡ ਦੇ ਸਾਰੇ ਢਾਂਚੇ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।
8. ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਸਮਾਜ ਕਲਿਆਣ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
9. ਸਾਰੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਸਥਾਨ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰਨ ਯੋਗ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।
10. ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਖਰਚ-ਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਵੀ ਕਾਫੀ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਗੂੰਜਾਇਸ਼ ਹੈ।

17.4 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)

- ਵੈਗਨਰ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ ਗਤੀ ਨਾਲ ਵਾਧਾ (Extensive and Intensive Increase) ਦੀ ਇਕ ਸਥਾਈ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਰਾਜ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਕੰਟਰੋਲ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਲੈਂਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵੱਡੇ ਪੈਮਾਨੇ ਉਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਨਾਲ ਸੰਪਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।
- ਉਦਯੋਗਿਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ (Industrial Revolution) ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਕੇਵਲ ਉਦਯੋਗਿਕ ਢਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਅਮੁੱਲ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਰੂਪ ਵੀ ਕਾਫੀ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ।
- ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਭਾਰਤ ਜਿਹੇ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿਕਾਸ ਉਸ ਦੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਪੁਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੋਵਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਦੋਵੇਂ ਖੇਤਰ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਉਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹਨ।
- ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਵਿਚ ਵਾਧੇ ਦਾ ਇਕ ਦੂਜਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਾਰਨ ਜਨਸੰਖਿਆ ਵਾਧਾ ਦਰ ਵੀ ਹੈ। ਵਧੀ ਹੋਈ ਜਨ ਸੰਖਿਆ ਦੇ ਪੱਖ ਅਤੇ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਦੇ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਖਰਚ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।
- ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਖਰਚ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਆਮਦਨ-ਖਰਚ ਦੇ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨਤਾ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਦੋਵਾਂ ਹੀ ਉੱਤੇ ਆਰਥਿਕ ਨਿਯਮ ਆਮ ਰੂਪ ਨਾਲ ਲਾਗੂ

ਨੋਟ

ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

- ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਕਿਸੀ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਵਿਤਰਣ ਦੇ ਪੱਧਰ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆਉਣ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਬਣਾਏ ਰੱਖਣ ਦੇ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- ਸਰਕਾਰ ਖਰਚ ਹਰੇਕ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਉਸ ਸੀਮਾ ਤੱਕ ਕੀਤੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿਸੀ ਵੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਇਸ ਖਰਚ ਦੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਵੀ ਹੋਰ ਵਾਧੇ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਲਾਭ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਕਰਾਧਾਨ ਜਾਂ ਦੂਜੇ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਦੂਜੇ ਕਿਸੀ ਸਾਧਨ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਵਾਧੇ ਨਾਲ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਹਾਨੀ ਵਿੱਚ, ਸਮਾਨ ਸੰਤੁਲਨ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਹ ਨਿਯਮ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਹੀ ਇੱਕ ਆਦਰਸ਼ ਸੀਮਾ ਲਾਗੂ ਕਰਦਾ ਹੈ।
- ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਇੱਕ ਇਕਾਈ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਦਿਮਾਗ ਮੰਨ ਲਈਏ ਤਾਂ ਸਭ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਖਰਚ ਉਸ ਬਿੰਦੂ ਤੱਕ ਵਧਾਇਆ ਜਾਣਾ ਜਿੱਥੇ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅੰਤਿਮ ਸਿਲਿੰਗ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੰਤੋਸ਼ ਰਾਜਕੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਲਗਾਏ ਅੰਤਿਮ ਸਿਲਿੰਗ ਨਾਲ ਖੋਏ ਗਏ ਸੰਤੋਸ਼ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋ ਜਾਵੇ।
- ਅਜੇ ਤੱਕ ਖਰਚ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਚਾ ਪੱਧਰ ਵਿਕਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿੰਨਾ ਕਿ ਕਰਾਧਾਨ ਦਾ, ਲੇਕਿਨ ਫਿਰ ਕੁਝ ਐਸੇ ਮੂਲਭੂਤ ਸਿਧਾਂਤ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਤਦ ਤੱਕ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਜਨਤਾ ਲਈ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਇਸ ਖੇਤਰ ਦੇ ਲਈ ਹੋਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਚਿਤ ਪੱਧਰਾਂ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।
- ਸਭ ਖਰਚਿਆਂ ਦਾ ਉਚਿਤ ਰੂਪ ਨਾਲ ਹਿਸਾਬ ਰੱਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਆਦਿ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਆਸਾਨ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਚਿਤ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਜਨਤਾ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਵੀ ਸਰਕਾਰੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਲਾਗਤਾਂ (Costs) ਅਤੇ ਲਾਭਾਂ ਦੀ ਤੁਲਣਾ ਕਰ ਸਕਣ।
- ਜੇਕਰ ਦੂਜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਰਹਿਣ ਸਮਾਨ ਤਾਂ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਕਈ ਸਮਾਜਿਕ ਉਪਲਬੱਧੀਆਂ ਲਿਆਏ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਬਾਹਰੀ ਹਮਲਾ ਅਤੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਸੰਪੂਰਨ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਜਿੱਥੇ ਤੱਕ ਵੀ ਸੰਭਵ ਹੋ ਕੇ ਸਕੇ ਆਮਦਨ ਦੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਕਮੀ।
- ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਰਦਾਤਾ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨਾ ਕੇਵਲ ਖਰਚ ਦੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਕੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਫਿਰ ਵੀ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਵੀ।
- ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਉਪਜ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਸਮੁਦਾਇ ਉਪਭੋਗ ਦੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਵਿਸਤਾਰ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

17.5 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)

- ਇਕਾਧਿਕਾਰ (monopoly)-ਇੱਕ ਹੀ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਂ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ।
- ਨਤੀਜਾ (Return)-ਪਰਿਣਾਮ।
- ਅਧਿਕਾਰ (Agency)-ਅਧੀਨ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸੰਸਥਾ।

17.6 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)

1. ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਕਿੰਨ੍ਹਾਂ ਕਿੰਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਜਾਂ ਦੇ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ?
2. ਲੋਕ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦੇ ਕੀ ਕਾਰਨ ਹਨ?
3. ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਕੀ ਅੰਤਰ ਹੈ?
4. ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ?
5. ਨਿਮਨ ਲਿਖਤ ਉਤੇ ਟਿੱਪਣੀ ਲਿਖੋ-
 - (a) ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਖਰਚ
 - (b) ਸੇਵਾ ਸੰਯੁਕਤ ਕਰਨਾ

ਉਤਰ : ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Answers : Self Assessment)

ਨੋਟ

(1) ਵਾਧਾ	(2) 1948	(3) ਵਧਦਾ	(4) ਜਨਸੰਖਿਆ
(5) ਕਲਿਆਣ	(6) ਸੱਚ	(7) ਝੂਠ	(8) ਸੱਚ
(9) ਝੂਠ	(10) ਸੱਚ		

17.7 ਸਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਬੁਕਸ

1. ਲੋਕ ਵਿੱਤ- ਨਿਉ ਰਾਇਅਲ ਬੁੱਕ ਕੰਪਨੀ।
2. ਭਾਰਤੀਆ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ- ਮੰਜੂਸ਼ਾ ਸ਼ਰਮਾ, ਓ.ਪੀ. ਬੋਹਰਾ ਰਵੀ ਬੁਕਸ।
3. ਮਨੀ ਬੈਂਕਿੰਗ : ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਟਰੇਡ ਐਂਡ ਪਬਲਿਕ ਫਾਈਨੈਂਸ -ਨੀ ਥਾਈ, ਸੋਮ ਸ਼ੇਖਰ, ਅਨਮੋਲ, 2004।
4. ਪਬਲਿਕ ਫਾਈਨੈਂਸ- ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ, ਏ. ਬੀ. ਡੀ. ਪਬਲਿਕੇਸ਼ਨ 2011।

ਨੋਟ

ਇਕਾਈ-18: ਲੋਕ ਖਰਚ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ (Effects of Public Expenditure)

ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ (Contents)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

- 18.1 ਲੋਕ ਖਰਚ ਦਾ ਮਹੱਤਵ (Significance of Public Expenditure)
- 18.2 ਵਧਣਸ਼ੀਲ, ਅਨੁਪਾਤੀ ਅਤੇ ਘਟਣਸ਼ੀਲ ਖਰਚ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ
(Role of Progressive, Proportional and Regressive Expenditure)
- 18.3 ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਜਾਂ ਵਧਣਸ਼ੀਲ ਖਰਚ ਦੇ ਰੂਪ (Forms of Progressive Expenditure)
- 18.4 ਉਤਪਾਦਨ ਬਨਾਮ ਵਿਤਰਨ (Production vs Distribution)
- 18.5 ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਆਰਥਿਕ ਅਸਥਿਰਤਾ ਦਾ ਹੀ ਪਰਿਣਾਮ ਹੈ
(Unemployment is the Result of Economic Instability)
- 18.6 ਮੰਦੀ ਅਤੇ ਲੋਕ ਖਰਚ (Depression and Public Expenditure)
- 18.7 ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਉਨਤੀ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਖਰਚ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ
(Role of Public Expenditure in Economic Development and Growth)
- 18.8 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)
- 18.9 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)
- 18.10 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)
- 18.11 ਸੰਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਇਸ ਇਕਾਈ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ-

- ਲੋਕ ਖਰਚ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ!
- ਵਧਣਸ਼ੀਲ ਅਨੁਪਾਤੀ ਅਤੇ ਖਰਚ ਯੋਗਦਾਨ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਲਈ।
- ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਜਾਂ ਵਧਣਸ਼ੀਲ ਖਰਚ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ।
- ਉਤਪਾਦਨ ਬਨਾਮ ਵੰਡ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਨਣ ਦੇ ਲਈ।
- ਮੰਦੀ ਅਤੇ ਲੋਕ ਖਰਚ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ।

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਮਾਤਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਫਿਰ ਵੀ ਸਮਾਜਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਾਧਨ ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਸਮਾਜਵਾਦ (Socialism) ਦੇ ਮਕਸਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਐਸਾ ਕੇਵਲ ਤਦ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਉੱਤੇ ਹੀ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਅਪੇਖਿਆ ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੀ ਇਕ ਯੋਗ ਅਤੇ ਠੋਸ ਨੀਤੀ ਅਪਣਾਇਓ।

ਪ੍ਰੰਪਰਾਗਤ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ (Traditional Economists) ਦਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਤਾਂ ਜਨਤਾ ਦੀ ਅਜ਼ੋਟ ਮਾਤਰ ਹੈ। ਜਿਸਦਾ ਕਾਰਜ ਕੇਵਲ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸੰਗਠਨ ਨੂੰ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਬਣਾਏ ਰੱਖਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਐਡਮ ਸਮਿਥ ਨੇ ਰਾਜ ਦੀ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਨਿਆਂ, ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਸੈਨਾ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਰੱਖਣ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕੀਤੀ। ਐਡਮ ਸਮਿਥ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਤਾਂ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਇੱਕ ਫਜ਼ੂਲ ਖਰਚ (waste) ਹੀ ਹੈ। ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਕੇਵਲ ਜਨਤਾ ਦੇ ਕੋਲ ਤੋਂ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਹੋਰ ਸਥਾਨਾਂ ਤਰਿਤ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਧਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਧਨ ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਅਪੇਖਿਆ ਜਨਤਾ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਖਰਚ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਪਯੋਗਤਾ ਜਾਂ ਤੁਸ਼ਟੀਗੁਣ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਐਡਮ ਸਮਿਥ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਲਈ ਇਹੀ ਚੰਗਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੀ ਆਰਥਿਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਜਿੰਨਾ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇ ਸੀਮਿਤ ਰੱਖੇ।

ਨੋਟ

ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਆਧੁਨਿਕ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੀ ਨਵੀਂ ਧਾਰਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਪਾਦਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਵਿਚ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਦੇ ਵੈਗਨਰ ਨਿਯਮ ਨੂੰ ਸਰਵ-ਅਲੌਕਿਕ ਰੂਪ ਨਾਲ ਸਹੀ ਅਤੇ ਸੱਚ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦਾ ਰੁਖ ਕੇਵਲ ਕਿਸੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੋਵੇ, ਐਸੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਲਗਭਗ ਸਭ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭਲਾਂ ਹੀ ਉੱਥੇ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਰਚਨਾ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਢਾਂਚਾ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਇੱਕ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੀ ਕੋਈ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀਮਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰ ਸਕਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਐਸੇ ਹਰੇਕ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਨੂੰ ਲੋੜੀਂਦਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਫਜ਼ੂਲ ਖਰਚੀ (wasteful) ਨਾ ਹੋਵੇ, ਲੇਨਿਕ ਫਿਰ ਵੀ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਵੰਡ ਉਤੇ ਠੋਸ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦਾ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ, ਦੇਸ਼ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕਲਿਆਣ ਨੂੰ ਅਧਿਕਤਮ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ।

18.1 ਲੋਕ ਖਰਚ ਦਾ ਮਹੱਤਵ (Significance of Public Expenditure)

ਜਿੱਥੇ ਤੱਕ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ ਉਹ ਤਾਂ ਇਸੀ ਤੱਥ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਜਨਤਾ ਦੇ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਿੱਜੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਜਾਂ ਤਾਂ ਕੀਤਾ ਜਾਣੀ ਸੰਭਵ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂ ਜੇਕਰ ਕੀਤੀ ਵੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਉਨਾ ਖਰਚ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ, ਜਿੰਨਾ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਇਸ ਤੱਥ ਤੋਂ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਉਪਯੋਗ ਅਤੇ ਲਾਭ ਦੇ ਲਈ ਪ੍ਰਤਿਰੱਖਿਆ ਸੇਵਾਵਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਸਬੰਧੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਸੰਪੰਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਪੰਨ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਜਾਂ ਫਰਮਾਂ ਤੋਂ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖਰੀਦਣੀ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵਧਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਧਨਾਂ (resources) ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਦੂਜੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਬੇਕਾਰ ਪਏ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੀ ਤਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਕੁਝ ਖਰਚ ਐਸਾ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸਥਾਨਾਤੰਨੀਅ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਐਸਾ ਖਰਚ ਸਮਾਜ ਦੇ ਇੱਕ ਵਰਗ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਵਰਗ ਦੀ ਵੱਲ ਨੂੰ ਖਰੀਦ ਸ਼ਕਤੀ (purchasing power) ਦਾ ਸਥਾਨਾਤੰਨ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਆਮਦਨ ਜਾਂ ਖਰੀਦ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਇਹ ਸਥਾਨਾਤੰਨ ਗਰੀਬ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਵੱਲ ਨੂੰ ਜਾ ਐਸੇ ਵਿਅਕਤੀਆ ਦੀ ਵੱਲ ਨੂੰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਪਭੋਗ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਬੁਕਾਓ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਬਸ਼ਰਤੇ ਕਿ ਦੂਜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਰਹਿਣ, ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਥਾਨਾਤੰਨ ਨਾ ਹੋਣ ਉਤੇ ਨਤੀਜਾ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਪੱਧਰ ਉਤੇ, ਉਤਪਾਦਨ ਉਤੇ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਦੇ ਵਿਤਰਣ ਉਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੇ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।

18.1.1. ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਪ੍ਰਭਾਵ (Direct and Indirect Effects)

ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਨੂੰ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ; ਇੱਕ ਤਾਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਨਾਲ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਨਾਲ। ਸਰਕਾਰੀ ਖੇਤਰ (Public Sector) ਦੇ ਉਦਯੋਗ ਉਤਪਾਦਨ ਜਾਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਨਾਲ ਅੰਸ਼ਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਰੇਲਵੇ ਅਤੇ ਸਿਜਾਈ ਅਧਿ ਉਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਖਰਚ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਨਾਲ ਉਤਪਾਦਕ (Productive) ਹੈ।

ਆਮ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ, ਡਾਕ ਅਤੇ ਤਾਰ ਅਤੇ ਸੜਕਾਂ ਆਦਿ ਉਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਖਰਚ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ, ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿਚ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਨਾਲ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਉਤਪਾਦਨ ਉਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੇ ਪੈਣ ਵਾਲੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਾਂਗੇ-

ਨੋਟ 18.1.2 ਉਤਪਾਦਨ ਉੱਤੇ ਲੋਕ ਖਰਚ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ (Effects of Public Expenditure on Production)

ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਡਾਲਟਨ ਨੇ ਇਹ ਠੀਕ ਹੀ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ “ਕਰਾਧਾਨ ਤਾਂ ਐਸਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿਚ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕਮੀ ਕਰੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਐਸਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਅਧਿਕਤਮ ਵਾਧਾ ਕਰੇ! ਬਸ਼ਰਤੇ ਕਿ ਦੂਜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸਮਾਨ ਰਹਿਣ।” ਡਾਲਟਨ ਦਾ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਉਤਪਾਦਨ ਉੱਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦਾ ਸਹੀ ਅਧਿਐਨ ਕੇਵਲ ਤਦ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਨਿਮਨ ਲਿਖਤ ਤੱਤਾਂ ਉੱਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

1. ਕੰਮ ਕਰਨ, ਬਚਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ।
2. ਕੰਮ ਕਰਨ, ਬਚਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ।
3. ਵੱਖ-ਵੱਖ ਉਪਯੋਗਾਂ ਅਤੇ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਆਰਥਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਸਥਾਨਾਤਰਣ (diversion) ਉੱਤੇ ਪੈਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਭਾਵ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਤੱਤਾਂ ਉੱਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਨੁਕੂਲ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਵੀ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਤੱਤਾਂ ਉੱਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਾਂਗੇ।

1. ਕੰਮ ਕਰਨ, ਬਚਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ (Effects on Ability to Work Save and Invest)

ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕੰਮ ਕਰਨ, ਬਚਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਵਿਚ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵਾਧਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖਿਆ, ਇਲਾਜ, ਸੇਵਾਵਾਂ, ਸਸਤੇ ਮਕਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਅਤੇ ਵਾਹਨ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਆਦਿ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਖਰਚ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਰਚ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੁਫਤ ਸਿੱਖਿਆ, ਬੇਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਲਾਭਾਂ ਅਤੇ ਮੁਫਤ ਇਲਾਜ ਸਹੂਲਤਾਂ ਆਦਿ ਉੱਤੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਖਰਚ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਨਾਲ ਨੀਵੀਂ ਆਮਦਨ ਵਾਲੇ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਖਰੀਦ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਅਤੇ ਬਚਤ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਸਮਰੱਥਾ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਨਹੀਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵੇਤਨਾਂ ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਸਤੀ ਦਰਾਂ ਉੱਤੇ ਖਾਣ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਪਦਾਰਥ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਖਰੀਦ ਸ਼ਕਤੀ ਸਮਰੱਥਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਬਚਤ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮਨ ਵਿਚ ਆਤਮ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ; ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਤਪਾਦਕੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਉਤਪਾਦਨ ਵਧਦਾ ਹੈ ਤਿਵੇਂ-ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਮਦਨ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਅਤੇ ਬਚਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ (Invest) ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਵਿਚ ਵੀ ਵਾਧਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦੇ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। (i) ਨਿਰਧਨ ਵਰਗ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਜਲਦੀ ਵਾਧਾ ਨਾ ਕਰਕੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਵਾਧਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ (ii) ਸਰਕਾਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਕਦ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਾ ਦੇ ਕੇ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਰਉਪਯੋਗ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਾ ਰਹੇ।

ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ, ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਸਮਾਜਿਕ ਕਾਰਜਾਂ ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਮਾਦਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਐਸੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸੁਆਰਥ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਰਜ ਸਮਰਥਾ ਦੇ ਲਈ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਸਸਤੇ ਮੁੱਲ ਉੱਤੇ, ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕੰਮ ਕਰਨ, ਬਚਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਉੱਤੇ ਅਨੁਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸੜਕਾਂ, ਰੇਲਾਂ ਅਤੇ ਵਾਹਨਾਂ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਇੰਜਨੀਯਰਿੰਗ ਅਤੇ ਇਲਾਜ ਆਦਿ ਦੇ ਟਰੇਨਿੰਗ ਕਾਲਜ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਭਾਰੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਫਿਲਮ ਸਟੂਡੀਓ, ਸਿਨੇਮਾਘਰਾਂ, ਹੋਟਲਾਂ, ਅਹਾਤਿਆਂ ਆਦਿ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦਾ ਐਸਾ ਸਥਾਨਾਤਰਣ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕੰਮ ਕਰਨ, ਬਚਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਅਸਰ ਪਾਵੇਗਾ।

ਨੋਟਸ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸੰਪੂਰਨ ਸਮੁਦਾਇ ਦੇ ਲਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲਾਭਾਕਾਰੀ ਸਿੱਧ ਹੋਵੇ।

ਨੋਟ

**2. ਕੰਮ ਕਰਨੇ, ਬਚਤ ਕਰਨੇ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ
(Effects on Willingness to Work, Save and Invest)**

ਆਧੁਨਿਕ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤੀਆਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਖਰਚ ਦੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਭਵਿੱਖ ਸੰਬੰਧੀ ਖਰਚ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਸੰਬੰਧੀ ਖਰਚ।

(i) **ਭਵਿੱਖ ਸੰਬੰਧੀ ਖਰਚ-ਜਿੱਥੇ ਤੱਕ ਕੰਮ ਕਰਨ, ਬਚਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ,** ਇਕ ਕਾਫੀ ਸੀਮਾ ਤੱਕ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਨੀਤੀ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਲਈ ਬੁਢਾਪਾ ਪੈਨਸ਼ਨ ਭਵਿੱਖ ਨਿਧੀ ਦੇ ਲਾਭ (Provident fund benefits) ਅਤੇ ਬੀਮਾਰੀ ਅਤੇ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਰਾਜਕੀ ਖਰਚ ਉੱਤੇ ਬੀਮੇ ਆਦਿ ਦੀ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ; ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਉਸਦੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੇ ਬਚਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਘਟਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਸਖ਼ਤ ਮਿਹਨਤ ਕਿਉਂ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਿਉਂ ਬਚਾਏਗਾ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕਮਾਉਣ ਦੇ ਲਈ ਅਸਮਰਥ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਹੀ ਉਸਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰੇਗੀ ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਸਦਾ ਭਵਿੱਖ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਕਿਉਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਿਹਨਤ ਕਰੇ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਉੱਤੇ ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾ ਪਵੇ।

(ii) **ਵਰਤਮਾਨ ਸੰਬੰਧੀ ਖਰਚ-** ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਬਚਤ ਕਰਨਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ, ਜੇਕਰ ਉਹ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਬਚਤਾਂ (Savings) ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ (Investment) ਨਾਲ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਜੇਕਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਭਵਿੱਖ ਨੂੰ ਅਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਬਚਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਲੇਕਿਨ ਕਾਰਜ ਅਤੇ ਬਚਤ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਹੀ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਲਾਭ ਵਧਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਆਵਾਸ ਕੰਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਬਚਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਵਰਨਾ ਇਸ ਤੋਂ ਉਲਟਾ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਕੰਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਬਚਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਵਿੱਚ ਤਦ ਵੀ ਵਾਧਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪੂਰਨ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਬਚਤਾਂ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਬਚਤਾਂ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਲਾਭਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਵੇਗੀ।

ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ (Social security measures) ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਕੰਮ ਕਰਨ, ਬਚਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਐਸਾ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇੰਗਲੈਂਡ ਅਤੇ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਅਮਰੀਕਾ ਦਾ ਉਦਾਹਰਣ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਮਾਜਿਕ ਜਾਂ ਕਾਰਜ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਸਵਿਧਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਬਚਤਾਂ ਨਿਰਉਤਸਾਹਿਤ ਹੋਣ ਦੇ ਬਜਾਏ ਬਚਤਾਂ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਦਦ ਮਿਲੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸਹੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜਿਕ ਜਾਂ ਕਾਰਜ ਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਉਸ ਸੀਮਾ ਤੱਕ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਤੱਕ ਕਿ ਉਹ ਬਚਤਾਂ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰ-ਉਤਸਾਹਿਤ ਨਾ ਕਰੇ। ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਸਕੇ। ਲੇਕਿਨ ਬਚਤ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਦੇ ਖਰਚ ਉੱਤੇ ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਤੱਖ ਜਾਂ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾ ਪਵੇ। ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੁਆਰਾ ਐਸੇ ਵੀ ਮੌਕੇ ਉਪਲੱਬਧ ਕਰਾਏ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅੰਤਰਗਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਬਚਤਾਂ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਰੂਪ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਾਧਾ ਨਾ ਹੋਵੇ।

**3. ਆਰਥਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ
(Effects on Diversion of Economic Resources)**

ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਨਾਲ ਆਰਥਿਕ ਸੰਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਉਚਿਤ ਉਪਯੋਗ ਉੱਤੇ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਿਮਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ-

(ਅ) **ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਸਥਾਨਾਂ-ਤਨ-** ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਆਰਥਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਉਪਯੋਗ ਤੋਂ ਸਰਕਾਰੀ ਉਪਯੋਗ ਦੀ

ਨੋਟ ਵੱਲ ਸਥਾਨਾਂਤਰਨ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਐਸਾ ਉਹ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਤਿਰੱਖਿਆ, ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਨਾਗਰਿਕ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਆਦਿ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ, ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਰੁਖ ਨੂੰ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਖੇਤਰ (Private Sector) ਤੋਂ ਸਰਕਾਰੀ ਖੇਤਰ (Public sector) ਦੀ ਵੱਲ ਮੋੜ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਦੇ ਕਦੇ ਐਸੇ ਖਰਚ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਫਜ਼ੂਲ ਖਰਚ (Economic Waste) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਡਾਲਟਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਤਿਰੱਖਿਆ ਕਾਰਜ ਕ੍ਰਮ ਆਰਥਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਐਸੇ ਉਪਯੋਗਾਂ ਤੋਂ ਹਟਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਹ ਸਾਧਨ ਲੱਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਤਾਂ ਆਰਥਿਕ ਕਲਿਆਣ ਨਾਲ ਪ੍ਰਤੱਖ ਯੋਗਦਾਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ।”¹

ਲੇਕਿਨ ਇਹ ਵੀ ਮੰਨ ਲੈਣਾ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਉਪਯੋਗ ਦੀ ਵੱਲ ਨੂੰ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਇਹ ਅੰਤਰਨ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਉਪਭੋਗ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਕਲਿਆਣ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਲਈ, ਪ੍ਰਤਿਰੱਖਿਆ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਇਸ ਲਈ ਅਨੁਤਪਾਦਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਸੀ ਵੀ ਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿੱਚ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਉਸਦੀ ਬਾਹਰੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਉਹ ਅਤਿਅੰਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਕਲਿਆਣ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰਤਿਰੱਖਿਆ, ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਨਿਆਂ ਆਦਿ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਇਸ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਐਸੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਚਾਲੂ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਸੁਸ਼ਠ ਅਤੇ ਅਨੁਕੂਲ ਉਪਯੋਗ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਇੱਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗਤ ਰੱਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ, ਜੇਕਰ ਦੂਜਿਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸਾਮਾਨ ਰਹਿਣ ਤਾਂ, ਉਤਪਾਦਨ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੀ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਚਿਤ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਐਸਾ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਨਾ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਬਹੁਤ ਘੱਟ, ਲੇਕਿਨ ਫਿਰ ਵੀ ਇੰਨਾ ਕਾਫੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਣੀ ਰਹੇ।

ਕੁਝ ਆਧਾਰਭੂਤ ਸੇਵਾਵਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸੜਕਾਂ, ਰੇਲਾਂ ਅਤੇ ਸਿੰਜਾਈ ਪਰਿਯੋਜਨਾਵਾਂ ਆਦਿ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇੱਕ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲਈ ਇਹ ਅਤਿਅੰਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਐਸੀ ਆਧਾਰਭੂਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਲਈ ਇਹ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਖੇਤਰ ਤੋਂ ਸਰਕਾਰੀ ਖੇਤਰ ਦੀ ਵੱਲ ਨੂੰ ਸਥਾਨਾਂਤਰਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਦੇ ਆਕਾਰ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਕੇ ਨਿੱਜੀ ਨਿਵੇਸ਼ਕਰਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਆਰਥਿਕ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਧਨ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਅਸਲੀਅਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੀ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਧਾਰਭੂਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿਦਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਮਾਤਰਾ ਹੀ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੀਆਂ ਕਿੱਨੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।

ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਨਵੇਂ ਅਤੇ ਚਾਲੂ ਉਦਯੋਗ ਪੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਅਧਿਦਾਨ (Bounties) ਅਤੇ ਉਪਾਦਾਨ (Subsidies) ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਇਹ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਉਦਯੋਗਾਂ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਣ ਵਿੱਚ ਲਗਾਉਣ ਦੇ ਲਈ ਅਤੇ ਚਾਲੂ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਵਧਾਉਣ ਦੇ ਲਈ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਿਆ, ਸਿਖਲਾਈ (Training) ਜਨ ਸੁਆਸਥ, ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਬੁਢਾਪਾ ਪੈਨਸ਼ਨ ਆਦਿ ਸਮਾਜਿਕ ਮਹੱਤਵ ਦੀ ਮੱਦਾ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਮਾਨਵੀ ਪੂੰਜੀ (human capital) ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਅਤੇ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕਲਿਆਣ (Social welfare) ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਅਪੇਖਿਆ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਐਸਾ ਹੋਰ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਮਾਜਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੰਪੰਨ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਜੇਕਰ ਆਰਥਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਉਪਯੋਗ ਨਾਲ ਤੋਂ ਹਟਾ ਕੇ ਸਰਕਾਰੀ ਉਦਯੋਗਾਂ ਵਿਚ ਲਗਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅਨੁਤਪਾਦਕ (unproductive) ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਨਾਲ ਅਲਪਵਿਕਸਤ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ (under-developed and developing countries) ਵਿੱਚ। ਇਸ ਲਈ ਸਿੱਟੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਆਧਾਰਭੂਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੰਪੰਨ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਇਸ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਉਦਯੋਗਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰੀ ਕਿਫਾਇਤਾਂ (external economies) ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾਨਵੀ ਪੂੰਜੀ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕਲਿਆਣ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਧਨ ਨੂੰ ਤੀਬਰਗਤੀ ਨਾਲ ਉਦਯੋਗਾਂ ਵਿੱਚ ਲਗਾਉਣ ਦੇ ਲਈ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਸਮੁਦਾਇ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਪ੍ਰੋ. ਡਾਲਟਨ ਨੇ ਕੁਝ ਐਸੇ ਕਿਸਮ ਦੇ ਖਰਚਿਆਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਲੋੜੀਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਐਸੇ ਖਰਚੇ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਹਨ—(1) ਕਰਜ਼ ਸੋਧ (debt-redemption) ਜਿੱਥੇ ਕਿ ਵਾਪਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਧਨ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਪੁਨਰਨਿਵੇਸ਼ (Re-invest) ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। (2) ਉਤਪਾਦਕੀ

1. Dalton Public Finance, Page 153.

ਪਰਿਯੋਜਨਾਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਿੰਜਾਈ, ਜੰਗਲ ਲਗਾਉਣਾ, ਭੂਮੀ ਦਾ ਉਪਯੋਗੀਕਰਨ (Land reclamation) ਬਿਜਲੀ ਅਤੇ ਵਾਹਨ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਆਦਿ। ਇਹ ਪਰਿਯੋਜਨਾਵਾਂ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਭਾਰੀ ਲਾਭ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਲੇਕਿਨ ਜਲ ਦੀ ਜਾਂ ਨੇੜੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਕਿਉਂਕਿ ਕੋਈ ਪ੍ਰਤਿਫਲ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੀ ਇਸ ਲਈ ਨਿੱਜੀ ਨਿਵੇਸ਼ਕਰਤਾ (Private) ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਧਨ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। (3) ਸਿੱਖਿਆ, ਸਿਖਲਾਈ, ਅਨੁਸੰਧਾਨ, ਖੋਜਾਂ ਅਤੇ ਸੂਚਨਾਵਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਜਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ। (4) ਸਰਵਜਨਿਕ ਜਾਂ ਜਨ ਸੁਆਸਥ (5) ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਲਈ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ। ਇਹ ਖਰਚ ਕਿਉਂਕਿ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਕਾਰਜ ਸਮਰਥਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਤਪਾਦਨ ਵਾਧੇ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਡਾਲਟਨ ਦਾ ਇਹ ਵੀ ਮਤ ਸੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੱਦਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਸਮਾਜਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਛੱਡੇ ਜਾਣ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਇਹ ਧਨ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਾਧਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ

ਕੁਝ ਲੋਕ ਐਸੇ ਵੀ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਟੌਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਕੁਝ ਦੂਜੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਖਰਚਿਆਂ ਦਾ ਖੇਤਰ ਅਤੇ ਮਾਤਰਾ ਵਧਾਈ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਉਚਿਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸੀ ਦੇ ਅਨੁਰੂਪ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਸੰਤੁਲਨ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ

ਸੜਕਾਂ ਰੇਲਾਂ ਅਤੇ ਸਿੰਜਾਈ ਪਰਿਯੋਜਨਾਵਾਂ ਆਦਿ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਹਰੇਕ ਮਦ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਖਰਚ ਉਸ ਬਿੰਦੂ (Point) ਤੱਕ ਵਧਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਕਿ ਹਰੇਕ ਮਦ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਸੀਮਾਤ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ (marginal social benefit) ਉਸ ਸੀਮਾਤ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਗਤ (marginal social cost) ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਖੇਤਰ ਦੀ ਵੱਲ ਨੂੰ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਸਥਾਨਾਤਰਣ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਜਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਕਲਿਆਣ ਜਾਂ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਆਧੁਨਿਕ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵਧਾਇਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਵਰਤਮਾਨ ਅਤੇ ਭਾਵੀ ਲਾਭਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਅਤਿਅੰਤ ਉਚਿਤ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਡਾਲਟਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ “ਐਸੀ ਅਨੇਕ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਇਸ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਵੱਖ ਵੱਖ ਉਪਯੋਗਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਸਮੁਦਾਇ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਐਸਾ ਵਿਤਰਣ ਕੀਤਾ ਜਾ ਵੰਡ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ ਜਿਸ ਦੇ ਸਰਵਉੱਤਮ ਪਰਿਣਾਮ ਹੋਣ ਅਤੇ ਜਿਹੜਾ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੀ ਪੱਖਪਾਤ ਦੇ ਵਰਤਮਾਨ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਵਿੱਚ ਸੰਤੁਲਨ ਰੱਖ ਸਕੇ।” ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਸਿੱਟੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਅੰਤਰਣ ਉਤਪਾਦਨ ਵਧਾਉਣ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕਲਿਆਣ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਧਿਆ ਹੋਇਆ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਗਤੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕਲਿਆਣ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

(ਬ) ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਅਤੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਸਥਾਨਾਤਰਣ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ (economic stability) ਦਾ ਪੂਰਨ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਮੁੱਲਾਂ ਦੇ ਸਥਾਈਤਵ ਨੂੰ ਬਣਾਏ ਜਾਣ ਦੇ ਲਈ ਵੀ ਆਰਥਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਸਥਾਨਾਤਰਣ (diversion) ਨੂੰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੀ ਵੀ ਨਿਸਚਿਤ ਅਵਧਿ ਵਿੱਚ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਵੇਂ ਨਿਵੇਸ਼ ਜਾਂ ਉਚਿੱਤਤਾ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਨਵੀਂ ਬਚਤਾਂ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਨਾਲ ਮੇਲ ਨਾ ਖਾਵੇ ਜਾਂ ਨਿਵੇਸ਼ (investment) ਖੁਦ ਹੀ ਬਚਤਾਂ (savings) ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਅਨੁਰੂਪਤਾ ਦਾ ਅਭਾਵ (lack of coincidence) ਹੀ ਮੁੱਲ ਪੱਧਰ ਦੀ ਅਸਥਿਰਤਾ ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਉ (Inflation) ਮੁਦਰਾ ਅਵਸਥੀਤੀ (deflation) ਅਤੇ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦਾ ਇੱਕ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਇਸ ਅਨੁਰੂਪਤਾ ਨੂੰ ਲਿਆਉਣ ਦੇ ਲਈ ਜਾ ਬਚਤ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸਮਾਨ ਸੰਤੁਲਨ ਆਉਣ ਅਤੇ ਬਣਾਏ ਰੱਖਣ ਦੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਸਰਕਾਰੀ ਦਖਲ ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਬਚਤਾਂ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਨਿਵੇਸ਼ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਸੁਸਤੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਅਖੀਰ ਤੌਰ ਤੇ ਮੰਦੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਐਸੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਸਰਕਾਰੀ ਰਾਜਸਵ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਘਾਟੇ ਦੀ ਬਜਟ ਨੀਤੀ ਅਪਣਾਏ।

ਨੋਟ ਮੰਦੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਖਰਚ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬੈਂਕਾਂ ਤੋਂ ਉਧਾਰ ਲੈ ਕੇ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਖਰਚ ਦਾ ਰੁਖ ਸਰਵਜਨਿਕ ਨਿਰਮਾਣ ਦੇ ਕਾਰਜ ਕ੍ਰਮਾਂ ਦੀ ਵੱਲ ਮੋੜ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਰਵਜਨਿਕ ਨਿਰਮਾਣ ਕਾਰਜਾਂ ਉੱਤੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਖਰਚ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਪਦਾਰਥ ਆਮਦਨ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਕੁਲ ਸਮਰਥ ਜਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਮੰਗ (aggregate effective demand) ਵੀ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਧੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਨਿਵੇਸ਼ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵੀ ਵਧਦੀ ਹੈ। ਨਤੀਜਾ ਸਰੂਪ, ਪੂਰਨ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਦਸ਼ਾਵਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਨਿਵੇਸ਼ ਬਚਤਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਜਦੋਂ ਨਿਵੇਸ਼ ਬਚਤਾਂ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਓ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਦੀ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਨੀਵਾਂ ਰਹੇ, ਜਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਬੇਸੀ ਬਜਟ ਦੀ ਨੀਤੀ ਅਪਣਾਏ। ਜੇਕਰ ਜੋਖਿਮ ਪੂੰਜੀ (risk capital) ਦੀ ਕਮੀ ਦਿਖਾਈ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਜਟ ਦੀ ਬੇਸੀ ਦਾ ਧਨ ਲੋਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ (public bodies) ਨੂੰ ਜਾਂ ਕੁਝ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਨਿੱਜੀ ਉਦਮਾਂ ਨੂੰ ਉਧਾਰ ਦੇ ਦੇਵੇ। ਇਹ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਦਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅੰਸਧਾਰੀ (share-holder) ਬਣ ਜਾਵੇ। ਲੇਕਿਨ ਇੱਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਅਪੇਖਿਆ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਲਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਟੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੱਖਰਾਪਣ ਰੱਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਜਾਂ ਪੂਰਨ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਮੁੱਲ ਸਥਿਰਤਾ ਬਣੀ ਰਹੇ।

(ਸ) ਵੱਖ ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਸਥਾਨਾਂਤਨ ਤੇ ਕਦੇ ਕਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਆਰਥਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਵੱਖ ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਵੀ ਸਥਾਨਾਂਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ਕਤੀ ਵਧਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਿਕ ਜਾਂ ਖੇਤਰੀ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਮੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਪਿਛਲੇ ਖੇਤਰ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖਰਚ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਸੰਪੂਰਨ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਸੰਤੁਲਨ ਬਣਾਏ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਪਿਛਲੇ ਖੇਤਰਾਂ ਦਾ ਉਦਯੋਗਿਕ ਵਿਕਾਸ ਤੀਬਰ ਗਤੀ ਨਾਲ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਐਸੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਉਦਯੋਗਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਜ਼, ਉਪਾਦਾਨ (subsidies) ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਦੇ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਵੱਖ ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਭੇਦੀਕਰਨ (diversification) ਆਮ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਸਹਾਇਕ ਅਨੁਦਾਨਾਂ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਨਾਲ ਸੰਘੀ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਹਾਇਕ ਅਨੁਦਾਨ (grants-in-aid) ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਰਾਜ ਰਾਜ ਨੂੰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਨਕ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਆਰਥਿਕ ਸਾਧਨ ਵਿਕਸਿਤ ਖੇਤਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਵਿਕਸਿਤ ਖੇਤਰਾਂ ਦੀ ਵੱਲ ਨੂੰ ਸਥਾਨਾਂਤ੍ਰਿਤ ਹੋ ਜਾਣ। ਇਸ ਨਾਲ ਪਿਛਲੇ ਖੇਤਰਾਂ ਦੀ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ਕਤੀ ਵੱਧਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਖੇਤਰੀ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਦੂਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਡਾਲਟਨ ਨੇ ਇਹ ਠੀਕ ਹੀ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਨਿੱਜੀ ਉਪਯੋਗ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰੀ ਉਪਯੋਗ ਦੀ ਵੱਲ ਅਤੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਆਰਥਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਸਥਾਨਾਂਤਰਨ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਕੇਵਲ ਤਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਲੋਕ ਸਤਾਵਾਂ (Public Authorities) ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਖੇਤਰ ਛੋਟਾ ਹੋਵੇ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਇਸ ਯੋਗਦਾਨ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹੱਤਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਖੇਤਰ (range) ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਵੱਡਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਿਵੇਂ ਤਿਵੇਂ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਘੱਟ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਐਸਾ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ (Socialistic economy) ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਲਈ ਸੋਵੀਅਤ ਸੰਘ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਉਤਪਾਦਨਾਂ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਉੱਤੇ ਰਾਜ ਦਾ ਹੀ ਸਵਾਮਿ ਤਵ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ ਲੋਕ ਵਿੱਤ (Public Finance) ਸੰਪੂਰਨ ਸਰਕਾਰੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਿਲੀਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਰਾਜ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਉੱਤੇ ਕਾਬੂ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਐਸੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਨਿੱਜੀ ਉਪਯੋਗ ਤੋਂ ਸਰਕਾਰੀ ਉਪਯੋਗ ਦੀ ਵੱਲ ਨੂੰ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਸਥਾਨਾਂਤਰਨ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਉੱਠਦਾ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਤਾਂ ਸੰਪੂਰਨ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ਨ ਕੇਂਦਰੀ ਨਿਯੋਜਨ ਸੱਤਾ (Central Planning Authority) ਦੁਆਰਾ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਨਾਲ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਮਕਸਦਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੇ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਜਿਹੀ ਮਿਸ਼ਰਤ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ (mixed economy) ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਜਿੱਥੇ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਅਤੇ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਖੇਤਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਸਥਾਨਾਂ ਤਰਨ ਅਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨੇ, ਬਚਤ ਕਰਨੇ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਇੱਛਾ ਉੱਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਾ ਸੰਪੂਰਨ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਭਾਰੀ ਮਹੱਤਵ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ ਖਰਚ ਦੁਆਰਾ ਆਰਥਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸਥਾਨ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਜਾਂ ਇਕ ਉਪਯੋਗ ਤੋਂ ਉਪਯੋਗ ਵਿੱਚ ਸਥਾਨਾਂਤ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਸਥਾਨਾਂਤ੍ਰਿਤ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਇਹ ਸਥਾਨਾਂਤ੍ਰਣ ਅਨੁਦਾਨ ਦੇ ਕੇ ਨਿੱਜੀ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਕੇ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਿੱਜੀ ਉਦਯੋਗ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਤੋਂ ਉਤਪਤੀ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਧਨ ਨਿੱਜੀ ਉਦਯੋਗ ਦੀ ਵੱਲ ਖਿੱਚ ਜਾਣਗੇ,

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਤਪਾਦਨ ਲਗਾਤਾਰ ਵਧਦਾ ਚਲਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਇਹ ਉਪਯੋਗ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਜਾਂ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ

ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੁਆਰਾ ਆਰਥਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਸਥਾਨਾਤਰਣ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਾਧਨਾਂ ਉੱਤੇ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਜੇਕਰ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਸਥਾਨਕ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅਨੁਦਾਨ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਥਾਨਕ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਸ ਅਨੁਦਾਨ ਦਾ ਉਚਿਤ ਉਪਯੋਗ ਕਰਨ ਨਾਲ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਉਤਪਤੀ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਾਧਨ ਵੀ ਉਸੀ ਵੱਲ ਖਿੱਚਦੇ ਚਲੇ ਜਾਣਗੇ।

ਕੁਝ ਐਸੇ ਸਥਾਨਾਂ ਉੱਤੇ, ਜਿੱਥੇ ਉਦਯੋਗੀਕਰਨ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਆਵਾਜਾਈ ਸਹੂਲਤਾਂ, ਬਿਜਲੀ, ਪਾਣੀ, ਮਕਾਨ, ਬੈਂਕਿੰਗ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਉਦਯੋਗਪਤੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਥਾਨਾਂ ਉੱਤੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨਗੇ, ਜਿਸਦੇ ਪਰਿਣਾਮ ਸਰੂਪ ਉਤਪਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨ ਵੀ ਉਸੀ ਵੱਲ ਖਿੱਚੇ ਚਲੇ ਜਾਣਗੇ।

ਸਿੱਟਾ : ਉਤਪਾਦਨ ਉੱਤੇ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਡਾਲਟਨ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ “ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਨ ਨਾਲ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦੇ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜ ਦੇ ਲਈ ਚੰਗੇ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਜੇਕਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਰਕਮ ਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਉਹ (ਸਰਵਜਨਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ) ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਾਧਾ ਕਰਦੇ।”¹

ਡਾਲਟਨ ਇਹ ਵੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਕੱਲਾ ਕਾਰੋਪਰਣ ਹੀ ਉਤਪਾਦਨ ਉੱਤੇ ਕਾਬੂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ “ਇਸ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਵੀ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿ ਅਕਲਮੰਦੀ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦੁਆਰਾ ਉਤਪਾਦਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ, ਕਾਰੋਪਰਣ ਅਤੇ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਦੂਜੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਦੀ ਅਪੇਖਿਆ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੋਣ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।”²

ਵੰਡ ਉੱਤੇ ਲੋਕ ਖਰਚ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ (Effects of Public Expenditure on Distribution)- ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਕੇਵਲ ਉਤਪਾਦਨ ਉੱਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦਾ, ਲੇਕਿਨ ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਧਨ ਦਾ ਸਮਾਨ ਅਤੇ ਨਿਆਂਪੂਰਨ ਵਿਤਰਣ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਅਤਿਅੰਤ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਅਸਤਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਧਨ ਦਾ ਸਮਾਨ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਵਿਤਰਣ ਕਰਨ ਲਈ, ਸਰਕਾਰ ਸਿਰਫ ਆਪਣੀ ਕਰਾਧਾਨ ਨੀਤੀ (taxation policy) ਦਾ ਹੀ ਉਪਯੋਗ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਲੇਕਿਨ ਫਿਰ ਵੀ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ, ਖਰਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਯੋਗਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਆਮਦਨ ਦੀ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਰਾਧਾਨ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪੂਰਨ (complementary) ਅਤੇ ਅਨੁਪੂਰਕ (supplementary) ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਜਦੋਂ ਆਪਣੀ ਖਰਚ ਨੀਤੀ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਪੱਕਾ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜ ਦੇ ਕਿਸ ਵਰਗ ਨੂੰ ਉਸ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣਾ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਖਰਚ ਧਨੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਉੱਤੇ ਹੀ ਖਰਚ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਦ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਦੀ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵੀ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਜੇਕਰ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਰਕਾਰੀ ਧਨ ਨਿਰਧਨ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਉੱਤੇ ਖਰਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਧਨ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਨ ਅਤੇ ਨਿਆਂਪੂਰਨ ਵੰਡ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇਗਾ।

ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਖਾਲੀ ਥਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰੋ (Fill in the blanks)

1. ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਨੂੰ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਤਾਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਨਾਲ ਅਤੇ ਦੂਜਾ..... ਰੂਪ ਨਾਲ
2. ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਨਾਲ ਸੰਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਉਚਿਤ ਉਪਯੋਗ ਉੱਤੇ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

1. “From the Point of view of production those forms of public expenditure are socially desirable which will increase productive power more than it would be increased if the funds required were left in private hands.”
—Dalton.

2. “There can be little doubt that the stimulate to production afforded by a wise system of public expenditure should far outweigh the check. If any to production result from the taxation and other devices required to finance this system, provided that these too are well chosen.”
—Dalton

- ਨੋਟ
3. ਜਦੋਂ ਬਚਤਾਂ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਨਿਵੇਸ਼ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਸੁਸਤੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਅਖੀਰ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।
 4. ਆਰਥਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਵਸਾਇ ਵਿੱਚ ਸਥਾਨਾਤ੍ਰਿਤ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
 5. ਆਮਦਨ ਦੀ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਰਾਧਾਨ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪੂਰਕ ਅਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

18.2 ਵਧਣਸ਼ੀਲ, ਅਨੁਪਾਤੀ ਅਤੇ ਘਟਣਸ਼ੀਲ ਖਰਚ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ

(Role of Progressive, Proportional and Regressive Expenditure)

ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਉੱਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਡਾਲਟਨ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ “ਜਿੱਥੇ ਕੇਵਲ ਕਰਾਧਾਨ ਨੂੰ ਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਉਤਪਾਦਨ ਘੱਟ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਜਿੱਥੇ ਕੇਵਲ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਨੂੰ ਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਉੱਥੇ ਉਸ ਨਾਲ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇਗਾ।” ਡਾਲਟਨ ਦਾ ਇਹ ਦ੍ਰਿੜ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਨਾਲ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਸਦਾ ਹੀ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਬਸ਼ਰਤ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਇਨੀ ਅਕਲਮੰਦੀ ਦੇ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਜੇਕਰ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅੜਿੱਕਾ ਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਨਾਲ (ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਨਾਲ) ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇ।

ਘੱਟਣਸ਼ੀਲ ਅਨੁਪਾਤ ਅਤੇ ਵਧਣਸ਼ੀਲ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦਾ ਮਤਲਬ ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਆਮਦਨ ਵਾਲੇ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਏ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਨਿਰਧਨ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ, ਤਾਂ ਖਰਚ ਨੂੰ ਘਟਣਸ਼ੀਲ ਸਰਵਜਨਿਕ ਆਮਦਨ (Regressive public Expenditure) ਕਿਹਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਸਮਾਜ ਦੇ ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਤੇ ਧਨੀ ਵਰਗ ਨੂੰ ਘੱਟ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਏ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ (Progressive Public Expenditure) ਕਿਹਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰ ਖਰਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਉਹ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਆਮਦਨੀਆਂ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਏ ਤਾਂ ਐਸੇ ਖਰਚ ਨੂੰ ਅਨੁਪਾਤੀ ਖਰਚ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਨੁਪਾਤੀ ਖਰਚ (Proportional Expenditure) ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨਾਲ ਲਾਭ ਵੀ ਵੱਧਦੇ ਹਨ ਲੇਕਿਨ ਲਾਭਾਂ ਦੇ ਵਾਧੇ ਆਮਦਨ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਘਟਣਸ਼ੀਲ ਖਰਚ (regressive expenditure) ਵਿੱਚ, ਲਾਭ ਆਮਦਨ ਦੇ ਵਾਧੇ ਦੀ ਦਰ ਤੋਂ ਵੀ ਤੀਬਰ ਗਤੀ ਨਾਲ ਵਧਦੇ ਹਨ ਲੇਕਿਨ ਵਧਣਸ਼ੀਲ ਖਰਚ (Progressive expenditure) ਵਿੱਚ ਜਿਸ ਗਤੀ ਨਾਲ ਆਮਦਨ ਵੱਧਦੀ ਹੈ ਉਸਤੋਂ ਵੀ ਤੀਬਰ ਗਤੀ ਨਾਲ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦੇ ਲਾਭ (benefits) ਘਟਦੇ ਹਨ।

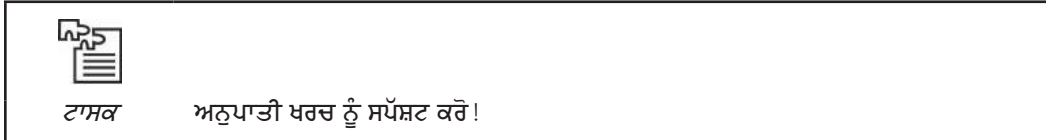
- (1) ਘਟਣਸ਼ੀਲ ਜਾਂ ਪ੍ਰਤਿਗਾਮੀ ਖਰਚ (Regressive Expenditure)- ਇਕ ਵਰਗ ਦੀ ਜਿੰਨੀ ਆਮਦਨ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਨਾਲ ਜੇਕਰ ਉਸ ਵਰਗ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਲਾਭ ਘੱਟ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਘਟਣਸ਼ੀਲ ਕਹਾਵੇਗਾ।
- (2) ਅਨੁਪਾਤੀ ਖਰਚ (Proportional Expenditure)- ਜੇਕਰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਵਰਗਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਤੋਂ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਖਰਚ ਨੂੰ ਅਨੁਪਾਤੀ ਖਰਚ ਕਹਾਂਗੇ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੇ ਵੇਤਨਮਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਲਾਭ ਵੀ ਉਸੀ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ।
- (3) ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਜਾਂ ਵਧਣਸ਼ੀਲ ਖਰਚ (Progressive Expenditure)- ਕਿਸੀ ਵਰਗ ਦੀ ਆਮਦਨ ਜਿੰਨੀ ਘੱਟ ਹੈ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਲਾਭ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵੱਧਣਸ਼ੀਲ ਖਰਚ ਕਹਾਂਗੇ। ਜਿਵੇਂ ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਦੇ ਲਈ ਮੁਫਤ ਸਿੱਖਿਆ, ਇਲਾਜ ਉੱਤੇ ਖਰਚ, ਬੁਢਾਪਾ ਪੈਨਸ਼ਨ ਆਦਿ।

ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵੱਧਣਸ਼ੀਲ ਖਰਚ ਨੂੰ ਸਰਵਸ੍ਰੇਸ਼ਠ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਜਿੰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਆਮਦਨ ਦੀ ਅਸਮਾਨਤਾ ਉਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਧ ਜਾਵੇਗੀ ਅਤੇ ਖਰਚ ਜਿੰਨਾ ਵਧਣਸ਼ੀਲ ਹੋਵੇਗਾ ਆਮਦਨ ਦੀ ਅਸਮਾਨਤਾ ਉਨੀ ਅਧਿਕ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਘੱਟ ਹੋਵੇਗੀ। ਅਧਿਕਰਤਮ ਸਮਾਜਿਕ ਕਲਿਆਣ ਦੇ ਮਕਸਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਨਹੀਂ ਵੀ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਵੱਧਣਸ਼ੀਲ ਅਨੁਦਾਨ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਹੀ ਅਪਣਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਵੱਧਣਸ਼ੀਲ ਖਰਚ ਦੇ ਨਿਮਨ ਲਿਖਤ ਰੂਪ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ-

ਇਸ ਲਈ ਵੰਡ ਵਿੱਚ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਇਹ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਮਦਨ ਦੀ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਘੱਟ ਹੋਣ ਜਿਸ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕਲਿਆਣ ਵਿੱਚ ਅਧਿਕਰਤਮ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇ। ਡਾਲਟਨ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ “ਸਰਕਾਰ ਖਰਚ

ਦੀ ਉਹ ਪੱਧਤੀ ਸਰਵ ਉੱਤਮ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਮਦਨ ਦੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਦ੍ਰਿੜ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।” ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਖਰਚ ਦੀ ਵੱਧਣਸ਼ੀਲ ਪੱਧਤੀ ਆਮਦਨ ਦੀ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਨਹੀਂ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਵੱਧਣਸ਼ੀਲ (Progression) ਦੀ ਦਰ ਜਿੰਨੀ ਤੀਬਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਦੀ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨ ਦੀ ਜਾਂ ਧਨੀ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਦੀ ਖਾਈ ਪੁੱਟਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਵੀ ਉਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦ੍ਰਿੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਐਸੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ, ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਉੱਚ ਆਮਦਨ ਵਾਲੇ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਨੀਵੀਂ ਆਮਦਨ ਵਾਲੇ ਵਰਗਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਸਰਕਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਵੱਧਣਸ਼ੀਲ ਖਰਚ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ

18.3 ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਜਾਂ ਵੱਧਣਸ਼ੀਲ ਖਰਚ ਦੇ ਰੂਪ (Forms of Progressive Expenditure)

ਵੱਧਣਸ਼ੀਲ ਖਰਚ ਦੇ ਅਨੇਕ ਰੂਪ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ-

(1) **ਨਕਦ ਅਨੁਦਾਨ (Cash Grants)**- ਨਕਦ ਅਨੁਦਾਨ ਧਨ ਦੀ ਉਹ ਅਦਾਇਗੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਤਾ ਨੂੰ ਨਕਦ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬੁਢਾਪਾ ਪੈਨਸ਼ਨ ਅਤੇ ਬਿਮਾਰੀ, ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਅਤੇ ਦੁਰਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਸਮਾਂ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਲਾਭ ਨਕਦ ਅਨੁਦਾਨਾਂ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਉਦਾਹਰਣ ਹਨ। ਇਹ ਸਭ ਅਨੁਦਾਨ ਕਿਉਂਕਿ ਨੀਵੀਂ ਆਮਦਨ ਵਾਲੇ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਦਾ ਪੁਨਰ ਵਿਤਰਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਵੱਧਣਸ਼ੀਲ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਾਪਤਕਰਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਭੁਗਤਾਨ ਜਾਂ ਲਾਭ ਉਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਭਾਰੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਐਸਾ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਆਮਦਨ ਦੀ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕਲਿਆਣ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਕਸਦਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਉਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਐਸੇ ਅਨੁਦਾਨ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਆਕਾਰ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਅਵਧਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕ ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬੁਢਾਪਾ ਪੈਨਸ਼ਨ, ਬਿਮਾਰੀ ਦੇ ਲਾਭ (Sickness benefits) ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦੇ ਲਾਭ, ਉਦਯੋਗ ਜਨਿਤ ਹਾਨੀ ਦੇ ਲਾਭ (Industrial injury benefits), ਜਣੇਪਾ ਸਮਾਂ ਲਾਭ (maternity benefits) ਅਤੇ ਮੁਫਤ ਸੁਆਸਥ ਸੇਵਾ ਆਦਿ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਲਈ ਜਿਹੜਾ ਵਿਧਾਨ ਜਾਂ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਕਸਦ ਵੀ ਇਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ “ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਅਤੇ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਾਧਾਨ।” ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਅਧਿਕਤਮ ਸਮਾਜਿਕ ਕਲਿਆਣ (maximum social welfare) ਦੇ ਮਕਸਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

(2) **ਮੁਫਤ ਜਾਂ ਸਸਤੀ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ (Free or Cheap Goods and Services)**- ਜਿਹੜੀ ਵਸਤੂਆਂ ਜਾਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਮੁਫਤ ਜਾਂ ਸਸਤੀ ਕੀਮਤਾਂ ਉੱਤੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਸ ਨਾਲ ਧਨੀ ਵਰਗ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਗਰੀਬ ਵਰਗਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਾਭਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕਿਉਂਕਿ ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਆਮਦਨ (real income) ਵਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨਾਲ ਆਮਦਨ ਦੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਕੁਝ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੁਫਤ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਿੱਖਿਆ, ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਲਈ ਆਰਥਿਕ ਦ੍ਰਿੜਟੀ ਤੋਂ ਪਿਛੜੇ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਲਈ ਫੀਸ ਮੁਆਫੀ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਦੇ ਸਕੂਲ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਲਈ ਮੁਫਤ ਦੁੱਧ ਜਾਂ ਭੋਜਨ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਆਦਿ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਵੱਧਣਸ਼ੀਲ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਧਨੀ ਵਰਗ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਗਰੀਬ ਵਰਗਾਂ ਦੀ ਵਾਸਤਵਿਕ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕਲਿਆਣ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਾਧਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਸਤੇ ਅਨਾਜ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਵੀ ਵੱਧਣਸ਼ੀਲ (Progressive) ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਬਸ਼ਰਤੇ ਕਿ ਧਨੀ ਵਰਗ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਨਾਲ ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਖਰਚ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਅਨੁਪਾਤ ਇਸਦੀ ਖਰੀਦਦਾਰੀ ਉੱਤੇ ਲਗਾਵੇ। ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਭ ਸਦੱਸਾਂ ਲਈ

1. Ibid., Page 167

2. Ibid., Page 165

ਨੋਟ ਮੁਫਤ ਸੁਆਰਥ ਸੇਵਾ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਵੱਧਣਸ਼ੀਲ ਖਰਚ ਦਾ ਦੂਜਾ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਆਮਦਨ ਦੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਛੋਟਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, “ਠੀਕ ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੁਫਤ ਸੁਆਰਥ ਸੇਵਾ ਦੀ ਅਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਛੋਟਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।”¹ ਲੇਕਿਨ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ “ਘੱਟ ਸਮਾਨ ਸਮਾਜ ਦੇ ਮਕਸਦ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਇਹ ਕੋਵਲ ਇਕ ਸੜਕ ਹੈ।”² ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡਾਲਟਨ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਆਧੁਨਿਕ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਮਤ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਪ੍ਰੋ. ਟਾਨੀ (Towney) ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵੱਧਣਸ਼ੀਲ ਖਰਚ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਹੁਣ ਇਹ ਗੱਲ ਬਿਲਕੁਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਗਰੀਬ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵਧਾਉਣ ਅਤੇ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵਧਣਸ਼ੀਲ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਇਸ ਦੀਆਂ ਵੀ ਕੁਝ ਹੱਦਾਂ ਹਨ। ਇਹ ਹਨ—(i) ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨੇ ਅਤੇ ਬਚਤ ਕਰਨ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸੱਟ ਲੱਗ ਸਕਦੀ ਹੈ। (ii) ਦੂਜੇ, ਇਹ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੀਬਰ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦੇ ਲਈ ਲਗਾਏ ਗਏ ਤੀਬਰ ਵੱਧਣਸ਼ੀਲ ਜਾਂ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰਾਧਾਨ ਨਾਲ ਕਰਦਾਤਾਵਾਂ ਦੀ ਸਖਤ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬਚਾਉਣੇ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਿਰ ਉਤਸਾਹਿਤ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਡਾਲਟਨ ਦੇ ਹੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ “ਜੇਕਰ ਕਿਸੀ ਅਨੁਦਾਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਉਸਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਘੱਟ ਕੰਮ ਅਤੇ ਬਚਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿੰਨਾ ਕਿ ਉਹ ਦੂਜੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਆਮਦਨ ਵਧਾਉਣ ਵਿੱਚ ਅਨੁਦਾਨ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਉਲਟ ਦਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਅਨੁਦਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।”³

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਅਤਿਅੰਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਖਰਚ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਕਿਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਇਹ ਗੱਲ ਨਾ ਬੈਠ ਜਾਵੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਭਲਾਈ ਦੇ ਲਈ ਖੁਦ ਕੰਮ ਕਰਨੇ, ਬਚਤ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਭ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰੇ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਇਸ ਗੱਲ ਆਮ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੰਮ ਕਰਨ, ਬਚਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਉੱਤੇ ਉਸਦਾ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਅਸਰ ਨਾ ਪਵੇ।

18.4 ਉਤਪਾਦਨ ਬਨਾਮ ਵਿਤਰਣ (Production vs Distribution)

ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਆਮਦਨ ਦੇ ਪੂਨਰ ਵਿਤਰਣ ਦੇ ਲੱਛਣ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਵਧਾਉਣ ਦੇ ਮਕਸਦ ਨਾਲ ਟਕਰਾਓ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੀਬਰ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦੇ ਕਾਰਨ ਤੀਬਰ ਵੱਧਣਸ਼ੀਲ ਕਰ ਲਗਾਉਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਬਚਤਾਂ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਨਿਰ-ਉਤਸਾਹਿਤ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਲੋਕ ਸੋਚਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬਚਤਾਂ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਆਮਦਨ ਵਧੇਗੀ, ਉਸਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਹਿੱਸਾ ਕਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਵੇਗੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਤਿਅਧਿਕ ਵੱਧਣਸ਼ੀਲ ਜਾਂ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰਾਧਾਨ (highly progressive taxation) ਸਖ਼ਤ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨੀ, ਬਚਤ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੇ ਲਈ ਅਨੁਪਾਦਕ (unproductive) ਸਾਬਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਸਮਾਜ ਦੇ ਗਰੀਬ ਵਰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਵਧਾਉਣ ਅਤੇ ਧਨ ਦਾ ਸਮਾਨ ਅਤੇ ਨਿਆਂਪੂਰਣ ਵੰਡ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਰ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਤਪਾਦਨ ਹੀ ਘੱਟ ਜਾਵੇਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਐਸੇ ਪੂਰਨ ਵੰਡ ਨਾਲ ਗਰੀਬੀ ਦੀ ਹੀ ਵੰਡ ਹੋਵੇਗੀ, ਧਨ ਜਾਂ ਆਮਦਨ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਅਲਪਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਨਾਲ ਐਸਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਧਨੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਕਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਉਤਪਾਦਨ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਲਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਧਨ ਦੇ ਵਿਤਰਣ ਦੀ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਕਲਿਆਣ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਖਰਚ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਲੇਕਿਨ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੇ ਲਈ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਾਧਾਨ ਬੇਲੜੀਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਲੇਕਿਨ ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ, ਹੋਣਾ ਇਹ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤਰਕ ਸੰਗਤ ਕਰਾਧਾਨ ਦੀ ਇਕ ਐਸੀ ਨੀਤੀ ਅਪਣਾਈ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ (Principle of ability to pay) ਉੱਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੋਵੇ। ਐਸੇ ਕਰਾਧਾਨ ਨਾਲ ਉਤਪਾਦਨ ਨਿਰ-ਉਤਸਾਹਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦਾ ਵਿਤਰਣ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ (Principle of ability to receive) ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਆਕਾਰ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਉਤਪਾਦਨ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪਵੇਗਾ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਹ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਧਨ ਦੇ ਸਹੀ ਵਿਤਰਣ

1. Prof. Towney's -Quoted by Dalton, Page 166
2. Dalton, Public Finance Page 166
3. Ibid

ਵਿੱਚ ਵੀ ਠੀਕ ਯੋਗਦਾਨ ਕਰੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਸਿੱਟੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਮਕਸਦ ਸਦਾ ਹੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਟਕਰਾਉਂਦੇ ਹੋਣ, ਐਸੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਲੇਕਿਨ ਫਿਰ ਵੀ ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਤੱਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਕਸਦਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸਹੀ ਸੰਤੁਲਨ ਬਣਾਏ ਰੱਖੇ ਤਾਂ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਪੂਰਕ (complementary) ਜਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ (necessary) ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਨੋਟ

18.4.1 ਲੋਕ ਖਰਚ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ (Public Expenditure and Economic Stability)

ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਜਾਂ ਅਸਥਿਰਤਾ (ਜਾਂ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਗਤੀ) ਦੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ (analysis) ਦੇ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਮਾਪਣ ਦੀ ਇਹ ਠੀਕ ਪੱਧਰ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਅਸਥਿਰਤਾ (economic instability) ਇੱਕ ਸੰਖਿਆਤਮਕ ਜਾਂ ਮਾਤਰਾਤਮਕ (quantitative concept) ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਕਿਸੀ ਆਦਰਸ਼ ਤੋਂ ਭਟਕ ਜਾਣ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਅਤੇ ਗਤੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਅਸਥਿਰਤਾ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ— ਇੱਕ ਤਾਂ ਪੈਦਾਵਾਰ ਦੀ ਅਸਥਿਰਤਾ (instability of output) (ਜਾਂ ਆਮਦਨ ਜਾਂ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਅਸਥਿਰਤਾ) ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਅਸਥਿਰਤਾ (instability of Prices) ਇਹ ਹੀ ਉਹ ਮੁੱਖ ਅਸਥਿਰਤਾ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਆਰਥਿਕ ਅਸਥਿਰਤਾ ਦਾ ਮਤਲਬ (Meaning of Economic Instability) ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਸਥਿਰ ਮੁੱਲ ਪੱਧਰਾਂ (Stable price levels) ਉੱਤੇ ਪੂਰਨ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਹਟਣਾ (departure) ਪੂਰਨ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਮੁੱਲ ਪੱਧਰ ਸਥਿਰਤਾ ਦੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਦਸ਼ਾ, ਕੀਨਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਤਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਬੱਚਤਾਂ (savings) ਨਿਵੇਸ਼ (investments) ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। (ਜਾਂ $S=I$)। ਜਦੋਂ ਬਚਤਾਂ ਨਿਵੇਸ਼ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਸੁਸਤੀ (recession) ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੰਦੀ (depression) ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਉਲਟ, ਜਦੋਂ ਨਿਵੇਸ਼ ਜਾਂ ਉਚਿਤਤਾ ਬਚਤਾਂ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਤੇਜ਼ੀ ਜਾਂ ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਓ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਤੇਜ਼ੀ ਅਤੇ ਮੰਦੀ (booms and depressions) ਦੀ ਇਹ ਸਥਿਤੀਆਂ ਇਕ ਸਦੀ ਤੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਂ ਤੱਕ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਮੁੱਖ ਲੱਛਣ ਬਣੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਵਧਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਵਿਵਸਾਇਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਜਾਂ ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਓ (inflation) ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਬਾਅਦ ਘਟਦੀ ਕੀਮਤਾਂ, ਵਿਵਸਾਇਕ ਹਾਨੀਆਂ ਅਤੇ ਬੇਰੋਜ਼ਗਾਰੀ ਦੀ ਜਾਂ ਮੁਦਰਾ ਅਵਸਥੀਤੀ (deflation) ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਨੋਟ

ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਮੰਦੀ ਅਤੇ ਮੰਦੀ ਤੋਂ ਤੇਜ਼ੀ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੱਕਰਾਂ ਦਾ ਨਾ ਤਾਂ ਸਮਾਂ ਹੀ ਇਕ ਸਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤੀਬਰਤਾ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਹੀ ਇਕ ਸਮਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਇਹ ਚੱਕਰੀ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਸੰਪੂਰਨ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਹੀ ਅਸਤ-ਵਿਅਸਤ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਲਈ ਭਾਰੀ ਕਠਿਨਾਈਆਂ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਵਧਦੀ ਹੋਈ ਕੀਮਤਾਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਆਮਦਨ ਵਾਲੇ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮੁਸ਼ੀਬਤਾਂ ਦਾ ਪਹਾੜ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਧਰ ਡਿੱਗਦੀ ਹੋਈ ਕੀਮਤਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਭਾਰੀ ਵਿਵਸਾਇਕ ਹਾਨੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਆਪਕ ਬੇਰੋਜ਼ਗਾਰੀ ਫੈਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸਵੈ-ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਬਹੁ-ਵਿਕਲਪੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Multiple Choice Questions)

- ਜਿੱਥੇ ਕੇਵਲ ਕਰਾਧਾਨ ਨੂੰ ਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਉਤਪਾਦਨ ਉੱਤੇ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਵੇਗਾ?

(ਅ) ਉਤਪਾਦਨ ਗਤੀਰੋਧ ਹੋਵੇਗਾ	(ਬ) ਉਤਪਾਦਨ ਬਿਨਾਂ ਅੜਿੱਕੇ ਤੋਂ ਚਲਦਾ ਰਹੇਗਾ
(ਸ) ਉਤਪਾਦਨ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ	(ਦ) ਉਤਪਾਦਨ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੁੱਕ ਜਾਵੇਗਾ।
- ਕਿਸ ਖਰਚ ਵਿਚ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨਾਲ ਲਾਭ ਵੀ ਵਧਦੇ ਹਨ?

(ਅ) ਸਮਾਨੁਪਾਤੀ	(ਬ) ਅਨੁਪਾਤੀ
(ਸ) ਵੱਧਣਸ਼ੀਲ	(ਦ) ਘੱਟਣਸ਼ੀਲ।

- ਨੋਟ 8. ਕਿਸੀ ਵਰਗ ਦੀ ਆਮਦਨ ਜਿੰਨੀ ਘੱਟ ਹੈ ਸਵਰਜਨਿਕ ਨਾਲ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਲਾਭ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਕੀ ਕਹਾਂਗੇ?
(ਅ) ਅਨੁਪਾਤੀ ਖਰਚ	(ਬ) ਘੱਟਣਸ਼ੀਲ ਖਰਚ
(ਸ) ਵੱਧਣਸ਼ੀਲ	(ਦ) ਉੱਪਰਲੇ ਸਭ।

18.5 ਬੇਰੋਜ਼ਗਾਰੀ ਆਰਥਿਕ ਅਸਥਿਰਤਾ ਦਾ ਹੀ ਪਰਿਣਾਮ ਹੈ (Unemployment is the Result of Economic Instability)

ਬੇਰੋਜ਼ਗਾਰੀ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਕੁਸੰਗਠਨ (economic disorganisation) ਦਾ ਇਕ ਮੁੱਖ ਪ੍ਰਤੀਕ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੇਵਲ ਤਦੇ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਮਾੜਾ ਸਮਾਯੋਜਨ (maladjustment) ਜਾਂ ਮਾੜੀ ਵਿਵਸਥਾ (disorder) ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ (economy) ਦੇ ਲਈ ਸਰਵਅਧਿਕ ਅਰੂਚੀਕਰ ਸਥਿਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਸ ਦੇ ਲਈ ਇਹ ਵੱਡੇ ਕਸ਼ਟ ਅਤੇ ਮੁਸ਼ੀਬਤਾਂ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨੈਤਿਕ ਪਤਨ ਕਰਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪੂਰਨ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰੇ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਣਾਏ ਰੱਖੇ ਅਤੇ ਇਹ ਜਿੱਥੇ ਤਕ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇ, ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਬੇਰੋਜ਼ਗਾਰੀ ਦੇ ਅਭਿਸ਼ਾਪ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਾਏ। ਕੀਨਸ ਦਾ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਆਮ ਸਿਧਾਂਤ (General Theory of Employment) ਬੇਰੋਜ਼ਗਾਰੀ ਦਾ ਕਾਰਨਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੂਰਨ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਸਾਨੂੰ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗਹਿਰਾਈ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਫਿਰ ਵੀ ਕੇਵਲ ਇਹ ਦੇਖਣਾ ਹੈ ਕਿ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਪੂਰਨ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਲਿਆਉਣ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਕੀ ਯੋਗਦਾਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

18.5.1 ਆਰਥਿਕ ਅਸਥਿਰਤਾ ਕਿਵੇਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ? (How does Economic Instability Occur?)

ਇੱਥੇ ਕੀਨਸ ਦੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਸੰਖਿਪਤ ਪਰਿਚੈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਇਸ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਜਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕੇ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਆਮ ਪੱਧਰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ, ਇਹ ਜਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕੇ ਕਿ ਆਰਥਿਕ ਅਸਥਿਰਤਾ ਕਿਵੇਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਬੇਰੋਜ਼ਗਾਰੀ ਦਾ ਜਨਮ ਕਿਵੇਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ?

ਕੀਨਸ ਦਾ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਸਿਧਾਂਤ ਇਸ ਸਿੱਧੇ ਜਿਹੇ ਤਰਕ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਇਕ ਆਦਮੀ ਦਾ ਖਰਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਦੂਜੇ ਆਦਮੀ ਦੀ ਆਮਦਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਖਰਚ ਜਾਂ ਤਾਂ ਉਪਭੋਗ ਦੀ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਖਰੀਦ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਐਸੀ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਖਰੀਦ ਉੱਤੇ ਜਿਹੜੀ ਹੋਰ ਧਨ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਲਗਾਈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਫੈਕਟਰੀ ਦੇ ਲੋਕ ਖਰਚ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇ ਲਈ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ ਜੁਟਾਉਣ, ਇਸਪਾਤ, ਸੀਮੈਂਟ ਜਾਂ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਨਹਿਰਾਂ ਅਤੇ ਨਾਲਿਆਂ ਆਦਿ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ।

ਉਦਯੋਗ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਜਾਂ ਨਿਵੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਕੇ ਵਿਅਕਤੀ ਜਿਹੜੀ ਆਮਦਨ ਕਮਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਜਾਂ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਆਮਦਨ ਉਪਭੋਗ ਉੱਤੇ ਖਰਚ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਉਸਦਾ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਉਹ ਬਚਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਭਾਗ ਉਸਨੇ ਖਰਚ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸੰਪੂਰਨ ਆਮਦਨ ਖਰਚ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਕਿਸੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਉਨੀ ਹੀ ਆਮਦਨ ਵਧਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਹੀ ਆਪਣੀ ਸੰਪੂਰਨ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਖਰਚ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਮਦਨੀਆਂ ਅਤੇ ਖਰਚਿਆਂ ਦਾ ਚੱਕਰ ਸਥਿਰ ਹੈ ਜਾਂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਉਤਰਾ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਪੂਰਨ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਜਾਂ ਸਥਿਰ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਜਾਂ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਲੇਕਿਨ ਵਿਅਕਤੀ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਇਕ ਭਾਗ ਜੇਕਰ ਖਰਚ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਖਰਚ ਦੀ ਇਹ ਕਮੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਖਰਚ (Investment expenditure) ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਇਹ ਘਟਿਆ ਹੋਇਆ ਖਰਚ ਦੂਜੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਘੱਟ ਆਮਦਨ ਹੋਣ ਨਾਲ ਉਹ ਲੋਕ ਵੀ ਘੱਟ ਖਰਚ ਕਰਨਗੇ ਜਿਸਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਹੋਰ ਦੂਜੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵੀ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਆਮਦਨੀਆਂ ਅਤੇ ਖਰਚਿਆਂ ਦੇ ਘੇਰੇ (Circles) ਦਾ ਵਿਆਸ (Circumference) ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬੇਰੋਜ਼ਗਾਰੀ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇਗੀ।

ਕੀਨਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬਚਤਾਂ ਸਦਾ ਹੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਰੱਖਦੀ ਹੈ।

ਨੋਟ

$$Y = \text{ਕੁਲ ਆਮਦਨ} = C + I$$

ਇੱਥੇ C ਉਪਭੋਗ ਵਸਤੂਆਂ ਨਾਲ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ, I ਨਿਵੇਸ਼ ਦੀ ਵਸਤੂਆਂ ਨਾਲ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਆਮਦਨ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਜਾਂ ਤਾਂ ਉਪਭੋਗ ਵਿੱਚ ਖਰਚ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਉਸਨੂੰ ਬਚਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ

$$Y = C + S$$

ਇੱਥੇ C ਅੱਖਰ ਉਪਭੋਗ ਵਿੱਚ ਲਗਾਈ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ S ਅੱਖਰ ਬਚਾਈ ਹੋਈ ਆਮਦਨ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ ਇਸ ਲਈ

$$Y = C + I \text{ ਅਤੇ } Y = C + S$$

$$C + I = C + S$$

$$I = S$$

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਨਿਵੇਸ਼ ਸਦਾ ਹੀ ਬਚਤਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨੂੰ ਹੀ ਅਸੀਂ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਜਾਂ ਪੂਰਨ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਐਸੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਕੁਲ ਆਮਦਨ (Y) ਜਾਂ ਤਾਂ ਉਪਭੋਗ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ (C) ਨੂੰ ਖਰੀਦ ਉੱਤੇ ਖਰਚ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਾਂ ਐਸੀ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ (I) ਦੀ ਖਰੀਦ ਉੱਤੇ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਧਨ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਲਗਾਈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਲੇਕਿਨ ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਆਮਦਨ ਵੱਧਦੀ ਹੈ ਤਿਵੇਂ ਤਿਵੇਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਉਪਭੋਗ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ (Propensity to Consume) ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਉਂਕਿ ਇਲਾਵਾ ਆਮਦਨ ਦੀ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਭਾਗ ਖਰਚ ਨਾ ਕਰਕੇ ਬਚਾ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬਚਤ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ (Propensity to Save) ਵੱਧਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਬਚਾਈ ਹੋਈ ਆਮਦਨ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ (Economy) ਵਿੱਚ ਅਸਿਥਰਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਬਣਾਏ ਰੱਖਣ ਲਈ, ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਬਣਾਏ ਰੱਖਣ ਦੇ ਲਈ ਇਹ ਅਤਿਅੰਤ ਆਵਸ਼ਕ ਹੈ ਕਿ ਘੱਟ ਹੋਏ ਉਪਭੋਗ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਤਪਾਦਤ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਮੰਗ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦਾ ਮਕਸਦ ਇਹ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਚਤਾਂ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਜਾਂ ਤਾਂ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਖਰਚ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਜਾਂ ਮੰਗ ਅਤੇ ਪੂਰਤੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸੰਤੁਲਨ ਬਣਾਏ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ।

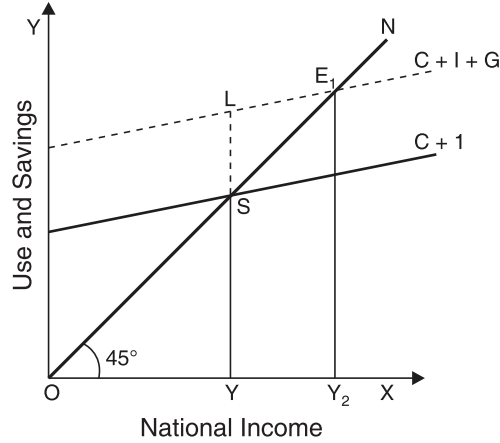
ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ

ਕੀਨਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬਚਤਾਂ ਸਦਾ ਹੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਰੱਖਦੀ ਹੈ।

18.6 ਮੰਦੀ ਅਤੇ ਲੋਕ ਖਰਚ (Depression and Public Expenditure)

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਕਿ ਮੰਦੀ (depression) ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਉਹ ਸਥਿਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿ ਬਚਤਾਂ ਨਿਵੇਸ਼ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਸਮਰੱਥ ਮੰਗ (aggregate effective demand) ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਾਫੀ ਕੀਮਤਾਂ ਡਿੱਗਣ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਡਿੱਗਦੀ ਹੋਈ ਕੀਮਤਾਂ ਨਾਲ ਵਿਵਸਾਈਆਂ ਅਤੇ ਵਿਨਿਰਮਾਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਹਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਪਰਿਣਾਮ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਕਟੌਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਘੱਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੱਡੀ ਸੰਖਿਆ ਵਿੱਚ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਛਾਂਟੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਅਤੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦਾ ਉਪਭੋਗ ਘੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਫਿਰ ਕੁਲ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਮੰਗ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਵਿਚ ਮੁੜ ਕਟੌਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਕੁਲ ਉਪਭੋਗ ਅਤੇ ਕੁਲ ਮੰਗ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਕਮੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹੀ ਕ੍ਰਮ ਮੁੜ ਅੱਗੇ ਚੱਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ, ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਰਵਜਨਿਕ ਨਿਰਮਾਣ ਦੀ ਪਰਿਯੋਜਨਾਵਾਂ (Public work projects) ਉੱਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੰਮ ਦੇਵੇ। ਕੰਮ ਉੱਤੇ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਵੱਖ ਵੱਖ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਧੀ ਹੋਈ ਮੰਗ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਮੰਗ ਦੇ ਵਾਧੇ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਤਪਾਦਨ

ਨੋਟ ਵਧਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵੀ ਵਧਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੰਮ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਮਿਲਣ ਨਾਲ ਵੱਖ ਵੱਖ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੁਲ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਮੰਗ ਵਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਾਧੇ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਗੇ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਟੇ ਹੋਏ ਉਪਭੋਗ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਤਪਾਦਤ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਮੰਗ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਰਵਜਨਿਕ ਨਿਰਮਾਣ ਕਾਰਜਾਂ ਉੱਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਵਾਧਾ ਕਰਕੇ ਸਮਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਬਣਾਏ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਆਮਦਨ ਪੱਧਰ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਉੱਤੇ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦੇ ਪੈਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਇੱਕ ਚਿੱਤਰ ਦੁਆਰਾ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਚਿੱਤਰ ਵਿੱਚ Y ਪੂਰੀ ਉੱਤੇ ਉਪਭੋਗ ਅਤੇ ਉਚਿਤਤਾ ਦੀ ਮਾਤਰਾਵਾਂ ਮਾਪੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ X ਪੂਰੇ ਉੱਤੇ ਆਮਦਨ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ON ਆਮਦਨ ਰੇਖਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਉਪਭੋਗ ਅਤੇ ਉਚਿਤਤਾ ਰੇਖਾ C+I ਨੂੰ E ਬਿੰਦੂ ਉੱਤੇ ਕੱਟਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਪ੍ਰਾਰੰਭਿਕ ਸੰਤੁਲਨ ਪੱਧਰ ਹੈ ਜਾਂ ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਕਿਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਰਚ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ, ਖਰਚ ਉਸ ਹਾਲਾਤ ਵਿੱਚ OY ਆਮਦਨ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਹੈ। ਮੰਨ ਲਓ ਸਰਕਾਰ EL ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਆਮਦਨ ਵਧਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ ਕਿ ਨਵੀਂ ਉਪਭੋਗ ਅਤੇ ਉਚਿਤਤਾ ਰੇਖਾ C+I+G ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਸ ਹਾਲਾਤ ਵਿੱਚ ਨਵਾਂ ਸੰਤੁਲਨ E ਹੋਵੇਗਾ। ਐਸੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ OY ਤੋਂ ਵਧਾ ਕੇ OY₁ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ਅਤੇ ਨਤੀਜਾ ਸਰੂਪ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਪੱਧਰ ਆਮਦਨ ਵਾਧੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਵਿੱਚ ਮੰਦੀ ਕਾਲ ਨੂੰ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਕੇ ਸਮਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

18.6.1 ਪ੍ਰਤਿਕਾਰੀ ਜਾਂ ਹਾਨੀਪੂਰਕ ਖਰਚ (Compensatory Expenditure)

ਮੰਦੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੀ ਕਮੀ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਜਾਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਅਨੁਕੂਲਤਮ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਬਣਾਏ ਰੱਖਣ ਦੇ ਲਈ ਜਿਹੜਾ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਆਮ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਤਿਕਾਰੀ ਜਾਂ ਹਾਨੀਪੂਰਕ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਾਨੀਪੂਰਕ ਖਰਚ ਕਰਨ ਦੀ ਪੱਧਤੀ ਇਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੰਦੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ (economy) ਮੰਦੀ ਦੇ ਚੱਕਰਵਿਊ ਤੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਿਵੇਂ ਤਿਵੇਂ ਐਸੇ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਕਮੀ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਲਈ ਅਤਿਅੰਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਮੰਦੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਅੱਗੇ ਵਧੇ ਅਤੇ ਮੰਦੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਧਦੀ ਹੋਈ ਖਿੰਡਣ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ (Propensity to hoard) ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਉਹ ਆਪਣੇ ਖਰਚ ਕਰੇ।

ਮੰਦੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ, ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਹਾਨੀਪੂਰਕ ਖਰਚ ਦਾ ਅਰਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਘਾਟੇ ਦੀ ਵਿੱਤ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣਾ। ਹਾਨੀਪੂਰਕ ਖਰਚ ਦੇ ਲਈ ਧਨ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਨ ਦੇ ਤਿੰਨ ਉਪਾਅ ਇਹ ਹਨ- ਕਰਾਧਾਨ (taxation), ਉਧਾਰ (borrowing) ਅਤੇ ਨਵੀਂ ਮੁਦਰਾ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ (Creation of new money) ਆਰਥਿਕ ਕਰਾਧਾਨ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਉਪਾਉ ਐਸੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਜਦੋਂ ਕਿ ਬੇਰੋਜ਼ਗਾਰੀ ਵਧੀ ਹੋਈ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਆਮਦਨੀਆਂ ਦੇ ਪੱਧਰ ਹੇਠਾਂ ਹੋਣ। ਲੇਕਿਨ ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰ ਖਿੰਡਾਉਣ

ਵਾਲਿਆਂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾ ਕੇ ਧਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇ ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੇ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾ ਹੋਣ। ਘਾਟੇ ਦੀ ਖਰਚ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੇ ਲਈ ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰ ਉਧਾਰ ਲੈ ਕੇ ਧਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਇਹ ਉਧਾਰ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਉਪਭੋਗ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਦੇ ਲਈ ਉਪਲਬਧ ਧਨ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਕੋਈ ਲਾਭਕਾਰੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ। ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰ ਘੱਟ ਵਿਆਜ ਉੱਤੇ ਬੈਂਕਾਂ ਤੋਂ ਉਧਾਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਹਾਨੀਪੂਰਤੀ ਖਰਚ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਮੁਦਰਾ ਪ੍ਰਸਾਰ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਉਧਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਧਨ ਰਾਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਨਿਵੇਸ਼ਕਰਤਾਵਾਂ ਦੇ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਬਚਤਾਂ ਨਾਲ ਉਧਾਰ, ਬਸਰਤੇ ਕਿ ਉਹ ਉਪਯੋਗ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਬੈਂਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਵੀਂ ਮੁਦਰਾ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਨਾਲ ਉਧਾਰ, ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਹਾਨੀਪੂਰਕ ਖਰਚ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਨੋਟ

ਟਾਸਕ ਪ੍ਰਤਿਕਾਰੀ ਜਾਂ ਹਾਨੀਪੂਰਕ ਖਰਚ ਤੋਂ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੈ?

ਸੀਮਾਵਾਂ (Limitations) ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਖਤਰਿਆਂ ਦੇ ਵੱਲ ਵੀ ਧਿਆਨ ਦਿਵਾਇਆ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਉਤਪਾਦਨ ਵਧਾਉਣ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਾਉਣ ਦੇ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦਾ ਉਪਯੋਗ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਿੱਚ ਨਿੱਜੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸੰਖਿਪਤ ਵਰਨਣ ਨਿਮਨ ਲਿਖਤ ਹੈ-

(i) **ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ** ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕੋਲ ਸਰਵਜਨਿਕ ਨਿਰਮਾਣ ਦੀ ਸਹੀ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਨਾ ਹੋਣ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਉਪਲਬਧ ਕਰਾਉਣ ਦੇ ਨਾਂ ਉੱਤੇ ਐਸੀ ਪਰਿਯੋਜਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈ ਲਵੇ ਜਿਹੜੀਆਂ ਬੇਕਾਰ ਹੋਣ, ਅਨੁਤਪਾਦਕ ਹੋਣ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਾਧਾ ਨਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹੋਣ, ਲੇਕਿਨ ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਜਿਹੜੇ ਸਮੁਦਾਇ ਦੇ ਸੁਆਸਥ ਅਤੇ ਕਾਰਜ ਸਮਰਥਾ ਦੇ ਲਈ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹੋਣ।

(ii) **ਦੂਜੇ** ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਦਯੋਗਿਕ ਉੱਦਮਾਂ ਦਾ ਸੰਚਾਲਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਕਾਫੀ ਨਿਪੁੰਨ ਸਿੱਧ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਤੀਜਾ, ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੇ ਲਈ ਧਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਜੇਕਰ ਘਾਟੇ ਦੀ ਵਿੱਤ ਵਿਵਸਥਾ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਓ ਦੀ ਦਸ਼ਾਵਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਗਿਆਨ ਤਾਂ ਹੋਵੇ ਕਿ ਜਦੋਂ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਮੰਦੀ ਦੇ ਚੱਕਰਵਿਊ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਵੇ ਤਾਂ ਨਿਵੇਸ਼ (Investment) ਦੀ ਦਰ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਮੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਕਦੋਂ ਕਦੋਂ ਸਰਵਜਨਿਕ ਨਿਰਮਾਣ ਕਾਰਜ ਕ੍ਰਮ ਐਸੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ (ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬਹੁ ਉਦੇਸ਼ ਪਾਣੀ ਬਿਜਲੀ ਪਰਿਯੋਜਨਾਵਾਂ) ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਰੰਭ ਕਰਕੇ ਪੂਰਾ ਹੀ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੱਧ ਵਿਚਕਾਰ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਧ ਵਿਚਕਾਰ ਛੱਡ ਦੇਣ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਖਰਚ ਅਨੁਤਪਾਦਕ ਖਰਚ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਾਨੀਪੂਰਕ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਨਾਲ ਕਿਉਂਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਲਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਆਜ ਦਾ ਖਰਚ ਵਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਇਕ ਗੈਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਬੋਝ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਦੱਬ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅਨੇਕ ਵਿਦਵਾਨ ਇਹ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਕਿ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਪੱਧਰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਣ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਧਾਉਣ ਦੇ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦਾ ਉਪਯੋਗ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਫਿਰ ਵੀ ਅਨੁਭਵ ਇਹ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੰਦੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਵਧਾਉਣ ਵਿਚ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਬਹੁਤ ਅਨੁਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਬਸਰਤੇ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਉਪਯੋਗ ਅਤਿਅੰਤ ਸਾਵਧਾਨੀ ਅਤੇ ਅਕਲਮੰਦੀ ਦੇ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

18.6.2 ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਉ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਖਰਚ (Public Expenditure in Inflation)

ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਓ ਜਾਂ ਵਧਦੀ ਹੋਈ ਕੀਮਤ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤ੍ਰਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਓ ਉਸ ਹਾਲਤ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਨਿਵੇਸ਼ ਬਚਤਾਂ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਬੇਸ਼ੀ ਦਾ ਬਜਟ (Surplus budget) ਬਣਾਵੇ ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਤੋਂ ਘੱਟ ਖਰਚ ਕਰੇ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਸ਼ੀ ਦੇ ਬਜਟ ਨਾਲ ਜਿਹੜਾ ਇਲਾਵਾ ਧਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ ਉਸਦਾ ਉਪਯੋਗ ਉਸੇ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੂੰਜੀ ਉਪਲੱਬਧ ਕਰਾਉਣ ਦੇ ਲਈ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿ ਪੂੰਜੀ ਦੀ ਕਮੀ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ (economy) ਦੀ ਕੁਲ ਉਤਪਾਦਨ ਸਮਰਥਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋ ਸਕੇ। ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਕੇ ਵਧੀ ਹੋਈ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰਿਯੋਜਨਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਉਤਪਾਦਨ ਸਮਰਥਾ (Productive capacity) ਵਿੱਚ ਤੀਬਰ ਗਤੀ ਨਾਲ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇ। ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਜੇਕਰ ਐਸਾ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਛੋਟੀ ਸਿੰਜਾਈ ਪਰਿਯੋਜਨਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਕਿਸਮ ਦੇ ਬੀਜ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਖਾਦ ਆਦਿ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਦਯੋਗ ਪੰਦਿਆਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ

ਨੋਟ ਜੇਕਰ ਐਸਾ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਅਤੇ ਚਾਲੂ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੇ ਵਿਸਤਾਰ ਦੇ ਲਈ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ, ਸਮੱਸਿਆ ਦੇ ਹੱਲ ਦਾ ਇਹ ਪਹਿਲੂ ਕੇਵਲ ਅਲਪਵਿਕਸਿਤ ਜਾਂ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਲਈ ਹੀ ਸਿੱਧ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਕਿ ਉਤਪਾਦ ਦੇ ਅਨੇਕ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਾਧਨ ਜਾਂ ਅਨੇਕ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਫਾਰਮ ਅਤੇ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਆਦਿ, ਆਪਣੀ ਉਤਪਾਦਨ ਸਮਰਥਾ ਦੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਪੱਧਰ (Optimum Level) ਤਕ ਨਾ ਪਹੁੰਚੀ ਹੋਵੇ। ਲੇਕਿਨ ਜਿੱਥੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਾਧਨ ਜਾਂ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਫਾਰਮ ਅਤੇ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਆਦਿ, ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪਣੀ ਉਤਪਾਦਨ ਸਮਰਥਾ ਦੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋਣ ਉੱਥੇ ਐਸੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਨਾਲ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਉੱਤੇ ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਉ ਸਬੰਧੀ ਦਬਾਅ ਹੀ ਪੈਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਐਸਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਖਰੀਦ ਸ਼ਕਤੀ ਤਾਂ ਵੱਧ ਜਾਵੇਗੀ ਲੇਕਿਨ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਉਨਾ ਵਾਧਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਐਸੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਉਤਪਾਦਨ ਸਮਰਥਾ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਤੋਂ ਘੱਟ ਖਰਚ ਕਰੇ ਅਤੇ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਸਥਿਰ ਬਣਾਏ ਰੱਖੇ ਤਾਂ ਕਿ ਬੇਸ਼ੀ ਦਾ ਬਜਟ ਬਣ ਸਕੇ ਅਤੇ ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਉ ਸਬੰਧੀ ਦਬਾਅ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕੇ।

18.7 ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਉਨੰਤੀ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਖਰਚ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ (Role of Public Expenditure in Economic Development and Growth)

ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ (Economic development) ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੋਰ ਕਈ ਇੰਜ ਹੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲੇ - ਜੁਲੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਆਰਥਿਕ ਉਨੰਤੀ (economic growth) ਆਰਥਿਕ ਕਲਿਆਣ (economic welfare) ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਗਤੀ (economic progress) ਅਤੇ ਲੰਬੇ ਸਮਾਂ ਲਈ ਪਰਿਵਰਤਨ (Secular change) ਆਦਿ। ਲੇਕਿਨ ਸ਼ੁਪੀਟਰ (Schumpeter) ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਉਰਸੁਲਾ ਹਿਕਸ (Mrs. Ursula Hicks) ਜਿਹੇ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਉਨੰਤੀ ਜਿਵੇਂ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਵਰਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਭੇਦ ਕੀਤਾ ਹੈ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ (economic development) ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਅਲਪਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਉਨੰਤੀ (economic growth) ਸ਼ਬਦ ਉਨੰਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਹਿਕਸ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਅਲਪਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ (underdeveloped Countries) ਦੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਅਣਵਰਤੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਲੇਕਿਨ ਉਨੰਤ ਦੇਸ਼ਾਂ (advanced Countries) ਦੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਹੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਵੱਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਨੰਤੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਲਪ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਤੀਬਰ ਗਤੀ ਨਾਲ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨ ਦੀ ਜਾਂ ਸਮਾਜ ਦੀ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਪੈਦਾਵਾਰ ਵਿੱਚ ਤੀਬਰ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਉਨੰਤ ਅਤੇ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਸਬੰਧ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਨੂੰ ਬਣਾਏ ਰੱਖਣ ਨਾਲ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਪੈਦਾਵਾਰ ਵਿੱਚ ਇਕ ਕ੍ਰਮਿਕ ਅਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਤਕ ਸਮਾਜ ਦੀ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਪੈਦਾਵਾਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ, ਅਲਪ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਫਿਰ ਵੀ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਉਨੰਤੀ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਦਾ ਸੰਖਿਪਤ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਇਥੇ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਵਿਕਸਿਤ ਅਤੇ ਅਲਪ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਜਿਸ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਹ ਹੈ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਆਮਦਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ। ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕ੍ਰਮ ਅਨੇਕ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਅਵਸਰ ਵੀ ਹੋਰ ਵਧਦੇ ਹਨ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੰਗ ਵਧਣ ਨਾਲ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਹੋਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਇਹ ਗੱਲ ਕੇਵਲ ਤਦੇ ਸੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਸਾਧਨ ਉਨੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨਾਲ ਉਤਪਾਦਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਜਿੰਨਾ ਕਿ ਉਹ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਉੱਚਤਮ ਜਾਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੇ ਕਾਰਜਕ੍ਰਮ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣਾਏ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਤਪਾਦਨ ਤਾਂ ਵਧੇ ਲੇਕਿਨ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨਾਲ ਉਤਪਾਦਨ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਮੰਗ ਵੀ ਵਧੇ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਕੇਵਲ ਮੰਗ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰ ਦੇਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਲੇਕਿਨ ਫਿਰ ਵੀ ਗੈਰ-ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਅਤੇ ਸਾਹਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਦੇਣਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਘਾਟ ਪੂਰੀ ਕਰਨਾ ਵੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਉਤਪਾਦਨ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਉੱਦਮਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਨਾਲ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਮੰਗ ਅਤੇ ਪੂਰਤੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸੰਤੁਲਨ ਬਣਾਏ ਰੱਖਣ ਦੇ ਮਕਸਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ।

ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਨੂੰ ਉਦਾਰਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਕੁਝ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮਦਾਂ ਜਾਂ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਜਨ ਸੁਆਸਥ, ਵਾਹਨ, ਸੰਚਾਰ ਅਤੇ ਬਿਜਲੀ ਆਦਿ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਉੱਤੇ ਖਰਚ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਤੀਬਰ ਗਤੀ ਨਾਲ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਉਹ ਉਤਪਾਦਨ ਨੂੰ ਬਾਹਰੀ ਕਿਫਾਇਤਾ (external economies) ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਅੱਗੇ ਆਏ ਅਤੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਕਿਫਾਇਤਾ (internal economics) ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰੇ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਮੰਗ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨਾਲ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਉਪਭੋਗ ਵਧੇਗਾ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵਧੀਆ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਵਧੀਆ ਜੀਵਨ ਪੱਧਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ।

ਨੋਟ

ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਐਸੇ ਉੱਦਮਾਂ (enterprises) ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲੈਣ ਦੇ ਲਈ ਵੀ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਰਹੇ ਜਿਹੜੇ ਗੈਰ-ਸਰਕਾਰੀ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਜਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਪੂੰਜੀ ਇਸ ਲਈ ਸਰਮਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਲਾਭ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਪੂੰਜੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਫਲ ਇਕ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬਾਅਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੀਬਰ ਗਤੀ ਨਾਲ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮੂਲਭੂਤ ਅਤੇ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਲੋਹਾ ਅਤੇ ਇਸਪਾਤ, ਅਣੂ ਸ਼ਕਤੀ, ਬਹੁ ਉਦੇਸ਼ੀ ਜਲ ਬਿਜਲੀ ਪਰਿਯੋਜਨਾਵਾਂ, ਭਾਰੀ ਬਿਜਲੀ ਅਤੇ ਇੰਜਨੀਅਰਿੰਗ ਆਦਿ, ਉਹ ਇਸੀ ਵਰਗ ਦੇ ਉੱਦਮਾਂ ਵਿੱਚ ਗਿਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਲੇਕਿਨ ਮਿਸ਼ਰਤ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ (mixed economy) ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਖੇਤਰ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਕੇ ਹੀ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਪਾਉਂਦਾ ਲੇਕਿਨ ਫਿਰ ਵੀ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਖੇਤਰ ਦੇ ਪੂਰਕ ਅਤੇ ਅਨੁਪੂਰਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਾਰਜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਕਥਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸੱਚ ਜਾਂ ਝੂਠ ਕਥਨ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰੋ

(State whether the following statements are True or False)

9. ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਕੁਸੰਗਠਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪ੍ਰਤੀਕ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
10. ਨਿਵੇਸ਼ ਸਦਾ ਹੀ ਖਰਚ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।
11. ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਹਾਨੀ ਪੂਰਤੀ ਖਰਚ ਦਾ ਅਰਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਘਾਟੇ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣਾ।
12. ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਉ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।
13. ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

18.8 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)

- ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਡਾਲਟਨ ਨੇ ਇਹ ਠੀਕ ਹੀ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ “ਕਰਾਧਾਨ ਤਾਂ ਐਸਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕਮੀ ਕਰੇ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਐਸਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਾਧਾ ਕਰੇ, ਬਸ਼ਰਤ ਕਿ ਦੂਜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸਮਾਨ ਰਹਿਣ।”
- ਪ੍ਰਤਿਰੱਖਿਆ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਇਸ ਲਈ ਅਨੁਤਪਾਦਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਸੀ ਵੀ ਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿੱਚ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਉਸਦੀ ਬਾਹਰੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਉਹ ਅਤਿਅੰਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਬਿਨਾਂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਕਲਿਆਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਾਧਾ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ।
- ਕੁਝ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸੜਕਾਂ, ਰੇਲਾਂ ਅਤੇ ਸਿੰਜਾਈ ਪਰਿਯੋਜਨਾਵਾਂ ਆਦਿ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
- ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਨਵੇਂ ਅਤੇ ਚਾਲੂ ਉਦਯੋਗ ਪੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਅਧਿਦਾਨ (bounties) ਅਤੇ ਉਪਾਦਾਨ (Subsidies) ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਇਹ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਉਦਯੋਗਾਂ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਣ ਵਿੱਚ ਲਗਾਉਣ ਦੇ ਲਈ ਅਤੇ ਚਾਲੂ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਵਧਾਉਣ ਦੇ ਲਈ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
- ਐਸੀ ਅਨੇਕ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਇਸ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਵੱਖ ਵੱਖ ਉਪਯੋਗਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸਮੁਦਾਇ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਐਸਾ ਵਿਤਰਣ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ ਜਿਸ ਦੇ ਸਰਵ ਉੱਤਮ ਨਤੀਜੇ ਹੋਣ ਅਤੇ ਜਿਹੜੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੀ ਪੱਖਪਾਤ ਤੋਂ ਵਰਤਮਾਨ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਸੰਤੁਲਨ ਰੱਖ ਸਕੇ।

ਨੋਟ

- ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ (economic stability) ਜਾਂ ਪੂਰਨ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਮੁੱਲਾਂ ਦੇ ਟਿਕਾਊਪਣੇ ਨੂੰ ਬਣਾਏ ਰੱਖਣ ਦੇ ਲਈ ਵੀ ਆਰਥਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਸਥਾਨਾਂਤਰਣ (diversion) ਨੂੰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- ਵੱਖ ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਸਥਾਨਾਂਤਰਣ ਕਰਦੇ ਕਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਆਰਥਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਵੱਖ ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਥਾਨਾਂਤਰਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ਕਤੀ ਵਧਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਿਕ ਜਾਂ ਖੇਤਰੀ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।
- ਭਾਰਤ ਜਿਹੀ ਮਿਸ਼ਰਤ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ (mixed economy) ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ, ਜਿੱਥੇ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਅਤੇ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਖੇਤਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਸਥਾਨਾਂਤਰਣ ਅਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨੇ, ਬਚਤ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਇੱਛਾ ਉੱਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਾ ਸੰਪੂਰਨ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਭਾਰੀ ਮਹੱਤਵ ਹੈ।
- ਜਿੱਥੇ ਕੇਵਲ ਕਰਾਧਾਨ ਨੂੰ ਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਉਤਪਾਦਨ ਘੱਟ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਜਿੱਥੇ ਕੇਵਲ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਨੂੰ ਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਉੱਥੇ ਉਸ ਨਾਲ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇਗਾ।
- “ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੀ ਉਹ ਪੱਧਤੀ ਸਰਵ ਉੱਤਮ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਦੀ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਦ੍ਰਿੜ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।” ਇਹ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਖਰਚ ਦੀ ਵੱਧਣਸ਼ੀਲ ਪੱਧਤੀ ਆਮਦਨ ਦੀ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਨਹੀਂ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਵਧਣਸ਼ੀਲ (Progression) ਦੀ ਦਰ ਜਿੰਨੀ ਤੀਬਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਦੀ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨ ਦੀ ਜਾਂ ਧਨੀ ਅਤੇ ਨਿਰਧਨ ਵਰਗ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਦੀ ਖਾਈ ਨੂੰ ਪੁੱਟਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਵੀ ਉਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦ੍ਰਿੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- ਜੇਕਰ ਕਿਸੀ ਅਨੁਦਾਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਉਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਘੱਟ ਕੰਮ ਅਤੇ ਬਚਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿੰਨਾ ਕਿ ਉਹ ਦੂਜੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਕਰਦਾ, ਤਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਆਮਦਨ ਵਧਾਉਣ ਵਿੱਚ ਅਨੁਦਾਨ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਉਲਟ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਅਨੁਦਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।
- ਮੰਦੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਦੀ ਘਾਟ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਜਾਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲਤਮ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਬਣਾਏ ਰੱਖਣ ਦੇ ਲਈ ਜਿਹੜਾ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰਤਿਕਾਰੀ ਜਾਂ ਹਾਨੀਪੂਰਕ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਉ ਉਸ ਦਸ਼ਾ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਨਿਵੇਸ਼ ਬਚਤਾਂ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਬੇਸ਼ੀ ਦਾ ਬਜਟ (surplus budget) ਬਣਾਏ ਜਾ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਤੋਂ ਘੱਟ ਖਰਚ ਕਰੇ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਸ਼ੀ ਦੇ ਬਜਟ ਨਾਲ ਜਿਹੜਾ ਇਲਾਵਾ ਧਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ ਉਸ ਦਾ ਉਪਯੋਗ ਉਸੇ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੂੰਜੀ ਉਪਲੱਬਧ ਕਰਾਉਣ ਦੇ ਲਈ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿ ਪੂੰਜੀ ਦੀ ਘਾਟ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ (economy) ਦੀ ਕੁੱਲ ਉਤਪਾਦਨ ਸਮਰਥਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋ ਸਕੇ।

18.9 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)

- ਨਿਵੇਸ਼ (Invest)-ਪੂੰਜੀ ਲਗਾਉਣਾ।
- ਫਜ਼ੂਲ ਖਰਚ (Waste)-ਫਜ਼ੂਲਖਰਚੀ।
- ਅਵਸਫੀਤੀ (Deflation)-ਮੁਦਰਾ ਅਤੇ ਮੁੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕਮੀ।

18.10 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)

1. ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੈ?
2. ਖਰਚ ਕਿੰਨੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ? ਵਰਣਨ ਕਰੋ।
3. ਵਧਣਸ਼ੀਲ, ਅਨੁਪਾਤੀ ਅਤੇ ਘੱਟਣਸ਼ੀਲ ਖਰਚ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰੋ।
4. ਸਿੱਧ ਕਰੋ ਕਿ ਬੇਰੋਜ਼ਗਾਰੀ ਆਰਥਿਕ ਅਸਥਿਰਤਾ ਦਾ ਹੀ ਪਰਿਣਾਮ ਹੈ।
5. ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਕਿਵੇਂ ਪੈਂਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ?

ਉੱਤਰ : ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Answers : Self Assessment)

ਨੋਟ

(1) ਅਪ੍ਰਤੱਖ	(2) ਆਰਥਿਕ	(3) ਮੰਦੀ	(4) ਉਤਪਾਦਨ
(5) ਅਨੁਪੂਰਕ	(6) (ਅ)	(7) (ਬ)	(8) (ਸ)
(9) ਸੱਚ	(10) ਝੂਠ	(11) ਝੂਠ	(12) ਝੂਠ

18.11 ਸਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਬੁਕਸ

1. ਲੋਕ ਵਿੱਤ-ਐਚ ਐਲ ਭਾਟੀਆ, ਵਿਕਾਮ ਪਬਲਿਸਿੰਗ ਹਾਊਸ ਪ੍ਰ. ਲਿ।
2. ਭਾਰਤੀਆ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ— ਮੰਜੂਸ਼ਾ ਸ਼ਰਮਾ, ਓ.ਪੀ. ਬੋਹਰਾ ਰਵੀ ਬੁਕਸ।
3. ਮਨੀ ਬੈਂਕਿੰਗ ਐਂਡ ਫਾਈਨੈਂਸ—ਸੁੰਦਰਮ ਵੀ, ਅਲਫਾ ਪਬਲਿ 2009।
4. ਪਬਲਿਕ ਫਾਈਨੈਂਸ—ਸੁਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਅਨਿਲ ਕੇ. ਗੁਪਤਾ, ਭੋਮੀਨੈਟ, 2012।

ਇਕਾਈ-19 : ਸਰਵਜਨਿਕ ਬਜਟ (Public Budget)

ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ (Contents)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

- 19.1 ਬਜਟ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ (Definition of Budget)
- 19.2 ਬਜਟ ਦੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੱਤ (Essential Elements of Budget)
- 19.3 ਬਜਟ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ (Budgetary Process)
- 19.4 ਬਜਟ ਸਿਧਾਂਤ (Budgetary Theory)
- 19.5 ਬਜਟ ਵਰਗੀਕਰਨ (Budgetary Classification)
- 19.6 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)
- 19.7 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)
- 19.8 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)
- 19.9 ਸੰਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਇਸ ਇਕਾਈ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ-

- ਬਜਟ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਜਾਨਣ ਦੇ ਲਈ।
- ਬਜਟ ਦੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੱਤ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ।
- ਬਜਟ ਨਿਰਮਾਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ।
- ਬਜਟ ਸੰਬੰਧੀ ਸਿਧਾਂਤ ਨਾਲ ਜਾਣੂ ਹੋਣ ਵਿੱਚ।

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

ਕਿਸੀ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਬਜਟ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਮਹੱਤਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਛਾਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਬਜਟ ਇਕ ਹੀ ਨਾਲ ਇਕ ਵੇਰਵਾ, ਇੱਕ ਅਨੁਮਾਨ ਅਤੇ ਇਕ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਐਸਾ ਉਪਕਰਣ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਸਭ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਜੁੜੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਵਰਤਮਾਨ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਬਜਟ ਦੇ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਮੂਲ ਬਦਲਾਅ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਦਲਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਵਿਵਸਥਾ, ਆਰਥਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਲੇਖਾ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਲੋਕ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਬਜਟ ਵਿਧਾਇਕਾ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਜਵਾਬਦੇਹੀ ਤਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਹੈ, ਨਾਲ ਹੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਯੋਜਨਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਤੱਤ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

19.1 ਬਜਟ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ (Definition of Budget)

ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਬਜਟ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਬਜਟ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਝਲਕਦਾ ਹੈ। ਸਧਾਰਣ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਬਜਟ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਦੇ ਲੇਖਾਂ ਦਾ ਸਾਲਾਨਾ ਵਿੱਤੀ ਵਿਵਰਣ ਅਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਾਲ ਦੇ ਲਈ ਰਾਜਸਵ ਅਤੇ ਖਰਚ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ।

ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਬਜਟ ਨੂੰ ਗੁਪਤ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਵਰਨਾ ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਸਦ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਸਮਾਚਾਰ ਪੱਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਐਸਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਰਤਮਾਨ ਅਰਥ ਵਿਚ ਬਜਟ ਦੀ ਵਰਤੋਂ 1773 ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇੱਥੇ ਅਸੀਂ ਬਜਟ ਦੀ ਕੁਝ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਾਂਗੇ।

ਨੋਟ

ਫਿੰਡਲੇ ਸਿਰਾਜ (Findlay Shirras) ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, “ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਬਜਟ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਖਰਚ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਅਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਾਲ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਖਰਚ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਘਾਟਾ ਹੈ ਤਾਂ ਬਜਟ ਵਿਚ ਉਸਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਭਰਪੂਰਤਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਵਿਭਾਜਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਵੀ ਵੇਰਵਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।”

ਪ੍ਰੋ. ਟੇਲਰ (Taylor) ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ, “ਬਜਟ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਅਤਿ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਿੱਤੀ ਯੋਜਨਾ ਹੈ। ਬਜਟ, ਪੂਰਵ ਆਭਾਸ਼ੀ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ ਖਰਚ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਨੂੰ ਬਜਟ ਸਾਲ ਦੇ ਲਈ ਸਾਥ ਇਕ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।”

ਪ੍ਰੋ. ਡਾਲਟਨ (Dalton) ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ “ਸੰਤੁਲਿਤ ਬਜਟ ਦੀ ਆਮ ਧਾਰਨਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਭਰਪੂਰਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਉਹ ਖਰਚ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।”

ਵਿਲੋਬੀ (W.F. Willoughby) ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, “ਬਜਟ ਇਕ ਹੀ ਸਾਥ ਇਕ ਵੇਰਵਾ ਇਕ ਅਨੁਮਾਨ ਅਤੇ ਇਕ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਹੈ। ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਇਕ ਐਸਾ ਉਪਕਰਣ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਨਾਲ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਸਾਸਨ ਦੀ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਸਹ ਸਬੰਧਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕਸਾਰਤਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।”

ਉੱਪਰ ਦਿੱਤੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਜਟ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਅਤੇ ਸਰਵਜਨਿਕ ਆਮਦਨ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਾਲ ਦੇ ਲਈ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਉਲੇਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟਸ ਨੋਟਸ ਐਸਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਜਟ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ 1775 ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

19.2 ਬਜਟ ਦੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੱਤ (Essential Elements of Budget)

ਬਜਟ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਜਾਣ ਲੈਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਬਜਟ ਦੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ-

- (1) **ਬਜਟ ਸਮਾਂ**- ਆਮ ਤੌਰ ਨਾਲ ਬਜਟ ਦਾ ਸਮਾਂ ਇਕ ਸਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਦੂਜੀ ਹੈ ਕਿ ਖਰਚ ਦੀ ਭਰਪੂਰਤਾ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਉਸੇ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਪੂਰਕ ਬਜਟ ਵੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।
- (2) **ਬਜਟ ਦਾ ਆਧਾਰ ਨਕਦ ਰਾਸ਼ੀ**- ਬਜਟ ਵਹੀ ਖਾਤੇ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉੱਤੇ ਨਹੀਂ ਲੇਕਿਨ ਨਕਦੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਮੰਤਵ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਆਮਦਨ ਨਕਦ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗੀ ਤਾਂ ਖਰਚ ਵੀ ਨਕਦ ਵਿੱਚ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ।
- (3) **ਇਕਸਾਰਤਾ ਰੂਪ**-ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਬਜਟ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਾਰੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਲਈ ਇਕਸਾਰਤਾ ਰੂਪ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਮਿਲ ਸਕੇ।
- (4) **ਲੇਖਿਆਂ ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ**-ਨਾ ਕੇਵਲ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਲੇਖਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹਰੇਕ ਸਾਲ ਸਮਾਨਤਾ ਰਹਿਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਲੇਖੇ ਵੀ ਸਮਾਨ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਬਜਟ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ।
- (5) **ਕੁਲ (Gross)**-ਰਾਸ਼ੀ ਦਾ ਉਲੇਖ- ਬਜਟ ਸ਼ੁੱਧ ਰਾਸ਼ੀ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉੱਤੇ ਨਹੀਂ ਲੇਕਿਨ ਕੁਲ ਰਾਸ਼ੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਖਰਚ ਘਟਾ ਕੇ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਲੇਕਿਨ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਖਰਚ ਦੇ ਅਲਗ ਅਲਗ ਉਲੇਖ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- (6) **ਆਮਦਨ**- ਖਰਚ ਮਦਾ ਦਾ ਵਿਭਾਜਨ ਆਮ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਜਟ ਵਿਚ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਖਰਚ ਹੀ ਮਦਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪੂੰਜੀ ਲੇਖਾ ਅਤੇ ਰਾਜਸਵ ਲੇਖਾ, ਇਸ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
- (7) **ਖਰਚ ਸਮਾਪਤੀ (Lapse)** ਨਿਯਮ- ਬਜਟ ਦੀ ਇਹ ਮਾਨਤਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਸਵੀਕ੍ਰਿਤ ਰਾਸ਼ੀ ਨੂੰ ਉਸ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਖਰਚ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਰਾਸ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕਰਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਦੇ ਲਈ ਭਰਪੂਰਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ।

- ਨੋਟ
- (8) ਵਿਗਿਆਨਕ ਆਧਾਰ ਨਿਪੁੰਨ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਬੰਧ-ਬਜਟ ਦਾ ਆਧਾਰ ਵਿਗਿਆਨਕ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਉਸ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਦਾ ਨਿਪੁੰਨ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਅਨੁਮਾਨ ਅਤੇ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਅਧਿਕਤਮ ਸਮਾਨਤਾ ਕਰੇ।
 - (9) ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦਾ ਸੂਚਕ-ਬਜਟ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦਾ ਸਹੀ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਗਿਆਤ ਹੋ ਸਕੇ।

ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਨ (Self Assessment)

ਖਾਲੀ ਥਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰੋ (Fill in the blanks)

1. ਬਜਟ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ..... ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।
2. ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਅਤਿ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਿੱਤੀ ਯੋਜਨਾ ਹੈ।
3. ਆਮ ਰੂਪ ਨਾਲ ਬਜਟ ਦਾ ਸਮਾਂ..... ਸਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
4. ਬਜਟ..... ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

19.3 ਬਜਟ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ (Budgetary Process)

ਬਜਟ ਨਿਰਮਾਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨਿਮਨ ਚਾਰ ਚਰਨਾਂ ਤੋਂ ਹੋ ਕੇ ਗੁਜ਼ਰਦੀ ਹੈ-

- (ਕ) **ਬਜਟ ਦੀ ਤਿਆਰੀ (Preparation of the Budget)**-ਇਸ ਨੂੰ ਸੂਚੀਕਰਨ (Formulation) ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬਜਟ ਨਿਰਮਾਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਈ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੱਕ ਚਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਕੁਝ ਹੀ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਖਤਮ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਚਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜ ਪਾਲਿਕਾ ਦੁਆਰਾ ਰਾਜਸਵ ਅਤੇ ਖਰਚ ਦਾ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- (ਖ) **ਅਨੁਮੋਦਨ (Authorization)**-ਦੂਜੇ ਚਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜਪਾਲਿਕਾ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਬਜਟ ਨੂੰ ਵਿਧਾਇਕਾ ਦੀ ਸਵੀਕ੍ਰਿਤੀ ਲੈਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।
- (ਗ) **ਤਾਮੀਲ (Implementation)**-ਵਿਧਾਇਕਾ ਦੀ ਸਵੀਕ੍ਰਿਤੀ ਮਿਲ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਅਦ ਪ੍ਰਸਾਸਨ ਦੁਆਰਾ ਰਾਜਸਵ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਵੀਕ੍ਰਿਤ ਮਦਾ ਉੱਤੇ ਸਵੀਕ੍ਰਿਤ ਰਾਸ਼ੀ ਖਰਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
- (ਘ) ਅੰਤਿਮ ਚਰਨ ਵਿੱਚ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਜਾਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਵਿਧਾਇਕਾ ਦੁਆਰਾ ਸਵੀਕ੍ਰਿਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਅਦ ਬਜਟ ਦਾ ਪਾਲਣ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਨਿਯੰਤ੍ਰਨ ਕਾਰਜ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਲੇਖਾ (accounts) ਅਤੇ ਲੇਖਾ-ਪਰੀਖਣ (Audit) ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਨਾਲ ਸੰਪੰਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਧਾਇਕਾ ਦੀ ਸਮੀਤੀਆ ਵੀ ਇਸ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

19.3.1 ਬਜਟ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ (Objectives of Budget)

ਬਜਟ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਨਾਲ ਕਈ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਿਮਨ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਹਨ-

- (ਕ) ਨੀਤੀ ਨਿਰਮਾਣ ਦੇ ਲਈ ਬਜਟ ਢਾਂਚਾ ਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦੇ ਲਈ ਜਿਹੜਾ ਕਾਰਜ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਨਿਰਣਾ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਿਰਣਾ ਇਹ ਲੈਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵੱਖ ਵੱਖ ਬਰਾਬਰ ਹੋਣ ਦੇ ਵਿਕਲਪ ਪ੍ਰਸਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਤੋਂ ਕਿਸ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵੀ ਨਿਰਣਾ ਲੈਣਾ ਹੈ ਕਿ ਅਨੇਕ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸਾਥ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- (ਖ) ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦਾ ਬਜਟ ਇਕ ਮਾਧਿਅਮ ਹੈ। ਇਥੇ ਕਾਰਜ ਸਮਰਥਾ ਅਤੇ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਮਾਪਦੰਡ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਨੀਤੀ ਸਬੰਧੀ ਫੈਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਲਾਗਤ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
- (ਗ) ਬਜਟ ਕਾਨੂੰਨੀ ਨਿਯੰਤਰਣ ਦਾ ਇਕ ਮਾਧਿਅਮ ਹੈ। ਬਜਟ ਸਬੰਧੀ ਸਭ ਫੈਸਲੇ ਅਧਿਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਕਾਨੂੰਨੀ ਨਿਯੰਤ੍ਰਨ ਉੱਤੇ ਜੋਰ ਦੇਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਦੁਰਉਪਯੋਗ ਰੋਕਣਾ ਅਤੇ ਸਰਵਜਨਿਕ ਫੰਡ ਨੂੰ ਗਲਤ ਇਸਤੇਮਾਲ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣਾ।
- (ਘ) ਬਜਟ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਅਤੀਤ ਦੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ, ਵਰਤਮਾਨ ਫੈਸਲਿਆਂ ਅਤੇ ਭਾਵੀ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਸਰੋਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬਜਟ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਕਾਰਜ ਪਾਲਿਕਾ ਅਤੇ ਵਿਧਾਇਕਾ ਨੂੰ ਅਵਸਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਫੈਸਲਿਆਂ ਅਤੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦੀ ਉਚਿੱਤਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਸਕੇ।

ਉੱਪਰ ਦਿੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰੇ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਬਜਟ ਦੇ ਅਨੇਕ ਉਦੇਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਦੇ ਕਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਘਰਸ਼ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਭ ਉਦੇਸ਼ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਆਪਸੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਨੂੰ ਸਮਝੋਤੇ ਦੁਆਰਾ ਸੁਲਝਾਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਨੋਟ

ਟਾਸਕ

ਬਜਟ ਨਿਰਮਾਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਚਰਨਾਂ ਦਾ ਉਲੇਖ ਕਰੋ।

19.3.2 ਬਜਟ ਦਾ ਬਦਲਦਾ ਸਰੂਪ (Changing Character Budgeting)

ਵਰਤਮਾਨ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਬਜਟ ਦੇ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਮੂਲ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੋਏ ਹਨ। ਲੇਕਿਨ, ਇਹ ਵਿਕਾਸ ਕੋਈ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਲੇਕਿਨ ਫਿਰ ਖੁਦ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰਿਵਰਤਨਾਂ ਉੱਤੇ ਅਨੇਕ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਰਾਜਨੀਤਕ ਵਿਵਸਥਾ, ਆਰਥਿਕ ਸਿਧਾਂਤ, ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ, ਲੇਖਾ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਲੋਕ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦਾ ਆਚਰਣ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਮ ਤੱਤਾਂ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵੀ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਨਿਮਨ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹਨ:

- (ਕ) ਦੋ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਸਰੂਪ ਖਰਚ ਵਿਚ ਵਾਧਾ
- (ਖ) 1930 ਦੀ ਮਹਾਨ ਆਰਥਿਕ ਮਹਾ ਮੰਦੀ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਰਾਜ ਅਤੇ ਰਾਜਕਸ਼ੀ ਨੀਤੀ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ
- (ਗ) ਦੂਜੇ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਦੇ ਬਾਅਦ ਲੋਕ ਖਰਚ ਵਿਚ ਅਤਿ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਾਧਾ
- (ਘ) ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰੀਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਅਤੇ ਪੂਰਨ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ
- (ਙ) ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਵਾਧੇ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ।

ਸਰਕਾਰੀ ਬਜਟ ਦੇ ਪਰੰਪਰਿਕ ਅਧਿਐਨ ਵਿੱਚ ਦੋ ਤੱਤਾਂ ਉੱਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ (ਕ) ਸਰਕਾਰੀ ਬਜਟ ਅਤੇ ਲੇਖਾ ਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਪੂਰਨ ਵੇਰਵਾ, ਅਤੇ (ਖ) ਵਿਧਾਇਕਾਂ ਅਤੇ ਆਡਿਟ ਦੇ ਕਿਰਿਆਕਲਾਪ। ਇਸ ਵਰਗ ਵਿੱਚ ਸਟੋਰਮ (Stourm) ਦੀ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਵਿਵਸਥਾ, ਡਯੂਰੇਲ (Durell) ਦੀ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸੰਸਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਅਤੇ ਵਿਲੋਬੀ (Willoughby) ਦੀ ਅਮਰੀਕੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਨੂੰ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। 1920 ਅਤੇ 1930 ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਬਜਟਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਮਨ ਵਿਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ-

- (ਕ) ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ;
- (ਖ) ਬਜਟ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਅਜੈਂਸੀਆਂ ਦੇ ਅਤੇ ਖਰਚ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਭਾਗਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸਬੰਧ, ਅਤੇ
- (ਗ) ਸਵੈ ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਅਤੇ ਕਾਰਜ ਪਾਲਿਕਾ ਅਤੇ ਵਿਧਾਇਕਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਅਤੇ ਕਾਰਜ ਪਾਲਿਕਾ ਦੀ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਾਖਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਅਧਿਕਾਰ ਸੌਂਪਣਾ।

ਕੋਨਸ ਦੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਆਮਦਨ ਲੇਖੇ ਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਅਧਿਐਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਬਜਟ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਸਮੂਹਿਕ ਆਰਥਿਕ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਦੋ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਘਟਨਾ ਸੀ, 1920 ਦੇ ਸਾਲ ਦੇ ਅਖੀਰੀ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰੀ ਯੋਜਨਾ ਦਾ ਅਪਣਾਇਆ ਜਾਣਾ। ਦੂਜੇ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਦੇ ਬਾਅਦ ਵਿਕਾਸ ਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਬਾਅਦ ਵਿਕਾਸ ਯੋਜਨਾ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ। ਇਸ ਕਾਰਣ ਬਜਟ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਵੇਂ ਮਸਲੇ ਆ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਦਯੋਗਿਕ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਬਜਟ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿੱਚ ਨਿਸ਼ਪਾਦਨ ਬਜਟ (Performance Budgeting) ਯੋਜਨਾਕਰਨ, ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਿੰਗ ਅਤੇ ਬਜਟਿੰਗ ਵਿਵਸਥਾ (PPBS) ਅਤੇ ਸਿਫਰ ਆਧਾਰ ਬਜਟ (Zero Base Budgeting) ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ।

ਪਰੰਪਰਿਕ ਬਜਟ ਵਿਚ ਨਿਮਨ ਗੱਲਾਂ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ-

- (i) **ਏਕਤਾ (Unity)**—ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸਭ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ (receipt) ਨੂੰ ਸਮੇਕਿਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਕ ਆਮ ਨਿਧੀ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਸਭ ਲੋਕ ਖਰਚ ਦੇ ਵਿੱਤ ਪੋਸ਼ਣ ਦੇ ਲਈ ਰੱਖਣਾ।
- (ii) **ਨਿਯਮਿਤਤਾ (Regularity)**—ਹਰ ਸਾਲ ਬਜਟ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ।
- (iii) **ਯਥਾਰਥਤਾ (Accuracy)**—ਠੋਸ ਵਿੱਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਲਈ ਬਜਟ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਦਾ ਸਹੀ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਬਜਟ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਬੁਝ ਕੇ ਨਾਂ ਤਾਂ ਘੱਟ ਦਿਖਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਵੱਧ। ਭਾਰਤੀਆ ਬਜਟ

ਨੋਟ

ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਆਮ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਸਵ ਅਨੁਮਾਨ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਕੇ ਦਿਖਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲੋਕ ਖਰਚ ਨੂੰ ਵਧਾ ਚੜ੍ਹਾਅ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗਲਤ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਤੱਕ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇ ਕਰ ਅਤੇ ਖਰਚ ਸਬੰਧੀ ਬਜਟ ਅਨੁਮਾਨ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋਣ।

- (iv) **ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ (Clarity)**—ਬਜਟ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਜਨਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਇਸ ਨੂੰ ਸਮਝ ਸਕਣ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰ ਸਕਣ।
- (v) **ਪ੍ਰਚਾਰ (Publicity)**—ਕਿਉਂਕਿ ਬਜਟ ਸਰਵਜਨਿਕ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾ ਸੂਚੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।
- (vi) **ਪਰਿਚਾਲਨ ਭਰਭੂਰਤਾ (Operational Adequacy)**—ਕਿਉਂਕਿ ਬਜਟ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦਾ ਯੰਤਰ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਪਰਿਚਾਲਨਯੋਗ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
- (vii) **ਉਤਰਦਾਇਤਵ (Accountability)**—ਰਾਜਸਵ ਅਤੇ ਖਰਚ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਦੀ ਵਿਧਾਇਕਾ ਦੁਆਰਾ ਸਵੀਕ੍ਰਿਤੀ।

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ

ਦੋ ਮਹਾਂਯੁੱਧਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਘਟਨਾ ਸੀ, 1920 ਦੇ ਦਸਕ ਦੇ ਅਖੀਰੀ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰੀ ਯੋਜਨਾ ਦਾ ਅਪਣਾਇਆ ਜਾਣਾ।

ਆਧੁਨਿਕ ਬਜਟ ਵਿਧਾਇਕਾ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਉੱਤਰਦਾਇ ਤਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਹੈ, ਨਾਲ ਹੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਯੋਜਨਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਤੱਤ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਬਜਟ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਨੀਤੀ ਨਿਰਧਾਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਯੰਤਰ ਵੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਬਜਟ ਨਿਮਨ ਤਿੰਨ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ-

- (ਕ) ਉੱਤਰਦਾਇਤਵ (Accountability)- ਬਜਟ ਦੇ ਇਸ ਪਹਿਲੂ ਉੱਤੇ ਲੋਕ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ, ਰਾਜਨੀਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰ ਅਤੇ ਲੇਖੇ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ। ਲੋਕ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਮੰਤਰਾ ਲਿਆਵਾਂ ਲੇਖਿਆਂ ਅਤੇ ਲੇਖ ਪਰੀਖਿਆ ਅਜੈਂਸਿਆਂ ਉੱਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਜਨੀਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਵਿਧਾਇਕਾ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਬੰਧਾਂ, ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਬਟਵਾਰੇ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਆਦਿ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲੇਖੇ ਵਿੱਚ ਆਡਿਟ, ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਲੇਖਾ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ।
- (ਖ) ਕਾਰਜ ਸਮਰੱਥਾ ਸਬੰਧੀ ਨਿਯੰਤਰਣ (Efficiency Control)- ਬਜਟ ਦੇ ਇਸ ਪਹਿਲੂ ਉੱਤੇ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰ, ਲੇਖਾ, ਲੋਕ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਬਟਵਾਰੇ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜ ਸਮਰੱਥਾ, ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਵੰਡ ਜਿਹੇ ਖੇਤਰ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਲਾਗਤ ਦੇ ਮਾਪ ਲੇਖੇ ਦਾ ਉਪਯੋਗ ਲੋਕ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹਨ। ਰਾਜਨੀਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੇ ਵਿਸ਼ੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਹਨ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਦਾਇਰਾ ਲੋਕ ਖਰਚ ਦੀ ਸੀਮਾ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀਕਰਨ।
- (ਗ) ਆਰਥਿਕ ਨਿਯੰਤਰਨ (Economic Control)- ਇਹ ਕੇਵਲ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਨੀਤੀ ਸਾਲਾਨਾ ਬਜਟ ਦਾ ਆਰਥਿਕ ਢਾਂਚਾ, ਕਰ ਅਤੇ ਖਰਚ ਭਾਰ ਅਤੇ ਵੰਡ ਸਬੰਧੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਬਜਟ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਰਾਜਨੀਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦਾ ਅੰਗ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆ ਦੇ ਲਈ ਆਰਥਿਕ ਨੀਤੀ ਦੇ ਯੰਤਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਤਿ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ।

19.4 ਬਜਟ ਸਿਧਾਂਤ (Budgetary Theory)

ਇਸ ਸਿਰਲੇਖ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਜਟ ਸੰਤੁਲਿਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਅਸੰਤੁਲਿਤ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਦੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ-

19.4.1 ਕਲਾਸੀਕਲ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ (Classical Viewpoint)—ਸੰਤੁਲਿਤ ਬਜਟ (Balanced Budget)

ਕਲਾਸੀਕਲ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬਜਟ ਦਾ ਸਾਰ ਹੈ ਰਾਜਸਵ ਅਤੇ ਖਰਚ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸੰਤੁਲਨ। ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਆਚਰਣ ਦੇ ਸਮਰੂਪਤਾ (analogy) ਉੱਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਰਚ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਉਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਖਰਚ ਨੂੰ ਆਮਦਨ ਦੀ ਸੀਮਾ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਰੱਖੇ। ਐਭਮ ਸਮਿਥ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, “ਹਰੇਕ ਸੀਮਿਤ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਆਚਰਨ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੀ ਸਮਝਦਾਰੀ ਹੈ ਉਹ ਇਕ ਵੱਡੇ ਰਾਜ

ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਮੂਰਖਤਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।”¹ ਯੁੱਧ ਜਿਹੀ ਸੰਕਟਕਾਲੀਨ ਸਥਿਤੀ ਹੀ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਝਗੜਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਠਾਰਵੀਂ ਅਤੇ ਉਨਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਚਿੰਤਨ ਨੂੰ ਇਸੀ ਧਾਰਨਾ ਨੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ। ਬੇਸਟੇਬਲ ਨੇ ਨਿਮਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ-

ਨੋਟ

“ਆਮ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿੱਤੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਪੱਖਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸੰਤੁਲਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਆਮਦਨ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਖਰਚ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ-- ਕਰ ਰਾਜਸਵ ਨੂੰ ਉਨਾ ਹੀ ਵਸੂਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿੰਨਾ ਖਰਚ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਦੇ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।”

ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਘਾਟੇ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦੇ ਲਈ ਬੇਸਟੇਬਲ ਨੇ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਮਾਮੂਲੀ ਅਤਿਰੇਕ (Surplus) ਦਾ ਮਕਸਦ ਰੱਖਦਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਐਸਾ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਸੰਤੁਲਿਤ ਬਜਟ ਦੇ ਮਕਸਦ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਨਤੀਜਾ ਹੋਵੇਗਾ ਫਜ਼ੂਲ ਖਰਚ ਜਿਸ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਰੁਕ ਜਾਵੇਗੀ ਅਤੇ ਅੰਤ ਤੌਰ ਤੇ ਵਿੱਤੀ ਸਰਵਨਾਸ਼ ਦੀ ਵੱਲ ਕਦਮ ਵਧੇਗਾ। ਫਰਾਂਸ ਵਿੱਚ ਐਭਮ ਸਮਿਥ ਨੂੰ ਲੋਕਪ੍ਰਿਯ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰੀ ਜੇ.ਬੀ.ਸੇ. (J.B.Say) ਵੀ ਅਸੰਤੁਲਿਤ ਬਜਟ ਦੇ ਉੱਨੇ ਹੀ ਕੱਟੜ ਵਿਰੋਧੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਫਜ਼ੂਲ ਖਰਚੀ (Wasteful) ਲੋਕ ਖਰਚ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਘਾਟਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲੁੱਟਣ ਨੂੰ ਸੰਤੁਲਿਤ ਬਜਟ ਨੂੰ ਵਿੱਤੀ ਸਥਿਰਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਮੰਨਿਆ। ਨਾਲ ਹੀ, ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਐਸਾ ਬਜਟ ਨਿੱਜੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਸੰਤੁਲਿਤ ਬਜਟ ਐਸਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਆਯੋਗ ਹੈ।

ਕਲਾਸੀਕਲ ਆਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਸੰਤੁਲਿਤ ਬਜਟ ਸਿਧਾਂਤ ਪੂਰਨ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਤ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਸੀ ਕਿ ਪੂਰਨ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਆਮ ਸਥਿਤੀ ਹੈ। ਪੂਰਨ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਬਜਟ ਘਾਟੇ ਦੇ ਲਈ ਵਿੱਤ ਲੋਕ ਉਧਾਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਨਿੱਜੀ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਤੋਂ ਹਟਾ ਕੇ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਸਰਵਜਨਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲਗਾਉਣਾ, ਸੰਪੂਰਨ ਕਲਾਸੀਕਲ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੀ ਇਹੀ ਮਾਨਤਾ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਸਰਵਜਨਿਕ ਉਪਯੋਗ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਤਪਾਦਕ ਉਪਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੂਸਰਾ ਤਰਕ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਘਾਟੇ ਦੀ ਵਿੱਤ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਦੁਖਦਾਇਕ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਬਜਟ ਘਾਟਾ ਉੱਤਰਦਾਇਤਵ ਗੀਣਤਾ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਹਿਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਸੰਤੁਲਿਤ ਬਜਟ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਲੋਕ ਖਰਚ ਦਾ ਅਨਾਵਾਸਕ ਵਿਸਤਾਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਤੀਜੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਲਾਸੀਕਲ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਲੋਕ ਖਰਚ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਆਧੁਨਿਕ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹੈ। ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਕਾਰਨ ਲੋਕ ਖਰਚ ਦੇ ਲਈ ਹੋਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿੱਤ ਜੁਟਾਉਣਾ ਔਖਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਰਜ਼ ਉੱਤੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਵਿਆਜ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਲੇਕਿਨ ਫਿਰ ਵੀ ਮੂਲਧਨ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਦੇ ਲਈ ਇਲਾਵਾ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਸੰਤੁਲਿਤ ਬਜਟ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦਾ ਸਮਾਪਤ ਕਰਨਾ ਬਜਟ ਨੀਤੀ ਦਾ ਮਕਸਦ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਬਜਟ ਸਬੰਧੀ ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਕਿਸੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਲੇਕਿਨ ਕੇਨਿਸਿਅਨ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਨੇ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸੰਤੁਲਿਤ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਆਰਥਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਅਣਚਾਹੇ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਵੱਡੇ ਪੈਮਾਨੇ ਉੱਤੇ ਮੌਜੂਦ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਪੂਰਨ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਲਈ ਮੁਦਰਾ ਸਬੰਧੀ ਨੀਤੀ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਾਮਯਾਬ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਬਜਟ ਨੀਤੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲੈਣੀ ਪਵੇਗੀ ਅਤੇ ਤਦ ਸੰਤੁਲਿਤ ਬਜਟ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਕੋਈ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਤੁਲਿਤ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਖਰਚ ਲੋਕ ਰਾਜਸਵ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਡਾਲਟਨ² (Dalton) ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਇਥੇ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਾਰੰਭਿਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉੱਠਦੇ ਹਨ। (i) ਲੋਕ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਕੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? (ii) ਰਾਜਸਵ ਵਿੱਚ ਕੀ ਕੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? (iii) ਕਿਸ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਬਜਟ ਨੂੰ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?

ਲੋਕ ਖਰਚ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਡਾਲਟਨ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਸਭ ਭੁਗਤਾਨਾਂ ਨੂੰ ਅਲੱਗ ਅਲੱਗ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੋਕ ਨਿਰਮਾਣ (Public works) ਉੱਤੇ ਖਰਚ ਜਿਸ ਦਾ ਵਿੱਤ ਪੋਸ਼ਣ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਬਜਟ ਦਾ ਚਾਲੂ ਬਜਟ (Current Budget) ਅਤੇ ਪੂੰਜੀ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਵਿਭਾਜਨ ਕਠਿਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਡਾਲਟਨ ਦੇ ਕਹਿਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਿਰਫ ਚਾਲੂ ਬਜਟ ਨੂੰ ਸੰਤੁਲਿਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

1 “What is prudence in the conduct of every private. Family can scarcely be folly in that of a great kingdom”.
— Adam Smith, *Wealth of Nations*..

2. We may defined a budget as being balanced if during the accounting period there is no increase in the net dead weight public debt”
—Ibid PP 302-3

ਨੋਟ ਰਾਜਸਵ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਠਿਨਾਈ ਹੈ। ਕਰ ਰਾਜਸਵ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨਾ ਹੀ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਸਭ ਪੂੰਜੀਗਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵੱਖ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਰਵਜਨਿਕ ਪੂੰਜੀਗਤ ਸੰਪੱਤੀ (Public capital assets) ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਮ੍ਰਿਤਕ ਭਾਰ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ (dead weight public debt) ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੰਤੁਲਿਤ ਬਜਟ ਦੀ ਨਿਮਨ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਕੀਤੀ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਤੁਲਿਤ ਬਜਟ ਕਹਾਂਗੇ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਲੇਖਾ ਸਮਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁੱਧ ਮ੍ਰਿਤਕ ਭਾਰ ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਨੇਕ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਕੁਝ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਬਜਟ ਨੂੰ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਚਾਲੂ ਜਾਂ ਰਾਜਸਵ ਬਜਟ (Current or revenue buget) ਅਤੇ ਪੂੰਜੀ ਜਾਂ ਉਚਿਤਤਾ ਬਜਟ (Capital or investment Budget) ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ (Receipt) ਪੱਖ ਅਤੇ ਖਰਚ (Expenditure) ਪੱਖ ਹਨ। ਹੇਠਾਂ ਦੋਵਾਂ ਬਜਟਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਤੇ ਖਰਚ ਪੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਵੱਖ ਵੱਖ ਮਦਾਂ ਨੂੰ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ-

ਰਾਜਸਵ ਬਜਟ (Revenue Budget)

ਰਾਜਸਵ (Revenue)	ਖਰਚ (Expenditure)
1. ਕਰ ਰਾਜਸਵ	1. ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਚਾਲੂ ਖਰੀਦ
2. ਗੈਰ ਕਰ ਰਾਜਸਵ	2. ਵਿਆਜ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ
(ਕ) ਲੋਕ ਉਦਮਾ ਦੇ ਲਾਭ	3. ਲੋਕ ਉਦਮਾਂ ਨੂੰ ਸਬਸਿਡੀ ਅਤੇ ਹਸਤਾਂਤਰਣ ਭੁਗਤਾਨ
(ਖ) ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਫੀਸ	4. ਪੂੰਜੀ ਉਪਯੋਗ ਖਰਚ
(ਗ) ਜੁਰਮਾਨਾ ਅਤੇ ਜਬਤੀ	5. ਦੂਜੇ
(ਘ) ਸਰਕਾਰੀ ਸੰਪੱਤੀ ਦੀ ਵਿਕਰੀ	
(ਙ) ਦੂਜੇ	

ਰਾਜਸਵ-ਖਰਚ=ਨਿਰਬਲ ਚਾਲੂ ਵਾਧਾ ਜਾਂ ਘਾਟਾ=ਨਿਰਬਲ ਬਚਤ ਜਾਂ ਘਾਟਾ

ਪੂੰਜੀ ਬਜਟ (Revenue Budget)

ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ (Receipts)	ਖਰਚ (Expenditure)
1. ਚਾਲੂ ਰਾਜਸਵ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵਾਧਾ	1. ਭੌਤਿਕ ਨਿਵੇਸ਼
2. ਪੂੰਜੀ ਉਦਯੋਗ ਭੱਤਾ	2. ਮੌਜੂਦਾ ਪਰਿਸੰਪਤੀ ਦੀ ਖਰੀਦ
3. ਖਰਚਿਆਂ ਆਦਿ ਮਗਰੋਂ ਕਰਜ਼ (Net Borrowing)	3. ਖਰਚਿਆਂ ਆਦਿ ਮਗਰੋਂ ਉਧਾਰ (Net loans)
4. ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਅਨੁਦਾਨ	

ਨੋਟਸ

ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ-ਖਰਚ = ਨਕਦ ਬਾਕੀ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ।

ਪੂੰਜੀ ਉਪਭੋਗ ਭੱਤਾ (Capital Consumption Allowance) ਭੌਤਿਕ ਪੂੰਜੀ ਦੇ ਮੁੱਲ ਘਾਟ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਅਪ੍ਰਚਲਨ (obsolescence) ਅਤੇ ਘਿਸਾਵਟ (depreciation) ਦੇ ਪਰਿਣਾਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਰਾਜਸਵ ਬਜਟ ਦੇ ਲਈ ਖਰਚ ਹੈ, ਤਾਂ ਪੂੰਜੀ ਬਜਟ ਦੇ ਲਈ ਆਮਦਨ। ਕਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਮਦ ਨੂੰ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਇਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸੰਤੁਲਿਤ ਬਜਟ ਦੇ ਨਿਮਨ ਅਰਥ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ-

(i) ਰਾਜਸਵ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਰਾਜਸਵ ਦਾ ਖਰਚ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਣਾ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਨਾ ਤਾਂ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਘਾਟਾ। ਜੇਕਰ ਖਰਚ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਰਾਜਸਵ ਅਤਿਰੇਕ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬਜਟ (Surplus Budget) ਕਿਹਾ

1. "N. Dalton, principles of public Finance, 1947, P.301 — Adam Smith, Wealth of Nations

ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਰਾਜਸਵ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿਚ ਖਰਚ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਣ ਉੱਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਘਾਟੇ ਦਾ ਬਜਟ (Deficit debt) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਤੁਲਿਤ ਬਜਟ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਨਿਧੀਕ ਕਰਜ਼ (funded debt) ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। (ਨਿਧੀਕ ਕਰਜ਼ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਕ ਸਾਲ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।)

ਨੋਟ

(ii) ਸੰਤੁਲਿਤ ਬਜਟ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਦੂਜੀ ਧਾਰਨਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਚਾਲੂ ਖਰਚ ਦਾ ਵਿੱਤ ਪੋਸ਼ਣ ਚਾਲੂ ਰਾਜਸਵ (ਕਰ ਰਾਜਸਵ+ਗੈਰ ਰਾਜਸਵ) ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀ ਬਜਟ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

(iii) ਸੰਤੁਲਿਤ ਬਜਟ ਦੀ ਤੀਜੀ ਧਾਰਨਾ ਉਹ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਸਮਗ੍ਰ ਸੰਤੁਲਨ (overall balance) ਦੀ ਗੱਲ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਐਸੇ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵਿੱਚ ਰਾਜਸਵ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀ ਬਜਟਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਜਸਵ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀ ਬਜਟਾਂ ਵਿੱਚ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਸੰਤੁਲਨ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਐਸੇ ਹੀ ਸੰਤੁਲਨ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਦੀ ਤਾਲਿਕਾ ਵਿਚ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੰਤੁਲਿਤ ਬਜਟ ਦੀ ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜਸਵ ਬਜਟ ਵਿਚ ਅਤਿਰੇਕ ਜਾਂ ਘਾਟਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਐਸਾ ਅਤਿਰੇਕ ਜਾਂ ਘਾਟਾ ਪੂੰਜੀ ਬਜਟ ਵਿਚ ਹਸਤਾਂਤਰਿਤ (transfere) ਹੋ ਜਾਏਗਾ।

ਸਮਗ੍ਰ ਬਜਟ ਸੰਤੁਲਨ

ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ (Receipts)	ਖਰਚ (Expenditure)
A. ਰਾਜਸਵ (ਕਰ ਅਤੇ ਗੈਰ ਕਰ)	D. ਵਾਸਤਵਿਕ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਪਰਿਸੰਪੱਤੀ ਦਾ ਅਰਜਨ (ਨਕਦ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ)
B. ਖਰਚਿਆਂ ਸਮੇਤ (Net borrowing)	E. ਨਕਦ ਵਿਚ ਵਾਧਾ (+) ਜਾਂ ਕਮੀ (-)
C. ਚਾਲੂ ਖਰਚ	

$$\text{ਸੰਤੁਲਨ } A+B= C+D+E$$

ਹੁਣ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਲਈਏ। ਪਰੰਪਰਿਕ ਧਾਰਨਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਸਾਲ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਸੰਤੁਲਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਡਾਲਟਨ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਲਾਨਾ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹ ਸਰਵ ਵਿਆਪਕ ਸਹੀ ਅਵਧੀ ਹੈ। ਵਾਈਨਰ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ “ਆਰਥਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਉੱਤੇ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤੇ ਬਿਨਾਂ ਬਜਟ ਵਿਚ ਸਾਲਾਨਾ ਸੰਤੁਲਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨਾ ਇਕ ਭੁਲੇਖਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਹਰ ਸਾਲ ਸੰਤੁਲਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਤਾਂ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਜਾਂ ਹਰ ਹਫ਼ਤੇ ਜਾਂ ਹਰ ਘੰਟੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ? ਆਰਥਿਕ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਬਜਟ ਵਿਚ ਚੱਕਰੀ ਸੰਤੁਲਨ (cyclical balance) ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਪਾਰ ਚੱਕਰ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨ ਅਵਧੀ ਨੂੰ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਅਵਧੀ ਵਿੱਚ ਕੁਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਬਜਟ ਨੂੰ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਵਪਾਰ ਚੱਕਰ ਦੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਅਤਿਰੇਕ ਅਤੇ ਮੰਦੀ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਘਾਟਾ।

19.4.2 ਆਧੁਨਿਕ ਧਾਰਨਾ- ਅਸੰਤੁਲਿਤ ਬਜਟ

ਸੰਤੁਲਿਤ ਬਜਟ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਦੀ ਚਮਕ ਉਸ ਸਮੇਂ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਵੱਡੇ ਪੈਮਾਨੇ ਉੱਤੇ ਅਣਇੱਛੁਕ ਬੇਰੋਜ਼ਗਾਰੀ ਮੌਜੂਦ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕੇਨਸ, ਹਾਨਸੇਨ ਬੇਵਰੀਜ਼, ਡਾਲਟਨ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਬਜਟ ਨੀਤੀ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਪੂਰਨ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕਲਾਸੀਕਲ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪੂਰਨ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਲਈ ਬਜਟ ਨੀਤੀ ਦੇ ਉਪਯੋਗ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।

ਕਲਾਸੀਕਲ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੇ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸਰਵਜਨਿਕ ਬਚਤ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਦੋ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਫਰਕ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇ। ਕਲਾਸੀਕਲ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਪੂਰਨ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੰਪੂਰਨ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਉਪਭੋਗ ਅਤੇ ਉਚਿਤਤਾ ਉੱਤੇ ਫਿਰ ਤੋਂ ਖਰਚ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਚਤ ਖੁਦ ਤੌਰ ਤੇ ਉਚਿਤਤਾ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਆਯੋਜਿਤ ਬਚਤ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਯੋਜਿਤ ਉਚਿਤਤਾ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਐਸੀ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿਚ ਸਭ ਸਰਕਾਰੀ

1 “There is no special virtue in a year, though this is the most usual period.”

—Dalton, op. cit., p. 303.

2 “It is a mouldy fallacy that regardless of circumstances, the government must balance its budget in each year why not in each month or week or hour?”

ਨੋਟ ਰਾਜਸਵ ਕਰ ਅਤੇ ਕਰਜ਼-ਨਿੱਜੀ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਮੀ ਉਪਭੋਗ ਜਾਂ ਉਚਿਤਤਾ ਵਿੱਚ ਕਟੌਤੀ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਲੋਕ ਖਰਚ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਨਾਲ ਸਮਗ੍ਰ ਮੰਗ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਾਧਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

ਕੋਨਸੀਅਰ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਬਚਤ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਅਲਗ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਨਾ ਤਾਂ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਖੁਦ ਪੂਰਨ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਬਚਤ ਖੁਦ ਆਯੋਜਿਤ ਉਚਿਤਤਾ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਘਾਟਾ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਬਜਟ ਘਾਟਾ ਸਮਗ੍ਰ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਇਕ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਯਤਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੇਖਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਕਿ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਸਭ ਖੇਤਰਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਰਚ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਮਿਲ ਸਕੇ।

ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਘਾਟਾ ਅਸੰਤੁਲਿਤ ਬਜਟ ਦਾ ਇਕ ਰੂਪ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਰੂਪ ਹੈ ਬਜਟ ਵਿਚ ਅਤਿਰੇਕ (Surplus) ਕੋਨਸ, ਹਾਨੇਸਨ, ਬੇਵਰੀਜ਼ ਡਾਲਟਨ ਆਦਿ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆ ਦਾ ਇਹ ਮੱਤ ਹੈ ਕਿ ਪੂਰਨ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਬਜਟ ਨੀਤੀ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਲਈ ਬਜਟ ਵਿਚ ਘਾਟੇ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

19.4.3 ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਬਜਟ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ

ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਬਜਟ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਉਦਯੋਗਿਕ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਭਿੰਨ ਹੈ। ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਬਜਟ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਸਮਗ੍ਰ ਮੰਗ ਦੇ ਸਹੀ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਕੰਮ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਵਪਾਰ ਚੱਕਰੀਆ ਉਤਾਰ ਚੜਾਅ ਨੂੰ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਚੱਕਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਫਿਰ ਵੀ ਚਿਰਕਾਲੀਨ (Chronic) ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਸੰਰਚਨਾਤਮਕ ਅੜਿੱਕੇ ਦਾ ਪਰਿਣਾਮ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸਦਾ ਹੱਲ ਸਮਗ੍ਰ ਅੰਗ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਪੂੰਜੀ ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਉਚਿਤਤਾ ਦੇ ਪੱਧਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਬਜਟ ਵਿਕਾਸ ਯੋਜਨਾ ਦਾ ਇਕ ਅਭਿੰਨ ਅੰਗ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਮੁਦਰਾ ਸਬੰਧੀ ਨੀਤੀ ਦੀ ਅਪੇਖਿਆ ਬਜਟ ਨੀਤੀ (ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਨੀਤੀ) ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿੱਤ ਬਾਜ਼ਾਰ ਜਾਂ ਤਾਂ ਅਨੁਪਸਥਿਤ ਹਨ ਜਾਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਕਸਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਮੁਦਰਾ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਇਸ ਲਈ ਮੁਦਰਾ ਸਬੰਧੀ ਨੀਤੀ ਦੀ ਕਾਰਜ ਸਰਮਥਾ ਘੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਵੱਲ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਉ ਅਤੇ ਭੁਗਤਾਨ ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵੀ ਕਾਫੀ ਗੰਭੀਰ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਮਸਲਿਆ ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁਦਰਾ ਸਬੰਧੀ ਨੀਤੀ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਬਜਟ ਨੀਤੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਾਬਤ ਹੋਵੇਗੀ।

ਬਜਟ ਨੀਤੀ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਹੁਣ ਇਸ ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਵਿਕਾਸ ਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਨੀਤੀ ਕਿਵੇਂ ਰਹੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਐਸੇ ਨਿਯਮ ਬਣਾਏ ਗਏ ਜਿਸਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਬਜਟ ਦਾ ਸੰਤੁਲਿਤ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਐਸੇ ਨਿਯਮ ਕਮਜ਼ੋਰ ਆਰਥਿਕ ਤਰਕਾ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹਨ। ਜ਼ਰੂਰਤ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਹੈ ਕਿ ਬਜਟ ਦਾ ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਉ ਲੋਕ ਕਰਜ਼, ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਦੇ ਮਕਸਦਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮੇਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਕਸਦਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਲਈ ਬਜਟ ਦਾ ਸੰਤੁਲਿਤ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਨੁਭਵ ਵੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣ ਅਤਿਅਧਿਕ ਕਠਿਨ ਕਾਰਜ ਹੈ। ਇਕ ਕਠਿਨਾਈ ਦਾ ਸਬੰਧ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਹੈ ਕਿ ਬਜਟ ਸੰਤੁਲਨ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ? ਲੋਕ ਉਦਮਾ ਦੇ ਲੇਖਿਆਂ ਨੂੰ ਬਜਟ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਨਹੀਂ? ਫਿਰ ਬਜਟ ਦਾ ਕਿਸ ਅਵਧੀ ਵਿੱਚ ਸੰਤੁਲਿਤ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਹਰ ਸਾਲ ਜਾਂ ਵਪਾਰ ਚੱਕਰ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਜਾਂ ਦੂਜੀ ਕਿਸੀ ਅਵਧੀ ਵਿੱਚ?

ਜੇਕਰ ਬਜਟ ਸੰਤੁਲਿਤ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਘਾਟਾ ਹੋਣ ਦੀ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਇਹੋ ਹੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇਹ ਉੱਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਬਜਟ ਘਾਟੇ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾਰੀ ਪੂਰਨ ਘਾਟਾ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਉੱਤਰ ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਹਰੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸਨੀਯਤਾ ਨਿੱਜੀ ਉਚਿਤਤਾ ਦਾ ਵਾਧਾ ਅਤੇ ਸਫੀਤੀ ਦੇ ਕੰਟਰੋਲ ਜਿਵੇਂ ਸਮੂਹਿਕ ਆਰਥਿਕ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਬਜਟ ਘਾਟੇ ਦਾ ਮੇਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਵਿੱਤ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਇਸਦੇ ਘਟਕਾਂ (Components) ਵਿੱਚ ਵਿਭਾਜਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਿਭਾਜਨ ਦਾ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਹੈ ਕਿ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸਭ ਉਚਿਤਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀਆ ਦੀ ਬਚਤ ਦੇ ਯੋਗ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

- (1) ਸਰਵਜਨਿਕ ਵਿਨਿਯੋਗ + ਨਿੱਜੀ ਵਿਨਿਯੋਗ = ਸਰਵਜਨਿਕ ਬਚਤ + ਨਿੱਜੀ ਬਚਤ + ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਬਚਤ
- (2) ਬਚਤ ਘਾਟਾ = ਸਰਵਜਨਿਕ ਵਿਨਿਯੋਗ - ਸਰਵਜਨਿਕ ਬਚਤ

- (3) ਨਿੱਜੀ ਵਾਧ = ਨਿੱਜੀ ਬਚਤ-ਨਿੱਜੀ ਉਚਿਤਤਾ;
- (4) ਚਾਲੂ ਲੇਖਾ ਘਾਟਾ = ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਬਚਤ;
- (5) ਬਜਟ ਘਾਟਾ = ਨਿੱਜੀ ਵਾਧਾ + ਬਚਤ ਦਾ ਚਾਲੂ ਘਾਟਾ।

ਨੋਟ

ਵਿਦੇਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਬਚਤ ਤੋਂ ਮਤਲਬ ਵਿਦੇਸ਼ੀਆ ਦੀ ਘਰੇਲੂ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਸੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਖਰਚ ਦਾ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਇਹੀ ਅੰਤਰ ਭੁਗਤਾਨ ਬਾਕੀ ਦੇ ਚਾਲੂ ਘਾਟੇ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਿੱਜੀ ਬਚਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਸਮਝ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਤੋਂ ਕਰਾਂ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਉਪਭੋਗ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਰਜਿਵਨ ਬਚਤ, ਸਰਵਜਨਿਕ ਚਾਲੂ ਰਾਜਸਵ ਅਤੇ ਸਰਵਜਨਿਕ ਚਾਲੂ ਖਰਚ ਦਾ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਰਵਜਨਿਕ ਬਚਤ ਦੇ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਬਜਟ ਘਾਟਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਮਝਦਾਰੀ ਪੂਰਨ ਬਜਟ ਘਾਟਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੱਤਾਂ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰੇਗਾ ਉਹ ਹਨ ਨਿੱਜੀ ਬਚਤ ਦੀ ਪੱਧਰ, ਨਿੱਜੀ ਉਚਿਤਤਾ ਦੀ ਲੋੜੀਂਦੀ ਪੱਧਰ ਅਤੇ ਚਾਲੂ ਲੇਖਾ ਘਾਟੇ ਦੀ ਲੋੜੀਂਦੀ ਪੱਧਰ, ਨਿਰਯਾਤ ਮੁਦਰਾ ਦੀ ਵਾਸਤਵਿਕ ਮੰਗ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਵਿੱਤੀ ਬਚਤ ਦੀ ਦਰ ਜਿੰਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਵੇਗੀ ਬਜਟ ਦਾ ਘਾਟਾ ਉਨਾ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਉੱਚੀ ਦਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਬਜਟ ਦਾ ਘਾਟਾ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਨਿਰਯਾਤ ਅਤੇ ਮੁਦਰਾ ਦੀ ਮੰਗ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧੇਗੀ। ਹੌਲੀ ਗਤੀ ਨਾਲ ਵਿਕਸਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਬਜਟ ਘਾਟੇ ਦਾ ਵਿਵੇਕਪੂਰਨ ਪੱਧਰ (prudent level) ਨਿਮਨ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਵਿੱਤੀ ਬਚਤ ਦੀ ਪੱਧਰ ਨੀਵੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਨਿਰਯਾਤ ਘੱਟ ਰਹੇਗਾ।

ਟਾਸਕ

ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਬਜਟ ਦੀ ਕੀ ਭੂਮਿਕਾ ਹੈ?

ਸਵੈ-ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਬਹੁ-ਵਿਲਕਪੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Multiple Choice Questions)

6. ਬਜਟ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਨੂੰ ਕੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ?

(ਅ) ਸੂਚੀ ਕਰਨ	(ਬ) ਵਰਗੀਕਰਨ
(ਸ) ਏਕੀਕਰਨ	(ਦ) ਉੱਪਰਲੇ ਸਭ
7. ਮਹਾਨ ਆਰਥਿਕ ਮੰਦੀ ਕਦੋਂ ਹੋਈ ਸੀ?

(ਅ) 1948	(ਬ) 1930
(ਸ) 1936	(ਦ) 1830
8. ਐਡਮ ਸਮਿਥ ਨੂੰ ਲੋਕਪ੍ਰਿਯ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰੀ ਕੌਣ ਸੀ?

(ਅ) ਮਾਰਸ਼ਲ	(ਕ) ਕੋਨਸ
(ਸ) ਜੇ. ਬੀ.ਸੇ.	(ਦ) ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ

19.5 ਬਜਟ ਵਰਗੀਕਰਨ (Budgetary Classification)

ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਬਜਟ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਜਟ ਸਬੰਧੀ ਲੋਕ ਖਰਚ ਅਤੇ ਅਤੇ ਰਾਜਸਵ ਦੇ ਆਂਕੜਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਵਸਥਿਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਾ ਆਰਥਿਕ ਮਹੱਤਵ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੇ ਲਈ ਬਜਟ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

19.5.1 ਬਜਟ ਵਰਗੀਕਰਨ ਦੇ ਕਿਸਮ

ਬਜਟ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ ਕਈ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਵਰਗੀਕਰਨ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਤੱਕ

- ਨੋਟ
- (ਕ) ਕਿਰਿਆਤਮਕ ਵਰਗੀਕਰਨ (Functional Classification)
 - (ਖ) ਸੰਗਠਨਾਤਮਕ ਵਰਗੀਕਰਨ (Organisational Classification)
 - (ਗ) ਵਿਸ਼ਾ ਸਬੰਧੀ ਵਰਗੀਕਰਨ (Object Classification)
 - (ਘ) ਆਰਥਿਕ ਵਰਗੀਕਰਨ (Economic Classification)
 - (ਙ) ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਤੇ ਕੰਮਕਾਜ ਵਰਗੀਕਰਨ (Programme and Performance Classification)

(ਕ) ਕਿਰਿਆਤਮਕ ਵਰਗੀਕਰਨ

ਬਜਟ ਦੀ ਵਿਧਾਇਕਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਵੀਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਲਈ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਤ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਲਈ ਇਹ ਦੇਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁਦਰਾ ਦਾ ਬਟਵਾਰਾ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਇਛਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ ਅਸਾਨ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਬਜਟ ਦਾ ਖਰਚ ਪੱਖ ਹੈ। ਰਾਜਸਵ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਇਹ ਗੱਲ ਉੱਤੇ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰ ਦੇ ਭਾਰ ਦਾ ਵੰਡ ਸਮਾਜਿਕ ਨਿਆਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਵੇ। ਬਜਟ ਦੇ ਇਹ ਉਦੇਸ਼ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੂਰੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਲੋਕ ਖਰਚ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਰਿਆਤਮਕ ਵਰਗੀਕਰਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਰਗੀਕਰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਉਦਾਹਰਣ ਹੇਠਾਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

- (1) ਆਮ ਲੋਕ ਸੇਵਾਵਾਂ (ਪ੍ਰਤਿਰੱਖਿਆ, ਨਿਆਂ, ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਆਮ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ);
- (2) ਸਮੁਦਾਇਕ ਸੇਵਾਵਾਂ (ਸੜਕ ਅਤੇ ਪੁਲ, ਸਫਾਈ ਆਦਿ)
- (3) ਸਮਾਜਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ (ਸਿੱਖਿਆ, ਸਿਹਤ, ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਦੂਜੇ)
- (4) ਆਰਥਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ (ਖੇਤੀਬਾੜੀ, ਖੁਦਾਈ, ਨਿਰਮਾਣ ਬਿਜਲੀ, ਆਵਾਜਾਹੀ ਸੰਚਾਰ ਆਦਿ)

ਲੋਕ ਖਰਚ ਦੀ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਜਸਵ ਦਾ ਵੀ ਵਰਗੀਕਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਤੱਕ (ਕ) ਕਰ ਰਾਜਸਵ (ਆਮਦਨ ਕਰ ਨਿਰਮਕਰ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਆਦਿ) ਅਤੇ (ਖ) ਗੈਰ ਕਰ ਰਾਜਸਵ।

ਕਿਰਿਆਤਮਕ ਵਰਗੀਕਰਨ ਆਮ ਲੈਣ ਦੇਣ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਵਰਗੀਕਰਨ ਹੈ। ਇਸ ਵਰਗੀਕਰਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਇਹ ਦੇਖਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਸਰਵਉੱਤਮ ਲਾਭ ਦੇ ਲਈ ਖਰਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਗੀਕਰਨ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਉਪਯੋਗੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕ ਖਰਚ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਤੇ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਦੱਤ ਆਧਾਰਭੂਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(ਖ) ਸੰਗਠਨਾਤਮਕ ਵਰਗੀਕਰਨ

ਇਸ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸੰਗਠਨਾਤਮਕ ਇਕਾਈਆਂ (ਜਿਵੇਂ ਵਿਭਾਗੀ ਮੰਤਰਾਲਿਆ) ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬਜਟ ਨੂੰ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਕਾਈਆਂ ਹੀ ਸਰਕਾਰ “ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਇਕਾਈਆਂ” (doers) ਕਹਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਹੀ ਬਜਟ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਵੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਅਨੁਦਾਨ ਮੰਗ (Demands for Grants) ਨੂੰ ਸੰਸਦ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮੰਤਰਾਲਿਆ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲੋਕ ਖਰਚ ਦਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ ਕਾਫੀ ਆਸਾਨ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਰਾਜਸਵ ਪੱਖ ਕਠਿਨਾਈਆ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

(ਸ) ਵਿਸ਼ਾ ਸਬੰਧੀ ਵਰਗੀਕਰਨ

ਲੋਕ ਖਰਚ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ ਖਰਚ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਏਜੰਸੀਆਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੰਗਠਨਾਤਮਕ ਏਜੰਸੀ ਵਰਗੀਕਰਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ਾ ਵੀ ਜੋੜੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਵਰਕਰੈਂਡ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਸ਼ਾ ਅਨੁਸਾਰ ਵਰਗੀਕਰਨ ਉਸ ਯੁੱਗ ਦੀ ਦੇਣ ਹੈ ਜਦੋਂ ਵਿਧਾਇਕਾਂ ਅਤੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕਾਂ ਉੱਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਘਾਟ ਸੀ। ਇਸ ਵਰਗੀਕਰਨ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਬਜਟ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਲੇਖਾ ਪੱਧਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕਿ ਗਬਨ (defalcation) ਉੱਤੇ ਰੋਕ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਲੋਕ ਖਰਚ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਇਸ ਵਰਗੀਕਰਨ ਦਾ ਹੇਠਾਂ ਇੱਕ ਉਦਾਹਰਣ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

- 1. ਸੰਸਥਾ ਹਾਨੀਪੂਰਤੀ
 - ਪੂਰਨ ਕਾਲਿਕ ਸਥਾਈ ਸਥਾਨ

- ਦੂਜੇ ਸਥਾਨ
 - ਦੂਜੀ ਸੰਸਥਾ ਹਾਨੀ ਪੂਰਤੀ
2. ਸੰਸਥਾ ਲਾਭ
- ਵਿਅਕਤੀਆ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਅਤੇ ਵਾਹਨ
 - ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਵਾਹਨ
 - ਸੰਚਾਰ ਉਪਯੋਗਿਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਟੈਕਸ
 - ਛਪਾਈ ਅਤੇ ਪੁਨਰ ਉਤਪਾਦਨ
3. ਦੂਜੀ ਸੇਵਾਵਾਂ
- ਆਪੂਰਤੀ ਅਤੇ ਸਮੱਗਰੀ
 - ਸਾਜ-ਸਾਮਾਨ
 - ਅਨੁਦਾਨ ਸਬਸਿਡੀ ਅਤੇ ਦਾਨ
 - ਬੀਮਾ ਆਦਿ
4. ਪ੍ਰਤਿਮੂਰਤੀ ਮਦ
- ਕੁਲ ਖਰਚ

ਨੋਟ

ਜਿਵੇਂ ਉੱਤੇ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਰਗੀਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਏਜੰਸੀ ਜਾਂ ਸੰਗਠਨਾਤਮਕ ਵਰਗੀਕਰਨ ਦਾ ਉਪਯੋਗ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਧਾਇਕਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਵੱਤੀ ਫਰਜ਼ ਹੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਗੀਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਹਨ।

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ

ਲੋਕ ਖਰਚ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ ਖਰਚ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਏਜੰਸੀਆਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੰਗਠਨਾਤਮਕ ਜਾਂ ਏਜੰਸੀ ਵਰਗੀਕਰਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(ਘ) ਆਰਥਿਕ ਵਰਗੀਕਰਨ

ਇਹ ਇੱਕ ਐਸਾ ਵਰਗੀਕਰਨ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਲੋਕ ਖਰਚ ਅਤੇ ਰਾਜਸਵ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਰਗੀਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਉੱਤੇ ਸਰਕਾਰ ਲੈਣ ਦੇਣ ਦੇ ਅਲਪਕਾਲਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ। ਸਰਕਾਰੀ ਲੈਣ ਦੇਣ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਕਿਰਿਆਤਮਕ ਵਰਗੀਕਰਨ ਨਾਲ ਸਭ ਆਰਥਿਕ ਆਂਕੜੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਆਂਕੜੇ ਆਰਥਿਕ ਨੀਤੀ ਨਿਰਧਾਰਨ ਦੇ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਲੇਖੇ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਆਰਥਿਕ ਵਰਗੀਕਰਨ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਹੈ। ਵਿਕਾਸ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਉਪਯੋਗਿਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਰਗੀਕਰਨ ਨੂੰ ਇੱਕ ਉਦਾਹਰਣ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

- (i) ਚਾਲੂ ਖਰਚ
- ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਖਰਚ
 - ਮਜਦੂਰੀ ਅਤੇ ਵੇਤਨ
 - ਦੂਜੀ ਖਰੀਦ
 - ਵਿਆਜ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ
 - ਸਬਸਿਡੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਚਾਲੂ ਹਸਤਾਂਤਰਨ
- (ii) ਪੂੰਜੀ ਖਰਚ
- ਨਵੇਂ ਅਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਸਥਿਰ ਪੂੰਜੀ ਪਰਿਸੰਪਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ

- ਨੋਟ
- ਸਟਾਕ ਦੀ ਖਰੀਦ
 - ਭੂਮੀ ਅਤੇ ਅਮੂਰਤ ਪਰਿਸੰਪੱਤੀ ਦੀ ਖਰੀਦ
 - ਪੂੰਜੀ ਹਸਤਾਂਤਰਨ
 - (iii) ਸ਼ੱਧ (Net) ਉਧਾਰ
 - (iv) ਗਿਆਪਨ ਮਦ
 - ਘਰੇਲੂ ਖਰਚ
 - ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਖਰਚ
 - ਘਰੇਲੂ ਉਧਾਰ
 - ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਉਧਾਰ

(ਭ) ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਤੇ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨਾ ਵਰਗੀਕਰਨ-ਬਜਟ ਨਵਪਵਰਤਨ

1950 ਦੇ ਦਸਕ ਦੀ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਦੇਣ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਸਭ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਯੋਜਨਾ ਦਾ ਆਪਣਾਇਆ ਜਾਣਾ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਪਰੰਪਰਿਕ ਬਜਟ ਵਿਵਸਥਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਪਯੋਗੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਨਵ-ਪ੍ਰਵਰਤਨ (Innovations) ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਵ ਪ੍ਰਵਰਤਨ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੈ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਤੇ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨਾ ਵਰਗੀਕਰਨ।

19.5.2 ਪਰੰਪਰਿਕ ਬਜਟ ਦੀ ਕਮੀਆ (Shortcoming of Traditional Budgeting)

ਬਜਟ ਨਵ ਪ੍ਰਵਰਤਨ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੇ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪਰੰਪਰਿਕ ਬਜਟ ਦੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋ ਜਾਈਏ। ਨਿਮਨ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਹਨ-

(ਕ) ਨਿਯੰਤਰਨ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ (Dominance of Control and Responsibility)

ਪਰੰਪਰਿਕ ਬਜਟ ਵਿਚ ਕੰਟਰੋਲ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਜਿਹੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਰਥਿਕ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਉੱਤੇ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸੀਮਤ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਬਟਵਾਰੇ ਉੱਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੰਟਰੋਲ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਦੇ ਨਿਮਨ ਨਤੀਜੇ ਹੋਏ ਹਨ-

- (i) ਬਜਟ ਦਾ ਢਾਂਚਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਵੇਤਨ ਯਾਤਰਾ ਫਰਨੀਚਰ ਜਿਹੇ ਖਰਚ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਦੀ ਘਾਟ ਵਿੱਚ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਉੱਤੇ ਬਜਟ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ।
- (ii) ਵੇਤਨ, ਸਟੇਸ਼ਨਰੀ ਜਿਹੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਾਰਜਾਂ ਉੱਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਉਪਯੋਗ ਉੱਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵਿਕਾਸ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਆਦਿ ਜਿਹੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਤੁਲਣਾ ਵਿੱਚ। ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਇਕਸਾਰਤਾ ਜਿਹੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਵੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਲੋਕ ਖਰਚ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੇਵਲ ਇਲਾਵਾ ਖਰਚ ਦੇ ਅਨੁਰੋਧ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਵਾਧਾ (Incrementalism) ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਐਸਾ ਤੱਤ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਉਚਿਤ ਬਟਵਾਰੇ ਲਈ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- (iii) ਖਰਚ ਦੇ ਮੁਲਾਂਕਣ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
- (iv) ਪਰੰਪਰਿਕ ਬਜਟ ਇਕ ਅਤਿ ਸਥਿਰ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਪਰਿਵਰਤਨਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- (v) ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੇ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ (Performance) ਦੀ ਜਾਚ ਕੇਵਲ ਮੁਦਰਾ ਸਬੰਧੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਖਰਚ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਅਤੇ ਲਾਭਾਂ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਨ ਕਠਿਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਇਹ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਿਆ ਉੱਤੇ ਦਸ ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਲੇਕਿਨ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਸ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਹੋਈ, ਕਿੰਨੇ ਲੜਕਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਮਿਲੀ ਅਤੇ ਸਕੂਲ ਦੇ ਕਿੰਨੇ ਕਮਰੇ ਬਣੇ।
- (vi) ਚਾਲੂ ਖਰਚ ਸਬੰਧੀ ਨਿਰਣਾ ਦੇ ਭਾਵੀਂ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦੇ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

(vii) ਪਰੰਪਰਿਕ ਬਜਟ ਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਟਾਫਿੰਗ ਪੈਟਰਨ ਉੱਤੇ ਵੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਬਜਟ ਅਧਿਕਾਰੀ ਅਤੇ ਲੇਖਾ ਪਾਲਾਂ ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲਰ ਮੁੱਖ ਸਿਖਲਾਈ (Control oriental training) ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਐਸੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਯੋਜਨਾ ਅਤੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਬਟਵਾਰੇ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਸਭ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹਨ।

(ਖ) ਬਜਟ ਅਪਖੰਡਨ (Budget Fragmentation)

ਬਜਟ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ, ਸਰਵਜਨਿਕ ਖੇਤਰ ਦੇ ਨਾਂ ਤਾਂ ਸਭ ਖਰਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਨਾ ਹੀ ਸਭ ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ। ਇਸ ਨੂੰ ਅਲਬਰਟ ਵਾਟਰਸਨ ਨੇ ਬਜਟ ਅਪਖੰਡਨ ਅਤੇ ਕਾਇਡੇਨ ਅਤੇ ਵਿਲਡੇਵਸਕੀ ਨੇ ਗਾਇਬ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਬਜਟ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਬਜਟ ਅਪਖੰਡਨ ਕਈ ਕਾਰਨਾਂ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੈ। ਕਰ ਰਾਜਸਵ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਿਸਟ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਏਜੰਸੀਆਂ ਤੋਂ ਅਲਗ ਰੱਖਣਾ ਐਸਾ ਹੀ ਇਕ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਬਜਟ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਬਟਵਾਰਾ ਕਾਰਜ ਕਾਫੀ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਕਲਪ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਦੇ ਮੱਧ ਚੋਣ ਅਵਸਰ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਅੰਦਰੂਨੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸੁਤੰਤਰ ਏਜੰਸੀਆਂ ਅਤੇ ਨਿਗਮ ਦੂਜੇ ਐਸੇ ਤੱਤੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰੂਨੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸੁਤੰਤਰ ਏਜੰਸੀਆਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਨਾਲ ਰਾਜਸਵ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਈ ਵੱਖ ਕਰਕੇ ਰੱਖ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕੱਠਾ ਹਸਤਾਂਤਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਬਜਟ ਦੀ ਬੇਚੈਨੀ ਘੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਵਿਆਪਕਤਾ (Comprehensiveness) ਬਜਟ ਦੀ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ।

(ਗ) ਖੰਡਿਤ ਬਜਟ (Divided Budget)

ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਜਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬਜਟਾਂ ਦੇ ਮੱਧ ਵੱਖ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੱਖ ਵੱਖ ਜਾਂਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਖਰਚ ਦਾ ਤਾਲਮੇਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਵੀਂ ਵਾਪਰਨ ਖਰਚ (Recurring expenditure) ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

(ਘ) ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਮਾਪ ਦੀ ਘਾਟ (Lack of Performance Measurement)

ਪਰੰਪਰਿਕ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਵਿੱਤੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ (Performance) ਦਾ ਮਾਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਭੌਤਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਮਾਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਖਰਚ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਨਾਲ ਵਾਸਤਵਿਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਮਨ ਲਓ ਕਿ “ਸਿਹਤ” ਦੇ ਮਦ ਵਿੱਚ 10 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਪਰੰਪਰਿਕ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੇ ਮਰੀਜ਼ ਲਈ ਬੈੱਡ ਲੱਗੇ, ਕਿੰਨੇ ਡਾਕਟਰਾਂ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਹੋਈ ਆਦਿ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰੰਪਰਿਕ ਬਜਟ ਭੌਤਿਕ ਮਕਸਦਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਚੁੱਪ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

(ਙ) ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੀ ਅਨੁਪਸਥਿਤੀ (Absence of Programme Analysis)

ਪਰੰਪਰਿਕ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਬਜਟ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜ ਦੇ ਭੌਤਿਕ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਇਆ ਜਾਂਦਾ। ਵਿਕਾਸ ਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਲਈ ਯੋਜਨਾ ਕਿਸੀ ਨਾ ਕਿਸੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਪਣਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਕਿ ਵਿਆਪਕ, ਬਹੁਖੇਤਰੀ ਅਤੇ ਬਹੁਸਾਲਾ ਯੋਜਨਾ ਨੂੰ ਸਾਲਾਨਾ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਤੇ ਪਰਿਯੋਜਨਾ (Project) ਵਿੱਚ ਬਦਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਕਾਰਜ ਦੇ ਲਈ ਜਿਸ ਯੰਤਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉਹ ਬਜਟ ਹੀ ਹੈ। ਪਰੰਪਰਿਕ ਬਜਟ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਕਾਰਜ ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਪਰੰਪਰਿਕ ਬਜਟ ਦੇ ਉੱਪਰ ਦਿੱਤੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਇਹੀ ਸਿੱਟਾ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਨਵ ਪ੍ਰਵਰਤਨ (Innovations) ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਯੋਜਨਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਪੂਰਵ ਇਕ ਐਸੀ ਬਜਟ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਯੋਜਨਾ ਸਬੰਧੀ ਨਿਰਣਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦੇਵੇ। ਕਾਇਡੇਨ ਅਤੇ ਵਿਲਡੇਵਸਕੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, “ਯੋਜਨਾਕਰਨ ਤਦ ਤੱਕ ਜ਼ਿਆਦਾ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਸਾਲਾਨਾ ਬਜਟ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਰਥ ਪੂਰਨ ਨਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ।”¹

ਜੌਨ ਬੇਅਰ (John Bayer) ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰੰਪਰਿਕ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਨਵ ਪ੍ਰਵਰਤਨ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਨਿਮਨ ਤਿੰਨ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ—

(i) ਵਿਵਹਾਰ ਵਿੱਚ ਬਜਟ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਤੇ ਨੀਤੀ ਸਬੰਧੀ ਨਿਰਣਾਵਾਂ ਦੀ ਮੂਲ ਅਭਿ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ।

1. “Planning is not worth much attention until the annual budget is made more meaningful.”

—Naomi Caiden and Aaron Wildavsky, quoted in K.S. Sastry, Performance Budgeting for Planned Development, Radiant Publishers, 1979, p. 27.

- ਨੋਟ
- (ii) ਆਰਥਿਕ ਯੋਜਨਾ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਇੱਕ ਐਸੀ ਬਜਟ ਵਿਵਸਥਾ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਯੋਜਨਾ ਸਬੰਧੀ ਨਿਰਣਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦੇਵੇ।
 - (iii) ਬਜਟ ਯੰਤਰ ਐਸਾ ਸਨਮਾਨਤ ਅਵਸਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਵਿਆਪਕ ਯੋਜਨਾ ਪ੍ਰਭਾਵਕਾਰਿਤਾ ਨੂੰ ਸੀਮਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅੜਿੱਕਿਆਂ ਨੂੰ ਹਟਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਉੱਪਰ ਦਿੱਤੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਨੂੰ ਪਰੰਪਰਿਕ ਬਜਟ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਬਜਟ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੇ ਲਈ ਇਕ ਨਵੇਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਤੇ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਬਜਟ ਵਿਵਸਥਾ (PPBS) ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਨਿਮਨ ਲਿਖਤ ਕਥਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸੱਚ ਜਾਂ ਝੂਠ ਕਥਨ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰੋ।

(State whether the following statements are True or False)

9. ਕਿਰਿਆਤਮਕ ਵਰਗੀਕਰਨ ਆਮ ਲੈਣ ਦੇਣ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉੱਤੇ ਵਰਗੀਕਰਨ ਹੈ।
10. ਕਰ ਦੇ ਭਾਰ ਦਾ ਵਿਤਰਣ ਸਮਾਜਿਕ ਨਿਆਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
11. ਲੋਕ ਖਰਚ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ ਖਰਚ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਏਜੰਸੀਆਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੰਗਠਨਾਤਮਕ ਜਾਂ ਏਜੰਸੀ ਵਰਗੀਕਰਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
12. ਪਰੰਪਰਿਕ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਕੰਟਰੋਲ ਅਤੇ ਉੱਤਰਦਾਇਤਵ ਜਿਹੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਉੱਤੇ ਜੋਰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
13. ਪਰੰਪਰਿਕ ਬਜਟ ਇੱਕ ਸਥਿਰ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

19.6 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)

- ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਬਜਟ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਬਜਟ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਝਲਕਦਾ ਹੈ। ਸਾਧਾਰਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਬਜਟ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਦੇ ਲੇਖਿਆ ਦਾ ਸਾਲਾਨਾ ਵਿੱਤੀ ਵਿਤਰਣ ਅਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਾਲ ਦੇ ਲਈ ਰਾਜਸਵ ਅਤੇ ਖਰਚ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ।
- ਬਜਟ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਅਤਿਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਿੱਤੀ ਯੋਜਨਾ ਹੈ ਬਜਟ ਪੂਰਵ ਅਨੁਮਾਨਤ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ ਖਰਚ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਨੂੰ ਬਜਟ ਸਾਲ ਦੇ ਲਈ ਇਕ ਸਾਥ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।
- ਬਜਟ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਅਤੇ ਸਰਵਜਨਿਕ ਆਮਦਨ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਾਲ ਦੇ ਲਈ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨੀਤੀਆ ਦਾ ਉਲੇਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
- ਵਿਧਾਇਕਾ ਦੀ ਸਵੀਕ੍ਰਿਤੀ ਮਿਲ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਅਦ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੁਆਰਾ ਰਾਜਸਵ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਵੀਕ੍ਰਿਤ ਮਦਾ ਉੱਤੇ ਰਾਸ਼ੀ ਖਰਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
- ਬਜਟ ਕਾਨੂੰਨੀ ਕੰਟਰੋਲ ਦਾ ਇਕ ਮਾਧਿਅਮ ਹੈ। ਬਜਟ ਸਬੰਧੀ ਸਭ ਫੈਸਲੇ ਅਧਿਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਕਾਨੂੰਨੀ ਕੰਟਰੋਲ ਉੱਤੇ ਜੋਰ ਦੇਣ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੈ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਦੁਰ ਉਪਯੋਗ ਰੋਕਣਾ ਅਤੇ ਸਰਵਜਨਿਕ ਫੰਡ ਨੂੰ ਗਲਤ ਇਸਤੇਮਾਲ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣਾ।
- ਕਲਾਸੀਕਲ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬਜਟ ਦਾ ਸਾਰ ਹੈ ਰਾਜਸਵ ਅਤੇ ਖਰਚ ਦੇ ਮੱਧ ਸੰਤੁਲਨ। ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਆਚਰਨ ਦੇ ਸਮਰੂਪ (analogy) ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ।
- ਹਰੇਕ ਸੀਮਤ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਆਚਰਨ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੀ ਸਮਝਦਾਰੀ ਹੈ ਉਹ ਇਕ ਵੱਡੇ ਰਾਜ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਮੂਰਖਤਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।
- ਰਾਜਸਵ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਰਾਜਸਵ ਦੇ ਖਰਚ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਣਾ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਨਾ ਤਾਂ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਨਾਹੀ ਘਾਟਾ। ਜੇਕਰ ਖਰਚ ਦੀ ਤੁਲਣਾ ਵਿੱਚ ਰਾਜਸਵ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਧੇ ਦਾ ਬਜਟ (Surplus Budget) ਕਿਹਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਰਾਜਸਵ ਦੀ ਤੁਲਣਾ ਵਿੱਚ ਖਰਚ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਣ ਉੱਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਘਾਟੇ ਦਾ ਬਜਟ (Deficit Debt) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

- ਕਲਾਸੀਕਲ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੰਪੂਰਨ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਉਪਭੋਗ ਅਤੇ ਉਚਿਤਤਾ ਉੱਤੇ ਫਿਰ ਤੋਂ ਖਰਚ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਚਤ ਖੁਦ ਤੌਰ ਤੇ ਉਚਿਤਤਾ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅਯੋਜਿਤ ਬਚਤ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅਯੋਜਿਤ ਉਚਿਤਤਾ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਐਸੀ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਸਭ ਸਰਕਾਰੀ ਰਾਜਸਵ ਕਰ ਅਤੇ ਕਰਜ਼-ਨਿੱਜੀ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਕਰਦੇ ਹਨ।
- ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਬਜਟ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਉਦਯੋਗਿਕ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਭਿੰਨ ਹੈ। ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਬਜਟ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਸਮਗ੍ਰ ਮੰਗ ਨੂੰ ਸਹੀ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਘੱਟ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਵਪਾਰ ਚੱਕਰੀ ਉਤਾਰ ਚੜ੍ਹਾਅ ਨੂੰ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਚੱਕਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਲੇਕਿਨ ਫਿਰ ਵੀ ਚਿਰਕਾਲੀਨ (Chronic) ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਸੰਰਚਨਾਤਮਕ ਅੜਿੱਕੇ ਦਾ ਪਰਿਣਾਮ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦਾ ਹੱਲ ਸਮਗ੍ਰ ਅੰਗ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਫਿਰ ਵੀ ਪੂੰਜੀ ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਉਚਿਤਤਾ ਦੇ ਪੱਧਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਬਜਟ ਵਿਕਾਸ ਯੋਜਨਾ ਦਾ ਇਕ ਅਭਿੰਨ ਅੰਗ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- ਕੁਝ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਐਸੇ ਨਿਯਮ ਬਣਾਏ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬਜਟ ਦਾ ਸੰਤੁਲਿਤ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਐਸੇ ਨਿਯਮ ਕਮਜ਼ੋਰ ਆਰਥਿਕ ਤਰਕਾਂ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹਨ। ਜ਼ਰੂਰਤ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਹੈ ਕਿ ਬਜਟ ਦੀ ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਉ, ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਦੇ ਮਕਸਦਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮੇਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
- 1950 ਦੇ ਦਸਕ ਦੀ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਦੇਣ ਹੈ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਸਭ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਯੋਜਨਾ ਦਾ ਅਪਣਾਇਆ ਜਾਣਾ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਪੰਰਪਰਿਕ ਬਜਟ ਵਿਵਸਥਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਪਯੋਗੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਨਵ-ਪ੍ਰਵਰਤਨ (Innovations) ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਵ-ਪ੍ਰਵਰਤਨ ਦਾ ਪਰਿਣਾਮ ਹੈ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਤੇ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ।

19.7 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)

- ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ (Performance)-ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ।
- ਪਹਿਚਾਲਨ (Operation)-ਸੰਚਾਲਨ।
- ਵਾਪਰਨ (Recurring)-ਦੋਹਰਾਵ।

19.8 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)

1. ਬਜਟ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਲਿਖੋ।
2. ਬਜਟ ਦੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰੋ।
3. ਬਜਟ ਦਾ ਕੀ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ?
4. ਪੰਰਪਰਿਕ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੀਆਂ-ਕਿਹੜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ?
5. ਬਜਟ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰੋ।
6. ਬਜਟ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰੋ।

ਉੱਤਰ: ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Answers : Self Assessment)

1. 1773	2. ਬਜਟ	3. ਇੱਕ
4. ਸਾਰਾ	5. ਵਿਗਿਆਨਕ	6. (ਅ)
7. (ਬ)	8. (ਸ)	9. ਸੱਚ
10. ਝੂਠ	11. ਸੱਚ	12. ਝੂਠ
13. ਸੱਚ		

ਨੋਟ **19.9. ਸਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)**

ਬੁਕਸ

1. ਲੋਕ ਵਿੱਤ- ਨਿਉਂ ਰਾਇਅਲ ਬੁਕ ਕੰਪਨੀ।
2. ਲੋਕ ਵਿੱਤ—ਐਚ ਐਲ ਭਾਟੀਆ, ਵਿਕਾਸ ਪਬਲਿਸ਼ਿੰਗ ਹਾਊਸ ਪ੍ਰਾ. ਲਿ।
3. ਭਾਰਤੀਆ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ- ਮੰਜੂਸਾ ਸ਼ਰਮਾ, ਐ ਪੀ ਬੋਹਰਾ ਰਵੀ ਬੁਕਸ।
4. ਮਨੀ ਬੈਕਿੰਗ ਐਂਡ ਪਬਲਿਕ ਫਾਈਨੈਂਸ—ਸੁੰਦਰਮ ਵੀ, ਅਲਫਾ ਪਬਲਿ. , 2009।
5. ਮਨੀ ਬੈਕਿੰਗ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਟਰੇਡ ਐਂਡ ਪਬਲਿਕ ਫਾਈਨੈਂਸ- ਨੀ ਥਾਈ ਸੋਮ ਸੇਖਰ ਅਨਮੋਲ, 2004।
6. ਪਬਲਿਕ ਫਾਈਨੈਂਸ—ਸੁਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਐਂਡ ਅਨਿਲ ਕੇ ਗੁਪਤਾ, ਡੋਮੀਨੈਂਟ, 2012
7. ਪਬਲਿਕ ਫਾਈਨੈਂਸ - ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ ਪ੍ਰਸਾਦ, ਏ ਬੀ ਡੀ ਪਬਲਿਕੇਸ਼ਨ, 2011।

ਇਕਾਈ-20: ਸੰਘੀ ਵਿੱਤ ਵਿਵਸਥਾ (The Federal Finance)

ਨੋਟ

ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ (Contents)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

- 20.1 ਸੰਘੀ ਵਿੱਤ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ (Problems of Federal Finance)
- 20.2 ਸੰਘੀ ਵਿੱਤ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ (Principles of Federal Finance)
- 20.3 ਵਿੱਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸੰਤੁਲਨ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ
(Problem of Imbalance in Financial Resources)
- 20.4 ਸੰਘੀ ਵਿੱਤ ਦੀ ਆਧੁਨਿਕ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ (Recent Trends in Federal Finance)
- 20.5 ਸੰਘੀ ਵਿੱਤ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਸੰਘੀ ਵਿਵਸਥਾ
(Principles of Federal Finance and Indian Federal Systems)
- 20.6 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)
- 20.7 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)
- 20.8 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)
- 20.9 ਸਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਇਸ ਇਕਾਈ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ-

- ਸੰਘੀ ਵਿੱਤ ਸੰਬੰਧੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣੂ ਹੋਣ ਲਈ।
- ਸੰਘੀ ਵਿੱਤ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ।
- ਵਿੱਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸੰਤੁਲਨ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਸੰਬੰਧੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ।
- ਸੰਘੀ ਵਿੱਤ ਦੀ ਆਧੁਨਿਕ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ।

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

ਭਾਰਤ ਇਕ ਸੰਘੀ ਰਾਜ ਹੈ। ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਮੱਧ ਵਿੱਤੀ ਸੰਬੰਧ ਸੰਘੀ ਵਿੱਤ ਸਿਧਾਂਤ (Principal of Federal Finance) ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸੰਘੀ ਸ਼ਾਸਨ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰੀ ਸ਼ਾਸਨ ਜਾਂ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਇਕ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਇਕ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਰਕਾਰਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ 'ਸੰਘੀ ਸ਼ਾਸਨ ਵਿਵਸਥਾ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਆਰ. ਐਲ. ਵਾਟ ਨੇ ਸੰਘੀ ਸ਼ਾਸਨ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, "ਸੰਘੀ ਸ਼ਾਸਨ ਵਿਵਸਥਾ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸੰਘ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਦੋ ਜਾਂ ਦੋ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰਾਜ ਮਿਲ ਕੇ ਇਕ ਸਰਕਾਰ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਲੇਕਿਨ ਇਹ ਸਦੱਸ ਰਾਜ ਆਪਣੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਦੇ ਹਨ।" ਏਨਸਾਈਕਲੋਪੀਡਿਆ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ "ਸੰਘ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਿਧਾਂਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਦੋ ਜਾਂ ਦੋ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰਾਜ ਮਿਲ ਕੇ ਕੁਝ ਸਥਾਈ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਲਈ ਇਕ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ।" ਸਰ ਰੋਬਰਟ ਗਰੇਨ (Sir Robert Garran) ਨੇ ਸੰਘ

ਨੋਟ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤੀ ਹੈ, “ਸੰਘ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਰਵ ਉੱਤਮ ਸੱਤਾ ਜਾਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸ਼ਕਤੀ (Sovereignty of Political Power) ਦਾ ਵਿਤਰਣ ਕੇਂਦਰੀ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿ ਹਰੇਕ ਆਪਣੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਸੁਤੰਤਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।”

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸੰਘੀ ਸ਼ਾਸਨ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ, ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਇਕ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰਾਜਾਂ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਹੜੀ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਭੂਗੋਲਿਕ ਸੀਮਾਵਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਕਾਰਜਾਂ ਦੇ ਲਈ ਸੁਤੰਤਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਗੈਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਦਖਲ ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਲੇਕਿਨ ਕੁਝ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕੇਂਦਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਕਰਤੱਵਾਂ ਵਿੱਚ ਟਕਰਾਅ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੇ ਲਈ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਕਰਤੱਵਾਂ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਨਾਲ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

20.1 ਸੰਘੀ ਵਿੱਤ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ (Problems of Federal Finance)

ਸੰਘੀ ਵਿੱਤ ਦੀ ਮੁੱਖ ਸਮੱਸਿਆ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਮੱਧ ਵਿੱਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਭਾਵੀ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਕਾਰਜ ਕ੍ਰਮਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੁਆਰਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਸਮੱਸਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਈ ਅਤਿ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਨਿਮਨ ਆਧਾਰਾਂ ਉੱਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ—

- (1) ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਵਿਭਾਜਨ ਵਿੱਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਅਨੁਰੂਪ- ਸੰਘਵਾਦ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਲਗਭਗ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਕਾਰਜ ਸੌਂਪੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਕਾਰਜ ਸੰਪੰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਭਰਪੂਰ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਵਿੱਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੋਵੇਗੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਸਾਧਨ ਉਪਲਬਧ ਕਰਾਏ ਜਾਣ। ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਹਿੱਤ ਦੇ ਕਾਰਜ ਜਿਵੇਂ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅੰਤਰਰਾਜੀ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਪਾਰ, ਡਾਕ-ਤਾਰ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰ ਰੇਲ ਆਦਿ ਸੌਂਪੇ ਗਏ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਥਾਨਕ ਜਾਂ ਖੇਤਰੀ ਹਿੱਤ ਦੇ ਕਾਰਜ ਜਿਵੇਂ ਸਿੱਖਿਆ, ਇਲਾਜ, ਸਮਾਜਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਅੰਦਰੂਨੀ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਵਸਥਾ ਆਦਿ ਸੌਂਪੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਕਾਰਜਾਂ ਦੇ ਅਨੁਰੂਪ ਵਿੱਤੀ ਸਾਧਨ ਉਪਲਬਧ ਹੋਣ ਅਤੇ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰ ਰਾਜ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਖਰਚ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਣ। ਲੇਕਿਨ ਇੱਥੇ ਇਹ ਉਲੇਖ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੀ ਵੀ ਸੰਘ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਮੱਧ ਨਿਰਪੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੁਤੰਤਰ ਅਤੇ ਇਕਸਾਰਤਾ ਪੱਧਰ ਸਥਾਪਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।
- (2) ਕਾਰਜਾਂ ਅਤੇ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸੰਤੁਲਨ-ਸੰਘੀ ਵਿੱਤ ਦੀ ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਾਰਜਾਂ ਅਤੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਮੱਧ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿੱਚ ਭਾਵੀ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕੀ ਪਰਿਵਰਤਨਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵਿਘਨ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਘੀ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਇਹ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਆਮਦਨ ਦੇ ਸਾਧਨ ਤਾਂ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਵਧਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਲੇਕਿਨ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦੇ ਅਨੁਰੂਪ ਨਾ ਕੇਵਲ ਸਾਧਨ ਹੀ ਵਧ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ ਲੇਕਿਨ ਫਿਰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਖਤਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਰਾਜ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਨਾਲ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਅਤਿ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਲੇਕਿਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਧਨ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਹੋ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਐਸੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਇਕ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਬਦਲਦੀ ਹੋਈ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਪੁਨਰ ਵੰਡ ਅਤੇ ਇਕਸਾਰਤਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਇਸ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕੇਂਦਰੀ ਕਰ ਰਾਜਸਵ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਿੱਸਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਅਨੁਦਾਨ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਕੇ ਬਣਾਏ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- (3) ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਸਾਖੇਪ ਨਿਰਧਨਤਾ- ਕੁਝ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਸਾਖੇਪ ਨਿਰਧਨਤਾ ਵੀ ਵਿੱਤੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਿਤਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਭ ਰਾਜ ਸਮਾਨ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵੀ ਵੱਖ ਵੱਖ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਵਿੱਤੀ ਸਮੱਸਿਆ ਭਿੰਨ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਪਾਈਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਹਰੇਕ ਸੰਘੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਸੰਘ ਦੁਆਰਾ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਅਨੁਦਾਨ ਦੇ ਕੇ ਹੱਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗਰੀਬ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਅਪੇਖਿਆ ਕ੍ਰਿਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਨੁਦਾਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਕਰ ਰਾਜਸਵ ਅਤੇ ਅਨੁਦਾਨ ਸਧਾਰਣ ਰੂਪ ਤੋਂ ਆਮ ਜੰਨ ਸੰਖਿਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

20.2 ਸੰਘੀ ਵਿੱਤ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ (Principles of Federal Finance)

ਨੋਟ

ਪ੍ਰੋ. ਬੀ. ਪੀ. ਅਦਾਰਕਰ (Prof. B.P. Adarkar) ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ “ਸੰਘੀ ਵਿੱਤ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ” (Problems of Federal Finance) ਵਿੱਚ ਸੰਘੀ ਵਿੱਤ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਉਲੇਖ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣ ਉੱਪਰ ਦਿੱਤੇ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੇ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਨਿਮਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

(1) ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (Principles of Independence and Responsibility)-ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸਰਵ ਪ੍ਰਥਮ ਪ੍ਰੋ. ਬੀ. ਪੀ. ਅਦਾਰਕਰ ਦਾ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਘ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੋਵਾਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵਿੱਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਨ ਦੀ ਪੂਰੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੇ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਇਛਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉੱਨਤੀ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਰੁਕਾਵਟ ਨਾ ਆਵੇ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੇਂਦਰੀ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਤੋਂ ਹਰੇਕ ਦੇ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਅਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਵਿੱਤੀ ਸਾਧਨ ਹੋਣ, ਜਿਹੜੇ ਉਸਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਕਾਫੀ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੇਂਦਰੀ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਆਪਣੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵਿੱਤੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਹਰੇਕ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖੇਤਰ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਉਣ, ਕਰਜ਼ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਉੱਪਰ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਖੇਤਰ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਸੁਚੱਜੇ ਰੂਪ ਨਾਲ ਕਰ ਸਕੇ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਸੱਤਾ ਦੇ ਕੋਲ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਖਰਚ ਕਰਕੇ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਹੈ, ਉਸੀ ਸੱਤਾ ਦੇ ਕੋਲ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕਸਟਦਾਇਕ ਕਾਰਜ ਵੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟਸ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਅਤੇ ਖਰਚ ਕਰਨ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਨਾਲ ਨਾਲ ਚਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਇਹ ਵੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਹਰੇਕ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਸਰਕਾਰ ਉਸ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਖਰਚ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਤਦ ਹਰੇਕ ਰਾਜ ਦੇ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ (Quality) ਅਤੇ ਆਕਾਰ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਹੋਵੇਗੀ। ਜਿਸ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਧਨੀ ਜਨ ਸੰਖਿਆ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿੱਥੇ ਕਰਾਂ ਨਾਲ ਕਾਫੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਉਪਲਬੱਧ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਸਮਾਜਿਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਗਰੀਬ ਰਾਜਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਭਲੀ ਭਾਤ ਪੂਰਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਅੱਧ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਘ ਦੇ ਸਭ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰ ਦੀ ਦਰਾਂ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਰੱਖਣਾ, ਸਭ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਰੂਪ ਨਾਲ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ, ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਸਥਿਰਤਾ ਨੂੰ ਬਣਾਏ ਰੱਖਣਾ ਅਤੇ ਸਭ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਉੱਨਤੀ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਬਣਾਏ ਰੱਖਣ ਜਿਹੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਵਿਦਵਾਨ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਅਤੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸੁਤੰਤਰਤਾ (autonomy) ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕੋਲ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਖਰਚ ਕਰਨ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਅਤੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਉੱਪਰਲੇ ਵਿਚਾਰ ਕਿ ਅੱਧ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਦੇ ਸਰੋਤ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰਤ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਅਤੇ ਸੰਤੁਲਿਤ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਕਸੌਟੀ ਉੱਤੇ ਠੀਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਲੇਕਿਨ ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਵੀ ਝੂਠਾ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਜੇਕਰ ਵਿੱਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਲਈ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਉੱਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਿਰਭਰਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਦ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦਾ ਪੱਧਰ ਖਰਚ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਜਿਹਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਵਿੱਚ ਉਹ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝੇਗੀ।

ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਇਸ ਸਿੱਟੇ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸੰਘ ਦੀ ਹਰੇਕ ਇਕਾਈ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਕਾਫੀ ਧਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਕਰ ਵੀ ਲਗਾ ਸਕਣ ਅਤੇ ਕਰਜ਼ ਵੀ ਲੈ ਸਕਣ ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਵਿਵਹਾਰ ਵਿੱਚ ਪੂਰਨ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਸ ਦੇ ਦੋ ਕਾਰਨ ਹਨ-ਇਕ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਆਮਦਨ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਰੋਤ ਰੱਖਦੀ

ਨੋਟ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਆਮ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਲੋਚ ਪੂਰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਦੂਜੇ ਕੁਝ ਸਰੋਤ ਐਸੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਟੁਕੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਇਸ ਲਈ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਹਰੇਕ ਇਕਾਈ ਨੂੰ ਸੰਘ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਰਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਲਈ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਕਰ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਕਰ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਸਰੋਤ ਕੇਂਦਰ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਲੋਚਪੂਰਨ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਧਨ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਲਈ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਦਾ ਮੂੰਹ ਦੇਖਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

2. ਕਾਫੀ ਹੋਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਲਚਕ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (Principle of Adequacy and Elasticity)-ਸੰਘੀ ਵਿੱਤ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋ. ਬੀ. ਪੀ. ਅਦਾਰਕਾਰ (Prof. B. P. Adarkar) ਨੇ ਜਿਹੜੇ ਦੂਜੇ ਸਿਧਾਂਤ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਇਹ ਕਾਫੀ ਹੋਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਲਚਕ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ। ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਇਹ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਕੇਂਦਰੀ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਵਿੱਤੀ ਸਾਧਨ ਪੂਰਨ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਚਾਹੀਦੀ, ਜਿਸਦੇ ਹਰੇਕ ਚਰਣ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਕਰ ਸਕਣ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕੋਲ ਆਮਦਨ ਦੇ ਇੰਨੇ ਸਾਧਨ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਅਤੇ ਕਰਤੱਵਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਕਾਫੀ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਦੇ ਉੱਚ ਨਿਆਂਲਿਆ ਦੇ ਭੂਤਪੂਰਵ ਜੱਜ ਸਰ ਜੌਨ ਲਾਬਮ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ “ਜੇਕਰ ਇਕ ਸੰਘੀ ਵਿਵਸਥਾ ਪੂਰਨ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਇੰਨੇ ਸਾਧਨ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਕਾਫੀ ਹੋਣ।”

ਕਾਫੀ ਦੇ ਇਲਾਵਾ, ਵਿੱਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਲਚਕ (elasticity) ਦਾ ਹੋਣਾ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਿੱਤੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਦੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧਣ ਉੱਤੇ ਆਮਦਨ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਾਧਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਜਾਂ ਆਮਦਨ ਵੀ ਵੱਧ ਜਾਵੇ। ਵਰਨਾ ਸੰਘੀ ਵਿੱਤ ਵਿਵਸਥਾ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆਤਮਕ ਸੰਕਟ ਵਿੱਚ ਇਕ ਸਮੱਸਿਆ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਤੌਰ 'ਤੇ ਐਸਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਦੇ ਕਾਰਜ ਤਾਂ ਐਸੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਰਚੇ ਤਾਂ ਵਧਦੇ ਹਨ ਲੇਕਿਨ ਆਮਦਨ ਲਚਕਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਜਾਂ ਆਮਦਨ ਖਰਚਿਆਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਵੱਧ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਡਾ. ਆਰ. ਐਨ. ਭਾਰਗਵ ਦਾ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਸਹੀ ਹੈ ਕਿ ਆਰਥਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਵਿਭਾਜਨ ਲਚਕਤਾਪੂਰਨ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਯੋਜਨਾ ਚਾਹੇ ਉਹ ਕਿੰਨੀ ਵੀ ਚੰਗੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਹਰੇਕ ਸਮੇਂ ਦੇ ਲਈ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ।

(3) ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕਿਫਾਅਤੀ ਅਤੇ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (Principle of Administrative Economy)-ਪ੍ਰੋ. ਬੀ. ਪੀ. ਅਦਾਰਕਾਰ (Prof. B. P. Adarkar) ਨੇ ਜਿਹੜੇ ਤੀਜੇ ਸਿਧਾਂਤ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਉਹ ਸੰਘੀ ਵਿੱਤ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਘ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿੱਤੀ ਸਬੰਧਾਂ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਦੇ ਲਈ ਇਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਵਿੱਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਲਾਗਤ ਆਵੇ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਿਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਰ ਬਹਾਨੇਬਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਜਾਲਸਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਇਹ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਹੜੇ ਸਾਧਨ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਜਾਂ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਚੰਗਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਟਤਾ ਅਤੇ ਘੁਸਪੈਠ ਨੂੰ ਸਮਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਸਾਧਨ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਵਾਧੇ ਦੇ ਲਈ ਉਪਯੋਗ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਕਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਕਿ ਉਦਯੋਗ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਉੱਤੇ ਉਸਦਾ ਬੁਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾ ਪਵੇ ਲੇਕਿਨ ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਨਾਲ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇ। ਅਤੇ ਕਰ-ਬਹਾਨੇਬਾਜ਼ੀ (Tax evasion) ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੋਵੇ।

ਪ੍ਰੋ. ਸੈਲਿਗਮੈਨ ਨੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ “ਚਾਹੇ ਕੋਈ ਯੋਜਨਾ ਕਿੰਨੀ ਵੀ ਸਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ ਜੇਕਰ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਅਸਫਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ।”

(4) ਇਕਰੂਪਤਾ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (Principle of Uniformity)-ਸੰਘੀ ਵਿੱਤ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਇਕਰੂਪਤਾ ਦਾ ਇਹ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਸੰਘ ਦੀ ਹਰੇਕ ਸੰਘ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਆਪਣਾ ਆਪਣਾ ਅੰਸਦਾਨ ਦੇਵੇ। ਜਿਹੜੇ ਕਾਰਜ ਸਭ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ ਉਸਦਾ ਭਾਰ ਸਹਿਣ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਸਭ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਇਸ ਭਾਰ ਨੂੰ ਸਹਿਣ ਕਰੇ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਸਮਸਤ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਉੱਤੇ ਸਮਾਨ ਦਰ ਨਾਲ ਕਰ ਲਗਾਏ ਜਾਣ। ਕਰਾ ਦੇ ਭੁਗਤਾਨ ਦੇ ਲਈ ਸਭ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਵਿਵਹਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਸਭ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਰਾਜ ਕੋਸ਼ੀ ਨੀਤੀ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਲਿਆਉਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਹਰੇਕ ਇਕਾਈ ਦੇ ਕੋਲ ਨਾ ਤਾਂ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਸਾਧਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਰਚ ਸਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਰਾਜ ਦੇ ਸਾਧਨ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਾਂ, ਇਹ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਘ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਏ ਗਏ ਕਰਾਂ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿਚ ਨਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਹੂਲਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਛੋਟ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ।

ਨੋਟ

(5) **ਸਮਾਨਤਾ ਕਾ ਸਿਧਾਂਤ (Principle of Equity)**-ਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਕਰਾਰੋਪਣ ਵਿੱਚ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਐਡਮ ਸਮਿਥ (Adam Smith) ਨੇ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਸੰਘੀ ਵਿੱਤ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਘ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਬਟਵਾਰਾ ਅਸਮਾਨਤਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਸਾਰੇ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਖਰਾਬ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਸੰਘ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਪੱਧਰ ਵਿੱਚ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਲੇਕਿਨ ਜੇਕਰ ਕਰਾਰੋਪਣ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਤਦ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਹੋਵੇਗਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚ ਸੀਮਾਂਤ ਤਿਆਗ ਵੱਖ ਵੱਖ ਹੋਵੇਗਾ। ਧਨੀ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਕਰਦਾਤਾਵਾਂ ਦਾ ਸੀਮਾਂਤ ਤਿਆਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਹੜਾ ਅਪੇਖਿਆਕ੍ਰਿਤ ਗਰੀਬ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੇਂਦਰੀ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਕਰਾਂ ਦੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕਸਾਰਤਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਹਰੇਕ ਕਰਦਾਤਾ ਉੱਤੇ ਦੋਵਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸੀਮਾਂਤ ਤਿਆਗ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਲਗਭਗ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇ, ਚਾਹੇ ਉਹ ਕਿਸੀ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਕਿਉਂ ਨਾ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਣ। ਕਹਿਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੇਂਦਰੀ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਕਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਹਰੇਕ ਨਾਗਰਿਕ ਉੱਤੇ ਕਰਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਸਮਾਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪਵੇ ਜਾਂ ਲਗਭਗ ਸਮਾਨ ਰੂਪ ਨਾਲ ਪਵੇ।

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ

ਚਾਹੇ ਕੋਈ ਯੋਜਨਾ ਕਿੰਨੀ ਵੀ ਯੋਗ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ ਜੇਕਰ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਅਸਫਲ ਹੋ ਜਵੇਗੀ।

(6) **ਇਕਸਾਰਤਾ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (Principle of Integration and Coordination)**-ਇਕ ਸੰਘ ਦੀ ਸਾਰੀ ਵਿੱਤ ਵਿਵਸਥਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸੰਘ ਦੀ ਹਰੇਕ ਇਕਾਈ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਇਕਸਾਰ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਇਕਾਈ ਸਾਰੀ ਵਿਵਸਥਾ ਤੋਂ ਵੱਖ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਸੰਘੀ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਅਤੇ ਸੁਚੱਜੇ ਰੂਪ ਨਾਲ ਚਲਾਉਣ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸੰਘ ਦੀ ਸਭ ਇਕਾਈਆਂ ਇਕਸਾਰ ਹੋਣ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੰਘ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚ ਇਕਸਾਰਤਾ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਕੇਵਲ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਸੰਘ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਬਜਟ, ਪੂੰਜੀਗਤ ਖਰਚ ਅਤੇ ਸਾਖ ਸਬੰਧੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕਸਾਰਤਾ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਇਕਸਾਰਤਾ ਸਬੰਧ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਵੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

(7) **ਲੇਖੇ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (Principle of Accountability)**-ਸੰਘੀ ਵਿੱਤ ਵਿਵਸਥਾ ਅਤੇ ਪਰਜਾਤੰਤਰ ਇਕ ਸੰਘ ਦੀ ਦੋ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਹੈ ਜਿਹੜੀਆਂ ਦੇ ਭੈਣਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਕ ਸੰਘੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਹਰੇਕ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਅਤੇ ਖਰਚ ਕਰਨ ਦੇ ਨਿਰਣਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਧਾਇਕਾਂ ਨੂੰ ਲੇਖ ਦੇਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੰਘੀ ਵਿੱਤ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਹਰੇਕ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕਰ ਲਗਾਉਣੇ ਅਤੇ ਖਰਚ ਕਰਨ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਧਾਇਕਾਂ ਦਾ ਲੇਖਾ ਜੋਖਾ ਲੈਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਹਰੇਕ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਅਤੇ ਖਰਚ ਕਰਨ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੂਜੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਉੱਤੇ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਵੇਗਾ।

(8) **ਰਾਜ ਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (Principle of Fiscal Access)**-ਕੇਂਦਰੀ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਆਮਦਨ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਆਪਣੀ ਵਧਦੀ ਹੋਈ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਕੋਈ ਰੁਕਾਵਟ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਉੱਤਰਦਾਇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦੇ ਨਾਲ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਾਧਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

(9) **ਹਸਤਾਤਰਣ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (Principle of Transfer of Resources)**-ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਰਾਜ ਧਨੀ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜਾਂ ਤੋਂ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਗਰੀਬ ਰਾਜ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਹਰੇਕ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਇਕ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਜੀਵਨ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਗੁਜ਼ਾਰ ਸਕਣ। ਇਸਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਪੱਧਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਡਾ. ਬੀ. ਆਰ. ਮਿਸ਼ਰਾ (Dr. B.R. Mishra) ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'Indian Federal Finance' ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੰਘ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਵੰਡ "ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਨਿਉਤਨਮ" ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਧਨੀ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਰਧਨ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਹਸਤਾਤਰਣ ਕਰਕੇ ਐਸਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਹਸਤਾਤਰਣ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਅੰਤਰਰਾਜੀ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਆਰਥਿਕ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦੇ ਹਿੱਤ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਰਾਜਸਵ ਦੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਕੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

(10) **ਵਿੱਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਪੁਨਰ ਵੰਡ (Re-allocation of Resources)**-ਹਰੇਕ ਦੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੰਡ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸੰਘ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਫੀ ਧਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕੇ

ਨੋਟ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਉੱਤਰਦਾਇਤਵ ਨੂੰ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਪੂਰਵਕ ਪੂਰਾ ਕਰ ਸਕਣ, ਲੇਕਿਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਕਰਨਾ ਆਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਐਸੀ ਕੋਈ ਠੋਸ ਕਸੌਟੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕੇ ਕਿ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਬਟਵਾਰਾ ਅਨੁਕੂਲ ਹੈ। ਸੰਘ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਇਕ ਵੰਡ ਰੇਖਾ ਖਿੱਚਣਾ ਵੀ ਔਖਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਬਟਵਾਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸਾਧਨ ਐਸੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਕੇਂਦਰ ਦਾ ਪੂਰਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਐਸੇ ਹੋਏ ਵਨ ਜਿਸ ਨੂੰ ਰਾਜ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਐਸੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਐਸੇ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਵਰਤੀ (Concurrent) ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਮਵਰਤੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮਤਭੇਦ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਵਿਧਾਨ ਦੁਆਰਾ ਤੈਅ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਐਸਾ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੇਂਦਰੀ ਜਾਂ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਹ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਰ ਦਾ ਰੂਪ, ਕਰ ਦੀ ਵਿਧੀ ਅਤੇ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਲਈ ਆਮ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰ ਦੇਵੇ ਅਤੇ ਰਾਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਰਜ ਕਰੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸਮਵਰਤੀ (Concurrent) ਸੂਚੀ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਜਾਂ ਸੰਘ ਸਰਕਾਰ ਢਾਂਚਾ ਤਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਉਸੀ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਨਿਯਮ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਕਰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇੱਥੇ ਇਹ ਫਿਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਵੀ ਬਦਲਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਵੰਡ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਬਟਵਾਰੇ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਹੱਲ ਇਕ ਅੰਤਿਮ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਬਦਲਦੀ ਹੋਈ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਪੁਨਰ ਵੰਡ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਬਟਵਾਰਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹਿਦੀ ਯਿਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਜਿਆਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਦਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋ ਸਕੇ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਦੀ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਣ।

ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਖਾਲੀ ਥਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰੋ (Fill in the blanks)

1. ਭਾਰਤ ਇਕ..... ਰਾਜ ਹੈ।
2. ਜਦੋਂ ਇਕ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਇਕ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਰਕਾਰਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।
3. ਸੰਘੀ ਵਿੱਤ ਦੀ ਮੁੱਖ ਸਮੱਸਿਆ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਮੱਧ..... ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਹੈ।
4. ਸੰਘ ਦੀ ਹਰੇਕ ਇਕਾਈ ਨੂੰ..... ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।
5. ਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਕਰਾਰੋਪਣ ਵਿੱਚ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਨੇ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ।

20.3. ਵਿੱਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸੰਤੁਲਨ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ (Problem of Imbalance in Financial Resources)

ਇਹ ਦੇਖਣ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿੱਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅਕਸਰ ਅਸੰਤੁਲਨ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਵੀ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਘੱਟ ਜਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵੀ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਹਨ।

20.3.1 ਅਸੰਤੁਲਨ ਦੇ ਕਾਰਨ (Causes of Imbalance)

ਆਮਦਨ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸੰਤੁਲਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਇਹ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਮਦਨ ਦੇ ਸਭ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅਤੇ ਲਚਕਪੂਰਨ ਸਾਧਨ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਹਿੱਤਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਲਈ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸੀਮਾ ਫੀਸ (Customs) ਆਮਦਨ ਕਰ (Income tax) ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ (Excise Duty) ਅਤੇ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਕਰ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਹ ਸਭ ਕਰ ਲਚਕ ਪੂਰਨ ਹਨ ਜਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਰੋਜ਼ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਵਾਧਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਅਤੇ ਸਵੈ ਸ਼ਾਸਨ (autonomy) ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰੀਆਂ ਸੌਂਪੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਫਲਸਰੂਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚਿਆਂ ਦਾ ਤੀਬਰਤਾ ਨਾਲ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਆਮਦਨ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਸਾਧਨ ਦੀ ਅਪੇਖਿਆ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ

ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਅਪੇਖਿਆ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕੋਲ ਆਮਦਨ ਦੇ ਸਾਧਨ ਹਨ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕੋਲ ਉੱਤਰ ਦਾਇਤਵ ਹੈ ਫਲਸਰੂਪ ਸੰਘੀ ਵਿੱਤ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਅਸੰਤੁਲਨ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ

ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਦੂਜਾ ਤਰਕ ਇਹ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕਾਰਜ ਅਤੇ ਉੱਤਰ ਦਾਇਤਵ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਅਪੇਖਿਆ ਬਹੁਤ ਵੱਧ ਗਏ ਹਨ ਲੇਕਿਨ ਜਦੋਂ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਅਤੇ ਉੱਤਰਦਾਇਤਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਦ ਸਥਾਨਕ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਤੋਂ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਫਲਸਰੂਪ ਸਥਾਨਕ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਸਾਧਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸੰਤੁਲਨ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਕਾਰਜਾਂ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸੰਤੁਲਨ ਦਾ ਤੀਜਾ ਕਾਰਣ ਆਰਥਿਕ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਸੰਤੁਲਿਤ ਰੂਪ ਨਾਲ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨ ਦੀ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਦ ਅਪੇਖਿਆਕ੍ਰਿਤ ਗਰੀਬ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਉੱਤੇ ਅਤਿ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦਬਾਅ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਪਰਿਣਾਮ ਸਰੂਪ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਰਾਜ (Welfare State) ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜਾਂ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸੰਤੁਲਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਟਾਸਕ

ਆਮਦਨ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸੰਤੁਲਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਕੀ ਹੈ?

20.3.2 ਅਸੰਤੁਲਨ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ? (How to Remove Imbalance)

ਸੰਘ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿੱਤੀ ਅਸੰਤੁਲਨ ਨੂੰ ਕਮ ਖਰਚ ਕਰਕੇ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਾਂ ਤਾਂ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਕਾਰਜ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਹਸਤਾਂਤਰਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਜਾਂ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਕੁਝ ਆਮਦਨ ਦੇ ਸਾਧਨ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਹਸਤਾਂਤਰਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ। ਸੰਘ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਵਿੱਤੀ ਅਸੰਤੁਲਨ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕੁਝ ਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹਸਤਾਂਤਰਿਤ ਕਰਕੇ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਇਕਰੂਪਤਾ (Uniformity) ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਨਿਪੁੰਨਤਾ (Administrative efficiency) ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਅਸੰਤੁਲਨ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਤੋਂ ਕੁਝ ਧਨਰਾਸ਼ੀ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਹਸਤਾਂਤਰਿਤ ਕਰਕੇ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੰਘੀ ਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਆਮ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਇਹੀ ਪੱਧਤੀ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਹੈ। ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਦੇ ਕਾਮਨ ਵੈਲਥ ਅਨੁਦਾਨ ਆਯੋਗ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਾਮਨਵੈਲਥ ਤੋਂ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਅਤੇ ਵੱਧਦੀ ਹੋਈ ਮਾਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਧਨ ਰਾਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਹਸਤਾਂਤਰਿਤ ਕਰਨਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਮਨਵੈਲਥ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

20.3.3 ਵਿੱਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਹਸਤਾਂਤਰਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਤਰੀਕੇ (Forms of Inter-government Financial Transfers)

ਸੰਘ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿੱਤੀ ਅਸੰਤੁਲਨ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਨਿਮਨ ਉਪਾਉ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸੰਘ ਦੀ ਹਰੇਕ ਇਕਾਈ ਕਾਰਜਾਂ ਅਤੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਆਤਮ ਨਿਰਭਰ ਹੋ ਸਕੇ। ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਅੰਤਰ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿੱਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਸਮਾਯੋਜਨ ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਘ ਦੀ ਸਭ ਇਕਾਈਆਂ ਨੂੰ ਆਮਦਨ ਦੇ ਸਮਾਨ ਸਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਸਮਾਨ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੰਘ ਦੀ ਸਭ ਇਕਾਈਆਂ ਆਰਥਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਕੁਝ ਇਕਾਈਆਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਚੰਗੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰ। ਫਲਸਰੂਪ ਆਮਦਨ ਦੇ ਇਕ ਹੀ ਸਰੋਤ ਤੋਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਅਸਮਾਨ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਸਮਾਨ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਲੇਕਿਨ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸੰਤੁਲਿਤ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਲਈ ਸਹੀ ਵਿੱਤੀ ਸਮਾਯੋਜਨ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਨਿਮਨ ਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(1) ਕਰ ਆਮਦਨ ਦਾ ਬਟਵਾਰਾ (Distribution of Tax Proceeds)

ਇਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਕੁਝ ਕਰ ਲਗਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਦੀ ਹੈ

ਨੋਟ ਅਤੇ ਇਕੱਠੀ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਸੰਘੀ ਇਕਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਸਮਰਪਣ (Assignment) ਵਿਧੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਾਂ “ਆਮਦਨ ਕੁੰਡ ਵੰਡ ਵਿਧੀ” (Distributive Pool Method) ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਤਿੰਨ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

- (i) ਕਿਹੜੇ ਕਰਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੀ ਵੰਡ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ?
- (ii) ਕਰਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਕਿਹੜੇ ਹਿੱਸੇ ਜਾਂ ਆਮਦਨ ਦੇ ਕਿਸ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਨੂੰ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਵੇ?
- (iii) ਹਰੇਕ ਰਾਜ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਂ ਕਿਹੜੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ?

(1) ਕਰਾਂ ਤੋਂ ਕਰਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵੰਡ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ—ਜਿੱਥੇ ਤੱਕ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ ਕਿ ਕਿਹੜੇ ਕਰਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਵੇ, ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸੰਘ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਹੜੇ ਕਿਹੜੇ ਕਰਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਵੇ।

(2) ਕਰਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਆਮਦਨ ਦੇ ਕਿਹੜੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਜਾਂ ਕਰਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਆਮਦਨ ਦੇ ਕਿਸ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਨੂੰ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਕਿਸ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖੇ—ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਅਫਰੀਕਨ ਸੰਘਾਂ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦਾ ਗਠਨ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿੱਚ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰੇਗਾ। ਕਨਾਡਾ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰੀ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੇ ਲਈ ਸਮਝੌਤਾ (agreement) ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਆਪੇਖਿਆਕ੍ਰਿਤ ਅਧੀਨ ਲਚੀਲਾਪਣ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਕਰਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਰਾਜਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇੱਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ ਜਾਂ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਲਚੀਲਾਪਣ ਜਿਹੜਾ ਇਕ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗੁਣ ਹੈ। ਲਗਭਗ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਪਰਿਵਰਤਨ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ।

ਪ੍ਰੋ. ਵੀ. ਪੀ. ਅਦਾਰਕਰ ਨੇ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਕਿ ਕਰਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਆਮਦਨ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਟਵਾਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਹੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਵਿਧੀਆਂ ਦੱਸੀਆਂ ਹਨ।

- (i) ਸੰਘੀ ਸਰਕਾਰ ਕਰ ਆਮਦਨ ਦਾ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖੇ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਰਾਸ਼ੀ ਨੂੰ ਅਨੁਪਾਤਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੰਘ ਦੀ ਇਕਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਦੇਵੇ।
- (ii) ਸੰਘੀ ਸਰਕਾਰ ਕਰ ਆਮਦਨ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨ ਰਾਸ਼ੀ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਸੰਘ ਦੀ ਇਕਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਦੇਵੇ।
- (iii) ਸੰਘੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਲਈ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਰਾਸ਼ੀ ਬਚਾਅ ਲਈ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਰਾਸ਼ੀ ਦੂਜੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਦੇਵੇ।
- (iv) ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਕੇਵਲ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਆਰੋਪਿਤ ਅਤੇ ਇਕੱਠੀ ਕਰੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦੇਵੇ।

(3) ਕਰ ਆਮਦਨ ਦੇ ਬਟਵਾਰੇ ਦੀ ਤੀਜੀ ਸਮੱਸਿਆ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਰਾਜ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਕਿਸ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ—ਇਹ ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਇਕ ਜਟਿਲ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਕੁਝ ਅਫਰੀਕਨ ਸੰਘ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਕੁਝ ਐਸੇ ਤੱਤਾਂ ਉੱਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜਨਸੰਖਿਆ ਦਾ ਆਕਾਰ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪਿਛੜਿਆਪਣ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਇਕਾਈ ਦੀ ਇਕੱਠੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਵਿੱਤੀ ਆਯੋਜ ਦੁਆਰਾ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਅੰਤਿਮ ਤੱਤ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਹਰੇਕ ਰਾਜ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਜਨਸੰਖਿਆ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪਿਛੜਿਆਪਣ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਉੱਤਰਾਦਾਇਤਵਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

2.0.3.4 ਲਾਭ ਅਤੇ ਦੋਸ਼ (Advantages and Defects)

ਇਸ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਕੁਝ ਲਾਭ ਅਤੇ ਦੋਸ਼ ਵੀ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਨਿਮਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ—

ਲਾਭ (Advantages)

- (a) ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਸਰਵ ਉੱਚ ਮਹੱਤਵ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦਾ ਸਵੈ-ਸ਼ਾਸਨ ਵੀ

ਸਮਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ?

ਨੋਟ

- (b) ਇਹ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਆਸਾਨ ਹੈ।
- (c) ਇਹ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਆਮਦਨ ਦੀ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਅਤੇ ਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਬਟਵਾਰਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਰਹੀ ਹੈ।
- (d) ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਉਹ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਿਤ ਹੋਣਗੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਮਹੱਤਵ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ। ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦੇਵੇਗੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸੰਘ ਦੇ ਸਭ ਰਾਜ ਸਮਾਨ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਆ ਜਾਣ।
- (e) ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਦੋਸ਼ (Defects)

- (a) ਜੇਕਰ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਇਕਾਈ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਉਪਯੋਗ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਇਕਾਈ ਆਮਦਨ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਰੁਚੀ ਨਹੀਂ ਲਵੇਗੀ।
- (b) ਜੇਕਰ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਇਕਾਈ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਵੀ ਉਹ ਇਕਾਈ ਕਰ ਆਮਦਨ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਰੁਚੀ ਨਹੀਂ ਲਵੇਗੀ।
- (c) ਸੰਘੀ ਇਕਾਈਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਇਕਾਈਆਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਨਾ ਰੱਖ ਕੇ ਖੁਦ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਧਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਦੂਜੀ ਇਕਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਅਸੰਤੋਸ਼ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।
- (d) ਕੁਝ ਇਕਾਈਆਂ ਜਨਸੰਖਿਆ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅੰਸ਼ ਮੰਗਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਕੁਝ ਇਕੱਠੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪਣੇ ਯੋਗਦਾਨ ਉੱਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅੰਸ਼ ਮੰਗਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪਿਛੜੇਪਣ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅੰਸ਼ ਮੰਗਦੀਆਂ ਹਨ ਇਸ ਲਈ ਕਰ ਆਮਦਨ ਦੇ ਬਟਵਾਰੇ ਵਿੱਚ ਕਿਸੀ ਇਕਾਈ ਨੂੰ ਥੋੜਾ ਬਹੁਤ ਅਸੰਤੋਸ਼ ਜ਼ਰੂਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।
- (e) ਕਰ ਆਮਦਨ ਦੇ ਬਟਵਾਰੇ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੋਣ ਉੱਤੇ ਇਕਾਈਆਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਆਧਾਰ ਵਿਚ ਵੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੰਘ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਇਕਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਅਸੰਤੋਸ਼ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

(2) ਅਨੁਪੂਰਕ ਜਾਂ ਅਤਿਰਿਕਤ ਕਰ (Supplementary Levies or Taxes)

ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਅੰਸਤੁਲਨ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਦੂਜੀ ਵਿਧੀ ਅਨੁਪੂਰਕ ਜਾਂ ਅਤਿਰਿਕਤ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਇਕ ਸਰਕਾਰ (ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਸੰਘ ਸਰਕਾਰ) ਮੁੱਖ ਕਰ (Principal Tax) ਲਗਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਉਸ ਉੱਤੇ ਅਤਿਰਿਕਤ ਕਰ ਲਗਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਇਹ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਕਿਸੀ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਉਸ ਉੱਤੇ ਅਤਿਰਿਕਤ ਕਰ (Supplementary Levy or Tax) ਲਗਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰ ਲਵੇ ਜਾਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਕੋਈ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਉਸ ਉੱਤੇ ਅਤਿਰਿਕਤ ਕਰ ਲਗਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰ ਲਵੇ। ਇਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਉੱਪਰਲੀ ਦੋਵੇਂ ਵਿਧੀਆਂ ਵਿੱਚ ਤੋਂ ਕਿਸੀ ਵੀ ਇਕ ਨੂੰ ਆਪਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਆਮ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਕੋਈ ਮੁੱਖ ਕਰ ਲਗਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਉਸ ਉੱਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਰ ਲਗਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਏ ਕਰਾਂ ਦੀ ਦਰ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਅਸਮਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਰੋਪਿਤ ਕਰਾਂ ਦੇ ਉੱਤੇ ਕੇਂਦਰ ਦੁਆਰਾ ਅਤਿਰਿਕਤ ਕਰ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਦ ਨਾ ਤਾਂ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਇਕਰੂਪਤਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਆਂਸੰਗਤ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੰਘ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਏ ਗਏ ਕਰਾਂ ਉੱਤੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਜਿਸ ਦਰ ਨਾਲ ਚਾਹੁੰਦੇ ਕਰ ਲਗਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਲੇਕਿਨ ਇਹ ਦਰ ਸਾਧਾਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਮ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਵਾਧੂ ਕਰ ਦੇ ਭਾਰ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਤਿਰਿਕਤ ਕਰ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਆਲੋਚਨਾਵਾਂ - ਵਿੱਤੀ ਸਮਾਯੋਜਨ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਅਨੇਕ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। (1) ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋ ਵਾਰ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਨਾਲ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਸਰੂਪ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਉਤਪਾਦਨ ਵੰਡ ਅਤੇ ਬਚਤ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। (2) ਇਸਦੇ ਇਲਾਵਾ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਤੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਹਰੇਕ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਲਾਭ ਅਤੇ ਹਿੱਤਾਂ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦੇਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। (3) ਕਰਦਾਤਾ ਉੱਤੇ ਕਰ ਦਾ

ਨੋਟ ਭਾਰ ਇਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਸਹਿਣ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰਥ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਜੀਵਨ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਬੁਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

(3) ਸੰਘੀ ਆਰਥਿਕ ਸਹਾਇਤਾ (Federal Grant-in-aid)

ਵੱਖ ਵੱਖ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿੱਤੀ ਸੰਤੁਲਨ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਿਧੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਸੰਘ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਹਾਇਤਾਵਾਂ ਇਕ ਵਿਧਾਨ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸਹਾਇਤਾਵਾਂ ਸਰਤਸਹਿਤ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸਰਤਹਿਤ ਦੋਵੇਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸਹਾਇਤਾਵਾਂ ਸਥਾਈ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਅਸਥਾਈ ਜਾਂ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਵੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਹਾਇਤਾਵਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਆਮਦਨ ਦੇ ਸਾਧਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਇਕਰੂਪਤਾ ਲਿਆਉਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਸੰਘੀ ਸਰਕਾਰ ਪਿਛੜੇ ਖੇਤਰਾਂ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਅਤੇ ਪਿਛੜੇ ਵਰਗਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਹਾਇਤਾ (Special grants) ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਖਰਚ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਸੰਘ ਸਰਕਾਰ ਖੁਦ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸੰਘੀ ਸਰਕਾਰ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅਨੇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਸਹਾਇਤਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਨੋਟਸ

ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਅਸੰਤੁਲਨ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਦੂਜੀ ਵਿਧੀ ਅਨੁਪੂਰਕ ਜਾਂ ਅਤਿਰਿਕਤ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੈ।

ਬਿਨਾਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਉੱਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰੋ. ਏ. ਐਚ. ਹੈਨਸਨ (A. H. Hansen) ਅਤੇ ਐਚ ਐਸ ਪਰਲੋਫ (H.S Perloff) ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਨਿਮਨ ਸਿਧਾਂਤ ਅਪਣਾਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ—

- (i) ਆਰਥਿਕ ਸਹਾਇਤਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਸੰਘ ਨੂੰ ਹਰੇਕ ਰਾਜ ਦੀ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਜਨ ਸੰਖਿਆ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
- (ii) ਸੰਘ ਦੁਆਰਾ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਸਹਾਇਤਾ ਉਸਦੇ ਆਮਦਨ ਦੇ ਸਾਧਨ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਸਾਧਨ ਘੱਟ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਪੇਖਿਆਕ੍ਰਿਤ ਆਰਥਿਕ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।
- (iii) ਸੰਘੀ ਆਰਥਿਕ ਸਹਾਇਤਾ ਇਨੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕਿਸੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਚੰਗੇ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਬਣਾਏ ਰੱਖਣ ਦੇ ਲਈ ਕਾਫੀ ਹੋਵੇ।
- (iv) ਆਰਥਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਕਮਜ਼ੋਰ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਆਰਥਿਕ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਮਰਥ ਹੋ ਸਕੇ।
- (v) ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਫਜ਼ੂਲ ਖਰਚ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
- (vi) ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਸੰਘ ਉੱਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਨਿਰਭਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖੁਦ ਵੀ ਆਰਥਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।
- (vii) ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਦਾਨਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਇਕ ਆਸਾਨ ਅਤੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਨ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਲਿਵਾਆ ਜਾ ਸਕੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸੰਤੋਸ਼ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੁਦਾਨ ਸੰਘੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਘਟਕ (ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ) ਦੇ ਮੱਧ ਵਿੱਤੀ ਸਬੰਧਾਂ ਦੀ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਅਨੁਦਾਨ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ, ਇਲਾਜ ਆਦਿ ਮਦਾਂ ਉੱਤੇ ਖਰਚ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਨੁਦਾਨ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਜਾਂ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਅਮਰੀਕਾ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਲਈ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ

ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੁਦਾਨ ਕੁਝ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਾਰਜਕ੍ਰਮਾਂ ਦੇ ਲਈ ਹੀ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਉਸ ਪਰਿਯੋਜਨਾ ਦੀ ਬਾਕੀ ਲਾਗਤ ਦਾ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਅਨੁਪਾਤ ਹੀ ਆਰਥਿਕ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਪਰਿਯੋਜਨਾ ਦੀ ਬਾਕੀ ਲਾਗਤ ਉਸ ਰਾਜ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਧਨਾ ਦੁਆਰਾ ਪੂਰੀ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

ਨੋਟ

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਰਾਜ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਕੇਂਦਰ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸਹਾਇਤਾ ਉੱਤੇ ਹੀ ਨਿਰਭਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਲੇਕਿਨ ਫਿਰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਾਧਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

(4) ਰਾਜਾਂ ਦਾ ਸੰਘ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਲਈ ਅੰਸ਼ਦਾਨ

ਇਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਸਹਾਇਤਾ ਜਾਂ ਅਨੁਦਾਨ ਦੇਂਦੀ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਖਰਚਿਆਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੇ ਲਈ ਅਨੁਦਾਨ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਕਿਹੜੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਕਿਸ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਕਿੰਨਾ ਅਨੁਦਾਨ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਖਰਚਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੇ ਲਈ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਜਟਿਲ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵੀ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਅਨੁਦਾਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਲੇਕਿਨ ਵਿੱਤੀ ਸਮਾਯੋਜਨਾ (Financial Adjustment) ਜਾਂ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸਤੁਲਨ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਇਸ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕਾਂ ਦੋਸ਼ ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਦੋਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖਰਚਿਆਂ ਦੇ ਲਈ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਰਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਬਿਲਕੁਲ ਗਲਤ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਜਿਹੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਾਰਜ ਕਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਤਰਦਾਇਤਵਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਉਹ ਰਾਜਾਂ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਅਤੇ ਆਤਮਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਰਾਜਾਂ ਦਾ ਕਾਰਜ ਖੇਤਰ ਬਹੁਤ ਸੀਮਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਾਫੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ।

**20.4 ਸੰਘੀ ਵਿੱਤ ਦੀ ਆਧੁਨਿਕ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ
(Recent Trends in Federal Finance)**

ਸੰਘੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਇਹ ਦਾਇਤਵ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸੰਘੀ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਿਤ ਕਰੇ। ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਪ੍ਰੋ. ਅਫੈ ਜੀ ਕਾਰਨਲ (F. G. Carnell) ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ “ਵਰਤਮਾਨ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਦਾਇਤਵਾਂ ਨੂੰ ਨਿਭਾ ਸਕੇ, ਜਿਹੜੀ ਆਧੁਨਿਕ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਆਸ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।” ਸਮਾਜਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਸੁਰੱਖਿਆ, ਬੀਮਾਰੀ ਸੁਰੱਖਿਆ, ਬੁਢਾਪੇ ਵਿੱਚ ਪੈਨਸ਼ਨ, ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਅਤੇ ਅਨਾਥਾਂ ਨੂੰ ਪੈਨਸ਼ਨ ਆਦਿ ਸਭ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨ ਪੱਧਰ ਅਤੇ ਸਮਾਨ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ। ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸਦੇ ਲਈ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਵਿਵਸਥਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰੇ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਭ ਰਾਜ ਸਹਿਯੋਗ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਸੰਘੀ ਵਿੱਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਵਿੱਤੀ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ—

- (i) ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਲਈ ਸਾਧਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰੇ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਕਾਸ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰ ਵਿੱਤੀ ਜ਼ਰੂਰਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਮੁੱਖ ਵਿੱਤੀ ਏਜੰਸੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਹਾਇਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ।
- (ii) ਹਾਲ ਹੀ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿੱਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਸਥਾਨਤ੍ਰਣ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵਿੱਤੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਉੱਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਅਪੇਖਿਆ ਜ਼ਿਆਦਾ

1. F.G. Carnell —Federalism in India. Page 29.

ਨੋਟ

ਨਿਰਭਰ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਕਾਸ ਪਰਿਯੋਜਨਾਵਾਂ ਕੇਂਦਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਬਿਨਾਂ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ।

- (iii) ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਰਚ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਦਾਇਤਵ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਨੀਤੀ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰੇ।
- (iv) ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਗਰੀਬ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰਾਜਨੀਤਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕਾਰਨਾਂ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਮਾਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਸੰਘੀ ਵਿੱਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਪਰਿਵਰਤਨ ਉੱਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਪਰਿਸਥਿਤੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿੱਤੀ ਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸੰਘੀ ਵਿੱਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੇਰ ਤੱਕ ਜੀਵਤ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕੇਗਾ।

ਸਵੈ-ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਬਹੁ-ਵਿਕਲਪੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Multiple Choice Questions)

6. ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਕਰ ਹੈ-

(ਅ) ਲਚਕਪੂਰਨ	(ਬ) ਬੇਲਚਕ ਪੂਰਨ
(ਸ) ਸਕੁਚਤ	(ਦ) ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਭ
7. “ਅਸੀਂ ਕਾਮਨਵੈਲਥ ਤੋਂ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਅਤੇ ਵਧਦੀ ਹੋਈ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਧਨਰਾਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਹਸਤਾਂਤਰਿਤ ਕਰਨਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ।” ਇਹ ਕਿਸ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ?

(ਅ) ਭਾਰਤ ਦੇ ਕਾਮਨਵੈਲਥ ਆਯੋਗ ਦਾ	(ਬ) ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਦੇ ਕਾਮਨ ਵੈਲਥ ਆਯੋਗ ਦਾ
(ਸ) ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਦੇ ਕਾਮਨਵੈਲਥ ਆਯੋਗ ਦਾ	(ਦ) ਉਪਰਲੇ ਸਭ।
8. ਸੰਘੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਇਹ ਦਾਇਤਵ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸੰਘੀ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਕਿਸਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਿਤ ਕਰੇ?

(ਅ) ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ	(ਬ) ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ
(ਸ) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਿਕ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ	(ਦ) ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ।

20.5 ਸੰਘੀ ਵਿੱਤ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਸੰਘੀ ਵਿਵਸਥਾ (Principles of Federal Finance and Indian Federal Systems)

ਹੁਣ ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਵਿੱਤ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਪ੍ਰਚੁਰਤਾ ਅਤੇ ਲਚਕ, ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ, ਇਕਰੂਪਤਾ, ਸਮਾਨਤਾ, ਇਕਸਾਰਤਾ, ਲੇਖਾ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਆਦਿ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰੇ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਅਸੀਂ ਭਾਰਤੀਆਂ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਮੱਧ ਵਿੱਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਬਟਵਾਰੇ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਤੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਾਂਗੇ। ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਮੱਧ ਕਰਾਂ ਦੇ ਬਟਵਾਰੇ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਕਰ ਬਟਵਾਰੇ ਅਤੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦੀ ਵੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਉਹ ਕਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਅੰਤਰ ਰਾਜ (Inter State) ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਅਤੇ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਦਾਇਤਵ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਉੱਤੇ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਸਥਾਨਕ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਕਸਦ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਕਰ ਦਾਇਤਵ ਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਟਵਾਰਾ (Clear Cut Division of Taxing Powers)

ਕੇਂਦਰੀ ਸੂਚੀ (ਸੂਚੀ-I) ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਏ ਗਏ ਕਰ ਅਤੇ ਲੇਵੀ ਸੰਮਿਲਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਰਾਜ (ਸੂਚੀ-II) ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਏ ਗਏ ਕਰ ਅਤੇ ਲੇਵੀ ਨੂੰ ਸੰਮਿਲਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। (ਸੂਚੀ-III) ਸਮਵਰਤੀ ਸੂਚੀ (Concurrent) ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਸੂਚੀ-I ਵਿੱਚ ਸੰਮਿਲਿਤ ਸਭ ਵਿੱਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਉੱਤੇ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਪੂਰਨ ਅਧਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੂਚੀ-II ਵਿੱਚ ਸੰਮਿਲਿਤ ਸਾਧਨਾਂ ਉੱਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਪੂਰਨ ਅਧਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੂਚੀ-III ਵਿੱਚ ਸੰਮਿਲਿਤ ਸਾਧਨਾਂ ਉੱਤੇ ਰਾਜ ਦਾ ਕੇਵਲ ਸਮਵਰਤੀ ਅਧਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਮੱਧ ਕਰਦਾਇਤਵਾਂ ਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਟਵਾਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

20.5.1 ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਸਮਰਪਣ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੇਂਦਰੀ ਰਾਜਸਵ ਦਾ ਭਾਗ

ਨੋਟ

(A Part of the Central Tax Revenue is Assigned to the States)

ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ 12 ਮਦਦਾਂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਾਵਧਾਨ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹ ਸਭ ਕਰ ਕੇਂਦਰੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਲੇਕਿਨ ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਦਦਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਭ ਰਾਜਸਵ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕੇਂਦਰੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਸੰਮਿਲਿਤ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਨਿਮਨ ਚਾਰ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ-

- (1) ਉਹ ਕਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਗਾਉਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਰਾਜਸਵ ਨੂੰ ਰੱਖਣ ਦਾ ਪੂਰਨ ਅਧਿਕਾਰ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਸੀਮਾ ਫੀਸ ਨਿਯਮ ਕਰ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀ ਕਰ (ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ) ਆਦਿ ਸੰਮਿਲਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਸੰਮਿਲਿਤ ਮਦਦਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- (2) ਕੁਝ ਐਸੇ ਕਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਗਾਉਣ ਅਤੇ ਵਸੂਲ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾਂ ਦਾ ਵੀ ਹਿੱਸਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਅਤਿਰਿਕਤ ਸਭ ਆਮਦਨਾਂ ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਤਮਾਕੂ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਨਿਰਮਾਣਕਾਰੀ ਵਸਤੂਆਂ (ਸ਼ਰਾਬ ਅਤੇ ਨਸ਼ੀਲੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ) ਉੱਤੇ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਰ ਇਸ ਸਮੂਹ ਵਿੱਚ ਸੰਮਿਲਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।
- (3) ਐਸੇ ਕਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਲਗਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵਸੂਲ ਵੀ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਰਾਜਸਵ ਦਾ ਸੰਪੂਰਨ ਭਾਗ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਭਾਜਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਦੂਜੀ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਪੱਤੀਆਂ ਉੱਤੇ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਕਰ (ਜਾਂ ਆਸਤੀ ਕਰ ਰੇਲ ਦੇ ਕਿਰਾਏ ਅਤੇ ਭਾੜੇ ਉੱਤੇ ਕਰ, ਰੇਲ, ਜਲ ਹਵਾਈ ਮਾਰਗ ਦੇ ਆਉਣ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਮਾਲ ਅਤੇ ਯਾਤਰੀਆਂ ਉੱਤੇ ਟਰਮੀਨਲ ਟੈਕਸ ਅੰਤਰਰਾਜ ਵਪਾਰ ਵਿੱਚ ਸੰਮਿਲਿਤ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਵਿਕਰੀ ਕਰ (ਸਮਾਚਾਰ ਪੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ) ਆਦਿ ਇਸ ਮਦ ਵਿੱਚ ਸੰਮਿਲਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।
- (4) ਕੁਝ ਕਰ ਜਿਹੜੇ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਲੇਕਿਨ ਵਸੂਲ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਰਾਜਸਵ ਦਾ ਉਪਭੋਗ ਵੀ ਰਾਜ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਸਟਾਪ ਡਿਯੂਟੀ ਇਲਾਜ ਅਤੇ ਟਾਇਲੈਟ ਉਪਕਰਣਾਂ ਉੱਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ ਇਸ ਮਦ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਉੱਪਰਲੇ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰੇ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੇ ਕਰ ਰਾਜਸਵ ਦਾ ਕੁਝ ਭਾਗ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਭਾਜਿਤ ਕਰ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਘੱਟਦਾ ਵਧਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਅਤਿਰਿਕਤ ਕਰਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਕਰ ਰਾਜਸਵ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨਾਲ ਵੀ ਸੰਬੰਧਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਪ੍ਰਚੁਰਤਾ ਅਤੇ ਲਚਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕਤਾ ਅਤੇ ਕੰਟਰੋਲ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਟਾਸਕ ਕੇਂਦਰੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਸੰਮਿਲਿਤ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿੰਨੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ?

20.5.2 ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ (Setting of Finance Commission)

ਕਰ ਰਾਜਸਵ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਨਾਲ ਵੰਡ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਅਦ ਵੀ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿੱਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਸੰਪੰਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦੇ ਮੱਧ ਅਸੰਤੁਲਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਸੰਤੁਲਨਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪ੍ਰਾਵਧਾਨ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕੁਝ ਕਰ ਰਾਜਸਵ ਦਾ ਭਾਗ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਅਨੁਦਾਨ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 280-A ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿੱਤੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਸੰਤੁਲਿਤ ਬਣਾਏ ਰੱਖਣ ਦੇ ਲਈ ਹਰੇਕ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੇ ਬਾਅਦ ਇਕ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਨੂੰ ਇਹ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਰੂਰਤ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਨੂੰ ਪੰਜ ਸਾਲ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਬਾਅਦ ਉਸ ਉੱਤੇ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨਿਰਣਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸੰਘੀ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਤੋਂ ਜਿਹੜੇ ਇਸ ਸਮਾਂ ਸੰਘ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿੱਚ ਹਨ ਅਤੇ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਤੋਂ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹਿੱਸਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਤੋਂ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਇਸ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸੰਘ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਬਣੇ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਸੰਘ ਸਭ ਰਾਜਾਂ ਦਾ ਵੀ ਸੰਤੁਲਿਤ ਵਿਕਾਸ ਹੋ ਸਕੇ।

ਨੋਟ ਉੱਪਰਲੇ ਵਿਵਰਣ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਆਰਥਿਕ ਸੰਤੁਲਨ ਬਣਾਏ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਵਿੱਤੀ ਆਯੋਗ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ (ਸੰਨ 1950 ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ) ਸੰਘ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਤੁਲਨ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਤਿੰਨ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਉਲੇਖ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ-

1. ਆਮਦਨ ਕਰ ਅਤੇ ਸੰਘੀ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਾਂ ਦਾ ਬਟਵਾਰਾ-ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 270 ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਕਰ ਐਸੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਆਮਦਨ ਦਾ ਬਟਵਾਰਾ ਸੰਘ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਭ ਆਮਦਨ ਕਰ (ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ) ਸੰਮਿਲਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਐਕਟ 1935 ਦੀ ਅਨੁਸੂਚੀ 140 (1) ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਵਧਾਨ ਹੈ ਕਿ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਅਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਭਾਗ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਆਮਦਨ ਦਾ ਬਟਵਾਰਾ ਵਿੱਤੀ ਆਯੋਗ ਦੀ ਸਲਾਹ ਉੱਤੇ ਸੰਘ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰ ਪੰਜ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਸੰਘ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦਾ ਨਿਰੀਖਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

2. ਸੰਘ ਦੁਆਰਾ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਸਹਾਇਤਾ- ਸੰਘ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿੱਤੀ ਸੰਤੁਲਨ ਬਣਾਏ ਰੱਖਣ ਦੇ ਲਈ ਦੂਜਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤਰੀਕਾ ਸੰਘ ਦੁਆਰਾ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਕੇ ਅਪਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਆਰਥਿਕ ਸਹਾਇਤਾ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਸੰਚਿਤ ਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਭਿੰਨ ਰਾਜਾਂ ਲਈ ਭਿੰਨ ਰਾਸ਼ੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀ ਸਲਾਹ ਉੱਤੇ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਆਰਥਿਕ ਸਹਾਇਤਾ ਜਾਂ ਅਨੁਦਾਨ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਵਿੱਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਸਹਾਇਤਾ ਜਾਂ ਅਨੁਦਾਨ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਭਿੰਨ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਲਈ ਅਨੁਦਾਨ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਵੀ ਭਿੰਨ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

3. ਮਸੂਲ ਲਗਾ ਕੇ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨਾ- ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਸੰਤੁਲਨ ਬਣਾਏ ਰੱਖਣ ਦੀ ਤੀਜੀ ਵਿਵਸਥਾ ਇਹ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਸੰਘ ਸਰਕਾਰ ਮਸੂਲ (Surcharge) ਲਗਾ ਕੇ ਐਸੀ ਕਿਸੀ ਵੀ ਕਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਆਮਦਨ ਦਾ ਕੁਝ ਭਾਗ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਜਿਸ ਦੀ ਪੂਰੀ ਆਮਦਨ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸੰਘ ਸਰਕਾਰ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਰਾਂ ਉੱਤੇ ਮਸੂਲ ਲਗਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਸੂਲਾਂ ਨਾਲ ਜਿਹੜੀ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗੀ ਉਸਦਾ ਉਪਯੋਗ ਕਰਨ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਅਧਿਕਾਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਸੂਲ ਆਮਦਨ ਕਰ ਉੱਤੇ ਲਗਾਉਂਦੀ ਹੈ।

4. ਕਰਜ਼ ਲੈਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ- ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਸੰਘ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਹ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸੰਸਦ ਦੁਆਰਾ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸੀਮਾਵਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਕਰਜ਼ ਲੈ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਜ ਨੂੰ ਵੀ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀਮਾਵਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅੰਦਰ ਤੋਂ ਕਰਜ਼ ਲੈਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਸੰਘ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪੈਣ ਉੱਤੇ ਕਰਜ਼ ਲੈ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਵਿੱਤੀ ਖੇਤਰ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਨੇ ਬਹੁਤ ਖਰਚੀਲਾ ਰੁਖ ਅਪਣਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਾਵਧਾਨ ਕਿਸੀ ਵੀ ਸੰਘੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਸੰਘੀ ਵਿੱਤ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਮੱਧ ਅਸੰਤੁਲਨ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੰਘੀ ਕੋਸ਼ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਇਹ ਨਿਰਭਰਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਨੀਤੀਆਂ ਨਾਲ ਤਾਲਮੇਲ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਤਾਲਮੇਲ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਨਿਕਨ ਲਿਖਤ ਕਥਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸੱਚ ਜਾਂ ਝੂਠ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰੋ

(State whether the following statements are True or False)

9. ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਮੱਧ ਕਰਾਂ ਦੇ ਬਟਵਾਰੇ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਆਪਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।
10. ਕੇਂਦਰ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਕਾਰਜ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
11. ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ 12 ਮਦਾਂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਾਵਧਾਨ ਹੈ।
12. ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 280-A ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰੇਕ ਛੇ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਇਕ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ

ਗਈ ਹੈ।

ਨੋਟ

- ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 280-A ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰੇਕ ਪੰਜ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਇਕ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

20.6 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)

- ਸੰਘੀ ਵਿੱਤ ਦੀ ਮੁੱਖ ਸਮੱਸਿਆ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਮੱਧ ਵਿੱਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਭਾਵੀ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਕਾਰਜਕ੍ਰਮ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੁਆਰਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਸਮੱਸਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਈ ਅਤਿ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- ਹਰੇਕ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖੇਤਰ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਉਣ, ਕਰਜ਼ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਉੱਤੇ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਖੇਤਰ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਸੁਚੱਜੇ ਰੂਪ ਨਾਲ ਕਰ ਸਕੇ।
- ਸੰਘ ਦੀ ਹਰੇਕ ਇਕਾਈ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਕਾਫੀ ਧਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਕਰ ਵੀ ਲਗਾ ਸਕਣ ਅਤੇ ਕਰਜ਼ ਵੀ ਲੈ ਸਕਣ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।
- ਆਰਥਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਲਚਕ ਪੂਰਨ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਯੋਜਨਾ ਚਾਹੇ ਉਹ ਕਿੰਨੀ ਵੀ ਚੰਗੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਹਰੇਕ ਸਮੇਂ ਲਈ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ।
- ਆਮਦਨ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸੰਤੁਲਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਇਹ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਮਦਨ ਦੇ ਸਭ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅਤੇ ਲਚਕਪੂਰਨ ਸਾਧਨ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਹਿੱਤਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
- ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਅਸੰਤੁਲਨ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਦੂਸਰੀ ਵਿਧੀ ਅਨੁਪੂਰਕ ਜਾਂ ਅਤਿਰਿਕਤ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਇਕ ਸਰਕਾਰ (ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਸੰਘ ਸਰਕਾਰ) ਮੁੱਖ ਕਰ (Principal Tax) ਲਗਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਦੂਜੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਉਸ ਉੱਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਰ ਲਗਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।
- ਵਰਤਮਾਨ ਦਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਦਾਇਤਵਾਂ ਨੂੰ ਨਿਭਾ ਸਕੇ, ਜਿਹੜੀ ਆਧੁਨਿਕ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਆਸ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
- ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ 12 ਮਦਾਂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਧਾਨ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹ ਸਭ ਕੇਂਦਰੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਲੇਕਿਨ ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਦਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਭ ਰਾਜਸਵ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ।
- ਵਿੱਤੀ ਖੇਤਰ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਨੇ ਬਹੁਤ ਖਰਚੀਲਾ ਰੁਖ ਆਪਣਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਧਾਨ ਕਿਸੀ ਵੀ ਸੰਘੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

20.7 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)

- ਸਮਵਰਤੀ (Concurrent)—ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ।
- ਮਸ਼ੁਲ (Surcharge)—ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਰ।

20.8 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)

- ਸੰਘ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਤੁਲਨ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਕਿਹੜੇ ਕਿਹੜੇ ਤੱਤ ਉਲੇਖਯੋਗ ਹਨ?
- ਕੇਂਦਰੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਸੰਮਿਲਿਤ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿੰਨੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ?

- ਨੋਟ
3. ਅਨੁਪੂਰਕ ਜਾਂ ਅਤਿਰਿਕਤ ਕਰ ਨਾਲ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੈ?
 4. ਵਿੱਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹਸਤਾਂਤਰਿਕ ਕਰਨ ਦੇ ਕੀ ਤਰੀਕੇ ਹਨ?
 5. ਵਿੱਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸੰਤੁਲਨ ਦੇ ਕੀ ਕਾਰਨ ਹਨ?

ਉੱਤਰ : ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Answers : Self Assessment)

1. ਸੰਘੀ	2. ਸੰਘੀ ਸ਼ਾਸਨ ਵਿਵਸਥਾ	3. ਵਿੱਤੀ	4. ਆਰਥਿਕ
5. ਐਡਮ ਸਮਿਥ	6. (ਅ)	7. (ਬ)	8. (ਦ)
9. ਸੱਚ	10. ਝੂਠ	11. ਸੱਚ	12. ਝੂਠ
13. ਸੱਚ			

20.9. ਸਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਬੁਕਸ

1. ਲੋਕ ਵਿੱਤ—ਨਿਉ ਗਾਇਅਲ ਬੁਕ ਕੰਪਨੀ।
2. ਮਨੀ ਬੈਂਕਿੰਗ ਐਂਡ ਪਬਲਿਕ ਫਾਈਨੈਂਸ—ਸੁੰਦਰਮ ਵੀ, ਅਲਫਾ ਪਬਲਿ. 2009।
3. ਮਨੀ ਬੈਂਕਿੰਗ : ਇੰਟਰੈਨਸ਼ਨ ਟਰੇਡ ਐਂਡ ਪਬਲਿਕ ਫਾਈਨੈਂਸ—ਨੀਥਾਈ ਸੋਮਸ਼ੇਖਰ, ਅਨਮੋਲ 2004।
4. ਪਬਲਿਕ ਫਾਈਨੈਂਸ—ਸੁਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਐਂਡ ਅਨਿਲ ਕੇ ਗੁਪਤਾ, ਡੋਮੀਨੈਟ 2012।
5. ਪਬਲਿਕ ਫਾਈਨੈਂਸ—ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ, ਏ ਬੀ ਡੀ ਪਬਲਿਕੇਸ਼ਨ 2011।

ਇਕਾਈ-21 : ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸੰਘੀ ਵਿੱਤ ਦਾ ਵਿਕਾਸ (Development of Federal Finance in India)

ਨੋਟ

ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ (Contents)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

- 21.1 ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸੰਘੀ ਵਿੱਤ ਦਾ ਵਿਕਾਸ (Development of Federal Finance in India)
- 21.2 ਕਰਜ਼ (Loans)
- 21.3 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)
- 21.4 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)
- 21.5 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)
- 21.6 ਸੰਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਇਸ ਇਕਾਈ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ-

- ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸੰਘੀ ਵਿੱਤ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਸੰਬੰਧੀ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ।
- ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਵਿਤਰਣ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ।
- ਆਮਦਨ ਕਰ ਅਤੇ ਜੂਟ ਦੇ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰ ਦੇ ਵੰਡ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਵਿੱਚ।

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

ਭਾਰਤ ਇੱਕ ਸੰਘੀ ਰਾਜ ਹੈ। ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਮੱਧ ਵਿੱਤੀ ਸੰਬੰਧ ਸੰਘੀ ਵਿੱਤ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸੰਘ (Federal) ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਉਸ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ (Sovereignty) ਜਾਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਤੋਂ ਹਰੇਕ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਨਾਲ ਕਾਰਜ ਕਰ ਸਕੇ। ਪ੍ਰੋ. ਆਰ. ਐਨ. ਭਾਰਗਵਾ (Prof. R.N. Bhargava) ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, “ਸੰਘੀ ਵਿੱਤ ਦਾ ਅਰਥ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿੱਤ ਅਤੇ ਦੋਵਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸੰਬੰਧ ਹਨ।” ਸੰਘੀ ਵਿੱਤ ਵਿਵਸਥਾ (Federal system) ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰ (ਸੰਘੀ) ਅਤੇ ਰਾਜ (ਇਕਾਈ) ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕਰਤੱਵਾਂ, ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਸੰਵਿਧਾਨਿਕ ਵੰਡ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸੱਤਾਵਾਂ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰਾਂ, ਜਿੱਥੇ ਤੱਕ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਸੁਤੰਤਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਇਕਾਈ ਜਾਂ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕਾਰਜਾਂ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਵੰਡ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਵੱਖ ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਹ ਕਾਰਜ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਸੰਪੂਰਨ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਸਥਾਨਕ ਮਹੱਤਵ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਇਕਾਈ ਜਾਂ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਰੱਖਿਆ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮਾਮਲੇ ਸੰਚਾਰ ਸਾਧਨ ਅਤੇ ਮੁਦਰਾ ਆਦਿ ਕੇਂਦਰੀ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਸਰਵਜਨਿਕ ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਤੇ ਵਿਵਸਥਾਈ ਸਥਾਪਨਾ ਆਦਿ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਕਾਈ ਜਾਂ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ (Unit of State Government) ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਲੇਕਿਨ ਇਸ ਵੰਡ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕੇਂਦਰ ਜਾਂ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਪੂਰਨ ਤਾਲਮੇਲ (Coordination) ਬਣਿਆ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਕਸਦ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਟਕਰਾਉਣ।

ਨੋਟ

21.1 ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸੰਘੀ ਵਿੱਤ ਦਾ ਵਿਕਾਸ (Development of Federal Finance in India)

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਸੰਘੀ ਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਵਿੱਤ ਦੀ ਸੰਘੀ ਵਿਵਸਥਾ ਵਰਤਮਾਨ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਸੰਘੀ ਵਿੱਤ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿਕੇਂਦਰੀਕਰਨ (decentralisation) ਦੀ ਲੰਬੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੀ ਉਪਜ ਹੈ। ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਸੁਵਿਧਾ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸੰਘੀ ਵਿੱਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਲਿਖੇ ਕਾਲਾਂ (Periods) ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ—

(1) ਪਹਿਲੀ ਅਵਧੀ (ਕੇਂਦਰੀਕਰਨ) (ਸਨ 1833 ਤੋਂ 1871 ਤੱਕ) (Centralisation from 1833 to 1871)

“ਸਨ 1871 ਤੱਕ, ਦੇਸ਼ ਸੰਪੂਰਨ ਰਾਜਸਵ ਅਤੇ ਖਰਚ ਉੱਤੇ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਹੀ ਪੂਰਨ ਕੰਟਰੋਲ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਦੇ ਵਿੱਤ ਉੱਤੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਜਿਹੜਾ ਸਖਤ ਕੰਟਰੋਲ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਉਸਦਾ ਸਾਰਾਂਸ਼ ਨਿਮਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।”

ਸਥਾਨਕ ਸਰਕਾਰਾਂ (Local government) ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿ ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਰੂਪ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਸੰਪੂਰਨ ਸ਼ਾਸਨ ਚਲਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਬਿਲਕੁਲ ਸ਼ਕਤੀਹੀਣ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿੱਤੀ ਕੰਟਰੋਲ ਦੇ ਕੋਈ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵਿੱਤੀ ਉੱਤਰਦਾਇਤਵ ਸੀ।

ਇਹ ਪੱਧਰੀ ਵੱਡੀ ਦੋਸ਼ਪੂਰਨ ਸੀ। ਵਿੱਤੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਉੱਤਰਦਾਇਤਵ ਦੀ ਘਾਟ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਸ ਨਾਲ ਫਜ਼ੂਲ ਖਰਚੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਮਿਲਣ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ (provinces) ਦੇ ਵਿੱਚ ਧਨ ਰਾਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਵੰਡ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਕਿਸੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਜਾਂ ਤਰਕਸੰਗਤ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਅਨੁਸਰਣ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰਿਣਾਮ ਸਰੂਪ “ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਦੀ ਵੰਡ ਨਾਲ ਐਸੀ ਕੁਵਿਵਸਥਾ ਅਤੇ ਲਪਕ ਝਪਟੀ ਦੀ ਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਜਿਆਦਾ ਤੇਜ਼ ਅਤੇ ਹਾਏ ਤੌਬਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਾਂਤ ਹੀ ਲਾਭ ਚੁੱਕਦੇ ਸਨ। ਅਤੇ ਤਰਕ ਦੀ ਵੱਲ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।” ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਂਤੀ ਸਰਕਾਰਾਂ ਕੇਂਦਰ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਬੇਕਾਰੀ ਅਨੁਦਾਨਾਂ (doles) ਉੱਤੇ ਹੀ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਇਹ ਅਨੁਦਾਨ ਵੀ ਸਦਾ ਕਿਸੇ ਸੁਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਅਸ਼ੋਕ ਚੰਦਰਾ ਦਾ ਇਹ ਕਥਨ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ “ਧਨ ਰਾਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਵੰਡ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕੇਵਲ ਅਤਰਕਸੰਗਤ (Irrational) ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਲੇਕਿਨ ਫਿਰ ਵੀ ਉਸ ਨਾਲ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਕਠਿਨਾਈਆਂ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ।” ਇਸੀ ਕਾਰਨ 1871 ਵਿੱਚ ਵਿਕੇਂਦਰੀਕਰਨ ਦੀ ਕੁਝ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ।

(2) ਦੂਜੀ ਅਵਧੀ (ਵਿੱਤੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਹਸਤਾਂਤਰਣ) (1871-1919) (Financial Devolution 1871-1919)

ਦੂਜੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਹਸਤਾਂਤਰਣ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦਮ ਸਨ 1871 ਵਿੱਚ ਤਤਕਾਲੀਨ ਗਵਰਨਰ ਲਾਰਡ ਮੇਯੋ (Lord Mayo) ਦੁਆਰਾ ਚੁੱਕਿਆ ਗਿਆ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਕੁਝ ਸੇਵਾਵਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜੇਲ੍ਹ, ਪੁਲਿਸ, ਇਲਾਜ ਸੇਵਾ (ਇਲਾਜ ਸੰਸਥਾਨਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ) ਰਜਿਸਟਰੇਸ਼ਨ, ਸਿੱਖਿਆ, ਸੜਕਾਂ ਅਤੇ ਅਸੈਨਿਕ ਨਿਰਮਾਣ ਕਾਰਜਾਂ ਆਦਿ ਵਿਭਾਗਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਲਈ ਪ੍ਰਾਂਤੀ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਉਤਰਦਾਇ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਹਰੇਕ ਵਿਭਾਗ (department) ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਕੇਂਦਰ ਦੁਆਰਾ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਇਕ ਵਾਰੀ ਵਿੱਚ ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਾਂਤ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਉੱਥੇ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੇ ਉਤਰਦਾਇਤਵਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਮਰੱਥ ਹੋ ਸਕੇ। ਨਾਲ ਹੀ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਕੁਝ ਸੀਮਤ ਅਧਿਕਾਰ ਵੀ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਸਾਖਾਵਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੇਂਦਰੀ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿੱਚ ਰੱਖੀ ਗਈ ਜਿਵੇਂ ਰੇਲਵੇ, ਪੋਸਟ ਆਫਿਸ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਕਰ (tributes)। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸੀਮਾ ਸੁਲਕ, ਨਮਕ ਅਤੇ ਅਮੀਫ ਵੀ ਕੇਂਦਰ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰਹੇ। ਮਾਲਗੁਜ਼ਾਰੀ (Land revenue) ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ ਸਟਾੱਪ ਅਤੇ ਰਜਿਸਟਰੇਸ਼ਨ ਨਾਲ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਆਮਦਨ ਕੁਝ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਅਨੁਪਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਵਸਥਾ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਪੂਰਨਤਾ ਕੇਂਦਰੀਕ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਲੇਕਿਨ ਇਸ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਈ ਗੰਭੀਰ ਦੋਸ਼ ਸਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰਾਂਤੀ ਵਿੱਤ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਸਨ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਨ 1971 ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੇ ਬੱਦੋਬਸਤ (Settlement) ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ ਉਹ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਵਾਸਤਵਿਕ ਖਰਚ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕਾਫੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਕੁਝ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਕੋਲ ਵਿੱਤ ਦੀ ਕਮੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ।

ਨੋਟਸ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਸੰਨ 1877 ਵਿੱਚ ਲਾਰਡ ਲਿੰਟਨ (Lord Lynton) ਦੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰੀ ਅਨੁਦਾਨਾਂ ਦੇ ਅਤਿਰਿਕਤ ਆਬਕਾਰੀ ਜਾਂ ਉਤਪਾਦਨ ਸੁਲਕ, ਮਾਲਗੁਜ਼ਾਰੀ ਅਤੇ ਸਟਾਂਪ ਜਿਹੀ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਦੀ ਕੁਝ ਮਦਾਂ ਵੀ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ।

ਨੋਟ

ਵਿੱਤੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਹਸਤਾਂਤਰਣ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਅਗਲਾ ਕਦਮ ਲਾਰਡ ਰਿਪਨ (Lord Ripon) ਦੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਸੰਨ 1882 ਵਿੱਚ ਲਾਰਡ ਕਰੋਮਰ ਦੁਆਰਾ ਚੁੱਕਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਕਦਮ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਅਨੁਪਾਤ ਦੇਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਤਦ ਤਿੰਨ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ “ਸਾਮਰਾਜ ਜਾਂ ਕੇਂਦਰ ਮਦਾਂ” (Imperial or Central heads) ਪ੍ਰਾਂਤੀ ਮਦਾਂ (Provincial heads) “ਵਿਭਾਜਿਤ ਮਦਾਂ” (Divided heads) (ਕ) ਸਾਮਰਾਜ ਜਾਂ ਕੇਂਦਰੀ ਮਦਾਂ ਵਿੱਚ ਵਣਿਜ ਵਿਭਾਗਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਲਾਭ ਅਤੇ ਅਫੀਮ, ਨਮਕ, ਸੀਮਾ ਸੁਲਕਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਆਮਦਨ ਸੰਮਿਲਿਤ ਸੀ। (ਖ) ਪ੍ਰਾਂਤੀ ਮਦਾਂ ਵਿਚ ਅਸੈਨਿਕ ਵਿਭਾਗਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਂਤੀ ਨਿਰਮਾਣ ਕਾਰਜਾਂ ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਸੰਮਿਲਿਤ ਸਨ ਅਤੇ (ਗ) ਵਿਭਾਜਿਤ ਮਦਾਂ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਸੁਲਕ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰ (assessed taxes) ਸਟਾਂਪ, ਵਣ ਅਤੇ ਰਜਿਸਟਰੇਸ਼ਨ ਜਿਹੀ ਮਦਾਂ ਸੰਮਿਲਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਮਦਾਂ ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚ ਬਰਾਬਰ ਵੰਡ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਹਰੇਕ ਪੰਜ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਸੰਨ 1887, 1892 ਅਤੇ 1897 ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਲੇਕਿਨ ਹਰੇਕ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੇ ਬਾਅਦ ਨਵੇਂ ਬੰਦੋਬਸਤ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਣੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਫੀ ਰਹੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਨ 1904 ਵਿੱਚ ਬੰਦੋਬਸਤ (Settlement) ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਅਤੇ ਸੰਨ 1912 ਵਿੱਚ ਸਥਾਈ (Permanent) ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

(3) ਤੀਜੀ ਅਵਧਿ (ਮਾਟੇਗਿਉ ਚੇਮਸਫੋਰਡ ਸੁਧਾਰ) (1919-1935)

(Montagu Chelmsford Reform 1919-1935)

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉੱਪਰ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੰਨ 1971 ਵਿੱਚ 1919 ਤੱਕ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਵਿੱਤੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਹਸਤਾਂਤਰਣ ਦੀ ਕ੍ਰਮਿਕ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸਵੈਸ਼ਾਸਨ (Financial autonomy) ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਲੇਕਿਨ ਇਸ ਸਵੈ ਸ਼ਾਸਨਤਾ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਅਤੇ ਠੋਸ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਸੰਵਿਧਾਨਿਕ ਸੁਧਾਰਾਂ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਮਾਂਟੇਗਿਉ ਚੇਮਸਫੋਰਡ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ “ਵਿਭਾਜਿਤ ਮਦਾਂ” ਨੂੰ ਸਮਾਪਤ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਸਵੈ ਸਮਾਨਤਾ ਕਾਫੀ ਵੱਧ ਗਈ। ਸੰਨ 1919 ਦਾ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਅਧਿਨਿਯਮ (Government of India Act, 1919) ਇਸੀ ਰਿਪੋਰਟ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਆਮਦਨ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਨਾਲ ਵੰਡ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਵਿਭਾਜਿਤ ਮਦਾਂ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਕਰ ਅਤੇ ਆਮ ਸਟਾਂਪ ਕੇਂਦਰ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਸੁਲਕ, ਅਦਾਲਤੀ ਸਟਾਂਪ, ਮਾਲਗੁਜ਼ਾਰੀ ਅਤੇ ਸਿਜਾਈ ਦੀ ਮਦਾਂ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ।

ਮੈਸਟਨ ਨਿਰਣਾ (Meston Award) ਮਾਂਟੇਗਿਉ ਚੇਮਸਫੋਰਡ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪ੍ਰਸਤਾਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਲਾਰਡ ਮੈਸਟਨ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਵਿਚ ਇਕ ਵਿੱਤੀ ਸਮਿਤੀ (Financial Committee) ਬਣਾਈ ਗਈ। ਇਸ ਸਮਿਤੀ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਨੂੰ ਮੈਸਟਨ ਬੰਦੋਬਸਤ (Meston Settlement) ਜਾਂ ਮੈਸਟਨ ਨਿਰਣਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮਾਂਟੇਗਿਉ ਚੇਮਸਫੋਰਡ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਂਤੀ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਟਵਾਰਿਆਂ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸੁਧਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਰੱਖਿਆ। ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਕਰ ਬੰਬਈ ਦੇ ਇਸ ਦਾਅਵੇ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਕਿ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਲੇਕਿਨ ਅੰਤ ਤੌਰ ਤੇ ਸਮਿਤੀ ਇਸ ਸਿੱਟੇ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚੀ ਕਿ ਆਮਦਨ ਕਰ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕੇਂਦਰੀ ਮਦ ਹੀ ਬਣਿਆ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਟਾਂਪ (Stamps) ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਵੰਡੇ ਜਾਣ ਜਾਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਪੂਰਨਤਾ ਪ੍ਰਾਂਤੀ ਮਦ ਹੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਨਿਰਧਨ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਲੇਗੀ ਅਤੇ ਵਿਭਾਜਿਤ ਮਦਾਂ (divided heads) ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਵੀ ਅੰਤਿਮ ਰੂਪ ਨਾਲ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ।

ਮੈਸਟਨ ਬੰਦੋਬਸਤ ਦੀ ਕਈ ਰਾਜਾਂ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਨਾਲ ਮਦਰਾਸ, ਬੰਬਈ ਅਤੇ ਬੰਗਾਲ ਨੇ ਤੀਬਰ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਮੈਸਟਨ ਸਮਿਤੀ ਦਾ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸੰਸਦ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕੁਝ ਸੁਧਾਰਾਂ ਦੇ ਬਾਅਦ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਨ 1919 ਦੀ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਅਧਿਨਿਯਮ ਵਿਚ ਸੰਮਿਲਿਤ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਨੋਟ

(4) ਚੌਥੀ ਅਵਧਿ 1935 ਦੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਅਧਿਨਿਯਮ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਸੰਘੀ ਵਿੱਤ (ਪ੍ਰਾਂਤੀ ਆਜ਼ਾਦੀ)

(Federal Finance Under the Government of India Act, 1935-Provincial Autonomy)

ਸੰਨ 1935 ਦੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਅਧਿਨਿਯਮ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਸੰਘੀ ਵਿੱਤ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਦੀ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਸੁਧਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਅਧਿਨਿਯਮ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਂਤੀ ਸਵੈ ਸਾਸਨਤਾ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਸਰੋਤ ਪੂਰਨਤਾ ਵੱਖ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਪ੍ਰਾਂਤੀ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸਰੋਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਮਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਗੀਕ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

(ਕ) ਉਹ ਕਰ ਜਿਹੜੇ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਏ ਗਏ ਅਤੇ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣਗੇ (Taxes Levied and Collected by provinces)—(1) ਮਾਲਗੁਜ਼ਾਰੀ (Land revenue) (2) ਸਿੰਚਾਈ, (3) (ਅ) ਮਾਨਵੀ ਉਪਭੋਗ ਦੇ ਲਈ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ਰਾਬ, (ਬ) ਅਫੀਮ, ਭਾਰਤੀ ਭੰਗ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਨਸ਼ੀਲੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ ਅਤੇ (ਸ) ਮਾਦਕਯੁਕਤ ਦਵਾਈਆਂ ਜਾਂ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਸਬੰਧੀ ਸਮੱਗਰੀਆਂ ਜਾਂ ਕਾਟਾਸ 'ਬ' ਵਿੱਚ ਸੰਮਿਲਿਤ ਦੂਜੀ ਕਿਸੀ ਵਸਤੂ ਉੱਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ, (4) ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਕਰ (5) ਭੂਮੀ, ਭਵਨ ਅਤੇ ਖਿੜਕੀਆਂ ਆਦਿ ਉੱਤੇ ਕਰ (6) ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਭੂਮੀ ਦੇ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰ ਉੱਤੇ ਕਰ (7) ਖਣਿਜ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਉੱਤੇ ਕਰ (8) ਵਿਅਕਤੀ ਕਰ (Capitation tax) (9) ਵਿਵਸਾਇ, ਵਪਾਰ, ਪੇਸ਼ੇ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਉੱਤੇ ਕਰ, (10) ਪਸ਼ੂਆਂ ਅਤੇ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਉੱਤੇ ਕਰ (11) ਮਾਲ ਦੀ ਵਿਕਰੀ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਪਨ ਉੱਤੇ ਕਰ (12) ਕਿਸੀ ਸਥਾਨਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਉਪਭੋਗ (Consumption) ਉਪਭੋਗ (Use) ਅਤੇ ਵਿਕਰੀ ਦੇ ਲਈ ਆਉਣ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਮਾਲ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਉੱਤੇ ਉਪਕਰ (13) ਵਿਲਾਸਤਾ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿ ਮਨੋਰੰਜਨ ਕਰ, ਬਾਜੀ ਕਰ (betting tax) ਅਤੇ ਜੂਆ ਕਰ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। (14) ਸਟਾਂਪ ਅਤੇ ਰਜਿਸਟਰੇਸ਼ਨ ਕਰ (15) ਅੰਦਰੂਨੀ ਜਲ ਮਾਰਗਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲਿਆਉਣੇ ਲੈ ਜਾਣੇ ਵਾਲੇ ਯਾਤਰੀਆਂ ਅਤੇ ਮਾਲ ਉੱਤੇ ਕਰ ਅਤੇ (16) ਰਾਹ ਕਰ ਜਾਂ ਚੁੰਗੀ ਆਦਿ।

(ਖ) ਉਹ ਕਰ ਜਿਹੜੇ ਲਗਾਏ ਅਤੇ ਉਗਾਹੇ ਤਾਂ ਸੰਘ ਦੁਆਰਾ ਜਾਣਗੇ ਲੇਕਿਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ। (Taxes Levied and Collection by Federation but Assigned to Provinces)—(1) ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਭੂਮੀ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਸੰਪਤੀ ਦੇ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰ ਉੱਤੇ ਕਰ, (2) ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਪੱਤਰਾਂ, ਚੈੱਕਾਂ ਪ੍ਰਤਿਗਿਆ ਪੱਤਰਾਂ ਅਤੇ ਬੀਮਾ ਪਾਲਸੀਆਂ ਆਦਿ ਉੱਤੇ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਰ ਸਟਾਂਪ ਸੁਲਕ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ, (3) ਰੇਲਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲਿਜਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਮਾਲ ਅਤੇ ਯਾਤਰੀਆਂ ਉੱਤੇ ਸੀਮਾ ਕਰ ਜਾਂ ਚੁੰਗੀ (terminal taxes) (4) ਰੇਲ ਕਿਰਾਇਆ ਅਤੇ ਭਾੜਿਆਂ ਉੱਤੇ ਕਰ।

(ਗ) ਸੰਘ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਅਤੇ ਸੰਘੀ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਵੰਡੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਰ (Taxes Divided between the Federation and the Provinces and the Federated States) ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਦੂਜੀ ਆਮਦਨਾਂ ਉੱਤੇ ਕਰ (2) ਨਮਕ ਕਰ (3) ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਨਿਰਮਿਤ ਜਾਂ ਉਤਪਾਦਨ ਤਮਾਕੂ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਸੁਲਕ (ਲੇਕਿਨ ਉੱਪਰ ਵਰਗ 'ਕ' ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਕਰ ਨੰ: 3 ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ) (4) ਨਿਰਯਾਤ ਕਰ ਲੇਕਿਨ ਆਧਿਨਿਯਮ ਵਿੱਚ ਉੱਪਰ ਲਿਖਤ ਧਾਰਾਵਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ।

(ਘ) ਸੰਘ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਲਗਾਏ ਅਤੇ ਰੱਖੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਰ (Taxes Levied and Retained by the Federation)—(1) ਨਿਗਮ ਕਰ (Corporation tax) (2) ਮੁਦਰਾ ਅਤੇ ਸਿੱਕਾ ਢਲਾਈ (3) ਸੰਘੀ ਰੇਲਾਂ (4) ਡਾਕ ਅਤੇ ਤਾਰ ਟੈਲੀਫ਼ਨ ਬੇਤਾਰ ਦੇ ਤਾਰ ਪ੍ਰਸਾਰਣ (broadcasting) ਅਤੇ ਐਸੇ ਹੀ ਸੰਚਾਰ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਾਧਨਾਂ ਸਣੇ (5) ਦਰਾਮਦ ਅਤੇ ਨਿਰਯਾਤ ਸੁਲਕ (6) ਸੈਨਿਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ

(ਙ) ਦੂਜੇ—ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਉਪਰ ਵਰਗ 'ਗ' ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਰੋਤਾਂ ਦਾ ਉਲੇਖ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸੰਪੂਰਨ ਅਤੇ ਆਸ਼ਿਕ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਵੀ ਸੰਘੀ ਸੱਤਾ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰੱਖ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਸੰਨ 1935 ਦੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਆਧਿਨਿਯਮ ਕਾਨੂੰਨੀ ਮਸੌਦੇ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਇਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਚੀਜ਼ ਸੀ। ਲਗਭਗ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਦੇ ਸਰਵਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਵਿਧੀ ਮਸੌਦਾਕਾਰ (Legal draftmen) (ਇਸ ਅਧਿਨਿਯਮ ਦੀ ਧਾਰਾਵਾਂ ਦੀ ਰੂਪਰੇਖਾ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਅਦ ਹੀ ਇਹ ਸੰਭਵ ਹੋ ਪਾਇਆ ਕਿ 1935 ਦੇ ਅਧਿਨਿਯਮ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਉਚਿਤ ਸਵੈਸਾਸਨਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਕੇਂਦਰ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਸਰ ਔਟੋ ਨੀਮੇਅਰ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ (Recommendations of Sir Otto Niemeyer)—ਸੰਨ 1935 ਦੇ ਅਧਿਨਿਯਮ (Act) ਵਿੱਚ ਇਹ ਵੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਪ੍ਰਾਂਤੀ ਸਵੈਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪੂਰਵ ਇਕ ਹੋਰ ਵਿੱਤੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਕਾਰਜ ਦੇ ਲਈ ਸਰ ਔਟੋ ਨੀਮੇਅਰ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਜੁਟ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰ ਦੀ ਵੰਡ, ਕੇਂਦਰ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਹਾਇਕ

ਅਨੁਦਾਨ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਂਤੀ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿੱਤੀ ਲੈਣ ਦੇਣ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਦੂਜੇ ਕਿਸੀ ਵੀ ਮਾਮਲੇ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਦੇਣੇ।

ਨੋਟ

ਨੀਮੇਅਰ ਨੇ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਆਮਦਨ ਕਰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ (Net proceeds) ਦਾ 50 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਭਾਗ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਨ ਅੰਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਤਾਂ ਉਸ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਅਤੇ ਅੰਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਜਨ ਸੰਖਿਆ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ।

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਜੂਟ ਨਿਰਯਾਤ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿੱਚ ਨੀਮੇਅਰ ਨੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜੂਟ ਉੱਤੇ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰ 62½ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਭਾਗ ਜੂਟ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਬੰਗਾਲ, ਬਿਹਾਰ, ਆਸਾਮ ਅਤੇ ਉੜੀਸਾ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਰਾਜਕੀ ਸਹਾਇਤਾ (Sub-ventions)—ਸਰ ਐਟੋ ਨੀਮੇਅਰ ਨੇ ਇਹੀ ਵੀ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਿੱਧ, ਉੜੀਸਾ, ਆਸਾਮ ਅਤੇ ਯੂ.ਪੀ. ਸੀਮਾ ਪ੍ਰਾਂਤ ਜਿਹੇ ਘਾਟਾ ਉਠਾਉਣ ਵਾਲੇ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਜਟ ਸੰਤੁਲਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਕੁਝ ਸਾਲਾਨਾ ਅਨੁਦਾਨ (Annual grants) ਦਿੱਤੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਘਾਟੇ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਦੂਜੇ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕੁਝ ਆਰਥਿਕ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਣ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਪ੍ਰਾਂਤੀ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ (Cancellation of Provincial Debts)—ਸਰ ਐਟੋ ਨੀਮੇਅਰ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਜਿਹੜੇ ਕਰਜ਼ੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਪਤ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਕੇਂਦਰ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਉੱਤੇ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪਵੇਗਾ।

ਦੂਜਾ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ (War and Partition)—ਸਨ 1939 ਵਿੱਚ ਦੂਜਾ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਛਿੜ ਗਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਯੁੱਧ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋ ਜਾਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਨ 1940 ਵਿੱਚ ਉਸ ਅਧਿਨਿਯਮ (Act) ਵਿੱਚ ਇਕ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੇਂਦਰ ਨੂੰ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੇ ਪ੍ਰਾਂਤੀ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚੋਂ 4½ ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਲੈਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਉਹ ਪ੍ਰਾਵਧਾਨ (Provision) ਸੰਨ 1945-46 ਤੱਕ ਚੱਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਸਦੇ ਬਾਅਦ ਉਸ ਵਿੱਚ ਫਿਰ ਕੁਝ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਆਵਸ਼ਕਤਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੋਈ ਜਦੋਂ ਕਿ 1947 ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵੰਡ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਸਿੱਧ ਅਤੇ ਉੱਤਰੀ ਪੱਛਮੀ ਸੀਮਾ ਪ੍ਰਾਂਤ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਬੰਗਾਲ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਪ੍ਰਾਂਤ ਜਨ ਸੰਖਿਆ ਅਤੇ ਆਕਾਰ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਗਏ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਮਾਮਲਾ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਲਈ ਸੀ. ਸੀ. ਡੀ. ਦੇਸ਼ਮੁਖ ਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਹ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਇਕ ਨਿਰਣਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮੰਨੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਲੇਕਿਨ ਸੀ. ਦੇਸ਼ਮੁਖ ਨੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੇ ਵੰਡ ਦੇ ਲਈ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਨਵੇਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਨੇੜੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋਣੀ ਸੀ ਅਤੇ ਆਯੋਗ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਮਾਮਲੇ ਉੱਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨਾ ਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕਾਰਜ ਸੀਮਤ ਹੀ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਆਮਦਨ ਕਰ ਨੂੰ ਕੁਝ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ ਹੋਰ ਫੇਰ ਦੇ ਨਾਲ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਜਨਸੰਖਿਆ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਹੀ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਅਪੇਖਿਆਕ੍ਰਿਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਰਾਜਾਂ ਦਾ ਵੀ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਸੀ. ਦੇਸ਼ਮੁਖ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਚਾਰ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਜੂਟ ਦੇ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਅਨੁਦਾਨਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਸਾਲਾਨਾ ਧਨਰਾਸ਼ੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ-

ਰਾਜ	(ਰੁਪਏ ਲੱਖਾਂ ਵਿੱਚ)
ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ	106
ਆਸਾਮ	40
ਬਿਹਾਰ	35
ਉੜੀਸਾ	5

ਦੇਸ਼ਮੁਖ ਨਿਰਣਾ 1 ਅਪ੍ਰੈਲ 1050 ਤੋਂ 31 ਮਾਰਚ 1952 ਤੱਕ ਲਾਗੂ ਰਿਹਾ ਨੀਮੇਅਰ ਨਿਰਣਾ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੀ ਕੁਝ ਰਾਜਾਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ਮੁਖ ਨਿਰਣੇ ਦੀ ਵੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਬੰਬਈ ਨੇ ਫਿਰ ਇਹੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਹੁਣ ਵੀ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੀ ਅਨੁਪਾਤ

ਨੋਟ ਦੇ ਹੀ ਅਮਾਦਨ ਕਰ ਦਾ ਬੋਝਾ ਜਿਹਾ ਭਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਰਹੇਗਾ ਜਦੋਂ ਕਿ ਕੁੱਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਭਾਗ ਉਹੀ ਉਗਾਹ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਸੀ ਕਿ ਨਿਮੋਅਰ ਨਿਰਣੈ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਜਿਹੜਾ ਅਨਿਆ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਹੁਣ ਵੀ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਬਿਹਾਰ ਅਤੇ ਆਸਾਮ ਨੇ ਇਹ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਸ ਤੱਥ ਦੇ ਵੱਲ ਕਾਫੀ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਅਪੇਖਿਆਕ੍ਰਿਤ ਨਿਰਧਨ ਰਾਜ ਹਨ। ਲੇਕਿਨ ਇਸ ਸਭ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸ੍ਰੀ ਦੇਸਮੁਖ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨੀਵੈਧ ਮੰਨ ਕੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਟਾਸਕ ਸਰ ਔਟੋ ਨਿਮੋਅਰ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਕੀ ਸਨ?

5. ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਵਿਵਸਥਾਵਾਂ

ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿਚ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿੱਤੀ ਸੰਬੰਧ (Provisions under the Constitution) ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਸੰਘ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿਧਾਈ ਸ਼ਕਤੀਆਂ (Legislative Powers) ਦੀ ਤਿੰਨ ਮੁਖੀ ਵਿਤਰਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਸੂਚੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ-ਸੰਘ ਸੂਚੀ (Union List), ਰਾਜ ਸੂਚੀ (State List) ਅਤੇ ਸਮਵਰਤੀ ਸੂਚੀ (Concurrent List) (ਧਾਰਾ 246)। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸੰਸਦ (Parliament) ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਪੂਰਨ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਵਿਧਾਨ ਦੀ ਸੰਤਵੀ ਅਨੁਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਸੰਘ ਸੂਚੀ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ।

ਦੂਜੀ ਸੂਚੀ ਜਾਂ ਰਾਜ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਉਹ ਮਾਮਲੇ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿੱਚ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਪੂਰਨ ਅਧਿਕਾਰ ਸਬੰਧਤ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿਧਾਨ ਮੰਡਲਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਤੀਜੀ ਸੂਚੀ ਜਾਂ ਸਮਵਰਤੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੇ ਵਿਸ਼ਾ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਸੰਸਦ ਅਤੇ ਸਬੰਧਤ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਧਾਨ ਮੰਡਲਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇੱਥੇ ਇਹ ਵੀ ਉਲੇਖਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਸੰਵਿਧਾਨ ਬਣਾਉਣ ਦੀਆਂ ਅਵਸ਼ਿਸ਼ਟ ਸ਼ਕਤੀਆਂ (Residuary Powers) ਸੰਸਦ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਐਸੇ ਕਿਸੀ ਵੀ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਪੂਰਨ ਅਧਿਕਾਰ ਸੰਸਦ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਦਾ ਉਲੇਖ ਰਾਜਸੂਚੀ ਜਾਂ ਸਮਵਰਤੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਵਿਤਰਣ (Distribution of Function)- ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਸੰਘ ਸ਼ਕਤੀਆਂ (Union Powers), ਰਾਜ ਸ਼ਕਤੀਆਂ (State Powers) ਅਤੇ ਸਮਵਰਤੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਲੰਬੀ ਸੂਚੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੂਚੀਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸਬੰਧਤ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਜੇਕਰ ਕਦੇ ਕੋਈ ਟਕਰਾਓ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਸੰਘੀ ਕਾਨੂੰਨ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਕਾਰਜ ਤਾਂ ਐਸੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਪੂਰਨਤਾ ਸੰਘ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸੌਂਪੇ ਗਏ ਹਨ, ਕੁਝ ਪੂਰਨਤਾ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪੇ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਕਾਰਜ ਐਸੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸੰਘ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਸਮਵਰਤੀ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨ ਸੂਚੀਆਂ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਵੀ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਕਾਰਜ ਬਚਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਅਵਸ਼ਿਸ਼ਟ ਵਿਸ਼ੇ ਉੱਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਸੰਘ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸੰਘ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ 97 ਕਾਰਜ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਹਨ- ਪ੍ਰਤਿਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਸ਼ਕਤੀ, ਪ੍ਰਤਿਰੱਖਿਆ ਉਦਯੋਗ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮਾਮਲੇ ਨਾਗਰਿਕਤਾ, ਰੇਲਾਂ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੜਕ ਮਾਰਗ ਜਹਾਜ਼ ਰਾਣੀ ਅਤੇ ਨੌ ਚਾਲਨ, ਹਵਾਈ ਮਾਰਗ, ਡਾਕ ਅਤੇ ਤਾਰ ਮੁਦਰਾ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਆਦਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਜੀ ਵਪਾਰ, ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਉਦਯੋਗ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮਹੱਤਵ ਦੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਆਦਿ।

ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ 66 ਮਦਾ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਹਨ ਸਰਵਜਨਿਕ ਵਿਵਸਥਾ, ਪੁਲਿਸ, ਨਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਸਰਵਜਨਿਕ ਸਿਹਤ, ਸਿੱਖਿਆ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਣ ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਉਦਯੋਗ ਆਦਿ।

ਸਮਵਰਤੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ 47 ਵਿਸ਼ੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਵਿਸ਼ਾ ਹਨ- ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੰਸਥਾਨ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਏਕਾਧਿਕਾਰ, ਮਿਹਨਤ ਵਿਵਾਦ, ਸਮਾਜਿਕ ਜਾਂ ਸੰਸਥਾ ਸੁਰੱਖਿਆ, ਦਾਨ, ਵਿਆਹ, ਤਲਾਕ ਜਿਹੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕਾਨੂੰਨ ਆਦਿ।

ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਵਿਤਰਣ (Distribution of Revenues)-ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਬਟਵਾਰਾ ਕਾਫੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਉਸੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸੰਨ 1935 ਦੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਅਧਿਨਿਯਮ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ

ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਭੂਤਪੂਰਵ ਭਾਰਤੀ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੇ ਸੰਘ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਬਟਵਾਰੇ ਅਤੇ ਸਹਾਇਕ ਅਨੁਦਾਨਾਂ ਦੇ ਵੰਡ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੋਰ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਔਖਾ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਬਟਵਾਰਾ ਹੇਠ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ-

ਨੋਟ

(ਕ) ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਸਰੋਤ (State Sources of Revenue)

- (1) ਮਾਲਗੁਜ਼ਾਰੀ ਜਾਂ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ (Land Revenue) ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਨ ਅਤੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ (ਮਦ-45)।
- (2) ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਕਰ (ਮਦ-36)।
- (3) ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਭੂਮੀ ਦੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰ ਉੱਤੇ ਕਰ (ਮਦ-47)।
- (4) ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਆਸਤੀ ਕਰ (Estate duty) (ਮਦ-48)।
- (5) ਭੂਮੀ ਅਤੇ ਭਵਨ ਉੱਤੇ ਕਰ (ਮਦ-49)।
- (6) ਸੰਸਦ ਦੁਆਰਾ ਖਣਿਜ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕਾਨੂੰਨ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਏ ਗਏ ਪ੍ਰਤੀਬੰਧਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ, ਖਣਿਜ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਉੱਤੇ (ਮਦ-50)।
- (7) ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਰਮਿਤ ਜਾਂ ਉਤਪਾਦਤ ਹੋਏ ਲਿਖੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਿਰਮਿਤ ਉਚੀ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਉੱਚੀ ਜਾਂ ਨੀਵੀਂ ਦਰਾਂ ਤੋਂ ਜਵਾਬੀ ਕਰ (Countervailing duties)—
 - (ਕ) ਮਾਨਵੀ ਉਪਭੋਗ ਦੇ ਲਈ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ਰਾਬ।
 - (ਖ) ਅਫੀਮ ਭਾਰਤੀ ਭੰਗ ਅਤੇ ਦੂਜੀਆਂ ਨਸ਼ੀਲੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ, ਲੇਕਿਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੱਤਾਂ ਤੋਂ ਯੁਕਤ ਔਖਦੀਆਂ ਸਬੰਧੀ ਸਮੱਗਰੀਆਂ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਹਨ (ਮਦ-51)
- (8) ਕਿਸੀ ਸਥਾਨਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਉਪਭੋਗ, ਉਪਭੋਗ ਅਤੇ ਵਿਕਰੀ ਦੇ ਲਈ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਉੱਤੇ ਕਰ (ਮਦ-52)।
- (9) ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਉਪਭੋਗ ਅਤੇ ਵਿਕਰੀ ਉੱਤੇ ਕਰ (ਮਦ-53)।
- (10) ਸਮਾਚਾਰ ਪੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਦੂਜੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਖਰੀਦ ਅਤੇ ਵਿਕਰੀ ਉੱਤੇ ਕਰ (ਮਦ-54)।
- (11) ਸੜਕਾਂ ਅਤੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਜਲਮਾਰਗਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲਿਜਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਮਾਲ ਅਤੇ ਯਾਤਰੀਆਂ ਉੱਤੇ ਕਰ (ਮਦ-56)।
- (12) ਸਮਵਰਤੀ ਸੂਚੀ ਦੀ 33ਵੀਂ ਪ੍ਰਵਿਸਟ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਵਾਹਨਾਂ (Vehicles) ਉੱਤੇ ਕਰ, ਚਾਹੇ ਉਹ ਯੰਤਰ ਚਾਲਿਤ ਹੋਣ ਜਾਂ ਗੈਰ ਯੰਤਰਚਾਲਿਤ ਉੱਤੇ ਚੱਲਣ ਦੇ ਲਈ ਯੋਗ ਹੋਣ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਟ੍ਰਾਮਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ (ਮਦ-57)।
- (13) ਪਸ਼ੂਆਂ ਅਤੇ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਉੱਤੇ ਕਰ (ਮਦ-58)।
- (14) ਰਾਹ ਕਰ ਜਾਂ ਚੁੰਗੀ (Tolls) (ਮਦ-59)।
- (15) ਪੰਦੇ, ਵਪਾਰ ਪੇਸ਼ੇ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਉੱਤੇ ਕਰ (ਮਦ-60)।
- (16) ਵਿਅਕਤੀ ਕਰ (Capitation tax) (ਮਦ-61)।
- (17) ਵਿਲਾਸਤਾਵਾਂ (Luxuries) ਉੱਤੇ ਕਰ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਨੋਰੰਜਨ ਕਰ ਬਾਜੀ ਕਰ (betting tax) ਅਤੇ ਜੁਆ ਕਰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ (ਮਦ-62)।
- (18) ਸਟਾਪ ਸੁਲਕ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੀਆਂ ਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਦੂਜੇ ਪ੍ਰਪੱਤਰਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਸਟਾਪ ਸੁਲਕ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ (ਮਦ-63)।
- (19) ਦੂਜੀ ਸੂਚੀ (List-II) ਦੇ ਕਿਸੀ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸੁਲਕ ਜਾਂ ਫੀਸ ਲੇਕਿਨ ਕਿਸੀ ਵੀ ਨਿਆਲਿਆ ਵਿਚ ਲਈ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਫੀਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ (ਮਦ-36)।

(ਖ) ਕੇਂਦਰੀ ਆਮਦਨ ਸਰੋਤ (Central Sources of Revenue)

- (1) ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਦੂਜੀਆਂ ਆਮਦਨੀਆਂ ਉੱਤੇ ਕਰ (ਮਦ-82)।

- ਨੋਟ
- (2) ਸੀਮਾ ਫੀਸ (Customs duties) ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਰਯਾਤ ਫੀਸ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ (ਮਦ-83)।
 - (3) ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਨਿਰਮਿਤ ਜਾਂ ਉਤਪਾਦਤ ਤਮਾਕੂ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਫੀਸ (excise duties) ਲੇਕਿਨ ਹੇਠ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ-
 - (ਕ) ਮਾਨਵੀ ਉਪਭੋਗ ਲਈ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ਰਾਬ।
 - (ਖ) ਅਫੀਮ ਭਾਰਤੀ ਭੰਗ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਨਸ਼ੀਲੀ ਦਵਾਈਆਂ ਅਤੇ ਮਾਦਕ ਪਦਾਰਥ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਿਮਨ ਤੱਤਾਂ ਤੇ ਯੁਕਤ ਅੰਬਦੀਆਂ ਅਤੇ ਸਿੰਗਾਰ ਸੰਬੰਧੀ ਸਮਗ੍ਰੀਆਂ ਸਮਿਲਿਤ ਹਨ (ਮਦ-84)
 - (4) ਨਿਗਮ ਕਰ (ਮਦ-85)।
 - (5) ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਦੂਜੀ ਪਰਿਸੰਪੱਤੀਆਂ (assets) ਦੇ ਪੂੰਜੀਗਤ ਮੁੱਲ ਉੱਤੇ ਕਰ; ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪੂੰਜੀ ਉੱਤੇ ਕਰ (ਮਦ-86)।
 - (6) ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਦੂਜੀ ਸੰਪੱਤੀਆਂ ਉੱਤੇ ਆਸਤੀ ਕਰ (estate duty) (ਮਦ-87)।
 - (7) ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਦੂਜੀ ਸੰਪੱਤੀਆਂ ਦੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰ ਉੱਤੇ ਕਰ (ਮਦ-88)।
 - (8) ਰੇਲ, ਸਮੁੰਦਰ ਅਤੇ ਹਵਾਈ ਮਾਰਗ ਦੁਆਰਾ ਆਉਣ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਯਾਤਰੀਆਂ ਉੱਤੇ ਸੀਮਾਤ ਕਰ ਜਾਂ ਚੁੰਗੀ ਰੇਲ ਕਿਰਾਇਆ ਅਤੇ ਭਾੜਿਆਂ ਉੱਤੇ ਕਰ (ਮਦ-89)।
 - (9) ਸਟਾੱਪ ਫੀਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸ਼ੇਅਰ ਬਾਜ਼ਾਰ (Stock exchange) ਅਤੇ ਵਾਅਦਾ ਬਾਜ਼ਾਰ (Future markets) ਦੇ ਸੌਦਿਆਂ ਉੱਤੇ ਕਰ (ਮਦ-90)।
 - (10) ਆਦਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਪੱਤਰਾਂ (bills of exchange) ਚੈਕਾਂ ਪ੍ਰਤਿਗਿਆ ਪੱਤਰਾਂ, ਲਦਾਣ ਪੱਤਰਾਂ (bills of Loading) ਉਧਾਰ ਪੱਤਰਾਂ ਬੀਮੇ ਦੀਆਂ ਪਾਲਸੀਆਂ ਸ਼ੇਅਰਾਂ ਦਾ ਹਸਤਾਂਤਰਣ, ਡਿਬੈਨਚਰੀ, ਪ੍ਰਤਿ ਪੱਤਰਾਂ ਅਤੇ ਰਸੀਦਾਂ ਉੱਤੇ ਸਟਾੱਪ ਫੀਸ ਦੀ ਦਰ (ਮਦ-91)।
 - (11) ਸਮਾਚਾਰ ਪੱਤਰਾਂ ਦੀ ਖਰੀਦ-ਵਿਕਰੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਵਿਗਿਆਪਨਾਂ ਉੱਤੇ ਕਰ (ਮਦ-92)।
 - (12) ਅੰਤਰਰਾਜੀ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਵਣਿਜ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਸਮਾਚਾਰ ਪੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਦੂਜੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਖਰੀਦ-ਵਿਕਰੀ ਉੱਤੇ ਕਰ (ਮਦ-92ਅ)।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਘੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਕਰ ਆਮਦਨ ਦੇ 11 ਸਰੋਤ ਦਿਖਾਏ ਗਏ ਹਨ ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਥੋੜੇ ਹੀ ਐਸੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਪੂਰਨਤਾ ਸੰਘ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਕਰੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ, ਸੰਘ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਰੋਤ ਹੇਠ ਲਿਖਤ ਹਨ-

- (1) ਰੇਲਾਂ (ਮਦ-22)।
 - (2) ਹਵਾਈ ਮਾਰਗ (ਮਦ-29)।
 - (3) ਡਾਕ ਅਤੇ ਤਾਰ ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਬੇਤਾਰ ਦੇ ਤਾਰ, ਪ੍ਰਸਾਰਣ (broadcasting) ਅਤੇ ਸੰਚਾਰ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਾਧਨ (ਮਦ-31)।
 - (4) ਸੰਘ ਦੀ ਸੰਪੱਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਆਮਦਨ (ਮਦ-32)।
 - (5) ਸੰਘ ਸੂਚੀ ਦੇ ਦੂਜੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸੁਲਕ ਜਾਂ ਫੀਸ ਲੇਕਿਨ ਨਿਆਲਿਆ ਵਿੱਚ ਲਈ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਫੀਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ (ਮਦ-96)।
 - (6) ਸੰਘ ਦੇ ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ੇ (ਮਦ-35)।
 - (7) ਮੁਦਰਾ, ਮੁਦਰਾ ਦੀ ਢਲਾਈ (Coinage) ਵੈਧ ਮੁਦਰਾ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ (ਮਦ-36)।
 - (8) ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ੇ (ਮਦ-37)।
 - (9) ਭਾਰਤੀ ਰਿਜ਼ਰਵ ਬੈਂਕ (ਮਦ-38)।
 - (10) ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਜਾਂ ਕਿਸੀ ਰਾਜ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਸੰਚਾਲਿਤ ਲਾਟਰੀਆਂ (ਮਦ-40)।
- (ਗ) ਉਹ ਕਰ ਜਿਹੜੇ ਸੰਘ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਏ ਅਤੇ ਵਸੂਲ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਲੇਕਿਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। (Taxes Levied and Collected by the Union but Assigned)—ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਰ ਅਤੇ ਫੀਸ ਅਤੇ ਭਾਰਤ

ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਏ ਗਏ ਅਤੇ ਵਸੂਲ ਕੀਤੇ ਜਾਣਗੇ ਲੇਕਿਨ ਕਿਸੀ ਵੀ ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਐਸੇ ਕਿਸੀ ਵੀ ਕਰ ਜਾਂ ਫੀਸ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਤਰਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਸੰਸਦ ਦੁਆਰਾ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾ ਕੇ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣਗੇ-

ਨੋਟ

- (1) ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਦੂਜੀ ਸੰਪੱਤੀਆਂ ਦੇ ਉਤਰਧਿਕਾਰ ਉੱਤੇ ਫੀਸ (duties)।
- (2) ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਦੂਜੀਆਂ ਸੰਪੱਤੀਆਂ ਉੱਤੇ ਆਸਤੀ ਕਰ (estate duty)।
- (3) ਰੇਲ, ਸਮੁੰਦਰ ਅਤੇ ਹਵਾਈ ਮਾਰਗ ਦੁਆਰਾ ਲਿਜਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਮਾਲ ਅਤੇ ਯਾਤਰੀਆਂ ਉੱਤੇ ਸੀਮਾਂਤ ਕਰ (terminal tax)।
- (4) ਰੇਲ ਕਿਰਾਇਆ ਅਤੇ ਭਾੜਿਆਂ ਉੱਤੇ ਕਰ।
- (5) ਸਟਾਪ ਫੀਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸ਼ੇਅਰ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਅਤੇ ਵਾਅਦਾ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਦੇ ਸੌਦਿਆਂ ਉੱਤੇ ਕਰ।
- (6) ਸਮਾਚਾਰ ਪੱਤਰਾਂ ਦੀ ਖਰੀਦ ਵਿਕਰੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਵਿਗਿਆਪਨਾਂ ਉੱਤੇ ਕਰ।

(ਘ) ਉਹ ਕਰ ਜਿਹੜੇ ਸੰਘ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਲੇਕਿਨ ਰਾਜਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਸੂਲ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਰੱਖ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। **(Duties Levied by the Union but Collected and Appropriated by the States)**—ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਸੰਘ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਉੱਪਰ ਲਿਖਤ ਕੁਝ ਕਰ ਐਸੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਟਾਪ ਫੀਸ ਅਤੇ ਇਲਾਜ ਅਤੇ ਸ਼ਿਗਾਰ ਸਬੰਧੀ ਸਮੱਗਰੀਆਂ ਉੱਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਫੀਸ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਏ ਜਾਣਗੇ ਲੇਕਿਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਰਾਜਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਰਾਜ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੱਖ ਲੈਣਗੇ ਲੇਕਿਨ ਨਿਮਨ ਹਾਲਤਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ-

- (ਕ) ਉਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਕਿ ਐਸੇ ਕਰ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਅਨੁਸੂਚੀ ਦੇ ਵਰਗ 'ਗ' ਵਿੱਚ ਉੱਪਰ ਲਿਖਤ ਕਿਸੀ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਲਗਾਏ ਜਾਣਗੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਕਰੇਗੀ।
- (ਖ) ਦੂਜੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਉਹ ਰਾਜ ਹੀ ਕਰਨਗੇ ਜਿੱਥੇ ਕਿ ਉਹ ਕਰ ਲਗਾਏ ਜਾਣਗੇ।

(ਙ) ਉਹ ਕਰ ਜਿਹੜੇ ਸੰਘ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਏ ਅਤੇ ਵਸੂਲ ਕੀਤੇ ਜਾਣਗੇ ਲੇਕਿਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਸੰਘ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਹੋ ਜਾਣਗੀਆਂ **(Taxes which shall be levied and collected by the union but the proceeds shall be distributed between the union and the states)**

- (1) ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਦੂਜੀ ਆਮਦਨੀਆਂ ਉੱਤੇ ਕਰ।
- (2) ਸੰਘੀ ਉਤਪਾਦਨ ਫੀਸ, ਲੇਕਿਨ ਸੰਘ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਉੱਪਰ ਲਿਖਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤਪਾਦਨ ਫੀਸਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਜਿਹੜੇ ਇਲਾਜ ਅਤੇ ਸ਼ਿਗਾਰ ਸਬੰਧੀ ਸਮੱਗਰੀਆਂ ਉੱਤੇ ਲਗਾਏ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਵਸੂਲ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਖਾਲੀ ਥਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰੋ (Fill in the blanks)

1. ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਔਜਕੱਲੂ ਸੰਘੀ ਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਵਿੱਤ ਦੀ..... ਵਿਵਸਥਾ ਵਰਤਮਾਨ ਹੈ।
2. ਸੰਨ..... ਤੱਕ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸੰਪੂਰਨ ਰਾਜਸਵ ਅਤੇ ਖਰਚ ਉੱਤੇ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਹੀ ਪੂਰਨ ਨਿਯੰਤਰਣ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।
3. ਵਿੱਤੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਹਸਤਾਂਤਰਣ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਕਦਮ ਸੰਨ 1871 ਵਿੱਚ ਤਤਕਾਲੀਨ ਗਵਰਨਰ..... ਦੁਆਰਾ ਚੁੱਕਿਆ ਗਿਆ।
4. ਸੰਨ..... ਦੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਅਧਿਨਿਯਮ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਸੰਘੀ ਵਿੱਤ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਦੀਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਸੁਧਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
5. ਦੂਜਾ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ..... ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ।
6. ਸਮਵਰਤੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ..... ਵਿਸ਼ਾ ਹਨ।

21.2 ਕਰਜ਼ (Loans)

ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅੰਦਰ ਤੋਂ ਤਾਂ ਉਧਾਰ ਕੇਂਦਰੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਤੀ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਲੈ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੰਘ ਸਰਕਾਰ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਧਾਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਸੰਘ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਬੈਂਕਾਂ ਉੱਤੇ ਕਾਫੀ ਕੰਟਰੋਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ

ਨੋਟ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਵੀ ਆਪੋਖਿਆਕ੍ਰਿਤ ਚੰਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਉਹ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਚੰਗੀ ਸ਼ਰਤਾਂ ਉੱਤੇ ਕਰਜ਼ ਲੈਣ ਵਿੱਚ ਸਮਰੱਥ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਰਾਜ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਸੁਤੰਤਰ ਰੂਪ ਨਾਲ ਉਧਾਰ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਨ ਬਸ਼ਰਤ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਕੋਈ ਕਰਜ਼ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਜਾਂ ਨੇ ਕੇਂਦਰ ਤੋਂ ਭਾਰੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਉਧਾਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਧਾਰਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਰਾਜ ਕੇਵਲ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਨਾਲ ਹੀ ਉਧਾਰ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਉਧਾਰ ਲੈਣ ਦੀ ਸੀਮਤ ਸਮਰਥਾ ਇਕ ਗੰਭੀਰ ਅਤੇ ਵੱਡੀ ਰੋਕ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਧਾਰ ਲੈਣ ਉੱਤੇ ਰੋਕ ਲਗਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਤੱਕ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਬਾਹਰ ਤੋਂ ਉਧਾਰ ਲੈਣ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਕਦਮ-ਕਦਮ ਉੱਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਬੰਧਾਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੰਘ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਹੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਹੂਲਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਧਾਰ ਲੈਣ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਰੋਤ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਅਨੇਕ ਵਿਕਾਸ ਕਾਰਜਕ੍ਰਮਾਂ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਲਈ ਹੀ ਉਧਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਮਾਮਲੇ।

21.2.1 ਸਹਾਇਕ ਅਨੁਦਾਨ (Grants-in-Aid)

ਕਰ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਇਸ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਵਿਤਰਣ ਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੰਘ ਸਰਕਾਰ ਅਤਿਅਧਿਕ ਨਿਰਭਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਕਮੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਮਾਜਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਅਤੇ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ (welfare activities) ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਬਹੁਮੁਖੀ ਉਤਰਦਾਇਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਕੇਂਦਰ ਦੁਆਰਾ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਸਹਾਇਕ ਅਨੁਦਾਨ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ। ਅਨੁਦਾਨਾਂ (grants) ਨੂੰ ਮੌਤੋ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ; 'ਯੋਜਨਾ ਅਨੁਦਾਨ' ਅਤੇ 'ਗੈਰ ਯੋਜਨਾ ਅਨੁਦਾਨ'। ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਆਕਸਮਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਦੇ ਲਈ ਕੰਮ ਚਲਾਉ ਆਧਾਰ (Ad hoc basis) ਉੱਤੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਅਨੁਦਾਨ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਗੈਰ ਯੋਜਨਾ ਅਨੁਦਾਨਾਂ (non-plan grants) ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਨ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ (Finance Commission) ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਯੋਜਨਾ ਅਨੁਦਾਨਾਂ (Plan Grants) ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਨ ਯੋਜਨਾ ਆਯੋਗ (Planning Commission) ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਖਰਚੇ ਵਧਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਯੋਜਨਾ ਅਨੁਦਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਠੋਸ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਅਨੁਦਾਨ ਕੇਂਦਰ ਤੋਂ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਵੱਲ ਨੂੰ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਸਥਾਨਾਂਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਖਰਚ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਦੀ ਖਾਈ ਨੂੰ ਭਰਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਅਨੁਦਾਨ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਅੰਤਰਰਾਜੀ ਵਿਸ਼ਮਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦੂਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਪਿਛਲੇ ਅਤੇ ਅਲਪਵਿਕਸਤ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੇ ਲਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਨੁਦਾਨ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਅਨੁਦਾਨ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਸੰਤੁਲਿਤ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਿੱਧ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

21.2.2 ਆਮਦਨ ਕਰ ਅਤੇ ਜੂਟ ਦੇ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰ ਦੀ ਵੰਡ

(Distribution of Income Tax and Jute Export Duty)

ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੀ ਵੰਡ- ਸੰਨ 1935 ਦੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਅਧਿਨਿਯਮ ਨੇ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੀ ਵੰਡ ਦੇ ਲਈ ਕੁਝ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾਂ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸਰ ਔਟੋ ਨਿਮੇਅਰ ਨੇ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦਾ 50 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਭਾਗ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਦੇ ਲਈ ਨਿਧਾਰਤ ਕੀਤਾ। ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਕਿਸੀ ਵੀ ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ (net proceeds) ਦਾ ਕਿੰਨਾ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਸੰਸਦ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਇਆ ਕਰੇਗਾ। ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੇ ਲਈ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੁਆਰਾ ਇਕ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ ਅਤੇ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਨਿਧਾਰਣ ਕਰਨਗੇ ਕਿ ਆਮਦਨ-ਕਰ ਦੀ ਕਿੰਨਾ ਖਰਚਿਆ ਆਦਿ ਮਗਰੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੀ ਵੰਡ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਸੰਵਿਧਾਨਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬਦਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਜੂਟ ਉੱਤੇ ਲੱਗਣ ਵਾਲੇ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰ ਦੀ ਵੰਡ- ਸੰਨ 1935 ਦੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਅਧਿਨਿਯਮ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੀ ਕਿ ਹਰ ਸਾਲ ਜੂਟ ਉੱਤੇ ਲੱਗਣ ਵਾਲੇ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰ ਖਰਚਿਆਂ ਆਦਿ ਮਗਰੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਅੱਧਾ ਭਾਗ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਜੂਟ ਉਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਉਗਾਏ ਗਏ ਜੂਟ ਦੀ ਸਬੰਧਤ ਮਾਤਰਾ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਸਰ ਔਟੋ ਨਿਮੇਅਰ ਨੇ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਸ ਕਰ ਦੀ ਕੁਲ ਅਨੁਮਾਨਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ 62½ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਭਾਗ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਲਈ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜੂਟ ਅਤੇ ਜੂਟ ਤੋਂ ਬਣੇ ਮਾਲ ਉੱਤੇ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰ ਸੰਘ ਅਤੇ ਜੂਟ ਉਤਪਾਦਕ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਨਹੀਂ ਵੰਡੇ ਜਾਣਗੇ ਲੇਕਿਨ ਫਿਰ ਵੀ ਜੂਟ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਆਸਾਮ,

ਬਿਹਾਰ, ਉੜੀਸਾ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਜਿਵੇਂ ਜੂਟ ਉਤਪਾਦਕ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਸਾਲ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸੰਚਿਤ ਨਿਧੀ (Consolidated Fund of India) ਵਿੱਚ ਤੋਂ ਸਹਾਇਕ ਅਨੁਦਾਨ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੁਕਤ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਕਰੇਗਾ ਜਾਂ ਉਸ ਆਯੋਗ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਤੋਂ ਪੂਰਵ ਖੁਦ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ। ਇਸ ਲਈ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਜੂਟ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਹਾਇਕ ਅਨੁਦਾਨਾਂ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਆਯੋਗ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਨੋਟ

2.1.2.3 ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸੰਘੀ ਵਿੱਤ ਵਿਵਸਥਾ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਅਨੁਰੂਪ

ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿੱਤੀ ਸਬੰਧਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਪਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਘੀ ਵਿੱਤ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਨਿਮਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ-

- (1) ਸਾਰੇ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਨ ਕਾਰਜ ਅਤੇ ਸਮਾਨ ਸਾਧਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਕੇ ਏਕਰੂਪਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।
- (2) ਕੇਂਦਰ ਦੁਆਰਾ ਪਿਛੜੇ ਹੋਏ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਅਤਿਰਿਕਤ ਆਰਥਿਕ ਅਨੁਦਾਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਹਸਤਾਂਤਰਣ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਅਨੁਰੂਪ ਹੈ।
- (3) ਜਿੱਥੇ ਤੱਕ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ, ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਹਾਲਾਂਕਿ ਕੇਂਦਰ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਸੁਤੰਤਰ ਸਾਧਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਉਹ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸੀਮਤ ਹੈ।
- (4) ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਪਾਲਣ ਕਰਨੇ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਉੱਤੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਧਨ ਦੇਣ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।
- (5) ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੇ ਗਠਨ ਨਾਲ ਪ੍ਰਚੁਰਤਾ ਅਤੇ ਲਚਕ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨਤੀਜਾ (Conclusion)

ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੁਆਰਾ ਸੰਘ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਬਟਵਾਰਾ ਅਤੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਵੰਡ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਦੇ ਵੀ ਉਹੀ ਆਧਾਰ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਸੰਨ 1935 ਦੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਅਧਿਨਿਯਮ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਵਿਕਾਸ ਖਰਚ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਨਿਰੰਤਰ ਹੀ ਵੱਧ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਦਾ ਮੁੱਖ ਭਾਰ ਚਾਰ ਰਾਜਾਂ ਉੱਤੇ ਹੀ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਆਮਦਨ ਦੇ ਮੁੱਖ ਉਤਪਾਦਕ ਅਤੇ ਲਚਕਦਾਰ ਸਰੋਤ ਸੰਘ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਰਾਜ ਆਪਣੇ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਸੰਪੰਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮਕਸਦ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਕੇਂਦਰ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਤਾਂ ਇੱਥੇ ਤੱਕ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਾਲ “ਰਾਜ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਘਟਾ ਕੇ ਐਸੇ ਅਨਾਥ ਲੜਕੇ ਦੀ ਜਿਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਭੀਖ ਮੰਗਣ ਦਾ ਕਟੋਰਾ ਲਏ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਧਨ ਅਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।” ਇਹੀ ਨਹੀਂ ਇਸ ਵਿਵਸਥਾ ਨੇ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਸਰ ਏ. ਰਾਮਸਵਾਮੀ ਮੁਦਾਲਿਅਰ ਨੇ ਤੁਰਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇਹ ਸਿੱਧ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਮਸੌਦੇ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀ ਵਿੱਤੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਕ ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਉੱਤੇ ਜਿੱਥੇ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਭਾਰੀ ਬੋਝ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿੱਤੀ ਸਾਧਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤਰਦਾਇਤਵਾ ਨਾਲ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੇ।

ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਦਾਸ ਦਾ ਵੀ ਇਹ ਮਤ ਸੀ ਕਿ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਤਾਂ ਅਸੀਮਤ ਹਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਨਾਲ ਕਲਿਆਣ ਸੇਵਾਵਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਕਾਰਜਕ੍ਰਮਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ। ਜੇਕਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਉਤਪਾਦਨ ਸਮਰੱਥਾ ਕਾਫੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਨਿਰਭਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਨਿਯੋਜਨ ਅਤੇ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨਾ ਸਹੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਅਤਿਅੰਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਂਤੀ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਕਾਫੀ ਸਾਧਨ ਛੱਡੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਦੀ ਘੱਟਦੀ ਵਧਦੀ ਦਾਨਸ਼ੀਲਤਾ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ ਜਾਵੇ।

ਲੇਕਿਨ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਵੰਡ ਦੀ ਜਿਹੜੀਆਂ ਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਉਹ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵ ਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਕੀਕਰਨ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕਸਾਰਤਾ (Coordination) ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨਾਲ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੋਚ ਸਮਝ ਕੇ ਨਿਰਮਾਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੰਪੂਰਨ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸੰਤੁਲਿਤ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਮਕਸਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੁਆਰਾ ਸੰਘ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਹਾਲਾਂਕਿ ਕਾਫੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਲੇਕਿਨ ਫਿਰ ਵੀ ਸੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਪਯੋਗ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਘ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੇ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਲਈ ਕਾਫੀ ਜ਼ਿਆਦਾ

ਨੋਟ ਸਾਧਨ ਹਸਤਾਂਤਰਿਤ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਹੀ ਨਹੀਂ ਵਿਆਪਕ ਆਰਥਿਕ ਵਿਭਿੰਨਤਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਸਾਡੇ ਜਿਹੇ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕੇਵਲ ਸਾਡੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਫਿਰ ਵੀ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਫਿਰ ਵੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਨਿਰਮਾਤਾਵਾਂ ਨੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਸਵੈ ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨੂੰ ਜਿਹੜਾ ਸਥਾਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਉਹ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਨਿਮਨ ਲਿਖਤ ਕਥਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸੱਚ ਜਾਂ ਝੂਠ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰੋ

(State whether the following statements are True or False)

7. ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅੰਦਰ ਤੋਂ ਉਧਾਰ ਕੇਂਦਰੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਂਤੀ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਸਰਕਾਰਾਂ ਲੈ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।
8. ਗੈਰ ਯੋਜਨਾ ਅਨੁਦਾਨਾਂ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਯੋਜਨਾ ਆਯੋਗ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
9. ਸਰ ਐੱਟੋ ਨਿਮੇਅਰ ਨੇ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦਾ 50 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਭਾਗ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਦੇ ਲਈ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕੀਤਾ।

21.3 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)

- ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਸੰਘੀ ਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਵਿੱਤ ਦੀ ਸੰਘੀ ਵਿਵਸਥਾ ਵਰਤਮਾਨ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਸੰਘੀ ਵਿੱਤ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿਕੇਂਦਰੀਕਰਨ (decentralisation) ਦੀ ਲੰਬੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੀ ਉਪਜ ਹੈ।
- ਸੰਨ 1871 ਤੱਕ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸੰਪੂਰਨ ਰਾਜਸਵ ਅਤੇ ਖਰਚ ਉੱਤੇ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਹੀ ਪੂਰਨ ਕੰਟਰੋਲ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਦੇ ਵਿੱਤ ਉੱਤੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਜਿਹੜਾ ਸਖਤ ਕੰਟਰੋਲ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਉਸਦਾ ਸਾਰਾਂਸ਼ ਹੇਠ ਦਿੱਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਦੀ ਵੰਡ ਨਾਲ ਐਸਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਲਪਕ ਝਪਟੀ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੇਜ਼ ਅਤੇ ਹਾਏ ਤੋਬਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਾਂਤ ਹੀ ਲਾਭ ਚੁੱਕਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਤਰਕ ਵੱਲ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
- ਮਾਟੇਗਿਉ ਚੇਮਸਫੋਰਡ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪ੍ਰਸਤਾਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਲਾਰਡ ਮੈਸਟਨ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਵਿੱਚ ਇਕ ਵਿੱਤੀ ਬੈਠਕ (Financial Committee) ਬਣਾਈ ਗਈ। ਇਸ ਬੈਠਕ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਨੂੰ ਮੈਸਟਨ ਬੰਦੋਬਸਤ (Meston Settlement) ਜਾਂ ਮੈਸਟਨ ਨਿਰਣੈ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- ਸੰਨ 1935 ਦੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਅਧਿਨਿਯਮ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਸੰਘੀ ਵਿੱਤ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਦੀ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਸੁਧਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
- ਸੰਨ 1935 ਦਾ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਅਧਿਨਿਯਮ ਕਾਨੂੰਨੀ ਮਸੌਦੇ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਇਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਚੀਜ਼ ਸੀ। ਲਗਭਗ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਦੇ ਸਰਵਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਵਿਧੀ ਮਸੌਦਾਕਰ (Legal draftmen) ਇਸ ਅਧਿਨਿਯਮ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾਵਾਂ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।
- ਸੰਘ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ 97 ਕਾਰਜ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਹਨ ਪ੍ਰਤਿਰੱਖਿਆ, ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਤਿਰੱਖਿਆ ਉਦਯੋਗ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮਾਮਲੇ ਨਾਗਰਿਕਤਾ ਰੇਲਾਂ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੜਕ ਮਾਰਗ, ਜਾਹਜ਼ ਰਾਣੀ ਅਤੇ ਨੌ ਚਲਾਨ ਡਾਕ ਅਤੇ ਤਾਰ ਮੁਦਰਾ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਆਦਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਜੀ ਵਪਾਰ, ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਉਦਯੋਗ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮਹੱਤਵ ਦੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਆਦਿ।
- ਸਮਵਰਤੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ 47 ਵਿਸ਼ਾ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸੰਘ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਵਿਸ਼ਾ ਹਨ ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਵਿਵਾਦ ਸਮਾਜਿਕ ਜਾਂ ਸੰਸਥਾ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦਾਨ ਵਿਆਹ ਤਲਾਕ ਜਿਹੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕਾਨੂੰਨ ਆਦਿ।

21.4 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)

- ਇਕਸਾਰਤਾ (Coordinates)—ਤਾਲਮੇਲ।
- ਚੁੰਗੀ (Tolls)—ਮਹਿਸੂਲ (ਮਾਲ ਲੈ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਚੁੰਗੀ ਦੇਣਾ)।

21.5 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)

ਨੋਟ

1. ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸੰਘੀ ਵਿੱਤ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰੋ।
2. ਜਿਹੜੇ ਕਰ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਏ ਅਤੇ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖੋ।
3. ਸਮਵਰਤੀ ਸੂਚੀ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਕੀ ਅੰਤਰ ਹੈ?
4. ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਸਰੋਤਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖੋ।
5. ਨਿਮਨ ਲਿਖਤ ਉਤੇ ਟਿੱਪਣੀ ਲਿਖੋ;

(ਕ) ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੀ ਵੰਡ	(ਖ) ਜੂਟ ਦੇ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰ ਦੀ ਵੰਡ।
--------------------	------------------------------

ਉਤਰ : ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Answers : Self Assessment)

1. ਸੰਘੀ	2. 1871	3. ਲਾਰਡ ਮੇਮੋ	4. 1935
5. 1939	6. 47	7. ਸੱਚ	8. ਝੂਠ
9. ਸੱਚ			

21.6 ਸਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਬੁਕਸ

1. ਲੋਕ ਵਿੱਤ-ਨਿਉ ਰਾਇਅਲ ਬੁਕ ਕੰਪਨੀ।
2. ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ-ਮੰਜੂਸਾ ਸ਼ਰਮਾ ਓ.ਪੀ. ਬੋਹਰਾ, ਰਵੀ ਬੁਕਸ।
3. ਮਨੀ ਬੈਂਕਿੰਗ : ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਟਰੇਡ ਐਂਡ ਪਬਲਿਕ ਫਾਈਨੈਂਸ-ਨੀਥਾਈ. ਸੋਮਸ਼ੇਖਰ, ਅਨਮੋਲ, 2004।
4. ਪਬਲਿਕ ਫਾਈਨੈਂਸ-ਸੁਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਐਂਡ ਅਨਿਲ ਕੇ. ਗੁਪਤਾ, ਡੋਮੀਨੈਟ, 2012।

ਨੋਟ

ਇਕਾਈ-22 : ਭਾਰਤੀ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ (Indian Finance Commission)

ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ (Contents)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

- 22.1 ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿੱਤੀ ਸਬੰਧ
(Financial Relation between Centre and State in India)
- 22.2 ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਦਾ ਅਮਲ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣਾ (Implementation of the Recommendations)
- 22.3 ਪਹਿਲਾ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ (First Finance Commission)
- 22.4 ਕਰਾਂ ਦੀ ਵੰਡ (Distribution of Taxes)
- 22.5 ਦੂਜਾ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ (Second Finance Commission)
- 22.6 ਤੀਜਾ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ (Third Finance Commission)
- 22.7 ਚੌਥਾ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ (Fourth Finance Commission)
- 22.8 ਪੰਜਵਾਂ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ (Fifth Finance Commission)
- 22.9 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)
- 22.10 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)
- 22.11 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)
- 22.12 ਸਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਇਸ ਇਕਾਈ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ-

- ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿੱਤੀ ਸਬੰਧ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਲਈ।
- ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ।
- ਪਹਿਲਾ, ਦੂਜਾ, ਤੀਜਾ, ਚੌਥਾ ਅਤੇ ਪੰਜਵੇਂ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਲਈ।
- ਕਰਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਮਝਣ ਲਈ।

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿੱਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿੰਨੀ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਰੂਪ ਨਾਲ ਵੰਡ, ਉਤਪਾਦਨ ਫੀਸਾਂ ਦਾ ਵਿਕਲਪ ਜਾਂ ਇਕੱਠੇ ਬਟਵਾਰਾ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰ ਦੁਆਰਾ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਅਨੁਦਾਨ, ਇਹ ਐਸੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿਪਟਾਰੇ ਦੇ ਲਈ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 280 ਵਿੱਚ ਇਹ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਇਕ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦਾ ਗਠਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

ਆਮਦਨ-ਕਰਾਂ ਦਾ ਬਟਵਾਰਾ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਅਦ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 272 ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮਾਤਰ ਹੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸੰਘ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਛੋਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਤਪਾਦਨ ਫੀਸਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਉਹ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਦੀ ਉਪੇਖਿਆ ਕਰ ਸਕੇ।

ਪਹਿਲਾ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਸੰਨ 1952 ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੀ ਕੇ.ਸੀ. ਨਿਯੋਗੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਵਿੱਚ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਇਸ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਹੋਈ ਸੀ ਤਾਂ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦਾ 50% ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਐਸਾ ਨਿਮੋਅਰ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਵੰਡ ਦੇ ਬਾਅਦ ਦੇਸ਼ਮੁਖ ਨਿਰਣੈ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਨੋਟ

ਜੂਨ 1956 ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੀ ਸੰਥਾਨਮ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਵਿੱਚ ਦੂਜੇ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜਿਸ ਨੇ ਨਵੰਬਰ 1956 ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਅੰਤਿਮ ਰਿਪੋਰਟ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੀ।

ਦਸੰਬਰ 1960 ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੀ ਏ. ਕੇ. ਹੰਦਾ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਵਿੱਚ ਤੀਜੇ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਮਈ 1964 ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੀ ਪੀ.ਵੀ. ਰਾਜਮਨਾਹ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਵਿੱਚ ਚੌਥੇ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਅਤੇ ਮਾਰਚ 1968 ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੀ ਮਹਾਂਵੀਰ ਤਿਆਗੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਵਿੱਚ ਪੰਜਵੇਂ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋਈ।

22.1 ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿੱਤੀ ਸੰਬੰਧ (Financial Relation between Centre and States in India)

ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿੱਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਬਟਵਾਰਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹੱਵਪੂਰਨ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਇਹ ਇਕ ਸਰਵਅਧਿਕ ਕਠਿਨ ਸੰਘੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ। ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿੱਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿੰਨੀ ਅਲਗ ਅਲਗ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਸੰਘ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਬਟਵਾਰੇ ਦੀ ਅਤਿਸ਼ੁੱਧ ਅਤੇ ਵਿਆਪਕ ਵਿਵਸਥਾ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਸਭ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸਭ ਸਮਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਤੋਸ਼ਜਨਕ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਇਸ ਲਈ ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਇਕ ਸੁਤੰਤਰ ਏਜੰਸੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਉੱਤੇ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿੱਤੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਉਹ ਏਜੰਸੀ ਹੀ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਹੈ।

ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਰੂਪ ਨਾਲ ਵੰਡ, ਉਤਪਾਦਨ ਫੀਸਾਂ ਦਾ ਵਿਕਲਪ ਅਤੇ ਇੱਛੁਕ ਬਟਵਾਰਾ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰ ਦੁਆਰਾ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਅਨੁਦਾਨ ਇਹ ਐਸੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿਪਟਾਰੇ ਦੇ ਲਈ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 280 ਵਿੱਚ ਇਹ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿ ਇੱਕ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦਾ ਗਠਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਧਾਰਾ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੰਵਿਧਾਨ ਲਾਗੂ ਹੋਣ ਦੇ ਦੋ ਸਾਲ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਬਾਅਦ ਹਰੇਕ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਉੱਤੇ ਜਾ ਜੇਕਰ ਸਹੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਪੂਰਨ ਹੀ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਇਕ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਕਰਨਗੇ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਕ ਪ੍ਰਧਾਨ (Chairman) ਅਤੇ ਚਾਰ ਦੂਜੇ ਮੈਂਬਰ ਹੋਣਗੇ।

ਸੰਸਦ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾ ਕੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਨਿਸਚੈ ਕਰੇਗੀ ਕਿ ਨਿਯੁਕਤੀ ਦੇ ਲਈ ਆਯੋਗ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਕੀ ਹੋਣ ਅਤੇ ਸੰਸਦ ਹੀ ਉਸ ਰੀਤੀ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਕਰੇਗਾ ਜਿਸ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।

22.1.1 ਆਯੋਗ ਦੇ ਕਾਰਜ (Functions of the Commission)

ਆਯੋਗ ਦੇ ਕਾਰਜ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਨੂੰ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇਗੀ।

- (ਕ) ਸੰਘ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਜਾਂ ਸ਼ੁੱਧ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੀ ਵੰਡ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੀਆਂ ਜਾਣੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਐਸੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹਰੇਕ ਰਾਜ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ।
- (ਖ) ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸੰਚਿਤ ਨਿਧੀ ਵਿਚ ਤੋਂ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਸਹਾਇਕ ਅਨੁਦਾਨ ਦਿੱਤੇ ਜਾ ਸਕਣ।
- (ਗ) ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਧਾਰਾ 306 ਜਾਂ 278 ਦੇ ਉਪਬੰਧ 1 ਦੀ ਪ੍ਰਥਮ ਅਨੁਸੂਚੀ ਦੇ ਭਾਗ 'ਖ' ਵਿੱਚ ਉਪਰ ਲਿਖਤ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਏ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੂਰਵਵਰਤੀ ਜਾਰੀ ਰਹਿਣ।
- (ਘ) ਦੂਜਾ ਕੋਈ ਵੀ ਮਾਮਲਾ ਜਿਹੜਾ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੁਚੱਜੀ ਵਿੱਤ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਹਿੱਤ ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੁਆਰਾ ਆਯੋਗ ਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ ਜਾਵੇ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਨਿਮਨ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰੇਗਾ-

- (1) ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਜਾਂ ਸ਼ੁੱਧ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿ ਸੰਘ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਵੰਡੇ ਜਾਣੇ ਹਨ।
- (2) ਐਸੇ ਕਰਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹਰੇਕ ਰਾਜ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਬਟਵਾਰਾ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਿੱਚ।
- (3) ਅੰਤਰਿਕ ਸੀਤਾ ਫੀਸਾਂ ਨੂੰ ਲਗਾਉਣ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਭਾਗ 'ਖ' ਦੇ ਕਿਸੀ ਵੀ ਰਾਜ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਏ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਉਸ ਦਾ ਪੂਰਵਵਰਤੀ ਜਾਰੀ ਰਹਿਣਾ।

- ਨੋਟ
- (4) ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉੱਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸੰਚਿਤ ਨਿਧੀ ਵਿੱਚ ਤੋਂ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਸਹਾਇਕ ਅਨੁਦਾਨ ਦਿੱਤੇ ਜਾ ਸਕਣ।
 - (5) ਜਨਜਾਤੀ ਜਾਂ ਕਬੀਲੇ ਖੇਤਰਾਂ (Tribal areas) ਦੇ ਲਈ ਸਹਾਇਕ ਅਨੁਦਾਨ।
 - (6) ਕਿਸੀ ਰਾਜ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੇ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਨੁਦਾਨ।

ਆਯੋਗ ਆਪਣੀ ਕਾਰਜ ਪੱਧਰੀ ਦਾ ਖੁਦ ਨਿਰਧਾਰਣ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਐਸੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣਗੀਆਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿ ਸੰਸਦ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਵੇਗੀ।

ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਆਯੋਗ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹਰੇਕ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਨੂੰ ਉਸ ਉੱਤੇ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਕਾਰਵਾਈ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆਤਮਕ ਟਿੱਪਣੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਸਦ ਦੇ ਹਰੇਕ ਸਦਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਣਗੇ।

ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਾਰਜ—ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਆਯੋਗ ਦੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਾਰਜ ਐਲਾਨ ਕੀਤੇ ਗਏ (1) ਸੰਘ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੀ ਵੰਡ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਵੰਡੀਆਂ ਜਾਣ (2) ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉੱਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸੰਚਿਤ ਨਿਧੀ ਵਿੱਚ ਤੋਂ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਸਹਾਇਕ ਅਨੁਦਾਨ ਦਿੱਤੇ ਜਾ ਸਕਣ। ਆਮਦਨ ਕਰ ਇਕ ਮਾਤਰ ਐਸਾ ਕਰ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਰੂਪ ਨਾਲ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਤਪਾਦਨ ਫੀਸਾਂ ਦੇ ਬਟਵਾਰੇ ਨੂੰ ਇਛੁੱਕ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟਸ

ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਧਾਰਾ 306 ਜਾਂ 278 ਦੇ ਉਪਬੰਧ 1 ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਅਨੁਸੂਚੀ ਦੇ ਭਾਗ 'ਖ' ਵਿੱਚ ਲਿਖਤ ਕਿਸੀ ਵੀ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਏ ਕਿਸੇ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੂਰਵਰਤੀ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਹੈ।

2.2.2 ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਦਾ ਅਮਲ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣਾ (Implementation of the Recommendations)

ਆਮਦਨ ਕਰਾਂ ਦਾ ਬਟਵਾਰਾ ਵਿੱਚ ਆਯੋਗ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਅਦ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਰੰਪਰਾ ਜਿਹੀ ਬਣ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਆਯੋਗ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਵੰਡ ਹੋਣ ਯੋਗ ਕਰਾਂ ਦਾ ਕਿੰਨਾ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਕਿ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੰਡਿਆ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਸੰਘ ਦੀ ਸੰਚਿਤ ਨਿਧੀ ਦਾ ਭਾਗ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਲੇਕਿਨ ਫਿਰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਸੰਚਿਤਨਿਧੀਆਂ (Consolidated Funds) ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 272 ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿੱਚ ਆਯੋਗ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਮਾਤਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸੰਘ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਛੋਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਤਪਾਦਕ ਫੀਸਾਂ (excise duties) ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਉਹ ਵਿੱਚ ਆਯੋਗ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਦੀ ਉਪੇਖਿਆ ਕਰ ਸਕੇ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਤਪਾਦਨ ਫੀਸਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਭਾਗ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਵਿਵਹਾਰ ਵਿੱਚ ਸੰਘ ਸਰਕਾਰ ਉਤਪਾਦਨ ਫੀਸਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਵਿੱਚ ਆਯੋਗ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਅਧਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿ ਉਹ ਉਤਪਾਦਨ ਫੀਸਾਂ ਦੇ ਬਟਵਾਰੇ ਦੇ ਲਈ ਸੰਸਦ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਦੀ ਹੈ।

ਸੰਵਿਧਾਨਿਕ ਸਥਿਤੀ (Constitutional Position) ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸੰਵਿਧਾਨਿਕ ਸਥਿਤੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ—

- (1) ਵਿੱਚ ਆਯੋਗ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਕਿ ਸਹਾਇਕ ਅਨੁਦਾਨਾਂ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
- (2) ਤਦ ਜੇਕਰ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੋਵੇਗੀ ਤਾਂ ਸੰਸਦ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾ ਕੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਨੁਦਾਨਾਂ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।
- (3) ਸੰਸਦ ਐਸਾ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਏ ਤਦ ਤਕ ਦੇ ਲਈ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਵਿੱਚ ਆਯੋਗ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਅਦ ਐਸੇ ਅਨੁਦਾਨਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਨ ਰਾਸ਼ੀ ਦੇਣ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਅਸਲੀਅਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਭ ਭਰਮ ਇਸ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗਾਂ ਨੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਬੇਕਾਰ ਜਿਹੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਧਨ ਰਾਸ਼ੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਧਨਰਾਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਅਨੁਦਾਨ ਦੇਣ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਦੇ ਦਿੱਤੇ। ਸੰਘ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅੱਜ ਤੱਕ ਕਦੇ ਇਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਧਾਰਾ 275 (1) ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਸੰਸਦ ਤੋਂ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਉਣ ਨੂੰ ਕਹੇ ਅਤੇ ਨਾ ਸੰਸਦ ਦੇ ਕਿਸੀ ਵਰਗ ਤੋਂ ਹੀ ਸੰਸਦ ਨੂੰ ਇਸ ਅਧਿਕਾਰ ਦਾ ਉਪਯੋਗ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਕਿਹਾ ਹੈ।

ਨੋਟ

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ

ਵਿਵਹਾਰ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੇ ਭਾਗ, ਉਤਪਾਦਨ ਫੀਸਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸਹਾਇਕ ਅਨੁਦਾਨਾਂ ਦੇ ਵੰਡ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਆਯੋਗ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਹੀ ਅੰਤਿਮ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਸੰਘ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

22.3 ਪਹਿਲਾ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ (First Finance Commission)

ਪਹਿਲੀ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਸੰਨ 1952 ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੀ ਕੇ.ਸੀ. ਨਿਯੋਗੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਵਿੱਚ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਆਯੋਗ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਠੋਸ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਦੀ ਭਾਰੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅੰਸ਼ਦਾਨ ਦੇਣ ਦੀ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਲੇਕਿਨ ਐਸਾ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਉਸਨੇ ਨਿਮਨ ਲਿਖਤ ਤਿੰਨ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਗਤ ਰੱਖਿਆ—

- (1) ਕੇਂਦਰ ਦੇ ਪਾਸ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਥਾਨਾਂਤਰਣ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀ ਕੇਂਦਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਸਥਾਨਾਂਤਰਣ ਦਾ ਉਸ ਨਾਲ ਸਾਧਨਾਂ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੋਝ ਨਾ ਪਵੇ ਅਤੇ ਇਹ ਉਸ ਭਾਰ ਨੂੰ ਸਹਿਣ ਕਰ ਸਕੇ।
- (2) ਅਨੁਦਾਨਾਂ ਦੇ ਵੰਡ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸਿਧਾਂਤ ਸਭ ਰਾਜਾਂ ਉੱਤੇ ਸਮਾਨ ਰੂਪ ਨਾਲ ਲਾਗੂ ਕੀਤੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।
- (3) ਵੰਡ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਇਹ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਈਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਘੱਟ ਹੋਣ।

ਟਾਸਕ

ਪਹਿਲੀ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਦੋਂ ਅਤੇ ਕਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਵਿੱਚ ਹੋਈ?

22.4 ਕਰਾਂ ਦੀ ਵੰਡ (Distribution of Taxes)

ਸਭ ਆਯੋਗ ਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਕਾਰਜ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸੰਘ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੇ ਵੰਡ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਕਰਨ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਵੰਡੇ ਜਾਣੇ ਹਨ ਜਾਂ ਵੰਡੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਹਿਲਾ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਰ ਹਨ ਆਮਦਨ ਕਰ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਫੀਸ।

ਜਦੋਂ ਪਹਿਲੀ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਤਦ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦਾ 50% ਭਾਗ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਐਸਾ ਨਿਮੇਆਰ ਨਿਰਣੈ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਵੰਡ ਦੇ ਬਾਅਦ ਦੇਸ਼ਮੁਖ ਨਿਰਣੈ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੀ ਵੰਡ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਉਹ ਅੰਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ (Collection) ਦੇ ਅਧਾਰ ਉੱਤੇ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਜਨਸੰਖਿਆ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ। ਨਿਯੋਗੀ ਆਯੋਗ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਆਯੋਗਾਂ ਤੋਂ ਪੂਰਵ ਬੰਬਈ ਅਤੇ ਬੰਗਾਲ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਵਿਤਰਣ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੂਜੇ ਰਾਜਾਂ ਦਾ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਆਮਦਨ ਕਰ ਇਕ ਕੇਂਦਰੀ ਕਰ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਿਸ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਹੋਇਆ ਹੈ ਇਹ ਗੱਲ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੇ ਵਾਸਤਵਿਕ ਮੂਲ ਸਰੋਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਇਸ ਲਈ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੀ ਵੰਡ ਪੂਰਨਤਾ ਜਨਸੰਖਿਆ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉੱਤੇ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਗੱਲਾਂ ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਅਦ, ਨਿਯੋਗੀ ਆਯੋਗ ਨੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ 50% ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵਧਾ ਕੇ 55 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵੰਡਣਯੋਗ ਧਨਰਾਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਭਾਗ ਦੇ 20 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਤਾਂ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਾਪੇਖਿਕ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਵਿਤਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ 80 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸਨ 1951 ਦੀ ਜੰਨਗਣਨਾ (Census) ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ

ਨੋਟ ਜਨਸੰਖਿਆ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਵੰਡ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਆਯੋਗ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਕਿ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਸਾਲਾਨਾ ਹਿਸਾਬ ਲਗਾਵੇ ਲੇਕਿਨ ਫਿਰ ਵੀ ਇਸਦੇ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਉਸਨੇ ਪਿਛਲੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਵਾਸਤਵਿਕ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉੱਤੇ ਕੁਝ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤਾਂ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ 1952-53 ਤੋਂ 1956-57 ਤੱਕ ਦੇ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਲਾਗੂ ਰਹਿਣਗੇ।

ਧਾਰਾ 270 ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੀ ਕੁਲ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੰਘ ਸ਼ਾਸਿਤ ਖੇਤਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਭਾਗ ਅਤੇ ਸੰਘੀ ਰੋਜ਼ਗਾਰਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਦੇਅ-ਕਰ ਘਟਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਮਹਾਂ ਲੇਖਾ ਪਰੀਖਿਆਕ (Auditor-general) ਦਾ ਕੰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸੰਘੀ ਰੋਜ਼ਗਾਰਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਦੇਅ-ਕਰਾਂ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਲਗਾਵੇ ਅਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੀ ਘੋਸ਼ਣਾ ਕਰੇ। ਨਿਯੋਗੀ ਆਯੋਗ ਨੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਜਾਂ ਸ਼ੁੱਧ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ 2¼ ਭਾਗ ਵਰਗ 'ਗ' (Part C) ਦੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਲਈ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਬਾਕੀ 55 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਭਾਗ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ 50 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਉਤਪਾਦਨ ਫੀਸਾਂ ਦੀ ਵੰਡ—ਹਾਲਾਂਕਿ ਸੰਨ 1935 ਦੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਅਧਿਨਿਯਮ ਦੀ ਧਾਰਾ 140 (1) ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਫੀਸਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਲੇਕਿਨ ਉਸ ਉੱਤੇ ਅਮਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਇਸ ਲਈ ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਘੀ ਭਾਗ ਅਸਤਿਤਵ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਸੀ ਕਿ ਦੂਜਾ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਛਿੜ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਉੱਤੇ ਪਾਇਆ ਗਿਆ।

ਉਤਪਾਦਨ ਫੀਸਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀ ਗਈਆਂ ਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਨਾਲ ਕੁਝ ਭਰਮ ਜਿਹਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਧਾਰਾ 272 ਤਾਂ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਪੂਰਨਤਾ ਸੰਸਦ ਉੱਤੇ ਛੱਡਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਧਾਰਾ 280 ਵਿੱਚ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਨੂੰ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਰਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਿ ਬਟਵਾਰਾ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਆਯੋਗ ਇਸ ਨਤੀਜੇ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਕਿ ਇਹ ਪੂਰਨਤਾ ਉਸਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸੰਘੀ ਉਤਪਾਦਨ ਫੀਸਾਂ ਦੇ ਵਿਭਾਜਨਾਂ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰੇ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਸੰਸਦ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਆਯੋਗ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਇਕ ਨਵੇਂ ਆਧਾਰ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਕੇਂਦਰ ਬਜਟ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਸਤ-ਵਿਅਸਤ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਵੰਡ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਨੂੰ ਕੁਝ ਥੋੜੇ ਜਿਹੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਉਤਪਾਦਨ ਫੀਸਾਂ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਕਰਨ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚੇ ਕੀਤਾ।

ਆਯੋਗ ਨੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਤਮਾਕੂ (ਸਿਗਰੇਟ ਅਤੇ ਸਿਗਾਰ ਆਦਿ ਸਣੇ) ਦਿਆਸ ਲਾਈ ਅਤੇ ਬਨਸਪਤੀ ਤੇਲਾਂ ਉੱਤੇ ਲੱਗੇ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਾਂ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ 40 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਭਾਗ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਫਿਰ ਵੰਡ ਦੇ ਆਧਾਰ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਮਤ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਰਹੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਭਿੰਨ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰੇਕ ਦੇ ਉਪਭੋਗ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸਯੋਗ ਆਂਕੜੇ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਆਯੋਗ ਨੇ ਜਨਸੰਖਿਆ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਵੰਡ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਵਸਥਾ ਨੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਲਈ ਵੈਧ (Valid) ਸੀ।

ਸਹਾਇਕ ਅਨੁਦਾਨ (Grants-in-aid)—ਸਭ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗਾਂ ਦੇ ਲਈ ਤੀਜੀ ਆਮ ਵਿਚਾਰਯੋਗ ਵਿਸ਼ਾ ਧਾਰਾ 275 (1) ਦੇ ਅਧੀਨ ਸਹਾਇਕ ਅਨੁਦਾਨਾਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਣ ਦਾ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਨੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਸਹਾਇਕ ਅਨੁਦਾਨਾਂ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਕੁਝ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ (guiding principles) ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗਤ ਰੱਖਣ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਬਜਟ ਸਬੰਧੀ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ, ਕਰ-ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ (tax efforts), ਸਮਾਜਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਪੱਧਰ, ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪੇ ਗਏ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਾਇਤਵ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮਹੱਤਵ ਦੇ ਮੁੱਖ ਕਾਰਜ।

ਜੂਟ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਅਨੁਦਾਨ— ਆਯੋਗ ਨੇ ਜੂਟ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਜੂਟ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਨੁਦਾਨ ਦੇਣ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਆਯੋਗ ਨੇ ਜਿਸ ਧਨਰਾਸ਼ੀ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਉਹ ਉਸ ਰਕਮ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਤ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਕੀ ਜੂਟ ਦੇ ਸਾਮਾਨ ਉੱਤੇ ਲੱਗੇ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰਦੇ ਆਪਣੇ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 1943 ਅਤੇ 1950 ਦੇ ਮੱਧ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਆਯੋਗ ਨੇ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਨਿਮਨ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਜੂਟ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਨਿਮਨ ਲਿਖਤ ਸਾਲਾਨਾ ਸਹਾਇਕ ਅਨੁਦਾਨ ਮਿਲਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ—

ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ	150 ਲੱਖ ਰੁਪਏ	ਬਿਹਾਰ	75 ਲੱਖ ਰੁਪਏ
ਆਸਾਮ	75 ਲੱਖ ਰੁਪਏ	ਉੜੀਸਾ	15 ਲੱਖ ਰੁਪਏ

ਆਯੋਗ ਨੂੰ ਸੌਂਪੇ ਗਏ ਦੂਜੇ ਮਾਮਲੇ- ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨ ਆਮ ਵਿਸ਼ਾ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਹਰੇਕ ਆਯੋਗ ਨੂੰ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਚਾਰ ਯੋਗ ਵਿਸ਼ਾ ਵੀ ਸੌਂਪੇ ਗਏ। ਪਹਿਲਾਂ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਨਾਲ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਪਾਣੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਦੇਣ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਭਾਗ 'ਖ' (Part B) ਦੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨੂੰ ਐਵੇਂ ਹੀ ਜਾਰੀ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ

ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।¹ ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਰਤੀ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੀ ਰਾਜਸਵ ਵਿਵਸਥਾ (revenue system) ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਐਸੀ ਕੁਝ ਥੋੜੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਭਾਗ 'ਖ' ਦੇ ਰਾਜ ਭੂਤਪੂਰਵ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਆ ਜਾਣ। ਸੰਨ 1948 ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਵੀ.ਟੀ. ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਮਚਾਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੀ ਬੈਠਕ ਗਠਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਉਸਦਾ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੇਂਦਰ ਐਸੇ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਅਸਥਾਈ ਅਵਧੀ ਦੇ ਲਈ ਅਨੁਦਾਨ ਦੇਣ ਲਈ ਰਾਜੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੇ ਏਕੀਕਰਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਘਾਟੇ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ ਸਨ। ਇਹ ਅਨੁਦਾਨ ਰਾਜਸਵ ਘਾਟਾ ਅਨੁਦਾਨ ਕਹਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਆਯੋਗ ਦੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸਭ ਲਾਭਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਸਨ। ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜਸਵ ਘਾਟਾ ਅਨੁਦਾਨ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੇ ਸਨ। ਪਹਿਲਾ ਯੋਗ ਦਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਕੇਵਲ ਮੈਸੂਰ, ਸੇਰਾਸੂਟ ਅਤੇ ਟ੍ਰਾਵਨਕੋਰ ਕੋਚੀਨ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਰਾਜਸਵ ਘਾਟਾ ਅਨੁਦਾਨ ਦੇਣ ਦੀ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਦੂਜੇ ਸਭ ਰਾਜ ਹੁਣ ਪੂਰਨਤਾ 'ਕ' ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਪੱਧਰ ਤਕ ਲਿਆਂਦੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਸਨ।

ਨੋਟ

ਨੋਟ ਸਭ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗਾਂ ਦੇ ਲਈ ਤੀਜੀ ਆਮ ਵਿਚਾਰਯੋਗ ਵਿਸ਼ਾ ਧਾਰਾ 275 (1) ਦੇ ਅਧੀਨ ਸਹਾਇਕ ਅਨੁਦਾਨਾਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਣ ਦਾ ਸੀ।

ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਖਾਲੀ ਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰੋ (Fill in the blanks)

1. ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਆਯੋਗ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹਰੇਕ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਉਸ ਉੱਤੇ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਕਾਰਵਾਈ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆਤਮਕ ਟਿੱਪਣੀ ਦੇ ਨਾਲ..... ਦੇ ਹਰੇਕ ਸਦਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਣਗੇ।
2. ਆਮਦਨ ਕਰਾਂ ਦਾ ਬਟਵਾਰਾ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਅਦ..... ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
3. ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ..... ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਭਾਗ ਦੇ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ।
4. ਜਦੋਂ ਪਹਿਲੇ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਹੋਈ ਸੀ ਤਾਂ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦਾ..... ਭਾਗ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
5. ਆਯੋਗ ਨੇ ਜੂਟ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਜੂਟ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ..... ਦੇਣ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ।

22.5 ਦੂਜਾ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ (Second Finance Commission)

ਜੂਨ 1956 ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਏ. ਕੇ. ਸੰਥਾਨਮ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਵਿੱਚ ਦੂਜੇ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਜਿਸ ਨੇ ਨਵੰਬਰ 1956 ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਅੰਤਰਿਮ ਰਿਪੋਰਟ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ। ਅੰਤਰਿਮ ਰਿਪੋਰਟ (Interim report) ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਕੁਝ ਐਸੇ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਪਰਿਵਰਤਨਾਂ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਜਿਹੜਾ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਪੁਨਰਗਠਨ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਜੰਮੂ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਭਾਰਤ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿੱਤੀ ਏਕੀਕਰਨ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਸਤੰਬਰ 1957 ਵਿੱਚ ਆਯੋਗ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅੰਤਿਮ ਰਿਪੋਰਟ (Final report) ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੀ।

ਕਰਾਂ ਦੀ ਵੰਡ (Distribution of Taxes) ਆਯੋਗ ਨੂੰ ਕਰ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਅਤੇ ਜਨਸੰਖਿਆ ਦੇ ਦਾਅਵੇ ਉੱਤੇ ਪੂਨਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਆਯੋਗ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਮੋਟਰ ਗੱਡੀ ਕਰ, ਬਿਜਲੀ ਕਰ ਅਤੇ ਮਨੋਰੰਜਨ ਕਰ ਆਦਿ ਨਾਲ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋ ਜਾਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬੰਗਾਲ ਅਤੇ ਬੰਬਈ ਜਿਹੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਉੱਨਤ ਰਾਜ ਦੂਜੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਤੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਇਸ ਨਤੀਜੇ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਕਿ ਵੰਡ ਦੇ ਆਧਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੰਗ੍ਰਹਿ (Collection) ਦਾ ਸਥਾਨ ਪੂਰਨਤਾ ਜਨਸੰਖਿਆ (Population) ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਪਰਿਵਰਨ ਨੂੰ ਆਸਾਨ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਆਯੋਗ ਨੇ ਇਹ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੀਤੀ

1. ਇੱਥੇ ਉਲੇਖਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਭਾਗ 'ਖ' ਅਤੇ 'ਗ' ਰਾਜਾਂ ਦਾ ਭੇਤ ਹੁਣ ਸਮਾਪਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਨੋਟ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ 10 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਭਾਗ ਤਾਂ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ 90 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਭਾਗ ਜਨਸੰਖਿਆ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉੱਤੇ ਵੰਡਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਆਯੋਗ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਆਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਕਿ ਅੱਗੇ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਆਯੋਗ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਆਧਾਰ ਨੂੰ ਪੂਰਨਤਾ ਸਮਾਪਤ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ।

ਆਯੋਗ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ 55 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵਧਾ ਕੇ 60 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਵਾਸਤਵਿਕ ਵੇਰਵਾ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਹੜਾ ਕਿ 1957-58 ਤੋਂ 1961-62 ਤੱਕ ਹੀ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਅਵਧੀ ਲਈ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ ਸੀ।

ਦੂਜੇ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਨੇ ਜਦੋਂ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦਿੱਤੀ ਤਦ ਤਕ ਭਾਗ ‘ਖ’ ਅਤੇ ‘ਗ’ ਦੇ ਰਾਜ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੁਨਰਗਠਨ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਆਯੋਗ ਨੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਜਾਂ ਸ਼ੁੱਧ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਭਾਗ ਸੰਘ ਸ਼ਾਸਿਤ ਖੇਤਰਾਂ (Union Territories) ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਕੀ 60 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਭਾਗ ਰਾਜਾਂ (States) ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

(ਸੰਨ 1959 ਦੇ ਵਿੱਤ ਅਧਿਨਿਯਮ (Finance Act)) ਦੁਆਰਾ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਆਮਦਨ ਕਰ ਨੂੰ ਨਿਗਮ ਕਰ (Corporation Tax) ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਇਹ ਵਿਭਾਜੀ ਕੋਸ਼ (Divisible Pool) ਦਾ ਅੰਗ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਵਿਭਾਜੀ ਕੋਸ਼ ਦਾ ਆਕਾਰ ਘੱਟ ਗਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਹਾਨੀਪੂਰਤੀ ਦੇ ਨਹੀਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਾਨੀਪੂਰਤੀ ਅਨੁਦਾਨ ਦੀ ਵੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਉਤਪਾਦਨ : ਸੁਲਕਾਂ ਦੀ ਵੰਡ (Distribution of Excise Duties)—ਦੂਜੇ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਨੇ ਅਨੇਕ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਇਸ ਮਤ ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਭ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਉਹ ਇਸ ਨਤੀਜੇ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੀਬਰ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨਾ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੀ। ਇਸ ਲਈ ਆਯੋਗ ਨੇ ਤਮਾਕੂ ਦਿਆਸ ਲਾਈ ਅਤੇ ਬਨਸਪਤੀ ਤੇਲਾਂ ਉੱਤੇ ਲੱਗਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਵੰਡੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਤਿੰਨ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਸੰਮਿਲਿਤ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਵਧਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਰ ਸਨ ਚੀਨੀ, ਕਾਫੀ, ਕਾਗਜ ਅਤੇ ਬਨਸਪਤੀ ਦੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੇਲਾਂ ਉੱਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਸੁਲਕ। ਲੇਕਿਨ ਆਯੋਗ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਖਰਚਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਰਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ ਵੰਡਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ 40 ਤੋਂ ਘਟਾ ਕੇ 25 ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਸੰਘ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿੱਤੀ ਸੰਤੁਲਨ ਬਣਿਆ ਰਹੇ।

ਇਸ ਆਯੋਗ ਦੇ ਲਈ ਉਪਭੋਗ (Consumption) ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕੁਝ ਆਂਕੜੇ ਵੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਲੇਕਿਨ ਆਯੋਗ ਨੇ ਇਹ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਪਭੋਗ ਦੀ ਵੰਡ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਂਕੜਿਆਂ ਉੱਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਆਯੋਗ ਨੇ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸੰਘੀ ਉਤਪਾਦਨ ਸੁਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਦਾ 90 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਭਾਗ ਤਾਂ ਜਨਸੰਖਿਆ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉੱਤੇ ਵੰਡਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਕੀ 10 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਉਪਭੋਗ ਕਮੀ ਬੇਸ਼ੀ ਦੇ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਦੂਜੇ ਆਯੋਗ ਨੇ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਸੰਘ ਸ਼ਾਸਿਤ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਲਈ ਵੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਧਾਰਾ 272 ਵਿੱਚ ਐਸੇ ਕਿਸੀ ਬਟਵਾਰੇ ਦਾ ਉਲੇਖ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 270 ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਹਾਇਕ ਅਨੁਦਾਨ (Grants-in-aid)—ਪਹਿਲਾ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਨੇ ਸਹਾਇਕ ਅਨੁਦਾਨਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੇ ਸਨ ਆਮ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਦੂਜੇ ਆਯੋਗ ਨੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਕਿ “ਐਸੀ ਸੰਘੀ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਕਿ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਲਈ ਆਪਸੀ ਸਹਿਯੋਗ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਸਹਾਇਕ ਅਨੁਦਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਮਕਸਦ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।” ਆਯੋਗ ਦਾ ਇਹ ਮਤ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਆਮ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਮ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਖਰਚ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਦੇ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਜਿੱਥੇ ਤੱਕ ਵੀ ਹੋ ਸਕੇ ਕਰਾਂ ਦੇ ਬਟਵਾਰੇ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਹਾਇਕ ਅਨੁਦਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਦਾ ਇਕ ਅਵਿਵਸ਼ਟ ਰੂਪ ਹੀ ਬਣਾਏ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ਰਤ ਦੇ ਅਤੇ ਆਮ ਰੂਪ ਨਾਲ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਅਨੁਦਾਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਿਸੀ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਕਾਰਜਕ੍ਰਮ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਹੀ ਨਿਰਭਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।

ਆਯੋਗ ਦਾ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਧਾਰਾ 275 (1) ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਲਈ ਵੀ ਅਨੁਦਾਨ ਦਿੱਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਲੇਕਿਨ ਐਸੇ ਅਨੁਦਾਨਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗੁਜਾਇਸ਼ ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਐਸੇ ਸਭ ਉਦੇਸ਼ ਵਿਆਪਕ ਯੋਜਨਾ ਵਿੱਚ ਸੰਮਿਲਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ।

ਆਯੋਗ ਨੇ ਸੰਨ 1957-58 ਤੋਂ 1961-62 ਤੱਕ ਦੇ ਅਗਲੇ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਲਈ 11 ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਲਈ ਅਲੱਗ ਅਲੱਗ ਅਨੁਦਾਨ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਅਵਧੀ ਦੇ ਲਈ ਕੁਲ ਅਨੁਦਾਨਾਂ ਦੀ ਮਾਤਰਾ 187.75 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਬੰਬਈ, ਮਦਰਾਸ ਅਤੇ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਲਈ ਕਿਸੇ ਅਨੁਦਾਨ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਆਯੋਗ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਹਿੱਸਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਾਲੂ ਅਤੇ ਯੋਜਨਾ ਖਰਚ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੇ ਲਈ ਕਾਫੀ ਸੀ।

ਨੋਟ

ਜੂਟ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਅਨੁਦਾਨ- ਆਯੋਗ ਨੇ ਜੂਟ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਜੂਟ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਅਨੁਦਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਹਾਂ, ਰਾਜਾਂ ਦਾ ਪੁਨਰਗਠਨ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕਿਉਂਕਿ ਬਿਹਾਰ ਤੋਂ ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਨੂੰ ਕੁਝ ਖੇਤਰਾਂ ਦਾ ਸਧਾਨਾਂਤਰਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਅਨੁਦਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਹੋਰ ਫੇਰ ਜ਼ਰੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਹਰੇਕ ਰਾਜ ਦੇ ਲਈ ਨਿਰਧਾਰਤ ਧਨਰਾਸ਼ੀਆਂ ਨਿਮਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਨ।

ਆਸਾਮ	75.00 ਲੱਖ ਰੁਪਏ
ਬਿਹਾਰ	72.31 ਲੱਖ ਰੁਪਏ
ਉੜੀਸਾ	15.00 ਲੱਖ ਰੁਪਏ
ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ	152.69 ਲੱਖ ਰੁਪਏ

ਆਯੋਗ ਨੂੰ ਸੌਂਪੇ ਗਏ ਦੂਜੇ ਕਾਰਜ-ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨ ਆਮ ਵਿਚਾਰਯੋਗ ਵਿਸ਼ਾ ਦੇ ਇਲਾਵਾ, ਆਯੋਗ ਨੂੰ ਨਿਮਨ ਵਿਸ਼ਾ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਲਈ ਸੌਂਪੇ ਗਏ।

- (1) ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕਰਨਾ ਕਿ ਕਿਸੀ ਵੀ ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ ਵਿਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਹੋਰ ਸੰਪੱਤੀਆਂ ਉੱਤੇ ਲੱਗਣ ਵਾਲੇ ਆਸਤੀ ਕਰ (estate duty) ਦੇ ਖਰਚਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ ਧਾਰਾ 269 ਦੇ ਅਧੀਨ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵੰਡ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।
- (2) 15 ਅਗਸਤ, 1947 ਅਤੇ 31 ਮਾਰਚ 1956 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਕਰਜਿਆਂ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਅਤੇ ਵਿਆਜ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸੁਧਾਰ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਣ ਤਾਂ।
- (3) ਮਿੱਲ ਦੇ ਬਣੇ ਕੱਪੜੇ, ਚੀਨੀ, ਤਮਾਕੂ ਉੱਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਦੇ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਜਿਹੜੇ ਅਤਿਰਿਕਤ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ੁਲਕ ਲਗਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਤਰਣ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।
- (4) ਸੰਨ 1957 ਤੋਂ ਰੇਲ ਕਿਰਾਇਆਂ ਉੱਤੇ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਖਰਚਿਆਂ ਦੇ ਬਾਅਦ ਕਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੀ ਵੰਡ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕਰਨਾ।

ਰੇਲ ਕਿਰਾਇਆ ਉੱਤੇ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਰਾਂ ਦੀ ਵੰਡ- ਇਸ ਵਿੱਚ ਤੋਂ ਧਾਰਾ 269 ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਰੇਲ ਕਿਰਾਇਆ ਉੱਤੇ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਰ ਨੂੰ ਸੰਨ 1961 ਵਿੱਚ ਸਮਾਪਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਲੇਕਿਨ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 12.5 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਲ ਹਾਨੀਪੂਰਤੀ (Compensation) ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੇਣਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ। ਆਯੋਗ ਨੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਹਰੇਕ ਰਾਜ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰੇਲਾਂ ਦੀ ਵਾਸਤਵਿਕ ਸਵਾਰੀ ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਖਰਚਿਆਂ ਦੇ ਬਾਅਦ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਹਰੇਕ ਰਾਜ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਤੈਅ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਵਾਰੀ ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਰਾਜ ਅਨੁਸਾਰ ਸਹੀ ਆਂਕੜੇ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਆਯੋਗ ਦੁਆਰਾ ਸਭ ਉਪਲਬਧ ਤੱਥਾਂ ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਅਦ ਕੁਝ ਖਰਚਿਆਂ ਦੇ ਬਾਅਦ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ 1/4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹਿੱਸਾ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਆਸਤੀ ਕਰ ਦੀ ਵੰਡ- ਆਸਤੀਕਰ (estate duty)—ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਆਯੋਗ ਨੇ ਇਹ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਸਦਾ 1 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹਿੱਸਾ ਤਾਂ ਸੰਘ ਸ਼ਾਸਿਤ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਲਈ ਰੱਖ ਲਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਅਚਲ (Immovable) ਅਤੇ ਚਲ (movable) ਸੰਪੱਤੀਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਆਧਾਰ ਦੇ ਲਈ ਆਯੋਗ ਨੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਅਚਲ ਜਾਇਦਾਦ ਉੱਤੇ ਲੱਗੇ ਆਸਤੀਕਰ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਦੇ ਕੁਲ ਮੁੱਲ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਕਿ ਉਸ ਸਾਲ ਕਰ ਨਿਰਧਾਰਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਧਨ ਰਾਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਵੰਡ ਹਰੇਕ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਅਚਲ ਜਾਇਦਾਦ ਦੇ ਕੁਲ ਮੁੱਲ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਣਾ ਸੀ ਅਤੇ ਚਲ ਸੰਪਤੀ (movable property) ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਨੂੰ ਜਨਸੰਖਿਆ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਣਾ ਸੀ।

ਨੋਟ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸੰਘੀ ਕਰਜ਼ੇ- ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸੰਘੀ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਆਯੋਗ ਨੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਕਿ 15 ਅਗਸਤ, 1947 ਅਤੇ 31 ਮਾਰਚ, 1956 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਭ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦਾ (ਪੁਨਰਵਾਸ ਅਤੇ ਵਿਆਜ-ਮੁਕਤ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ) 31 ਮਾਰਚ 1957 ਨੂੰ ਜਿਹੜੀਆਂ ਬਕਾਇਆਂ ਰਾਸ਼ੀਆਂ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਮਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਏਕੀਕਰਨ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ-

- (1) ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀਆਂ ਧਨਰਾਸ਼ੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਆਜ ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਦਰ 3 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਜਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ 1 ਅਪ੍ਰੈਲ 1977 ਨੂੰ ਜਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਪੂਰਵ ਹੋਣੀ ਹੋਵੇ, ਇਕ ਐਸੇ ਕਰਜ਼ੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਆਜ ਦਰ 3 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਜਿਹੜੇ 31 ਮਾਰਚ 1978 ਨੂੰ ਅਦਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ (ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਕਰਜ਼ੇ)।
- (2) ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀਆਂ ਧਨਰਾਸ਼ੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਦਰ 3 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਜਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ 31 ਮਾਰਚ 1977 ਨੂੰ ਜਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਪੂਰਵ ਹੋਣੀ ਹੋਵੇ, ਇਕ ਐਸੀ ਕਰਜ਼ੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਆਜ ਦੀ ਦਰ 3 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸਾਲਾਨਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਜਿਹੜੇ 31 ਮਾਰਚ 1972 ਨੂੰ ਅਦਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ (ਮੱਧਕਾਲੀਨ ਕਰਜ਼ੇ)
- (3) ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀਆਂ ਧਨਰਾਸ਼ੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਆਜ ਦੀ ਦਰ 3 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ 9 ਅਪ੍ਰੈਲ 1977 ਜਾਂ ਉਸਦੇ ਬਾਅਦ ਹੋਣੀ ਹੋਵੇ, ਇਕ ਐਸੀ ਕਰਜ਼ੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਆਜ ਦਰ 2½ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਜਿਹੜੇ 31 ਮਾਰਚ 1977 ਨੂੰ ਅਦਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ (ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਕਰਜ਼ੇ)।
- (4) ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀਆਂ ਧਨਰਾਸ਼ੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਆਜ ਦੀ ਦਰ 3% ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ 31 ਮਾਰਚ 1977 ਨੂੰ ਜਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਪੂਰਵ ਹੋਣੀ ਹੋਵੇ ਇਕ ਐਸੇ ਕਰਜ਼ੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਆਜ ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਦਰ 2½ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਜਿਹੜੇ 31 ਮਾਰਚ 1972 ਨੂੰ ਅਦਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ (ਮੱਧਕਾਲੀਨ ਕਰਜ਼ੇ)।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਦੋ ਮੁੱਖ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਗੀਕਰਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਅਰਥਾਤ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਕਰਜ਼ੇ ਅਤੇ ਮੱਧ ਕਾਲੀਨ ਕਰਜ਼ੇ। ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਕਰਜ਼ੇ (Long term Loans) 31 ਮਾਰਚ 1978 ਨੂੰ ਅਦਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣੇ ਸਨ ਅਤੇ ਮੱਧ ਕਾਲੀਨ ਕਰਜ਼ੇ (Medium term Loans) 31 ਮਾਰਚ 1972 ਨੂੰ। ਕੁਝ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਵਿਆਜ ਦੀ ਦਰ 3 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਐਸੇ ਹੀ ਕੁਝ ਦੂਜੇ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਲਈ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ 2½% ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਨਰਵਾਸ ਅਤੇ ਵਿਆਜ ਮੁਕਤ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸੰਘੀ ਕਰਜ਼ੇ ਚਾਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਆਯੋਗ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੀ ਮੂਲਭੂਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਨਿੱਜੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਭਾਵੀ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਅਪਣਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਮੰਦ ਭਾਗ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਸਭ ਰਾਜਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦਿਲ ਤੋਂ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਅਨੇਕ ਐਸੇ ਛੋਟੇ ਵੱਡੇ ਕਰਜ਼ੇ ਬਰਾਬਰ ਜਾਰੀ ਰਹੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣ ਮਿਤੀਆਂ ਅਲਗ ਅਲਗ ਪੈਂਦੀਆਂ ਸਨ।

ਅਤਿਰਿਕਤ ਉਤਪਦਾਨ ਸ਼ੁਲਕਾਂ ਦੀ ਵੰਡ- ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰੇ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮਿੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਬਣੇ ਕੱਪੜੇ, ਚੀਨੀ ਅਤੇ ਤਮਾਕੂ ਉੱਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਵਿਕਰੀ ਕਰਾਂ ਦੇ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਇਕ ਅਤਿਰਿਕਤ ਉਤਪਦਾਨ ਸ਼ੁਲਕ (additional excise duty) ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਨੂੰ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਆਯੋਗ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਤੋਂ ਹਰੇਕ ਰਾਜ ਨੂੰ ਹੋਣ ਵਾਲੀ “ਵਰਤਮਾਨ ਆਮਦਨ” ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਵੰਡ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਵਿੱਚ ਹਰੇਕ ਰਾਜ ਨੂੰ ਇੰਨੀ ਹੀ ਧਨਰਾਸ਼ੀ ਦਾ ਆਸਵਾਸਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਆਯੋਗ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਵਿਕਰੀ ਕਰਾਂ ਤੋਂ ਸੰਨ 1956-67 ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਆਮਦਨ ਨੂੰ “ਵਰਤਮਾਨ ਆਮਦਨ” (Present income) ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਖਰਚਿਆਂ ਦੇ ਬਾਅਦ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਜੇਕਰ ਬਾਕੀ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਵੰਡ ਦੇ ਲਈ ਆਯੋਗ ਨੇ ਕੁਝ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ।

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ

ਜੂਨ 1956 ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੀ ਕੇ. ਸੰਥਾਨਮ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਵਿੱਚ ਦੂਜੇ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋਈ।

22.6 ਤੀਜਾ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ (Third Finance Commission)

ਨੋਟ

ਦਸੰਬਰ, 1960 ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੀ ਏ. ਕੇ. ਚੰਦਾ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਵਿੱਚ ਤੀਜੇ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਆਯੋਗ ਨੇ ਦਸੰਬਰ, 1962 ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੀ।

ਕਰਾਂ ਦੀ ਵੰਡ - ਆਯੋਗ ਨੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸੰਘ ਸ਼ਾਸਤਰ ਖੇਤਰਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ 1 ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ $2\frac{1}{2}$ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਆਮਦਨ ਕਰ ਨੂੰ ਖਰਚਿਆਂ ਦੇ ਬਾਅਦ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ $66\frac{1}{2}$ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹਿੱਸਾ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਆਯੋਗ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਹ ਵੰਡ 20% ਤਾਂ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉੱਤੇ ਅਤੇ 80% ਜਨਸੰਖਿਆ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉੱਤੇ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਇੱਥੇ ਇਹ ਵਰਣਨਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲਾ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਨੇ ਵੀ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੀ ਵੰਡ ਦੇ ਇਸ ਅਧਾਰ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ ਲੇਕਿਨ ਦੂਜੇ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਨੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ (Collection) ਦੇ ਅਧਾਰ ਨੂੰ 20% ਤੋਂ ਘੱਟ ਕੇ 10% ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਤੀਜੇ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦਾ ਮਤ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਵੰਡ ਦੇ ਅਧਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹਾਲਾਂਕਿ ਜਨਸੰਖਿਆ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਬਣਾਏ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਦੋ ਕਾਰਨਾਂ ਨਾਲ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਤੌਰ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਅਪੇਖਿਆ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਲਈ ਕਿਉਂਕਿ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਆਮਦਨ ਕਰ ਨੂੰ ਵਿਭਾਜੀ ਕੋਸ਼ (divisible Pool) ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਵਿਭਾਜੀ ਕੋਸ਼ ਨੂੰ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਅਧਿਕ ਧਨਰਾਸ਼ੀਆਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਅਪੇਖਿਆਕ੍ਰਿਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਰਚ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਆਯੋਗ ਨੇ ਇਹ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਆਮਦਨ ਕਰਾਂ ਦੀ ਵੰਡ 20% ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉੱਤੇ ਅਤੇ 80% ਜਨਸੰਖਿਆ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉੱਤੇ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ੁਲਕਾਂ ਦੀ ਵੰਡ- ਪਹਿਲਾ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਨੇ ਇਹ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਤਮਾਕੂ, ਦਿਆਸਲਾਈ ਅਤੇ ਚੀਨੀ ਉੱਤੇ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ੁਲਕਾਂ (excise duties) ਦੀ ਖਰਚਿਆਂ ਦੇ ਬਾਅਦ ਜਾਂ ਸ਼ੁੱਧ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ (net-proceeds) ਦਾ 40% ਹਿੱਸਾ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਦੂਜੇ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਨੇ ਰਾਜਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤਾਂ 40 ਤੋਂ ਘਟਾ ਕੇ 25 ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਲੇਕਿਨ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਤਿੰਨ ਤੋਂ ਵਧਾ ਕੇ ਅੱਠ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਨਾਲ ਹੀ ਦੂਜੇ ਆਯੋਗ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਵਿਭਾਜੀ ਧਨਰਾਸ਼ੀਆਂ ਦਾ 90% ਹਿੱਸਾ ਤਾਂ ਜਨਸੰਖਿਆ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉੱਤੇ ਵੰਡਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ 10% ਹਿੱਸਾ ਹੋਰਫੇਰ ਜਾਂ ਕਮੀ ਬੇਸ਼ੀ ਦੇ ਲਈ ਰੱਖ ਲਿਆ ਜਾਵੇ।

ਤੀਜੇ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਨੇ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ ਲਗ ਸਕਣਯੋਗ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ 8 ਤੋਂ ਵਧਾ ਕੇ 35 ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਉਸਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਵਸਤੂਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਕਿ ਸੰਨ 1960-61 ਤੋਂ ਕਰ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਲੇਕਿਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਕਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੀ ਮਾਤਰਾ 50 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਸਾਲਾਨਾ ਤੋਂ ਘੱਟ ਸੀ। ਆਯੋਗ ਨੇ ਵਿਭਾਜੀ ਕੋਸ਼ ਤੋਂ ਰਾਜ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਵਾਲਾ ਹਿੱਸਾ ਘਟਾ ਕੇ 20% ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਲੇਕਿਨ ਆਯੋਗ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇਸ 20% ਦੇ ਵੰਡ ਦਾ ਸਹੀ ਅਧਾਰ ਕੀ ਹੋਵੇ? ਹਾਂ, ਉਸਨੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਲਈ ਕੁਝ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਆਵਸ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤਾਂ ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਣ ਦਾ ਮੁੱਖ ਅਧਾਰ ਜਨਸੰਖਿਆ ਨੂੰ ਹੀ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕੁਝ ਦੂਜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਵੀ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਸਾਪੇਖਿਕ ਵਿੱਤੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ, ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਪੱਧਰਾਂ ਉੱਤੇ ਪਾਈ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਜਨਸੰਖਿਆ ਵਿੱਚ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀ (Scheduled Castes) ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਨ ਜਾਤੀਆਂ (Scheduled tribes) ਅਤੇ ਪਿਛਲੇ ਵਰਗਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਆਦਿ।

ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ੁਲਕਾਂ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਆਯੋਗ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਵਉੱਚ ਜੀਵਨ ਸਮਰਥਾ ਸੰਘੀ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ੁਲਕਾਂ ਦਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹਸਤਾਂਤਰਣ ਕਰਕੇ ਲਿਆਂਦੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਐਸਾ ਤਦ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸੰਘੀ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ੁਲਕਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਰੂਪ ਨਾਲ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।” ਇਸ ਲਈ ਆਯੋਗ ਇਸ ਦਾਅਵੇ ਦਾ ਬਹੁਤ ਕਠਿਨਾਈ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧ ਕਰ ਸਕਿਆ ਕਿ ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਜ ਦੇ ਖਰਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਾਧਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ੁਲਕਾਂ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਤੋਂ ਹੀ ਹਿੱਸਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।

ਅਤਿਰਿਕਤ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ੁਲਕ - ਆਯੋਗ ਨੇ ਖਰਚਿਆਂ ਦੇ ਬਾਅਦ ਜਾਂ ਸ਼ੁੱਧ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ 1% ਹਿੱਸਾ ਸੰਘ ਸ਼ਾਸਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਿਯਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਜੰਮੂ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਵਧਾ ਕੇ $1\frac{1}{2}$ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਦੂਜੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਆਯੋਗ ਨੇ ਗਰੰਟੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸਾਲਾਨਾ ਧਨਰਾਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਧਨ ਰਾਸ਼ੀ ਨੂੰ 32.50 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਵਧਾ ਕੇ 32.54 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਗਰੰਟੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਧਨਰਾਸ਼ੀ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਅਦ ਬਾਕੀ ਧਨ ਨੂੰ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਣਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਵੰਡ ਅੰਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਤਾਂ ਹਰੇਕ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਦੇ

ਨੋਟ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਾਧੇ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਅੰਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਜਨਸੰਖਿਆ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਸੀ।
ਆਸਤੀ ਕਰ (Estate Duty) - ਆਯੋਗ ਨੇ ਆਸਤੀ ਕਰ ਦੇ ਵਿਤਰਣ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੀ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਦੂਜੇ ਆਯੋਗ ਨੇ ਸੁਝਾਏ ਸਨ। ਫਿਰ ਵੀ, ਇਸ ਨੇ ਹਰੇਕ ਰਾਜ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹਿੱਸੇ ਨਾਲ ਜਨਸੰਖਿਆ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਸੁਧਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਰੇਲ ਯਾਤਰੀ ਕਿਰਾਏ ਉੱਤੇ ਕਰ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਅਨੁਦਾਨ - ਰੇਲ ਯਾਤਰੀ ਕਿਰਾਇਆ ਉੱਤੇ ਕਰ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਆਯੋਗ ਨੇ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਹਾਨੀਪੂਰਤੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ 1.25 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਅਨੁਦਾਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਵੰਡ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਕਿ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਉਸੇ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾ ਸਕੇ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਕਿ ਉਹ ਤਦ ਸਨ ਜਦੋਂ ਅਪ੍ਰੈਲ 1961 ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਰ ਸਮਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਸਹਾਇਕ ਅਨੁਦਾਨ - (Grants-in-aid) ਆਯੋਗ ਨੇ ਕੇਵਲ ਇਸ ਵਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਦਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਉਹ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਸਬੰਧੀ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜਸਵ ਸਬੰਧੀ ਘਾਟੇ ਨੂੰ ਕਿੱਥੇ ਤੱਕ ਪੂਰਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਆਯੋਗ ਨੇ ਅਨੁਦਾਨ ਸਬੰਧੀ ਜਿਹੜੀਆਂ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਉਹ ਕੇਵਲ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਰਾਜਸਵ ਘਾਟੇ (revenue gap) ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੇ ਲਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਫਿਰ ਵੀ ਤੀਜੀ ਯੋਜਨਾ ਦੇ 75% ਰਾਜਸਵ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਵੀ ਸਨ।

ਆਯੋਗ ਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ ਗਿਆ ਦੂਜਾ ਕਾਰਜ - ਤੀਜੇ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੌਂਪਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਲੇਕਿਨ ਫਿਰ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਦੇਣ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਆਸਤੀ ਕਰ, ਅਤਿਰਿਕਤ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ ਅਤੇ ਰੇਲ ਕਿਰਾਇਆ ਉੱਤੇ ਕਰ ਦੀ ਵੰਡ ਨਲ ਸਬੰਧਤ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕੋਈ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣੇ ਲੋੜੀਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ ਕਿ ਆਯੋਗ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਤੋਂ ਕਿਸੀ ਵੀ ਵਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਕਿਸੀ ਵੀ ਉਲੇਖਯੋਗ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।

22.7 ਚੌਥਾ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ (Fourth Finance Commission)

ਮਈ 1964 ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੀ ਪੀ.ਵੀ. ਰਾਜਮੱਨਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਵਿੱਚ ਚੌਥੇ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਜਿਸ ਨੇ ਅਗਸਤ, 1965 ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੀ। ਆਯੋਗ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਮੁੱਖ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਨਿਮਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ-

ਕਰਾਂ ਦੀ ਵੰਡ - ਚੌਥੇ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਨੇ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੀ ਖਰਚਿਆਂ ਦੇ ਬਾਅਦ ਜਾਂ ਸ਼ੁੱਧ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ 75% ਹਿੱਸਾ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿਭਾਜੀ ਕੋਸ਼ (divisible Pool) ਦੇ ਇਸ ਵੰਡ ਦੇ ਆਧਾਰ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਆਯੋਗ ਦਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿਤਰਣ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿੱਚ ਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਅਤੇ ਸਥਿਰਤਾ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਚੌਥੇ ਆਯੋਗ ਨੇ ਪੂਰਵਰਤੀ (Predecessor) ਆਯੋਗ ਦੁਆਰਾ ਸੁਝਾਏ ਗਏ ਵੰਡ ਦੇ ਆਧਾਰ ਦਾ ਹੀ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ, ਅਰਥਾਤ 80% ਜਨਸੰਖਿਆ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਅਤੇ 20% ਸੰਗ੍ਰਹਿ (Collection) ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਤੀਜੇ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਨੇ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਚੌਥੇ ਆਯੋਗ ਨੇ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਤਾਂ $\frac{1}{20}$ % ਤੋਂ ਵਧਾ ਕੇ 75% ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਲੇਕਿਨ ਵੰਡ ਦੇ ਆਧਾਰ ਨੂੰ ਪੂਰਵਵਤ ਹੀ ਬਣਾਏ ਰੱਖਿਆ। ਸੰਘ ਸ਼ਾਸ਼ਿਤ ਖੇਤਰਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ 2.5% ਤੈਅ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਸੰਘੀ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਾਂ ਦੀ ਵੰਡ - ਰਾਜਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਚੌਥੇ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਨੇ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੇ ਬਟਵਾਰੇ ਦੇ ਘੇਰੇ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਪਦਾਰਥਾਂ ਤੱਕ ਵਿਸਥਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਕਿਸੀ ਨਾਲ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਅਤੇ ਉਗਰਾਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੋਵੇ। ਇਹੀ ਨਹੀਂ, ਆਯੋਗ ਨੇ ਇਸ ਵੰਡ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ 20% ਤੈਅ ਕੀਤਾ। ਆਯੋਗ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬੀਤੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਾਂ ਦੀ ਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਰੀ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਸਦੀ ਵਾਸਤਵਿਕ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ 35 ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੀ ਲਗਭਗ 30% ਬੈਠੇਗੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਕਿ ਤੀਜੇ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ੁਲਕ ਲਗਾਏ ਗਏ ਸਨ।

ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਵੰਡ ਦੇ ਆਧਾਰ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਆਯੋਗ ਨੇ ਇਹ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਵਿਭਾਜੀ ਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਹਰੇਕ ਰਾਜ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ 80% ਤਾਂ ਜਨਸੰਖਿਆ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ 20% ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪਿਛੜੇਪਣ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ।

ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਅਤਿਰਿਕਤ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ - ਆਯੋਗ ਨੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਾਲ 1966-67 ਤੋਂ 1970-71 ਤੱਕ ਦੇ ਲਈ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਅਤਿਰਿਕਤ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ੁੱਧ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ 1

ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹਿੱਸਾ ਸੰਘ ਸ਼ਾਸਿਤ ਖੇਤਰਾਂ ਨੂੰ $1\frac{1}{2}$ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਜੰਮੂ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਅਤੇ 1 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ $\frac{1}{20}$ ਹਿੱਸਾ ਨਾਗਾਲੈਂਡ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸ਼ੁੱਧ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੇ ਬਾਕੀ ਵਿੱਚ ਤੋਂ 32.54 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਗਰੰਟੀ ਸਣੇ ਰਕਮ ਅਲਗ ਰੱਖ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਉਸ ਦੀ ਵੰਡ ਹੋ ਸਕੇ। ਬਾਕੀ ਧਨਰਾਸ਼ੀ ਦੀ ਵੰਡ ਸਨ 1961-62 ਤੋਂ 1963-64 ਤੱਕ ਹਰੇਕ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਵਸੂਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ

ਆਸਤੀ ਕਰ (Estate Duty) - ਦੂਜੇ ਆਯੋਗ ਨੇ ਆਸਤੀ ਕਰ ਦੀ ਵੰਡ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਪਾਦਨ ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਆਯੋਗ ਨੇ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਚੌਥੇ ਆਯੋਗ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੀ ਵੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਦਾ ਤਿਵੇਂ ਅੱਗੇ ਵਧਾਇਆ। ਲੇਕਿਨ ਸੰਘ ਸ਼ਾਸਿਤ ਖੇਤਰਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਆਵਸ 1 ਤੋਂ ਵਧਾ ਕੇ 2 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ।

ਸਹਾਇਕ ਅਨੁਦਾਨ (Grants-in-aid)- ਤੀਜੇ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਦਾਨਾਂ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਉਹ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਕਿੱਥੇ ਤੱਕ ਪੂਰਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਸਹਾਇਕ ਅਨੁਦਾਨਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੀਆਂ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਰਾਜਸਵ ਘਾਟੇ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੀ ਹੀ ਵਿਵਸਥਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਲੇਕਿਨ ਫਿਰ ਵੀ ਤੀਜੀ ਯੋਜਨਾ ਦੇ 75% ਰਾਜਸਵ ਘਾਟੇ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੀ ਹੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਲੇਕਿਨ ਚੌਥੇ ਆਯੋਗ ਨੇ ਯੋਜਨਾ ਅਨੁਦਾਨਾਂ (Plan grants) ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਦੇਸ਼ ਅਨੁਦਾਨਾਂ (Special purpose grants) ਨੂੰ ਉਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਆਯੋਗ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੀ ਵੀ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੇ ਲਈ ਇਹ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬੋਝੇ ਜਿਹੇ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਕਰਾਧਾਨ ਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰੇ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਿਸੀ ਵੀ ਖਰਚ ਦੇ ਵੈਧ ਹੋਣ ਜਾਂ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਨਿਰਣਾ ਦੇਵੇ। ਇਹ ਮੰਨਣਾ ਹੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਖੁਦ ਹੀ ਆਪਣੇ ਕਰਤੱਵ ਦਾ ਪੂਰਨ ਹਿੱਸਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਲੇਕਿਨ ਫਿਰ ਵੀ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਰਾਜ ਆਪਣੇ ਰਾਜਸਵ ਬਜਟ ਨੂੰ ਸੰਤੁਲਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰਥ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਧਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਨੂੰ ਜਿੱਥੇ ਤੱਕ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇ ਉਸਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਰੇਲ ਯਾਤਰੀ ਕਿਰਾਏ ਉੱਤੇ ਕਰ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਅਨੁਦਾਨ- ਰੇਲ ਯਾਤਰੀ ਕਿਰਾਏ ਉੱਤੇ ਕਰ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਅਨੁਦਾਨਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਚੌਥੇ ਆਯੋਗ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੂਰਵਵਰਤੀ ਆਯੋਗ ਦੁਆਰਾ ਸੁਝਾਏ ਗਏ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਹੀ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ। ਆਯੋਗ ਨੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ, ਵਾਸਤਵਿਕ ਧਨਰਾਸ਼ੀਆ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ। ਆਯੋਗ ਨੇ ਹਰੇਕ ਰਾਜ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਹਰੇਕ ਰਾਜ ਦੇ ਹਰ ਇਕ ਗੇਜ (guage) ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਰੇਲ ਮਾਰਗ ਦੀ ਲੰਬਾਈ ਨਵੇਂ ਉਪਲਬੱਧ ਆਂਕੜਿਆਂ ਦਾ ਅਤੇ ਸੰਨ 1964 ਵਿੱਚ ਸਮਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਯਾਤਰੀ ਆਉਣ ਜਾਣ ਨਾਲ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਔਸਤ ਸਾਲਾਨਾ ਕਮਾਈ ਦਾ ਉਪਯੋਗ ਕੀਤਾ।

ਆਯੋਗ ਨੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਵੀ ਉਲੇਖ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਅਨੁਦਾਨਾਂ ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਣ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਜਸਵ ਦੇ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਅਤੇ ਲਚਕਦਾਰ ਸਰੋਤ ਤੋਂ ਵੰਚਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਕਿ ਅਨੁਦਾਨ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਉਸ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਵਧਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਿੰਨਾਂ ਕੀ ਕਰ ਦਾ ਰੇਲ ਕਿਰਾਇਆ ਵਿੱਚ ਵਿਲੀਨ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤੋਂ ਰੇਲ ਯਾਤਰੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਆਯੋਗ ਨੂੰ ਸੌਂਪੇ ਗਏ ਦੂਜੇ ਮਾਮਲੇ- ਆਯੋਗ ਨੂੰ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇਣ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਦਾਰਥਾਂ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਤ ਮਾਲ ਉੱਤੇ ਲੱਗੇ ਕਰਾਂ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਬਟਵਾਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ, ਉਪਭੋਗ ਜਾਂ ਨਿਰਯਾਤ ਉੱਤੇ ਲੱਗਣ ਵਾਲੇ ਰਾਜ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਅਤੇ ਸੰਘੀ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਮਲ ਬਾਹਰਤਾ (Combinded incidence) ਦਾ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹੀ ਨਹੀਂ, ਆਯੋਗ ਨੂੰ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਦੇਣ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੰਘੀ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਾਂ ਦੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਕੀ ਹੋਰ ਫੇਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ, ਜੇਕਰ ਐਸੇ ਹੋਰਫੇਰ ਕਰਨੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਣ ਤਾਂ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਕਿ ਰਾਜਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਏ ਗਏ ਵਿਕਰੀ ਕਰਾਂ ਦੀ ਦਰਾਂ ਆਯੋਗ ਦੁਆਰਾ ਉਪਰ ਲਿਖੀਆਂ ਸੀਮਾਂ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਵਧ ਗਈਆਂ ਹੋਣ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਆਯੋਗ ਇਸ ਨਤੀਜੇ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਕਿ ਬਾਹਰਤਾ ਦੇ ਸ਼ਾਮਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਆਂਕੜਿਆਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਸੀ ਉਹ ਬਹੁਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਪਲਬੱਧ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਸੰਘੀ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜ ਵਿਕਰੀ ਕਰਾਂ ਦੀ ਬਾਹਰਤਾ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਆਯੋਗ ਨੇ ਐਸੀ ਕਿਸੀ ਯੋਜਨਾ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ ਲੱਗਣ ਯੋਗ ਪਦਾਰਥਾਂ (exciseable Commodities) ਦੇ ਵਿਕਰੀ ਕਰਾਂ ਦੀ ਦਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਂ ਥੋੜ੍ਹੀਆਂ ਜਾਣ ਅਤੇ ਇਸ ਕਾਰਨ ਕਿਸੀ ਐਸੇ ਸੂਤਰ (formula) ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦੇਣ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉਪਸਥਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜਿਸ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਸੰਘੀ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਅੰਸ਼ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਹੋਰਫੇਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

ਨੋਟ

22.8 ਪੰਜਵਾਂ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ (Fifth Finance Commission)

ਪੰਜਵੇਂ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਮਾਰਚ ਸੰਨ 1968 ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਸ੍ਰੀ ਮਹਾਵੀਰ ਤਿਆਗੀ ਇਸ ਆਯੋਗ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਨ। ਆਯੋਗ ਨੇ ਅਕਤੂਬਰ ਸੰਨ 1968 ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਅੰਤਰਿਮ ਰਿਪੋਰਟ (Interim report) ਅਤੇ ਜੁਲਾਈ ਸੰਨ 1969 ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਅੰਤਿਮ ਰਿਪੋਰਟ (Final report) ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੀ। ਆਯੋਗ ਨੂੰ ਸੌਂਪੇ ਗਏ ਵਿਚਾਰਯੋਗ ਵਿਸ਼ਾ ਲਗਭਗ ਉਦੋਂ ਹੀ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਪੂਰਵ ਦੇ ਆਯੋਗਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪੇ ਗਏ ਸਨ।

ਆਯੋਗ ਦੁਆਰਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਨਿਮਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਨ-

ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੀ ਵੰਡ - ਪੰਜਵੇਂ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਨੇ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ 75% ਬਣਾਏ ਰੱਖਿਆ। ਲੇਕਿਨ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪੂਰਵਵਤ ਬਣੇ ਰਹਿਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਅਵਧੀ ਵਿੱਚ ਧਨ ਦਾ ਵਾਸਤਵਿਕ ਹਸਤਾਂਤਰਣ ਕਾਫੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ (Collection) ਦੇ ਸਾਲ ਦੇ ਵਿਭਾਜੀ ਕੋਸ਼ (divisible Pool) ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ਗੀ ਕਰ ਸੰਗ੍ਰਹਿ (advance tax collection) ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧ ਜਾਂ ਖਰਚਿਆਂ ਆਦਿ ਮਗਰੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ 2.5% ਹਿੱਸਾ ਸੰਘ ਸ਼ਾਸਿਤ ਖੇਤਰਾਂ (Union Territories) ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਵਿਭਾਜੀ ਕੋਸ਼ ਦਾ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਵਿਤਰਣ ਚੌਥੇ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਤਾਂ 80% ਜਨ ਸੰਖਿਆ ਦਾ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ 20% ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਲੇਕਿਨ ਪੰਜਵੇਂ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਨੇ ਇਹ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਹ ਵੰਡ 90% ਤਾਂ ਜਨਸੰਖਿਆ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਅਤੇ 10% ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਸੰਘੀ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ੁਲਕਾਂ ਦੀ ਵੰਡ - ਚੌਥੇ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਨੇ ਇਹ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਸਭ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਲੱਗਣ ਵਾਲੇ ਸੰਘੀ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ੁਲਕਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ੁੱਧ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ 20% ਹਿੱਸਾ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਵੇਂ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਨੇ ਰਾਜਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਤਾਂ 20% ਹੀ ਬਣਾਏ ਰੱਖਿਆ ਲੇਕਿਨ ਉਸਨੇ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ੁਲਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿ ਹੁਣ ਤੱਕ ਵਿਭਾਜੀ ਕੋਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰੱਖੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਚੌਥੇ ਆਯੋਗ ਨੇ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ 80% ਵੰਡ ਜਨਸੰਖਿਆ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਅਤੇ 20% ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਸਾਪੇਖਿਕ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪਿਛੜੇਪਣ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਵੇਂ ਆਯੋਗ ਨੇ ਵੰਡ ਸਬੰਧੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ ਲੇਕਿਨ ਪਿਛੜੇਪਣ ਲਈ ਨਿਧਾਰਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਇਸ 20% ਰਾਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਤੋਂ ਦੋ ਤਿਹਾਈ ਹਿੱਸਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਆਮਦਨ ਸਭ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਔਸਤ ਆਮਦਨ ਤੋਂ ਘੱਟ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਇਕ ਤਿਹਾਈ ਹਿੱਸਾ ਸਭ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਪਿਛੜੇਪਣ ਦੇ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਆਮਦਨ ਸਭ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਔਸਤ ਆਮਦਨ ਤੋਂ ਘੱਟ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਇਕ ਤਿਹਾਈ ਹਿੱਸਾ ਸਭ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਪਿਛੜੇਪਣ ਦੇ ਇਕ ਇਕੱਠੇ ਮਾਪ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵੰਡਿਆ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਇਸ ਇਕੱਠੇ ਮਾਪ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗਤ ਰੱਖਿਆ ਜਾਣਾ ਸੀ ਉਹ ਹਨ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਨਜਾਤੀ ਦੀ ਜਨਸੰਖਿਆ, ਹਰੇਕ ਇਕ ਲੱਖ ਦੀ ਜਨਸੰਖਿਆ ਉੱਤੇ ਕਾਰਖਾਨਿਆਂ ਦੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਹਰੇਕ ਕਿਸਾਨ ਸਿੰਜਾਈ ਖੇਤਰ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਪ੍ਰਤੀ 100 ਵਰਗ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਵਿੱਚ ਰੇਲਾਂ ਅਤੇ ਸੜਕਾਂ ਦੀ ਲੰਬਾਈ, ਸਕੂਲ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀ ਹਜ਼ਾਰ ਜਨਸੰਖਿਆ ਦੇ ਪਿਛੇ ਹਸਪਤਾਲ ਦੇ ਬਿਸਤਰਿਆਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ।

ਟਾਸਕ

ਪੰਜਵੇਂ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਦੋਂ ਅਤੇ ਕਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਵਿੱਚ ਹੋਈ।

ਆਸਤੀ ਕਰ (Estate duty)- ਪੰਜਵੇਂ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਨੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਆਸਤੀ ਕਰ ਦੀ ਵੰਡ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੀ ਵੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਵੰਡ ਦਾ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸਿਧਾਂਤ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਅਚੱਲ ਜਾਇਦਾਦ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਧਨ ਰਾਸ਼ੀ ਦਾ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਭਰਭਰਤਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜਾਂ ਹਰੇਕ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦੇ ਮੁੱਲ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਧਨ ਰਾਸ਼ੀ ਦੀ ਵੰਡ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਨਸੰਖਿਆ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਕਰ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਨੇ ਇਹੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਚੌਥੇ ਅਤੇ ਪੰਜਵੇਂ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਬਣਾਏ ਰੱਖਿਆ। ਲੇਕਿਨ ਆਯੋਗ ਨੇ ਇਹ ਸੁਝਾਅ ਜ਼ਰੂਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸੰਘ ਸ਼ਾਸਿਤ ਖੇਤਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਵਾਲਾ ਹਿੱਸਾ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸ਼ੁੱਧ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ 2% ਸੀ ਵਧਾ ਕੇ 3% ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਦੇ ਲਈ ਭਿਵਾਜੀ ਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਰੇਲ ਯਾਤਰੀ ਕਿਰਾਇਆਂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਅਨੁਦਾਨ- ਆਯੋਗ ਨੇ ਰੇਲ ਯਾਤਰੀ ਕਿਰਾਇਆ ਉੱਤੇ ਕਰ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ

ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਅਨੁਦਾਨਾਂ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਵੰਡ ਦੀ ਉਸੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਯੋਜਨਾ ਨੂੰ ਬਣਾਏ ਰੱਖਿਆ, ਜਿਸ ਦੀ ਦੂਜੇ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਨੇ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਤੀਜੇ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਆਯੋਗ ਨੇ ਜਿਸ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਲੇਕਿਨ ਆਯੋਗ ਨੇ ਨਵੇਂ ਉਪਲਬਧ ਆਂਕੜਿਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਹਰੇਕ ਰਾਜ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਨੋਟ

ਸਹਾਇਕ ਅਨੁਦਾਨ (Grants-in-aid)- ਆਪਣੇ ਪੂਰਵਰਤੀ ਆਯੋਗ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਯੋਗ ਨੇ 10 ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਲਈ ਕੁੱਲ 637.85 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੇਣ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਸਹਾਇਕ ਅਨੁਦਾਨਾਂ ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਅਦਾਇਗੀ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਸੰਨ 1969-79 ਵਿੱਚ 152.73 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਸੀ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਘਟ ਕੇ ਸੰਨ 1973-74 ਵਿੱਚ 102.41 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗੀ।

ਸਵੈ-ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਬਹੁ-ਵਿਕਲਪੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Multiple Choice Questions)

6. ਦੂਜੇ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਕਦੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ?
 (ਅ) ਜੂਨ 1956 (ਬ) ਦਿਸੰਬਰ, 1960
 (ਸ) ਮਈ 1964 (ਦ) ਅਕਤੂਬਰ 1968
7. ਤੀਜੇ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ?
 (ਅ) ਸ਼੍ਰੀ ਏ. ਕੇ. ਸੰਥਾਨਮ (ਬ) ਸ਼੍ਰੀ ਏ. ਕੇ. ਚੰਦਾ
 (ਸ) ਸ਼੍ਰੀ ਪੀ. ਵੀ. ਰਾਜਮਨਾਰ (ਦ) ਸ਼੍ਰੀ ਮਹਾਵੀਰ ਤਿਆਗੀ।
8. ਸ਼੍ਰੀ ਪੀ. ਵੀ. ਰਾਜਮਨਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੇ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀ ਸਾਪਨਾ ਹੋਈ?
 (ਅ) ਪਹਿਲੀ (ਬ) ਦੂਜੇ
 (ਸ) ਤੀਜੇ (ਕ) ਚੌਥੇ
9. ਪੰਜਵੇਂ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਦੋਂ ਹੋਈ?
 (ਅ) ਮਾਰਚ, 1968 (ਬ) ਜੂਨ, 1956
 (ਸ) ਦਸੰਬਰ, 1960 (ਕ) ਮਈ, 1964
10. ਪੰਜਵੇਂ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਕਿਸ ਨੇ ਕੀਤੀ?
 (ਅ) ਸ਼੍ਰੀ ਏ. ਕੇ. ਸੰਥਾਨਮ (ਬ) ਸ਼੍ਰੀ ਏ. ਕੇ. ਚੰਦਾ
 (ਸ) ਸ਼੍ਰੀ ਮਹਾਵੀਰ ਤਿਆਗੀ (ਦ) ਸ਼੍ਰੀ ਪੀ. ਵੀ. ਰਾਜਮਨਾਰ।

22.9 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)

- ਪਹਿਲਾਂ ਵਿੱਤ ਕਮਿਸ਼ਨ ਸੰਨ 1952 ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੀ ਏ. ਸੀ. ਨਯੋਗੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਵਿੱਚ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਕਮਾਈ ਵਿੱਚ ਠੇਸ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਦੀ ਭਾਰੀ ਲੋੜ ਹੈ।
- ਸਾਰੇ ਆਯੋਗਾਂ ਨੂੰ ਸਪੁਰਦ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਸਭਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਕਾਰਜ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸੰਘ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਟੈਕਸਾਂ ਦੀ ਨਿਬਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੇ ਵੰਡ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਕਰੀਏ ਜੋਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਵੰਡੇ ਜਾਣ ਹਨ ਅਤੇ ਵੰਡੇ ਜਾਣ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
- ਧਾਰਾ 270 ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਮਾਈ - ਕਰ ਦੀ ਕੁਲ ਨਿਬਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੰਘ - ਸ਼ਾਸਿਤ ਖੇਤਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇਣੇ ਭਾਗ ਅਤੇ ਸਮੂਹ ਰੇਜ਼ਗਾਰੋਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਦੇਣੇ - ਕਰ ਘਟਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਮਹਾਲੇਖਾ ਪਰੀਖਿਅਕ (Auditor - general) ਦਾ ਕੰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਮੂਹ ਰੇਜ਼ਗਾਰੋਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਦੇਣੇ - ਟੈਕਸਾਂ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਲਗਾਏ ਅਤੇ ਨਿਬਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੀ ਘੋਸ਼ਣਾ ਕਰੇ। ਨਯੋਗੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਨਿਬਲ ਜਾਂ ਸ਼ੁੱਧ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ 2/4 ਭਾਗ ਵਰਗ 'ਗ' (Part C) ਦੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਬਾਕੀ 55 ਫੀਸਦੀ ਭਾਗ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ 50 ਫੀਸਦੀ ਨਹੀਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
- ਜੂਨ 1956 ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੀ ਏ. ਕੇ. ਸੰਥਾਨਮ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਵਿੱਚ ਦੂਸਰਾ ਵਿੱਤ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਜਿਨ੍ਹੇ ਨਵੰਬਰ 1956 ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਅੰਤਰਿਮ ਰਿਪੋਰਟ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ। ਅੰਤਰਿਮ ਰਿਪੋਰਟ (Interim report)

ਨੋਟ

ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਕੁੱਝ ਅਜਿਹੇ ਬਦਲਾਵਾਂ ਦਾ ਸੂਝਾਵ ਦੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਹੜਾ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਪੁਨਰਗਠਨ ਹੇਠ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਜੰਮੂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਭਾਰਤ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿੱਤੀ ਏਕੀਕਰਣ ਹੇਠ ਦੇ ਕਾਰਣ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਗਿਏ ਸਨ। ਸਿਤੰਬਰ 1957 ਵਿੱਚ ਆਯੋਗ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅੰਤਿਮ ਰਿਪੋਰਟ (Final report) ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ।

- ਦਸੰਬਰ 1960 ਵਿੱਚ ਏ.ਕੇ. ਚੰਦਾ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਵਿੱਚ ਤੀਜੇ ਵਿੱਤੇ ਆਯੋਗ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਆਯੋਗ ਨੇ ਦਸੰਬਰ, 1962 ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੀ।
- ਮਈ 1964 ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਪੀ.ਵੀ. ਰਾਜਮਨਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਵਿੱਚ, ਚੌਥੇ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਜਿਸ ਨੇ ਅਗਸਤ 1965 ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੀ।
- ਪੰਜਵੇਂ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਮਾਰਚ 1968 ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਮਹਾਵੀਰ ਤਿਆਗੀ ਇਸ ਆਯੋਗ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਨ। ਆਯੋਗ ਨੇ ਸੰਨ 1968 ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਅੰਤਰਿਮ ਰਿਪੋਰਟ (Interim report) ਅਤੇ ਜੁਲਾਈ ਸੰਨ 1969 ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਅੰਤਰਿਮ ਰਿਪੋਰਟ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੀ। ਆਯੋਗ ਨੂੰ ਸੌਂਪੇ ਗਏ ਵਿਚਾਰ ਯੋਗ ਵਿਸ਼ਾ ਲਗਭਗ ਉਦੋਂ ਹੀ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਆਯੋਗਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪੇ ਗਏ ਸਨ।

22.10 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)

- ਉਪਭੋਗ (Consumption)—ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਉਪਯੋਗ।
- ਸੰਗ੍ਰਹਿ (Collection)—ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ।

22.11 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)

1. ਪੰਜਵੇਂ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੁਆਰਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖੋ।
2. ਤੀਜੇ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰੋ।
3. ਦੂਜੇ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਦੋਂ ਹੋਈ ਅਤੇ ਕਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਵਿੱਚ ਹੋਈ? ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਰਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਦੀ ਕੀ ਵਿਵਸਥਾ ਸੀ।
4. ਪਹਿਲੀ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਿਹੜੀਆਂ ਕਿਹੜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖ ਕੇ ਕੀਤੀ ਗਈ ?
5. ਆਯੋਗ ਦੇ ਕੀ ਕਾਰਜ ਹਨ?
6. ਚੌਥੇ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰੋ?

ਉਤਰ : ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Answers : Self Assessment)

(1) ਸੰਸਦ	(2) ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ	(3) 272	(4) 50%
(5) ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਨੁਦਾਨ	(6) (ਅ)	(7) (ਬ)	(8) (ਦ)
(9) (ਅ)	(10) (ਸ)		

22.12 ਸਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਬੁਕਸ

1. ਲੋਕ ਵਿੱਤ-ਨਿਉ ਰਾਇਅਲ ਬੁਕ ਕੰਪਨੀ।
2. ਲੋਕ ਵਿੱਤ-ਐਚ.ਐਲ. ਭਾਟੀਆ, ਵਿਕਾਸ ਪਬਲਿਸ਼ਿੰਗ ਹਾਊਸ ਪ੍ਰਾ. ਲਿ.।
3. ਮਨੀ ਬੈਂਕਿੰਗ ਐਂਡ ਪਬਲਿਕ ਫਾਈਨੈਂਸ-ਸੁੰਦਰਮ ਵੀ, ਅਲਫਾ ਪਬਲਿ. 2009।
4. ਪਬਲਿਕ ਫਾਈਨੈਂਸ-ਸੁਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਐਂਡ ਅਨਿਲ ਕੇ. ਗੁਪਤਾ, ਡੋਮੀਨੈਟ, 2012।
5. ਪਬਲਿਕ ਫਾਈਨੈਂਸ-ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ, ਏ.ਬੀ.ਡੀ. ਪਬਲਿਕੇਸ਼ਨ, 2011।

ਇਕਾਈ-23 : ਬਾਰੂਵੇਂ ਅਤੇ ਤੇਰੂਵੇਂ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ (Implementation of XIIth and XIIIth Finance Commission)

ਨੋਟ

ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ (Contents)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

23.1 ਬਾਰੂਵੇਂ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ
(Implementation of XIIth Finance Commission)

23.2 ਤੇਰੂਵੇਂ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ
(Implementation of XIIIth Finance Commission)

23.3 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)

23.4 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)

23.5 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)

23.6 ਸਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਇਸ ਇਕਾਈ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ-

- ਬਾਰੂਵੇਂ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ।
- ਤੇਰੂਵੇਂ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਬਾਰੇ।

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

ਬਾਰੂਵੇਂ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦੀ ਪੁਨਰਸੰਰਚਨਾ ਸਬੰਧਤ ਯੋਜਨਾ, ਕੇਂਦਰੀ ਕਰ ਰਾਜਸਵਾਂ ਦੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਤੇਰੂਵੇਂ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿੱਤ ਸਾਧਨ, ਵਸਤੂ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਕਰ, ਰਾਜ ਕੋਸ਼ੀ ਸਮੇਕਨ ਲਈ ਸੁਧਾਰ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਆਦਿ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਸੰਕਟ ਰਾਹਤ, ਪ੍ਰਾਥਮਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਆਦਿ ਨੂੰ ਵੀ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ।

23.1 ਬਾਰੂਵੇਂ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ (Implementation of XIIth Finance Commission)

ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਦੀ ਪੁਨਰਸੰਰਚਨਾ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਯੋਜਨਾ

1. ਸਾਲ 2009-10 ਤੱਕ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦਾ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰ ਜੀ.ਡੀ.ਪੀ. ਅਨੁਪਾਤ 17.6 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੱਕ ਪ੍ਰਾਥਮਿਕ ਖਰਚ ਜੀ.ਡੀ.ਪੀ. ਦੇ 23 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੱਕ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀ ਖਰਚ ਜੀ.ਡੀ.ਪੀ. ਦੇ ਲਗਭਗ 7 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤਕ ਵਧਾਇਆ ਜਾਵੇ।

- ਨੋਟ
2. ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਆਦਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਦਰਾਂ ਉੱਤੇ ਮਾਪਿਤ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ ਸਣੇ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਜ਼ ਜੀ.ਡੀ.ਪੀ. ਅਨੁਪਾਤ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਸਾਲ 2009-10 ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ 75 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੇਠਾਂ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਵੇਗਾ।
 3. ਅੱਗੇ ਉਧਾਰ ਦੇਣ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਕਰਜ਼ ਜੀ.ਡੀ.ਪੀ. ਅਨੁਪਾਤ ਸਬੰਧੀ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਮਕਸਦ ਹਰੇਕ ਦੇ ਲਈ 28 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
 4. ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਜੀ.ਡੀ.ਪੀ. ਅਨੁਪਾਤ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਘਾਟੇ ਦਾ ਮਕਸਦ ਹਰੇਕ ਦੇ ਲਈ 3 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।
 5. ਰਾਜਸਵ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੇ ਸਾਪੇਖ ਕੇਂਦਰ ਦਾ ਵਿਆਜ ਭੁਗਤਾਨ ਸਾਲ 2009-10 ਤੱਕ ਲਗਭਗ 28 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੱਕ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਰਾਜਸਵ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੇ ਸਾਪੇਖ ਵਿਆਜ ਭੁਗਤਾਨ ਦੇ ਪੱਧਰ ਵਿੱਚ ਸਾਲ 2009-10 ਤੱਕ 15 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੀ ਗਿਰਾਵਟ ਆਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।
 6. ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਮਲ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਲੇਖਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਜੀ.ਡੀ.ਪੀ. ਦਾ ਸਾਪੇਖ ਰਾਜਸਵ ਘਾਟਾ ਸਾਲ 2008-09 ਤੱਕ ਸਿਫਰ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਵੇ।
 7. ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਭਰਤੀ ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਨੀਤੀ ਦਾ ਪਾਲਣ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਸਵ ਖਰਚ ਦੇ ਸਾਪੇਖ ਕੁਲ ਵੇਤਨ ਬਿੱਲ ਵਿਆਜ ਭੁਗਤਾਨ ਅਤੇ ਪੈਨਸ਼ਨ ਨੂੰ ਘਟਾ ਕੇ 35 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਾ ਹੋਵੇ।
 8. ਹਰੇਕ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਦਾਇਤਵ ਵਿਧਾਨ ਅਧਿਨਿਯਮਿਤ ਕਰੇ ਜਿਹੜਾ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਿਮਨ ਲਿਖਤ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰੇ-
 - (ਕ) ਸਾਲ 2008-09 ਤੱਕ ਰਾਜਸਵ ਘਾਟੇ ਨੂੰ ਸਮਾਪਤ ਕਰੇ।
 - (ਖ) ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਘਾਟੇ ਨੂੰ ਜੀ.ਐਸ.ਡੀ.ਪੀ. ਦੇ 3 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੱਕ ਜਾ ਇਸ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਘਟਾਇਆ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਰਾਜਸਵ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਵਿਆਜ ਭੁਗਤਾਨ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
 - (ਗ) ਰਾਜਸਵ ਅਤੇ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਘਾਟਿਆਂ ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਗਿਰਾਵਟ ਮਕਸਦਾਂ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨਾ।
 - (ਘ) ਰਾਜ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਅਤੇ ਸੰਬੰਧਤ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਰਣਨੀਤੀ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਵਾਲਾ ਸਾਲਾਨਾ ਵੇਰਵਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰੇ ਅਤੇ
 - (ਙ) ਬਜਟ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵੇਰਵੇ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਸਰਵਜਨਿਕ ਅਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੰਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ।

ਨੋਟਸ

ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਮਿਲਿਤ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਲੇਖਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਜੀ.ਡੀ.ਪੀ. ਦਾ ਸਾਪੇਖ ਰਾਜਸਵ ਘਾਟਾ ਸਾਲ 2008-09 ਤੱਕ ਸਿਫਰ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਹੇਠਾਂ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਸੀ।

ਕੇਂਦਰੀ ਕਰ ਰਾਜਸਵਾਂ ਦੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ

9. ਸਾਂਝਾ ਕੇਂਦਰੀ ਕਰਾਂ ਦੇ ਖਰਚਿਆਂ ਦੇ ਬਾਅਦ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ 30.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰਿਯੋਜਨਾਰਥ, ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਦੇ ਬਦਲੇ ਜਿਆਦਾ ਉਤਪਾਦ ਸ਼ੁਲਕਾਂ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰੀ ਕਰਾਂ ਦੇ ਆਮ ਪੂਲ ਦੇ ਇੱਕ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕਰ ਕਿਰਾਇਆ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਸਮਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੀ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਸੀਮਾ ਦੇ ਵਿਕਰੀ ਕਰ (ਜਾਂ ਵੈਟ) ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਂਝਾ ਯੋਗ ਕੇਂਦਰੀ ਕਰਾਂ ਦੇ ਖਰਚਿਆਂ ਦੇ ਬਾਅਦ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ 29.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੱਕ ਘੱਟ ਜਾਵੇਗਾ।
10. ਜੇਕਰ 88ਵੇਂ ਸੰਵਿਧਾਨ ਸੰਸੋਧਨ ਨੂੰ ਉਪਚਾਰਿਕ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਅਦ ਸੇਵਾ ਕਰ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਿਧਾਨ ਅਧਿਨਿਯਮਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਪੱਕਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਇਸ ਵਿਧਾਨ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਕਿਸੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ

ਰਾਜਸਵ ਜੇਕਰ ਸੰਪੂਰਨ ਸੇਵਾ ਕਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਾਂਝਾ ਯੋਗ ਪੂਲ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਆਪੇਖਿਆ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ। ਨੋਟ

11. ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਅੰਤਰਣਾ ਦੀ ਨਿਰਦੇਸ਼ਿਤ ਰਾਸ਼ੀ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਸਾਰੀ ਰਾਜਸਵ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ 38 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।
12. ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਸਾਰਨੀ ਯਥਾਵਿਨਿਰਸਟ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਤੋਂ ਸਾਲ 2005-06 ਤੋਂ 2009-10 ਦੇ ਅਵਧੀ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਹਰੇਕ ਪੰਜ ਵਿੱਤੀ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਸਾਂਝਾ ਯੋਗ ਕੇਂਦਰੀ ਸ਼ੁਲਕਾਂ ਦੇ ਖਰਚਿਆਂ ਦੇ ਬਾਅਦ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ-

ਰਾਜ	ਹਿੱਸਾ (ਸੇਵਾ ਕਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸਭ ਸਾਂਝਾਂ ਯੋਗ ਕਰ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ)	ਸੇਵਾ ਕਰ ਦੀ ਹਿੱਸਾ (ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ)
1	2	3
ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼	7.356	7.453
ਅਰੁਣਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼	0.288	0.292
ਆਸਾਮ	3.235	3.277
ਬਿਹਾਰ	11.028	11.173
ਛੱਤੀਸਗੜ੍ਹ	2.654	2.689
ਗੋਆ	0.259	0.262
ਗੁਜਰਾਤ	3.569	3.616
ਹਰਿਆਣਾ	1.075	1.089
ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼	0.522	0.529
ਜੰਮੂ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ	1.297	ਸਿਫਰ
ਝਾਰਖੰਡ	3.361	3.405
ਕਰਨਾਟਕ	4.459	4.518
ਕੇਰਲ	2.665	2.700
ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼	6.711	6.799
ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ	4.997	5.063
ਮਨੀਪੁਰ	0.362	0.367
ਮੇਘਾਲਿਆ	0.371	0.376
ਮਿਜ਼ੋਰਮ	0.239	0.242
ਨਾਗਾਲੈਂਡ	0.263	0.266
ਉੜੀਸਾ	5.161	5.229
ਪੰਜਾਬ	1.299	1.316
ਰਾਜਸਥਾਨ	5.609	5.683

ਨੋਟ

ਸਿੱਕਮ	0.227	0.230
ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ	5.305	5.374
ਤ੍ਰਿਪੁਰਾ	0.428	0.433
ਉਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼	19.264	19.517
ਉਤਰਾਂਚਲ	0.939	0.952
ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ	7.057	7.150
ਸਭ ਰਾਜ	100.000	100.000

ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾ

13. ਸਭ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਸਾਲ 2005-10 ਦੇ ਸਮੇਂ ਅਵਧੀ ਦੇ ਲਈ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਸੰਸਥਾਨਾਂ ਲਈ 20,000 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਲਈ 5000 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਕੁੱਲ ਅਨੁਦਾਨ ਪੰਰਪਾਰਿਕ ਵੰਡ ਸਹਿਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।
14. ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਲ ਪੂਰਤੀ ਅਤੇ ਸਿਹਤ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਪਰਿਸੰਪੱਤੀਆਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਦੇ ਲਈ ਅਤੇ ਮੁਰੰਮਤ। ਮੁਰੰਮਤ ਕਾਰਜ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਓ.ਐੱਫ. ਐਮ. ਲਾਗਤਾਂ ਉੱਤੇ ਅਨੁਦਾਨਾਂ ਦਾ ਉਪਯੋਗ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਉਪਭੋਗਤਾ ਪ੍ਰਭਾਰੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੁਨਰ ਵਿਰਤੀ ਲਾਗਤਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ 50 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਵਸੂਲੀ ਕਰਨ।
15. ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਦੇ ਲਈ ਵੰਡੇ ਅਨੁਦਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਤੋਂ, ਜਲ ਪੂਰਤੀ ਅਤੇ ਸਿਹਤ ਦੀ ਓ.ਐੱਫ. ਐਮ. ਲਾਗਤਾਂ ਉੱਤੇ ਖਰਚ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਥਮਿਕਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਨਾਲ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਦੇ ਲਈ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਚਾਲਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਆਸਾਨ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।
16. ਸ਼ਹਿਰੀ ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਲਈ ਹਰੇਕ ਰਾਜ ਨੂੰ ਉਪਲੱਬਧ ਕਰਾਏ ਗਏ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ 50 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਨੁਦਾਨ ਨੂੰ ਸਰਵਜਨਿਕ ਨਿੱਜੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਨਾਲ ਠੋਸ ਅਪਵਿਸ਼ਟ ਪ੍ਰਬੰਧ ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਲਈ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾਵਾਂ ਠੋਸ ਅਪਵਿਸ਼ਟ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵੱਖਵਾਦ ਅਤੇ ਆਵਾਜਾਈ ਉੱਤੇ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੀਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦੀ ਲਾਗਤ ਭਲਾ ਹੀ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪੂਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਉਟਸੋਰਸਿੰਗ ਹੋਵੇ, ਅਨੁਦਾਨਾਂ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।
17. ਪੇਂਡੂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜਲਪੂਰਤੀ ਅਸਵੱਛਤਾ ਵੱਲ ਸ਼ਹਿਰੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਠੋਸ ਅਪਵਿਸ਼ਟ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਕੀਮਾਂ ਉੱਤੇ ਓ.ਐੱਫ.ਐਮ. ਲਾਗਤਾਂ ਉੱਤੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਖਰਚ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾ ਵੰਡ ਅਨੁਦਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਤੋਂ ਆਂਕੜਾ ਆਧਾਰ ਤਿਆਰ ਕਰਾਉਣ ਉੱਤੇ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਖਰਚ ਅਤੇ ਜਿੱਥੇ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇ, ਉੱਥੇ ਆਧੁਨਿਕ ਤਕਨੀਕੀ ਵਿਧੀਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦੇ ਉਪਯੋਗ ਨਾਲ ਲੇਖਾ ਦੇ ਰੱਖ ਰਖਾਓ ਨੂੰ ਉੱਚ ਪ੍ਰਾਥਮਿਕਤਾ ਦੇਣ। ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਦੇ ਮਾਨਚਿਤਰਣ ਦੇ ਲਈ ਜੀ.ਆਈ.ਐਸ. (ਭੂਗੋਲਿਕ ਸੂਚਨਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ) ਜਿਹੀ ਕੁਝ ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਧੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਆਧੁਨਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਪਣਾਉਣ ਲਈ ਕੰਪਿਊਟਰੀ ਕਰਨ ਦੇ ਉਪਯੋਗ ਨਾਲ ਠੋਸ ਸਥਾਨਕ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਗਠਨ ਦਾ ਮਾਰਗ ਪ੍ਰਸੰਸਾਯੋਗ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ 73ਵੇਂ ਅਤੇ 74ਵੇਂ ਸੰਵਿਧਾਨ ਸੰਸੋਧਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹੋਵੇਗੀ।
18. ਰਾਜ ਸਾਡੇ ਦੁਆਰਾ ਉਪਰ ਲਿਖਤ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਹਰੇਕ ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨਗੀਆਂ ਅਤੇ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਡੇ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕੁਲ ਵੰਡ ਵਿੱਚ ਤੋਂ ਨਿਧੀਆਂ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਨਗੀਆਂ।
19. ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਪੰਜਵੀਂ ਅਤੇ ਛੇਵੀਂ ਅਨੁਸੂਚੀ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਆਮ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮਲ ਨਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਲਈ ਵੱਖ ਤੋਂ ਅਨੁਦਾਨਾਂ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਰਾਜ ਸਾਡੇ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਲਾਘਾ ਅਨੁਦਾਨਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰੀ ਖੇਤਰਾਂ ਸਮੇਤ ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਵੰਡ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।
20. ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਦਾਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਕਰਨੇ ਜਾਂ ਉਪਯੋਗ ਲਈ ਸਾਡੇ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਸ਼ਰਤ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਸ਼ਰਤ ਨਹੀਂ।

ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਨੋਟ

ਖਾਲੀ ਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰੋ (Fill in the blanks)

1. ਸਾਲ 2009-10 ਤੱਕ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦਾ ਸੰਮਿਲਿਤ ਕਰ ਜੀ.ਡੀ.ਪੀ. ਅਨੁਪਾਤ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੱਕ ਵਧਾਉਣ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ।
2. ਰਾਜਸਵ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੇ ਸਾਪੇਖ ਕੇਂਦਰ ਦਾ ਵਿਆਜ ਭੁਗਤਾਨ ਸਾਲ 2009-10 ਤੱਕ ਲਗਭਗ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੱਕ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
3. ਸਾਂਝਾ ਯੋਗ ਕੇਂਦਰੀ ਕਰਾਂ ਦੇ ਖਰਚਿਆਂ ਦੇ ਬਾਅਦ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਰਾਜਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੋਵੇਗਾ।
4. ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਨਿਰਦੇਸ਼ਿਤ ਰਾਸ਼ੀ ਪੂਰੀ ਰਾਜਸਵ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ 38 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
5. ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਪੰਜਵੀਂ ਅਤੇ ਛੇਵੀਂ ਅਨੁਸੂਚੀ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਆਮ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮਲ ਨਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਲਈ ਵੱਖ ਤੋਂ ਅਨੁਦਾਨਾਂ ਦੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

**2.3.2 ਤੇਰੂਵੇਂ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ
(Implementation of XIIIth Finance Commission)**

ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿੱਤ ਸਾਧਨ

1. ਵਿੱਤ ਮੰਤਰਾਲਿਆਂ ਇਹ ਸੁਨਿਸਚਿਤ ਕਰੇ ਕਿ ਵਿੱਤੀ ਲੇਖਾਵਾਂ ਜਮਘਟ ਸਿਰਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਪਕਰਾਂ ਅਤੇ ਅਸੂਲਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕਰੇ ਤਾਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸਾਲ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਰਾਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਮੱਧ ਅਤੇ ਉਸ ਸਬੰਧ ਸਾਲ ਦੇ ਲਈ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੁਆਰਾ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਖਰਚਿਆਂ ਦੇ ਬਾਅਦ ਕੇਂਦਰੀ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਬੰਧ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨਾ ਹੋਣ।
2. ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਸਮੇਂਬੱਧ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਬਿਜਲੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਨੁਕਸਾਨ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ।
3. ਕੇਂਦਰੀ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਾਯੋਜਿਤ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਘਟਾਉਣ ਅਤੇ ਫਾਰਮੂਲਾ ਆਧਾਰਿਤ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਬਹਾਲ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ।
4. 2008-09 ਅਤੇ 2009-10 ਦੇ ਵਧਦੇ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਘਾਟੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਦੀ ਇੱਕ ਚੰਗੀ ਵਿਚਾਰਸ਼ੀਲ ਨੀਤੀ ਕੇਂਦਰ ਦੀ ਮੁੱਖ ਕਾਰਜ ਸੂਚੀ ਹੋਵੇ।

ਵਸਤੂ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਕਰ (ਜੀ.ਐਸ.ਟੀ)

5. ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੋਵੇਂ ਜੀ.ਐਸ.ਟੀ. ਮਾਡਲ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ “ਵੱਡਾ ਸਮਝੌਤਾ” ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹੇ। ਇਸ ਵੱਡੇ ਸਮਝੌਤੇ ਵਿੱਚ ਛੇ ਕਾਰਕ ਮੌਜੂਦ ਹੋਣ-
 - (i) ਜੀ.ਐਸ.ਟੀ. ਮਾਡਲ ਦਾ ਡਿਜ਼ਾਇਨ ਪੈਰਾ 5.25 ਤੋਂ 5.35 ਵਿੱਚ ਸੁਝਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।
 - (ii) ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਚਾਲਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਤੌਰ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨੂੰ ਪੈਰਾ 5.36 ਤੋਂ 5.41 ਵਿੱਚ ਰੇਖਾਂਕਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
 - (iii) ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਮੱਧ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ ਸਮਝੌਤੇ ਪਰਿਵਰਤਨਾਂ ਲਈ ਅਚਨਚੇਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਪੈਰਾ 5.49 ਤੋਂ 5.51 ਵਿੱਚ ਉਪਲੱਬਧ ਹੈ।
 - (iv) ਅਨੁਪਾਲਣ ਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਨਿਰ-ਉਤਸ਼ਾਹਾਂ ਨੂੰ ਪੈਰਾ 5.52 ਵਿੱਚ ਵਰਣਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
 - (v) ਲਾਗੂ ਅਨੁਸੂਚੀ ਪੈਰਾ 5.57 ਤੋਂ 5.59 ਵਿੱਚ ਵਰਣਿਤ ਹੈ।
 - (vi) ਹਾਨੀਪੂਰਤੀ ਦਾਅਵਾ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਪੈਰਾ 5.60 ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।
6. ਕਿਸੀ ਵੀ ਅਪਣਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਜੀ.ਐਸ.ਟੀ. ਮਾਡਲ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਸਮਝੌਤੇ ਵਿੱਚ ਨਿੱਜੀ ਸਭ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਹੋਣ। ਇਸ ਵੱਡੇ ਸਮਝੌਤੇ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਦੇਣ ਲਈ ਇਹ ਆਯੋਗ 50,000 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੇ ਅਨੁਦਾਨ ਦੇਣ ਦੀ

ਨੋਟ

ਸਵੀਕ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਨੁਦਾਨ ਦਾ ਉਪਯੋਗ ਵੱਡੇ ਸਮਝੌਤੇ ਦੇ ਅਨੁਰੂਪ 2010-11 ਅਤੇ 2014-15 ਦੇ ਮੱਧ ਜੀ.ਐਸ.ਟੀ. ਦੇ ਲਾਗੂ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਰਾਜਸਵ ਹਾਨੀਆਂ ਦੇ ਲਈ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤਿਪੂਰਤੀ ਦਾਅਵੇ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਪੂਲ ਵਿਨਾ ਖਰਚੀ ਸ਼ੋਧ ਰਾਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਤਰਣ ਫਾਰਮੂਲੇ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਭ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ 1 ਜਨਵਰੀ 2015 ਨੂੰ ਵੰਡੀਆ ਜਾਵੇਗਾ।

7. ਰਾਜ ਵਿੱਤ ਮੰਤਰੀਆਂ ਦੀ ਸਥਾਈ ਨਿਧੀ ਸਮਿਤੀ (ਈ.ਸੀ.) ਨੂੰ ਸੰਵਿਧਾਨਿਕ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤੀਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਸਕੱਤਰ, ਰਾਜਸਵ ਵਿਭਾਗ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਈ.ਸੀ. ਸਕੱਤਰ ਅਤੇ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਵਿੱਚ ਅਨੁਭਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਤਿਸਠਤ ਵਿਅਕਤੀ ਤੋਂ ਬਣੀ ਤਿੰਨ ਮੈਂਬਰੀ ਹਾਨੀਪੂਰਤੀ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਇਹ ਹਾਨੀਪੂਰਤੀ ਤਿਆਗੀ ਕਿਸ਼ਤਾਂ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰ ਵੰਡੀ ਜਾਵੇ।
8. ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਵੱਡੇ ਸਮਝੌਤੇ ਦੇ ਸਭ ਕਾਰਜਕਰਤਾਵਾਂ ਦੇ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸਰਵ ਸੰਮਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੀ ਅਤੇ ਅੰਤਿਮ ਰੂਪ ਨਾਲ ਅਪਣਾਇਆ ਗਿਆ ਜੀ.ਐਸ.ਟੀ. ਤੰਤਰ ਸਾਡੇ ਦੁਆਰਾ ਸੁਝਾਏ ਗਏ ਜੀ.ਐਸ.ਟੀ. ਮਾਡਲ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਆਯੋਗ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ 50,000 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਇਹ ਰਾਸ਼ੀ ਬਰਾਬਰ ਵੰਡੀ ਨਹੀਂ ਜਾਵੇਗੀ।
9. ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਮਾਲ ਵਾਹਨਾਂ ਦੇ ਆਵਾਜਾਈ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਦੇ ਉਪਾਉ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਗੁਆਂਢੀ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਮਿਲੀ ਪੁਲਿਸ ਚੌਕੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਰਡਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਰਾਜ ਆਵਾਜਾਈ ਲਈ ਇਲੈਕਟ੍ਰਾਨਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜਾਰੀ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਪੱਖ ਜਿਵੇਂ ਉਪਭੋਗਤਾ ਅਨੁਕੂਲ ਵਿਕਲਪਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਏ।

ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿੱਤ ਦੇ ਸਾਧਨ

10. ਨਿਵੇਸ਼ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੇ ਉਪਯੋਗ ਦੇ ਸਬੰਧ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਉਦਾਰ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਢਾਂਚਾਗਤ ਖੇਤਰ ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਉੱਤੇ ਪੂੰਜੀ ਖਰਚ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।
11. ਸਰਵਜਨਿਕ ਖੇਤਰ ਦੇ ਤਿਆਰੀਆਂ ਦੇ ਜੋੜ ਰਿਕਾਰਡਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੱਖਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪੱਕਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਇਸ ਕਠਿਨ ਸਰੋਤਾਂ ਨੂੰ ਉਤਪਾਦਕ ਉਪਯੋਗ ਲਈ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂ ਦੂਜੀ ਸਰਵਜਨਿਕ ਪਰਿਯੋਜਨਾ ਲਈ ਉਪਲਬਧ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਵੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਵੇਚਿਆ ਜਾਵੇ।

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ

ਸਮਝੌਤੇ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ 2010-11 ਅਤੇ 2014-15 ਦੇ ਮੱਧ ਜੀ.ਐਸ.ਟੀ. ਦੇ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਰਾਜਸਵ ਹਾਨੀਆਂ ਦੇ ਲਈ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤਿਪੂਰਤੀ ਦਾਅਵੇ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਰਾਜ ਦੇ ਵਿੱਤ ਸਾਧਨ

12. ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਾਲੇ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਆਯੋਜਨਾ- ਭਿੰਨ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਆਯੋਜਨਾ- ਸਹਾਇਤਾ ਨੂੰ ਦੂਜੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਮੋੜਨ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਸਮਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।
13. ਸਰਵਜਨਿਕ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਉਪਕ੍ਰਮਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ-
 - (i) ਸਭ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸੁਨਿਸਚਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਭ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਉਪਕ੍ਰਮਾਂ (ਪੀ.ਐਸ.ਯੂ.) ਦੇ ਲੇਖਾ ਦੀ ਨਿਕਾਸੀ ਹੋਵੇ।
 - (ii) ਰਾਜ ਪੀ.ਐਸ.ਯੂ. ਲੇਖਾਂ ਦਾ ਬਕਾਇਆ ਨਿਪਟਾਉਣ ਲਈ ਨਿਯੰਤ੍ਰਕ ਅਤੇ ਮਹਾਲੇਖਾ ਪਰੀਖਕ ਦੁਆਰਾ ਉਪਲੱਬਧ ਕਰਾਏ ਗਏ ਲਚੀਕਲਾਪਣ ਦਾ ਉਪਯੋਗ ਕਰਨ।
 - (iii) ਸਭ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਚ 2011 ਸਭ ਤਰਾਂ ਹਾਲ ਪੀ.ਐਸ.ਯੂ. ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰਨ ਦਾ ਖਾਕਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਪੀ.ਐਸ.ਯੂ. ਦੇ ਵਿਨਿਵੇਸ਼ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਫੌਰਨ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।

- (iv) ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਕਾਰਜ ਮੰਤਰਾਲਿਆਂ ਆਪਣੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦਾਇਤਵ ਦੇ ਨਾਲ ਰਾਜ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰ ਦੇ ਪੀ.ਐਸ.ਯੂ. ਦੀ ਨੇੜਤਾ ਨਾਲ ਮਾਨਿਟਰਿੰਗ ਅਤੇ ਅਨੁਪਾਲਣ ਕਰੇ। ਨੋਟ
- (v) ਵਿਨਿਵੇਸ਼/ਨਿੱਜੀਕਰਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਉੱਤੇ ਨਿਗਰਾਨੀ ਰੱਖਣ ਲਈ ਇਕ ਯੋਗ ਰਣਨੀਤੀ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਰਜ ਬਲ ਦਾ ਗਠਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਪੁਨਰ ਸੰਰਚਨਾ ਸਬੰਧੀ ਸਥਾਈ ਬੈਠਕ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸਕੱਤਰ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਵਿੱਚ ਗਠਨ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਕਾਰਜਬਲ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਕ ਸੁਤੰਤਰ ਤਕਨੀਕੀ ਸਕੱਤਰਾਲਿਆਂ ਦੀ ਵੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਜਿਹੜੀ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿੱਤ ਵਿਭਾਗਾਂ ਨੂੰ ਪੁਨਰ ਸੰਰਚਨਾ/ਵਿਨਿਵੇਸ਼ ਪ੍ਰਸਤਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਸਲਾਹ ਦੇਣ।
14. ਬਿਜਲੀ ਖੇਤਰ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ-
- (i) ਮਾਲ ਭੇਜਣ ਅਤੇ ਵੰਡਣ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਮੀਟਰਿੰਗ ਫੀਡਬੈਕ ਸੈਪਰੇਸ਼ਨ ਹਾਈਵੋਲਟੇਜ ਵੰਡ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ, ਵੰਡ ਟ੍ਰਾਂਸਫਾਰਮਰ ਦੀ ਮੀਟਰਿੰਗ ਅਤੇ ਚੋਰੀ ਰੋਕਣ ਲਈ ਸਖਤ ਉਪਾਉ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਜਾਣ। ਕਾਰਜ ਸਮਰੱਥਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆਉਣ ਦੇ ਲਈ ਵੰਡ ਫਰੈਚਾਈਜਿੰਗ ਅਤੇ ਬਿਜਲੀ ਸੇਵਾ ਕੰਪਨੀ (ਈ.ਐਸ.ਸੀ. ਓ) ਆਧਾਰਿਤ ਸੰਰਚਨਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।
- (ii) ਅਵਿਕਤ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਥਮਿਕਤਾ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਮਾਲ ਭੇਜਣ ਤੱਕ ਮੁਕਤ ਪਹੁੰਚ ਨੂੰ ਪੱਕਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਰਾਜ ਲੋਡ ਮਾਲ ਭੇਜਣ ਕੇਂਦਰਾਂ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਅਭਿਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਇਸ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਅੰਤ ਤੌਰ ਤੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸੁਤੰਤਰ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ।
- (iii) ਪਾਣੀ ਪਰਿਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦੇ ਪੂਰਨ ਹੋਣ ਵਿੱਚ ਦੇਰੀ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਯੋਗ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਵੇ।
- (iv) ਤਾਪੀ ਬਿਜਲੀ ਪਲਾਂਟ ਨੂੰ ਕੋਲੇ ਦੇ ਸਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਸਥਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਰਾਜ ਕੋਲਾ ਧਨੀ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸੰਯੁਕਤ ਉਪਕ੍ਰਮਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ।
- (v) ਕੇਸ 1 ਬੋਲੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਉਚ ਮੰਗ ਅਵਧਿਆ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਉੱਚ ਲਾਗਤ ਖਰੀਦਾਂ ਦਾ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਾ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਉਪਯੋਗ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਵੇ।
- (vi) ਵਿਨਿਯਮਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਰੱਥਾ ਨਿਰਮਾਣ ਉਪਭੋਗਤਾ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਮਲਟੀ ਈਅਰ ਟੈਰਿਫ (ਐਮ. ਵਾਈ.ਟੀ) ਜਿਹੇ ਟੈਰਿਫ ਸੁਧਾਰਾਂ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਨਾਲ ਮਜਬੂਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਅਭਿਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਸਰਵ ਉਚ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਬਿਜਲੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।
15. ਨਵੀਂ ਪੈਨਸ਼ਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਨੂੰ ਜ਼ਿੱਥੇ ਤੱਕ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।
16. ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਨਕਦੀ ਬਾਕੀ ਵਾਲੇ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਉਧਾਰ ਲੈਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਪਯੋਗ ਕਰਨ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।
17. ਲੇਖਾਕਨ ਸੁਧਾਰਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ
- (i) ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਭ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਬਜਟੀ ਵਰਗੀਕਰਨ ਕੋਡ ਵਿੱਚ ਇਕ ਸੰਤੁਲਨਤਾ ਬਣਾਏ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਸੁਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿੱਤ ਲੇਖਾ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੰਸਕਰਨ ਦੀ ਸੂਚੀ ਮਾਨਕੀ ਕ੍ਰਿਤ ਬਣਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ।
- (ii) ਲੋਕ ਲੇਖੇ ਅਤੇ ਸਮੇਕਨ ਨਿਧੀ ਦੇ ਮੱਧ ਦੋਤਰਫਾ ਵਹੀ ਦੇ ਨਾਵੇਂ ਅਤੇ ਲੈਣ ਦੇਣ ਦਾ ਸਾਰਾਂਸ਼ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿੱਤ ਲੇਖਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖ ਅਨੁਬੰਧ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਪਲਬੱਧ ਕਰਾਇਆ ਜਾਵੇ।
- (iii) ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਸਮੇਕਿਤ ਨਿਧੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਧੀਆਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਨੂੰ ਨਿਰਉਤਸਾਹਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਐਸੀ ਨਿਧੀਆਂ ਅਤੇ ਸਿਵਲ ਜਮ੍ਹਾਂ ਰਾਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਖਰਚ ਨੂੰ ਸੀ.ਐਡ.ਏ.ਜੀ. ਦੇ ਲੇਖਾ ਪਰੀਖਿਆ ਦੇ ਖੇਤਰ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਵੇ।
- (iv) ਨਿਮਨ ਲਿਖਤ ਵਿਵਰਣਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿੱਤ ਲੇਖਾ ਦੇ ਨਾਲ ਉਲਬੱਧ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ-
- (ਕ) ਸਭ ਸਬਸਿਡੀਆਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਆਂਕੜੇ।
- (ਖ) ਹਰੇਕ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਸਮੇਕਿਤ ਸੂਚਨਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵੇਤਨ ਉੱਤੇ ਵਚਨਬੱਧ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਵਿਵਰਣ ਵਿੱਚ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਸਬੰਧੀ ਸੂਚਨਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੇਤਨ

ਨੋਟ

ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਵੇ ਜਿਥੇ ਐਸਾ ਖਰਚ ਅਨੁਦਾਨਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਦੂਜੇ ਖਰਚ ਦੇ ਖਾਤਰ ਦਰਜ ਹੋਵੇ।

(ਗ) ਸੰਭਾਲੀ ਰੱਖਣ ਦੇ ਖਰਚ ਦੀ ਵੰਡ।

ਕੇਂਦਰ ਦੇ ਕਰ ਰਾਜਸਵਾਂ ਦੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ

18. ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਯੋਗ ਕੇਂਦਰੀ ਕਰਾਂ ਦੀ ਖਰਚਿਆਂ ਦੇ ਬਾਅਦ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ 2010-11 ਤੋਂ 2014-15 ਦੇ ਹਰੇਕ ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ ਵਿੱਚ 32 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਤਪਾਦਨ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ) ਦੇ ਅਤਿਰਿਕਤ ਟੈਕਸ ਅਧਿਨਿਯਮ 1957 ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ, ਸਭ ਵਸਤੂਆਂ ਨੂੰ 1 ਮਾਰਚ, 2006 ਤੋਂ ਸੁਲਕ ਭੁਗਤਾਨ ਵਿੱਚ ਛੋਟ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਪਰਿਣਾਮ ਸਰੂਪ ਕੇਂਦਰ ਨੇ ਚੀਨੀ ਅਤੇ ਤਮਾਕੂ ਉਤਪਾਦਾਂ ਉੱਤੇ ਉਤਪਾਦ ਦੇ ਆਧਾਰਿਤ ਸੁਲਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਯੋਜਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦੇ ਚਾਨਣ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਯੋਗ ਕੇਂਦਰੀ ਕਰਾਂ ਦੀ ਖਰਚਿਆਂ ਦੇ ਬਾਅਦ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ 32 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਉੱਤੇ ਅਪਰਿਵਰਤਿਤ ਬਣਿਆ ਰਹੇਗਾ, ਭਲਾ ਹੀ ਰਾਜ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਜਾਂ ਮੁੱਲ ਵਾਧਾ ਕਰ (ਵੈਟ) ਲਗਾਉਂਦੇ ਹੋਣ।
19. ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ 88 ਵੇ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਐਸੀ ਸੂਚਨਾ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਕਿਸੀ ਵਿਧਾਨ ਦੇ ਅਧਿਨਿਯਮ ਉੱਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸੁਨਿਸਚਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਇਸ ਵਿਧਾਨ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਰਾਜ ਨੂੰ ਉਚਿਤ ਰਾਜਸਵ ਉਸ ਹਿੱਸੇ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਇਸ ਰਾਜ ਨੂੰ ਉਪਚਿਤ ਹੋਣ, ਭਲਾ ਹੀ ਸੰਪੂਰਨ ਸੇਵਾ ਕਰ ਕੇਂਦਰ ਕਰਾਂ ਦੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਪੂਲ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।
20. ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਉਪਕਰਾਂ/ਅਤੇ ਵਾਧੂ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਕਰੇ ਤਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਆਪਣੇ ਪੂਰੇ ਕਰ ਰਾਜਸਵ ਵਿੱਚ ਘਟੇ।
21. ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜਸਵ ਲੇਖੇ ਵਿੱਚ ਪੂਰੇ ਅੰਤਰਣਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਨਿਰਦੇਸ਼ਤਾਤਮਕ ਉਚਤਮ ਸੀਮਾਂ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਰਾਜਸਵ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੇ 39.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਉੱਤੇ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।
22. ਸਾਲ 2010-11 ਤੋਂ 2014-15 ਤੱਕ ਹਰੇਕ ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਯੋਗ ਕੇਂਦਰੀ ਕਰਾਂ ਦੀ ਖਰਚਿਆਂ ਦੇ ਬਾਅਦ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰੇਕ ਰਾਜ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸਾਰਨੀ ਵਿੱਚ 23.1 ਵਿੱਚ ਯਥਾਵਿਨਿਰਦਿਸ਼ਟ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਵੇਗਾ।

ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਸਮੇਕਨ ਲਈ ਸੁਧਾਰ ਰੂਪ ਰੇਖਾ

23. ਕੇਂਦਰ ਦੇ ਰਾਜਸਵ ਘਾਟੇ ਨੂੰ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਘਟਾਏ ਜਾਣ ਅਤੇ ਸਮਾਪਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ 2014-15 ਤੱਕ ਵਾਧੂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਉਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਵੇ।
24. ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਸੰਯੁਕਤ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਜੀ.ਡੀ.ਪੀ. ਦਾ 68 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਮਕਸਦ 2014-15 ਤੱਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਸਮੇਕਨ ਦੇ ਮਾਰਗ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰ ਦੇ ਵਾਧੂ ਕਾਰਜ ਸਟਾਕ ਵਿੱਚ 2014-15 ਤੱਕ ਜੀ.ਡੀ.ਪੀ. ਦੇ 45 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੱਕ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ 2014-15 ਤੱਕ ਜੀ.ਡੀ.ਪੀ. ਵਿੱਚ 25 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੱਕ ਅਚਲ ਕਮੀ ਲਿਆਉਣਾ ਹੈ।

ਸਾਰਨੀ 23.1: ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਪਰੰਪਰਿਕ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ

ਰਾਜ	ਸੇਵਾ ਕਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਪੂਰੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਯੋਗ ਕਰਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ (ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ)	ਸੇਵਾ ਕਰ ਦੀ ਹਿੱਸਾ (ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ)
ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼	6.937	7.047
ਅਰੁਣਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼	0.328	0.332
ਆਸਾਮ	3.628	3.685
ਬਿਹਾਰ	10.917	11.089
ਛੱਤੀਸਗੜ੍ਹ	2.470	2.509

ਨੋਟ

ਗੋਆ	0.266	0.270
ਗੁਜਰਾਤ	3.041	3.089
ਹਰਿਆਣਾ	1.048	1.064
ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼	0.781	0.793
ਜੰਮੂ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ	1.551	ਸਿਫਰ
ਝਾਰਖੰਡ	2.802	2.846
ਕਰਨਾਟਕ	4.328	4.397
ਕੇਰਲ	2.341	2.378
ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼	7.120	7.232
ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ	5.199	5.281
ਮਨੀਪੁਰ	0.451	0.458
ਮੇਘਾਲਿਆ	0.408	0.415
ਮਿਜੋਰਮ	0.269	0.273
ਨਾਗਾਲੈਂਡ	0.314	0.318
ਉੜੀਸਾ	4.779	4.855
ਪੰਜਾਬ	1.389	1.411
ਰਾਜਸਥਾਨ	5.853	5.945
ਸਿੱਕਮ	0.239	0.243
ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ	4.969	5.047
ਤ੍ਰਿਪੁਰਾ	0.511	0.519
ਉਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼	19.677	19.987
ਉਤਰਾਂਚਲ	1.120	1.138
ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ	7.264	7.379
ਸਭ ਰਾਜ	100.00	100.00

25. ਮੱਧ ਅਵਧੀ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਕਾਰਜ ਯੋਜਨਾ (ਐਮ.ਟੀ.ਐਫ.ਪੀ.) ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਭਾਵ ਵੰਡ ਦੀ ਅਪੇਖਿਆ ਵਚਨਬੱਧ ਵੰਡ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਐਮ.ਟੀ.ਐਫ. ਪੀ. ਅਤੇ ਸਾਲਾਨਾ ਬਜਟ ਪ੍ਰਕਰਿਆ ਦੁਆਰਾ ਉਪਲਬੱਧ ਕਰਾਏ ਗਏ ਬਹੁਸਾਲੀ ਫ਼ੇਮਵਰਕ ਦੇ ਮੱਧ ਠੋਸ ਏਕੀਕਰਨ ਦੀ ਅਪੇਖਿਆ ਹੈ।
26. ਨਿਮਨ ਲਿਖਤ ਪ੍ਰਗਟਨ ਸਾਲਾਨਾ ਕੇਂਦਰੀ ਬਜਟ/ਐਮ.ਟੀ.ਐਫ. ਪੀ. ਦੇ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ-
- ਆਯੋਜਨ ਭਿੰਨ ਅਤੇ ਆਯੋਜਨਾ ਅਨੁਦਾਨਾਂ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਅਨੁਦਾਨਾਂ ਦਾ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਵੇਰਵਾ।
 - ਕੁਝ ਖਰਚ ਦੇ ਵਿਵਰਣ ਨੂੰ ਸੁਵਿਵ ਸਥਿਤ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਤੌਰ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਨਿਸਚਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।
 - ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਰ ਪ੍ਰਸਤਾਵਾਂ ਦੀ ਅਨੁਪਾਲਣ ਲਾਗਤ ਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।
 - ਐਮ.ਟੀ.ਐਫ. ਪੀ. ਵਿਚ ਮੁੱਖ ਨੀਤੀ ਪਰਿਵਰਤਨਾਂ ਦੇ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਨਤੀਜੇ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।
 - ਐਮ.ਟੀ.ਐਫ.ਪੀ. ਦੇ ਨਾਲ ਸਰਵਜਨਿਕ ਨਿੱਜੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਦੇ ਅਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

- ਨੋਟ
- (vi) ਐਮ.ਟੀ.ਐਫ.ਪੀ. ਮਾਨਦੰਡ ਮੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਸੁਨਿਸਚਿਤ ਕਰੇ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਖਰਚ ਦੇ ਅਨੁਮਾਨ ਨਿੱਜੀ ਹੋਣ ਅਤੇ ਮਕਸਦਾਂ ਦੇ ਅਨੁਰੂਪ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਜਿਸ ਸੀਮਾ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਉਹ ਭਿੰਨ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ।
27. ਲੋਕ ਲੇਖੇ ਵਿੱਚ ਵਿਨਿਵੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਅੰਤਰਣ ਨੂੰ ਸਮਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਸਭ ਵਿਨਿਵੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਾਯੋਜਿਤ ਨਿਧੀ ਵਿੱਚ ਬਣਾਏ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ।
28. ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਐਸੇ ਸਾਰੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖੇਤਰ ਦੇ ਉਦਮਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਤਿਆਰ ਕਰੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਿਸੰਪਤੀਆਂ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਤਿਫਲ ਦੀ ਨਿਮਨ ਦਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਹੜੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਗ ਸਮਿਤੀ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਮਾਪਦੰਡਾਂ ਤੋਂ ਘਟ ਹੈ।
29. ਐਫ.ਆਰ.ਬੀ.ਐਮ. ਅਧਿਨਿਯਮ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਰਬਾਂ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਐਫ.ਆਰ.ਬੀ.ਐਮ. ਮਕਸਦਾਂ ਵਿਚ ਛੋਟ ਦੇਣਾ ਅਪੇਖਿਅਤ ਹੈ।
30. ਸਥੂਲ ਆਰਥਿਕ ਜਰਬਾਂ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਉਧਾਰ ਸੀਮਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਛੋਟ ਦੇਣ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਧਾਰ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਕੇਂਦਰ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਮੱਧ ਆਪਸੀ ਵੰਡ ਲਈ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਕਰ ਅੰਤਰਣ ਫਾਰਮੂਲੇ ਦਾ ਉਪਯੋਗ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਧਾਰ ਦੇਵੇ ਅਤੇ ਸੰਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਅੰਤਰਣ ਕਰੇ।
31. ਵੇਤਨ ਆਯੋਗ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬਕਾਇਆ ਰਾਸ਼ੀ ਜਿਵੇਂ ਸੰਰਚਨਾਤਮਕ ਜਰਬਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ ਜਾਵੇ, ਬਕਾਇਆ ਰਾਸ਼ੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਵੇਤਨ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਉਸੀ ਮਿਤੀ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਮਿਤੀ ਉੱਤੇ ਉਹ ਸਵੀਕ੍ਰਿਤ ਹੈ।
32. ਕੇਂਦਰ ਦੁਆਰਾ ਇਕ ਸੁਤੰਤਰ ਸਮੀਖਿਆਤੰਤਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਇਸ ਦੇ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਸੁਧਾਰ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰੇ। ਸੁਤੰਤਰ ਸਮੀਖਿਆ ਤੰਤਰ ਵਿੱਚ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਵਿਧਾਈ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ।
33. 2008-09 ਅਤੇ 2009-10 ਦੇ ਅਪਵਾਦਤਮਕ ਪਰਸਿਥਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਸਮਾਯੋਜਨ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਰੋਕ ਪਾਉ ਹੋਈ। ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ 2011-12 ਤੱਕ ਆਪਣੇ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਮਾਰਗ ਉੱਤੇ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਵਿਚ ਸਮਰੱਥ ਹੋਣਗੇ ਜਿਸ ਵਿੱਚ 2010-11 ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸਾਲ ਲਈ ਸਮਾਯੋਜਨ ਦੀ ਅਨੁਮਤੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ-
- (i) ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 2007-08 ਵਿਚ ਸਿਰਫ ਰਾਜਸਵ ਘਾਟਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਾਂ ਰਾਜਸਵ ਵਾਧੂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 2011-12 ਤੱਕ ਰਾਜਸਵ ਘਾਟਾ ਸਮਾਪਤ ਕਰ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਜਸਵ ਬਾਕੀ ਬਣਾਏ ਰੱਖਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਉਸਦੇ ਬਾਅਦ ਉਹ ਵਾਧੂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਗੇ। ਦੂਜੇ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ 2014-15 ਤੱਕ ਰਾਜਸਵ ਘਾਟਾ ਸਮਾਪਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
- (ii) ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵੇਫ ਰਾਜ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 2007 - 08 ਵੱਚਿ ਸਿਫਰ ਮਾਮਲਾ ਘਾਟਾ ਅਤੇ ਮਾਮਲਾ ਅਧਸ਼ੀਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 2011 - 12 ਤੱਕ ਸਕਲ ਰਾਜ ਘਰੇਲੂ ਉਤਪਾਦ ; ਜੀਏਸਡੀਪੀਓ ਵੇਫ 3 ਫ਼ੀਸਦੀ ਦਾ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀਏ ਘਾਟਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਘਾਟੇ ਨੂੰ ਉਸਵੇਫ ਬਾਅਦ ਬਣਾਇਆ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਹੋਰ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵੇਫ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ 2013 - 14 ਤੱਕ 3 ਫ਼ੀਸਦੀ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀਏ ਘਾਟਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।
- (iii) 2007 - 08 ਵੱਚਿ ਜੀਏਸਡੀਪੀ ਵੇਫ 3 ਫ਼ੀਸਦੀ ਵਲੋ ਘੱਟ ਵੇਫ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀਏ ਘਾਟੇ ਵੇਫ ਆਧਰ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵੇਫ ਰਾਜ 2011 - 12 ਵੱਚਿ 3 ਫ਼ੀਸਦੀ ਦਾ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀਏ ਘਾਟਾ ਕਰ ਸੱਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸਵੇਫ ਬਾਅਦ ਇਸਨੂੰ ਬਣਾਏ ਰੱਖ ਸੱਕਦੇ ਹਨ। ਮਣਪਿਰ, ਨਾਗਾਲੈਂਡ, ਸਿਕੀਮ ਅਤੇ ਉੱਤਰਾਖੰਡ 2013 - 14 ਤੱਕ ਆਪਣੇ ਜੀਏਸਡੀਪੀ ਵੇਫ 3 ਫ਼ੀਸਦੀ ਤੱਕ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀਏ ਘਾਟਾ ਘੱਟ ਕਰਣਗੇ।
- (iv) ਜੰਮੂ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਅਤੇ ਮਿਜੋਰਮ ਨੂੰ 2014 - 15 ਤੱਕ ਆਪਣੇ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀਏ ਘਾਟੇ ਨੂੰ ਜੀਏਸਡੀਪੀ ਵੇਫ 3 ਫ਼ੀਸਦੀ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਕਰਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
34. ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀਏ ਸੁੱਧਾਰ ਦਾ ਰਸਤਾ ਅਪਨਾਉਣ ਵੇਫ ਲਈ ਏਪਫਆਰਬੀਏਮ ਅਧਨਿਯਮਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਸ਼ੋਧਨ / ਅਧਨਿਅਮਨ ਕਰਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਰਾਜ ਵੇਫ ਲਈ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਨੁਦਾਨ ਅਨੁਪਾਲਨ ਹੇਤੁ ਜਾਰੀ ਕਰਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

35. ਏਪਫਆਰਬੀਏਮ ਅਧਿਨਿਅਮੇਂ ਵੇਫ ਅੰਤਰਗਤ ਸਵਤੰਤਰਾ ਸਮਿਖਿਅਕ / ਮਾਨੀਟਰਿਗ ਤੰਤਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਰਾਜਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕਰਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਨੋਟ
36. ਵਿੱਤ ਮੰਤਰਾਲਾ ਦੁਆਰਾ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀਏ ਸੁੱਧਰ ਰਸਤਾ ਦਾ ਵਰਤੋ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਰਾਜਾਂ ਵੇਫ ਲਈ ਉੱਧਰ ਸੀਮਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਕਾੱਰਵਾਈ ਕਰਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਰਾਜਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀਏ ਸੁੱਧਰ ਹੇਤੁ ਪ੍ਰਵਰਤਨ ਤੰਤਰਾ ਵੇਫ ਬਤੇਰ ਕਾਰਜ ਕਰਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
37. 2006 - 07 ਤੱਕ ਸੰਵਿਦਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਲਘੂ ਬਚਤ ਨਿਧਿ ; ਏਨਏਸਏਸਏਪਫੱਧ ਵਲੋਂ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਕਰਜ ਅਤੇ 2009 - 10 ਵੇਫ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਬਾਕੀ ਰਾਸ਼ੀ ਨੂੰ ਨਿਰਧਰਿਤ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵੇਫ ਅਧੀਨ ਵਿਆਜ ਦੀ 9 ਫੀਸਦੀ ਦੀ ਦਰ ਉੱਤੇ ਫੇਰ ਨਿਰਧਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।
38. ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਲਘੂ ਬਚਤ ਯੋਜਨਾ ਨੂੰ ਬਾਜ਼ਾਰ ਸੰਬ ਯੋਜਨਾ ਵਿੱਚ ਰੂਪਾਂਤਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵਲੋਂ ਇਹ ਵੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਸੰਗਤ ਸੁੱਧਰ ਕਰੇ।
39. 2009 - 10 ਵੇਫ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਬਾਕੀ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਵਿੱਤ ਮੰਤਰਾਲਾ ਮੰਤਰਾਲਿਆ / ਵਿਭਾਗਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਿਤ ਨੂੰ ਨਿਰਧਰਿਤ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵੇਫ ਅਧੀਨ ਬੱਟੇ - ਖਾਂਦੇ ਪਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ।
40. ਰਾਜਕੋਸ਼ੀਏ ਨਜ਼ਰ ਵਲੋਂ ਕਮਜੋਰ ਰਾਜਾਂ ਵੇਫ ਲਈ ਜੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਲੋਂ ਕਹਜ ਵਿੱਚ ਜੁਟਾਣ ਵਿੱਚ ਅਕਸ਼ਮ ਹੈ, ਕੇਦਰ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਉਧਾਰ ਹੇਤੁ ਵਡੇ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।
41. ਕਹਜ ਸਮੇਕਨ ਅਤੇ ਰਾਹਤ ਸੁਵਿਧ ; ਡੀਸੀਆਰਏਫ ਵੇਫ ਅੰਤਰਗਤ ਸਮੇਕਨ ਮੁਨਾਫ਼ਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਰਾਜਾਂ ਵੇਫ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਸੁਵਿਧ, ਸਮੇਕਨ ਅਤੇ ਵਿਆਜ ਦਰ ਕਟੌਤੀ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਏਫਆਰਬੀਏਮ ਅਧਿਨਿਅਮ ਵੇਫ ਅਧੀਨ ਵਿਸਥਾਰਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।
42. ਏਨਏਸਏਸਏਪਫ ਦਰ ਵਿਆਜ ਰਾਹਤ ਦਾ ਮੁਨਾਫ਼ਾ ਅਤੇ ਬੱਟਠੇ ਖਾਂਦੇ ਨੂੰ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਉਪਲਬਧ ਕਰਾਇਆ ਜਾਵੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਏਪਫਆਰਬੀਏਮ ਵੇਫ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੰਸ਼ੋਧਨ / ਅਧਿਨਿਅਮ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰੇ।

ਮਕਾਮੀ ਨਿਕਾਏ

43. ਸੰਵਿਧਨ ਵੇਫ ਅਨੁੱਛੇਦ 280; (3) (ਖ) ਅਤੇ (ਗ) ਵਿੱਚ ਸੰਸ਼ੋਧਨ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਇਸਵਿੱਚ ਪ੍ਰਿਉਕਤ ਸ਼ਬਦੋਂ “ਰਾਜੋਂ ਵਿੱਤ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਸਿਪਫਾਰਿਸ਼ ਵੇਫ ਆਧਰ ਉੱਤੇ “ ਰਾਜ ਵਿਤ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਸਿਪਫਾਰਿਸ਼ੋਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਵੇਫ ਬਾਦ ” ਵਲੋਂ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।
44. ਸੰਵਿਧਨ ਵੇਫ ਅਨੁੱਛੇਦ 243 (1) ਵਿੱਚ ਸੰਸ਼ੋਧਨ ‘ਪ੍ਰਤਿਏਕ ਪੰਜਵੇਂ ਵਰਸ਼’ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵੇਫ ਬਾਅਦ ‘ਅਥਵਾ ਪਹਲੇ’ ਵਾਕਿਆਂਸ਼ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ।
45. ਮਕਾਮੀ ਨਿਕਾਏ, ਅਨੁਦਾਨੋਂ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਤਰਾ ਉਪਲਬਧ ਕਰਾਈ ਜਾਵੇ, ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਆਧਰਿਕ ਅਨੁਦਾਨ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਸ਼ੇਤਰਾ ਆਧਰਿਕ ਅਨੁਦਾਨ ਯਥਾਨਿਰਦਿਸ਼ਟ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਆਵੰਟਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਅਨੁਦਾਨ ਵੇਫ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਰਾਜਵਾਰ ਪਾਤਰਾਤਾ ਅਨੁਬੰਧ 10. 15 ਕ ਅਤੇ 10. 15 ਗ ਵਿੱਚ ਵਿਖਾਈ ਗਈ ਹੈ।
46. ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਨਿਸ਼ਪਾਦਨ ਅਨੁਦਾਨ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਸ਼ੇਤਰਾ ਨਿਸ਼ਪਾਦਨ ਹੇਤੁ ਉਦੋਂ ਪਾਤਰਾ ਹੋਣਗੀਆਂ ਜਦੋਂ ਉਹ ਨਿਰਧਰਿਤ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦਾ ਅਨੁਪਾਲਨ ਕਰਦੇ ਹੈ। ਇਸ ਅਨੁਦਾਨੋਂ ਨੂੰ ਵਿਨਿਰਦਿਸ਼ਟ ਤਰੀਕੇ ਵਲੋਂ ਸੰਵਿਤਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਅਨੁਦਾਨੋਂ ਵੇਫ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਰਾਜਵਾਰ ਪਾਤਰਾਤਾ ਅਨੁਬੰਧ 10. 15 ਖ ਅਤੇ 10. 15 ਘ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।
47. ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਆਧਰਿਕ ਅਨੁਦਾਨ ਅਤੇ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਨਿਸ਼ਪਾਦਨ ਅਨੁਦਾਨ ਵੇਫ ਆਪਣੇ ਹਿੱਸੇ ਵੇਫ ਭਾਗ ਦਾ ਆਵੰਟਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖੇਤਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਨਸੰਖਿਆ ਵੇਫ ਅਨਪਾਤ ਵਿੱਚ ਕਰਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਆਵੰਟਨ ਸਾਡੇ ਦੁਆਰਾ ਸੰਸਤੁਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਸ਼ੇਤਰਾ ਆਧਰ ਵੇਫ ਅਨੁਦਾਨ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਸ਼ੇਤਰਾ ਨਿਸ਼ਪਾਦਨ ਅਨੁਦਾਨ ਵੇਫ ਇਲਾਵਾ ਹੋਵੇਗਾ।
48. ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਪਯੁਕਤ ਤਰੀਕੇ ਵਲੋਂ ਆਪਣੇ ਮਕਾਮੀ ਨਿਧ ਲਿਖਾ ਪਰੀਖਿਆ ਵਿਭਾਗਾਂ ਨੂੰ ਸਮਰੱਥਾ ਉਸਾਰੀ ਅਤੇ ਕਾਰਮਿਕੋਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਵੇਫ ਜਰਿਏ ਸੁਦ੍ਰੜ ਕਰਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
49. ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕੁਛ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਮਕਾਮੀ ਟੈਕਸਾਂ ਵੇਫ ਅਧਿਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਲੇਵੀ ਵੇਫ ਸੁੰਨਿਸਚਤ ਦਰਾਂ ਉੱਤੇ ਬਾਧਿਅਕਾਰੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਮਕਾਮੀ ਨਿਕਾਏ ਵੇਫ ਅੰਤਰਣ ਪਾਤਰਾਤਾ ਵਲੋਂ ਸਵ ਮਾਮਲਾ ਸੰਗਰਹਣ ਵਿੱਚ ਕਟੌਤੀ

ਨੋਟ

ਦੁਆਰਾ, ਅਤੇ ਸਮਤੁਲ ਅਨੁਦਾਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵੇਫ ਜਰਿਏ ਮਕਾਮੀ ਨਿਕਾਐਂ ਦੁਆਰਾ ਮਾਮਲਾ ਸੰਗਰਹਣ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਿਤ ਕਰਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

50. ਲੇਖਾਂਕਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਸੁਦ੍ਰੜ ਬਣਾਉਣ ਹੇਤੁ, ਵਿੱਤ ਲੇਖੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪ੍ਰਥਵਫ ਟੀਕਾ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪੰਚਾਇਤ ਰਾਜ ਸੰਸਥਾਵਾਂ (ਪੀਆਰਆਈ) ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਮਕਾਮੀ ਨਿਕਾਏ (ਯੂਏਲਬੀ) ਦੇਨਾਂ ਵੇਫ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਜਿਹਾ ਵਰਤੋ ਕੀਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ੀਰਸ਼ੋਂ ਵੇਫ ਅੰਤਰਗਤ ਅਸਲੀ ਖਰਚ ਦਾ ਸ਼ੀਰਸ਼ਵਾਰ ਹਾਲ ਉਲਿਖਿਤ ਹੋ। ਅਸੀ ਸਿਪਫਾਰਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਪਰਿਵਰਤਨਾਂ ਨੂੰ 31 ਮਾਰਚ, 2012 ਵਲੋਂ ਪਰਭਾਵੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ।
51. ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਹਦਾਇਤ ਜਾਰੀ ਕਰੀਏ ਤਾਂਕਿ ਉਨਵੇਫ ਸੰਬ(ਵਿਭਾਗ ਮਕਾਮੀ ਨਿਕਾਐਂ ਨੂੰ ਉਪਯੁਕਤ ਸੇਵਾ ਚਾਰਜ ਨੂੰ ਭੁਗਤਾਨੇ ਕਰ ਸਵੇਫ।
52. ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਰਾਇਲਟੀਆਂ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵਧਰਿਤ ਕਮਾਈ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ, ਉਨ੍ਹਾਂਨੂੰ ਇਸ ਕਮਾਈ ਵੇਫ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਕਾਮੀ ਨਿਕਾਐਂ ਵੇਫ ਨਾਲ ਕਰਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਿਨਵੇਫ ਕਸ਼ੋਤਰਾਧਿਕਾਰ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀ ਕਮਾਈ ਸ੍ਰਜਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
53. ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੁਨਿਸਚਿਤ ਕਰਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗਾਂ; ਏਸਏਪਫਸੀਯ ਦੀਆਂ ਸਿਪਫਾਰਿਸ਼ੋਂ ਅਵਿਲੰਬ ਕੰਮ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਾਰਵਾਈ ਰਿਪੋਰਟ (ਏਟੀਆਰ) ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਵਿਧਨਸਭਾ ਵੇਫ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।
54. ਏਸਏਪਫਸੀ ਅਨੁਬੰਧ 10. 5 ਵਿੱਚ ਸੁਝਾਈ ਗਈ ਉਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰੇ ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਦਾ ਆਧਰ ਹੋ।
55. ਏਸਏਪਫਸੀ ਯੋਗ ਨਿਕਾਏ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਵਿਧਨ ਵੇਫ ਭਾਗ ਕਦਮ ਦੁਆਰਾ ਕਵਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
56. ਮਕਾਮੀ ਨਿਕਾਏ ਪਹਿਚਾਣ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸਰਵੋੱਤਮਪ੍ਰਕਰਿਆਵਾਂਵੇਫ ਕਾਰਿਆਂਵਇਨ ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰੇ।
57. ਸ਼ਹਿਰੀ ਮਕਾਮੀ ਨਿਕਾਐਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਦੁਆਰਾ ਉਪਲਬਧ ਕਰਾਏ ਗਏ ਅਨੁਦਾਨ ਦਾ ਭਾਗ ਉਨਵੇਫ ਕਸ਼ੋਤਰਾਧਿਕਾਰ ਵੇਫ ਅੰਦਰ ਅੱਗ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁੱਧਰ ਹੇਤੁ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।
58. ਮਕਾਮੀ ਨਿਕਾਐਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰੀ ਨਿਯੋਜਨ ਕੰਮਾਂ ਵਲੋਂ ਸਹਯੋਜਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਵਿਕਾਸ ਪ੍ਰਾਧਿਕਾਰੀ ਇਸ ਕਾਰਜ ਵੇਫ ਲਈ ਅਧਦਿਸ਼ਿਤ ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਾਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮਕਾਮੀ ਨਿਕਾਐਂ ਵੇਫ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਮਾਮਲਾ ਦਾ ਵੀ ਭੈਣ ਕਰਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
59. ਛਾਉਨੀ ਖੇਤਰਾਂ; ਬਲਾਂ ਵੇਫ ਸਰਗਰਮ ਨਿਅੰਤਰਾਣ ਵੇਫ ਅੰਤਰਗਤ ਖੇਤਰਾਂ ਨੂੰ ਛੇੜਕਰੱਧ ਵੇਫ ਅੰਤਰਗਤ ਸਿਵਿਲਿਅਨ ਖੇਤਰਾਂ ਹੇਤੁ ਵਿਕਾਸ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਜਿਲਾ ਨਿਯੋਜਨ ਸਮਿਤੀਯੋਂ ਵੇਫ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਈ ਜਾਓ।
60. ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨਗਰ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਵੇਫ ਗਠਨ ਹੇਤੁ ਦਿਸ਼ਾਨਿਰਦੇਸ਼ ਤਿਆਰ ਕਰੇ।

ਆਪਦਾ ਰਾਹਤ

61. ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਪਦਾ ਆਕਸਮਿਕਤਾ ਨਿਧਿ (ਏਨਸੀਸੀਏਪਫ) ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਪਦਾ ਅਨੁਕ੍ਰਿਆ ਨਿਧਿ ਅੰਦਰ ਆਪਦਾ ਰਾਹਤ ਨਿਧਿ f; ਸੀਆਰਏਪਫ ਨੂੰ ਸੰਬ(ਰਾਜਾਂ ਵੇਫ ਰਾਜ ਆਪਦਾ ਅਨੁਕ੍ਰਿਆ ਨਿਧੀ (ਏਸਡੀਆਰਏਪਫ) ਵਿੱਚ ਮਿਲਿਆ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਏਸਡੀਆਰਏਪਫ ਵੇਫ ਲਈ ਅੰਸਦਾਨ ਦਾ ਭੈਣ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਸ੍ਰੇਣੀ ਵੇਫ ਰਾਜਾਂ ਵੇਫ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਵੇਫੰਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਵੇਫ ਵਿੱਚ 75:25 ਵੇਫ ਅਨਪਾਤ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ੍ਰੇਣੀ ਵੇਫ ਰਾਜਾਂ ਵੇਫ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ 90:10 ਵੇਫ ਅਨਪਾਤ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।
62. ਸੀਆਰਏਪਫ ਅਤੇ ਏਨਸੀਸੀਏਪਫ ਵੇਫ ਅੰਤਰਗਤ 31 ਮਾਰਚ, 2010 ਦੀ ਹਾਲਤ ਵੇਫ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਕੀ ਰਾਸ਼ੀ ਦਾ ਅੰਤਰਣ ਸੰਬ(ਏਸਡੀਆਰਏਪਫ ਅਤੇ ਏਨਡੀਆਰਏਪਫ ਨੂੰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।
63. ਏਨਡੀਆਰਏਪਫ ਵੇਫ ਲਈ ਬਜਟੀਏ ਪ੍ਰਾਵਧਨ ਨੂੰ ਨਿਧਿ ਸਿ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਵੇਫ ਖਰਚ ਵਲੋਂ ਸੰਬ(ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਜੀਏਸਟੀ ਵੇਫ ਸੁਚੂ ਹੋਣ ਉੱਤੇ ਉਪਕਰੋਂ ਨੂੰ ਉਸ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾਉਣ ਸੇਰਿ ਵਿੱਤਪੇਸ਼ਣ ਵੇਫ ਵਿਕਲਪਿਕ ਡੋਤੋਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।
64. ਏਸਡੀਆਰ ਦਾ ਵੁਫਲ ਸਰੂਪ 33.381 ਕਰੋਡ਼ ਆਂਕਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਨੂੰ ਸਮਰੱਥਾ ਉਸਾਰੀ ਵੇਫ ਲਈ 525 ਕਰੋਡ਼ ਰੁਪਏ ਵੇਫ ਇਲਾਵਾ ਅਨੁਦਾਨ ਵੇਫ ਨਾਲ ਉਪਰੋਕਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਅਨਪਾਤ ਵਿੱਚ ਭੈਣ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

65. ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਪਦਾ ਅਨੁਕ੍ਰਿਆ ਜੋਰ ਨੂੰ ਤਪਰਿਤ ਰਾਹਤ ਹੇਤੁ ਲੋੜ ਮੱਦਾਂ ਵੇਫ ਸਟਾਕ ਨੂੰ ਬਣਾਏ ਰੱਖਣ ਵੇਫ ਲਈ 250 ਕਰੋਡ਼ ਰੁਪਏ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ । ਨੋਟ
66. ਆਪਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ (ਡੀਏਮੱ) ਅਧਨਿਅਮ ਵਿੱਚ ਜਿਲਾ ਆਪਦਾ ਅਨੁਕ੍ਰਿਆ ਨਿਧ (ਡੀਡੀਆਰਏਪਫੱ) ਵਲੋਂ ਸੰਬ(ਪ੍ਰਾਵਧਾਨਾਂ ਦੀ ਸਮਿਖਿਅਕ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਇਸ ਨਿਧਿਐ ਵੇਫ ਸਿਰਜਣ ਨੂੰ ਸੰਬ(ਰਾਜਾਂ ਵੇਫ ਵਿਵੇਕਾਧਕਿਾਰ ਉੱਤੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।
67. ਏਪਫਸੀ ਅਨੁਦਾਨੋਂ ਵੇਫ ਜਰਿਏ ਨਿਧਪਿਸ਼ਿਤ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਨ ਅਤੇ ਪੁਨਰਨਿਰਮਾਣ ਗਤੀਵਿਧਿਐ ਵਲੋਂ ਬਾਹਰ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਵੇਫੰਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਸਾਰਾ ਵਿਕਾਸ ਆਯੋਜਨਾ ਨਿਧ ਕਿੀ ਪੂਰਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ।
68. ਏਪਫਸੀ ਅਨੁਦਾਨੋਂ ਵੇਫ ਜਰਿਏ ਨਿਧਪਿਸ਼ਿਤ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਵੇਫ ਤਹਿਤ ਕਵਰ ਦੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਪਦਾਵਾਂਦੀ ਸੂਚੀ ਯਥਾਵਤ ਬਣੀ ਰਹਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਤਦ ਵੀ, ਏਨਡੀਆਰਏਪਫ ਨਿਧਪਿਸ਼ਿਤ ਵੇਫ ਲਈ ਉੱਚ ਤੀਵਰਤਾ ਦੀ ਮਨੁੱਖ ਨਿਰਮਿਤਆਪਦਾਵਾਂਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ, ਇੱਕ ਵਾਰ ਮਾਨਦੰਡ ਤੈਅ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਓ ਅਤੇ ਲੋੜ ਇਲਾਵਾ ਆਵੰਟਨ ਏਨਡੀਆਰਏਪਫ ਨੂੰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ।
69. ਡੀਏਮ ਅਧਨਿਅਮ ਅਰਥਾਤ ਵੇਫੰਦਰ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਪਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਪ੍ਰਾਧਕਿਰਣ (ਏਨਡੀਏਮਏ) / ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਪਰਿਸ਼ਦ (ਏਨਈਸੀ) ਅਤੇ ਰਾਜ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਰਾਜ ਆਪਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਏਜੰਸੀ ; ਏਸਡੀਏਮਏਓ / ਰਾਜ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਪਰਿਸ਼ਦ (ਏਸਈਸੀ) ਵੇਫ ਅੰਤਰਗਤ ਨਿਰਧਰਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਆਪਦਾ ਰਾਹਤ ਵੇਫ ਲਈ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਤੰਤਰਾ । ਵਿੱਤੀ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਮੰਤਰਾਲਾ ਦੁਆਰਾ ਮੌਜੂਦਾ ਪਰਿਕ੍ਰਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿੱਪਟਾਏ ਜਾਓਗੇ ।
70. ਏਸਸੀਆਰਏਪਫ ਵੇਫ ਲਈ ਵੇਫੰਦਰੀਏ ਸਹਾਇਤਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਹੇਤੁ ਨਿਰਧਰਿਤ ਲੇਖਾਂਕਨ ਮਾਨਦੰਡਾਂ ਦਾ ਨਕਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ।

ਟਾਸਕ

ਤੇਰਹਵੇਂ ਵਿੱਤ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਸਿਪਫਾਰਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਪਦਾ ਰਾਹਤ ਵਲੋਂ ਸੰਬੰਧਤੀ ਕੀ ਪ੍ਰਾਵਧਨ ਸਨ ?

ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਅਨੁਦਾਨ

ਏਨਪੀਆਰਡੀ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਪਾਦਨ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ

71. ਅੱਠ ਰਾਜਾਂ ਹੇਤੁ ਪੰਚਾਟ ਅਵਧ ਵਿਫ ਲਈ 51, 800 ਕਰੋਡ਼ ਰੁਪਏ ਦੀ ਵੁਫਲ ਆਯੋਜਨਾ - ਭਿੰਨ ਮਾਮਲਾ ਅਨੁਦਾਨ ਦੀ ਸਿਪਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ।
72. ਅਜਿਹੇ ਤਿੰਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਾਲੇ ਰਾਜਾਂ ਵੇਫ ਲਈ 1500 ਕਰੋਡ਼ ਰੁਪਏ ਵੇਫ ਨਿਸ਼ਪਾਦਨ ਅਨੁਦਾਨ ਦੀ ਸਿਪਫਾਰਿਸ਼ ਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਯੋਜਨਾ - ਭਿੰਨ ਮਾਮਲਾ ਘਾਟਾ (ਏਨਪੀਆਰਡੀ) ਹਾਲਤ ਵਲੋਂ ਕਰਮਬ (ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਮੁਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ

73. ਪੰਚਾਟ ਅਵਧ ਹਿਤੁ ਮੁਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵੇਫ ਲਈ 24, 068 ਕਰੋਡ਼ ਰੁਪਏ ਵੇਫ ਅਨੁਦਾਨ ਦੀ ਸਿਪਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ।
74. ਸਿੱਖਿਆ ਅਨੁਦਾਨ ਮੁਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵੇਫ ਲਈ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਖਰਚ ਵੇਫ ਇਲਾਵਾ ਹੇਵੇਗਾ । ਸੰਸਤੁਤ ਅਨੁਦਾਨੋਂ ਸਹਿਤ ਮੁਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵੇਫ ਅੰਤਰਗਤ ਖਰਚ (ਆਯੋਜਨਾ+ਆਯੋਜਨਾ - ਭਿੰਨੋਂ) ਅਰਥਾਤ ਮੁੱਖ ਸਿਖਰ - 2202, ਉਪ ਮੁੱਖ ਸਿਖਰ - 01, ਸਾਲ 2010 - 15 ਵੇਫ ਦੈਰਾਨ ਘੱਟ ਵਲੋਂ ਘੱਟ 8 ਫ਼ੀਸਦੀ ਦੀ ਦਰ ਉੱਤੇ ਪਵੇਗਾ ।

ਨੋਟ ਪਰਿਆਵਰਣ

75. ਪੰਚਾਟ ਅਵਧ ਹਿਤੁ ਜੰਗਲ ਅਨੁਦਾਨ ਵੇਫ ਰੂਪ ਵਿੱਚ 5000 ਕਰੋਡ਼ ਰੁਪਏ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਦੀ ਸਿਪਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।
76. ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਵੇਫ ਲਈ ਅਨੁਦਾਨੋਂ ਸ਼ਰਤ ਰਹਿਤ ਹਨ ਲੇਕਿਨ ਕਾਰਜਆਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਨੂੰ ਅਗੇਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਪਿਛਲੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਵੇਫ ਲਈ ਅਨੁਦਾਨੋਂ ਦੀ ਨਿਰਮੁਕਤੀ ਨੂੰ ਮੰਜੂਰ ਕਾਰਜਆਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਤਰੱਕੀ ਵਲੋਂ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।
77. ਪਿਛਲੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਅਨੁਦਾਨੋਂ ਦਾ ਪੰਝੀ ਫ਼ੀਸਦੀ ਭਾਗ ਜੰਗਲ ਜਾਇਦਾਦ ਵੇਫ ਹਿਫਾਜ਼ਤ ਵੇਫ ਲਈ ਹੈ। ਇਹ ਅਨੁਦਾਨ ਵਾਨਿਕੀ ਅਤੇ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵ ; ਮੁੱਖ ਸਿਖਰ - 2406ੱਧ ਸੰਬੰਧੀ ਆਯੋਜਨਾ ਭਿੰਨ ਮਾਮਲਾ ਖ਼ਰਚ ਵੇਫ ਇਲਾਵਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਨੁਬੰਧ 12. 3 ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵੇਫ ਅਧੀਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਿਛਲੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਅਨੁਦਾਨੋਂ ਵੇਫ ਪੰਝੱਤਰ ਫ਼ੀਸਦੀ ਦਾ ਵਰਤੋਂ ਵਿਕਾਸ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਹੇਤੁ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।
78. ਗਰਿਡ ਵਲੋਂ ਜੁਡ਼ੇ ਨਵੀਕਰਣੀਏ ਉਰਜਾ ਵੇਫ ਲਈ 5000 ਕਰੋਡ਼ ਰੁਪਏ ਵੇਫ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਅਨੁਦਾਨ ਦੀ ਸਿਪਫਾਰਿਸ਼ ਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜੋ 1 ਅਪ੍ਰੈਲ, 2010 ਵਲੋਂ 31 ਮਾਰਚ, 2014 ਤੱਕ ਨਵੀਕਰਣੀਏ ਉਰਜਾ ਸਮਰੱਥਾ ਪਰਿਵਧਰਨ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾਂ ਦੀਆਂ ਉਪਲੱਬਧੀਆਂ ਉੱਤੇ ਆਧਰਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾਂ ਵੇਫ ਨਿਸ਼ਪਾਦਨ ਦੀਆਂ ਰਾਜਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਮਰੱਥਾ ਪਰਿਵਧਰਨ ਉੱਤੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਆਂਕੜੀਆਂ ਵੇਫ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮਿਖਿਅਕ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।
79. ਚਾਰ ਸਾਲਾਂ ਅਰਥਾਤ 2011 - 12 ਵਲੋਂ 2014 - 15 ਦੀ ਪੰਚਾਟ ਅਵਧ ਹਿਤੁ ਪਾਣੀ ਕਸ਼ੋਤਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਅਨੁਦਾਨ ਵੇਫ ਤੌਰ ਉੱਤੇ 5000 ਕਰੋਡ਼ ਰੁਪਏ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਦੀ ਮੰਜੂਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।
80. ਪਾਣੀ ਕਸ਼ੋਤਰਾ ਅਨੁਦਾਨ ਦੀ ਨਿਰਮੁਕਤੀ ਪਾਣੀ ਵਿਨਿਆਮਕ ਪ੍ਰਾਧਕਿਰਣ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਅਤੇ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਰੂਪ ਵਲੋਂ ਮੁਲਾਂਕਿਤ ਪਾਣੀ ਪ੍ਰਭਾਵੋਂ ਦੀ ਰਾਜ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਸੂਲੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਣ ਵੇਫ ਅਧੀਨ ਹੋਵੇਗੀ।
81. ਪਾਣੀ ਕਸ਼ੋਤਰਾ ਅਨੁਦਾਨ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਅਨੁਰਕਸ਼ਣ ਖ਼ਰਚ ਵੇਫ ਲਈ ਇਲਾਵਾ ਰਾਸ਼ੀ ਵੇਫ ਬਤੌਰ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਅਨੁਬੰਧ 12.8 ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵੇਫ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਮੁਕਤ ਅਤੇ ਮਾਨੀਟਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਨਤੀਜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸੁੱਧਾਰ

82. ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਜਿਹੇ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਨਾਮਾਂਕਨ ਕਰਣ ਵੇਫ ਲਈ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਜੋ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਹਿਚਾਣ ; ਯੂਆਈਡੀਯ ਪਰੋਗਰਾਮ ਵੇਫ ਅੰਤਰਗਤ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ 2987 ਕਰੋਡ਼ ਰੁਪਏ ਦਾ ਅਨੁਦਾਨ ਦੇਣਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ ਹੈ ਵਰਗਾ ਅਨੁਬੰਧ 12.9 ਵਿੱਚ ਦਰਸ਼ਿਤ ਹਨ।
83. ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ 31 ਦਿਸੰਬਰ 2009 ਵਲੋਂ ਅੱਗੇ ਉਨਵੇਫ ਨਿਸ਼ਪਾਦਨ ਵੇਫ ਆਧਰ ਉੱਤੇ ਆਪਣੀ ਬੱਚਾ ਮੌਤ ਉੱਤੇ (ਆਈਏਮਆਰੋ) ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਵੇਫ ਲਈ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਿਤ ਕਰਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਯੋਜਨਾਰਥ 5000 ਕਰੋਡ਼ ਰੁਪਏ ਵੇਫ ਅਨੁਦਾਨ ਦੀ ਸਿਪਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।
84. ਨੀਆਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ ਕਈ ਪਹਿਲੂਆਂ ਵਿੱਚ ਸੁੱਧਰ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਣ ਹੇਤੁ 5000 ਕਰੋਡ਼ ਰੁਪਏ ਦਾ ਅਨੁਦਾਨ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭਾਤ / ਸਾਇੰ ਨਿਆਲੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਲਨ, ਵਿਕਲਪਿਕ ਵਿਵਾਦ ਸਮਾਧਨ (ਏਡੀਆਰੋ) ਤੰਤਰਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਦੇਣਾ, ਲੋਕ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਵਧਾਣਾ ਅਤੇ ਵਿਧਕਿ ਸਹਾਇਤਾ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਨ ਦੇਣਾ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ।
85. ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਰਵਜਨਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਨਵਾਚਾਰੋਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਵੇਫ ਲਈ ਸਾਰਵਜਨਿਕ ਨਵਾਚਾਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵੇਫੰਦਰ (ਸੀਆਈਪੀਏਸੋ) ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦੁਆਰਾ ਨਵਾਚਾਰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਹੇਤੁ 20 ਕਰੋਡ਼ ਰੁਪਏ ਵੇਫ ਅਨੁਦਾਨ ਦੀ ਸਿਪਫਾਰਿਸ਼ ਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। 1 ਕਰੋਡ਼ ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਤੀ ਜਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਦੂਜੀ ਅਨੁਦਾਨ ਜਿਲਾ ਨਵਾਚਾਰ ਨਿਧਿ (ਡੀਆਈਏਪਫੋ) ਵੇਫ ਸਿਰਜਣ ਵੇਫ ਲਈ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਪਹਿਲਾਂ ਵਲੋਂ ਸੂਜਿਤ ਪੂਜੀ ਪਰਿਸੰਪੱਤੀਯੋਂ ਦੀ ਕਾਰਿਆਕਸ਼ਮਤਾ ਨੂੰ ਵਧਾਣਾ ਹੈ।

86. ਸਾਂਖਿਏਕੀਏ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਹੇਤੁ, ਅਸੀਂ ਭਾਰਤੀ ਸਾਂਖਿਏਕੀਏ ਪਰਯੋਜਨਾ (ਆਈਏਸਪੀ) ਦੁਆਰਾ ਪਹਿਚਾਣ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਂਖਿਏਕੀਏ ਢਾਂਚਾਗਤ ਫਰਕ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹੇਤੁ ਹਰ ਇੱਕ ਜਿਲ੍ਹੇ ਵੇਫ ਲਈ 1 ਕਰੋਡ਼ ਰੁਪਏ ਵੀ ਦਰ ਉੱਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ 616 ਕਰੋਡ਼ ਰੁਪਏ ਵੇਫ ਅਨੁਦਾਨ ਦੀ ਸਿਪਫਾਰਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।
87. ਕਰਮਚਾਰੀ ਅਤੇ ਪੇਂਸ਼ਨਰ ਡਾਟਾਬੇਸ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਵੇਫ ਲਈ 10 ਕਰੋਡ਼ ਰੁਪਏ ਦਾ ਅਨੁਦਾਨ ਹਰ ਇੱਕ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਰਾਜ ਅਤੇ 5 ਕਰੋਡ਼ ਰੁਪਏ ਹਰ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਰਾਜ ਨੂੰ ਉਪਲਬਧ ਕਰਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਅਸੀਂ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਇਹ ਵੀ ਆਗਰਹ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵੇਫ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਪੇਂਸ਼ਨਰੋਂ ਹੇਤੁ ਡਾਟਾਬੇਸ ਤਿਆਰ ਕਰਣ ਵੇਫ ਲਈ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੇ।

ਸੜਕਾਂ ਅਤੇ ਪੁਲਾਂ ਦਾ ਰਖਰਖਾਵ

88. ਸਾਡੇ ਪੰਚਾਟ ਅਵਧ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਸਾਲਾਂ; (2011 - 12 ਵਲੋਂ 2014 - 15) ਧ ਵੇਫ ਲਈ ਸੜਕਾਂ ਅਤੇ ਪੁਲਾਂ ਵੇਫ ਰੱਖ - ਰਖਾਵ ਹੇਤੁ ਅਨੁਦਾਨ ਵੇਫ ਰੂਪ ਵਿੱਚ 19, 930 ਕਰੋਡ਼ ਰੁਪਏ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਦੀ ਸਿਪਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।
89. ਸੜਕਾਂ ਅਤੇ ਪੁਲਾਂ ਵੇਫ ਲਈ ਰੱਖ - ਰਖਾਵ ਅਨੁਦਾਨ ਉਸ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਰੱਖ - ਰਖਾਵ ਖਰਚ ਵੇਫ ਇਲਾਵਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜੋ ਰਾਜਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਨੁਦਾਨ ਦੀ ਨਿਰਮੁਕਤੀ ਅਤੇ ਖਰਚ ਅਨੁਬੰਧ 12. 17 ਵਿੱਚ ਦਰਸ਼ਿਤ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵੇਫ ਅਧੀਨ ਹੋਵੇਗਾ।

ਰਾਜ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਆਵਸ਼ਕਤਾਵਾਂ

90. ਰਾਜ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜਰੂਰਤਾਂ ਵੇਫ ਲਈ 27,945 ਕਰੋਡ਼ ਰੁਪਏ ਵੇਫ ਵੁਫਲ ਅਨੁਦਾਨ ਦੀ ਸਿਪਫਾਰਿਸ਼ ਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
91. ਪੈੜਾ 5. 52 ਅਤੇ 9.82 ਵਿੱਚ ਵਰਣਿਤ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵੇਫ ਇਲਾਵਾ ਰਾਜ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਨੁਦਾਨ ਨਿੱਚੇ ਲਿਖੇ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵੇਫ ਅਧੀਨ ਹੋਣਗੇ।
- (i) ਪੱਧ ਰਾਜਾਂ ਦੁਆਰਾ ਭੂਮੀ ਅਧਗਰਿਹਣ ਹੇਤੁ ਕਿਸੇ ਰਾਜ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਨੁਦਾਨ ਵਲੋਂ ਕਿਸੇ ਨਿਧ ਕਿਾ ਵਰਤੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਵੀ ਪਰਯੋਜਨਾ / ਉਸਾਰੀ ਹੇਤੁ ਭੂਮੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਅਜਿਹੀ ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਉਪਲਬਧ ਕਰਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ।
- (ii). ਸਾਰਣੀ 23. 2 ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਰਾਜ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਨੁਦਾਨੋਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵੇਫਵਲ ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਤਮਕ ਹੈਰਿ ਰਾਜ ਆਪਣੀ ਲੋੜ ਹਾਲਤ ਵਲੋਂ ਵੇਫੰਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸੂਚਤ ਕਰ ਸੱਕਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਅਨੁਦਾਨ ਪ੍ਰਤੀਵਰਸ਼ ਅਧਕਿਤਮ ਦੋ ਕਿਸ਼ਤਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।
- (iii) ਲੇਖਾਂ ਦਾ ਰੱਖ - ਰਖਾਵ ਅਤੇ ਵਰਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਪਤਰਾ ; ਯੂਸੀ / ਖਰਚ ਟੀਕਾ (ਏਸਓਈ) ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਵਿੱਤੀ ਨਿਯਮ ; ਜੀਏਪਫਆਰੱਧ 2005 ਵੇਫ ਅਨੁਸਾਰ ਉਪਲਬਧ ਕਰਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ।

ਮਾਨੀਟਰਿੰਗ

92. ਮੁੱਖ ਸਕੱਤਰ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਵਿੱਚ ਉੱਚ ਪੱਧਰ ਮਾਨੀਟਰਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਅਨੁਦਾਨੋਂ ਵੇਫ ਵਰਤੇ ਦੀ ਸਮਿਖਿਅਕ ਕਰੇਗੀ ਸੁਧਾਰਾਤਮਕ ਉਪਾਅ ਕਰੇਗੀ। ਇਸਨੂੰ 12ਵੇਂ ਵਿੱਤ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਸਿਪਫਾਰਿਸ਼ ਵੇਫ ਅਨੁਸਾਰ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਅੱਗੇ ਬਣੀ ਰਹੇਗੀ।
93. ਪੰਚਾਟ ਅਵਧ ਹਿੰਤੁ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਸੰਸਤੁਤ ਵੁਫਲ ਸਹਾਇਤਾ ਅਨੁਦਾਨ ਰਾਸ਼ੀ - ਸਾਰਣੀ 23. 2 ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਨੋਟ

ਸਾਰਣੀ 23.2 ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਅਨੁਦਾਨ

(ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ)

I	ਮਕਾਮੀ ਨਿਕਾਏ		87519
II	ਆਪਦਾ ਰਾਹਤ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਮਰੱਥਾ ਉਸਾਰੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ		26373
III	ਪਸ਼ਚ - ਅੰਤਰਣ ਆਯੋਜਨਾ - ਭਿੰਨ ਮਾਮਲਾ ਘਾਟਾ		51800
IV	ਨਿਸ਼ਪਾਦਨ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ		1500
V	ਮੁਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ		24068
VI	ਪਰਿਆਵਰਣ		15000
	(ਕ) ਵਣਾਂ ਦਾ ਹਿਫਾਜ਼ਤ	5000	
	(ਖ) ਨਵੀਕਰਣੀਏ ਉਰਜਾ	5000	
	(ਗ) ਪਾਣੀ ਕਸ਼ੇਤਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ	5000	
VII	ਨਤੀਜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸੁੱਧਰ		14446
	(ਕ) ਬੱਚਾ ਮੌਤ ਦਰ ਵਿੱਚ ਕਮੀ	5000	
	(ਖ) ਨੀਆਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਣ ਵਿੱਚ ਸੁੱਧਾਰ	5000	
	(ਗ) ਯੂਆਈਡੀ ਜਾਰੀ ਕਰਣ ਹੇਤੁ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ	2989	
	(ਘ) ਜਿਲਾ ਨਵਾਚਾਰ ਨਿਧ	616	
	(ਡ) ਰਾਜ ਅਤੇ ਜਿਲਾ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਸਾਂਖਿਅਿਕੀਏ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸੁੱਧਰ	616	
	(ਚ) ਕਰਮਚਾਰੀ ਅਤੇ ਪੇਂਸ਼ਨ ਡਾਟਾਬੇਸ	225	
VIII	ਸੜਕ ਅਤੇ ਪੁਲਾਂ ਦਾ ਰੱਖ - ਰਖਾਵ		19930
IX	ਰਾਜ ਵਿਸ਼ੇਸ਼		27945
X	ਜੀਏਸਟੀ ਮਾਡਲ ਦਾ ਕਾਰਿਆਵਇਨ		50000
	ਜੇੜ	318581	

ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਨਿਮਨਲਿਖਿਤ ਕਥਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸੱਚ ਜਾਂ ਝੂਠ ਕਥਨ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰੋ-

(State Whether the following statements are True or False)-

- ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਬਜਟੀਏ ਵਰਗੀਕਰਣ ਕੋਡ ਵਿੱਚ ਇੱਕ - ਸਾਮਿਅਤਾ ਬਣਾਏ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਸੁਨਿਸਚਿਤ ਕਰਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।
- ਕੇਂਦਰ ਦੇ ਮਾਮਲਾ ਘਾਟੇ ਨੂੰ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਘਟਾਏ ਜਾਣ ਅਤੇ ਖਤਮ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ ।
- ਏਫ. ਆਰ. ਬੀ. ਏਮ ਅਧਨਿਅਿਮ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਠੇਕਰਾਂ ਵੇਫ ਸਵਰੂਪ ਨੂੰ ਵਿਨਿਰਦਿਸ਼ਟ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਏਫ. ਆਰ. ਬੀ. ਏਮ ਲਕਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਛੁੱਟ ਦੇਣਾ ਲੋੜ ਹੈ ।
- ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਪਯੁਕਤ ਤਰੀਕੇ ਵਲੋਂ ਆਪਣੇ ਮਕਾਮੀ ਨਿਧੀ ਲੇਖਾ ਪਰੀਖਿਆ ਵਿਭਾਗਾਂ ਨੂੰ ਸਮਰੱਥਾ ਉਸਾਰੀ ਅਤੇ ਕਾਰਮਿਕੋ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਦੇ ਜਰਿਏ ਸੁਦ੍ਰੜ ਨਹੀਂ ਕਰਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।

10. ਪੰਚਾਟ ਅਵਧਿ ਹੇਤੁ ਜੰਗਲ ਅਨੁਦਾਨ ਵੇਫ ਰੂਪ ਵਿੱਚ 5000 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਦੀ ਸਿਪਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਨੋਟ

23.3 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)

- ਸਾਲ 2009 - 10 ਤੱਕ, ਵੇਫੰਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦਾ ਸਮਿੱਲਤ ਕਰ - ਜੀਡੀਪੀ ਅਨੁਪਾਤ 17.6 ਫ਼ੀਸਦੀ ਤੱਕ, ਮੁਢਲੀ ਖਰਚ ਜੀਡੀਪੀ ਵੇਫ 23 ਫ਼ੀਸਦੀ ਤੱਕ ਅਤੇ ਪੂਜੀ ਖਰਚ ਜੀਡੀਪੀ ਵੇਫ ਲੱਗਭੱਗ 7 ਫ਼ੀਸਦੀ ਤੱਕ ਵਧਾਇਆ ਜਾਵੇ।
- ਸਾਂਝਾ ਲਾਇਕ ਕੇਂਦਰੀਏ ਟੈਕਸਾਂ ਦੀ ਨਿਬਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ 30.5 ਫ਼ੀਸਦੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਪ੍ਰਯੋਜਨਾਰਥ, ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਵੇਫ ਬਦਲੇ ਇਲਾਵਾ ਉਤਪਾਦ ਸੁਲਕੇ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰੀਏ ਟੈਕਸਾਂ ਦੇ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਪੂਲ ਵੇਫ ਇੱਕ ਭਾਗ ਵੇਫ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਲਾਪੂਰਤੀ ਅਤੇ ਸਫਾਈ ਵਲੋਂ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪਰਿਸੰਪੱਤੀਯੋਂ ਵੇਫ ਅਧਗਰਿਹਣ ਵੇਫ ਲਈ ਅਤੇ ਸਰੰਮਤ, ਜੀਰਣੇ ਧਾਰਾ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਓਏਂਡੇਮ ਲਾਗਤਾਂ ਉੱਤੇ ਅਨੁਦਾਨੇ ਦਾ ਵਰਤੇ ਕਰਣ ਵੇਫ ਲਈ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਤਦ ਵੀ, ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਰਤਣ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਭਾਰੋਂ ਵੇਫ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਵਰਤਕ ਲਾਗਤਾਂ ਵੇਫ ਘੱਟ ਵਲੋਂ ਘੱਟ 50 ਫ਼ੀਸਦੀ ਭਾਗ ਦੀ ਵਸੂਲੀ ਕਰੇ।
- ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਮੰਤਰੀਆਂ ਦੀ ਸਸ਼ਕਤ ਕਮੇਟੀ(ਈਸ) ਨੂੰ ਸਾਵਿਧਿਕ ਪਰਿਸ਼ਦ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਸਕੱਤਰ, ਮਾਮਲਾ ਵਿਭਾਗ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ, ਈਸੀ ਸਕੱਤਰ ਅਤੇ ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਵਿੱਚ ਅਨੁਭਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਿਸੇ ਇੱਜ਼ਤ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਵਲੋਂ ਬਣੀ ਤਿੰਨ ਮੈਂਬਰੀ ਤੋੜ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸਿਪਫਾਰਿਸ਼ ਵੇਫ ਆਧਰ ਉੱਤੇ ਇਹ ਤੋੜ ਤੀਮਾਹੀ ਕਿਸਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਵਿਤਰਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।
- ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਲਾਇਕ ਕੇਂਦਰੀਏ ਟੈਕਸਾਂ ਦੀ ਨਿਵਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ 2010 - 11 ਵਲੋਂ 2014 - 15 ਵੇਫ ਹਰ ਇੱਕ ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ ਵਿੱਚ 32 ਫ਼ੀਸਦੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਤਪਾਦ(ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਦੀ ਵਸਤੁ) ਵੇਫ ਇਲਾਵਾ ਸੁਲਕ ਅਧਨਿ ਅਿਮ, 1957 ਵੇਫ ਅੰਤਰਗਤ, ਸਾਰੇ ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ 1 ਮਾਰਚ, 2006 ਵਲੋਂ ਸੁਲਕ ਭੁਗਤਾਨੇ ਵਲੋਂ ਛੁੱਟ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।
- ਸੰਵਿਧਨ ਵੇਫ 88ਵੇਂ ਸੰਸ਼ੋਧਨ ਦੀ ਅਧਿਸੂਚਨਾ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਅਜਿਹੀ ਅਧਿਸੂਚਨਾ ਵੇਫ ਫਲਸਵਰੂਪ ਕਿਸੇ ਵਿਧਾਨ ਵੇਫ ਅਧਨਿਅਮ ਉੱਤੇ, ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸੁਨਿਸ਼ਚਏ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਇਸ ਗ਼ਰੀਬ ਵੇਫ ਤਹਿਤ ਰਾਜ ਨੂੰ ਉਚਿਤ ਮਾਮਲਾ ਉਸ।
- ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 2007-08 ਵਿਚ ਸਿਫਰ ਘਾਟਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਾਂ ਰਾਜਸਵ ਵਾਧੂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 2011-12 ਤੱਕ ਰਾਜਸਵ ਘਾਟਾ ਸਮਾਪਤ ਕਰ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਜਸਵ ਬਾਕੀ ਬਣਾਏ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਉਸਦੇ ਬਾਅਦ ਉਹ ਵਾਧੂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਗੇ।
- ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਰਾਇਲਟੀਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵਾਧੂ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਆਮਦਨ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ

23.4 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)

- ਆਯੋਗ (Commission)—ਨਿਯੁਕਤੀ।
- ਸਿਫਾਰਿਸ਼ (Implement)—ਪ੍ਰਸੰਸਾ।

23.5 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)

1. ਬਾਰੂਵੇਂ ਵਿੱਚ ਆਯੋਗ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਵਰਨਣ ਕਰੋ।

- ਨੋਟ
2. ਤੇਰ੍ਹਵੇਂ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਵਰਨਣ ਕਰੋ।
 3. ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਅਨੁਦਾਨ ਨੂੰ ਸਾਰਨੀ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰੋ।

ਉੱਤਰ : ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Answers : Self Assessment)

1. 17.6	2. 28	3. 30.5	4. ਕੇਂਦਰੀ
5. ਸਿਫਾਰਿਸ਼	6. ਸੱਚ	7. ਝੂਠ	8 ਸੱਚ
9. ਝੂਠ	10. ਸੱਚ		

23.6 ਸਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਬੁਕਸ

1. ਲੋਕ ਵਿਚ- ਐਚ.ਐਲ. ਭਾਟੀਆ, ਵਿਕਾਸ ਪਬਲਿਸ਼ਿੰਗ ਹਾਊਸ ਪ੍ਰਾ. ਲਿ.।
2. ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ- ਮੰਜੂਸ ਸ਼ਰਮਾ, ਓ.ਪੀ. ਬੋਹਰਾ ਰਵੀ ਬੁਕਸ।
3. ਮਨੀ ਬੈਂਕਿੰਗ : ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਟਰੇਡ ਐਂਡ ਪਬਲਿਕ ਫਾਈਨੈਂਸ- ਨੀ ਥਾਈਂ ਸੋਮਸ਼ੇਖਰ ਅਨਮੋਲ, 2004।
4. ਪਬਲਿਕ ਫਾਈਨੈਂਸ- ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ, ਏ.ਬੀ.ਡੀ. ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ 2011।

ਇਕਾਈ-24 : ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ (Indian Public Debt)

ਨੋਟ

ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ (Contents)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

24.1 ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ (Historical Development of Public Debts in India)

24.2 ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੇ ਬਾਅਦ ਤੋਂ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ (Public Debt Since Independence)

24.3 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)

24.4 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)

24.5 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)

24.6 ਸੰਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਇਸ ਇਕਾਈ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ-

- ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ।
- ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੇ ਬਾਅਦ ਤੋਂ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਸੰਬੰਧੀ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ।
- ਬਾਹਰੀ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ।

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

ਸੰਵਿਧਾਨ ਸੰਘ ਸਰਕਾਰ (Union Government) ਨੂੰ ਇਹ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸੰਚਿਤ ਨਿਧੀ (Consolidated Fund of India) ਦੀ ਜ਼ਮਾਨਤ ਉੱਤੇ ਸੰਸਦ (Parliament) ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀਮਾਵਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਉਧਾਰ ਲੈ ਸਕੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਰਾਜ (State) ਵਿਧਾਨ ਮੰਡਲ (Legislature) ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਸੀਮਾਵਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਉਧਾਰ ਲੈ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਰਾਜ ਉਧਾਰ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦਾ।

24.1 ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ (Historical Development of Public Debt in India)

ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਤੋਂ ਪੂਰਵ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ (Public Debt before Independence)

ਦੂਜੀ ਸਭ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੀ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਵੀ ਉਧਾਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਲੈ ਰਹੀ ਹੈ। ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਉਧਾਰ (borrowings) ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਯੁੱਧ ਕਾਰਜਾਂ ਦੇ ਲਈ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਲੇਕਿਨ ਫਿਰ ਵੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਉਤਪਾਦਕ (Productive) ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਉਪਯੋਗ ਪੂੰਜੀਗਤ ਖਰਚਿਆਂ ਦੇ ਲਈ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰੇਲਾਂ ਅਤੇ ਸਿੰਜਾਈ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਆਦਿ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਦੇ ਲਈ। ਸੰਨ 1939 ਵਿੱਚ ਕੁਲ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਮਾਤਰਾ 1,206 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਤੋਂ ਲਗਭਗ 925 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਕਰਜ਼

ਨੋਟ ਵਿਆਜ ਉਤਪਾਦ ਪਰਿਸੰਪਤੀਆਂ (Interest yielding assets) ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਜਾਮਨੀਆਂ ਜਾਂ ਕਰਜ਼-ਪੱਤਰਾਂ (Securities) ਵਿੱਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸੀ ਬਾਕੀ ਧਨ ਅਸੁਰੱਖਿਅਤ ਅਤੇ ਅਨੁਤਪਾਦਕ (unproductive) ਸੀ। 1,206 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੇ ਕੁਲ ਕਰਜ਼ ਵਿੱਚ ਤੋਂ ਲਗਭਗ 736 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਕਰਜ਼ ਤਾਂ ਅੰਦਰੂਨੀ ਜਾਂ ਦੇਸੀ ਕਰਜ਼ ਸੀ ਅਤੇ ਲਗਭਗ 470 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦਾਇਤਵਾਂ (India's obligations) ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੀ।

ਦੂਜੇ ਵਿਸ਼ਵਯੁੱਧ ਦੇ ਅਵਧੀ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਟ੍ਰੇਲਿੰਗ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਚੁਕਾਉਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਸ ਕਾਰਜ ਦੇ ਲਈ ਵਿਕਾਸ ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਬਲੀਦਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਉਹ ਘੱਟ ਵੱਡਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਯੁੱਧ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਨੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਸੈਨਿਕ ਅਤੇ ਅਸੈਨਿਕ ਸਮੱਗਰੀ ਦਾ ਨਿਰਯਾਤ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਦੇ ਭੁਗਤਾਨ ਵਿੱਚ ਸਾਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਰਿਜ਼ਰਵ ਬੈਂਕ ਦੀ ਤਿਜੋਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਸਟ੍ਰੇਲਿੰਗ ਪਰਿਸੰਪਤੀਆਂ (Sterling assets) ਹੀ ਮਿਲੀਆਂ। ਇਸ ਲਈ ਅਨੁਕੂਲ ਅਦਾਇਗੀ ਬਾਕੀ (Favourable balances) ਦੇ ਕਾਰਨ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੋਲ ਕਾਫੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਪੌਂਡ ਪਾਵਨਾ (Sterling balances) ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੋ ਗਿਆ। ਸੰਨ 1945-46 ਤਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੌਂਡ ਪਾਵਨਾ ਦੀ ਮਾਤਰਾ 2,300 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਹੋ ਗਈ। ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਟ੍ਰੇਲਿੰਗ ਪਰਿਸੰਪਤੀਆਂ ਜਾਂ ਪੌਂਡ ਪਾਵਨਾ ਦੇ ਇਕ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਉਪਯੋਗ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਉਸ ਦੇ ਸਟ੍ਰੇਲਿੰਗ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਭੁਗਤਾਨ ਦੇ ਲਈ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਰੁਪਏ ਅਤੇ ਸਟ੍ਰੇਲਿੰਗ (ਕਰੋੜਾਂ ਵਿੱਚ)

ਸਾਲ	ਰੁਪਏ ਕਰਜ਼	ਸਟ੍ਰੇਲਿੰਗ ਕਰਜ਼
1914	179.77	265.81
1947	2.142.00	36.61
1948	2.134.97	30.21

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯੁੱਧਕਾਲ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਟ੍ਰੇਲਿੰਗ ਕਰਜ਼ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਕਮੀ ਹੋਈ ਲੇਕਿਨ ਰੁਪਿਆ-ਕਰਜ਼ (rupee debt) ਵਧਿਆ। ਯੁੱਧ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਰੁਪਏ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੁਲ ਕਰਜ਼ 736 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ 1,937 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਹੋ ਗਿਆ ਅਰਥਾਤ ਇਸ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ 1,200 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ। ਸਰਕਾਰ ਕਰਜ਼ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਯੁੱਧ ਖਰਚ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤਿਰੱਖਿਆ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਪੂੰਜੀਗਤ ਖਰਚ ਅਤੇ ਵਪਾਸੀ ਸਟ੍ਰੇਲਿੰਗ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਜਾਰੀ ਰੁਪਿਆ ਪ੍ਰਤਿਪਰਣ (rupee counterpart) ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਨੀਵੀਂ ਵਿਆਜ ਦਰ ਅਰਥਾਤ ਲਗਭਗ 3% ਦੇ ਵਿਆਜ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਖਾਲੀ ਸਥਾਨਾਂ ਨੂੰ ਭਰੋ (Fill in the blanks)

- ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਉਧਾਰ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦੇ ਲਈ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।
- ਸੰਨ ਕਾਰਜਾਂ ਦੇ ਲਈ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।
- 1.206 ਕਰੋੜ ਦੇ ਕੁਲ ਕਰਜ਼ ਵਿੱਚ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਕਰੋੜ ਰੁ: ਦਾ ਕਰਜ਼ ਅੰਦਰੂਨੀ ਜਾਂ ਦੇਸੀ ਕਰਜ਼ ਸੀ।
- ਦੂਜੇ ਦੇ ਅਵਧੀ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਟ੍ਰੇਲਿੰਗ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਚੁਕਾਉਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ।
- ਯੁੱਧ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕਰਜ਼ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਕਮੀ ਹੋਈ ਲੇਕਿਨ ਰੁਪਿਆ ਕਰਜ਼ ਵਧਿਆ।

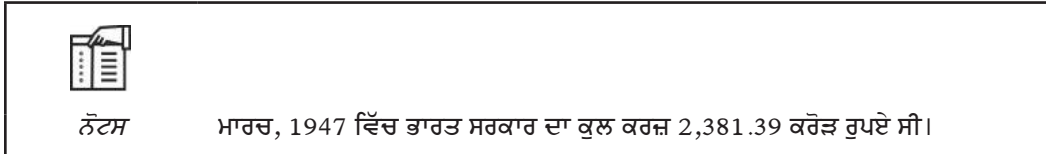
24.2 ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੇ ਬਾਅਦ ਤੋਂ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ (Public Debt Since Independence)

ਮਾਰਚ 1947 ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਕੁੱਲ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ 2.381.39 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਸੀ। ਸੰਨ 1946 ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੀ ਵੰਡ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅਵਿਭਾਜਿਤ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਪਰਿਸੰਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਦੇਅਤਾਵਾਂ (Assets and liabilities) ਨੂੰ ਵੰਡਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਉਠ ਖੜੀ ਹੋਈ।

12 ਦਸੰਬਰ 1947 ਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਪੰਨ ਹੋਏ ਇੱਕ ਵਿੱਤੀ ਕਰਾਰ (Financial agreement) ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਅਵਿਭਾਜਿਤ ਭਾਰਤ ਦੇ ਉਹ ਪੂਰੇ ਕਰਜ਼ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਦਾਇਤਵ, ਜਿਹੜੇ ਕ 15 ਅਗਸਤ 1947 ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਸਨ, ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਉੱਪਰ ਲੈ ਲਏ ਜਾਣਗੇ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਵਿਭਾਜਿਤ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕਰਜ਼ ਪੱਤਰ (Securities) ਖਰੀਦ ਰੱਖੇ ਸਨ, ਵਿਆਜ ਅਤੇ ਮੁਲਧਨ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਭਲਾ ਹੀ ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਲੇਕਿਨ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਸਰਕਾਰ ਕੁਲ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਆਪਣੇ ਦੇਅ ਹਿੱਸੇ ਦੇ 300 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ 50 ਸਾਲਾਨਾ ਕਿਸ਼ਤਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਅਦਾ ਕਰੇਗੀ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸ਼ਤਾਂ ਦੀ ਆਰੰਭ ਸਨ 1952 ਤੋਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਲੇਕਿਨ ਦੁੱਖ ਹੈ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਿੱਸੇ (300 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ) ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਦੀ ਕਿਸ਼ਤਾਂ ਅਜੇ ਤਕ ਵੀ ਦੇਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਜਨੈਤਿਕ ਸਬੰਧ ਚਲ ਰਹੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਆਸ ਕਰਨੀ ਫਜ਼ੂਲ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਆਪਣੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਇਦਾਵਾਂ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਕਰੇਗਾ।

ਨੋਟ

ਭਾਰਤ ਦੇ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ-

- (1) ਅੰਦਰੂਨੀ ਕਰਜ਼ (2) ਬਾਹਰੀ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਅਤੇ (3) ਦੂਜੇ ਦਾਇਤਵ

24.2.1 ਅੰਦਰੂਨੀ ਕਰਜ਼ (Internal Debt)

ਅੰਦਰੂਨੀ ਕਰਜ਼ ਵਿੱਚ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਕਰਜ਼ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਿਮਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਗੀਕਰਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ-

- (1) ਸਥਾਈ ਕਰਜ਼ (Permanent Loans) ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਸ਼ਿਤ ਕਰਜ਼ (Funded debt) ਜਾਂ ਦਿਨਾਂਕਿਤ ਕਰਜ਼ (Dated Loans) ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਰਜ਼ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਦੀ ਮਿਤੀ ਤੋਂ 12 ਮਹੀਨੇ ਜਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਅਲਪਕਾਲੀਨ ਦਾਇਤਵਾਂ (ਜਿਵੇਂ ਟ੍ਰੇਜਰੀ ਬਿਨਜ) ਦੇ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਲਈ ਕਰਜ਼ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਜ਼ ਬਹੁਤ ਵਾਰੀ ਵਿਆਜ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।
- (2) ਅਸਥਾਈ ਜਾਂ ਚਾਲੂ ਕਰਜ਼ (Temporary or Floating Loans) ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਕਰਜ਼ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ-
 - (i) ਰਾਜ ਕੋਸ਼ ਬਿਲਸ (Treasury Bills) ਇਹ ਬਿੱਲ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਘਾਟੇ ਦੇ ਬਜਟ ਦੀ ਬਿਲ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸਾਧਨ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਿਲਾਂ ਦੀ 13 ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਬਿੱਲ ਵੱਟੇ ਉੱਤੇ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਮਮੁੱਲ (at par) ਉੱਤੇ ਅਦਾ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
 - (ii) ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ (Treasury Deposit Receipts) ਕੋਸ਼ਾਗਾਰ ਜਮਾਂ ਰਸੀਦਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਅਲਪਕਾਲੀਨ ਵਿੱਤੀ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਤੀ ਅਤੇ ਵਿਵਸਾਇਕ ਬੈਂਕਾਂ ਦੀ ਅਤਿਰਿਕਤ ਤਰਲਤਾ ਨੂੰ ਸਮੇਟਣਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 6, 9 ਅਤੇ 12 ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਦੇ ਲਈ ਕੇਵਲ ਵਿਵਸਾਇਕ ਬੈਂਕਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਵਿਆਜ ਦੀ ਦਰ ਨੀਵੀਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
 - (iii) (Ways and Means Loans) ਵਿੱਤ ਦੀ ਅਸਥਾਈ ਪੂਰਤੀ ਦੇ ਲਈ ਰਿਜ਼ਰਵ ਬੈਂਕ ਤੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਲਪਕਾਲੀਨ ਕਰਜ਼ ਹੈ।
 - (iv) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਸਥਾਈ ਕਰਜ਼ (Special Floating Debts) ਇਹ ਜਮਾਨਤਾਂ (Securities) ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਕੋਸ਼ ਵਿਸ਼ਵ ਬੈਂਕ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿਕਾਸ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿੱਤੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਦਾਇਤਵਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
3. ਦੂਜੇ ਦਾਇਤਵ (Other Obligations) ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹਾਨੀਪੂਰਕ ਬਾਂਡ ਪ੍ਰਾਇਜ਼ ਬਾਂਡਸ, ਲੰਘੂ ਬੱਚਤਾ, ਰਾਜ ਪ੍ਰੋਵੀਡੈਂਟ ਫੰਡ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਅੰਦਰੂਨੀ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਵਿਕਾਸ (Growth of Internal Public Debt)

ਭਾਰਤ ਦਾ ਅੰਦਰੂਨੀ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਜਿਹੜਾ 1950-51 ਵਿੱਚ 2,022.36 ਕਰੋੜ ਸੀ ਉਹ 1990-91 ਵਿੱਚ ਵਧ ਕੇ 1,54,003.77 ਕਰੋੜ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤ ਦਾ ਅੰਦਰੂਨੀ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ 1950-51 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 1990-91 ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ 76 ਗੁਣਾ ਵੱਧ ਗਿਆ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਦਰੂਨੀ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਅੱਗੇ ਲਿਖਤ ਸਾਰਨੀ ਵਿਚ ਦਰਸਾਇਆ

ਨੋਟ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦਾ ਅੰਦਰੂਨੀ ਕਰਜ਼ 2001-2002 (RE) ਇਹ 9,13,061.13 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਅਤੇ 2002-2003 (RE) ਵਿੱਚ 10,94,812.93 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਆਂਕਿਆ ਗਿਆ ਹ ਅਤੇ ਸਾਲ 2003-2004 ਕੁੱਲ ਅੰਦਰੂਨੀ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਬਜਟ ਅਨੁਮਾਨ 12,19,570.32 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਵਰਤਮਾਨ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅੱਗੇ ਤਾਲਿਕਾ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਈ ਗਈ ਹੈ।

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ

ਸਥਾਈ ਕਰਜ਼ ਨੂੰ ਕੋਸ਼ਿਤ ਕਰਜ਼ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਕੁੱਲ ਅੰਦਰੂਨੀ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ (ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਵਿੱਚ)

ਸਾਲ (ਮਾਰਚ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ)	ਕੁੱਲ ਅੰਦਰੂਨੀ ਕਰਜ਼
1950-51	2,022.30
1980-81	29,008.49
1990-91	1,54,003.77
1995-96	3,07,868.60
1997-98	3,88,997.78
1998-99	4,58,842.40
1999-2000	7,14,254.23
2000-2001	8,03,697.63
2001-2002	9,13,061.13
2002-2003 (R.E.)	10,94,812.93
2003-2004 (B.E.)	12,19,570.32

ਬਾਜ਼ਾਰ ਕਰਜ਼ਿਆ ਵਿੱਚ ਹਰ ਸਾਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਾਧਾ-ਸੰਨ 1980-81 ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਉੱਤੇ ਕੁੱਲ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੇ ਉਧਾਰ ਦਾ ਦਾਇਤਵ 2,949.00 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ 270.00 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਵਾਪਸੀ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 1980-81 ਵਿਚ ਅੰਦਰੂਨੀ ਕਰਜ਼ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਾਧਾ 2,679.00 ਰੁਪਏ ਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਨ 1990-91 ਵਿਚ ਕੁੱਲ ਅੰਦਰੂਨੀ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਦਾਇਤਵ 8,988.00 ਕਰੋੜ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਤੋਂ 987.00 ਕਰੋੜ ਵਾਪਸ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਕਰਜ਼ ਵਿਚ 8,001 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਸ਼ੁੱਧ ਵਾਧਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਕਰਜ਼ ਵਿਚ ਸ਼ੁੱਧ ਵਾਧਾ ਅੱਗੇ ਲਿਖਿਤ ਸਾਰਨੀ ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਅੰਦਰੂਨੀ ਕਰਜ਼ ਵਿਚ ਹਰ ਸਾਲ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਾਧਾ (ਕਰੋੜਾਂ ਵਿੱਚ)

ਸਾਲ	ਬਾਜ਼ਾਰ ਕਰਜ਼ (ਪੂਰਨ ਉਧਾਰ)	ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ	ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਾਧਾ
(1)	(2)	(3)	(4)
1971-72	631.47	883.74	257.73
1977-78	1,309.99	124.55	1,185.44
1980-81	2,949.00	270.00	2,679.00
1990-91	8,988.00	987.00	8,001.00

1997-98	43,390.00	10,891.00	32,499.00
1998-99	79,714.00	14,803.00	64,911.00
1999-2000	86,608.00	16,331.00	70,277.00
2000-2001	1,00,206.00	27,275.00	72,931.00
2001-2002	1,14,213.00	26,489.00	87,724.00
2002-2003 (RE)	1,27,373.00	27,420.00	99,953.00
2003-2004 (BE)	1,39,887.00	32,693.00	1,07,194.00

ਨੋਟ

ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ (ਕਰੋੜਾਂ ਰੁਪਏ ਵਿੱਚ)

ਕਰਜ਼ ਦੀ ਕਿਸਮ	1950-51	2001-2002	2002-2003	2003-2004 ਸੰਸ਼ੋਧਿਤ	2004-2005 ਬਜਟ ਆਮਦਨ
1. ਅੰਦਰੂਨੀ ਕਰਜ਼					
1. ਬਾਜ਼ਾਰ ਕਰਜ਼	1,444.95	516517.48	619105.46	7,04,902.01	8,25,403.19
2. 91 ਦਿਨ ਰਾਜ ਕੋਸ਼ੀ ਹੁੰਡੀਆ	358.02	5046.65	9672.88	6,983.88	25,983.38
3. ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜਮਾਨਤਾ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ 91 ਦਿਵਸੀ ਰਾਜ ਕੋਸ਼ੀ ਹੁੰਡੀਆਂ	-	101,817.95	61,817.95	-	
4. ਵਿਕਰੀ ਯੋਗ ਜਮਾਨਤਾ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਿਤ	-	20,000.00	55,000.00	1,16,817.95	1,11,817.95
5. ਭਾਰਤੀ ਰਿਜ਼ਰਵ ਬੈਂਕ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਦੂਜੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜਮਾਨਤਾ		3,221.74	3,595.95	3,595.95	1,725.23
6. 14 ਦਿਵਸੀ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਹੁੰਡੀਆ		2,494.27	5,628.04	5,628.04	5,628.04
7. 182 ਦਿਵਸੀ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਹੁੰਡੀਆਂ (Treasury Bills) ਹੁੰਡੀਆਂ		3,000.00	3,000.00	3,000.00	3,000.00
8. ਅਰਥ ਉਪਾਅ ਅਗ੍ਰਿਮ	-	5,176.00	-	-	-
9. 364 ਦਿਵਸੀ ਰਾਜ ਕੋਸ਼ੀ ਹੁੰਡੀਆ	-	16,584.16	23,122.45	22,996.45	38,860.45
10. ਸਵਰਨ ਬਾਂਡ 1988	-	-	-	-	-
11. ਹਾਨੀਪੂਰਤੀ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਬਾਂਡ	6.73	14,380.86	27,624.22	45,54.72	53,406.84
12. ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿੱਤੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈਆਂ ਜਮਾਨਤਾ	212.60	22,551.41	23,616.81	22,246.20	22,149.44
13. ਲਘੂ ਬਚਤਾਂ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਜਮਾਨਤਾ	-	2,02,270.61	1,88,505.03	202,302.75	2,03,625.75
ਜੋੜ ਅੰਦਰੂਨੀ ਕਰਜ਼	2,022.30	913,061.12	1020688.79	11,34020.35	12,91,627.77

ਨੋਟ 24.2.2 ਬਾਹਰਲਾ ਲੋਕ ਕਰਜਾ (External Public Debt)

ਇੱਕ ਆਦਰਸ਼ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਰੰਭਿਕ ਦਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਲੋਂ ਪੂੰਜੀਗਤ ਸਾਧਨਾਂ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਕ ਕੱਚਾ ਮਾਲ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਲਿਆਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਨਿਯੋਜਤਿ ਆਰਥਕ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਪੂੰਜੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਭੁਗਤਾਨੇ ਸੰਤੁਲਨ ਅਤੇ ਵਿਨਿਯੋਗ ਅੰਤਰਾਲ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਭਾਰਤ ਨੇ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਮੈਂ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਲੋਂ ਕਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ।

ਸੰਨ 1950-51 ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਉੱਤੇ ਕੁਲ ਬਾਹਰਲਾ ਕਰਜਾ ਭਾਰ ਕੇਵਲ 32.03 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਸੀ ਜੋ ਵਧਕੇ ਸੰਨ 1990-91 ਵਿੱਚ 31, 524.97 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ 1950-51 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 1990-91 ਵਿੱਚ ਬਾਹਰਲਾ ਲੋਕ ਕਰਜਾ ਵਲੋਂ 100 ਗੁਣ ਦੇ ਲੱਗਭੱਗ ਦੀ ਵਾਧਾ ਹੋ ਗਈ। 2000-2001 ਦੇ ਬਜਟ ਅਨੁਮਾਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੁਲ ਬਾਹਰਲਾ ਕਰਜਾ 65, 945.23 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਆਂਕਿਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਵਧਕੇ 2002-2003 (R.E.) ਵਿੱਚ 57, 649.58 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਅਤੇ 2003-2004 (B.E.) ਵਿੱਚ 60, 931.12 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਆਂਕਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਬਾਹਰੀ ਲੋਕ ਕਰਜਾ (ਕਰੋੜ ਰੁ. ਵਿੱਚ)

ਸਾਲ	ਕੁਲ ਬਾਹਰੀ ਕਰਜਾ (ਸੰਚਯ ਵਿ ਰਤੀ ਵਿੱਚ)
1950-51	32-03
1980-81	10,782.39
1990-91	31,524.97
1995-96	51,248.74
1998-99	57,254.33
1999-2000	58,437.19
2000-2001	65,945.23
2001-2002	71,545.79
2002-2002 (R.E.)	57,649.58
2003-2004 (B.E.)	60,931.12

ਬਾਹਰੀ ਲੋਕ ਕਰਜਾ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਾਧਾ (Net increase in External Public Debt)

ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਸੰਨ 1980-81 ਵਿਚ ਕੁਲ ਉਧਾਰ 1,728.00 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 447.00 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਕਰਜ਼ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਸਾਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ 1,281.00 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਸੀ। ਸੰਨ 1990-91 ਵਿਚ ਬਾਹਰੀ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ 5,339.00 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ 2,158.00 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਵਾਪਸ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਸਾਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਾਹਰੀ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਵਿਚ 3,582 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ। ਕੁਲ ਬਾਹਰੀ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਜਿਹੜਾ ਸੰਨ 2000-2001 ਦੇ ਬਜਟ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਵਿੱਚ 17,328 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਆਂਕਿਆ ਗਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਤੋਂ 9,823.00 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਵਾਪਸ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਲ ਵਿੱਚ 1,180.00 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਾਹਰੀ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ।

ਟਾਸਕ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਸੰਨ 1980-81 ਵਿਚ ਕੁਲ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਉਧਾਰ ਕਿੰਨਾ ਸੀ?

ਬਾਹਰੀ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਹਰ ਸਾਲ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਾਧਾ (ਕਰੋੜਾਂ ਰੁਪਏ ਵਿੱਚ) ਨੋਟ

ਸਾਲ	ਕੁੱਲ ਬਾਹਰੀ ਲੋਕ ਕਰਜ਼	ਪੁਨਰ ਭੁਗਤਾਨ	ਬਾਹਰੀ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼
1	2	3	4
1980-81	1,728.00	447.00	1,281.00
1985-86	2,145.00	630.00	1,515.00
1990-91	5,339.00	2,158.00	3,181.00
1998-1999	10,015.00	8,095.00	1,920.00
1999-2000	9,893.00	8,713.00	1,180.00
2000-2001	17,328.00	9,823.00	7,505.00
2001-2002	14,790.00	9,189.00	5,601.00
2002-2003	11,713.00	25,209.00	13,496.00
2003-2004	13,203.00	9,621.00	3,582.00

ਬਾਹਰੀ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ (Composition of External Debt)

ਭਾਰਤੀ ਵਿੱਚ ਬਾਹਰੀ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਕਈ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਰਜ਼ ਸ਼ਰਤ ਸਮੇਤ ਕਰਜ਼, ਰੁਪਏ ਵਿਚ ਅਦਾਇਗੀ ਵਾਲੇ ਕਰਜ਼ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਦਾਇਗੀ ਵਾਲੇ ਕਰਜ਼ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਸੰਜਮ ਵਸਤੂਆਂ ਰੁਪਏ ਦੇ ਭੁਗਤਾਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈਆਂ। ਸਥਾਨਿਕ ਸ਼ਾਖਾ ਵਿਦੇਸ਼ੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਤਕਨੀਕੀ ਸਹਾਇਤਾ ਵੀ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰੂਪਾਂ ਅਤੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਭੁਗਤਾਨ ਸੰਤੁਲਨ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨ ਲਈ ਅਲਪਕਾਲੀਨ ਕਰਜ਼ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਕੋਸ਼ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ।

ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿੱਤੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਕੋਸ਼, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਪੁਨਰ ਨਿਰਮਾਣ ਬੈਂਕ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿਕਾਸ ਕੋਸ਼ ਏਸ਼ੀਅਨ ਵਿਕਾਸ ਬੈਂਕ ਆਦਿ ਤੋਂ ਬਾਹਰੀ ਕਰਜ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਮਰੀਕਾ, ਰੂਸ, ਇੰਗਲੈਂਡ, ਕੈਨੇਡਾ, ਡੈਨਮਾਰਕ, ਫਰਾਂਸ ਅਤੇ ਜਾਪਾਨ ਆਦਿ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਕਰਜ਼ ਅਨੁਦਾਨ, ਵਸਤੂ ਅਨੁਦਾਨ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਜਿੱਥੇ ਤੱਕ ਵੱਖ ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਕਰਜ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਅਮਰੀਕਾ ਤੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਰਜ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਜਿਹੜਾ ਕਰਜ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਵਿੱਚ ਦੂਜੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਰਾਜਨੈਤਿਕ ਤੌਰ ਦਾ ਕੁਝ ਘੱਟ ਦਖਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੁਨਰ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿਕਾਸ ਬੈਂਕ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਵਿਆਜ ਦਰ ਬਹੁਤ ਉੱਚੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿਕਾਸ ਸੰਘ ਨੂੰ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਘੱਟ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਲਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਘੱਟ ਵਿਆਜ ਉੱਤੇ ਕਰਜ਼ ਥੋੜ੍ਹੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਦੇ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਏਸ਼ੀਅਨ ਵਿਕਾਸ ਬੈਂਕ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਸੰਗਠਨ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੋਸ਼ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਮਾਂ ਲੱਗੇਗਾ।

2.4.2.3 ਦੂਜੇ ਦਾਇਤਵ (Other Outstanding Liabilities)

ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵੀ ਕੁਝ ਦਾਇਤਵ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਕਰਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾਇਤਵਾਂ ਦੇ ਭੁਗਤਾਨ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਰਜ਼ਦਾਨਾਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਦੂਜੇ ਦਾਇਤਵ ਤਿੰਨ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ-

- (i) ਅਲਪ ਬਚਤ ਯੋਜਨਾਵਾਂ
- (ii) ਸਰਵਜਨਕ ਪ੍ਰੋਵੀਡੈਂਟ ਫੰਡ ਯੋਗਦਾਨ, ਰਾਜ ਪ੍ਰੋਵੀਡੈਂਟ ਫੰਡ, ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰੋਵੀਡੈਂਟ ਫੰਡ ਯੋਗਦਾਨ ਅਤੇ
- (iii) ਰਿਜ਼ਰਵ ਕੋਸ਼ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਰਾਸ਼ੀਆਂ।

(i) **ਅਲਪ ਬਚਤ ਯੋਜਨਾਵਾਂ (Small Savings Schemes)**—ਭਾਰਤ ਪੋਸਟ ਆਫਿਸ ਬਚਤਾਂ, ਬੈਂਕ ਜਮ੍ਹਾਂ, ਇਕੱਠੀ

ਦਾਇਤਵ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ 41,723,74 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ 2002-2003 (RE) ਵਿਚ 54, 394. 43 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਅਤੇ 2003-2004 (BE) ਵਿਚ 61, 894.43 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਹੋ ਗਿਆ।

ਨੋਟ

(III) ਦੂਜੇ ਖਾਤਿਆਂ ਵਿੱਚ (Other Accounts)—ਇਸ ਵਿਚ ਗੈਰ ਸਰਕਾਰੀ (Non Government) ਪ੍ਰੋਵੀਡੈਂਟ ਫੰਡ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜਮ੍ਹਾਂ ਰਾਸ਼ੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਇਹ ਸਾਲ 1950-51 ਵਿਚ 16.00 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਵਧ ਕੇ 1990-91 ਵਿਚ 45, 336. 43 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਹੋ ਗਈ। ਸਾਲ 2000-2001 ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ 1,44019.61 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ। ਸਾਲ 2002-2003 (BE) ਵਿਚ 1,77,466.60 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਅਤੇ 2003-2004 (BE) ਵਿਚ 1, 91, 802. 62 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ।

	ਨੋਟਸ	ਸੰਨ 1950-51 ਵਿਚ ਕੇਵਲ 336.87 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਅਲਪ ਬੱਚਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਨ ਜਿਹੜੀ ਵਧ ਕੇ ਸੰਨ 1990-91 ਵਿਚ 50,100.18 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਹੋ ਗਈ।
---	-------------	--

(IV) ਰਿਜ਼ਰਵ ਕੋਸ਼ ਅਤੇ ਜਮ੍ਹਾਂ ਰਾਸ਼ੀਆਂ (Reserve Funds and Deposits)—ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਲਾਨਾ ਆਮਦਨ ਕਰ ਯੋਜਨਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜਮ੍ਹਾਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਮੁੱਲ ਘਾਟ ਰੇਲਵੇ ਅਤੇ ਪੋਸਟ ਆਫਿਸ ਦੇ ਰਿਜ਼ਰਵ ਫੰਡ ਉਤੇ ਵਿਆਜ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਸਥਾਨਕ ਕੋਸ਼ ਵੀ ਜਮ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਜਮ੍ਹਾਂ ਰਾਸ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਉਤੇ ਗੈਰ ਦਾਅਵੇ ਭੁਗਤਾਨ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸੰਨ 1950-51 ਵਿੱਚ ਇਥੇ ਇਸ ਮਦ ਦੇ ਦਾਇਤਵ ਦੇ ਲਈ 36, 305 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਕਰਜ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਵਧ ਕੇ ਸੰਨ 1990-91 ਵਿਚ 21, 922.17 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਾਲ 2000-2001 ਦੇ ਲਈ ਇਸ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ 58,535.19 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਹੈ। 2002-2003 (RE) ਵਿਚ ਇਹ ਵਧ ਕੇ 86935.48 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਸਾਲ 2003-2004 (RE) ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ 1, 01, 250. 87 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਹੈ।

ਕੁਲ ਦੂਜਾ ਦਾਇਤਵ (ਇਕੱਠਾ ਆਚਰਨ)

(ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਵਿੱਚ)

ਸਾਲ	ਛੋਟੀਆਂ ਬੱਚਤਾਂ	ਸਰਵਜਨਿਕ ਪ੍ਰੋਵੀਡੈਂਟ ਫੰਡ ਰਾਜ ਪ੍ਰੋਵੀਡੈਂਟ ਫੰਡ	ਦੂਜੇ ਖਾਤੇ	ਰਿਜ਼ਰਵ ਕੋਸ਼ ਤੇ ਜਮ੍ਹਾਂ ਰਾਸ਼ੀਆਂ	ਕੁੱਲ ਜੋੜ
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
1950-51	336.87	95.05	16.10	363.05	811.07
1960-61	969.99	289.14	262.23	283.02	1,805.28
1990-91	50,100.18	11,670.34	45, 336.43	21,922.17	1,29,029.12
1998-99	1,76,220.92	30,237.47	1,26,802.38	41,594.76	3, 74, 885.53
1999-2000	29, 591.64	36, 814.03	1,34,424.62	47,507.67	2,48,337.96
2000-2001	54, 619.62	41,723.74	1,44,019.61	58,535.19	2,98,898.16
2001-2002	98, 617.28	45, 894.43	1,64,156.95	73,132.85	3,81,801.51
2002-2003	1,49,166.07	54,394.43	1,77,466.60	86,035.48	4,61,062.58
2003-2004	2,05,545.63	61, 894.43	1, 91,802.62	1,01,250.87	5,60,493.55

ਭਾਰਤੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਉਤੇ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਭਾਰ (Burden of Public Debt on Indian Economy)

ਭਾਰਤੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਉਤੇ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਭਾਰ ਵਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਕਰ ਸੰਸਦ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾਵਾਂ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਉਤੇ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਅਧਿਕਤਮ ਸੀਮਾ ਆ

ਨੋਟ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਅੱਗੇ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਭਾਰ ਨਾ ਵਧਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਇਸ ਤੱਥ ਉੱਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਭਾਰ ਦਿਨ ਪ੍ਰਤੀਦਿਨ ਵਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 292 ਵਿੱਚ ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਦ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਲਈ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਅਧਿਕਤਮ ਸੀਮਾ ਬੰਨ੍ਹ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਮੰਦਭਾਗ ਸੰਸਦ ਨੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਕਨੂੰਨ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਇਕ ਅਧਿਕਤਮ ਸੀਮਾ ਵਿੱਚ ਬੰਨ੍ਹ ਦੇਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਵਾਲ ਅਨੁਮਤੀ ਸਮਿਤੀ (Estimate Committee) ਨੇ ਆਪਣੀ 20ਵੀਂ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਉਠਾਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਵਿੱਤ ਮੰਤਰਾਲਿਆ ਨੇ ਅਧਿਕਤਮ ਸੀਮਾ ਨਾ ਬੰਨ੍ਹਣ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਨਿਮਨ ਤਰਕ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ-

- (1) ਸਰਕਾਰ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਆਪਣੀ ਪੰਜ ਸਾਲਾ ਯੋਜਨਾ ਅਤੇ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸੰਸਦ ਜਦੋਂ ਪੰਜ ਸਾਲਾ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਬਜਟ ਉੱਤੇ ਬਹਿਸ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਨਿਯੰਤਰਣ ਲਗਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।
- (2) ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਅਧਿਕਤਮ ਸੀਮਾ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨਾ ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ।
- (3) ਅੰਦਰੂਨੀ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਸਮਾ ਤਾਂ ਰਿਜ਼ਰਵ ਬੈਂਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਅੰਦਰੂਨੀ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਭਾਰ (Burden of Interest of Internal Public Debt)

ਅੰਦਰੂਨੀ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਵਰਤਮਾਨ ਆਕਾਰ ਨਾਲ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਉੱਤੇ ਭਾਰ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ ਇਸ ਦਾ ਪਰੀਖਣ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਸਰਵਜਨਕ ਰਾਜਸਵ ਅਤੇ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕਰਾਂਗੇ-

(1) **ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ (National Income and Public Debt)**—ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਭਾਰ ਦੇ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਾਰਕ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕੋਈ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਵਾਧੇ ਦੀ ਦਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਵਾਧੇ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਲਈ ਭਾਰ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਲਗਾਈ ਹੋਈ ਤਾਲਿਕਾ ਵਿੱਚ ਕਰਾਂਗੇ-

ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਅੰਦਰੂਨੀ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਅਨੁਮਾਨ ਕਰੋੜ ਰੁਪਇਆਂ ਵਿੱਚ

ਸਾਲ	ਕੁਲ ਅੰਦਰੂਨੀ ਲੋਕ ਕਰਜ਼	ਚਾਲੂ ਕੀਮਤਾਂ ਉੱਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ (G N P)	ਅੰਦਰੂਨੀ ਲੋਕ ਦਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ
(1)	(2)	(3)	(4)
1950-51	2,002.30	9,157.00	22.06%
1960-61	3,978.00	13,999.00	28.90%
1980-81	29,008.49	1,13,907.00	26.55%
1990-91	1,54,004.00	2,91,647.00	19.00%
1998-99	4,59,696.32	15,83,159.00	29.00%
1999-2000	7,14,254.23	17,46,501.00	40.00%
2000-2001	8,03,697.63	19,00,310.00	42.00%
2001-2002	9,13,061.13	20,81,350.00	43.00%

ਸੰਨ 1951 ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਅੰਦਰੂਨੀ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ 22 ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਵਧ ਕੇ 1990-91 ਵਿੱਚ 52.00 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੱਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ 1950-51 ਤੋਂ ਨਿਰੰਤਰ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੱਥ ਦੀ ਜੇਕਰ ਦੂਸਰੇ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਜਿਵੇਂ ਇੰਗਲੈਂਡ (78.8%), ਆਇਰਲੈਂਡ (68%), ਅਮਰੀਕਾ (41.2%)

ਅਤੇ ਅਸਟ੍ਰੇਲੀਆ (40.8%) ਆਦਿ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦਾ ਅੰਦਰੂਨੀ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਭਾਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਭਾਰਤ ਇਕ ਅਲਪ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਕਰਨਾ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਦੂਸਰੇ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦੀ ਦਰ ਅਤੇ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਪਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਵਾਧੇ ਦੀ ਦਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਵਾਧੇ ਦੀ ਦਰ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਭਾਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ

ਹਾਲਾਂਕਿ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਵਾਧੇ ਦੀ ਦਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ, ਲੇਕਿਨ ਸਮੱਸਿਆ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਵਧਣੇ ਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਫਿਰ ਵੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਘੱਟ ਵਾਧੇ ਦਰ ਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਵਾਧੇ ਦੀ ਦਰ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਣ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦੀ ਦਰ ਵਧਾਉਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਭਾਰ ਕਰਨਾ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

(2) ਅੰਦਰੂਨੀ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਉਤੇ ਵਿਆਜ ਦਰ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ (Interest on Internal Debt and National Income)—ਜਿੱਥੇ ਤੱਕ ਅੰਦਰੂਨੀ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਉਤੇ ਵਿਆਜ ਦਰ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਸਬੰਧ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਆਜ ਦਰ ਦੇ ਭੁਗਤਾਨ ਵਿਚ ਨਿਰੰਤਰ ਵਾਧਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਤਾਲਿਕਾ ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ—

ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਅੰਦਰੂਨੀ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਵਿਆਜ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ (ਕਰੋੜਾਂ ਰੁਪਿਆਂ ਵਿੱਚ)

ਸਾਲ	ਅੰਦਰੂਨੀ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਉਤੇ ਵਿਆਜ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ	ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ (GNP)	ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਵਿਆਜ ਭੁਗਤਾਨ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ
(1)	(2)	(3)	(4)
1950-51	32.40	9,157.00	0.35
1960-61	118.80	13,999.00	0.75
1977-78	1,521.34	80,493.00	1.90
1980-81	2,604.00	1,13,882.00	2.34
1990-91	21,471.00	2,91,647.00	7.36
1998-99	77,882.00	15,83,159.00	5.0
1999-2000	90,249.00	17,46,501.00	5.0
2000-2001	99,314.00	19,00,310.00	5.2
2001-2002	1,07,460.00	20,81,350.00	5.1

ਤਾਲਿਕਾ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਵਿਆਜ ਦੇ ਭੁਗਤਾਨ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਨਿਰੰਤਰ ਵਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੰਨ 1950-51 ਵਿੱਚ ਇਹ ਅਨੁਪਾਤ 0.35 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਵਧ ਕੇ 1980-81 ਵਿੱਚ 2.34 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਹ ਅੱਗੇ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਰੰਤਰ ਵਧ ਕੇ 1990-91 ਵੱਚ 7.36 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਅੰਦਰੂਨੀ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਭਾਰ ਵਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਵਿਆਜ ਦੀ ਦਰ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਰਕਾਰ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਵਿਆਜ ਦਰ ਉਤੇ ਉਧਾਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਭਾਰ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਵਾਧੇ ਦੀ ਦਰ ਘੱਟ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਵਜ੍ਹਾ ਨਾਲ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਵਿਆਜ ਭੁਗਤਾਨ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ ਜਾਂ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਸੰਨ 1951 ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਅੰਦਰੂਨੀ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ 22% ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਵਧ ਕੇ 1990-91 ਵਿੱਚ 52% ਹੋ ਗਿਆ।

ਨੋਟ 3. ਕਰ ਆਗਮ ਅਤੇ ਕਰਜ ਸੇਵਾਵਾਂ (Tax Revenue and Debt Services)—ਲੋਕ ਕਰਜ ਦਾ ਭਾਰ ਅਖੀਰਕਾਰ ਕਰ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੇ ਭੁਗਤਾਨ ਦੇ ਲਈ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਜਨਤਾ ਤੋਂ ਕਰ ਵਸੂਲ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਗਮ ਕਰਜ ਭਾਰ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਾਰਕ ਹੈ ਅੱਗੇ ਅੰਕਿਤ ਤਾਲਿਕਾ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ—

ਕਰ ਆਗਮ ਦਾ ਵਿਆਜ ਭੁਗਤਾਨ ਅਨੁਪਾਤ
(Ratio of Interest to Tax Revenue) (ਕਰੋੜ ਰੁਪਿਆਂ ਵਿੱਚ)

ਸਾਲ	ਵਿਆਜ ਭੁਗਤਾਨ	ਕਰ ਰਾਜਸਵ	ਕਰ ਰਾਜਸਵ ਅਤੇ ਵਿਆਜ ਭੁਗਤਾਨ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ
(1)	(2)	(3)	(4)
1950-51	32.40	314.60	9.50
1960-61	118.00	703.60	16.90
1977-78	1,512.34	7,060.28	21.50
1980-81	2,604.00	9,358.00	27.05
1990-91	21,471.00	42,978.00	49.90
1997-98	65,637.00	95,672.00	60.10
1999-2000	90,249.00	1,71,752.00	53.00
2000-2001	99,314.00	1,88,603.00	52.00
2001-2002	1,07,460.00	1,87,060.00	56.00
2002-2003(RE)	1,15,994.00	2,21,918.00	52.00
2003-04 (BE)	1,23,223.00	2,51,527.00	48.00

ਤਾਲਿਕਾ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਕਰ ਦਾ ਵਿਆਜ ਭੁਗਤਾਨ ਅਨੁਪਾਤ ਸੰਨ 1950-51 ਤੋਂ ਨਿਰੰਤਰ ਵਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। 1950-51 ਵਿੱਚ ਇਹ ਅਨੁਪਾਤ ਕੇਵਲ 9.50 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਵਧ ਕੇ 1980-81 ਵਿੱਚ 27.05 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਅੱਗੇ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹ ਅਨੁਪਾਤ ਵਧਦਾ ਚਲਾ ਗਿਆ ਅਤੇ 1990-91 ਵਿੱਚ ਇਹ ਅਨੁਪਾਤ ਵਧ ਕੇ 49.90 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ 1997-98 ਵਿੱਚ 60.0% ਅਤੇ 1999-2000 ਵਿੱਚ 61.0% ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਰਵਜਨਕ ਅੰਦਰੂਨੀ ਕਰਜ ਦਾ ਭਾਰ ਵਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਹੁਣ ਸਾਲ 2000-2001 ਤੋਂ ਅੰਦਰੂਨੀ ਕਰਜ ਦਾ ਭਾਰ ਕੁਝ ਘੱਟ ਹੁੰਦਾ ਦਿਖਾਈ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਜਮਾਨਤਾਂ ਉਤੇ ਵਿਆਜ ਦਰ ਘੱਟ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਰਾਜਸਵ ਆਮਦਨ ਦਾ ਘੱਟ ਹਿੱਸਾ ਵਿਆਜ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿੰਨੀ ਵਿਆਜ ਦੀ ਦਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਵੇਗੀ ਉਨਾ ਹੀ ਕਰਜ ਦਾ ਭਾਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਵਿਆਜ ਦੀ ਦਰ ਘੱਟ ਹੋਣ ਉਤੇ ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਸਥਿਤੀ ਹੋਵੇਗੀ।

ਲੇਕਿਨ ਜੇਕਰ ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਉਪਲਬਧ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਤਮ ਉਪਯੋਗ ਕਰਕੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਕਰਜ ਦਾ ਭਾਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰਤ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਪਾਸੇ ਕਰਜ ਦੇ ਭਾਰ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਵਿਕਾਸ ਕਾਰਜ ਅਜਿਹੇ ਹੋਣ ਜਿਹੜੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਜਲਦੀ ਵਧਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਹੋਣ।

(4) ਵਿਆਜ ਭੁਗਤਾਨ ਦਾ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਅਨੁਪਾਤ (Ratio of Interest Payments to Public Expenditure)—ਵਿਆਜ ਭੁਗਤਾਨ ਦਾ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਅਨੁਪਾਤ ਵੀ ਕਰਜ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਭਾਰ ਦਾ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਾਰਕ ਹੈ। ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਤਾਲਿਕਾ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ—

ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਤਾਲਿਕਾ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਸਵ ਖਾਤੇ ਵਿੱਚ ਵਿਆਜ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਨਿਰੰਤਰ ਵਾਧਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੰਨ 1950-51 ਵਿੱਚ ਇਹ ਅਨੁਪਾਤ 9 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ ਉਹ ਸੰਨ 1980-81 ਵਿੱਚ ਵਧ ਕੇ 18.00 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮਾਂ ਅਵਧਿ ਦੇ ਬਾਅਦ ਵੀ ਇਹ ਅਨੁਪਾਤ ਵਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਨੁਪਾਤ 1990-91 ਵਿੱਚ ਵਧ ਕੇ 29.20 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਸੰਨ 1998-99 ਵਿੱਚ ਇਹ ਵਧ ਕੇ 31.11% ਅਤੇ 1999-2000 ਵਿੱਚ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ 41.00% ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਵਧਿਆ ਹੋਇਆ ਅਨੁਪਾਤ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਭਾਰ ਲਗਾਤਾਰ ਵਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਨੋਟ

ਇਹ ਤਾਲਿਕਾ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਵਿਆਜ ਭੁਗਤਾਨ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇਹ ਖਰਚ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ਾਂ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਵਿੱਚ ਨਾ ਖਰਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਵਿਕਾਸ ਕਾਰਜਾਂ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ।

ਵਿਆਜ ਭੁਗਤਾਨ ਦਾ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਅਨੁਪਾਤ
(Ratio of Interest Payment and Revenue Public Expenditure)

(ਕਰੋੜ ਰੁਪਿਆਂ ਵਿੱਚ)

ਸਾਲ	ਵਿਆਜ ਭੁਗਤਾਨ	ਰਾਜਸਵ ਖਾਤੇ ਵਿੱਚ ਕੁਲ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ	ਰਾਜਸਵ ਖਾਤੇ ਦਾ ਵਿਆਜ ਭੁਗਤਾਨ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ
(1)	(2)	(3)	(4)
1950-51	32.40	346.00	9.00%
1960-61	118.80	926.00	9.84%
1965-66	183.20	1,974.00	9.20%
1977-78	1,521.34	9,362.29	16.20%
1980-81	2,604.00	14,410.00	18.00%
1990-91	21,471.00	73,516.00	29.20%
1996-97	59,478.00	1,58,933.00	36.80%
1999-2000	90,249.00	2,49,078.00	41.00%
2000-2001	99,314.00	2,77,839.00	39.50%
2001-2002	1,07,460.00	3,01,611.00	36.00%
2002-2003	1,15,994.00	3,41,648.00	35.00%
2003-2004	1,23,223.00	3,66,227.00	34.50%

ਸਾਲ 2000-2001 ਤੋਂ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਭਾਰ ਘੱਟ ਹੁੰਦਾ ਦਿਖਾਈ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਆਜ ਭੁਗਤਾਨ ਅਤੇ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖਰਚ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ ਘੱਟ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਆਜ ਦਰ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਭੁਗਤਾਨ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਅਤੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵੀ ਘੱਟ ਹੋ ਗਏ ਹਨ।

(5) ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਅਤੇ ਪਰਿਸੰਪੱਤੀ ਨਿਰਮਾਣ (Public Debt and Assesst Creation)- ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਉੱਤੇ ਸਰਵਜਨਿਕ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਭਾਰ ਇਸ ਉੱਤੇ ਵੀ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦਾ ਉਪਯੋਗ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਜੇਕਰ ਵਧਦੇ ਹੋਏ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਹਾਨੀ ਪੂਰਤੀ ਪਰਿਸੰਪੱਤੀ ਨਿਰਮਾਣ ਨਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਭਾਰ ਘੱਟ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਅੰਦਰੂਨੀ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਪੂੰਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਸਰਵਜਨਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪੂੰਜੀ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਤਾਲਿਕਾ ਵਿੱਚ ਇਹ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੰਨ 1990-91 ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਕੁੱਲ ਦਾਇਤਵ 3,14,257.81 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 2,36,740.30 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਪੂੰਜੀਗਤ ਸੰਪੱਤੀ ਨੂੰ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰ ਉੱਤੇ 77,5170.56 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦਾਇਤਵ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਉੱਤੇ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਬੁਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾਇਤਵ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਐਂਕਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ

ਟਾਸਕ ਵਿਆਜ ਭੁਗਤਾਨ ਦਾ ਸਰਵਜਨਕ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਅਨੁਪਾਤ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰੋ।

ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀਗਤ ਖਰਚ

(ਕਰੋੜ ਰੁਪਿਆਂ ਵਿੱਚ)

ਸਾਲ	ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ ਦਾਇਤਵ	ਰਾਜਾਂ ਅਤੇ ਯੂ ਟੀ ਨੂੰ ਕਰਜ਼ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀਗਤ ਖਰਚ	(ਪੂੰਜੀਗਤ ਖਰਚ ਉੱਤੇ ਅਤਿਰਿਕਤ ਦਾਇਤਵ ਅਤੇ ਕਰਜ਼ (ਰਾਜਾਂ ਅਤੇ ਯੂ. ਟੀ. ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਪੇਸ਼ਗੀ))	ਕੁੱਲ ਜੋੜ
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
1950-51	2,565.40	1,709.69	856.71	2,566.40
1980-81	58,998.36	58,998.81	-	58,998.81
1990-91	3,14,257.81	2,36,740.30	77,517.56	3,14,257.86
1995-96	6,05,932.32	3,96,978.88	2,08,953.47	6,05,932.35
1996-97	6,68,518.99	4,33,129.57	2,42,246.31	6,75,375.88
1999-2000	10,20,729.00	6,07,705.47	4,13,023.91	10,20,729.38
2000-2001	11,68,241.02	6,76, 581.12	4,91,659.90	11,68,241.02
2001-2002	13,66,108.43	7,60,592.44	6,05,515.99	13,66,108.43
2002-2003	15,61,575.51	8,54,760.18	7,06,815.33	15,61,575.51
2003-2004	17,79,763.00	9,56,444.48	8,23,319.39	17,79,763.87

ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ ਭਾਰ (Burden of External Debt)

ਅੰਦਰੂਨੀ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ ਵੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਉਸ ਦੇ ਭੁਗਤਾਨ ਦਾ ਭਾਰ ਵੀ ਵਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਇਕ ਜਟਿਲ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੇ ਅਦਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਨਾ ਕੇਵਲ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਦੂਸਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਥਾਨਾਂਤਰਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਫਿਰ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੀ ਖਰੀਦ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਗਿਰਾਵਟ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਉਪਯੋਗ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਉਪਭੋਗ ਜਾਂ ਉਚਿਤਤਾ ਵਧਾਉਣ ਵਿੱਚ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬਜਟ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਭੁਗਤਾਨ ਸੰਤੁਲਨ ਉੱਤੇ ਵੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਰੁਪਏ ਦਾ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀਸਥਾਪਨ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਭੁਗਤਾਨ ਸੰਤੁਲਨ ਉੱਤੇ ਬੁਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਨਿਰਯਾਤ ਅਸੰਜਮ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਭੁਗਤਾਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸ਼ੋਸ਼ਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਉਚਿਤਤਾ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਕਾਰਜਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਕਟੌਤੀ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ ਭੁਗਤਾਨ ਪ੍ਰਥਮ ਪੰਜ ਸਾਲਾ ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ 13.5 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਤੀਜੀ ਪੰਜ ਸਾਲਾ ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਵਧ ਕੇ 237.00 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਕੁੱਲ ਕਰਜ਼ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਸ਼ੁਲਕ (ਅਰਥਾਤ ਪੂੰਜੀ ਅਤੇ ਵਿਆਜ) 23.6 ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ 542.6 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਹੋ ਗਿਆ। ਸੰਨ 1989-90 ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ ਵਿਆਜ ਭੁਗਤਾਨ ਵਧ ਕੇ 3,566,00 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕੁੱਲ ਕਰਜ਼ ਸੇਵਾਵਾਂ ਸ਼ੁਲਕ 8,864.00 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਹੋ ਗਿਆ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਬਾਹਰੀ ਕਾਰਜ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲਗਾਈ ਤਾਲਿਕਾ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਈ ਗਈਆਂ ਹਨ।

ਬਾਹਰੀ ਕਰਜ਼ ਸੇਵਾਵਾਂ

ਨੋਟ

ਅਵਧਿ	ਸੰਸ਼ੋਧਨ	ਵਿਆਜ ਭੁਗਤਾਨ	ਕੁੱਲ ਕਰਜ਼ ਸੇਵਾਵਾਂ
1. ਪਹਿਲੀ ਯੋਜਨਾ	10.5	13.5	23.5
2. ਦੂਜੀ ਯੋਜਨਾ	55.2	64.2	119.4
3. ਤੀਜੀ ਯੋਜਨਾ	305.6	237.0	542.7
4. 1977-78	524.7	271.3	796.0
5. 1980-81	517.8	286.1	803.9
6. 1987-88	3,658.00	2,254.00	5,912.00
7. 1988-89	4,298.00	2,709.00	7,007.00
8. 1989-90	4,898.00	3,566.00	8,864.00

* ਆਰਥਿਕ ਸਰਵੇ

ਤਾਲਿਕਾ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਬਾਹਰੀ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਵਿਆਜ ਭੁਗਤਾਨ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਵਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਸਾਡੇ ਭੁਗਤਾਨ ਸੰਤੁਲਨ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਕਠਿਨ ਸ਼ਰਤਾਂ ਉੱਤੇ ਹੋਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਰਜ਼ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦੀ। ਬਾਹਰੀ ਕਰਜ਼ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਬਦਲੇ ਸ਼ੁਲਕ ਚੁਕਾਉਣ ਦੇ ਲਈ ਨਿਰਯਾਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਅਤੇ ਦਰਾਮਦ ਪ੍ਰਤੀਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਭਾਰਤ ਦਰਾਮਦਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਸਥਾਪਨ ਦੇ ਲਈ ਕਠਿਨ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ।

ਸਵੈ-ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਬਹੁ-ਵਿਕਲਪੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Multiple Choice Questions)

6. ਮਾਰਚ 1947 ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਕੁੱਲ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਕਿੰਨਾ ਸੀ?

(ਅ) 2,381.39 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ	(ਬ) 3,381.39 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ
(ਸ) 4,381.39 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ	(ਦ) 5,381.39 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ।
7. ਭਾਰਤ ਦੇ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਨੂੰ ਕਿੰਨੇ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ?

(ਅ) ਇੱਕ	(ਬ) ਦੋ
(ਸ) ਤਿੰਨ	(ਦ) ਚਾਰ।
8. ਸਥਾਈ ਕਰਜ਼ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਕਿਸ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(ਅ) ਅਸਥਾਈ	(ਬ) ਸਰਵਜਨਿਕ
(ਸ) ਕੋਸ਼ਿਤ	(ਦ) ਸਥਾਈ
9. ਭਾਰਤੀਆਂ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਉੱਤੇ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਭਾਰ ਵਿਚ ਕੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ?

(ਅ) ਘਟਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ	(ਬ) ਸਮਾਨ ਹੈ
(ਸ) ਅਸਮਾਨ ਹੈ	(ਦ) ਵਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ!
10. ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਭਾਰ ਕੀ ਵਧਾਉਣ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਹੈ?

(ਅ) ਕਰ	(ਬ) ਆਮਦਨ
(ਸ) ਖਰਚ	(ਦ) ਲਾਭ!

24.3 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)

- ਦੂਜੇ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਦੀ ਅਵਧੀ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਟ੍ਰੈਟੀਜੀ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਚੁਕਾਉਣ ਦਾ ਅਵਸਰ ਮਿਲਿਆ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਸ ਕਾਰਜ ਦੇ ਲਈ ਵਿਕਾਸ ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਬਲਿਦਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਉਹ ਘੱਟ ਵੱਡਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਯੁੱਧ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਨੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਸੈਨਿਕ ਅਤੇ ਅਸੈਨਿਕ ਸਮੱਗਰੀ ਦਾ ਨਿਰਯਾਤ ਕੀਤਾ,

ਨੋਟ

ਜਿਸ ਦੇ ਭੁਗਤਾਨ ਸਾਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਰਿਜ਼ਰਵ ਬੈਂਕ ਦੀ ਤਿਜੋਰੀਆਂ ਵਿਚ ਰੱਖਣ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਸਟ੍ਰੀਲਿੰਗ ਪਰਿਸੰਪੱਤੀਆਂ (Sterling assets) ਹੀ ਮਿਲੀਆਂ।

- ਮਾਰਚ, 1947 ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਕੁੱਲ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ 2, 381.39 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਸੀ। ਸੰਨ 1946 ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਵਿਭਾਜਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅਵਿਭਾਜਿਤ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਪਰਿਸੰਪੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਦੇਅਤਾਵਾਂ (assets and liabilities) ਨੂੰ ਵੰਡਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਉਠ ਖੜੀ ਹੋਈ।
- ਕੋਸ਼ਾਗਾਰ ਜਮ੍ਹਾਂ ਰਸੀਦਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਅਲਪਕਾਲੀਨ ਵਿੱਤੀ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਵਿਵਸਾਇਕ ਬੈਂਕਾਂ ਦੀ ਅਤਿਰਿਕਤ ਤਰਲਤਾ ਨੂੰ ਸਮੇਟਣਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 6, 9 ਅਤੇ 12 ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਦੇ ਲਈ ਕੇਵਲ ਵਿਵਸਾਇਕ ਬੈਂਕਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਵਿਆਜ ਦੀ ਦਰ ਨੀਵੀਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- ਭਾਰਤ ਦਾ ਅੰਦਰੂਨੀ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਜਿਹੜਾ 1950-51 ਵਿਚ 2,022.36 ਕਰੋੜ ਸੀ ਉਹ 1990-91 ਵਿਚ ਵਧ ਕੇ 1, 54, 003. 77 ਕਰੋੜ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤ ਦਾ ਅੰਦਰੂਨੀ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ 1950-51 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 1990-91 ਵਿਚ ਲਗਭਗ 76 ਗੁਣਾ ਵਧ ਗਿਆ।
- ਸੰਨ 1980-81 ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਉਤੇ ਕੁੱਲ ਬਜ਼ਾਰ ਦੇ ਉਧਾਰ ਦਾ ਦਾਇਤਵ 2,949,00 ਕੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਤੋਂ 270.00 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਵਾਪਸ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 1980-81 ਵਿਚ ਅੰਦਰੂਨੀ ਕਰਜ਼ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਾਧਾ 2, 679, 00 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਸੀ।
- ਇਕ ਆਦਰਸ਼ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਪੂੰਜੀਗਤ ਸਾਧਨਾਂ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਕੱਚਾ ਮਾਲ ਖਰੀਦਣ ਦੇ ਲਈ ਉਪਯੋਗ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।
- ਸੰਨ 1950-51 ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਉਤੇ ਕੁੱਲ ਬਾਹਰੀ ਕਰਜ਼ ਭਾਰ ਕੇਵਲ 32. 03 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਵਧ ਕੇ ਸੰਨ 1990-91 ਵਿਚ 31, 524.97 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 1950-51 ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 1990-91 ਵਿਚ ਬਾਹਰੀ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਵਿੱਚ 100 ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਲਗਭਗ ਵਾਧਾ ਹੋ ਗਿਆ।
- ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਸੰਨ 1980-81 ਵਿਚ ਕੁੱਲ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਉਧਾਰ 1, 728.00 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 447.00 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਕਰਜ਼ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਸਾਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ 1, 281.00 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਸੀ।
- ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਬਾਹਰੀ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਕਈ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਰਜ਼ ਸ਼ਰਤ ਸਮੇਤ ਕਰਜ਼ ਰੁਪਏ ਵਿਚ ਅਦਾਇਗੀ ਵਾਲੇ ਕਰਜ਼ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਦਾਇਗੀ ਵਾਲੇ ਕਰਜ਼ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਸੰਜਮ ਵਸਤੂਆਂ ਰੁਪਏ ਦੇ ਭੁਗਤਾਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈਆਂ।
- ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿੱਤੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਕੋਸ਼ ਅੰਤਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਪੁਨਰ ਨਿਰਮਾਣ ਬੈਂਕ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿਕਾਸ ਕੋਸ਼, ਏਸ਼ਿਅਨ ਵਿਕਾਸ ਬੈਂਕ ਆਦਿ ਤੋਂ ਵੀ ਬਾਹਰੀ ਕਰਜ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।
- ਜਿੱਥੇ ਤੱਕ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਕਰਜ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਅੰਤਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਅਮਰੀਕਾ ਤੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਅਧਿਕ ਕਰਜ਼ਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅੰਤਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਜਿਹੜਾ ਕਰਜ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚ ਦੂਜੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਰਾਜਨੈਤਿਕ ਤੌਰ ਦਾ ਕੁਝ ਘੱਟ ਦਖਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਅੰਤਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੁਨਰ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿਕਾਸ ਬੈਂਕ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਵਿਆਜ ਦਰ ਬਹੁਤ ਉੱਚੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿਕਾਸ ਸੰਘ ਨੂੰ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਘੱਟ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਲਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਘੱਟ ਵਿਆਜ ਉਤੇ ਕਰਜ਼ ਥੋੜੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਦੇ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ।
- ਭਾਰਤੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਉਤੇ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਭਾਰ ਵਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਸ ਸੰਬਧ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਸੰਸਦ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾਵਾਂ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਉਤੇ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀਮਾ ਆ ਚੁੱਕੀ ਹੈ, ਹੁਣ ਅੱਗੇ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਭਾਰ ਨਾ ਵਧਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਇਸ ਤੱਥ ਉਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਲਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਭਾਰ ਦਿਨ ਪ੍ਰਤੀਦਿਨ ਵਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।
- ਸੰਨ 1951 ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਅੰਦਰੂਨੀ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ 22 ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਵਧ ਕੇ 1990-91 ਵਿੱਚ 52.00 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤੱਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ 1950-51 ਤੋਂ ਨਿਰੰਤਰ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੱਥ ਦੀ ਜਕਰ ਦੂਸਰੇ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਜਿਵੇਂ ਇੰਗਲੈਂਡ (78.8%),

ਆਇਰਲੈਂਡ (68%) ਅਮੇਰੀਕਾ (41.2%) ਅਤੇ ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ (40.8%) ਆਦਿ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਭਾਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

- ਅੰਦਰੂਨੀ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ ਵੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪਰਿਣਾਮ ਸਰੂਪ ਉਸ ਦੇ ਭੁਗਤਾਨ ਦਾ ਭਾਰ ਵੀ ਵਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨਾ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਵਿਚ ਇਕ ਜਟਿਲ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੇ ਅਦਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਨਾ ਕੇਵਲ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਦੂਸਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਸਥਾਨਾਂਤਰਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਫਿਰ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੀ ਖਰੀਦ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿਚ ਵੀ ਗਿਰਾਵਟ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਉਪਯੋਗ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਉਪਭੋਗ ਜਾਂ ਉਚਿਤਤਾ ਵਧਾਉਣ ਵਿਚ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

24.4 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)

- ਵਿਧਾਨ ਮੰਡਲ (Legislature)—ਰਾਜ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਸਦਨਾਂ, ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਅਤੇ ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਦਾ ਸਮੂਹਿਕ ਨਾਂ।
- ਸਮੁੱਲ (At Par)—ਸਮਾਨ ਭਾਵ!

24.5 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)

1. ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਪਰਿਚੇ ਦਿਉ।
2. ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਨੂੰ ਕਿੰਨੇ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਹਰੇਕ ਦੀ ਸੰਖੇਪ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਦਿਓ।
3. ਬਾਹਰੀ ਲੋਕ ਕਰਜ਼ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰੋ।
4. ਕਰ ਆਗਮ ਅਤੇ ਕਰਜ਼ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰੋ।
5. ਛੋਟੀਆਂ ਬਚਤ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਕੀ ਹਨ?

ਉੱਤਰ-ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Answers: Self Assessment)

1. ਯੁੱਧ	2. 1939	3. 736	4. ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ
5. ਸਟ੍ਰਲਿੰਗ	6. (ਅ)	7. (ਸ)	8. (ਸ)
9. (ਦ)	10. (ਅ)		

24.6 ਸੰਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਬੁਕਸ

1. ਲੋਕ ਵਿੱਤ-ਨਿਉ ਰਾਇਅਲ ਕੰਪਨੀ।
2. ਲੋਕ ਵਿੱਤ-ਐਚ. ਐਲ. ਭਾਟੀਆ, ਵਿਕਾਸ ਪਬਲਿਸ਼ਿੰਗ ਹਾਊਸ ਪ੍ਰਾ. ਲਿ.।
3. ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ-ਮੰਜੂਸ਼ਾ ਸ਼ਰਮਾ, ਓ. ਪੀ. ਬੋਹਰਾ, ਰਵੀ ਬੁਕਸ।
4. ਮਨੀ ਬੈਂਕਿੰਗ ਐਂਡ ਪਬਲਿਕ ਫਾਈਨੈਂਸ-ਸੁੰਦਰਮ ਵੀ, ਅਲਫਾ ਪਬਲਿ, 2009।
5. ਮਨੀ ਬੈਂਕਿੰਗ : ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਟ੍ਰੇਡ ਐਂਡ ਪਬਲਿਕ ਫਾਈਨੈਂਸ-ਨੀ. ਥਾਈ, ਸੋਮਸ਼ੇਖਰ, ਅਨਮੋਲ, 2004।
6. ਪਬਲਿਕ ਫਾਈਨੈਂਸ-ਸੁਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਐਂਡ ਅਨਿਲ ਕੇ ਗੁਪਤਾ, ਡੋਮੀਨੈਂਟ, 2012।
7. ਪਬਲਿਕ ਫਾਈਨੈਂਸ-ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ ਪ੍ਰਸਾਦ, ਏ ਬੀ ਡੀ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ, 2011।

ਨੋਟ

ਇਕਾਈ-25: ਭਾਰਤੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ (Indian Tax System)

ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ (Contents)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

25.1 ਭਾਰਤੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਲੱਛਣ (Salient Features of Indian Tax System)

25.2 ਭਾਰਤੀ ਕਰ ਸੰਰਚਨਾ (Indian Tax Structure)

25.3 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)

25.4 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)

25.5 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)

25.6 ਸਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਇਸ ਇਕਾਈ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ-

- ਭਾਰਤੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਲੱਛਣਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਣ ਵਿੱਚ।
- ਭਾਰਤੀ ਕਰ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ।
- ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਸਰੋਤ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਲਈ।
- ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਕਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ।
- ਸਥਾਨਕ ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਮੁੱਖ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ।

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

ਭਾਰਤੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਆਮਦਨ ਦੀ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸੀ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਭਾਰਤੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰਾਰੋਪਣ ਸੰਰਚਨਾ ਉਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਕਰ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਉਤੇ ਕਰਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਭਾਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸੰਘੀ ਵਿੱਤ ਵਿਵਸਥਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਉਲੇਖ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਦੂਜੇ ਸਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਜਿਹੜੇ ਕਰ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਉਸ ਨੂੰ ਆਮਦਨ ਕਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਿੱਥੇ ਤੱਕ ਆਮਦਨ ਕਰ ਵਿਤਰਣ ਉਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ੀਲ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਬਣਾ ਕੇ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਾਲ ਹੀ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਬਣਾਏ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵ ਹੈ।

2.5.1 ਭਾਰਤੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਲੱਛਣ (Salient Features of Indian Tax System)

ਨੋਟ

ਭਾਰਤੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਚ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੇ ਬਾਅਦ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆਉਣ ਦੇ ਲਈ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਉਤੇ ਕਰ ਜਾਂਚ ਆਯੋਗ ਅਤੇ ਕਰ ਜਾਂਚ ਸਮਿਤੀਆਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸਾਲ 1953 ਵਿੱਚ ਡਾ. ਜਾਨ ਮਖਾਈ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਵਿੱਚ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆਉਣ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਦੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਜਾਂਚ ਆਯੋਗ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਅਦ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਚ ਆਮੂਲ-ਚੂਲ ਪਰਿਵਰਤਨ ਲਿਆਉਣ ਦੇ ਲਈ ਕੈਮਿਕਸ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਪ੍ਰੋ. ਕੋਲਡਰ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਵਿੱਚ ਇਕ ਮੈਂਬਰੀ ਸਮਿਤੀ ਬਣਾਈ ਗਈ। ਪ੍ਰੋ. ਕਾਲਡੋਰ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਨਵੀਂ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਇਸ ਦੇ ਬਾਅਦ ਜੂਨ 1958 ਵਿਚ ਮਹਾਂਵੀਰ ਤਿਆਗੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਜਾਂਚ ਸਮਿਤੀ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਧਾਨ ਨੂੰ ਆਸਾਨ ਅਤੇ ਯੁਕਤੀ ਸੰਗਤ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਲਈ ਮਾਰਚ 1968 ਵਿਚ ਭੁਤਲਿੰਗਮ ਸਮਿਤੀ ਗਠਨ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਕਰ ਚੋਰੀ ਅਤੇ ਕਰ ਬਹਾਨੇਬਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੇ ਲਈ 1970 ਵਿਚ ਵਾਂਚੁ ਸਮਿਤੀ ਗਠਨ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆਉਣ ਦੇ ਲਈ ਜੁਲਾਈ 1976 ਵਿੱਚ ਸੀ. ਐਲ. ਕੇ. ਝਾ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਵਿੱਚ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਜਾਂਚ ਸਮਿਤੀ ਗਠਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਇਸ ਦੇ ਬਾਅਦ 1977 ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਸਰਲੀਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਸੀ. ਸੀ. ਚੌਕਸੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਚੌਕਸੀ ਜਾਂਚ ਸਮਿਤੀ ਗਠਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਸੁਝਾਅ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਰਾਜਾ ਚਲੈਆ ਸਮਿਤੀ, ਰੇਖੀ ਸਮਿਤੀ ਆਦਿ ਦਾ ਗਠਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉੱਪਰ ਦਿੱਤੀ ਅਨੇਕ ਸਮਿਤੀਆਂ ਦੇ ਸੁਝਾਅਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉਤੇ ਸਮਾਂ ਸਮਾਂ ਉਤੇ ਭਾਰਤੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਸੰਸ਼ੋਧਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਸ਼ੋਧਨਾਂ ਦੇ ਬਾਅਦ ਭਾਰਤੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਲੱਛਣ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ-

- (1) **ਕਰਾਰੋਪਣ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ**-ਭਾਰਤੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਕਰਾਰੋਪਣ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ, ਨਿਸ਼ਚਿੱਤਤਾ, ਲਚਕ, ਅਰਥ-ਵਿਵਸਥਾ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਆਦਿ ਸਭ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੈ।
- (2) **ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਮੁੱਖ ਸਰੋਤ**-ਭਾਰਤੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਭਾਰਤੀ ਸੰਘੀ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੋਵੇਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਆਮਦਨ ਦੇ ਸਰੋਤ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਹੈ।
- (3) **ਉੱਚਤਮ ਆਮਦਨ ਕਰ ਸੀਮਾ ਵਿਚ ਕਮੀ-ਸ਼ੁਰੂ** ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੀ ਉੱਚਤਮ ਦਰ ਇਕ ਸੀਮਾ ਦੇ ਬਾਅਦ 97.75 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵਾਂਚੂ ਸਮਿਤੀ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉਤੇ ਘਟਾਇਆ ਗਿਆ। ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੀ ਉੱਚਤਮ ਸੀਮਾ ਨੂੰ ਘਟਾ ਕੇ 30 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੱਕ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੀ ਇਸ ਉੱਚਤਮ ਸੀਮਾ ਵਿੱਚ ਕਟੌਤੀ ਨਾਲ ਭਾਰਤੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਕਰ ਦੀ ਚੋਰੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਸਫਲ ਰਹੀ ਹੈ।
- (4) **ਆਮਦਨ ਦੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਉਦੇਸ਼**- ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਬਾਅਦ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਆਮਦਨ ਦੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਭਾਰਤੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰਾਰੋਪਣ ਸੰਰਚਨਾ ਉਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਤੋਂ ਨਿਰਧਨਤਮ ਵਰਗ ਨੂੰ ਛੋਟ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਅਮੀਰ ਵਰਗ ਉਤੇ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਦਰ ਨਾਲ ਕਰਾਰੋਪਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਦੁਆਰਾ ਉਪਭੋਗ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਵਸਤ ਨੂੰ ਕਰ ਮੁਕਤ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਅਤੇ ਵਿਲਾਸਤਾਪੂਰਨ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਉਪਭੋਗ ਉਤੇ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਦਰ ਨਾਲ ਕਰਾਰੋਪਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਆਮਦਨ ਦੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਨੋਟਸ ਮਾਰਚ 1968 ਵਿਚ ਭੁਤਲਿੰਗਮ ਸਮਿਤੀ ਗਠਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਆਮਦਨ ਦੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਘੱਟ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਇਸ ਦੇ ਕਈ ਕਾਰਨ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ -

- ਭਾਰਤੀ ਕਰ ਢਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ, 1990 ਦੇ ਦਸ਼ਕ ਸੁਧਾਰਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਬੋਝਾ ਸੁਧਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਨੋਟ

- ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੇ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਕਾਫੀ ਘੱਟ-100 ਕਰੋੜ ਦੀ ਜਨ ਸੰਖਿਆ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦਾਤਾਵਾਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ 1 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।
- ਵੱਡੇ ਪੈਮਾਨੇ ਉੱਤੇ ਕਰ ਦੀ ਚੋਗੀ।
- ਕੁੱਲ ਘਰੇਲੂ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਕਰ ਆਮਦਨ ਦਾ ਹਿੱਸਾ 20 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕਰ ਕੁੱਲ ਆਮਦਨ ਦੇ ਵਿਰਤਣ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਰਥ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਹੈ।
- (5) ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਣਾ-ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦੀ ਕਰ ਬਹਾਨੇਬਾਜ਼ੀ ਸੰਭਵ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਭਾਰਤੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਆਪਕ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਲਈ ਭਾਰਤੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨਾਲ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ। ਵਿਆਪਕਤਾ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਭਾਰਤੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਸਹੀ ਹੈ।
- (6) ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ-ਭਾਰਤੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਕੇਵਲ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਫਿਰ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਵੀ ਸੁਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਰਾਹੋਪਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਬਚਤ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾ ਪਵੇ ਅਤੇ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਕਲਿਆਣ ਮਿਲ ਸਕੇ।
- (7) ਬਹੁ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ-ਭਾਰਤੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਭਾਰਤੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਹੁ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੈ।

ਕੀ ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਹਨ?

ਆਮ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਅਪੇਖਿਅਤ ਨਿਮਨ ਗੁਣ ਵਿਦਮਾਨ ਹਨ-

- (1) ਸਮਾਨਤਾ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ-ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਲਗਾਏ ਗਏ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਜਿਵੇਂ ਆਮਦਨ ਕਰ, ਸੰਪੱਤੀ ਕਰ, ਮਿ੍ਤ ਕਰ ਆਦਿ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਮਾਨਤਾ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹਨ।
- (2) ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ-ਭਾਰਤੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਇਥੇ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਕਰ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਉਥੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਮਨੋਰੰਜਨ ਕਰ, ਮੋਟਰ ਵਾਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਕਰ, ਲਗਾਨ ਆਦਿ ਕਰ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
- (3) ਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ-ਭਾਰਤੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਦਾ ਗੁਣ ਵੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਬਜਟ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਕਰਾਂ ਦੀ ਦਰ, ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸੰਭਾਵਿਤ ਆਮਦਨ ਆਦਿ ਦਾ ਉਲੇਖ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਸਮਾਂ-ਸਮਾਂ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਪ੍ਰਸਾਰ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਨੂੰ ਭੁਗਤਾਨ ਦੀ ਵਿਧੀ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਵੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
- (4) ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਲਚਕਪੂਰਨ ਹੈ-ਭਾਰਤੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਲਚਕਪੂਰਨ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਹਰ ਸਾਲ ਕਰਾਂ ਦੀ ਦਰ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।
- (5) ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਦਾ ਗੁਣ ਹੈ-ਭਾਰਤੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਅਰਥ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਦਾ ਗੁਣ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਕਰਾਂ ਨਾਲ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਨਿਰੰਤਰ ਵਾਧਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ, ਸੰਘ ਸਾਸ਼ਿਤ ਖੇਤਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਰਾਂ (ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ) ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਆਮਦਨ ਨਿਰੰਤਰ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ।
- (6) ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਵਿਦਮਾਨ ਹਨ-ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਉੱਤੇ ਕਰਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਭਾਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਅਮੀਰ ਵਰਗ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਦੂਜੇ ਵਰਗ ਵੀ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਲਈ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰੀ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕਰ ਰਾਜਸਵ ਵਿੱਚ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ।
- (7) ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ-ਕਰ ਲਗਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਸਰਕਾਰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਰਾਂ ਦੀ ਉਚਿਤਤਾ, ਬਚਤ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾ ਪਵੇ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਲਿਆਣ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇ।

ਭਾਰਤੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਦੋਸ਼ ਵੀ ਹਨ।

ਨੋਟ

ਉੱਪਰ ਦਿੱਤੇ ਗਣਾਂ ਦੇ ਹੋਣ ਉਤੇ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਦੋਸ਼ ਵੀ ਵਿਦਮਾਨ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਇਥੇ ਦੀ ਚੰਗੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਚ ਕੁਝ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਲਗਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ-

- (1) **ਕਿਫਾਅਤੀ ਨਹੀਂ-ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕਰਾਂ ਦੀ ਵਸੂਲੀ ਦਾ ਖਰਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ** ਜਿਹੜਾ ਆਮਦਨ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਨਿਰੰਤਰ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਰਾਂ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਮਦਨ ਵਸੂਲ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਉਨਾ ਵਸੂਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
- (2) **ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਅਕੁਸ਼ਲਤਾ-ਕਰਾਂ ਦੀ ਵਸੂਲੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਜਿਹੜਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਤੰਤਰ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ ਉਸ ਵਿੱਚ ਅਪੇਖਿਅਤ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ** ਜਿਸ ਨਾਲ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਪੂਰਵਕ ਕਰਾਂ ਦੀ ਵਸੂਲੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਪਾਉਂਦੀ ਅਤੇ ਭਾਰੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਬਚਾਅ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
- (3) **ਕਰਾਂ ਦੀ ਚੋਰੀ-ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕਰਾਂ ਦੀ ਚੋਰੀ (Tax Evasion) ਇਕ ਆਮ ਗੱਲ ਹੈ।** ਸੰਪੰਨ ਅਤੇ ਧਨੀ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿੱਚੋਂ ਆਮਦਨ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਆਮਦਨ ਦੇ ਝੂਠੇ ਤੱਥ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਕੇ ਕਰ ਦੀ ਚੋਰੀ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
- (4) **ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦਾ ਭਾਰੀ ਬੋਝ-ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਵਸੂਲੀ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ** ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੀ ਵੱਡੇ ਪੈਮਾਨੇ ਉਤੇ ਚੋਰੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਅੰਕੜੇ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਧਿਆ ਹੈ। ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤਾਤ ਨੇ ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਉਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੋਝ ਪਾਇਆ ਹੈ ਜਦੋਂਕਿ ਸੰਪੰਨ ਵਰਗ ਪਾਤਰਤਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬੋਝ ਦਾ ਸਹਿਣ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।
- (5) **ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰ ਉਤੇ ਅਪੇਖਿਅਤ ਘੱਟ ਭਾਰ-ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਕਰ ਮੁਕਤ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ** ਜਦੋਂਕਿ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸਰੋਤ ਹੈ ਅਤੇ ਭੂ-ਸਵਾਮੀਆਂ ਦਾ ਐਸਾ ਵੱਡਾ ਵਰਗ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਕਰ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰ ਉਤੇ ਕਰਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਵਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।
- (6) **ਸਮਾਜਿਕ ਨਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਨੁਕੂਲ ਨਹੀਂ-ਭਾਰਤ ਜਿਹੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਨਿਆਂ (Social Justice) ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਅਸਤਰ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ,** ਲੇਕਿਨ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕਰਾਰੋਪਣ ਆਪਣੇ ਉਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਸੰਪੰਨ ਵਰਗ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਰ ਸਹਿਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਹੈ ਉਹ ਥੋੜ੍ਹੇ ਭਾਰ ਨਾਲ ਬਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਸਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਰ ਦੇਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਉੱਪਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਕਮੀਆਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਸੁਧਾਰਾਂ ਦੀ ਵੱਲ ਬੇਤਾਬ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਇਸੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਸਮਾਂ-ਸਮਾਂ ਉਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਰ ਸਮਿਤੀਆਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਵਹਾਰਕ ਅਤੇ ਉਪਯੋਗੀ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਲਈ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਹੈ।

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਭਾਰਤੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਵਹਾਰਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਹੁਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੈ।

ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਖਾਲੀ ਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰੋ (Fill in the blanks)

1. ਸਾਲ 1953 ਵਿੱਚ.....ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਵਿੱਚ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆਉਣ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਦੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਕਰ ਜਾਂਚ ਆਯੋਗ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ।
2.ਨੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ।
3. ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਧਾਨ ਨੂੰ ਆਸਾਨ ਅਤੇ ਯੁਕਤੀ ਸੰਗਤ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਲਈ ਮਾਰਚ.....ਵਿੱਚ ਭੂਤਲੰਗਮ ਸਮਿਤੀ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ।

- ਨੋਟ
4. ਭਾਰਤੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ.....ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੈ।
 5. ਭਾਰਤ ਜਿਹੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਨਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

2.5.2 ਭਾਰਤੀ ਕਰ ਸੰਰਚਨਾ (Indian Tax Structure)

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸੰਘੀ ਵਿੱਤ ਵਿਵਸਥਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਆਮਦਨ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਉਲੇਖ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੀਆਂ ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਗ੍ਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤ, ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬੋਰਡ ਅਤੇ ਨਗਰ ਨਿਗਮ ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸਥਾਨਕ ਵਿੱਤ (Local Finance) ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ।

(A) ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਸਰੋਤ (Sources of Revenue of Central Government)

ਜਾਂ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਮੁੱਖ ਕਰ (Major Taxes of The Central Government)

ਕਰ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਰੋਤ ਹੈ। ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਮੋਟੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਸੀਂ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਸਕਦੇ ਹਨ।

- (i) ਕਰਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਆਮਦਨ (Tax Revenue)
- (ii) ਗੈਰ ਕਰ ਸਾਧਨਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਆਮਦਨ (Non Tax Revenue)

1. ਕਰਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਆਮਦਨ (Tax Revenue)

1. ਆਮਦਨ ਕਰ (Income Tax)

ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ, ਦੂਜੇ ਸਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਜਿਹੜੇ ਕਰ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਨੂੰ ਆਮਦਨ ਕਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਆਮਦਨ ਕਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਰਾਜਸਵ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿਭਾਜਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦਸਵੇਂ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਆਮਦਨ ਕਰ ਰਾਜਸਵ ਵਿੱਚ ਤੋਂ 77.5 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਆਮਦਨ ਕਰ ਉੱਤੇ ਜਿਹੜਾ ਮਸ਼ੂਲ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਵਿਭਾਜਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਵਰਨਾ ਉਸ ਉੱਤੇ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਨਾਲ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਹੀ ਅਧਿਕਾਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ-ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ-

- (1) ਆਮਦਨ ਕਰ, ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਦਰ ਨਾਲ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਆਮਦਨ ਵਧਦੀ ਹੈ, ਕਰ ਦੀ ਦਰ ਵੀ ਵਧਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਕਰ ਦੇਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ (Ability to pay) ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਰ ਦੇਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
- (2) ਆਮਦਨ ਕਰ, ਕੁੱਲ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸ਼ੁੱਧ ਆਮਦਨ (Net Revenue) ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ੁੱਧ ਆਮਦਨ, ਉਹ ਆਮਦਨ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਕੁਝ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਟੌਤੀਆਂ ਦੇ ਬਾਅਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- (3) ਆਮਦਨ ਕਰ ਇਕ ਸਾਲ ਦੀ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।
- (4) ਆਮਦਨ-ਕਰ ਨਿਯਮਿਤ ਰੂਪ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਤਾਂ ਲਗਾਇਆ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਨਾਲ ਹੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਸ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਅਚਾਨਕ ਰੂਪ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਸਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਆਮਦਨ (Income from other sources) ਦੇ ਔਤਰਗਤ ਵਰਗੀਕ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- (5) ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੀਮਾ ਤੱਕ ਆਮਦਨ ਕਰ ਨਹੀਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਛੋਟ ਦੀ ਸੀਮਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ-ਕਰ ਤੋਂ ਛੋਟ ਦੇ ਲਈ ਸਾਲਾਨਾ ਆਮਦਨ ਦੀ ਸੀਮਾ 20,000 ਰੁਪਏ ਹੈ।

(6) ਆਮਦਨ ਕਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਲਈ ਕਰਾਧਾਨ ਦੀ ਖੰਡ ਪੱਧਤੀ (Slab system of Taxation) ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉੱਚੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਖੰਡਾਂ ਉੱਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉੱਚੀ ਦਰ ਨਾਲ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ

ਆਮਦਨ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦੇ ਲਈ ਆਮਦਨ ਦਾ ਵਿਭਾਜਨ-ਆਮਦਨ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦੇ ਲਈ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਨਿਮਨ 5 ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਭਾਜਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ-ਵੇਤਨ, ਸੰਪੱਤੀ, ਕਾਰੋਬਾਰ, ਪੂੰਜੀਗਤ ਲਾਭ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਸਰੋਤ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਲਾਭਾਂਸ਼ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ।

ਆਮਦਨ ਕਰ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ (Administration of Income Tax)-ਆਮਦਨ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦੇ ਲਈ ਆਮਦਨ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ-ਪਹਿਲਾ, ਸਰੋਤ ਉੱਤੇ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ (ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀ ਦੇ ਵੇਤਨ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਆਮਦਨ ਕਰ ਨੂੰ ਕੱਟ ਕੇ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ), ਦੂਸਰੇ, ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਵਿਵਰਣ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਨ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ (Effects of Income Tax)-ਜੇਕਰ ਆਮਦਨ ਕਰ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਬਚਤ ਅਤੇ ਉਚਿਤਤਾ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਪੱਧਰ ਗਿਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸਰਕਾਰ ਕਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਲੋਕ ਬਚਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਲੇਕਿਨ ਸਰਕਾਰ ਇਹ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਕਰ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭਾਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਮੋਢਿਆਂ ਉੱਤੇ ਹੀ ਪਵੇ। ਨਾਲ ਹੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਧਾ-ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਜਿੱਥੇ ਤੱਕ ਆਮਦਨ-ਕਰ ਦਾ ਵਿਤਰਣ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ ਇਸ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਬਣਾ ਕੇ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਾਲ ਹੀ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਬਣਾਏ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵ ਹੈ।

ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੇ ਗੁਣ (Merits of Income Tax)-ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਗੁਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ-

1. ਇਹ ਕਰ ਦੂਜੇ ਕਰਾਂ ਦੀ ਅਪੇਖਿਆ, ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਨੁਰੂਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਟੌਤੀਆਂ, ਅਤਿਕਰ ਅਤੇ ਮਸੂਲ ਦਾ ਗੁਣ ਇਸ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
2. ਆਮਦਨ-ਕਰ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਸੰਪੱਤੀ ਦੇ ਵਿਤਰਣ ਵਿੱਚ ਅਸਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ (Progressive) ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
3. ਆਮਦਨ ਕਰ ਭਾਰ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦਾ ਭਾਰ ਉਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਉੱਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।
4. ਆਮਦਨ ਕਰ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਮੰਦੀ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ (Boom and Depression) ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਦੇ ਲਈ ਉਪਯੋਗ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
5. ਜਿੱਥੇ ਦੂਜੇ ਕਰ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਕਟੌਤੀ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਮਦਨ ਕਰ ਕਿਸੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਖਰਚ ਨੂੰ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਜਿਵੇਂ, ਜੇਕਰ ਖੰਡ ਉੱਤੇ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਉਸ ਦਾ ਉਪਭੋਗ ਘੱਟ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਲੇਕਿਨ ਆਮਦਨ ਕਰ ਲੱਗ ਜਾਣ ਨਾਲ ਖੰਡ ਦਾ ਉਪਭੋਗ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।
6. ਆਮਦਨ ਕਰ ਉਤਪਾਦਕ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਨਾਲ ਭਾਰੀ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੇ ਦੋਸ਼-ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਆਮਦਨ ਕਰ ਵਿੱਚ ਨਿਮਨਦੋਸ਼ ਹਨ-

1. ਆਮਦਨ ਕਰ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਦੋਸ਼ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦੂਜੇ ਕਰਾਂ ਦੀ ਅਪੇਖਿਆ ਇਹ ਬਚਤ ਅਤੇ ਉਚਿਤਤਾ ਨੂੰ ਅਧਿਕ ਨਿਰਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।
2. ਕਦੇ-ਕਦੇ ਇਸ ਵਿਚ ਦੁਹਰੇ ਕਰ (Double Taxation) ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵੀ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।
3. ਆਮਦਨ-ਕਰ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਕਰ ਬਹਾਨੇਬਾਜ਼ੀ (Tax Evasion) ਸਭ ਤੋਂ ਅਧਿਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜਿਹੜੇ ਕਰ ਯੋਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਛਿਪਾ ਕੇ

ਨੋਟ

ਜਾਂ ਝੂਠਾ ਹਿਸਾਬ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰ, ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੀ ਚੋਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਾਲ 1995-96 ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਕੇਵਲ 120 ਲੱਖ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕੁੱਲ ਸੰਖਿਆ ਦਾ 1.25% ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਹੈ।

ਟਾਸਕ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖੋ।

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਕਰ-ਇਕ ਅਲੋਚਨਾਤਮਕ ਮੁਲਾਂਕਣ

ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ-ਕਰ ਕਰ-ਰਾਜਸਵ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਰੋਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਨ ਸੰਖਿਆ ਦਾ 1 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਇਸ ਕਰ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੇਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਨਹੀਂ ਹੋ ਪਾ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਐਸੇ ਲੋਕ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪੂੜ ਪਾ ਕੇ ਵੱਡੇ ਪੈਮਾਨੇ ਉੱਤੇ ਕਰ ਦੀ ਚੋਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਐਸਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਦਰਾਂ ਉੱਤੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ ਦੋ ਤਿਹਾਈ ਕਰ-ਯੋਗ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਕਰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਇਹ ਕਰ ਬਹਾਨੇਬਾਜ਼ੀ ਉੱਚ ਆਮਦਨ ਸਮੂਹ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੇ ਕਰ-ਯੋਗ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੇਵਲ ਇਕ ਤਿਹਾਈ ਹੀ ਕਰ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਬਾਕੀ ਕਰ ਦੀ ਚੋਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਰ ਚੋਰੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੇ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੀ ਅਧਿਕਤਮ ਦਰ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਲਈ 30% ਅਤੇ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ ਫਰਮ ਕੰਪਨੀ ਆਦਿ ਦੇ ਲਈ 35% ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

1991 ਦੇ ਮੱਧ ਤੋਂ ਕਰ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਉਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਆਮਦਨ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਆਸਾਨ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਕਰ ਦੀ ਦਰਾਂ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਘਟਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਜੇ (2010-11) ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੀਆਂ ਨਿਮਨ ਦਰਾਂ ਲਾਗੂ ਹਨ-

ਆਮਦਨ ਪੱਧਰ	ਦਰ%	
1,80,000 ਰੁਪਏ ਤੱਕ	ਸਿਫਰ	
1, 80, 001 ਤੋਂ 5, 00, 000	10%	ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਤਿਰਿਕਤ 60,000 ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ 5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਮਸੂਲ (Surcharge) 2002-03 ਵਿੱਚ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ।
5,00,001 ਤੋਂ 8.0 ਲੱਖ ਰੁਪਏ	20%	
8,00,000 ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਉਪਰ	30%	

2. ਨਿਗਮ ਕਰ (Corporation Tax)

ਨਿਗਮ ਕਰ ਵਿਵਸਾਇਕ ਨਿਗਮਾਂ ਅਤੇ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੇ ਲਾਭ ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਕਰ ਹੈ। ਇਹ ਉਸ ਕਰ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਲਾਭਾਂ ਉੱਤੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 1959-60 ਤੱਕ ਇਸ ਕਰ ਨੂੰ ਸੁਪਰ ਟੈਕਸ (Super Tax) ਦੇ ਨਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ, ਨਿਗਮ ਕਰ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਨਿਗਮ ਕਰ ਵਿਆਜ, ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਅਤੇ ਮੁੱਲ ਘਾਟ ਜਿਹੀ ਸਭ ਲਾਗਤਾਂ ਨੂੰ ਕੱਢਣ ਦੇ ਬਾਅਦ ਉਨਾ ਕਰ ਯੋਗ ਲਾਭਾਂ (ਅਰਥਾਤ ਖਰਚਿਆਂ ਆਦਿ ਮਗਰੋਂ ਲਾਭ) ਵਿੱਚ ਅਦਾ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਕਿਸੀ ਕਰ ਨਿਰਧਾਰਣ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਨਿਗਮ ਦੁਆਰਾ ਕਮਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਕਰ ਨਿਰਧਾਰਣ ਕਰਦੇ ਸਮਾਂ ਵੇਤਨ ਜ਼ਮਾਨਤਾ ਉੱਤੇ ਵਿਆਜ ਸੰਪੱਤੀ ਲਾਭ ਤੋਂ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਵਿਵਸਾਇਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ, ਵਿਵਸਾਇ ਆਮਦਨ, ਪੂੰਜੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਸਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਆਮਦਨ ਆਦਿ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਹਾਲਾਂਕਿ ਸਫਲ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਨਿਰਧਾਰਣ ਵਿੱਚ ਭੱਤੇ ਅਤੇ ਕਟੌਤੀਆਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਕਰ ਨਿਰਧਾਰਣ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਕਰ ਨਿਰਧਾਰਣ ਦੇ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੇ ਲਾਭਾਂ ਵਿੱਚ ਤੋਂ ਵਿਧਾਨਿਕ ਕਟੌਤੀਆਂ ਘਟਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿ ਵਿੱਤੀ ਐਕਟ ਵਿੱਚ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਕੰਪਨੀਆਂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਅਤੇ ਕਰ-ਮਸੂਲ ਦੋਵੇਂ ਲਗਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

1959-60 ਵਿੱਚ ਕਾਲਡੋਰ ਦੁਆਰਾ 1956 ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਨੁਸ਼ਾਸ਼ਾ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉੱਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਜਿਸ ਨਿਗਮ ਕਰ ਨੂੰ ਅਪਨਾਇਆ ਗਿਆ ਉਹ ਇਸ ਕਰ ਦੀ ਕਲਾਸੀਕਲ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੰਪਨੀ

ਜਾਂ ਨਿਗਮ ਦਾ ਵੱਖ ਅਸਤਿਤਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਕੁੱਲ ਲਾਭ ਉਤੇ ਵੱਖ ਨਿਗਮ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਚੇਲਆਹ ਸਮਿਤੀ (1991) ਨੇ ਨਿਗਮ ਕਰ ਦੀ ਪੂਰੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਨੇ ਵੀ ਕਲਾਸੀਕਲ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਹੀ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ 1992-93 ਤੋਂ 1994-95 ਤੱਕ ਨਿਗਮ ਕਰ ਦੀ ਦਰ ਨੂੰ ਘਟਾ ਕੇ 40 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ 1992-93 ਅਤੇ 1993-94 ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਦਮ ਨਹੀਂ ਉਠਾਇਆ ਗਿਆ। 1994-95 ਵਿੱਚ ਘਰੇਲੂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਉਤੇ ਨਿਗਮ ਕਰ ਦੀ ਦਰ ਨੂੰ ਘਟਾ ਕੇ 45 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ 40 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਉਤੇ 55 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਨੋਟ

1996-97 ਦੇ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਕਰ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੂੰ ਵੈਕਲਪਿਕ ਕਰ (Minimum Alternative Tax MAT) ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। 1997-98 ਦੇ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਘਰੇਲੂ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਉਤੇ ਨਿਗਮ ਕਰ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ ਨੂੰ ਕ੍ਰਮ ਤੌਰ 'ਤੇ 40 ਅਤੇ 55 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਘਟਾ ਕੇ 35 ਅਤੇ 48 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। 2001-01 ਦੇ ਬਜਟ ਵਿੱਚ MAT ਦੀ ਦਰ ਨੂੰ 10.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਘਟਾ ਕੇ 7.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। 2001-02 ਦੇ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਨਿਗਮ ਕਰ ਉਤੇ ਲੱਗੇ ਸਭ ਮਸੂਲ (Surcharge) ਨੂੰ ਸਮਾਪਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕੇਵਲ 20 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਗੁਜਰਾਤ ਮਸੂਲ ਬਰਕਰਾਰ ਰਿਹਾ। 2002-03 ਦੇ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਘਰੇਲੂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੀ ਨਿਗਮ ਕਰ ਦਰ ਨੂੰ 35 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਉਤੇ ਹੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਜਦੋਂਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਉਤੇ ਲੱਗੇ ਕਰ ਦੀ ਦਰ ਨੂੰ 48 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕਰਕੇ 40 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਆਮਦਨ-ਕਰ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਨਿਗਮ ਕਰ ਤੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰਾਜਸਵ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। 1970-71 ਵਿੱਚ ਇਸ ਤੋਂ 371 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਈ। 1991-92 ਵਿੱਚ ਇਹ ਵਧ ਕੇ 785 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਅਤੇ 2002-03 ਦੇ ਬਜਟ ਵਿੱਚ 48616 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਹੋ ਗਿਆ। ਕੁੱਲ ਕੇਂਦਰੀ ਕਰ ਰਾਜਸਵ ਦਾ ਇਸਦੇ 20.62 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੋਣ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਸੀ।

3. ਸੰਪੱਤੀ ਕਰ (Wealth Tax)

ਸੰਪੱਤੀ ਕਰ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਸੰਪੱਤੀ ਜਾਂ ਧਨ ਜਾਂ ਪੂੰਜੀ ਦੇ ਕੁੱਲ ਮੁੱਲ ਉਤੇ ਹਰ ਸਾਲ ਲਗਾਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਵਸਾਇਕ ਕੰਪਨੀਆਂ ਅਤੇ ਨਿਗਮਾਂ ਦੀ ਸੰਪੱਤੀ ਉਤੇ ਵੀ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ 1957 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋ. ਕਾਲਡੋਰ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਫਲਸਵਰੂਪ ਸੰਪੱਤੀ ਕਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਆਮਦਨ ਦੇ ਨਾਲ ਜੇਕਰ ਸੰਪੱਤੀ ਉਤੇ ਵੀ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਰ ਦੇਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਦਾ ਚੰਗਾ ਆਧਾਰ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਜ਼ਿਆਦਾ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੰਪੱਤੀ ਕਰ ਦੀ ਬਚਤ ਅਤੇ ਉਚਿਤਤਾਵਾਂ ਉਤੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਸੰਪੱਤੀ ਕਰ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ-ਇਸ ਕਰ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਹਨ-

1. ਇਹ ਕਰ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਦਰ ਨਾਲ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
2. ਇਸ ਕਰ ਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ, ਹਿੰਦੂ ਅਵਿਭਾਜਿਤ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਵਿਵਸਾਇਕ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੰਪੱਤੀ ਉਤੇ ਹਰ ਸਾਲ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
3. ਸੰਪੱਤੀ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦਰ ਉਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਾਜ਼ਾਰ ਮੁੱਲ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
4. ਇਸ ਕਰ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਆਮਦਨ-ਕਰ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
5. ਕੁਝ ਸੰਪੱਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਪੱਤੀ ਕਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਦਾਨ ਸੰਪੱਤੀਆਂ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸੰਪੱਤੀ, ਬੀਮਾ ਪਾਲਿਸੀ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਫਰਨੀਚਰ ਅਤੇ ਗਹਿਣੇ ਆਦਿ।

ਸੰਪੱਤੀ ਕਰ ਦੀਆਂ ਵਰਤਮਾਨ ਦਰਾਂ (Rates of Wealth Tax) ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਸੰਪੱਤੀ ਕਰ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ ਹਨ-

15 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਤੱਕ ਸਿਫਰ। 15 ਲੱਖ ਤੋਂ ਉੱਪਰ 1%

ਸੰਪੱਤੀ ਕਰ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ-ਸੰਪੱਤੀ ਕਰ ਦੀਆਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਅਲੋਚਨਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ-

1. ਸੰਪੱਤੀ ਕਰ ਦੀ ਇਹ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਹਰ ਸਾਲ ਲਗਾਉਣ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਬਚਤ ਅਤੇ ਉਚਿਤਤਾ ਉਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਇਹ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਘੱਟ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ

2. ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੀ ਸੰਪੱਤੀ ਉਤੇ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸੰਪੱਤੀ ਕਰ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਲੇਕਿਨ ਜਿੱਥੇ ਇਹ ਕੰਪਨੀਆਂ ਕੁਝ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਿਯੰਤਰਣ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਅੰਸ਼ ਪੂੰਜੀ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਇਹ ਕਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਵੈਧ ਹੈ।
3. ਸੰਪੱਤੀ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਇਕ ਜਟਿਲ ਕਾਰਜ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਸੰਪੱਤੀ ਕਰ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਕਠਿਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
4. ਐਸੀ ਸੰਪੱਤੀ ਉਤੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਉਤੇ ਭਾਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

4. ਪੂੰਜੀਗਤ ਲਾਭ ਕਰ ਜਾਂ ਪੂੰਜੀਗਤ ਅਭਿਲਾਭ ਕਰ (Capital Gains Tax)

ਪੂੰਜੀਗਤ ਅਭਿਲਾਭ ਦਾ ਅਰਥ ਸੰਪੱਤੀ ਦੇ ਮੁੱਲ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਤੋਂ ਹੈ। ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਪੂੰਜੀਗਤ ਅਭਿਲਾਭ ਤੋਂ ਮਤਲਬ ਉਸ ਲਾਭ ਨਾਲ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿਸੇ ਪਰਿਸੰਪੱਤੀ ਨੂੰ ਖਰੀਦੇ ਗਏ ਮੁੱਲ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮੁੱਲ ਤੋਂ ਵੇਚਣ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਸੰਪੱਤੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਵੇਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਪੂੰਜੀਗਤ ਅਭਿਲਾਭ ਕਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪੂੰਜੀ ਲਾਭਾਂ (Realised Capital Gains) ਉਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਉਦਾਹਰਣ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਮੰਨ ਲਉ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ 25 ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਵਿੱਚ ਮਕਾਨ ਖਰੀਦ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ 32 ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਵਿੱਚ ਵੇਚ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ 7000 ਰੁਪਏ ਦਾ ਲਾਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਉਤੇ ਅਭਿਲਾਭ ਕਰ (Capital Gains Tax) ਲੱਗੇਗਾ। ਲੇਕਿਨ ਇਹ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਇਹ ਉਲੇਖਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪੂੰਜੀਗਤ ਅਭਿਲਾਭ ਕਰ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਉਤੇ ਨਹੀਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਜਿਸਦਾ ਆਮ ਵਿਵਸਾਇ ਹੀ ਮਕਾਨ ਵੇਚਣਾ ਹੈ।

5. ਖਰਚ ਕਰ (Expenditure Tax)

ਖਰਚ ਕਰ ਇਕ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਪਭੋਗ ਉਤੇ ਖਰਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਧਨਰਾਸ਼ੀ ਉਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਕਰ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰੋ. ਕਾਲਡੋਰ ਨੇ ਦਿੱਤਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਖਰਚ ਕਰ, ਕਰ ਦੇਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਦਾ ਚੰਗਾ ਆਧਾਰ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਬਚਤ ਉਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਅਤੇ ਕਰ ਬਹਾਨੇਬਾਜ਼ੀ ਰੋਕਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਇਸ ਕਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਖਰਚ ਕਰ ਅਧਿਨਿਯਮ, 1957 ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ 1958 ਤੋਂ ਖਰਚ ਕਰ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਲੇਕਿਨ ਇਸ ਤੋਂ ਘੱਟ ਰਾਜਸਵ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਨੂੰ 1962 ਵੱਚ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। 1964-65 ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਮੁੜ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਲੇਕਿਨ 1966-67 ਵਿੱਚ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਇਹ ਕਰ ਕੇਵਲ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਉਤੇ ਹੀ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਤੋਂ ਕੁਝ ਕਟੌਤੀਆਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਖਰਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਰ ਮੁਕਤ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ।

ਖਰਚ ਕਰ ਅਧਿਨਿਯਮ-1987 ਦੁਆਰਾ ਨਵੰਬਰ 1987 ਵਿੱਚ ਕਰ ਮੁੜ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਉਤੇ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਜਿਹੜੇ ਵੱਡੇ ਹੋਟਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕਮਰਾ, ਖਾਣ-ਪੀਣ ਆਦਿ ਦੇ ਉਤੇ ਖਰਚ ਕਰਦੇ ਹਨ।

6. ਵਿਆਜ ਕਰ (Interest Tax)

ਵਿਆਜ ਕਰ ਇਕ ਕੇਂਦਰੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਹੈ। ਵਿਆਜ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 1974 ਵਿੱਚ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ 1978 ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਮੁੜ ਇਹ ਕਰ 1980 ਵਿੱਚ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ 1985 ਵਿੱਚ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਇਹ ਤੀਜੀ ਵਾਰ (ਸੰਖਿਆ 2) ਅਧਿਨਿਯਮ, 1991 ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਸਾਲ 1992-93 ਤੋਂ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਕਰ ਬੈਂਕਾਂ ਸਰਵਜਨਿਕ ਵਿੱਤੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਰਾਜ ਵਿੱਤੀ ਨਿਗਮ ਆਦਿ ਉਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਆਜ ਦੀ ਪੂਰੀ ਆਮਦਨ ਉਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪੇਸ਼ਗੀ ਉਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਿਆਜ ਕਰ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਦੀ ਕਰ-ਯੋਗ ਵਿਆਜ ਦੀ ਆਮਦਨ ਉਤੇ 3% ਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਮਦਨ-ਕਰ ਅਧਿਨਿਯਮ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਕਿਸੀ ਵਿੱਤੀ ਸੰਸਥਾ ਦੁਆਰਾ ਦੇਅ ਵਿਆਜ ਕਰ ਉਸਦੇ ਵਿਆਜ ਕਰ ਉਸ ਦੇ ਵਪਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭਾਂ ਦੀ ਗਣਨਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਵੀਕ੍ਰਿਤ ਖਰਚ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ, ਕਰ ਨਿਰਧਾਰਣ ਵਸੂਲੀ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਕਾਰਜ ਆਮਦਨ-ਕਰ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਅਧੀਕਾਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 1993-94 ਦੇ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਨਿਰਯਾਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੋਸਾਹਨ ਦੇਣ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬੈਂਕਿੰਗ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਨਿਰਯਾਤ ਸਬੰਧੀ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਉਤੇ ਵਿਆਜ ਕਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਰੱਖੀ ਗਈ ਹੈ।

7. ਕੇਂਦਰੀ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ੁਲਕ (Central Excise Duties)

ਨੋਟ

ਕੇਂਦਰੀ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ੁਲਕ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਰੋਤ ਹੈ। ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਸ਼ਰਾਬ, ਅਫੀਮ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਨਸ਼ੀਲੀ ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਉੱਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ ਲਗਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਨਸ਼ੀਲੀ ਵਸਤਾਂ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਰਾਜਸਵ ਦਾ ਵਿਭਾਜਨ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਭਾਜਨ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗਾਂ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ ਇਕ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਤਪਾਦਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਕੇ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਟਾਲ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ ਕੇਵਲ 15 ਵਸਤਾਂ ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਲੇਕਿਨ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਇਕ ਵੱਡੀ ਸੰਖਿਆ ਵਿੱਚ ਵਸਤਾਂ ਉੱਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ੁਲਕ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰੀ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ੁਲਕ ਰਾਜਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਰ ਰਾਜਸਵ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਇਕੱਲਾ ਅੰਸ਼ ਦਾਤਾ ਹੈ।

ਨੋਟਸ

ਵਿਆਜ ਕਰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 1974 ਵਿੱਚ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ੁਲਕ ਦੇ ਉਦੇਸ਼-ਇਹ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਇਕ ਲੋਕਪ੍ਰਿਯ ਕਰ ਹੈ। ਇਹ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦੇ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ-

- (i) ਵਿੱਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ ਹੈ।
- (ii) ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਇਸ ਦਾ ਭਾਰ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਸਭ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।
- (iii) ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਨਾਲ ਲਘੂ ਅਤੇ ਕੁਟੀਰ ਉਦਯੋਗਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮਿੱਲ ਨਿਰਮਿਤ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾ ਕੇ ਕੁਟੀਰ ਉਦਯੋਗ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਕਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- (iv) ਇਸ ਕਰ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਉ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤ੍ਰਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ (Kinds of Excise Duties)

ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਭਾਜਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। (ਅ) ਆਧਾਰਭੂਤ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ, (ਬ) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਅਤੇ (ਸ) ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਦੇ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਅਤਿਰਿਕਤ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ।

ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਉੱਤੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। 1957 ਤੋਂ ਅਤਿਰਿਕਤ: ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਤਰਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਤਰਕ

- (i) ਇਹ ਕਰ ਉਤਪਾਦਕ ਅਤੇ ਲਚਕਪੂਰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।
- (ii) ਵਿਲਾਸਤਾ ਦੀ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਉੱਚੀ ਦਰ ਨਾਲ ਕਰ ਲਗਾ ਕੇ ਅਮੀਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਦੀ ਅਸਮਾਨਤਾ ਦੂਰ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।
- (iii) ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾ ਕੇ ਉਪਭੋਗ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- (iv) ਇਹ ਕਰ ਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਪਭੋਗਤਾਵਾਂ ਤੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਵਸੂਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਤਰਕ

- (i) ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਦੀ ਉਚਿਤਤਾ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।
- (ii) ਆਮ ਉਪਭੋਗ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਨਾਲ ਨਿਰਪਠ ਵਰਗ ਦਾ ਉਪਭੋਗ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- (iii) ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਉਪਭੋਗ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਣ ਉੱਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਰਾਜਸਵ ਵੀ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ ਕੇਂਦਰੀ ਉਤਪਾਦ ਸ਼ੁਲਕ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵਿਸਤਾਰ 1960 ਅਤੇ 1970 ਦੇ ਦਸ਼ਕਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। 1944-75 ਵਿੱਚ ਕਰੀਬ 128 ਵਸਤੂ ਸਮੂਹਾਂ ਉੱਤੇ ਇਹ ਕਰ ਲੱਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਵਿੱਚ ਨਿਰਮਿਤ ਵਸਤੂ, ਕੱਚੀ ਸਮੱਗਰੀ ਅਤੇ ਮੱਧ ਵਰਤੀ ਵਸਤੂ ਸਭ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਕੱਚੀ ਸਮੱਗਰੀ ਅਤੇ ਮੱਧ ਵਰਤੀ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਉਤਪਾਦ ਸ਼ੁਲਕ ਦਾ ਮਿਲਦਾ ਜੁਲਦਾ (Cascading) ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਆਰਥਿਕ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਉਚਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਐਲ. ਕੇ. ਝਾ ਸਮਿਤੀ, ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਰਾਜ ਕੌਸ਼ੀ ਨੀਤੀ ਅਤੇ ਚੇਲਾਯ ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਉਤਪਾਦ ਸ਼ੁਲਕ ਦੇ ਬੁਰੇ ਪਰਿਣਾਮਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦੇ ਲਈ VAT ਦਾ ਲਗਾਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। 1986-87 ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਸੰਸ਼ੋਧਤ ਮੁੱਲ ਸੰਵਰਧਨ ਕਰ (MODVAT) ਨੂੰ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਉਤਪਾਦ ਸ਼ੁਲਕ ਦੇ ਕੈਸਕੇਡਿੰਗ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨਾ ਸੀ।

2000-2001 ਦੇ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ੁਲਕ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਚਰਨ ਵਿੱਚ 16 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਦੀ ਇਕ ਦਰ ਉੱਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਮੁੱਲ ਸੰਵਰਧਨ ਕਰ (CENVAT) ਨੂੰ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ 8%, 16% ਅਤੇ 24% ਦੀ ਤਿੰਨ ਦਰਾਂ ਉੱਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ੁਲਕ ਲਗਾਏ ਗਏ। 2001-02 ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨ ਦਰਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਕੇ 16 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਦੀ ਦਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। 2002-03 ਦੇ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵਿੱਤ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਸੁਧਾਰਾਂ ਨੇ ਮੁਕੱਦਮੇਬਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਘੱਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਸਾਲ ਵਿੱਚ 16 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਤਪਾਦ ਸ਼ੁਲਕ ਨਾਲ ਅਨੇਕ ਵਸਤੂਆਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕੇਵਲ 8 ਮਦਾਂ ਉੱਤੇ ਹੀ ਲਾਗੂ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। 2002-03 ਦੇ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਤਪਾਦ ਕਰ 91433 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ ਲੇਕਿਨ, ਕੁਲ ਕੇਂਦਰੀ ਕਰ ਰਾਜਸਵ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਘਟ ਕੇ ਮਾਤਰ 39 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ।

8. ਸੀਮਾ ਸ਼ੁਲਕ (Custom Duties)

ਸੀਮਾ ਸ਼ੁਲਕ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ੁਲਕ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੀਮਾ ਸ਼ੁਲਕ ਜਾਂ ਤਾਂ ਮੁੱਲ ਅਨੁਸਾਰ (Ad-Valorem) ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਪਰਿਣਾਮ ਅਨੁਸਾਰ (Specific) ਮੁੱਲ ਅਨੁਸਾਰ ਜਾਂ ਯਥਾ ਮੁੱਲ ਕਰ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਮੁੱਲ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਕਰ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰਿਣਾਮ ਅਨੁਸਾਰ ਲਗਾਏ ਗਏ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਕਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ, ਆਕਾਰ ਅਤੇ ਭਾਰ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਕਰ ਪ੍ਰਤਿਗਾਮੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਸੀਮਾ ਸ਼ੁਲਕ ਦੋ ਕਿਸਮ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ-(i) ਦਰਾਮਦ ਸ਼ੁਲਕ (Import Duty) ਅਤੇ (ii) ਨਿਰਯਾਤ ਸ਼ੁਲਕ (Export Duty)। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਕਰਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਕਿਸ ਉੱਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਅਸਲ ਸਥਿਤੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੀਮਾ ਸ਼ੁਲਕ ਦਾ ਭਾਰ ਦਰਾਮਦ ਕਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਮੰਗ ਅਤੇ ਪੂਰਤੀ ਦੀ ਸਪੇਖਿਅਕ ਲਚਕ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਨਿਰਯਾਤ ਕਰ ਜਾਂ ਸ਼ੁਲਕ (Export Duty) -ਜਿਹੜਾ ਮਾਲ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਉੱਤੇ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਿਰਯਾਤ ਕਰ ਕੇਵਲ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਰੋਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਬਲਕਿ ਇਸ ਦੇ ਕੁਝ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਕੱਚੇ ਮਾਲ ਉੱਤੇ ਲਗਾਏ ਗਏ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਨੂੰ ਕੱਚਾ ਮਾਲ ਸਸਤੇ ਵਿੱਚ ਉਪਲਬਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਲਾਨਾ ਬਜਟ ਦੇ ਮੌਕੇ ਉੱਤੇ ਨਿਰਯਾਤ ਸ਼ੁਲਕਾਂ ਦੀ ਵੀ ਘੋਸ਼ਣਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਦਰਾਮਦ ਕਰ ਜਾਂ ਸ਼ੁਲਕ (Import Duty) ਦਰਾਮਦ ਕਰਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਦਰਾਮਦ ਨੂੰ ਨਿਰ-ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਉਦਯੋਗੀਕਰਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦਰਾਮਦ ਕਰਾਂ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਆਮਦਨ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਦਰਾਮਦ ਕਰ ਭਾਰਤੀ ਟੈਰਿਫ ਅਧਿਨਿਯਮ, 1934 ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਅਤੇ ਦੂਸਰੀ ਅਨੁਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਦਰਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦਰਾਮਦ ਕਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਦਰ ਨਾਲ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਦੂਜੇ ਦਰਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤੀ ਸੀਮਾ ਸ਼ੁਲਕ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। 1985 ਦੀ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਵਾਲੀ ਰਾਜਕੌਸ਼ੀ ਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਦਰਾਮਦ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤ੍ਰਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਟੈਰਿਫ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰਤਾ ਵਧਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਦਰਾਮਦ ਕੋਟਾ ਦੇ ਉਪਯੋਗ ਨੂੰ ਘਟਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। 1991 ਵਿੱਚ ਚੇਲਾਯ ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਅਜਿਹੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਨਿਰਮਿਤ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਦਰਾਮਦ ਸ਼ੁਲਕ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਨਾਲ, ਕਲ ਪੁਰਜਿਆਂ ਅਤੇ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਦੀ ਦਰਾਮਦ ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਦਰ ਆਧਾਰ ਭੂਤ ਕੱਚੀ ਸਮੱਗਰੀ ਉੱਤੇ।

ਦਰਾਮਦ ਸ਼ੁਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਅਗਲੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ। 2002-03 ਦੇ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਘੋਸ਼ਣਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿ ਸਾਲ 2004-05 ਤੱਕ ਦਰਾਮਦ ਸ਼ੁਲਕਾਂ ਦੀ ਕੇਵਲ ਦੋ ਬੁਨਿਆਦੀ ਦਰਾਂ ਹੋਣਗੀਆਂ-ਕੱਚੀ ਸਮੱਗਰੀ ਮੱਧਵਰੀ ਵਸਤੂ ਅਤੇ ਪੁਰਜਿਆਂ ਉੱਤੇ 10 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਅਤੇ ਐਂਤਿਮ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ 20 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਕਸਦਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਦਰਾਮਦ ਸ਼ੁਲਕ ਦੀ ਉੱਚਤਮ ਦਰ ਨੂੰ 2002-03 ਵਿੱਚ ਘਟਾ ਕੇ 35 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਤੋਂ 30 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

9. ਸੇਵਾ ਕਰ (Service Tax)

ਨੋਟ

ਕਰ ਸੁਧਾਰ ਸਮਿਤੀ (ਚਲੇਆਹ ਸਮਿਤੀ) ਨੇ ਆਪਣੀ ਅੰਤਿਮ ਰਿਪੋਰਟ-ਭਾਗ ਇਕ (1991) ਵਿੱਚ ਸੇਵਾਵਾਂ ਉਤੇ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਕਰ ਨੂੰ ਲਗਾਉਣ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇਹ ਤਰਕ ਸੀ ਕਿ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਭ ਘਰੇਲੂ ਉਤਪਾਦ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾ ਖੇਤਰ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠ ਵਧਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਸਤੂ ਖੇਤਰ ਦਾ ਅੰਸ਼ਦਾਨ ਘਟਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ ਰਾਜਸਵ ਦੀ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਉਸ ਕਾਰਨ ਘਟਦੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਸ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਦੇ ਵਾਧੇ ਦੇ ਲਈ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਰੋਪਣ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾ ਕਰ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਵਿਕ੍ਰਿਤੀਆਂ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਉਪਭੋਗਤਾ ਦੇ ਚੋਣ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਘੱਟ ਹੋ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਸੇਵਾ ਕਰ ਦੀ ਅਨੁਪਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਉਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਰਚ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਬਚਤ ਉਤੇ ਖਰਚ ਨੂੰ ਘਟਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਸੇਵਾ ਕਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲਗਾਉਣ ਉਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤਪਾਦਨਕਰਤਾਵਾਂ ਨੂੰ VAT ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਦਾ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਈ ਸੇਵਾ ਉਤਪੱਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਚਲੇਆਹ ਸਮਿਤੀ ਨੇ 10 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠ ਦੀ ਦਰ ਉਤੇ ਕਈ ਵਸਤੂਆਂ ਉਤੇ ਸੇਵਾ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਸਬੰਧ ਵਿਗਿਆਪਨ, ਬੀਮਾ ਸ਼ੇਅਰ ਦਲਾਲ ਆਦਿ ਤੋਂ ਸੀ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਰਕਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 1994-95 ਦੇ ਬਜਟ ਵਿੱਚ 5 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠ ਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਤਿੰਨ ਸੇਵਾਵਾਂ ਟੈਲੀਫੂਨ, ਆਮ ਬੀਮਾ ਅਤੇ ਸਟਾਕ ਦਲਾਲਾਂ ਉਤੇ ਸੇਵਾ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਿਸ ਨਾਲ 407 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਰਾਜਸਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। 1997-98 ਵਿੱਚ ਸੇਵਾ ਕਰ ਨੂੰ ਦਸ ਹੋਰ ਸੇਵਾਵਾਂ ਉਤੇ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ। 1998-99 ਵਿੱਚ 12 ਹੋਰ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਕਰ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। 2002-03 ਦੇ ਬਜਟ ਵਿੱਚ 10 ਹੋਰ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਕਰ ਦੇ ਖੇਤਰ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ।

ਸੇਵਾ ਕਰ ਬੈਂਕ ਅਤੇ ਗੈਰ ਬੈਂਕ ਵਿੱਤੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਦੱਤ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਸੇਵਾਵਾਂ ਉਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 2002-03 ਦੇ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਕੰਪਨੀਆਂ (Corporation) ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਕਰ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ।

ਸੈਲਾਨੀ ਉਦਯੋਗ ਵਿੱਚ ਮੰਦੀ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਦਿਸੰਬਰ 2001 ਵਿੱਚ ਹੋਟਲ ਸੇਵਾ ਉਤੇ ਲੱਗੇ ਸੇਵਾ ਕਰ ਨੂੰ 31 ਮਾਰਚ, 2002 ਤੱਕ ਦੇ ਲਈ ਸਥਗਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। 2002-03 ਦੇ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸਥਗਨ ਨੂੰ 31 ਮਾਰਚ, 2003 ਤੱਕ ਦੇ ਲਈ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਸੇਵਾ ਕਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਰਾਜਸਵ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ-

	1994-95	1997-98	1999-00	2001-02 ਸੰਸ਼ੋਧਤ	2002-03 ਬਜਟ
ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਾਜਸਵ	407	1586	2128	3600	6026
ਪੂਰਨ ਕੇਂਦਰੀ ਰਾਜਸਵ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠ	0.7	1.1	1.3	1.8	2.5

ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਅੰਕੜਿਆਂ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸੇਵਾ ਕਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਰਾਜਸਵ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਨਿਰਪੱਖ ਅਤੇ ਸਾਪੇਖ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। 1994-95 ਅਤੇ 2002-03 ਦੇ ਮੱਧ ਵਿੱਚ ਇਸ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ 15 ਗੁਣਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂਕਿ ਪੂਰਨ ਕੇਂਦਰੀ ਕਰ ਰਾਜਸਵ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਜਿਹੜਾ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ 1 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਸੀ 2002-03 ਦੇ ਬਜਟ ਅਨੁਮਾਨ ਵਿੱਚ ਵਧ ਕੇ 2.5 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਾਧੇ ਦੇ ਦੋ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਹਨ-ਜਿਵੇਂ

- (1) ਸਭ ਘਰੇਲੂ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾ ਖੇਤਰ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਵਾਧਾ ਅਤੇ
- (2) ਸੇਵਾ ਕਰ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਵਿਸਤਾਰ ਕਰਕੇ ਅੰਤਰਗਤ ਲਿਆਂਦੀ ਗਈਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ। ਅਜੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੇਵਾਵਾਂ ਉਤੇ ਕਰ ਲਗਾਏ ਗਏ ਹਨ- ਉਹ ਹਨ ਭਵਨ ਨਿਰਮਾਤਾ ਦੀ ਸੇਵਾ, ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਸਲਾਹਕਾਰ, ਚਾਰਟਡ ਅਕਾਊਂਟੈਂਟ, ਕਾਸਟ ਅਕਾਊਂਟੈਂਟ, ਕੰਪਨੀ ਸਕੱਤਰ, ਜੀਵਨ ਬੀਮਾ, ਭੰਡਾਰਨ, ਰੇਲ ਯਾਤਰਾ ਏਜੰਟ, ਹੈਲਥ ਕਲੱਬ, ਬਿਊਟੀ ਪਾਰਲਰ, ਕੇਬਲ ਆਪ੍ਰੇਟਰ, ਡ੍ਰਾਈਕਲੀਨਿੰਗ ਆਦਿ।

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਸੇਵਾ ਕਰ ਬੈਂਕ ਅਤੇ ਗੈਰ ਬੈਂਕ ਵਿੱਤੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਦੱਤ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਸੇਵਾਵਾਂ ਉਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ

2. ਗੈਰ-ਕਰ ਸਾਧਨਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਆਮਦਨ (Non-Tax Revenue Sources)

ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਗੈਰ-ਕਰ ਆਮਦਨ ਸਰੋਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਮਿਲਤ ਹਨ-

1. ਮੁਦਰਾ ਅਤੇ ਟਕਸਾਲ (Currency & Mint)-ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਨੋਟ ਅਤੇ ਸਿੱਕੇ ਢਾਲਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਹਰ ਸਾਲ ਚੰਗੀ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
2. ਡਾਕ ਅਤੇ ਤਾਰ ਵਿਭਾਗ (Post & Telegraph) ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਡਾਕ ਅਤੇ ਤਾਰ ਸੇਵਾਵਾਂ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਰੋਤ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਹਰ ਸਾਲ ਡਾਕ ਅਤੇ ਤਾਰ ਦੀ ਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਸ਼ੋਧਨ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜਸਵ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ।
3. ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ (Administrative Services)-ਸਰਕਾਰ ਅਨੇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨਾਗਰਿਕ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਆਦਿ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।
4. ਸਰਵਜਨਿਕ ਉਪਕ੍ਰਮਾਂ ਦਾ ਲਾਭ (Profits of Public Enterprises)-ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਰਵਜਨਿਕ ਉਪਕ੍ਰਮਾਂ ਦਾ ਲਾਭ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਇੱਕ ਸਰੋਤ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਸਰਵਜਨਿਕ ਉਪਕ੍ਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਹਾਨੀ ਉਠਾਉਣੀ ਪੈ ਰਹੀ ਹੈ, ਲੇਕਿਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਦਯੋਗਾਂ ਵਿੱਚ ਅਪਨਿਵੇਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਆਮਦਨ ਸਰੋਤ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।
5. ਕਰਜ਼ ਸੇਵਾਵਾਂ (Loan Services)-ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਉੱਤੇ ਰਾਜਾਂ ਅਤੇ ਦੂਜੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਰਜ਼ ਦੇ ਕੇ ਵਿਆਜ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਰਾਜਸਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।
6. ਰੇਲ ਸੇਵਾਵਾਂ (Rail Services)-ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਰੇਲ ਸੇਵਾਵਾਂ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਆਮਦਨ ਸਰੋਤ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਹੈ।
7. ਦੂਜੇ (Other)-ਨਦੀ ਘਾਟੀ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵੀ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਲਈ ਰਾਜਸਵ ਦਾ ਸਰੋਤ ਹਨ।

(B) ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਕਰ

(Major Taxes of the State Governments)

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸੰਘੀ ਰਾਜ ਦਾ ਢਾਂਚਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਰਾਜ ਖੁਦ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ-ਖਰਚ ਦਾ ਬਜਟ ਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖਰਚ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਕੁਝ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਰਾਜ ਨੂੰ ਕਰਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ-

- (i) ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਕਰ-1. ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਮਦਨ ਕਰ 2. ਵਿਵਸਾਇ ਕਰ
- (ii) ਸੰਪੱਤੀ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀਗਤ ਲੈਣ ਦੇਣ ਉੱਤੇ ਕਰ-3. ਸਟਾੱਪ ਅਤੇ ਰਜਿਸਟ੍ਰੇਸ਼ਨ ਕਰ 4. ਭੂ-ਰਾਜਸਵ 5. ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਚਲ ਸੰਪੱਤੀ ਉੱਤੇ ਕਰ
- (iii) ਵਸਤੂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਕਰ-6. ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਜਾਂ ਵਪਾਰ ਕਰ 7. ਰਾਜ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ 8. ਮਨੋਰੰਜਨ ਕਰ 9. ਮੋਟਰਾਂ ਵਾਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਕਰ

(I) ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਰ

1. ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਮਦਨ ਕਰ (Agricultural Income Tax) ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਮਦਨ ਕਰ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸਾਨ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਕਟੌਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਸਿੰਜਾਈ ਉੱਤੇ ਖਰਚ, ਭੂ ਰਾਜਸਵ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ, ਸਥਾਨਕ ਕਰ ਆਦਿ। ਇਸ ਕਰ ਦੀ ਦਰਾਂ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੀ ਦਰਾਂ ਦੇ ਸਮਾਨ ਖੰਡ (Slab system) ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਰਥਾਤ ਕਰ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਹੈ। ਇਹ ਕਰ ਸਭ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ। ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਅਸਮ, ਕਰਨਾਟਕ, ਕੇਰਲ, ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ, ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ, ਉੜੀਸਾ, ਰਾਜਸਥਾਨ, ਬਿਹਾਰ ਆਦਿ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਮਦਨ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬਿਹਾਰ ਪਹਿਲਾ ਰਾਜ ਸੀ ਜਿੱਥੇ 1938 ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਮਦਨ ਕਰ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਵਿਵਾਦ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪੱਖ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਮਤ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਤਰਕ ਇਹ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਧਦੇ ਹੋਏ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਕਰ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਕਰਾਰੋਪਣ ਜਾਂਚ ਸਮਿਤੀ, 1925 ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ “ਆਮਦਨ ਕਰ ਵਿੱਚ ਤੋਂ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਕਰ ਮੁਕਤ ਰੱਖਣ ਦਾ ਕੋਈ ਇਤਿਹਾਸਕ ਜਾਂ ਸਿਧਾਂਤਕ ਔਚਿੱਤ ਨਹੀਂ ਹੈ।”

ਨੋਟ

ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਤਰਕ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸਾਨਾਂ ਉਤੇ ਇਸ ਕਰ ਨਾਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭਾਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਠਿਨ ਹੈ। ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਕਰ ਤੋਂ ਕੋਈ ਉਲੇਖ ਯੋਗ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਜਿੱਥੇ ਤੱਕ ਭਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਵਰਗ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਇਸ ਦਾ ਭਾਰ ਸਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਰਗ ਨੂੰ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਤੋਂ ਕਾਫੀ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

2. ਵਿਵਸਾਇ ਕਰ (Profession Tax)-ਇਹ ਕਰ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਵਸਾਇਵਾਂ ਉਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਆਮਦਨ ਸੀਮਾ ਤੱਕ ਕਰ ਤੋਂ ਛੋਟ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਆਮਦਨ ਉਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਦਰ ਨਾਲ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਕਰ ਤੋਂ ਬਹੁਤੀ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਸਮਾਪਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਵੀ ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ 1991-92 ਤੋਂ ਵਿਵਸਾਇ ਕਰ ਸਮਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਘੋਸ਼ਣਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।

(II) ਸੰਪੱਤੀ ਅਤੇ ਪੂੰਜੀਗਤ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਉਤੇ ਕਰ

3. ਸਟਾਂਪ ਅਤੇ ਰਜਿਸਟ੍ਰੇਸ਼ਨ (Stamps and Registration Fees)-ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅਦਾਲਤੀ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਅਦਾਲਤੀ ਸਟਾਂਪ ਤੋਂ ਵੀ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਅਤਿਰਿਕਤ ਦਸਵਾਵੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਰਜਿਸਟਰੀ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਸ਼ੁਲਕ ਵਸੂਲ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਰਾਜਸਵ ਦਾ ਇਹ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਰੋਤ ਹੈ।

4. ਭੂ-ਰਾਜਸਵ (Land Revenue)-ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਜਾਂ ਮਾਲ ਗੁਜਾਰੀ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਾਧਨ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਰੰਭ ਤੋਂ ਹੀ ਇਹ ਆਮਦਨ ਦਾ ਸਰੋਤ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਇਸ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰਾਜਸਵ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਰੋਤ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਲੇਕਿਨ ਹੁਣ ਭੂਮੀ ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸਮਾਨਤਾ ਆਉਂਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਤਿੰਨ ਗੀਤੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ-

- (i) ਸ਼ੁੱਧ ਉਤਪਾਦਨ (Net Produce)- ਤਮਿਲਨਾਡੂ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁੱਧ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉਤੇ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਵਸੂਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਕੁੱਲ ਮੱਲ ਵਿੱਚੋਂ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਖਰਚ ਘਟਾ ਕੇ ਸ਼ੁੱਧ ਉਤਪਾਦਨ ਪਤਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- (ii) ਸ਼ੁੱਧ ਪਰਿਸੰਪੱਤੀ ਜਾਂ ਆਰਥਿਕ ਲਗਾਨ (Economic Rent)-ਕੁਲ ਸੰਪੱਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਉਤਪਾਦਨ ਲਾਗਤ ਘਟਾਉਣ ਉਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਪਰਿਸੰਪੱਤੀ ਦਾ ਪਤਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਦਾ ਅਧਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਪੰਜਾਬ, ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਆਦਿ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਹੈ।
- (iii) ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਅਧਾਰ (Empirical Basis)-ਇਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਭੂਮੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ, ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ, ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਕਿਸਮ ਆਦਿ। ਮੁੰਬਈ, ਕਰਨਾਟਕ, ਅੰਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਹੈ।

ਇਹ ਵੀ ਵਰਨਣਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁਆਫ਼ ਜਾਂ ਸਥਗਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਕਿਸੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਰਗ ਵਿੱਚ ਅਕਾਲ ਜਾਂ ਕੁਦਰਤੀ ਸੰਕਟ ਦਾ ਪ੍ਰਕੋਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਦੀ ਦਰ ਅਨੁਪਾਤਿਕ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦਾ ਭਾਰ ਗਰੀਬਾਂ ਉਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

5. ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਚਲ ਸੰਪੱਤੀ ਉਤੇ ਕਰ-ਇਹ ਕਰ ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਚਲ ਸੰਪੱਤੀ ਉਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਇਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਉਲੇਖਯੋਗ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

(III) ਵਸਤੂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਉਤੇ ਕਰ

6. ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਜਾਂ ਵਪਾਰ ਕਰ (Sales Tax or Trade Tax)-ਰਾਜਸਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਰ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਨਾਲ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਤਪਾਦਨ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਅੰਦਰੂਨੀ ਵਪਾਰ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਕਰੀ

ਨੋਟ ਕਰ ਮਦਰਾਸ ਵਿੱਚ 1939 ਵਿੱਚ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ। ਸਮਾਚਾਰ-ਪੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀਆਂ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵੇਚੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਕਰ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਕ੍ਰੇਤਾਵਾਂ ਉੱਪਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਸਤੂ ਦੇ ਮੁੱਲ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾ ਕੇ ਉਪਭੋਗਤਾ ਉੱਤੇ ਟਾਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਥੇ ਆਮ ਵਿਕਰੀ ਕਰ (General Sales Tax) ਅਤੇ ਚੋਣਾਤਮਕ ਵਿਕਰੀ ਕਰ (Selective Sales Tax) ਵਿੱਚ ਭੇਦ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਵਪਾਰੀ ਦੁਆਰਾ ਵੇਚੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸਭ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਮ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕੁਝ ਚੁਣੀ ਹੋਈ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਚੋਣਾਤਮਕ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕਿਸੀ ਵੀ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਆਮ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਨਹੀਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ।

ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 1956 ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰੀ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਅਧਿਨਿਯਮ ਪਾਰਿਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਤਰਰਾਜੀ ਵਪਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਰਾਜ ਤੋਂ ਵਸਤੂਆਂ ਬਾਹਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹੀ ਰਾਜ ਕਰ ਲਗਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਜਸਵ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਇਕ ਵਿਵਾਦਗ੍ਰਸਤ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਮਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਚੋਣ ਮੁੱਦਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਇਹ ਸਮਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਪਾਉਂਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਜ ਇਸ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਇਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਨ। ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਤੋਂ ਜਿੰਨਾ ਰਾਜਸਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਉੱਨਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਵਸੂਲ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਰਕਾਰੀ ਤੰਤਰ ਵੀ ਪੂਰਨ ਨਿਸ਼ਠਾ ਅਤੇ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।

1991 ਤੋਂ ਕਰ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਆਯਾਮ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਦੇ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਕੇਂਦਰ ਦੇ VAT ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ VAT ਦਾ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ। 1999 ਵਿੱਚ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀਆਂ ਦੇ ਸੰਮੇਲਨ ਵਿੱਚ VAT ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਲਿਆ ਗਿਆ। 2001-02 ਵਿੱਚ ਇਹ ਨਿਰਣਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਅਪ੍ਰੈਲ 2003 ਤੱਕ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ VAT ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਜਾਂ ਵਪਾਰ ਕਰ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਆਮਦਨ ਸਰੋਤ ਹੈ।

7. ਰਾਜ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ (State Excise Duties)-ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬ, ਅਫੀਮ, ਡਰੱਗ, ਗਾਂਜਾ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਨਸ਼ੀਲੀ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਜਾਂ ਤਾਂ ਰਾਜ ਦੀ ਸੀਮਾ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਇਹ ਵਸਤੂਆਂ ਰਾਜ ਦੀ ਸੀਮਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨਾਲ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਉਪਭੋਗ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤ੍ਰਿਤ ਕਰਨਾ ਵੀ ਹੈ।

ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦਰਾਂ ਨਾਲ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜਾਂ ਨੇ ਨਸ਼ੇਬੰਦੀ ਦੀ ਨੀਤੀ ਅਪਣਾਈ ਹੈ, ਉਥੇ ਸ਼ਰਾਬ ਉੱਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਉੱਚੀ ਦਰ ਨਾਲ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜਾਂ ਨੇ ਪੂਰਨ ਜਾਂ ਆਂਸ਼ਿਕ ਰੂਪ ਨਾਲ ਨਸ਼ੇਬੰਦੀ ਦੀ ਨੀਤੀ ਅਪਣਾਈ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਰਾਜਸਵ ਵਿੱਚ ਭਾਰੀ ਕਮੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਨਸ਼ੇਬੰਦੀ ਦੀ ਅਪਣਾਈ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਨਹੀਂ ਇਹ ਇਕ ਵਿਵਾਦਗ੍ਰਸਤ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਇੰਨਾ ਤਾਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਨਸ਼ੀਲੀ ਵਸਤੂਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।

8. ਮਨੋਰੰਜਨ ਕਰ (Entertainment Tax) ਇਹ ਕਰ ਸਿਨੇਮਾ, ਥੀਏਟਰ, ਕੁਸ਼ਤੀ, ਨਾਚ-ਗਾਣਿਆਂ ਆਦਿ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਰ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਹਨ ਜਿਸ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਉੱਤੇ ਟਾਲ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਮਨੋਰੰਜਨ ਕਰ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਆਮਦਨ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ।

9. ਮੋਟਰ ਵਾਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਕਰ (Tax on Motor Vehicles) ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮੋਟਰ, ਸਕੂਟਰ ਆਦਿ ਵਾਹਨਾਂ ਦੀ ਵਿਕਰੀ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵਧਦੇ ਹੋਏ ਦੁਪਹੀਆ ਵਾਹਨਾਂ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਵਾਹਨਾਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਮਦ ਨਾਲ ਰਾਜਸਵ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਟਾਸਕ VAT ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਕਦੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ?

**(C) ਸਥਾਨਕ ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਮੁੱਖ ਕਰ
(Major Taxes of Local Self Government)**

ਨੋਟ

ਸਥਾਨਕ ਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਨਾਲ ਨਗਰ ਨਿਗਮ, ਗ੍ਰਾਮ ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾਵਾਂ, ਗ੍ਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਅਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬੋਰਡਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਰਚ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ— (A) ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਅਤੇ (B) ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ।

(A) ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ (Direct Tax)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ—

- (1) **ਸੰਪੱਤੀ ਕਰ (Property Tax)** ਇਹ ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਰ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਚਾਰ ਕਿਸਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ—ਮਕਾਨਾਂ ਉੱਤੇ ਕਰ, ਸੰਪੱਤੀ ਦੇ ਹਸਤਾਂਤਰਣ ਉੱਤੇ ਕਰ, ਭੂਮੀ ਉੱਤੇ ਕਰ, ਉਪਕਰ ਅਤੇ ਸੁਧਾਰ ਕਰ।
ਸੰਪੱਤੀ ਕਰ ਨੂੰ ਦੋ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ—ਆਮ ਕਰ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਕਰ।
ਆਮ ਕਰ—ਜਿਹੜਾ ਕਰ ਸੰਪੱਤੀ ਦੇ ਸਾਲਾਨਾ ਮੁੱਲ ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਆਮ ਸੰਪੱਤੀ ਕਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।
ਸੇਵਾ ਕਰ—ਇਹ ਕਰ ਜਲ ਪੂਰਤੀ, ਸਫ਼ਾਈ, ਸਿੱਖਿਆ, ਬਿਜਲੀ ਆਦਿ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਰ ਸੰਪੱਤੀ ਦੇ ਪੂੰਜੀਗਤ ਮੁੱਲ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
ਸੰਪੱਤੀ ਕਰ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਦਰ ਨਾਲ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਇੱਕ ਲਚਕਪੂਰਨ ਕਰ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਇਸ ਕਰ ਦਾ ਇਹ ਦੋਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਕਰਾਂ ਦਾ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਿਰਧਾਰਣ ਕਰਵਾਉਣ ਦੇ ਲਈ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਨੂੰ ਉਕਸਾਹਟ ਮਿਲਦੀ ਹੈ!
- (2) **ਪੇਸ਼ਾ ਅਤੇ ਉਪਜੀਵਿਕਾ ਉੱਤੇ ਕਰ**—ਇਹ ਕਰ ਲਾਈਸੈਂਸ ਸ਼ੁਲਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਸੂਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੇਸ਼ਿਆਂ ਅਤੇ ਉਪਜੀਵਿਕਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਉੱਤੇ ਭਿੰਨ ਦਰ ਨਾਲ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- (3) **ਗੱਡੀਆਂ ਉੱਤੇ ਕਰ**—ਇਹ ਕਰ ਤਾਂਗਾ, ਰਿਕਸ਼ਾ, ਸਾਇਕਲ, ਬੈਲਗੱਡੀ ਆਦਿ ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੋਟਰ ਗੱਡੀਆਂ ਉੱਤੇ ਇਹ ਕਰ ਨਹੀਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ।
- (4) **ਬਜ਼ਾਰ ਕਰ**—ਇਹ ਕਰ ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾ ਅਤੇ ਗ੍ਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਮਾਲ ਵੇਚਣ ਵਾਲੇ ਵਪਾਰੀਆਂ ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- (5) **ਮਾਰਗ ਸ਼ੁਲਕ**—ਇਹ ਕਰ ਉੱਚੀ ਲਗਾਤ ਨਾਲ ਨਿਰਮਿਤ ਪੁਲਾਂ ਉੱਤੇ ਗੁਜਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਮਾਲ ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- (6) **ਹੈਸਿਅਤ ਕਰ**—ਇਹ ਕਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਸਥਿਤੀ, ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(B) ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ (Indirect Tax)

ਇਸ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਨਾਲ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ—(1) ਚੁੰਗੀ ਕਰ ਅਤੇ (2) ਸੀਮਾ ਕਰ

ਚੁੰਗੀ ਕਰ (Octroi Tax)—ਇਹ ਕਰ ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾਵਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਰੋਤ ਹੈ ਅਤੇ ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾ ਖੇਤਰ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਉਪਯੋਗ ਜਾਂ ਵਿਕਰੀ ਦੇ ਲਈ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਮਾਲ ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾ ਖੇਤਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਇਹ ਕਰ ਨਹੀਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ। ਚੁੰਗੀ ਕਰ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਤਰਕ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਫਲਦਾ ਫੁੱਲਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਆਮਦਨ ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ। ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਤਿਗਾਮੀ ਕਰ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦਾ ਭਾਰ ਗਰੀਬ ਵਿਅਕਤੀ ਉੱਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

2. ਸੀਮਾ ਕਰ (Terminal Tax)—ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਸਾਮਾਨ ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾ ਦੀ ਸੀਮਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਿਸ਼ਟ ਕਰੇ ਜਾਂ ਸੀਮਾ ਦੇ ਬਾਹਰ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਸੀਮਾ ਉੱਤੇ ਗੁਜਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਉੱਤੇ ਜਿਹੜਾ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਸੀਮਾ ਕਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸੀਮਾ ਕਰ ਅਤੇ ਚੁੰਗੀ ਕਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਫ਼ਰਕ ਹੈ ਕਿ ਚੁੰਗੀ ਕਰ ਨਗਰਪਾਲਿਕਾ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂਕਿ ਸੀਮਾ ਕਰ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਜਾਂ ਸੀਮਾ ਦੇ ਬਾਹਰ ਜਾਂਦੇ ਸਮੇਂ ਦੋਵਾਂ ਹੀ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰੇਲਾਂ ਤੋਂ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਯਾਤਰੀਆਂ ਤੋਂ ਭਾੜੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸੀਮਾ ਕਰ ਵਸੂਲ ਕਰ ਨਗਰਪਾਲਿਕਾ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਮੱਧ ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਜਿਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਟਵਾਰਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ ਗਿਆ ਲੇਕਿਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਜਾਂ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਦੇ ਲਈ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਵਿੱਤੀ ਸਾਧਨ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਸੰਘੀ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਉਧਰਵ ਵਿੱਤੀ ਅਸਮਾਨਤਾ (Vertical financial inequity) ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਆਭਾਸ ਸੰਵਿਧਾਨ ਰਿਮਾਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੇ ਗਠਨ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਕੇਂਦਰੀ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਅਸਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਤੋਂ ਵਿੱਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਹਸਤਾਂਤਰਣ ਦੁਆਰਾ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਹ ਹਸਤਾਂਤਰਣ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ—ਕੇਂਦਰੀ ਕਰ ਰਾਜਸਵ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਦੇ ਕੇ ਅਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਅਨੁਦਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਕੇ।

ਸਵੈ-ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਬਹੁ-ਵਿਕਲਪੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Multiple Choice Questions)

6. ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੀ ਵਿੱਤ ਵਿਵਸਥਾ ਹੈ?

(ਅ) ਸੰਘੀ	(ਬ) ਪ੍ਰਾਂਤੀ
(ਸ) ਰਾਜਕੀ	(ਦ) ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ
7. ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ, ਦੂਜੇ ਸਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਆਮਦਨ ਉਤੇ ਜਿਹੜਾ ਕਰ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ?

(ਅ) ਵਿਕਰੀ ਕਰ	(ਬ) ਆਮਦਨ ਕਰ
(ਸ) ਨਿਗਮ ਕਰ	(ਦ) ਸੰਪੱਤੀ ਕਰ
8. 1959-60 ਵਿੱਚ ਨਿਗਮ ਕਰ ਨੂੰ ਕਿਹੜੇ ਨਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ?

(ਅ) ਆਮਦਨ-ਕਰ	(ਬ) ਸੰਪੱਤੀ ਕਰ
(ਸ) ਸੁਪਰ ਟੈਕਸ	(ਦ) ਟੂਲ ਟੈਕਸ
9. ਪੂੰਜੀਗਤ ਅਭਿਲਾਭ ਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ਹੈ?

(ਅ) ਸੰਪੱਤੀ ਦੇ ਮੁੱਲ ਵਿੱਚ ਬਾਹਰ	(ਬ) ਸੰਪੱਤੀ ਦਾ ਮੁੱਲ ਸਮਾਨ ਹੋਣਾ।
(ਸ) ਸੰਪੱਤੀ ਦੇ ਮੁੱਲ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨਾ ਹੋਣਾ	(ਦ) ਸੰਪੱਤੀ ਦੇ ਮੁੱਲ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ।
10. ਬਾਜ਼ਾਰ ਕਰ ਸਰਵਪ੍ਰਥਮ ਕਦੋਂ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ?

(ਅ) 1974	(ਬ) 1975
(ਸ) 1976	(ਦ) 1980

25.3 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)

- ਭਾਰਤੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੇ ਬਾਅਦ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆਉਣ ਦੇ ਲਈ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਉਤੇ ਕਰ ਜਾਂਚ ਆਯੋਗ ਅਤੇ ਕਰ ਜਾਂਚ ਸਮਿਤੀਆਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸਾਲ 1953 ਵਿੱਚ ਡਾ. ਜਾਨ ਮਥਾਈ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਵਿੱਚ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆਉਣ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਦੀ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਕਰ ਜਾਂਚ ਆਯੋਗ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ।
- ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਧਾਨ ਨੂੰ ਆਸਾਨ ਅਤੇ ਯੂਕਤੀ ਸੰਗਤ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਲਈ ਮਾਰਚ 1968 ਵਿੱਚ ਭੂਤ ਲਿੰਗਮ ਸਮਿਤੀ ਗਠਤ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਰ ਚੋਰੀ ਅਤੇ ਕਰ ਬਹਾਨੇਬਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੇ ਲਈ 1970 ਵਿੱਚ ਵਾਂਚੂ ਸਮਿਤੀ ਗਠਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆਉਣ ਦੇ ਲਈ ਜੁਲਾਈ 1976 ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਐਲ ਕੇ ਝਾ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਵਿੱਚ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਜਾਂਚ ਸਮਿਤੀ ਗਠਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਅਦ 1977 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਸਰਲੀਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਸੀ. ਸੀ. ਚੌਕਸੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਚੌਕਸੀ ਜਾਂਚ ਸਮਿਤੀ ਗਠਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ।

- ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਬਾਅਦ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਆਮਦਨ ਦੀ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਭਾਰਤੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰਾਰੋਪਣ ਸੰਰਚਨਾ ਉਤੇ ਕੇਂਦਰਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਨੋਟ
- ਭਾਰਤੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਕੇਵਲ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਫਿਰ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਅਧਿਕਤਮ ਸਮਾਜਿਕ ਲਾਭ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਵੀ ਸੁਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਰਾਰੋਪਣ ਦੀ ਉਚਿਤਤਾ, ਬਚਤ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਉਤੇ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾ ਪਵੇ ਅਤੇ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਕਲਿਆਣ ਮਿਲ ਸਕੇ।
- ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸੰਘੀ ਵਿੱਤ ਵਿਵਸਥਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਆਮਦਨ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਉਲੇਖ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਲਈ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
- ਜੇਕਰ ਆਮਦਨ ਕਰ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਬਚਤ ਅਤੇ ਉਚਿਤਤਾ ਉਤੇ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਪੱਧਰ ਡਿੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਸਰਕਾਰ ਕਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਲੋਕ ਬਚਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ।
- ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਕਰ ਕਰ-ਰਾਜਸਵ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਰੋਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਨਸੰਖਿਆ ਦਾ 1 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਇਸ ਕਰ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੇਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਨਹੀਂ ਹੋ ਪਾ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪੂੜ ਪਾ ਕੇ ਵੱਡੇ ਪੈਮਾਨੇ ਉਤੇ ਕਰ ਦੀ ਚੋਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।
- ਨਿਗਮ ਕਰ ਵਿਵਸਥਾਇਕ ਨਿਗਮਾਂ ਅਤੇ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੇ ਲਾਭ ਉਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਕਰ ਹੈ। ਇਹ ਉਸ ਕਰ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਲਾਭਾਂ ਉਤੇ ਅੰਸ਼ਧਾਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 1959-60 ਤੱਕ ਇਸ ਕਰ ਨੂੰ ਸੁਪਰ ਟੈਕਸ (Super Tax) ਦੇ ਨਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
- 1959-60 ਵਿੱਚ ਕਾਲਡੋਰ ਦੁਆਰਾ 1956 ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਨੁਸ਼ਾਸ਼ਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੇ ਨਿਗਮ ਕਰ ਨੂੰ ਅਪਨਾਇਆ ਗਿਆ ਉਹ ਇਸ ਕਰ ਦੀ ਕਲਾਸੀਕਲ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੰਪਨੀ ਜਾਂ ਨਿਗਮ ਦਾ ਵੱਖ ਅਸਤਿਤਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਕੁਲ ਲਾਭ ਉਤੇ ਵੱਖ ਨਿਗਮ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- ਸੰਪੱਤੀ ਕਰ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਸੰਪੱਤੀ ਜਾਂ ਧਨ ਜਾਂ ਪੂੰਜੀ ਦੇ ਕੁੱਲ ਮੁੱਲ ਉਤੇ ਹਰ ਸਾਲ ਲਗਾਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਵਸਥਾਇਕ ਕੰਪਨੀਆਂ ਅਤੇ ਨਿਗਮਾਂ ਦੀ ਸੰਪੱਤੀ ਉਤੇ ਵੀ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- ਕੇਂਦਰੀ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ੁਲਕ ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਰੋਤ ਹੈ। ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਸ਼ਰਾਬ, ਅਫੀਮ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਨਸ਼ੀਲੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਉਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ ਲਗਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਨਸ਼ੀਲੀ ਵਸਤੂਆਂ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।
- ਕੇਂਦਰੀ ਉਤਪਾਦ ਸ਼ੁਲਕ ਬਹੁਤਾ ਵਿਸਤਾਰ 1960 ਅਤੇ 1970 ਦੇ ਦਸ਼ਕਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। 1944-75 ਵਿੱਚ ਕਰੀਬ 128 ਵਸਤੂ ਸਮੂਹਾਂ ਉਤੇ ਇਹ ਕਰ ਲੱਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਵਿੱਚ ਨਿਰਮਿਤ ਵਸਤੂ, ਕੱਚੀ ਸਮੱਗਰੀ ਅਤੇ ਮੱਧ ਵਰਤੀ ਵਸਤੂਆਂ ਸਭ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਕੱਚੀ ਸਮੱਗਰੀ ਅਤੇ ਮੱਧ ਵਰਤੀ ਵਸਤੂਆਂ ਉਤੇ ਉਤਪਾਦ ਸ਼ੁਲਕ ਦਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ (Cascading) ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਆਰਥਿਕ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਉਚਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ।
- ਕਰ ਸੁਧਾਰ ਸਮਿਤੀ (ਚਲੇਆਹ ਸਮਿਤੀ) ਨੇ ਆਪਣੀ ਅੰਤਿਮ ਰਿਪੋਰਟ ਭਾਗ ਇਕ (1991) ਵਿੱਚ ਸੇਵਾਵਾਂ ਉਤੇ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਕਰ ਨੂੰ ਲਗਾਉਣ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇਹ ਤਰਕ ਸੀ ਕਿ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਘਰੇਲੂ ਉਤਪਾਦ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾ ਖੇਤਰ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਵਧਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਸਤੂ ਖੇਤਰ ਦਾ ਅੰਸ਼ਦਾਨ ਘਟਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਤਪਾਦ ਕਰ ਰਾਜਸਵ ਦੀ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਉਸ ਕਾਰਨ ਘਟਦੀ ਜਾਵੇਗੀ।
- ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 1956 ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰੀ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਅਧਿਨਿਯਮ ਪਾਰਿਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਉਤੇ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਤਰ-ਰਾਜੀ ਵਪਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਰਾਜ ਤੋਂ ਵਸਤੂਆਂ ਬਾਹਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਉਹੀ ਰਾਜ ਕਰ ਲਗਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਜਸਵ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਇਕ ਵਿਵਾਦਗ੍ਰਸਤ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਮਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਚੋਣ ਮੁੱਦਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਇਹ ਸਮਾਪਤ

- ਨੋਟ ਨਹੀਂ ਹੋ ਪਾਉਂਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਜ ਇਸ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸਰੋਤ ਹੈ।
- ਸਥਾਨਕ ਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਨਾਲ ਨਗਰ ਨਿਗਮ, ਗ੍ਰਾਮ ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾਵਾਂ, ਗ੍ਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਅਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬੋਰਡਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਰਚ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ।

2.5.4 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)

- ਮਸੂਲ (Surcharge)-ਅਤਿਰਿਕਤ ਕਰ।
- ਪ੍ਰਪਾਤੀ (Cascading)-ਐਸੀ ਚੱਟਾਨ ਜਿਸਦਾ ਕਿਨਾਰਾ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਵੇ।
- ਲਗਾਨ (Revenue)-ਭੂ ਕਰ।

2.5.5 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)

1. ਭਾਰਤੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਲੱਛਣਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰੋ।
2. ਭਾਰਤੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀਆਂ ਕੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਹਨ?
3. ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਸਰੋਤਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖੋ।
4. ਆਮਦਨ ਕਰ ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ? ਇਸ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਲਿਖੋ।
5. ਨਿਮਨਲਿਖਿਤ ਉੱਤੇ ਟਿੱਪਣੀ ਲਿਖੋ-
(a) ਨਿਗਮ ਕਰ (b) ਸੰਪੱਤੀ ਕਰ (c) ਸੇਵਾ ਕਰ।
6. ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਕਰਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰੋ।
7. ਸਥਾਨਕ ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਮੁੱਖ ਕਰਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰੋ।

ਉੱਤਰ-ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Answers: Self Assessment)

1. ਡਾ. ਜਾਨ ਮਥਾਈ	2. ਪ੍ਰੋ. ਕਾਲਡੋਰ	3. 1968	4. ਕਰਾਰੋਪਣ
5. ਅਸਤਰ	6. (ਅ)	7. (ਬ)	8. (ਸ)
9. (ਦ)	10. (ਅ)		

2.5.6 ਸਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਬੁਕਸ

1. ਲੋਕ ਵਿੱਤ—ਨਿਯੁ ਰਾਇਅਲ ਬੁੱਕ ਕੰਪਨੀ।
2. ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ-ਮੰਜੂਸ਼ਾ ਸ਼ਰਮਾ, ਓ ਪੀ ਬੋਹਰਾ, ਰਵੀ ਬੁਕਸ।
3. ਮਨੀ ਬੈਂਕਿੰਗ : ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਟ੍ਰੇਡ ਐਂਡ ਪਬਲਿਕ ਫਾਇਨੈਂਸ-ਨੀ. ਥਾਈ, ਸੋਮ ਸ਼ੇਖਰ ਅਨਮੋਲ, 2004।
4. ਪਬਲਿਕ ਫਾਇਨੈਂਸ-ਸੁਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਐਂਡ ਅਨਿਲ ਕੇ ਗੁਪਤਾ, ਡੋਮੀਨੈਂਟ, 2012।
5. ਪਬਲਿਕ ਫਾਇਨੈਂਸ-ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ, ਏ ਬੀ ਡੀ ਪਬਲਿਕੇਸ਼ਨ, 2011।

ਇਕਾਈ-26: ਸ੍ਰੀ ਐਲ. ਕੇ. ਝਾ ਸਮਿਤੀ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ (Recommendations of Shri L. K. Jha Committee)

ਨੋਟ

ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ (Contents)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

- 26.1 ਸਮਿਤੀ ਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਦਾ ਸਾਰਾਂਸ਼ ਅਤੇ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ
(Summary of Conclusions and Recommendations)
- 26.2 ਸਮਿਤੀ ਦੀ ਖੋਜ (Findings of the Committee)
- 26.3 ਸਮਿਤੀ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ (Recommendations of the Committee)
- 26.4 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)
- 26.5 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)
- 26.6 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)
- 26.7 ਸਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਇਸ ਅਨੁਭਾਗ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਬਾਅਦ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ-

- ਸਮਿਤੀ ਦੇ ਪਰਿਣਾਮਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾਂਸ਼ ਅਤੇ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਲਈ।
- ਸਮਿਤੀ ਦੀ ਖੋਜ ਸਬੰਧੀ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ।
- ਸਮਿਤੀ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਲਈ।

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 19 ਜੁਲਾਈ 1976 ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਐਲ. ਕੇ. ਝਾ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਵਿੱਚ ਇਕ ਸਮਿਤੀ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਸਮਿਤੀ ਦੇ ਛੇ ਮੈਂਬਰ ਸ੍ਰੀ ਐਮ. ਬੀ. ਅਰੁਣਾ ਚਲਮ, ਡਾ. ਰਾਜਾ ਜੇ ਚਾਲੀਆ, ਸ੍ਰੀ ਜੇ ਸੇਨ ਗੁਪਤਾ, ਸ੍ਰੀ ਜੀ. ਵੀ. ਨਿਵਾਲਕਰ, ਸ੍ਰੀ ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰੀ ਕੇ. ਨਰਸਿਮਾ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਲੇਕਿਨ ਸਿਤੰਬਰ 1976 ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਐਸ. ਐਸ. ਮਰਾਠੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਉਦਯੋਗਿਕ ਲਾਗਤ ਅਤੇ ਕੀਮਤ ਬਯੁਰੋ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਕੇ. ਐਨ. ਨਰਸਿਮਾ ਨੂੰ ਸਮਿਤੀ ਦਾ ਸਕੱਤਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਵਿਚਾਰ ਯੋਗ ਗੱਲਾਂ (Terms of Reference)

ਸਮਿਤੀ ਨੂੰ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਗੱਲਾਂ ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਅੰਤਿਮ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇਣੀ ਸੀ-

- (i) ਕੇਂਦਰੀ, ਰਾਜਾਂ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਵਰਤਮਾਨ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਸੰਰਚਨਾ ਉੱਤੇ ਮੁੜ ਵਿਚਾਰ (Review) ਕਰਨਾ।
- (ii) ਕਠਿਨ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਉਦਯੋਗ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨਾ।

- ਨੋਟ
- (iii) ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਾਂ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਅਤੇ ਪੱਧਰਾਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਲਾਗਤਾਂ ਉਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਦਾ ਪੁਨਰਵਿਰਤੀ ਪ੍ਰਭਾਵ (Cumulative effects) ਵੱਖ ਵੱਖ ਖਰਚ ਸਮੂਹਾਂ ਉਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਭਾਰ, ਕਰ ਆਧਾਰ ਵਧਾਉਣ ਦਾ ਖੇਤਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਲਚਕ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨਾ ਆਦਿ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨਾ।
 - (iv) ਇਕੱਠੀ ਰਾਸ਼ੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਰ (Value-added Tax) ਦੀ ਕੁਝ ਮਦਾਂ ਨੂੰ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਜਿੱਥੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਵੇ, ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੀ ਸੰਭਵਤਾ (Feasibility) ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਇਹ ਸੰਭਵ ਪਾਏ ਜਾਣ ਤਾਂ ਇਹ ਕਰ ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਉਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਵੇ-ਨਿਰਮਾਤਾਵਾਂ, ਬੋਕ ਵਪਾਰੀਆਂ ਜਾਂ ਫੁਟਕਲ ਵਪਾਰੀਆਂ ਉਤੇ? ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਉਚਿਤ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ।
 - (v) ਕੀ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਦਯੋਗ ਜਾਂ ਇਕ ਉਦਯੋਗ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਅਪ੍ਰਤੱਖ, ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਨੁਦਾਨ (grant of Concessions) ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ? ਜੇਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਹੜੀ ਸੀਮਾ ਤੱਕ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨਾ।
 - (vi) ਦਰਾਮਦ ਕਰਾਂ ਦੀ ਪੱਧਰ ਅਤੇ ਸੰਰਚਨਾ ਦਾ ਦਰਾਮਦ ਵਪਾਰ ਨਿਯੰਤਰਣ, ਦੇਸ਼ ਦੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਨਿਰਧਾਰਣ ਆਦਿ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਜਾਂਚ ਕਰਨਾ। ਜੇਕਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੇ ਲਈ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ।
 - (vii) ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਮਿਤੀ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਉਚਿਤ ਕਦਮ (ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਸੰਗਠਨਾਤਮਕ ਨਿਯੁਕਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ) ਉਠਾਉਣ ਦੇ ਲਈ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ।
 - (viii) ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੋਵੇ, ਸੰਵਿਧਾਨ ਅਤੇ ਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ। ਪਰਿਵਰਤਨਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀ ਕਰ ਸੰਰਚਨਾ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਜਿਹੜਾ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰ ਸਕਣ।
 - (ix) ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਦੇ ਸਮਾਂ ਕਰ ਸੰਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦੇ ਮੱਧ ਆਪਸੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਉਚਿਤ ਤਾਲਮੇਲ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ।
 - (x) ਜਾਂਚ ਵਿੱਚ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਨਜ਼ਰ ਆਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਵੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।

2.6.1 ਸਮਿਤੀ ਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਦਾ ਸਾਰਾਂਸ਼ ਅਤੇ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ (Summary of Conclusions and Recommendations)

ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਾਰ ਜਾਂਚ ਸਮਿਤੀ, ਜਿਹੜੀ ਝਾ ਸਮਿਤੀ ਦੇ ਨਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਪ੍ਰੈਲ, 1977 ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖੀ। ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਪੂਰਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਾਂਚ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਜਿਹੜਾ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਦੇਖਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ (Findings) ਦਾ ਸਾਰਾਂਸ਼, ਪਰਿਣਾਮ ਅਤੇ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ-

ਨੋਟਸ

ਅਪ੍ਰੈਲ 1977 ਵਿੱਚ ਝਾ ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖੀ।

ਨਿਰੀਖਣ (Observations)

ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਜਾਂਚ ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੇ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਵਾਸਤਵਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਰਾਂ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਨਾਲ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਉਤੇ ਭਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਉਤੇ ਬੁਰਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਜਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨਾਲ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਉਹੀ ਬਿਹਤਰ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਸਮਾਜਿਕ ਨਿਆਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਵੇ। ਆਰਥਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਚੰਗੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਉਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਮਿਲ ਸਕੇ। ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਤਦੇ ਮਿਲ ਸਕੇਗਾ ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਇਕ ਪਾਸੇ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰੇ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਕਮੀ ਕਰੇ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਨ੍ਹੇਵਾਹ ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਲਗਾਉਂਦੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਰਾਜਸਵ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਤਪਾਦਕਤਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਰਾਜਸਵ ਵਾਧੂ ਕਰਨਾ ਵੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਸੰਰਚਨਾਤਮਕ ਸੰਤੁਲਨ ਜਿਹੜਾ ਇਕ ਵਾਰ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਵਿਗੜ ਨਾ ਪਵੇ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸਮਿਤੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਤਦੇ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਵਿਵੇਕੀਕਰਨ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਰਿਵਰਤਨ ਸਮਿਤੀ ਦੇ ਸੁਝਾਅਾਂ ਦੇ ਅਨੁਕੀਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

ਨੋਟ

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਅੰਨ੍ਹੇਵਾਹ ਨਹੀਂ ਲਗਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessments)

ਖਾਲੀ ਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰੋ (Fill in the blanks)

1. ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਐਲ. ਕੇ. ਝਾ. ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਵਿੱਚ ਇਕ ਸਮਿਤੀ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ ਕੀਤੀ।
2. ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਜਾਂਚ ਸਮਿਤੀ ਜਿਹੜੀ ਸਮਿਤੀ ਦੇ ਨਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਪ੍ਰੈਲ 1977 ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖੀ।
3. ਸਮਾਜਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨਾਲ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਉੱਚੀ ਬਿਹਤਰ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ.....ਨਿਆਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਵੇ।
4. ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰ ਭਾਰ ਦਾ ਵਿਤਰਣ ਹੈ।
5. ਝਾ ਸਮਿਤੀ ਵਿੱਚ ਮੈਂਬਰ ਸਨ।

26.2 ਸਮਿਤੀ ਦੀ ਖੋਜ (Findings of the Committee)

ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਖੋਜਾਂ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਉਤੇ ਚਾਨਣਾ ਪਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੋਸ਼ਪੂਰਨ ਹੈ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰ, ਰਾਜਾਂ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸੁਤੰਤਰ ਰੂਪ ਨਾਲ ਲਗਾਏ ਗਏ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕੋਈ ਤਾਲਮੇਲ (Coordination) ਨਹੀਂ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਏ ਗਏ ਮੁੱਖ ਕਰਾਂ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਥਿਰਤਾ (Consistency) ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਦਾ ਸੰਯੁਕਤ ਰੂਪ ਨਾਲ ਪੈਣ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਉਤੇ ਬੁਰਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਮਿਤੀ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ-ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਰ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਤਾਲਮੇਲ ਨਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸੰਰਚਨਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਇਕ ਸਮਾਨ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਵਰਤਮਾਨ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਨਿਮਨਲਿਖਿਤ ਕਮੀਆਂ (deficiencies) ਦੱਸੀਆਂ ਹਨ-

- (1) ਸਰਕਾਰ ਕੱਚੇ ਮਾਲ, ਦਰਾਮਦ ਵਸਤੂਆਂ, ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਵਿਕਰੀ ਉਤੇ ਕਰ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਰਾਜਸਵ ਵਾਧੇ ਦੇ ਲਈ ਹੀ ਲਗਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਦੇ ਲਗਾਉਣ ਦੇ ਕੀ ਆਰਥਿਕ ਪਰਿਣਾਮ ਹੋਣਗੇ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਹੀ ਫਿਕਰਮੰਦ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।
- (2) ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਵਿਕਰੀ ਯੋਗ ਵਸਤਾਂ ਉਤੇ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਰ ਅਨੇਕ ਵਸਤੂਆਂ ਉਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਟਕਰਾਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਕਹਿਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਅਨੇਕ ਅਜਿਹੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਹਨ (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ) ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ ਅਤੇ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਦੋਵੇਂ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
- (3) ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰ ਵਿਤਰਣ ਅਸਮਾਨ ਹੈ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰਾਜ ਆਪਣੇ ਕਰਾਂ ਦੀ ਦਰਾਮਦ ਦੂਜੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਉਤੇ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਨੋਟ

ਟਾਸਕ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਕੀ ਹਨ?

26.3 ਸਮਿਤੀ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ (Recommendations of the Committee)

ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਕਤੂਬਰ 1977 ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਨਿਮਨਲਿਖਿਤ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੀਆਂ-

ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਾਂ (Excise duties) ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਨਿਮਨਲਿਖਿਤ ਸੁਝਾਅ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਹਨ-

- (ਅ) ਅੰਤਿਮ ਉਤਪਾਦਨ (Final Products) ਉੱਤੇ ਕਰ ਸੰਰਚਨਾ ਦਾ ਵਿਵੇਕੀਕਰਨ (rationalisation) ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਵਾਧੇ (Progression) ਨੂੰ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਾਥਮਿਕਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ।
- (ਬ) ਕੱਚੇ ਮਾਲ ਉੱਤੇ ਕਰ ਦਰਾਂ ਦਾ ਵਿਵੇਕੀਕਰਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਨੇੜੇ ਪ੍ਰਤਿਸਥਾਪਿਤ ਮਾਲਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਵਿਵਹਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਵਰਨਾ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਆਰਥਿਕ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭੂਤਕਾਲ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਾਰਨਾਂ ਨਾਲ ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਸਤੂ ਉੱਤੇ ਉੱਚੀ ਦਰ ਨਾਲ ਕਰ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਉਹ ਸੰਪੂਰਨ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਉਤਪਾਦਨ ਲਾਗਤ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਨਹੀਂ ਡਿੱਗਣ ਦੇਵੇਗਾ।
- (ਸ) ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਹੱਲ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਲਈ ਸਮਾਂ ਅਵਧਿ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕੁਝ ਕਦਮਾਂ ਨੂੰ ਚੁੱਕਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ-ਪ੍ਰਦਾ ਦਰਾਂ (Input taxation) ਵਿੱਚ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਧੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਜ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਵਧਾਇਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਨਿਰਮਾਣਕਾਰੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੀ ਰਾਸ਼ੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਰ ਲਗਾਏ ਜਾਣ।

ਦਰਾਮਦ ਕਰਾਂ (Import duties) ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸਮਿਤੀ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਦਰਾਮਦ ਕਰ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੱਚੇ ਮਾਲ ਮਾਧਿਅਮਿਕ ਵਸਤੂਆਂ (Intermediate products) ਅਤੇ ਮਸ਼ੀਨ ਆਦਿ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਹੀ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਇਹ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਲਾਗਤ ਕੀਮਤ ਸੰਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਆਮ ਵਾਧਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਬੇਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ ਇਸ ਨਾਲ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਉਲਟਾ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਨਿਮਨਲਿਖਿਤ ਕਥਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸੱਚ ਜਾਂ ਝੂਠ ਕਥਨ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰੋ

(State whether the following statements are True or False)

6. ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਕਤੂਬਰ 1977 ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੀ।
7. ਦਰਾਮਦ ਕਰ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੱਚੇ ਮਾਲ ਮਾਧਿਅਮਿਕ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਮਸ਼ੀਨ ਆਦਿ ਉੱਤੇ ਨਹੀਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
8. ਅੰਤਿਮ ਉਤਪਾਦਨ ਉੱਤੇ ਕਰ ਸੰਰਚਨਾ ਦਾ ਵਿਵੇਕੀਕਰਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

26.4 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)

- ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਜਾਂਚ ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੇ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਵਾਸਤਵਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਨਾਲ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਉੱਤੇ ਭਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਉੱਤੇ ਬੁਰਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਜਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨਾਲ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਉਹੀ ਬਿਹਤਰ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਸਮਾਜਿਕ ਨਿਆਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਵੇ।
- ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਖੋਜਾਂ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਉੱਤੇ ਚਾਨਣਾ ਪਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ

ਦੋਸ਼ਪੂਰਨ ਹੈ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰ, ਰਾਜਾਂ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸੁਤੰਤਰ ਰੂਪ ਨਾਲ ਲਗਾਏ ਗਏ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕੋਈ ਤਾਲਮੇਲ (Coordination) ਨਹੀਂ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਏ ਗਏ ਮੁੱਖ ਕਰਾਂ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਥਿਰਤਾ (Consistency) ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਦਾ ਸੰਯੁਕਤ ਰੂਪ ਨਾਲ ਪੈਣ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਉੱਤੇ ਬੁਰਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ

26.5 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)

- ਅਨੁਦਾਨ (Concession)-ਆਰਥਿਕ ਸਹਾਇਤਾ।
- ਸੰਭਵਤਾ (Feasibility)-ਆਸਾਨੀ।

26.6 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)

- (1) ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਕਿਹੜੀਆਂ-ਕਿਹੜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਅੰਤਿਮ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਦੇਣੀਆਂ ਸਨ?
- (2) ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਕੀ-ਕੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੀਆਂ?
- (3) ਦਰਾਮਦ ਕਰ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸਮਿਤੀ ਦੇ ਕੀ ਸੁਝਾਅ ਸਨ?
- (4) ਸਮਿਤੀ ਦੀ ਖੋਜ ਉੱਤੇ ਚਾਨਣਾ ਪਾਉ।

ਉੱਤਰ-ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Answers: Self Assessment)

1. 19 ਜੁਲਾਈ 1976	2. ਝਾ	3. ਸਮਾਜਿਕ	4. ਅਸਮਾਨ
5. ਛੇ	6. ਸੱਚ	7. ਝੂਠ	8. ਸੱਚ।

26.7 ਸਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਬੁਕਸ

1. ਲੋਕ ਵਿੱਤ-ਐਚ. ਐਲ. ਭਾਟੀਆ, ਵਿਕਾਸ ਪਬਲਿਸ਼ਿੰਗ ਹਾਊਸ ਪ੍ਰਾ. ਲਿ.।
2. ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ-ਮੰਜੂਸ਼ਾ ਸ਼ਰਮਾ, ਓ ਪੀ ਬੋਹਰਾ, ਰਵੀ ਬੁਕਸ।
3. ਮਨੀ ਬੈਂਕਿੰਗ : ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਟ੍ਰੇਡ ਐਂਡ ਪਬਲਿਕ ਫਾਇਨਾਂਸ-ਨੀ, ਥਾਈ, ਸੋਮ ਸ਼ੇਖਰ, ਅਨਮੋਲ, 2004।
4. ਪਬਲਿਕ ਫਾਇਨਾਂਸ-ਸੁਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਐਂਡ ਅਨਿਲ ਕੇ. ਗੁਪਤਾ ਡੋਮੀਨੈਂਟ, 2012।

ਨੋਟ

ਇਕਾਈ-27: ਕਰ ਸੁਧਾਰਾਂ ਉਤੇ ਰਾਜਾ ਚਲੋਆ ਸਮਿਤੀ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ (Recommendations of Raja J. Chelliah Committee on Tax Reforms)

ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ (Contents)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

27.1 ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ (Recommendations)

27.2 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)

27.3 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)

27.4 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)

27.5 ਸਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਇਸ ਇਕਾਈ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ-

- ਚਲੋਆ ਸਮਿਤੀ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਭਲੀ-ਭਾਂਤ ਜਾਣੂ ਹੋਣ ਵਿੱਚ।
- ਨਿਪਟਾਰਾ ਆਯੋਗ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ।
- ਕਰ ਅਨੁਸੰਧਾਨ ਬਯੂਰੋ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ।

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਬਾਅਦ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਕਰ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਕਈ ਵਾਰ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਲਗਭਗ ਹਰ ਸਾਲ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੀ ਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਸ਼ੋਧਨ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਰ ਬਹਾਨੇਬਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੇ ਲਈ ਸਖ਼ਤ ਅਤੇ ਕਠੋਰ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਉਤੇ ਉਲਝਣ ਭਰੇ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਏ ਗਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਰਿਣਾਮ ਇਹ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾ ਤਾਂ ਕਰ ਬਹਾਨੇਬਾਜ਼ੀ ਰੁਕ ਪਾਈ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਕਰਾਂ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀਆਂ ਅਤੇ ਕਠਿਨਾਈਆਂ ਰੁਕ ਪਾਈਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀਆਂ, ਕਠਿਨਾਈਆਂ ਕਰ ਬਹਾਨੇਬਾਜ਼ੀ ਰੋਕ ਦੇ ਉਪਾਉ ਅਤੇ ਉਚਿਤ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਸੁਝਾਅ ਦੇਣ ਲਈ ਡਾ. ਰਾਜਾ ਚਲੋਆ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਵਿੱਚ ਇਕ ਸੁਧਾਰ ਸਮਿਤੀ ਦਾ ਗਠਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਕੇਂਦਰੀ ਵਿੱਤ ਮੰਤਰੀ ਡਾ. ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਤੀ 28 ਅਗਸਤ 1992 ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ। ਚਲੋਆ ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਲਈ ਕੁਝ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤੇ ਹਨ।

27.1 ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ (Recommendations)

ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਕਰ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਤਰਕ ਸੰਗਤ, ਆਸਾਨ ਅਤੇ ਸਹਿਜ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਅਤੇ ਅਨਿਵਾਸੀ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੀ ਪੂੰਜੀ ਲਗਾਉਣ ਦੇ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਵਿਆਪਕ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਹਨ-

ਨਿਗਮ ਕਰ

ਨੋਟ

ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸਮਿਤੀ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੁਝਾਅ ਨਿਗਮ ਖੇਤਰ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਨਿਗਮ ਕਰ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਦਰ ਨੂੰ 51.75 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਘਟਾ ਕੇ 1993-94 ਤੱਕ 45 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਸਾਲ 40 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਉਤੇ ਨਿਗਮ ਕਰ ਦੀ ਦਰ ਘਰੇਲੂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਉਤੇ ਨਿਗਮ ਕਰ 51.75 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 65 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ। ਨਿਗਮ ਕਰ ਦੀ ਇਸ ਵਿਭੇਦਾਤਮਕ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿੱਚ ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਅਤੇ ਘਰੇਲੂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਉਤੇ ਨਿਗਮ ਕਰ ਦੀ ਦਰ ਦੇ ਅੰਤਰ ਨੂੰ 7.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੱਕ ਹੇਠਾਂ ਲਿਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਸਮਿਤੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਉਤੇ ਨਿਗਮ ਕਰ ਦੀ ਦਰ 47.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਉਤੇ ਨਿਗਮ ਕਰ ਦੀ ਦਰ ਨੂੰ 65 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਘਟਾ ਕੇ 47.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੱਕ ਲਿਆਉਣ ਵਿੱਚ ਸਮਿਤੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਕਾਫੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਲਗਾਈ ਜਾਵੇਗੀ।

ਗੈਰ-ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਮਦਨ ਉਤੇ ਕਰ

ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੁਝਾਅ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਮਦਨ-ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਮਦਨ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਰਾਜਨੀਤਕ ਕਾਰਨਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਉਤੇ ਕਦੇ ਕੋਈ ਨਿਰਣਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਪਾਇਆ। ਸਮਿਤੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵੱਡੇ ਕਿਸਾਨ, ਜਿਹੜੇ ਖੁਦ ਖੇਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਲੇਕਿਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਕਾਫੀ ਭੂਮੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਹੜੇ ਦੂਸਰੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਤੋਂ ਖੇਤੀ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ 25,000 ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਆਮਦਨ ਉਤੇ ਆਮਦਨ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। 25,000 ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਕਰ ਯੋਗ ਗੈਰ-ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਉਸ ਉਤੇ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸਮਿਤੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਕਾਲੇ ਧਨ ਅਤੇ ਕਰ ਬਹਾਨੇਬਾਜ਼ੀ ਉਤੇ ਨਿਯੰਤਰਣ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਰਾਜਸਵ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਕਰਾਧਾਨ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਪਰਿਵਰਤਨ ਉਤੇ ਰੋਕ

ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਸੁਝਾਅ ਇਹ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਸਾਲ ਦੇ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਕਰਾਧਾਨ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਸੰਸ਼ੋਧਨ ਅਤੇ ਰਾਹਤ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚੀਹਾਦਾ। ਕਰ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਲਈ ਤਾਂ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਰੱਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਦਯੋਗਪਤੀ ਆਪਣੇ ਕਾਰਖਾਨਿਆਂ ਦੇ ਵਿਸਤਾਰ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਬਣਾ ਸਕਣ। ਸਮਿਤੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਾਧਾਨ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨਾਲ ਅਸਮੱਜਸ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਗਤੀ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਨੋਟਸ ਹਰ ਸਾਲ ਕਰਾਧਾਨ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਅਤੇ ਰਾਹਤ ਵਿੱਚ ਸੰਸ਼ੋਧਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।

ਤੱਖ ਪਰਕ ਟੀਚਾ

ਸਮਿਤੀ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਾਂ ਦੀਆਂ ਉੱਚੀਆਂ ਦਰਾਂ, ਸੀਮਾ-ਸ਼ੁਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਦੁਹਰਾਵ ਦੀ ਸਥਿਤੀ, ਆਮ ਬਹਿਸ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਵ, ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਛੋਟ ਅਤੇ ਕਟੌਤੀਆਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕਰ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿਗੜੇ ਹਨ। ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਰ-ਵਸੂਲੀ ਦਾ ਤੱਖ ਪਰਕ ਟੀਚਾ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਟੀਚਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਵਿਕਾਸ ਦਰ ਅਤੇ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਭਾਵਿਤ ਵਾਧੇ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਨਿਪਟਾਰਾ ਆਯੋਗ

ਆਮਦਨ-ਕਰ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਪਾਸ ਕਰ ਮਾਮਲੇ ਨਿਪਟਾਉਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿਆਂਲਿਆ ਇਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹਨ ਇਸ ਲਈ ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਇਕ ਨਿਪਟਾਰਾ ਆਯੋਗ ਗਠਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਨਿਪਟਾਰਾ ਆਯੋਗ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਕਰੇਗਾ। ਲੇਕਿਨ ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਵੀ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਆਯੋਗ ਨੂੰ ਕਰ ਚੋਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਨਸਥਲੀ ਬਣਨ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਦੇ ਵੀ ਉਪਾਉ ਕੀਤੇ ਜਾਣ। ਸਮਿਤੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਪਟਾਰਾ ਆਯੋਗ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਆਯੁਕਤ ਦੁਆਰਾ ਕਿਸੇ ਮਾਮਲੇ ਉਤੇ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਪੱਤੀਆਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਅਧਿਕਾਰਿਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ।

ਨੋਟ ਕਰ ਅਨੁਸੰਧਾਨ ਬਿਊਰੋ-

ਕਰ ਢਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਸਥਾਈਤਵ ਦੇ ਲਈ ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਕਰ ਅਨੁਸੰਧਾਨ ਬਿਊਰੋ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਿਊਰੋ ਦਾ ਕੰਮ ਸੁਧਾਰ ਸਬੰਧੀ ਸੁਝਾਅਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਕੇ ਆਮ ਬਹਿਸ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੇ ਬਾਅਦ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਦਲਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਸਹਿਮਤੀ ਬਣੇਗੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਪੰਜ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਇਕ ਵਾਰ ਹੀ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਕ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ

ਕਰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ ਕਮੀਆਂ ਦਾ ਉਲੇਖ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਹਿਰ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਘਾਟ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੰਮ ਨਾ ਕਰਨਾ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਔਦਾਜ਼ੀ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਅਪੀਲ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਪਾਉਂਦਾ। ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਕਰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਬਿਹਤਰ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਲਈ ਕਰ ਨਿਰਧਾਰਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਦੇ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਬਣਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਇਮਾਨਦਾਰ ਅਤੇ ਸਮਰਥ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਉੱਨਤ ਕਰਨ ਦਾ ਵੀ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਉਥੇ ਅਸਮਰਥ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸਮਿਤੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਫਿਲਹਾਲ ਆਮਦਨ ਕਰ ਅਧਿਨਿਯਮ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਦੰਡ ਦੇ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਆਜ਼ ਜਾਂ ਦੇਰ ਸੁਲਕ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਆਯੁਕਤਾਂ ਅਤੇ ਮਹਾਂ-ਨਿਰਦੇਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਹੀ ਹੈ।

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਕਰ-ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਬਿਹਤਰ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਲਈ ਕਰ ਨਿਰਧਾਰਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜ ਦੇ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਦੂਜੇ ਸੁਝਾਅ

ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਉੱਪਰ ਦਿੱਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੁਝਾਅਾਂ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਵਿਆਜ਼ ਕਰ ਨੂੰ ਸਮਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਇਹ ਸੁਝਾਅ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰ ਨਿਰਧਾਰਣ ਦੇ ਕਾਰਜ ਦਾ ਕੰਪਿਊਟਰੀਕਰਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਸਮੀਖਿਆ (Conclusion)

ਚਲੋਆ ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਲਈ ਜਿਹੜੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਉਹ ਅਤਿਅੰਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰਕ ਸਿੱਧ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਸਮਿਤੀ ਦਾ ਇਹ ਸੁਝਾਅ ਕਿ ਨਿਗਮ ਕਰ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਦਰ 51.75 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਨੂੰ ਘਟਾ ਕੇ 1993-94 ਤੱਕ 45 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਬਾਅਦ ਜਾਨੀ ਅਗਲੇ ਸਾਲ 40 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਕਰ ਦੇਣਾ ਵਿਵਹਾਰਕ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਪੂੰਜੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਮਿਤੀ ਦਾ ਇਹ ਸੁਝਾਅ ਕਿੱਥੇ ਤੱਕ ਲਾਗੂ ਹੋਵੇਗਾ ਇਹ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਨਿਰਣਾ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰੇਗਾ ਲੇਕਿਨ ਜੇਕਰ ਕਰ ਬਹਾਨੇਬਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਰਾਂ ਦੀ ਦਰ ਘਟਾਉਣੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਨਿਗਮ ਕਰ ਦੀ ਦਰ 40 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੱਕ ਲਿਆਉਣਾ ਤਰਕ ਸੰਗਤ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਕਸਿਤ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਗਮ ਕਰ ਦੀ ਔਸਤ ਦਰ ਲਗਭਗ 35 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਅੱਗੇ ਤਾਲਿਕਾ ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ।

ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਨਿਗਮ ਕਰ ਦੀ ਦਰਾਂ

ਦੇਸ਼	ਨਿਗਮ ਕਰ ਦੀ ਦਰ (ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ)	ਦੇਸ਼	ਨਿਗਮ ਕਰ ਦੀ ਦਰ (ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ)
ਬ੍ਰਾਜ਼ੀਲ	30	ਸਵੀਡਨ	30
ਮੈਕਸਿਕੋ	35	ਪੈਰੂ	35

ਮਲੇਸ਼ੀਆ	35	ਪਾਕਿਸਤਾਨ	40-50
ਇੰਡੋਨੇਸ਼ੀਆ	15-35	ਤਾਈਵਾਨ	25
ਬ੍ਰਿਟੇਨ	35	ਥਾਈਲੈਂਡ	35
ਅਮਰੀਕਾ	35	ਅਰਜਨਟਾਈਨਾ	36

ਨੋਟ

ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਅਤੇ ਘਰੇਲੂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਉਤੇ ਨਿਗਮ ਕਰ ਦੇ ਅੰਤਰ ਨੂੰ 7.5 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਹੇਠਾਂ ਲਿਆਉਣ ਨਾਲ ਅਰਥਾਤ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਉਤੇ ਨਿਗਮ ਕਰ ਨੂੰ 65 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਤੋਂ ਘਟਾ ਕੇ 47.5 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਕਰਨ ਨਾਲ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਆਦਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਮਿਲੇਗਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਅਤੇ ਅਨਿਵਾਸੀ ਭਾਰਤੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪੂੰਜੀ ਲਗਾਉਣ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਭਾਰਤੀ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਗਮ ਕਰਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸਮਿਤੀ ਦੇ ਸੁਝਾਅ ਵਿਵਹਾਰਕ ਅਤੇ ਸਹੀ ਹਨ।

ਗੈਰ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਮਦਨ ਉਤੇ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਵਿੱਤ ਮੰਤਰੀ ਡਾ. ਜਾਨ ਮਥਾਈ ਨੇ 1953 ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਕੇ. ਐਨ. ਰਾਜ ਸਮਿਤੀ ਨੇ 1973 ਵਿੱਚ ਗੈਰ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਮਦਨ ਉਤੇ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਮਦਨ ਉਤੇ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਇਕ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਤੈਰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਵੋਟ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਨਾਲ ਇਸ ਨੂੰ ਸੀਮਾ ਦੇ ਅੰਦਰ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਸਰਕਾਰ ਕਦੀ ਸਾਹਸ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੀ। ਚਲੋਆ ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿੱਚ ਇਕ ਵਿਚਕਾਰ ਦਾ ਨਵਾਂ ਰਸਤਾ ਸੁਝਾਇਆ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਕਿਸਾਨ ਘੱਟ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਾਲੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੇਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਸਾਫ਼ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਵੱਡੇ ਕਿਸਾਨ ਖੁਦ ਖੇਤੀ ਨਾ ਕਰਕੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਤੋਂ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨੀ ਉਤੇ ਕਰ ਨਾਂ ਲੱਗੇ ਇਹ ਗੱਲ ਸਮਝ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਮਿਤੀ ਦਾ ਇਹ ਸੁਝਾਅ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਖੁਦ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਲੇਕਿਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਭੂਮੀ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ 25,000 ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੀ ਸਲਾਨਾ ਆਮਦਨ ਉਤੇ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਣਾ ਕਾਨੂੰਨੀ ਉਚਿਤ ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰਕ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਖੁਦ ਖੇਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸਾਨ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਮੰਨਣਾ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਗਲਤ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਕ੍ਰਿਤੀ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਖੇਤੀ ਵਿੱਚ ਕਮਾਈ ਦੇ ਨਾਂ ਉਤੇ ਕਾਲੇ ਧਨ ਨੂੰ ਸਫੈਦ ਧਨ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਵਿਆਪਕ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਉਤੇ ਰੋਕ ਲਈ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਰਾਜਸਵ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਕਰਾਰੋਪਣ ਕਾਨੂੰਨੀ ਵੈਧ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਪਹਿਲੂ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਲਈ ਬਿਜਲੀ, ਪਾਣੀ, ਖਾਦ ਅਤੇ ਯੰਤਰਾਂ ਦੇ ਲਈ ਵੱਡੀ ਰਾਸ਼ੀ ਖਰਚ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਲਾਭ ਵੱਡੇ ਕਿਸਾਨ ਅਤੇ ਫਾਰਮ ਹਾਊਸਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਗੈਰ-ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਨਿਵੇਸ਼ ਦੀ ਕੁਝ ਹੀ ਵਸੂਲੀ ਗਰੀਬ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਬਜਾਏ ਫਾਰਮ ਹਾਊਸ ਦੇ ਮਾਲਕਾਂ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਜਿਹੜੇ ਵੱਡੇ ਕਿਸਾਨ ਭੂਮੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣ ਬੈਠੇ ਹਨ, ਕਾਨੂੰਨੀ ਉਚਿਤ ਅਤੇ ਵਿਵੇਕਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਵਾਰਥਾਂ ਦੇ ਉਪਰ ਉਠ ਕੇ ਚਲੋਆ ਸਮਿਤੀ ਦੀ ਗੈਰ-ਕਿਸਾਨਾਂ ਉਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਮਦਨ ਉਤੇ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਟਾਸਕ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਵਿੱਤ ਮੰਤਰੀ ਕੌਣ ਸਨ?

ਸਮਿਤੀ ਦਾ ਨਿਪਟਾਰਾ ਆਯੋਗ ਗਠਿਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਕਰ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਸਥਿਰਤਾ ਲਿਆਉਣ ਦੇ ਲਈ ਕਰ ਅਨੁਸੰਧਾਨ ਬਿਊਰੋ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਵੀ ਉਚਿਤ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਦੁੱਖ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕਰ ਚੋਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਰ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆਉਣ ਦੇ ਲਈ ਇਸ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਬਦਲਣਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਕਰ ਬਹਾਨੇਬਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਅਪਰਾਧ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਜੇਕਰ ਕਰ ਵਿਵਸਥਾ ਹੀ ਦੂਜਿਤ ਅਤੇ ਅਵਿਵਹਾਰਕ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਇਕੱਲੇ ਹੀ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਇਆ ਜਾਣਾ ਕਾਨੂੰਨੀ ਵੈਧ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਆਸਾਨ ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਚੁਸਤ, ਇਮਾਨਦਾਰ ਅਤੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਮਿਤੀ ਦੀ ਕਰਾਧਾਨ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਪਰਿਵਰਤਨ ਉਤੇ ਰੋਕ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਵੀ ਉਚਿਤ ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰਕ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਮਿਤੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸੁਝਾਅ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੀ ਹਨ ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ ਇੱਛਾ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ ਸਾਰਾਂਸ਼ਵਿਚ ਇਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਪੂੰਜੀ ਲਗਾਉਣ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਿਤ ਕਰਨ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਆਦਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਨ, ਰਾਜਸਵ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲੋਆ ਸਮਿਤੀ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਇਸ ਨਾਲ ਕਰ ਬਹਾਨੇਬਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਕਾਲੇ ਧਨ ਵਰਗੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਹੋ ਸਕੇਗਾ ਅਤੇ ਰਾਜਸਵ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋ ਸਕੇਗਾ।

ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਖਾਲੀ ਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰੋ (Fill in the blanks)

1. ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਬਾਅਦ ਦੇਸ਼ ਦੀ.....ਵਿੱਚ ਕਈ ਵਾਰ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।
2.ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਲਈ ਕੁਝ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰਕ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤੇ ਹਨ।
3. ਸਮਿਤੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਉਤੇ ਨਿਗਮ ਕਰ ਦੀ ਦਰ.....ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।
4.ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਲਈ ਜਿਹੜੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਉਹ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰਕ ਸਿੱਧ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ।
5. ਗੈਰ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਮਦਨ ਉਤੇ.....ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ।

27.2 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)

- ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਕਈ ਵਾਰ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਲਗਭਗ ਹਰ ਸਾਲ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੀ ਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਸ਼ੋਧਨ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਰ ਬਹਾਨੇਬਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੇ ਲਈ ਸਖ਼ਤ ਅਤੇ ਕਠੋਰ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਉਲਝਣ ਭਰੇ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਏ ਗਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾ ਤਾਂ ਕਰ ਬਹਾਨੇਬਾਜ਼ੀ ਹੀ ਰੁਕ ਪਾਈ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਕਰਾਂ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀਆਂ ਅਤੇ ਕਠਿਨਾਈਆਂ ਰੁਕ ਪਾਈਆਂ ਹਨ।
- ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸਮਿਤੀ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੁਝਾਅ ਨਿਗਮ ਖੇਤਰ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਹੈ ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਨਿਗਮ ਕਰ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਦਰ ਨੂੰ 51.75 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਘਟਾ ਕੇ 1993-94 ਤੱਕ 45 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਸਾਲ 40 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
- ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੁਝਾਅ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਮਦਨ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਮਦਨ-ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਉਤੇ ਵਿਚਾਰ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਲੇਕਿਨ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਕਾਰਨਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਉਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਨਿਰਣਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਪਾਇਆ।
- ਸਮਿਤੀ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਾਂ ਦੀਆਂ ਉੱਚੀਆਂ ਦਰਾਂ, ਸੀਮਾ ਸ਼ੁਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਦੁਹਰਾਵ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਆਮ ਬਹਿਸ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ, ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਛੋਟ ਅਤੇ ਕਟੌਤੀਆਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕਰ ਢਾਂਚੇ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਿਗੜੀ ਹੈ।
- ਕਰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ ਕਮੀਆਂ ਦਾ ਉਲੇਖ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਹਿਰ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਕਮੀ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਜਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਬਿਨਾਂ ਅਪੀਲ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਪਾਉਂਦਾ।
- ਚਲੋਆ ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਕਰ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਲਈ ਜਿਹੜੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਉਹ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰਕ ਸਿੱਧ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

27.3 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)

- ਕਰਾਧਾਨ (Taxation)-ਕਰ ਲਗਾਉਣਾ।
- ਅਨੁਸੰਧਾਨ (Investigation)-ਖੋਜ।

27.4 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)

ਨੋਟ

1. ਚਲੋਆ ਸਮਿਤੀ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰੋ।
2. ਨਿਪਟਾਰਾ ਆਯੋਗ ਤੋਂ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਸਮਝਦੇ ਹੋ?
3. ਸਮਿਤੀ ਦੁਆਰਾ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਵਰਣਿਤ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਸਬੰਧੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰੋ।
4. ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਗਮ ਕਰ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ ਨੂੰ ਤਾਲਿਕਾ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰੋ।

ਉਤਰ-ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Answers: Self Assessment)

1. ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ
2. ਚਲੋਆ
3. 47.5
4. ਚਲੋਆ ਸਮਿਤੀ
5. ਕਰ

27.5 ਸਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਬੁਕਸ

1. ਲੋਕ ਵਿੱਤ-ਨਿਉ ਰਾਇਅਲ ਬੁੱਕ ਕੰਪਨੀ।
2. ਲੋਕ ਵਿੱਤ-ਐਚ. ਐਲ. ਭਾਟੀਆ, ਵਿਕਾਸ ਪਬਲਿਸ਼ਿੰਗ ਹਾਊਸ ਪ੍ਰਾ. ਲਿਮ.।
3. ਮਨੀ ਬੈਂਕਿੰਗ ਐਂਡ ਪਬਲਿਕ ਫਾਇਨੈਂਸ-ਸੁੰਦਰਮ ਵੀ, ਅਲਫਾ ਪਬਲਿ 2009।
4. ਪਬਲਿਕ ਫਾਇਨੈਂਸ-ਸੁਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਐਂਡ ਅਨਿਲ ਕੇ ਗੁਪਤਾ, ਡੋਮੀਨੋਟ, 2012।
5. ਪਬਲਿਕ ਫਾਇਨੈਂਸ-ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ, ਏ. ਬੀ. ਡੀ. ਪਬਲਿਕੇਸ਼ਨ, 2011।

ਨੋਟ
**ਇਕਾਈ-28 : ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਉੱਤੇ ਕੇਲਕਰ ਸਮਿਤੀ ਦੀਆਂ
 ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ**

**(Recommendations of Kelker Committee on
 Direct and Indirect Tax)**

ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ (Contents)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

28.1 ਸੇਵਾ ਕਰ ਨਾਲ ਰਾਜਸਵ ਪ੍ਰਾਪਤੀ (Revenue Gain from Service Tax)

28.2 ਖਰਚ ਸੁਧਾਰ ਆਯੋਗ (Expenditure Reforms Commission)

28.3 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)

28.4 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)

28.5 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)

28.6 ਸਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਇਸ ਇਕਾਈ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ-

- ਸੇਵਾ ਕਰ ਨਾਲ ਰਾਜਸਵ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸਬੰਧੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ।
- ਖਰਚ ਸੁਧਾਰ ਆਯੋਗ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ।

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਉੱਤੇ ਗਠਿਤ ਕੇਲਕਰ ਕਾਰਜਬਲ ਦੀ ਫਾਇਨਲ ਰਿਪੋਰਟ ਜਲਦੀ ਬਾਅਦ ਵਿੱਤ ਮੰਤਰੀ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 27 ਦਸੰਬਰ 2002 ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ ਗਈ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਅਲੋਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਅਕਤੂਬਰ ਅਤੇ ਨਵੰਬਰ 2002 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਆਪਣੇ ਪਰਾਮਰਸ਼ ਪੱਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮਾਮੂਲੀ ਬਦਲਾਅ ਹੀ ਇਸ ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਫਾਈਨਲ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਸਮਿਤੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮੱਧ ਵਰਗ ਨੂੰ ਜਿੱਥੇ ਕਰ ਰਾਹਤ ਮਿਲੇਗੀ ਉਥੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਰ ਜੀ. ਡੀ. ਪੀ. ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨਾਲ ਵਾਧਾ ਹੋ ਸਕੇਗਾ।

ਸਮਿਤੀ ਦੀਆਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ-

- (1) ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਆਮਦਨ ਕਰ ਮੁਕਤ ਆਮਦਨ ਦੀ ਸਮਾ ਇਕ ਲੱਖ ਰੁਪਏ।
- (2) ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੀ ਕੇਵਲ ਦੋ ਦਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ, ਇਕ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਚਾਰ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਤੱਕ ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ 20 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ ਚਾਰ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ 30 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ।
- (3) ਆਮਦਨ ਕਰ ਉੱਤੇ ਮਸੂਲ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ।
- (4) ਆਮਦਨ ਕਰ ਵਿੱਚ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਛੋਟਾਂ ਸਮਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਸੁਝਾਅ ਮਾਨਕ ਛੋਟ ਦੀ ਵੀ ਸਮਾਪਤੀ।

- (5) ਵਰਿਸ਼ਟ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਅਤੇ ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਰ ਰਾਹਤ।
- (6) ਆਵਾਸ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਉੱਤੇ ਵਿਆਜ ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦੀ ਛੋਟ 1.50 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੇ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ 50 ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਤੱਕ ਦੀ ਵਿਆਜ ਉੱਤੇ ਹੋਵੇ 5 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਤੱਕ ਦੇ ਆਵਾਸ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਉੱਤੇ 2 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੀ ਵਿਕਲਪਿਕ ਵਿਆਜ ਰਾਹਤ।
- (7) ਲਾਭਾਂਸ਼ ਕਰ ਅਤੇ ਸੂਚੀਬੱਧ ਸ਼ੇਅਰਾਂ ਉੱਤੇ ਲੰਬੇ ਸਮਾਂ ਵਾਲੀ ਪੂੰਜੀਗਤ ਲਾਭ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ।
- (8) ਨਿਗਮ ਕਰ ਦੀ ਦਰ 36.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਘਟਾ ਕੇ 30 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ।
- (9) ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਵਿਕਲਪਿਕ ਕਰ (MAT) ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ।
- (10) ਉਤਪਾਦ ਸੁਲਕ ਅਤੇ ਸੀਮਾ ਸੁਲਕ ਸੰਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਪਰਿਵਰਤਨ।
- (11) ਸੇਨਵੈਟ ਦੀ ਦਰ 16 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਘਟਾ ਕੇ 14 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਝਾਅ।
- (12) ਸੇਵਾ ਕਰ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਦੇ ਵਿਆਪਕ ਵਿਸਤਾਰ ਦਾ ਸੁਝਾਅ।

ਨੋਟ

ਨੋਟਸ

ਕੋਲਕਰ ਕਾਰਜਦਲ ਦੀ ਫਾਈਨਲ ਰਿਪੋਰਟ ਜਲਦੀ ਬਾਅਦ ਕੇਂਦਰੀ ਵਿੱਤ ਮੰਤਰੀ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 27 ਦਿਸੰਬਰ 2002 ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ ਗਈ ਸੀ।

28.1 ਸੇਵਾ ਕਰ ਨਾਲ ਰਾਜਸਵ ਪ੍ਰਾਪਤੀ (Revenue Gain from Service Tax)

ਸਾਲ 1994-95 ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੇਵਾ ਕਰ ਦਾ ਅਰੋਪਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਦੋਂਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਕਰ ਤੋਂ 407 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਈ, ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ 2003-04 ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਸੇਵਾ ਕਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਰਾਸ਼ੀ 8300 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਹੋ ਗਈ, ਜਿਹੜੀ ਸਾਲ 2004-05 ਵਿੱਚ 14150 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਤੱਕ ਵਧ ਗਈ, ਸਾਲ 2005-06 ਦੇ ਬਜਟ ਪ੍ਰਸਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾ ਕਰ ਤੋਂ 17,500 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਹੈ। ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ 2004-05 ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਬਜਟ ਵਿੱਚ 13 ਨਵੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੂੰ 'ਸੇਵਾ ਕਰ' (Service Tax) ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਕੇਂਦਰੀ ਵਿੱਤ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਹ 13 ਨਵੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਸਨ- ਵਪਾਰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨੀ, ਏਅਰਪੋਰਟ ਸੇਵਾਵਾਂ, ਟ੍ਰਾਂਸਪੋਰਟ ਬੁਕਿੰਗ ਏਜੰਟਾਂ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ, ਵਸਤੂਆਂ ਨੂੰ ਐਰੋਪਲੇਨ ਦੁਆਰਾ ਭੇਜਣਾ, ਸਰਵੇ ਅਤੇ ਐਕਸਪਲੋਰੇਸ਼ਨ, ਉਪੀਨੀਅਨ ਪੋਲ, ਕਾਪੀ ਰਾਈਟ ਨੂੰ ਇੰਟਲੈਕਚੁਅਲ ਪ੍ਰਾਪਰਟੀ ਸੇਵਾਵਾਂ, ਫਾਰਵਰਡ (ਵਾਇਦਾ) ਕਨਟੈਕਟ ਦੇ ਬਰੋਕਰ, ਪੰਡਾਲ ਅਤੇ ਸਾਮਿਆਨਾ ਪ੍ਰੀਮੀਅਨ ਨੂੰ ਸੀਮਾ ਤੱਕ ਲਾਈਫ ਇੰਸ਼ੂਅਰੈਂਸ (ਲਾਇਫ ਇਨਸ਼ੂਅਰੈਂਸ ਪ੍ਰੀਮੀਅਮ ਦੇ ਬਚਤ ਵਾਲੇ ਐਂਸ਼ ਉੱਤੇ ਸੇਵਾ ਕਰ ਲੱਗੇਗਾ)।

ਸੇਵਾ ਕਰ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ਾਮਲ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਟੈਲੀਫੋਨ ਸੇਵਾ, ਸ਼ੇਅਰ ਦਲਾਲ, ਜਨਰਲ ਇੰਸ਼ੂਰੈਂਸ, ਐਡਵਰਟਾਈਜ਼ਿੰਗ ਏਜੰਸੀ, ਕੋਰੀਅਰ ਏਜੰਸੀ, ਰੇਡੀਓ ਪੇਜ਼ਰ ਸੇਵਾਵਾਂ ਕਨਸਲਟਿੰਗ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ, ਏਅਰ ਟ੍ਰੈਵਲ ਏਜੰਟਸ, ਟੂਰ ਅਪਰੇਟਰ, ਰੈਂਟ ਐਂਡ ਕੈਬ ਆਪਰੇਟਰ, ਮੈਨ ਪਾਵਰ ਰਿਕਰੂਟਮੈਂਟ ਏਜੰਸੀ, ਆਰਕੀਟੈਕਟ, ਇੰਟੀਰੀਅਰ ਡੈਕੋਰੇਟਰਸ, ਮੈਨੇਜਮੈਂਟ ਕਨਸਲਟੈਂਟ, ਪ੍ਰੈਕਟਿਸਿੰਗ ਚਾਰਟਰਡ ਅਕਾਊਂਟੈਂਟ, ਕੰਪਨੀ ਸਕੱਤਰ, ਕਾਸਟ ਅਕਾਊਂਟੈਂਟ, ਰਿਅਲ ਅਸਟੇਟ ਏਜੰਟ ਕਨਸਲਟੈਂਟਸ, ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਰੇਟਿੰਗ ਏਜੰਸੀ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਸਿਕਿਓਰਟੀ ਏਜੰਸੀ ਮਾਰਕੀਟ ਰਿਸਰਚ ਏਜੰਸੀ ਫੋਟੋਗ੍ਰਾਫੀ, ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ, ਟੈਲੀਗ੍ਰਾਫ, ਟੇਲੇਕਸ, ਫੈਕਸ ਆਨ ਲਾਈਨ ਅਤੇ ਡਾਟਾ ਬੇਸ ਸਰਵਿਸੇਜ਼ ਸਾਊਂਡ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਬ੍ਰਾਡਕਾਸਟਿੰਗ, ਕਾਰਗੋ ਹੈਂਡਲਿੰਗ ਸਟੋਰੇਜ ਐਂਡ ਵੇਅਰ ਹਾਊਸਿੰਗ ਈਵੈਂਟ ਮੈਨੇਜਮੈਂਟ, ਕੇਬਲ ਓਪਰੇਟਰਜ਼, ਬਿਊਟੀ ਪਾਰਲਰਸ, ਹੈਲਥ ਐਂਡ ਫਿਟਨੈਸ ਸੈਂਟਰ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ।

ਬਜਟ 2005-06 ਦੇ ਬਜਟ ਪ੍ਰਸਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾ ਕਰ ਦੀ ਦਰ ਨੂੰ ਪੂਰਵਵਤ 10% ਬਣਾਏ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਛੋਟੇ ਉਤਪਾਦਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਕਰ ਤੋਂ ਰਾਹਤ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਬਜਟ 2005-06 ਵਿੱਚ ਸੇਵਾ ਕਰ ਦੀ ਪਰਿਧੀ ਵਿੱਚ 21 ਦੂਜੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

'ਸੇਵਾ ਕਰ' (Service Tax) ਦਾ ਅਰੋਪਣ ਅਤੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿਣ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵੀ ਇਸ ਕਰ ਦਾ ਆਰੋਪਣ ਕਰ ਸਕਣਗੀਆਂ। ਇਸ ਦੇ ਲਈ 95ਵਾਂ ਸੰਵਿਧਾਨ ਸੰਸ਼ੋਧਨ ਵਿਧੇਅਕ 2003 ਮਈ 2003 ਵਿੱਚ ਸੰਸਦ ਨੇ ਪਾਰਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਨੋਟ

ਸੇਵਾ ਕਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ

(ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਵਿੱਚ)

ਸਾਲ	ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ
1994-95	407
1995-96	862
1996-97	1059
1997-98	1586
1998-99	1957
1999-2000	2128
2000-2001	2613
2001-2002	3302
2002-2003	4122
2003-2004	8300
2004-2005 (ਸੰਸ਼ੋਧਿਤ)	14150
2005-2006 (ਬਜਟ ਅਨੁਮਾਨ)	17500

ਇਸ ਸੰਸ਼ੋਧਨ ਵਿਧੇਅਕ ਦੁਆਰਾ ਸੇਵਾ ਕਰ ਨੂੰ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ 7ਵੀਂ ਅਨੁਸੂਚੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਘ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜਦੋਂਕਿ ਇਸਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਇਸ ਵਿੱਚ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸੰਗ੍ਰਹਿਣ ਦੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦੇ ਤੌਰ ਨਿਰਧਾਰਣ ਦੇ ਲਈ ਇਕ ਨਵਾਂ ਵਿਧੇਅਕ ਸੰਸਦ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ ਵਿਧੇਅਕ ਵਿੱਚ ਹੀ ਇਹ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਰਾਜਸਵ ਬਟਵਾਰੇ ਦੇ ਲਈ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚਕਾਰ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਾ ਬਟਵਾਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਜਾਂ ਸੇਵਾ ਕਰ ਦੇ ਕੁਲ ਰਾਜਸਵ ਵਿੱਚ ਤੋਂ ਹਿੱਸਾ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਉਲੇਖਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਸੇਵਾ ਕਰ ਦੀ ਕੋਈ ਵਿਵਸਥਾ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ 7ਵੀਂ ਅਨੁਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਸੰਘ ਸੂਚੀ, ਰਾਜ ਸੂਚੀ ਜਾਂ ਸਮਵਰਤੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ 1 ਜੁਲਾਈ 1994 ਤੋਂ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਇਹ ਕਰ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਸੰਘ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਦੱਤ ਉਸ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਾਧਿਕਾਰ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੂਚੀ (ਸੰਘ ਰਾਜ ਜਾਂ ਸਮਵਰਤੀ ਵਿੱਚ ਨਾ ਸ਼ਾਮਲ ਕਿਸੇ ਕਰ ਨੂੰ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਕੇਂਦਰ ਨੂੰ ਹੋਵੇਗਾ।

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ

ਸੇਵਾ ਕਰ ਨੂੰ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ 7ਵੀਂ ਅਨੁਸੂਚੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਘ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਖਾਲੀ ਸਥਾਨ ਭਰੋ (Fill in the blanks)

1. ਕੇਲਕਰ ਕਾਰਜ ਦਲ ਦੀ ਫਾਈਨਲ ਰਿਪੋਰਟ.....ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ ਗਈ ਸੀ।
2. ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਅਕਤੀਗਤ.....ਮੁਕਤ ਆਮਦਨ ਦੀ ਸੀਮਾ ਇਕ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।
3.ਸ਼ੁਲਕ ਅਤੇ ਸੀਮਾ ਸ਼ੁਲਕ ਸੰਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

4. ਕਰ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਦੇ ਵਿਆਪਕ ਵਿਸਤਾਰ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
5. ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਉੱਤੇ ਸਮਿਤੀ ਦਾ ਗਠਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਨੋਟ

28.2 ਖਰਚ ਸੁਧਾਰ ਆਯੋਗ (Expenditure Reforms Commission)

ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸੰਪੂਰਨ ਖਰਚ ਪ੍ਰਾਰੂਪ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਦੇ ਲਈ 28 ਫਰਵਰੀ 2000 ਨੂੰ ਸਾਬਕਾ ਵਿੱਤ ਸਕੱਤਰ ਸ੍ਰੀ ਕੇ. ਪੀ. ਗੀਤਾਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਵਿੱਚ ਖਰਚ ਸੁਧਾਰ ਆਯੋਗ ਦਾ ਗਠਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਆਯੋਗ ਗੈਰ-ਜ਼ਰੂਰੀ ਖਰਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਾਪਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਖਰਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਉਪਾਉ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ।

ਆਯੋਗ ਦੇ ਕਾਰਜ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਹਨ-

- (1) ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮੰਤਰਾਲਿਆਂ, ਵਿਭਾਗਾਂ ਅਤੇ ਸਬੰਧ ਸੰਗਠਨਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦੀ ਪੁਨਰਵਿਰਤੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ, ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ, ਕਿਰਿਆ ਕਲਾਪਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਢਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਲਿਆਉਣ ਦੇ ਸੁਝਾਅ ਦੇਣਾ।
- (2) ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਬਸਿਡੀ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਰੂਪ ਨਾਲ ਤਰਕਸੰਗਤ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਬਸਿਡੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਦੀ ਪਰਖ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਉਪਾਉ ਸੁਝਾਉਣਾ।
- (3) ਵਿਭਾਗੀ ਅਤੇ ਵਿਵਸਾਇਕ ਸੰਪੱਤੀਆਂ ਦੇ ਇਸਤੇਮਾਲ ਦੇ ਸ਼ੁਲਕ ਤੈਅ ਕਰਨ ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਅਤੇ ਲਾਗਤ ਵਸੂਲਣ ਦੇ ਲਈ ਨੀਤੀ ਸੁਝਾਉਣਾ।
- (4) ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਮੰਤਰਾਲਿਆਵਾਂ, ਸੰਬੰਧ ਵਿਭਾਗਾਂ ਅਤੇ ਸੰਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਸਟਾਫ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਕੈਡਰ ਅਤੇ ਸਟਾਫ ਨੂੰ ਤਰਕਸੰਗਤ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਉਪਾਉ ਸੁਝਾਉਣਾ।
- (5) ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਅੰਦਰੂਨੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸੰਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧਨ ਦੇਣ ਦੇ ਤੌਰ-ਤਰੀਕੇ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਦੇ ਲਈ ਬਜਟੀ ਸਹਾਇਤਾ ਘਟ ਕਰਨ ਦੇ ਉਪਾਉ ਸੁਝਾਉਣਾ।
- (6) ਸਰਕਾਰ ਵਿੱਚ ਖਰਚ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਮੁੱਦਿਆਂ ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਉਚਿਤ ਸੁਝਾਅ ਦੇਣਾ।

5 ਮੈਂਬਰੀ ਆਯੋਗ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਰਿਪੋਰਟ 10 ਜੁਲਾਈ 2000 ਨੂੰ ਅਤੇ ਛੇਵੀਂ ਰਿਪੋਰਟ ਕੇਂਦਰੀ ਵਿੱਤ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ 26 ਜੂਨ 2001 ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਪੈਟ੍ਰੋਲੀਅਮ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਿਕ ਗੈਸ ਰਸਾਇਣ ਅਤੇ ਯੰਤਰ ਅਤੇ ਇਸਪਾਤ ਮੰਤਰਾਲਿਆਵਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ।

ਆਯੋਗ ਨੇ ਸੱਤਵੀਂ ਰਿਪੋਰਟ ਜੁਲਾਈ 2001 ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਅੱਠਵੀਂ ਰਿਪੋਰਟ ਅਗਸਤ 2001 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਬਜਟ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ

ਸੰਘ ਜਾਂ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਆਉਣ ਵਾਲੇ, ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ ਦੀ ਸਭ ਅਨੁਮਾਨਿਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਖਰਚ ਦਾ ਪੂਰਵਅਨੁਮਾਨ ਹਰ ਸਾਲ ਸੰਸਦ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਲਾਨਾ ਵਿੱਤੀ ਬਿਅਨ ਜਾਂ ਬਜਟ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਵੈਟ ਰੋਡ ਮੈਪ-ਮੁੱਖ ਬਿੰਦੂ

- 1 ਅਪ੍ਰੈਲ 2005 ਤੋਂ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿੱਚ 'ਵੈਟ ਦਾ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ'।
- ਲਗਭਗ 550 ਉਤਪਾਦ ਵੈਟ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿੱਚ।
- ਵੈਟ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਮੁੱਖ ਦਰਾਂ 4 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ 12.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ।
- 46 ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀ ਇਕ ਕਰ ਮੁਕਤ (Tax exempted) ਸ਼੍ਰੇਣੀ।
- ਸੋਨੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਲਈ 1 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਰ।
- ਪੈਟਰੋਲ, ਡੀਜ਼ਲ, ਸ਼ਰਾਬ, ਲਾਟਰੀ ਦੇ ਟਿਕਟ ਅਤੇ ਏ. ਟੀ. ਐਫ ਆਦਿ ਵੈਟ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਦੇ ਬਾਹਰ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁੱਲ ਬਾਜ਼ਾਰ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।
- ਅਤਿਰਿਕਤ ਉਤਪਾਦ ਸ਼ੁਲਕ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਾਲੇ ਤਿੰਨ ਉਤਪਾਦਾਂ-ਚੀਨੀ, ਤੰਬਾਕੂ ਅਤੇ ਕੱਪੜੇ ਉੱਤੇ ਵੈਟ ਅਜੇ ਇਕ ਸਾਲ ਤੱਕ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ।

- ਨੋਟ
- ਵੈਟ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿੱਤੀ ਹਾਨੀ ਹੋਣ ਉਤੇ ਪਹਿਲੇ ਸਾਲ ਹਾਨੀ ਦੀ 100 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਭਰਪਾਈ ਕੇਂਦਰ ਦੁਆਰਾ ਦੂਜੇ ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਸਾਲ ਇਹ ਭਰਪਾਈ ਕ੍ਰਮ ਨਾਲ 75 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ 50 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ।
(ਰਾਜਸਵ ਹਾਨੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ ਦੇ ਲਈ ਫਾਰਮੂਲਾ ਤੈਅ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਲਈ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਰਾਜਸਵ ਵਾਧੇ ਦੀ ਔਸਤ 2004-05 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਤੋਂ ਬਿਹਤਰ ਵਾਧੇ ਵਾਲੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਵਾਧੇ ਦੀ ਔਸਤ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉਤੇ ਤੈਅ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।)

ਟਾਸਕ

ਆਯੋਗ ਦੀ ਸੱਤਵੀਂ ਰਿਪੋਰਟ ਕਦੋਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੀ ਗਈ?

ਸਵੈ-ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਬਹੁ-ਵਿਕਲਪੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Multiple Choice Questions)

- ਖਰਚ ਸੁਧਾਰ ਆਯੋਗ ਦਾ ਗਠਨ ਕਦੋਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ?

(ਅ) 28 ਫਰਵਰੀ 2000	(ਬ) 28 ਫਰਵਰੀ 2001
(ਸ) 26 ਮਾਰਚ 2000	(ਦ) 26 ਮਾਰਚ 2001।
- ਆਯੋਗ ਨੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਰਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਾਪਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਖਰਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਉਪਾਯ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ?

(ਅ) ਜ਼ਰੂਰੀ	(ਬ) ਗੈਰ ਜ਼ਰੂਰੀ
(ਸ) ਸਰਵਜਨਕ	(ਦ) ਸਰਕਾਰੀ।
- ਕਿੰਨੇ ਉਤਪਾਦ “ਵੈਟ” ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿੱਚ ਹਨ।

(ਅ) 650	(ਬ) 750
(ਸ) 550	(ਦ) 1050

28.3 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)

- ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਉਤੇ ਗਠਿਤ ਕੋਲਕ ਕਾਰਜ ਦਲ ਦੀ ਫਾਈਨਲ ਰਿਪੋਰਟ ਜਲਦੀ ਬਾਅਦ ਕੇਂਦਰੀ ਵਿੱਤ ਮੰਤਰੀ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 27 ਦਸੰਬਰ 2002 ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ ਗਈ ਸੀ।
- ਸਾਲ 1994-95 ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੇਵਾ ਕਰ ਦਾ ਆਰੋਪਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਦੋਂਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਕਰ ਤੋਂ 407 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਈ। ਵਿੱਤੀ ਸਾਲ 2003-04 ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਸੇਵਾ ਕਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਰਾਸ਼ੀ 8300 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਹੋ ਗਈ ਜਿਹੜੀ 2004-05 ਵਿੱਚ 14150 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਤੱਕ ਵਧ ਗਈ। ਸਾਲ 2005-06 ਦੇ ਬਜਟ ਪ੍ਰਸਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾ ਕਰ ਤੋਂ 17,500 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਹੈ।
- ਬਜਟ 2005-06 ਦੇ ਬਜਟ ਪ੍ਰਸਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾ ਕਰ ਦੀ ਦਰ ਨੂੰ ਪੂਰਵਵਤ 10% ਬਣਾਏ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਛੋਟੇ ਉਤਪਾਦਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਕਰ ਤੋਂ ਰਾਹਤ ਬਜਟ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਬਜਟ 2005-06 ਵਿੱਚ ਸੇਵਾ ਕਰ ਦੀ ਪਰਿਧੀ ਵਿੱਚ 21 ਦੂਜੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
- ਸੇਵਾ ਕਰ (Service Tax) ਦਾ ਆਰੋਪਣ ਅਤੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿਣ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵੀ ਇਸ ਕਰ ਦਾ ਆਰੋਪਣ ਕਰ ਸਕਣਗੀਆਂ। ਇਸ ਦੇ ਲਈ 95ਵਾਂ ਸੰਵਿਧਾਨ ਸੋਧਨ ਵਿਧੇਅਕ 2003 ਮਈ 2003 ਵਿੱਚ ਸੰਸਦ ਨੇ ਪਾਰਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।
- 5 ਮੈਂਬਰੀ ਆਯੋਗ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਰਿਪੋਰਟ 10 ਜੁਲਾਈ 2000 ਨੂੰ ਅਤੇ ਛੇਵੀਂ ਰਿਪੋਰਟ ਕੇਂਦਰੀ ਵਿੱਤ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ 26 ਜੂਨ 2001 ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਪੈਟਰੋਲੀਅਮ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਿਕ ਗੈਸ, ਰਸਾਇਣ ਅਤੇ ਯੰਤਰ ਅਤੇ ਇਸਪਾਤ ਮੰਤਰਾਲਿਆਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ।

28.4 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)

ਨੋਟ

- ਖਰਚ (Expenditure)-ਖਰਚ।
- ਆਯੋਗ (Commission)-ਨਿਯੁਕਤੀ।

28.5 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)

1. ਖਰਚ ਸੁਧਾਰ ਆਯੋਗ ਦੇ ਕੀ ਕਾਰਜ ਹਨ?
2. ਸੇਵਾ ਕਰ ਨਾਲ ਰਾਜਸਵ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ?
3. ਕੇਲਕਰ ਕਾਰਜ ਦਲ ਦੀ ਫਾਈਨਲ ਰਿਪੋਰਟ ਕਦੋਂ ਅਤੇ ਕਿਸ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ ਗਈ ਸੀ?
4. ਸਾਲਾਨਾ ਵਿੱਤੀ ਬਜਟ ਤੋਂ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੈ?

ਉੱਤਰ : ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Answers: Self Assessment)

1. 27 ਦਸੰਬਰ 2002	2. ਆਮਦਨ ਕਰ	3. ਉਤਪਾਦਨ	4. ਸੇਵਾ
5. ਕੇਲਕਰ	6. (ਅ)	7. (ਬ)	8 (ਸ)

28.6 ਸੰਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਬੁਕਸ

1. ਲੋਕ ਵਿੱਤ- ਐਚ ਐਲ ਭਾਟੀਆ, ਵਿਕਾਸ ਪਬਲਿਸ਼ਿੰਗ ਹਾਊਸ ਪ੍ਰਾ. ਲਿ.।
2. ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ- ਮੰਜੂਸ਼ਾ ਸ਼ਰਮਾ, ਓ. ਪੀ. ਬੋਹਰਾ, ਰਵੀ ਬੁੱਕਸ।
3. ਮਨੀ ਬੈਂਕਿੰਗ ਐਂਡ ਪਬਲਿਕ ਫਾਇਨੈਂਸ-ਸੁੰਦਰਮ ਵੀ, ਅਲਫਾ ਪਬਲਿ. 2009।
4. ਪਬਲਿਕ ਫਾਇਨੈਂਸ-ਸੁਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਐਂਡ ਅਨਿਲ ਕੇ ਗੁਪਤਾ, ਡੋਮੀਨੈਂਟ 2012।
5. ਪਬਲਿਕ ਫਾਇਨੈਂਸ-ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ, ਏ. ਬੀ. ਡੀ. ਪਬਲਿਕੇਸ਼ਨ, 2011।

ਨੋਟ

ਇਕਾਈ-29 : ਰਾਜਾਂ ਦਾ ਵਿੱਤ (States Finance)

ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ (Contents)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

29.1 ਵਿਭਾਜਨ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ (Types of Division)

29.2 ਕਾਰਜ ਅਤੇ ਸਾਧਨ (Functions and Resources)

29.3 ਕਾਰਜ (Functions)

29.4 ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਕਰ (States Taxes)

29.5 ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਰਾਜਸਵ ਬੰਦੋਬਸਤ
(Revenue Settlements Prevailing in Different States)

29.6 ਵਸੂਲੀਯੋਗ ਸੰਥਰਾਨ ਅਤੇ ਛੋਟਾਂ (Suspension and Remission)

29.7 ਕਰ ਦੀ ਬਾਹਰਤਾ (Incidence of the Tax)

29.8 ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਭਾਰ ਵਿੱਚ ਵਿਭਿੰਨਤਾਵਾਂ (Variations in the Burden of Taxation)

29.9 ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸਬੰਧ ਦਾ ਆਧਾਰ (Basis of Agricultural Holding Tax)

29.10 ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਦੀ ਉਚਿਤਤਾ
(Justification of Sales Tax in the Present System)

29.11 ਮੋਟਰ ਵਾਹਨ ਕਰ (Motor Vehicle Taxation)

29.12 ਮਨੋਰੰਜਨ ਕਰ (Entertainment Tax)

29.13 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)

29.14 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)

29.15 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)

29.16 ਸੰਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਇਸ ਇਕਾਈ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ-

- ਵਿਭਾਜਨ ਦੀ ਕਿਸਮ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਲਈ।
- ਕਾਰਜ ਅਤੇ ਸਾਧਨ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ।
- ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਕਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ।
- ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਰਾਜਸਵ ਬੰਦੋਬਸਤ ਨੂੰ ਭਲੀ-ਭਾਂਤ ਜਾਣਨ ਦੇ ਲਈ।
- ਵਸੂਲੀਯੋਗ ਸੰਥਰਾਨ ਅਤੇ ਛੋਟਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ।

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

ਨੋਟ

ਸੰਘੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਲੱਛਣ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਵਿਭਾਜਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਕੁਝ ਕਾਰਜ ਸਮਵਰਤੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਨਿਯੋਜਨ, ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੰਸਥਾਨ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਏਕਾਧਿਕਾਰ, ਉਦਯੋਗਿਕ ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਵਿਵਾਦ, ਮਿਹਨਤ ਕਲਿਆਣ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਦਸ਼ਾਵਾਂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ, ਮੁੱਲ ਨਿਯੰਤਰਣ ਸਿੱਖਿਆ, ਸਿੱਜਾਈ ਅਤੇ ਬਿਜਲੀ ਆਦਿ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਉਤੇ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਵਿਧਾਨਕ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ਉਹ ਹਨ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਜਾਂ ਮਾਲਗੁਜ਼ਾਰੀ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਮਦਨ ਉਤੇ ਕਰ, ਕਿਰਸਾਨੀ ਭੂਮੀ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰ ਕਰ ਅਤੇ ਆਸਤੀ ਕਰ ਭੂਮੀ, ਭਵਨਾਂ ਅਤੇ ਖਣਿਜ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਉਤੇ ਅਤੇ ਸ਼ਰਾਬ, ਅਫੀਮ, ਭਾਰਤੀ ਭੰਗ ਅਤੇ ਨਸ਼ੀਲੀ ਦਵਾਈਆਂ ਅਤੇ ਨਸ਼ੀਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਵਿਨਿਰਮਾਣ ਉਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ। ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ ਭੂਮੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਦੇ ਬੰਦੋਬਸਤ ਦਾ ਨਾਂਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਾਫੀ ਵਪਾਰ ਸਰਵੇਖਣ ਅਤੇ ਵਰਗੀਕਰਨ ਦੇ ਬਾਅਦ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ।

ਇਕ ਸਮਾਨ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਧਨ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਵਰਗਾਂ ਉਤੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦੀ ਬਾਹਰਤਾ ਬਿਨਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਸਮਾਨ ਰੂਪ ਨਾਲ ਪੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਮਦਨ ਦਾ ਧਨ ਕਿਹੜੇ ਸਰੋਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਜਾਂ ਕਿਹੜੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ।

29.1 ਵਿਭਾਜਨ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ (Types of Division)

ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕਰਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਅਧਿਕਾਰ (Tax Jurisdiction) ਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਨਾਲ ਵਿਭਾਜਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਕੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਨਾ ਤਾਂ ਕਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਜਾਂ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਪੁਨਰਾਵਿਰਤੀ (duplication) ਹੋਵੇ ਨਾ ਇਕ ਹੀ ਕਰ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਯੋਗਤਾ ਪੂਰਨ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਭ ਕਰਾਂ ਦੀ ਵਿਆਪਕ ਰੂਪ ਨਾਲ ਪਰਿਗਣਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬਾਅਦ ਹਰੇਕ ਕਰ ਉਤੇ ਜਾਂ ਤਾਂ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਜਾਂ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਵਿਧਾਨਕ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਬਚਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਵਸ਼ਿਸ਼ਟ ਕਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਕੇਂਦਰ ਜਾਂ ਸੰਘ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਵਿਆਪਕ ਜਾਂ ਅੰਤਰਰਾਜੀ ਪੱਧਰ ਦਾ ਹੈ ਉਹ ਸੰਘ ਦੀ ਵਿਧਾਨਕੀ ਸੱਤਾ (Legislative Authority) ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਰੱਖੇ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਸਥਾਨਕ ਹੈ, ਉਹ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਵਿਧਾਨਕ ਸੱਤਾ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

29.2 ਕਾਰਜ ਅਤੇ ਸਾਧਨ (Functions and Resources)

ਸੰਘੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਲੱਛਣ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਵਿਭਾਜਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਕਾਰਜ ਅਤੇ ਸਾਧਨ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਭਾਜਨ ਦਾ ਮੂਲ ਉਦੇਸ਼ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵਿੱਤੀ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਸੁਤੰਤਰ ਰੂਪ ਨਾਲ ਕਾਰਜ ਕਰ ਸਕਣ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸੰਘੀ ਸ਼ਾਸਨ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਾਰਜ ਸੰਪੰਨ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਯਥੇਸ਼ਠ ਸਾਧਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਲੋੜੀਂਦੀ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਨਾ ਤਾਂ ਕੇਂਦਰ ਉਤੇ ਨਿਰਭਰ ਰਹਿਣਾ ਪਵੇ ਅਤੇ ਨਾ ਕੇਂਦਰ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸੁਤੰਤਰਤਾ (autonomy) ਵਿੱਚ ਹੀ ਦਖਲ ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਕਰੇ। ਇਹੀ ਨਹੀਂ, ਦੇਸ਼ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਨਾਲ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਅਤੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਇਹ ਵਿਭਾਜਨ ਵੀ ਅਸਤ-ਵਿਅਸਤ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਅਤੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰਾਂਗੇ ਅਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਵੀ ਛਾਣਬੀਣ ਕਰਾਂਗੇ ਕਿ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਜਿਹੜੇ ਸਾਧਨ ਸੌਂਪੇ ਗਏ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਉਹ ਸੁਤੰਤਰ ਰੂਪ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਸੰਪੰਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਿੱਥੇ ਤੱਕ ਸਫਲ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹੜੀ-ਕਿਹੜੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ।

29.3 ਕਾਰਜ (Functions)

ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕਾਰਜਾਂ ਜਾਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਵਿਭਾਜਨ ਦਾ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਹਾਲਾਂਕਿ ਸੰਘੀ ਵਿੱਤ ਦੇ ਅਨੁਭਾਗ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਾਫੀ ਰੂਪ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਵਿਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਇਥੇ ਉਸਦਾ ਅਤਿਅੰਤ ਸੰਖੇਪ ਵਿਵਰਣ ਫਿਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਨੋਟ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕਾਰਜ (Functions of the Central Government)

ਕੇਂਦਰ ਉਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਦਾਇਤਵ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਹਨ-ਪ੍ਰਤਿ ਰੱਖਿਆ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮਾਮਲੇ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਪਾਰ, ਰੇਲਾਂ, ਮੁਦਰਾ ਅਤੇ ਮੁਦਰਾ ਢਲਾਈ, ਡਾਕ ਅਤੇ ਤਾਰ ਅੰਤਰਰਾਜੀ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਵਣਿਜ ਦਾ ਨਿਯਮਨ (Regulations), ਅੰਤਰਰਾਜੀ ਨਦੀਆਂ ਅਤੇ ਨਦੀ ਘਾਟੀ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦਾ ਨਿਯਮਨ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਬੀਮਾ, ਪਰਮਾਣੂ ਸ਼ਕਤੀ, ਚੋਣ (Elections) ਅਤੇ ਲੇਖੇ ਅਤੇ ਲੇਖਾ ਪਰੀਖਣ।

ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜ (Functions of the State Government)

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਸੰਪੰਨ ਕਰਨ ਦਾ ਭਾਰ ਰਾਜਾਂ ਉਤੇ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਉਹ ਹਨ ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ, ਪੁਲਿਸ, ਜੇਲ, ਨਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ, ਸਰਵਜਨਿਕ ਸੁਆਸਥ, ਸਫਾਈ, ਹਸਪਤਾਲ ਅਤੇ ਦਵਾਖਾਨਾ ਮਾਦਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ, ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਵਿੱਕਰੀ, ਸਿੱਖਿਆ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਖੇਤਰੀ ਅਤੇ ਲਘੂ ਉਦਯੋਗ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹੱਥ-ਖੱਡੀ ਆਦਿ, ਵਣ, ਬਾਜੀ ਅਤੇ ਜੂਆ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕਲਿਆਣ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦਾਇਤਵ ਆਦਿ।

ਸਮਵਰਤੀ ਕਾਰਜ (Concurrent Functions)

ਕੁਝ ਕਾਰਜ ਸਮਵਰਤੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖੇ ਗਏ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਨਿਯੋਜਨ, ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੰਸਥਾਨ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਏਕਾਧਿਕਾਰ, ਉਦਯੋਗਿਕ ਅਤੇ ਮਿਹਨਤ ਵਿਵਾਦ, ਮਿਹਨਤ ਕਲਿਆਣ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਦੀ ਦਸ਼ਾਵਾਂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ, ਮੁੱਲ ਨਿਯੰਤਰਣ, ਸਿੱਖਿਆ, ਸਿੱਜਾਈ ਅਤੇ ਬਿਜਲੀ ਆਦਿ। ਇਸ ਸਮਵਰਤੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ, ਕੁਝ ਪ੍ਰਤਿਬੰਧਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸੰਸਦ (Parliament) ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿਧਾਨ ਮੰਡਲਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਉਲੇਖ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਨਿਯੰਤਰਣ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਉੱਤਰਦਾਇਤਵ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੋਵਾਂ ਉਤੇ ਹੀ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਤਾਂ ਕੇਂਦਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਈ ਸਹਾਇਤਾ ਜਾਂ ਅਨੁਦਾਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਲੇਕਿਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿਯੰਤਰਣ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਅੰਤਿਮ ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰੀ ਰਾਜਾਂ ਉਤੇ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਸੰਘੀ ਕਰ (Union Taxes)

ਸੰਘ ਸੂਚੀ (Union List) ਦੀਆਂ 12 ਮਦਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਲਿਖਿਤ ਪੰਜ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ-(1) ਪੂਰਨਤਾ ਕੇਂਦਰੀ ਮਦਾਂ ਇਸ ਵਰਗ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰਾਂ ਸਮੇਤ ਸੀਮਾ ਸ਼ੁਲਕ (Customs duties) ਨਿਗਮ ਕਰ, ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਆਮਦਨ ਪਰਿਸੰਪੱਤੀਆਂ (assets) ਦੇ ਪੂੰਜੀਗਤ ਮੁੱਲ ਕਰ। ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 271 ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਆਮਦਨ ਕਰ ਲੱਗਣ ਵਾਲੇ ਮਸੂਲ (Surcharge) ਵੀ ਪੂਰਨਤਾ ਕੇਂਦਰੀ ਮਦ ਹਨ, (2) ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਦੂਜੀ ਆਮਦਨੀਆਂ ਉਤੇ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਰ। ਕੇਂਦਰ ਆਮਦਨ ਕਰ ਲਗਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਆਮਦਨ ਕਰ ਦਾ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਦੇਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। (3) ਸ਼ਰਾਬ ਅਤੇ ਅਫ਼ੀਮ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਦੂਜੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਉਤੇ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸੰਘੀ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ੁਲਕ ਕੇਂਦਰ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਏ ਅਤੇ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਲੇਕਿਨ ਜੇਕਰ ਸੰਸਦ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। (4) ਐਸੇ ਕਰ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਸੰਘ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਏ ਅਤੇ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਲੇਕਿਨ ਸੰਸਦ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਉਹ ਪੂਰਨਤਾ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਕਰ ਹਨ-ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਅਤੇ ਆਸਤੀ ਕਰ ਹਵਾਈ ਅਤੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਮਾਰਗਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲਿਆਂਦੇ-ਲੈ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਮਾਲ ਅਤੇ ਯਾਤਰੀਆਂ ਉਤੇ ਸੀਮਾਂਤ ਕਰ (terminal tax) ਰੇਲ ਕਿਰਾਇਆ ਅਤੇ ਭਾੜਿਆਂ ਉਤੇ ਕਰ, ਸਮਾਚਾਰ ਪੱਤਰਾਂ ਦੇ ਖਰੀਦ-ਵਿਕਰੀ ਉਤੇ ਕਰ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਜੀ ਵਪਾਰ ਉਤੇ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਜਾਂ ਖਰੀਦ ਕਰ। (5) ਉਹ ਕਰ ਜਿਹੜੇ ਕੇਂਦਰ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਲੇਕਿਨ ਰਾਜਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਰੱਖ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ, ਪੱਤਰਾਂ, ਚੈਕ ਜਾਂ ਪ੍ਰਤਿਗਿਆ ਪੱਤਰਾਂ ਆਦਿ ਉਤੇ ਸਟਾਂਪ ਸ਼ੁਲਕ ਅਤੇ ਮਦ ਯੁਕਤ ਇਲਾਜ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਧਨਾਂ ਉਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ੁਲਕ।

29.4 ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਕਰ (States Taxes)

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਉਤੇ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਵਿਧਾਨਕੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ਉਹ ਹਨ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਜਾਂ ਮਾਲਗੁਜ਼ਾਰੀ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਮਦਨ ਉਤੇ ਕਰ, ਕਿਰਸਾਨੀ ਭੂਮੀ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰ ਕਰ ਅਤੇ ਆਸਤੀ ਕਰ, ਭੂਮੀ,

ਭਵਨਾਂ ਅਤੇ ਖਣਿਜ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਅਤੇ ਨਸ਼ੇ, ਅਫੀਮ, ਭਾਰਤੀ ਭੰਗ ਅਤੇ ਮਾਦਕ ਦਵਾਈਆਂ ਅਤੇ ਮਾਦਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਵਿਨਿਰਮਾਣ ਉੱਤੇ ਉਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ। ਇਸਦੇ ਇਲਾਵਾ ਉਪਭੋਗ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਸਥਾਨਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਉੱਤੇ ਕਰ, ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਉਪਭੋਗ ਜਾਂ ਵਿਕਰੀ ਉੱਤੇ ਕਰ, ਵਾਹਨਾਂ, ਜਾਨਵਰਾਂ ਅਤੇ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਉੱਤੇ ਕਰ, ਸਮਾਚਾਰ-ਪੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਦੂਜੇ ਵਿਗਿਆਪਨਾਂ ਉੱਤੇ ਕਰ, ਸੜਕਾਂ ਜਾਂ ਅੰਦਰੂਨੀ ਜਲ ਮਾਰਗਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲੈ ਜਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਮਾਲ ਅਤੇ ਯਾਤਰੀਆਂ ਉੱਤੇ ਕਰ, ਚੁੰਗੀ ਵਿਤੀਵਪਾਰ, ਸਟਾਪ ਸ਼ੁਲਕ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਉੱਤੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਉੱਤੇ ਕਰ, ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਕਰ (Capitation Tax) ਵਿਲਾਸਤਾ ਉੱਤੇ ਕਰ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਨੋਰੰਜਨ ਬਾਜੀ ਅਤੇ ਜੂਏ ਉੱਤੇ ਕਰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ, ਸਟਾਪ ਸ਼ੁਲਕ ਅਤੇ ਰਜਿਸਟ੍ਰੇਸ਼ਨ ਫੀਸ ਵੀ ਪੂਰਨਤਾ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪੇ ਗਏ ਹਨ।

ਨੋਟ

ਨੋਟਸ

ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 270, 273, 275 ਅਤੇ 280 ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਕਮੀ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਸੰਘ ਸਰਕਾਰ ਵਿੱਤ ਆਯੋਗ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਸਹਾਇਕ ਅਨੁਦਾਨਾਂ (Grants-in-aid) ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

(1) ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਜਾਂ ਮਾਲ ਗੁਜਾਰੀ (Land Revenue)

ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਅਤਿਅੰਤ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਰੋਤ ਬਣਿਆ ਚਲਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਪੁਰਾਣਾ ਕਰ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਕਰ ਲਾਗੂ ਹੋਇਆ, ਤਦੋਂ ਤੋਂ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਦੇ ਬੰਦੋਬਸਤ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਦੇਅ ਕਰ ਦੀ ਗਣਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਨੀਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕਾਫੀ ਅੰਤਰ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਸ ਨੂੰ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਇਸ ਲਈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣਾ ਕਰ ਹੈ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਦਾ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਅਸਤਿਤਵ ਅਤਿਅੰਤ ਵਿਆਪਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਬੰਦੋਬਸਤ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ (Different Systems of Settlement)

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸ਼ਾਸਨ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਭੂ ਬੰਦੋਬਸਤ ਦੀ ਜਿਹੜੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਸਨ, ਮੋਟੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ (1) ਸਥਾਈ ਬੰਦੋਬਸਤ (Permanent Settlements) ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਜਾਂ ਉਹ ਪ੍ਰਥਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਦੀ ਦਰ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਸਦਾ ਦੇ ਲਈ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ (2) ਅਸਥਾਈ ਬੰਦੋਬਸਤ (Temporary Settlements) ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਜਾਂ ਉਹ ਪ੍ਰਥਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਦੀ ਦਰ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਮੇਂ ਦੇ ਲਈ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਥਾ ਨੂੰ ਵੀ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਤਿੰਨ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ—(ਕ) ਜਮੀਂਦਾਰੀ ਪ੍ਰਥਾ, ਜਿਸਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਦੀ ਦਰ ਕੇਵਲ ਜਮੀਂਦਾਰ ਦੁਆਰਾ ਅਧਿਕ੍ਰਿਤ ਖੇਤਰ ਦੇ ਲਈ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ (ਖ) ਮਹੱਲਵਾਰੀ ਪ੍ਰਥਾ—ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਦੀ ਦਰ ਕਿਸੇ ਪਿੰਡ ਜਾਂ ਮਹੱਲ ਦੇ ਸੰਪੂਰਨ ਪੇਂਡੂ ਸਮੁਦਾਇ ਉੱਤੇ ਸੰਯੁਕਤ ਰੂਪ ਨਾਲ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ (ਗ) ਰੈਯਤਵਾਰੀ ਪ੍ਰਥਾ—ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਕਿਸੇ ਹੋਯਤ ਦੀ ਭੂ-ਜੋਤ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਖਾਲੀ ਸਥਾਨ ਭਰੋ (Fill in the blanks)

- ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਵਿਆਪਕ ਜਾਂ ਅੰਤਰਰਾਜੀ ਪੱਧਰ ਦਾ ਹੈ ਉਹ ਸੰਘ ਦੀ.....ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਰੱਖੇ ਗਏ ਹਨ।
- ਸੰਘੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਲੱਛਣ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੇ ਅੰਤਰਗਤ.....ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਵਿਭਾਜਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- ਸੰਘੀ ਸ਼ਾਸਨ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਾਰਜ ਸੰਪੰਨ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਯਥੇਸ਼ਟ.....ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।
- ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸ਼ਾਸਨ ਕਾਲ ਵਿੱਚ.....ਦੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਸਨ।

ਨੋਟ 29.5 ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਰਾਜਸਵ ਬੰਦੋਬਸਤ (Revenue Settlements Prevailing in Different States)

ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ ਭੂਮੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਦੇ “ਬੰਦੋਬਸਤ” ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਾਫੀ ਵਪਾਰ ਸਰਵੇਖਣ ਅਤੇ ਵਰਗੀਕਰਨ ਦੇ ਬਾਅਦ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਕੁਝ ਰਿਆਸਤਾਂ (Princely States) ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਲੇਕਿਨ ਦੂਜੀ ਰਿਆਸਤਾਂ ਵਿੱਚ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਦੀ ਕੋਈ ਨਿਯਮਿਤ ਵਿਵਸਥਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ, ਮਦਰਾਸ (ਹੁਣ ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ) ਅਸਮ ਅਤੇ ਮੈਸੂਰ (ਹੁਣ ਕਰਨਾਟਕ) ਰਾਜ ਉਸ ਵਰਗ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿ ਲਗਭਗ ਸਾਰੀ ਭੂਮੀ ਦਾ ਸਰਵੇਖਣ ਅਤੇ ਮਾਪ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਕੁਝ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਰਾਜਸਥਾਨ, ਗੁਜਰਾਤ ਦਾ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਅਤੇ ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਅਜਿਹੇ ਰਾਜ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿ ਭੂਮੀ ਦਾ ਕਾਫੀ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਬਿਨਾਂ ਸਰਵੇਖਣ ਕੀਤੇ ਹੀ ਪਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਵੀ ਨਿਰਧਾਰਣ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਹੀ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਰਾਜਾਂ ਦਾ ਇਕ ਤੀਜਾ ਵਰਗ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦਾ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਅਤੇ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਜਿੱਥੇ ਕਿ ਭੂਮੀਆਂ ਦੇ ਨਿਯਮਿਤ ਬੰਦੋਬਸਤ ਸਨ ਲੇਕਿਨ ਜ਼ਮੀਂਦਾਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਦੇ ਪ੍ਰਚਲਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅਨੇਕ ਵਿਚੋਲੇ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ ਸਨ। ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ, ਬਿਹਾਰ ਅਤੇ ਉੜੀਸਾ ਵਿੱਚ ਸਥਾਈ ਬੰਦੋਬਸਤ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੇਠਲੀ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਦੀ ਕੋਈ ਸੰਗਠਿਤ ਵਿਵਸਥਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਣ ਦੀਆਂ ਰੀਤੀਆਂ (Methods of Assessment)

ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਦੇਅ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਮਾਲ ਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਜਾਂ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੀਤੀਆਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਕਰਾਧਾਨ ਜਾਂਚ ਆਯੋਗ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰੀਤੀਆਂ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਹੈ-

- (1) **ਖਰਚਿਆਂ ਆਦਿ ਮਗਰੋਂ ਪਰਿਸੰਪੱਤੀਆਂ ਜਾਂ ਆਰਥਿਕ ਫਾਲਤ (Net Assets or Economic Rents)** ਖਰਚਿਆਂ ਆਦਿ ਮਗਰੋਂ ਪਰਿਸੰਪੱਤੀਆਂ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ “ਕਿਸੇ ਖੇਤਰ ਜਾਂ ਜਾਗੀਰ (Estate) ਜਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਅਨੁਮਾਨਿਤ ਔਸਤ ਸਾਲਾਨਾ ਬੇਸੀ (Surplus) ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਅਨੁਮਾਨਤ ਜਾਂ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਆਮ ਖਰਚਿਆਂ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਦੇ ਬਾਅਦ ਬਾਕੀ ਬਚੇ।” ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਫਾਲਤ ਦੇ ਉਪਾਜਨ ਵਿੱਚ ਖਰਚ ਹੋਏ ਹੋਣ। ਇਸ ਦੀ ਗਣਨਾ ਕੁਲ ਉਤਪੱਤੀ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾ ਕੇ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਤੋਂ ਜ਼ਮੀਂਦਾਰ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਭ ਲਾਗਤ ਖਰਚ ਘਟਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕੁਲ ਉਤਪੱਤੀ (gross produce) ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਰੁਪਇਆਂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਦਰਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਆਮ ਤੌਰ ’ਤੇ ਪਿਛਲੇ ਵੀਹ ਜਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਫਸਲ ਦੀ ਔਸਤ ਕੀਮਤ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਕੱਢੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ, ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਆਦਿ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਖਰਚਿਆਂ ਆਦਿ ਮਗਰੋਂ ਪਰਿਸੰਪੱਤੀਆਂ ਦਾ ਹੀ ਕਰ ਨਿਰਧਾਰਣ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।
- (2) **ਖਰਚਿਆਂ ਆਦਿ ਮਗਰੋਂ ਉਤਪੱਤੀ ਜਾਂ ਸਾਲਾਨਾ ਮੁੱਲ (Net Produce or Annual Value)**-ਖਰਚਿਆਂ ਆਦਿ ਮਗਰੋਂ ਉਤਪੱਤੀ ਜਾਂ ਸਾਲਾਨਾ ਮੁੱਲ ਦੀ ਗਣਨਾ ਕੁਲ ਮੁੱਲ (Gross Value) ਵਿੱਚ ਤੋਂ ਖੇਤਾਂ ਦਾ ਖਰਚ ਘਟਾ ਕੇ ਅਤੇ ਬੁਰੇ ਮੌਸਮਾਂ ਦੇ ਲਈ ਕੁਝ ਛੋਟਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਕੇ ਖਰਚਿਆਂ ਆਦਿ ਮਗਰੋਂ ਉਤਪੱਤੀ ਜਾਂ ਸਾਲਾਨਾ ਮੁੱਲ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਖੇਤੀ ਦੇ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਖਰਚੇ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ-
 - (i) ਖੇਤ ਵਾਹੁਣ ਵਾਲੇ ਪਸ਼ੂ
 - (ii) ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਯੰਤਰ ਅਤੇ ਉਪਕਰਣ
 - (iii) ਬੀਜ
 - (iv) ਖਾਦ
 - (v) ਛੋਟੇ ਪੌਧਿਆਂ ਨੂੰ ਇਧਰ-ਉਧਰ ਲਗਾਉਣਾ, ਫਸਲ ਕੱਟਣ ਅਤੇ ਗਾਹੁਣ ਜਾਂ ਚਾਰਾ ਕੱਢਣ ਆਦਿ ਕਾਰਜਾਂ ਉੱਤੇ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਮਜ਼ਦੂਰੀ। ਤਮਿਲਨਾਡੂ ਵਿੱਚ ਇਹੀ ਨੀਤੀ ਅਪਨਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
- (3) **ਅਨੁਭਵ ਸਿੱਧ (Empirical)** ਅਨੇਕ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਅਨੁਭਵਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉੱਤੇ ਅਰਥਾਤ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਤੱਤਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਖੇਤਰ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਪਿੱਠ ਭੂਮੀ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਵਾਧੇ ਜਾਂ ਕਮੀ, ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਨੇੜਤਾ ਪਰਿਵਹਨ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ

ਅਤੇ ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਵਿਚ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆਦਿ। ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਨ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗਤ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਗੀਤੀ ਵਿੱਚ “ਸਰਵਪ੍ਰਥਮ ਸੰਪੂਰਨ ਭੂਮੀ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਲਈ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਦੀ ਕੁੱਲ ਧਨਰਾਸ਼ੀ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਿੰਡਾਂ ਅਤੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਭੂਮੀ ਖੰਡਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।” ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ, ਕਰਨਾਟਕ, ਮਣੀਪੁਰ ਅਤੇ ਤ੍ਰਿਪੁਰਾ ਵਿਚ ਇਸ ਗੀਤੀ ਦਾ ਉਪਯੋਗ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ

- (4) **ਜਮਾਂਬੰਦੀ ਮੁੱਲ (Rental Value)** – ਇਸ ਗੀਤੀ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ, ਸਰਵਪ੍ਰਥਮ ਇਹ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ (Land-Lord) ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਕਿੰਨਾ ਲਗਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਕੁਝ ਕਟੌਤੀਆਂ ਕੱਢਣ ਦੇ ਬਾਅਦ ਉਸ ਭੂਮੀ ਦਾ ਲਗਾਨ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ, ਦੂਜੇ ਲਗਭਗ ਸਭ ਰਾਜ ਜਮਾਂਬੰਦੀ ਮੁੱਲ ਜਾਂ ਲਗਨ ਮੁੱਲ ਉੱਤੇ ਹੀ ਬਲ ਦੇਂਦੇ ਹਨ।
- (5) **ਪੂੰਜੀਗਤ ਮੁੱਲ (Capital Value)** – ਪੂੰਜੀਗਤ ਮੁੱਲ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕਿਸੀ ਵੀ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਭੂ ਰਾਜਸਵ ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਨ ਦੇ ਆਧਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਅਪਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਾਂ, ਵਿਵਹਾਰ ਵਿਚ ਸਭ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੂਜੇ ਤੱਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਭੂਮੀ ਦੀ ਵਿਕਰੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਬੰਧਕ ਮੁੱਲ (mortgage Values) ਨੂੰ ਵੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗਤ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- (6) **ਕੁੱਲ ਉਤਪੱਤੀ (Gross Produce)** – ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਤੋਂ ਸਭ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸੀ, ਲੇਕਿਨ ਹੁਣ ਇਹ ਅਸਾਮ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਹੈ। ਇਸ ਗੀਤੀ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਅਸਾਮ ਵਿਚ ਕਿਸੀ ਵੀ ਭੂਮੀ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਦੀ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਦੀ ਸੀਮਾ ਉਸ ਟੁਕੜੇ ਦੀ ਕੁੱਲ ਉਤਪੱਤੀ ਦੇ ਮੁੱਲ ਨੂੰ 10% ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ

ਸਰਵਪ੍ਰਥਮ ਸੰਪੂਰਨ ਭੂਮੀ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਲਈ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਦੀ ਕੁੱਲ ਧਨਰਾਸ਼ੀ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਿੰਡਾਂ ਅਤੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਭੂਮੀ ਖੰਡਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

29.6 ਵਸੂਲੀਯੋਗ ਸੰਥਗਨ ਅਤੇ ਛੋਟਾਂ (Suspension and Remission)

ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਸਾਲ ਕਿਸੀ ਕਾਰਨਾਂ ਤੋਂ ਫਸਲਾਂ ਖਰਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਵਿਵਹਾਰ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਭ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਵਿਚ ਰਿਆਇਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਰਿਆਇਤਾ (Concessions) ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਦੀ ਵਸੂਲੀ ਦੇ ਸਥੱਨ ਦੇ ਸਥਗਨ ਜਾਂ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਵਿਚ ਛੋਟੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਕਾਲ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਐਸੇ ਸਥਗਨ ਅਤੇ ਛੋਟਾ ਦੇ ਲਈ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨਿਯਮ ਨਹੀਂ ਸਨ।

29.6.1 ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ (Land-Revenue Administration)

ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਦਾ ਸਵਰੂਪ ਸਭ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਹੀ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਇਕ ਇਕ ਰਾਜਸਵ ਮੰਡਲ (Board of Revenue) ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਪੂਰਨ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਤਹਿਸੀਲ, ਪਰਗਨੇ ਅਤੇ ਟੱਪਾਂ ਆਦਿ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸੰਨ 1901 ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਅਯੋਗ (Famine Commission) ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਸਭ ਰਾਜਾਂ ਦੁਆਰਾ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਵਿੱਚ ਰਿਆਇਤਾ ਅਤੇ ਛੋਟਾਂ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਰਜਪਾਲਿਕਾ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

29.6.2. ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ ਰੁਖ (Trends in Land Revenue Receipts)

ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹ ਗੱਲ ਸਰਵਗਿਆਤ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਭੂਮੀ ਉੱਤੇ ਅਧਿਕ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਚਾਹਵਾਨ ਨਹੀਂ ਰਹੇ ਹਨ, ਲੇਕਿਨ ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਸੋਚਣਾ ਗਲਤ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਸਦਾ ਸਥਿਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਤਾਲਿਕਾ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਆਂਕੜਿਆਂ ਤੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਬਿਲਕੁਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ-

ਨੋਟ

ਸਾਲ	ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਜਾਂ ਮਾਲਗੁਜ਼ਾਰੀ (ਕਰੋੜਾਂ ਰੁ: ਵਿੱਚ)	ਸਾਲ	ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਜਾਂ ਮਾਲ ਗੁਜ਼ਾਰੀ (ਕਰੋੜਾਂ ਰੁ: ਵਿੱਚ)
1950-51	40.00	1980-81	145.53
1960-61	90.04	1984-85	205.58
1970-71	122.06	1986-87	241.50

ਉਪਰ ਦੇ ਆਂਕੜਿਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੀ ਗਤ ਸਾਲ ਵਿਚ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਤਾਂ ਵਧੀਆ ਹਨ ਲੇਕਿਨ ਕੁੱਲ ਕਰ- ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਘਟਿਆ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਨਾਲ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਨਾਲ ਦੂਜੀ ਅਤੇ ਤੀਜੀ ਯੋਜਨਾ ਦਾ ਅਵਧਿ ਵਿੱਚ ਉਹ ਇਹ ਹਨ- (1) ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਵਿਚ ਸਿੱਧਾ ਵਾਧਾ (2) ਮਸੂਲ (Surcharge) ਲਗਾਉਣਾ, (3) ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ (Local bodies) ਦੁਆਰਾ ਜਾਂ ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਲਈ ਭੂ ਰਾਜਸਵ ਉੱਤੇ ਉਪਕਰਨ (Cess) ਲਗਾਉਣਾ (4) ਵਾਨਿਜਿਕ ਫਸਲਾਂ ਉੱਤੇ ਕਰ (5) ਸਿੱਜਾਈ ਜਾਂ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ (6) ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਦੇ ਪੁਨਰ ਨਿਰਧਾਰਣ ਅਤੇ ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਵਾਧੇ ਆਦਿ। ਵੱਖ ਵੱਖ ਰਾਜਾਂ ਨੇ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਵਿਚ ਵਾਧੇ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੀਤੀਆਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਵਿਵੇਕ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰੀਤੀਆਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਰਾਜਸਵ ਵਿਚ ਸਿੱਧਾ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਦੇ ਸੌਖੇ ਤਰੀਕੇ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਰਾਜਾਂ ਨੇ ਦੂਜੇ ਐਸੇ ਉਪਾਉ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਿ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਉੱਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੋਝ ਨਾ ਪਵੇ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਲਈ, ਮਸੂਲ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਆਕਾਰ ਨਾਲ ਉਪਰ ਕਾਸ਼ਤਕਾਰਾਂ ਉੱਤੇ ਹੀ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਨੇਕ ਰਾਜਾਂ ਨੇ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਉੱਤੇ ਜਿਹੜਾ ਉਪਕਰਨ ਲਗਾਇਆ ਉਸਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਵੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਰਾਜਸਵ ਜਿਹੇ ਜਨਕਲਿਆਣ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦੇ ਲਈ ਧਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਵਿਵਸਥਾ ਲਾਗੂ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਅਦ ਭੂਮੀ ਦੇ ਕਰਾਧਾਨ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਨੇਕ ਰਾਜਾਂ ਨੇ ਅਨੇਕ ਉਪਕਰ (cesses) ਅਤੇ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਦਾ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਅਨੇਕ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਅਤੇ ਆਮ ਕਾਰਜਾਂ ਦੇ ਲਈ ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਅਤੇ ਮਾਲਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਵਿਚ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਇਹ ਮਾਮੂਲੀ ਜਿਹਾ ਵਾਧਾ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਖੇਤਰ ਉੱਤੇ ਉਸਦੀ ਯੋਗਤਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਕਰਾਧਾਨ ਦੀ ਜਾਂਚ ਆਯੋਗ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਬਾਅਦ ਤਾਂ ਇਹ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰ ਉੱਤੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਕਰ ਲੱਗੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਦੀ ਉਗਰ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਕਿ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਕ੍ਰਮਵਰਧੀ ਰੀਤੀ ਨਾਲ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

29.6.3. ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਕਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ (Land Revenue as a Tax)

ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਜਾਂ ਮਾਲਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਜਿਸ ਰੂਪ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੈ ਕੇਵਲ ਇਕ ਜਾਂ ਦੋ ਅਪਵਾਦਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ, ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਸਭ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਉਲੰਘਣ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਪਵਾਦਾਂ (exceptions) ਵਿਚ ਇਕ ਤਾਂ ਐਡਮ ਸਮਿਥ ਦੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਸੀਮਾ ਤੱਕ ਸਹੂਲਤ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਇਕ ਕਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਾਂਗੇ।

29.7 ਕਰ ਦੀ ਬਾਹਰਤਾ (Incidence of the Tax)

ਇਕ ਸਮਾਨ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਧਨ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਵਰਗਾ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦੀ ਬਾਹਰਤਾ ਬਿਨਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਸਮਾਨ ਰੂਪ ਨਾਲ ਪੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਆਮਦਨ ਦਾ ਧਨ ਕਿਹੜੇ ਸਰੋਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਾਂ ਕਿਸ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰਾਧਾਨ ਚਾਹੇ ਕੋਈ ਵੀ ਰੂਪ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਵਰਗਾਂ ਉੱਤੇ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਭਾਰ ਦੀ ਸਮਨਿਅੰਪੂਰਨ ਵੰਡ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸੰਨ 1953-54 ਵਿਚ ਕਰਾਧਾਨ ਜਾਂਚ ਆਯੋਗ (Taxation Enquiry Commission) ਨੇ ਅਤੇ ਅਜੇ ਹਾਲ ਵਿਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਧਨ ਕਰਾਧਾਨ ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਇਹ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਗੈਰ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਖੇਤਰ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਖੇਤਰ ਉੱਤੇ ਕਰਾ ਦਾ ਭਾਰ ਹੈ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਨੇਕ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਉੱਤੇ ਜਿਹੜੇ ਕਰ ਲਗਾਏ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਜਾਂ ਮਾਲਗੁਜ਼ਾਰੀ, ਉਪਕਰ, ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਉੱਤੇ ਮਸੂਲ ਫਸਲ ਉਪਕਰ (Crop Cess) ਅਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਮਦਨ ਕਰ, ਇਹ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਕੇਵਲ 1 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੀ ਬੈਠਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂਕਿ ਗੈਰ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਲਗਭਗ 2.75 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਲਿਖੀ ਤਾਲਿਕਾ ਤੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਬਿਲਕੁਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ-

ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਗੈਰ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਖੇਤਰ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦਾ ਭਾਰ

ਨੋਟ

	1960-61	1965-66	1969-70	1970-71
1. ਭੂ ਰਾਜਸਵ ਅਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਮਦਨ ਕਰ (ਕਰੋੜ ਰੁ.)	1.07	1.30	1.28	1.37
2. ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸਰੋਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ	1.61	1.37	0.37	0.85
3. ਆਮਦਨ ਕਰ (ਕਰੋੜ ਰੁ:)	1.69	2.72	4.48	4.73
4. ਗੈਰ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸਰੋਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ	2.49	2.41	2.71	2.60

*ਸਰੋਤ- ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਵਿੱਤ ਮੰਤਰਾਲਾ- ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਧਨ ਕਰਾਧਾਨ ਸਮਿਤੀ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ।

29.8 ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਭਾਰ ਵਿੱਚ ਵਿਭਿਨਤਾਵਾਂ (Variations in the Burden of Taxation)

ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਖੇਤਰ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲੱਗਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕੇਵਲ ਗੈਰ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਖੇਤਰ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਲੇਕਿਨ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਵੱਖ ਰੂਪ ਤੇ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਰਾਜ ਰਾਜ ਅਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਭਾਰ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਰਸਾਣੀ ਦੇ ਖਰਚਿਆਂ ਦੇ ਬਾਅਦ ਉਪਜ ਉੱਤੇ ਲੱਗਣ ਵਾਲੇ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਵਿੱਚ ਖੇਤਰ ਖੇਤਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਜਿਹੜੇ ਅੰਤਰ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਸ਼ਿਕ ਕਾਰਨ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਦੀ ਦਰਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਗਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪਾਈਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵਿਭਿਨਤਾਵਾਂ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਜਸਥਾਨ ਅਤੇ ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਜਿਹੇ ਕਈ ਐਸੇ ਰਾਜ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਵਿਭਿਨਤਾਵਾਂ ਪਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਭੂ-ਸਵਾਮੀ ਆਪਣੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜੋਤ ਖੇਤਰ (holdings) ਉੱਤੇ ਰਾਜਸਵ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਕਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨਾਲ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਹੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਭੂਮੀ ਉੱਤੇ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਰਸਾਣੀ ਉੱਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਏ ਗਏ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿਭਿਨਤਾਵਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਉੜੀਸਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਇਹ 0.24 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਜਸਥਾਨ ਵਿੱਚ 1.34 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਕਿਰਸਾਣੀ ਉੱਤੇ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਸਹਿਤ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਰਾਜਸਵ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਭਿੰਨ ਹੈ।

ਕਰ ਦੇਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ (Ability to Pay)

ਜਿਥੇ ਤੱਕ ਕਿ ਕਰ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੈ। ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਜਾਂ ਮਾਲ ਗੁਜ਼ਾਰੀ ਇਕ ਐਸਾ ਕਰ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸਮਾਨ ਦਰ ਨਾਲ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਅਨਾਰਥਿਕ ਜੋਤ ਖੇਤਰ (uneconomic holding) ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਕਿਸਾਨ ਵੀ ਉਸ ਦਰ ਨਾਲ ਮਾਲਗੁਜ਼ਾਰੀ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਦਰ ਨਾਲ ਇਕ ਵੱਡੇ ਜੋਤ ਖੇਤਰ ਵਾਲਾ ਕਿਸਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਇਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ 6 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਜੋਤ ਖੇਤਰ ਪੰਜ ਏਕੜ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੈ ਅਤੇ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਤਾਂ 81.2 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਜੋਤ ਖੇਤਰ 5 ਏਕੜ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੈ। ਇਹ ਆਂਕੜੇ ਪਹਿਲੀ ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਤਦ ਤੋਂ ਤਾਂ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵੀ ਬਿਗੜ ਗੀ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਜੋਤ ਖੇਤਰ ਉੱਤੇ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਅਨਾਰਥਿਕ ਹਨ, ਮਾਲਗੁਜ਼ਾਰੀ ਹੀ ਉਹੀ ਦਰ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਵੱਡੇ ਜੋਤ ਖੇਤਰਾਂ ਉੱਤੇ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਣ ਵਿੱਚ ਵਧਣਸ਼ੀਲਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ (Principle of Progression) ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਤਰਕ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ। ਕੁਝ ਰਾਜਾਂ ਨੇ 5 ਏਕੜ ਤੋਂ ਘੱਟ ਦੇ ਜੋਤ ਖੇਤਰਾਂ ਦੀ ਮਾਲਗੁਜ਼ਾਰੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਕਿਰਸਾਣੀ ਆਮਦਨ ਕਰ ਅਤੇ ਮਸੂਲ ਆਦਿ ਲਾਗੂ ਕਰਕੇ ਵਧਣਸ਼ੀਲਤਾ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਜ਼ਰੂਰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਨੂੰ ਵਧਣਸ਼ੀਲ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਤਰਕ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਜੋਤ-ਖੇਤਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਕਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਨੇ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਐਸੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਰਸਾਣੀ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਨਵੀਨਤਮ ਸੁਧਾਰ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਕਰ ਦੇਣ ਸਮਰੱਥਾ ਵੱਧ ਗਈ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਜੋਤ ਖੇਤਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਲ ਗੁਜ਼ਾਰੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਵੀ ਉਸ ਨਾਲ ਛੋਟੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਠੋਸ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋਤ ਖੇਤਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਲ ਗੁਜ਼ਾਰੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਇਸ ਨੂੰ ਵਧਣਸ਼ੀਲਤਾ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ

ਨੋਟ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿਰਸਾਣੀ ਸਬੰਧੀ ਸਹੂਲਤਾ ਛੋਟੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਤਪਾਦਨ ਸਮਰੱਥਾ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਾਧਾ ਹੋ ਸਕੇ।

ਸੰਗ੍ਰਹਿਣ ਦੀ ਲਾਗਤ (Cost of Collection)

ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਜਾਂ ਮਾਲਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿਣ ਦੀ ਲਾਗਤ ਦਾ ਠੀਕ ਠਾਕ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣਾ ਇਸ ਲਈ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਜਸਵ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਲਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿਣ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਦੂਜੇ ਕਾਰਜ ਵੀ ਸੌਂਪੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਲੇਕਿਨ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦੋ ਮੱਤ ਨਹੀਂ ਹਨ ਕਿ ਮਾਲਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿਣ ਦੀ ਲਾਗਤ ਕਾਫੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਕਾਫੀ ਉਲਝਣਪੂਰਨ। ਇਸ ਲਈ ਮਾਲਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਅਤੇ ਸਰਲਤਾ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਵੀ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਨਤੀਜੇ ਦੀਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ (Concluding Remarks)

ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨਾਲ ਮਾਲਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦੀ ਪੱਧਤੀ ਅਨੁਪਾਦਕ ਅਤੇ ਬੇਲਚਕ ਸਿੱਧ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਵਿਵਧਤਾ ਅਤੇ ਲਚਕੀਲਾਪਣ ਦਾ ਅਭਾਵ ਹਨ। ਇਹ ਰੁਕਾਵਟੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਨਿਰੰਤਰ ਵਿਸਤਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਜਸਵ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਵੀ ਬਰਾਬਰ ਵੱਧ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਸੰਨ 1951-52 ਵਿਚ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਤੋਂ ਕੇਵਲ 48 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਸਨ ਜਦੋਂ ਕਿਰਸਾਣੀ ਖੇਤਰ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ (ਚਾਲੂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ) 4800 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਸੀ। ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੁੱਲ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਮੁੱਲ ਦਾ ਇਹ 10 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸੀ। ਅਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਜਦੋਂ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵਧ ਕੇ 110 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਹੋ ਗਈ, ਤਦ ਤੱਕ ਕਿਰਸਾਣੀ ਖੇਤਰ ਦੀ ਆਮਦਨ 15000 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਤੱਕ ਜਾ ਪਹੁੰਚੀ ਸੀ। ਸੰਨ 1971-72 ਵਿੱਚ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਅਤਿਰਿਕਤ ਆਮਦਨ 1 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਕਾਫੀ ਘੱਟ ਸੀ। ਸੰਨ 1951 ਤੋਂ 1971 ਤੱਕ ਵੀਹ ਸਾਲਾ ਵਿਚ ਕਿਰਸਾਣੀ ਉਪਜ ਦੇ ਮੁੱਲ ਵਿੱਚ 10200 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਅਤਿਰਿਕਤ ਵਾਧਾ (additional increase) ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਕੁੱਲ 60 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੇ ਅਤਿਰਿਕਤ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਸਕੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਰਸਾਣੀ ਖੇਤਰ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਕਿ ਪਹਿਲਾ ਹੀ ਨੀਵੀਂ ਦਰ ਨਾਲ ਕਰ ਲੱਗਾ ਸੀ, ਵਧਣਸ਼ੀਲ ਕਰਾਧਾਨ ਤੋਂ ਵੀ ਬਚਿਆ ਰਹੇ।

ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਸਿੰਜਾਈ, ਰਸਾਇਣਕ ਖਾਦ ਉੱਨਤ ਬੀਜ, ਨਵੇਂ ਕਿਰਸਾਣੀ ਯੰਤਰ ਟਰੈਕਟਰ ਅਤੇ ਭੂਮੀ ਦੀ ਚੱਕਬੰਦੀ ਜਿਹੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਕਿਰਸਾਣੀ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਭੂਮੀ ਦੀ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿਰਸਾਣੀ ਉਤਪਾਦਨ ਵਧਾਉਣ ਦੇ ਲਈ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੁਆਰਾ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਅਨੇਕ ਸੇਵਾਵਾਂ। ਨਿਰ ਸੁਲਕ ਜਾਂ ਰਿਆਇਤੀ ਦਰਾਂ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਨਤ ਬੀਜ, ਕੀਟਨਾਸ਼ਕ ਦਵਾਈਆਂ, ਖਾਦ, ਪੰਪ ਸੈਟਾਂ, ਸੰਦਾਂ ਅਤੇ ਉਧਾਰ ਆਦਿ ਨਾਲ ਵਿਤਰਣ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ। ਲੇਕਿਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਾਇਦ ਹੀ ਇਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਕੋਈ ਗੰਭੀਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੋਵੇ ਕਿ ਕਿਰਸਾਣੀ ਖੇਤਰ ਤੋਂ ਕੁਝ ਬੇਸ਼ੀਆਂ (surpluses) ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਤੀਬਰਗਤੀ ਨਾਲ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਵਧਦੀ ਹੋਈ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

ਕਿਰਸਾਣੀ ਦਾ ਤੀਬਰਗਤੀ ਨਾਲ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਧਾਉਣ ਦੇ ਲਈ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਾ ਲਾਭ ਕਿਉਂਕਿ ਵੱਡੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੇ ਹੀ ਉਠਾਇਆ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਦੇ ਕਾਰਨ ਵੱਡੇ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਅਸਮਾਨਤਾ ਦੀ ਖਾਈ ਹੋਰ ਵੀ ਚੌੜੀ ਹੋ ਗਈ। ਇਹ ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਬੁਰਾਈ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦੇ ਅਵਧਿ ਵਿੱਚ ਕਿਰਸਾਣੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਇਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਵੱਡੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਏ ਜਾਣ, ਨਾ ਕੇਵਲ ਕਿ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਵਧਦੀ ਹੋਈ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦੇ ਲਈ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਤਾਂ ਕਿ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਧਨ ਦੀ ਵੰਡ ਵਿਚ ਸਮਾਨਤਾ ਆਵੇ।

ਅੰਤ ਵਿਚ ਨਤੀਜੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਸਹੀ ਰੂਪ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਵੱਖ ਵੱਖ ਆਕਾਰ ਦੇ ਜੋਤ-ਖੇਤਰਾਂ ਉੱਤੇ ਸਮਾਨ ਰੂਪ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਘਟਣਸ਼ੀਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਬੇਲਚਕ ਅਤੇ ਅਨੁਪਾਦਕ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦਾ ਹੈ। ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਕੁੱਲ ਕਰ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਬਹੁਤ ਥੋੜਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਟਾਸਕ ਕਰ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਤੋਂ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੈ ?

(2) ਕਿਰਸਾਣੀ ਆਮਦਨ ਕਰ (Agricultural Income Tax)

ਨੋਟ

ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ ਕਿ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਜਾਂ ਮਾਲ ਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਚ ਦੋ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਦੋਸ਼ ਹਨ। ਪਹਿਲਾ ਇਹ ਕਿ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਦੋਸ਼ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਸਮਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਦੋਸ਼ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੈਰ ਕਿਰਸਾਣੀ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਹਰੇਕ ਭੂਮੀ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਤੀ ਹੈਕਟੇਅਰ ਸਮਾਨ ਦਰ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹ ਪੱਧਤੀ ਵਧਣਸ਼ੀਲ (Progressive) ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਨੇਕ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਗੈਰ ਕਿਰਸਾਣੀ ਖੇਤਰ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਿਰਸਾਣੀ ਖੇਤਰ ਉੱਤੇ ਘੱਟ ਕਰ ਲੱਗਾ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਇਥੇ ਗੱਲ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣ ਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਰਸਾਣੀ ਅਤੇ ਗੈਰ ਕਿਰਸਾਣੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਨਿਮਨ ਆਮਦਨ ਵਾਲੇ ਵਰਗਾਂ ਉੱਤੇ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਭਾਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਫਿਰ ਵੀ ਗੈਰ ਕਿਰਸਾਣੀ ਖੇਤਰ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿਚ ਕਿਰਸਾਣੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕੁਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਹੈ। ਕਿਰਸਾਣੀ ਧਨ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਕਰਾਧਾਨ ਸਮਿਤੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਹੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਨਿਮਨ ਆਮਦਨ ਵਾਲੇ ਵਰਗਾਂ ਉੱਤੇ ਪੈਣ ਵਾਲੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਰਨਣਯੋਗ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਅੰਤਰ ਹੈ ਵੀ ਤਾਂ ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕੁਝ ਉੱਚੀ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਜਿੱਥੇ ਤੱਕ ਦੋਵਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਉਚ ਆਮਦਨ ਵਾਲੇ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਘਰੇਲੂ ਮਾਲ (house hold) ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ, ਕਿਰਸਾਣੀ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਕਰਾਂ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਨੀਵੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਅਸਮਾਨਤਾ ਤਿਵੇਂ ਤਿਵੇਂ ਹੋਰ ਵਧੀ ਹੋਈ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਪੈਮਾਨੇ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਲਈ ਕੁਝ ਲੋਕ ਇਹ ਸੁਝਾਅ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਲਈ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਕਰ ਅਤੇ ਕਰਾਧਾਨ ਦੇ ਭਾਰ ਨੂੰ ਸਮਨਿਆਂਪੂਰਨ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਲਈ ਕਿਰਸਾਣੀ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਣਾ ਅਤਿ ਅੰਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਸਰੋਤਾਂ ਦਾ ਇਹ ਵੀ ਸੁਝਾਅ ਹੈ ਕਿ ਕਿਰਸਾਣੀ ਉਪਜ ਉੱਤੇ ਸਮਾਂ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਵੇ ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਿਸਾਨ ਆਪਣੇ ਮਾਲ ਨੂੰ ਵੇਚੇ। ਐਸੇ ਲੋਕ ਵੀ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਇਹ ਸੁਝਾਅ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਸਮਾਪਤ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਕਿਰਸਾਣੀ ਆਮਦਨ ਕਰ ਅਤੇ ਨੀਵੀਂ ਦਰਾਂ ਨਾਲ ਭੂਮੀ ਕਰ (Land tax) ਲਗਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਲੇਕਿਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਸੁਝਾਵਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਦੋਸ਼ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਲਈ, ਉਪਜ ਦੀ ਵਿਕਰੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਕਿਰਸਾਣੀ ਉਤਪਾਦਕਾਂ ਉੱਤੇ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਨਾਲ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਕਠਿਨਾਈਆਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣਗੀਆਂ ਅਤੇ ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਦੇ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਐਸਾ ਕਰ ਲਗਾਉਣਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਹੂਲਤ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਾਧਾਨ ਜਾਂਚ ਆਯੋਗ (taxation enquiry commission) ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ “ਕਿਰਸਾਣੀ ਆਮਦਨ ਕਰ ਨੂੰ ਜੇਕਰ ਭੂ- ਰਾਜਸਵ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਗਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਭੂਮੀ ਦੇ ਕਰਾਧਾਨ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਨਪੂਰਨ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਉਪਯੋਗੀ ਸਿੱਧ ਹੋਵੇਗਾ, ਪਰੰਤੂ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਇਕ ਪਹਿਲੇ ਜਿਹੇ ਸਰੋਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਹ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਦਾ ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦਾ।” ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਕਿਰਸਾਣੀ ਆਮਦਨੀਆਂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਡੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦੇ ਅਵਧਿ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਾ ਲਾਭ ਉਠਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕਾਫੀ ਧਨ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਇਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰਾਂਗੇ।

ਸੰਵਿਧਾਨਿਕ ਸਥਿਤੀ (Constitutional Position)

ਸੰਨ 1935 ਦੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਅਧਿਨਿਯਮ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਰਸਾਣੀ ਆਮਦਨੀਆਂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸੰਨ 1950 ਦੇ ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਬਣਾਏ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿੱਥੇ ਗੈਰ ਕਿਰਸਾਣੀ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਕਰ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਉੱਥੇ ਕਿਰਸਾਣੀ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਕਰ ਲਗਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਕਰਾਧਾਨ ਜਾਂਚ ਆਯੋਗ ਨੇ ਇਹ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ “ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਰ ਦੀ ਦਰ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਕਿਰਸਾਣੀ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਵੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗਤ ਰੱਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਬਸ਼ਰਤ ਕਿ ਐਸਾ ਕਰਨਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਉਪਯੋਗੀ ਹੋਵੇ।” ਅਜੇ ਹਾਲ ਵਿਚ ਹੀ ਵਾਂਚ ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ “ਇਕਰੂਪਤਾ (uniformity) ਅਤੇ ਸੁਥਿਰਤਾ (Stability) ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਿਰਸਾਣੀ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ।”

ਨੋਟਸ ਕੇਂਦਰ ਦੁਆਰਾ ਕਿਰਸਾਣੀ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿਚ ਕਹਿਣ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਕੇਂਦਰ ਐਸਾ ਕਰ ਤਦ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਲਗਾ ਸਕਦਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿਚ ਸੰਸ਼ੋਧਨ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

ਨੋਟ (3) ਕਿਰਸਾਣੀ ਜੋਤ-ਖੇਤਰ ਕਰ (Agricultural Holding Tax)

ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਡਾ. ਕੇ.ਐਨ. ਰਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਵਿਚ ਇਕ ਸਮਿਤੀ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿਰਸਾਣੀ ਧਨ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਕਰਾਧਾਨ ਸਮਿਤੀ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਸਮਿਤੀ ਦੇ ਲਈ ਵਿਚਾਰਯੋਗ ਵਿਸ਼ਾ ਇਹ ਸੀ-ਕਿਰਸਾਣੀ ਧਨ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਜਾਚ ਕਰਨਾ, ਐਸੇ ਉਪਾਉ ਸੁਝਾਉਣੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਲਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਾਧਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਣ, ਆਰਥਿਕ ਅਸਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਭੂਮੀ ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਦੇ ਉਪਲਬੱਧ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਿਪੁੰਨ ਉਪਯੋਗ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਦੇਣਾ। ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਅਕਤੂਬਰ 1972 ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਹ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕਿਰਸਾਣੀ ਜੋਤ-ਖੇਤਰ ਕਰ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਗੈਰ ਕਿਰਸਾਣੀ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਕਿਰਸਾਣੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਨਾਲ ਅੰਸ਼ਿਕ ਏਕੀਕਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੈਰ ਕਿਰਸਾਣੀ ਆਮਦਨ ਕਰ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਕਿਰਸਾਣੀ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਵੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗਤ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ। ਸਮਿਤੀ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਦੇ ਇਸ ਪਹਿਲੂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ “ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕਰ’ ਨਾਮਕ ਅਨੁਭਾਗ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ।

ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਬਹੁ-ਵਿਕਲਪੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Multiple Choice Questions)

5. ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸ਼ਾਸਨ ਵਿਚ ਕਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਦੇ “ਬੰਦੋਬਸਤ” ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ?

(ਅ) ਭੂਮੀ	(ਬ) ਪੂੰਜੀ
(ਸ) ਸਿਹਨਤ	(ਦ) ਸੰਗਠਨ।
6. ਕਿਸ ਮੁੱਲ ਰੀਤੀ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਪਹਿਲਾ ਇਹ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿੰਮੀਂਦਾਰ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਕਿੰਨਾ ਲਗਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ?

(ਅ) ਪੂੰਜੀਗਤ	(ਬ) ਜਮਾ ਬੰਦੀ
(ਸ) ਕੁੱਲ ਉਤਪਤੀ	(ਦ) ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ।
7. ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨਾਲ ਕਿਸਦੀ ਪੱਧਤੀ ਅਨੁਤਪਾਦਕ ਅਤੇ ਬੇਲਚਕ ਸਿੱਧ ਹੋਈ ਹੈ ?

(ਅ) ਲਾਗਤ	(ਬ) ਜਮਾਬੰਦੀ
(ਸ) ਮਾਲਗੁਜ਼ਾਰੀ	(ਦ) ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ।

29.9 ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸੰਬੰਧ ਦਾ ਆਧਾਰ (Basis of Agricultural Holding Tax)

ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਕਰ ਨੂੰ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤੀ ਉਹ ਸਨ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਪੱਧਤੀ ਦੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨਾ, ਵੱਖ ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਉੱਤੇ ਕਰਾਂ ਦਾ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਭਾਰ ਪਾਉਣਾ, ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਲਈ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ। ਇਸ ਲਈ ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕਿਰਸਾਣੀ ਜੋਤ ਖੇਤਰ ਕਰ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ :-

- (ਕ) ਵੱਖ ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ (regions) ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਅਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਭੂ-ਭਾਗਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਪਾਈ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਮਿੱਟੀ ਅਤੇ ਜਲਵਾਯੂ ਸਬੰਧੀ ਵਿਭਿੰਨਤਵਾਂ
- (ਖ) ਮਿੱਟੀ ਅਤੇ ਜਲਵਾਯੂ ਵਿਚ ਸਮਾਨ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਜਾਂ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਭੂ-ਭਾਗਾਂ (Tracts) ਵਿਚ ਹਰੇਕ ਖੇਤ ਜਾਂ ਭੂਮੀ ਖੰਡ ਦੇ ਲਈ ਜਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀਆਂ ਦਸ਼ਾਵਾਂ।
- (ਗ) ਹਰੇਕ ਖੇਤ ਜਾਂ ਭੂਮੀ ਖੰਡ ਵਿਚ ਉਗਣ ਵਾਲੀਆਂ ਫਸਲਾਂ।

ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗਤ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕਰਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਸਥਾਨ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੱਤਾਂ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਕਰ ਪੱਧਤੀ ਵਿਚ ਜੇਕਰ ਵਧਣਸ਼ੀਲ ਦੇ ਤੱਤ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਸਮਨਿਆਂ ਪੂਰਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਨਤੀਜੇ ਦੀਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ (Concluding Remarks)

ਕਿਰਸਾਣੀ ਜੋਤ ਖੇਤਰ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕਿਰਸਾਣੀ ਧਨ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਦੇ ਕਰਾਧਾਨ ਉੱਤੇ ਬਣੀ ਪ੍ਰੋ. ਕੇ.ਐਨ. ਰਾਜ ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸਿਧਾਂਤਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਇਹ ਕਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਹੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਮਿੱਟੀ ਅਤੇ ਜਲਵਾਯੂ

ਦੇ ਅੰਤਰਾਂ ਜਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀ (water Supply) ਦੀ ਦਸ਼ਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਜਾਂ ਭੂ-ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਉਗਾਈ ਗਈ ਫਸਲਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਾਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗਤ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰ ਨਿਧਾਰਨ ਵਿਚ ਭੂਮੀ ਦੀ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਰ ਸਮਤਾ ਅਤੇ ਨਿਆ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਕਰ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਵੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਵਧਣਸ਼ੀਲਤਾ ਦੇ ਤੱਤ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਜੋਤ ਖੇਤਰ ਦੇ ਆਕਾਰ ਅਤੇ ਭੂਮੀ ਦੀ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਹੀ ਵਧਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਪੱਧਤੀ ਵਿਚ ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਨੋਟ

ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਹ ਕਰ ਕਿਉਂਕਿ ਬਹੁਤ ਜਟਿਲ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਇਸ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ ਸੰਦੇਹਜਨਕ (doubtful) ਦਿਖਾਈ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਸਮਿਤੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਇਸ ਕਰ ਦੀ 2500 ਰੁਪਏ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੇ ਕਰ ਯੋਗ ਮੁੱਲ ਨੂੰ ਸਭ ਜੋਤ ਖੇਤਰਾਂ ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਨਾਲ 200 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੇ ਲਗਭਗ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਦੀ ਆਸ ਹੈ। “ਉਪਲਬਧ ਆਂਕੜਿਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਇਹ ਆਸ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੇਕਰ ਕਿਰਸਾਣੀ ਜੋਤ ਉੱਤੇ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਲਗਭਗ 200 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਆਮਦਨ ਹੋਵੇਗੀ। ਜੇਕਰ ਇਸ ਕਰ ਨੂੰ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਅਤੇ ਸਬੰਧ ਮਸੂਲਾ ਅਤੇ ਉਪ ਕਰਾਂ ਦੇ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਜਿਹੜੀ ਅਤਿਰਿਕਤ ਖਰਚਿਆਂ ਦੇ ਬਾਅਦ ਰਾਜਸਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ ਉਹ ਲਗਭਗ 156 ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੇ ਲਗਭਗ ਬੈਠੇਗਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ 2500 ਰੁ: ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਰ ਯੋਗ ਮੁੱਲ ਵਾਲੀ ਸਭ ਜੋਤ-ਖੇਤਰਾਂ ਤੱਕ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕਿ ਉਸ ਤੋਂ ਲਗਭਗ 200 ਕਰੋੜ ਰੁ: ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਵੇਗੀ।” ਪਰੰਤੂ ਹਰੇਕ ਕਿਸਾਨ ਦਾ ਜੋਤ ਖੇਤਰ (holding) ਦੀ ਖਰਚਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਤਪਾਦਕਤਾ (net-productivity) ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਉਣ ਵਿਚ ਨਿੱਜੀ ਦੋਸ਼ਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਸੰਦੇਹ ਦਿਖਾਈ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਕਰ ਤੋਂ ਇੰਨਾ ਪ੍ਰਤੀਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਫਿਰ ਹਰੇਕ ਕਿਸਾਨ ਦੇ ਜੋਤ ਖੇਤਰ ਉੱਤੇ ਕਰ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਣ ਕਰਨ ਵਿਚ ਰਾਜਸਵ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਵੱਲ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਪੈਮਾਨੇ ਉੱਤੇ ਲਾਲ ਫੀਤਾ ਸਾਹੀ, ਰਿਸ਼ਵਤਖੋਰੀ ਅਤੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਵੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੱਤ ਨਿਸ਼ਠਾ (integrity) ਸਦਾ ਹੀ ਸੰਦੇਹ ਤੋਂ ਪਰੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕਿਰਸਾਣੀ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਚਾਹੇ ਕੋਈ ਵੀ ਯੋਜਨਾ ਕਿਉਂ ਨਾ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਦੇਖਣਾ ਅਤਿਅੰਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਨਾਲ ਗਰੀਬ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜਸਵ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

(4) ਸਟਾਂਪ ਰਾਜਸਵ ਨਿਆਲਿਆ ਫੀਸ ਅਤੇ ਰਜਿਸਟਰੇਸ਼ਨ (Stamp Duties, Court Fees and Registration)

ਸਟਾਂਪ ਸੁਲਕ ਦਾ ਉਪਯੋਗ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਕ ਤਾਂ ਕਰਾਧਾਨ (taxation) ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਕੁਝ ਕਰਾਂ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਲਈ ਯੋਗ ਇਕ ਸਾਧਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ। ਸਟਾਂਪ ਸੁਲਕ ਵਿਚ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਹ ਸੁਲਕ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਐਸੇ ਵਿਲੇਖਾ ਅਤੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ (deeds and documents) ਉੱਤੇ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਕਾਨੂੰਨੀ ਸੋਦਿਆਂ ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰਾਂ ਦੇ ਅਭਿਲੇਖ (record) ਜਾਂ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਟਾਂਪ ਸੁਲਕ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਲੋਕਪ੍ਰਿਯ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਪੀਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਪਾਉਂਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਨਿਰੀਖਣ ਕਰਨਾ ਜਿੱਥੇ ਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸੁਲਕ ਐਸੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਕਰ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਸਾਧਾਰਨ ਅਨੁਮਾਨਿਤ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਸੋਦੇ ਉੱਤੇ ਇਕ ਬਾਰ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਂ ਪੱਖ ਨੂੰ ਫੀਸ ਦੇਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਵਾਰ ਦੂਸਰੇ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਂ ਪੱਖ ਨੂੰ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਲਈ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਭੂਮੀ ਖਰੀਦੀ ਅਤੇ ਵੇਚੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰਤਮੰਦ ਵਿਕਰੇਤਾ (needy seller) ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਸਹਿਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਤਸੁਕ ਕ੍ਰੇਤਾ (eager buyer) ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਟਾਂਪ ਫੀਸ ਦਾ ਇਕ ਗੁਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਰੂੜੀਆਂ ਅਤੇ ਰਿਵਾਜਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਫੀਸਾਂ ਦਾ ਉਪਯੋਗ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਅਨੇਕ ਦੋਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

29.9.1 ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਸਟਾਂਪ ਫੀਸ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ (Constitutional Position and Kinds of Stamp Duties)

ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸਟਾਂਪ ਸੁਲਕ ਦੋ ਵਰਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ- ਨਿਆਨਿਕ (Judicial) ਅਤੇ ਗੈਰ ਨਿਆਇਕ (Non-Judicial)। ਨਿਆਇਕ ਸਟਾਂਪ ਸੁਲਕ ਸੰਨ 1870 ਦੇ ਨਿਆਲਿਆ ਟੈਕਸ ਅਧਿਨਿਯਮ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਉਹ ਟੈਕਸ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਅਦਾ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਦਾਲਤਾਂ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਦਫਤਰਾਂ ਨਾਲ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਟੈਕਸਾਂ ਨੂੰ ਅਦਾਲਤੀ ਫੀਸ (Court fees) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੈਰ ਨਿਆਇਕ ਸਟਾਂਪ ਫੀਸ (Non Judicial Stamp Duties) ਦਾ ਨਿਯਮ ਭਾਰਤੀ ਸਟਾਂਪ ਅਧਿਨਿਯਮ 1899 ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਧਿਨਿਯਮ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਉੱਤੇ ਸੰਸੋਧਨ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਦਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਪੱਤਰਾਂ (bill

ਨੋਟ of exchange) ਚੈਕ, ਉਧਾਰ ਪੱਤਰ, ਪ੍ਰਤਿਗਿਆ ਪੱਤਰ (Pin) ਅਤੇ ਰਸੀਦਾਂ ਆਦਿ ਉੱਤੇ ਲੱਗਣ ਵਾਲੇ ਸਟਾਪ ਫੀਸ ਕੇਂਦਰ ਦੀ ਵਿਧਾਨਕੀ ਸਮਰੱਥਾ (Legislation Competence) ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਰਾਜਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਵੰਡ ਲਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਚੱਲ ਜਾਇਦਾਦ ਦੇ ਸੌਦਿਆਂ ਸਹਿਤ ਦੂਜੀ ਮਦ ਉੱਤੇ ਕੰਮ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਟਾਪ ਫੀਸ ਰਾਜਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਸਟਾਪ ਫੀਸਾਂ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ ਪੱਕੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਕੁਝ ਦੂਜੀਆਂ ਦਰਾਂ ਮੁੱਲਵਾਰ (advalorem) ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਜਿਹੇ ਕੁਝ ਰਾਜ ਅਚੱਲ ਸੰਪੱਤੀ ਦੇ ਹਸਤਾਂਗਣ ਉੱਤੇ ਲੱਗਣ ਵਾਲੀ ਸਟਾਪ ਫੀਸ ਦਾ ਮਸੂਲ (Surcharge) ਵੀ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਰਾਜ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਹ ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ (Local bodies) ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਅਦਾਲਤੀ ਫੀਸ (Court fees)

ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਕਾਲ ਤੋਂ ਪੂਰਵ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਨਿਆਇਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਫੀਸ (fees) ਲਾਗੂ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਥਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਦਾਲਤੀ ਫੀਸ ਲਾਗੂ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਪ੍ਰਥਾ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਨ 1795 ਵਿਚ ਬੰਗਾਲ ਰੈਗੂਲੇਸ਼ਨ ਐਕਟ ਨੰ: 38 ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਤਦ ਤੋਂ ਇਹ ਵਿਵਸਥਾ ਚਾਲੂ ਹੈ।

ਸੰਨ 1870 ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਅਦਾਲਤੀ ਫੀਸ ਅਧਿਨਿਯਮ (Indian Court Fees Act) ਪਾਸ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਅਦਾਲਤ ਫੀਸ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਅਪ੍ਰੈਲ 1944 ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਨੇ ਮੁਦਰਾ ਸਫੀਤੀ ਵਿਰੋਧੀ ਉਪਾਉ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਦਾਲਤ ਫੀਸ ਉੱਤੇ 33% ਮਸੂਲ (Surcharge) ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ। ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਇਹ ਮਸੂਲ ਅਦਾਲਤ ਫੀਸ ਦੀ ਦਰਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਲੇਕਿਨ ਨਿਆਲਿਆ ਸੁਲਕ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ ਰਾਜ ਰਾਜ ਵਿਚ ਭਿੰਨ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਵਾਰ ਸੰਸੋਧਨ ਵੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਨਿਆ ਦਾ ਸਾਧਨ ਇਕ ਐਸੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੇਵਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਰਾਜ ਦੁਆਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਲਈ ਉਪਲਬਧ ਕਰਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਐਸਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਨਿਆਂ ਮੁਫਤ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਨਿਆਲਿਆ ਸੁਲਕ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਵਸੂਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਸੇਵਾ ਦੇ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਇਕ ਭੁਗਤਾਨ ਹੈ। ਇਹੀ ਉਹ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਨਿਆਲਿਆ ਸੁਲਕ ਵਸੂਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਰਥਿਕ ਦੰਡ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਹਾਰਨੇ ਵਾਲੇ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਂ ਪੱਖ ਉੱਤੇ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਰਾਜ ਨੂੰ ਅਨਾਵਸਕ ਰੂਪ ਨਾਲ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

29.9.2 ਸਟਾਪ ਫੀਸ, ਨਿਆਲਿਆ ਸੁਲਕ ਅਤੇ ਰਜਿਸਟਰੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਆਮਦਨ (Revenue from Stamp Duties, Court Fees and Registration)

ਸੰਨ 1922 ਵਿਚ “ਸਟਾਪ ਸੁਲਕ” ਨਾਮਕ ਮਦ ਕੁਝ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਂਤੀ ਸੂਚੀ (Provincial List) ਵਿਚ ਸਥਾਨਾਂਤਰਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਤਦ ਤੋਂ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਲਈ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕੁਝ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ (Instruments) ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਭਾਰਤੀ ਸਟਾਪ ਅਧਿਨਿਯਮ ਦੀ ਅਨੁਸੂਚੀ ਵਿਚ ਉਪਰ ਲਿਖੀ ਲਗਭਗ ਸਭ ਜਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਉੱਤੇ ਅਨੇਕ ਰਾਜ ਸੁਲਕ ਦੀਆਂ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਦੀ ਅਵਧਿ ਵਿੱਚ, ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਓ ਵਿਰੋਧੀ ਉਪਾਉ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਟਾਪ ਸੁਲਕ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਫਿਰ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਬੰਬਈ, ਬਿਹਾਰ, ਉੜੀਸਾ, ਉਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਜਿਹੇ ਕੁਝ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਵਾਧਾ ਇਕ ਆਮ ਮਸੂਲ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਜਿਆਦਾਤਰ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚ ਸਟਾਪ ਸੁਲਕ ਦਰਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਸਟਾਪ ਸੁਲਕ ਅਤੇ ਰਜਿਸਟਰੇਸ਼ਨ ਨਾਲ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਅਨੇਕ ਕਾਰਨਾਂ ਨਾਲ ਚੰਗੇ ਵਾਧੇ ਦਾ ਝੁਕਾਅ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਾਰਨ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਉੱਤੇ ਸਟਾਪ ਸੁਲਕ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਦੇ ਇਛੁਕ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦੀ ਅਵਧਿ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਰਾਜਾਂ ਨੇ ਨਿਆਲਿਆ ਸੁਲਕ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਅਤੇ ਤੀਜੀ ਯੋਜਨਾ ਵਿਚ ਗੈਰ ਨਿਆਇਕ ਸਟਾਪ ਫੀਸ ਵਿਚ ਵੀ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਰੋਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਆਮਦਨ ਵਿਚ ਵਾਧੇ ਦਾ ਝੁਕਾਅ ਨਿਮਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਿਹਾ ਹੈ:-

ਸਾਲ	ਸਟਾਪ ਫੀਸ ਅਤੇ ਰਜਿਸਟਰੇਸ਼ਨ (ਕਰੋੜ ਰੁ. ਵਿੱਚ)	ਸਾਲ	ਸਟਾਪ ਫੀਸ ਅਤੇ ਰਜਿਸਟਰੇਸ਼ਨ (ਕਰੋੜਾਂ ਰੁ. ਵਿੱਚ)
1951-52	55.06	1981-82	455.14
1960-61	43.05	1985-86	696.55
1970-71	121.08	1986-87	720.00

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ

ਸੰਨ 1922 ਵਿਚ “ਸਟਾਂਪ ਸ਼ੁਲਕ” ਨਾਮਕ ਮਦ ਕੁਝ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਂਤੀ ਸੂਚੀ ਵਿਚ ਸਥਾਨਾਂਤਰਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ।

ਨੋਟ

29.9.3 ਸਟਾਂਪ ਸ਼ੁਲਕ ਅਦਾਲਤ ਸ਼ੁਲਕ ਅਤੇ ਰਜਿਸਟਰੇਸ਼ਨ ਕਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ (Stamp Duties, Court Fees and Registration as Tax)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਦਾ ਕਰਦਾਤਾਵਾਂ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਜਾਂ ਸਮਰੱਥਾ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਇਹ ਲਈ ਇਸ ਸਮਰੱਥ ਸਿਧਾਂਤ (Canon of ability) ਦੀ ਕਸੌਟੀ ਉੱਤੇ ਖਰੇ ਨਹੀਂ ਉਤਰਦੇ। ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਨਿਮਨ ਲਿਖਤ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ— (ਕ) ਇਕ ਤਾਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (Canon of ability) ਨੂੰ ਅਤੇ ਉਹ ਇਸ ਲਈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਦੀ ਦਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਨਾਲ ਪੂਰਵ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ (ਖ) ਦੂਜੇ ਕਿਫ਼ਾਅਤ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ (Canon of economy) ਨੂੰ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਟਿਕਟਾਂ ਜਾਂ ਸਟਾਂਪ ਦੀ ਛਪਾਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੰਡ ਦੀ ਲਾਗਤ ਹੀ ਇਕਮਾਤਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਲਾਗਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਸਬੰਧਤ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਇਸ ਗੱਲ ਉੱਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰੱਖਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਜਾਂ ਕਾਗਜ਼ਾਤ ਸਟਾਂਪ ਸ਼ੁਲਕ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਪੂਰਨ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਕਾਰਜ (incidental function) ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਥੋੜੀ ਲਾਗਤ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਰ ਸਹੂਲਤ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ (canon of convenience) ਨੂੰ ਵੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਕਰ ਐਸੇ ਅਵਸਰਾਂ ਉੱਤੇ ਦੇਅ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਪਾਸ ਧਨ ਰਾਸ਼ੀ ਵਿਦਮਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਰਾਜਸਵ ਦੇ ਇਕ ਸਰੋਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਕਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਬੁੱਧੀਮਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਦੀ ਵਧਦੀ ਹੋਈਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੇ ਲਈ ਪੂਰਨਤਾ ਇਸ ਕਰ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਰਿਹਾ ਜਾਵੇ।

5. ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਚੱਲ ਸੰਪੱਤੀ ਉੱਤੇ ਕਰ (Taxes on Urban Immovable Property)

ਜਦੋਂ ਭੂਮੀ ਦਾ ਉਪਯੋਗ ਕਿਰਸਾਣੀ ਕਾਰਜਾਂ ਦੇ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਦੇ ਬੰਦੋਬਸਤ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਰਾਜ ਨੂੰ ਮਿਲਾਉਣ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਤੀਫਲ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਾਂ, ਇਸ ਪ੍ਰਤੀਫਲ ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਣ ਵਿਚ ਕੁਝ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗਤ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਿੱਟੀ, ਉਪਜ, ਕੀਮਤਾਂ, ਬਰਸਾਤ ਲਗਾਨ ਸਬੰਧੀ ਆਂਕੜੇ ਅਤੇ ਖੇਤਰ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਆਦਿ। ਲੇਕਿਨ ਜਦੋਂ ਭੂਮੀ ਦਾ ਉਪਯੋਗ ਗੈਰ ਕਿਰਸਾਣੀ ਕਾਰਜਾਂ ਦੇ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਭਵਨ (residential building) ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਲਈ ਜਾਂ ਕੋਈ ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੰਸਥਾਨ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਤਾਂ ਭੂਮੀ ਦੇ ਸਵਾਮੀ ਨੂੰ ਭੂਮੀ ਦੇ ਮੁੱਲ ਵਿਚ ਅਸਾਧਾਰਨ ਵਾਧਾ ਹੋ ਜਾਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅਨੁਥਾਰ ਜਿਤ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਵੇਂ ਵਸਣ ਵਾਲੇ ਜਾਂ ਵਧਦੇ ਹੋਏ ਕਸਬਿਆਂ ਅਤੇ ਨਗਰਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਨਾਲ ਐਸਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭੂਮੀ ਦੇ ਮੁੱਲਾਂ ਵਿਚ ਜਿਹੜਾ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਉਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਜਾਂ ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਖਰਚ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੂਮੀਆਂ ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਕਰ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿਚ ਭਿੰਨ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਭੂਮੀ ਦੇ ਮੁੱਲ ਵਿਚ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਇਸ ਵਾਧੇ ਦਾ ਉਪਯੋਗ ਰਾਜਸਵ ਦੇ ਇਕ ਸਰੋਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸੰਨ 1979 ਵਿਚ ਅਤੇ ਉਸਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੰਨ 1987 ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੂਮੀਆਂ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭੂਮੀਆਂ ਨੂੰ ਲਗਾਨ (ground rent) ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਦੀ ਦਰ ਕਿਰਾਏ ਉੱਤੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਮੁੱਲ ਦੇ 33% ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਹੀਂ ਗਈ।

ਫਿਰ ਵੀ ਵਧੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਕਾਰਣ ਕਿਰਸਾਣੀ ਭੂਮੀ ਦੇ ਕਰ ਨਿਰਧਾਰਣ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਜਿਹੜੇ ਕਦਮ ਉਠਾਏ ਗਏ ਹਨ, ਉਹ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਭਿੰਨ ਰਹੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਰਾਜ ਐਸੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੈਰ ਕਿਰਸਾਣੀ ਭੂਮੀ ਉੱਤੇ ਕਰ ਨਿਰਧਾਰਣ ਦੇ ਲਈ ਕਾਨੂੰਨੀ ਵਿਵਸਥਾਵਾਂ (Statutory provisions) ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਕੁਝ ਰਾਜਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਆਦੇਸ਼ਾਂ (executive orders) ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਐਸੇ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕੁਝ ਰਾਜਾਂ ਨੇ ਗੈਰ-ਕਿਰਸਾਣੀ ਉੱਤੇ ਕਰ ਨਿਰਧਾਰਨ ਬਿਲਕੁਲ ਕੀਤੇ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਐਸੇ ਕਰ ਨਿਰਧਾਰਣ ਦੀ ਦਰਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਵਿਚ ਵੀ ਕਾਫੀ ਅੰਤਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਰ ਨਿਰਧਾਰਣ ਦਾ ਆਧਾਰ ਕਿਤੇ ਸਾਲਾਨਾ ਮੁੱਲ (annual Value) ਜਾਂ ਕਿਤੇ ਕੁਲ ਮੁੱਲ (gross value) ਦਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਮੁੱਲ (market Value) ਵਿਚ ਜਾਂ ਪੂਰਨ ਸੰਪਦਾ ਮੁੱਲ (free hold value) ਕੁਝ ਰਾਜਾਂ ਇਕ ਦਰਾਂ ਕੇਵਲ ਨਾਮਾਤਰ ਦੀ ਹੀ ਹਨ।

ਲੇਕਿਨ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਰਾਜ ਐਸੇ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੈਰ ਕਿਰਸਾਣੀ ਉਪਯੋਗ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਭੂਮੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਅਨੁਪਾਰਜਿਤ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਵੱਲ ਕਾਫੀ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਤੀਜੀ ਯੋਜਨਾ ਕਾਲ ਵਿਚ

ਨੋਟ ਆਵਸ਼ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰੀ ਭੂਮੀ ਉੱਤੇ ਉਚਿਤ ਦਰਾਂ ਨਾਲ ਕਰ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਅਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦੂਜੇ ਰਾਜ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਨੁਸਰਣ ਕਰਨਗੇ। ਫਿਰ ਵੀ, ਰਾਜ ਦੇ ਸਰੋਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਸ ਕਰ ਨੇ ਐਸੀ ਸਮਰੱਥਾ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਵਧਦੀ ਹੋਈ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰ ਸਕਣਗੇ। ਸ਼ਹਿਰੀ ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦੇ ਲਈ ਬਣਾਈ ਗਈ ਮੰਤਰੀਆਂ ਦੀ ਸਮਿਤੀ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਰਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਸਰੋਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਸੰਖਿਪਤ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ:-

ਸਾਲ	ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਚੱਲ ਸੰਪਤੀ ਉੱਤੇ ਕਰ (ਕਰੋੜ ਰੁ. ਵਿੱਚ)	ਸਾਲ	ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਚੱਲ ਸੰਪਤੀ ਉੱਤੇ ਕਰ (ਕਰੋੜਾਂ ਰੁ. ਵਿੱਚ)
1950-51	1.8	1980-81	5.69
1960-61	4.2	1985-86	6.50
1970-71	4.2	1986-87	6.80

**(6) ਵਿੱਰਤੀ, ਵਪਾਰ, ਆਜੀਵਿਕਾ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਕਰ
(Taxes on Trade, Profession, Callings and Employment)**

ਪ੍ਰਾਂਤੀ ਸਵੈ ਸ਼ਾਸਨ (Provincial autonomy) ਤੋਂ ਪੂਰਵ ਵਿੱਤੀ, ਵਪਾਰ, ਆਜੀਵਿਕਾ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਕਰ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਸੀ, ਪਰੰਤੂ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਅਧਿਨਿਯਮ 1919 ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਸਥਾਨਕ ਕਰ (Local tax) ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ। ਵਪਾਰ ਜਾਂ ਵਿਵਸਾਇ ਕਰ ਦਾ ਉਲੇਖ ਰਾਜ ਸੂਚੀ (state List) ਦੀ 60ਵੀਂ ਵਹੀ ਦੇ ਨਾਵੇਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 276 ਵਿੱਚ ਇਹ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਕਰ ਦਾ ਲਗਾਇਆ ਜਾਣਾ ਇਸ ਅਧਾਰ ਉੱਤੇ ਅਵੈਧ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਇਹ ਆਮਦਨੀਆਂ ਉੱਤੇ ਲੱਗਣ ਵਾਲੇ ਕਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ। ਕਿਸੀ ਵੀ ਰਾਜ ਜਾਂ ਸਥਾਨਕ ਸੱਤਾ ਦੁਆਰਾ ਕਿਸੀ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਉੱਤੇ ਇਹ ਕਰ ਹਰ ਸਾਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ 250 ਰੁ. ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਐਸਾ ਕਰ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸਭ ਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਸਭ ਰੋਜ਼ਗਾਰਾਂ ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਸਭ ਵਪਾਰਾਂ ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਇੰਨਾ ਗਰੀਬ ਹੈ ਕਿ ਆਮਦਨ ਕਰ ਵਿਭਾਗ ਤੱਕ ਉਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਛੇੜਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸ ਕਰ ਤੋਂ ਵੀ ਮੁਕਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਵਿੱਤੀ ਵਪਾਰ ਆਜੀਵਿਕਾ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਕਰ ਅਧਿਨਿਯਮ ਵਿੱਚ ਨਿਰਧਨ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਲਈ ਛੋਟ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਵਿਵਸਥਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਅਧਿਨਿਯਮ (Act) ਦਾ ਇਕ ਚੰਗਾ ਲੱਛਣ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਜੇਕਰ ਅਨਉਧਾਰਜਿਤ ਆਮਦਨ (unearned income) ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪੈਨਸ਼ਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਨਿਵੇਸ਼ (investment) ਤੋਂ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵਿਅਕਤੀਆਂ, ਮਕਾਨ ਜਾਂ ਜਾਇਦਾਦ ਦੇ ਮਾਲਿਕਾਂ ਨਾਲ ਭੇਦਭਾਵ ਪੂਰਨ ਵਿਵਹਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਕਿਰਸਾਣੀ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਜਾਂ ਵਿਵਸਾਇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਵੈਧ ਕਹਿਣਾ ਔਖਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ, ਇਕ ਕਰ ਵਰਗ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਭ ਵਿਅਕਤੀ ਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਇਕ ਸਮਾਨ ਦਰ ਨਾਲ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਧਨੀਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਗਰੀਬ ਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਧਨੀ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਪੱਖਪਾਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਅਨੁਪਾਰਜਿਤ ਆਮਦਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਰ ਮੁਕਤ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਰੋਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਪਿਛਲੇ ਵੀਹ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਹਾਲਾਂਕਿ 10 ਗੁਣਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਰਾਜ ਦੇ ਕੋਸ਼ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਰਾਧਾਨ ਜਾਂਚ ਅਯੋਗ 1953-54 ਨੇ ਇਹ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਵਿੱਤੀ ਜਾਂ ਵਿਵਸਾਇ ਕਰ ਨੂੰ ਰਾਜਸਵ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਰੋਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ (Local bodies) ਦੇ ਲਈ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖੇ ਜਾਣ।

ਕੁਝ ਚੋਣ ਹੋਏ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸਰੋਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਆਮਦਨ ਨਿਮਨ ਅੰਕਿਤ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ :-

ਸਾਲ	ਵਿੱਰਤੀ ਜਾਂ ਵਿਵਸਾਇਕ ਕਰ (ਕਰੋੜ ਰੁ. ਵਿੱਚ)	ਸਾਲ	ਵਿੱਰਤੀ ਜਾਂ ਵਿਵਸਾਇਕ ਕਰ (ਕਰੋੜਾਂ ਰੁ. ਵਿੱਚ)
1950-51	0.1	1980-81	62.02
1960-61	0.4	1985-86	112.00
1970-71	3.1	1986-87	135.00

(7) ਰਾਜ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ੁਲਕ (State Excise Duties)

ਨੋਟ

ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ੁਲਕ ਜਾਂ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਪਰ ਲੱਗਣ ਵਾਲੇ ਕਰ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਉਪਭੋਗ ਨੂੰ ਸੀਮਤ ਕਰਨ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ੁਲਕ ਨੂੰ ਦੋ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। (1) ਉਹ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ੁਲਕ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਪਭੋਗ ਵਿੱਚ ਕਟੌਤੀ ਕਰਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਜਿੰਨਾ ਕਿ ਰਾਜਸਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ (2) ਉਹ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ੁਲਕ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਐਸੀ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਉਪਭੋਗ ਨੂੰ ਸੀਮਤ ਕਰਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਕਰ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਕੇਵਲ ਦੂਜੇ ਵਰਗ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਲਗਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਰਾਜਸਵ ਦੇ ਜਿਹੜੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਰੋਤ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖੀ ਉਪਯੋਗ ਦੇ ਲਈ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ਰਾਬ ਉੱਤੇ ਲੱਗਣ ਵਾਲੇ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ੁਲਕ ਵੀ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਅਧਿਨਿਯਮ 1919 ਅੰਤਰਗਤ ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਸੀ। ਸੰਨ 1935 ਦੇ ਅਧਿਨਿਯਮ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਤੱਕ ਇਹੀ ਸਥਿਤੀ ਬਣੀ ਰਹੀ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤੀਆਂ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ “ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਬਣੀ ਹੋਈ ਜਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਨਿਮਨ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ੁਲਕ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਨਿਰਮਿਤ ਅਤੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਉਨੀ ਹੀ ਦਰ ਨਾਲ ਜਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਨੀਵੀਂ ਦਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰਤੀ ਕਰ ਜਾਂ ਜਬਾਬੀ ਕਰ (Countervailing duties)” ਲਗਾ ਸਕਣ-

- (ਕ) ਮਨੁੱਖੀ ਉਪਭੋਗ ਦੇ ਲਈ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ਰਾਬ;
- (ਸ) ਅਫੀਮ, ਭਾਰਤੀ ਭੰਗ ਅਤੇ ਨਸ਼ੀਲੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ ਅਤੇ ਨਸ਼ੀਲੇ ਪਦਾਰਥ ਲੇਕਿਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਦਾਰਥਾਂ ਤੋਂ ਯੁਕਤ ਚਿਕਿਤਸਾ ਅਤੇ ਸ਼ਿਗਾਰ ਸਬੰਧੀ ਸਮਗਰੀਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ।

ਇਹ ਕਰ ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਰਾਧਾਨ ਜਾਂਚ ਸਮਿਤੀ 1924-25 ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਤੋਂ “ਪ੍ਰਤੀਬੰਧਾਤਮਕ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ੁਲਕ” (restricted excises) ਹਨ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਮਾਦਕ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਅੰਸ਼ਧੀਆਂ ਦੇ ਉਪਭੋਗ ਨੂੰ ਘੱਟ ਅਤੇ ਨਿਯਮਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਕਿ ਵਿਵਹਾਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਰ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਰੋਤ ਵੀ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ੁਲਕ ਦੀ ਮਦ (Items under Excise Duties)

ਰਾਜ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ੁਲਕ ਵਿੱਚ ਇਹ ਮਦ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ- ਦਰਾਮਦ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਵਿਕਰੀ ਦੇ ਲਈ ਲਾ ਸੰਗ ਫੀਸ ਨਾਲ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਆਮਦਨ ਐਸੀ ਸ਼ਰਾਬ ਨੂੰ ਬੋਤਲਾਂ ਵਿੱਚ ਭਰਨ ਜਾਂ ਐਸੀ ਹੀ ਦੂਜੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਲਈ ਲਾਇਸੈਂਸ ਫੀਸ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬਣੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸ਼ਰਾਬ, ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਬਣੀ ਸਪਿਰਿਟ ਜਾਮਣ ਸ਼ਰਾਬ (Fermented liquors) ਵਿਕ੍ਰਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸਪਿਰਿਟ ਅਤੇ ਇਲਾਜ ਦੇ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ਰਾਬ ਆਦਿ ਉੱਤੇ ਕਰ ਮਾਦਕ ਪਦਾਰਥ ਅਤੇ ਅੰਸ਼ਧੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਭੰਗ, ਗਾਂਜਾ ਅਤੇ ਅਫੀਮ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਸਰਕਾਰੀ ਸ਼ਰਾਬਖਾਨਿਆਂ ਅਤੇ ਕਾਰਖਾਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਨਿੱਜੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਲਾਇਸੈਂਸ ਲੈਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਮਹੱਤਵ (Importance)

ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਰੋਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਾਬ ਉੱਤੇ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ੁਲਕਾਂ ਨੂੰ ਦੂਜਾ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਕੁਝ ਐਸੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ੁਲਕ ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਜਾਂ ਮਾਲਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦੀ ਆਮਦਨ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ। ਯੁੱਧ ਕਾਲ ਵਿੱਚ, ਲਗਭਗ ਸਭ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ੁਲਕ ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਠੋਸ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਗੁਜਰਾਤ ਅਤੇ ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਜਿੱਥੇ ਕਿ ਪੂਰਨ ਮਦਿਰਾ ਨਿਸ਼ੇਥ (Total prohibition) ਲਾਗੂ ਹੈ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ੁਲਕ ਰਾਜਸਵ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਰੋਤ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ।

29.9.4 ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ੁਲਕ ਨੀਤੀ ਜਾਂ ਆਬਕਾਰੀ ਨੀਤੀ (Excise Policy)

ਸੰਨ 1921 ਤੱਕ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਆਬਕਾਰੀ ਨੀਤੀ ਕੇਵਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਉਪਯੋਗ ਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਨਿਰ ਉਤਸਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਉਪਯੋਗ ਦਾ ਨਿਯਮਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਲੇਕਿਨ ਇਸ ਦੇ ਬਾਅਦ ਦੇਸ਼

ਨੋਟ ਵਿਚ ਨਸ਼ੇਬੰਦੀ (Prohibition) ਦੇ ਅੰਦੋਲਨ ਲੇ ਜ਼ੋਰ ਫੜਿਆ। ਸੰਨ 1921 ਤੋਂ 1937 ਤੱਕ ਦੇ ਅਵਧਿ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਅਨੇਕ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੇ ਨਸ਼ੇ ਦੇ ਉਪਯੋਗ ਨੂੰ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਕਦਮ ਚੁੱਕੇ। ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਾਦਕ ਪੇਅ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਵਿਤਰਣ ਉੱਤੇ ਕਨੋਰ ਕੰਟਰੋਲ ਲਾਗੂ ਕੀਤੇ, ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ੁਲਕ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ। ਨੀਲਾਮੀ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਬੋਲਣ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ ਲਾਇਸੈਂਸ ਫੀਸ ਲਗਾਈ ਅਤੇ ਅਵੈਧ ਸ਼ਰਾਬ ਨਿਰਮਾਣ ਉੱਤੇ ਭਾਰੀ ਜੁਰਮਾਨੇ ਕੀਤੇ। ਸੰਨ 1937 ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਅੱਗੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੰਗ ਦੀ ਸੂਚੀ ਰੱਖੀ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਗਲ ਪੂਰਨ ਨਸ਼ੇਬੰਦੀ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੀ ਹੀ ਸੀ।

ਸੰਨ 1937 ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਸਵੈ ਸ਼ਾਸਨਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਕਾਂਗਰਸੀ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲਾਂ ਨੇ ਨਸ਼ੇਬੰਦੀ ਦੀ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ। ਦੂਜੇ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਦੇ ਆਰਭ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸੀ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਨੇ ਤਿਆਗ ਪੱਤਰ ਦੇ ਦਿੱਤੇ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਵਿਚ ਨਸ਼ੇਬੰਦੀ ਦੀ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਧੱਕਾ ਲੱਗਾ ਜਿਥੇ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ੁਲਕ ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਯੁੱਧ ਕਾਲ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵੱਧ ਗਈਆਂ। ਐਸਾ ਕੁਝ ਤਾਂ ਮੁਦਰਾ ਫੈਲਾਓ ਸਬੰਧੀ ਦਸਾਵਾ ਕਾਰਨ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਕੁਝ ਇਸ ਕਾਰਨ ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤੀਰੱਖਿਆ ਸੇਨਾਵਾਂ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਆ ਗਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੈਨਿਕ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਕਾਫੀ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨਸ਼ੇਬੰਦੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਫਿਰ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਅਤੇ ਤੁਰੰਤ ਨਸ਼ੇਬੰਦੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਲੱਛਣ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚ ਨਸ਼ੇਬੰਦੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਲੱਛਣ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚ ਨਸ਼ੇਬੰਦੀ ਦੀ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਸਖ਼ਤ ਕਦਮ ਚੁੱਕੇ ਗਏ। ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿਚ ਨਸ਼ੇਬੰਦੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਨੀਤੀ ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਤੱਤਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ “ਰਾਜ ਐਸੇ ਮਾਦਕ ਪੇਅ ਪਦਾਰਥਾਂ ਅਤੇ ਨਸ਼ੀਲੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ ਦੇ ਉਪਭੋਗ ਉੱਤੇ ਰੋਕ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨਗੇ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿ ਸਿਹਤ ਦੇ ਲਈ ਹਾਨੀਕਾਰਨ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਲੇਕਿਨ ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਔਸ਼ਧੀ ਸਬੰਧੀ ਸਮੱਗਰੀਆਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਪਯੋਗ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇਗਾ।”

ਨਤੀਜਾ (Conclusion)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਧਾਰਮਿਕ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨਾਲ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਹਾਲਾਂਕਿ ਨਸ਼ੇਬੰਦੀ ਦੀ ਨੀਤੀ ਦੇ ਅਨੇਕ ਲਾਭ ਹਨ, ਲੇਕਿਨ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵਿੱਤੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਕਠਿਨਾਈਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਸ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਨਾਲ ਅਨੇਕ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨਸ਼ੇਬੰਦੀ ਦੀ ਨੀਤੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅਨੇਕ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਨਸ਼ੇਬੰਦੀ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਨਸ਼ੇਬੰਦੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਸ ਦਾ ਅਵੈਧ ਰੂਪ ਨਾਲ ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਆਬਕਾਰੀ ਸਬੰਧੀ ਅਪਰਾਧ ਇੰਨੇ ਵਧ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਧਾਰ ਤਾਂ ਹੁੰਦਾ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਰਾਜਕੋਸ਼ੀ ਹਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। 1 ਅਪ੍ਰੈਲ 1967 ਤੋਂ ਹਰਿਆਣਾ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਤੇ 30 ਅਪ੍ਰੈਲ 1967 ਤੋਂ ਕੇਰਲ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨਸ਼ੇਬੰਦੀ ਦੀ ਨੀਤੀ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਸੂਰ (ਕਰਨਾਟਕ) ਨੇ ਵੀ ਸੰਨ 1967 ਦੇ ਆਮ ਚੋਣ ਤੋਂ ਇਕਦਮ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀ ਨਸ਼ੇਬੰਦੀ ਦੀ ਨੀਤੀ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਸ਼੍ਰੀ ਕੇ. ਬ੍ਰਹਮਾਨੰਦ ਰੈਡੀ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਨਸ਼ੇਬੰਦੀ ਦੀ ਨੀਤੀ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਵੀ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਹੁਣ ਅਕਤੂਬਰ 1947 ਤੋਂ ਸਥਿਤੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦੋ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਦੂਜੇ ਕਿਸੀ ਵੀ ਰਾਜ ਵਿਚ ਨਸ਼ੇਬੰਦੀ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਦੋ ਰਾਜ ਹਨ- ਗੁਜਰਾਤ ਅਤੇ ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਇਸ ਸਾਲ ਹਰਿਆਣਾ ਵਿਚ ਨਸ਼ੇਬੰਦੀ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੋਵੇ।

ਅੰਤ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚ ਨਸ਼ੇਬੰਦੀ ਦੀ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਰਾਜਸਵ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨਾਲ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਕਠਿਨਾਈਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਰੱਦ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਇਸ ਨੀਤੀ ਨਾਲ ਇਸ ਲਈ ਸਹਿਮਤੀ ਵਿਅਕਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਭੌਤਿਕ ਕਲਿਆਣ ਦਾ ਤਦ ਤਕ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪੱਧਰ ਕਾਫੀ ਉੱਚੇ ਨਾ ਹੋਣ। ਜੇਕਰ ਨਸ਼ੇਬੰਦੀ ਦੀ ਨੀਤੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਕਠਿਨਾਈਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅਸਫਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਸਾਧਨਾਂ (means) ਦਾ ਦੋਸ਼ ਹੈ। ਸਾਧਨ (end) ਦਾ ਨਹੀਂ। ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਰਾਜਸਵ ਦੇ ਆਕਰਸ਼ਣ ਨਾਲ ਹੀ ਨਸ਼ੇਬੰਦੀ ਦੇ ਕਾਰਜਕ੍ਰਮ ਨੂੰ ਰੱਦ ਨਹੀਂ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ “ਮਦਿਰਾ ਪਾਨ ਦੀ ਆਦਤ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਐਸੇ ਵਰਗਾਂ ਵਿਚ ਫੈਲਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਹੁਣ ਤੱਕ ਇਸਦੇ ਆਦੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਦਾ ਨੌਜਵਾਨ ਵਰਗ ਅਤੇ ਉਚ ਜਾਤਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕੁਝ ਮਹਿਲਾ ਵਰਗ ਹੈ।”

ਇੱਥੇ ਅਸੀਂ ਸ਼੍ਰੀ ਟੇਕ ਚੰਦ ਸਮਿਤੀ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹਾਂ ਜਿਸ ਨੇ ਕਿ ਸੰਨ 1964 ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਨਸ਼ੇਬੰਦੀ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਥ ਹੀ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਇਕ 12 ਸਾਲਾ ਕਾਰਜਕ੍ਰਮ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਨੂੰ 1975-76 ਤਕ ਪੂਰਨ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਇਹ ਮਿਤੀ ਵਧਾ ਕੇ ਹੁਣ 1985-86 ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਐਸਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਰਾਜ ਨਸ਼ੇਬੰਦੀ ਦੇ ਕਾਰਜਕ੍ਰਮ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੀ ਖੋ ਦੇਣ। ਜੇਕਰ ਐਸਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਲਈ ਆਤਮ ਹੱਤਿਆ ਸਿੱਧ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕ੍ਰਿਸ਼ਟ ਕਰਕੇ

ਰੱਖ ਦੇਵੇਗੀ। ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਰਾਜ ਦੇ ਸਲੇਮ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਇਕ ਜਾਂਚ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ “ਕੁਮਾਰ ਪਲਾਜ਼ਮ ਦੇ ਜੁਲਾਹੇ ਆਪਣੀ ਰੋਜ਼ ਦੀ ਕਮਾਈ ਦਾ ਲਗਭਗ 50 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹਿੱਸਾ ਸ਼ਰਾਬ ਪਾਨ ਉੱਤੇ ਖਰਚ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪਰਿਵਾਰਕ ਜ਼ਰੂਰਤਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਕਮਾਈ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਸਨ।” ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਰਾਬ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਨਾਲ ਇਸਤਰੀਤਵ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮਨ ਦਿਮਾਗ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਉਤੇ ਜ਼ਹਿਰੀਲਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਇਹ ਮਤ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਸਵ ਇਸ ਸਰੋਤ ਦਾ ਪਰਿਤਿਆਗ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਨਸ਼ੇਬੰਦੀ ਦੀ ਸੰਦੇਹਜਨਕ ਨੀਤੀ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰਨੀ ਕੋਈ ਬੁੱਧੀਮਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਨੋਟ

(8) ਵਿਕਰੀ ਕਰ (Sales Tax)

ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਸਥਿਤੀ

ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਅਧਿਨਿਯਮ, 1935 ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਵਿਕਰੀ ਜਾਂ ਖਰੀਦ ਉੱਤੇ ਲੱਗਣ ਵਾਲੇ ਕਰ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਭਾਰਤ ਦਾ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵੀ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਮਾਗਰ ਪੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਦੂਜੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਖਰੀਦ ਜਾਂ ਵਿਕਰੀ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਧਾਰਾ 286 ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਨਿਮਨ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਤੋਂ ਰੋਕਦੀ ਹੈ- (1) ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦੇ ਵਪਾਰ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਖਰੀਦ ਅਤੇ ਵਿਕਰੀ, (2) ਦੂਜੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਉਪਯੋਗ ਦੇ ਲਈ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਵਿਕਰੀ ਅਤੇ (3) ਅੰਤਰਰਾਜੀ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਵਣਿਜ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਵਿਕਰੀਆਂ। ਇਸ ਤੇ ਇਲਾਵਾ ਸੰਸਦ ਦੁਆਰਾ “ਜ਼ਰੂਰੀ” ਘੋਸ਼ਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪਦਾਰਥਾਂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਤੋਂ ਪੂਰਵ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੀ ਪੂਰਵ ਅਨੁਮਤੀ ਵੀ ਲੈਣੀ ਪੈਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਸੰਨ 1952 ਵਿਚ ਜ਼ਰੂਰੀ ਵਸਤੂਆਂ ਅਧਿਨਿਯਮ (Essential Goods Act) ਵੀ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਕਰਾਧਾਨ ਜਾਂਚ ਆਯੋਗ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸੰਨ 1956 ਵਿਚ ਸੰਵਿਧਾਨ (Constitution) ਵਿਚ ਸੰਸੋਧਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਸੰਸੋਧਨ ਦੇ ਪਰਿਣਾਮ ਸਰੂਪ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਅੰਤਰਰਾਜੀ ਕ੍ਰਮ ਵਿਸ਼ਾ ਉੱਤੇ ਲੱਗਣ ਵਾਲੇ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਸੰਘ ਸਰੀ ਵਿਚ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਹ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿ ਰਾਜ ਦੇ ਅੰਦਰ ਐਸੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਖਰੀਦ ਅਤੇ ਵਿਕਰੀ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਨਾਲ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਉੱਤੇ ਵੀ ਪ੍ਰਤਿਬੰਧ ਲਗਾਈ ਜਾ ਸਕੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿ ਸੰਸਦ ਅੰਤਰਰਾਜੀ ਵਪਾਰ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਦਾ ਸਮਝਦੀ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਸੰਨ 1956 ਵਿਚ ਇਕ ਅਧਿਨਿਯਮ (Act) ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਕੁਝ ਵਸਤੂਆਂ ਨੂੰ ਅੰਤਰਰਾਜੀ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਵਣਿਜ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਦਾ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਅਤੇ ਖਰੀਦ ਕਰ ਦਾ ਅਰਥ (Meaning of Sales Tax and Purchase Tax)

ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਉਸ ਕਰ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸੰਪੱਤੀ ਜਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਵਿਕਰੀ ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਲਾ ਹੀ ਉਹ ਵਿਕਰੀ ਫੁਟਕਲ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਹੋਈ ਹੋਵੇ। ਜਾਂ ਥੋਕ ਜਾਂ ਨਿਰਮਾਣ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ। ਉਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਵਪਾਰੀ ਦੀ ਕੁਲ ਵਿਕਰੀ (turnover) ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਧਨ ਆਵਰਤ ਜਾਂ ਕੁਲ ਵਿਕਰੀ (turnover) ਨਾਲ ਮਤਲਬ ਇਕ ਵਪਾਰੀ ਜਾਂ ਵਿਵਸਾਇ ਦੀ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਅਵਧਿ ਦੀ ਕੁੱਲ ਵਿਕਰੀਆਂ ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ (proceeds) ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਿਕਰੀ (Sales) ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਸੰਪੱਤੀ ਜਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਨਕਦ ਜਾਂ ਅਸਥਗਿਤ ਭੁਗਤਾਨ (deferred payment) ਦੇ ਲਈ ਕੋਈ ਵੀ ਸਥਾਨਾਂਤਰਣ (Transfer)।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਉਹ ਕਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵਪਾਰੀ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਮੇਂ ਦੀ ਵਿਕਰੀ ਦੇ ਮੁੱਲ ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਖਰੀਦ ਕਰ ਉਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿਸੇ ਵਪਾਰੀ ਦੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਮੇਂ ਦੀ ਖਰੀਦ ਦੇ ਮੁੱਲ ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਰਜਿਸਟਰਡ ਵਪਾਰੀ ਦੀ ਕੁਲ ਵਿਕਰੀ ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਵਸੂਲ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਕਰ ਹੀ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਰਜਿਸਟਰਡ ਵਪਾਰੀ ਦੀ ਖਰੀਦ ਦੀ ਕੁੱਲ ਮਾਤਰਾ ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਕਰ ਖਰੀਦ ਕਰ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਦੇ ਰੂਪ (Forms of Sales Tax)

ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਆਮ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਅਤੇ ਚੁਣੇ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਬਹੁਪੱਧਰੀ ਅਤੇ ਇਕਪੱਧਰ ਵਿਕਰੀਕਰ ਅਤੇ ਧਨਅਵਰਤ ਕਰ ਅਤੇ ਕੁੱਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰ।

ਨੋਟ (1) ਆਮ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਅਤੇ ਚੁਣਿੰਦਾ ਵਿਕਰੀ ਕਰ (General Sales Tax and Selective Sales Tax)

ਜਦੋਂ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਪਰਿਧੀ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਕੁਝ ਚੁਣੀ ਹੋਈ ਵਸਤੂਆਂ ਹੀ ਰੱਖੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਇਹ ਵਿਵਸਥਾ “ਚੁਣਿੰਦਾ ਵਿਕਰੀ ਕਰ” ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਹਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਕਰ ਕੁਝ ਚੁਣੀ ਹੋਈ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਵਿਕਰੀ ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਚੁਣਿੰਦਾ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਐਸਾ ਕਰ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਉੱਚੀ ਕੀਮਤ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਵਿਲਾਸਤਾ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਜਦੋਂ ਕਰ ਕਾਨੂੰਨ ਦੁਆਰਾ ਮੁਕਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਵਸਤੂਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ, ਦੂਜੀ ਸਭ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਕੁਲ ਵਿਕਰੀ ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਮ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਕਰ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕੁਝ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਮ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

(2) ਬਹੁਪੱਧਰੀ ਅਤੇ ਇਕ ਪੱਧਰ ਵਿਕਰੀ ਕਰ (Multi Point and Single Point Sales Tax)

ਆਮ ਕਰ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ- ਬਹੁਪੱਧਰੀ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਅਤੇ ਇਕ ਪੱਧਰੀ ਵਿਕਰੀ ਕਰ। ਇਕ ਦੋ ਪੱਧਰੀ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਪੱਧਰ ਕਰ ਪੱਧਰੀ ਦਾ ਹੀ ਉਪਭੋਗ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਤੇ ਸਵਰੂਪ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਅੰਤਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਕ ਪੱਧਰੀ ਕਰ ਪੱਧਰੀ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ, ਕਰ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰਕਮ ਉਸ ਕੀਮਤ ਵਿਚ ਜੋੜ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਕਿ ਵਸਤੂ ਉਭੋਗਗਤਾ ਨੂੰ ਵੇਚੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰ ਵਿਕਰੀ ਦੇ ਕੇਵਲ ਇਕ ਹੀ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਜਾਂ ਤਾਂ ਉਸ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਤਪਾਦਕ ਦੁਆਰਾ ਥੋਕ ਵਪਾਰੀ ਨੂੰ ਮਾਲ ਵੇਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਾਂ ਉਸ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਜਦੋਂ ਫੁਟਕਲ ਵਪਾਰੀ ਦੁਆਰਾ ਉਪਭੋਗਤਾ ਨੂੰ ਮਾਲ ਵੇਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਪੱਧਰੀ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਦਰਮਦ ਕਰਤਾਵਾਂ ਜਾਂ ਉਤਪਾਦਕਾਂ ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਲੋਕ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਅਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗ੍ਰਾਹਕਾਂ ਤੋਂ ਵਸੂਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਰ ਦੀ ਰਾਸ਼ੀ ਵਸਤੂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਰ ਦੀ ਰਕਮ ਵਸੂਲ ਹੋ ਸਕੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਹੜੇ ਵਪਾਰੀ ਉਤਪਾਦਕਾਂ ਤੋਂ ਮਾਲ ਖਰੀਦਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ ਪੈਂਦਾ। ਫਿਰ ਵੀ ਐਸੀ ਕੀਮਤ ਦੇਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਪੱਧਰੀ ਉੱਤੇ ਪੱਧਰੀ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਕਿਉਂਕਿ ਕਰ ਦੀ ਦਰ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਉੱਚੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅਨੇਕ ਵਸਤੂਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਨਾਲ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਵਸਤੂਆਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਰ ਮੁਕਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਬਹੁਪੱਧਰੀ ਵਿਕਰੀ ਦੇ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦੀ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਸਭ ਪੱਧਰਾਂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਤਪਾਦਕ ਥੋਕ ਵਪਾਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮਾਲ ਵੇਚਦਾ ਹੈ ਫਿਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਥੋਕ ਵਪਾਰੀ ਖੁਦਰਾ ਵਪਾਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮਾਲ ਵੇਚਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਤਦ ਫਿਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਫੁਟਕਲ ਜਾਂ ਖੁਦਰਾ ਵਪਾਰੀ ਉਪਭੋਗਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮਾਲ ਵੇਚਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰ ਦੀ ਦਰ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਨੀਵੀਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਛੋਟਾਂ ਵੀ ਘੱਟ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਕਰ ਉਪਭੋਗਤਾ ਤੋਂ ਵਸੂਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਉਸੀ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਟਾਸਕ ਬਹੁ ਪੱਧਰੀ ਅਤੇ ਇਕ ਪੱਧਰੀ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਤੋਂ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੈ?

29.9.5 ਬਹੁ ਪੱਧਰੀ ਅਤੇ ਇਕ ਪੱਧਰੀ ਇਕ ਪੱਧਰੀ ਸੰਭਵਤਾ (Feasibility of Multi-point and Single-point System)

ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰਾਂਗੇ ਕਿ ਬਹੁ ਪੱਧਰੀ ਅਤੇ ਇਕ ਪੱਧਰੀ ਕਰ ਪੱਧਰੀ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਕਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਰੂਪ ਨਾਲ ਲਾਗੂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਬਹੁ ਕਰ ਪੱਧਰੀ ਨਿਮਨ ਲਿਖਤ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਲਈ ਯੋਗ (Suitable) ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

1. ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰ ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਸਹਿਤ ਉਪਭੋਗ ਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

2. ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰ ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਰ ਨੂੰ ਇਕ ਨਾਲ ਹੀ ਵੱਡੀ ਸੰਖਿਆ ਵਿਚ ਵੱਡੇ, ਮਾਧਿਅਮ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਵਪਾਰੀਆਂ ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਨੋਟ
3. ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰ ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਰ ਨੂੰ ਇੰਨੀ ਨੀਵੀਂ ਦਰ ਨਾਲ ਲਗਾਇਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਹ ਇਕ ਹੀ ਵਸਤੂ ਉੱਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਗੰਭੀਰ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਕ ਪੱਧਰੀ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਨਿਮਨ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਠੀਕ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ-

1. ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰ ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਰ ਨੂੰ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਬਹੁ ਸੰਖਿਆ ਉੱਤੇ ਨਹੀਂ ਲੇਕਿਨ ਫਿਰ ਵੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕ ਕਿਸਮਾਂ (Varieties) ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਵੇ।
2. ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰ ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਰ ਨੂੰ ਵਪਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸੀਮਤ ਸੰਖਿਆ ਉੱਤੇ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।
3. ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰ ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਉਚੀ ਕਰ ਨਾਲ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਵੇ।

ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਕ ਪੱਧਰੀ ਅਤੇ ਬਹੁ ਪੱਧਰੀ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਕਰੀ ਕਰਾਂ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਲੇਕਿਨ ਵਿੱਤੀ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਹੁਣ ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੇਵਲ ਇਕ ਐਸੀ ਮਿਲੀ ਜੁਲੀ ਕਰ ਵਿਵਸਥਾ ਹੀ ਵਿਹਾਰਕ ਸਿੱਧ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਕਰਨ।

ਪਣਯਾਵਰਤ ਕਰ (Turnover tax)

ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਕੁਝ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਦੇ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ “ਪਣਯਾਵਰਤ ਕਰ” ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਾਂ ਪਣਯਾਵਰਤ ਕਰ ਦੇ ਐਸੇ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੱਛਣ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਕਰ ਪੱਧਰੀਆਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਤੋਂ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਖਰੀਦ ਕਰ ਤੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਿੰਨਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰੇ।

ਵਪਾਰੀਆਂ ਦੀ ਪੰਜੀਕਰਨ (Registration of Dealers)

ਵਪਾਰੀਆਂ ਦਾ ਪੰਜੀਕਰਨ ਜਾਂ ਰਜਿਸਟਰੇਸ਼ਨ ਕਈ ਕਾਰਨਾਂ ਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਪਾਰੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕਰ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਨੇਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਨਾਲ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਇਹ ਕੰਮ ਬਹੁਤ ਮਹਿੰਗਾ ਅਤੇ ਕਠਿਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵੱਡੇ, ਮੱਧਮ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਸਭ ਵਪਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਕਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਇਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਪਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਕਰ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੋਣਾ ਹੈ ਉਹ ਆਪਣਾ ਰਜਿਸਟਰੇਸ਼ਨ ਕਰਵਾਉਣ। ਵਪਾਰੀ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਆਪਣੇ ਲਾਭਾਂ ਵਿਚ ਤੋਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਉਭੋਗਤਾਵਾਂ ਤੋਂ ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਅਦਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਬਾਅਦ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਵਪਾਰੀ ਦੇ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਰ ਨਿਰਧਾਰਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਇਥੇ ਆਪਣਾ ਰਜਿਸਟਰੇਸ਼ਨ ਕਰਾਉਣ। ਕੇਵਲ ਰਜਿਸਟਰਡ ਵਪਾਰੀ ਹੀ ਆਪਣੇ ਗਾਹਕਾਂ ਤੋਂ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਦੀ ਧਨ ਰਾਸ਼ੀ ਵਸੂਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਦਾ ਵਿਕਾਸ (Development of the Sales Tax)

ਸੰਨ 1938 ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਪੈਟਰੋਲ ਕਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਚੁਣਿੰਦਾ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਲਾਗੂ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਆਮ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਸਰਵਪ੍ਰਥਮ 1939 ਵਿਚ ਮਦਰਾਸ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਬਹੁ ਪੱਧਰੀ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਬਾਅਦ ਸੰਨ 1941 ਵਿਚ ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਇਕ ਪੱਧਰੀ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਿਛਲੇ ਦਸ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਅਵਧਿ ਵਿਚ ਕੁਝ ਰਾਜਾਂ ਨੇ ਇਕ ਪੱਧਰੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਹੁਪੱਧਰੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਅਤੇ ਕੁਝ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਬਹੁਪੱਧਰੀ ਪੱਧਰੀ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਇਕ ਪੱਧਰੀ ਪੱਧਰੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ। ਉਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਅਪ੍ਰੈਲ 1948 ਵਿਚ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਹੁ ਚਰਣ ਕਰ ਪੱਧਰੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸਭ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸੀ ਨਾ ਕਿਸੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਜ਼ਰੂਰ ਲੱਗੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚ ਸੀਮਿਤ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਖਰੀਦ ਕਰ ਵਲ ਲਗਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਛੋਟੇ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ, ਕਰ ਲੱਗੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਅਤੇ ਕਰ ਦੀ ਦਰਾਂ ਵਿਚ ਰਾਜ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਅੰਤਰ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਅੰਤਰਰਾਜੀ ਵਪਾਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰਾਜਾਂ ਦੁਆਰਾ ਜਿਹੜਾ ਵਿਕਰੀ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਵਿਚ ਇਕਰੂਪਤਾ ਲਿਆਉਣ ਦੇ ਲਈ ਸੰਨ 1956 ਵਿਚ ਕੇਂਦਰੀ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਅਧਿਨਿਯਮ (Central Sales Tax Act) ਪਾਸ

ਨੋਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਕਰ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਸੰਘ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਉਤਰਦਾਇਤਵ ਉੱਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਉਹੀ ਰਾਜ ਰੱਖ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਅਧਿਨਿਯਮ ਵਿਚ ਐਸੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਤਰਰਾਜੀ ਵਪਾਰ ਜਾ ਵਣਿਜ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਹੈ। ਕੋਲਾ, ਕਪਾਹ, ਸੂਤੀ ਧਾਗੇ, ਲੋਹਾ ਅਤੇ ਇਸਪਾਤ, ਜੂਟ ਅਤੇ ਤੇਲ ਆਦਿ ਪਦਾਰਥ ਇਸ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਜ਼ਰੂਰੀ ਵਸਤੂ ਅਧਿਨਿਯਮ, 1952 ਅਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਅਧਿਨਿਯਮ, 1956 (Essential Goods Act, 1952, and Central Sales Tax Act, 1956)

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੰਨ 1956 ਵਿਚ ਜ਼ਰੂਰੀ ਵਸਤੂਆਂ ਅਧਿਨਿਯਮ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਅਧਿਨਿਯਮ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਇਹ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜ ਐਸੀ ਵਸਤੂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿ ਸੰਸਦ “ਆਵਸਕ” ਘੋਸ਼ਿਤ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਲਈ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੀ ਪੂਰਵ ਅਨੁਮਤੀ ਲੈਣੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਕਰ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਐਸੀ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਰ ਵਿਚ ਇਕਰੂਪਤਾ ਲਿਆਂਦੀ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਤੋਂ ਬਚ ਨਾ ਜਾਣ। ਲੇਕਿਨ ਕੇਂਦਰੀ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਅਧਿਨਿਯਮ 1956 ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀਆਂ ਅੰਤਰਰਾਜੀ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਵਣਿਜ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ (Specific importance) ਦੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਕਰ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਰਾਜ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਇਸ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਨੂੰ ਰੱਖ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਮਹੱਤਵ (Importance of Sales Tax)

ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿੱਤ ਵਿਚ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਨੇ ਵੱਡਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਰਾਜਸਵ ਦੇ ਸਰੋਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਸ ਕਰ ਵਿਚ ਲਚਕੀਲਾਪਣ ਅਤੇ ਤਰਲਤਾ ਦਾ ਗੁਣ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ। ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦੀ ਅਵਧਿ ਵਿਚ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਵਾਧੇ ਦਾ ਝੁਕਾਅ ਨਿਮਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਿਹਾ ਹੈ:-

ਸਾਲ	ਆਮ ਵਿਕਰੀ ਕਰ	ਸਾਲ	ਆਮ ਵਿਕਰੀ ਕਰ
1950-51	54.4	1980-81	3837.58
1960-61	142.4	1985-86	7074.00
1970-71	708.4	1986-87	7150.00

ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਵਿਚ ਵਾਧੇ ਦੀ ਦਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਵਾਧੇ ਦੀ ਦਰ ਤੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰ ਵਿਚ ਲਚਕਪਣ ਸਰਲਤਾ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜੇਕਰ ਕਰ ਦੀ ਬਹਾਨੇਬਾਜ਼ੀ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕੇ ਤਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਰਾਜਸਵ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵੀ ਵਾਧਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵਿਚ ਵਾਧੇ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਸੀਮਿਤ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਅਤਿਅੰਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਕਰ ਬਹਾਨੇਬਾਜ਼ੀ (tax evasion) ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੇ ਸਭ ਸੰਭਵ ਉਪਾਉ ਕੰਮ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵਿਚ ਇਸ ਸਾਧਨ ਦੁਆਰਾ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

ਅਲਪ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵਿਕਰੀ ਕਰ (Sales Tax in Underdeveloped Countries)

ਅਲਪ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਪਾਸੇ ਜਿੱਥੇ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵਿਕਾਸ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਲਈ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਜਨਸੰਖਿਆ ਗਰੀਬ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਰਾਂ ਦਾ ਖੇਤਰ ਵੀ ਸੀਮਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਇਸ ਲਈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਲਾਗਤ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਜਿਹੜਾ ਇਕ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰ ਹੈ, ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਹਾਇਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਇਕ ਵਸਤੂ ਕਰ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਕਰਲੋਗੋ ਵਸਤੂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਕਰ ਕਾਲਵਰਟ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਵੀ ਅਨੁਰੂਪ ਹੈ ਕਿ ‘ਬਤਖ ਦੇ ਖੰਭ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੇਚੋ ਕਿ ਉਹ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਸ਼ੋਰ ਮਚਾਏ’। ਜੇਕਰ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਵਿਲਾਸਤ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਬਚਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਤਸਾਹਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਵਧੀ ਹੋਈ ਕੀਮਤ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਉਪਭੋਗ ਨੂੰ ਨਿਰਉਤਸਾਹਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਕਰ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਉਪਭੋਗ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ (Propensity to Consume) ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਚਤਾਂ ਨੂੰ ਉਕਸਾਹਟ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਨੂੰ ਰਾਜਸਵ ਦਾ ਇਕ ਚੰਗਾ ਸਰੋਤ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਲਪ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਨਾਲ।

ਉਤਪਾਦਨ ਉੱਤੇ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ (Effects on Production)

ਨੋਟ

ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰਾਂਗੇ ਕਿ ਉਤਪਾਦਨ ਉੱਤੇ ਅਰਥ ਤ (ਕ) ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਉੱਤੇ (ਖ) ਬਚਤ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਉੱਤੇ ਅਤੇ (ਗ) ਕੰਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਬਚਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਉੱਤੇ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਦੇ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।

(ਕ) ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ (Effects on the ability to work) – ਕਰਾਧਾਨ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਤਦ ਘੱਟਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਕਾਰਜ ਸਮਰੱਥਾ ਉੱਤੇ ਕਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਮਾਜ ਦੇ ਗਰੀਬ ਵਰਗਾਂ ਉੱਤੇ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਰ ਦਾ ਸਦਾ ਇਸ ਲਈ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨਾਲ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਵਸਤਾਂ ਦਾ ਉਪਭੋਗ ਵੀ ਘੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਰਜ ਸਮਰੱਥਾ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜੇਕਰ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਭਾਰੀ ਬੋਝ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਉਪਭੋਗ ਆਮ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਰਜ ਸਮਰੱਥਾ ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਅੰਤ ਤੌਰ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਐਸੀ ਇਸ ਲਈ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਦੀ ਪੱਧਤੀ ਉੱਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਜੇਕਰ ਆਮ ਉਪਭੋਗ ਦੀ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਕਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਵਿਕਰੀ ਕਰਾਂ ਦਾ ਭਾਰੀ ਬੋਝ ਐਸੀ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਪਵੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਪਭੋਗ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਧਨੀ ਵਰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਵਿਲਾਸਤਾ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕਾਰਜ ਸਮਰੱਥਾ ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਅੰਤ ਤੌਰ ਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਉੱਤੇ ਵਿਕਰੀ ਕਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹੀ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਨਾਲ ਤਾਂ ਹੋਰ ਬਚਤਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਆਮ ਉਪਭੋਗ ਦੀ ਵਸਤੂਆਂ ਨੂੰ ਜਾਂ ਤਾਂ ਕਰ ਮੁਕਤ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਨੀਵੀਂ ਦਰਾਂ ਨਾਲ ਕਰ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਅਤੇ ਵਿਲਾਸਤਾ ਦੀ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਭਾਰੀ ਦਰਾਂ ਨਾਲ ਕਰ ਲਗਾਏ ਜਾਣ।

(ਖ) ਬਚਤ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ (Effect on Ability to Save) – ਜਿੱਥੇ ਤੱਕ ਬਚਤ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ ਇਹ ਤਾਂ ਸਭ ਕਰਾਂ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ; ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਦੂਜੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਇੰਨੀ ਫਾਲਤੂ ਆਮਦਨ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਨਾਲ ਬਚਤ ਕਰ ਸਕਣ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਐਸੇ ਕਰ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਬਚਤ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਉਹ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਪੂਰਨਤਾ ਐਸੇ ਗਰੀਬ ਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਬਚਤ ਕਰਨ ਦੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਸ ਲਈ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਪੂਰਨਤਾ ਸਮਾਜ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਰਗਾਂ ਉੱਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਕਿ ਬਚਤ ਦੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਚਤ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ, ਲੇਕਿਨ ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਹੈ ਤਾਂ ਐਸਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਵੇਗਾ। ਲੇਕਿਨ ਇੱਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਵਰਨਣਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਵਸਤੂ ਕਰ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਵਸਤੂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸ਼ਾਮਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਉਪਭੋਗ ਅਤੇ ਬਚਤ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਨਿਰ ਉਤਸਾਹਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਕਰ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ ਜੇਕਰ ਘੱਟ ਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ ਤਾਂ ਵੀ ਬਚਤਾਂ ਵਧਾਉਣ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਜੇਕਰ ਉਹ ਕਰ ਵਿਲਾਸਤਾ ਦੀ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਫਿਰ ਵੀ ਤਰਕ ਸੰਗਤ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਬਚਤ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਅੰਤ ਤੌਰ ਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਗੰਭੀਰ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦਾ।

(ਗ) ਕੰਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਬਚਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ (Effect on Desire to Work and Save)–ਜਿੱਥੇ ਤੱਕ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਬਚਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ ਜਾਂ ਵਸਤੂ ਕਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਾਰੰਭਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਸੰਖਿਆ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਸਰਿਤਾਂ (dependents) ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭਾਵੀਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੇ ਲਈ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਮਾਤਰਾ ਬਚਤ ਕਰਨ ਦਾ ਦ੍ਰਿੜ ਨਿਸ਼ਚੇ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਵਧੇ ਹੋਏ ਕਰਾਂ ਦੇ ਦਬਾਅ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਲਈ ਬੇਵਸ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੰਮ ਕਰੀਏ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬਚਤ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਕਿ ਕਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦੀ ਹਾਨੀਪੂਰਤੀ ਹੋ ਸਕੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਦੇ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਬਚਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਐਸੇ ਲੋਕ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਆਸਰਿਤਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਰਕਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਕੰਮ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਰਨਗੇ ਅਤੇ ਬਚਤ ਵੀ।

ਵੰਡ ਉੱਤੇ ਵਿਕਰੀ-ਕਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ (Effect on Distribution)

ਵਿਕਰੀ-ਕਰ ਜਦੋਂ ਐਸੀ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸਮਾਜ ਦੇ ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਖਰੀਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਘਟਣਸ਼ੀਲ (regressive) ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਉਹ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਧਨ ਦੀ ਵੰਡ ਦੀ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵਾਧਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਇਸ ਕਮੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜਤੀ ਨਾਲ ਜੇਕਰ ਇਹ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਕੇਵਲ ਵਿਲਾਸਤਾ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਹੀ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਰਾਜਸਵ ਦਾ ਉਤਪਾਦਕ ਸਰੋਤ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਦੀ ਇਹ ਇਕ ਮੌਲਿਕ ਕਮੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਉਪਭੋਗਤਾ ਦੀ ਕਰ ਦੇਅ ਸਮਰੱਥਾ

ਨੋਟ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਧਨੀ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਸਭ ਇਸ ਨੂੰ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਦਰ ਦੇ ਸਮਾਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹੀ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਘਰੇਲੂ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਲਈ ਵੀ ਕੋਈ ਛੋਟ ਪ੍ਰਦਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਦੋ ਸਮਾਨ ਆਮਦਨ ਵਾਲੇ ਕਰਦਾਤਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿਚ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੋਝ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਸਰਿਤਾਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਅਧਿਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਅਸਮਾਨ ਆਮਦਨ ਵਾਲੇ ਵੱਥ ਤੋਂ ਵੱਥ ਕਰਦਾਤਾਵਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਇਸ ਨੂੰ ਵਧਣਸ਼ੀਲ ਜਾਂ ਕ੍ਰਮਵਰਧੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਆਮ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਘਟਣਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਇਥੇ ਇਹ ਵਰਨਣਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਉਤਪਾਦਨ ਵਾਧੇ ਅਤੇ ਧਨ ਦਾ ਸ੍ਰੇਣਿਤਰ ਵੰਡ ਆਰਥਿਕ ਕਲਿਆਣ ਦੇ ਅਭਿੰਨ ਸਾਥੀ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਲਈ ਕੀਤੀਆ ਜਾਣੀਆ ਚਾਹੀਦੀਆ ਹਨ ਕਿ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਉਸ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਉਤਪਾਦਨ ਸਮਰੱਥਾ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਾ ਆਵੇ। ਨਾਲ ਕਰ ਢਾਂਚੇ ਵਿਚ ਵੱਥ ਵੱਥ ਛੋਟਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀਆ ਜਾਣ ਕਿ ਇਸ ਕਰ ਨੂੰ ਘਟਣਸ਼ੀਲ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਮਿਲ ਸਕੇ। ਇਸ ਲਈ ਨਤੀਜੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਸਵ ਦੇ ਸਰੋਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇਸ ਸਮਰੱਥਾ ਦਾ ਚੰਗਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵਿਕਾਸ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਲਈ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਸਰੋਤਾਂ ਵਿੱਚ ਤੋਂ ਇਕ ਅਤੇ ਕੁਝ ਵਿੱਚ ਰਾਜਸਵ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸਰੋਤ ਹੈ।

29.10 ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਦੀ ਉਚਿਤਤਾ (Justification of Sales Tax in the Present System)

ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਵਿਕਰੀ-ਕਰ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਨਤਾ ਦਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚੋਣ ਮਨੋਰਥ ਪੱਤਰ ਵਿੱਚ ਵਿਕਰੀ-ਕਰ ਹਟਾਉਣ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਕੇਂਦਰੀ ਉਤਪਾਦਨ ਟੈਕਸ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਵਿਕਲਪਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਰੱਖੀ ਗਈ ਸੀ। ਲੇਕਿਨ ਇਸ ਵਿਕਲਪ ਦਾ ਰਾਜਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨੀ ਦਾ ਇਕ ਮਾਤਰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਾਧਨ ਹੱਥ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ। ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਆਪਣੇ ਇਸ ਵਾਅਦੇ ਤੋਂ ਮੁਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ 15 ਮਾਰਚ 1979 ਨੂੰ ਲੋਕ ਸਭਾ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ 49ਵੇਂ ਸੰਵਿਧਾਨ ਸੁਧਾਰ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੇਂਦਰ ਨੂੰ ਵਿਕਰੀ-ਕਰ ਨਾ ਤਾਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਸਵੀਕਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਆਰਥਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਲਾਦਾਇਕ, ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਇਹ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਦੇ ਵਿੱਤੀ ਸਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁੱਢਲੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰਨੇ ਹੋਣਗੇ ਜਿਹੜੇ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਲੇਕਿਨ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਹਟਾਉਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਟੈਕਸ ਲਗਾ ਕੇ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਰਕਮ ਨੂੰ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕਰਕੇ ਰਾਜਸਵ ਘਾਟੇ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।

29.11 ਮੋਟਰ ਵਾਹਨ ਕਰ (Motor Vehicle Taxation)

ਮੋਟਰ ਵਾਹਨ ਕਰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 1914 ਦੇ ਮੋਟਰ ਵਾਹਨ ਅਧਿਨਿਯਮ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਟੈਕਸ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਖਿਲ ਭਾਰਤੀ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਧਿਨਿਯਮ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਬੰਧ ਮੋਟਰ ਆਵਾਜਾਈ ਦੇ ਨਿਯਮਤ ਅਤੇ ਕਾਬੂ ਨਾਲ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਰਜਿਸਟਰੇਸ਼ਨ ਪਰਮਿਟ ਚਾਲਕ ਲਾਇਸੈਂਸ ਆਦਿ ਦੇ ਲਈ ਵੱਥ ਵੱਥ ਟੈਕਸ (fees) ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਟੈਕਸਾਂ ਵਿਚ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਉੱਤੇ ਵਾਧਾ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸੰਵਿਧਾਨਿਕ ਪਹਿਲੂ (Constitutional Aspect)—ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਰਾਜ ਸੂਚੀ ਦੇ ਵਹੀ ਦੇ ਨਾਵਾਂ 57 ਦੁਆਰਾ ਵਾਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਫਿਰ ਚਾਹੇ ਉਹ ਵਾਹਨ ਯੰਤਰ ਚੱਲਦੇ ਹੋਣ ਜਾਂ ਦੂਜੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਕਰ ਸਮਵਰਤੀ ਸੂਚੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਇਸ ਲਈ ਸੰਸਦ ਨੂੰ ਯੰਤਰ ਚਾਲਿਤ ਵਾਹਨਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਐਸੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਐਸੇ ਵਾਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਏ ਜਾ ਸਕਣ। ਲੇਕਿਨ ਐਸੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਤੱਕ ਸੰਸਦ ਨੇ ਕੋਈ ਵੀ ਕਾਨੂੰਨ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਸਥਿਤੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਭ ਰਾਜ ਮੋਟਰ ਵਾਹਨ ਕਰ ਲਗਵਾਉਂਦੇ ਹਨ ਹਾਲਾਂਕਿ ਕਰ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ ਸਭ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਭਿੰਨ ਹਨ।

ਮੋਟਰ ਵਾਹਨ ਕਰ ਦੇ ਰੂਪ (Forms of Motor Vehicles Taxation)—ਰਾਜ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਜਿਹੜੇ ਮੋਟਰ ਵਾਹਨ ਕਰ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਉਹ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ (ਕ) ਮੋਟਰ ਵਾਹਨ ਕਰ, (ਖ) ਮਾਲ ਅਤੇ ਯਾਤਰੀਆਂ ਉੱਤੇ ਕਰ, ਅਤੇ (ਗ) ਸਥਾਨਕ ਕਰ ਜਿਵੇਂ ਚੁੰਗੀ, ਰਾਹ ਕਰ ਅਤੇ ਪਹੀਆ ਕਰ।

ਇਥੇ ਸਾਡਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਬੰਧ ਮੋਟਰ ਵਾਹਨ ਕਰ ਨਾਲ ਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਰ ਸਭ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਦੇ ਵਾਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੋਟਰ ਵਾਹਨ ਕਰ ਦਾ ਆਧਾਰ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ ਹਰੇਕ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਭਿੰਨ ਹਨ। ਕੁਝ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਮਾਲ ਵਾਹਨਾਂ ਉੱਤੇ

ਕਰ ਲੱਦੇ ਗਏ ਵਜਨ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ, ਕੁਝ ਵਿੱਚ ਬਿਨਾਂ ਲੱਦੇ ਗਏ ਵਜਨ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਕੁਝ ਦੂਜੇ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੋਝ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਜਾਂ ਸੀਟਾਂ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਯਾਤਰੀ ਬੱਸਾਂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਯੋਜਨਾਕਾਲ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕ ਰਾਜਾਂ ਨੇ ਯਾਤਰੀ ਕਿਰਾਇਆ ਅਤੇ ਮਾਲ ਭਾੜੇ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਇਆ। ਇਹ ਕਰ ਕਿਰਾਏ ਜਾਂ ਭਾੜੇ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਵਰਨਣਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਾਂ ਨੇ ਮੋਟਰ ਵਾਹਨਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਾਂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਨਾਲ ਤੀਜੀ ਯੋਜਨਾ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਦੀ ਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਨੋਟ

ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਕਰ ਕਾਫੀ ਬੋਝਲ ਅਤੇ ਦੁਖਦਾਇਕ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਹਿਸਾਬ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬੱਸਾਂ ਦੀ ਸੰਚਾਲਤ ਲਾਗਤ ਦਾ 50% ਤੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਿੱਸਾ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਕਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਸੜਕ ਪਰਿਵਹਨ ਵਿਕਾਸ ਅਸੈਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਹੈ ਕਿ ਸੜਕ ਉੱਤੇ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਹਰੇਕ ਟਰੱਕ ਪ੍ਰਤਿਸਾਲ ਔਸਤਨ 11,000 ਰੁ. ਕਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਡੀਜ਼ਲ, ਤੇਲ ਉੱਤੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਕਰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ। ਰਾਜਸਵ ਦਾ ਇਹ ਸਰੋਤ ਰਾਜ ਦੇ ਲਈ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਇਹੀ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਸਰੋਤ ਕਾਫੀ ਲਚਕਦਾਰ ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਰ ਨੂੰ ਵਸੂਲ ਕਰਨਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਰਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਮੋਟਰ ਗੱਡੀਆਂ ਦੇ ਸੰਪੂਰਨ ਉਤਪਾਦਨ ਟੀਚੇ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ, ਮੋਟਰ ਵਾਹਨਾਂ ਦੇ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਵੀ ਲਚਕਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਸੀਮਤ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਜੇਕਰ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿੱਤ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਬਹੁਤ ਉਚਿਤ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਮੋਟਰ ਗੱਡੀਆਂ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧਾਇਆ ਜਾਵੇ।

ਇਸ ਸਰੋਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਵਾਧੇ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਨਿਮਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਿਹਾ ਹੈ-

ਸਾਲ	ਮੋਟਰ ਵਾਹਨ ਕਰ (ਕਰੋੜਾਂ ਰੁ.)	ਸਾਲ	ਮੋਟਰ ਵਾਹਨ ਕਰ (ਕਰੋੜਾਂ ਰੁ.)
1950-51	10.1	1980-81	414.93
1960-61	30.9	1985-86	680.50
1970-71	104.1	1986-87	740.50

29.12 ਮਨੋਰੰਜਨ ਕਰ (Entertainment Tax)

ਮਨੋਰੰਜਨ ਕਰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੰਨ 1922 ਵਿੱਚ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਅਧਿਨਿਯਮ 1919 ਅਤੇ 1935 ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਇਸ ਕਰ ਨੂੰ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ (1950) ਆਪਣੀ ਸੱਤਵੀਂ ਅਨੁਸੂਚੀ ਦੀ ਦੂਜੀ ਸੂਚੀ (List II) ਦੀ 62ਵੀਂ ਵਹੀ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਹ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਮਨੋਰੰਜਨ ਕਰ ਇਕ ਬਹੁਤ ਸਿੱਧਾ ਸਾਦਾ ਕਰ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਮਨੋਰੰਜਨ ਦੇ ਐਸੇ ਸਥਾਨਾਂ ਉੱਤੇ ਲਗਾਏ ਗਏ ਟਿਕਟਾਂ ਦੇ ਮੁੱਲ ਉੱਤੇ ਇਕ ਨਿਰਧਾਰਤ ਦਰ ਨਾਲ ਵਸੂਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਘੋੜ ਦੌੜ ਦੇ ਸਥਾਨ (Race Courses) ਥੀਏਟਰ, ਸਿਨੇਮਾ, ਸਰਕਸ ਅਤੇ ਸਪੋਰਟਸ ਆਦਿ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਕਰ ਮਨੋਰੰਜਨ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਥਾਨਾਂ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੈਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਖਰੀਦੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਟਿਕਟਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਰੋਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਸਿਨੇਮਾਗ੍ਰਹਿ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਜਾਂ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰ (Show tax) ਐਸਾ ਕਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ (exhibitor) ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਹਰੇਕ ਸ਼ੋ ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਉੱਤੇ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਇਸ ਕਰ ਦਾ ਭਾਰ ਸਿਨੇਮਾ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਜਾਂ ਸ਼ੋ ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸਹਿਣ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੋਰੰਜਨ ਕਰ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਜਾਂ ਤਾਂ ਨਕਦ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਕਦੇ ਕਦੇ ਚਿਪਕਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਟਿਕਟਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਮਨੋਰੰਜਨ ਨੂੰ ਇਸ ਕਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਵੀ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪੰਨਾਰਥ ਅਤੇ ਧਰਮਾਰਥ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੇ ਮਨੋਰੰਜਨ, ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਾਰਜਾਂ ਦੇ ਲਈ ਜਾਂ ਕਿਰਸਾਨੀ, ਉਦਯੋਗ ਜਾਂ ਸਰਵਜਨਿਕ ਸਿਹਤ ਦੇ ਲਈ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਮਨੋਰੰਜਨ। ਜਿੱਥੇ ਤੱਕ ਕਰ ਬਹਾਨੇਬਾਜ਼ੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ, ਮਨੋਰੰਜਨ ਕਰ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਕੁਝ

ਨੋਟ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗੰਭੀਰ ਹਨ। ਹਰੇਕ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਮਨੋਰੰਜਨ ਕਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੀ ਧਨਰਾਸ਼ੀ ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਹਸਤਾਂਤਰਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਸਰੋਤ ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਆਮਦਨ ਦੀ ਵੰਡ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ-

ਸਾਲ	ਮੋਟਰ ਵਾਹਨ ਕਰ (ਕਰੋੜਾਂ ਰੁ.)	ਸਾਲ	ਮੋਟਰ ਵਾਹਨ ਕਰ (ਕਰੋੜਾਂ ਰੁ.)
1950-51	6.4	1980-81	25.38
1960-61	9.8	1985-86	401.50
1970-71	57.5	1986-87	420.50

ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਨਿਮਨ ਲਿਖਤ ਕਥਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸੱਚ ਜਾਂ ਝੂਠ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰੋ

(State whether the following statements are True or False)

8. ਕਿਰਸਾਣੀ ਜੋਤ ਖੇਤਰ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕਿਰਸਾਣੀ ਧਨ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਦੇ ਕਰਾਧਾਨ ਉੱਤੇ ਬਣੀ ਪ੍ਰੋ. ਕੇ.ਐਨ. ਰਾਜ ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਕੀਤੀ।
9. ਨਿਆਇਕ ਸਟਾਪ ਟੈਕਸ ਸੰਨ 1970 ਦੇ ਨਿਆਲਿਆ ਟੈਕਸ ਅਧਿਨਿਯਮ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
10. ਗੈਰ ਨਿਆਇਕ ਸਟਾਪ ਟੈਕਸਾਂ ਦਾ ਨਿਯਮ ਭਾਰਤੀ ਸਟਾਪ ਅਧਿਨਿਯਮ 1899 ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
11. ਗੈਰ ਨਿਆਇਕ ਟੈਕਸ ਲਾਗੂ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਪ੍ਰਥਾ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਨ 1795 ਵਿੱਚ ਬੰਗਾਲ ਰੈਗੂਲੇਸ਼ਨ ਐਕਟ ਨੰ: 38 ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਇਹ ਵਿਵਸਥਾ ਚਾਲੂ ਹੈ।
12. ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਸਵੈ ਸ਼ਾਸਨ ਤੋਂ ਪੂਰਵ ਵਿਤੀ, ਵਪਾਰ, ਆਜੀਵਿਕਾ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲੱਗਦਾ ਸੀ।

29.13 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)

- ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕਰਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਅਧਿਕਾਰ (tax Jurisdiction) ਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਨਾਲ ਵੰਡ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।
- ਸੰਘੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਲੱਛਣ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਕਾਰਜ ਅਤੇ ਸਾਧਨ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪੇ ਗਏ ਹਨ।
- ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਸੰਪੰਨ ਕਰਨ ਦਾ ਭਾਰ ਰਾਜਾਂ ਉੱਤੇ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਉਹ ਹਨ ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ, ਪੁਲਿਸ, ਜੇਲ੍ਹ, ਨਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਸਰਵਜਨਿਕ ਸਿਹਤ, ਸਫਾਈ, ਹਸਪਤਾਲ ਅਤੇ ਔਸ਼ਧਾਲਿਆ ਮਾਦਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਵਿਕਰੀ ਸਿੱਖਿਆ, ਭੂਮੀ, ਕਿਰਸਾਣੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਖੇਤਰੀ ਅਤੇ ਲਘੂ ਉਦਯੋਗ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹੱਥ ਖੱਡੀ ਆਦਿ ਵਣ, ਬਾਜੀ ਅਤੇ ਜੂਆ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਭਲਾਈ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਉਤਰਦਾਇਤਵ ਆਦਿ।
- ਕੁਝ ਕਾਰਜ ਸਮਵਰਤੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖੇ ਗਏ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਨਿਯੋਜਨ, ਉਦਯੋਗਿਕ ਸੰਸਥਾਨ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਏਕਾਧਿਕਾਰ, ਉਦਯੋਗਿਕ ਅਤੇ ਮਿਹਨਤ ਵਿਵਾਦ, ਮਿਹਨਤ ਭਲਾਈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਦੀ ਦਸ਼ਾਵਾਂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ, ਮੁੱਲ ਕਾਬੂ, ਸਿੱਖਿਆ, ਸਿੱਧਾਈ ਅਤੇ ਬਿਜਲੀ ਆਦਿ।
- ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਉੱਤੇ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਵਿਧਾਈ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ਉਹ ਹਨ ਰਾਜਸਵ ਜਾਂ ਮਾਲ ਗੁਜਾਰੀ, ਕਿਰਸਾਣੀ ਆਮਦਨ ਉੱਤੇ ਕਰ, ਕਿਰਸਾਣੀ ਭੂਮੀ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰ ਕਰ ਅਤੇ ਆਸਤੀ ਕਰ ਭੂਮੀ ਭਵਨਾ ਅਤੇ ਖਣਿਜ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਅਤੇ ਸ਼ਰਾਬ, ਅਫੀਮ ਭਾਰਤੀ ਭੰਗ ਅਤੇ ਮਾਦਕ ਔਸ਼ਧੀਆਂ ਅਤੇ ਮਾਦਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਵਿਨਿਰਮਾਣ ਉੱਤੇ ਕਰ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ।

- ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸ਼ਾਸਨ ਵਿਚ ਭੂਮੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਭੂ ਰਾਜਸਵ ਦੇ “ਬੰਦੋਬਸਤ” ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਾਫੀ ਵਪਾਰ ਸਰਵੇਖਣ ਅਤੇ ਵਰਗੀਕਰਨ ਦੇ ਬਾਅਦ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਨੋਟ
- ਕਿਸੇ ਖੇਤਰ ਜਾਂ ਜਗੀਰ (Estate) ਜਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਦੀ ਐਸੀ ਅਨੁਮਾਨਤ ਔਸਤ ਸਾਲਾਨਾ ਬੇਸ਼ੀ (Surplus) ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਅਨੁਮਾਨਤ ਜਾਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਆਮ ਖਰਚਿਆਂ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਦੇ ਬਾਅਦ ਬਾਕੀ ਬਚੇ।
- ਸੰਨ 1901 ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਆਯੋਗ (Famine Commission) ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਸਭ ਰਾਜਾਂ ਦੁਆਰਾ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਵਿਚ ਰਿਆਇਤ ਅਤੇ ਛੋਟਾਂ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਉੱਤੇ ਦਸਤਖਾਨੀ ਆਦੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- ਇਕ ਸਮਾਨ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਧਨ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਵਰਗਾਂ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਂ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਬਿਨਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਸਮਾਨ ਰੂਪ ਪੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਮਦਨ ਦਾ ਧਨ ਕਿਹੜੇ ਸਰੋਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਾਂ ਕਿਹੜੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ।
- ਜਿੱਥੇ ਤੱਕ ਕਰ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੈ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਜਾਂ ਮੁਲਗੁਜ਼ਾਰੀ ਇਕ ਐਸਾ ਕਰ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਇਕ ਸਮਾਨ ਦਰ ਨਾਲ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- ਸੰਨ 1935 ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਅਧਿਨਿਯਮ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਰਸਾਣੀ ਆਮਦਨੀਆਂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸੰਨ 1950 ਦੇ ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਬਣਾਏ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।
- ਕਿਰਸਾਣੀ ਜੋਤ-ਖੇਤਰ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕਿਰਸਾਣੀ ਧਨ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਦੇ ਕਰਾਧਾਨ ਉੱਤੇ ਬਣੀ ਪ੍ਰੋ. ਕੇ. ਐਨ. ਰਾਜ ਸਮਿਤੀ ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੈ।
- ਸਟਾਪ ਟੈਕਸ ਦਾ ਉਪਯੋਗ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਕ ਤਾਂ ਕਰਾਧਾਨ (taxation) ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਕਰਾਂ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਲਈ ਉਚਿਤ ਇਕ ਸਾਧਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ। ਸਟਾਪ ਟੈਕਸ ਵਿਚ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਹ ਟੈਕਸ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਐਸੇ ਵਿਲੇਖਾ ਅਤੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ (deeds and documents) ਉੱਤੇ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਕਾਨੂੰਨੀ ਸੌਦਿਆਂ ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰਾਂ ਦੇ ਅਭਿਲੇਖ (record) ਜਾਂ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਆਦਤ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਐਸੇ ਵਰਗਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਫੈਲਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਹੁਣ ਤੱਕ ਇਸ ਦੇ ਆਦੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਦਾ ਨੌਜਵਾਨ ਵਰਗ ਅਤੇ ਉੱਚ ਜਾਤਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕੁਝ ਮਹਿਲਾ ਵਰਗ ਹੈ।
- ਕੁਮਾਰ ਪਾਲਾਯਤ ਦ ਜੁਲਾਹੇ ਆਪਣੀ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਕਮਾਈ ਦਾ ਲਗਭਗ 50 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹਿੱਸਾ ਸ਼ਰਾਬ ਉੱਤੇ ਖਰਚ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪਰਿਵਾਰਕ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਉਸ ਬੋੜੀ ਜਿਹੀ ਕਮਾਈ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਸਨ।
- ਮਨੋਰੰਜਨ ਕਰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 1922 ਵਿੱਚ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਅਧਿਨਿਯਮ 1919 ਅਤੇ 1935 ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਇਸ ਕਰ ਨੂੰ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ (1950) ਆਪਣੀ ਸੱਤਵੀਂ ਅਨੁਸੂਚੀ ਦੀ ਦੂਜੀ ਸੂਚੀ (List. II) ਦੀ 62ਵੀਂ ਵਹੀ ਦ ਨਾਵੇਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

29.14 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)

- ਜਾਗੀਰ (estate)–ਖੇਤਰ।
- ਰਿਆਸਤ (Princely States)– ਰਾਜ।

29.15 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)

1. ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਰੋਤ ਦੱਸੋ ਅਤੇ ਵਿਕਰੀ ਕਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਮਹੱਤਵ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝਾਓ।

- ਨੋਟ
2. ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਭੂ ਰਾਜਸਵ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦੱਸੋ ਅਤੇ ਭੂ ਰਾਜਸਵ ਨਿਰਧਾਰਣ ਦੇ ਕੀ ਤਰੀਕੇ ਹਨ?
 3. ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿੱਤ ਹਾਲ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰੋ।
 4. ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਾਧਨ ਕਿਹੜੇ ਕਿਹੜੇ ਹਨ? ਕੀ ਉਹ ਕਾਫੀ ਹਨ? ਰਾਜ ਵਿੱਤ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿਓ।
 5. ਕੀ ਨਸ਼ੇਬੰਦੀ ਦੀ ਨੀਤੀ ਲਾਗੂ ਕਰ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ? ਤਰਕ ਸਹਿਤ ਆਪਣੇ ਉੱਤਰ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰੋ। ਵੱਖ ਵੱਖ ਰਾਜਾਂ ਉੱਤੇ ਇਸ ਨੀਤੀ ਦੇ ਲਾਗੂ ਹੋਣ ਨਾਲ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਣਗੇ?

ਉੱਤਰ : ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Answers: Self Assessment)

1. ਵਿਧਾਈ ਸੱਤਾ	2. ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ	3. ਸਾਧਨ	4. ਭੂ ਬੰਦੋਬਸਤ
5. (ਅ)	6. (ਬ)	7. (ਸ)	8. ਸੱਚ
9. ਝੂਠ	10. ਸੱਚ	11. ਸੱਚ	12. ਝੂਠ

29.16 ਸਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਬੁਕਸ

1. ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ- ਮੰਜੂਸਾ ਸ਼ਰਮਾ, ਓ.ਪੀ. ਬੋਹਰਾ ਰਵੀ ਬੁਕਸ।
2. ਮਨੀ ਬੈਂਕਿੰਗ ਐਂਡ ਪਬਲਿਕ ਫਾਇਨੈਂਸ- ਸੁੰਦਰਮ ਵੀ, ਅਲਫਾ ਪਬਲਿ, 2009।
3. ਮਨੀ ਬੈਂਕਿੰਗ: ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਟਰੇਡ ਐਂਡ ਪਬਲਿਕ ਫਾਇਨੈਂਸ- ਨੀ ਥਾਈ ਸੋਮ ਸ਼ੇਖਰ, ਅਨਮੋਲ, 2004।
4. ਪਬਲਿਕ ਫਾਇਨੈਂਸ- ਸੁਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਐਂਡ ਅਨਿਲ ਕੇ ਗੁਪਤਾ, ਡੋਮੀਨੋਟ 2012।

ਇਕਾਈ-30 : ਸਥਾਨਕ ਵਿੱਤ (Local Finance)

ਨੋਟ

ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ (Contents)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

- 30.1 ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾਵਾਂ (Municipalities)
- 30.2 ਨਗਰ ਨਿਗਮ (Municipal Corporation)
- 30.3 ਗਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤਾਂ, ਪੰਚਾਇਤ ਸਮਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪਰਿਸ਼ਦਾਂ ਦੇ ਵਿੱਤ
(Finances of Village Panchayats, Panchayat Committees and District Councils)
- 30.4 ਗਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤਾਂ (Village Panchayats)
- 30.5 ਪੰਚਾਇਤ ਸਮਿਤੀਆਂ (Panchayat Samities)
- 30.6 ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪਰਿਸ਼ਦ (Zila Parishad)
- 30.7 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)
- 30.8 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)
- 30.9 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)
- 30.10 ਸਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

ਉਦੇਸ਼ (Objectives)

ਇਸ ਇਕਾਈ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ-

- ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਸਰੋਤ, ਵਿੱਤੀ ਸਥਿਤੀ ਆਦਿ ਸਬੰਧੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਲਈ।
- ਨਗਰ ਨਿਗਮ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਰ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਲਈ।
- ਗ੍ਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤਾਂ, ਪੰਚਾਇਤ ਸਮਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦਾਂ ਦੇ ਵਿੱਤ ਸਬੰਧੀ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੇ ਲਈ।

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (Introduction)

ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਵਿੱਤ ਦੇ ਸਬੰਧਤ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਪਿੱਛੇ ਕੀਤਾ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਾਂਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਬੰਧ ਸਥਾਨਕ ਸਵੈ ਸ਼ਾਸਨ ਅਰਥਾਤ ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾਵਾਂ (municipalities), ਨਗਰ ਨਿਗਮਾਂ (municipal corporation) ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦਾਂ ਅਤੇ ਗ੍ਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਦੇ ਵਿੱਤ ਨਾਲ ਹੈ। ਇਹ ਅਧਿਐਨ ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਉਦੇਸ਼ ਇਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਤੁਲਿਤ ਅਤੇ ਸੰਯੁਕਤ ਕਰਨ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਥਾਨਕ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਕੇਂਦਰੀ ਰਾਜੀ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਲੇਕਿਨ ਇਸ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਅੰਤਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦੇ ਉਪਾਉ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਅੰਤਿਮ ਉਦੇਸ਼ ਇਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਪਲਬਧ ਸਾਧਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਕਿ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਭਲਾਈ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਸਕੇ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ (needs) ਸਥਾਨਕ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਸਥਾਨਕ ਸਵੈ-ਸ਼ਾਸਨ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ

ਨੋਟ

ਦਾ ਸਬੰਧ ਸਥਾਨਕ ਸੜਕਾਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਰੱਖ ਰਖਾਓ, ਬਿਜਲੀ ਅਤੇ ਜਲ ਪੂਰਤੀ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ, ਸਫਾਈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਆਦਿ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲੋਕਿਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਕਾਰਗਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਵਿੱਤ ਦੀ ਇਕ ਨਿਪੁੰਨ ਅਤੇ ਸਮਰੱਥ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਹੋਣਾ ਵੀ ਅਤੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਥਾਨਕ ਸਵੈ ਸ਼ਾਸਨ ਜਾਂ ਸਥਾਨਕ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਕਰ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਦੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਾਧਨ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਥਾਨਕ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਅਤੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਹੀ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰਾਂਗੇ।

30.1 ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾਵਾਂ (Municipalities)

ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾਵਾਂ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਾਰਜ ਹਨ- ਸਥਾਨਕ ਸੜਕਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ, ਰੋਸ਼ਨੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਜਲ ਪੂਰਤੀ, ਸੜਕਾਂ ਅਤੇ ਗਲੀਆਂ ਦੀ ਸਫਾਈ, ਹਪਸਤਾਲਾਂ, ਔਖਦਾਲਿਆ ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਪਸ਼ੂ ਚਿਕਿਤਾਸਾਲਿਆ ਦਾ ਰੱਖ ਰਖਾਓ, ਨਾਲੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਸਫਾਈ, ਟੀਕੇ ਲਗਾਉਣਾ, ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਪਾਰਕਾਂ ਅਤੇ ਬਗੀਚਿਆਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਕੰਟਰੋਲ ਅਤੇ ਮੇਲਿਆਂ ਅਤੇ ਨੁਮਾਇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸੰਗਠਨ ਆਦਿ। ਲੋਕਿਨ ਇਹ ਸਭ ਕਾਰਜ ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕੰਟਰੋਲ ਵਿਚ ਹੀ ਸੰਪੰਨ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਆਮਦਨ ਦੇ ਸਰੋਤ (Sources of Revenue)

ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾਵਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸਰੋਤ ਇਹ ਹਨ- ਕਰਾਧਾਨ, ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਅਨੁਦਾਨ, ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਏ ਗਏ ਅਤੇ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਰਾਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸੇ ਅਤੇ ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾ ਦੇ ਉਦਮ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਕਰ ਇਤਰ ਆਮਦਨ (non-tax revenue)।

ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਰ (Tax Levied by Municipalities)

ਵੱਖ ਵੱਖ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਮੁੱਖ ਕਰ ਨਿਮਨ ਲਿਖਤ ਹਨ-

- (1) ਸੰਪੱਤੀ ਉੱਤੇ ਕਰ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਭੂਮੀ ਸਹਿਤ ਭਵਨਾਂ, ਭੂਮੀਆਂ, ਉੱਤੇ ਕਰ, ਆਮ ਕਰ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਕਰ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਦੇ ਹਸਤਾਂਤਰਣ ਉੱਤੇ ਕਰ।
- (2) ਵਸਤੂਆਂ ਉੱਤੇ ਕਰ, ਚੁੰਗੀ ਅਤੇ ਸੀਮਾਂਤ ਉੱਤੇ।
- (3) ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਕਰ, ਵਿੱਤੀਆਂ, ਵਪਾਰਾਂ ਅਜੀਵਿਕਾਵਾਂ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰਾਂ ਉੱਤੇ ਕਰ, ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸੰਪੱਤੀ ਉੱਤੇ ਕਰ, ਯਾਤਰੀਆਂ ਉੱਤੇ ਸੀਮਾਂਤ ਕਰ ਜਿਸ ਵਿਚ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰੀ ਕਰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ।
- (4) ਵਾਹਨਾਂ ਅਤੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਉੱਤੇ ਕਰ।
- (5) ਥੀਏਟਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਜਾਂ ਤਮਾਸ਼ਾ ਕਰ।

ਨੋਟਸ

ਸਭ ਕਾਰਜ ਨਗਰਪਾਲਿਕਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕੰਟਰੋਲ ਵਿਚ ਹੀ ਪੂਰੇ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਵਿੱਤੀ ਸਥਿਤੀ (Financial Position)

ਕਰਾਧਾਨ ਜਾਚ ਆਯੋਗ ਨੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚ ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾਵਾਂ ਦੀ ਕੁਲ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਖਰਚ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾਵਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜਾ ਵਾਧਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਹ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਨਾਗਰਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਖਰਚ ਦੇ ਵਾਧੇ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਬਿਲਕੁਲ ਘੱਟ ਹੈ। ਆਯੋਗ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਲਗਭਗ ਸਭ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਨਗਰਪਾਲਿਕਾਵਾਂ ਦੇ ਬਜਟ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕਦੇ ਸੰਤੁਲਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹੋਣ। ਇਹੀ ਨਹੀਂ, ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾਵਾਂ ਦੀ ਅੰਸਤ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਖਰਚ ਵਿੱਚ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰੀ ਅੰਤਰ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਰਚ ਦੀ ਪੱਧਰ ਵੀ ਕਾਫੀ ਨੀਵੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਐਸਾ ਇਸ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾਵਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੀ ਪੱਧਰ ਨੀਵੀਂ ਹੈ।

ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਕਮੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਨਗਰਪਾਲਿਕਾਵਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਤੱਕ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਮਰੱਥ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਲ ਪੂਰਤੀ ਅਤੇ ਜਲ ਨਿਕਾਸੀ, ਸਫਾਈ, ਸਰਵਜਨਿਕ ਸਿਹਤ, ਡਾਕਟਰੀ ਸਹਾਇਤਾ

ਅਤੇ ਸੜਕਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਰੱਖ ਰਖਾਓ ਆਦਿ ਐਸੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਹਨ ਹਰੇਕ ਨਗਰ ਵਿਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਅਸਲੀਅਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਧਦੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਸਥਾਪਨਾ ਖਰਚ ਅਤੇ ਵਧਦੀ ਹੋਈ ਮਜ਼ਦੂਰੀਆਂ ਅਤੇ ਸਮੱਗਰੀ ਦੀ ਲਾਗਤ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾਵਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਯੁੱਧ ਪੂਰਵ ਦੀ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਬਣਾਏ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਔਖ ਨਾਲ ਹੀ ਸਮਰੱਥ ਹੋ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਕਰਾਯਾਨ ਜਾਂਚ ਆਯੋਗ ਨੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰ 20 ਸਾਲਾਂ ਪੂਰਵ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਸਨ ਲੇਕਿਨ ਅੱਜ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਵੀ ਗੱਲ ਕਾਫੀ ਸਹੀ ਉਤਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪਿਛਲੇ 20 ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿੱਤ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸੁਧਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਇਹ ਅੰਤਰ ਮਾਤਰਾ ਦਾ ਹੈ ਕਿਸਮ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਸਾਧਨ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ, ਫਿਰ ਇਹ ਸਾਧਨ ਚਾਹੇ ਅਨੁਦਾਨਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕੁਝ ਕਰਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ।

ਆਯੋਗ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ- ਕਰਾਯਾਨ ਜਾਂਚ ਆਯੋਗ ਨੇ ਇਹ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਕਰਾਂ ਦਾ ਉਪਯੋਗ ਪੂਰਨਤਾ ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ (Local bodies) ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

- (1) ਭੂਮੀਆਂ ਅਤੇ ਭਵਨਾਂ ਉੱਤੇ ਕਰ।
- (2) ਕਿਸੇ ਸਥਾਨਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਉਪਭੋਗ, ਪ੍ਰਯੋਗ ਅਤੇ ਵਿਕਰੀ ਦੇ ਲਈ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਮਾਲ ਉੱਤੇ ਕਰ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਚੁੱਗੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- (3) ਯੰਤਰ-ਚਾਲਿਤ ਗੱਡੀਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਦੂਜੇ ਵਾਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਕਰ।
- (4) ਪਸ਼ੂਆਂ ਅਤੇ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਉੱਤੇ ਕਰ।
- (5) ਵਿਤੀ ਵਪਾਰ ਆਜੀਵਿਕਾ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਉੱਤੇ ਕਰ।
- (6) ਸਮਾਚਾਰ ਪੱਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਛਪਣ ਵਾਲੇ ਵਿਗਿਆਪਨ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਦੂਜੇ ਵਿਗਿਆਪਨ ਉੱਤੇ ਕਰ।

ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਕਰਾਂ ਵਿਚ ਲਗਾਤਾਰ ਸਭ ਕਰ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਲੇਕਿਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਆਮਦਨ ਬਹੁਤ ਥੋੜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਕਰਾਂ ਦੀ ਦਰਾਂ ਦਾ ਨੀਵਾਂ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾਵਾਂ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕਰਾਂ ਦੀ ਦਰਾਂ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰੇ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ, ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਅਪਣਾਈ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਧਣਸ਼ੀਲ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਘਟਣਸ਼ੀਲ (regressive) ਨਹੀਂ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ। ਇਹੀ ਨਹੀਂ ਇਕ ਗੱਲ ਇਹ ਵੀ ਸੋਚਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾਵਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਸਰੋਤਾਂ ਦੀ ਬਿਲਕੁਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਨਾਲ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਅਤਿਵਿਆਪਨ (overlapping) ਕਰਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਦੇ ਅਸੰਯੁਕਤ (uncoordinated) ਰੂਪ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਜਾ ਸਕੇ।

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ

ਪਿਛਲੇ 20 ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਨਗਰਪਾਲਿਕਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿੱਤ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸੁਧਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ।

30.2 ਨਗਰ ਨਿਗਮ (Municipal Corporation)

ਨਿਗਮ ਇਕ ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਗਰ ਸੰਗਠਨ ਹੈ। ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾਵਾਂ (municipalities) ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਨਗਰ ਨਿਗਮ ਦੇ ਕਾਰਜ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਆਪਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਕੇਵਲ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਪੂਰਨ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਫਿਰ ਵੀ ਬਜਟ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਨਗਰਪਾਲਿਕਾ ਸਬੰਧੀ ਕਾਰਜਾਂ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਨਿਯੰਤ੍ਰਨ ਤੋਂ ਪੂਰਨ ਮੁਕਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਲੇਕਿਨ ਨਗਰ ਨਿਗਮ ਅਤੇ ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾ ਵਿਚ ਜਿਹੜਾ ਅੰਤਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਨਾਲ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਹੈ ਕਾਨੂੰਨੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਕਾਰਜਾਂ (executive functions) ਨਾਲ ਆਯੋਜਿਤ ਕਾਰਜਾਂ (deliberate functions) ਦਾ ਲਗਭਗ ਪੂਰਨਤਾ ਅਲਗ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਸੱਤਾ ਉਸ ਨਗਰ ਪਾਲ ਜਾਂ ਮਿਊਂਸੀਪਲ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਵਿਚ ਨਿੱਜੀ ਹੋਣਾ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਚੁਣੇ ਹੋਈ ਸੰਸਥਾ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਬਰਾਬਰ ਸੁਤੰਤਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਥੋਂ ਤੱਕ ਨਗਰ ਨਿਗਮਾਂ ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਸੰਗਠਨ ਅਤੇ ਸਵਰੂਪ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੈ, ਉਹ ਸਭ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਵੱਧ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਕ ਸਮਾਨ ਹੈ।

1. Report of the Taxation Enquiry Commission 1953-54, page 349.

ਨੋਟ

ਨਗਰ ਨਿਗਮ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਰ (Taxes Levied by Municipal Corporations)

ਨਗਰ ਨਿਗਮਾਂ ਦੇ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਾਂ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰੂਪਾਂ ਨਾਲ ਕਰਨਾ ਉਚਿਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਲਈ ਬੰਬਈ ਨਗਰ ਨਿਗਮ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਲਗਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਉਹ ਹਨ ਸੰਪੱਤੀ ਕਰ, ਸੇਵਾ ਕਰ, ਨਗਰ ਸ਼ੁਲਕ ਵਾਹਨਾਂ ਅਤੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਉੱਤੇ ਕਰ, ਥੀਏਟਰ ਕਰ, ਸਿੱਖਿਆ ਉਪਕਰ (education cess) ਅਤੇ ਇਕ ਲਘੂ ਕਰ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੱਤਾ ਕਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਦਰਾਸ ਨਗਰ ਨਿਗਮ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਲਗਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸੰਪੱਤੀ ਕਰ, ਵਿੱਤੀ, ਵਪਾਰ ਆਜੀਵਿਕਾ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਕਰ, ਕੰਪਨੀਆਂ ਉੱਤੇ ਕਰ, ਉਦਯੋਗ ਪ੍ਰਯੋਗ ਜਾਂ ਵਿਕਰੀ ਦੇ ਲਈ ਨਗਰ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕੜ ਉੱਤੇ ਕਰ, ਜਾਇਦਾਦ ਦੇ ਹਸਤਾਂਤਰਣ ਉੱਤੇ ਕਰ, ਪਸ਼ੂਆਂ ਅਤੇ ਗੱਡੀਆਂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਪਨਾਂ ਉੱਤੇ ਕਰ। ਕਲਕੱਤਾ ਨਗਰ ਨਿਗਮ (ਏਕੀਕ੍ਰਿਤ ਦਰ ਨਾਲ) ਸੰਪੱਤੀ ਕਰ, ਵਿੱਤੀ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਆਜੀਵਿਕਾ ਉੱਤੇ ਕਰ ਅਤੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਅਤੇ ਗੱਡੀਆਂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਗਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਵਰਣੇ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਨਗਰ ਨਿਗਮਾਂ ਦੀ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਰਾਜ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਨਿਗਮ ਨਿਗਮ ਵਿੱਚ ਵੱਖ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਭਿੰਨਤਾ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਲਈ ਬੰਬਈ ਨਗਰ ਨਿਗਮ ਅਧਿਨਿਯਮ ਅਤੇ ਮਦਰਾਸ ਨਗਰ ਨਿਗਮ ਅਧਿਨਿਯਮ ਵਿੱਚ ਸੰਪੱਤੀ ਕਰ ਨੂੰ ਤਾਂ ਅਧਿਕਤਮ ਅਤੇ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਦਰਾਂ ਦਾ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਕਰਾਂ ਦਾ ਕੇਵਲ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਦਰਾਂ ਦਾ ਉਲੇਖ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਲਕੱਤਾ ਨਗਰ ਨਿਗਮ ਅਧਿਨਿਯਮ ਵਿੱਚ ਸੰਪੱਤੀ ਕਰਾਂ ਦੀ ਤਾਂ ਅਧਿਕਤਮ ਦਰਾਂ ਦਾ ਹੀ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਵੱਖ ਵੱਖ ਅਧਿਨਿਯਮ (Acts) ਵਿੱਚ ਉਪਰ ਲਿਖੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਤੇ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਸੀਮਾਵਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿਗਮਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ। ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

ਵਿੱਤੀ ਸਥਿਤੀ (Financial Position)

ਮਊਨਿਸਿਪਲ ਸੇਵਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਖਰਚ ਦਾ ਪੱਧਰ ਨਗਰਪਾਲਿਕਾਵਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਨਗਰ ਨਿਗਮਾਂ ਵਿੱਚ ਸਵਭਾਵਤ : ਹੀ ਉੱਚਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਕੁੱਝ ਸੀਮਾ ਤੱਕ ਇਸਲਈ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਯੋਕਿ ਨਗਰ ਨਿਗਮਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਕਰ - ਸਾਧਨ ਜਿਆਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ, ਅਜਿਹੇ ਨਗਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲੜਾਈ - ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਲੜਾਈ - ਕਾਲ ਦੇ ਬਾਅਦ ਵੀ ਉਦਯੋਗੀਕਰਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਜਨਸੰਖਿਆ ਵਿੱਚ ਜੋ ਅਤਿਅੰਤ ਤੇਜ਼ ਰਫ਼ਤਾਰ ਵਲੋਂ ਵਾਧਾ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਸਨੇ ਨਗਰ ਨਿਯੋਜਨ (town planning) ਗੰਦੀ ਬਸਤੀਆਂ ਦੀ ਸਫਾਈ, ਘਰ - ਉਸਾਰੀ, ਪਾਣੀ - ਪੂਰਤੀ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀ - ਨਿਕਾਸੀ ਆਦਿ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਨੇਕ ਉਦਾਹਰਣ ਅਜਿਹੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿ ਨਗਰ ਨਿਗਮਾਂ ਲਈ ਇਹ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਉਪਲੱਬਧ ਵਿੱਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਵਲੋਂ ਉਹ ਇਸ ਵਧੀ ਹੋਈ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰ ਸਕਣ।

30.3 ਗਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤਾਂ, ਪੰਚਾਇਤ ਸਮਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਜਿਲਾ ਪਰਿਸ਼ਦਾਂ ਦੇ ਵਿੱਤ (Finances of Village Panchayats, Panchayat Committies and District Councils)

ਜਿੱਥੇ ਤੱਕ ਗਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤਾਂ, ਪੰਚਾਇਤ ਸਮਿਤੀਯੋਂ ਅਤੇ ਜਿਲਾ ਪਰਿਸ਼ਦਾਂ ਦੇ ਵਿੱਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ, ਸਵਤੰਤਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਬਾਅਦ ਵਲੋਂ ਇਸ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਰੀਤੀ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ ਕਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਤਬਦੀਲੀ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਹੁਣ ਇੱਕ - ਦੂੱਜੇ ਵਲੋਂ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਯੋਜਨਾਵਾਂ (ਚਸੰਦੇ) ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇੱਕ - ਦੂੱਜੇ ਦੇ ਨਾਲ ਤਾਲਮੇਲ ਅਤੇ ਸੰਜੋਗ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਕਾਰਜ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹੀ ਨਹੀਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੰਮਾਂ, ਵਿੱਤੀ ਕਾਰਿਆਵਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਮਾਮਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਸਵਾਇੰਤਤਾ ਅਤੇ ਸਵਾਧੀਨਤਾ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਹੋਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਇਸ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਵਲੋਂ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰਣ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਰੀਤੀ ਵਲੋਂ ਵਰਤੋਂ ਕਰਣ ਦੇ ਮਾਮਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਸਵਤੰਤਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦੇ ਲਕਸ਼ (Objectives in Plans)

ਪਹਿਲਾਂ ਯੋਜਨਾ ਵਿੱਚ, ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਉਪਯੋਗਿਤਾ ਦਾ ਇਸ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਚਰਚਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, "ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲਾਜ਼ਮੀ ਯੋਗਦਾਨ (indispensable role) ਕਰਣਾ ਹੈ।"¹ ਦੂਸਰਾ ਯੋਜਨਾ ਵਿੱਚ, "ਮਕਾਮੀ ਨਿਯੋਜਨ ਦੇ ਦ੍ਰਸ਼ਟਿਕੋਣ ਵਲੋਂ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਮਕਾਮੀ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਉਸਾਰੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਵਿੱਚ ਮਕਾਮੀ ਸਮੁਦਾਇਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਅਜਿਹੀ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿ ਉਹ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਏਵ ਮਿਹੰਤ ਵਲੋਂ ਪੂਰਾ ਕਰ ਸਕਣ। ਇਹ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਪੇਂਡੂ

1. First Plan, page 165.

ਨੋਟ

ਨਿਯੋਜਨ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਫੈਲਿਆ ਪਰੋਗਰਾਮ ਨਹੀਂ ਆਪਣਾਏ ਜਾਣਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿ ਸੰਪੂਰਣ ਪੇਂਡੂ ਸਮੁਦਾਏ ਦੀਆਂ ਜਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਮਾਨ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੋ, ਤੱਦ ਤੱਕ ਕਮਜ਼ੋਰ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਾਸ਼ਤਕਾਰਾਂ, ਕਿਸਾਨਾਂ, ਭੂਮਿਹੀਨ ਸ਼ਰਮਿਕਾਂ ਅਤੇ ਕਾਰੀਗਰਾਂ ਆਦਿ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸਹਾਇਤਾ ਵਲੋਂ ਬਖ਼ੇਰਾ ਮੁਨਾਫ਼ਾ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦਾ ਹੈ।”

ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਵਿਕੇਂਦਰੀਕਰਨ (Democratic Decentralisation)

ਗ੍ਰਾਮੀਣ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਵਧੀਆ ਨਿਯੋਜਨ ਚੰਗੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਵਿਕੇਂਦਰੀਕਰਨ ਦੇ ਕਾਰਜਕ੍ਰਮ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਦਮ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਤੀਜੀ ਯੋਜਨਾ ਵਿਚ ਇਸ ਕਾਰਜਕ੍ਰਮ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਨਣ ਕੀਤੀ ਗਿਆ ਹੈ, “ਗ੍ਰਾਮੀਣ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮੁਦਾਇਕ ਵਿਕਾਸ ਅੰਦੋਲਨ (Community Development Movement) ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਇਕ ਨਵੇਂ ਕਾਰਜਕ੍ਰਮ ਦਾ ਸ਼ੀ ਗਣੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੰਚਾਇਤ ਰਾਜ ਜਾਂ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਵਿਕੇਂਦਰੀਕਰਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗ੍ਰਾਮੀਣ ਬਲਾਕ ਅਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਵਿਕਾਸ ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਉਤਰਦਾਇਤਵ ਗ੍ਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤਾਂ, ਪੰਚਾਇਤ ਸਮਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਨੂੰ ਗ੍ਰਾਮੀਣ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਇਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।”

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਇਸ ਤੱਥ ਤੋਂ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਪੈਣੀ ਨਜ਼ਰ ਦੇ ਅਧੀਨ ਗ੍ਰਾਮੀਣ ਕਾਰਜਕ੍ਰਮਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦਾ ਉਤਰਦਾਇਤਵ ਹੁਣ ਖੰਡ ਵਿਕਾਸ ਸਮਿਤੀ (Block Development Samiti) ਉੱਤੇ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਅਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਤਾਲਮੇਲ ਨਾਲ ਕਾਰਜ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਤੱਥ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪਹਿਲੂ ਹੈ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਕਿ ਜਲਦੀ ਬਾਅਦ ਪੰਚਾਇਤ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸਹਿਕਾਰਤਾ ਮੰਤਰੀ ਸ੍ਰੀ ਐਮ.ਕੇ. ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਇਹ ਕਿ ਪੰਚਾਇਤ ਰਾਜ ਦਾ ਅਰਥ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਵਿਕੇਂਦਰੀਕਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਫਿਰ ਵੀ ਆਰਥਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਵਿਕੇਂਦਰੀਕਰਨ ਨਾਲ ਵੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ “ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਢਾਂਚਿਆਂ” ਦੇ ਨਾਲ ਤਾਲਮੇਲ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦਾ ਵਿਕੇਂਦਰੀਕਰਨ ਹੀ ਪੰਚਾਇਤੀ ਰਾਜ ਹੈ। ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦਾ ਵਿਕੇਂਦਰੀਕਰਨ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਵਸਥਾ ਬਲਵੰਤ ਰਾਏ ਮਹਿਤਾ ਸਮਿਤੀ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਸਮਿਤੀ ਦੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ਾਂ ਨਿਮਨ ਲਿਖਤ ਹਨ-

- (1) ਸਥਾਨਕ ਸਵੈ ਸ਼ਾਸਨ ਦੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਇਕ ਤਿੰਨ ਪੱਧਰੀ ਢਾਂਚਾ ਹੋਵੇ ਜਿਹੜਾ ਗ੍ਰਾਮ ਤੋਂ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਤੱਕ ਫੈਲਿਆ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਪੱਧਰ ਦੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਸਰੀਰ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਅੰਗਾਂ ਦੇ ਸਮਾਨ ਆਪਸੀ ਸਬੰਧਤ ਹੋਣ।
- (2) ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਜਾਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ (bodies) ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਉਤਰਦਾਇਤਵ ਦਾ ਉਚਿਤ ਸਥਾਨਾਂਤਰਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ।
- (3) ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਸਾਧਨ (resources) ਵੀ ਸੌਂਪੇ ਜਾਣ।
- (4) ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੱਧਰਾਂ ਦੇ ਲਈ ਬਣਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਭ ਵਿਕਾਸ ਕਾਰਜ ਕ੍ਰਮ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਚਾਲੂ ਕੀਤੇ ਜਾਣ।

ਟਾਸਕ ਪਹਿਲੀ ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਕੀ ਟੀਚੇ ਹਨ?

ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਖਾਲੀ ਥਾਵਾਂ ਭਰੋ (Fill in the blanks)

1. ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਢਾਂਚਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਤਾਲਮੇਲ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦਾ ਵਿਕੇਂਦਰੀਕਰਨ ਹੀ ਰਾਜ ਹੈ।
2. ਗ੍ਰਾਮੀਣ, ਬਲਾਕ ਅਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪੱਧਰਾਂ ਉੱਤੇ ਵਿਕਾਸ ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਉਤਰਦਾਇਤਵ ਗ੍ਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤਾਂ, ਪੰਚਾਇਤ ਸਮਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।
3. ਮੰਜੂ ਸੀਪਲ ਸੇਵਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਖਰਚ ਦੀ ਪੱਧਰ.....ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਨਗਰ ਨਿਯਮਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਭਾਵਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੀ ਉੱਚਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

30.4 ਗ੍ਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤਾਂ (Village Panchayats)

ਕਾਰਜ (Functions)

ਗ੍ਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਮੋਟੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ—ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਤੇ ਇੱਛੁਕ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਖੇਤਰ ਵੱਡਾ ਵਿਆਪਕ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਨਗਰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਕਿਰਸਾਣੀ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਸਬੰਧੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਪੰਚਾਇਤ ਰਾਜ ਅਧਿਨਿਯਮਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਵਿਵਸਥਾ (Provision) ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਲਈ ਅਧਿਕ੍ਰਿਤ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕੁਝ ਦੂਜੇ ਅਤਿਰਿਕਤ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸੰਪੰਨ ਕਰ ਸਕਣ।

ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਆਵਸ਼ਕ ਕਾਰਜ (Obligatory Functions)—ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਂ ਆਵਸ਼ਕ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ—ਸਰਵਜਨਕ ਸੜਕਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ, ਰੱਖ ਰਖਾਓ, ਸਫ਼ਾਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ, ਡਾਕਟਰੀ ਸਹਾਇਤਾ, ਸਫ਼ਾਈ ਛੂਤ ਦੀਆਂ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਫੈਲਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਦੇ ਲਈ ਰੋਗਨਾਸ਼ਕ ਅਤੇ ਰੋਗ ਨਿਵਾਰਕ ਉਪਾਓ (Curative and preventive measures) ਅਪਨਾਉਣਾ, ਜਨਮ ਮ੍ਰਿਤੁ ਅਤੇ ਵਿਆਹਾਂ ਦਾ ਪੰਜੀਕਰਨ (registration) ਲੜਕੀਆਂ ਅਤੇ ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਲਈ ਗ੍ਰਾਮੀਣ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ, ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਨਹਾਉਣ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਸਰਵਜਨਕ ਖੂਹਾਂ, ਤਾਲਾਬਾਂ ਅਤੇ ਟੋਭਿਆਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ, ਮੁਰੰਮਤ ਅਤੇ ਦੇਖ-ਰੇਖ (maintenance) ਮਾਤ੍ਰਿਤਵ ਅਤੇ ਸ਼ਿਸ਼ੂ ਕਲਿਆਣ ਅਤੇ ਹੜ੍ਹ ਤੋਂ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਲਈ ਦੀਵਾਰਾਂ, ਰੌਲਾਂ, ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਅਨਾਜ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਬੰਨ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਉੱਚੇ ਚਬੂਤਰਿਆਂ ਉੱਤੇ ਨਿਰਮਾਣ, ਦੇਖ-ਰੇਖ ਅਤੇ ਮੁਰੰਮਤ।

ਇੱਛੁਕ ਕਾਰਜ (Discretionary Functions)—ਗ੍ਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤ ਆਪਣੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕ ਇੱਛੁਕ ਕਾਰਜਾਂ ਦੀ ਵੀ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਛੁਕ ਕਾਰਜ ਹਨ। ਸਰਵਜਨਕ ਸੜਕਾਂ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਰੁੱਖ ਲਗਾਉਣਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਨਾ। ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਉੱਨਤ ਪ੍ਰਜਨਨ (improved breeding) ਅਤੇ ਚਿਕਿਤਸਾ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਸਹਿਕਾਰਿਤਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਉੱਨਤ ਬੀਜਾਂ ਅਤੇ ਉਪਕਰਣਾਂ ਦੇ ਭੰਡਾਰਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਪੁਸ਼ਤਕਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਵਾਚਨਾਲਿਆਵ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਅਤੇ ਦੇਖਭਾਲ ਖਾਦ ਅਤੇ ਕੂੜੇ ਕਰਕਟ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਅਤੇ ਵੰਡ ਦਾ ਨਿਯਮ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸਮਾਜਿਕ ਮੇਲ ਜੋਲ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਸੰਗਠਨਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ।

ਸਾਧਨ (Resources)

ਸਭ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਰਾਜ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਵਿਭਿੰਨਤਾਵਾਂ ਪਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸੋਮੇ ਹਨ ਸੰਪੱਤੀ ਕਰ, ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਜਾਂ ਲਗਾਨ ਉੱਤੇ ਉਪਕਰ (Cess) ਵਾਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਅਤੇ ਵਿਵਸਾਇ ਕਰ। ਇਹ ਕਰ ਆਮ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੰਚਾਇਤ ਨੂੰ ਕੁਝ ਐਸੇ ਕਰਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ੁਲਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਚੁੰਗੀ ਦੁਕਾਨਾਂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਵਿਸ਼ਰਾਮ ਗ੍ਰਹਿ ਉੱਤੇ ਟੈਕਸ, ਜਲ ਨਿਕਾਸੀ ਟੈਕਸ, ਰੋਸ਼ਨੀ ਟੈਕਸ, ਜਲ ਟੈਕਸ ਆਦਿ। ਲੇਕਿਨ ਐਸੇ ਕਰ ਉਹੀ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸੇਵਾਵਾਂ ਗ੍ਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤ ਦੁਆਰਾ ਉਪਲਬੱਧ ਕਰਾਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣ।

30.5 ਪੰਚਾਇਤ ਸਮਿਤੀਆਂ (Panchayat Samities)

ਪੰਚਾਇਤ ਰਾਜ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਦੇ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਪੰਚਾਇਤ ਸਮਿਤੀ ਦਾ ਗਠਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਜਰਾਤ, ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਅਤੇ ਕਰਨਾਟਕ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਦੂਜੇ ਸਭ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸੰਸਥਾ ਖੰਡ ਪੱਧਰ (block Level) ਉੱਤੇ ਬਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਮੱਧਵਰਤੀ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਤਾਲੁਕ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਬਿਹਾਰ, ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ, ਉੜੀਸਾ, ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਰਾਜਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੰਚਾਇਤ ਸਕਿਤੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਸਾਮ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਆਂਚਲਿਕ ਪੰਚਾਇਤ, ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਜਨਪਦ ਪੰਚਾਇਤ, ਤਮਿਲਨਾਡੂ ਵਿੱਚ ਪੰਚਾਇਤ ਯੂਨੀਅਨ ਕੌਂਸਲ, ਉਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਖੇਤਰ ਸਮਿਤੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਆਂਚਲਿਕ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਾਲੁਕ ਪੱਧਰ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਨੂੰ ਗੁਜਰਾਤ ਵਿੱਚ ਤਾਲੁਕ ਪੰਚਾਇਤ ਅਤੇ ਕਰਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਤਾਲੁਕ ਵਿਕਾਸ ਬੋਰਡ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਸਮਿਤੀ ਦੇ ਸਭਾਪਤੀ ਨੂੰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖ ਵੱਖ ਨਾਂ ਤੋਂ ਪੁਕਾਰਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸਮਿਤੀ ਦੇ ਸਭਾਪਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਕਾਰਜ (Functions)

ਪੰਚਾਇਤ ਸਮਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਭ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚ ਵਿਕਾਸ ਕਾਰਜ ਸੌਂਪੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿਕਾਸ ਕਾਰਜ ਕ੍ਰਮਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਨਾਲ ਉਤਰਦਾਇ ਠਹਿਰਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਇਨਾਵਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਬਲਾਕ ਜਾਂ ਤਾਲੁਕ ਦੇ ਲਈ ਵਿਕਾਸ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਸੌਂਪਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਿੱਖਿਆ, ਸਿਹਤ, ਸਫਾਈ ਅਤੇ ਆਵਾਜਾਈ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰ ਸਾਧਨਾਂ ਜਿਵੇਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਉਤਰਦਾਇਤਵ (Specific executive responsibilities) ਸੌਂਪੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਜਰਾਤ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਹ ਸਮਿਤੀਆਂ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਦਾ ਨਿਰੀਖਣ ਵੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਅਧਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਦੇ ਬਜਟਾਂ ਦੀ ਛਾਣੀਬੀਣ ਕ ਸਕਣ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸੁਝਾਅ ਦੇ ਸਕਣ। ਲੇਕਿਨ ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਆਸਾਮ, ਬਿਹਾਰ, ਉੜੀਸਾ, ਰਾਜਸਥਾਨ, ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਅਤੇ ਉਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਸਮਿਤੀਆਂ ਗ੍ਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤ ਦੇ ਬਜਟਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਖੇਤਰ ਸਮਿਤੀ ਨੂੰ ਜਿਹੜੇ ਅਧਿਕਾਰ ਸੌਂਪੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਇਹ ਹਨ ਪ੍ਰਾਥਮਿਕ ਸਿਹਤ ਕੇਂਦਰਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਅਤੇ ਦੇਖ ਭਾਲ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਡਿਸਪੈਂਸਰੀ, ਪਸ਼ੂ ਡਿਸਪੈਂਸਰੀਆਂ, ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲ ਪਾਨੀ ਨਿਕਾਸੀ ਦਾ ਕਾਰਜ ਛੋਟੇ ਸਿੱਜਾਈ ਕਾਰਜ, ਜਲ ਪੂਰਤੀ ਬਲਾਕ ਦੇ ਲਈ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਪਿੰਡ ਸਭਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਈ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ, ਕਿਸਾਨੀ, ਪਸ਼ੂ ਪਾਲਣ, ਸਹਿਕਾਰਤਾ ਅਤੇ ਕੁਟੀਰ ਉਦਯੋਗ ਦਾ ਵਿਕਾਸ, ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਦੇ ਬਜਟਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਅਤੇ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਦਾ ਆਮ ਨਿਰੀਖਣ ਆਦਿ।

ਵਿੱਤ (Finances)

ਪੰਚਾਇਤ ਸਮਿਤੀ ਨੂੰ ਜਿਹੜਾ ਧਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸਦੇ ਸਾਧਨ ਹਨ- ਬਲਾਕ ਦੇ ਬਜਟ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਗ੍ਰਾਂਟ (Funds), ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਅਜੈਸੀ ਦੇ ਕਾਰਜ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਿਹੜੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਾਰਜਕ੍ਰਮ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਪੰਚਾਇਤ ਸਮਿਤੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪਦੀ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਈ ਨਿਰਧਾਰਤ ਧਨ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ ਜਾਂ ਮਾਲ ਗੁਜਾਰੀ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਅਨੁਦਾਨ। ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਚਾਇਤ ਸਮਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਲਗਾਉਣ ਦੇ ਵੀ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ। ਉਹ ਸਭ ਕਰ ਲਗਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਗ੍ਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤ ਨੂੰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਸਮਿਤੀ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਰੋਤ ਹਨ। ਅਨੁਦਾਨ (grants) ਅਤੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿਕਾਸ ਕਾਰਜਕ੍ਰਮਾਂ ਤੋਂ ਅੰਸ਼ਦਾਨ। ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਸਮਿਤੀ ਵਿਕਾਸ ਕਾਰਜਕ੍ਰਮਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਰੀਤੀ ਨਾਲ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਕਰਜ਼ ਵੀ ਲੈ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਸਮਿਤੀ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਕੁਝ ਪੱਧਰ ਸਰੋਤ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਦਲਾਲਾਂ (brokers) ਉੱਤੇ ਲਾਇਸੈਂਸ ਸ਼ੁਲਕ, ਵਾਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਰਾਹ ਕਰ (tolls) ਬਾਜ਼ਾਰ ਅਤੇ ਮੇਲਿਆਂ ਵਿਚ ਵੇਚੇ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਪਸ਼ੂਆਂ ਉੱਤੇ ਕਰ, ਦੁਕਾਨਦਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਾਜ਼ਾਰ ਟੈਕਸ (market fee) ਕਿਰਸਾਨੀ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨੀ ਫੀਸ ਸਮਿਤੀ ਦੀ ਸੰਪਤੀ ਦੇ ਉਪਯੋਗ ਉੱਤੇ ਫੀਸ ਆਦਿ।

30.6 ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪਰਿਸ਼ਦ (Zila Parishad)

ਪੰਚਾਇਤ ਰਾਜ ਦੇ ਤੀਜੇ ਪੱਧਰ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਆਸਾਮ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸਭ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਆਸਾਮ ਵਿੱਚ ਇਹ ਉਪ ਮੰਡਲ ਜਾਂ ਪਰਗਨਾ (Sub-division) ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਹੈ। ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪੱਧਰ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ 13 ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ 22 ਵਿਕਾਸ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੀਮਾਬੰਦੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪੱਧਰ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਨੂੰ ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਬਿਹਾਰ, ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰੀ, ਉੜੀਸਾ, ਪੰਜਾਬ, ਰਾਜਸਥਾਨ, ਉਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਗੁਜਰਾਤ ਵਿਚ ਡਿਸਟ੍ਰਿਕਟ ਪੰਚਾਇਤ ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪੰਚਾਇਤ ਅਤੇ ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਅਤੇ ਕਰਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਵਿਕਾਸ ਕੌਂਸਲ (Distric Development Council) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਸਾਮ ਵਿੱਚ ਉਪਮੰਡਲ ਜਾਂ ਪਰਗਨਾ ਪੱਧਰ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਨੂੰ ਮਹਿਕੁਮਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ (Mahkuma Parishad) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਨੂੰ ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ, ਉੜੀਸਾ, ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ “ਚੇਅਰਮੈਨ” ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਸਾਮ, ਗੁਜਰਾਤ, ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਅਤੇ ਕਰਨਾਟਕ ਵਿਚ “ਪਰੈਜੀਡੈਂਟ” ਅਤੇ ਬਿਹਾਰ ਅਤੇ ਉਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ “ਪ੍ਰਧਾਨ” ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਵਿਭਿੰਨ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜ (Functions in Different States)

ਕਰਨਾਟਕ ਅਤੇ ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਇਕ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕੀ ਸੰਸਥਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਪੰਚਾਇਤ ਸਮਿਤੀਆਂ ਦੀ ਕਾਰਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਕਾਰਜਕ੍ਰਮਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ

ਨੋਟ

ਕਾਰਜਾਂ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਜਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਨੂੰ ਮਾਧਿਅਮਿਕ ਵਿਵਸਥਾਇਕ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ, ਦੇਖਭਾਲ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਵਿਸਤਾਰ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਾਨੂੰਨੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਕਾਰਜ ਵੀ ਸੰਪੰਨ ਕਰਨੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿਚ ਜਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਪੰਚਾਇਤ ਰਾਜ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਯੋਜਨਾ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਣ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਅਨੇਕ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਕਾਨੂੰਨੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਕਾਰਜ (executive functions) ਵੀ ਸੰਪੰਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗੁਜਰਾਤ, ਉਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਜਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦਾਂ ਨੂੰ ਅਨੇਕ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਕਾਰਜ ਸੌਂਪੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਸਾਮ, ਬਿਹਾਰ ਅਤੇ ਉੜੀਸਾ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪੰਚਾਇਤ ਸਮਿਤੀਆਂ ਦੇ ਬਜਟ ਦੀ ਵੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਾਨੂੰਨੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਕਰਨੇ ਹੁੰਦੇ ਅਤੇ ਇਥੇ ਕੇਵਲ ਨਿਰੀਖਣ ਅਤੇ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸੰਸਥਾ ਮਾਤਰ ਹੀ ਹੈ।

ਉਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਕਾਰਜ (Functions on Uttar Pradesh)

ਉਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕੰਮ ਸੌਂਪੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ-

- (1) ਮੇਲਿਆਂ ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸੜਕਾਂ ਆਦਿ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ।
- (2) ਗ੍ਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਅਤੇ ਖੇਤਰ ਸਮਿਤੀਆਂ ਜਾਂ ਬਲਾਕ ਸਮਿਤੀਆਂ ਦਾ ਆਮ ਨਿਰੀਖਣ ਅਤੇ ਦੇਖਭਾਲ।
- (3) ਸਰਵਜਨਿਕ ਸੜਕਾਂ, ਪੁੱਲ, ਮਨੁੱਖੀ ਅਤੇ ਪਸ਼ੂ ਡਿਸਪੈਂਸਰੀਆਂ ਅਤੇ ਜੂਨੀਅਰ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਤੱਕ ਦੇ ਸਕੂਲਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਦੇਖਭਾਲ।
- (4) ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਸੰਚਾਲਨ ਅਤੇ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਆਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਦੇਖਭਾਲ।
- (5) ਜਲ ਪੂਰਤੀ।
- (6) ਜਿਲ੍ਹਾ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਖੇਤਰ ਸਮਿਤੀ ਜਾਂ ਬਲਾਕ ਸਮਿਤੀ ਦੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਤਾਲਮੇਲ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨਾ।

ਆਮਦਨ ਦੇ ਸਰੋਤ (Sources of Income)

ਜਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਮੁਖ ਸਰੋਤ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਹਨ:-

- (1) ਹੈਸਿਅਤ ਕਰ (Taxes on Circumstances) ਅਤੇ ਜਾਇਦਾਦ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਕਰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਵਚਨਬੱਧ ਹੈ।
- (2) ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਅਨੁਦਾਨ (grants)।
- (3) ਰਾਹ ਕਰ ਅਤੇ ਟੈਕਸ ਆਦਿ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਜਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਦੁਆਰਾ ਲਾਗੂ ਕੀਤੇ ਜਾਣਾ।
- (4) ਜਾਇਦਾਦ ਤੋਂ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਕਰਜ਼।
- (5) ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਕਾਰਜ ਨਾਲ ਸੰਬਧਤ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਕਾਰਜਕ੍ਰਮਾਂ ਦੇ ਲਈ ਅਨੁਦਾਨ।
- (6) ਰਾਜ ਦੀ ਗੈਰ ਯੋਜਨਾ ਸਹਾਇਤਾ।
- (7) ਮੇਲਿਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨੀਆਂ ਤੋਂ ਆਮਦਨ।
- (8) ਭੂਮੀ ਉਪਕਰ (Land cesses)।

ਇਹ ਜਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਰੋਤ ਹਨ। ਕੁਝ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚ ਐਸੀ ਵਿਵਸਥਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂ ਨੂੰ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਭੂਮੀ ਉਪਕਰ ਭੂ-ਰਾਜਸਵ (Land revenue) ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਪ੍ਰਕਾਰ (Charge) ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ (Local Bodies) ਦੇ ਲਈ ਇਕੱਠਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿਚ, ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰੀ ਮਿਟਾਉਣ ਦੇ ਬਾਅਦ ਭੂਮੀ ਉਪਕਰ ਭੂ ਰਾਜਸਵ ਵਿਚ ਵਿਲੀਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਜਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਦੀ ਹਾਨੀਪੂਰਤੀ ਅਨੁਦਾਨ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਅਤੇ ਬਿਹਾਰ ਵਿਚ ਇਹ ਉਪਕਰ ਭੂਮੀ ਦੇ ਸਾਲਾਨਾ ਲਗਾਨ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ ਦੋ ਮਤ ਨਹੀਂ ਹਨ ਕਿ ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸੰਪੰਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਾਰਜਾਂ ਅਤੇ ਉਤਰਤਾਇਤਵਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਦੇ ਸਾਧਨ (resources) ਘੱਟ ਹਨ।

ਸਵੈ-ਮੁਲਾਂਕਣ (Self Assessment)

ਨੋਟ

ਬਹੁ-ਵਿਕਲਪੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Multiple Choice Questions)

4. ਗ੍ਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਮੋਟੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕਿੰਨੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ?

(ਅ) ਇੱਕ	(ਬ) ਦੋ
(ਸ) ਤਿੰਨ	(ਦ) ਚਾਰ।
5. ਗ੍ਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤ ਆਪਣੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ?

(ਅ) ਅਣਇੱਛੁਕ	(ਬ) ਇੱਛੁਕ
(ਗ) ਜ਼ਰੂਰੀ	(ਕ) ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ।
6. ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਨੂੰ ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿੱਚ ਕੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ?

(ਅ) ਚੇਅਰਮੈਨ	(ਬ) ਪ੍ਰਧਾਨ
(ਸ) ਪ੍ਰੈਜੀਡੈਂਟ	(ਕ) ਉਪਰਲੇ ਸਭ।

30.7 ਸਾਰਾਂਸ਼ (Summary)

- ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾਵਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸਰੋਤ ਇਹ ਹਨ- ਕਰਾਧਾਨ, ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਸਹਾਇਕ ਅਨੁਦਾਨ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਏ ਅਤੇ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸੇ ਅਤੇ ਨਗਰਪਾਲਿਕਾ ਦੇ ਉਦਮਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਕਰ ਇਤਰ ਆਮਦਨ (non-tax revenue)।
- ਕਰਾਧਾਨ ਜਾਂਚ ਆਯੋਗ ਨੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾਵਾਂ ਦੀ ਕੁੱਲ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਖਰਚ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਵਿਅਕਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾਵਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜਾ ਵਾਧਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਹ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਨਾਗਰਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਖਰਚ ਦੇ ਵਾਧੇ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਅਤਿਅੰਤ ਘੱਟ ਹਨ।
- ਨਿਗਮ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਗਠਨ ਹੈ। ਨਗਰਪਾਲਿਕਾਵਾਂ (municipalities) ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਨਗਰ ਨਿਗਮਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜ ਤੌਰ ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਆਪਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਸਤਾਰਵਰਕ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਕੇਵਲ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਹੀ ਵਧੇਰੇ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਫਿਰ ਵੀ ਬਜਟ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾ ਸਬੰਧੀ ਕਾਰਜਾਂ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕੰਟਰੋਲ ਤੋਂ ਪੂਰਨਤਾ ਮੁਕਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।
- ਮਿਊਂਸਪਲ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖਰਚ ਦੀ ਪੱਧਰ ਨਗਰਪਾਲਿਕਾਵਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਨਗਰ ਨਿਗਮਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਭਾਵਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਹੀ ਉੱਚਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਐਸਾ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਨਗਰ ਨਿਗਮਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਕਰ ਸਾਧਨ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।
- ਜਿੱਥੇ ਤੱਕ ਗ੍ਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤਾਂ, ਪੰਚਾਇਤ ਸਮਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦਾਂ ਦੇ ਵਿੱਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਬਾਅਦ ਤੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਗੀਤੀ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਪਵਿਰਤਨ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਹੁਣ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਯੋਜਨਾਵਾਂ (plans) ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਨਾਲ ਤਾਲਮੇਲ ਅਤੇ ਉਚਿਤਤਾ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਕਾਰਜ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।
- ਪਹਿਲੀ ਯੋਜਨਾ ਵਿੱਚ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਉਪਯੋਗਿਤਾ ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ “ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਾਮੀਣ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲਾਜ਼ਮੀ ਯੋਗਦਾਨ (indispensable role) ਕਰਨਾ ਹੈ।”
- ਗ੍ਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਮੋਟੇ ਤੌਰ ਤੇ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਤੇ ਇੱਛੁਕ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਖੇਤਰ ਵੱਡਾ ਵਿਆਪਕ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਗਰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਕਿਰਸਾਨੀ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਸਬੰਧੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ।
- ਪੰਚਾਇਤ ਰਾਜ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿਚਕਾਰ ਦੇ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਪੰਚਾਇਤ ਸਮਿਤੀ ਦਾ ਗਠਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਜਰਾਤ, ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਅਤੇ ਕਰਨਾਟਕ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਦੂਜੇ ਸਭ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸੰਸਥਾ ਖੰਡ ਪੱਧਰੀ (block Level) ਉੱਤੇ ਬਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਤਾਂ ਲੁਕ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ

- ਪੰਚਾਇਤ ਰਾਜ ਦੇ ਤੀਜੇ ਪੱਧਰ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਆਸਾਮ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਦੂਜੇ ਸਭ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਆਸਾਮ ਵਿਚ ਇਹ ਉਪਮੰਡਲ ਜਾਂ ਪਰਗਨਾ (Sub-division) ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਹੈ। ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪੱਧਰ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ 13 ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ 22 ਵਿਕਾਸ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੀਮਾਂਬੰਦੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪੱਧਰ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਨੂੰ ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਬਿਹਾਰ, ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ, ਉੜੀਸਾ, ਪੰਜਾਬ, ਰਾਜਸਥਾਨ, ਉਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

30.8 ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ (Keywords)

- ਅਧਿਨਿਯਮ (Act)–ਵਿਧਾਨ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਨਿਯਮ।
- ਸੰਸਥਾ (Body)–ਸੰਸਥਾ।

30.9 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Review Questions)

1. ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਸਰੋਤ ਨੂੰ ਦੱਸੋ।
2. ਨਗਰ ਨਿਗਮ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਰ ਨੂੰ ਲਿਖੋ।
3. ਗ੍ਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰੋ।
4. ਪੰਚਾਇਤ ਸਮਿਤੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰੋ।
5. ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰੋ।

ਉਤਰ: ਸਵੈ ਮੁਲਾਂਕਣ (Answers : Self Assessment)

1. ਪੰਚਾਇਤੀ	2. ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ	3. ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾਵਾਂ
4. (ਬ)	5. (ਬ)	6. (ਸ)

30.10 ਸਬੰਧਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (Further Readings)

1. ਲੋਕ ਵਿੱਤ- ਐਚ.ਐਲ.ਭਾਟੀਆ, ਵਿਕਾਸ ਪਬਲਿਸ਼ਿੰਗ ਹਾਊਸ ਪ੍ਰਾ. ਲਿ.।
2. ਭਾਰਤੀਆ ਲੋਕ ਵਿੱਤ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ- ਮੰਜੁਸ਼ਾ ਸ਼ਰਮਾ ਓ.ਪੀ. ਬੋਹਰਾ, ਰਵੀ ਬੁਕਸ।
3. ਮਨੀ ਬੈਂਕਿੰਗ : ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਟਰੇਡ ਐਂਡ ਪਬਲਿਕ ਫਾਇਨੈਂਸ- ਨੀ ਥਾਈ, ਸੋਮ ਸ਼ੇਖਰ, ਅਨਮੋਲ, 2004।
4. ਪਬਲਿਕ ਫਾਇਨੈਂਸ- ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ, ਏ.ਬੀ.ਡੀ. ਪਬਲਿਕੇਸ਼ਨ, 2011।

LOVELY PROFESSIONAL UNIVERSITY

Jalandhar-Delhi G.T. Road (NH-1)

Phagwara, Punjab (India)-144411

For Enquiry: +91-1824-300360

Fax.: +91-1824-506111

Email: odl@lpu.co.in